

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРИАЗОВСЬКИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК**

Електронний науковий журнал

3(14) 2019

**Запоріжжя
2019**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Гальцова Ольга Леонідівна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри національної економіки, маркетингу та міжнародних економічних відносин Класичного приватного університету).

Заступник головного редактора:

Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук, професор (директор Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій).

Відповідальний секретар:

Трохимець Олена Іванівна – доктор економічних наук, професор (професор кафедри національної економіки, маркетингу та міжнародних економічних відносин Класичного приватного університету).

Члени редакційної колегії:

Покатаєва Ольга Вікторівна – доктор економічних наук, професор (перший проректор Класичного приватного університету, професор кафедри обліку та оподаткування).

Верхоглядова Наталя Ігорівна – доктор економічних наук, професор (проректор з науково-педагогічної роботи з економічного перспективного розвитку Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара).

Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова).

Маргасова Вікторія Геннадіївна – Заслужений економіст України, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту Чернігівський національний технологічний університет).

Сафонов Юрій Миколайович – доктор економічних наук, професор (професор кафедри макроекономіки та державного управління, ДВНЗ «Київський раціональний економічний університет імені Вадима Гетьмана).

Скидан Олег Васильович – доктор економічних наук, професор (ректор Житомирського національного агроєкологічного університету).

Стройко Тетяна Володимирівна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського).

Шульц Світлана Леонідівна – доктор економічних наук, професор (завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»).

Ліна Пілелієне – Ph.D., професор економіки (професор кафедри маркетингу Університету імені Вітаутаса Великого, Литва).

Натія Гоголаурі – доктор економічних наук, професор (декан факультету бізнесу Навчального університету імені Сулхан-Саба Орбеліані, Грузія).

Анджей Паулік – доктор економіки хабілітований, професор (завідувач кафедри підприємництва та інновацій Університету імені Яна Кочановського в Кельнцах, Польща).

Електронна сторінка видання – <http://pev.kpu.zp.ua>

Видання входить до «Переліку електронних фахових видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 10 травня 2017 № 693 (Додаток 7)

Рекомендовано до поширення в мережі інтернет Вченою радою
Класичного приватного університету
(Протокол № 10 від 26 червня 2019 р.)

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.123.3

Хмель С.Н.
*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономической теории
Национального аэрокосмического университета
имени Н.Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт»*

Хмель В.И.
*старший преподаватель кафедры экономической теории
Национального аэрокосмического университета
имени Н.Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт»*

Khmel Sergey
*Candidate of Economic Sciences,
Assistant Professor, Assistant Professor of the
Department of Economic Theory,
National Aerospace University "KhAI"
Named after N. Zhukovsky*

Khmel Valentina
*Senior Lecturer of Department of Economic Theory,
National Aerospace University "KhAI"
Named after N. Zhukovsky*

ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ МАРЖИНАЛИСТСКОЙ ТЕОРИИ ПРЕДЕЛЬНОЙ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ РЕСУРСОВ

PROBLEMS OF PRACTICAL APPLICATION OF THE MARGINALIZE THEORY OF MARGINAL RESOURCE PRODUCTIVITY

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена возможность использования в процессе производственной деятельности методики определения отдачи ресурсов, предлагаемой западной экономической наукой. Эта методика основана на маржиналистской концепции оценивания продуктивности ресурсов, главным элементом которой является расчет показателя «предельный продукт». Критически проанализированы примеры определения величины предельного продукта ресурса «труд», приводимые в учебной литературе. Показано, что практическое применение маржиналистской теории предельной производительности ресурсов в условиях реального производства является проблематичным и маловероятным. Сделан вывод о схоластичности этой теоретической разработки, из-за чего ее нельзя считать инструментом решения задания адекватной оценки эффективности использования производственных ресурсов.

Ключевые слова: производственные ресурсы, отдача ресурсов, предельная производительность ресурсов.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто можливість використання в процесі виробничої діяльності методики визначення віддачі ресурсів, пропонованої західною економічною наукою. Ця методика заснована на маржиналістській концепції оцінювання продуктивності ресурсів, головним елементом якої є розрахунок показника «граничний продукт». Критично проаналізовано приклади визначення величини граничного продукту ресурсу «праця», що наведені в навчальній літературі. Показано, що практичне застосування маржиналістської теорії граничної продуктивності ресурсів в умовах реального виробництва є проблематичним та малоймовірним. Зроблено висновок про схоластичність цієї теоретичної розробки, через що її не можна вважати інстру-

ментом вирішення завдання адекватної оцінки ефективності використання виробничих ресурсів.

Ключові слова: виробничі ресурси, віддача ресурсів, гранична продуктивність ресурсів.

ANNOTATION

The article discusses the possibility of using in the process of production activities methods for determining the return of resources proposed by Western economics. This technique is based on the provisions of the marginal theory of determining the degree of efficiency of use of production resources. The most important thing in it is the implementation of the calculation of the "marginal product" indicator. In the production process various resources are used: material, labor, financial. In this case, there may be different options for combining them. Of great importance is the question of the correct assessment of the effectiveness of the use of production resources. This is necessary to determine the optimal amount of each resource, choosing the most effective combination of production factors. To date, this problem remains relevant. It is not fully resolved and requires the attention of research economists in both theoretical and practical aspects. Currently, one of the most well-known theories related to solving this problem is the concept of marginal resource productivity. The greatest contribution to the development of this theory was made by the American economist J.B. Clark. The article critically analyzes the examples of determining the value of the marginal product of the resource "labor", given in educational literature. In this case, the development and Western, and Ukrainian, and Russian authors. Any scientific concept has real value only if its provisions can be applied in practice. Determining the value of the marginal product of a resource in the actual production process is very difficult to implement. Supporters of the theory of marginal productivity consider the situation when

the amount of only one of the many resources used changes, while the number of all the others does not change. In a real production process, this situation is unlikely. It is shown that the practical application of the marginal theory of marginal productivity of resources in real production is problematic and unlikely. The conclusion is drawn about the scholasticism of this theoretical development, which is why it cannot be considered a tool for solving the problem of an adequate assessment of the efficiency of use of production resources.

Key words: production resources, resource returns, marginal resource productivity.

Постановка проблемы. Адекватная оценка результатов применения производственных ресурсов в процессе изготовления продукции или оказания услуг является важнейшим условием обеспечения высокой эффективности работы предприятий (фирм). В настоящее время наиболее распространенной теоретической концепцией такой оценки является маржиналистская теория предельной производительности ресурсов. Современная западная микроэкономика в значительной мере базируется на положениях этой теории. Однако возникают серьезные сомнения касательно возможности использования этой концепции в реальной производственно-хозяйственной деятельности.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам, связанным с определением производительности ресурсов, эффективности их использования, в настоящее время уделяют внимание такие авторы, как И.Н. Бобух, С.А. Шарипов, О.Е. Германова, Ю.Н. Рудая, А.А. Григорьев, Л.И. Шкалаберда.

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Однако проблема практического применения маржиналистской методики оценивания ресурсоотдачи не нашла должного освещения в научной литературе.

Формулирование целей статьи (постановка задания). Целью статьи является анализ основных положений маржиналистской концепции предельной производительности ресурсов в контексте оценивания возможности их практического использования; рассмотрение вопроса об адекватности маржиналистской методики определения отдачи ресурсов реальным условиям производственной деятельности.

Изложение основного материала исследования. В производственном процессе, как известно, используются различные ресурсы, а именно вещественные, трудовые, финансовые, и результат (получение нужного продукта) может быть достигнут лишь при условии наличия определенной их комбинации. Вопрос оценивания эффективности применения производственных ресурсов, определении их отдачи всегда был актуальным и привлекал внимание как ученых-экономистов, так и субъектов практической хозяйственной деятельности.

В свое время Ж.Б. Сэй разработал теорию трех факторов производства. Он утверждал, что земля, труд и капитал, применение которых позволяет получить продукт, вносят свой вклад

в стоимость этого продукта. Но как определить величину такого «вклада»? Особо не мудрствуя, Ж.Б. Сэй дает ответ, что «вклад» ресурса определяется величиной дохода, получаемого владельцем соответствующего фактора производства. Таким образом, по мнению этого автора, собственники всех производственных факторов имеют адекватное вознаграждение, и никто никого не эксплуатирует.

Разработки Ж.Б. Сэя подтолкнули экономистов-теоретиков к пониманию необходимости определять образующее стоимость влияние отдельных факторов производства. Сложность этой задачи, безусловно, сомнений не вызывает. За ее решение взялись экономисты маржиналистской школы, создавшие теорию предельной производительности ресурсов.

Исходные идеи теории предельной производительности были сформулированы еще до того, как свершилась так называемая маржиналистская революция. Этот факт отмечается специалистами в области истории экономической мысли, которые упоминают, например, книгу И. Тюнена «Изолированное государство», опубликованную в 1850 году [1, с. 291, 302]. Однако детальная разработка концепции предельной производительности ресурсов является, безусловно, заслугой маржиналистов. Наиболее заметный вклад в решение этой задачи внес, очевидно, американский экономист Дж.Б. Кларк, основным научным произведением которого стала книга «Распределение богатства», изданная в 1889 году. Много глав этой книги посвящены теории предельной производительности и вопросу о доходах владельцев отдельных факторов производства [2, гл. 7, 8, 11–13, 14–24].

В соответствии с концепцией Дж.Б. Кларка доход собственников факторов производства определяется предельной производительностью этих факторов. Доход владельца того или иного фактора производства должен соответствовать «вкладу» этого фактора в результат производственного процесса. Например, заработная плата должна быть равна предельному продукту труда, или продукту «предельного рабочего». Заработная плата – это вознаграждение «за выполнение работы», а прибыль и процент представляют собой вознаграждение «за координирование заработной платы и процента» и за «предоставление капитала». Таким образом, по мнению автора, владелец каждого фактора получает доход в соответствии с той «долей богатства», которую произвел этот фактор [2, с. 17, 19, 22, 24–26, 28, 31, 34].

Дж.Б. Кларк предпринял попытку доказать положение о необходимости соответствия «платы» за использование факторов производства величинам предельных продуктов этих факторов на примере ресурса «труд». По его мнению, заработная плата должна определяться «продуктом предельного рабочего». Превышение заработной платы над таким продуктом означает, что нанимателю рабочей силы выгодно уволить

этого «предельного рабочего». Если же заработная плата меньше «продукта предельного рабочего», владелец предприятия будет заинтересован в найме по крайней мере еще одного рабочего. Поскольку предельный продукт труда является убывающим, его величина и зарплата в какой-то момент обязательно сравняются. Таким образом, «заработная плата стремится быть равной продукту предельного труда» [2, с. 119].

Концепция предельной производительности ресурсов, разработанная Дж.Б. Кларком, связана с теорией дифференциальной ренты Д. Рикардо, одно из положений которой таково: доходы от земли подчинены закону убывающей отдачи. Идея Дж.Б. Кларка заключалась в том, что зарплату, доходы предпринимателей, собственников капитала и земли следует рассматривать в контексте теории убывающей отдачи. При этом «каждый фактор производства получает ту сумму богатства, которую этот фактор создает» [2, с. 46].

С Дж.Б. Кларком соглашался А. Маршалл, утверждая, что «капитал вообще и труд вообще взаимодействуют в производстве национального дивиденда и получают из него доходы соответственно в меру своей (предельной) производительности» [3, с. 247].

Современная западная микроэкономика в значительной мере базируется на теории предельной производительности ресурсов. Эффективность применения того или иного фактора производства предлагается оценивать по показателю «предельный продукт ресурса».

Определение этого понятия звучит так: «предельный (приростный, маржинальный) продукт (*marginal product*) – дополнительный продукт, произведенный при использовании дополнительной единицы ресурса (количество всех других используемых ресурсов остается постоянным); равен изменению общего объема продукции, деленному на изменение количества использованного ресурса» [4, с. 991]. Обратим внимание на то, что речь идет об изменении количества только одного из ресурсов при неизменном количестве всех остальных ресурсов. Авторы цитируемого учебника отмечают это обстоятельство неоднократно, например, когда дают определения понятий «предельные издержки на ресурс», «предельный доход, получаемый от продукта» [4, с. 991].

Любая научная концепция требует эмпирической верификации и должна быть применимой на практике. В данном случае, на наш взгляд, весьма актуальным является вопрос о том, можно ли в условиях реальной действительности, то есть в условиях реального производственного процесса, определить величину предельного продукта того или иного ресурса.

Попробуем разобраться. Как известно, производственный процесс предполагает одновременное использование самых разных ресурсов, а именно машин, оборудования, инструментов, производственных зданий и сооружений

(средства труда), сырья, материалов (предметы труда), рабочей силы (трудовой ресурс). Маржиналистами предлагается к рассмотрению ситуация, когда переменным является один-единственный ресурс, а количество всех остальных ресурсов остается неизменным. Интересно, что во всех учебниках по микроэкономике, которые нам встречались (книги западных, украинских или российских авторов), в качестве переменного ресурса при рассмотрении примеров определения величины предельного продукта фигурирует труд и только труд [4, с. 186–189; 5, с. 304–306; 6, с. 206–209; 7, с. 119–126]. Возникает вопрос о том, почему именно этот ресурс (и никакой другой), по мнению авторов упомянутых изданий, может претендовать на роль переменного. Ведь вполне возможно увеличение выпуска продукции при использовании прежнего количества труда и применении более производительных машин, оборудования (что равнозначно увеличению их количества). Возможен и рост объема выпуска за счет использования более качественного сырья при прежней интенсивности труда и неизменной численности работников. Короче говоря, таких ситуаций, которые сторонники теории предельной производительности могли бы рассматривать как подходящие для примеров расчета предельного продукта, много. Однако адепты маржиналистской микроэкономики почему-то игнорируют их все, кроме одной: когда изменяется количество труда при прежнем количестве всех остальных ресурсов. Думается, это не случайно. Упомянутым экономистам показалось, что именно труд является тем ресурсом, который в данном случае удобнее всего рассматривать в качестве переменного, так как при этом вроде бы можно не вдаваться в технико-технологические и организационные тонкости производственного процесса, а просто сказать, что количество используемой рабочей силы постепенно увеличивалось при неизменном количестве всех остальных ресурсов. Изменение (прирост) объема выпуска при этом подается как предельный продукт труда. Таким образом, авторы-маржиналисты двигались по пути наименьшего сопротивления, но и здесь их ожидала ловушка схоластического теоретизирования.

При внимательном рассмотрении примеров определения величины предельного продукта, приводимых в упомянутых книгах, возникают большие сомнения касательно адекватности рассуждений и выкладок авторов реальной действительности. По нашему мнению, от таких примеров, встречающихся в современных западных (и в написанных в подражание им украинских и российских) учебниках по микроэкономике, действительно, очень сильно отдает схоластикой. Давайте обратимся к некоторым из упомянутых изданий.

В широко известном учебнике «Экономика» К.Р. Макконнелла, С.Л. Брю и Ш.М. Флинна предпринята попытка растолковать суть поня-

тия «пределный продукт» с помощью условно-гипотетического примера [4, с. 186–188]. Роль переменного ресурса, конечно же, отведена труду, количество которого постепенно увеличивается при фиксированном количестве остальных ресурсов.

Прежде всего следует обратить внимание на такой момент, что если какой-то производственный ресурс фигурирует в качестве переменного, то требуется четко установить, в каких единицах измеряется количество данного ресурса. Однако авторы учебника «Экономикс» этого не сделали. У них рассматривается некая условная «единица» труда. При внимательном прочтении становится ясно, что под такой «единицей» авторы подразумевают одного работника: «Первые три рабочих демонстрируют растущую отдачу, их предельные продукты составляют 10, 15 и 20 ед. соответственно. Но затем, начиная с четвертого рабочего, предельный продукт последовательно убывает, у седьмого рабочего он сводится к нулю, а у восьмого приобретает отрицательное значение» [4, с. 188]. Рассматривать в качестве единицы измерения количества ресурса «труд» просто работника, человека как такового, некорректно. Такой единицей может считаться труд работника в течение какого-то периода времени, например человеко-час, человеко-день, человеко-год. При таком подходе количество использованного труда можно выразить достаточно точно, в отличие от ситуаций, когда время труда четко не определено.

При анализе рассматриваемого авторами учебника «Экономикс» примера возникают и другие вопросы. Например, каким образом можно добиться увеличения выпуска продукции, не увеличивая количество использованных материалов, сырья, энергии? Могут ли «дополнительные» работники изготавливать дополнительную продукцию при неизменном, прежнем количестве предметов труда? Не требуется таких уж больших познаний в области производственной деятельности, чтобы понимать, что изготовить продукт «из воздуха», очевидно, нельзя, а у К.Р. Макконнелла, С.Л. Брю и Ш.М. Флинна получается, что можно. Может быть, иногда и удастся увеличить выпуск без привлечения дополнительного количества предметов труда, но подобные случаи крайне редки и должны рассматриваться как исключительные. Научно-педагогическая этика требует, чтобы для иллюстрации тех или иных теоретических положений использовались примеры, типичные с точки зрения практики, реальной действительности (но никак не атипичные). Очевидно, уважаемые авторы популярного учебника об этом забыли (или были вынуждены «забыть»)?

Вопрос о том, в каких единицах выражать количество использованных ресурсов, касается всех ресурсов, как переменных, так и фиксированных (точнее сказать, тех, которые маржиналисты называют фиксированными). Они говорят, что выпуск продукции изменяется «при

фиксированном объеме средств производства» [4, с. 188]. При этом не уточняется, какова единица измерения «объема средств производства». Если речь идет о машинах, станках и т. п., то в качестве такой единицы лучше всего рассматривать машино-час; но ни машино-часы, ни машино-дни у авторов «Экономикс» не упоминаются. Думается, эти авторы (и другие тоже) сознательно уходят от вопроса о конкретизации «единиц» измерения количества средств и предметов труда. Почему они это делают? Если упомянуть машино-часы, то читатели могут задать «неудобные» вопросы, например, о том, могут ли быть дополнительные человеко-часы без дополнительных машино-часов. Что касается работников, непосредственно связанных с использованием машин и оборудования, например рабочих-станочников, водителей транспортных средств, то, очевидно, в 99 случаях из 100 ответ на такой вопрос будет отрицательным. Каждому часу работы токаря должен соответствовать час работы токарного станка.

Конечно, наряду с рабочими основного производства на предприятии могут трудиться и вспомогательные работники. Однако и эти люди используют какие-то инструменты, механизмы, приспособления, материалы и т. д. Увеличение затрат труда вспомогательных работников также связано с увеличением количества использованных средств производства.

Складывается впечатление, что авторы рассматриваемой нами книги не видят различия между понятиями «количество имеющегося оборудования» и «количество использованного оборудования». Они совершенно справедливо указывают на то, что при наличии на предприятии большого количества оборудования разных видов и малом количестве работников выпуск продукции в расчете на одного работника был бы очень низким (вследствие утраты преимуществ специализации труда, потери времени при переходе работника с одного рабочего места на другое и т. д.). Верно и указание на негативные последствия того, что «оборудование значительную часть времени простаивало без дела», а «производство было бы неэффективным из-за избытка капитала по сравнению с трудом» [4, с. 187]. Однако нужно помнить о том, что затраты, связанные с использованием определенного оборудования, неодинаковы в ситуациях реального производственного применения или простаивания этих средств труда. Если станок простаивает, он не изнашивается (имеется в виду физический износ), не происходит его амортизация, не расходуется энергия, необходимая для работы этого станка. Таким образом, количество использованного ресурса «средства труда» зависит от времени работы машин, а на них работают люди! Не в «станках» нужно выражать объем данного ресурса (как это делают западные экономисты), а в машино-часах. При этом не может быть дополнительных человеко-часов без дополнительных машино-часов (и наоборот).

Большинство современных украиноязычных и русскоязычных публикаций, связанных с проблемой оценивания эффективности применения производственных факторов, например учебники по микроэкономике, выдержаны в духе маржиналистской концепции предельной производительности ресурсов. Например, в одном из украинских учебников рассматривается ситуация, связанная с сельским хозяйством, а именно с выращиванием свеклы. В качестве переменного ресурса авторы (в полном соответствии с традицией) рассматривают труд, а в качестве ресурсов фиксированных – «1 трактор, 1 плуг, 1 комбайн, 50 га земли» [7, с. 119]. При увеличении объема переменного ресурса количество продукции (сахарной свеклы) вначале увеличивается, но только до определенного момента. Затем оно начинает уменьшаться. Предельный продукт переменного ресурса некоторое время был возрастающим, затем превратился в убывающий, и, наконец, его величина стала отрицательной. Таким образом, авторы придерживаются стандартной схемы построения примеров определения величины и характеристики динамики предельного продукта переменного ресурса. Кстати, количество переменного ресурса они измеряют «в рабочих днях».

Очевидно, авторы хотели показать, что теорию предельной производительности ресурсов можно использовать при рассмотрении и анализе конкретных производственных ситуаций, с целью чего «добавили реалистичности». Однако тут они сразу попали в ловушку «искаженной реальности», поскольку в процессе выполнения работ, связанных с выращиванием и уборкой свеклы, используются не только тракторы, плуги и комбайны, но и другие средства труда (бороны, сеялки, катки, автомобили и др.). Однако суть дела заключается в другом. Чтобы ее понять, попробуем внимательно, не торопясь, разобраться с примером, приведенным в книге украинских сторонников теории предельной производительности ресурсов.

Не нужно быть крупным специалистом области сельского хозяйства, чтобы знать, что основными этапами производства сырья для сахарной промышленности (сахарной свеклы) являются посев, прополка и уборка. Возникает вопрос о том, на каком из этих этапов можно увеличить затраты переменного ресурса (труда) без дополнительного использования машин, инструментов, агрегатов, то есть ресурсов, которые рассматриваются здесь как фиксированные. Где могут появиться дополнительные человеко-часы (все-таки человеко-часы, а не «работники») без увеличения количества машино-часов (все-таки машино-часов, а не «тракторов» или «комбайнов»)?

При посеве обязательно должен использоваться трактор с соответствующими орудиями (агрегатами); при уборке не обойтись без комбайна. Значит, применение дополнительного количества труда без увеличения количества

других ресурсов, казалось бы, возможно на этапе прополки. Итак, предполагается ручная прополка, без механизированной культивации почвы (что в современных условиях маловероятно, но ладно). Однако ведь даже ручная прополка невозможна без использования каких-то инструментов (сапки или чего-то в этом роде), а ведь в процессе работы они будут изнашиваться. Значит, уже в этой ситуации (несколько оторванной от реальности) нельзя считать дополнительный продукт, полученный в результате увеличения количества прополок, предельным продуктом труда. Такой вывод следует из рассуждений, опирающихся на само определение понятия «предельный продукт ресурса».

Примеров, подтверждающих возможность определения величины предельного продукта как результата увеличения количества одного-единственного ресурса при неизменном количестве всех остальных ресурсов, нам найти не удалось ни в научной литературе, ни в жизни.

Если нет дедуктивного подтверждения гипотезы, ее нельзя считать научной теорией. Гипотеза о возможности определить отдачу любого производственного ресурса по показателю «предельный продукт» не подтверждается эмпирическим материалом, следовательно, она не верифицирована. Попытки экономистов – сторонников теории предельной производительности ресурсов, в том числе авторов учебников, проиллюстрировать данную концепцию с помощью условно-гипотетических примеров успеха не имели.

Многие видные экономисты указывали на невозможность определить, какой именно «вклад» в конечный результат производственного процесса вносит тот или иной ресурс. Например, А. Маршалл отмечал, что чистый продукт фактора производства «выступает как повышение качества или как общий вклад в стоимость продукта; он не является определенной его частью, которую можно обособить от остальных его частей» [3, с. 97]. Дж.С. Милль писал: «Когда для достижения результата вообще в равной мере нужны два условия, то бессмысленно утверждать, что такая-то часть произведена одним из них, а такая-то – другим. Это все равно, что пытаться установить, какая половина ножниц вносит большую долю в процесс резания или какой из множителей, пять или шесть, играет большую роль в получении произведения тридцать» [8, с. 113]. Конечно, использование метафор и аллегорий при изложении научного материала требует большой осторожности, однако в данном случае оно, на наш взгляд, представляется вполне оправданным.

О невозможности применять большее количество труда без увеличения количества сырья и основного капитала писал также К. Маркс [9, с. 246].

Может быть, экономисты-теоретики просто недостаточно знакомы с реальным производством, поэтому их попытки показать возможность определения величины предельного

продукта ресурса неудачны? Может быть, экономисты-практики способны справиться с задачей «поймать» предельный продукт? Решение этой задачи, разумеется, имело бы большое значение, ведь информация об отдаче того или иного ресурса крайне важна с точки зрения эффективного ведения производственно-хозяйственной деятельности. Однако экономисты-практики даже не пытаются определять величину предельных продуктов производственных ресурсов. Прикладная экономика оперирует системой показателей результатов функционирования предприятий, оценивания эффективности использования производственных ресурсов, но показателя «предельный продукт» среди них нет. Если за сто с лишним лет не разработана методика расчета такого показателя, он не вошел в инструментарий прикладной экономики, то, наверное, причина этого заключается в невозможности практического применения маржиналистской концепции предельной производительности ресурсов.

Существует мнение, что упомянутую концепцию можно «реабилитировать», уточнив само определение понятия «предельный продукт ресурса». Речь идет о том, что при формулировании этого определения не следует, дескать, подчеркивать, что рассматривается ситуация, когда изменяется количество одного-единственного ресурса, а количество всех остальных остается неизменным. Определение предлагается примерно такое: предельный продукт – это дополнительный продукт, полученный при увеличении одного ресурса на единицу и фиксированном количестве остальных ресурсов (за исключением тех, которые являются дополняющими по отношению к переменному). Однако такое «уточнение» не спасает, а, наоборот, уничтожает категорию «предельный продукт ресурса». Если получение дополнительного продукта является результатом увеличения количества не одного, а нескольких ресурсов, невозможно определить «вклад» каждого из них (о чем шла речь выше).

Выводы. Теория предельной производительности производственных ресурсов, ставшая одним из «краеугольных камней» современной микроэкономики, представляет собой умозрительно-схоластическую разработку. Она не способствует решению задачи практического определения величины отдачи того или иного применяемого фактора производства, так как показатель «предельный продукт» не может быть рассчитан в условиях реального производственного процесса, предполагающего использование комбинации различных взаимосвязанных ресурсов. Проблема корректного и точного оценивания эффективности использования производственных ресурсов в настоящее время

остаётся очень актуальной и требует внимания ученых-экономистов, однако маржиналистская теория предельной производительности не дает практически применимых рекомендаций касательно ее решения.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Автономов В.В., Ананьин О.М., Макашева Н.И. История экономических учений. Москва : ИНФРА-М, 2000. 784 с.
2. Кларк Дж.Б. Распределение богатства. Москва : Экономика, 1992. 448 с.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва : Прогресс, 1993. Т. 2. 310 с.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флинн Ш.М. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. 18-го англ. изд. Москва : ИНФРА-М, 2011. 1010 с.
5. Мэнкью Н.Г. Принципы микроэкономики / пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 560 с.
6. Базилевич К.С. та ін. Мікроекономіка. Київ: Знання, 2008. 679 с.
7. Панчишин С.М. та ін. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка : у 2 кн. Київ : Знання, 2006. Кн. 2. 437 с.
8. Милль Дж.С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии. Москва : Прогресс, 1980. Т. 1. 496 с.
9. Маркс К. Капитал. Теории прибавочной стоимости. Москва : Политиздат, 1978. Т. 4. 476 с.

REFERENCES:

1. Avtonomov V.V., Ananin O.M., Makasheva N.I. (2000) *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy* [History of Economic Thought]. Moskva : INFRA-M (in Russian).
2. Klark Dzh.B. (1992) *Raspredeleniye bogatstva* [The distribution of wealth]. Moskva : Ekonomika (in Russian).
3. Marshall A. (1993) *Printsipy ekonomicheskoy nauki* [Principles of Economics]. V. 2. Moskva : Progress (in Russian).
4. Makonnell K.R., Bryu S.L., Flinn Sh.M. (2011) *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika* [Economics: Principles, Problems and Policies]. per. 18-go angl. izd. Moskva : INFRA-M (in Russian).
5. Men'kyu N.G. (2005) *Printsipy mikroekonomiki* [Principles of microeconomics]. per. s angl. Sankt-Peterburg : Piter (in Russian).
6. Bazylevych V.D., Bazylevych K.S., Ihnatiuk A.I., Slukhai S.V. (2008) *Mikroekonomika* [Microeconomics]. Kyiv : Znannia (in Ukrainian).
7. Panchyshyn S.M., Ostroverkh P.I., Buniak V.B. (2006) *Analitychna ekonomii: makroekonomika i mikroekonomika* [Analytical savings: macroeconomics and microeconomics]. V. 2. Kyiv : Znannia (in Ukrainian).
8. Mill' Dzh.S. (1980) *Osnovy politicheskoy ekonomii i nekotoryye aspekty ikh prilozheniya k sotsial'noy filosofii* [The basics of political economy and some aspects of their application to social philosophy]. V. 1. Moskva : Progress (in Russian).
9. Marks K. (1978) *Kapital. Teorii pribavochnoy stoimosti* [Capital. Theories of surplus value]. V. 4. Moskva : Politizdat (in Russian).

УДК 330.356.2

Шапар О.С.
*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри
загальної економічної теорії та економічної політики
Одеського національного економічного університету*

Sharah Olena
*Candidate of Sciences (Economics),
Senior Lecturer of the Department of
General Economic Theory and Economic Policy,
Odessa National University of Economics*

ЯКІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УМОВАХ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

QUALITY OF ECONOMIC GROWTH AMIDST TECHNICAL PROGRESS: THEORETICAL BACKGROUND AND UKRAINIAN EXPERIENCE

АНОТАЦІЯ

У статті на основі абстрактно-теоретичних положень класичної та неокласичної економічної теорії з'ясовано та розкрито розуміння якості економічного зростання в умовах технічного прогресу. Визначено доцільність якісних характеристик економічного зростання в сучасних умовах. Показано специфіку ефективності використання базових факторів виробництва, а саме капіталу й праці, в конкретно-історичних умовах розвитку вітчизняної економіки. Особливу увагу приділено використанню саме речового фактору як такого, що втілює досягнення науково-технічного прогресу. Проаналізовано співвідношення капіталоозброєності та продуктивності праці в українській економіці, виявлено порушення цього співвідношення. Показано динаміку капіталоємності та капіталовіддачі, на основі чого визначено низьку якість економічного зростання в національній економіці України. Визначено, що створення капіталозберігаючих галузей на основі НТР забезпечить низьку вартість економічного зростання та його високу якість.

Ключові слова: якість, економічне зростання, технічний прогрес, основний капітал, продуктивність праці, капіталоозброєність праці, капіталоємність.

АННОТАЦИЯ

В статье на основе абстрактно-теоретических положений классической и неоклассической экономической теории выяснено и раскрыто понимание качества экономического роста в условиях технического прогресса. Определена целесообразность качественных характеристик экономического роста в современных условиях. Показана специфика эффективности использования базовых факторов производства, а именно капитала и труда, в конкретно-исторических условиях развития отечественной экономики. Особое внимание уделено использованию именно вещественного фактора как такого, который воплощает достижения научно-технического прогресса. Проанализировано соотношение капиталовооруженности и производительности труда в украинской экономике, выявлены нарушения этого соотношения. Показана динамика капиталоемкости и капиталотдачи, на основе чего обосновано низкое качество экономического роста в национальной экономике Украины. Определено, что создание капиталосберегающих отраслей на основе НТР обеспечит низкую стоимость экономического роста и его высокое качество.

Ключевые слова: качество, экономический рост, технический прогресс, основной капитал, производительность труда, капиталовооруженность труда, капиталоемкость.

ANNOTATION

The problems of economic growth were in the focus of economic science at all times. Having ensured a high level of income,

stable GDP growth rates, the developed countries are concerned about the qualitative changes in economic advance unfolding under the influence of a of globalization calls and the new stage of scientific and technological progress. The result of this process is a reduction in resource intensity, capital intensity of production and accelerated growth of productivity of capital and labor. Unfortunately, today Ukraine is facing a significant decrease in domestic reproductive potential, which is caused by an increase in technological conservatism, a low level of renovation of the material and technical base, a low level of domestic investment in economic development, and low interest in the development of scientific and technical progress of capital owners. The presence of such problems negatively affects the quality of economic growth. Thus, Ukraine is faced with the issue of ensuring the growth of efficiency and the degree of competitiveness of the national economy, as well as achieves sustainable long-term growth rates. To answer this question, the article draws attention to the theoretical and methodological basis for understanding the quality of economic growth amidst technical progress. A retrospective analysis of the fundamental provisions of the classical and neoclassical economic theory, on the basis of which the specificity was determined of the effectiveness of using the fundamentals of production in the national economy – capital and labor amidst specific historical conditions of the progress of the national economy. Special attention is given to the use of the physical factor as a factor that encapsulates the achievements of scientific and technical progress. The basis of the analysis of the ratio between the rates of growth of capital-labor ratio and productivity growth rates and the influence of this ratio on the dynamics of capital productivity have been substantiated. The provisions of this paper may be used as a scientific and methodological basis for developing a strategy for improving the efficiency of national production and the quality of economic advance.

Key words: quality, economic growth, fixed capital, technological progress, labor productivity, capital-employment ratio, and capital capacity.

Постановка проблеми. В сучасному світі зростання економіки високорозвинених країн та країн, що провели успішні економічні реформи, забезпечується впровадженням прогресивної техніки та технологій. Широке використання досягнень науково-технічного прогресу в економіці змінює натурально-речові та вартісні характеристики основних факторів виробництва, а саме капіталу й праці. Результатом таких змін є прискорення зростання продуктивності капіталу й праці та досягнення високої якості економічного зростання.

Ринкові реформи, які проводилися з моменту проголошення незалежності України, були покликані створити ефективну економіку, що характеризується передовими технологіями, стійкими темпами зростання та високим добробутом населення. Однак реальність виявилась іншою. Як засвідчують статистичні дані, досягнути поставлених цілей не вдалося. Україна й досі розвивається в умовах переважно ресурсовитратної моделі економіки та відповідної їй структури економіки попереднього століття, для якої характерними є низька продуктивність праці, невисока конкурентоспроможність та технологічна відсталість. Така неефективна система суспільного виробництва приводить до низької якості економічного зростання України, відсуваючи її на периферійні позиції від провідних економічних центрів світу. Такий стан речей викликає питання про те, що не було враховано в процесі реформування. Вищесказане обумовлює необхідність теоретичного осмислення проблеми якості економічного зростання в умовах технічного прогресу задля поглибленого пізнання сутності процесів, що відбуваються сьогодні в економіці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні теоретичні аспекти технічного прогресу та якості економічного зростання вивчали такі зарубіжні та вітчизняні дослідники, як А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Дж.С. Мілль, Л. Вальрас, С. Кузнець, Дж. Кейнс, Р. Харрод, Е. Домар, Дж. Кларк, Р. Солоу, Л. Абалкін, С. Губанов, А. Аганбегян, В. Геець, Б. Кваснюк, В. Тарасевич, П. Єщенко, М. Зверяков, Л. Жданова, Л. Шинкарук. Науковому дослідженню були піддані сутнісні характеристики економічного зростання та його якості, функціонування факторів виробництва. Були широко досліджені чинники зростання ефективності використання факторів виробництва. Особливість нинішніх досліджень полягає у їх пов'язуванні з ринковими перетвореннями в країні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий інтерес та ґрунтовні дослідження багатьох аспектів якості економічного зростання й підвищення ефективності використання факторів виробництва, залишається досі не розв'язаним питання специфіки якості економічного зростання в конкретно-історичних умовах розвитку вітчизняної економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в обґрунтуванні абстрактно-теоретичних положень щодо проблеми якості економічного зростання в умовах технічного прогресу задля здійснення спроби пов'язати їх з економічною практикою сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу теорія економічного зростання була представлена теорією відтворення. Вже з XVIII століття економічна теорія поставила питання про пропорції суспільного відтворення, підтримка

яких є необхідною для його безперервного здійснення. Першим спробував відповісти на це питання французький економіст Ф. Кене. Дослідник представив теорію відтворення суспільного капіталу, як систему кількісних взаємозв'язків в умовах стаціонарної економіки без технічного прогресу.

Однак з початку XIX століття проблема відтворення суспільного капіталу набуває іншого змісту. Увага вчених концентрується на зміні пропорцій суспільного відтворення під впливом технічного прогресу. Першим, хто сформулював цю проблему в такий спосіб, був С. Сісмонді. Далі з ним вступають в полеміку автори (К. Родбертус-Ягцов, Ю. фон Кірхман), які розглядають суспільне відтворення обов'язково в умовах технічного прогресу. Проте дослідники абстрагувалися від спожитого постійного капіталу, ототожнюючи відтворення з обсягами національного доходу.

Новим етапом дослідження суспільного відтворення стала теорія К. Маркса. Він здійснив спробу проаналізувати внутрішні взаємозв'язки між частинами річного продукту за вартістю та натурально-речовою формою, показуючи їх кількісне вираження у своїх знаменитих схемах відтворення, ввівши в дослідження постійний капітал, упущений попередниками. У схемах було показано, яким є співвідношення основних підрозділів економіки (I підрозділу, який виробляє інвестиційні товари, та II підрозділу, який виробляє споживчі товари); яке саме співвідношення необхідне для безперервного відтворення в розширеному масштабі, тобто економічного зростання. Однак під час розгляду обміну між основними підрозділами суспільного виробництва К. Маркс абстрагується від технічного прогресу (зростання органічної будови капіталу), відзначаючи, що, «для того, щоб відбувся перехід від простого до розширеного відтворення, виробництво підрозділу I повинно бути в змозі створювати менше елементів постійного капіталу для підрозділу II, але тією ж мірою більше для підрозділу I» [1, с. 565]. Таким чином, з позиції лінії розвитку К. Маркс продовжив дослідження Ф. Кене, а функціонально-макроекономічні теорії зростання продовжили лінію, яка йде від С. Сісмонді.

Послідовники К. Маркса, розвиваючи його теорію відтворення суспільного капіталу, включили в дослідження технічний прогрес. Використовуючи різні підходи, вони дійшли єдиного висновку про провідну роль підрозділу економіки, який виробляє інвестиційні товари та необхідності його переважного розвитку порівняно з підрозділом, який виробляє споживчі товари, тобто висновку про збільшення частки засобів виробництва в річному продукті суспільства.

Чому ж К. Маркс у схемах відтворення не врахував технічний прогрес? Зі схем К. Маркса можна зробити висновок, що ці схеми відображають таке явище, яке в сучасній економіці отримало назву нейтрального впливу технічно-

го прогресу на вартість маси засобів виробництва за збільшення їх виробництва та зростання продуктивності праці. Нейтральний технічний прогрес означає, що одночасно збільшується продуктивність праці та капіталу, тобто інновації, що заощаджують працю, врівноважуються з інноваціями, що заощаджують капітал. Проте ефективність технічного прогресу не може бути незмінною протягом усієї епохи машинного виробництва.

Однак проблема полягає в тому, що існує деяка суперечливість в марксистській класичній теорії: з одного боку, К. Маркс відзначає, що норма прибутку визначає ефективність використання всього капіталу, ступінь його зростання, а з іншого боку він зазначає, що якщо буде зростати більш швидкими темпами виробництво інвестиційних товарів, як наслідок, капіталоємність, то свідчитиме про спадну ефективність виробництва. Отже, фактично в марксистській теорії не врахована проблема ефективності та якості економічного зростання. Однак на те були свої підстави, а саме онтологічні, адже тодішній технічний прогрес був переважно капіталоємним.

Російський економіст Г. Фельдман розробив першу теоретичну модель економічного зростання стосовно радянської планової економіки 20-х рр. XX століття. Дослідник, інтерпретувачи двосекторну динамічну модель відтворення К. Маркса, побудував систему залежностей та отримав низку важливих коефіцієнтів, що характеризують ефективність економіки та джерела її зростання [2, с. 170].

Загалом висновок Г. Фельдмана полягав у тому, що темп економічного зростання залежить не тільки від нагромадження, що йде на збільшення капіталу, але й від ефективності цього капіталу. Крім того, темп зростання відображає співвідношення темпів зростання продуктивності праці та капіталоозброєності праці. Іншими словами, темп зростання залежить від капітало-віддачі. Таким чином, дослідник вперше запропонував розрахункові обмежувачі норми нагромадження. Зростання нагромадження має сенс тільки тоді, коли його приріст не приводить до зниження капітало-віддачі, яке перебиває результати зростання продуктивності праці.

Новий імпульс розвитку теорії економічного зростання та його якості був наданий у першій половині XX століття. Саме в цей період здійснився перехід від відтворювального підходу до розуміння економічного зростання до функціонально-макроекономічного, який в цілісному вигляді був вперше представлений в роботах Дж.М. Кейнса та його послідовників, а надалі розвивався в рамках економічної думки.

Викладаючи свою теорію, Дж.М. Кейнс виходив з деяких припущень. Дослідник розглядав всі економічні процеси в рамках короткострокового періоду, зокрема в його моделі основні параметри, насамперед запас капіталу, не змінювалися в часі, тобто не брався до уваги

приріст речових факторів виробництва (надходження чистих інвестицій). Таке припущення відповідає розгляду короткострокового періоду. Однак інвестиції не тільки створюють дохід, але й розширюють капітал, тобто в довгостроковій перспективі збільшують ресурси, якими може розпоряджатися суспільство. Виробництво має розширюватися таким чином, щоби забезпечити використання додаткових ресурсів, які можуть з'явитися в будь-який момент часу. Інакше з'являється надлишковий капітал, який в майбутньому може перешкоджати надходженню нових інвестицій, отже, зростанню доходу та зайнятості.

Концепція Дж.М. Кейнса за своєю природою є статистичною. Такий підхід був багато в чому обумовлений особливостями депресивної економіки 30-х рр. XX століття, коли проблема довгострокового економічного зростання, економічної динаміки не стояла на першому місці. Тоді Дж.М. Кейнсу важливо було відповісти на більш нагальне питання, що полягало в тому, як вивести економіку зі стану циклічного спаду.

Кардинальним чином ситуація змінилася в післявоєнний період. Економіка провідних західних країн, особливо США, набула високих темпів зростання, однак вони мали нестійкий, переривчастий характер. На перше місце виходить проблема економічної динаміки.

Вирішення питань економічної динаміки стало викликом часу, а першими, хто прийняв цей виклик (кінець 40-х рр. XX століття), були англійський економіст Р. Харрод і американський економіст Е. Домар. Внаслідок близькості їхніх поглядів іноді говорять про єдину модель зростання Харрода-Домара. Особливістю цієї моделі є використання кейнсіанських передумов та методів аналізу економічної кон'юнктури у короткостроковому періоді для встановлення зв'язку між інвестиціями та темпами економічного зростання у довгостроковому періоді за відсутності технічного прогресу.

Загалом модель Харрода-Домара має такі узагальнення:

- 1) рівність інвестицій та заощаджень передбачає розгляд закритої економіки, що в умовах активної інвестиційної політики є неприйнятним;
- 2) зростання національного доходу є тільки функцією нагромадження капіталу; в моделі не відображається вплив технічного прогресу на ефективність суспільного виробництва; отже, моделі Р. Харрода та Е. Домара – це однофакторні моделі; передбачається, що попит на капітал за такої капіталоємності залежить тільки від темпів зростання національного доходу;
- 3) капіталоємність не залежить від співвідношення цін виробничих факторів, а визначається лише технічними умовами виробництва.

У більш пізній період (друга половина 1950-х – 1970-ті рр.) перспективи розвитку економіки все більше стали визначатися впливом факторів виробництва, що знайшло відображення в неокласичних теоріях економічного зростання.

Представники неокласичної теорії вважають, що суспільне виробництво є ефективним, якщо вироблений обсяг продукції є максимально можливим за використання точно визначених обсягів факторів виробництва, а саме капіталу та праці. Для оцінювання ефективності виробництва в науковий обіг вводиться поняття виробничої функції як моделі пізнання кількісних залежностей безпосередньо виробничого процесу.

Визначення обсягів факторів виробництва залежить від їх цін. Внаслідок зміни ціни на той чи інший фактор змінюється співвідношення цих факторів у виробництві. Звичайно, перевага віддається більш дешевому фактору виробництва.

Постійно мінливі економічні умови господарювання підштовхнули неокласиків врахувати інші умови виробництва, зокрема технічний прогрес. Зокрема, нідерландський економіст Я. Тінберген у 1937 р. в роботі «Економетричний підхід до проблем ділового циклу» вперше здійснив спробу включити у виробничу функцію абсолютно незалежний від економічної системи третій фактор екзогенного характеру, а саме технічний прогрес, як підвищення віддачі витрат у часі [3].

Далі неокласична теорія виробництва, будучи використаною для аналізу макроекономічних проблем, трансформувалася в теорію економічного зростання. Саму сутність цієї трансформації можна охарактеризувати як перехід від проблеми визначення цін факторів виробництва та виправдання наявної системи розподілу доходу до дослідження макроекономічних чинників зростання.

Неокласичний підхід до оцінювання вкладу технічного прогресу бере початок у теорії інноваційної діяльності. В рамках цього підходу Й. Шумпетером була зроблена одна з перших спроб дослідження технологічних зрушень. За Й. Шумпетером, процес упровадження технологічного нововведення полягає в пошуку нових способів комбінування факторів виробництва, отже, інновація приводить до зміни самої виробничої функції: «технічний прогрес ми визначимо строго за допомогою виробничої функції. Ця функція описує те, як змінюється кількість продуктів за зміни кількості факторів. Якщо замість зміни факторів ми змінимо форму функції, це й буде технічним прогресом» [4, с. 87]. В цьому разі технічний прогрес є силою, яка руйнує процес виробництва та сприяє зміні технологічного укладу, забезпечуючи рух до підвищення ефективності виробництва.

Значна роль у розробленні моделей макроекономічного зростання на базі апарату виробничих функцій належить Роберту Солоу. У 1956 р. у статті «Внесок у теорію економічного зростання» Р. Солоу на базі використання всього набору неокласичних аргументів описав модель виробництва та економічного зростання [5]. В моделі економічного зростання Р. Солоу зростання сумарного ВВП пояснюється зрос-

танням зайнятості, технічним прогресом та нагромадженням капіталу. Науково-технічний прогрес вводиться як працезберігаючий, він підвищує ефективність використання капіталу, але не знижує капіталоозброєність праці під час зростання продуктивності праці.

Оскільки з величезної кількості чинників, що впливають на зростання обсягів виробництва, практично неможливо виділити вплив тих, які безпосередньо пов'язані з розвитком науки й техніки, то в більшості робіт так званий внесок технічного прогресу у збільшення обсягів виробництва ототожнювався із загальним ефектом, обумовленим усіма факторами, окрім праці та капіталу.

Оскільки технічний прогрес не можна виміряти безпосередньо, то Р. Солоу оцінював його вплив як різницю між темпом приросту ВВП та середньозваженим темпом приросту праці й капіталу (згодом таку умовну оцінку стали називати «залишком Солоу», який був у центрі уваги під час здійснення розрахунків ефективності суспільного виробництва). Оцінки внеску праці й капіталу визначалися з урахуванням частки заробітної плати та прибутку у ВВП.

Розглядаючи продуктивність праці як функцію зростання капіталоозброєності праці та технічного прогресу, Р. Солоу дійшов висновку, що в економіці США в першій половині XX століття близько 12,5% усього приросту продуктивності праці за сорокарічний період зобов'язані зростанню рівня капіталоозброєності, а 87,5% – технологічному прогресу.

Таким чином, модель Солоу, на відміну від моделі Харрода-Домара, показує, що в довгостроковому періоді зростання виробництва залежить від темпу технічного прогресу. Саме цей екзогенний фактор може підтримати безперервне зростання виробництва, отже, зростання добробуту населення, що виражається у зростанні випуску та споживання на душу населення, а також виявляє вплив на ефективність суспільного виробництва пропорцій між використовуваними капіталом та працею, а саме капіталоозброєності та продуктивності праці.

Досі виконано та опубліковано сотні досліджень щодо кількісного визначення темпів технічного прогресу та його внеску у виробництво з використанням апарату виробничих функцій. У табл. 1 зведені порівняльні дані найбільш відомих досліджень вкладу базових факторів, тобто так званих внесків капіталу, праці й технічного прогресу, в економічне зростання США за різні періоди часу.

Дані, представлені в табл. 1, свідчать про те, що технічний прогрес у представлених дослідженнях перевищує внесок двох інших факторів виробництва, а саме праці та капіталу, а іноді пояснює більш 2/3 зростання суспільного виробництва.

Однак навряд чи можна визнати вдалими численні спроби оцінити якісну складову економічного зростання під виглядом внеску НТП

Таблиця 1

Трактовка різними вченими внеску базових факторів виробництва в економічне зростання США [6, с. 18]

Прізвище автора	Досліджуваний період, роки	Внесок фактору капіталу, К	Внесок фактору праці, L	Внесок фактору технічного прогресу
Абрамовиц (1956 р.)	1869–1953	22	48	33
Кузнець (1971 р.)	1889–1929	34	32	34
Хендрік (1961 р.)	1889–1953	21	34	44
Денісон (1962 р.)	1909–1929	26	32	33
Солоу (1957 р.)	1909–1949	21	24	51
Денісон (1962 р.)	1929–1957	15	16	58
Кузнець (1971 р.)	1929–1957	8	14	78
Кузнець (1971 р.)	1950–1962	25	19	56
Хендрік (1973 р.)	1948–1966	21	24	56
Йоргенсен, Голлоп, Фраумені (1987 р.)	1948–1979	12	20	69

шляхом використання апарату виробничої функції. Загалом, як і всі моделі, що використовуються в мікро- та макроекономіці, модель виробничої функції базується на методології, яка передбачає обмеження аналізу зовнішніми кількісними співвідношеннями без постановки питання про якісний зміст. З цієї точки зору єдиним видом зв'язку, що існує між елементами виробництва, є функціональні зв'язки. Відмінною особливістю є широке використання математичної логіки.

В подальшому підвищена увага до якості економічного зростання припала на період 70-х рр. XX століття, проте нині особливий інтерес до проблеми виявили радянські економісти, у яких досі сформувалося відчуття розриву між стрімким зростанням продуктивності праці в соціалістичній економіці та низьким рівнем ефективності виробництва.

Так, єдиним критерієм та показником ефективності суспільного виробництва радянської економіки була продуктивність праці; продуктивність капіталу залишилася за рамками дослідження економічної теорії. Отже, є тенденція до зниження ефективності радянської економіки саме за показником ефективності використання капіталу (основних фондів). Фондоємність зростала протягом тривалого часу, а фондівдача – знижувалась. Результатом є зростання граничних витрат на забезпечення приросту національного доходу, тобто цей приріст стає більш дорогим. Причиною є прихильність концепції про переважне зростання виробництва засобів виробництва (виробництво інвестиційних товарів), яка була покладена в основу планування радянської економіки з 20-х рр.

На сучасному етапі розвитку української економіки одним із провідних показників під час

Рис. 1. Темп зростання продуктивності праці та капіталоозброєності, % до попереднього року (в постійних цінах 2010 р.)

Джерело: розраховано, побудовано автором на основі даних джерела [7]

характеристики якості економічного зростання є якісна та кількісна характеристика співвідношення обсягів основного капіталу та ВВП, що виражається показником капіталоемності (вартість капіталу, що припадає на вартість випуску продукції) або зворотним йому показником капіталовіддачі (вартість випуску продукції, що припадає на вартість капіталу). Показник капіталовіддачі пов'язаний із продуктивністю праці (випуск продукції на одного працівника) та її капіталоозброєністю (обсяг капіталу, який припадає на одного працівника). Співвідношення цих величин більш детально характеризує вартість економічного зростання.

Дані, представлені на рис. 1, показують порушення співвідношення темпів зростання продуктивності праці та капіталоозброєності. Загалом капіталоозброєність зростає швидше, ніж продуктивність праці. У 2017 році порівняно з 2000 роком капіталоозброєність зросла в 2 рази, а продуктивність праці – в 1,7 разів. За весь досліджуваний період темпи зростання продуктивності праці порівняно з темпами зростання капіталоозброєності праці є невеликими.

Така тенденція співвідношення показує низьку ефективність вітчизняного суспільного виробництва та низьку якість використання основних засобів, які не відповідають сучасному науково-технічному прогресу. Результатом

цього є зниження капіталовіддачі та зростання капіталоемності (табл. 2).

З табл. 2 видно, що співвідношення зростання виробництва, основних засобів та капіталовіддачі в українській економіці складалося неоднозначно. Капіталовіддача знижувалася, а капіталоемність зростала. Загалом за 2000–2017 роки зростання ВВП склало 137,1%, зростання основних засобів – 195,7%, а капіталовіддачі – 69,5%. Зниження капіталовіддачі негативно вплинуло на зростання ВВП та компенсувалося збільшенням фізичного обсягу основних засобів. У 2008 р. порівняно з 2000 р. ВВП склав 172,8%, капіталовіддача – 133,1%, а фізичний обсяг основних засобів збільшився на 6,2%. Значна частина основних засобів не використовувалася або використовувалася неповністю. У 2009–2017 рр. ситуація суттєво змінилась, адже ВВП зріс на 8%, основні засоби збільшилися на 51,3%, а капіталовіддача зросла на 5,2%. Таким чином, у 2009–2017 рр. зростання основних засобів випереджало зростання ВВП, а капіталовіддача знижувалася, «з'їдаючи» весь приріст, пов'язаний зі збільшенням основних засобів.

Отже, внаслідок того, що капіталоозброєність зростала більш швидкими темпами, ніж продуктивність праці, знижувалася капіталовіддача та зростала капіталоемність виробни-

Таблиця 2

Зміна капіталоемності в економіці України (в постійних цінах 2010 р.)

Рік	ВВП, млн. грн.	Темпи зростання ВВП, % до попереднього року	Вартість основних засобів, млн. грн.	Темпи зростання основних засобів, % до попереднього року	ВВП на гривню основних засобів, грн.	Капіталоемність виробництва, грн.
2000	736 703	–	4 783 786	–	15,40	6,5
2001	801 770	108,8	4 801 018	100,4	16,70	6,0
2002	844 582	105,3	4 910 360	102,3	17,20	5,8
2003	924 957	109,5	4 946 294	100,7	18,70	5,3
2004	1 034 059	111,8	5 119 104	103,5	20,20	5,0
2005	1 065 818	103,1	5 329 090	104,1	20,00	5,0
2006	1 146 515	107,6	5 538 720	103,9	20,70	4,8
2007	1 240 711	108,2	5 824 934	105,2	21,30	4,7
2008	1 268 546	102,2	6 188 029	106,2	20,50	4,9
2008 р., % до 2000 р.	–	172,8	–	129,3	133,1	75,4
2009	1 076 533	84,9	6 485 139	104,8	16,60	6,0
2010	1 079 346	100,3	6 386 663	98,5	16,90	5,9
2011	1 138 338	105,5	6 775 821	106,1	16,80	6,0
2012	1 141 055	100,2	7 176 447	105,9	15,90	6,3
2013	1 140 750	100,0	7 554 636	105,3	15,10	6,6
2014	1 066 001	93,4	7 838 243	103,8	13,60	7,4
2015	961 821	90,2	7 883 779	100,6	12,20	8,2
2016	985 299	102,4	8 912 864	113,0	11,0	9,0
2017	1 009 597	102,5	9 365 749	105,1	10,7	9,3
2017 р., % до 2008 р.	–	80,0	–	151,3	52,1	189,8
2017 р., % до 2000 р.	–	137,1	–	195,7	69,5	143,1

Джерело: розраховано автором на основі даних джерела [7]

цтва. Загалом за весь досліджуваний період капіталоемність в порівнянних цінах збільшилася з 6,5 грн. у 2000 р. до 9,3 грн. у 2017 р. Ця тенденція суттєво обмежувала можливості зростання виробництва та заміщення праці капіталом. Причина низької еластичності заміщення праці капіталом викликана несвоєчасною заміною застарілого обладнання та інших елементів основних засобів.

Таким чином, відповідаючи на питання про те, що не було враховано у процесі реформування, можемо впевнено зазначити, що в процесі реформування української економіки поза увагою залишилась ефективність функціонування капіталу як фактору виробництва.

Висновки. Відповідно до ретроспективного зіставлення поглядів класичної та неокласичної економічної теорії на проблему економічного зростання та його якості в умовах технічного прогресу якість економічного зростання в сучасних умовах є складною, багатофакторною функцією, що виражає його залежність від якості техніко-технологічних факторів процесу виробництва, що визначають рівень інтенсивності економічного зростання. Основним фактором якості економічного зростання є речовий фактор виробництва, який втілює науково-технічний прогрес.

Щодо ресурсовитратної моделі української економіки, для якої характерними є низькі продуктивність праці, капіталовіддача, конкурентоспроможність та технологічна відсталість, то її витоки слід шукати в радянській адміністративно-командній економіці. Надання переваги виробництву інвестиційних товарів, прискорений розвиток важкої промисловості, нарощування військового потенціалу, значне збільшення сировинного сектору, безумовно, досі накладають свій відбиток на структуру української економіки, багато в чому обумовлюючи її неефективність та низьку якість економічно-

го зростання. З огляду на конкретно-історичні умови української економіки стоїть питання про такий розвиток економіки, який забезпечить створення капіталозберігаючих галузей та низьку вартість економічного зростання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва : Политиздат. Т. 24. 1961. 649 с.
2. Теория капитала и экономического роста : учебное пособие / под ред. С. Дзарасова. Москва : изд-во МГУ, 2004. 400 с.
3. Tinbergen J. An Econometric Approach to Business Cycle Problems. Paris, 1937. 73 p.
4. Schumpeter J. Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process. NY : McGraw-Hill Book Company, 1939. 461 p.
5. Solow R. Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. Vol. 70. No. 1. P. 65–94.
6. Бажал Ю. Економічна теорія економічних змін : навчальний посібник. Київ : Заповіт, 1996. 238 с.
7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.06.2019).

REFERENCES:

1. Marks K., Enhel's F. (1961) *Sochynenyaya [Writings]*. Moskva : Polytyzdat.
2. *Teoriya kapitala i ekonomicheskogo rosta* (2004). Pod red. S. Dzarasova. M. : izd-vo MGU. 400 s.
3. Tinbergen J. (1973) *An Econometric Approach to Business Cycle Problems*. Paris, 73 p.
4. Schumpeter J. (1939) *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process*. NY : McGraw-Hill Book Company, 461 p.
5. Solow R (1956). Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 70. No. 1. P. 65–94.
6. Bazhal Yu. (1996) *Ekonomichna teoriya ekonomichnikh zmin : navch. posibn. K. : Zapovit*, 238 s.
7. *Ofitsiynyy sayt derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny*, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 04.06.2019).

СЕКЦІЯ 2 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.332

Абдуллаєва А.Є.
*кандидат економічних наук,
асистент кафедри фінансів
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Саєнко Я.А.
*студент обліково-фінансового факультету
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Abdullayeva Anastasia
*Candidate of Sciences (Economics),
Assistant Professor of the Department of Finance,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics*

Saenko Yaroslav
*Student of the Accounting and Finance Faculty
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics*

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

INVESTMENT CAPITAL OF VINNITSA REGION: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ

Одним із фундаментальних показників, які визначають ефективність використання ресурсів у регіоні, є рівень залучення інвестицій із різних джерел та різними суб'єктами господарювання. Даний показник визначає рівень довіри іноземних партнерів до даного регіону як результат збільшення ресурсів, зокрема фінансових, якими розпоряджається влада, а також поліпшення інфраструктури середовища. Зокрема, у статті розглянуто основні чинники, під впливом яких формується інвестиційна привабливість Вінницького регіону і, як результат, позитивний імідж країни. Оскільки капітальні інвестиції вважаються головним чинником підвищення діяльності підприємства області, у статті проаналізовано освоєння таких інвестицій протягом 2014–2017 рр. Визначено, що є головним джерелом фінансування капітальних інвестицій. Проведено аналіз капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, що дало змогу сформувати пріоритетні галузі для інвестування у Вінницьку область.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, іноземні інвестиції, капітальні інвестиції, інвестиційний портфель, реальні інвестиції.

АННОТАЦИЯ

Одним из фундаментальных показателей, определяющих эффективность использования ресурсов в регионе, является уровень привлечения инвестиций из различных источников и разными субъектами хозяйствования. Данный показатель определяет уровень доверия иностранных партнеров к данному региону как результат увеличения ресурсов, в том числе финансовых, которыми распоряжается власть, а также улучшение инфраструктуры среды. В частности, в статье рассмо-

трены основные факторы, под влиянием которых формируется инвестиционная привлекательность Винницкого региона и, как результат, положительный имидж страны. Поскольку капитальные инвестиции считаются главным фактором улучшения деятельности предприятия области, в статье проанализировано освоение таких инвестиций в течение 2014–2017 гг. Определено, что является главным источником финансирования капитальных инвестиций. Проведен анализ капитальных инвестиций по видам экономической деятельности, что позволило сформировать приоритетные отрасли для инвестирования в Винницкую область.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная привлекательность, иностранные инвестиции, капитальные инвестиции, инвестиционный портфель, реальные инвестиции.

ANNOTATION

One of the key tasks of the current government is the development of regions and the strengthening of their economic potential. An important factor in economic growth is investment. For Ukraine, which is experiencing a period of crisis, it is especially important and relevant for attracting foreign investment, as they have a significant impact on the country's economic development. Involving a sufficient number of investments, both capital and direct, will enable to expand the resource base of the region, improve the infrastructure of the area and restore the trust of foreign investors. However, under the current economic conditions, the largest degradation in Ukraine is experiencing investment activity. The deterioration of the investment climate, the ability of budgets of all levels, and the reduction of business activity of business entities have led to the difficult situation of the investment sector. Therefore, the investment attractiveness of the country is an indicator of the

success of economic policy at both macro and micro levels. As a complex indicator, it is influenced by many factors of direct and indirect action. In addition, the characteristic feature of investment attractiveness is the duration of formation due to the implementation of a complex of interrelated measures of a coherent policy of state institutions and private structures, provided that there are no external significant negative factors of influence. At the same time, one factor, even short-term in its work, is sufficient to drastically reduce the country's attractiveness for investors. Thus, investment attractiveness is an important component of the strategy of sustainable economic development of the state. Because, analyzing the temperament and the nature of investing, one can understand that, as a rule, business entities invest in long-term funds. This will enable a stable strategic development for the next ten years. The study of this indicator has an extremely high theoretical and practical value, especially in the context of structural changes in the national economy and changes in geopolitical vectors.

Key words: investments, investment attractiveness, foreign investments, capital investments, investment portfolio, real investment.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток вітчизняної економіки, підвищення конкурентоспроможності українських підприємств із метою подолання їхнього відставання від економічно розвинутих країн, інтеграції у світове співтовариство неможливі без здійснення інвестицій, у тому числі іноземних. Інвестиції є необхідною умовою впровадження сучасних технологій виробництва, що дає можливість досягнути суттєвого зниження собівартості продукції, зростання обсягів виробництва, підвищення якості продукції та послуг, здійснити вихід на міжнародний ринок з інноваційними продуктами. Усе це дає змогу значно підвищити ефективність ринкової діяльності підприємств і зміцнити свої позиції в умовах жорсткої конкурентної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженням інвестиційного розвитку займаються провідні як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-економісти, зокрема: Л. Горбатюк, Л. Гітман, М. Джонк, А. Загородній, Б. Карпінський, Т. Майорова, М. Мельник, І. Сазонець, В. Федорова та ін. Наукові здобутки вчених мають велике теоретичне та практичне значення, проте, на нашу думку, приділяється недостатня увага дослідженню інвестиційного розвитку Вінницької області.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження інвестиційного потенціалу регіону, уточнення інвестиційних пріоритетів із погляду депресивного характеру загальної економічної ситуації в країні та шляхів залучення інвестицій у Вінницьку область.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Привабливість економіки регіону та її розвиток визначаються здійсненням іноземних інвестицій. Одержання іноземних інвестицій, умови їх залучення – це чинники, що характеризують інвестиційну діяльність і сприяють подальшому розвитку зовнішньоекономіч-

них зв'язків. Загалом інвестори вправі виступати в ролі засновників, вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати інші функції учасників інвестиційного процесу.

Інвестиційна діяльність у Вінницькому регіоні формується під впливом таких чинників, як: рівень економічного розвитку регіону; демографічний стан; щільність транспортних мереж та розвиток комунікацій; інвестиційна інфраструктура, місцеві податки та ефективність інвестицій; соціальна інфраструктура; ризики; науково-технічний потенціал.

Вінницька область є інвестиційно привабливим регіоном, оскільки має потужний промисловий та науковий потенціал, розвинену транспортну інфраструктуру, вигідне географічне розташування відносно ринків України та країн ЄС. На ринку інвестиційних товарів Вінниччини вагому частину вагу займають інвестиції в основний капітал, зокрема інвестиційні проекти, що пов'язані з реконструкцією та модернізацією, технічним переозброєнням діючих підприємств, придбанням обладнання, сучасних технологій тощо. Динаміку капітальних інвестицій проілюстровано на рис. 1.

Упродовж 2014–2017 рр. у Вінницькій області спостерігалася позитивна динаміка освоєння капітальних інвестицій. Їхні обсяги в 2016–2017 рр. були суттєво вищими, ніж у минулі роки, що свідчить про зростання інвестиційних процесів у регіоні. Найвищого показника було досягнуто в 2017 р. Попри зменшення у 2014 р., обсяг капітальних інвестицій залишався досить стабільним та відчутно збільшився у 2015 р.

Аналіз інвестиційної діяльності у вибраному регіоні свідчить про те, що головним джерелом фінансування капітальних інвестицій були й залишаються власні кошти підприємств та організацій (табл. 1).

Так, у Вінницькій області саме за рахунок капітальних інвестицій у 2017 р. освоєно 8 028 млн грн власних коштів підприємств та організацій, що становить 68,3% загального об-

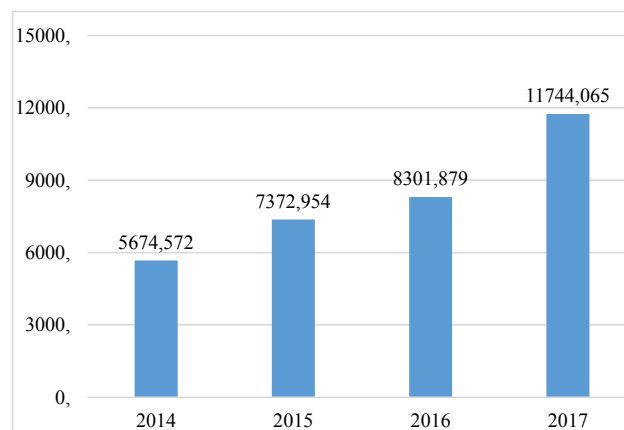

Рис. 1. Капітальні інвестиції у Вінницьку область, 2014–2017 рр., млн грн

Джерело: сформовано авторами за даними [1]

сягу капітальних інвестицій. Другим за обсягом стали кошти місцевих бюджетів, які сягнули 1 606 млн грн, що, передусім, стало можливим завдяки політиці фінансової децентралізації. Як правило, у попередні роки цей показник не перевищував 6–8% обсягу освоєних капітальних інвестицій.

Порівняно з попередніми роками в обсязі капітальних інвестицій значно збільшився показник коштів іноземних інвесторів, який виріс на 4,9 млн грн, що демонструє позитивну репутацію на Україні, зокрема Вінницького регіону, на міжнародній арені.

Водночас за рахунок коштів державного бюджету освоєно лише 361 млн грн (3,07%), що, з одного боку, зумовлено перерозподілом фінансових надходжень на користь регіонів, а з іншого – пов'язано зі складним фінансово-еко-

номічним становищем країни і необхідністю збільшувати видатки на забезпечення обороноздатності країни.

Необхідно зазначити, що інвестиційні кредити, які видаються комерційними банками, спрямовані переважно на кредитування сфери послуг (будівництво ресторанів, крамниць тощо), тобто у невиробничу сферу, де дохід від реалізації створюється у порівняно короткі терміни. Проте для економіки області більш доцільними є кредити, спрямовані у виробничу сферу, зокрема на оновлення, модернізацію виробництва, розроблення нових видів продукції. Особливої актуальності у зв'язку із цим набувають такі форми кредитування, як лізинг та вексельне кредитування, низький рівень застосування яких пов'язаний, передусім, із відсутністю досконалого законодавства із цих питань.

Таблиця 1

Склад капітальних інвестицій Вінницької області за джерелами фінансування, 2012–2017 рр., млн грн

Показники	2014	2015	2016	2017	Абсолютне відхилення 2017–2014	Темп приросту 2016/2014
Усього	5674,57	7372,95	8301,88	11744,1	6069,49	106,96
у т. ч.:						
коштів державного бюджету	28,05	171,4	270,55	361,6	333,55	1189,13
коштів місцевих бюджетів	319,54	577,8	779,24	1606,2	1286,66	402,66
власних коштів підприємств та організацій	3955,92	4837,4	5528,48	8028,3	4072,38	102,94
кредитів банків та інших позик	503,07	487,39	640,95	412,52	-90,55	-18,00
коштів іноземних інвесторів	8,23	2,14	1,21	6,2	-2,03	-24,67
коштів населення на будівництво житла	696,71	1204,69	953,47	1137,2	440,49	63,22
інших джерел фінансування	163,05	92,14	127,98	192,1	29,05	17,82

Джерело: сформовано авторами за даними [1]

Таблиця 2

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2014–2017 рр., млн грн

	2014	2015	2016	2017	Абсолютне відхилення 2017–2014	Темп приросту 2017/2014
Усього	5674,6	7373	8301,9	11744	6069,41	106,96
в т. ч.:						
Сільське, лісове та рибне господарство	1545,9	2194,8	3370,8	4627,6	3081,7	199,3
Промисловість	2328,8	2333,6	1875,3	2485	156,2	6,7
Будівництво	835,3	1182,4	1048,2	1351,4	516,1	61,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	181,9	237,5	269	550,4	368,5	202,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	74,7	329,6	182,8	370,8	296,1	396,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	5,4	8,5	16,1	10,4	5	92,6
Інформація та телекомунікації	20,4	34,4	47,7	54,3	33,9	166,2
Фінансова та страхова діяльність	2,2	18,2	9,9	12	9,8	445,5
Операції з нерухомим майном	53,6	90,8	153,2	157,1	103,5	193,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	108,8	135,3	174	155,1	46,3	42,6
Освіта	41,6	93,5	124,4	114	72,4	174,0
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	5,1	11,2	18,6	22,1	17	333,3

Джерело: сформовано авторами за даними [1]

Аналіз капітальних інвестицій за видами економічної діяльності показує, що найбільшу частку капітальних інвестицій (40,67% загального обсягу) вкладено підприємствами сільсько-го, лісового та рибного господарства. Значний обсяг інвестицій освоєно промисловими підприємствами (22,5%), будівельними підприємствами (12,62%) (табл. 2).

Пріоритетними галузями для інвестування у Вінницькій області є агропромислове виробництво, харчова промисловість, машинобудування і металообробка (завод «Маяк» – радіатори, «Форт» – зброя, агрегатний завод – насоси), електроенергетика, хімічна промисловість, ІТ (інформаційно-комунікаційні технології), туризм.

Обсяг прямих іноземних інвестицій, внесених в економіку Вінницької області з початку інвестування, на 31 грудня 2016 р. становив 1 179,8 млн дол. США, а в розрахунку на одну особу населення становить 113,1 дол. США.

Інвестиції надійшли у Вінницьку область із 55 країн світу. Більшість інвестицій (77% загального обсягу акціонерного капіталу) надійшла з країн ЄС – 139,3 млн дол. США, з інших країн світу – 40,5 млн дол. (22,5%). До п'ятірки основних країн-інвесторів, на які припадають 67% загального обсягу прямих інвестицій, входять Кіпр – 38,1 млн дол. США, Австрія – 29,8 млн, Франція – 26,3 млн, Німеччина – 14,6 млн, а також Польща – 11,9 млн дол. США.

На підприємствах промисловості зосереджено 131,90 млн дол. США (73,4%) загального обсягу прямих інвестицій в область, зокрема переробної – 116,1 млн дол., добувної промисловості і розроблення кар'єрів – 5,2 млн дол. Серед галузей переробної промисловості у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів внесено 66 млн дол. прямих інвестицій, виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність – 24,4 млн дол., виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – 14,7 млн дол.

На підприємствах сільського, лісового та рибного господарства акумульовано 24,3 млн дол. (13,5% загального обсягу) прямих інвестицій, оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 7,4 млн дол. (4,1%), в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном, – 7,3 млн дол. (4,1%).

Вагому частку (52,7%) іноземного капіталу зосереджено у Вінниці – 94,7 млн дол. Також значні обсяги іноземних інвестицій зосереджено у Козятинському районі – 19 млн дол. (10,6%), Барському районі – 8,3 млн дол. (4,6%). Серед інших регіонів області провідні місця за обсягами іноземних інвестицій утримують м. Ладизжин, м. Козятин, Липовецький, Вінницький, Тульчинський, Тиврівський райони.

Що стосується динаміки іноземного інвестування на Вінниччині, то, як свідчать дані, обсяг іноземних інвестицій у Вінницьку область у 2015–2016 рр. порівняно з попередніми рока-

ми різко знизився. Ця тенденція є цілком логічною через те, що інвестор приймає рішення про вкладання коштів лише тоді, коли для цього є найсприятливіші умови. Але у Вінницькій області, як і загалом в Україні, умови інвестування останнім часом погіршилися передусім через дію несприятливих чинників загальнонаціонального значення, таких як економічна і політична нестабільність, різка девальвація національної валюти та пов'язані з нею інфляційні очікування.

Основними галузями промисловості є виробництво продуктів харчування, енергетика, машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість. Вінницька область має розгалужену мережу автомобільних доріг загальнодержавного і місцевого значення. До потенційних можливостей Вінницької області належать природні ресурси, найбільшим з яких є високоякісні орні землі, економічний, виробничий та туристично-рекреаційний потенціал, інфраструктура, яка забезпечує доволі зручну доступність до регіону. Попри це, подальший розвиток регіону найбільше залежатиме від ефективності використання найвагомішого капіталу, яким є людські ресурси, а також здатності розвинути науково-технічний потенціал та інтегрувати його у виробничі процеси.

Поліпшити інвестиційну активність вітчизняного інвестора можна за рахунок залучення коштів населення через систему споживчого кредитування, спрямованого на придбання товарів вітчизняного виробництва, що створює передумови формування стійкого платоспроможного попиту на продукцію вітчизняних підприємств. Для активізації споживчого кредитування як одного з напрямів поліпшення інвестиційного клімату доцільним було б надавати споживчі кредити на купівлю вітчизняних товарів за нижчими ставками, ніж на купівлю імпортованих товарів.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Диференціація рівня розвитку регіонів України зумовлює необхідність використання диференційованого підходу до впровадження регіональної державної політики шляхом збільшення самостійності регіонів у визначенні довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку регіону, у виборі засобів її реалізації; формування та забезпечення ефективного перерозподілу синтезованого капіталу регіону, формування доходів і видатків бюджету області органами регіонального управління; участі органів місцевого самоврядування, територіальних громад та залучення населення до процесів управління й вирішення соціально-економічних проблем розвитку області.

Основними проблемами розвитку Вінницької області, які перешкоджають гармонійному розвитку регіону, є обмеженість власних інвестиційних ресурсів підприємств для модернізації виробництва, висока питома вага зайнятих

у неофіційному секторі економіки, недостатня пропозиція робочих місць у сільській місцевості, нераціональне використання земельних ресурсів, низький рівень професіоналізму представників інститутів громадянського суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: vn.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 23.05.2019).
2. Інвестиційний портал Вінницької області. URL: http://vininvest.gov.ua (дата звернення: 24.06.2019).
3. Кобеля З.І., Кутаренко Н.Я. Інвестиційний потенціал України в умовах фінансово-економічної кризи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 22. С. 32–37.
4. Крихівська Н.О. Інвестиційна привабливість України: основні проблеми та шляхи їх вирішення. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 260–264.

REFERENCES:

1. Investment portal of Vinnytsia region URL: http://vininvest.gov.ua.
2. The Main Department of Statistics in Vinnytsia Oblast URL: www.vn.ukrstat.gov.ua.
3. Z. Kobel (2017). *Investytsiynyy potentsial Ukrayiny v umovakh finansovo-ekonomichnoyi kryzy* [Investment potential of Ukraine in the conditions of the financial and economic crisis]. *Investments: practice and experience*, no. 22, p. 32-37.
4. N. Krygowska (2017) *Investytsiyna pryvablyvist' Ukrayiny: problemy ta rishennya* [Investment attractiveness of Ukraine: problems and solutions]. *Economy and society*, no 9, p. 260-264.

УДК 331.556.4

Бургман М.К.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри національної економіки,
маркетингу та міжнародних економічних відносин
Класичного приватного університету

Попова В.Д.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки
Класичного приватного університету

Burgman Marina
Candidate of Economics,
Head of National Economy,
Marketing and International Economic Relations Department
Classic Private University

Popova Viktoriia
Candidate of Economics,
Head of Economics Department
Classic Private University

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ

THE IMPACT OF GLOBALIZATION FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL MIGRATION

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основні причини та рушійні сили міжнародної міграції населення, які нині знаходяться під впливом процесу глобалізації. Зроблено спробу виявлення особливостей міжнародної міграції робочої сили з урахуванням якісних змін у світовій економіці та періодизації розвитку процесу її глобалізації. Визначено основні етапи становлення глобалізації та критерії переходу між ними під впливом розвитку продуктивних сил і великих суспільно-політичних трансформацій. Показано, що міжнародна міграція робочої сили у системі світової економіки стає найважливішим чинником демографічного розвитку та економічного зростання, що сприяє процесу глобалізації країн і регіонів. Зроблено висновки про міжнародну міграцію робочої сили в системі світової економіки, яка стає засобом, що сприяє глобалізації країн і регіонів, найважливішим чинником демографічного розвитку та економічного зростання.

Ключові слова: етапи глобалізації, глобальні проблеми, науково-технічна, інформаційна та технологічна революції, інтеграція, транснаціоналізація, міжнародна міграція робочої сили.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы основные причины и движущие силы международной миграции населения, которые на данный момент находятся под влиянием процесса глобализации. Сделана попытка выявления особенностей международной миграции рабочей силы с учетом качественных изменений в мировой экономике и периодизации развития процесса ее глобализации. Определены основные этапы становления глобализации и критерии перехода между ними под влиянием развития производительных сил и больших общественно-политических трансформаций. Показано, что международная миграция рабочей силы в системе мировой экономики становится важнейшим фактором демографического развития и экономического роста, что способствует процессу глобализации стран и регионов. Сделаны выводы о международной миграции рабочей силы в системе мировой экономики, которая становится средством, способствующим глобализации стран и регионов, важнейшим фактором демографического развития и экономического роста.

Ключевые слова: этапы глобализации, глобальные проблемы, научно-техническая, информационная и технологическая революции, интеграция, транснационализация, международная миграция рабочей силы.

ANNOTATION

Recently, the development of global economic relations leads to an intensive impact on migration processes, which is generally positive, as it promotes the creation of a single world economic and cultural space. However, as we see in the example of Ukraine's integration into Euro-market, there are some negative consequences: uncontrolled outflow of labor, ignoring the specifics of national economic and cultural development, excessive fetishization of international standards, increasing the tendency of shifting centers of economic management beyond the borders of the country, etc. Therefore, the timing becomes relevant to the definition of the essence of migration processes and their driving forces and methods of regulation, which is devoted to this article. The purpose of the article is to study the current trends in the development of international labor migration and to reveal the globalization of the world economy on them. The research is carried out by the method of experimental and statistical analysis of the data array obtained by us and other authors, taking into account the historical component of the nature of migration of labor, its dynamism and rapid response to changes in society and economy. It is shown that one of the main driving forces of labor migration is the inequality of economic development of countries. International labor migration in modern conditions is characterized by an ever-increasing scale of structural and geographical changes, creating new deep-seated problems, both for individual states and for the world community as a whole. Characteristics of international migration are mainly due to qualitative changes that take place in the global economy under the influence of the expansion of globalization, which determines the need for further study of the causes and directions of the dynamism of modern migration flows in determining the peculiarities of their adaptation to globalization trends. The accelerated development of the globalization of the world economy, the development of trends that affected the entire system of world economy, including international labor migration, began after the Second World War. In this period, we can identify three stages of globalization, the criterion of transition between which is the degree of globalization

changes in the global economy under the influence of the development of productive forces and large socio-political transformations, which caused qualitative changes in the processes of international labor migration.

Key words: stages of globalization, global issues; scientific and technical, information and technology revolution, integration, transnationalization; international labor migration.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті розвитку глобальних економічних відносин міжнародна міграція відіграє значну роль у соціально-економічному розвитку країн. Із часом усе більше країн приєднуються до міграційних процесів, і міжнародний масштаб міграції зростає. Для визначення сутності міграційних процесів та їх регулювання необхідно визначити його рушійну силу та причини. Важливість досліджень міграційних процесів зумовлена швидким зростанням їхніх обсягів, збільшенням інтенсивності, поширенням у всіх країнах світу та значним впливом на їхній економічний та соціальний розвиток.

Особливе місце в міграції робочої сили в сучасних умовах визначає, передусім, її динамічність, швидке реагування на зміни в суспільстві і економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Під час підготовки статті використано праці іноземних та українських авторів, які зробили істотний внесок у розв'язання цієї проблеми. Серед авторів, праці яких присвячені даній тематиці, – М. Кастельс, Д. Массей, О.Д. Рубінська, М. Шимаї, О.М. Джужа, В.О. Іващенко, В.В. Коваленко та ін. Проте важливою і недостатньо вирішеною проблемою залишається вплив глобалізації на розвиток міжнародної міграції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Вивчення глобальних економічних процесів має велике практичне значення, оскільки дає змогу визначити вектор стратегічного розвитку кожної країни в контексті глобалізації зовнішньоекономічних зв'язків між країнами.

Аналіз змін у процесах міжнародної міграції робочої сили в умовах глобалізації дає змогу говорити про полікаузальність міграції, про вплив не тільки економічних, а й усіх аспектів життєдіяльності: соціальних, політичних, демографічних, природно-кліматичних, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Проте швидкий процес розвитку та зміни у світових економічних відносинах свідомо спонукають до вивчення цієї проблеми, особливо її стану в сучасних умовах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародної міграції робочої сили, розкриття впливу на них глобалізації світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів. Міжнародна трудова міграція – один із найбільш складних процесів у міжнародних економічних відносинах, оскільки на відміну від руху товарів і капіталів до нього залучаються живі істоти. Міграція робочої сили – переселення працездатного населення з одних держав в інші терміном більше ніж на рік, викликане переважно причинами економічного характеру. Однією з головних рушійних сил трудової міграції є нерівність економічного розвитку країн, у чому солідарні вчені, що представляють різні напрями відповідних досліджень.

Міжнародна міграція робочої сили в сучасних умовах характеризується невпинно зростаючими масштабами структурних і географічних змін, що створює нові глибокі проблеми як для окремих держав, так і для світової спільноти у цілому. Характеристики міжнародної міграції населення переважно зумовлені тими якісними змінами, які відбуваються у світовій економіці під впливом розширення глобалізації, що викликає необхідність подальшого дослідження причин і напрямів динамізму сучасних міграційних потоків під час визначення особливостей їхньої адаптації до глобалізаційних трендів.

Для того щоб зрозуміти сучасні тенденції розвитку міжнародної міграції робочої сили, розкрити вплив на них глобалізації світової економіки, необхідно хоча б коротко зупинитися на проблемах, з якими зіткнулося людство у другій половині ХХ ст. у сфері взаємодії людини та суспільства і між соціальними спільнотами.

Прискорений розвиток глобалізації світової економіки, розвиток тенденцій, які вплинули на всю систему світового господарства, включаючи міжнародну міграцію робочої сили, почався після Другої світової війни. У цьому періоді можна виділити три етапи становлення глобалізації, критерієм переходу між якими є ступінь глобалізаційних змін у світовій економіці під впливом розвитку продуктивних сил і великих суспільно-політичних трансформацій, що спричинили якісні зміни у процесах міжнародної міграції робочої сили.

Детермінантами першого етапу глобалізації (друга половина 40-х років – кінець 60-х років ХХ ст.) з'явилися, перш за все, науково-технічна революція (НТР) і крах колоніальної системи. НТР призвела до розвитку процесів, наслідком яких стала глобалізація, а саме: інтеграція фірм різних країн, транснаціоналізація економіки, міжнародна регіональна економічна інтеграція.

Науково-технічна революція стала важливим чинником розвитку міжнародної міграції робочої сили у 50–60-ті роки, оскільки, з одного боку, розвинуті капіталістичні країни, успішно використовували досягнення науково-технічної революції і розширювали попит на робочу силу, а з іншого – посилювалася нерівномірність економічного розвитку країн, коли

населення, особливо з країн «третього світу», «виштовхуються» за кордон у пошуках роботи. Несправедливий розподіл позитивних наслідків НТР спричинив зростаючу загрозу регіональній стабільності на цілих континентах. Важливим чинником якісних змін у розвитку світової економіки на першому етапі стала успішна боротьба колоніальних і залежних країн за незалежність, яка призвела до краху колоніальної системи, та прийняття ООН Концепції про Новий світовий економічний порядок. Визнання політичного суверенітету не забезпечило цим країнам економічної незалежності та поліпшення рівня й якості життя, проте воно розширило можливості для міграції. Чисельність міжнародних мігрантів у світі в 1960 р. становила 76 млн осіб.

Міжнародну міграцію робочої сили на цьому етапі характеризують внутрішньоконтинентальні процеси, які охопили Північну і Південну Америку, Африку та Європу. Мотивами вибору країни міграції були не тільки географічна близькість, а й релігія та мова. Збільшення внутрішньоконтинентальної міграції було найбільш характерне для Європи, коли країнами імміграції стали ФРН, Франція, Бельгія, Швейцарія та інші держави Західної та Північної Європи. У країнах Європи економіка розвивалася високими темпами, але при цьому загострилася демографічна ситуація. Країнами еміграції стали економічно менше розвинуті країни з більш високим природним приростом населення і з високою питомою вагою некваліфікованої робочої сили (Туреччина, Італія, Греція, Іспанія, Португалія та Югославія).

До другого етапу становлення глобалізації можна віднести 70–80-ті роки ХХ ст. У цей період глобалізаційні процеси розвивалися під впливом технологічної та інформаційної революцій, а також трансформаційних змін у країнах Східної Європи й оголошеного Китаєм переходу до ринкової економіки. Ці тенденції сприяли розширенню світового ринкового простору, посиленню та ускладненню взаємозв'язків у світовій економіці. Можливості, що надаються технологічною та інформаційною революціями в 70–80-х роках, як і НТР 50-х років, не зняли суперечності між розвиненими й економічно відсталіми країнами. Своєрідна вершина цього процесу – загроза виключення цілих національних і навіть континентальних економік (наприклад, Африки) зі світової інформаційної системи і, відповідно, зі світової системи поділу праці [1, с. 53].

Як результат, сталося масштабне зростання міграційних потоків із Півдня на Північ. Усе це ускладнювалося «витокм мізків» із бідних країн. Наприклад, Гана втратила 60% лікарів, підготовлених у 80-х роках; понад 600 тис. висококваліфікованих фахівців емігрували з африканських країн у другій половині 80-х років; десятки тисяч студентів з Японії, Південної Кореї, Тайваню та Гонконгу виїхали на навчання у більш розвинені країни і не повернулися назад.

На досліджуваному етапі тривало посилення ролі міжнародних організацій, з'явилися нові суб'єкти світогосподарських відносин. Однією з авторитетних організацій у 70-ті роки, що зробила важливий внесок в осмислення соціальних проблем світу і перспектив їх вирішення, став так званий «Римський клуб». «Римський клуб» надавав пріоритетного значення проблемам навколишнього середовища, численні загрози яких змушували маси людей змінювати місце проживання. Видатні діячі «Римського клубу» (А. Печчеї, Д. Медоуз, М. Месарович та ін.), аналізуючи проблеми системи «людина – суспільство», відзначали їх як суперечність самого громадського життя людини на сучасному етапі розвитку суспільства. М. Месарович у роботі «Людство на поворотному пункті» особливу увагу приділяв двом глобальним проблемам: зменшенню нерівності та усуненню голоду і бідності, які є основною причиною міграцій робочої сили [2].

Третій етап розвитку і становлення глобалізаційних процесів у світовій економіці почався в 90-ті роки ХХ ст. і триває дотепер, коли все світове господарство переходить у новий якісний стан – глобалізаційний. Виділимо два найважливіших чинника, які найбільше вплинули на процеси міжнародної міграції робочої сили на цьому етапі: по-перше, це прискорення темпів технологічного та інформаційного розвитку; по-друге, розпад СРСР і трансформаційні зміни на його території. Тільки в результаті розпаду Радянського Союзу число міжнародних мігрантів у світі збільшилася майже на 27 млн осіб.

За визначенням експертів МВФ, глобалізаційність означає встановлення економічної взаємозалежності країн усього світу в результаті зростаючого обсягу й різноманіття міжнародних угод щодо товарів і послуг, світових потоків капіталу та робочої сили за підвищення ролі наднаціональних інститутів регулювання економіки.

На думку М. Кастельса, як результат революції у сфері інформаційних технологій створюється світова мережа, яка стимулювала створення матеріальної основи глобалізації економіки, сприяючи появі фактично нової, відмінної від існуючої раніше економічної системи. Економіка є глобальною, тому що основні види економічної діяльності та чинники виробництва, у тому числі праця, організуються у світовому масштабі, безпосередньо або з використанням розгалуженої мережі, що зв'язує економічних агентів; економіка є інформаційною, тому що продуктивність і конкурентоспроможність залежать, у першу чергу, від здатності генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях [1, с. 80–81].

Досить розширене визначення глобалізації, важливе в аспекті розвитку процесів міжнародної міграції робочої сили, дано М. Шимаї: «... під глобалізацією слід розуміти сукупність таких процесів і явищ, як транскордонні потоки

товарів, послуг, капіталу, технології, інформації та переміщення людей між країнами, переважання орієнтації на світовий ринок у торгівлі, інвестування та інші трансакції (на рівні фірм), територіальну та інституціональну інтеграцію ринків, а також виникнення глобальних проблем типу екологічної деградації або надмірного зростання народонаселення, для вирішення яких необхідно «всесвітнє співробітництво» [3, с. 52].

Розвиток глобалізаційних тенденцій у різних сферах життєдіяльності суспільства на рубежі тисячоліть позначився на зростанні міжнародної міграції населення, торкнувшись практично всіх регіонів і країн. Так, за оцінками ООН, число міжнародних мігрантів до середини 2017 р. досягло майже 258 млн осіб проти 173 млн у 2000 р. і 153 млн у 1990 р., збільшившись із початку століття майже на 50%, а порівняно з 1990 р. – на 69% [4].

Д. Массей, аналізуючи вплив наслідків глобалізаційних тенденцій на міграцію і перехід до ринку, зазначає: «У контексті глобалізації економіки перехід до ринку і капіталоінтенсивності методів виробництва призводить до широкомасштабного витіснення людей зі звичного способу життя. Дослідження показують, що міжнародні мігранти прибувають зовсім не з бідних ізольованих місць, які відірвані від світових ринків, а з тих регіонів і країн, які переживають етап швидких змін унаслідок їх включення в глобальну торговельну, інформаційну та виробничу мережу» [5, с. 162].

Науково-технічна, технологічна й інформаційна революції зумовили структурну перебудову національних економік і світового господарства у цілому, дали імпульс подальшому розвитку транснаціональних корпорацій, розширили потребу в робочій силі і призвели до зростання міграції кваліфікованих і висококваліфікованих фахівців. На даному етапі в потоках міграції робочої сили збільшується частка мігрантів із високим рівнем освіти і професійної кваліфікації. Так, у 2017 р. 59% усіх міжнародних трудових мігрантів відносилися до категорій висококваліфікованих, кваліфікованих фахівців і фахівців середньої кваліфікації.

За даними ОЕСР, від 20% до 30% усіх лікарів у Сполучених Штатах, Канаді та Великобританії отримали вчені ступені за кордоном, здебільшого в країнах, що розвиваються. За наявними оцінками, ці країни «постачають» понад 50% усіх лікарів-мігрантів, отримуючи натомість трохи більше 10% за рахунок зворотної міграції колишніх студентів медичних вишів, які отримали освіту в Європі та Північній Америці [6].

Новим трендом у розвитку міжнародної міграції стало збільшення потоку мігрантів у напрямку Північ – Південь. У 2017 р. їхня кількість становила від 9 до 16 млн осіб, або 5–8% усіх міжнародних мігрантів. Одна з причин такого потоку – нестача кваліфікованих фахівців у країнах із динамічною економікою

(країни БРИКС та ін.). Наприклад, кількість виданих дозволів на роботу в Бразилії за останні роки зросла на 64%, причому значна частка іноземних працівників – це мігранти зі США. Дана тенденція проявляється й у Китаї, де швидке економічне зростання і потреби ринку праці підвищують попит на іноземних фахівців, особливо висококваліфікованих, що прибувають із різних країн світу. Один із чинників міграції робочої сили з розвинених країн у країни, що розвиваються, – діяльність ТНК, які в останні десятиліття інтегрують не тільки ринки капіталу, технологій, товарів, а й робочої сили.

Вплив ТНК на розвиток міграційних процесів неоднозначний. З одного боку, їх пряме і непряме сприяння створенню нових робочих місць у країнах розміщення філій стримує еміграцію із цих країн. Але, з іншого боку, сприяючи модернізації економіки та соціальних відносин, удосконаленню професійних навичок працівників філій, установленню більш тісних зв'язків між країнами, де вони діють, ТНК сприяють міграційній мобільності населення та надають їй організованого характеру. Особливо велика роль ТНК у циркуляції висококваліфікованих фахівців. У цілому ТНК використовують трудових мігрантів з усіх країн, як й інші чинники виробництва, керуючись зниженням своїх витрат для отримання максимального прибутку.

До потужного впливу на зміни у системі міжнародної міграції робочої сили призвели процеси регіональної економічної інтеграції. Вплив самого факту утворення інтеграційного об'єднання проявляється у загальних тенденціях розвитку зовнішньоекономічних зв'язків інтегрованих країн: у розширенні обсягів торгівлі, потоків інвестицій, зростанні мережі національних ТНК, освіті, поглибленні та розширенні регіонального ринку праці, зміні в масштабах і структурі потоків зовнішньої трудової міграції.

Формування міжнародних економічних інтеграційних об'єднань і так званих «прозорих кордонів» породило «зовнішню» міграцію як частину міжнародної міграції в рамках єдиного інтеграційного простору. Так, наприклад, за даними Євростату, у 2017 р. 43% всіх мігрантів, які перебувають в ЄС і мешкають у державах – членах Європейського Союзу, мають громадянство іншої країни ЄС. Найбільше число іноземців приваблюють Німеччина, Іспанія, Італія, Великобританія і Франція. На частку цих п'яти країн – членів ЄС припадає 79,1% від загального числа мігрантів, які мешкають у країнах ЄС [7].

Таким чином, сучасна глобалізована світова економіка являє собою складну і суперечливу систему, що складається з декількох рівнів ієрархії, між якими існують прямі та зворотні зв'язки й взаємозалежності. Основу цієї системи утворюють міжнародне і національне виробництво матеріальних і духовних благ на основі

Таблиця 1

Характеристика етапів розвитку світової економіки в період її глобалізації

Етапи	Фактори, які сприяють глобалізації	Сфера охоплення	Вплив на світову економіку	ММРС
Перший етап	НТР; Розпад колоніальної системи імперіалізму	Промислово розвинені країни	Поглиблення міждержавних і виробничих взаємозв'язків, утворення міжнародних регіональних економічних об'єднань	1960 р. – 76 млн осіб
Другий етап	Інформаційно-технологічна революція; Розпад світової системи соціалізму	Країни ринкової економіки	Посилення економічної ролі ТНК. Рух до формування світового господарства як єдиного цілого	1990 р. – 153 млн осіб
Третій етап	Прискорення темпів науково-технічного прогресу; розпад СРСР; трансформаційні зміни на території СРСР	Охоплює весь світ	Виникнення глобальних ринків товарів, капіталів, технологій, робочої сили	2012 р. – 258 млн осіб

Джерело: розроблено авторами

використання речових та трудових чинників, їх розподіл, обмін і споживання [8]. Формалізуємо проаналізовані етапи становлення процесу глобалізації в логічну таблицю.

Аналізуючи економічні та політичні чинники, що впливають на міграцію населення на розглянутих етапах, неможливо не відзначити суттєвий вплив на міграційні процеси демографічного чинника. Один із напрямів демографічних змін у світі проявляється у скороченні смертності та збільшенні тривалості життя населення, що є наслідком наукових досягнень в охороні здоров'я в період глобалізації. Населення Землі з 1960 по 2018 р. збільшилося більше ніж у два рази і досягло 7,44 млрд осіб. Глобалізація світової економіки стала закономірним результатом процесу якісних змін в інтернаціоналізації виробництва з другої половини 40-х років. Глобалізація як макрочинник розвитку світової економіки призводить до неоднозначного впливу на міжнародну міграцію населення у цілому й особливо робочої сили, залучає у міжнародну трудову міграцію всі країни світу, формує глобальний попит і пропозицію робочої сили, що тягне за собою збільшення масштабів трудової міграції, призводить до структурних і географічних змін у них і стає, таким чином, найважливішим чинником розвитку світового ринку праці. Водночас в умовах глобалізації змінюються місце і роль міжнародної міграції робочої сили в системі світової економіки: міграція стає засобом, що сприяє глобалізації країн і регіонів, найважливішим чинником демографічного розвитку та економічного зростання.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, глобальний характер світового економічного розвитку і взаємозалежність країн, з одного боку, і відмінності в рівнях економічного, соціального, культурного, політичного розвитку – з іншого, за загострення суперечностей у світовій системі визначають сукупність причин міграції за множинності чинників, які на неї впливають, що у кінцевому підсумку проявляється у

динаміці міжнародних пересувань, структурі й географічних напрямках міграційних потоків іноземної робочої сили. Усі ці зміни вимагають обліку в міграційній політиці держав, міжнародному міграційному співпраці, а також у діяльності нових акторів впливу на процеси міжнародної міграції робочої сили.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. О.И. Шкаратана. Москва, 2000, 608 с.
2. Далева Н.М. Структурный рух глобалізації світової економіки. *Бізнес Інформ*. 2015. № 3. С. 8–12.
3. Шимаи М. Государство и транснациональные компании. *Проблемы теории и практики управления*. 2004. № 4. URL: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/10_4_99.htm (дата звернення: 20.03.2019).
4. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: www.un.org. (дата звернення: 26.03.2019).
5. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции. *Мир в зеркале международной миграции. Серия «Международная миграция населения: Россия и современный мир»*. 2002. Вып. 10. С. 132–148.
6. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР): офіційний сайт. URL: <http://www.oecd.org> (дата звернення: 25.03.2019).
7. Комітет статистики Європейського союзу. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 20.03.2019).
8. Ніколайчук М.В. Проблеми інвестиційного відтворення людського капіталу України. *Інноваційна економіка*. 2012. № 2. С. 165–170.

REFERENCES:

1. Kastels, M. (2000) *Informacionnaya epoha: ekonomika, obshchestvo i kultura* [Information Age: Economics, Society and Culture]. Moscow, GU VShE. (in Russian)
2. Dalevska, N.M. (2015). Strukturniy ruh globalizatsiyi svitovoyi ekonomiki. [The structural movement of globalization of the world economy]. *Biznes Inform* [Business Inform]. Kharkiv: Publishing house "INZHEK", vol. 3, pp. 8-12.
3. Shimai, M. (1999) Gosudarstvo i transnacionalnye kompanii [State and transnational companies]. *Problemy teorii*

- i praktiki upravleniya* (electronic journal), vol. 4. Available at: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/10_4_99.htm (accessed March 20, 2019).
4. Ofitsijnij sajт Organizaciyi Ob'yednanih Nacij [the official website of the United Nations]. Available at: <http://un.org>. (accessed March 26, 2019).
 5. Massej, D. (2002). *Sintetichna teoriya mizhnarodnoyi migraciyi. Svit v dzerkali mizhnarodnoyi migraciyi: Naukova seriya: Mizhnarodna migraciya naseleennya: Rosiya i suchasnij svit* [Synthetic theory of international migration. World in the Mirror of International Migration: Scientific Series: International Population Migration: Russia and the Modern World]. Moscow, MAKS-Press, vol. 10. (in Russian).
 6. Organizaciya ekonomichnogo spivrobitnictva ta rozvitku (OESR) [Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)]. Available at: <http://www.oecd.org/> (accessed March 25, 2019).
 7. Komitet statistiki Yevropejskogo soyuzu [Committee of Statistics of the European Union]. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed March 20, 2019).
 8. Nikolajchuk, M.V. (2012) Problemi investicijnogo vidtvorennya lyudskogo kapitalu Ukrayini [Problems of investment reproduction of human capital of Ukraine] *Innovacijna ekonomika: Vseukrayinskij naukovovo-virobnichij zhurnal* [Innovative economy: All-Ukrainian scientific and production magazine. Ternopil, no. 2, pp. 165–170.

УДК 336.65

Коляда О.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Університету державної фіскальної служби України***Заяць Д.Г.***студентка спеціальності «Міжнародні економічні відносини»
Університету державної фіскальної служби України***Kolyada Olena***Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor,
Assistant Professor of the Department of International Economics
University of the State Fiscal Service of Ukraine***Zaiats Diana***student of the third stage
speciality of International Economic Relations
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

РОЛЬ ОПЕК У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

THE ROLE OF OPEC IN THE WORLD ECONOMY

АНОТАЦІЯ

Сьогодні Організація країн – експортерів нафти виступає колективним монополістом, що контролює значну частину нафтового ринку. Країни, які входять до її складу, володіють більшістю світових запасів нафти. Таким чином, ОПЕК є основним постачальником даного ресурсу на ринок, у результаті чого має змогу впливати на його ціну. Відомо, що за останні десятиліття нафтова ціна стала основним чинником впливу на економічний стан країн світу. Таким чином, ОПЕК відіграє значну роль у світовій економіці. У статті розкрито сутність, передумови створення та головну місію Організації країн – експортерів нафти. Проаналізовано експортний потенціал країн – членів ОПЕК. З'ясовано роль країн ОПЕК на світовому ринку нафти та у світовій економіці загалом. Визначено проблеми та перспективи розвитку функціонування ОПЕК.

Ключові слова: нафта, нафтопродукти, світовий нафтовий ринок, Організація країн – експортерів нафти (ОПЕК), експортний потенціал, квотування.

АННОТАЦИЯ

Сегодня Организация стран – экспортеров нефти выступает коллективным монополистом, контролирующим значительную часть нефтяного рынка. Страны, которые входят в ее состав, владеют большей частью мировых запасов нефти. Таким образом, ОПЭК является основным поставщиком данного ресурса на рынок, в результате чего имеет возможность влиять на его цену. Известно, что за последние десятилетия нефтяная цена стала главным фактором влияния на экономическое положение стран мира. Таким образом, ОПЭК играет значительную роль в мировой экономике. В статье раскрыты сущность, предпосылки создания и главная миссия Организации стран – экспортеров нефти. Проанализирован экспортный потенциал стран – членов ОПЭК. Выяснена роль стран ОПЕК на мировом рынке нефти и в мировой экономике в целом. Определены проблемы и перспективы развития функционирования ОПЭК.

Ключевые слова: нефть, нефтепродукты, мировой рынок нефти, Организация стран – экспортеров нефти (ОПЭК), экспортный потенциал, квотирование.

ANNOTATION

At all times the principal engine of the world economic development has been energy power. Oil is the principal source of the primary energy in the world. The using of oil is expanding all the time. Countries which consume the most energy resources have

always struggled with each other for them. Countries owners of oil have an advantage over other states because they are able to set and control oil prices and as a result make a profit from it. Other countries must import it from other countries and depends on them. Nowadays countries of the Middle East have control over a major part of world oil reserves. They are members of the Organization of the Petroleum Exporting Countries - OPEC. OPEC is the collective monopolist that controls a large part of oil market. It is a principal supplier of this resource to the market. As a result the Organization is able to influence oil prices. Therefore, research on its activity is actual and important for nowadays. With the globalization of economy world oil market has become a global market on which production, sale and purchase of oil and petroleum products take place. Demand and supply on this market reach large scales. For the last several decades oil price has become a principal factor that affects the economic situation of different countries. Thus, OPEC plays the great role in the world economy. The article defines nature and structure of the Organization. Prerequisite for the establishment and the main goal of OPEC are revealed. The export potential of countries members is analyzed. The role of OPEC in the world oil market and in the world economy is found out. The adjustment mechanism of oil prices by OPEC is explored. The problems and development perspectives of OPEC are determined. Based on official data from the site of the Organization the activity of OPEC is described and conclusions are made. A lot of scientists and researchers think that the influence of OPEC on the oil market has become less because the usage of unconventional fuel is increasing. Thus, quantity of competitors of OPEC is increasing too. For example, the discovery of a lot of shale oil fields in the USA. There is still an open issue of the future successful functioning of OPEC. During the analysis next methods were used: systemic analysis and fusion, statistical observation, comparing, systematization and graphical method.

Key words: oil, petroleum products, world oil market, Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC), export potential, quotas.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Здавна головною рушійною силою розвитку світової економіки є енергетичний складник. Нафта вважається основним джерелом первинної енергії в усьому світі, а її використання постійно розширюється. Бороть-

ба за даний ресурс спричиняла великі суперечки між країнами, які споживають найбільше енергетичних ресурсів. Відомо, що ціна на нафту завжди впливала на світову економіку.

Країни, які багаті на нафту, мають перевагу над тими, де спостерігається дефіцит цього ресурсу. Таким чином, одні країни змушені експортувати його з інших, маючи певну залежність від них. Адже країни – володарі нафти можуть диктувати ціни на неї та отримувати значні прибутки.

Сьогодні головними нафтовидобувними державами є країни Близького Сходу. Це учасники Організації країн – експортерів нафти. Дана організація об'єднала найбільших добувачів та експортерів цього ресурсу для того, щоб впливати на формування світових нафтових цін. У зв'язку із цим дослідження її діяльності є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми в існуванні світового ринку нафти та організацій, які є його учасниками, в усі часи привертала увагу провідних науковців та аналітиків. До іноземних та вітчизняних учених, що досліджували цю тему, належать: Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський, Н.С. Логвінова, Т.В. Андросова, В.В. Ратинський, О.І. Когут, П.Б. Юр'єва, О.Ю. Чигрин, М. Абаас, М.О. Соколов, У.М. Ніконенко, К. Білий, А.І. Хананова, Г.З. Нізамова, О.Г. Кантор, А. Даніельсен, К. Амадео та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зважаючи на те, що у світі поширюється використання нетрадиційних видів палива та збільшується кількість конкурентів ОПЕК, залишаються відкритими питання щодо подальшого успішного функціонування даної організації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження діяльності Організації країн – експортерів нафти та визначення перспектив щодо її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Організація країн – експортерів нафти – ОПЕК (Organization of the Petroleum Exporting Countries – ОПЕС) створена в 1960 р. Її заснували країни, що переважно належать до регіону Перської затоки, який має найбільші розвідані поклади нафти у світі (Іран, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія, а також Лівія та Венесуела). Спочатку штаб-квартира знаходилася у Женеві, а в 1965 р. була перенесена до Відня [1].

Організація країн – експортерів нафти створювалася на протидію Міжнародному нафтовому картелю, до якого входили найпотужніші на той час нафтові ТНК: п'ять американських (Exxon, Socony Mobil oil, Texaco, Galf Oil, Standard oil of California), одна британська (British Petroleum) і одна англо-голландська (Royal Dutch/Shell). Пізніше до них приєдна-

лася французька нафтова компанія Compagnie Francaise des Petroles [2].

У ті часи ці компанії визначали ціни, обсяги видобутку й продаж нафти. Співпрацюючи, країни – члени ОПЕК перебрали на себе ці місії, почали диктувати розміри видобутку нафти та її експорту. Вони фактично позбавили дані транснаціональні корпорації статусу могутніх монополістів, перебравши на себе їхню місію. Спроби повернути контроль над національними природними ресурсами та створити Організацію, яка захищатиме права даних країн, продовжувалися десятиліттями та мали успішне закінчення.

Щодо членства в організації, то воно неодноразово змінювалося протягом її існування. Нині до неї входять 14 членів: Алжир, Ангола, Демократична Республіка Конго, Еквадор, Екваторіальна Гвінея, Габон, Іран, Ірак, Кувейт, Лівія, Нігерія, Саудівська Аравія, ОАЕ, Венесуела. Колишніми членами організації є Індонезія (1962–2009 рр., приєдналася і знову вийшла в 2016 р.) та Катар (1961–2019 рр.) [3].

Науковець Альберт Даніельсен у своїй праці наводить думки експертів щодо сутності організації: «Оскільки ОПЕК була охоплена численними конфліктами протягом усієї своєї історії, деякі експерти дійшли висновку, що це не картель – або принаймні неефективний – і що він має невеликий, якщо взагалі який-небудь, вплив на кількість виробленої у світі нафти або її ціну».

Ті, хто так стверджує, підкреслюють, що існує суверенітет кожної країни-члена, невід'ємні проблеми координації цінової та виробничої політики, а також існує тенденція країн до відмови від попередніх угод на міністерських зборах.

Також дослідник наводить думку інших експертів, які вважають, що ОПЕК є ефективним картелем, хоча він не був однаково ефективним у всі часи. Ті, хто стверджує, що ОПЕК – це картель, підкреслюють, що виробничі витрати в Перській затоці становлять, як правило, менше 10% від установленної ціни на нафту, а ціни мають схильність падати за відсутності координації з боку ОПЕК [4].

Організаційна структура ОПЕК включає в себе такі органи: Конференція – вищий орган Організації, Рада керуючих – виконавчий орган, Секретаріат та Економічна комісія ОПЕК [1].

Відповідно до свого Статуту, місія Організації країн-експортерів нафти – координувати та уніфікувати нафтову політику своїх країн-членів і забезпечувати стабілізацію нафтових ринків для гарантування ефективного, економічного та регулярного постачання нафтопродуктів до споживачів, стійкий дохід для виробників і справедливий прибуток від капіталу для тих, хто інвестує в нафтову промисловість [5].

Розглянемо експортний потенціал учасниць Організації. Спочатку проаналізуємо запаси, якими володіє кожна країна – член ОПЕК (табл. 1).

За даними таблиці спостерігаємо, що серед членів ОПЕК найбільшими запасами нафти володіє Венесуела – 302,81 млрд барелів, далі йде Саудівська Аравія – 266,26 млрд барелів, на третьому місці стоїть Іран – 155,60 млрд барелів. Останні позиції займають Екваторіальна Гвінея та Демократична Республіка Конго, запаси нафти в яких дорівнюють 1,10 млрд та 1,6 млрд барелів відповідно. Розглянемо динаміку видобутку нафти у країнах – членах ОПЕК за період 2013–2017 рр. (табл. 2).

Із поданих вище даних можемо зробити висновок, що найбільше серед членів ОПЕК видобуває нафту Саудівська Аравія, показник видобутку якої у 2017 р. становив 9 959,2 тис. барелів на добу. На другому місці стоїть Ірак, видобуток якого становив 4 468,7 тис. барелів на добу. На третьому місці знаходиться Іран – 3 867,3 тис. барелів на добу. Останні позиції займають Габон та Екваторіальна Гвінея, ви-

добуток у цих країнах становить 210,1 та 128,6 тис барелів на добу відповідно.

Порівнюючи дві таблиці, можемо зробити висновок, що рівень запасів нафти та рівень її видобування у деяких країнах не співпадають. Наприклад, Венесуела займає перше місце по запасах, але за видобутком знаходиться на шостому місці серед країн – членів ОПЕК. Отже, дана країна економніше відноситься до даного ресурсу, контролює його видобуток.

У Лівії також знаходиться більше запасів, аніж вона використовує. За запасами країна стоїть на сьомому місці, за видобутком – на десятому. Ангола випереджає Алжир за видобутком, хоча має менше запасів. Так само Демократична Республіка Конго займає вищу сходинку, ніж Габон, за видобутком, але нижчу за запасами.

Для того щоб дослідити експортний потенціал країн ОПЕК, розглянемо та проаналізуємо обсяги їхнього експорту.

За даними рисунка можемо зробити висновок, що серед країн Організації станом на 2017 р. лідером за експортом нафти є Саудівська Аравія, яка продає 6 968,30 тис барелів на добу. На другому місці стоїть Ірак, експорт якого становить 3 802,0 тис барелів на добу. Третю

Таблиця 1
Запаси нафти країн – членів ОПЕК
(млрд барелів)

№	Країна	Запаси
1.	Венесуела	302,81
2.	Саудівська Аравія	266,26
3.	Іран	155,6
4.	Ірак	147,22
5.	Кувейт	101,5
6.	ОАЕ	97,8
7.	Лівія	48,36
8.	Нігерія	37,45
9.	Алжир	12,2
10.	Ангола	8,38
11.	Еквадор	8,27
12.	Габон	2
13.	Демократична Республіка Конго	1,6
14.	Екваторіальна Гвінея	1,1

Джерело: розроблено авторами за [6]

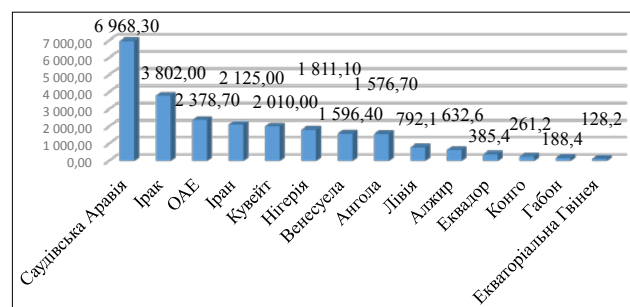

Рис. 1. Обсяги експорту країн ОПЕК станом на 2017 р. (тис барелів на добу)

Джерело: розроблено авторами за [6]

Таблиця 2
Видобуток нафти в країнах – членах ОПЕК за період 2013–2017 рр.
(тис барелів на добу)

№	Країна	Роки					
		2013	2014	2015	2016	2017	2017–2016, %
1	Саудівська Аравія	9,637.0	9,712.7	10,192.6	10,460.2	9,959.2	-4,8
2	Іран	3,575.3	3,117.1	3,151.6	3,651.3	3,867.3	5,9
3	Ірак	2,979.6	3,110.5	3,504.1	4,647.8	4,468.7	-3,9
4	Кувейт	2,924.7	2,866.8	2,858.7	2,954.3	2,704.2	-8,5
5	ОАЕ	2,796.5	2,794.0	2,988.9	3,088.3	2,966.5	-3,9
6	Венесуела	2,789.5	2,682.6	2,653.9	2,372.5	2,034.8	-14,2
7	Нігерія	1,753.7	1,807.0	1,748.2	1,427.3	1,535.6	7,6
8	Ангола	1,701.2	1,653.7	1,767.1	1,721.6	1,632.2	-5,2
9	Алжир	1,202.6	1,192.8	1,157.1	1,146.3	1,058.7	-7,6
10	Лівія	993.3	479.9	404.3	390.2	817.3	109,5
11	Еквадор	526.4	556.6	543.1	549.0	531.3	-3,2
12	Демократична Республіка Конго	280.7	266.2	266.7	300.7	354.0	17,7
13	Габон	213.4	210.9	213.5	220.7	210.1	-4,8
14	Екваторіальна Гвінея	210.0	199.8	185.3	160.1	128.6	-19,7

Джерело: розроблено авторами за [6]

сходинку займає ОАЕ – 2 378,7 тис барелів на добу. Останні позиції займають Габон та Екваторіальна Гвінея, які експортують 188,4 та 128,2 тис барелів на добу відповідно.

Загалом до регіонів, у яких знаходиться найбільше світових запасів нафти, належать Близькосхідний, Південний та Центральнопівнічноамериканський, Північноамериканський. Варто наголосити, що майже половина цих запасів зберігаються в Близькосхідному регіоні. Саме тут знаходяться основні країни – члени ОПЕК. Країнами – лідерами запасів нафти вважаються Венесуела, Саудівська Аравія та Канада.

Рис. 2. Запаси нафти країн – членів ОПЕК та країн, які не є членами Організації

Джерело: розроблено авторами за [6]

За даними рисунка ми бачимо, що більшістю запасів нафти володіють країни – члени ОПЕК – 1 214,21 млрд барелів, що становить 81,89% від світових запасів; усі інші запаси, які не належать країнам-членам, дорівнюють 268,56 млрд барелів, або 18,11%.

Отже, ринок нафти країни ОПЕК поділяють з іншими країнами, в яких є запаси цього ресурсу. Дані держави також видобувають та експортують нафту у великих масштабах. Розглянемо рейтинг 10 країн, які є світовими лідерами з видобутку нафти станом на 2018 р.

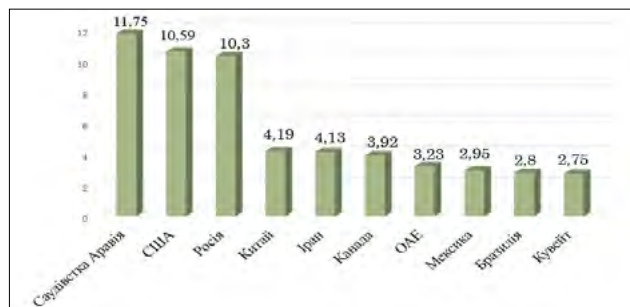

Рис. 3. Рейтинг країн за видобутком нафти (млн барелів на добу)

Джерело: розроблено авторами за [7]

Із поданих вище даних робимо висновок, що світовим лідером із видобутку нафти є Саудівська Аравія, у якій видобувається 11,75 млн барелів на добу. Взагалі ця держава отримує 13,2% від добового видобутку нафти на планеті. Багато дослідників кажуть, що Саудівська Аравія посідає так званий «нафтовий трон» у 260 млрд барелів, немає сумніву в тому, що вона забезпечена нафтою на найближчі кілька десятиліть.

На другому місці знаходяться США, де видобувається 10,59 млн барелів на добу. За прогнозами, США набирають високого темпу в енергетичній продуктивності і можуть обійти Саудівську Аравію. Також до трійки лідерів входить Росія, де видобувається 10,3 млн барелів нафти на добу.

Серед десятки країн, які видобувають найбільше нафти у світі, знаходяться декілька країн – членів ОПЕК: Саудівська Аравія, Іран, ОАЕ, Кувейт. Це пояснюється тим, що цей регіон вважається найбагатшим на родовища нафти. Із цього можна зробити висновок, що країни Організації займають досить велику частку світового ринку нафти.

Відомо, що в умовах глобалізації світові ціни на нафту перетворилися на один із найважливіших чинників розвитку економіки. Вони впливають на товарні та фінансові ринки, національні бюджетні системи й світову економіку загалом.

Динаміка світових цін на нафту призводить до зрушень в економіці як окремих країн світу, так і загалом. Оскільки країни Організації країн – експортерів нафти володіють найбільшими запасами даного ресурсу, вони вважаються основними регуляторами нафтових цін у світі.

Науковці Т.В. Андросова, О.В. Кот, В.О. Козуб, Л.Л. Носач у своїй праці розповідають про механізм регулювання світового ринку нафти ОПЕК: «Він полягає у встановленні сумарного ліміту видобутку нафти для країн-членів, коригуванні цього ліміту з урахуванням рівня цін на світовому ринку нафти, розподіленні загального ліміту між країнами-членами і контролі над дотриманням установлених квот» [8, с. 99].

Прикладом цього може стати неформальна зустріч в Алжирі 28 вересня 2016 р. членів Організації країн – експортерів нафти. Тоді було досягнуто домовленостей про обмеження видобутку нафти на рівні 32,5–33 млн барелів на добу. Це призвело до росту цін на нафту: котирування марки Brent зросли із 46,5 дол. США за барель до 48,5 дол. США за барель.

У Статуті Організації затверджено систему квот на видобуток нафти країнами – членами ОПЕК. Із 1982 р. квоти ОПЕК змінювалися 52 рази. Мінімальний показник був зафіксований у листопаді 1986 р. – 14 млн 801 тис барелів на добу. Зменшення квот співпадало з падінням цін на нафту [5].

Отже, Організація країн – експортерів нафти впливає на світовий ринок нафти та певним чином його регулює. Її рішення щодо зменшення або збільшення видобутку даного ресурсу впливає на світові нафтові ціни. Також установлення квот для країн-учасниць зменшує або збільшує ними експорт нафти. Від цього змінюються попит та пропозиція, а в результаті – вартість на нафту та нафтопродукти.

Як і будь-яка інша міжнародна організація, ОПЕК має свої недоліки та проблеми. Вони спричинені тим, що Організація має досить ве-

ликий склад – 14 країн та займається широким спектром діяльності – видобутком та експортом нафти по всьому світу. Проблеми, які наявні в Організації, стоять на заваді економічному розвитку країн – членів ОПЕК.

За словами експертів, основною проблемою ОПЕК є те, що вона об'єднує країни з різним рівнем економічного розвитку та протилежними інтересами. Наприклад, Саудівська Аравія та інші країни Аравійського півострова належать до малонаселених, але володіють великими запасами нафти, крупними інвестиціями з-за кордону і підтримують тісні відносини із західними нафтовими компаніями. Ці країни мають широку можливість здійснення маніпуляцій із видобутком та реалізацією нафти. Падіння квот та скорочення обсягів видобутку, які встановлюються Організацією, не завдають великої шкоди їхній економіці [9].

Проте інші країни – члени ОПЕК, такі як Венесуела, Нігерія, мають високу чисельність населення і бідність. Для таких країн нафтовидобуток фактично є головним та єдиним джерелом виживання. В їхніх інтересах добувати і продавати якомога більше нафти, але членство в ОПЕК обмежує їхні права. Вони дуже чутливі до квотування та скорочення допустимих обсягів видобутку [9].

Також до важливих проблем Організації віднесемо: відсутність дієвих механізмів контролю над дотриманням установлених квот або інших способів впливу на країни, які їх не дотримуються; труднощі щодо згоди стосовно встановлення квот на видобуток нафти; зростання ролі США, Росії, Китаю на світовому ринку нафти, які становлять серйозну конкуренцію Організації; неефективне використання доходів від експорту нафти країнами-учасницями; зростання видобутку сланцевої нафти у США [10]; недостатню військову, технологічну та економічну могутність країн ОПЕК, у результаті – залежність їх від конкурентів; залежність нафтових цін від курсу долара США.

Існує багато поглядів експертів щодо визначення перспектив подальшого функціонування Організації країн – експортерів нафти. Незважаючи на те що останнім часом роль Організації на світовому ринку нафти зменшилася, вона має великі можливості розвитку в майбутньому. Країни ОПЕК мають головну перевагу – величезні запаси нафти. З роками в Європі та Америці нафтові родовища будуть виснажуватися, тоді як країни Близького Сходу забезпечені цим ресурсом на багато десятиліть. Відповідно, частка видобутку країн ОПЕК у світі буде збільшуватися.

До перспектив також відносяться: приєднання до Організації інших країн, багатих на дані ресурси; спрямування прибутків від експорту на розвиток економіки (створення спеціальних програм із зазначенням конкретних цілей); відкриття нових родовищ нафти та газу; запровадження сучасних технологій та методів

у видобутку нафти; поширення обробної галузі, яка дасть змогу експортувати нафтопродукти дорожче, ніж звичайну сировину, та забезпечити робочі місця населенню країн ОПЕК; надання кредитів іншим країнам; вкладення коштів Організації в міжнародні фінансові органи; здійснення інвестицій у зарубіжні активи; диверсифікація вкладів в іноземній валюті [10]; дотримання та пропагування ОПЕК захисту навколишнього природного середовища.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, провівши дослідження, можемо зробити висновок, що Організація країн – експортерів нафти є найголовнішим гравцем на сучасному світовому ринку нафти. Країни – члени ОПЕК мають найбільші світові запаси нафти та експортують її в усі регіони світу.

Під час аналізу виявлено, що Організація країн – експортерів нафти впливає на світовий ринок нафти та певним чином його регулює. Її рішення щодо зменшення або збільшення видобутку даного ресурсу впливає на світові нафтові ціни. Також установлення квот для країн-учасниць зменшує або збільшує ними експорт нафти. Від цього змінюються попит та пропозиція, а в результаті – вартість на нафту та нафтопродукти. Таким чином, ОПЕК впливає на стан світової економіки.

У ході дослідження з'ясовано, що ОПЕК має низку проблем, які заважають розвиватися її членам, та перспектив, які вдосконалять її функціонування. Дослідники сходяться на тому, що основна проблема ОПЕК – об'єднання країн із різним економічним розвитком та протилежними інтересами.

Щодо перспектив розвитку діяльності Організації країн – експортерів нафти, то можемо зробити висновок, що головною вважається знаходження величезних запасів нафти та газу на території країн – членів Організації. Це означає, що роль ОПЕК на світовій арені буде зростати.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міжнародні організації. Кредитно-модульний курс : навчальний посібник / за ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, Н.С. Логвінової ; 3-є вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 344 с.
2. Ратинський В.В. Історичні аспекти процесу ціноутворення на ринку нафти та нафтопродуктів в другій половині XX століття. *Гілея*. 2016. Вип. 107. С. 113–116.
3. OPEC Fast Facts. 2019. URL: <https://edition.cnn.com/2013/07/30/world/opec-fast-facts/index.html> (дата звернення: 25.04.19).
4. Albert L. Danielsen OPEC Multinational organization. *Encyclopedia Britannica*. 2019. URL: <https://www.britannica.com/topic/OPEC> (дата звернення: 01.05.19).
5. Organization of the Petroleum Exporting Countries. 2019. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/index.htm (дата звернення: 01.05.19).
6. OPEC Annual Statistical Bulletin 2018. URL: <http://www.thegulfintelligence.com/mediafiles/downloadfile/>

- 4833753a-f159-46f2-8dc0-f2335344ebe6.pdf (дата звернення: 28.04.19).
7. 10 стран с самой крупной добычей нефти в мире. 2018. URL: <https://invlab.ru/biznes/kakie-strany-dobyvayut-bolshe-vsego-nefti/> (дата звернення: 02.05.19).
 8. Міжнародні організації: кредитно-модульний курс : навчально-методичний посібник / Т.В. Андросова та ін. Харків : ХДУХТ. 2013. 145 с.
 9. Основні проблеми діяльності ОПЕК. 2018. URL: https://studref.com/387845/ekonomika/osnovnye_problemy_deyatelnosti_opek (дата звернення: 05.05.19).
 10. Ніконенко У.М. Роль країн Близького Сходу у формуванні світових цін на нафту. *Наукові записки*. 2015. № 2(51). С. 141–149.
 3. OPEC Fast Facts (2019), available at: <https://edition.cnn.com/2013/07/30/world/opec-fast-facts/index.html> (accessed: 25 April 2019).
 4. Albert L. Danielsen (2019). OPEC Multinational organization. *Encyclopedia Britannica*. Available at: <https://www.britannica.com/topic/OPEC> (accessed: 1 May 2019).
 5. Organization of the Petroleum Exporting Countries (2019), available at: https://www.opec.org/opec_web/en/index.htm (accessed: 1 May 2019).
 6. OPEC Annual Statistical Bulletin 2018, available at: <http://www.thegulfintelligence.com/mediafiles/downloadfile/4833753a-f159-46f2-8dc0-f2335344ebe6.pdf> (accessed: 28 April 2019).
 7. 10 stran s samoj krupnoj dobychej nefty v myre [10 countries with the largest oil production in the world] (2018), available at: <https://invlab.ru/biznes/kakie-strany-dobyvayut-bolshe-vsego-nefti/> (accessed: 2 May 2019).
 8. T.V. Androsova and others. (2013). *Mizhnarodni orghanizaciji: kredytno-modulnyj kurs: navch.-metod. posibnyk* [International organizations: credit-module course: teaching method]. Khar'kov: KHDUKT, 145 p. (in Ukrainian).
 9. Osnovni problemy dijajlnosti OPEK [Main problems of the OPEC activity] (2018), available at: https://studref.com/387845/ekonomika/osnovnye_problemy_deyatelnosti_opek (accessed: 5 May 2019).
 10. Nikonenko U. M. (2015) Rolj krajyn Blyz'kogho skhodu v formuvanni svitovykh cin na naftu [The role of Middle East countries in world oil prices formation]. *Economic sciences*. No 2(51), p. 141-149.

REFERENCES:

1. Ed. Kozak Y.G., Kovalevsky V.V, Logvinova N.S. (ed.) (2018). *Mizhnarodni orghanizaciji. Kredytno-modulnyj kurs.: 3-tje vyd. pererob. ta dop. Navch. posibn.* [International organizations. Credit-module course: 3rd form. recycling and add Teaching manuals]. Kyiv: Center for Educational Literature. P. 344. (in Ukrainian).
2. Ratinsky V.V. (2016) Istorychni aspekty procesu cinoutvorennja na rynku nafty ta naftoproduktiv v drugij polovyni XX stolittja [Historical aspects of market pricing of oil and petroleum products in the second half of the twentieth century]. *Gilea: scientific bulletin*. no. 107, p. 113-116.

УДК 338.2:339.9

Назаров М.І.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Університету державної фіскальної служби України***Нізельська М.А.***студентка
Навчально-наукового інституту економіки,
оподаткування та митної справи
Університету державної фіскальної служби України***Nazarov Mykola***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of International Economics
University of the State Fiscal Service of Ukraine***Niselska Mariia***Student
NII Economics, Taxation and Customs Affairs
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЕСКАЛАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

ENERGY SECURITY OF UKRAINE IN THE MODERN CONDITIONS OF EXCELLENCE OF INTERNATIONAL CONFLICTS

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку енергетичного сектору України в сучасних геополітичних умовах. Охарактеризована сутність категорії «енергетична безпека», визначено роль та місце енергетичної безпеки у системі національної безпеки України. Проведено оцінку стану і динаміки рівня енергетичної безпеки України впродовж 2011–2016 рр. Виявлено основні чинники зміцнення енергетичної безпеки України у 2016 р.: зниження енергомісткості ВВП та посилення диверсифікації джерел постачання і видів використовуваних енергоносіїв. Визначено стан енергетичної безпеки України під впливом міжнародного конфлікту з Росією та геополітичних трансформацій. Виокремлено наявні проблеми стосовно енергетичної безпеки України та запропоновано вектор шляхів їх вирішення. Доведено, що в умовах глобалізаційних викликів перед енергетичною безпекою України постає важливе завдання – забезпечити стабільне виробництво та використання енергії для поліпшення економіки країни та рівня якості життя громадян.

Ключові слова: енергетична безпека, міжнародний конфлікт, геополітичні трансформації, енергетичний сектор, енергоресурси, енергоємність ВВП.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы основные тенденции развития энергетического сектора Украины в современных геополитических условиях. Охарактеризована сущность категории «энергетическая безопасность», определены роль и место энергетической безопасности в системе национальной безопасности Украины. Проведена оценка состояния и динамики уровня энергетической безопасности Украины на протяжении 2011–2016 гг. Выявлены основные факторы укрепления энергетической безопасности Украины в 2016 г.: снижение энергоёмкости ВВП и усиление диверсификации источников и видов используемых энергоносителей. Определено состояние энергетической безопасности Украины под влиянием международного конфликта с Россией и геополитических трансформаций. Выделены существующие проблемы энергетической безопасности Украины и выдвинуты предложения о путях их решения. Доказано, что в условиях глобализационных вызовов перед энергетической безопасностью Украины

стоит важная задача – обеспечить стабильное производство и использование энергии для улучшения экономики страны и качества жизни граждан.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, международный конфликт, геополитические трансформации, энергетический сектор, энергоресурсы, энергоёмкость ВВП.

ANNOTATION

The article analyzes the main tendencies of the development of the energy sector of Ukraine in modern geopolitical conditions. Characterized the essence of the category "energy security", the role and place of energy security in the system of national security of Ukraine is determined. An estimation of the state and dynamics of the level of energy security of Ukraine during 2011–2016 was conducted. The main factors of strengthening energy security of Ukraine in 2016 are identified: reduction of energy intensity of GDP and increased diversification of sources and types of energy carriers used. The state of energy security of Ukraine is determined under the influence of the international conflict with Russia and geopolitical transformations. Also, existing problems on energy security of Ukraine are highlighted and proposals are made on ways of their solution. The transformational processes of globalization create a number of common threats and challenges for both the individual and the world as a whole. That is why humanity faces the urgent task of solving a number of environmental, demographic, food and energy issues. This mainly affects developed countries, because they each year need more and more energy resources. In today's complex geopolitical conditions, ensuring the development of the energy sector of Ukraine in accordance with the security criteria for optimistic forecasts of changes in key internal factors is possible only under the condition of a comprehensive reform of energy extraction and import, production, use and distribution of electricity. The main task is to preserve the tendency to reduce the energy intensity of GDP by restructuring the economy and increasing the share of services and high-tech industries in GDP, improving the efficiency of energy use by enterprises of the old industries and carrying out their technical modernization. In the course of the study, it was proved that, in the context of globalization challenges to Ukraine's energy security, an important task is to ensure stable production and use of energy in order to influence the

improvement of the country's economy and improve the quality of life of citizens.

Key words: energy security, international conflict, geopolitical transformations, energy sector, energy resources, energy intensity of GDP.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Трансформаційні процеси глобалізації створюють низку загальних загроз та викликів як для окремої людини, так і світу в цілому, тому перед людством постає завдання невідкладного вирішення низки проблем екологічного, демографічного, продовольчого та енергетичного характеру. Остання група проблем постає найбільш актуальною, оскільки відомо, що ресурси є вичерпними, а людські потреби – безмежними. Переважно це стосується розвинених країн, тому що вони з кожним роком потребують усе більше енергетичних ресурсів. Але необхідно приділити особливу увагу країнам, що розвиваються, оскільки в умовах «енергетичних війн» вони стають учасниками і в результаті жертвами міжнародних конфліктів. Яскравим прикладом сьогодення є Україна, яка втратила значну частину ресурсомістких територій в умовах багатогранних відносин протистояння між країнами НАТО та Росією. Таким чином, набуває актуальності необхідність локалізації утворених проблем та виокремлення шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженням теоретико-методологічних засад та актуальних питань енергетичної безпеки України займалися такі вітчизняні науковці: І. Бабець, Л. Єфімцева, М. Земляний, О. Бараннік, О. Колашнікова, К. Маркевич, О. Михайлюк, О. Охріменко, Ю. Свірчевська, П. Стучинська, С. Ткаченко та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень, під впливом часу формуються зміни, що потребують висвітлення наукового погляду.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення стану енергетичної безпеки України під впливом міжнародного конфлікту з Росією та геополітичних трансформацій, виокремлення наявних проблем та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для повноти розуміння досліджуваного об'єкта необхідно зазначити, що початок проблематики енергетичної безпеки прослідковується від появи поняття «безпека» з античних часів у роботах Платона та Аристотеля [1].

Відкритим продовженням можна відзначити дослідження Г. Гегеля щодо взаємозалежності безпеки держави, людини та власності у роботі «Філософія права» [2].

У результаті назрівання значної потреби суспільства у стабільності відбулося формування нової категорії «національна безпека», що отримала офіційне визнання після створення

Ліги Націй [1]. Тлумаченням нового поняття займалося багато науковців, політиків, економістів та військових, зокрема Г. Браун [3], А. Векес, К. Норр, Д. Кауффман, А. Архарія, С. Уолфес [4].

Серед вітчизняних науковців у даній сфері необхідно відзначити вчених Національного інституту стратегічних досліджень при Президентів України. Так, на думку О. Шнипко, складником національної безпеки повинна бути економічна безпека, а основними принципами її формування є законність, дотримання прав і свобод громадян, відповідність внутрішнім та зовнішнім загрозам [4]. Ідея про те, що інтереси суспільства і держави є основою національної безпеки за умови забезпечення оптимального розвитку самою державою, належить В. Білоус, Г. Ситник і Н. Нижник [5].

Найбільш удалим визначенням національної безпеки є пропозиція Фонду міжнародної безпеки ЮНЕСКО, оскільки воно включає всі необхідні аспекти існування суспільства в збалансованій державі [2].

Але необхідно зазначити, енергетична безпека є найважливішим складником національної безпеки, оскільки вона виступає базовою передумовою розвитку економіки, а тому і забезпечення усіх видів життєдіяльності суспільства.

Як і в більшості випадків, розуміння дефініції «енергетична безпека» є дуже розгалуженим та неоднозначним, що спричинено різноманітністю світогляду науковців, тому в результаті аналізу різноманітних підходів нам удалося підібрати найбільш асимільовані до сучасних умов визначення (табл. 1).

У процесі огляду наукової літератури та нормативно-законодавчих джерел було відзначено невід'ємність енергетичної безпеки від економічної, що зазначалося раніше.

Перед тим як почати безпосередній огляд сучасного стану енергетичної безпеки України, необхідно переглянути чинники впливу на неї. Так, С. Ткаченко зазначає, що «енергетична безпека України формується під дією багатьох чинників, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні» [12]. До зовнішніх він відносить характер посилення міждержавних економічних і політичних суперечностей, що ведуть до зміни політичної карти світу, світовий рівень розвитку науки і техніки, що передбачає впровадження новітніх технологій та модернізацію виробництва з метою енерго- та ресурсозбереження, коливання світових цін на нафту та природний газ, що одразу ж позначається на собівартості виробленої продукції. А внутрішні представлено у вигляді групи чинників, до яких віднесено:

- географічне положення, що робить Україну сполучною ланкою транзиту між нафтовими країнами Каспійського регіону та країнами Європи;

- природні умови та ресурси, що зумовлено наявністю джерел енергоресурсів на території

країни та кліматичними умовами застосування альтернативних джерел енергії;

- виробничий потенціал, який характеризується значною енергоємністю й енергозалежністю виробництва та власним виробництвом енергії;

- політичний потенціал, тобто впливовість країни на процеси розвитку в енергетичній сфері.

Але необхідно відзначити те, що в результаті геополітичних впливів та трансформацій частини зовнішніх та внутрішніх чинників стають взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, оскільки відбулася втрата значної частини території України разом зі стратегічними ресурсами.

Згідно з даними аналітичної доповіді О. Михайлюк та О. Калашникова «Енергетична безпека України в Чорноморському регіоні» [13], на початок 2010 р. початкові сумарні ресурси вуглеводнів українського сектору акваторій Чорного і Азовського морів оцінювалися в обсязі 1,5 млрд т умовного палива, у тому числі: Північно-Західний шельф Чорного моря – 604 млн т у. п.; континентальний схил і глибоководна западина Чорного моря – 346 млн т у. п.; Прикерченський шельф Чорного моря – 257 млн т у. п.; акваторія Азовського моря – 324 млн т у. п. Для розроблення даних родовищ планувалося підписання угоди з компанією Vanco Prykerchenska з обсягом інвестицій 15 млрд доларів США на весь період.

Таким чином, у результаті анексії АР Крим Російська Федерація, претендуючи на морські території, відмежувала значні запаси вуглеводнів, зокрема Україна втратила 927 млн т у. п., що становить майже 68% від усього обсягу в Чорноморському регіоні.

Важливим для України є досвід забезпечення енергетичної безпеки провідних країн та об'єднань світу. Так, політика Європейського Союзу свідчить, що головні цілі вдосконалення енергетичної безпеки полягають в управлінні зовнішньою енергетичною залежністю та попитом на енергоресурси, розширенні діапазону внутрішніх джерел енергії, забезпеченні доступу до зовнішніх енергоресурсів та створенні резервних запасів [14].

Загальні тенденції та досягнуті результати щодо рівня енергоємності ВВП в основних країнах світу протягом 2011–2016 рр. наведено на рис. 1.

Головною внутрішньою загрозою енергетичній безпеці України залишається висока енергомісткість ВВП. Загальносвітова тенденція енергоспоживання характеризується зниженням енергомісткості ВВП з 0,25 у 2011 р. до 0,19 т н.е./1000 дол. США (у цінах 2010 р.) у 2014 р., у країнах – членах ОЕСР – з 0,14 до 0,11 відповідно. Аналогічна тенденція також характерна і для України, хоча порівняно з розвиненими країнами та сусідніми європейськи-

Таблиця 1

Визначення поняття «енергетична безпека» за різними підходами

Автор(и)/джерело	Визначення
Є. Сухін [6]	Енергетична безпека – це спроможність держави забезпечити максимально надійне, технічно безпечне, екологічно прийнятне та обґрунтовано достатнє енергозабезпечення економіки й населення, а також гарантоване забезпечення можливостей керівництва держави у формуванні і здійсненні політики захисту національних інтересів у сфері енергетики без надмірного зовнішнього та внутрішнього тиску в сучасних та прогнозованих умовах
М. Суходоля [7]	Енергетична безпека – це стан захищеності життєво важливих «енергетичних інтересів» особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує безперервне задоволення споживачів економічно доступними паливно-енергетичними ресурсами прийнятної якості за нормальних умов й у надзвичайних ситуаціях
М. Земляний [8]	Енергетична безпека країни – стан її захищеності від загроз енергетичного характеру
Міжнародне енергетичне агентство [9]	Енергетична безпека – це безперервний доступ до енергетичних ресурсів за доступною ціною
Постанова КМУ «Про концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України» [10]	Енергетична безпека – це своєчасне, повне і безперервне забезпечення паливом та енергією необхідної якості матеріального виробництва, невиробничої сфери, населення, комунально-побутових й інших споживачів; запобігання шкідливому впливу на довкілля; транспортування, перетворення і споживання паливно-енергетичних ресурсів в умовах сучасних ринкових відносин, тенденцій та показників світового ринку енергоносіїв
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [11]	Енергетична безпека – це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів
Енергетична стратегія України на період до 2030 р. [22]	Енергетична безпека – це спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та стану війни, попередити різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси на світових ринках

Джерело : сформовано на основі [6–11; 22]

ми країнами вітчизняна економіка й надалі споживає багато енергетичних ресурсів. Енергоємність ВВП України в 2014 р. знизилася до 0,298 т н. е./1000 дол. США (у цінах 2010 р.) порівняно з 2011 р. (0,334 т н. е./1000 дол. США (у цінах 2010 р.)), що є вищим, ніж показники

Німеччини (0,08), Угорщини (0,17) чи Польщі (0,18) [14; 15].

Але в 2016 р. порівняно з 2015 р. енергоємність зросла на 0,006 т н. е./1000 дол. США.

При цьому варто зауважити, що таке зниження енергоємності ВВП в Україні є наслідком

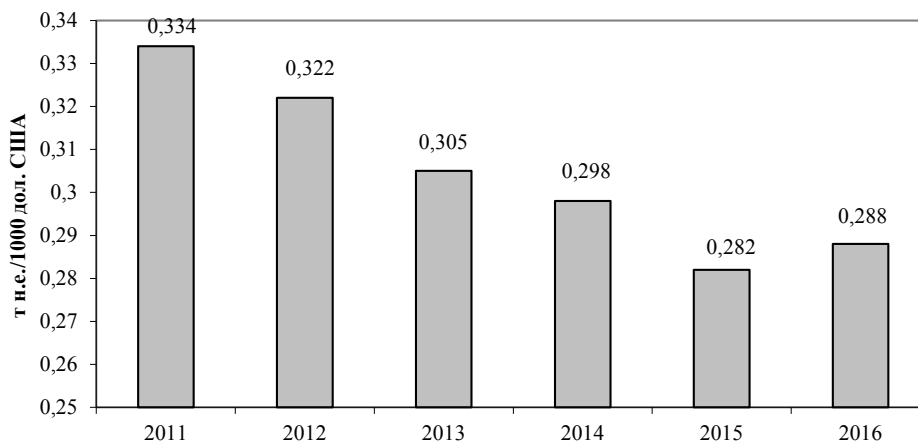

Рис. 1. Динаміка енергоємності ВВП України

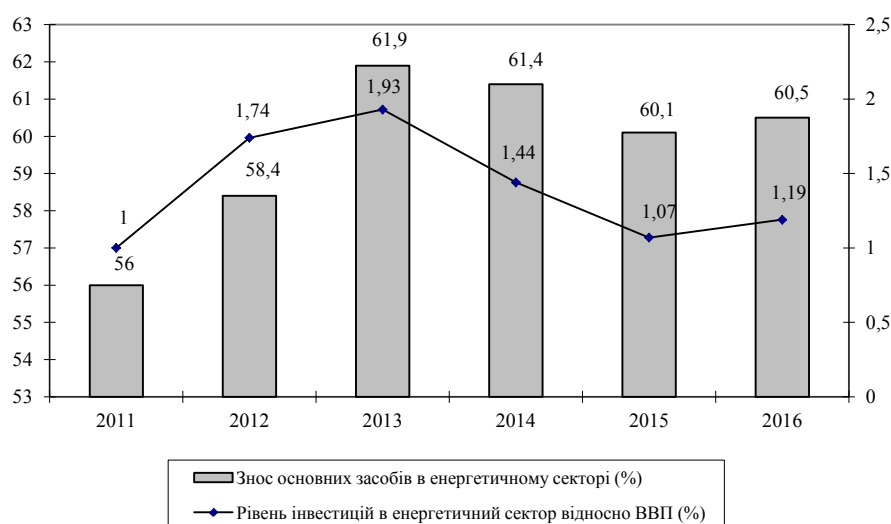

Рис. 2. Динаміка технічного стану підприємств енергетичного сектору України

Джерело: авторська розробка за даними [17–19]

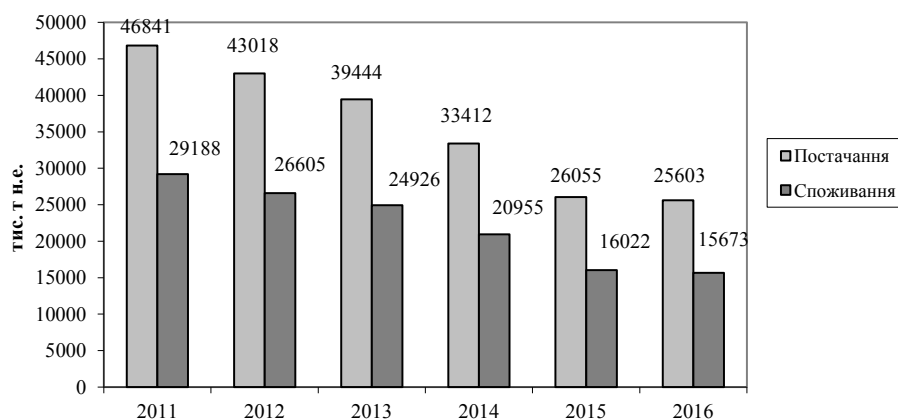

Рис. 3. Постачання та споживання природного газу в Україні

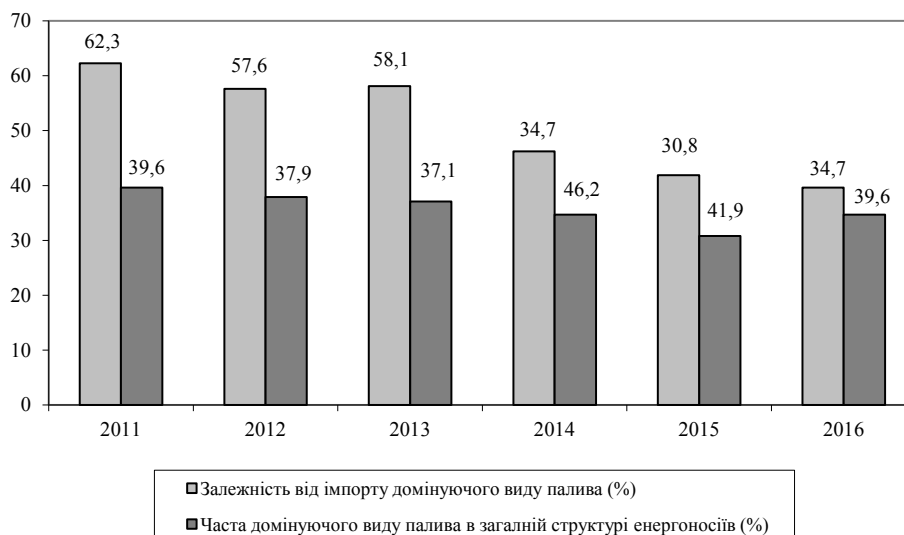

Рис. 4. Динаміка диверсифікації джерел постачання енергоносіїв

скорочення обсягів виробленої промислової продукції. Це підтверджується зниженням індексу промислового виробництва з 108% у 2011 р. до 84,6% у 2015 р. Рівень енергомисткості ВВП в Україні залишається на високому рівні через неефективну структуру виробництва, в якій переважають енерговитратні галузі промисловості (металургія, хімічне виробництво, паливно-енергетичний сектор, добувна промисловість), що споживають багато енергетичних ресурсів та електроенергії внаслідок використання застарілих технологій та обладнання. Технологічна відсталість підприємств енергетичного сектору проявляється через високий ступінь зносу основних засобів і зумовлена недостатніми обсягами фінансування технологічного оновлення підприємств (рис. 2) [16].

Істотною загрозою з погляду енергомисткості економіки є низька ефективність тепло-енергетичного сектору, транспортування та розподілення електроенергії та тепла. Середня ефективність використання вугілля в тепловій електроенергетиці України є майже у півтора рази нижчою, ніж в комерційно доступних технологіях, а втрати електроенергії в мережах – вищі у два рази, ніж у Німеччині та США [20, с. 24].

Обсяги газу власного видобутку не здійснюють належного забезпечення повною мірою потреб економіки України, що зумовлює певні загрози не лише економічного, а й політичного характеру. Незважаючи на тенденцію скорочення споживання газу суб'єктами економіки (переважно за рахунок зниження обсягів промислового виробництва), шляхом залучення вітчизняних джерел забезпечується лише 50% обсягу потреб економіки у цьому енергоносії (рис. 3).

Дані енергетичного балансу України про обсяги імпорту та виробництва вугілля свідчать про зростання загрози виникнення залежності від зовнішніх джерел постачання даного енергоресурсу та збереження технологічної відста-

лості теплоелектростанцій. Суттєве зниження внутрішнього виробництва вугілля має тенденцію до збільшення обсягів його імпорту, що в результаті, враховуючи умови обмеженого вибору постачальників (найбільші надходження вугілля до України у 2015 р. – зі США, Росії та Казахстану), зумовлює посилення загрози недостатньої диверсифікації джерел енергоресурсів і призводить до технологічної залежності виробництва від використання одного виду енергоносія.

Ступінь диверсифікації постачання енергоносіїв оцінюється за рахунок таких показників, як рівень залежності від імпорту домінуючого палива та частка домінуючого ресурсу в загальному споживанні енергоносіїв. Динаміка цих показників упродовж 2007–2015 рр. характеризується спадною тенденцією (рис. 4), що свідчить про позитивні зміни в енергетиці. Водночас енергія з відновлювальних джерел становила лише 3%, у тому числі отримана з біопалива та відходів – 2,3% [16].

Проведений аналіз динаміки ключових показників функціонування енергетичного сектора України в 2011–2016 рр. не дає змоги зробити однозначний висновок щодо стану енергетичної безпеки. Використовуючи згадану вище систему індикаторів, можна провести оцінку стану та проаналізувати динаміку рівня енергетичної безпеки України за рахунок методичного підходу, який передбачає розрахунок інтегрального показника.

Високий рівень залежності країн ЄС від зовнішніх джерел енергопостачання (за імпортом вони посідають перше місце, за експортом – друге) визначає концепцію енергетичної безпеки в ЄС, яка спирається на «безпеку постачання» енергетичних ресурсів із доступних та сталих зовнішніх джерел на довгостроковій основі. У ЄС розроблено комплекс зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних заходів, а також програми співробітництва в галузі енергетики

з багатьма країнами, що мають відношення до енергетичних інтересів ЄС, а саме Європейську енергетичну хартію, яка являє собою політичну декларацію з енергетичного співробітництва, Договір до неї, Протокол до Енергетичної хартії з питань енергетичної ефективності та відповідних екологічних аспектів. Сьогодні ЄС активно розвиває енергодіалог із Росією, а також із країнами Кавказу, Центральної Азії та Східної Європи з метою зміцнити свою енергобезпеку [21].

США є одним із найважливіших гравців на світовому енергетичному ринку. Вони є найбільшим споживачем та виробником енергетичних ресурсів, координують енергетичну політику промислово розвинених країн світу. Головна мета у сфері зовнішньої енергетичної політики США – підвищення енергетичної безпеки разом зі зміцненням та розвитком глобальної енергетичної безпеки за рахунок усунення перебоїв у постачаннях енергоресурсів і різких коливань світової цінової політики на енергоносії, а також забезпечення збереження власних запасів нафти. Для досягнення своїх цілей країна намагається збільшити можливості доступу до світових енергетичних ресурсів.

Геостратегічне положення та наявність значних нафтогазових ресурсів визначають роль Росії на енергетичному ринку. Ця країна господарює над потужною трубопровідною системою, що об'єднує держави по осі Європа – Азія. Попри це, Росія такою посідає вищі позиції за експортом природного газу та нафти, тому енергоносії у зовнішній торгівлі є важливим складником її зовнішньої політики. Сьогодні Росія опановує роль відокремленого учасника світового обороту енергоресурсів та намагається інтегруватися у світовий енергетичний простір.

Для США, країн ЄС та Російської Федерації Україна виступає особливою зоною їхніх інтересів, тому забезпечення енергетичної, економічної та національної безпеки є стратегічним завданням нашої держави.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасних складних геополітичних умовах забезпечити розвиток енергетичного сектору України відповідно до критеріїв безпеки за оптимістичними прогнозами зміни ключових внутрішніх чинників можливо лише за умови проведення комплексної реформи, що стосується сфер видобування та імпорту енергоносіїв, виробництва, використання та розподілу електроенергії. Основними завданнями залишаються збереження тенденції до зменшення енергомісткості ВВП за рахунок реструктуризації економіки та збільшення частки послуг і високотехнологічних галузей промисловості у ВВП, поліпшення ефективності використання енергії підприємствами старопромислових галузей і проведення їх технічної модернізації.

Зниження загрози зростання частки вугілля антрацитної групи у загальному обсязі первинних енергоносіїв повинно забезпечуватися

за рахунок одночасного збільшення глобальної обсягів власного видобутку природного газу, технічної модернізації підприємств енергетичного сектору, розвитку відновлювальних джерел енергії, зокрема ТЕС, і створення технічного потенціалу для використання інших видів палива.

Майбутні дослідження енергетичної безпеки повинні містити у собі обґрунтування перспективних напрямів наднаціонального співробітництва України для розв'язання проблеми забезпечення економіки енергією в умовах реалізації певних загроз, наприклад таких, як: недостатні обсяги власного видобутку енергоносіїв (вугілля, газ), припинення транзиту природного газу з Росії до країн ЄС через територію України, технологічна недосконалість енергетичних підприємств та використання енергомістких технологій у виробничому секторі.

В умовах глобалізаційних викликів перед енергетичною безпекою України постає важливе завдання – забезпечити стабільне виробництво та використання енергії для поліпшення економіки країни та рівня якості життя громадян.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Єфімцева Л.О. Енергетична безпека в Україні: суть, походження та перспективи. *Історія аграрної економічної думки*. 2014. № 5. С. 85–91.
2. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / І.Ф. Гнибіденко та ін. ; за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. Київ : КНЕУ, 2006. 22 с.
3. Brown in UK's new prime minister 2016. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/6245682.stm.bbc (дата звернення: 04.04.2019).
4. Воропай Н.И. Электроэнергетика и экологические аспекты национальной безопасности. 2000. № 3. С. 7–15.
5. Нижник Н.Р., Ситник Г.Л., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник. Ірпінь, 2000. 304 с.
6. Сухін Є.І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави. Київ, 2005. 38 с.
7. Суходоля О.М. Енергоефективність економіки у контексті національної безпеки: методологія дослідження та механізми реалізації. Київ, 2006. 400 с.
8. Земляний М.Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи. *Стратегічна панорама*. 2009. С. 56–64.
9. Міжнародне енергетичне агентство. Київ, 2013. URL: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/subtopics/whatisenergysecurity> (дата звернення: 05.04.2019).
10. Про концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 р.
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277/2013. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm (дата звернення: 16.04.2019).
12. Ткаченко С.В. Енергетична безпека України в умовах глобалізації світової економіки. *Проблеми матеріальної культури. Географічні науки*, 2013. С. 119–120.

13. Михайлюк О.Л., Калашникова О.Є. Енергетична безпека України в Чорноморському регіоні: аналітична доповідь. Одеса: Фенікс, 2011. 53 с.
14. Key World Energy Statistics from the IEA, 2013. URL: https://energiatagud.ee/img_auth.php/e/ef/IEA_Key_World_Energy_Statistics_2013.pdf (дата звернення: 18.05.2019).
15. Key World Energy Statistics from the IEA, 2016. URL: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld2016.pdf> (дата звернення: 05.05.2019).
16. Бабець І.Г. Забезпечення енергетичної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. Вип. 132. С. 125–138.
17. Валовий внутрішній продукт України у 2000–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 09.05.2019).
18. Вартість основних засобів у 2000–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 09.05.2019).
19. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 09.05.2019).
20. Нова енергетична стратегія України до 2020 року: безпека, ефективність, конкуренція. Базовий варіант для обговорення із громадськістю. Київ, 2018. URL: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft20Strategy_0020\(7\).pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft20Strategy_0020(7).pdf) (дата звернення: 09.05.2019).
21. Імпортно-експортна політика України в енергетичній сфері: стратегічні пріоритети / за заг. ред. А. Шевцова; Регіональна філія Нац. ін-ту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську. Дніпропетровськ, 2005. 148 с.
22. Пабат А. Сутність та основні поняття енергетичної безпеки як складової економічної безпеки. *Проблеми науки*. 2011. № 8. С. 26–30.
8. Earthman M.G. (2009) Do ocinky rinvja energhetichnoji bezpeky. Konceptualjni pidkhody [To estimate the energy level without the percentage of pitch. Conceptual approaches] vol. 2, pp. 56-64.
9. Mizhnarodne energhetichne aghentstvo [International Energy Agency] Available at: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/pubtvcis/woatienergysecurity/>
10. Pro koncepciju dijajlnosti orghaniv vykonavchoji vlady u zabezpechenni energhetichnoji bezpeky Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (1998) [About the concept of activity of executive bodies in ensuring energy security of Ukraine] Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 19, 1998 no. 48, pp. 71.
11. "Pro zatverdzhennja Metodychnykh rekomendacij shhodo rozrakhunku rinvja ekonomichnoji bezpeky Ukrainy" nakaz Ministerstva ekonomichnogho rozvytku i torghivli Ukrainy (2013) [Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine "On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine"] no. 1277 dated October 29, 2013 Available at: http://cct.com.ua/2013/29.10.%2013_1277.htm.
12. Tkachenko S.V. (2013) Energhetichna bezpeka Ukrainy v umovakh globalizaciji svitovoi ekonomiky. [Energy Security of Ukraine in the Conditions of Globalization of the World Economy] Problems of Material Culture – Geographical Sciences, pp. 119-120.
13. Mykhailiuk O.L., Kalashnikova O. E. (2011) Energhetichna bezpeka Ukrainy v Chornomorsjkomu rehionii: analitichna dopovidj. [Energy Security of Ukraine in the Black Sea Region: An Analytical Report] Odessa: Phoenix, pp. 53.
14. Key World Energy Statistics from IEA (2013) Available at: https://energiatagud.ee/img_auth.php/e/ef/IEA_Key_World_Energy_Statistics_2013.pdf.
15. Key World Energy Statistics from the IEA (2016) Available at: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld2016.pdf>
16. Babets I.G. (2017) Zabezpechennja energhetichnoji bezpeky Ukrainy v umovakh gheopolitychnykh transformacij. [Providing energy security of Ukraine in the conditions of geopolitical transformations] Current problems of international relations, vol. 132, pp. 125-138.
17. Valovij vnutrishnij produkt Ukrainy u 2000–2016 r. (2016) [Gross domestic product of Ukraine in 2000–2016] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. Vartistjosnovnykh zasobiv u 2000–2016 r. (2016) [The cost of fixed assets in 2000–2016] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Kapitaljni investyciji za vydamy ekonomichnoji dijajlnosti [Capital investments by types of economic activity] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
20. Nova energhetichna strateghija Ukrainy do 2020 roku: bezpeka, efektyvnistj, konkurencija. Bazovyj variant dlja obghovorenja iz ghromadsjkistju. [The new energy strategy of Ukraine till 2020: safety, efficiency, competition. The basic option for discussion with the public] Available at: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft20Strategy_0020\(7\).pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft20Strategy_0020(7).pdf).
21. A. Shevtsova (2005) Importno-eksportna polityka Ukrainy v energhetichnij sferi: strategichni priorytety [Import-Export Policy of Ukraine in the Energy Sector: Strategic Priorities] Committees. edit; Regional branch of the National other strategic studies in Dnipropetrovsk. Dnipropetrovsk, pp. 148 p.
22. Pabat A. (2011) Sutnistj ta osnovni ponjattja energhetichnoji bezpeky jak skladovoi ekonomichnoji bezpeky. [The essence and basic concepts of energy security as a component of economic security] Problems of science, no. 8, pp. 26-30.

REFERENCES:

1. Efimtseva L.O. (2014) Energhetichna bezpeka v Ukraini: sutj, pokhodzhennja ta perspektvy [Energy security in Ukraine: essence, origin and prospects] History of Agricultural Economic Thought, vol.5, pp.85-91
2. I. F. Gnididenko, A. M. Kolot, O. F. Novikov and others (2006) Socialjna bezpeka: teorija ta ukrajinsjka praktyka: monografijsja [Social Security: Theory and Ukrainian Practice]: Kyiv: KNEU, pp. 22.
3. Brown in the UK's new prime minister (2016) Available at – news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/6245682.stm.bbc.27.06.2007.
4. Voropaj N. Y. (2000) Elektroenerghetyka u ekologhycheskye aspekty nacyonalnoj bezopasnosti [Voropaj N.I. Electricity and Environmental Aspects of National Security]. Vol. 3, pp. 7-15.
5. Nyzhnyk N. R. (2000) Nacionaljna bezpeka Ukrainy (metodologichni aspekty, stan i tendenciji rozvytku): navch. posib. dlja vyshhykh navch. zakladiv [National Security of Ukraine (Methodological Aspects, Status and Development Trends): Teach. manual for higher educators. Institutions] / N.R.Nizhnik, G.L.Sitnik, V.T.Bilous. Irpen, pp. 304.
6. Sukhin E.I. (2005) Netradycijna energhetyka jak faktor ekonomichnoji bezpeky derzhavy [Nontraditional power engineering as a factor of economic security of the state: author's abstract]. Council nat security and defense of Ukraine, National other international security. Kyiv, pp. 38.
7. Sukhodolya O.M. (2006) Energhoefektyvnistj ekonomiky u konteksti nacionalnoj bezpeky: metodologhija doslidzhennja ta mekhanizmy realizaciji [Energy efficiency of the economy in the context of national security: research methodology and implementation mechanisms] Kyiv.: NAPA, pp. 400.

УДК 330.331.556.4.332.364

Шевченко Ю.О.*студентка**Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Грінко І.М.***кандидат економічних наук,**доцент кафедри міжнародної економіки**Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Shevchenko Yuliia***Student**National Technical University of Ukraine
“Kyiv Polytechnic Institute of Institutions of Igor Sikorsky”***Grinko Irina***Candidate of Economics,**Associate Professor of the Department of International Economics**National Technical University of Ukraine**“Kyiv Polytechnic Institute of Institutions of Igor Sikorsky”*

РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

REGULATION OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION AND ITS IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено основні соціально-економічні фактори впливу на міжнародну міграцію трудових ресурсів. Проведено порівняння факторів, які найбільше впливають на зміну міжнародної міграції трудових ресурсів. Проаналізовано статистичні дані щодо прибуття та вибуття мігрантів і обсяги грошових трансфертів від міжнародних мігрантів до України. Виявлено причини та наслідки виникнення міжнародної трудової міграції в українській економіці, виокремлено роль глобалізації в соціально-економічному розвитку. Розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку міжнародної трудової міграції, досліджено показники, які безпосередньо впливають на міграційний приріст населення. На підставі проведеного аналізу соціально-економічного розвитку країни та його впливу на міжнародну міграцію трудових ресурсів виявлено проблеми регулювання міграції економічного, політичного та наукового характеру. Запропоновано напрями регулювання міжнародної трудової міграції.

Ключові слова: міжнародна міграція, трудові ресурси, регулювання міграції, соціально-економічний розвиток, фактори впливу, міграційний приріст.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы основные социально-экономические факторы влияния на международную миграцию трудовых ресурсов. Проведено сравнение факторов, которые больше всего влияют на изменение международной миграции трудовых ресурсов. Проанализированы статистические данные касательно прибытия и выбытия мигрантов и объемы денежных трансфертов от международных мигрантов в Украину. Выявлены причины и последствия возникновения международной трудовой миграции в украинской экономике, выделена роль глобализации в социально-экономическом развитии. Рассмотрены современное состояние и перспективы развития международной трудовой миграции, исследованы показатели, которые непосредственно влияют на миграционный прирост населения. На основе проведенного анализа социально-экономического развития страны и его влияния на международную миграцию трудовых ресурсов выявлены проблемы регулирования миграции экономического, политического и научного характера. Предложены направления регулирования международной трудовой миграции.

Ключевые слова: международная миграция, трудовые ресурсы, регулирование миграции, социально-экономическое развитие, факторы влияния, миграционный прирост.

ANNOTATION

The article discusses the main socio-economic indicators that are the main factor influencing the international migration of labor resources. Today, international labor migration is gaining momentum and has implications in the economic and social spheres of the country. Every year, more and more migrant workers begin to travel abroad in search of greater earnings. The causes and consequences of the emergence of international labor migration in the economy of Ukraine are identified. They are both positive and negative. The following factors are highlighted: wages, economic and inadequate social development of the country, as well as small prospects for self-realization. The main directions of labor migration are listed. In order to avoid the migration crisis, the article discusses ways to optimize international labor migration, including ways to force Ukrainians to return to their homeland. Recommendations to improve the migration process are given. The role of globalization in socio-economic development is highlighted. The statistics on the arrival and departure of migrants and the volume of remittances of international migrants to Ukraine were analyzed. A comparison of these indicators and their analysis. The question of the motives for which migrants leave the country is broken. The standard of living in Ukraine and the EU countries is comparative. The current state and prospects for the development of international labor migration are considered, the listed indicators that directly affect the growth of population migration are highlighted. The ways of improving socio-economic indicators and increasing the growth of migration for Ukraine, which affect the international labor migration, have been proposed. The factors that attract migrants most in the countries to which they travel are identified. A plan has been developed that will help in the development of labor migration and eliminate the negative and consequences of it. Directions for the regulation of international labor migration are proposed. Highlighted the main points that you need to pay attention to the regulation of labor migration.

Key words: international migration, labor resources, migration regulation, socio-economic development, factors of influence, migration growth.

Постановка проблеми. Нині міжнародна міграція трудових ресурсів набирає обертів та впливає на соціально-економічний розвиток країни, стан якого можна відслідкувати шляхом аналізування факторів впливу. Через недостатню керованість вона завдає значних негативних наслідків, таких як міграційна криза, й потребує регулювання. Позитивні наслідки також присутні, але їх значно менше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наслідки міжнародної міграції трудових ресурсів є дуже актуальною темою, оскільки за останні десять років кількість мігрантів має тенденцію до зростання, у зв'язку з чим вона потребує вивчення. Наслідки міжнародної міграції трудових ресурсів та її вплив на соціально-економічний розвиток країн досліджували багато вітчизняних та іноземних вчених, зокрема С. Кастлес, М.Дж. Міллер [12], Н. Гвардія [13], Д. Массей [14], О. Дубовий [4], Е. Корчемаха [8], Ю. Курунова [9], О. Пробоїв [11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання міжнародної міграції трудових ресурсів та її впливу на соціально-економічні наслідки є недостатньо вивченим та має низку слабких місць. Головним невирішеним питанням є регулювання міжнародної трудової міграції. Вчені, які досліджували цю проблему, зокрема О. Дубовий [4], Е. Корчемаха [8], не запропонували конкретні впровадження, які збільшать позитивні наслідки міжнародної трудової міграції та її вплив на соціально-економічний розвиток країни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз міжнародної міграції трудових ресурсів та пропозиція рішення щодо регулювання міграційних процесів, що допоможе зменшити негативний вплив міжнародної трудової міграції на соціально-економічний розвиток країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми масового виїзду громадян за межі країни за останні 10 років спостерігалися в багатьох країнах світу, зокрема країнах Центральної та Східної Європи. Відразу після набуття членства ЄС нові держави-члени переживали масштабні хвилі еміграції в більш розвинені країни, які пропонували вищі доходи [1, с. 27].

Значну роль в інтенсифікації міграцій, яка зумовлена розвитком інформаційно-комунікаційних та транспортних технологій, попитом на дешеву робочу силу на ринках праці розвинених держав, а також високим рівнем безробіття у малорозвинених країнах, відіграє глобалізація. Соціально-економічний розвиток країни не тільки є передумовою сучасних масових міграцій, але й визначає їх напрямки, впливає на мотиви міграцій та рішення мігрувати [12, с. 208]. Отже, глобалізація є однією з основних тенденцій сучасної міжнародної міграції. Крім глобалізації, науковці виділяють такі тенденції, як якісні зміни у світових міграційних потоках; визначальна роль економічної, насам-

перед трудової, міграції; зростання нелегальної міграції; збільшення масштабів та розширення географії вимушеної міграції; зростаюча роль міжнародної міграції в демографічному розвитку розвинених країн світу; фемінізація міжнародної міграції; подвійний характер міграційної політики на національному, міжнародному регіональному та світовому рівнях [7, с. 10–11]. Наприклад, така тенденція, як збільшення масштабів та розширення географії міграції, характеризується тим, що міжнародні міграційні потоки зростають та спрямовані з менш розвинених до економічно розвинених країн.

Проте не тільки економічні чинники приводять до активізації міграції, яка також може бути викликана політичними кризами та воєнними діями. Так, «європейська міграційна криза» (2012–2015 рр.) була спричинена зростанням міграційних потоків у високорозвинені держави Європи з країн третього світу, в яких відбувалися бойові дії. Військові конфлікти в цих країнах привели до глибокої економічної кризи, що супроводжувалась низьким рівнем ВВП та заробітної плати, високим рівнем безробіття й поширенням бідності тощо [11, с. 90–91].

Більшість мігрантів та біженців, що прибували до європейських країн з цих територій (із Сирії, Афганістану, Іраку, Пакистану, Косово, Еритреї, Марокко та України), як правило, не мали професій та відповідної кваліфікації, а їх менталітет значно відрізнявся від європейського [11, с. 93]. Найбільше біженців прийняли такі країни, як Німеччина, Угорщина, Швеція, Італія, Франція, Греція, які отримали більше негативних наслідків від нелегальної міграції, ніж інші країни. Проте жодна країна не в змозі самостійно вирішити проблеми збільшення масштабів та розширення географії вимушеної міграції за відсутності комплексної європейської програми надання притулку біженцям [11, с. 93].

Сьогодні міжнародна міграція охоплює багато країн та регіонів, роблячи їх взаємозалежними від міграційних потоків. При цьому зміни в міграційній політиці однієї країни здатні впливати на ситуацію з міграцією в інших країнах [9, с. 3]. Крім цього, міжнародна трудова міграція може стати фактором зростання економіки, що підтверджують історичні факти. Так, у 1950–1960 рр. саме іммігранти відіграли важливу роль у відновленні Західної Європи. Після ж Другої світової війни трудова міграція набула статусу одного з основних засобів вирішення демографічних проблем у сфері трудових ресурсів країн-членів СЕС [9, с. 22].

В кінці XX століття на ринках праці існувало безробіття, водночас спостерігався дефіцит кадрів у сферах послуг готельного бізнесу, торгівлі та машинобудування, хімічної та легкої промисловості, банківській сфері, інженерії тощо. Задля підвищення потенціалу трудових ресурсів країн-імпортерів були введені сприятливі умови для залучення й перебування необхідних кате-

горій іммігрантів у Великобританії, Швеції, Німеччині та інших європейських країнах [9, с. 21].

Останніми десятиліттями мігранти допомагають заповнювати нестачу робочої сили в секторах інформаційних технологій, інженерії, туризму, викладання, охорони здоров'я, сільськогосподарства тощо. Ці сектори економіки стали залежними від іммігрантів, що не є тимчасовим явищем [13; 14; 16]. Серед сприятливих наслідків процесу міграції К. Дем'яненко та М. Кримова виокремлюють [3, с. 178]:

- активізацію притоку іноземної валюти, що позитивно впливає на загальну економічну ситуацію;

- зростання експортних можливостей для українських виробників та розширення можливостей торгового партнерства між країнами;

- накопичення людського потенціалу особами, що виїжджають за кордон та повертаються з часом в Україну (вони збагачуються новим професійним та життєвим досвідом, розширюють світогляд та покращують знання іноземної мови);

- зниження напруги на національному ринку праці за рахунок відтоку частини безробітних

го населення за кордон, однак іноді цей фактор може мати негативний характер, адже виїжджає до інших країн більш конкурентоспроможна та освічена робоча сила;

- використання накопиченого мігрантами стартового капіталу для створення малих та середніх підприємств після повернення додому, що сприяє розвитку в країні підприємницької активності та формуванню середнього класу;

- можливість для мігрантів брати участь в «етнічній економіці» країни, яка її приймає, з орієнтацією на споживання українських товарів за кордоном;

- стимулювання до виникнення спільних підприємств, збільшення товарообігу між країною-експортером та країною-імпортером людського капіталу.

Враховуючи позитивні наслідки процесу міграції, можемо констатувати, що трудова еміграція для громадян будь-якої країни стає дієвим засобом працевлаштування, гарантованого доходу, самореалізації, що загалом сприяє включенню країни до світового ринку праці, формуванню середнього класу, а також є

Таблиця 1

Динаміка щорічних грошових переказів в країнах ЄС та Україні у 2014–2017 рр.,
млн. дол. США

Країна ЄС	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017/2016 рр., %	Частка грошових переказів у ВВП 2017 р., %
Бельгія	4 501	4 395	4 514	4 700	104,1	1
Болгарія	169	151	167	199	119,2	0,3
Чехія	1 523	1 376	1 659	2 060	124,2	1
Данія	3 172	2 781	2 914	3 078	105,6	0,9
Німеччина	20 078	18 033	20 290	22 091	108,9	0,6
Естонія	114	94	122	151	123,8	0,6
Ірландія	1 960	1 564	1 541	1 614	104,7	0,5
Греція	1 424	1 870	1 800	2 082	115,7	1
Іспанія	372	368	304	362	119,1	0,03
Франція	13 726	12 787	13 312	13 503	101,4	0,5
Хорватія	297	275	278	304	109,4	0,6
Італія	11 133	9 443	9 173	9 256	100,9	0,5
Кіпр	833	677	732	758	103,6	3,5
Латвія	570	495	416	444	106,7	1,5
Литва	905	589	584	548	93,8	1,2
Люксембург	12 865	11 179	11 640	12 666	108,8	20,3
Угорщина	882	685	788	922	117,0	0,7
Мальта	1 113	404	402	454	112,9	3,6
Нідерланди	8 280	10 195	10 482	11 355	108,3	1,4
Австрія	4 961	4 748	5 050	5 475	108,4	1,3
Польща	2 163	2 557	3 716	5 865	157,8	1,1
Португалія	356	235	376	381	101,3	0,2
Румунія	638	526	309	364	117,8	0,2
Словенія	208	184	195	226	115,9	0,5
Словаччина	225	240	242	271	112,0	0,3
Фінляндія	762	927	881	897	101,8	0,4
Швеція	1 584	1 242	1 212	1 672	138,0	0,3
Великобританія	11 569	10 703	10 187	9 727	95,5	0,4
Україна	1 702	627	559	584	104,5	0,5

Джерело: систематизовано, розраховано на підставі джерела [5]

каталізатором інтеграції до світової спільноти [4, с. 369]. Так, наприклад, трудова міграція є джерелом значних валютних надходжень, які є важливою складовою фінансової системи держави та вирішують проблеми соціальної, майнової та фінансової нерівності, покращують економічне становище своїх домогосподарств та здійснюють позитивний вплив на економічний розвиток країни загалом.

Згідно з даними Світового банку надходження іноземної валюти до країн Європейського Союзу щорічно зростають, що позитивно впливає на загальну економічну ситуацію (табл. 1).

Щодо обсягів грошових переказів в Україну, то аналіз даних табл. 2 свідчить про те, що протягом 2014–2017 рр. вони значно скоротилися. Так, порівняно з 2015 р. сума грошових переказів зменшилась на 43 млн. дол. США, а порівняно з 2014 р. – на 1 118 млн. дол. США. Така ситуація насамперед пов'язана з анексією Криму, подіями на Сході України та зменшенням трудової міграції до Російської Федерації. Грошові перекази, які мігранти відправляють у свою країну, часто є найбільш прямим та відомим зв'язком між міграцією та розвитком. З наукової точки зору такі грошові надходження є важливим засобом боротьби з бідністю та підвищенням рівня життя сімей заробітчанин.

Згідно з результатами наукового дослідження «Зростання обсягів трансфертів мігрантів» Датського інституту міжнародних досліджень ("The development dimension of Migrants Transfers") [15], яке проводилось у 74 країнах світу, було встановлено, що збільшення кількості мігрантів на 10% приводить до зменшення кількості населення, що перебуває за межею бідності, на 1,6%, тоді як збільшення ВВП на 10% дає змогу скоротити бідність лише на 1,2%.

В Європейському Союзі фінансові трансферти мігрантів (гроші або товари), які вони відправляють до сімей та друзів у країну походження, перевищують офіційну допомогу держави. Як правило, такі грошові перекази мають соціальний характер та спрямовуються на власний бізнес, навчання, лікування, розважання тощо. Схожа ситуація простежується в Україні. Велике значення мають не лише грошові, але й так звані соціальні трансфери, тобто знання, досвід, зв'язки, набуті під час роботи за кордоном. Завдяки набутим навичкам та заробленим коштам мігранти частіше, ніж інше населення, вдаються до відкриття власного бізнесу. Результати обстеження Державної служби статистики України свідчать про те, що питома вага самозайнятих серед осіб з досвідом трудових міграцій була в 1,5 рази більше, а частка роботодавців – на третину більше, ніж серед зайнятого населення України загалом [6].

Таким чином, трудові мігранти сприяють розвитку підприємництва, отже, створюють робочі місця не лише для себе, але й для інших громадян. Проте, як підкреслює О. Дубовий,

наслідки грошових надходжень від мігрантів з-за кордону не є однозначними. Фінансові трансферти мігрантів спрямовані переважно на споживання, тому приводять до збільшення імпорту, зростання цін та інфляції [4, с. 370]. Крім цього, такі грошові перекази стають додатковим мотивом збільшення еміграції, тому розвиток економіки може гальмуватися внаслідок дефіциту робочої сили. Серед намірів працювати за кордоном кваліфіковані молоді фахівці з вищою освітою називають відсутність перспектив на майбутнє в Україні (72%), низький рівень оплати праці (44%), відсутність можливостей для повноцінної реалізації професійних якостей (41%), нестабільну політичну ситуацію (34%) тощо [2, с. 71].

Основними факторами, що визначили характер зовнішньої трудової міграції з України, стали анексія Російською Федерацією Криму, війна на Донбасі із загальним погіршенням інвестиційного клімату та скороченням виробництва. Внаслідок агресивних дій Росії Україна втратила значну частину промислового потенціалу, що вплинуло на структуру виробництва та зайнятість населення. Скорочення промислового виробництва, зниження рівня та якості життя населення України спричинили зростання масштабів зовнішньої трудової міграції.

Іншим фактором, який вплинув на цей процес, стала зацікавленість окремих європейських країн, зокрема Польщі та Чехії, яка стала причиною розширення міграційних квот і спрощення процесу працевлаштування. Пропозиції роботи цих країн стали більш привабливими для українців, ніж пошук заробітку на Батьківщині, що привело до неможливості адаптуватися до зростаючих вимог якості підготовки фахівців, зниження зацікавленості роботодавців у спеціалістах певних професій, надмірної кількості підготовлених ВНЗ фахівців окремих спеціальностей, а це обумовило пошуки некваліфікованої роботи поза межами України.

Війна з Російською Федерацією протягом 2014–2018 рр. також спричинила активізацію міграції українських працівників за кордон, які залежно від рівня професійної кваліфікації готові до виконання певних видів робіт.

Сьогодні в Україні спостерігається активний міграційний рух населення, збільшується кількість випадків прибуття й вибуття, а також міграційний приріст (рис. 1).

Це означає, що продовжується ще одна (п'ята) хвиля еміграції, яка характеризується зростанням масштабів зовнішньої трудової міграції та формуванням потоків вимушеної міграції з весни 2014 р.

Також виїзду українців за кордон в пошуках роботи сприяє безвізовий режим із країнами ЄС. Це створило передумови для зміни напрямку зовнішньої трудової міграції зі скороченням кількості трудових мігрантів до Російської Федерації та зростанням кількості тих, хто виїжджав у пошуках роботи до країн ЄС.

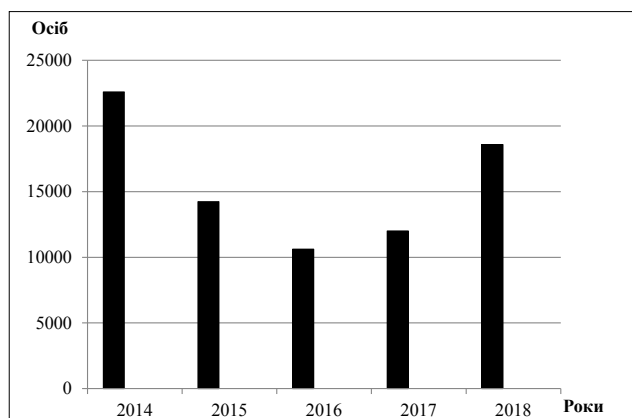

Рис. 1. Міграційний приріст населення України у 2014–2018 рр.

Джерело: побудовано на основі даних джерела [13]

Так, за результатами 2014 р. в ЄС працював 51% (602,5 тис. осіб) трудових мігрантів, в Росії – 43,2% (511,0 тис. осіб). Напрямами трудової міграції з України в країни ЄС були Польща, Італія та Чехія [5, с. 14–18].

Протягом останніх років кількість українських заробітчан зростає, хоча точної їх кількості ніхто назвати не може. Сьогодні за кордоном працюють від 2,5 до 4 мільйонів українських громадян, або навіть від 6 до 8 мільйонів [8].

Українські трудові мігранти вже давно перетворилися на вагому силу, яка здійснює суттєвий вплив як на вітчизняну економіку, так і на економіку інших країн. Про це, власне, свідчать останні скориговані дані Національного банку про суму грошових надходжень в Україну від українців з-за кордону. Якщо раніше НБУ (за підсумками 2017 р.) зазначав 7,3 млрд. доларів США, перерахованих в Україну нашими співвітчизниками, то недавно, після зміни методики розрахунку, Нацбанк збільшив обсяги надходжень ще на 2 млрд. дол. США, а саме до 9,3 млрд. дол. США [10, с. 20]. Грошові трансферти міжнародних трудових мігрантів можуть приносити ще більше доходу в державну казну, якщо здійснити зміни міграційної політики.

Основними проблемами регулювання міграції, які уповільнюють процес співробітництва між Україною та країнами ЄС і мають негативні соціально-економічні наслідки, є:

- відсутність дієвого механізму, спрямованого на протидію правопорушень у сфері міграції;
- слабкий механізм боротьби з нелегальними мігрантами;
- недостатньо розвинена законодавча база, зокрема відсутність міжнародних угод про працевлаштування у країнах ЄС;
- відтік коштів із країни шляхом переводу фінансових трансфертів трудовими мігрантами на Батьківщину;
- відтік висококваліфікованих трудових ресурсів, так званий відтік мізків.

Висновки. Подолання вищевказаних проблем перш за все передбачає доцільність до-

опрацювання законодавчої міжнародної бази, яка буде лояльна до мігрантів, давши змогу запобігти правопорушенням та нелегальному працевлаштуванню. Міграційні процеси потребують регулювання, найбільш ефективним способом якого є внесення змін у законодавство. Основним принципом у зміненому законодавстві щодо регулювання міжнародної міграції трудових ресурсів повинен бути такий фактор, як орієнтованість на трудового мігранта, тобто зменшення податкових обтяжень, надання повного соціального пакета (медичне обслуговування, житло, харчування тощо), нормування робочого дня, збільшення квоти на робочі місця для мігрантів, полегшення процесу отримання робочої візи. Мігранти повинні себе відчувати захищеними за кордоном. Іншим принципом, на якому будуть базуватися нові угоди, має бути посилення покарання осіб, які несуть відповідальність за працевлаштування мігрантів.

Задля двостороннього регулювання трудової міграції між країнами слід створити одну спільну базу, в якій буде вказана повна інформація щодо мігрантів та яка буде відповідати стандартам України й країн ЄС одночасно, що допоможе пришвидшити процес проходження кордону. Обов'язково у законодавчих документах щодо міжнародної трудової міграції потрібно визначити термін перебування мігранта за кордоном. Коли цей термін скінчиться, особа, яка була на заробітках, повинна повернутися на Батьківщину, тобто має відбутися реєміграція. Через деякий термін, наприклад рік, можна буде повернутися до іноземної держави задля заробітку. Для більш плідної співпраці України та країн ЄС варто на законодавчому рівні створити конкурси на отримання грантів на навчання за кордоном, відкрити програми для передачі досвіду в професійних сферах, наприклад у медицині або інноваційних технологіях. Слід взяти до уваги, що студенти, які сьогодні навчаються у вищих навчальних закладах, є майбутнім країни, тому програми навчання студентів за обміном шляхом співпраці з університетами інших країн є одним із головних вкладів держави у свій розвиток. Отже, буде зменшено показник депопуляції населення в країнах, які мають низький міграційний приріст.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити : аналітична записка. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migration-note.pdf> (дата звернення: 02.06.2019).
2. Ангелко І. Соціально-економічні наслідки міжнародної міграції робочої сили на добробут населення України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. № 4. С. 65–72.
3. Дем'яненко К., Кримова М. Наслідки та причини активізації трудової міграції в Україні. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2018. № 10. С. 175–179.

4. Дубовий О. Феномен сучасної української трудової міграції та його соціально-економічні наслідки. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2011. № 8. С. 368–372.
5. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів вибіркового модульного дослідження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці, Державна служба статистики України. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/europe/ro-geneva/srobudapest/documents/publication/wcms_244746.pdf (дата звернення: 30.05.2019).
6. Зовнішні трудові міграції населення України : монографія / за ред. Е. Лібанової, О. Позняка. Київ : РВПС України, 2002. 104 с.
7. Ионцев В. Каменский А. Международная миграция населения в России. *Международная миграция: молодежный выпуск*. 2005. № 13. С. 10–11.
8. Корчемаха Е. На работу за рубежом. *Как гастарбайтеры меняют экономику Украины и мира*. URL: <https://www.unian.net/economics/finance/10061717-na-rabotu-za-rubezh-kak-gastarbaitery-menyayut-ekonomiku-ukrainy-i-mira.html> (дата звернення: 31.05.2019).
9. Курунова Ю. Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною) : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02. Одеса, 2015. 172 с.
10. Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 роки / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144> (дата звернення: 02.06.2019).
11. Пробоїв О. Напрями подолання міграційної кризи в країнах ЄС і врегулювання потоків нелегальної міграції. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/15.pdf (дата звернення: 30.05.2019).
12. Castles S., Miller M.J. The age of migration: International population movements in the Modern World. London ; Basingstone : Macmillan, 1993. 306 p.
13. Guardia N. Labour Migration Patterns in Europe: Recent Trends, Future Challenges. European Commission. *Directorate General for Economic and Financial Affairs*. 2006. № 256. 52 p.
14. Massey D. Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. USA : University of Pennsylvania, 2003. 42 p.
15. Nyberg S. The development dimension of Migrants Transfers. Danish Institute for International Studies. Copenhagen, 2005. P. 6.
16. Solimano A. Globalization, history and international migration: a view from Latin America. *Commission on the Social Dimension of Globalization, Policy Integration Department*. 2004. № 37. 33 p.
- of Student Scientific Society of Vasyl Stus Donetsk National University, no. 10, pp. 175–179.
4. Dubovyi O. (2011) Fenomen suchasnoi ukrainskoi trudovoi mihratsii ta yoho sotsialno-ekonomichni naslidky [The phenomenon of modern Ukrainian labor migration and its socio-economic consequences]. *Scientific herald of the National Forestry University of Ukraine*, vol. 21, no. 8, pp. 368–372.
5. Zvit shchodo metodolohii, orhanizatsii provedennia ta rezultativ vybirkovoho modulnoho doslidzhennia z pytan trudovoi mihratsii v Ukraini. Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Report on the methodology, organization and results of a selective modular study on labor migration in Ukraine. *International Labor Organization, State Statistics Service of Ukraine*]. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/europe/ro-geneva/srobudapest/documents/publication/wcms_244746.pdf (accessed: 30.05.2019).
6. Libanova E., Pozniaka O. (2002). Zovnishni trudovi mihratsii naselennia Ukrainy [External labor migration of the population of Ukraine]. Kyiv : RVPS (in Ukrainian).
7. Yontsev V., Kamenskyi A. (2004) Mezhdunarodnaia myhratsiia naseleniia v Rossii : sbornik statei [International migration of the population in Russia]. International migration of the population in Russia. *International Migration : Youth Issue*. 2004. P. 10–11.
8. Korchemakha E. Na rabotu za rubezh. *Kak hastarbaitery meniaut ekonomiku Ukrainy i mira* [Korchemakha E. To work abroad. How do guest workers change the economy of Ukraine and the world]. URL: <https://www.unian.net/economics/finance/10061717-na-rabotu-za-rubezh-kak-gastarbaitery-menyayut-ekonomiku-ukrainy-i-mira.html> (accessed: 31.05.2019).
9. Kurunova Yu. (2015). Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku krain (na prykladi mihratsiinykh potokiv mizh YeS i Ukrainoiu) [International labor migration as a factor in the country's economic development (on the example of migration flows between the EU and Ukraine)] (PhD). Odesa : Odesa national institute named after I.I. Mechnikov. P. 172.
10. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. Pererakhunok danykh shchodo pryvatnykh hroshovykh perekaziv v Ukrainu za 2015–2017 roky [Recalculation of data on private money transfers to Ukraine for 2015–2017. *National Bank of Ukraine*]. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144> (accessed: 02.06.2019).
11. Proboiv O. (2017). Napriamy podolannia mihratsiinoi kryzy v krainakh YeS i vrehuliuvannia potokiv nelegalnoi mihratsii [Directions of overcoming the migration crisis in the EU countries and regulation of flows of illegal migration]. *Ekonomika i suspilstvo [Economics and Society]*, vol. 8. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/15.pdf (accessed: 30.05.2019).
12. Castles S., Miller M.J. The age of migration: International population movements in the Modern World. London; Basingstone : Macmillan, 1993. 306 p.
13. Guardia N. Labour Migration Patterns in Europe: Recent Trends, Future Challenges. European Commission. *Directorate General for Economic and Financial Affairs*. 2006. № 256. 52 p.
14. Massey D. Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. USA : University of Pennsylvania. 2003. 42 p.
15. Nyberg Sorensen N. The development dimension of Migrants Transfers. Danish Institute for International Studies. Copenhagen, 2005. P. 6.
16. Solimano A. Globalization, history and international migration: a view from Latin America. *Commission on the Social Dimension of Globalization, Policy Integration Department*. 2004. № 37. 33 p.

REFERENCES:

1. Analitichna zapyska. *Skilky ukrantsiv poikhalo za kordon i shcho derzhavi z tsym robyty* [Analytical note. How many Ukrainians went abroad and what to do with the state]. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migration-note.pdf> (accessed: 02.06.2019).
2. Anhelko I. (2014) Sotsialno-ekonomichni naslidky mizhnarodnoi mihratsii robochoi syly na dobrobut naselennia Ukrainy [Socio-economic implications of international labor migration for the welfare of Ukraine's population]. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, no. 4. pp. 65–72.
3. Demianenko K., Krymova M. (2018) Naslidky ta prychyny aktyvizatsii trudovoi mihratsii v Ukraini [Consequences and causes of activation of labor migration in Ukraine]. *Bulletin*

УДК 338

Ярмак О.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету*

Yarmak Olga

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Economic Theory and International Economy
Kharkov Institute of Finance Kyiv National University of Trade and Economics*

ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

INFLUENCE OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS ON THE ECONOMY OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання функціонування ТНК на території України. Транснаціональні корпорації (ТНК) відіграють сьогодні суттєву роль у економіці України. Велика кількість промислових підприємств України належить до власності ТНК. Проаналізовано критерії, за якими організацію можна віднести до ТНК. Визначено переваги та недоліки ТНК для економіки та суспільства в цілому. Надано рекомендації щодо взаємодії з такими компаніями на державному рівні. Розглянуто статистику щодо ТНК. Визначено компанії України, які є ТНК. Розроблено низку заходів щодо оптимізації впливу ТНК на економіку країни. Надано рекомендації для оптимізації діяльності таких компаній. Проаналізовано діяльність ТНК на території України. На сьогоднішній день важливим є питання впливу ТНК на економічну систему України. Найпривабливішими галузями економіки для іноземних ТНК є харчова і видобувна промисловість, сільське господарство, страхова, фінансова й торговельна сфери.

Ключові слова: ТНК, національна економіка, проблеми ТНК, ТНК України.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены вопросы функционирования ТНК на территории Украины. Транснациональные корпорации (ТНК) играют сегодня существенную роль в экономике Украины. Большое количество промышленных предприятий Украины относится к собственности ТНК. Проанализированы критерии, по которым организацию можно отнести к ТНК. Определены преимущества и недостатки ТНК для экономики и общества в целом. Даны рекомендации по взаимодействию с такими компаниями на государственном уровне. Рассмотрена статистика по ТНК. Определены компании Украины, которые являются ТНК. Разработан ряд мероприятий по оптимизации влияния ТНК на экономику страны. Даны рекомендации для оптимизации деятельности таких компаний. Проанализирована деятельность ТНК на территории Украины. На сегодняшний день важным является вопрос влияния ТНК на экономическую систему Украины. Наиболее привлекательными отраслями экономики для иностранных ТНК пищевая и добывающая промышленность, сельское хозяйство, страховая, финансовая и торговая сферы.

Ключевые слова: ТНК, национальная экономика, проблемы ТНК, ТНК Украины.

ANNOTATION

The article deals with the functioning of TNCs in Ukraine. Transnational corporations (TNCs) today play a significant role in the economy of Ukraine. The purpose of the article is to analyze the influence of transnational corporations on the economy of Ukraine and provide recommendations regarding state policy in this direction. The study is based on data on TNCs collected

from various sources, including statistics, legislation, internal documentation of enterprises. A large number of industrial enterprises of Ukraine refers to the property of TNC. Analyzed the criteria by which the organization can be attributed to TNCs. The advantages and disadvantages of TNCs for the economy and society as a whole are identified. Recommendations on interaction with such companies at the state level are given. Considered statistics on TNCs. Identified Ukrainian companies that are TNCs. A number of measures have been developed to optimize the influence of TNCs on the country's economy. Recommendations are made to optimize the activities of such companies. Analyzed the activities of TNCs in Ukraine. Today it is important to question the influence of TNCs on the economic system of Ukraine. The most attractive sectors of the economy for foreign TNCs are the food and mining industries, agriculture, insurance, financial and trade. TNCs at the present stage of development of the world economy play an important role. They affect the economy of the host countries, accelerate the scientific and technical process, the internationalization of economic life; thanks to them, foreign direct investment is attracted, access to financial resources of TNCs, integration into world economic processes, access to foreign markets is opened. It is also necessary to create conditions for the development of domestic TNCs that can activate the national market, present the country on foreign markets and contribute to the development of the economy as a whole. The presented recommendations will improve the efficiency of the enterprise. The recommendations will help to reduce the negative impact of foreign TNCs. They will also allow the development of domestic TNCs more actively.

Key words: TNC, national economy, TNC problems.

Постановка проблеми. Транснаціональні корпорації (ТНК) відіграють сьогодні суттєву роль у економіці України. Велика кількість промислових підприємств України належить до власності ТНК. З їх продукцією ми зустрічаємося щодня. Тому питання впливу ТНК на економіку країни є дуже важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем діяльності ТНК присвячені роботи Баранова В. [1], Гафурова Р. [2], Пучкова О. [3], Сороки І. [3], Белоруса О., Зорина С., Кальченко Т. тощо. Різні аспекти впливу процесів глобалізації на діяльність транснаціональних корпорацій розглянуті у роботах У. Бека, В.І. Боргіва, Дж. Сороса, Р. Робертсона, С. Хантінгтона та інших вчених.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Питання впливу ТНК є актуальним.

ми, особливо для вирішення питань щодо підвищення ефективності діяльності сучасного підприємства та підвищення конкурентоспроможності. Але питання впливу ТНК на економіку країни та питання національних ТНК розглянуто мало.

Мета статті – проаналізувати вплив транснаціональних корпорацій на економіку України та надати рекомендації щодо державної політики у цьому напрямку.

Викладення основного матеріалу. Транснаціональні корпорації (ТНК) – важлива складова економіки більшості країн світу. Вони сприяють розвитку та підвищенню ефективності діяльності підприємств. Завдяки світовій тенденції інтернаціоналізації капіталу і виробництва, лібералізації зовнішньої торгівлі ТНК стали рушійною силою глобального економічного розвитку.

Для визначення поняття ТНК можна скористатися індексом транснаціоналізації [7]. Для розрахунку індексу транс націоналізації I_T використовується наступна формула:

$$I_T = \frac{A_i}{A_{\text{sum}}} + \frac{T_i}{T_{\text{sum}}} + \frac{P_i}{P_{\text{sum}}},$$

де A_i – обсяг закордонних активів, A_{sum} – загальний обсяг активів,

T_i – вартість товарів та послуг, що були надані закордонними філіалами,

T_{sum} – загальний обсяг послуг та товарів, P_i – чисельність персоналу в інших країнах, P_{sum} – загальна чисельність персоналу.

Якщо I_T перевищує 1/3, то таку компанію можна вважати ТНК.

Ще одне визначення ТНК міститься у доповідях Конференції з торгівлі та розвитку ООН. У відповідності з ними, до ТНК можна віднести компанії, які мають представництва у декількох країнах та мати єдину систему управління. Річний оборот повинен перевищувати 1 млрд доларів, зовнішньоекономічні операції складати більше п'ятої частини усіх операцій.

У становленні національних ТНК значну роль відіграє держава. Вона заохочує їх діяльність в міжнародному масштабі, а також сприяє розширенню ринків збуту за допомогою укладення економічних, політичних, торгових союзів і міжнародних договорів.

У сучасних умовах формування світового глобального ринку істотно підвищується роль, а також збільшуються масштаби функціонування ТНК, які служать своєрідним міжнародним регулятором промислового виробництва і розподілу продукції. Крім того, ТНК є основним структурним елементом будь-якої відкритої економіки, рушійною силою економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності країн в цілому. Так, 500 найбільших ТНК реалізують близько 80% всієї продукції в області хімії та електроніки, 76% – машинобудівної продукції, більше 95% – фармацевтичної продукції. Крім того, ТНК контролюють майже половину світового промислового виробництва,

дві третини глобальної міжнародної торгівлі, майже 4/5 ліцензій і патентів на нову техніку і технології; на підприємствах ТНК зайнято майже 50 млн осіб у всьому світі.

Проаналізуємо географічний розподіл ТНК. За даними ЮНКТАД, на 2018 рік ТНК розподілено між наступними країнами:

- США – більше 30%;
- Китай – 23%;
- Японія – 14%;
- Німеччина – 7%;
- Франція – 7%;
- Великобританія – 7%;
- Південна Корея – 6%;
- Швейцарія – 4%.

У промислово розвинених країнах іноземний капітал виробляє близько 25% промислової продукції, що розвивається – близько 50% і більше. Наприклад, у Пуерто-Ріко 80% промислової продукції виробляють американські компанії. Обсяг іноземних філіалів ТНК США дуже великий, тому його часто називають «другою економікою США».

На долю ТНК приходить до 2/3 всієї світової торгівлі. При цьому ТНК – ключова ланка у процесів інновацій, вони володіють більш ніж 80% ліцензій і патентів на нову техніку, технологію і ноу-хау. Близько 75-80% загального об'єму наукових досліджень і розробок здійснюється в рамках ТНК. Під контролем ТНК знаходиться більш 90% світового ринку пшениці, кукурудзи, кави, тютюну та заліза, майже 85% світового ринку міді і бокситів тощо. 60% всіх іноземних інвестицій здійснюються в межах 100 найбільших ТНК, тому активізація діяльності ТНК для економіки країни відкриває нові можливості для інтеграції в світовому секторі виробництва, сприяє збільшенню конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

На сьогоднішній день важливим є питання впливу ТНК на економічну систему України. Найпривабливішими галузями економіки для іноземних ТНК є харчова і видобувна промисловість, сільське господарство, страхова, фінансова й торговельна сфери. Однією з умов привабливості і діяльності ТНК є наявність важливих чинників зростання виробництва: природних ресурсів, дешевої та якісної робочої сили, розвиненої регіональної транспортної інфраструктури тощо.

Побудова взаємовідносин ТНК з державою, що приймає повинно враховувати наступні рекомендації:

1) уряду країни необхідно оцінювати як позитивні, так і негативні наслідки діяльності ТНК;

2) регулятивні документи щодо ТНК необхідно розробляти з урахуванням національних інтересів країни;

3) участь ТНК в розробці спільної взаємовигідної економічної політики є більш ефективним засобом налагодження відносин країни з ТНК, ніж протекціоністська політика;

4) ТНК можуть допомогти у залученні іноземного капіталу. Це дозволить зменшити безробіття в країні, що її приймає;

5) необхідно зважено підходити до напрямів інвестиційної активності ТНК в приймаючій країні, заохочуючи приплив іноземних інвестицій в пріоритетні для національної економіки області;

6) всі відносини з іноземними інвесторами ТНК повинні бути чітко прописані в міжнародних угодах і нормативно-правових актах приймаючої країни: ТНК насамперед керується власною вигодою, а вже потім пристосовується до вимог держави.

ТНК отримують переваги за рахунок великого територіального розповсюдження, одержання вигоди з різниці в економічному стані країн докладання капіталу. Завдяки філіям і дочірнім компаніям в різних країнах, корпорації можуть провадити низку заходів:

1) оптимізувати господарську діяльність, зосереджуючи ті чи інші виробництва в країнах з дешевою сировиною і низькими ставками зарплати;

2) отримувати високі прибутки в країнах з низьким рівнем оподаткування;

3) оптимізувати свої виробничі і збутові програми стосовно специфічних умов різних національних ринків.

ТНК мають вплив в регіонах завдяки великим фінансовим коштам, зв'язків з громадськістю, політичному лобі.

Серед позитивних моментів присутності в регіоні ТНК можна відзначити використання нових технологій, збільшення кількості робочих місць, суми зібраних податків і т. Д.

На початок 2019 року в Україні діяло понад 30 світових ТНК[8], серед яких можна виділити «Apple», «British Petroleum», «CocaCola», «Danone», «Hewlett Packard», «Huawei», «McDonalds Corporation», «Metro Cash & Carry», «Microsoft», «Nestle», «PepsiCo», «Procter & Gamble», «Samsung», «Shell», «Toyota», «Unilever» тощо. Однак основна увага заслуговує ТНК, які займаються виробництвом продукції на території України і, як наслідок, розвивають промисловий потенціал країни і створюють нові робочі місця.

Цікавим є питання Українських ТНК. До них можна віднести корпорації «Індустріальний Союз Донбасу» та «ROSHEN», фінансово-промислову групу «Систем Кепітал Менеджмент». Також до ТНК можна віднести корпорацію «Укравто».

Іноземні ТНК готові здійснювати свою діяльність в Україні, проте на їх шляху стають такі чинники:

- нестабільне і надмірне державне регулювання;
- відсутність в Україні постійної стратегії та відповідного національного плану дій;

- недосконалість національного законодавства;

- нечітка правова система;

- нестабільність економічної та політичної ситуації;

- високий рівень корупції в усіх сферах господарської діяльності;

- нездатність судової системи належним чином виконувати свої функції;

- низький платоспроможний попит споживачів;

- труднощі в спілкуванні з урядовими інстанціями;

- складність податкової системи та істотне податкове навантаження.

Висновки. Таким чином, ТНК на сьогоднішньому етапі розвитку світового господарства відіграють важливу роль. Вони впливають на економіку приймаючих країн, прискорюють науково-технічний процес, інтернаціоналізацію господарського життя; завдяки їм залучаються прямі іноземні інвестиції, відкривається доступ до фінансових ресурсів ТНК, інтеграція в світові економічні процесів, доступ до зовнішніх ринків.

Також необхідно створити умови для розвитку вітчизняних ТНК, які можуть активізувати національний ринок, презентувати країну на зовнішніх ринках та сприяти розвитку економіки в цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баранов В.Д. Российские ТНК на международных рынках товаров и услуг. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2008. № 6. С. 21–27.
2. Гафуров Р.Р. Инвестиционная направленность транснациональных корпораций: прибыль и технологии. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 6. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=15314> (дата обращения: 02.04.2019).
3. Пучков А. Крупнейшие ТНК в мире. URL: <http://www.slideshare.net/AlexeyPuchkov/ss-11875759> (дата обращения: 02.04.2019).
4. Сорока И.Б. Транснациональные корпорации и их роль в процессе активизации международной интеграции. *Актуальные проблемы экономики*. 2009. № 9. С. 35–41.
5. Федоренко В. Транснациональные корпорации как системообразующий фактор развития национальных экономик. *Инвестиции: практика и опыт*. 2009. № 7. С. 31–34.
6. Ames Glenn J. (2008). *The Globe Encompassed: The Age of European Discovery*. 2008, 208 p.
7. Гудим К. Транснаціоналізація як чинник глобалізації. *Вісник КНЕУ*. 2014. № 4. С. 33–44.
8. UNCTAD (2017), *World Investment Report: "Transnational Corporations Extractive Industries and Development"*, available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_Overview_ru.pdf (accessed 02.04.2019).
9. Alexandre Faria (2005). *The influence of TNCs on the economies of developing countries*. International business, NY Dryden Press, vol. 4, p. 31.

REFERENCES:

1. Baranov V.D. (2008). Rossiyskie TNK na mezhdunarodnykh rynkakh tovarov i uslug [Russian TNCs in the international markets for goods and services]. *Rossiyskiy vneshneekonomicheskii vestnik*, vol. 6, pp. 21–27.
2. Gafurov R.R. (2014). Investitsionnaya napravlennost' transnatsional'nykh korporatsiy: pribyl' i tekhnologii [Investment orientation of transnational corporations: profits and technologies]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*, vol. 6. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=15314> (accessed 02.04.2019).
3. Puchkov A. (2012). Krupneyshie TNK v mire [Largest TNCs in the world]. URL: <http://www.slideshare.net/AlexeyPuchkov/ss-11875759> (accessed 02.04.2019).
4. Soroka I.B. (2009). Transnatsional'nye korporatsii i ikh rol' v protsesse aktivizatsii mezhdunarodnoy integratsii [Transnational corporations and their role in the process of enhancing international integration]. *Aktual'nye problemy ekonomiki*, vol. 9, pp. 35–41.
5. Fedorenko V. (2009). Transnatsional'nye korporatsii kak sistemoobrazuyushchiy faktor razvitiya natsional'nykh ekonomik [Transnational corporations as a backbone factor in the development of national economies]. *Investitsii: praktika i opyt*, vol. 7, pp. 31–34.
6. Ames Glenn J. (2008). The Globe Encompassed: The Age of European Discovery. 2008, 208 p.
7. Ghudym K. (2014). Transnacionalizacija kak chynnyk globalizatsii [Transnationalization as a factor in globalization]. *Visnyk KNEU*, vol. 4, pp. 33–44.
8. UNCTAD (2017). World Investment Report: "Transnational Corporations Extractive Industries and Development", available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_Overview_ru.pdf (accessed 02.04.2019).
9. Alexandre Faria (2005). The influence of TNCs on the economies of developing countries. International business, NY Dryden Press, vol. 4, p. 31.

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.12

Абдуллаєва А.Є.
кандидат економічних наук,
асистент кафедри фінансів
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Голуб А.В.
студентка
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Abdullayeva Anastasia
Candidate of Sciences (Economics),
Assistant Professor of the Department of Finance,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

Holub Alla
Student,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

MECHANISM OF THE FINANCIAL FORM OF THE FORM OF THE REALIZATION OF THE SOCIAL POLITICS IN THE MINDS OF THE DECENTRALIZATION

АНОТАЦІЯ

Проведено аналіз сучасних тенденцій та структури бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні за 2017–2019 рр. Одним із вагомих складників у системі соціального захисту громадян є його фінансове забезпечення. Основною метою розвитку соціальної сфери країни є підвищення якості життя населення, що включає не лише споживання матеріальних благ та послуг, а й задоволення духовних потреб, стан здоров'я, тривалість життя, морально-психологічний клімат тощо. Незважаючи на позитивні тенденції, що спостерігаються останнім часом у сфері бюджетного забезпечення соціального захисту, не всі заходи є ефективними, а тому не повною мірою сприяють вирішенню проблем уразливих верств населення. Все це актуалізує проблему бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні.

Ключові слова: децентралізація, соціальна політика, соціальний захист, місцевий бюджет, фінансове забезпечення.

АННОТАЦИЯ

Проведен анализ современных тенденций и структуры бюджетного финансирования социальной защиты и социального обеспечения населения в Украине за 2017–2019 гг. Одной из весомых составляющих в системе социальной защиты граждан является его финансовое обеспечение. Основной целью развития социальной сферы страны является повышение качества жизни населения, включая не только потребления материальных благ и услуг, но и удовлетворение духовных потребностей, состояние здоровья, продолжительность жизни, морально-психологический климат и тому подобное. Несмотря на положительные тенденции, которые наблюдаются в последнее время в сфере бюджетного обеспечения социальной защиты, не все меры эффективны, а потому не в полной мере

способствуют решению проблем уязвимых слоев населения. Все это актуализирует проблему бюджетного финансирования социальной защиты и социального обеспечения населения в Украине.

Ключевые слова: децентрализация, социальная политика, социальная защита, местный бюджет, финансовое обеспечение.

ANNOTATION

The purpose of the article is to analyze the current state of financing of social protection of the population in conditions of implementation of the strategy of decentralization of power in Ukraine. Despite the positive trends observed recently in the field of social security budget provision, not all measures are effective, and therefore do not fully contribute to solving the problems of vulnerable groups of the population. The analysis of modern trends and structure of budget financing of social protection and social security of population in Ukraine for 2017–2019 is carried out. The authoritative powers of local self-government bodies of the basic level in the sphere of social protection of the population are determined. Problems in the system of social protection of Ukraine, which require an immediate solution, are revealed. Legally stipulated principles of distribution of functions and powers of financing of social protection and social services between different levels of government and institutions are presented. For today in Ukraine in the field of social protection and social security there is an opaque system of benefits and social benefits. The state holds a cumbersome network of communal and state institutions of social services and social protection, while real social services remain low. Currently, legal and regulatory uncertainty prevails in Ukraine. The legal acts that regulate the issue of providing social services in Ukraine are inherent in the inadequacy of the terminology apparatus, the vagueness of definitions of the functions, goals and

directions of the work of the relevant institutes. Inefficiencies and inappropriate approaches to financing and management are observed. Thus, the level of social support and assistance is rather low. The insufficiency of the mechanisms for introducing the norms of legal acts – does not allow to fully implement measures for the provision of social services. The system of financing social benefits, benefits and assistance requires reform, changes in approaches to organizational principles for the provision and financing of state social assistance.

Key words: decentralization, social policy, social protection, local budget, financial security.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Соціально-економічна ситуація в Україні кардинально змінила життя населення, її погіршення призвело до поглиблення розшарування суспільства за рівнем доходу і, як результат, до диференціації життєвого рівня населення.

Започаткована в Україні реформа децентралізації передбачає реалізацію системи заходів, спрямованих на врегулювання та впорядкування повноважень між державою, регіонами і територіальними громадами, у тому числі в частині реалізації та фінансування соціальних функцій. Сьогодні результативність надання та фінансування соціальних послуг залежить від ефективності діяльності регіональних та місцевих органів влади та їхньої спроможності виконувати взяті на себе визначені повноваження та обов'язки в умовах децентралізації. Разом із тим процеси реформування соціальної політики здійснюються паралельно з процесом стратегічного вибору найбільш ефективної моделі розвитку системи соціального захисту, що призводить до втрат та зниження результативності діяльності системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Стратегічні напрями розвитку та виклики фінансування системи соціального захисту населення, а також пошук його інноваційних форм були предметом багатьох науково-практичних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців протягом останніх декількох десятиліть. Так, в українській науковій думці засади фінансової децентралізації, зокрема в системі соціального захисту, досліджувалися в наукових працях В.П. Кравченко, Н.В. Кравченко, М. Онуфрик та інших дослідників.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз сучасного стану фінансування соціального захисту населення в умовах реалізації стратегії децентралізації влади в Україні, проведення моніторингу здійснення видатків державного та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення населення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні в Україні панує законодавча та нормативно-правова неврегульо-

ваність. Правовим актам, які врегульовують питання надання в Україні соціальних послуг, притаманні неадекватність термінологічного апарату, розмитість визначень функцій, цілей і напрямів роботи відповідних інститутів [5]. Спостерігається неефективність і нерациональність у підходах до фінансування та управління. Таким чином, рівень надання соціальної підтримки та допомоги є досить низьким. Недостатність механізмів упровадження норм правових актів не дає змоги повністю реалізовувати заходи щодо надання соціальних послуг.

Нині в Україні у сфері соціального захисту та соціального забезпечення присутня непрозора система пільг і соціальних виплат. Держава утримує громіздку мережу комунальних та державних закладів соціальних служб та соціального захисту, натомість реальне соціальне обслуговування населення залишається на низькому рівні [3, с. 296].

Нині в Україні у сфері соціального захисту та соціального забезпечення присутня непрозора система пільг і соціальних виплат. Держава утримує громіздку мережу комунальних та державних закладів соціальних служб та соціального захисту, натомість реальне соціальне обслуговування населення залишається на низькому рівні [3, с. 296].

Розвиток суспільних та фінансових відносин зумовив виокремлення соціального захисту населення у вагомий фінансовий складник, що стало одним із дієвих інструментів стимулювання людського капіталу. Основна мета полягає у забезпеченні макроекономічної та соціальної стабільності в країні. У ст. 46 Конституції України проголошується, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [8]. В Україні бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення здійснюються відповідно до положень ст. ст. 87-91 Бюджетного кодексу за рахунок державного та місцевих бюджетів [1].

Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні за 2017–2019 рр. показано на рис. 1.

Дослідження показало, що видатки Зведеного бюджету України на соціальний захист на 2019 р. становлять 148 294 млн грн, що менше, ніж у 2018 р., на 2,06%. Так, у 2018 р. бюджетне фінансування функцій соціального захисту становило 151 423 млн грн, або 12,11% видатків Зведеного бюджету України. Аналіз тенден-

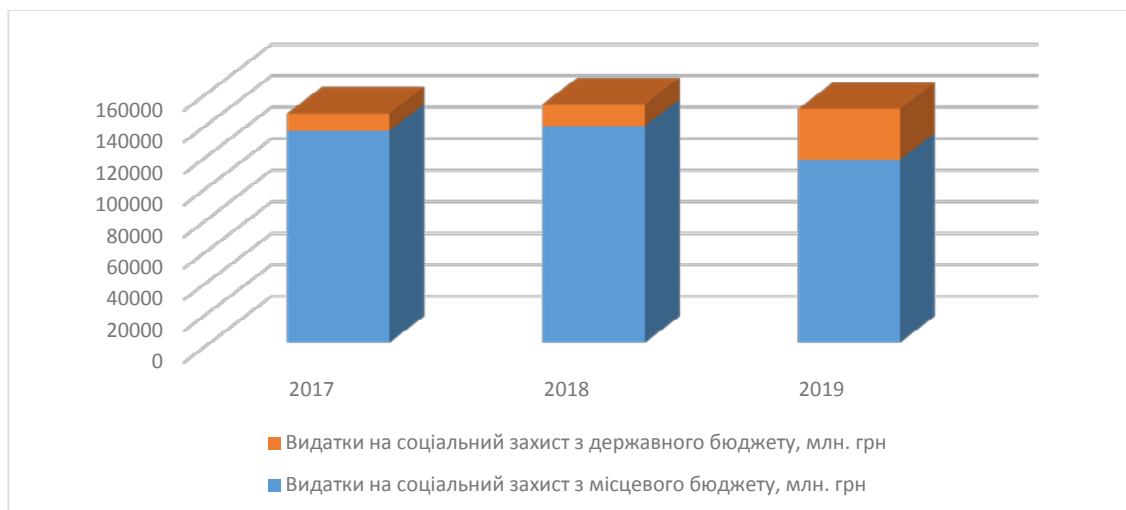

Рис. 1. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні за 2017–2019 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

цій фінансування системи соціального захисту за останнє десятиліття дає змогу зазначити про суттєве збільшення номінальних обсягів цих витрат.

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення є забезпечення розвитку місцевої інфраструктури, зокрема об'єктів соціального та культурного призначення, та надання соціальної допомоги через територіальні центри [8]. Структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої влади на базовому рівні надаватимуть також й інші послуги соціального захисту населення (виплата пенсій, субсидій, компенсації, забезпечення надання пільг). Такий розподіл повноважень був викликаний необхідністю підвищення доступності та якості соціальних послуг, збільшення обсягу послуг, що надаються вразливим верствам населення, розширення потенціалу органів місцевого самоврядування у сфері реалізації діяльності із соціального захисту населення громади. Це забезпечить оптимізацію розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, їх ефективну взаємодію у сфері соціального захисту на всіх рівнях, поліпшення адміністрування соціальних послуг та ефективності використання коштів бюджетів усіх рівнів.

В Україні фінансування соціального захисту та соціального забезпечення здійснюється не тільки шляхом надання соціальної допомоги, а й надання соціальних послуг в установах соціального обслуговування. Мережа закладів та установ, що надають соціальні послуги, налічує близько 2 тис. суб'єктів, якими обслуговується майже 2 млн осіб. Усі установи соціального обслуговування населення в Україні мають кошторисний принцип фінансування, який не дає

змоги переорієнтувати бюджетні потоки фінансування соціальних послуг на користь інтересів громади та провести реальну децентралізацію у сфері соціального захисту населення.

У нашій державі фінансування соціальних витраток рівномірно розподіляється між державним і місцевими бюджетами. При цьому фінансування соціальних послуг, які безпосередньо споживає населення, здебільшого здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів. Частка соціальних витраток, які фінансуються з місцевих бюджетів, залишається на високому рівні. Якщо у 2017 р. 92,4% усіх витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення фінансувалося з місцевих бюджетів, то в 2018 р. – 90,9%, у 2019 р. – 78,3%.

Проте такі великі суми витрат жодним чином не означають гідний рівень життя людей, які потребують соціальної підтримки від держави. За даними ПРООН, майже чверть населення України (24,5%) перебуває за межею бідності, кожна третя (32,6%) сім'я з дітьми є бідною і кожен п'ятий (20%) працюючий є бідним. Разом із тим лише 25% людей, які отримують соціальну допомогу від держави, дійсно її потребують [4, с. 45].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, у системі соціального захисту України присутня низка проблем, які потребують негайного вирішення: непрозора законодавча база, наявність великої кількості неефективних соціальних пільг, недосконала система фінансування та бюрократія в органах соціального захисту. Поліпшення фінансового забезпечення соціального захисту неможливе без зміцнення фінансової бази та підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів.

Державна система фінансування соціальних виплат, пільг і допомоги залишається одним з основних складників всезагальної та комплексної системи соціального захисту України та

потребує реформування, зміни підходів до організаційних принципів надання та фінансування державної соціальної допомоги, впровадження нових шляхів і методів, які без додаткових затрат коштів, матеріальних засобів дадуть змогу працювати більш результативно на користь тих, хто потребує соціального захисту. Такими напрямками є: вдосконалення законодавства в соціальній сфері, перехід від надання пільг та дотацій до адресної допомоги, скорочення переліку неефективних соціальних виплат, зменшення монополії держави на ринку соціальних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 23.05.2019).
2. Звітність про виконання бюджетів. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (дата звернення: 24.05.2019).
3. Кравченко В.П., Кравченко Н.В. Аналіз соціальної політики України та її ефективність на сучасному етапі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 294–298.
4. Онуфрик М. Соціальна політика в Україні впродовж 25 років: стан, виклики і перспективи. *Агора*. 2016. Вип. 17. С. 41–48.
5. Офіційний сайт Світового банку. URL: <http://www.worldbank.org> (дата звернення: 24.05.2019).
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 27.05.2019).
7. Реформування системи управління у сфері соціальної політики в рамках децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <http://www.zoda.gov.ua/images/article/>

original/000052/52486/reform-sys-upr.pdf (дата звернення: 28.05.2019).

8. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження КМУ від 01.04.2014 № 333-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 26.05.2019).

REFERENCES:

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy № 2456-VI vid 08.07.2010 r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (data zvernennia: 23.05.2019).
2. Zvitnist pro vykonannia biudzhativ. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (data zvernennia: 24.05.2019).
3. Kravchenko V. P., Kravchenko N. V. Analiz sotsialnoi polityky Ukrainy ta yii efektyvnist na suchasnomu etapi. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. 2015. № 11. S. 294–298.
4. Onufryk M. Sotsialna polityka v ukraini vprodovzh 25 rokiv: stan, vyklyky i perspektyvy. *Ahora*. 2016. Vyp. 17. S. 41–48.
5. Ofitsiyni sait Svitovoho Banku. URL: <http://www.worldbank.org> (data zvernennia: 24.05.2019).
6. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 27.05.2019).
7. Reformuvannia systemy upravlinnia u sferi sotsialnoi polityky v ramkakh detsentralizatsii vlady ta reformy mistsevoho samovriaduvannia. *Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy*. URL: [http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000052/52486/reform sys upr.pdf](http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000052/52486/reform%20sys%20upr.pdf) (data zvernennia: 28.05.2019).
8. Rozporiadzhennia KМУ vid 1. 04. 2014. – № 333 r. "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini". URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (data zvernennia: 26.05.2019).

УДК 620.9:62-785

Бриж П.Ю.
студентНаціонального технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Хринюк О.С.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»Bryzh Pavlo
StudentNational Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute»

Khryniuk Olexiy

Cand. economist Sciences, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic»ВІДНОВЛЮВАЛЬНА ЕНЕРГЕТИКА – ЗАПОРУКА
ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

RENEWABLE ENERGY – ENERGY DEPENDENCE OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Економічний та соціальний розвиток будь-якої країни тісно пов'язаний із рівнем розвитку енергетичного комплексу. Саме із цієї причини електроенергія розглядається як важливий ресурс, необхідний для розвитку суспільства. Виробництво «зеленої» електроенергії за дуже актуального імпорту викопних палив та проблем, які супроводжуються їх використанням, є необхідною частиною напряму розвитку країни, яка не сильно відрізняється своєю енергозалежністю від більшості європейських країн. Успішне вирішення проблеми відновлювальної енергетики визначить шляхи, можливості та темпи розвитку країни та суспільства у цілому. На жаль, сьогодні ми болісно відчуваємо, що роки зволікання і незважання на потреби пошуку альтернативних шляхів забезпечення енергетичних потреб обернулися енергетичною кризою. Для аналізу використовується детермінований підхід, який базується на причинно-наслідкових зв'язках.

Ключові слова: розвиток, енергетика, комплекс, паливо, енергозалежність.

АННОТАЦИЯ

Экономическое и социальное развитие любой страны тесно связано с уровнем развития энергетического комплекса. Именно по этой причине электроэнергия рассматривается как важный ресурс, необходимый для развития общества. Производство «зеленой» электроэнергии при очень актуальном импорте ископаемых топлив и проблемах, которые сопровождают их использованием, является необходимой частью направления развития страны, которая не сильно отличается своей энергозависимостью от большинства европейских стран. Успешное решение проблемы возобновляемой энергетики определит пути, возможности и темпы развития страны и общества в целом. К сожалению, сегодня мы болезненно ощущаем, что годы промедления в поиске альтернативных путей обеспечения энергетических потребностей обернулись энергетическим кризисом. Для анализа используется детерминированный подход, основанный на причинно-следственных связях.

Ключевые слова: развитие, энергетика, комплекс, топливо, энергозависимость.

ANNOTATION

The economic and social development of any country is closely linked to the level of development of the energy complex. It is for this reason that electricity is considered an important re-

source necessary for the development of society. The production of "green" electricity during a very urgent fossil fuel boom and the problems associated with their use is a necessary part of the direction of development of a country that is not much different from its energy dependence from most European countries. A successful solution to the problem of renewable energy will determine the ways, opportunities and pace of development of the country and society as a whole. Unfortunately, today we feel painfully that the years of procrastination and disregard for the need to find alternative ways of securing energy needs turned into an energy crisis. At the same time, the rapid development of renewable energy in the world, cheaper solar and wind technologies, their higher environmental and social standards, as well as international consensus on the need to transition to renewable energy for the sake of emission reductions greenhouse gases and climate change mitigate which side to watch when it comes to updating energy sector of Ukraine. That is why we decided that the first step on the path of energy transition in Ukraine should become exactly conducting a study that would show that substitution Traditional energy sources for renewable are possible for Ukraine, and most importantly – would answer the question that we are must do this. Ukraine has chosen one of the priority directions of development – gaining energy independence. That's why today we move confidently by reducing and replacing gas consumption, increase of energy efficiency in various spheres of vital activity of the population, development renewable energy. The analysis uses a deterministic approach based on causal relationships. Ukraine is one of many countries that are so painfully experiencing all the problems identified above. The dependence of our energy industry on the import of extremely expensive resources generates significant socio-economic problems. Extremely high degree of wear and tear of domestic infrastructure, in particular energy and low level of efficiency of use of energy resources, are one of the factors, due to which our Ukraine has fallen to countries with rather high energy intensity indicators of the economy.

Key words: development, power engineering, complex, fuel, energy dependence.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Значне коливання цін на енергоресурси, зростання негативного впливу на навколишнє середовище, посилення екологічних вимог та прагнення до підвищення енер-

гетичної й економічної безпеки країни та інші чинники призвели до термінової потреби перегляду стану сучасного енергетичного комплексу і пошуку шляхів для його перезавантаження та можливостей його оновлення.

Враховуючи низьку забезпеченість нашої країни енергоресурсами власного виробництва, необхідна термінова зміна структури виробництва для впровадження сучасних наукових, технічних досягнень та енергозберігаючих технологій.

Україна – одна з багатьох країн, які так болісно відчувають усі визначені вище проблеми. Залежність нашої енергетичної галузі від імпорту надзвичайно дорогих ресурсів породжує значні соціально-економічні проблеми. Надзвичайно високий ступінь зношення вітчизняної інфраструктури, зокрема енергетичної, та низький рівень ефективності використання енергетичних ресурсів є одними з чинників, завдяки яким наша країна попала до країн із досить високими показниками енергоємності економіки.

Більше того, Україна внаслідок відсутності вимог до екологічно прийнятної функціонування енергетичної системи з дбайливим ставленням до навколишнього середовища та внаслідок енергетичного марнотратства має один із найвищих рівнів смертності через хвороби, пов'язані із забрудненням повітря [1, с. 25].

Подібні проблеми передових країн світу вирішувалися відомими ефективними методами. Одним із найбільш реальних та комплексних підходів до вирішення зазначених проблем є здійснення повного «енергетичного переходу» від викопних ресурсів енергетики до відновлювальних. Це дійсно можливо, оскільки сьогоdnішній розвиток наукоємних та високотехнологічних технологій уже відкрив реальні перспективи для відновлювальної енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Раніше проблематику відновлювальної енергетики було розглянуто багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких – М.В. Голіцин, Н.В. Проніна, Свен Удел, А.І. Прохоров та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується ознана стаття. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному застосуванні методу детермінізму, який дає змогу відслідкувати причинно-наслідкові зв'язки. Зокрема, набув подальшого розвитку факторний детермінований підхід до аналізу стану в паливно-енергетичному секторі країни, що на відміну від підходу на основі причинного детермінізму базується на зв'язку «причина – подія», використано й інші структурні елементи для дослідження і метод представлено взаємозв'язком «причина – подія – наслідок», стан і розвиток яких зумовлюються іншими елементами впливу на них – «факторами», що збільшує можливості аналітичного вивчення суспільно-економічних явищ та процесів у суспільному житті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз проблем відновлювальної енергетики та комплексу енергетики у цілому, передумов та напрямів розвитку відновлювальної енергетики на основі ідеї забезпечення енергетичної безпеки нашої країни.

У процесі дослідження використано принцип детермінізму. Звернено увагу на пошук та аналіз причинно-наслідкових зв'язків, процесів та явищ, виникнення і розвиток цих зв'язків, а також умов, за яких вони виникають, та чинників, які впливають на них.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Забезпечити країну енергетичними ресурсами та розвивати енергетичний комплекс є одними з основних завдань будь-якої країни. Без електроенергії неможливі процес виробництва, робота сільського господарства, промисловості та навіть транспорту.

Найважливішою проблемою для економічного розвитку України є паливно-енергетична. Її успішне вирішення визначить шляхи, можливості, темпи та напрями, насамперед, економічного та соціального розвитку. Для аналізу стану паливно-енергетичного комплексу України використаємо детермінований підхід, який базується на причинно-наслідкових зв'язках.

Пропонуємо використати методику використання детермінованого підходу, що включає послідовний аналіз внутрішніх елементів у секторі відновлювальної енергетики України: чинників впливу, причин, події та наслідків (рис. 1).

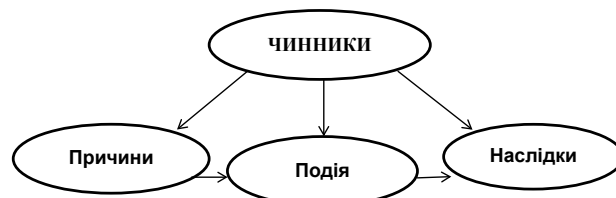

Рис. 1. Елементи детермінованого підходу

На основі такого підходу представимо комплекс елементів проблематики відновлювальної енергетики України, який має системно та змістовно аналізуватися у своїх проявах (рис. 2).

Основною особливістю сьогоdnішніх глобальних економічних процесів є швидке нарощення конкурентної боротьби між країнами за обмежені природні ресурси, головними з яких є енергетичні ресурси та продукти харчування. Практично жодна країна світу не в змозі забезпечити себе ними повністю.

Результати багатьох досліджень показують, що використання традиційних енергетичних ресурсів (вугілля, газ, нафта) наносить неоправдану шкоду екологічній системі планети та спричиняє зміни клімату, що, своєю чергою, позначається на умовах життя населення та їхньому здоров'ї і, як наслідок, на світовій та національній економіках. Саме тому світова спільнота в останні роки активно розвиває за-

соби та заходи використання невичерпних та екологічно чистих джерел енергії, таких як вітер, сонячне випромінювання, відновлювальні біоенергетичні ресурси та ін.

Локальність визначених проблем не є винятковою, тому Україна повинна активно долучитися до ініціатив так званого низьковуглецевого економічного розвитку, дбаючи про сьогоднішнє та майбутні покоління. Завданням експертів та науковців у цьому сенсі є реалізація комплексного аналізу взаємозв'язків між умовами використання природних ресурсів та ризиками, яке воно несе для навколишнього середовища.

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» спільно з Представництвом Фонду ім. Г. Бюлля в Україні представили «Програму переходу України на відновлювальну енергетику до 2025 року» [2]. Дана програма полягає у проведенні наукового дослідження щодо можливостей переходу України на повне використання відновлювальних джерел енергії до 2025 р. Це може стати для України важливим чинником соціально-економічного розвитку, що призведе до поліпшення умов життя населення та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Ця програма буде потребувати досить значних фінансових, людських та технологічних ресурсів, а також означатиме необхідність здійснення змін та реформ у галузі економіки нашої країни. Хоча даний аналіз може містити в собі досить складні трансформаційні процеси та, можливо, буде суперечити деяким підзаконним актам, ми впевнені, що це дійсно шлях у правильному напрямі.

Утім, за даними центру екологічних ініціатив «Екодія» [2], останнім часом зафіксовано тенденцію зростання темпу приєднання до електричних мереж України об'єктів відновлювальної енергетики. Стрімке зростання темпів приросту зумовлене розвитком ринку відновлювальної енергетики в Україні та відповідними світовими тенденціями, наявністю перспективної підтримки нових об'єктів через так званий «зелений тариф», а також стратегічними державними програмами з розвитку відновлювальної енергетики: 11% до 2020 р. згідно з Національним планом дій із відновлювальної енергетики [3]; мінімум 25% до 2035 р. згідно з діючою Енергетичною стратегією України [4].

Отже, попри всі негаразди, можна зробити висновок, що зазначена тенденція є запланованою та очікуваною. Зростання темпів підключення об'єктів відновлювальної енергетики також відповідає міжнародним зобов'язанням України в рамках Енергетичного співробітництва та Угоди про асоціацію України та ЄС.

У вересні 2018 р. міжнародною природоохоронною організацією Greenpeace разом з Institute of Engineering Thermodynamics, System Analysis and Technology Assessment, Global Wind Energy Council було проведено оновлене моделювання процесу переходу на «зелену енергію» [5]. Цей процес передбачає поступовий перехід світових галузей індустрії на використання відновлювальних джерел енергії до 2050 р. Прогнози щодо збільшення кількості населення планети, зростання показників ВВП найбільших держав світу та показників енергоємності в майбутньому використано для моде-

Рис. 2. Фрагмент елементів проблеми зниження енергобезпеки в Україні

лювання базового сценарію розвитку енергосектору свідчить про значне підвищення попиту на електричну енергію у світі у цілому.

Відповідно до Базового сценарію розвитку, планується підвищення попиту на електричну енергію до 2050 р. на 56% від поточного рівня.

Провівши аналіз використання так званої «зеленої енергетики» у світі, можна стверджувати, що відновлювальні джерела енергії задовольняють 21% світового попиту на тепло переважно за рахунок біомаси. У майбутньому прогнозується зменшення ролі біомаси за рахунок розвитку інших технологій. Так, значно зросте роль

сонячних колекторів, геотермальної енергії та енергії водню, особливо після 2030 р. [6, с. 56].

Неможливо було б сказати, що сектор відновлювальної енергетики є потенційним джерелом великої кількості нових робочих місць. Нині, згідно з даними Асоціації працівників вугільної промисловості, сягає 10 млн робітників. За прогнозами, кількість робітників у сфері відновлювальної енергетики вже в 2030 р. сягатиме 18 млн, що значно більше, ніж в енергетиці викопних копалин.

Захопиви прогнози розвитку відновлювальної енергетики, згідно з глобальним сценарієм

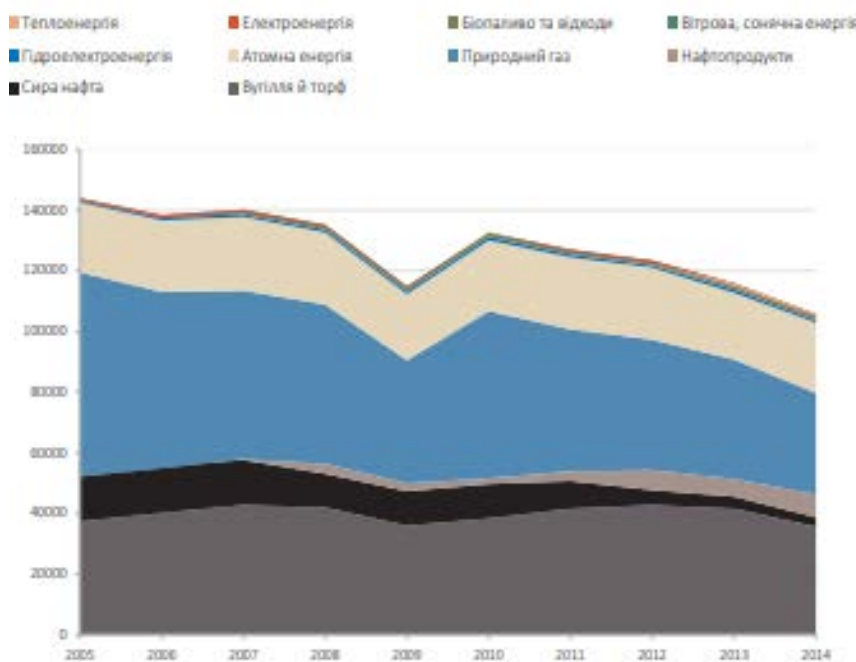

Рис. 3. Динаміка загального постачання первинної енергії в Україні

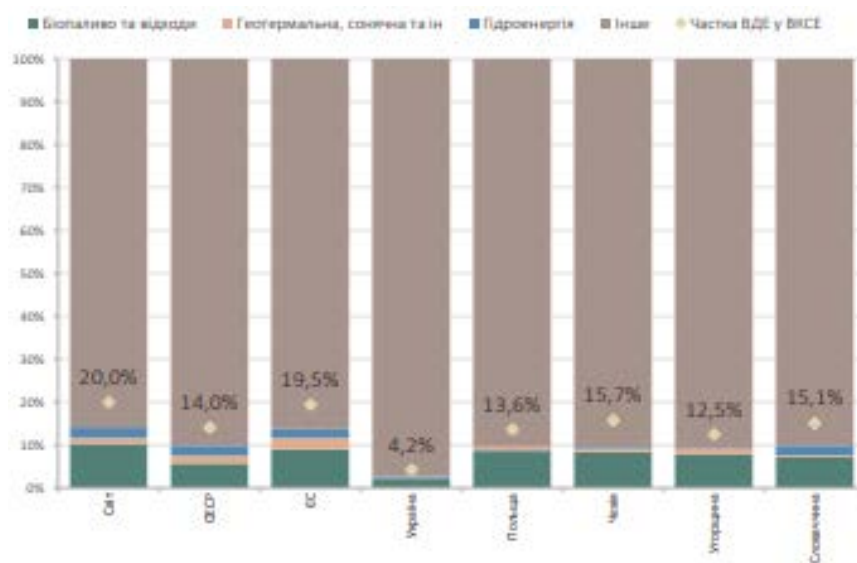

Рис. 4. Відновлювальні джерела енергії у кінцевому споживанні енергоресурсів у 2018 р.

Енергетичної революції, надихають дослідити подібний сценарій розвитку сектору енергетики в Україні. Разом із тим, насамперед, можна сказати декілька фактів про сучасний стан цього сектору нашої країни (рис. 3).

Варто відзначити, що використання вугілля в Україні значно перевищує відносні середні показники для світу. Натомість використання нафти і нафтопродуктів значно нижче, ніж у цілому світі. Це пов'язано з тим, що в Україні нафтопродукти використовуються здебільшого у транспортній сфері, а для виробництва електроенергії та тепла майже не використовуються на відміну від розвинутих країн світу. Як видно, Україна за останні роки значно знизила використання енергетичних ресурсів, зокрема природного газу. Ще з 2007 р. постачання нафти замінив імпортом нафтопродуктів. Це, насамперед, пов'язано із занепадом вітчизняної нафтопереробки.

Як видно з рис. 4, Україна не тільки відстає за рівнем використання відновлювальних джерел енергії від економічно розвинених країн світу, а й від загальносвітового показника. Частка відновлювальної енергії у валовому кінцевому споживанні енергоресурсів у світі становила 20% у 2018 р., тоді як в Україні – лише 4,2%.

Незважаючи на скорочення енергоемності ВВП, економіка України залишається надзвичайно енергоемною порівняно не лише з розвиненими країнами, а й з європейськими сусідами, зокрема країнами пострадянського простору.

Якщо ж говорити про потенціал нашої країни, то вона володіє значними природними ресурсами для реалізації вітроенергетичних проектів, що визначає зацікавленість держави в розвитку цього напрямку і привертає значну кількість потенційних світових інвесторів. За останніми оцінками Української вітроенергетичної асоціації, 16 ГВт ВЕС – це реальний потенціал України. За забезпечення коефіцієнта використання встановленої потужності не менше 40%, який підтверджений на даний момент на працюючих ВЕС України, річні обсяги генерації електроенергії ВЕС можуть сягати позначки в 29% від загального виробництва електроенергії в Україні до окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та здійснення нею агресії на території Донецької та Луганської областей.

Також варто сказати, що, згідно з даними Держенергоефективності [7], теоретично-можливий потенціал енергії сонця на території України може покрити до 80% попиту на електроенергію. Однією з головних перешкод інтенсивному розвитку відновлювальної електроенергетики є погано розвинена мережа та її застаріла централізована концепція.

Використання сонячних панелей на дахах серед приватних володінь до 2050 р. може досягти 40–50%. Окрім того, використання сонячних колекторів для нагріву води буде ставати дедалі більше економічно вигідним.

Ці технології дадуть змогу забезпечити попит на гарчу воду в приватних домогосподарствах на 70–100% упродовж літа та на 15% узимку. Також існує перспектива використання сонячної енергії у сфері послуг, проте цей напрям недостатньо проаналізований та вивчений.

Більше того, за даними Біоенергетичної асоціації України, економічний доцільний потенціал біоенергетики до 2050 р. може становити 42 млн т н. е., що стане можливим за рахунок збільшення використання кукурудзи для виробництва біогазу, вирощування біоенергетичних культур та використання біогазу. На жаль, наявний в Україні потенціал відходів лісництва та сільського господарства практично не використовується: для уможливлення його використання потрібно розвивати логістичні точки зі збору, доставки та збереження біомаси, оскільки транспортування деревини малою наспіною масою на великі відстані є економічно недоцільним.

За всіх наявних прогнозів розвиток великої гідроенергетики в Україні майже неможливий, оскільки цей тип генерації визначається як нестале відновлювальне джерело енергії. Відповідно до такого підходу, потенційно можливим є лише шлях добудови Каховської ГЕС-2 на основі існуючої греблі, оскільки серйозних екологічних наслідків не передбачається.

Щодо малих ГЕС, то, з одного боку, на думку громадських екологічних організацій, невідомий жоден приклад малої ГЕС в Україні, яка б відповідала екологічним критеріям; вони приносять значно більше екологічної шкоди, ніж можуть бути отримані потенційні вигоди, наприклад скорочення викидів парникових газів. Водночас в Австрії та Норвегії є приклади ГЕС, які цілком безпечні для довкілля. Тому у цій роботі вибрано компромісний варіант: використання 50% наявного потенціалу за умови дотримання найсуворіших екологічних критеріїв.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У результаті аналізу перспектив та сучасного стану відновлювальної енергетики в Україні можна сказати, що за відсутності дієвої політики стимулювання енергоефективних заходів та розвитку відновлювальних джерел енергії кінцеве споживання енергоресурсів у 2050 р. буде більшим за 31%, аніж у 2018 р.

Це говорить про те, що заощаджений енергоресурс є найбільш дешевим «ресурсом», а інвестиції в його економію є більш доцільними порівняно з тими, які необхідні для виробництва додаткової електроенергії та тепла для задоволення потреб суспільства та економіки у цілому.

Виробництво електроенергії у найближчому майбутньому здійснюватиметься за наявними на даний момент технологіями та схемами відновлювальної енергії, оскільки вони стрімко вдосконалюються та дешевшають.

Атомна енергетика є неперспективною, що викликано високими капітальними витратами,

особливо під час будівництва нових атомних блоків. У зв'язку із цим частка АЕС України у структурі електрогенерації може знизитися до 13% у 2050 р.

Вугільна електроенергетика може зберегти свої обсяги виробництва лише за умови здійснення її повної модернізації. Це є досить дорогою вартісним заходом і може суттєво вплинути на конкурентоздатність вугільної генерації.

Практичне значення полягає у тому, що запропонований удосконалений детермінований підхід може бути використано для створення антикризового плану поліпшення ситуації в енергетичній галузі України під час формування енергетичної стратегії для альтернативних джерел енергії на подальші роки не тільки енергетичної, а й інших галузей промисловості.

Перспективними для подальших досліджень є питання розвитку електрогенеруючих можливостей «зеленої» енергетики для всіх підприємств енергетичної галузі з метою підвищення енергетичної безпеки країни залежно від ходу розвитку подій на території України та тимчасово окупованих територій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Метеорологія і кліматологія / Державне управління екології та природних ресурсів в Кіровоградській області. Кіровоград : КНТУ, 2016. 88 с.
2. Перехід до відновлювальної енергетики до 2050 року. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/perehid_ukraini_na_vidnovlyuvanu_energetiku_do_2050_roku.pdf (дата звернення: 06.06.2019).
3. Національний план дій з відновлювальної енергетики. *Кабінет Міністрів України*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80> (дата звернення: 04.06.2019).
4. Енергетична стратегія України до 2035 року. *Верховна Рада України*. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> (дата звернення: 04.06.2019).
5. Greenpeace Global Energy Scenario. URL: https://www.dlr.de/tt/en/desktopdefault.aspx/tabid-2885/4422_read-6602/ (дата звернення: 01.06.2019).
6. Кудря С.О. Стан та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні. Київ, 2015. 104 с.
7. Потенціал енергії сонця України. URL: <http://saee.gov.ua/> (дата звернення: 02.06.2019).

REFERENCES:

1. Meteorolohiia i klimatolohiia – Kirovohrad: KNTU, 2016. – 88 s. – (Derzhavne upravlinnia ekolohii ta pryrodnykh resursiv v Kirovohrads'kij oblasti).
2. Perehid do vidnovljuval'noji energhetyky do 2050 roku [Elektronnyj resurs]. – 2017. – Rezhym dostupu do resursu: https://ua.boell.org/sites/default/files/perehid_ukraini_na_vidnovlyuvanu_energetiku_do_2050_roku.pdf. (Data zvernennja: 06.06.2019 r).
3. Nacional'nyj plan dij z vidnovljuval'noji energhetyky [Elektronnyj resurs] // Kabinet Ministriv Ukrainy. – 2014. – Rezhym dostupu do resursu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80>. (Data zvernennja: 04.06.2019 r).
4. Energhetychna strateghija Ukrainy do 2035 roku [Elektronnyj resurs] // Verkhovna Rada Ukrainy. – 2017. – Rezhym dostupu do resursu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>. (Data zvernennja: 04.06.2019 r).
5. Greenpeace Global Energy Scenario [Elektronnyj resurs]. – 2016. – Rezhym dostupu do resursu: https://www.dlr.de/tt/en/desktopdefault.aspx/tabid-2885/4422_read-6602/. (Data zvernennja: 01.06.2019 r.).
6. Kudrja S. O. Stan ta perspektyvy rozvytku vidnovljuvanoji energhetyky v Ukraini / S. O. Kudrja., 2015. – 104 s.
7. Potencial energhiji soncja Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – 2017. – Rezhym dostupu do resursu: <http://saee.gov.ua/>. (Data zvernennja: 02.06.2019 r).

УДК 338.46

Гальцова О.Л.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри національної економіки, маркетингу
та міжнародних економічних відносин
Класичного приватного університету*

Юрченко Н.І.

*кандидат економічних наук, викладач
Дніпровського державного аграрно-економічного університету*

Galtsova Olga

*Doctor of economics, professor,
head of the department of national economy
and marketing and international economic relations,
Classical Private University*

Yurchenko Nataliy

*Candidate of Economic Sciences, Lecturer
Dniprovsky State Agrarian – Economic University,*

СУЧАСНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

CURRENT ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE TAXATION SYSTEM OF THE TOURIST INDUSTRY IN THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано актуальні проблеми розвитку системи оподаткування туристичної індустрії в національній економіці України, де туристична діяльність має особливості щодо оподаткування основними податками і зборами. Це зумовлено особливим характером операцій із надання туристичних послуг, які передбачають широке використання посередницьких схем, та наявністю спеціальних норм. Розглянуто правила формування податкового кредиту. Проблемою є розрахунок бази оподаткування, коли туроператор реалізує свої послуги через туристичних агентів, оскільки діючи норми роблять неможливим зменшення бази оподаткування на суму винагороди турагента, оскільки такі послуги не входять до вартості туристичного продукту. З метою оподаткування необхідно відображати окреме отримання посередницьких послуг від турагента, на основі податкових накладних турагента нараховувати податковий кредит. Визначено базу оподаткування ПДВ, правила формування податкового кредиту, а також особливості його обліку. Розмір стягнутого податку може бути не дуже великим, але матиме негативний вплив на сектор туризму, який призведе до негативних наслідків для всієї економіки; це стосується тих податків, які накладені безпосередньо на туристів. Відвідуванню країни можуть перешкоджати високі ставки. Розрахунки між туристами та суб'єктами господарської діяльності, які надають туристичні послуги, що здійснюються через посередників, утворюють туристичний продукт, який створює складності в оподаткуванні. Тому внесення змін до Податкового кодексу в частині оподаткування турагентів є необхідним для забезпечення позитивних тенденцій розвитку туристичного бізнесу в Україні.

Ключові слова: національна система оподаткування, ПДВ, туристичні агенти, туристичні оператори, туристичний продукт.

АННОТАЦИЯ

В статье охарактеризованы актуальные проблемы развития системы налогообложения туристической индустрии в национальной экономике Украины, где туристическая деятельность имеет особенности относительно налогообложения основными налогами и сборами. Это обусловлено особым характером операций по предоставлению туристических услуг, предусматривающих широкое использование посреднических схем, и наличием специальных норм. Рассмотрены правила

формирования налогового кредита. Проблемой является расчет базы налогообложения, когда туроператор реализует свои услуги через туристических агентов, поскольку действующие нормы делают невозможным уменьшение налогооблагаемой базы на сумму вознаграждения турагента, так как такие услуги не входят в стоимость туристического продукта. В целях налогообложения необходимо отражать отдельное получение посреднических услуг от турагента, на основе налоговых накладных турагента начислять налоговый кредит. Определены база обложения НДС, правила формирования налогового кредита, а также особенность его учета. Размер взимаемого налога может быть не очень большим, но будет иметь негативное влияние на сектор туризма, который приведет к негативным последствиям для всей экономики; это касается тех налогов, которые наложены непосредственно на туристов. Посещению страны могут препятствовать высокие ставки. Расчеты между туристами и субъектами хозяйственной деятельности, которые предоставляют туристические услуги, осуществляемые через посредников, образуют туристический продукт, который создает сложности в налогообложении. Поэтому внесение изменений в Налоговый кодекс в части налогообложения турагентов необходимо для обеспечения позитивных тенденций развития туристического бизнеса Украины.

Ключевые слова: национальная система налогообложения, НДС, туристические агенты, туристические операторы, туристический продукт.

ANNOTATION

The article describes the actual problems of the taxation system of the tourism industry of Ukraine. Tourist activity in Ukraine has specific features regarding taxation of basic taxes and fees. This is due to the special nature of travel services, which involve widespread use of intermediary schemes, and the existence of special rules in the value added tax Act and the Law on Profit. As a result of the research, it should be noted that certain problems in taxation of the tourism industry have a significant impact on the overall well-being of the entire country. The main source of foreign currency inflows is international tourism. Income derived from tourism taxation can be used to provide public goods, such as improving communal services. But on the other hand, tourism taxes are very high, so companies in the tourism industry, consumers of tourist services and international organizations require a reduction in taxes and a reduction in tax rates. It should be noted

that the deterioration in the level of protection of consumers' rights in the tourist market is the possibility of adopting the Tax Code of Ukraine. The problematic aspects of the Code relating to the value added tax taxation of tour operator and travel agents compel to reconsider the contractual relations of the tour operator and the travel agent who do not comply with the legislation in the tourism industry regarding the mediation status of the travel agent. When conducting operations to supply a tourism product to a tourist product intended for its consumption both in the territory of Ukraine (domestic tourism) and abroad (international tourism), the tax base is the remuneration, which is defined as the difference between the value of the tourist product supplied to it and the cost of the cost incurred by such a tourist operator as a result of the creation of such a tourist product. The most important is that value added tax obligations on a tourist operator when supplying a tourist product arise at the date of registration of the document, which certifies the fact of the tourist product supply. Accordingly, on the date of receipt by the tourist operator of an advance on the tourist product, tax obligations are not formed. The feature of the value added tax registration of travel agencies is characterized by such moments as the nature of the service provided and the special procedure for increasing the tax liability, as well as tax credit related to tax accounting. Tax accounting varies depending on the type of travel services (foreign, foreign or domestic tourism). The problem is the calculation of the tax base when the tour operator implements its services through travel agents, since the operating norms make it impossible to reduce the tax base to the amount of remuneration of the travel agent, since such services are not included in the value of the tourism product. The amount of tax deducted may not be very high, but will have a negative impact on the tourism sector, which will lead to negative consequences for the whole economy. This applies to taxes that are imposed directly on tourists (payment of visas). Visits to the country can be hampered by high rates. The settlements between tourists and business entities engaged in tourism, they provide tourist services, which are carried out through intermediaries – form a tourist product that creates complexity in taxation. Changes to the Tax Code as part of the taxation of travel agents are necessary to ensure positive trends in the development of Ukrainian tourism business.

Key words: national tax system, value added tax, travel agents, tour operators, tourist product.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Туризм вважається важливим джерелом податкового доходу для держав усього світу. Оподаткування в туристичній індустрії має істотний вплив на загальний добробут усієї країни. Головним джерелом надходжень іноземної валюти є міжнародний туризм. Дохід, який отримують від оподаткування туризму, може використовуватися на забезпечення суспільних благ, таких як поліпшення умов комунального обслуговування. Але, з іншого боку, податки на туризм дуже високі, тому підприємства туристичної індустрії, споживачі туристичних послуг та міжнародні організації вимагають скорочення кількості податків та зменшення ставок оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Серед українських дослідників цією проблематикою займалися Ю. Алексеева, П.У. Мельник, Г. Старостенко, В. Вітлінський, Ю. Іванов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В Україні відбулися зміни щодо умов оподаткування в туризмі, де змінилися

підходи до визначення об'єкта та бази оподаткування податком на додану вартість по операціях із постачання туристичних послуг туроператорами та турагентами, з'явилися податкові визначення понять «туроператор» та «турагент» із метою оподаткування. Хоча нові умови оподаткування сьогодні містять низку суперечливих та дискусійних аспектів, що робить це питання актуальним для подальших наукових досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення основних проблем розвитку специфіки визначення структури оподаткування індустрії туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основними видами оподаткування туристичної діяльності є система оподаткування обліку та звітності на загальних підставах, передбачена законодавством України, а також спрощена система оподаткування обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податків відповідно до Податкового кодексу. Збором є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок учинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [1].

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори. До загальнодержавних належать податки та збори, що встановлені Податковим кодексом України, й є обов'язковими до сплати на всій території України, крім випадків, передбачених Податковим кодексом [2]. Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України. Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється. Туристичний продукт – це сукупність (предметів споживання) неречових (у формі послуг) споживчих вартостей, необхідних для задоволення потреб туриста, які виникають у період його туристичної подорожі [3].

Згідно з Міждержавним стандартом ДСТУ ISO 13810:2016 (ISO 13810:2015, IDT) [4], «туристична послуга – результат діяльності туристичного підприємства із задоволення відповідних потреб туристів». До складу туристичних послуг входять: бронювання, оформлення документів, усі види перевезень, розміщення, харчування, екскурсії й атракції, медичний супровід і страхування, послуги гідів-перекладачів та інше забезпечення. Перелік послуг кожного туру різний і визначається програмою перебування. Туристична послуга є складником туристичного продукту. І якщо туристична послуга

га може бути придбана і спожита тільки в місці її виробництва, то туристичний продукт може бути придбаний і за місцем проживання, але спожитий тільки на місці виробництва туристичних послуг.

Основні поняття у сфері туристичного бізнесу відображаються в головному законодавчому акті – Законі України «Про туризм». Туристичні оператори (туроператори) та туристичні агенти (турагенти) є головними особами в туристичному бізнесі. Туристичні оператори – це юридичні особи, які створені відповідно до законодавства України. Головною діяльністю туроператорів є організація та забезпечення створення туристичного продукту. Також туроператор займається наданням і реалізацією різних туристичних послуг. У сферу діяльності туроператора входить також посередницька діяльність із надання різноманітних послуг від осіб, які мають ліцензію на туроператорську діяльність [5].

Туристичні агенти – це юридичні та фізичні особи, які займаються посередницькою діяльністю з реалізації туристичного продукту туроператорів, а також різних туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності. Їх головна мета – виконання посередницької діяльності з реалізації різних послуг, які в установленому порядку отримали ліцензії на туристичну діяльність [6].

Діяльність туристичних агентств здійснюється на підставі договорів комісії, доручення або агентських угод, які чинною редакцією Цивільного кодексу України не передбачені, однак набули досить широкого розповсюдження через свою універсальність. Агентські угоди за своєю суттю охоплюють відносини, які регульовані договорами комісії та доручення, а також певною мірою «перекривають» ці договори. У зв'язку з відсутністю законодавчого визначення агентських угод в Україні у разі виникнення господарських спорів агентські угоди класифікуються господарськими судами або як комісійні договори, або як договори доручення залежно від істотних умов таких договорів [7].

Агентська угода – це договір, за яким одна сторона (агент) зобов'язується за винагороду здійснювати за дорученням іншої сторони (принципала) юридичні та інші дії від свого імені, але за рахунок принципала або від імені та за рахунок принципала. При цьому вибір, від імені кого агент здійснюватиме відповідні дії, залежить від угоди сторін, а якщо це не визначено в договорі, – на розсуд самого агента. Головним чинником, що визначає посередницькі функції агента, є здійснення ним дій за рахунок і в інтересах принципала. Можливі два варіанти щодо туристичної діяльності укладення таких договорів [8].

1. Як принципал може виступати виробник туристичних послуг – організація, що забезпечує прийом туристів, яка доручає посереднику здійснювати інформаційно-рекламну діяльність

та продаж туристичного продукту. У цьому разі посередницьку винагороду або виплачує агентству безпосередньо принципал, або її утримують із виручки від продажу туристичних послуг кінцевому покупцеві. Така ситуація може виникати у разі продажу стандартизованого туристичного продукту (стандартні тури). Відмінною ознакою агентської угоди такого виду є також її тривалий порівняно з іншими посередницькими договорами характер: агент зобов'язується здійснювати певні дії, тобто мають на увазі тривалі дії агента, що повторюються багато разів протягом певного часу, хоча на практиці зустрічаються агентські угоди без зазначення строку їхньої дії [8].

2. Принципал виступає в ролі кінцевого одержувача послуг, що характерно для індивідуального туризму (укладення посередницького договору на придбання туристичних послуг на замовлення клієнта). При цьому джерелом виплати посередницької винагороди можуть бути тільки кошти замовника-принципала [8].

Предметом агентської угоди є надання посередницьких послуг. Причому законодавством не передбачено ніяких обмежень щодо роду та характеру дій, здійснюваних агентом, тому принципал має право доручати агенту виконання будь-яких дій (оформлення документів, надання інформаційних послуг, оформлення віз, бронювання готелів, придбання транспортних квитків тощо).

Туристична діяльність в Україні має особливості щодо оподаткування основними податками і зборами. Це зумовлено особливим характером операцій із надання туристичних послуг, які передбачають широке використання посередницьких схем, та наявністю спеціальних норм у Законі про ПДВ і Законі про прибуток [9; 10]. ПДВ – це непрямий податок, який сплачується до державного бюджету на кожному етапі виготовлення продукції, виконання робіт, надання послуг, займає чільне місце серед інструментів податкової політики держави, залишаючись при цьому найбільш резонансним податком у новітній історії України. Статистичні показники свідчать, що податок на додану вартість упродовж останніх років є основним джерелом наповнення державного бюджету України. Сьогодні реалізація податкової політики держави, спрямованої на наповнюваність бюджету, спирається на використання механізмів непрямого оподаткування. Це спричинено як незадовільним фінансовим станом багатьох підприємств, так і непоодиноким практикою виплати зарплати «в конвертах» і, як наслідок, удвічі меншою (порівняно з ПДВ) часткою податку на прибуток та податку з доходів фізичних осіб у надходженнях бюджету. Системний аналіз нововведеного Податкового кодексу України дає підстави вважати, що оподаткування податком на додану вартість операцій у сфері туристичного бізнесу здійснюється в особливому порядку в частині визначення бази оподаткування,

дати виникнення податкових зобов'язань, трактування поняття податкового кредиту, ведення податкового обліку та складання податкової звітності [11]. Підвищення інтересу вітчизняних науковців до проблематики обліку податку на додану вартість, що спостерігається останніми роками, пояснюється, перш за все, прийняттям у 2010 р. Податкового кодексу України (далі – ПКУ) та пов'язаною із цією подією ревізією порядку адміністрування цього податку. Поряд із цим, зважаючи на зміни у 2012 р. до Податкового кодексу України, які стосуються обкладення ПДВ діяльності туристичних операторів та агентів, назріла реальна потреба в ревізії цих досліджень у новітньому правовому полі та оцінці модернізованої системи оподаткування суб'єктів туристичної індустрії України.

Згідно із Законом України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324, який визначає загальні правові та організаційні засади реалізації державної політики України в галузі туризму, туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, що реалізується за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо) [12].

Під час проведення операцій із постачання туристичним оператором туристичного продукту, призначеного для його споживання як на території України (внутрішній туризм), так і за її межами (міжнародний туризм), базою оподаткування є винагорода, яка визначається як різниця між вартістю поставленого ним туристичного продукту та вартістю витрат, понесених таким туристичним оператором унаслідок створення такого туристичного продукту.

Найсуттєвішим є те, що податкові зобов'язання з ПДВ у туристичного оператора під час постачання туристичного продукту виникають на дату оформлення документу, що засвідчує факт постачання туристичного продукту Відповідно, на дату отримання туристичним оператором авансу за туристичний продукт податкові зобов'язання не формуються. Розглянемо правила формування податкового кредиту, тому що процедура формування податкових зобов'язань відмінна від загальноприйнятих [9].

1. Суми ПДВ, сплачені під час придбання товарів чи послуг, які, власне, й формують вартість туристичного продукту (проживання туристів у готелях, вартість транспортних перевезень, організація екскурсій і т. п.), до податкового кредиту не відносяться та до бази оподаткування туристичного оператора не включаються [9].

2. Під час придбання товарів та послуг, які не включаються у вартість туристичного продукту (оплата за електроенергію та опалення офісних приміщень, орендні платежі, придбання канцтоварів тощо), право на податковий кредит у туристичного оператора виникає у дату отримання таких товарів або послуг, що підтверджується податковою накладною [9].

Особливість обліку ПДВ туристичних агентств характеризується характером послуги, яка надається, та спеціальним порядком збільшення податкових зобов'язань, а також податкового кредиту, що стосується податкового обліку туристичного продукту та вартістю витрат, понесених таким туристичним оператором унаслідок створення такого туристичного продукту.

Особливість обліку ПДВ туристичних агентств характеризується характером послуги, яка надається, та спеціальним порядком збільшення податкових зобов'язань, а також податкового кредиту, що стосується податкового обліку туристичного продукту та вартістю витрат, понесених таким туристичним оператором унаслідок створення такого туристичного продукту.

Таблиця 1

Встановлення бази оподаткування ПДВ у туристичній діяльності

Суб'єкт туристичної діяльності	Оподатковувана операція	База оподаткування	Розрахунок оподаткування
Туристичний оператор	Постачання туристичним оператором туристичної послуги (туристичного продукту), яка призначена для споживання (отримання) на території України	Операторська винагорода	Різниця між вартістю туристичної послуги (туристичного продукту) та вартістю витрат, понесених ним унаслідок туристичної послуги (туристичного продукту)
Туристичний оператор	Постачання на території України туристичним оператором туристичної послуги (туристичного продукту), яка призначена для споживання (отримання) за межами території України	Операторська винагорода	Різниця між вартістю поставленого оператором туристичної послуги (туристичного продукту) та вартістю витрат, понесених ним унаслідок придбання (створення) такої туристичної послуги (туристичного продукту)
Туристичний оператор	Посередницька діяльність на території України з укладанням договорів на обслуговування туристів з іноземними суб'єктами туристичної діяльності	Операторська винагорода	Винагорода, яка нараховується оператору іноземним суб'єктом туристичної діяльності, у тому числі шляхом надання права самостійно утримувати належну суму винагороди з коштів, сплачених замовником туристичних послуг
Туристичний агент	Агентська діяльність	Комісійна винагорода	Винагорода, яка нараховується туристичним оператором, іншими постачальниками послуг на користь туристичного агента, у тому числі за рахунок коштів, отримання останнім від споживача туристичної послуги (туристичного продукту)

Джерело: узагальнено авторами за [9; 10]

ліку. Податковий облік відрізняється залежно від виду туристичних послуг (іноземний, зарубіжний або внутрішній туризм).

Розрахунок сум ПДВ здійснюють суб'єкти туристичної діяльності виходячи з двох режимів: спеціального (згідно зі ст. 207 ПКУ) та звичайного (згідно зі ст. 200 ПКУ). За першим оподатковується основна діяльність туроператора чи турагента, яка безпосередньо пов'язана з придбанням (створенням) туристичного продукту (послуги) та його реалізацією; за другим – будь-яка інша діяльність. Відрізняється також порядок розрахунку сум ПДВ, належних до сплати. За спецрежиму – це винагорода, обчислена як різниця між доходом від реалізації продукту та так званими «податковими витратами» (витрати, які зменшують оподатковуваний дохід), яка помножена на ставку ПДВ, тоді як для звичайного режиму визначається різниця між податковими зобов'язаннями та податковим кредитом. При цьому ставка ПДВ незалежно від режиму залишається постійною – 20%. База оподаткування ПДВ залежить від типу оподатковуваної операції, місця її надання та типу туристичного підприємства (оператор чи агент) (табл. 1) [9; 10].

Проблемою є розрахунок бази оподаткування, коли туроператор реалізує свої послуги через туристичних агентів, оскільки діючи норми роблять неможливими зменшувати базу оподаткування на суму винагороди турагенту, оскільки такі послуги не входять до вартості туристичного продукту. З метою оподаткування необхідно відображати окреме отримання посередницьких послуг від турагента, на основі податкових накладних турагента нараховувати податковий кредит.

Відбулися певні позитивні зміни, які були внесені до ст. 207 Податкового кодексу України у липні 2011 р. [2] та завдяки яким під сферу дії вказаної статті потрапили й туристичні агенти. До цього винагорода була базою оподаткування ПДВ лише для підприємств, які діяли від свого імені, не були агентами іншої особи та використовували послуги чи товари інших осіб у процесі надання цих туристичних послуг.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Розмір стягнутого податку може бути не дуже великим, але матиме негативний вплив на сектор туризму, який призведе до негативних наслідків для всієї економіки. Це стосується тих податків, які накладені безпосередньо на туристів (оплата віз). Відвідуванню країни можуть перешкоджати високі ставки. Розрахунки між туристами та суб'єктами господарської діяльності, які надають туристичні послуги, що здійснюються через посередників, утворюють туристичний продукт, який створює складності в оподаткуванні.

Погіршення рівня захисту прав споживачів на туристичному ринку – це можливості прийняття Податкового кодексу України [1]. Проблемні аспекти кодексу, що стосуються оподат-

кування ПДВ туроператорської і турагентської діяльності, змушують переглядати договірні відносини туроператора та турагента, які не виконують вимоги законодавства в туристичній індустрії щодо посередницького статусу турагента. Внесення змін до Податкового кодексу в частині оподаткування турагентів є необхідним для забезпечення позитивних тенденцій розвитку туристичного бізнесу України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про систему оподаткування : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1251-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1251-12> (дата звернення: 02.05.2019).
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України : Закон України від 07.07.2011 № 3609-VI (3609-17). URL: <http://dpa.lg.ua/nzak/zakon/031111.htm> (дата звернення: 02.05.2019).
3. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. Київ : Альтерпрес, 2002. 436 с.
4. Туристичні послуги. Промисловий туризм. Надання послуг: ДСТУ ISO 13810:2016 (ISO 13810:2015, IDT). Чинний від 01.09.2016. Київ : Держстандарт України, 2016. 22 с.
5. Економіка туризму: теорія та практика : підручник / М.П. Мальська та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 544 с.
6. Рошко Н.Б. Методика обліку у туристичних операторів та туристичних агентів. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2012_4_62 (дата звернення: 02.05.2019).
7. Про місцеві податки і збори : Декрет КМУ від 20 травня 1993 р. № 56-93. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=56-93> (дата звернення: 02.05.2019).
8. Вітлінський В.В., Скрипник А.В. Аналіз діяльності податкової системи України. Фінанси України. 2005. № 12. С. 19–31.
9. Федак О. Турагенти: нюанси обліку і оподаткування. *Дебет-Кредит*. 2008. № 13. С. 51–56.
10. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України № 283/97-ВР від 22.08.1997. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0> (дата звернення: 02.05.2019).
11. Алпатова Н. Туристичне посередництво: оподаткування та облік. *Все про бухгалтерський облік*. 2008. № 31(1428). С. 7–11.
12. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-1> (дата звернення: 02.05.2019).

REFERENCES:

1. About the taxation system: from June 25, 1991 №1251-XII [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1251-12> (conversion date: 02.05.2019).
2. On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of certain norms of the Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 07.07.2011 p. № 3609-VI (3609-17) [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://dpa.lg.ua/nzak/zakon/031111.htm> (application date: 02.05.2019).
3. Lyubitseva O.O. Market of tourist services. / O.O. Lyubitsev. – K.: Alterpres, 2002. – 436 pp.

4. Tourist services. Industrial tourism. Provision of services: DSTU ISO 13810: 2016 (ISO 13810: 2015, IDT). – [Effective from 01.09.2016]. -K: Gosstandart of Ukraine, 2016. 22 p. – (National Standard of Ukraine).
5. Economy of Tourism: Theory and Practice: Textbook. / M.P. Mal'skaya, M.Ya. Rutinsky, S.V. Belous, N.L. Mandyuk – K.: Center for Educational Literature, 2014 – 544 pp.
6. Roska N.B. The method of accounting for tour operators and travel agents [Electronic resource] – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2012_4_62 (application date: 02.05.2019).
7. About local taxes and fees: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 20, 1993 No. 56-93. [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=56-93> (date of reference: 02.05.2019).
8. Vitlinsky V.V., Skrypnyk A.V. Analysis of activity of the tax system of Ukraine / V.V. Vitlinsky, A.V. Skrypnyk // Finances of Ukraine. – 2005. – No. 12. – P. 19-31.
9. Fedak O. Travel agents: nuances of accounting and taxation / O. Fedak // Debit-Credit. – 2008. – No. 13. – P. 51-56.
10. On taxation of corporate profits: Law of Ukraine No. 283 / 97-BP dated 22.08.1997 [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0> (referral date: 02.05.2019).
10. On taxation of corporate profits: Law of Ukraine No. 283 / 97-BP dated 22.08.1997 [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0> (referral date: 02.05.2019).
11. Alpatova N. Tourist mediation: taxation and accounting / N. Alpatova // All about accounting. – 2008. – No. 31 (1428). – P. 7-11.
12. On Tourism: The Law of Ukraine of 15.09.1995. № 324/95 [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-1> (application date: 02.05.2019).

УДК 664(477)

Краснолуцька О.В.
аспірантка

Хмельницького національного університету

Krasnolutska Olena
graduate student
Khmelnytsky National University

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

ANALYSIS OF FUNCTIONING AND TRENDS OF ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано сучасний стан харчової промисловості як пріоритетної та стратегічно важливої галузі для вітчизняного ринку. Проаналізовано динаміку основних показників харчової галузі, які дають змогу уявити загальну ситуацію, що склалася в Україні, на основі інформації Державної служби статистики України. Зокрема, проаналізовано обсяг реалізованої продукції харчової промисловості підприємствами України у 2017–2018 рр. та динаміку індексів виробництва продукції харчової промисловості за 2007–2018 рр. Проаналізувавши сучасний стан харчової промисловості України, виокремлено низку проблем, які перешкоджають більш ефективному розвитку цієї галузі в сучасних умовах. Зазначено низку заходів для організаційного розвитку підприємств харчової промисловості в умовах невизначеності.

Ключові слова: харчова промисловість, обсяги виробництва, організаційний розвиток, індекси виробництва, умови невизначеності, інноваційний розвиток.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализировано современное состояние пищевой промышленности как приоритетной и стратегически важной отрасли для отечественного рынка. Проанализирована динамика основных показателей пищевой отрасли, которые дают возможность представить общую ситуацию в Украине, на основании информации Государственной службы статистики Украины. В частности, проанализированы объем реализованной продукции пищевой промышленности предприятиями Украины в 2017–2018 гг. и динамика индексов производства продукции пищевой промышленности за 2007–2018 гг. Проанализировав современное состояние пищевой промышленности Украины, выделен ряд проблем, препятствующих более эффективному развитию этой отрасли в современных условиях. Указан ряд мер по организационному развитию предприятий пищевой промышленности в условиях неопределенности.

Ключевые слова: пищевая промышленность, объемы производства, организационное развитие, индексы производства, условия неопределенности, инновационное развитие.

ANNOTATION

The article analyzes the present state of the food industry as a priority and strategically important branch for the domestic market. The food industry of Ukraine is of great importance, because over the years the industry holds one of the first places in the structure of industrial production in Ukraine and produces almost one fifth of the total output of industrial products for the country's economy, while the enterprises of this sector provide industry development, provide the society with a stable release of competitive products and form food security of the country. The dynamics of the main indices of the food industry is analyzed, which gives an opportunity to present the general situation in Ukraine based on the information of the State Statistics Service of Ukraine. In particular, the volume of sold food products by enterprises of Ukraine in 2017–2018 years and the dynamics of indices of food industry products pro-

duction for 2007–2018 were analyzed. After analyzing the current state of the food industry in Ukraine, a number of problems have been identified that impede the more effective development of this industry in modern conditions. It should be noted that the main obstacles to the organizational development of the food industry in terms of increased production are the inadequate efficiency of agricultural markets, the monopoly of some trading companies, the poor quality of raw materials, including end products, the mismatch of foodstuffs standards to European and international practices, ineffective the system of granting loans, subsidies, the high degree of wear and tear of the material and technical base and the low level of innovation innovations in enterprises. Also, a number of measures are indicated for the organizational development of food industry enterprises in the conditions of uncertainty. The main ones are: insignificant investment attractiveness; Reducing the supply of raw materials from agriculture, on which the price and quality of products depend; the price of the rent for agricultural land; climatic conditions; outdated equipment and imperfect raw material handling equipment; non-compliance with international quality standards; dependence of export of Ukrainian products on demand in foreign markets; lack of financial resources.

Key words: food industry, volumes of production, organizational development, indices of production, conditions of uncertainty, innovative development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За умов невизначеності та підтримки економічного стану країни необхідно реалізовувати та розвивати основні галузі країни. Харчова промисловість займає лідируючі позиції і може забезпечити конкурентоздатність української продукції не лише на вітчизняному ринку, а й на зовнішньому. Саме тому необхідно провести діагностику організаційного розвитку цієї галузі та прийняти заходи щодо усунення причин її занепаду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженням стану харчової промисловості, основних проблем, з якими стикаються українські підприємства, та методів поліпшення функціонування цієї галузі займалися багато вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Значний внесок у дослідження проблеми теоретико-методологічного та прикладного забезпечення ефективного розвитку й управління підприємствами переробної промисловості та її базової ланки – харчової промисловості зробили такі вітчизняні вчені-економісти,

як П. Борщевський, Н. Бутенко, Н. Грішина, Л. Дейнеко, О. Дацій, В. Ємцев, А. Заїнчковський, В. Ільчук, П. Прядко, М. Сичевський, Л. Чернюк.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану харчової промисловості України та виявленні основних проблем, що заважають організаційному розвитку галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних умовах проблемам розвитку промисловості надається першочергове значення та є одним із національних пріоритетів. Структурно продовольче забезпечення включає виробництво, розподіл, обмін і споживання продуктів харчування на всіх сегментних зрізах, зокрема ключова роль відводиться сільському господарству і харчовій промисловості, які в сукупності формують агропромисловий комплекс та ринок продовольчих товарів. Харчова промисловість для нашої країни є важливою сферою, що може задовольнити потреби не лише внутрішнього споживання, а й є поставальником продуктів харчування на світові

ринки. Харчова промисловість, задіяна у формуванні експортного потенціалу нашої держави, може позитивно впливати на економічне зростання України, є пріоритетом у забезпеченні економічної безпеки держави і досягненні високої національної конкурентоспроможності країни. Також потрібно зазначити, що важливість харчової промисловості для економіки нашої країни зумовлена обсягом податкових надходжень, які вона забезпечує.

Саме тому провідна роль у складі переробної промисловості належить саме харчовій галузі, оскільки її функціонування спрямовується на переробку сільськогосподарської сировини.

Загалом, з огляду на важливість для всього агропромислового комплексу, харчова галузь є своєрідним «локомотивом» економіки нашої держави й її розвитку та включає в себе сукупність господарюючих суб'єктів, діяльність яких спрямовується на задоволення потреб населення в продовольстві, важливість якої полягає у тому, що продукція, яка виробляється харчовими підприємствами, належить до товарів першої необхідності, тому користується постійним попитом. Харчова промисловість об'єднує у сво-

Таблиця 1

Обсяг реалізованої продукції харчової промисловості підприємствами України за 2017–2018 рр., млн грн

№ п/п	Вид продукції	2017		2018		Частка обсягу РП, %	
		обсяг реалізованої продукції	обсяг продукції, реалізованої за кордон (млн грн без ПДВ та акцизу)	обсяг реалізованої продукції	обсяг продукції, реалізованої за кордон (млн грн без ПДВ та акцизу)	2017	2018
	Промисловість	2153031,3	596313	2508579,5	682022,3	100	100
1.	Переробна промисловість	1400214	517745,5	1636893	594272,4	65,03	65,25
1.1.	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	451114,8	122003,2	504332,4	135342,8	20,95	20,10
1.1.1	Виробництво харчових продуктів	380695,6	110019,8	422730,5	125272,6	17,68	16,85
	м'ясо та м'ясні продукти	62921,8	1127,2	75160,6	2205,4	2,92	3,00
	олія та тверді жири	115350	79628,6	132746,4	88918,4	5,36	5,29
	риба	3782,2	972,1	4853,6	509,9	0,18	0,19
	фрукти і овочі	13142,5	3668,7	15680,6	3910,7	0,61	0,63
	молочні продукти	51561,5	4253,9	57638,6	4285,6	2,39	2,30
	хліб, хлібобулочні і борошняні вироби	306998,6	3080,5	33733,7	1019,9	14,26	1,34
1.1.2	Напої	46902,4	3184,7	55394	3519,9	2,18	2,21
1.1.3	Тютюн	23516,8	8798,7	26207,9	10250,3	1,09	1,04
1.2	Інші підгалузі переробної промисловості	949099,2	395742,3	1132560,6	458929,6	44,08	45,15
2.	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	313824,8	77122,3	380828,1	85105,7	14,58	15,18
3.	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	416616,6	-	465276,5	-	19,35	18,55
4.	Водопостачання: каналізація, поводження з відходами	22375,9	-	25581,9	-	1,04	1,02

єму складі десятки підгалузей, основними серед яких є: цукрова, молочна, олійно-жирова, хлібопекарська, кондитерська, м'ясна, спиртова, лікєро-горілчана, пиво-безалкогольна, тютюнова та низка інших.

Глобальний попит на продовольство продовжує зростати, зокрема росте й потреба в експорті продуктів харчування, тому вітчизняні підприємства харчової промисловості поклика-

ні прискорено інтегрувати свою діяльність не лише в європейській, а й у світогосподарський простір. Саме тому нами запропоновано розглядати харчову промисловість як зразкову для організаційного розвитку підприємств за умов невизначеності.

Харчова промисловість займає друге місце за обсягами реалізованої продукції. У 2016 р. обсяг реалізованої продукції хар-

чової промисловості становив 381,4 млрд грн (21,6% всього обсягу в промисловості), з яких було експортовано продукції на 91,4 млрд грн (19,6% до обсягу промислової продукції, реалізованої за межі країни) (табл. 1) [1].

Із табл. 1 видно, що у загальній структурі за обсягами реалізованої продукції переробна промисловість займає майже с усієї промисловості нашої держави і в 2017 р. становила 65,03%, а в 2018 р. – 65,25%. Добувна промисловість зросла в 2018 р. порівняно з 2017 р. на 0,6% і становила 15,8%. Постачання електроенергії, газу, пари в 2018 р. становило 18,55%. Найменшу частку в структурі промисловості займає водопостачання: у 2018 р. – 1,02%. Наочно зобразимо це на рис. 1.

У структурі переробної промисловості частка виробництва харчових продуктів у 2017 р. становила 17,68%, а включаючи напої і тютюнові вироби – 20,95%, що становить близько 1/5 частини всієї промисловості нашої країни. У 2018 р. обсяг реалізованої продукції харчової промисловості становив 422 730,5 млн грн, або 16,85% від обсягу всієї реалізованої промислової продукції (рис. 2), у тому числі обсяг харчової про-

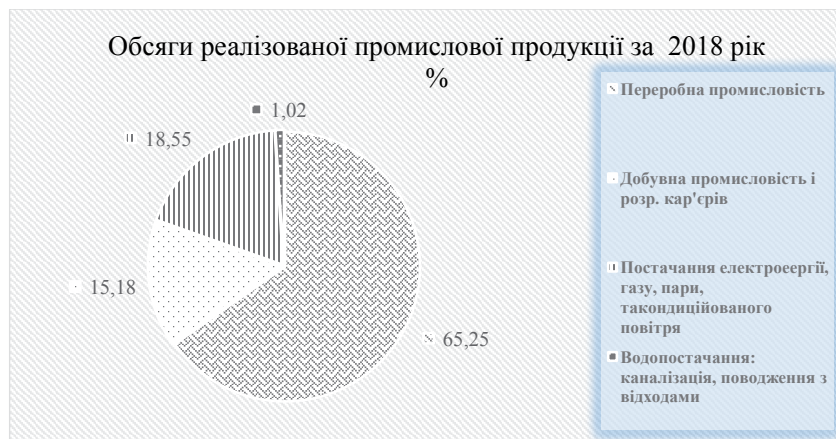

Рис. 1. Обсяги реалізованої промислової продукції за 2018 р., %

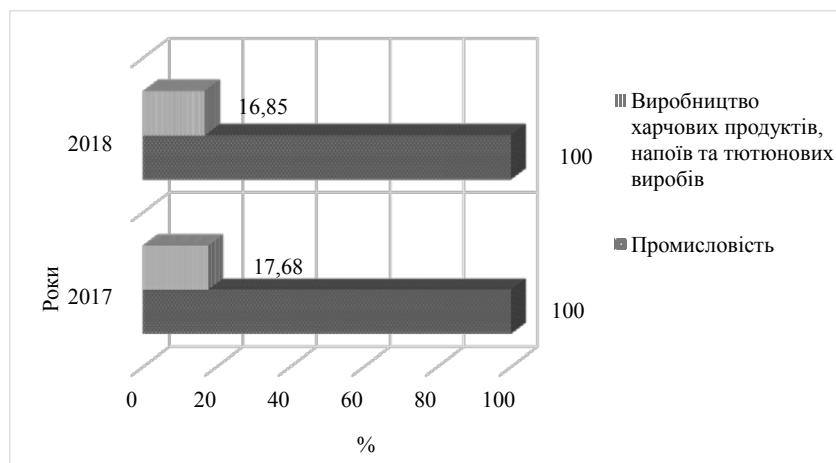

Рис. 2. Співвідношення обсягів реалізованої харчової продукції до обсягів промислової продукції у 2017–2018 рр., %

Таблиця 2

Зміна обсягів виробництва основних видів продукції харчової промисловості

Група товарів	Темпи приросту, %				
	2005/2004	2010/2009	2015/2014	2016/2015	2017/2016
Продукти харчування	+17,5	+10,7	+44,4	+8,5	+13,4
Хліб і хлібопродукти	-1,1	+12,3	+60,6	+11,1	+8,4
м'ясо та м'ясопродукти	+30,3	+2	+31,3	+7,3	+20,9
риба та продукти з риби	+29,8	+5,1	+60,2	+5,1	+1,7
молоко, сир та яйця	+23,4	+21,9	+28,5	+14,1	+20,8
олія та жири	+24	+9,6	+45,5	+13,4	+15,4
фрукти	+20,6	+5,1	+72,4	-1,8	+15,2
овочі	-8,3	+14,5	+30,8	-6,4	+10,3
цукор	+27,5	+57,5	+36	+17,8	+6,8

дукції, реалізованої за межі країни в 2018 р., становив 125 272,6 млрд грн (18,37% від обсягу експорту всієї української промисловості за цей період) (рис. 2).

Із цього співвідношення видно, що харчова промисловість України має велике значення, адже протягом років галузь утримує одне з перших місць у структурі промислового виробництва України та виробляє майже п'яту частину від загального випуску промислової продукції для економіки країни, підприємства цієї галузі забезпечують розвиток промисловості, а суспільство – стабільним випуском конкурентоспроможної продукції та формують продовольчу безпеку країни.

Необхідно зазначити, що найбільші частки реалізації харчової продукції припадають на виробництво:

- м'яса та м'ясних продуктів – 75 160,6 млн грн (2,92% до всієї реалізованої продукції);
- олії та тваринних жирів – 132 746,4 млн грн (5,36%);
- напоїв – 55 394 млн грн (2,18%);
- молочної продукції – 57 638,6 млн грн (2,3% до всієї реалізованої продукції).

Отже, харчова промисловість на загальнодержавному рівні займає перше місце за обсягами реалізованої промислової продукції серед усіх галузей промисловості і має позитивну динаміку питомої ваги.

Для дослідження тенденцій обсягів виробництва харчової продукції також було проаналізовано індекс харчової продукції (рис. 3).

Як свідчать дані, представлені на рис. 3, із 2007 по 2009 р. результативність галузі знижувалася в середньому на 3–6% щорічно. Це відбувалося внаслідок негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України загалом та на діяльність підприємств харчової промисловості зокрема. З 2009 по 2012 р. приріст в обсягах виробництва становив щорічно 1–3%. У 2012–2018 рр. динаміка обсягів виробництва була нестабільною. Спади виробничої діяльності спостерігалися у 2013, 2015 та 2018 рр. на 5%,

10,7% та 1,5% відповідно, зростання виробництва – на 2,5%, 4,4% та 2,9% відповідно у 2014, 2016 та 2017 рр. Але у цілому порівняно з 2007 р. лінія тренду свідчить про загальну тенденцію до зниження темпів виробництва, що є наслідком низької платоспроможності населення.

Аналіз трендів обсягів виробництва продукції харчової промисловості в 2017 та 2016 рр. має позитивну тенденцію (табл. 2).

Зокрема, збільшилося виробництво м'яса та м'ясопродуктів у 2017 р. на 20,9% порівняно з 2016 р., значно зросли обсяги виробництва молока, сиру та яєць (+20,8%). У 2017 р. в Україні збільшено випуск хліба та хлібобулочних виробів на 8,4%. Також у цей період було збільшено обсяги виробництва олії (+15,4%) та цукру (+6,8%). Негативний результат за досліджуваній період бачимо лише у 2016 р. порівняно з 2015 р., його мали підприємства, що займалися вирощуванням фруктів (-1,8%). Стабільний ріст виробничої діяльності за останні роки спостерігається у молочній промисловості, борошно-круп'яній, м'ясній та на бакалійних підприємствах.

Необхідно зазначити, що основними перешкодами для організаційного розвитку галузі харчової промисловості в аспекті збільшення обсягів виробництва є недостатня ефективність ринків сільськогосподарської продукції, монополія деяких із торговельних компаній, низька якість сировини, зокрема і кінцевої продукції, невідповідність системи норм харчових продуктів європейській та міжнародній практиці, неефективна система надання кредитів, дотацій, високий ступінь зношеності матеріально-технічної бази і низький рівень інноваційних упроваджень на підприємствах.

Проаналізувавши сучасний стан харчової промисловості України, можна виокремити низку проблем, які будуть стримувати організаційний розвиток підприємств даної галузі:

- незначна інвестиційна привабливість;
- скорочення обсягів постачання сировини від сільського господарства, від якого залежать ціна та якість продукції;

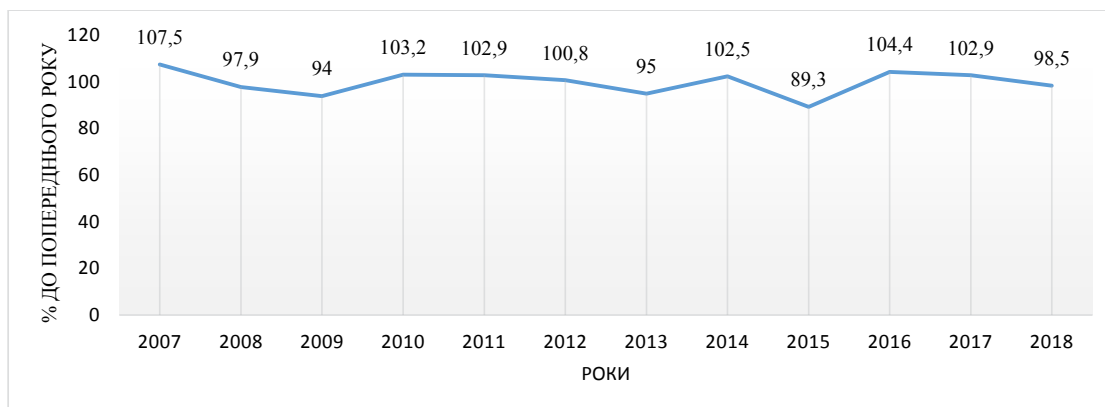

Рис. 3. Динаміка індексів виробництва продукції харчової промисловості за 2007–2018 рр.

- ціна на орендну плату за сільськогосподарські землі;
- кліматичні умови;
- застаріле обладнання та недосконала техніка обробки сировини;
- невідповідність міжнародним стандартам якості;
- залежність експорту української продукції від попиту на іноземних ринках;
- недостатня забезпеченість фінансовими ресурсами.

Для організаційного розвитку харчової промисловості України, необхідно прийняти та реалізувати такі заходи:

- розширити нові ринки збуту, а також реконструювати існуючі;
- дотримуватися міжнародних стандартів якості продукції;
- впровадити інноваційні заходи;
- залучати інвестицій;
- зацікавити фінансові структури, зокрема для надання вигідних кредитів для розвитку;
- переймати досвід розвинених країн.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, для ефективного розвитку харчова промисловість має як сировинну базу, так і трудові ре-

сурси. Проте існує низка чинників, що не дає поштовху до розвитку даної галузі, серед яких: інноваційний складник, інвестиційна політика, нестабільна політична ситуація та ін. Вирішення даних проблем та реалізація певних заходів дадуть змогу здійснити поштовх до розвитку харчової промисловості України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Прес-служба Мінагрополітики. URL: <http://www.minagro.gov.ua/node/24752> (дата звернення: 24.04.2019).
2. Статистичний щорічник України за 2017 рік. / за ред. І.Є. Вернера. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf (дата звернення: 03.05.2019).

REFERENCES:

1. Press service of the Ministry of Agrarian Policy. URL: <http://www.minagro.gov.ua/node/24752> (application date: 24/04/2019).
2. Statistical Yearbook of Ukraine for 2017. STATE SERVICE OF STATISTICS OF UKRAINE / edited by I. E. Werner. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_en.pdf (application date: 03/05/2019).

УДК 330.342:332.025.12(477)

Мельникова О.В.*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, фінансів і обліку
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди***Олійник Ю.О.***кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри економіки, фінансів і обліку
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди***Melnikova Olga***Candidate of Sciences (Pedagogic), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of economics, finance and accounting
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University***Oliynyk Yuliia***Candidate of Sciences (Pedagogic),
Associate Professor of the Department of economics, finance and accounting
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF FISCAL POLICY EFFICIENCY IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто окремі питання ефективності фінансової політики в Україні та переорієнтацію фінансових інструментів державної політики на стимулювання економічного зростання. Здійснено аналіз дохідної та видаткової частин державного бюджету України в 2017–2018 рр. Визначено негативні тенденції в процесі формування та реалізації фінансової політики України у зазначений період і взагалі за роки незалежності (з 1991 р.). Для обґрунтування і досягнення ефективною бюджетної політики зі стимулювання економіки країни досліджено макроекономічний вплив інструментів фінансової політики та використано дані за період 2014–2018 рр. Установлено основні стратегічні напрями реформування фінансової політики України. Аргументовано, що для цього потрібно відновити фінансову консолідацію і послідовно скоротити обсяг державного і гарантованого державою боргу. Крім того, потрібні раціоналізація витрат держави та переорієнтація коштів на статті видатків, які позитивно впливатимуть на довгострокове зростання економіки.

Ключові слова: фінансова політика, державний бюджет, податки, державний борг, державні видатки, державні доходи.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены отдельные вопросы эффективности фискальной политики в Украине и переориентации фискальных инструментов государственной политики на стимулирование экономического роста. Проведен анализ доходной и расходной частей государственного бюджета Украины в 2017–2018 гг. Определены негативные тенденции в процессе формирования и реализации фискальной политики Украины в указанный период и за годы независимости (с 1991 г.). Для обоснования и достижения эффективной бюджетной политики по стимулированию экономики страны исследовано макроекономическое влияние инструментов фискальной политики и использованы данные за период 2014–2018 гг. Установлены основные стратегические направления реформирования фискальной политики Украины. Аргументировано, что для этого нужно восстановить фискальную консолидацию и последовательно сократить объем государственного и гарантированного государством долга. Кроме того, необходимы рационализация расходов государства и переориентация средств на статьи расходов,

которые будут положительно влиять на долгосрочный рост экономики.

Ключевые слова: фискальная политика, государственный бюджет, налоги, государственный долг, государственные расходы, государственные доходы.

ANNOTATION

The article considers separate issues of the effectiveness of fiscal policy in Ukraine and reorientation of fiscal instruments of state policy to stimulate economic growth. An analysis of the revenue and expenditure portions of the state budget of Ukraine in 2017–2018 yy. is analyzed. The economy of Ukraine maintains low economic growth, has numerous institutional and structural problems, the overcoming of which is inextricably linked with the change of direction and tools of fiscal policy. The article combines general and special methods of scientific research. The theoretical and methodological basis of the research was verified by the time and recognized by the scholars of different economic schools of the principles of objectivity, orientation to universal human civilization values, historicism, which gave the opportunity to fully comprehensively and comprehensively understand the complex processes of the improvement of fiscal policy at the macro level. The urgent issues of the pragmatism of fiscal policy of Ukraine remain the solution not only of short-term tasks, but also the achievement of strategic goals, in particular, ensuring economic growth in the state and the welfare of its citizens. The negative tendencies in the process of formation and realization of fiscal policy of Ukraine during the indicated period and during the years of independence since 1991 have been determined. To substantiate and achieve effective budget policy on stimulation of the country's economy, the macroeconomic influence of fiscal policy instruments is investigated and data for the period 2014–2018 yy. are used. The main strategic directions of reforming Ukraine's fiscal policy are established. It is argued that for this purpose, it is necessary to restore fiscal consolidation and consistently reduce the volume of state and state-guaranteed debt. In addition, the rationalization of the state's expenditures and the reorientation of funds to expenditure items, which will have a positive effect on the long-term growth of the economy. The task of modernizing the Ukrainian industry is inextricably linked with the mobilization of public investment and investment / loans of international institutions, especially at the initial stage of modernization. Foreign researchers note that international

and state investments should intensify the process of adaptation of enterprises to new conditions, their market reorientation, the formation of new industrial relations, and the improvement of the product line. The authors scientific recommendations may be useful for the relevant state bodies in order to improve and intensify their activities to protect improvement of budgetary and financial policy. The work proposals for fiscal policy as a means of stabilizing the economy.

Key words: fiscal policy, state budget, taxes, public debt, government expenditures, government revenues.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економіка України зберігає низькі темпи економічного зростання, має численні інституційні та структурні проблеми, подолання яких нерозривно пов'язане зі зміною спрямованості і інструментарію фінансової політики.

Актуальним питанням прагматики фінансової політики України залишається вирішення не лише короткострокових завдань, а й досягнення стратегічних орієнтирів, зокрема забезпечення економічного зростання в державі та добробуту її громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Останнім часом значну увагу вітчизняних експертів привертають проблеми фінансової вразливості і фінансових дисбалансів в Україні. Дана проблематика представлена в дослідженнях А. Борисова, В. Зубенко, З. Варналія, П. Мельника, А. Рудика, П. Самуельсона, І. Самчинської, З. Соломенко, Л. Тарангул, П. Тимошенко та ін.

Незважаючи на значні здобутки у дослідженні вказаної проблеми, низка питань щодо реформування фінансової політики України вимагає досліджень і наукових доробок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є оцінка теоретичних підходів і розкриття сутності фінансової політики держави, виявлення проблем наповнення бюджету України, розроблення пропозицій щодо фінансової політики як засобу стабілізації економіки. Досягнення поставленої мети вимагає вирішити такі завдання: дослідити теоретичні засади фінансової політики; окреслити проблеми та перспективи удосконалення фінансової політики на макрорівні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В економічній літературі під фінансовою політикою розуміють діяльність уряду в галузі оподаткування, державних витрат, державного бюджету, що має на меті забезпечення зайнятості населення та вирішення економічних проблем у країні [1]. Можна доповнити зміст фінансової політики переліком заходів, які запроваджуються в межах фінансової політики:

– сукупність заходів держави у сфері оподаткування й державних витрат шляхом впливу на стан господарської кон'юнктури, перерозподілу національного доходу, нагромадження необхід-

них ресурсів для фінансування соціальних програм [2, с. 3–12];

– процес установаження державного оподаткування та державних видатків так, щоб вони допомагали стримувати коливання економічного циклу та сприяли підтриманню розвитку економіки високої зайнятості, вільної від надмірної інфляції та дефляції [3].

Тобто фінансова політика поєднує у собі податковий та бюджетний механізми і включає мобілізацію фінансових ресурсів від сплати податків, а також їх розподіл та ефективне використання.

Державний бюджет складається з дохідної та видаткової частин.

Доходи державного бюджету України – це фінансові ресурси держави, що спрямовуються на виконання її функцій. Надходження таких ресурсів урегульовано відповідними нормативними актами. Бюджетним кодексом України визначено, що доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ). Надходження бюджету – це доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів із депозитів, надходження внаслідок продажу цінних паперів.

У процесі виконання державного бюджету розрізняють видатки бюджету і витрати бюджету. Видатки бюджету – це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. Однак у бюджетному процесі є такі специфічні фінансові ресурси, які не є видатками бюджету, а використовуються з іншими цілями, а саме для: погашення боргових бюджетних зобов'язань; надання кредитів із бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування. До витрат бюджету належать видатки бюджету, надання кредитів із бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів [4, с. 45–49].

Для емпіричного дослідження макроекономічного впливу інструментів фінансової політики використано дані за період 2014–2018 рр.

За аналізований період державний бюджет виконано з дефіцитом, який у 2018 р. становив 59,2 млрд грн [5]. Помірне збільшення бюджетного дефіциту в умовах відновлення економічного зростання вказує на позитивну величину фінансового імпульсу в 2018 р., що означає впровадження урядом стимулюючої бюджетно-податкової політики, яка зробила свій внесок у поживлення економічної діяльності.

До загального фонду державного бюджету за 2018 р. надійшло 833,6 млрд грн, що на 135,2 млрд грн, або на 19,4%, більше, ніж за 2017 р.

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі надходжень до державного бюджету України становили такі податкові надходження:

– податок на додану вартість – 295,1 млрд грн, що на 44,5 млрд грн, або на 17,8%, більше, ніж у 2017 р.;

– акцизний податок – 86,9 млрд грн, що на 8,1 млрд грн, або на 8,5%, менше, ніж у 2017 р., що пояснюється збільшенням відсотку відрахувань до спеціального фонду надходжень податку на нафтопродукти і транспортні засоби, а також скороченням обсягів виробництва тютюнових виробів;

– податок на прибуток підприємств – 95,7 млрд грн, що на 31,8 млрд грн, або на 49,8%, більше, ніж у 2017 р.;

– податок та збір на доходи фізичних осіб (у т. ч. військовий збір і податок на доходи фізичних осіб із доходу у вигляді відсотків) – 91,7 млрд грн, що на 16,7 млрд грн, або на 22,3%, більше, ніж у 2017 р.

За 2018 р. державний бюджет України отримав 928,1 млрд грн, що на 134,7 млрд грн, або на 17,0%, більше, ніж у 2017 р. [6].

Протягом 2018 р. сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилася у гривневому еквіваленті на 26,94 млрд грн порівняно з попереднім роком, у доларовому еквіваленті державний та гарантований державою борг збільшився на 2,02 млрд дол. США. За оперативними даними, станом на 31 грудня 2017 р. державний та гарантований державою борг України становив 2 141,67 млрд грн, або 76,31 млрд дол. США, у тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 1 375 млрд грн (64,20% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу); державний та гарантований державою внутрішній борг – 766,68 млрд грн (35,80%) [7].

Цього року було проведено капіталізацію банків із відповідним коригуванням граничного обсягу державного боргу на загальну суму 70,7 млрд грн, у тому числі: ПАТ «Державний експортно-імпорتنний банк України» – на суму 7,72 млрд грн; ПАТ «Державний ощадний банк України» – на суму 14,62 млрд грн, ПАТ «КБ «ПриватБанк» – на суму 48,36 млрд грн. Розмір державного та гарантованого державою боргу розраховується у грошовій формі як непогашена номінальна вартість боргових зобов'язань у валюті кредиту (позики) [7].

Таким чином, можна визначити такі тенденції в процесі реалізації фіскальної політики:

1. Накопичено значний обсяг державного боргу, який має високу вартість обслуговування, що призводить до зменшення первинних витрат бюджету на розвиток людського капіталу, активізацію економічної діяльності й до стагнації економіки. За високого рівня боргового навантаження національна економіка характеризується низькими і нестабільними темпами економічного зростання, а також значною вразливістю до впливу зовнішніх шоків. Зі збільшенням обсягу боргу підвищуються і ризики його рефінансування, а також зростають витрати на обслуговування боргу, що ми й бачимо, беручи до уваги статистичні дані за минулі роки.

2. Поширення практики виплати заробітної плати «в конвертах», що, своєю чергою, спричиняє недоотримання коштів Пенсійним фондом та фондами соціального страхування. Така ситуація спровокована високим рівнем податкового навантаження на фонд заробітної плати, яке в сукупності формують внески до зазначених фондів. Ця проблема може поглибитися у зв'язку з реалізацією планів уряду щодо підвищення пенсійного віку населення.

Пріоритетними заходами бюджетно-боргової політики повинні стати:

1. Відновлення фіскальної консолідації і послідовне скорочення обсягу державного і гарантованого державою боргу.

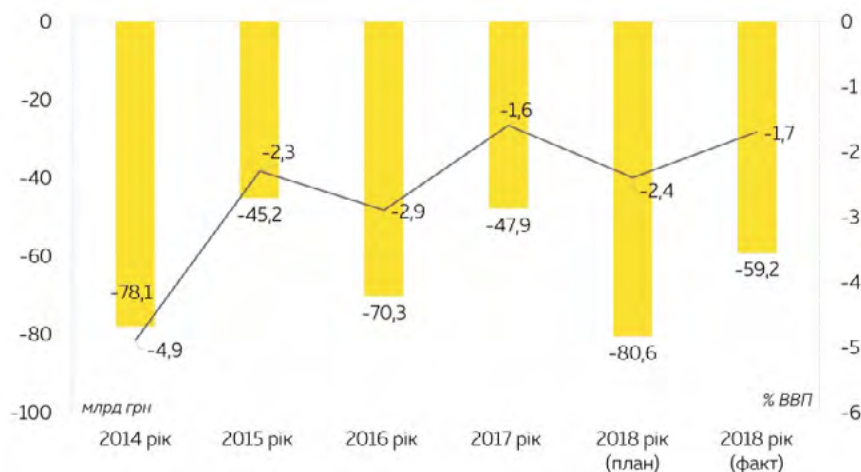

Рис. 1. Основні показники виконання державного бюджету України [5]

2. Раціоналізація тих витрат держави та переорієнтація коштів на статті видатків, які позитивно впливатимуть на довгострокове зростання економіки. Скорочення субсидій традиційним секторам економіки та переорієнтація державної допомоги на забезпечення розвитку регіонів, підтримку середнього та малого підприємництва, захист навколишнього природного середовища, проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність, підтримку сільського господарства. Сільське господарство є найбільш динамічно зростаючим видом діяльності і має позитивні перспективи на експортних ринках.

3. Модифікація управління державним боргом з урахуванням наявних загроз і викликів. Інтенсифікація зусиль зовнішньополітичних відомств України в напрямі ініціювання програм масового кредитування технологічної модернізації українських підприємств міжнародними банківськими інститутами. Для цього необхідно збільшення компонента технічної допомоги промисловцям і підприємцям для підготовки якісних інвестиційних проектів по лінії МБРР і Інвестиційного фонду політики сусідства ЄС.

Для збільшення частки державного боргу в національній валюті випуск облігацій у національній валюті для іноземних інвесторів є одним із завдань управління державним боргом. Для збільшення участі іноземних інвесторів на внутрішньому ринку державних цінних паперів необхідним є як спрощення доступу, так і стимулювання їхньої зацікавленості через розширення доступу до інформації та шляхом випуску ОЗДП, номінованих у національній валюті. Також важливими є заходи зі стимулювання ліквідності на вторинному ринку державних цінних паперів, у тому числі шляхом побудови еталонної кривої дохідності ОВДП через випуск ліквідного обсягу еталонних інструментів ліквідним обсягом (benchmark bonds), використання таких інструментів активного управління, як обмін та викуп (switches, buy-backs). Реалізація таких заходів дасть змогу залучити на внутрішній ринок «якірних» інвесторів, що, своєю чергою, створить передумови для здійснення більших за обсягом випусків ОВДП із довшим строком до погашення та зменшення вартості запозичення [8, с. 15].

Завдання модернізації української промисловості нерозривно пов'язане з мобілізацією державних інвестицій та інвестицій/кредитів міжнародних установ, особливо на початковій стадії модернізації. Зарубіжні дослідники відзначають, що міжнародні та державні інвестиції повинні активізувати процес адаптації підприємств до нових умов, їх ринкову переорієнтацію, формування нових виробничих зв'язків, удосконалення продуктової лінії.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, активізація внутрішнього ринку державних цінних паперів передбачає проведення

регулярної емісії стандартизованих державних облігацій в обсягах, достатніх для забезпечення високої ліквідності ринку. Скорочення операцій із депозитними сертифікатами НБУ дасть змогу подолати сегментацію ринку державних цінних паперів й усунути небажану конкуренцію для боргових зобов'язань уряду. Активне залучення фізичних осіб до ринку внутрішніх позик і формування для них певного переліку цінних паперів зі специфічними параметрами, охоплення широкого кола роздрібних інвесторів дали б змогу підвищити стабільність функціонування ринку ОВДП і поступово сприяли б зниженню ринкових процентних ставок за позиками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Москва, 2003. 642 с.
2. Соломенко С.М. Бюджет повної зайнятості та фінансова політика. *Фінанси України*. 2008. № 4. С. 3–12.
3. Самуэльсон П. Экономика. Москва, 1997. 586 с.
4. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Зубенка. Київ, 2017. 184 с.
5. Виконання державного бюджету за 2018 рік. *Міністерство фінансів України*. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/MinFin_budget_2018_pdf (дата звернення: 08.06.2019).
6. Інформація про стан виконання зведеного та державного бюджетів України за 2018 р. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/pokaznyky-vykonannia-bjudzhetu-ukrainy--rr?category=bjudzhet&subcategory=bjudzhet-nastupnogo-roku> (дата звернення: 07.06.2019).
7. Звіт про виконання у 2017 році Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017–2019 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 905. *Міністерство фінансів України*. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Zvit_po_Strategii_za_2017.pdf (дата звернення: 08.06.2019).
8. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2019–2022 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2019 № 473. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/UUUUUMTDS%202019-2022_UKR_v05062019%20FP.pdf (дата звернення: 06.06.2019).

REFERENCES:

1. Borisov A. B. Bol'shoj ekonomicheskij slovar'. M., 2003. 642 p.
2. Solomenko S. M. Bjudzhet povnoji zajnjatosti ta fiskaljna polityka. Finance of Ukraine. 2008. № 4. P. 3-12.
3. Samuelson P. Ekonomika. Moscow. 1997. 586 p.
4. Suchasna bjudzhetna systema: pravyla ta procedury: navchalnyj posibnyk. eds. V. V. Zubenko; IBSEI, Project «Strengthening Local Financial Initiative (IMF-II) Implementation». Kiev, 2017. 184 p.
5. Vykonannya derzhavnogho bjudzhetu 2018 rik / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/MinFin_budget_2018.pdf (data zvernennja 08.06.2019).
6. Informacija pro stan vykonannja Zvedenogho ta Derzhavnogho bjudzhetiv Ukrainy za 2018 r. Vykonannja derzhavnog-

- ho bjudzhetu 2018 rik / Ministerstvo finansiv Ukrainy URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/pokaznyky-vykonania-biudzhetu-ukrainy--rr?category=bjudzhet&subcategory=bjudzhet-nastupnogo-roku> (data zvernennja 07.06.2019).
7. Zvit pro vykonannja u 2017 roci Serednjostrokovoji strateghiji upravlinnja derzhavnym borghom na 2017-2019 roky, zatverdzenoji postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 ghrudnja 2017 r., № 905 / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Strategy report for 2017.pdf> (data zvernennja 08.06.2019).
8. Pro zatverdzhennja Serednjostrokovoji strateghiji upravlinnja derzhavnym borghom na 2019-2022 roky : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5.06.2019 r. № 473. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/UUUUUMTDS%202019-2022_UKR_v05062019%20FP.pdf (data zvernennja 06.06.2019).

УДК 338.242: 334

Пакуліна А.А.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки**Харківського національного університету будівництва та архітектури***Белоглазова К.В.***студентка**Харківського національного університету будівництва та архітектури***Пакуліна Г.С.***аспірантка**Харківського національного університету будівництва та архітектури***Pakulina Alevtyna***Candidate of sciences (Economics), associate professor,
associate professor of Department of Economics,
Kharkov National University of Civil Engineering
and Architecture***Bielohlazova Kateryna***Student, Economic faculty,**Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture***Pakulina Hanna***Postgraduate student, Department of Economics,**Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture*

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПРОТИСТОЯННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

DEVELOPMENT OF THE CREATIVE ECONOMY IN THE FACE OF THE GLOBAL CRISIS

АНОТАЦІЯ

У статті доведено, що креативність є важливим чинником економічної стабільності та сталого розвитку України. Креативні індустрії дають змогу генерувати прибуток, створювати нові робочі місця, нові індустрії. Вони істотно збільшують випуск традиційних видів продукції, модернізують промислові процеси, прискорено реструктурують виробництво. Креативні індустрії дають змогу освоювати нові ринки і створювати «м'які» інфраструктури для культурного туризму, поліпшувати промислову інфраструктуру та інвестиційне оточення. Це дає змогу відроджувати території, посилювати конкуренцію і дає поштовх інноваційному розвитку, збільшує продуктивність праці і кількість висококваліфікованих людських ресурсів. Креативна економіка грає важливу роль в протистоянні України глобальній кризі. Мегаполіси України є величезними інноваційними лабораторіями в умовах креативної економіки. Креативний людський капітал є рушійною силою сучасної економіки. На етапі становлення креативної економіки зростає потреба в розробленні нових теоретичних, методологічних, методичних і практичних методів і підходів до активізації, раціонального й ефективного використання креативного інтелектуального людського потенціалу. Цей потенціал є головним джерелом і стратегічним інструментом ефективного використання працівників підприємств.

Ключові слова: креативна економіка, глобальна криза, регіон, мегаполіс, інтелектуальний потенціал, ефективність.

АННОТАЦИЯ

В статье доказано, что креативность является важным фактором экономической стабильности и устойчивого развития Украины. Креативные индустрии позволяют генерировать прибыль, создавать новые рабочие места, новые индустрии. Они существенно увеличивают выпуск традиционных видов продукции, модернизируют промышленные процессы, ускоренно реструктурируют производство. Креативные индустрии

позволяют осваивать новые рынки и создавать «мягкие» инфраструктуры для культурного туризма, улучшать промышленную инфраструктуру и инвестиционное окружение. Это позволяет возрождать территории, усиливать конкуренцию и дает толчок инновационному развитию, увеличивает производительность труда и количество высококвалифицированных человеческих ресурсов. Креативная экономика играет важную роль в противостоянии Украины глобальному кризису. Мегаполисы Украины являются огромными инновационными лабораториями в условиях креативной экономики. Креативный человеческий капитал является движущей силой современной экономики. На этапе становления креативной экономики существенно возрастает потребность в разработке новых теоретических, методологических, методических и практических методов и подходов активизации, рационального и эффективного использования креативного интеллектуального человеческого потенциала. Этот потенциал является главным источником и стратегическим инструментом эффективного использования творческого потенциала работников предприятий.

Ключевые слова: креативная экономика, глобальный кризис, регион, мегаполис, интеллектуальный потенциал, эффективность.

ANNOTATION

The authors prove that creativity is an important factor of economic stability and sustainable development of Ukraine. Creative industries allow generating profits, creating new jobs, new industries. They substantially increase the production of traditional types of products, upgrading industrial processes, rapidly restructuring production. Creative industries allow to develop new markets and create "soft" infrastructure for cultural tourism, improve industrial infrastructure and investment environment. This allows reviving territories, increasing competition and giving impetus to innovative development, increasing productivity and the number of highly qualified human resources. The author uses a variety of method-

ological tools. The tools include methods of analysis, generalization, design, statistical methods. The creative economy plays an important role in Ukraine's opposition to the global crisis. Megacities of Ukraine are huge innovative laboratories in the conditions of creative economy. Creative human capital is the driving force of the modern economy. At the stage of formation of the creative economy significantly increases the need to develop new theoretical, methodological, methodological and practical methods and approaches to enhance the rational and effective use of creative intellectual human potential. This potential is the main source and strategic tool for effective use of the creative potential of employees. Under the creative personality researchers understand a specific person who has the ability to reproduce fundamentally new knowledge, skills and competencies. Creative personality has the ability to think outside the box, generate new ideas and solutions. The authors substantiate that creative workers work much more effectively than their colleagues and make full use of their creative potential.

Under the creative economy, the authors understand the totality of specific socio-economic relations. These relationships arise in the process of production, distribution, exchange and consumption. They are based on non-standard, non-traditional ideas, concepts, strategies, activities that provide an effective solution to socio-economic problems on the basis of new knowledge and fundamentally new solutions. The authors identify the features of the creative economy as a systemic phenomenon:

Key words: creative economy, global crisis, region, metropolis, intellectual potential, efficiency.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Стан сучасного світу характеризується глобалізацією всіх соціально-економічних і суспільно-політичних процесів, трансформацією ціннісних систем та поглядів, перенасиченістю інформаційного простору й комунікаційних систем. Розглядаючи соціально-економічну ситуацію, необхідно відзначити, що невизначеність ринку, динамізм соціокультурної формації, підвищені вимоги споживачів і співробітників, гіперконкуренція призводять до наростання кризових явищ і різних міжнаціональних конфліктів. Нині відбувається зміна епох світового соціокультурного розвитку на нову епоху творчості (креативу). Цей висновок узгоджується з висновком дослідників японського аналітичного центру – Інституту Номура (Nomura Research Institute – NRI). Актуальність і складний характер розглянутих явищ послужили підставою вибору теми проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Важливі регіональні аспекти розвитку державно-приватного партнерства, його ролі в соціально-економічному розвитку територій представлені в наукових працях Т. Манро [1], С. Аріеті [2], Ч. Лендрі [3], Ф. Біанчіні [3], Дж. Хокінса [4], Р. Флорида [5] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Ядром і смисловим центром нової креативної економіки є творчість, ідея, яку створює людина. Саме креативний потенціал людського ресурсу представлений центром наявної формації. Креативний потенціал індиві-

дуума виробляє новизну, генерує нові відкриття та ідеї, вміє продуктивно вирішувати складні проблеми і, що дуже важливо, рішуче і негайно впроваджує їх у практику. У такому підході вже не інформація відіграє ключову роль, а творчі та креативні люди, які генерують нові ідеї й утілюють їх у життя. При цьому саме креативність є оціночним ресурсом індивіда і рушійним чинником соціально-економічного та соціально-культурного розвитку країни. Разом із тим важливо підкреслити, що в сучасній економіці креативність розглядається не тільки як ключовий чинник економічної стабільності країни, а й як місія розвитку суспільства, регіону, особистості і т. д. Своєю чергою, якщо ключовим чинником економіки знань є освіта й інтелектуальний продукт, а інноваційна економіка загострює увагу на шляхах використання цих знань, то завданням креативної економіки є забезпечення умов для генерування ідей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданнями дослідження є: 1) довести, що творчі індустрії виробляють товари і послуги, включаючи й ідеї, які потім стають ресурсами для інноваційного процесу та інших видів економічної діяльності економіки України як у науковому, так і в технологічному сенсі; 2) обґрунтувати, що мегаполіси, привабливі для креативного класу («креативні мегаполіси»), повинні задовольняти цілий низці умов. Це – наявність численних громадських просторів, привабливих міських ландшафтів, збережене історичне і культурне обличчя міста, атмосфера толерантності, висока якість життя, наявність умов для створення креативних кластерів і креативних спільнот. У цьому разі мегаполіси перетворюються на величезні інноваційні лабораторії, всередині яких формуються численні творчі групи й об'єднання; 3) довести, що креативна економіка – одне з джерел динамічного економічного розвитку України, яке визначається як перетин та інтеграція мистецтва, культури, бізнесу, інновацій і нових бізнес-моделей, що становлять цикл створення, виробництва й розподілу товарів і послуг, які використовують інтелектуальну власність як первинну витрату.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Осмисленням нової творчої епохи стали займатися в другій половині ХХ ст. такі вчені, як Т. Манро [1], С. Аріеті [2], Р. Флорида [5] та ін.

На думку Т. Монро, основними характеристиками творчої епохи є наявність геніальних людей, яким держава може надати робочі місця, й у зв'язку із цим є люди, які здатні оцінити і визнати їхні творіння [1].

Вивченням нової креативної економіки продовжив займатися С. Аріеті [2]. На думку вченого, деякі культури сприяють креативності більше, ніж інші, і він назвав ці культури «креативогенними» (creativogenic). Він уважав, що люди стають креативними завдяки впливу

трьох чинників (стимулюючої культури, генів і взаємодії). При цьому автор визначив соціально-культурні чинники креатогенного суспільства, серед яких можна виділити: наявність культурних засобів і ресурсів, відкритість до різних культурних стимулів, прагнення членів суспільства до високих досягнень; вільний доступ до засобів культури, свобода думок і дій; чутливість культурних стимулів до різних і навіть контрастних рухів; терпимість до різних думок; взаємодія значущих особистостей, стимулювання за допомогою нагород і заохочення.

Сьогодні можна говорити про становлення і затвердження нової «креатологічної формації», особливого культурно-творчого простору, який уміщує в себе такі відносно самостійні сфери й автономні світи, як креатогенне суспільство, креативна економіка, тотальне мистецтво і універсальна творча особистість.

Термін «креативність» походить від латинського слова *creato*, яке в перекладі означає «творчість» або «створення». У вузькому розумінні поняття «креатив» – це процесуальний чинник творчої діяльності індивіда, у результаті якої з'являється інноваційний продукт праці, який раніше не існував на ринку товарів і послуг. При цьому під інноваційним продуктом праці ми маємо на увазі не тільки товар або послугу, а й нові методи дослідження, концепції, алгоритм прийняття рішення і т. п.

Ще в кінці XX ст. Ч. Лендрі і Ф. Біанчіні стверджували, що «індустрії двадцять першого століття будуть усе більше залежати від генерації знань, створених за допомогою творчості та інновацій» [3]. На думку Дж. Хокінса, у сучасній креативній економіці творчі ідеї, патенти, авторські права, торгові марки й оригінальні розробки мають вирішальний вплив на зростання і розвиток найуспішніших компаній світу [4, с. 7–15]. Сьогодні сучасні дослідники приходять до думки, що в новій креативній економіці саме творчість, інновації та генерація нових ідей є важливим корпоративним капіталом, головним ресурсом і чинником виробництва.

Творча праця складна за змістом, і, на думку багатьох науковців, процес творчої праці, з одного боку, безперервний, а з іншого – у ньому чергуються підйоми, застої і спади.

Творча праця – це марафон. Іноді завдовжки в життя. Щасливий той, хто розірвав фінішну стрічку, хто повністю пройшов цикл «відкриття – впровадження – лаври».

Своєю чергою, головною метою управління стає залучення, концентрація, стимулювання та розвиток талантів, створення стимулюючого культурного і творчого середовища, організація інноваційної діяльності, а його новими моделями – такі якісно нові форми управління, як креативний менеджмент і менеджмент креативності.

У сучасній науковій літературі, присвяченій проблемі творчого управління, широко вживається поняття «творчий менеджмент» (креативний менеджмент). Креативний менеджмент

займається дослідженням управління творчої групи, яка побудована на творчих процесах і застосовується на окремій особистості, групі людей, організації у цілому.

За словами Джона Хоукінса, «люди, які володіють ідеями, стали більш потужними, ніж люди, які працюють у верстатах і в багатьох випадках більш потужними, ніж люди, які володіють верстатами» [6, с. 48].

Знання, досвід і креативність персоналу стають головним чинником ефективності організації, без якого науковий прогрес є недосяжним завданням незалежно від обсягу коштів, інвестованих у виробниче обладнання й технологію. За оцінками експертів, до 40% ВВП у розвинених країнах створюється саме креативними працівниками. Використання втілених у людях здібностей дає змогу організаціям активізувати нововведення, підвищувати якість і конкурентоспроможність продукції та послуг.

Споживання є ключовим чинником нової економіки, а споживач – суверенна, креативна людина – стає у центрі нової економіки. Креативність та інновації є джерелом життєвої сили будь-якої організації, що займається виживанням і процвітаням на споживчому ринку. Дослідження у сфері креативності та її оцінка допоможуть перейти від креативних ідей, які поки знаходяться на стадії ідеології, до підвищення продуктивності праці.

Глобальна економіка з другої половини XX ст. зазнала стрімкого трансформаційного розвитку від економіки знань до економіки творчості. При цьому якщо такі терміни, як «економіка знань», «інноваційна, інформаційна та інтелектуальна економіка», часто використовуються як синоніми, то поняття креативної економіки наповнюється новим змістом і набуває якісно нових ознак і властивостей. Водночас можна стверджувати, що креативна економіка не заперечує попереднім формам розвитку, а природно включає їх у себе як ключові складники.

Сучасна епоха стрімко змінює функції виробництва й управління. У цьому тандемі творчість розглядається як ключовий чинник і вища мета розвитку й організації суспільства. Сучасний світ не стоїть на місці. Швидкими темпами формується нова креатологічна формація часу, головною метою якої є креативність.

Креатологічна формація являє собою цілісне фундаментальне утворення, особливий культурно-креативний простір, який включає у себе такі відносно самостійні сфери суспільства, як креатогенне суспільство, креативна економіка, мистецтво й універсальна креативно-талановита особистість.

Сьогодні конкурентоспроможними організаціями визнано ті, що визнають креативність як важливий економічний чинник своєї організації, при цьому зацікавлені у формуванні творчої організаційної культури, акумуляції знань співробітників і спрямуванні їх за «лабіринтами креативності».

У виступах відомих учених-економістів, аналітиків, експертів, фахівців-практиків часто звучать терміни «креативність» і «креативна економіка». Про креативність говорять політики і пишуть у пресі. На тлі відходу в минуле індустріальної епохи розвитку наше суспільство переживає глибокі соціальні та економічні зміни. Вже не витрачаються величезні зусилля на виробництво сталі, телевізорів, меблів і т. п., а нечисленний персонал займається цим на автоматизованих заводах. Люди сьогодні більше зайняті написанням програм для комп'ютера і науковими дослідженнями. Головним полем економічної діяльності стає інтелектуальна власність, а основним інструментом – людський мозок. У таких умовах креативність допомагає домогтися найкращих результатів. Нині «ідеї» становлять нову економіку, їх створення є основним виробництвом, а креативність – невід'ємною частиною життя людини.

Уперше поняття «креативна економіка» було згадано в 2000 р. в журналі Business Week. Автор статті міркував про зміну ролі корпорації в XXI ст., можливості її адаптації до умов нової економіки, коли зростає значимість ідей, а ключовим чинником виробництва стають інтелектуальні ресурси. В основі креативної економіки лежить здатність суб'єктів вирішувати виникаючі і потенційні проблеми за допомогою нестандартних методів, що дають змогу досягти високого ступеня конкурентоспроможності та отримати додаткові економічні й соціальні ефекти. Основоположними роботами у цій сфері вважаються праці члена Консультативної ради з креативної економіки ООН Дж. Хокінса [6] і Ч. Лендрі [7]. Вони розглядають креативність як головний чинник створення сучасного укладу життя і необхідний атрибут ефективного розвитку нової економіки.

Джон Хокінс, намагаючись простежити результати креативної економіки, виокремлює 15 креативних індустрій, що генерують інтелектуальну власність у вигляді патентів, авторських прав і торгових марок [6, с. 24]. Такий підхід характеризує креативну діяльність як діяльність, в основі якої лежать індивідуальний творчий початок, навик або талант, і яка несе в собі потенціал створення доданої вартості і робочих місць шляхом виробництва й експлуатації інтелектуальної власності.

На відміну від Дж. Хокінса Р. Флорида [5] для визначення місця креативної економіки в системі відтворення вдається до роду діяльності (професії), а не до виду економічної діяльності (галузі). Підхід Р. Флориди ґрунтується на визначенні креативного класу, який складається з двох підкласів: суперкреативності ядра (професії у сферах програмування і математики, архітектури та інженерної справи, природних і соціальних наук, освіти, виховання і бібліотечної справи, мистецтва, дизайну, розваг, спорту, ЗМІ) і креативних професіоналів (управлінські професії, професії у сферах бізнесу і фінан-

сів, права, охорони здоров'я, керівні професії, пов'язані з продажами та управлінням продажами). Відповідно до цього, однією з основних ознак креативної економіки є високий відсоток людей, зайнятих у певних (що вимагають творчих здібностей, управлінських компетенцій і знань у сфері інноваційного розвитку) сферах суспільного виробництва. Подібні ідеї виявляються й у Ч. Лендрі [7], який підкреслює, що зараз в основі міського розвитку лежать не класичні чинники виробництва, а здатності людей, їхня уява, творча активність і мотивація.

Креативну економіку, на нашу думку, слід розглядати системно, у широкому сенсі. У такому разі вона виступає як: 1) інформаційна економіка, оскільки інформація, знання і наука відіграють у ній провідну роль як чинник виробництва і творчої праці; 2) постіндустріальна економіка, оскільки збільшується і починає домінувати частка сфери послуг, а не сфера виробництва; 3) інноваційна економіка, коли знання породжують безперервний потік нововведень, що відповідає вимогам динамічно мінливих потреб, а часто і формує їх. Принциповою відмінністю креативної економіки від інноваційної є акцент на розвитку індустрії інновацій за допомогою креативного сектору економіки як ключового. У цьому разі креативність виступає як характеристика інновацій; 4) глобальна мережева економіка, оскільки в креативній економіці взаємодія між носіями «ідей» опосередковується широкими мережевими зв'язками в світовому масштабі. Це стало можливим з виникненням Інтернету як нової інфраструктури економіки; 5) економіка знань, оскільки в ній зростає значення людського капіталу та інвестицій в освіту і підготовку кадрів.

Основна відмінність креативної економіки від традиційного економічного укладу полягає у тому, що головний інструмент у ній – знання, ресурс – інформація, а продукт – інновація. Концепція креативної економіки об'єднує такі розрізнені поняття, як «інформаційна економіка», «економіка знань» та «інноваційна економіка». «Сировина» креативної економіки – талант, який породжує нові, оригінальні ідеї і перетворює їх на економічний капітал і продукти, що продаються. Ключовими чинниками ефективного становлення, росту і розвитку креативної економіки є людський капітал, внутрішній попит, інновації, інвестиції, технологічна, організаційна та інституційна модернізація, а також творча діяльність усіх суб'єктів ринку. Забезпечуючі чинники – креативний, інноваційний, інвестиційний, виробничий і соціальний менеджмент.

Під креативним кластером нами розуміється спільність людей, що володіють творчим потенціалом і можливістю генерувати інноваційні ідеї і продукти. Підприємства, що входять у кластер, взаємодоповнюють один одного, що призводить до збільшення ефекту за рахунок синергії.

Поняття креативної індустрії з'явилося близько двадцяти років тому. Воно об'єднує творчий і комерційний складники сучасної економічної системи. Креативні індустрії економіки засновані на генерації і поширенні знань та інформації, а також економічно успішних продуктів, що мають якусь культурну цінність. Креативні індустрії нерідко характеризують як творчі [8]. Основне завдання творчої індустрії – створити і реалізувати «творчий продукт». Творчі індустрії виробляють товари і послуги, включаючи й ідеї, які потім стають ресурсами для інноваційного процесу та інших видів економічної діяльності економіки як у науковому, так і в технологічному сенсі.

Розгляд такого феномена, як креативна економіка у сучасному мегаполісі, є актуальним науковим завданням. В основі теоретичного складника концепції «креативного мегаполісу» лежить низка теорій. Нами розглядаються дві основні концепції: концепція «креативної економіки» і концепція «креативного класу». Обґрунтовано, що спостерігається зсув економічних пріоритетів від «фінансів» до людських «ідей», «здібностей» і «навченості».

Інноваційна економіка і «креативне» суспільство – це явища, які не можуть існувати і розвиватися окремо. Формування інноваційної економіки, на нашу думку, безпосередньо пов'язане із соціальними інноваціями, зі створенням «креативного» суспільства. Ми вважаємо, що в модернізованому суспільстві інновації переважають над традиціями, соціальне життя носить світський характер, індивід, вільний від традиційних табу і рухомий раціональним мисленням, стає активним діячем.

Успішний мегаполіс, що розвивається, використовує інноваційні підходи до використання ресурсів, управління ними в різних сферах. Креативний мегаполіс – це простір, де жителі можуть легко і швидко взаємодіяти між собою, розвиватися в різних сферах, це простір, який сприяє самореалізації громадян. Цьому сприяють розвинуті технології, толерантне ставлення один до одного, до нових ідей, думок.

Сучасний мегаполіс є привабливим місцем проживання, який надає широкі можливості для розкриття особистості. Простір мегаполісу стає втіленням і уособленням сучасного способу життя, світогляду, одночасно будучи осередком різноманітних можливостей діяльності, насиченості соціальної інформації, культурної інтеграції. Незалежно від розмірів, актуального стану або передісторії сучасного мегаполісу всі вони так чи інакше приречені на пошук власного неповторного обличчя. Міста вступають у конкуренцію один з одним за людські, інформаційні та грошові потоки. Глобальні зв'язки і суперництво частково опустилися зі сходники національних держав на рівень мегаполісів.

Термін «креативність» характеризується широким діапазоном точок зору. З точки зору Чарльза Лендрі, креативність є багатовимірним

прикладним поняттям, що є необхідною і достатньою умовою сприйняття міста як суми його інфраструктур, що включає також сукупність ініціатив економічної, соціальної та культурної сфер. Річард Флорида розуміє під креативністю інтелект людини і його творчі здібності, результатом роботи яких є поява нових та ефективних ідей. На нашу думку, креативність є виробництвом нових ідей, які можна застосувати для вирішення конкретних проблем.

Поняття «креативна економіка» все частіше зустрічається в наукових публікаціях для економістів і управлінців. Креативна економіка стає і буде надалі одним із головних драйверів соціально-економічного розвитку. Формування відповідного інтелектуального середовища, всієї системи соціально-економічних відносин сприяє розкриттю творчих здібностей людей, створенню ними нових творчих ідей і успішної їх реалізації в житті. Саме креативна економіка буде механізмом розкриття творчої енергії людей в нових соціально-економічних умовах постіндустріального суспільства.

Спочатку термін «креативна економіка» застосовувався для креативного бізнесу, що розвивається. Особливість креативної економіки проявляється в системі специфічних соціально-економічних відносин між власне економікою і творчим підходом до її розвитку й удосконалення. У кінцевому підсумку це призводить до становлення і розвитку нового креативного сектору постіндустріальної економіки, в основі якого лежить інтенсивне використання творчих та інтелектуальних ресурсів. Так, в основу виявлення специфіки креативної економіки Річардом Флоридою була покладена ознака професій, роду занять працівників у креативній індустрії.

Нині поняття «креативна економіка» нерідко отожднюється з поняттям «економіка знань». При цьому йдеться про особливий сектор економіки, заснований, перш за все, на різних видах інтелектуальної праці. Подібне тлумачення є справедливим лише певною мірою.

Разом із тим, на нашу думку, обмежувати креативну економіку тільки даною ознакою недостатньо. До інших ознак креативної економіки низка авторів справедливо відносить так зване креативне мислення, креативне проектування, що мають практичну спрямованість. У сучасному світі креативна економіка проявляється в різноманітних напрямках соціально-економічного розвитку. Вона є мотиватором, що забезпечує привабливість інвестиційного клімату, модернізацію сфер освіти й науки, розвиток специфічних напрямів соціальної сфери і т. п.

Разом із тим слід зазначити, що креативна економіка, заснована на інтелектуальній праці, творчому креативному підході, має місце не тільки в соціально орієнтованих і соціально значущих сферах діяльності. Явний її прояв (як генерування і реалізація нестандартних ідей) спостерігається все більшою мірою в розширенні масштабів тіньових, корупційних,

кримінальних соціально-економічних процесів. Найбільш яскраво ці процеси проявляються останнім часом у науково-освітній, інноваційній діяльності, в охороні здоров'я, будівництві, житлово-комунальному господарстві, міграційних, екологічних та інших напрямках соціально-економічного розвитку. Таким чином, очевидно, що в парадигмі креативної економіки сьогодні розвиваються діаметрально протилежні тенденції прогресу і регресу в соціально-економічному розвитку, формуються принципово нові соціально-економічні та культурні моделі, нові типи креативних соціально-економічних відносин. Усе це дає змогу з певною мірою умовності об'єднати різні напрями креативної економічної діяльності в окремий самостійний «креативний» сектор економіки.

У процесі дослідження соціально-економічної сутності категорії «креативна економіка» ми застосували підхід, в основі якого лежить дослідження вихідних понять даної категорії.

Термін «економіка» означає управління господарською діяльністю. Основна мета економіки – виробництво суспільно необхідних продуктів. Такий процес здійснюється за стадіями «виробництво – розподіл – обмін – споживання – виробництво ...», основою якого є відповідні соціально-економічні відносини.

Формування нових, більш високих потреб зумовлює пошук більш досконалих механізмів їх задоволення. Задоволення цих потреб може здійснюватися різноманітними способами. Це можуть бути як традиційні та загальновідомі способи, так і принципово нові, нестандартні, креативні технології.

Термін «креативність» у широкому значенні означає творчість. До останнього часу й у вітчизняній, і в зарубіжній науковій літературі ці два терміни розглядалися як взаємозамінні. Разом із тим останнім часом низка авторів схильна поділяти ці два поняття.

Сьогодні поняття креативності все більшою мірою стало асоціюватися зі здатністю особистості в процесі вирішення виникаючих проблем знаходити нові, нестандартні, оригінальні, що не копіюються, підходи, засновані на принципово нових знаннях, уміннях, навичках, компетенціях. З'явилося поняття «креативна особистість».

Під креативною особистістю ми розуміємо специфічну особистість, що володіє здатністю самовідтворювати принципово нові знання, вміння, навички і компетенції. Креативна особистість має здібності нестандартно мислити, генерувати нові ідеї і рішення.

Креативність (творчі здібності, творча активність, творчий підхід) – це здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко й ефективно здійснювати інтелектуальний прорив у вирішенні проблемних ситуацій.

До найбільш відомих форм прояву креативності належать: інновації – висування прин-

ципово нових ідей, нововведень; винаходи – створення чогось нового, невідомого раніше; відкриття – щось знову встановлене, знайдене.

Основними чинниками, що визначають креативність, є, з одного боку, такі особисті якості, як швидкість, чіткість, гнучкість мислення, чутливість до проблем, оригінальність, винахідливість, конструктивність та ін., з іншого – життєвий досвід й індивідуальні знання особистості в певній сфері. Останнє здатне одночасно як приносити користь, так і служити обмежуючим чинником.

За допомогою креативності відкриваються абсолютно нові, що здаються на перший погляд абсурдними, і водночас раціональні зв'язки.

Креативність проявляється в активізації творчого потенціалу людини, його здатності творчо підходити до генерування ідей і вирішення проблемних ситуацій. Креативність також проявляється у здатності індивідуума правильно і своєчасно реагувати на різні нововведення і новації.

У зв'язку з вищевикладеним поняття «креативна економіка» асоціюється, по-перше, з оригінальною специфічною формою економічного мислення, що відрізняється від загальноприйнятих логічних типових схем, і здатністю знаходити і реалізувати нові соціально-економічні зв'язки та моделі між явищами та процесами; по-друге, зі здібностями привносити щось нове, оригінальне в різні сфери практичної діяльності; по-третє, постійною готовністю до вирішення нестандартних проблем і ситуацій.

Виходячи з представлених тлумачень понять «креативність» і «економіка», нами пропонується таке визначення терміна «креативна економіка». Під креативною економікою ми розуміємо сукупність специфічних соціально-економічних відносин, що виникають із приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання, заснованих на нестандартних, нетрадиційних ідеях, концепціях, стратегіях, заходах, які забезпечать ефективне розв'язання соціально-економічних проблем на підставі нових знань, принципово якісно нових рішень.

Нами виявлено такі особливості креативної економіки як системного феномена:

- висока роль нових технологій і відкриттів у різних сферах діяльності людини;
- інноваційний характер розвитку економіки;
- прорив у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- мережевий і глобальний характер знань;
- поява нових методів і способів управління людським капіталом;
- формування нових індустріальних країн (НІК) як інституційної основи економіки;
- новий порядок взаємодії учасників ринкового обміну, коли споживач ідеї бере участь у її створенні;
- високий ступінь невизначеності;
- гостра необхідність у генерації нових знань, ідей.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Креативність є важливим чинником економічної стабільності та сталого розвитку України.

Креативні індустрії дають змогу: генерувати прибутки; створювати нові робочі місця, нові індустрії; істотно збільшувати випуск традиційних видів продукції; модернізувати промислові процеси; прискорено реструктурувати виробництво; освоювати нові ринки і створювати «м'які» інфраструктури для культурного туризму; поліпшувати промислову інфраструктуру та інвестиційне оточення; відроджувати міські райони, що прийшли в занепад; посилювати конкуренцію і дати поштовх інноваційному розвитку; забезпечувати зростання торгівлі; збільшувати продуктивність праці і кількість висококваліфікованих людських ресурсів.

Мегаполіси України є величезними інноваційними лабораторіями в умовах креативної економіки.

Креативний людський капітал є рушійною силою сучасної економіки України.

На етапі становлення креативної економіки все більшою мірою зростає потреба в розробленні нових теоретичних, методологічних, методичних і практичних методів і підходів до активізації, раціонального й ефективного використання креативно-інтелектуального людського потенціалу як головного джерела, стратегічного інструменту ефективного використання головної продуктивної сили в постіндустріальному суспільстві – людини. Усе це, безумовно, вимагає істотної трансформації усієї системи підготовки, професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, адекватних особливостям креативної економіки. Такі кадри повинні мати здатність швидко переключатися з однієї проблеми на іншу, швидко шукати ефективні, нестандартні управлінські рішення, що забезпечують можливість принципового підвищення ефективності соціально-економічного розвитку, включаючи, насамперед, функціональну, економічну, соціальну, екологічну, соціально-психологічну, інноваційно-інформаційну та інші види ефективності.

Креативна економіка грає архіважливу роль у протистоянні України глобальній кризі.

Креативна економіка в протистоянні глобальній кризі набагато сильніша, ніж традиційні індустрії. Креативна економіка як нова тенденція всесвітнього економічного розвитку відіграє специфічну роль у відновленні глобальної економіки [9, с. 195]. Основна «додана вартість» у креативній економіці буде створюватися в процесі творчості завдяки новим знанням і праву інтелектуальної власності на результати такої праці. Переможцями на ринку стануть ті виробники, які зможуть максимально використовувати «додану цінність», створювану за рахунок стилю, іміджу, електронного марке-

тингу і реклами, – тобто всього того, що виробляють творчі індустрії. До результатів прояви креативності в економіці відноситься розвиток аутсорсингу (контрактного виробництва) і «віртуальних компаній», які передають субпідрядникам практично все – виробництво, логістику, рекламу, бухгалтерію, зберігаючи за собою лише невеликий штат адміністраторів, фахівців із маркетингу і розробників. Такі фірми зберігають за собою лише функції, пов'язані з виробництвом інтелектуальної власності, творчими розробками або торговою маркою.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Munro Th. (1963) *Evolution in the Arts and other Theory of Culture History*. Cleveland (Ohio): Museum of Art.
2. Arieti S. (1976) *Creativity: The Magic Synthesis*. New York: Basic Books.
3. Landry Ch., Bianchini F. (1995) *The Creative City*. London: Demos.
4. Howkins J. (2001) *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. London: Allen Lane, 2001.
5. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва : Классика XXI, 2007. 432 с.
6. Хокинс Дж. Креативная экономика. Москва : Классика-XXI, 2011. 256 с.
7. Лэндри Ч. Креативный город. Москва : Классика-XXI, 2011. 399 с.
8. Творческие индустрии. URL: <http://vikent.ru/enc/7425/> (дата звернення: 31.05.2019).
9. Пакуліна А.А., Євсєєв А.С. Інноваційна та креативна економіка як умова модернізації національного господарства України. *Економіка та суспільство*. 2018. № 16. С. 192–200.

REFERENCES:

1. Munro Th. (1963) *Evolution in the Arts and other Theory of Culture History*. Cleveland (Ohio): Museum of Art.
2. Arieti S. (1976) *Creativity: The Magic Synthesis*. New York: Basic Books.
3. Landry Ch., Bianchini F. (1995) *The Creative City*. London: Demos.
4. Howkins J. (2001) *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. London: Allen Lane, 2001.
5. Florida R. (2007) *Creative class: people who change the future*. Moscow: Classic XXI. (in Russian)
6. Howkins J. (2011) *The Creative Economy*. Moscow: Classic XXI. (in Russian)
7. Landry Ch. (2011) *The Creative City*. Moscow: Classic XXI. (in Russian)
8. Tvorcheskie industrii [Creative Industries]. Available at: <http://vikent.ru/enc/7425/> (accessed 31 May 2019). (in Russian)
9. Pakulina A. A., Ievsieiev A.S. (2018) *Innovatsiina ta kreatyvna ekonomika yak umova modernizatsii natsionalnoho hospodarstva Ukrainy* [Innovative and creative economy as a condition of modernization of the national economy of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo : Elektronne naukovе fakhove vydannia Mukachivskoho derzhavnoho universytetu* [Economics and society : electronic scientific professional publication of Mukachevo state University], no. 16, pp. 192–200. (in Ukrainian)

УДК 336.226.11

Романовська Ю.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Хомчук А.І.
студентка
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Romanovska Yuliia
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

Khomchuk Anna
Student,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

РЕГУЛЮЮЧА РОЛЬ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ В СИСТЕМІ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

THE REGULATORY ROLE OF TAX EXEMPTION IN THE SYSTEM OF PERSONAL INCOME TAX

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз податку на доходи фізичних осіб протягом останніх років. Представлено надходження податку на доходи фізичних осіб та військового збору до державного бюджету України, а також частку податку на доходи фізичних осіб у номінальному ВВП протягом 2014–2018 років. Досліджено механізм застосування податкових соціальних пільг під час оподаткування доходів фізичних осіб. Визначено проблеми соціально-регулюючої функції податку та принципу рівності всіх платників перед законом. Наведено шляхи підвищення податкових надходжень до бюджету. З'ясовано, що теперішня система оподаткування є соціально несправедливою стосовно малозабезпечених громадян України. Їхні доходи після оподаткування ПДФО навіть під час застосування ПСП не відповідають прожитковому мінімуму. Наведено тенденцію збільшення податкового тиску на фізичних осіб, що обмежує їх право на отримання податкової соціальної пільги.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, податкова пільга, система оподаткування, оподаткування доходів, податкові надходження.

АННОТАЦИЯ

В статье проведен анализ налога на доходы физических лиц в течение последних лет. Представлены поступления налога на доходы физических лиц и военного сбора в государственный бюджет Украины, а также доля налога на доходы физических лиц в номинальном ВВП в течение 2014–2018 годов. Исследован механизм применения налоговых социальных льгот при налогообложении доходов физических лиц. Определены проблемы социально-регулирующей функции налога и принципа равенства всех плательщиков перед законом. Приведены пути повышения налоговых поступлений в бюджет. Выяснено, что нынешняя система налогообложения является социально несправедливой касательно малообеспеченных граждан Украины. Их доходы после налогообложения НДФЛ даже при применении ПСП не соответствуют прожиточному минимуму. Приведена тенденция увеличения налогового давления на физических лиц, которая ограничивает их право на получение налоговой социальной льготы.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, налоговая льгота, система налогообложения, налогообложение доходов, налоговые поступления.

ANNOTATION

Through taxes, privileges and financial sanctions, the state makes unified requirements for effective economy in the country. Tax privileges are an instrument for fulfilling the functions of the state, namely the regulatory and social. But when implementing tax reforms, the government is more focused on filling the state budget and almost does not pay attention to the social function of taxes. The article defines the problems of social and regulatory function of the personal income tax and ways of their solution. The reasons for the excessive tax burden on the poor strata of the population of Ukraine are highlighted. The problem of taxation from individuals' incomes was always relevant. Issues of improving preferential taxation were dealt with by many domestic scientists, some of which were presented in the article. The problems of optimization of the tax system as a whole, as well as the question of effectiveness of social privileges and assessment of their provision, were investigated. But in the modern system of preferential taxation, many issues remain unresolved and subject to more research. The study of these problems will improve the existing mechanism of taxation of social benefits and will help solve the issue of social justice of the Ukrainian population. The article analyzes the tax on personal income over the last five years. The mechanism of application of social tax privileges at the taxation of incomes of individuals is investigated. The problems of socio-regulatory function of the tax and the principle of equality of all payers before the law are determined. The ways of increase of tax revenues to the state budget of Ukraine are presented. The current taxation system is socially unfair for low-income Ukrainian citizens. The article presents and analyzes the dynamics of the level of tax burden on incomes of citizens in the form of wages of different levels, taking into account the income tax of natural persons, the single social contribution and the military duty for 2014–2018. The tendency of increase of tax pressure on physical persons, which limits their right to receive tax social privileges, is presented.

Key words: personal income tax, tax exemption, tax system, income tax, tax revenues.

Постановка проблеми. Провідна роль у забезпеченні виконання державою функцій щодо регулювання економічних процесів належить податкам. Через податки, пільги та фінансові санкції, держава висуває єдині вимоги щодо дієвого ведення господарства в країні. Податкові пільги є інструментом виконання функцій держави, а саме регулюючої та соціальної. Однак під час здійснення реформ щодо оподаткування уряд більшою мірою спрямований на наповнення державного бюджету й майже не приділяє увагу соціальній функції податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оподаткування доходів фізичних осіб була завжди актуальною, що привернуло увагу багатьох науковців. Протягом останніх років вітчизняні вчені здійснювали вагомий внесок у розвиток теорії та практики оподаткування, досліджували фіскальну ефективність податку на доходи фізичних осіб, оцінювали ефективність надання пільг та вдосконалювали пільгове оподаткування під час справляння податку на доходи фізичних осіб. Особливої уваги набуло дослідження проблематики оптимізації системи податкових соціальних пільг в роботах таких учених, як В.М. Помулева, Л.Б. Штефан, Д.О. Ткач, О.Л. Діброва, В.І. Глухова, А.П. Іванова, М.О. Слатвінська.

В.М. Помулева визначає, що податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) має виступати інструментом державного регулювання доходів фізичних осіб, отже, важелем платоспроможності, споживання та заощаджень, тобто виконувати соціально-регулюючу роль, відповідати принципу соціальної справедливості [4, с. 223].

Л.Б. Штефан та Д.О. Ткач під час дослідження дійшли висновку, що українська система оподаткування є недосконалою. Врахування й реалізація іноземного досвіду буде сприяти переходу до дієвої обґрунтованої системи оподаткування, що посилить соціальну складову системи оподаткування в Україні [3, с. 641].

О.Л. Діброва, досліджуючи фіскальну роль ПДФО, стверджувала, що для зміцнення фінан-

сової незалежності місцевих бюджетів необхідно розглянути варіанти щодо повного використання податкового потенціалу ПДФО шляхом використання оптимальних пропорцій розподілу ПДФО для зарахування до місцевих бюджетів максимально можливих часток надходжень податку [7, с. 734].

В.І. Глухова та А.П. Іванова провели аналіз податкових надходжень до державного бюджету та дійшли висновків, що сума податкових надходжень зростає, але, попри абсолютний приріст, їх частка в бюджеті є нестабільною. Це свідчить про те, що хоча й відбувається постійне вдосконалення оподаткування, проте фіскальний потенціал податків є невикористаним через податкові пільги, ухилення від сплати, недоліки в адмініструванні та податкову заборгованість [8].

М.О. Слатвінська визначила, що в умовах наростаючого бюджетного дефіциту й скорочення можливостей держави бюджетними методами здійснювати фіскальне регулювання актуалізується проблема визначення ефективності застосування чинних податкових пільг та доцільності їх подальшого функціонування в Україні. Проблема ускладнюється тим, що в нашій державі налічується більше 250 пільг, 30% з яких приводять до втрат бюджету. Регулююча функція, яку дають змогу виконувати податкові пільги, не виконується в повному обсязі. З огляду на зростання податкового навантаження й рівня тіньової економіки за останні роки це може привести до чергового падіння економіки [9].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження податку на доходи фізичних осіб та механізму застосування податкових соціальних пільг під час оподаткування доходів фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні, як і в західних економічно розвинутих країнах, ПДФО має вагоме фіскальне значення, його частка у зведеному бюджеті України посідає друге місце після податку на додану вартість. Водночас проблема соціальної

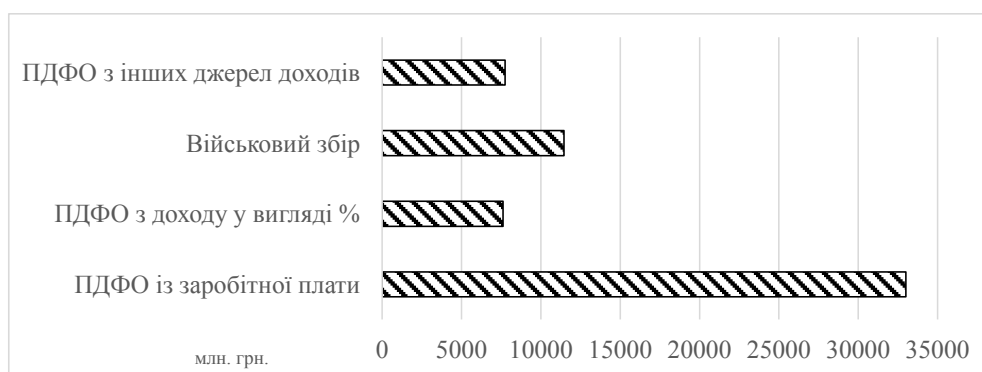

Рис. 1. Надходження ПДФО та військового збору до Державного бюджету України за 2016 рік

Джерело: створено за даними джерела [6]

несправедливості цього податку залишається невирішеною, що негативно впливає на доходи громадян, рівень добробуту населення України та забезпечення соціальних стандартів життя.

Із серпня 2014 року на доходи малозабезпечених громадян посилюється податкове навантаження шляхом введення обов'язкової сплати військового збору в розмірі 1,5% незалежно від рівня заробітної плати. Надходження від сплати військового збору є вагомим часткою в наповненні державного бюджету. Розглянемо наочно надходження ПДФО та військового збору (ВЗ) до Державного бюджету України за 2016 рік.

У 2016 році найбільше ПДФО з доходів надійшло до Державного бюджету України у вигляді заробітної плати (32 994 млн. грн.). Надходження від сплати військового збору надійшли у сумі 11 457 млн. грн., що становить 2,3% усіх податкових надходжень до Державного бюджету.

Проаналізуємо надходження ПДФО та військового збору до Державного бюджету

ту України за 2017 рік (рис. 2). У 2017 році надходження ПДФО з доходів у вигляді заробітної плати значно збільшились, становлячи 46 045 млн. грн., що більше на 13 051 млн. грн., ніж у 2016 році. Сума військового збору, що надійшла до Державного бюджету, також зросла, становлячи 15 067 млн. грн. Зменшення зазнали надходження ПДФО з доходу у вигляді відсотків. У 2017 році сума надходжень становила 6 015 млн. грн., що менше на 1 596 млн. грн., ніж у попередньому році (рис. 2).

Зростання надходжень від ПДФО свідчить про зростання номінальних доходів населення перш за все за рахунок зростання номінальної заробітної плати й підвищення фіскальної ефективності податку. ПДФО є стабільним джерелом доходів бюджету, його частка у ВВП протягом останніх років складає близько 5–6% (рис. 3).

З 2014 рік по 2018 рік частка ПДФО у ВВП зросла на 1,8 відсоткових пункти. З кожним роком надходження ПДФО не схильні до змен-

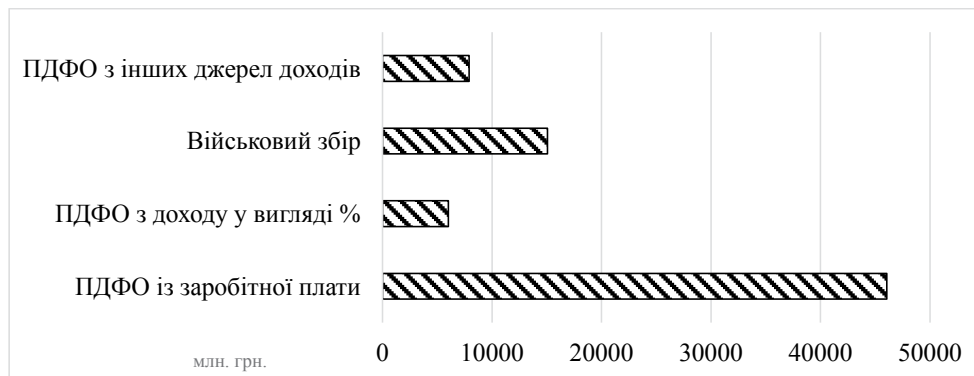

Рис. 2. Надходження ПДФО та військового збору до Державного бюджету України за 2017 рік

Джерело: створено за даними джерела [6]

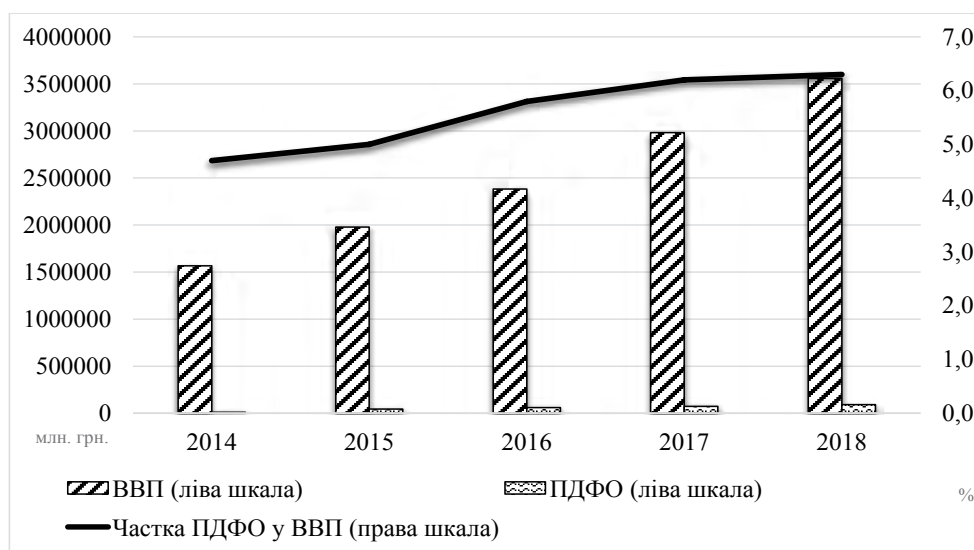

Рис. 3. Частка ПДФО у номінальному ВВП протягом 2014–2018 років

Джерело: створено за даними джерела [5]

шення як у номінальному виразі, так і щодо ВВП. У рамках фінансової децентралізації, яка відбулась у 2015 році, ПДФО є основним джерелом горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів, що безпосередньо впливає на державний бюджет.

Проаналізуємо надходження ПДФО до державного бюджету України за останні 5 років та частку ПДФО у податкових надходженнях до державного бюджету (табл. 1).

У 2015 році відбулося різке збільшення надходжень ПДФО до державного бюджету на 32 416 млн. грн. порівняно з 2014 роком. Це пояснюється змінами, згідно з Бюджетним кодексом України, у відрахуванні цього податку до бюджетів різних рівнів в умовах проведення політики децентралізації. Місцеві бюджети тепер повинні спрямовувати частку ПДФО до державного бюджету. Надходження ПДФО до державного бюджету України зростають й далі з кожним роком. Так, у 2018 році надійшли 91 742 млн. грн. від ПДФО, що на 16 709 млн. грн. (22,3%) більше, ніж у попередньому році. Загалом протягом 2014–2018 років надходження ПДФО збільшились на 79 096 млн. грн. (725,46%). Частка ПДФО у податкових надходженнях до державного бюджету також має тенденцію до зростання. У 2018 році частка ПДФО у податкових надходженнях становила 12,17%, що більше на 7,66%, ніж у 2014 році. Держава намагається створити якнайкращі умови для ведення бізнесу, що спричиняє посилення податкового тиску на фізичних осіб.

Основним джерелом доходів населення є заробітна плата, а головною статтею надходжень ПДФО є податок, що утримується із заробітної плати громадян. Оцінимо зміни в механізмі оподаткування 1, 2, 3, 5, 10 та 15 мінімальних заробітних плат на фіскальне навантаження громадян протягом 2014–2018 років (рис. 4).

До 2016 року із заробітних плат утримувався єдиний соціальний внесок (ЄСВ), тому його враховуємо під час оцінювання рівня податкового навантаження. Як засвідчують дані, він зумовлював додаткове податкове навантаження на всі без винятку доходи, але після скасування ЄСВ у 2016 році рівень податкового навантаження не знизився, оскільки ставку ПДФО було підвищено до 18%. У 2014–2016 роках були помітні зміни в навантаженні за ПДФО залежно від розміру отримуваної заробітної плати, але з 2017 року коефіцієнт податкового навантаження становить 19,5% (включаючи військовий збір) для всіх громадян незалежно від рівня заробітної плати.

Для зниження податкового тиску на доходи малозабезпечених громадян Податковим кодексом передбачені податкові соціальні пільги (ПСП), однак їх перелік обмежений та застосовується до вузького кола платників.

Пунктом 30.1 статті 30 Податкового кодексу України визначено, що податкова пільга – це передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених пунктом 30.2 Податкового кодексу України [1].

Податкова соціальна пільга застосовується до доходу (у вигляді зарплати), що нараховується на користь платника податку протягом звітного податкового місяця, якщо розмір такого доходу не перевищує суму, яка дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи станом на 1 січня звітного податкового року (з 1 січня 2014 року він становить 1 218 грн.; з 1 січня 2015 року – 1 218 грн.; з 1 січня 2016 року – 1 378 грн.; з 1 січня 2017 року – 1 600 грн.; з 1 січня 2018 року – 1 762 грн.; з 1 січня 2019 року – 1 921 грн.). Податкова соціальна пільга становила 100% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року (стаття 169 розділу IV Податкового кодексу України).

Проте, відповідно до Закону від 24 грудня 2015 року № 909-VIII, були внесені зміни до низки статей ПКУ для забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році, зокрема в підпункті 169.1.1 слова й цифри «що дорівнює 100 відсоткам» замінили словами й цифрами «що дорівнює 50 відсоткам» [2]. Отже, з 2016 року розмір податкової соціальної пільги (неоподатковуваний дохід) складає лише половину від прожиткового рівня.

Для працездатної особи станом на 1 січня 2019 року за розміру прожиткового мінімуму у сумі 1 921 грн. граничний дохід для застосування ПСП у 2019 році становитиме:

$$1\,921 \text{ грн.} \times 1,4 = 2\,690 \text{ грн.}$$

Однак розмір мінімальної заробітної плати з 1 січня 2019 року становить 4 173 грн. Отже,

Таблиця 1

Надходження ПДФО до Державного бюджету України за 2014–2018 роки, млн. грн.

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2018 рік до 2014 року, %
ПДФО	12 646	45 062	59 811	75 033	91 742	725,46
Усього податкових надходжень до державного бюджету	280 178	409 418	503 879	627 154	753 816	269,05
Частка ПДФО у податкових надходженнях до державного бюджету	4,51%	11,01%	11,87%	11,96%	12,17%	7,66%

Джерело: створено за даними джерела [5]

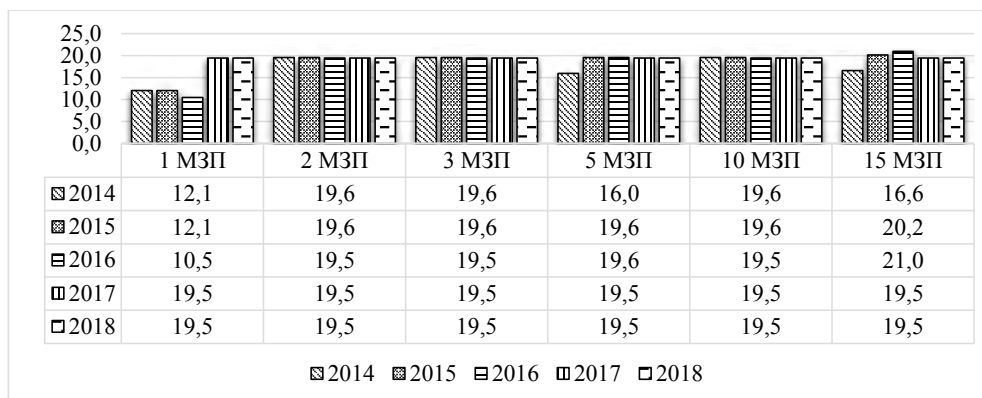

Рис. 4. Динаміка рівня податкового навантаження на доходи громадян у формі заробітної плати (ПДФО+ЄСВ+ВЗ), %

Джерело: створено авторами на основі джерел [5; 6]

нарахована заробітна плата працівнику за виконану місячну норму праці не може бути менше цієї величини.

Виходить, що ПСП не буде застосовуватись до доходів більшості працівників, бо розмір їх заробітної плати повинен бути вищим за 4 173 грн, а граничний дохід для застосування ПСП на 2019 рік – 2 690 грн.

Розмір загальної ПСП на 2019 рік сягає 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), установленого законом на 1 січня звітного податкового року (підпункт 169.1.1 ПКУ):

$$1\,921 \text{ грн.} \times 50\% = 960,50 \text{ грн.}$$

Таким чином, загальною ПСП зможуть скористатися працівники, які трудяться лише на умовах неповного робочого часу, та й то не в усіх випадках. ПКУ визначає лише граничний розмір заробітної плати, отримуваний від одного роботодавця, який дає право на застосування ПСП (підпункт 169.4.1 ПКУ).

Розглянемо окремі аспекти застосування ПСП та їх вплив на доходи громадян. Для цього проведемо розрахунки сум ПДФО за різних розмірів доходу за умови, що доходом є заробітна плата.

1) При доході у 2 690 грн. (соціальна пільга застосовується) ПДФО складе: $(2\,690 - 960,5 \text{ грн.}) \times 18\% = 311,31 \text{ грн.}$

2) При доході у 2 691 грн. (соціальна пільга не застосовується) ПДФО складе: $2\,691 \times 18\% = 484,38 \text{ грн.}$

3) При доході у 2 717 грн. (соціальна пільга не застосовується) ПДФО складе: $2\,717 \times 18\% = 489,06 \text{ грн.}$

Таким чином, за збільшення місячного доходу лише на 1 гривню збільшується сума ПДФО на 173,07 грн., або на 55,6%, а збільшення місячного доходу лише на 1% (з 2 690 грн. до 2 717 грн.) приводить до збільшення ПДФО на 57,3% (178,29 грн.). Якщо враховувати утримання з доходу громадянина, крім ПДФО, військовий збір, після оподаткування дохід буде менший за законодавчо встановлений прожитковий мінімум (табл. 2).

Отже, отриманий дохід після утримань ПДФО та військового збору є нижчим за прожитковий рівень, і для таких громадян відсутня можливість належного існування, не говорячи про забезпечення найбільш необхідних потреб на освіту, оздоровлення, підвищення культурного рівня тощо, адже громадяни за таких низьких доходів можуть задовольнити лише вкрай необхідні матеріальні потреби, й саме вони є найбільш незахищеними та вразливими [3, с. 640].

У багатьох розвинених країнах в основу визначення сум неоподатковуваних доходів покладено саме прожитковий мінімум [10, с. 387; 4, с. 225]. Заслужовує на увагу визначення ефективності пільги та її впливу на доходи платників, які виховують дітей віком до 18 років. Якщо платник виховує одну дитину віком до 18 років, то пільга на дітей взагалі відсутня [4, с. 225]. Відсутня й «звичайна» пільга для будь-якого платника в розмірі 960,5 грн., якщо його дохід більший за 2 690 грн.

Підвищення рівня неоподаткованих доходів спричиняє суттєве зниження кількості податкових надходжень, але за рахунок виведення коштів з «тіні», що не підлягають оподаткуван-

Таблиця 2

Розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб протягом 2017–2019 років, грн.

Рік/місяць	На 1 січня	На 1 липня	На 1 грудня
2017	1 600	1 684	1 762
2018	1 762	1 841	1 921
2019	1 921	2 007	2 102

Джерело: створено за даними джерела [5]

ню, та посиленню контролю над можливостями великих бізнесів працювати через офшори можна підвищити рівень надходжень до бюджету. Також можна підвищити рівень оподаткування пасивних доходів (дивіденди). Ставка податку на окремі види пасивних доходів становить 5%, що зовсім не рівняється зі ставкою оподаткування трудових доходів у розмірі 18%. Притому, що пасивні доходи можуть отримувати заможні люди, а більша частина населення, що має низький або середній рівень доходу, повинна сплачувати податок у розмірі 18%.

Більш того, у бюджеті, як у сполучених судинах, зменшуються надходження податку з трудових доходів малозабезпечених осіб, а за рахунок збільшення їх доходів збільшуються податки на споживання та заощадження в результаті стимулюючого ефекту на загальний попит на товари й послуги [3, с. 640].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи проведені дослідження, можемо стверджувати, що податок на доходи фізичних осіб на сучасному етапі не виконує належним чином соціально-регулюючу функцію. Механізм оподаткування порушує принципи рівності всіх платників перед законом та соціальної справедливості. З кожним роком держава посилює податковий тиск на фізичних осіб та обмежує їх право на отримання податкової соціальної пільги. В Україні доходи малозабезпечених фізичних осіб після оподаткування ПДФО навіть під час застосування ПСП не відповідають прожитковому рівню. Податкове навантаження на заробітну плату працездатного населення не дає змогу забезпечити комфортне існування громадян, вилучаючи частину доходів для задоволення їх життєво необхідних потреб.

Основними напрямками подальшого дослідження є обґрунтування вдосконалення фіскальної політики держави та її впливу на соціально-економічні процеси в суспільстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 12.04.19).
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України від 24 грудня 2015 року № 909-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19> (дата звернення: 28.04.19).
3. Штефан Л.Б., Ткач Д.О. Регулююча роль податкових пільг при оподаткуванні доходів фізичних осіб. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка і суспільство»*. 2016. № 2. С. 638–641.
4. Помулева В.М. Соціальна ефективність податкових пільг в оподаткуванні доходів фізичних осіб. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3. С. 223–227.
5. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua> (дата звернення: 03.04.19).

6. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 02.04.19).
7. Діброва О.Л. Фіскальна роль податку на доходи фізичних осіб. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка і суспільство»*. 2016. № 7. С. 733–738.
8. Глухова В.І., Іванова А.П. Аналіз податкових надходжень до Державного бюджету України. *Інтернаука*. 2016. URL: <http://www.inter-nauka.com> (дата звернення: 07.04.19).
9. Слатвінська М.О. Податкові пільги як інструмент реалізації фіскальної політики. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. № 12. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7254> (дата звернення: 21.04.19).
10. Романовська Ю.А., Урбанович В.А. Єдиний соціальний внесок як ефективний інструмент забезпечення надходжень у системі державного соціального страхування. *Бізнес-Інформ*. 2018. № 12. С. 386–393.

REFERENCES:

1. The Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02 December 2010 №2755-VI / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (application date: 12.04.19).
2. On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative acts of Ukraine on ensuring the balance of budget revenues in 2016: Law of Ukraine dated December 24, 2015, No. 909-VIII / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19> (application date: 28.04.19).
3. Shtefan L.B., Tkach D.O. (2016) Reghulujucha rolj podatkovykh pilgh pry opodatkuvanni dokhodiv fizychnykh osib [Regulatory role of tax privileges when taxing individuals' incomes]. *Naukovyj visnyk Mukachivskogho derzhavnogho universytetu. Serija "Ekonomika i suspilistvo"*, no. 2, pp. 638–641.
4. Pomuljeva V.M. (2014) Socialjna efektyvnistj podatkovykh pilgh v opodatkuvanni dokhodiv fizychnykh osib [Social efficiency of tax privileges in the taxation of individuals' incomes]. *Innovacijna ekonomika*, no. 3, pp. 223–227.
5. Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://www.minfin.gov.ua> (application date: 03.04.19).
6. State Treasury Service of Ukraine. URL: <https://www.treasury.gov.ua> (application date: 02.04.19).
7. Dibrova O.L. (2016) Fiskaljna rolj podatku na dokhody fizychnykh osib [The fiscal role of the personal income tax]. *Naukovyj visnyk Mukachivskogho derzhavnogho universytetu. Serija "Ekonomika i suspilistvo"*, no. 7, pp. 733–738.
8. Ghlukhova V.I. (2016), Ivanova A.P. Analiz podatkovykh nadkhodzenj do Derzhavnogho bjudzhetu Ukrainy [Analysis of tax revenues to the State Budget of Ukraine]. *Internauka*. URL: <http://www.inter-nauka.com> (application date: 07.04.19).
9. Slatvinska M.O. (2017) Podatkovi pilghy jak instrument realizaciji fiskaljnoji polityky [Tax privileges as an instrument for implementing fiscal policy]. *Visnyk Sums'kogho nacionalnogho aghramogho universytetu. Serija "Ekonomika i menedzhment"*. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7254> (application date: 21.04.19).
10. Romanovsjska Ju.A., Urbanovych V.A. (2018) Jedynyj socialjnyj vnesok jak efektyvnij instrument zabezpechennja nadkhodzenj u systemi derzhavnogho socialnogho strakhuvannja [The only social contribution as an effective tool for providing revenues in the system of state social insurance]. *Biznes-Inform*, no. 12, pp. 386–393.

УДК 123.456:789

Рощина Н.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Черненко Н.О.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Roshchina Nadiia

*Candidate of Sciences (Economics)
Associate Professor of the department of Theoretical and Applied Economics
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”*

Chernenko Natalya

*Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor of the department of International economics
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”*

ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ІНФЛЯЦІЇ

THE EVALUATION OF FINANCIAL STATEMENTS INDICATORS OF THE UKRAINIAN ENTERPRISES UNDER INFLUENCE OF INFLATION

АНОТАЦІЯ

Інфляційні процеси приводять до зниження купівельної спроможності грошей, що особливо гостро спостерігається зараз в Україні. Фінансова звітність відображається у грошовому вимірнику, і зміна цін негативно впливає на якісні характеристики звітів, відповідно, відображення інформації стає недостовірним. Отже, автори наголошують на доцільності врахування впливу зміни цін. У статті розглянуто методи відображення впливу зміни цін, такі як метод загальної купівельної спроможності, метод поточної вартості та комбінований метод; проаналізовано їхні переваги та недоліки, наведено приклади коригування статей звітності. Досліджено доцільність застосування цих методів в умовах української економіки. Наведено порівняльну характеристику П(С)БО 22 (Положення (стандарт) бухгалтерського обліку) та М(С)БО 29 (Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку), зроблено висновки щодо їх гармонізації.

Ключові слова: інфляція, фінансова звітність, поточна вартість, купівельна спроможність, інфляція попиту й інфляція витрат.

АННОТАЦИЯ

Инфляционные процессы приводят к снижению покупательной способности денег, что особенно остро наблюдается сейчас в Украине. Финансовая отчетность отражается в денежном выражении, и изменение цен отрицательно влияет на качественные характеристики отчетов, соответственно, отображение информации становится недостоверным. Итак, авторы делают акцент на целесообразности учета влияния изменения цен. В статье рассмотрены методы отображения влияния изменения цен, такие как метод общей покупательной способности, метод текущей стоимости и комбинированный метод; проанализированы их преимущества и недостатки, приведены примеры корректировки статей отчетности. Исследована целесообразность применения этих методов в условиях украинской экономики. Приведена сравнительная характеристи-

ка П(С)БУ 22 (Положение (стандарт) бухгалтерского учета) и М(С)БУ 29 (Международные стандарты бухгалтерского учета), сделаны выводы касательно их гармонизации.

Ключевые слова: инфляция, финансовая отчетность, текущая стоимость, покупательская способность, инфляция спроса и инфляция издержек.

ANNOTATION

The purpose of this article is to determine the necessity and procedure for adjusting financial statements under the influence of inflation. In a market economy one prices are rising rapidly, others slowly grow, others remain unchanged, it is necessary to revalue fixed assets as well as reserves in order to take into account the effect of inflation. It will reflect the value of assets more accurately, that increase the reliability of the financial statements. These issues are widely studied in the works of representatives of various economic schools. In Ukraine, the issue of improving the state income policy is particularly relevant, helping to minimize the negative result between price stability and full employment. It is worthy to pay attention to the study of methods for adjusting the indicators of financial reporting under conditions of inflation. The issue of determining the procedure for adjusting financial statements under the influence of inflation remains open, in spite of the availability of certain scientific developments in this area. Effective solutions to such problems contribute the growth of the national economy and increase in its investment attractiveness as well. Inflationary processes lead to decreasing of the purchasing power of money. This process is particularly happening in Ukraine. The financial statements are prepared in a money measure, and price changes have negative influence on the quality characteristics of reports – shown information becomes unreliable. Therefore, it is worth to point the impact of price changes. The effect of inflation on the accounting can turn out differently. It consists of the undervaluing one and overestimating other indicators, which distorts the effectiveness of an enterprise. The understatement of the real cost of consumed in the production process the materials, raw materials

entails to underestimate the actual cost of sold products and leads to incomplete reimbursement of current costs from the enterprise revenue. This requires large amounts to cover rising costs and ultimately leads to the need for external sources of financing, to chronic non-payments and to reduce production. The amortization sum, calculated on the basis of the initial valuation of the objects will be underestimated; it reduces the cost price of the sold products. The authors note that undervalued amortization amounts are not enough to ensure future replacement of assets used in production, was noted in the article. This situation leads to an over-estimation of the profit, which is reflected in the financial report, and as a consequence, the tax counts into the country budget from the actual non-existing profit. Very often after adjusting the cost of production to the inflationary effect, the financial results of the company comes in the form of actual loss instead of nominal profit. The methods which reflect the impact of price changes are discussed in the article. Such methods are: the total purchasing power method, the current values method and the combined method. Their advantages and disadvantages were analyzed. Examples of articles reporting adjustments were presented. The feasibility of these methods in the Ukrainian economy was investigated. There is comparative characteristics of P(S)FA 22 (Provisions (Standards) Financial Accounting) and IAS 29 (International Accounting Standards), the conclusion for their harmonization was presented. The approach, which includes the various inflation indices for different asset groups, is an extremely complicated and time-consuming process, that was demonstrated by the authors of this article. Using a combined approach was offered by the authors in order to solve this dilemma out. To use a different inflation rates, in case of obvious disparities of a prices growth. An enterprise should use a single inflation index if there is the same prices increase.

Key words: inflation, financial statements, current value, purchasing power, inflationary demand and inflationary costs.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки одні ціни швидко підвищуються, інші повільно зростають, треті залишаються без зміни. Отже, виникають питання про те, як у період нестійкого економічного становища в країні приділити більше уваги проблемам якості фінансової звітності на підприємствах.

Для врахування впливу інфляції найбільш очевидним та зрозумілим є прийом переоцінки основних засобів, а за необхідності – запасів. Це дасть змогу більш точно відображати вартість активів, що підвищить достовірність показників фінансової звітності.

Крім того, потрібно вдосконалити державну політику доходів, що допоможе звести до мінімуму негативний результат компромісу між стабільністю цін та повною зайнятістю. Світовий досвід переконує, що всі варіанти такої політики невдалі по-своєму: ні політика «стій – вперед», що проводилась у Великій Британії в 60-70-х роках, ні політика вивільнення ринкових сил економіки інших країн не сприяли вирішенню головного завдання, що полягало в поєднанні повної зайнятості з розумним ступенем стабільності цін. Як і раніше, контроль за інфляцією поєднаний з необхідністю бути готовим до вирішення немилосердної економічної дилеми: зростання інфляції чи зростання безробіття. Рівень безробіття має тенденцію до зростання. Для контролю за інфляцією з року в рік виникає потреба все більшої кількості звільнень. Пояснення цьому полягає в тому, що, на відміну від періоду вільної конкуренції, нині нація захищає населення від зuboжіння та економіч-

них злигоднів. Принцип «хто не працює, той не їсть» застарів. Наявні допомога з безробіття, громадські роботи. Нині проблемним питанням є нетерпимість до зниження заробітної плати з боку робітників та цін з боку капіталістів. Зрештою, стримування інфляції здійснюється за рахунок все більшого зростання безробіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними та закордонними науковцями, такими як В.І. Головка, Г.В. Мисак, Р.С. Коршикова, Н.А. Остап'юк, М.Ю. Остап'юк, В.М. Євсєєва, Є.В. Гусєва, проводилися дослідження методів коригування показників фінансової звітності в умовах інфляції. Незважаючи на наявність певного наукового доробку у цій сфері, питання визначення порядку проведення коригування фінансової звітності під впливом інфляції залишаються відкритими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інфляція – це явище, яке може мати негативний вплив на структуру фінансування підприємства. Найбільш поширеною оцінкою активів підприємства є оцінка за первісною (фактичною, історичною) вартістю, яка на кінець звітного року в умовах нестабільності цінкових змін не завжди відповідає ринковій вартості активів, що приводить до втрати актуальності інформації, наведеної у фінансових звітах підприємств. У МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції» зазначено, що «звітність про результати операційної діяльності та фінансовий стан, подана в місцевій валюті без перерахунку, є некорисною» [4; 5]. Отже, є необхідність встановлення доцільності застосування цих методів оцінювання в умовах української економіки, для чого варто провести порівняльну характеристику П(С)БО 22 (Положення (стандарт) бухгалтерського обліку) та М(С)БО 29 (Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку), а також надати висновки щодо їх гармонізації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення необхідності та порядку проведення коригування фінансової звітності під впливом інфляції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інфляція витрат виникає як наслідок підвищення середніх витрат на одиницю продукції та зниження сукупної пропозиції. Інфляція приводить до стагфляції, тобто одночасного зростання інфляції та безробіття на фоні спаду виробництва (стагнація разом з інфляцією). Підвищення середніх витрат скорочує прибуток фірм, що приводить до зниження випуску фірм та падіння сукупної пропозиції загалом. За старого рівня сукупного попиту зниження сукупної пропозиції приводить до зростання середнього рівня цін та збільшення темпів інфляції. Причинами підвищення середніх витрат виробництва [1, с. 203–250; 6] є підвищення номінальної заробітної плати, що не врівноважується збільшенням продуктивності праці; підвищення цін на сировину; збільшення податків та зростання «податкового клинця».

Латентна (подавлена) інфляція – це вид інфляції закритого типу, коли вона проявляється не у відкритому зростанні цін, а у вигляді постійного дефіциту товарної маси або падіння якісних характеристик продукції (властива адміністративній економіці), або проявляється у відсутності платоспроможного попиту у зв'язку із затримкою виплат заробітної плати, пенсій, стипендій тощо (властива перехідній економіці).

Поєднання інфляції попиту й інфляції витрат утворює інфляційну пружину, де збільшені інфляційні очікування економічних агентів виконують роль передатного механізму. Бюджетно-податкова, або кредитно-грошова, експансія, спрямована на короткострокове стимулювання сукупного попиту, викликає інфляцію попиту з наближенням економіки до стану повної зайнятості ресурсів. В умовах інфляції попиту економічні агенти поступово коректують своє поведінку: ставки номінальної заробітної плати підвищуються в нових трудових угодах відповідно до зрослих інфляційних чекань. Підвищення ставок номінальної заробітної плати викликає зростання середніх витрат виробництва, що є основою для розгортання інфляції витрат. Якщо уряд і Національний банк не мають у своєму розпорядженні інструменти управління інфляційними чеканнями, то на основі пружини «заробітна плата – ціни» виникає гіперінфляція. Вона є некерованою інфляцією зі швидким темпом зростання цін, що робить особливо руйнівним вплив на зайнятість і випуск, тому що в цих умовах економічно вигідно вкладати кошти в спекулятивні операції, а не в інвестиції. Ситуація недовіри до непослідовної політики уряду й Національного банку, характерна для багатьох перехідних економік, є придатним середовищем для розгортання некерованої інфляції.

Основні витрати непередбаченої інфляції пов'язані з перерозподілом доходів [4; 5].

1) Перерозподіл доходу між домашніми господарствами та державою. За інфляції одержувачі доходу у вигляді заробітної плати втрачають його частину, оскільки купівельна спроможність середньої заробітної плати зменшується. Платиться інфляційний податок («сеньйораж»), що одержує держава.

2) Перерозподіл національного доходу між учасниками виробництва й одержувачами трансфертних виплат. Прибутки учасників виробництва зростають в умовах інфляції. Одержувачі трансфертних виплат втрачають частину доходу, оскільки номінальні ставки пенсій та виплат часто не індексуються.

3) Перерозподіл прибутку між працею та капіталом. Ціни на блага змінюються швидко, а ціна праці збільшується, але із запізненням.

4) Перерозподіл від кредиторів до дебіторів. Дебітори повертають борг грошима з купівельною спроможністю, що зменшилась. Одним з основних дебіторів є держава (державні облигації, акції).

Всі вищеназвані чинники суттєво впливають на відображення їх в обліку підприємств.

Крім того, щодо інтересів суб'єкта господарювання, то інфляція приводить до зниження його економічного потенціалу за таких причин [1, с. 303–320; 7]: витрати сировини, матеріалів списуються за цінами придбання, більш низькими, ніж у період складання звітності; амортизація (знос) списується на витрати у зменшеному розмірі, оскільки інфляція знецінює основні фонди; занижені витрати приводять до утворення інфляційного прибутку, з якого необхідно сплачувати податок до бюджету; закупівля засобів та предметів праці здійснюється, але за більш високими цінами, що разом зі сплатою податку приводить до зниження економічного потенціалу.

Вплив інфляції на статті бухгалтерської звітності може проявлятися по-різному. Він полягає в заниженні одних та завищенні інших показників, що спотворює результативність функціонування підприємства.

Заниження реальної вартості спожитих у виробничому процесі сировини, матеріалів, електроенергії тощо тягне до заниження дійсної собівартості проданої продукції та приводить до неповного відшкодування поточних витрат з виручки підприємства. В результаті здійснення навіть простого відтворення вимагає все більших грошових сум для покриття зростаючих реальних витрат. Зрештою, це приводить до загострення потреби у зовнішніх джерелах фінансування діяльності, хронічних неплатежів та навіть скорочення виробництва.

Сума амортизації, розрахована з огляду на історичну первісну оцінку вартості об'єктів основних засобів та нематеріальних активів, буде заниженою, отже, виявиться заниженою собівартість проданої продукції. В результаті цього, по-перше, занижених сум амортизації недостатньо для забезпечення в майбутньому заміни активів, використаних у виробництві; по-друге, така ситуація спричиняє невиправдане завищення прибутку, що розкривається у звітності, як наслідок, нарахування та стягнення в бюджет податків з фактично ненаявного прибутку. Дуже часто після проведення коригування собівартості продукції на інфляційний вплив фінансовий результат діяльності виходить у вигляді фактичного збитку замість номінального прибутку.

Грошові кошти (крім тих, що перебувають на валютному рахунку), особливо дебіторська заборгованість, яка є вимогами на отримання в майбутньому фіксованої суми грошових коштів на рахунок її погашення, в умовах інфляції втрачають частину реальної вартості через зниження загальної купівельної спроможності грошей. Інфляція приводить до знецінення майбутніх грошових надходжень, їх реальна вартість буде нижче за номінал на темп інфляції. Отже, значення показників ліквідності та платоспроможності збільшуються, що створює небезпечну ілюзію фінансової стабільності й веде до прийняття необґрунтованих управлін-

ських та ділових рішень. До того ж продовження процесу виробництва й реалізації вимагає більшої кількості грошових ресурсів, що приводить до їх гострої нестачі; погашення кредитів та позик, а також відсотків по них (як правило, відсотки за використання кредитів вище, ніж тими інфляції) обійдеться набагато більшою сумою коштів, ніж показано в балансі; податки, дивіденди, премії з нереально завищених фінансових результатів вимагають перерахування готівки. Все це приводить до неможливості накопичення підприємством грошових коштів для здійснення капітальних вкладень, фінансових інвестицій. Таким чином, збільшується небезпека того, що підприємство не зможе зберегти свої грошові ресурси на рівні, необхідному та достатньому для відновлення спожитих у процесі виробництва ресурсів та не зможе зберегти фінансову стабільність. Набуває інтересу розрахування кумулятивного коефіцієнта інфляції, для чого скористаємося зведеними даними індексів інфляції за низку років (з 2007 по 2018 роки), що представлені в табл. 1.

Кумулятивний коефіцієнт інфляції [3] за останні 3 роки розраховується таким чином:

$$КТИ = (ІСЦ_{201} \cdot ІСЦ_{2017} \cdot ІСЦ_{2018}) - 1, \quad (1)$$

де КТИ – кумулятивний темп інфляції; ІСЦ – коефіцієнт фактичного індексу споживчих цін за визначений період.

$$\text{Отже, } КТИ = (1,005 \times 1,249 \times 1,433) - 1, \\ КТИ = 1,759 - 1 = 0,799, \text{ або приблизно } 80\%.$$

Як видно, цей коефіцієнт незначно менший за 90%, одночасно виникають сумніви щодо реалістичності наведених вихідних статистичних даних, дивно, що індекси цін в окремі місяці нижчі за 100%, тоді як вартість тарифів на комунальні послуги зросла у кілька разів, а це є важливою складовою внеску в реальний споживчий кошик.

Підприємства мають застосовувати, складаючи фінансову звітність, Положення (стан-

дарт) бухгалтерського обліку 22 «Вплив інфляції». За значного рівня інфляції в державі звітність про результати операційної діяльності та фінансовий стан у національній валюті без її перерахунку не є корисною. Отже, виникає необхідність здійснення перерахунку показників фінансової звітності. У системі МСФЗ прийнятий стандарт для визначення порядку коригування форм фінансової звітності з урахуванням умов функціонування та складання підприємством звітності під час гіперінфляції, а саме МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції», призначений для будь-якого підприємства, яке складає звітність у грошовій одиниці країни в умовах гіперінфляції. Не дозволяється подавати інформацію, яка підлягає висвітленню згідно з МСФЗ 29, у вигляді додатку до перерахованих фінансових звітів. Згідно з МСФЗ необхідність здійснення перерахунку фінансових звітів за порядком, передбаченим цим стандартом, є питанням суджень.

Проблема недостовірності відображення показників фінансової звітності в умовах інфляції нині не є предметом нормативного регулювання системи бухгалтерського обліку в Україні. Відсутність обліку інфляції веде до значного спотворення даних про майнове положення підприємств та результатах їх діяльності, робить неможливим зіставлення даних різних періодів, ускладняє аналіз інвестиційної привабливості, деформує структуру капіталу, позбавляє підприємство джерел засобів для своєчасної зміни устаткування, що, зрештою, може спричинити нездатність продовжувати діяльність в осяйному майбутньому.

Сьогодні ні міжнародними стандартами, ні національними стандартами не встановлено абсолютного рівня інфляції, за якого необхідно здійснювати коригування показників фінансової звітності, тобто необхідність перерахунку фінансового звіту визначається керівництвом підприємства. Єдиним орієнтиром для фінансо-

Таблиця 1

Індекси інфляції з 2007 по 2018 роки [6; 7]

Рік	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	
2007	101,7	101,0	101,6	100,7	100,6	100,6	100,3	100,0	100,4	100,9	101,2	100,9	110,3
2008	101,2	101,8	99,7	99,6	100,5	100,1	100,9	100,0	102,0	102,6	101,8	100,9	111,6
2009	100,5	100,6	100,2	100,0	100,6	102,2	101,4	100,6	102,2	102,9	102,2	102,1	116,6
2010	102,9	102,7	103,8	103,1	101,3	100,8	99,5	99,9	101,1	101,7	101,5	102,1	122,3
2011	102,9	101,5	101,4	100,9	100,5	101,1	99,9	99,8	100,8	100,9	101,1	100,9	112,3
2012	101,8	101,9	100,9	99,7	99,4	99,6	99,8	101,2	102,9	100,5	100,3	100,8	109,1
2013	101,0	100,9	101,4	101,3	100,8	100,4	98,7	99,6	100,1	100,0	100,1	100,2	104,6
2014	100,2	100,2	100,3	100,0	99,7	99,7	99,8	99,7	100,1	100,0	99,9	100,2	99,8
2015	100,2	99,9	100,0	100,0	100,1	100,0	99,9	99,3	100,0	100,4	100,2	100,5	100,5
2016	100,2	100,6	102,2	103,3	103,8	101,0	100,4	100,8	102,9	102,4	101,9	103,0	124,9
2017	103,1	105,3	110,8	114,0	102,2	99,0	99,8	99,2	102,3	98,7	102,0	100,7	143,3
2018	100,9	99,6	101,0	103,5	100,1	99,8	99,9	99,7	101,8	102,8	101,8		111,4

вої служби підприємства щодо індексу інфляції є значення кумулятивного темпу інфляції за трирічний період, який, згідно з МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції», має наближатися до 100% або перевищувати цей рівень, а згідно з П(С)БО 22 «Вплив інфляції» – до 90% та вище. Проте актуальною залишається проблема визначення темпів зростання індексів інфляції, за яких виникає необхідність коригування показників фінансової звітності на кінець звітного періоду. Також серед вітчизняних та закордонних науковців не існує однозначної думки про методи коригування фінансової звітності підприємства.

Інфляція приводить до суттєвих викривлень фінансової звітності, які можуть ввести в оману користувачів. Крім того, під час складання фінансової звітності має бути забезпечене порівняння звітних даних з показниками за відповідний період попереднього року та показниками інших підприємств. Інакше необхідно провести коректування.

Основними негативними відхиленнями під впливом інфляції у фінансовій звітності є такі [2, с. 97–99].

1) Зниження вартості майна підприємства. На дату звітності вартість майна є більшою за ціну його придбання.

2) Зниження амортизаційних витрат, які виявляються недостатніми для відтворення основних засобів в наступних періодах. Це приводить до заниження собівартості та завищення прибутку, відповідно, податку на прибуток.

3) Порівняння вимог П(С)БО 22 «Вплив інфляції» та МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції». Суттєвим є визначення МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції» порядку коригування звітів, складених в історичній вартості або поточній; порядку вибору, розрахунку та використання загального індексу цін (тоді як у П(С)БО наводиться лише визначення індексу інфляції), але у МСФЗ не визначено порядок коригування статей Звіту про власний капітал.

4) П(С)БО 22 «Вплив інфляції» поширюється на ті господарюючі суб'єкти, які, відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність. Відповідно до цього стандарту коригуються показники річної звітності, але тільки в тих випадках, якщо кумулятивний приріст інфляції становить більше 90%.

5) Кумулятивний приріст визначається добутом індексів інфляції за період, що складається з трьох останніх років, включаючи звітний.

6) Індекс інфляції визначається та оприлюднюється центральним органом виконавчої влади в галузі статистики, а саме Держкомстатом.

7) Основна концепція цього П(С)БО полягає в тому, щоби навести всі показники фінансової звітності у зіставному грошовому вимірни-

ку на дату коригування шляхом застосування коефіцієнта коригування. Коригуються показники річної фінансової звітності, які визначаються за даними записів на рахунках бухгалтерського обліку. Отже, підприємство спочатку, як завжди, складає річну фінансову звітність на підставі даних реєстрів та рахунків бухгалтерського обліку, а після цього коригуванням її показників за методикою, визначеною П(С)БО 22 «Вплив інфляції», коригує звітність.

8) Датою коригування є дата, на яку складається фінансова звітність за рік, в якому кумулятивний приріст інфляції перевищив 90% (31 грудня звітного року). Результати коригування в реєстрах і на рахунках бухгалтерського обліку не відображаються.

9) Коефіцієнт коригування є показником, отриманим шляхом ділення індексу інфляції на дату балансу (кінець звітного року) та індексу інфляції на дату визнання (переоцінки) відповідної статті звітності.

10) У примітках (поясненнях) до скоригованої фінансової звітності зазначаються факт коригування; сума коригування амортизації основних засобів; розрахунок коригування собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг); індекси інфляції на дату коригування та її показники протягом поточного та попереднього звітних періодів, які були використані для коригування фінансової звітності; зміна структури балансу, яка викликана не реальними господарськими операціями, а несинхронним впливом інфляційних процесів. Наприклад, внаслідок значного реального подорожчання основних засобів частка розділу І «Основні засоби» зростає, тоді як дебіторська заборгованість залишається незмінною, через що розділ ІІ «Оборотні активи» знецінюється.

Стандарт IAS 29 слід застосовувати до фінансової звітності, зокрема консолідованої фінансової звітності будь-якого суб'єкта господарювання, функціональною валютою якого є валюта країни з гіперінфляційною економікою. У країні з гіперінфляційною економікою звітність про результати операційної діяльності та фінансовий стан, подана в національній валюті без перерахунку, є некорисною.

Отже, норми П(С)БО 22 мають застосовуватися суб'єктами господарювання, які, відповідно до законодавства, складають фінансову звітність за міжнародними стандартами, зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність. Показники річної фінансової звітності підприємства за умови досягнення значення кумулятивного приросту інфляції 90 і більше відсотків підлягають коригуванню із застосуванням коефіцієнта коригування. Оцінювання статей балансу за попередній рік визнається балансовою вартістю відповідних активів, власного капіталу та зобов'язань звітного року, якщо значення кумулятивного приросту інфляції не перевищує 90%. Кумулятивний приріст інфляції – це добуток індексів інфляції за період, що

Таблиця 2

Приклад коригування фінансової звітності [7]

Стаття	Балансова сума до коригування	Коефіцієнт коригування	Скоригована вартість
<i>Актив</i>			
Основні засоби: залишкова вартість	320		352
Первісна вартість	400	119,2/108,4	440
Знос	80	119,2/108,4	88
Товари	50	119,2/107,5	55
Дебіторська заборгованість	200		20
Грошові кошти та їх еквіваленти	30		30
Баланс	600		637
<i>Пасив</i>			
Статутний капітал	260	119,2/100	310
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	300		287
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	40		40
Баланс	600		637

охоплює 3 останні роки, включаючи звітний. Індекс інфляції вираховує та обнародує державний орган статистики, а саме Держкомстат.

Під час коригування фінансової звітності на рівень інфляції необхідно навести показники фінансової звітності до зіставлених грошових вимірників на дату коригування, тобто активи, зобов'язання, власний капітал коригуються на коефіцієнт коригування.

Порядок проведення коригування річної фінансової звітності на вплив інфляції є досить складним процесом. Спочатку підприємство має скласти річну фінансову звітність на основі поточного бухгалтерського обліку (рахунки, відомості, журнали-ордери, Головна книга). Дані поточного бухгалтерського обліку не підлягають коригуванню (табл. 2).

Головна проблема ефективного врахування інфляції полягає в її нерівномірному характері. Хоча Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 передбачає коригування цін на середньодержавний рівень інфляції, цінові коливання на різних ринках не є рівномірними, іноді таке коригування не є точним. З іншого боку, врахування різних індексів інфляції для різних груп активів є надзвичайно складним та трудомістким процесом.

Для вирішення цієї дилеми пропонуємо застосовувати комбінований підхід: за очевидних диспропорцій зростання цін слід використовувати різні коефіцієнти інфляції. Якщо зростання цін є приблизно однаковим, слід застосовувати єдиний індекс інфляції.

1) Під час коригування збільшується вартість активу, що є очевидним та зрозумілим, адже вартість основних засобів і запасів під дією інфляції збільшується. Водночас збільшення вартості статей пасиву не є настільки очевидним. Так, переоцінювати слід лише статутний капітал, оскільки зобов'язання є монетарними статтями, але збільшення вартості статутного капіталу є дуже складним процесом, особливо для акціонерних товариств.

2) Відповідно до міжнародних стандартів коригування фінансової звітності здійснюється на основі судження. Водночас фінансові звіти різних підприємств повинні бути порівняними. Як можна забезпечити порівнянність під час застосування різних методів, що враховують вплив інфляції? Лише за затвердження єдиної методики врахування впливу інфляції та законодавчо встановленої вимоги такий вплив можна врахувати. Однак чи реальним та доцільним є такий крок? Це питання все ще залишається відкритим, однак відповідь, скоріше за все, буде негативною, бо:

- додаткова робота для бухгалтерів та фінансистів потребує додаткової оплати й підвищення кваліфікації, а зростання витрат завжди сприймається негативно;

- складні, трудомісткі обчислення завжди приховують помилки та можливі зловживання, що приведе до ще більших викривлень фінансової звітності.

Висновки. Для врахування впливу інфляції залишається найбільш очевидним та зрозумілим такий захід, як переоцінка основних засобів, а за необхідності – запасів. Це дасть змогу більш точно відображати вартість активів, що підвищить достовірність показників фінансової звітності.

Подальшого дослідження й обґрунтування потребує фінансова звітність, що утворює державну політику доходів, адже це допомогло би звести до мінімуму негативний результат компромісу між стабільністю цін та повною зайнятістю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Голов С.Ф., Костюченко В.Н. *Бухгалтерский учет и финансовая отчетность по международным стандартам*. 3-е изд., перераб. и доп. Харьков : Фактор, 2013. 1072 с.
2. Озеран А.В., Литвинчук А.С. Застосування методів коригування показників фінансової звітності в умовах гіперінфляції. *Проблеми матеріальної культури – економічні науки*. 2014. С. 97–99.

3. Офіційний сайт "The #1 website for global accounting news" IAS 29 "Financial reporting in hyperinflationary economies". URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias29> (дата звернення: 22.04.2019).
4. П(С)БО22 «Врахування впливу інфляції» // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 28.04.2019).
5. П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00> (дата звернення: 30.04.2019).
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2019).
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів. URL: <http://index.minfin.com.ua/index/infl> (дата звернення: 15.04.2019).

REFERENCES:

1. Gholov S.F., Kostjuchenko V.N. (2013) *Bukhghalterskyj uchet y finansovaja otchetnostj po mezhdunarodnim standartam* [Accounting and financial reporting according to international standards]. Khar'kov : Faktor (in Russian).
2. Ozeran A.V., Litvynchuk A.S. (2014) Zastosuvannja metodiv koryghuvannja pokaznykiv finansovoji zvitnosti v umovakh ghiperinfljacji [Application of methods for adjusting the indicators of financial reporting under hyperinflation]. *Problems of material culture – economic sciences*, vol. 1, pp. 97–99.
3. Ofitsijnyj sajт "The #1 website for global accounting news" IAS 29 "Financial reporting in hyperinflationary economies". Retrieved from: <https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias29> (in English).
4. Ofitsijnyj sajт Verkhovnoji Rady Ukrainy (P(S)BO22 "Vra-khuvannja vplyvu infljaciji") [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine (P (S) BO22 "Taking into account inflation influence")]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (in Ukrainian).
5. Ofitsijnyj sajт Verkhovnoji Rady Ukrainy (P(S)BO 21 "Vplyv zmin valjutnykh kursiv") [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine (P(C)BO 21 "Influence of changes in foreign exchange rates")]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00> (in Ukrainian).
6. Ofitsijnyj sajт Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian).
7. Ofitsijnyj sajт Ministerstva finansiv [The official website of the Ministry of Finance]. Retrieved from: <http://index.minfin.com.ua/index/infl> (in Ukrainian).

УДК 338.43:539

Сливінська О.Б.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту**Відокремленого підрозділу Національного університету
біоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»***Боднар О.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту**Відокремленого підрозділу Національного університету
біоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»***Slyvinska Oksana***Ph.D. in Economics,**Associate Professor of Accounting and Auditing**VPNUBiP Ukraine**“Berezhansky Agrotechnical Institute”***Bodnar Oresta***Ph.D. in Economics,**Associate Professor of Accounting and Auditing**VPNUBiP Ukraine**“Berezhansky Agrotechnical Institute”*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

COMPETITIVENESS AGRICULTURAL PRODUCTS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто поняття та основні характеристики конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Досліджено систему зовнішніх та внутрішніх факторів конкурентоспроможності продукції. Встановлено, що основними чинниками, які значною мірою перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках, є низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи, відсутність галузевих кооперативних банків, нерозвиненість в Україні сфери страхування кредитних та виробничих ризиків, нерозвиненість інфраструктури АПК, що приводить до збільшення вартості виробництва, значних втрат сільськогосподарської продукції під час її транспортування та зберігання. Наведено шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції сільського господарства.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, фактори конкурентоспроможності.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены понятие и основные характеристики конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. Исследована система внешних и внутренних факторов конкурентоспособности продукции. Установлено, что основными факторами, которые в значительной мере препятствуют укреплению конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции на внешних рынках, являются низкий уровень развития отечественной финансово-кредитной системы, отсутствие отраслевых кооперативных банков, неразвитость в Украине сферы страхования кредитных и производственных рисков, неразвитость инфраструктуры АПК, что приводит к увеличению стоимости производства, значительным потерям сельскохозяйственной продукции при ее транспортировке и хранения. Приведены пути повышения конкурентоспособности продукции сельского хозяйства.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, факторы конкурентоспособности.

ANNOTATION

The development of market relations is impossible without the effective and stable growth of the economy and production of competitive products, which reflects not only the efficiency of the activity of the individual enterprise, but also the economy of the country as a whole. Problem of competitiveness is one of the central places in the economic analysis of various types of economic activity of the enterprise. Without ensuring the competitiveness and stability of the competitive advantages of agrarian enterprises and food products in the regional and international markets, it is impossible to achieve sustainable development of the agrarian sector of the national economy. Competition reveals the potential of the subjects of the agrarian market and performs an important function of a constant driving force in the development of agricultural production. Ukraine has significant opportunities for the development of the agrarian sector and its transformation into a highly efficient sphere of the economy. Favorable soil and climatic conditions, fertile lands contribute to its further development, yield of crops in sufficient quantities to meet domestic needs and to form export potential. The competitive advantages of agriculture in Ukraine include the almost unique combination of resources for agricultural production and proximity to international markets, as well as the fact that the provision of land resources in farms of Ukraine on average is significantly higher than in European countries. The presence of a competitive environment in the agro-industrial sector is a prerequisite for the profitable use of community resources, the creation of national wealth at possibly low production costs, and its monitoring is one of the strategic objectives of the development of the economy of agriculture. The article deals with the concepts and basic characteristics of the competitiveness of agricultural products. The system of external and internal factors of the competitiveness of products is investigated. It was established that the main factors that significantly hinder the competitiveness of agricultural products in foreign markets are: low level of development of the domestic financial and credit system, absence of sectoral cooperative banks, underdevelopment of the sphere of insurance of credit and industrial risks in Ukraine; the underdeveloped infra-

structure of the agro industrial complex, which leads to an increase in the cost of production, significant losses of agricultural products during its transportation and storage. The ways of increasing the competitiveness of agricultural products are presented.

Key words: competition, competitiveness, competitive advantages, factors of competitiveness.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин неможливий без ефективного та стабільного зростання економіки й виробництва конкурентоспроможної продукції, що відображає ефективність не лише діяльності окремого підприємства, але й економіки країни загалом.

Проблематика конкурентоспроможності посідає одне з центральних місць в економічному аналізі різних видів господарської діяльності підприємства. Без забезпечення конкурентоспроможності та стійкості конкурентних переваг аграрних підприємств та продовольчих товарів на регіональних і міжнародних ринках неможливо досягти сталого розвитку аграрного сектору національної економіки. Конкуренція розкриває потенціал суб'єктів аграрного ринку й виконує важливу функцію постійного рушія розвитку сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції присвячені роботи зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема праці І. Ансофа, М. Портера, А. Сміта, В. Богачова, В. Гончарова, В. Збарського, О. Копистка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Л. Мармуля, В. Ткаченка, В. Рябоконя, Л. Прокoppця, В. Юрчишина.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Усвідомлюючи значний рівень актуальності досліджуваного питання, відзначаємо, що окремі його складники залишаються дискусійними та потребують подальшого наукового пошуку для вдосконалення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сутності поняття конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та факторів її підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «конкуренція», «конкурентоспроможність» у користуванні вітчизняних вчених-економістів з'явилися з переходом економіки до проблематики велися ще з 1970-х рр. Вивчення й оцінювання конкурентоспроможності є частинами теорії конкуренції та посідають важливе місце в сучасній економічній науці.

Вперше поняття «конкурентоспроможність» було використано наприкінці 1970-х рр. М. Портером. На його думку, конкурентоспроможність – це властивість товару, послуги, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку на рівні з присутніми там аналогічними товарами, послугами або конкуруючими суб'єктами ринкових відносин [1].

Конкурентоспроможність товару – вирішальний фактор його комерційного успіху на розвитку конкурентному ринку. Це багатоаспектне

поняття, яке відображає відповідність товару умовам ринку, конкретним вимогам споживачів не лише за своїми якісними, технічними, економічними, естетичними характеристиками, але й за комерційними та іншими умовами його реалізації (ціна, терміни поставки, канали збуту, сервіс, реклама). Більш того, важливою складовою частиною конкурентоспроможності є рівень витрат споживача за час експлуатації придбаного товару.

Іншими словами, під конкурентоспроможністю розуміються комплекси споживчих та вартісних (цінових) характеристик товару, які визначають його успіх на ринку, тобто перевагу саме цього товару перед іншими в умовах широкої пропозиції конкуруючих товарів-аналогів.

Будь-який товар, який знаходиться на ринку, фактично проходить там перевірку щодо ступеня задоволення суспільних потреб: кожен покупець придбає товар, який максимально задовольняє його особисті потреби, а вся сукупність покупців – той товар, який найповніше відповідає суспільним потребам, тобто значно більше, ніж конкуруючі з ним аналоги. Отже, конкурентоспроможність можна визначити тільки шляхом порівняння товарів конкурентів між собою. Іншими словами, конкурентоспроможність – поняття відносне, яке тісно пов'язане з конкретним ринком та часом продажу. Конкурентоспроможність визначається лише тими властивостями, до яких помітно виявляє зацікавленість покупець (звичайно, які гарантують задоволення цієї потреби). Всі характеристики виробу, які виходять за межі цих інтересів, вважаються під час оцінювання конкурентоспроможності такими, що не стосуються її в конкретних умовах.

Вивчення конкурентоспроможності товару потрібно проводити безперервно з урахуванням стадій життєвого циклу товару, щоби своєчасно помітити момент початку зниження показника конкурентоспроможності та вжити відповідних попереджуючих заходів (наприклад, зняти вироб з виробництва, модернізувати його, перевести на інший сегмент ринку).

Конкурентоспроможність обумовлює наявність у виробника:

- здатності задовольняти вимоги покупців продукції щодо своєчасності поставок та очікуваної якості продукції;
- здатності задовольняти вимоги споживача як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках щодо ціни на продукцію;
- здатності ефективно використовувати ресурси.

Основними складовими елементами формування конкурентоспроможності продукції є собівартість продукції, ціна реалізації та якість продукції. Крім цього, чинниками формування конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є:

- прогресивні енергозберігаючі технології вирощування, зберігання, перероблення, транспортування та реалізації продукції;

– впровадження інноваційних методів селекційної роботи в рослинництві та тваринництві;
– удосконалена система техніко-технологічних та агротехнічних заходів виробництва продукції [2, с. 198].

На конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції може вплинути низка факторів, які умовно поділяються на:

внутрішні (трудові ресурси, матеріально-технічне забезпечення, оборотні кошти, технології виробництва, інформаційна база);

зовнішні (державне регулювання, науково-технічний прогрес, соціальні, екологічні).

Важливим фактором, що визначає успішність діяльності підприємства в ринковому середовищі, його фінансову стабільність та конкурентоспроможність, є якість випущеної продукції, оскільки саме забезпечення якості та характер діяльності окремих підприємств, галузей та промисловості загалом в цей час визначають їх конкурентні позиції не лише на вітчизняному ринку, але й на міжнародному.

Важливим завданням виробництва сільськогосподарської продукції є всебічне збільшення споживчих властивостей та одночасне підвищення ступеня корисності, яка втілена в якості. Високий рівень якості продукції є передумовою високого рівня її конкурентоспроможності [3, с. 23].

Нині основним завданням більшості аграрних підприємств є задоволення вимог споживачів шляхом пропонування продукції, що відповідає встановленим стандартам та технічним вимогам за конкурентними цінами, а також орієнтація на отримання максимального прибутку. При цьому якість продукції стає одним з найголовніших чинників поведінки споживача під час її вибору, тому що більшість покупців готова здійснити переплату за високу якість.

У більшості господарств спостерігається недостатній розвиток інфраструктури просування продукції на зовнішні ринки, немає активної реклами, обмежений асортимент, мало привабливий зовнішній вигляд окремих видів продукції під час їх упакування, розфасування тощо.

Суб'єкти підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки самостійно визначають ціни на продукцію, яку вони виробляють, що зумовлює виникнення цінової конкуренції між виробниками. Підприємства з найбільш пристосованими до ринкових умов формами господарювання та ті, що володіють значно більшими ресурсами для ведення сільськогосподарського виробництва, отже, можуть регулювати ціни на свою продукцію відповідно до особистих потреб, значно виграють у результаті конкурентної боротьби. Такі підприємства мають високу цінову конкуренцію.

В сучасних умовах сільськогосподарська продукція має значну частину у зовнішній торгівлі України. Однак існують чинники, які значною мірою перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції

на зовнішніх ринках, такі як низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи, відсутність галузевих кооперативних банків, нерозвиненість в Україні сфери страхування кредитних та виробничих ризиків, нерозвиненість інфраструктури АПК, що приводить до збільшення вартості виробництва, значних втрат продукції під час її транспортування та зберігання.

Україна має значні можливості для розвитку аграрного сектору та перетворення його на високоефективну сферу економіки. Сприятливі ґрунтово-кліматичні передумови, родючі землі сприяють його подальшому розвитку, отриманню врожаїв сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб та формування експортного потенціалу [4; 5].

До конкурентних переваг сільського господарства України можна віднести майже унікальне поєднання ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції, близькість до міжнародних ринків, а також те, що забезпеченість земельними ресурсами в господарствах України в середньому значно вище, ніж у європейських країнах.

Наявність конкурентного середовища в агропромисловій галузі є передумовою вигідного використання ресурсів суспільства, створення національного багатства за можливо низьких витрат виробництва, а її моніторинг належить до стратегічних завдань розвитку економіки сільського господарства.

На сучасному етапі аграрна сфера України перебуває в досить складному соціально-економічному стані. За всі роки незалежної та суверенної держави не вдалося досягти більш-менш стабільної фінансової ситуації, подолати цілу низку негативних тенденцій в економіці сільськогосподарського виробництва. Причинами низької конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішньому продовольчому ринку є низька ефективність цієї галузі, невідповідність структури українського експорту попиту країн світу на сільськогосподарську продукцію, нерозвиненість інфраструктури АПК, недостатність державного цільового фінансування.

Висновки. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції можна забезпечити шляхом використання інноваційних технологій, налагодження сучасної інфраструктури аграрного ринку, оптимізації механізму державної підтримки вітчизняного товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках, створення спеціалізованих банків для кредитування сільськогосподарських підприємств на пільгових засадах, запровадження системи страхового забезпечення діяльності аграрних підприємств, збільшення експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції через покращення репутації України на міжнародному ринку, посилення коопера-

ції господарств населення, що є виробниками сільськогосподарської продукції, налагодження співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції та дослідними установами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Портер М. Конкуренция : учебное пособие. Москва : Вильямс, 2005. 608 с.
2. Зоря С. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні. Київ : КНЕУ, 2005. 216 с.
3. Фомин В. Квалиметрия. Управление качеством. Сертификация. Москва : ЭКМОС, 2000. 186 с.
4. Копистко О. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 61–63.
5. Прокопєць Л. Складові підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. URL:

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpen/2011_7/37SPK.pdf (дата звернення: 30.05.2019).

REFERENCES:

1. Porter M. (2005) *Konkurentsia* : uch. pos. Moskva : Vil'yams (in Russian).
2. Zorja S. (2005) *Vzajemozalezhnistj mizh sil'sjkykym ghospodarstvom ta makroekonomikoju v Ukraini*. K. : KNEU (in Ukrainian).
3. Fomin V. (2000) *Kvalimetriya. Upravlenie kachestvom. Sertifikatsiya*. M. : EK MOS (in Russian).
4. Kopystko O. (2010) *Teoretychni osnovy konkurentospro-mozhnosti sil'sjkgghospodarsjkoji produkciji*. *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 61–63.
5. Prokopets L. (2011) *Skladovi pidvyshchennia konkurentospro-mozhnosti sil'skohospodarskykh pidpriemstv*. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpen/2011_7/37SPK.pdf (accessed: 30 May 2019).

УДК 336.76

Солодкий М.О.

*кандидат економічних наук,
заслужений діяч науки і техніки України, професор,
професор кафедри біржової діяльності і торгівлі
Національного університету
біоресурсів і природокористування України*

Яворська В.О.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри біржової діяльності і торгівлі
Національного університету
біоресурсів і природокористування України*

Solodky Mykola

*Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Professor of the Department of Exchange Activities and Trade,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Yavorska Valentyna

*Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Exchange Activities and Trade,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

МЕХАНІЗМ ХЕДЖУВАННЯ НА БІРЖОВОМУ ТОВАРНОМУ РИНКУ

HEDGING MECHANISM ON THE COMMODITY EXCHANGE MARKET

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено економічну сутність хеджування, наведено класифікацію хеджових стратегій. Визначено, що в сучасних умовах суб'єкти підприємницької діяльності постійно залежать від невизначеностей та значної кількості ризиків. Суттєву роль у господарській діяльності відіграють цінові ризики, які можна захеджувати на біржовому товарному ринку. Визначено, що хеджування полягає в можливості забезпечення страхування від негативних очікувань і наслідків цінових ризиків через використання ф'ючерсів та опціонів на біржовому ринку. Доведено, що використання механізму хеджування для страхування цінових ризиків на товарних ринках потребує поетапного виконання. Визначено характерні риси хеджерів на біржовому товарному ринку. Доведено, що хеджування може бути використано як покупцями, так і продавцями реальних активів на товарних ринках.

Ключові слова: хеджування, біржовий товарний ринок, ф'ючерси, опціони, хеджери.

АННОТАЦИЯ

В статье освещена экономическая сущность хеджирования, приведена классификация хеджевых стратегий. Определено, что в современных условиях субъекты предпринимательской деятельности постоянно зависят от неопределенностей и значительного количества рисков. Существенную роль в хозяйственной деятельности играют ценовые риски, которые можно захеджировать на биржевом товарном рынке. Определено, что хеджирование заключается в возможности обеспечения страхования от негативных ожиданий и последствий ценовых рисков через использование фьючерсов и опционов на биржевом рынке. Доказано, что использование механизма хеджирования для страхования ценовых рисков на товарных рынках требует поэтапного выполнения. Определены характерные черты хеджеров на биржевом товарном рынке. Доказано, что хеджирование может быть использовано как покупателями, так и продавцами реальных активов на товарных рынках.

Ключевые слова: хеджирование, биржевой товарный рынок, фьючерсы, опционы, хеджеры.

ANNOTATION

The article describes the economic essence of hedging and classification of hedging strategies. It has been determined that in today's conditions the subjects of business activity are constantly dependent on uncertainties and a significant number of risks. A significant role in economic activity is played by price risks that can be hedged on the commodity exchange market. The article determines the economic essence of hedging, to indicate the characteristics of the main types of hedging in the current conditions of instability of prices for the main types of commodity and financial assets. It is determined that hedging is the ability to provide insurance against negative expectations and consequences of price risks through the use of futures and options on the commodity exchange market. It is considered that the use of the hedging mechanism to insure price risks in commodity markets requires a phased implementation of it. The characteristic features of hedgers on the commodity exchange market are determined. It is proved that hedging can be used both by buyers and sellers of real assets in commodity markets. The article considers that price risks are inherent both for buyers and sellers of real assets in commodity markets. Therefore, there are two kinds of hedging on the commodity exchange market: purchasing hedge (long hedging); selling hedge (short hedging). The characteristics of both types of hedging confirm that the subjects of commodity markets depend on both growth and price drops. In all circumstances, market participants decide what amount of the assets they want to hedge. In this regard, full or partial hedging can be performed. The full hedging mechanism implies the insurance of the price risks of all expected or available assets, while partial hedging provides an opportunity to insure the risks of a certain part of assets. Buyers of assets on commodity markets use long hedging and try to insure against rising prices, and asset sellers use short hedging and try to insure themselves against the potential drop in prices. The hedging mechanism in both cases is the same; the difference is in the actions of the hedgers. Quite often, hedgers can simultaneously apply both long and short hedging, such as elevators or exporters, who buy and sell assets in commodity markets.

Key words: hedging, commodity exchange market, futures, options, hedgers.

Постановка проблеми. У сучасних умовах фінансової нестабільності на світових товарних та фінансових ринках особливої актуальності набуває пошук нових інструментів для мінімізації ринкових ризиків. Зарубіжний досвід давно вже доводить те, якими ефективними можуть бути біржові деривативи під час управління ціновими ризиками. Біржові строкові інструменти відображають поточну й майбутню кон'юнктуру ринків реальних активів. Тіснота зв'язку двох ринків сприяє використанню хеджових стратегій для страхування цінових ризиків, до яких можуть бути віднесені як хеджери, так і спекулянти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження хеджування можна знайти в багатьох зарубіжних та вітчизняних працях, зокрема в роботах А. Буреніна, В. Гниляк, О. Дегтярьової [1], Н. Калдора, Дж. Кейнса, Р. Колба, Р. МакДональда, Дж. Маршалла, А. Масло, Л. Примостки, М. Солодкого [2; 3], О. Сохацької, Л.Дж. Телсера, Дж. Хікса, Дж. Халла.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Швидкий глобальний розвиток біржової торгівлі та вдосконалення механізму хеджування потребують поглиблення досліджень. Водночас низький рівень розвитку біржової торгівлі в Україні потребує поглиблення наукових досліджень та пошуку шляхів хеджування цінових ризиків на основі використання інструментів провідних бірж світу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення економічної сутності хеджування, наведення характеристики головних видів хеджування в сучасних умовах нестабільності цін на основні види товарних та фінансових активів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нестабільність на світових та вітчизняних товарних і фінансових ринках створює щоденно нові потенційні ризики в підприємницькій діяльності суб'єктів ринку. Серед усіх деривативів найбільш ефективними під час управління ціновими ризиками є біржові ф'ючерси та опціони, які стандартизовані й характеризуються високим показником ліквідності торгів.

Організована, регульована та прозора біржова торгівля забезпечує оптимальні умови для різних учасників біржових торгів. Багато дослідників біржового ринку, зокрема О. Дегтярьова, відзначають, що біржовий ринок забезпечує додаткові можливості зменшення ризиків шляхом їх перекладання на інших учасників [1, с. 369].

Економічна сутність хеджування полягає в можливості забезпечення страхування від негативних очікувань і наслідків цінових ризиків через використання ф'ючерсів та опціонів на біржовому ринку [2, с. 340].

Сьогодні наявна велика кількість різноманітних фінансових ризиків, проте найкращим засобом управління ринкових або цінових ри-

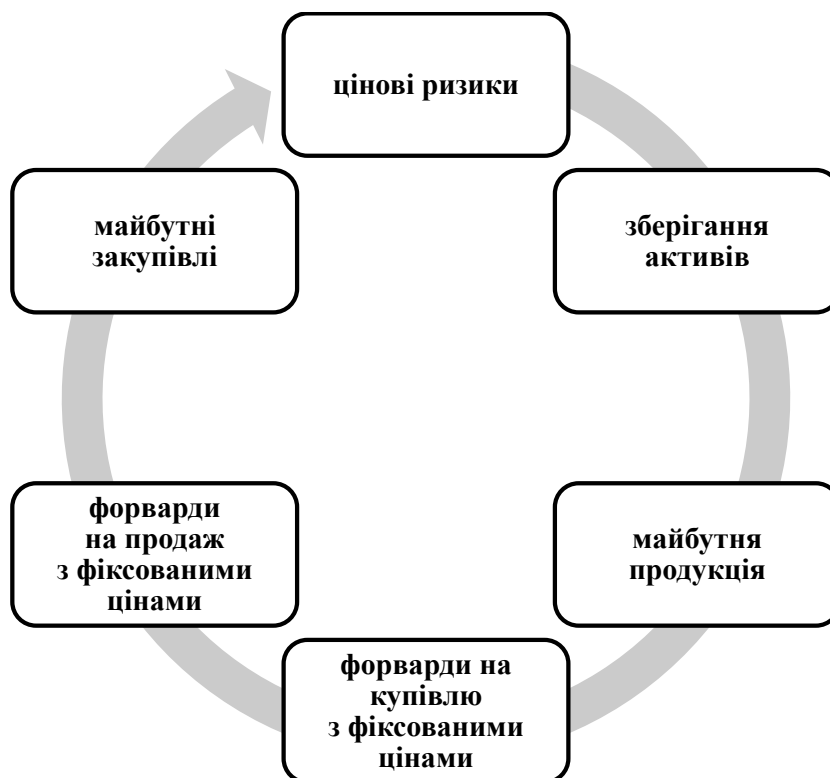

Рис. 1. Залежність від цінових ризиків різних видів підприємницької діяльності на товарних ринках

Джерело: [3, с. 67]

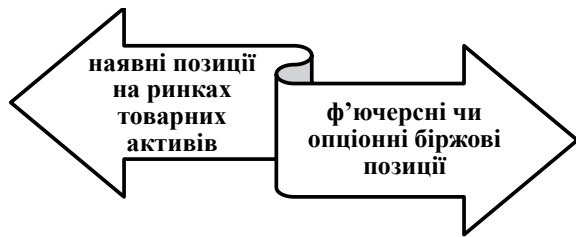

Рис. 2. Характерні риси хеджерів

Джерело: [3, с. 73]

зиків є механізм хеджування. Основною метою хеджування є управління ціновими ризиками.

На товарних ринках цінові ризики можна пов'язати з різними видами діяльності підприємств (рис. 1) [1, с. 374–375; 3, с. 66–70].

1) Зберігання продукції. У цьому разі компанія володіє товарними активами, які необхідно зберігати на складі й реалізувати в майбутньому. Проте якщо ціни на активи в майбутньому знизяться, то компанія може понести значні втрати, отже, вона потребує захисту від цінових ризиків.

2) Майбутня продукція. Майбутній урожай або товарні активи, які плануються для реалізації в майбутньому, потребують захисту від цінових падін на ринках.

3) Форварди на купівлю з фіксованими цінами. Такі контракти передбачають купівлю товарних активів навіть за несприятливої цінової ситуації в майбутньому й потребують мінімізації нових ризиків.

4) Форварди на продаж з фіксованими цінами. Ці угоди передбачають майбутню реалізацію товарних активів у майбутньому й потребують страхування від падіння цін на ринках.

5) Майбутні закупівлі. Переробні підприємства завжди потребують закупівлі сировини й перебувають під тиском за зростання цін на активи.

Основними учасниками на біржовому ринку, які використовують ф'ючерси чи опціони для страхування цінових ризиків на ринку реальних активів, є хеджери (рис. 2) [2; 3, с. 73].

Хеджери, на відміну від інших біржових торговців, завжди мають такі позиції [3, с. 73–75]:

- планують купувати чи продавати реальні товарні активи, іншими словами, здійснюють підприємницьку діяльність на спотових ринках;
- використовують ф'ючерси чи опціони на такі ж самі активи для хеджування цінових ризиків;

– присутні на ринку наявних активів;

– присутні на ринку ф'ючерсів.

Особливість механізму хеджування полягає в тому, що хеджер має утримувати свою біржову позицію до здійснення купівлі чи продажу реального активу в майбутньому.

Цінові ризики притаманні як покупцям, так і продавцям реальних активів на товарних ринках, тому на біржовому товарному ринку існують два види хеджування [3, с. 77–79]:

- купівельний хедж (довге хеджування);
- продажний хедж (коротке хеджування).

Характерні риси обох видів хеджування підтверджують, що суб'єкти товарних ринків залежать як від зростання, так і від падіння цін (рис. 3).

Використання механізму хеджування для страхування від цінових ризиків у підприємницькій діяльності суб'єктів товарних ринків потребує поетапного виконання (рис. 4) [3, с. 161–165].

Виявлення ризиків та оцінювання потенційних загроз дає можливість прийняти рішення щодо необхідності хеджування та виявлення того, яку частину активів необхідно буде захеджувати на біржовому товарному ринку.

На другому етапі відбувається вибір біржових інструментів, а саме ф'ючерсів чи опціонів, для мінімізації цінових ризиків. Особливість цього етапу полягає в тому, який інструмент стане менш затратним і забезпечить кращу мінімізацію цінових ризиків (рис. 5).

На третьому етапі суб'єкт підприємницької діяльності виконує хеджування. Для цього необхідно вибрати хеджову стратегію та відкрити позицію на біржовому товарному ринку.

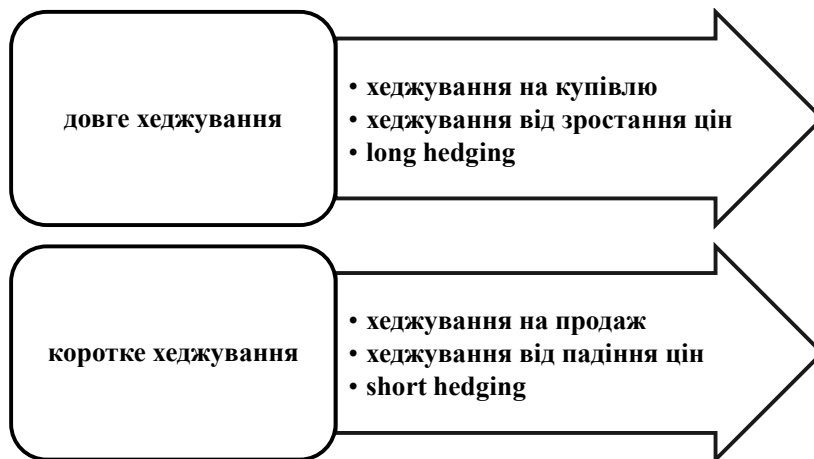

Рис. 3. Види хеджування

Джерело: [3, с. 77]

Рис. 4. Послідовність хеджування цінових ризиків

Джерело: побудовано на основі джерела [3, с. 77]

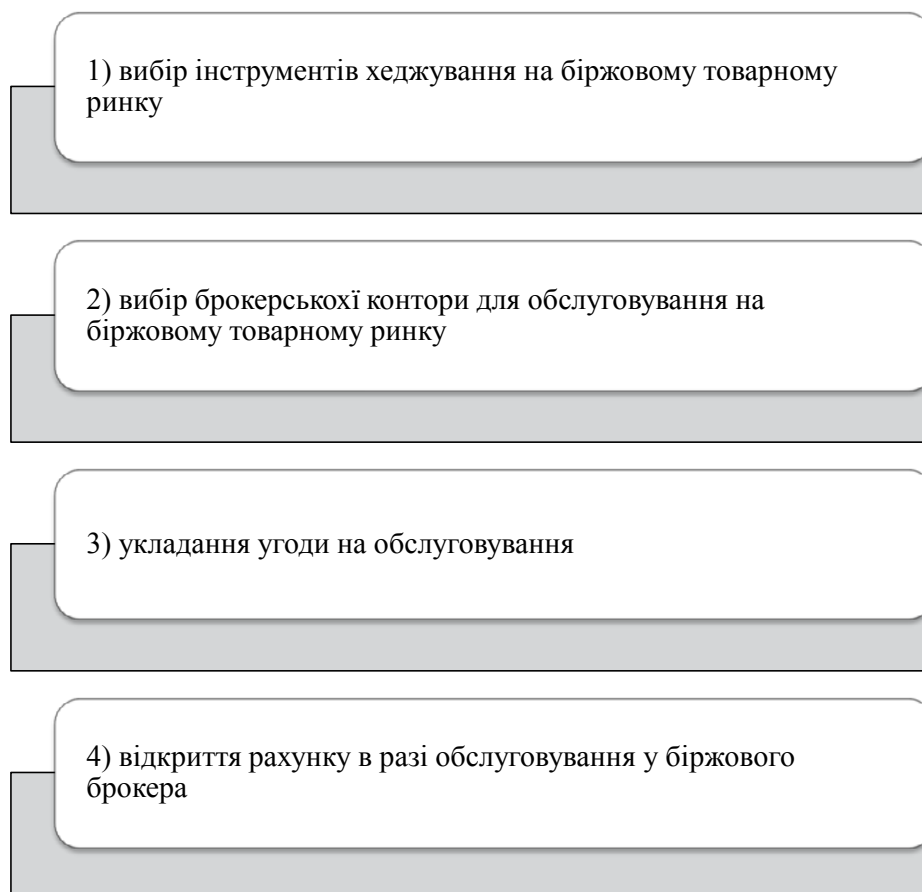

Рис. 5. Підготовчі дії до хеджування цінових ризиків

Джерело: побудовано на основі джерела [3, с. 78]

Останнім етапом хеджування є оцінювання ефективності застосованої стратегії. На цьому етапі хеджер має оцінити результати хеджування та зіставити їх із понесеними витратами на біржовому товарному ринку, які мають декілька складових (рис. 6).

Необхідно зазначити, що за будь-яких обставин витрати на хеджування на біржовому товарному ринку не перешкоджають здійснен-

ню хеджування, адже прогнозування цінової кон'юнктури нині є досить тяжкою процедурою. За будь-яких обставин учасники ринку приймають рішення про те, яку частину активів вони хочуть захеджувати. У зв'язку з цим можна виконати повне або часткове хеджування.

Механізм повного хеджування передбачає страхування цінових ризиків усіх очікуваних або наявних активів, тоді як часткове хеджування дає можливість застрахувати ризики певної частини активів.

Покупці активів на товарних ринках використовують довге хеджування й намагаються застрахуватися від зростання цін, а продавці

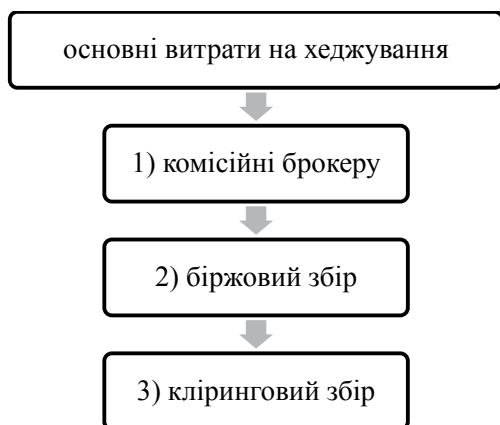

Рис. 6. Витрати на хеджування на біржовому товарному ринку

Джерело: побудовано на основі джерела [3, с. 84]

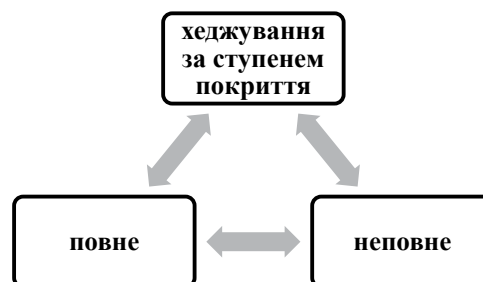

Рис. 7. Хеджування за ступенем покриття

Джерело: побудовано на основі джерела [3, с. 89]

активів використовують коротке хеджування й намагаються застрахувати себе від потенційного падіння цін. Механізм хеджування в обох випадках відбувається однаково, різниця полягає лише в діях хеджерів. Досить часто хеджери можуть одночасно застосовувати й довге, й коротке хеджування, наприклад елеватори або експортери, які й купують, й продають активи на товарних ринках.

Висновки. Отже, механізм хеджування на біржовому товарному ринку є досить ефективним та застосовуванням методом мінімізації цінових ризиків на світових товарних ринках. Сьогодні більшість учасників на світових товарних ринках щоденно хеджує свої ризики, тоді як вітчизняний товарний ринок все ще перебуває поза межами біржової торгівлі деривативами на товарні активи. Водночас потенційні можливості використання механізму хеджування цінових ризиків є результативними під час страхуванні цінових ризиків вітчизняних експортерів, які мають доступ до торгівлі ф'ючерсами та опціонами на товарні активи провідних світових біржових платформ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дегтярева О. Биржевое дело : учебник. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 415 с.
2. Солодкий М., Яворська В., Резнік Н. Основи біржової діяльності : навчальний посібник. Київ : КОМПРИНТ, 2017. 450 с.
3. Солодкий М., Яворська В. Хеджування ф'ючерсами і опціонами : навчальний посібник. Київ : КОМПРИНТ, 2018. 398 с. URL: http://91.219.144.9/cgi-bin/irbis64r_14/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=2&I21DBN=BOOKS&P21DBN=BOOKS&Z21ID=&Image_file_name=Solodkuy_Chedjuvanny.pdf (дата звернення: 06.06.2019).

REFERENCES:

1. Degtyarova O. (2007). *Birzhevoe delo* [Exchange activities]. Moscow : YUNITI-DANA (in Russian).
2. Solodky M., Yavorska V., Reznik N. (2017). *Osnovy birzhovoi diialnosti* [Basics of commodity exchange trading]. Kyiv : KOMPRYNT (in Ukrainian).
3. Solodky M., Yavorska V. (2018). *Khedzhuvannja f'juchersamy i opcionamy* [Hedging by futures and options]. Kyiv : KOMPRYNT (in Ukrainian).

УДК 352

Чикало І.В.
кандидат економічних наук,
Тернопільський національний економічний університет

Chykalo Inna
PhD Economics,
Ternopil National Economy University

ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄДНАНОЮ ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ

FORMATION OF THE RESOURCE STRATEGY OF MANAGEMENT ASSOCIATIONS TERRITORIAL COMMUNITY

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню питання формування ресурсної стратегії об'єднаної територіальної громади. Проведено групування ресурсів об'єднаної територіальної громади за критерієм впливу на забезпечення соціально-економічного розвитку громади. Визначено ресурси, що відіграють домінуючу роль у забезпеченні функціонування об'єднаних територіальних громад на етапі їх формування та становлення. Проаналізовано основні складові ресурсного потенціалу об'єднаних територіальних громад. Запропоновано застосування алгоритмічного підходу до формування ресурсної стратегії об'єднаної територіальної громади. Наведено перелік базових ресурсних стратегій об'єднаної територіальної громади, практичне використання яких дасть змогу забезпечити ефективне використання ресурсного потенціалу громади.

Ключові слова: ресурси, види ресурсів, об'єднана територіальна громада, ресурси об'єднаної територіальної громади, ресурсна стратегія, базові ресурсні стратегії.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению вопроса формирования ресурсной стратегии объединенной территориальной общины. Проведено группирование ресурсов объединенной территориальной общины по критерию влияния на обеспечение социально-экономического развития общины. Определены ресурсы, которые играют доминирующую роль в обеспечении функционирования объединенных территориальных общин на этапе их формирования и становления. Проанализированы основные составляющие ресурсного потенциала объединенных территориальных общин. Предложено применение алгоритмического подхода к формированию ресурсной стратегии объединенной территориальной общины. Приведен перечень базовых ресурсных стратегий объединенной территориальной общины, практическое использование которых позволит обеспечить эффективное использование ресурсного потенциала общины.

Ключевые слова: ресурсы, виды ресурсов, объединенная территориальная община, ресурсы объединенной территориальной общины, ресурсная стратегия, базовые ресурсные стратегии.

ANNOTATION

The article is devoted to the study of the issue of formation of a resource strategy of the associations' territorial community. The article substantiates that ensuring the effective functioning of the associations' territorial community in the conditions of decentralization requires the use of strategic management tools that will ensure the interconnection of the target directions of its development with the available resource potential. The formation of a resource strategy will allow adaptive responses to external challenges and take into account the organizational conditions for functioning to concentrate resources on achieving a high level of socio-economic

development of the territory. The article deals with the grouping of resources of the associations' territorial community on the criterion of influence on the social and economic development of the community. The resources that play a dominant role in ensuring the functioning of the associations' territorial community at the stage of their formation and formation are determined. The main components of the resource potential of the associations' territorial community are analyzed there. The application of algorithmic approach to formation of the resource strategy of the associations' territorial community is proposed, which provides for a clear sequence of procedures. Within this methodological approach, the work inherent in any stage, corresponding to the level, can partly be performed at other stages. The list of basic resource strategies of the associations' territorial community, which includes such strategies as: resource conservation as a strategy for providing competitive advantages, a strategy of competitive innovation, a strategy for the creation of new competitive opportunities, resource conservation strategy as a market requirement, a strategy for technological upgrading (upgrading), strategy of cost reduction, strategy of realization of part of assets. Taking into account the above strategies in isolating strategic alternatives will allow associations' territorial community to form a base for alternative strategies, the practical implementation of which will ensure co-ordination of the goals of socio-economic development of associations' territorial community with available resource potential.

Key words: resources, types of resources, associations' territorial community, resources of the associations' territorial community, resource strategy, basic resource strategies.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного функціонування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в умовах децентралізації потребує застосування інструментарію стратегічного управління, що дасть змогу забезпечити взаємозв'язок цільових орієнтирів її розвитку з наявним ресурсним потенціалом. Використання стратегічного підходу до управління ОТГ передбачає формування, запровадження та реалізацію стратегії розвитку ОТГ, невід'ємною складовою якої є ресурсна стратегія. Саме формування ресурсної стратегії дасть змогу максимально гнучко та адекватно реагувати на зовнішні виклики ОТГ та умови їхнього функціонування для концентрації ресурсів задля досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку території. Зазначене актуалізує проблематику статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти впровадження технологій страте-

гічного управління в практику місцевого самоврядування є об'єктом досліджень В. Бабаєва, В. Бакуменка, О. Бобровської, В. Вакуленка, О. Васильєвої, В. Дорофійєнка, А. Мельник, Г. Монастирського, В. Мамонової, О. Тертишної та інших науковців. Основи методології формування ресурсної стратегії закладені в працях Б. Вернелфелта, Р. Гранта, Д. Колліза, Г. Хамела, Е. Шуена та інших учених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на певний науковий інтерес у сфері окресленої проблематики, формування ресурсної стратегії об'єднаної територіальної громади є малодослідженим.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на вказане метою статті є формування теоретико-методичних положень щодо формування ресурсної стратегії об'єднаної територіальної громади з виокремленням базових ресурсних стратегій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ході проведення наукового дослідження, об'єктом якого є процес формування ресурсної стратегії ОТГ, необхідно вивчити особливості та закономірності формування останньої для забезпечення його результативності й можливості впровадження отриманих результатів у практичну діяльність. Теоретичні засади формування ресурсної стратегії ОТГ базуються на дії економічних законів та закономірностей, базових концепціях ресурсного, системного та стратегічного управління, застосування яких сприяє формуванню об'єктивних висновків та розробленню практичних рекомендацій щодо підвищення соціально-економічного рівня розвитку громади та підтримки його в довгостроковій перспективі.

Досліджуючи актуальні проблеми, пов'язані з формуванням ресурсної стратегії ОТГ, вважаємо доцільним зосередити увагу на категорійному апараті та тих дефініціях, які дають змогу зрозуміти змістовне наповнення об'єкта дослідження. Такими категоріями є ресурси ОТГ, види ресурсів, ресурсна стратегія ОТГ, базові ресурсні стратегії.

Загалом у фаховій літературі категорію «ресурси» розглядають як:

- будь-які використовувані та потенційні джерела задоволення тих чи інших потреб суспільства;

- як матеріальні й нематеріальні об'єкти/цінності, якими громада володіє або якими може користуватися [1–3].

При цьому науковці використовують різноманітні підходи до їх класифікації, які мають спільну категоріальну основу, а розбіжності базуються на їх властивостях [1–3]. Так, основними видами ресурсів, які виокремлюють фахівці на рівні територіальної громади, є економічні ресурси (сукупність окремих елементів, що прямо чи опосередковано беруть участь у процесі виробництва або надання послуг); владні ресурси (фундаментальне джерело управлін-

ня); соціальні ресурси (реальні та потенційні можливості, засоби та резерви, якими володіє певне суспільство, які воно використовує для забезпечення різних сфер соціального життя й діяльності); об'єктні ресурси (сукупність можливостей адміністративно-територіального утворення, розпорядження якими віднесено до компетенції органів влади) [3].

Враховуючи зазначене й те, що в умовах формування економіки знань посилюється роль нематеріальних ресурсів у процесі забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку територіальної громади, ресурси ОТГ поділимо на дві групи, такі як основні фактори забезпечення життєздатності ОТГ (природні ресурси, матеріально-технічні, фінансові й частково трудові), які відіграють роль базових факторів, та фактори розвитку ОТГ, що включають такі ресурси, як інтелектуальні, інформаційні, управлінські та інші нематеріальні ресурси.

В умовах недоступності або обмеженості ресурсів одним з основних завдань, що постає перед органами муніципального управління в умовах децентралізації, є підвищення ефективності їх використання для забезпечення поступального економічного розвитку в довгостроковій перспективі. Динамічність зовнішнього середовища висуває жорсткі вимоги до підвищення ефективності використання наявних ресурсів та напрямів розбудови й зміцнення ресурсного потенціалу та підвищення якості надання адміністративних послуг, що вимагає використання науково обґрунтованих концепцій управління, найбільш актуальною з яких є концепція стратегічного управління, що зорієнтована на ефективне використання ресурсного потенціалу територіальної громади в довгостроковій перспективі. При цьому ресурсний потенціал територіальної громади розглядається як сукупність всіх видів ресурсів, що формуються на цій території та можуть бути використані в процесі соціально-економічного розвитку.

З огляду на те, що в рамках реформування системи місцевого самоврядування на засадах децентралізації об'єднаною територіальною громадою є територіальна громада села (селища, міста), яка в результаті добровільного об'єднання здатна самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [4; 5] та, відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування, має власні адекватні фінансові ресурси й приводити наявні ресурси у відповідність до реального зростання вартості виконуваних органами місцевого самоврядування завдань [6], можна констатувати, що на етапі їх утворення та становлення домінуючу роль відіграє фінансовий потенціал, оскільки саме він лежить в основі забезпечення спроможності та самодостатності ОТГ.

Фінансовий потенціал ОТГ охоплює власний потенціал, що формується за рахунок надходжень ПДФО, акцизного збору, плати за землю, єдиного податку, податку на нерухоме майно, та залучений потенціал. Наявні власні фінансові ресурси дають змогу ОТГ забезпечити вирішення поточних питань їх функціонування та створення соціально-економічного розвитку.

Так, за I квартал 2019 року до загального фонду місцевих бюджетів України надійшли 60,5 млрд. грн., що складає 23,9% затвердженого річного плану та на 17,1%. У структурі доходів місцевих бюджетів превалюють надходження від сплати податку на доходи фізичних осіб, а саме 35,9 млрд. грн., або 59,3% загальної суми доходів загального фонду місцевих бюджетів. Вагомими джерелами доходів є плата за землю, що становить у загальній структурі доходів 12,5%, та надходження єдиного податку (14,6%). Незначними у структурі доходів місцевих бюджетів є надходження акцизного податку, податку на нерухоме майно та плата за надання адміністративних послуг (1–2%) (рис. 1).

Водночас іншими, не менш вагомими складовими ресурсного потенціалу ОТГ, що детермі-

Рис. 1. Структура надходжень до місцевих бюджетів ОТГ за I квартал 2019 року

Джерело: наведено за джерелом [7]

нують її самодостатність, є природні та людські ресурси, які забезпечують формування інфраструктури та нематеріальних ресурсів (інтелек-

Таблиця 1

Показники забезпечення людськими та земельними ресурсами ОТГ по регіонах України станом на травень 2019 року

№	Область	Чисельність населення області	Площа регіону, км ²	Забезпеченість людськими ресурсами		Забезпеченість земельними ресурсами	
				чисельність населення ОТГ, тис. ос.	%	площа ОТГ, км ²	%
1	Вінницька	1 558,6	26 513	815,5	52,3	4 540	17,1
2	Волинська	1 034,9	20 144	751,9	72,7	11 380	56,5
3	Дніпропетровська	3 203,3	3 1914	2 895	90,4	19 707	61,7
4	Донецька	1 700,7	17 640	1 598,1	94	7 249	41,1
5	Житомирська	12 18,9	29 832	1 004,3	82,4	19 929	66,8
6	Закарпатська	1 256,5	12 777	333	26,5	705	5,5
7	Запорізька	1 704,2	27 180	1 487,7	87,3	17 718	65,2
8	Івано-Франківська	13 72,5	13 900	741,1	54	4 521	32,5
9	Київська	1 768,4	28 131	929,3	52,5	5 377	19,1
10	Кіровоградська	944,4	24 588	226,8	59	5 120	20,8
11	Луганська	583,3	18 480	480	82,3	8 408	45,5
12	Львівська	2 520,3	21 833	1 474,9	58,5	5 183	23,7
13	Миколаївська	1 129,8	24 598	922,7	81,7	12 497	50,8
14	Одеська	2 379,5	33 310	1 624,1	68,3	10 617	32
15	Полтавська	1 399,2	28 748	980,7	70,1	93,54	32,5
16	Рівненська	1 156,9	20 047	573,8	49,6	6 214	31
17	Сумська	1 080	23 834	870,3	80,6	10 913	45,8
18	Тернопільська	1 045	13 823	670,4	64,1	6 364	46
19	Харківська	2 673,7	31 415	1 926,3	72	6 818	22
20	Херсонська	1 036,6	28 461	643,2	62,1	9 452	33,2
21	Хмельницька	1 263,6	20 645	1 011,3	80	12 358	59,9
22	Черкаська	1 204,7	20 900	827,5	68,7	8 854	42,4
23	Чернівецька	904	8 097	614,7	68	3 904	48,2
24	Чернігівська	1 004	31 865	833	83	18 723	58,8
	Всього	35 142,9	558 676	24 565,8	69,9	226 059	40,5

Джерело: наведено за джерелом [8]

туальних, інформаційних, інвестиційних, інноваційних), а також відіграють домінуючу роль у забезпеченні якісно нового рівня соціально-економічного розвитку ОТГ.

Аналіз показників забезпечення ОТГ на регіональному рівні людським та природним потенціалом (щодо земельних ресурсів) (табл. 1) дає змогу зробити певні висновки.

Так, станом на травень 2019 року 69,7% населення України проживали в об'єднаних територіальних громадах. Найбільша концентрація населення, що проживає в ОТГ, зафіксована в Донецькій (94% усього населення області), Дніпропетровській (90% усього населення області) та Запорізькій областях (87,3% усього населення області). Найменшою є його чисельність у Закарпатській області, а саме 26,5% (табл. 1).

Щодо природо-ресурсного потенціалу, то 40,5% усієї площі України охоплено ОТГ. Найбільша площа охоплена ОТГ у таких областях, як Житомирська (66,6%), Запорізька (65,2%) та Дніпропетровська (61,7%). Аутсайдером цього рейтингу є Закарпатська область (5,5%) (табл. 1).

Також вагомою складовою природо-ресурсного потенціалу ОТГ є землі за межами населе-

них пунктів, яких протягом 2018 року передано ОТГ в розмірі 1,5 млн. га.

Сьогодні земельні ресурси можуть стати вагомим чинником розвитку громади як через зростання надходжень до місцевого бюджету у вигляді плати за землю, так і через розширення інфраструктурного базису.

Результати проведеного попереднього аналізу дають змогу констатувати, що всі створені ОТГ володіють певним ресурсним потенціалом в розрізі його складових, що актуалізує питання вибору дієвих важелів управління ним для досягнення цілей соціально-економічного розвитку ОТГ.

Ресурсний потенціал територіальної громади в розрізі його складових є об'єктом управління під час розроблення ресурсної стратегії, зміст якої одні фахівці трактують як спеціальну стратегію, основною метою якої є врахування всіх вимог продуктових та фінансових стратегій під час забезпечення ресурсами [9, с. 467–468], узагальнену модель дій, необхідних для досягнення визначених цілей за допомогою координації та розподілу ресурсів підприємства між окремими сферами його діяльності [10], а інші вчені – як загальну координацію декомпонованих

Рис. 2. Процес розроблення ресурсної стратегії об'єднаної територіальної громади

Джерело: розроблено автором

за ресурсним підходом стратегій, що передбачає забезпечення раціонального розподілу ресурсів між напрямками діяльності та їх ефективного використання для якнайкращого досягнення поставлених стратегічних цілей та отримання максимального ефекту синергії за рахунок ресурсної орієнтації загальної стратегії [11].

Ресурсна стратегія належить до забезпечувальних стратегій стратегічного набору, реалізація якої означає формування нового або перетворення наявного ресурсного потенціалу. Основною тезою ресурсної концепції є ідея про різні ресурсні можливості, відмінності між якими можуть бути стійкими за рахунок наявності унікальних ресурсів та управлінських здібностей, що здатні забезпечити конкурентні переваги громади.

З огляду на вказане необхідними є алокація та використання територіальною громадою власного унікального ресурсу, забезпечення ефективного та раціонального використання базових ресурсів функціонування.

Формування ресурсної стратегії має базуватись на алгоритмічному принципі, в рамках якого кожна подальша процедура базується на результатах попередньої та використанні відповідного методичного інструментарію. Ітераційні цикли можуть повторюватися багато разів. Роботи, властиві будь-якому етапу, відповідному рівню, частково можуть виконуватися на інших етапах. Основні етапи цього процесу можна представити таким чином (рис. 2).

Формування ресурсної стратегії ОТГ потребує вжиття комплексу послідовних заходів щодо визначення потреб об'єднаної територіальної громади в усіх видах необхідних ресурсів в розрізі їх видів, при цьому вбачаємо за доцільне використання комплексної оцінки основних складових ресурсного потенціалу об'єднаної територіальної громади на основі розрахунку показників ресурсозабезпечення та ресурсоефективності. За необхідності може відбуватися коригування вибраної стратегії відповідності щодо цілей та внутрішніх можливостей територіальної громади.

Водночас у рамках формування ресурсної стратегії об'єднаної територіальної громади не менш важливим є розроблення портфеля ресурсних стратегій, які можуть бути застосовані як щодо окремих сфер управління (чи окремим видом ресурсів), так і загалом як комплексна ресурсна стратегія, що синтезує різні складові (рис. 3). Така стратегія визначатиме структуру, джерела надходження й напрями використання різних видів ресурсів територіальної громади в розрізі забезпечення її цільових орієнтирів.

Рис. 3. Перелік базових ресурсних стратегій об'єднаної територіальної громади

Джерело: наведено автором

Портфель ресурсних стратегій охоплюватиме управління матеріально-технічними, фінансовими, людськими ресурсами та нематеріальними ресурсами.

Так, до базових ресурсних стратегій ОТГ можна віднести такі стратегії, як ресурсозбереження як стратегія забезпечення конкурентних переваг, що має передбачати формування конкурентних переваг ОТГ за рахунок активної ресурсозберігаючої діяльності; стратегія конкурентних інновацій ОТГ, яка сфокусована на забезпечення конкурентних переваг за рахунок інновацій як у сфері ресурсовикористання, так і щодо створення інноваційної продукції; стратегія створення нових конкурентних можливостей, що спрямована на посилення конкурентних позицій за рахунок впровадження конкурентних ініціатив; стратегія ресурсозбереження як вимога ринку, що має передбачати зниження ресурсоспоживання та вжиття активних ресурсозберігаючих заходів; стратегія технологічного оновлення (модернізації), що зводиться до зосередження зусиль суб'єктів економічних відносин на технологічному оновленні виробництва; стратегія скорочення витрат, яка передбачає скорочення витрат на всіх етапах управління ОТГ; стратегія реалізації частини активів, спрямована на отримання додаткових фінансових ресурсів за рахунок продажу частини матеріальних та нематеріальних активів.

Врахування наведених стратегій під час виокремлення стратегічних альтернатив дасть змогу ОТГ сформулювати базу альтернативних стратегій, практична реалізація яких забезпечить взаємоузгодження цілей соціально-економічного розвитку ОТГ з наявним ресурсним потенціалом.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах взаємоузгодження стратегічних цілей ОТГ з ре-

сурсними та його можливостями є можливим за рахунок формування ресурсної стратегії. Ресурсна стратегія належить до забезпечувальних стратегій у стратегічному наборі. Формування ресурсної стратегії має базуватись на алгоритмічному принципі. Практичне використання запропонованого переліку базових ресурсних стратегій дасть змогу забезпечити ефективне використання ресурсного потенціалу ОТГ, зрештою – високий рівень її соціально-економічного розвитку. Предметом подальшого наукового пошуку має стати формування системи моніторингу та контролю за реалізацією ресурсної стратегії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Кузьмин В. Структурування потенціалу територіальної громади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 11. С. 177–180.
- Бабаєв В., Новікова М. Сучасні підходи до зберігання та наращення ресурсного потенціалу територіальної громади. *Держава та суспільство*. 2018. № 4. С. 197–201.
- Берданова О. Ресурсне забезпечення регіонального та місцевого розвитку. Київ, 2014. 37 с.
- Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 91.
- Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 року № 214 / Кабінет Міністрів України. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-n/paran10#10n10 (дата звернення: 1.05.2019).
- Європейська хартія місцевого самоврядування : офіційний переклад. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 4.05.2019).
- Місцеві бюджети: експерти підбили підсумки I кварталу 2019 року. URL: https://decentralization.gov.ua/news/11013 (дата звернення: 14.05.2019).
- Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. URL: https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring (дата звернення: 2.05.2019).
- Немцов В., Довгань Л. Стратегічний менеджмент : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : УВПК «ЕксОб», 2001. 560 с.
- Дикань В. та ін. Стратегічне управління : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 272 с.
- Майданик І. Розробка механізму формування та реалізації ресурсної стратегії у процесі стратегічного управління підприємством. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 3. С. 47–56.
- Kuzjmy V. (2009) Strukturuvannya potencialu terytorialnoji ghromady [Structuring the potential of the territorial community]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu*, no. 11, pp. 177–180.
- Babajev V., Novikova M. (2018) Suchasni pidkhody do zberighannya ta naroshhennja resursnogho potencialu terytorialnoji ghromady [Modern approaches to storage and increase of resource potential of the territorial community]. *Derzhava ta suspiljstvo*, no. 4, pp. 197–201.
- Berdanova O. (2014). Resursne zabezpechennja regionalnogho ta miscevogho rozvytku [Resource support for regional and local development]. Kiev (in Ukrainian).
- On Voluntary Association of Territorial Communities : Law of Ukraine from 05.02.2015, no. 157-VIII. *Vidomosti Verkhovnoji Rady*, no. 13, p. 91.
- On Approval of the Methodology for the Formation of Capable Territorial Communities : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 8, 2015 No. 214. Available at: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-n/paran10#10n10 (accessed: 1 May 2019).
- European Charter of Local Self-Government: Official translation. Available at: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (accessed: 4 May 2019).
- Ministerstvo regionalnogho rozvytku, budivnyctva ta ZhKGh Ukrainy (2019) Miscevi bjudzhety: eksperty pidbyly pidsumky I kvartalu 2019 roku [Local budgets: experts summed up the results of I quarter] Available at: https://decentralization.gov.ua/news/11013 (accessed: 14 May 2019).
- Ministerstvo regionalnogho rozvytku, budivnyctva ta ZhKGh Ukrainy (2019) Monitoryng procesu decentralizaciji vldy ta reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja [Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government]. Available at: https://decentralization.gov.ua/news/11013 (accessed: 2 May 2019).
- Nemcov V., Dovghanj L. (2001) Strategichnyj menedzhment [Strategic management]. Kiev : UVPK "EksOb" (in Ukrainian).
- Dykanj V. (2013) Strategichne upravlinnja [Strategic management]. Kiev : Centr uchbovohoji literatury (in Ukrainian).
- Majdanyk I. (2015) Rozrobka mekhanizmu formuvannja ta realizaciji resursnoji strategiji u procesi strategichnogho upravlinnja pidpryjemstvom [Development of the mechanism for the formation and implementation of a resource strategy in the process of strategic enterprise management]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannja nauky i praktyky*, no. 3, pp. 47–56.

REFERENCES:

УДК 338.1

Чуницька І.І.*доктор економічних наук,
професор кафедри фінансових ринків
Навчально-наукового інституту фінансів та банківської справи***Морозова І.В.***студентка Навчально-наукового інституту
економіки, оподаткування та митної справи
Національного університету державної фіскальної служби України***Chunitska Iryna***D.Sc. Professor of the Department of Financial Markets
Educational and Scientific Institute of Finance and banking business***Morozova Iryna***Student Educational and Scientific Institute economy, taxation and customs
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

INVESTMENT CLIMATE OF UKRAINE: THE ESSENCE, PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто теоретичні підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення сутності понять «інвестиційний клімат», «інвестиційна привабливість», запропоновано власне тлумачення. З'ясовано, що до факторів, які впливають на динаміку залучення іноземних інвестицій, належать макроекономічні, фактори стану та розвитку фінансового ринку, політичні, правові, інноваційні, демографічно-трудові, природно-кліматичні, міжнародні відносини, інституціональні; обґрунтовано кожний з них, наведено приклади. Проаналізовано обсяги та динаміку надходження іноземних інвестицій на територію України протягом останніх років, досліджено рівень інвестиційної активності держави, оцінено інвестиційну привабливість на основі світових рейтингів. Запропоновано шляхи покращення інвестиційного клімату України з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційна привабливість, інвестиційна діяльність, інвестиційний клімат, інвестиційна політика.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены теоретические подходы отечественных и зарубежных ученых к определению сущности понятий «инвестиционный климат», «инвестиционная привлекательность», предложено собственное толкование. Выяснено, что к факторам, которые влияют на динамику привлечения иностранных инвестиций, относятся макроэкономические, факторы состояния и развития финансового рынка, политические, правовые, инновационные, демографически-трудовые, природно-климатические, международные отношения, институциональные факторы; обоснован каждый из них, приведены примеры. Проанализированы объемы и динамика поступления иностранных инвестиций на территорию Украины в течение последних лет, исследован уровень инвестиционной активности государства, оценена инвестиционная привлекательность на основе мировых рейтингов. Предложены пути улучшения инвестиционного климата Украины с учетом европейского опыта.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционная деятельность, инвестиционный климат, инвестиционная политика.

ANNOTATION

The purpose of the paper is to analyze the investment climate and investment attractiveness, identify the main issues with attracting foreign investment, and find ways to minimize investment risks

in the light of European experience and directions for improving investment activity. The article deals with the theoretical approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the essence of the concepts of "investment climate", "investment attractiveness", the proposed own interpretation. The factors that influence the dynamics of attraction of foreign investments are as follows: macroeconomic, factors of the state and development of the financial market, political, legal, innovation, demographic, labor, natural and climatic, international relations, institutional factors: activity of international organizations, availability of mechanisms of state control, management efficiency, etc. The volume and dynamics of inflow of foreign investments into the territory of Ukraine during the last years have been analyzed, and the level of investment activity of the state is investigated and investment attractiveness is estimated on the basis of world ratings. The article highlights the main investor countries in Ukraine: Cyprus – 25.6%, the Netherlands – 16.1%, the Russian Federation – 11.7%, the United Kingdom – 5.5%, Germany – 4.6%, the Virgin Islands (Brit.) – 4.1% and Switzerland – 3.9%, as well as the most attractive sectors for them (industry – 33.1%, construction – 12.3%, agriculture, forestry and fisheries – 14.0%, information and telecommunications). It is determined that the main problems hindering the development of investments in Ukraine are: high level of corruption, imperfection of the legislative framework, absence of a system for assessing the investment climate, customs barriers, insecurity of the banking system, lack of experienced and skilled specialists in project management, lack of practical experience and poorly developed infrastructure for venture capital investments. The ways of improving the investment climate of Ukraine in the light of European experience are proposed.

Key words: foreign investments, investment attractiveness, investment activity, investment climate, investment policy.

Постановка проблеми. Створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні є однією з найважливіших умов залучення інвестицій. Інвестиції відіграють центральну роль в економічному розвитку країни, визначають загальне зростання її економіки. Від ефективності інвестиційної політики залежать стан виробництва, рівень технічної оснащеності підприємств, можливості структурної перебудови економіки, вирішення соціальних та екологічних проблем.

Забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежать соціально-економічна динаміка, ефективність залучення у світовий поділ праці, можливості модернізації на цій основі національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі залучення та регулювання іноземних інвестицій присвячено чимало зарубіжних та вітчизняних доробків учених. Значний внесок у вивчення питань залучення іноземного капіталу та інвестиційного клімату здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О. Данилов, У. Шарп, Дж.В. Бейлі, А. Непран [1], О. Паньков, О. Лендел [2], Ю. Коваленко [3], О. Петухова [4], Д. Тюпа.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні праці науковців, не існує єдиного визначення поняття «інвестиційний клімат», а також науковцями недостатньо розглянуто досвід європейських країн щодо покращення інвестиційного клімату.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в аналізі інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості, визначенні основних проблем щодо залучення іноземних інвестицій, пошуку шляхів мінімізації інвестиційних ризиків з урахуванням європейського досвіду та напрямів покращення інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний міжнародний ринок інвестицій характеризується високим ступенем конкуренції як між інвесторами, так і між країнами, що приймають інвестиції. Країни ведуть активну боротьбу за залучення іноземного капіталу в національну економіку, створюючи задля цього сприятливий інвестиційний клімат. Інвестор вибирає територію для вкладення своїх фінансових коштів, керуючись рівнем інвестиційного потенціалу й наявністю інвестиційного ризику. У науковій літературі існує широкий спектр визначень інвестиційного клімату. Розглянемо деякі з них.

А. Пересада трактує інвестиційний клімат як комплексну характеристику соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних умов, які забезпечують інституційну діяльність вітчизняних та зарубіжних інвесторів. [5] Автор розглядає інвестиційний клімат як сукупність факторів, але не зазначає, на якому саме рівні (макро-, мезо-, мікро-) формується інвестиційний клімат у зазначених вище елементах.

О. Власюк ототожнює підприємницький клімат з інвестиційним кліматом, вважаючи, що це – «сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, які впливають на процес інвестування народного господарства та окремих підприємств, компаній, галузей; спроможність економіко-правового середовища забезпечувати певну віддачу на вкладений капітал» [6]. У такому

тлумаченні основний акцент зроблено на спроможності економіко-правового середовища забезпечити належну віддачу на вкладений капітал, однак автор не пояснює, які саме елементи представляють зазначене середовище.

П. Ковалишин зазначає, що інвестиційний клімат – це «позитив і негатив середовища, економіки і політики в країні для впровадження інвестиційних проектів» [7]. Загалом можна погодитися з наведеним твердженням, проте варто зазначити, що його можна доповнити такими елементами, як географічна складова, рівень корумпованості та криміногенності в державі, що впливають на рівень інвестиційного клімату держави.

Б. Губський стверджує, що інвестиційний клімат – це сукупність інвестиційного потенціалу (об'єктивні, переважно кількісні умови інвестування) та інвестиційного ризику (переважно якісні, політичні, економічні та соціальні характеристики приймаючої країни щодо ймовірності втрат в ній інвестицій чи доходу від них) [8]. На думку багатьох вчених (зокрема, І. Горленко, Л. Тарангула [9]), таке твердження є помилковим, оскільки інвестиційний потенціал формується з огляду на переваги потенційного об'єкта інвестування, тому вказує на інвестиційну привабливість, а не на інвестиційний клімат.

Дослідивши відомі у західній, російській та українській науковій літературі підходи до визначення інвестиційного клімату, відзначаємо єдність більшості науковців щодо набору умов, що характеризують інвестиційний процес на різних рівнях його реалізації. В процесі дослідження з'ясовано, що визначення має не обмежуватися лише процесом, пов'язаним з інвестиційною діяльністю, а враховувати також географічну, соціальну, культурну, фінансову, політичну, законодавчу складові, рівень корумпованості та ризиків.

Виходячи з наведених тверджень, пропонуємо власне тлумачення інвестиційного клімату. Інвестиційний клімат – це сукупність правових, соціальних, політичних, природних економічних, а також інших чинників, які сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та іноземних інвесторів.

Інвестиційна привабливість – це узагальнена характеристика переваг та недоліків інвестування окремих об'єктів з позиції конкретного інвестора. При цьому розрізняють інвестиційну привабливість окремих регіонів, галузей, реальних проектів, фінансових інструментів.

М. Недашківський та О. Данілова вказують на те, що інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість мають схожу сутність, оскільки вони передбачають максимальне врахування численних факторів, що впливають на прийняття інвестиційних рішень та подальшу реалізацію інвестиційних проектів [10].

Фактори, що враховуються під час визначення сприятливості інвестиційного клімату, різноманітні, тому розглянемо деякі з них [11]:

1) макроекономічні (ВВП, ВВП на душу населення, рівень інфляції, зайнятості та безробіття, валютний курс, стан платіжного балансу, розмір внутрішнього та зовнішнього боргів країни, структура власності, темп економічного зростання, рівень споживання тощо);

2) фактори стану та розвитку фінансового ринку;

3) політичні (довіра суспільства до влади, політична ситуація в країні, збереження правопорядку, ступінь демократії, рівень корупції тощо);

4) правові (рівень управління інвестиційною діяльністю на рівні органів виконавчої влади, дієва законодавча база, наявність податкових пільг та інших переваг для іноземних інвесторів тощо);

5) інноваційні (впровадження новітніх інноваційних та інформаційних технологій, розвиток науки й техніки, дослідницький потенціал тощо);

6) демографічно-трудові (якість трудових ресурсів, рівень освіти, природний приріст населення, рівень смертності, розмір середньої номінальної заробітної плати);

7) природно-кліматичні (сприятливий клімат, залягання корисних копалин, запаси при-

родних ресурсів, частка земель сільськогосподарського призначення, стан екології тощо);

8) міжнародні відносини (міжнародний рейтинг країни, співпраця з міжнародними організаціями, дотримання норм і правил конвенції та договорів);

9) інституціональні фактори (діяльність міжнародних організацій, наявність механізмів державного контролю, ефективність управління тощо).

Важливою умовою розвитку економіки України є відродження інвестиційного процесу. Інвестиції є необхідними для модернізації виробництва, диверсифікації економіки. Саме тому в сучасному розумінні постає проблема формування для іноземного інвестора інвестиційного клімату. Важливу роль для нашої держави, яка прагне вирватися з економічного неблагополуччя, відіграє залучення іноземного капіталу у вигляді прямих капіталовкладень, портфельних інвестицій та інших активів.

Обсяг залучених від початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України на 31 грудня 2017 року становив 39 144,0 млн. дол. США (рис. 1). Ми бачимо, що найбільший приплив

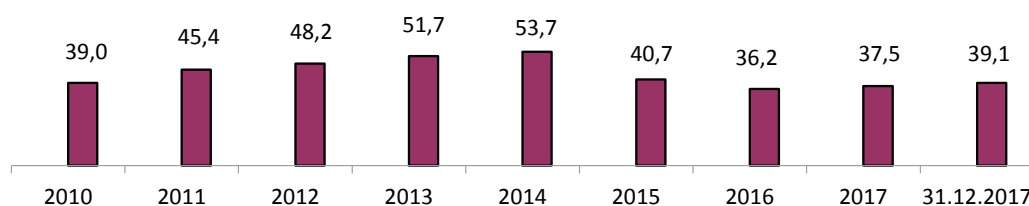

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій, млрд. дол. США

Джерело: сформовано на основі джерела [12]

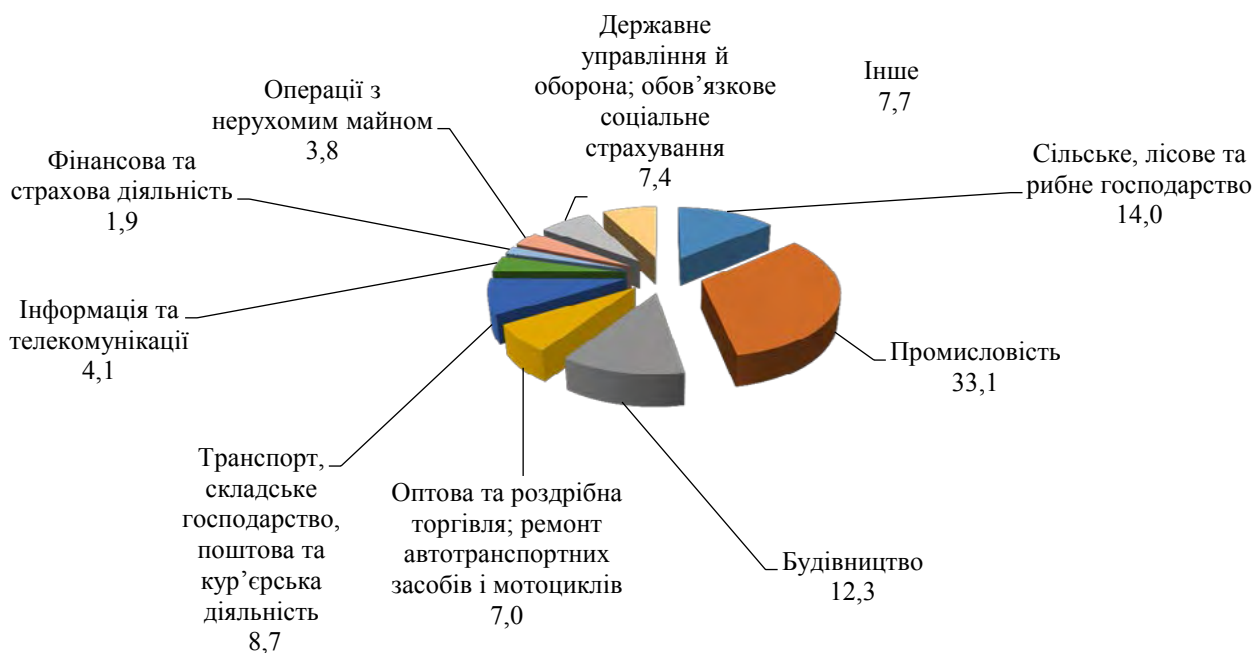

Рис. 2. Розподіл освоєння капітальних інвестицій за сферами економічної діяльності, %

Джерело: сформовано на основі джерела [12]

іноземних інвестицій спостерігався у 2014 році, але з початком бойових дій на сході України кількість іноземних інвестицій поступово скорочувалась аж до 2017 року.

Інвестиції спрямовуються в уже розвинені сфери економічної діяльності.

Станом на 31 грудня 2017 року найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до установ та організацій, що здійснюють фінансову та страхову діяльність (26,1%) та підприємств промисловості (27,3%).

Обсяги освоєння капітальних інвестицій підприємств України у 2017 році складають 412,8 млрд. грн., що на 22,1% більше від обсягу капітальних інвестицій за відповідний період 2016 року. Провідними сферами економічної діяльності за обсягами освоєння капітальних інвестицій у 2017 році залишаються промисловість (33,1%), будівництво (12,3%), сільське, лісове та рибне господарство (14,0%) (рис. 2) [12].

До основних країн-інвесторів належать Кіпр (25,6%), Нідерланди (16,1%), Російська Федерація (11,7%), Велика Британія (5,5%), Німеччина (4,6%), Віргінські Острови (Британія) (4,1%), Швейцарія (3,9%) [12].

Проведене нами дослідження свідчить про те, що більша частина залучених в економіку України інвестицій – це інвестиції з офшорних зон, що є показником того, що більша частина залучених коштів – це гроші українських інвесторів, які прагнуть оптимізувати втрати від оподаткування.

До основних проблем, які гальмують розвиток інвестицій в Україні, можна віднести:

- високий рівень корупції;
- недосконалість відповідної законодавчої бази;
- недостатнє державне фінансування вітчизняних наукових закладів;
- відсутність власної системи оцінювання інвестиційного клімату країни та її окремих регіонів;
- митні бар'єри (велику кількість скарг серед ділових кіл зарубіжних країн викликає робота митних служб, що пов'язане переважно з нестабільністю законодавства);
- відсутність дієвої системи страхування (недостатньо розвинені механізми державного страхування іноземних інвестицій);
- ненадійність банківської системи (українські банки втратили довіру іноземних кредиторів, а також, що найголовніше, довіру населення; обмеженим є кредитування юридичних та фізичних осіб банками, значно зменшився обсяг депозитів, які розташовані на рахунках українських банків);
- дефіцит досвідчених та кваліфікованих фахівців в управлінні проектами;
- відсутність практичного досвіду, слабка розвиненість інфраструктури венчурних інвестицій в Україні [23].

Для покращення інвестиційного клімату в країні необхідно вжити низку першочерго-

вих заходів з послідовної деполітизації економіки, формування єдиних стратегічних цілей та послідовності економічних реформ, незмінних за приходу до влади будь-яких політичних команд, забезпечення незмінності та гарантованості захисту ринкових прав і свобод інвестора. Зазначені заходи покликані сприяти покращенню інвестиційному іміджу України та збільшенню обсягів залучення іноземних та капітальних інвестицій в економіку держави. Нині відбуваються деякі зміни, а саме працює Закон «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» [14].

Одним з інструментів, що дасть змогу залучити в державний сектор економіки додаткові інвестиційні ресурси та сприятиме розвитку партнерських відносин держави та бізнесу, є державно-приватне партнерство (ДПП), яке сьогодні в умовах розвитку економіки нашої країни є актуальною формою співробітництва між державними та приватними партнерами, нагальною вимогою.

Станом на 1 січня 2018 року в Україні на закладах державно-приватного партнерства укладено 191 договір, з яких реалізуються 182 проекти (157 договорів концесії, 24 договори про спільну діяльність, один договір державно-приватного партнерства), а 9 договорів не реалізуються (за 4 договорами закінчено термін дії, 3 договори розірвано, 2 договори призупинено).

Найбільше проектів реалізуються в таких сферах господарської діяльності, як оброблення відходів та збирання, очищення й розподілення води (64,7% (116 проектів) і 21,4% (39 проектів) від загальної кількості проектів відповідно).

Для України потреба залучення іноземних коштів визначається передусім таким ознаками:

- надзвичайна низька інвестиційна активність власних товаровиробників;
- необхідність виробничої модернізації технічної та технологічної бази, всієї інфраструктури загалом шляхом упровадження нових технологій з використанням досвіду країн ЄС;

– забезпечення можливості ефективного довгострокового вкладення фінансових ресурсів у розвиток підприємств та ефективного державного регулювання інвестиційними вкладеннями.

Незважаючи на суттєві проблеми щодо створення сприятливого інвестиційного клімату, доречно відзначити, що Україна повільно, але впевнено просувається вперед до інтегрованого суспільства, що має забезпечити приплив нових іноземних інвестицій.

Для поліпшення інвестиційного клімату України розглянемо досвід зарубіжних країн.

Угорщина виділяє такі особливості регулювання інвестиційної діяльності, що мають практичний інтерес для України:

- спрощення процедур реєстрації юридичних осіб, системи одержання необхідних дозволів регулюючих національних органів для здійснення інвестицій;

– надання неподаткових пільг, зокрема для розвитку депресивних територій, підвищення кваліфікації трудових ресурсів, захисту навколишнього середовища [15].

Корисним для України може бути також досвід Німеччини, зокрема, у сфері заохочення та стимулювання діяльності іноземних компаній у регіонах, які відстають за своїм економічним розвитком. Щоби подолати різницю в розвитку земель, у Німеччині було створено систему стимулювання інвестиційної діяльності. Держава запропонувала у зв'язку з цим переважно такі стимулюючі інструменти, які, з одного боку, базувались на скороченні податкових надходжень, а з іншого боку, не вимагали суттєвих бюджетних витрат. До таких інструментів передусім слід віднести особливості механізму амортизації. Так, разом зі стандартними амортизаційними відрахуваннями іноземним інвесторам надано право списання протягом першого року інвестицій на придбання або виробництво основних засобів. Крім цього, під інвестування в основні засоби видаються банківські кредити зі зниженою відсотковою ставкою. Під 35% загального обсягу інвестицій у країні здійснювалися різні інвестиційні доплати. Держава також компенсувала до 23% витрат на будівництво, розширення виробничих потужностей та проведення раціоналізації або структурної перебудови підприємств [16].

Пільгами однаковою мірою можуть користуватись як іноземні, так і вітчизняні інвестори. Іноземним інвесторам запропоновано цілу низку програм стимулювання припливу капіталу в окремі галузі, зокрема високотехнологічні. Крім того, кожна федеральна земля розробила власні програми розвитку з надання відповідних інвестиційних пільг, особливо для територій, які відстають у своєму економічному розвитку.

Досвід успішних структурних перетворень Україна може запозичити також в Іспанії. Цим вона зобов'язана цілеспрямованій та виваженій політиці держави в окремих важливих напрямках. Іспанія відмовилась від жорсткої регламентації та повсюдного втручання в підприємницьку діяльність. Було прийнято кардинальні рішення стосовно частки державного сектору та його місця в національній економіці; уряд зосередив зусилля на створенні сприятливих умов для розвитку всіх форм підприємництва, особливо інноваційної активності, основну увагу приділяв реалізації тих функцій, які неможливо виконати на нижчих рівнях. До них належать розроблення загальнонаціональної економічної та науково-технічної стратегії, підтримка важливих макроекономічних пропорцій, розвиток науки, освіти, соціального забезпечення [17].

Так, щоб Україні досягти такого рівня розвитку, який має Польща, потрібно протягом 10 років залучати вдвічі більше інвестицій, ніж є зараз. Водночас вкладати кошти необхідно в галузі, які орієнтовані на експорт, тоді, мож-

ливо, економіка нашої держави почне розвиватися. Україна не може стояти осторонь світових процесів глобалізації, тому має всі права для залучення іноземних інвестицій. Подолання економічних проблем України та її світова інтеграція потребують багато часу та мають здійснюватися поступово. Важливим фактором є те, що іноземні кошти можуть бути джерелом не лише капіталу, але й новітніх технологій. Ці ресурси підвищують конкурентоспроможність, створюють інновацій та нові робочі місця.

Висновки. У статті досліджено методичні підходи різних авторів до визначення сутності інвестиційного клімату, розмежовано це поняття з поняттям «інвестиційна привабливість», яке є більш вужчим за своєю сутністю.

Окрім того, розкрито могутній економічний потенціал України, а також виявлено фактори, які негативно впливають на інвестиційний клімат країни. Іноземні інвестиції визнано актуальною та перспективною формою капіталовкладень для України. Завдяки аналізу обсягів прямих іноземних інвестицій за останні роки з'ясовано, що іноземні вкладення зростали до 2014 року, після чого відбувся спад їхніх обсягів, що відобразилось на добробуті населення та економічній ситуації загалом.

У статті виділено основні країни-інвестори в Україну, а також найпривабливіші для них галузі (промисловість має 33,1%, будівництво – 12,3%, сільське, лісове та рибне господарство – 14,0%). В результаті дослідження представлено низку заходів, які можуть покращити інвестиційний клімат України.

Ми з'ясували, що покращити інвестиційний клімат можна шляхом концентрації наявних ресурсів на пріоритетних галузях виробництва економіки з подальшим їх перетворенням на інвестиції; вкладення інвестицій у людський потенціал з підвищенням кількості кваліфікованих працівників; спрощення системи оподаткування, реєстрації та ліцензування під час надання податкових пільг, передачі державних замовлень «молодим» підприємствам, забезпечення фінансової підтримки; підвищення прозорості укладання договорів між інвесторами та державою із забезпеченням надійності та справедливості розподілу вкладів інвесторів.

Таким чином, вжиття відповідних заходів дасть змогу ліквідувати низку ризиків, поживати національну економіку та вийти на міжнародні ринки збуту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Непран А. Формування та використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в Україні. *Фінанси України*. 2016. № 9. С. 111–128.
2. Лендел О. Теоретико-методичні аспекти здійснення інвестиційної діяльності в сучасних економічних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С. 83–87.
3. Коваленко Ю. Прямі іноземні інвестиції: національний і міжнародний аспект. *Збірник наукових праць Національ-*

ного університету державної податкової служби України. 2014. № 1. С. 112–120.

4. Петухова О. Інвестування. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 336 с.
5. Лісовицький В. Сутність і структура категорії «Інвестиційний простір» у понятійному апараті інвестиційної діяльності. *Економіка, організація і управління підприємством*. 2016. URL: journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/download/93 (дата звернення: 05.05.2019).
6. Оніщенко О. Теоретичні аспекти визначення інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості. Київ, 2010. URL: www.univer.km.ua (дата звернення: 05.05.2019).
7. Гавловська Н. Інвестиційний клімат в Україні: тенденції та проблеми. Харків, 2014. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/3491/1/Vchnu_ekon_2014_3%283%29_16.pdf (дата звернення: 05.05.2019).
8. Петровська С. Оцінки інвестиційної привабливості регіону: порівняльний пофакторний аналіз. Київ, 2012. URL: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_10/S_A_Petrovs_kaEvaluation_of_investment_attractiveness_of_the_region_a_comparative_factor_analysis.pdf (дата звернення: 15.05.2019).
9. Бирка М. Розвиток системи залучення прямих іноземних інвестицій на підприємства. Львів, 2016. 231 с.
10. Момот В. Кластерний аналіз інвестиційного клімату у різних регіонах України. Київ, 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2316> (дата звернення: 05.05.2019).
11. Матюшенко І. Міжнародний інвестиційний менеджмент : навчальний посібник для студентів спеціальностей 8.03050301 «Міжнародна економіка». Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 520 с.
12. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.05.2019).
13. Дискіна А. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України. Київ, 2015. URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/bitstream/123456789/4853/1/30.pdf> (дата звернення: 05.05.2019).
14. Дудчик О. Стан, проблеми та перспективи сприятливого інвестиційного клімату України. Київ, 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_39 (дата звернення: 16.05.2019).
15. Руденко О. Зарубіжний досвід залучення інвестицій в економіку України. URL: dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8375/1/ea-25-1-final.pdf (дата звернення: 13.05.2019).
16. Вишивана Б. Зарубіжний досвід регулювання інвестиційної діяльності та можливості його використання в Україні. Харків, 2016. URL: sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/157.
17. Хмелевський М. Зарубіжний досвід залучення іноземних інвестицій як позитивний чинник впливу на економіку України. Київ, 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_39 (дата звернення: 13.05.2019).
18. Kovalenko Yu. (2014) *Pryami inozemni investyciyi: nacionalny i mizhnarodny aspekt* [Foreign Direct Investment: National and International Aspect] *Collection of scientific works of the National University of State Tax Service of Ukraine*. No. 1. P. 112–120 (in Ukrainian).
19. Petukhova O. (2014) *Investuvannya* [Investing] Kyiv : Center for Educational Literature (in Ukrainian).
20. Lesovitsky V. (2016) *Sutnist' i struktura kategori "Investychnyj prostor" u ponyatijnomu aparati investychnoy diyalnosti* [The essence and structure of the category "Investment space" in the conceptual apparatus of investment activity]. Available at: journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/download/93 (in Ukrainian) (accessed: 05.05.2019).
21. Onishchenko O. (2010) *Teoretychni aspekty vyznachennya investychnogo klimatu ta investychnoy pryvabylosti* [Theoretical Aspects of Determining the Investment Climate and Investment Attractiveness]. Available at: www.univer.km.ua (accessed: 05.05.2019).
22. Havlovskaya N. (2014) *Investychnyj klimat v Ukraini tendencyi i problemy* [Investment climate in Ukraine: trends and problems]. Available at: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/3491/1/Vchnu_ekon_2014_3%283%29_16.pdf (accessed: 05.05.2019).
23. Petrovskaya S. (2012) *Ocinky investychnoy pryvabylosti regionu: porivnyalnyj pofaktornyj analiz* [Investment attractiveness of the region: comparative factor analysis]. Available at: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_10/S_A_Petrovs_kaEvaluation_of_investment_attractiveness_of_the_region_a_comparative_factor_analysis.pdf (accessed: 15.05.2019).
24. Birko M. (2016) *Rozvytok systemy zaluchennya pryamyh inozemnyh investytsij na pidpryyemstva* [Development of the system of attraction of direct foreign investments to enterprises]. Lviv, 231 p. (in Ukrainian).
25. Momot V. (2016) *Klasternyj analiz investychnogo klimatu u riznyx regionax Ukrainy* [Cluster analysis of the investment climate in different regions of Ukraine]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2316> (accessed: 05.05.2019).
26. Matyushenko I. (2014) *Mizhnarodnyj investychnyj menedzhment: navchalnyj posibnyk dlya studentiv specialnostej 8.03050301 "Mizhnarodna ekonomika"* [International Investment Management: a manual for students of specialties 8.03050301 "International Economics"]. Kharkiv : KhNEU them. S. Kuznets (in Ukrainian).
27. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed: 05.05.2019).
28. Dyskina A. (2015) *Problemy zaluchennya inozemnyh investytsij v ekonomiku Ukrainy* [Problems of attracting foreign investments into the economy of Ukraine]. Available at: <http://dspace.opu.ua/jspui/bitstream/123456789/4853/1/30.pdf> (accessed: 05.05.2019).
29. Dudchik O. (2016) *Stan, problemy ta perspektyvy spryiatlyvogo investychnogo klimatu Ukrainy* [Status, problems and prospects of the favorable investment climate of Ukraine]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_39 (accessed: 16.05.2019).

REFERENCES:

1. Nepran A. (2016) *Formuvannya ta vykorystannya finansovogo potentsialu investytsynoy diyalnosti* [Formation and use of financial potential of investment activity in Ukraine] Kyiv : Finance of Ukraine. 2016. No 9. P. 111–128 (in Ukrainian).
2. Landel O. (2016) *Teoretyko-metodychni aspekty zdijnsnennya investytsynoy diyalnosti v suchasnykh ekonomichnykh*

15. Rudenko O. *Zarubizhnyj dosvid zaluchennya investycij v ekonomiku Ukrainy* [Foreign experience in attracting investments into the Ukrainian economy]. Available at: dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8375/1/ea-25-1-final.pdf (accessed: 13.05.2019).
16. Vyshivan B. *Zarubizhnyj dosvid reguluvannya investycij-noyi diyalnosti ta mozhlivosti jogo vykorystannya v Ukraini* [Foreign experience in regulation of investment activity and its use in Ukraine]. Available at: sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/157 (accessed: 13.05.2019).
17. Khmelevsky M. (2013) *Zarubizhnyj dosvid zaluchennya inozemnyx investycij yak pozytyvnyj chynnyk vplyvu na ekonomiku Ukrainy* [Foreign experience of attracting foreign investments as a positive factor of influence on the Ukrainian economy]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_39 (accessed: 13.05.2019).

УДК 339.727

Чуницька І.І.*доктор економічних наук,
професор кафедри фінансових ринків
Навчально-наукового інституту фінансів та банківської справи***Нізельська М.А.***студентка Навчально-наукового інституту
економіки, оподаткування та митної справи
Національного університету державної фіскальної служби України***Chunitska Irina***Doctor of economic sciences,
Professor of the Department of Financial Markets
NNI of Finance, Banking
University of the State Fiscal Service of Ukraine***Nizelska Maria***Student
NNI Economics, Taxation and Customs Affairs
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В УКРАЇНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

DIRECT FOREIGN INVESTMENT IN UKRAINE: PROBLEMS AND WAYS FOR THEIR DECISION

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано динаміку залучення іноземних інвестицій в Україну загалом та її регіони зокрема. Обґрунтовано важливість надходження іноземних інвестицій задля забезпечення конкурентоспроможного розвитку української економіки. Визначено проблеми, що стримують розвиток інвестиційної діяльності в регіонах. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інвестиційні потоки обслуговують економічно розвинуті регіони України, залишаючи поза увагою менш розвинуті, що посилює подальше збільшення регіональних диспропорцій та послаблює економічні взаємозв'язки між регіонами. Запропоновано комплекс заходів щодо активізації інвестиційної діяльності в регіонах України. Мета полягає в оцінюванні сучасного стану залучення іноземних інвестицій в національну економіку та аналізуванні обсягу іноземних інвестицій за галузевою та географічною структурою. Невирішеність цих проблем приводила й приводить до негативних наслідків як для іноземних інвесторів, які втрачають прибутки та змушені йти з українського ринку, так і для держави загалом внаслідок погіршення інвестиційного іміджу, скорочення робочих місць та зниження рівня життя населення.

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, активізація інвестиційної діяльності, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, регіон.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализирована динамика привлечения иностранных инвестиций в Украину вообще и ее регионы в частности. Обоснована важность поступления иностранных инвестиций с целью обеспечения конкурентоспособного развития украинской экономики. Определены проблемы, сдерживающие развитие инвестиционной деятельности в регионах. В результате проведенного исследования установлено, что инвестиционные потоки обслуживают экономически развитые регионы Украины, оставляя без внимания менее развитые, что усиливает дальнейшее увеличение региональных диспропорций и ослабляет экономические взаимосвязи между регионами. Предложен комплекс мер по активизации инвестиционной деятельности в регионах Украины. Цель заключается в оценивании современного состояния привлечения иностранных инвестиций в национальную экономику и анализе объема

иностранных инвестиций по отраслевой и географической структуре. Нерешенность этих проблем приводила и приводит к негативным последствиям как для иностранных инвесторов, которые теряют прибыль и вынуждены уходить с украинского рынка, так и для государства в целом вследствие ухудшения инвестиционного имиджа, сокращения рабочих мест и снижения уровня жизни населения.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, активизация инвестиционной деятельности, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, регион.

ANNOTATION

The dynamics of attraction of foreign investments in Ukraine and its regions is analyzed. The importance of receiving foreign investments in order to ensure the competitive development of the Ukrainian economy is substantiated. The problems hindering the development of investment activity in the regions are identified. As a result of the study, it was found that investment flows serve the economically developed regions of Ukraine, neglecting the less developed, which exacerbates the further increase of regional disproportions and weakens economic interrelations between regions. A set of measures for activating investment activity in the regions of Ukraine is proposed. The identification of previously unsettled parts of the general problem consists in assessing the current state of attracting foreign investment into the national economy and analyzing the volume of foreign investment by industry and geographical structure. The unresolved nature of these problems has led to negative consequences for both foreign investors who lose their profits and are forced to leave the Ukrainian market and for the state as a whole as a result of deteriorating investment image, job cuts and lower living standards. Considered problems of foreign investment in Ukraine require urgent adoption of appropriate decisions and real steps from the central and regional authorities, which should be aimed at achieving parity between the short-term interests of some private foreign investors and obtaining long-term effects for the national economy and the population of Ukraine as a whole. The issue of ensuring high rates of economic growth and raising the level of well-being of the population has always been and remains a priority for any country. In today's conditions of acute shortage of domestic financial resources, it is foreign investments that can ensure the realization of these im-

portant tasks. Despite a large number of studies in this area and a lengthy and comprehensive coverage of investment issues in the literature, the issue of this issue continues to exist regarding the trend of uneven investment in foreign direct investment (FDI) in regions of Ukraine based on statistical analysis that only confirms need for further research.

Key words: foreign direct investment, investment activation, investment climate, investment attractiveness, region.

Постановка проблеми. В умовах поширення економічної кризи активізація інвестиційної діяльності стає одним з пріоритетних завдань, що вимагає невідкладного вирішення на всіх рівнях господарювання. Без розв'язання цієї задачі стають неможливими перспективи оновлення виробництва на якісно новому рівні, підвищення ефективності господарської діяльності, створення конкурентоздатної економіки світового рівня.

Важливим фактором забезпечення сталого розвитку економіки країни та становлення її позитивного іміджу на світовій арені є інвестиційна привабливість держави. Інвестування значною мірою впливає на вирішення соціально-економічних проблем, з якими стикається будь-яка країна. Нині проблема низького рівня капіталовкладень та відсутності припливу інвестицій є актуальною для України та потребує негайного вирішення.

Науковці визначають різні підходи до вирішення проблеми залучення іноземного інвестування для розвитку національної економіки загалом, проте менше уваги приділено комплексному аналізуванню й оцінюванню сучасного стану залучення іноземних інвестицій в національну економіку для підвищення її конкурентоспроможності, вирішення соціальних проблем суспільства та забезпечення добробуту нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню проблем залучення іноземних інвестицій в національну економіку приділяли такі вчені, як М.Д. Лесечко, А.О. Черемис, О.М. Черемис, які аналізували особливості інвестиційного клімату в Україні та його вплив на інвестиційні процеси. Вплив інвестицій на інноваційні процеси в країні розглядався в наукових працях О.Д. Данілова, А.С. Музиченка, Г.М. Філюк та інших вчених. Причини низького рівня інвестиційної активності досліджували В.М. Герзанич, В.В. Козик.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно оцінити сучасний стан залучення іноземних інвестицій в національну економіку та проаналізувати обсяг іноземних інвестицій за галузевою та географічною структурою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблем залучення іноземного капіталу в економіку України та надання деяких рекомендацій щодо підвищення привабливості України для прямих іноземних інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі економічного відтворення прямі іноземні інвестиції виконували багато важливих

суспільних функцій, сприяючи певній трансформації галузевої структури української економіки та притаманних їй відносин власності. Ці процеси відображені в диференціації прямих іноземних інвестицій за галузями національного господарства та країнах – донорах інвестицій.

В Україні іноземні інвестиції є визначальною передумовою розвитку національної економіки та важливим індикатором умов підприємницької діяльності, тому виникає необхідність зосередження уваги на питаннях іноземного інвестування. Особливої гостроти проблеми іноземного інвестування набувають саме зараз, коли українське суспільство, а не лише національна економіка, опинилось у стані загострення та поглиблення кризових явищ.

В умовах сьогодення українську економіку щонайменше на 50% можна визначати як тіньову, причиною чого є слабкість державних інститутів та законодавчої системи. Несприятливий інвестиційний клімат в Україні включає адміністративні перешкоди, складну систему ліцензування, високий рівень оподаткування та реструктурні функції податкової адміністрації. З огляду на це у світі є більш привабливі для інвесторів країни, ніж Україна, тому МВФ прогнозує зниження потоку інвестицій до країн Східної Європи. На сучасному етапі головним завданням для України є створення сприятливих умов для інвесторів. Важко робити довгостроковий інвестиційний прогноз, проте можна говорити про чинники, від яких буде залежати обсяг інвестицій. Якщо процес ефективних реформ буде продовжено, це стане важливим аспектом привабливості для іноземних інвесторів.

Стан залучення прямих іноземних інвестицій в Україні сильно ускладнює інвестиційну діяльність, оскільки наявний обсяг вкладень не забезпечує передумови економічного зростання й навіть повноцінного відтворення їх наявного стану. На інвестиційну привабливість сильно впливає не лише загальний стан економіки країни, але й умови ведення бізнесу, зокрема ступінь втручання держави та рівень корупції. За останні 10 років обсяг інвестицій із країн ЄС значно збільшився, щодо країн СНД спостерігається значне скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій. При цьому перспективи іноземної інвестиційної діяльності в Україні здебільшого визначаються обсягами та структурою вже накопиченого в країні іноземного капіталу. Зміну інвестиційного клімату найбільш зрозуміло демонструє динаміка інвестицій, особливо прямих іноземних інвестицій, яка вважається індикатором зміни рівня довіри та рейтингу країни. Економічна активність іноземних інвесторів в Україні незначна.

Так, у 2017 році в економіку України іноземними інвесторами із 76 країн світу вкладено 1 630,4 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу).

Обсяг залучених від початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерно-

го капіталу) в економіку України на кінець 2017 року становив 39 144,0 млн. дол. США. Інвестиції спрямовуються в уже розвинені сфери економічної діяльності. Станом на кінець 2017 року найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до установ та організацій, що здійснюють фінансову та страхову діяльність (26,1%), та підприємств промисловості (27,3%).

До основних країн-інвесторів належать Кіпр (25,6%), Нідерланди (16,1%), Російська Федерація (11,7%), Велика Британія (5,5%), Німеччина (4,6%), Віргінські Острови (Британія) (4,1%), Швейцарія (3,9%).

Обсяги освоєння капітальних інвестицій підприємств України у 2017 році складають 412,8 млрд. грн., що на 22,1% більше за обсяг капітальних інвестицій за відповідний період 2016 року.

Провідними сферами економічної діяльності за обсягами освоєння капітальних інвестицій у 2017 році залишаються:

- промисловість (33,1%);
- будівництво (12,3%);
- сільське, лісове та рибне господарство (14,0%);
- інформація та телекомунікації (4,1%);
- оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів (7,0%);
- транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність (8,7%);
- державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування (7,4%).

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у 2017 році освоєно 69,9% капіталовкла-

день. Частка кредитів банків та інших позик у загальних обсягах капіталовкладень становила 5,3%. За рахунок державного та місцевих бюджетів освоєно 12,7% капітальних інвестицій. Частка коштів іноземних інвесторів становила 1,4% усіх капіталовкладень, частка коштів населення на будівництво житла складала 7,8%. Інші джерела фінансування становлять 2,9%.

Отже, Україна залишається привабливою для інвестицій, водночас вона не перебуває осторонь світових процесів, є досить інтегрованою у світове господарство, а порушення макростабільності на зовнішніх ринках має свій відголос в Україні.

Слід відзначити, що в рейтингу агентства "Moody's Investors Service" Україна покращила свій кредитний рейтинг в міжнародному економічному списку. Він змінився із Саа3 до Саа2, що означає зміну прогнозу зі «стабільного» на «позитивний» [2, с. 157].

Так, на поліпшення показників вплинуло проведення структурних реформ в Україні, що допомогло країні впоратися з борговим навантаженням та поліпшити позиції на зовнішніх ринках. У рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності (ГІК) 2017/2018 Україна покращила свої позиції на 4 пункти, посівши 81 місце серед 137 країн світу, які досліджувались (у ГІК 2016/2017 вона посідала 85 місце серед 138 країн) [3, с. 80].

Аналіз даних динаміки обсягів прямих іноземних інвестицій демонструє їх різке зниження з 2014 року, і за два роки воно сягнуло 42,7%. Якщо проаналізувати географічну структуру прямих іноземних інвестицій, то можна побачити, що найбільша їх частка припадає на офшорні країни, такі як Кіпр та Нідерланди.

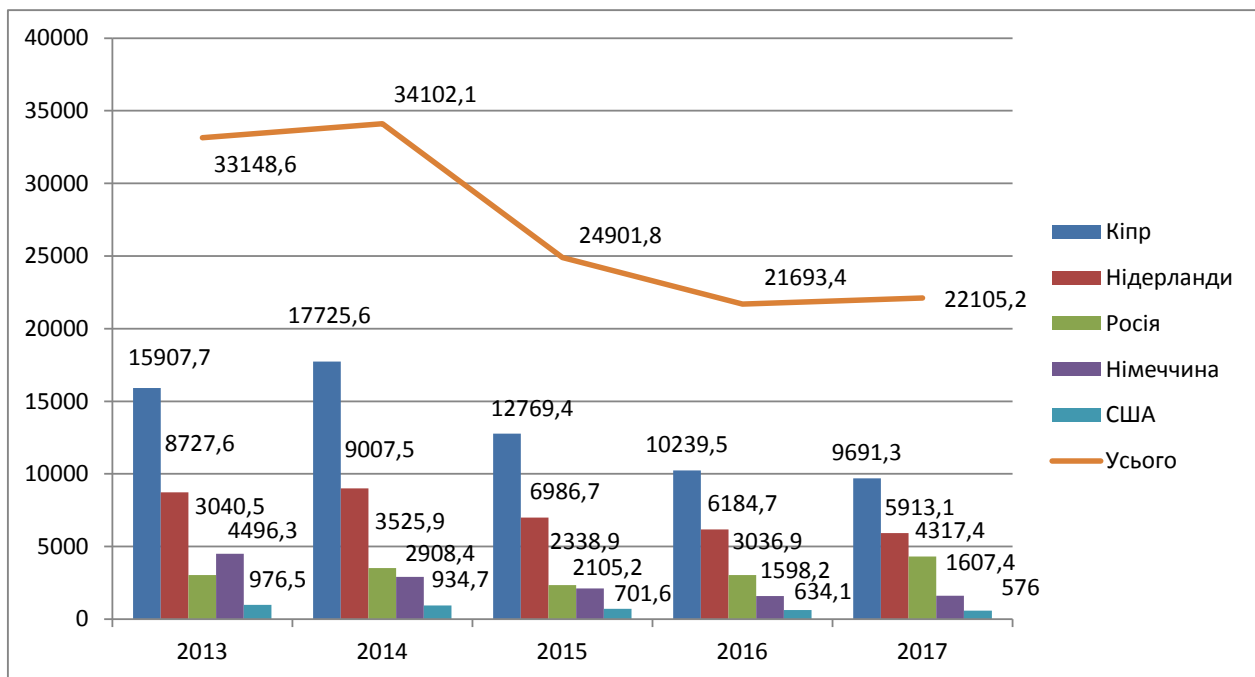

Рис. 1. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій

Висновки. На основі проведеного дослідження динаміки залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України можна зробити такі висновки.

1) Офшорні зони мають негативний вплив на економіку, оскільки туди відбувається значний відтік капіталу, що скорочує податкові надходження до бюджету. Фактично інвестиції з Кіпру, Нідерландів та інших офшорних країн є коштами, вилученими з бюджету України, заробленими через несплачені податки та хабарництво. Зазначені факти говорять про те, що треба встановити дуже жорсткі законодавчі рамки у відносинах з офшорними країнами та значно скоротити відтік капіталу й приплив звітні іноземних інвестицій [4].

2) Схожа ситуація спостерігається з інвестиціями з Російської Федерації, які також мають левову частку в структурі прямих іноземних інвестицій, проте насправді є реінвестиціями, тобто поверненим капіталом, що раніше був не легально виведений з України [5].

3) Реальними завданнями українського уряду зараз має бути покращення інвестиційного клімату саме для провідних країн, а саме Європейського Союзу, США, Азійсько-Тихоокеанського регіону, залучення їх інвестицій, оскільки вони є економічно та інноваційно розвиненими. Для цього необхідно посилювати боротьбу з бюрократією, корупцією, реформувати податкову систему, зокрема запроваджувати пільгове оподаткування для тих іноземних компаній, що вкладають кошти в інноваційну сферу, тобто слід також модернізувати інноваційну інфраструктуру, яка зараз перебуває в занепаді. Створення інноваційних зон в Україні сприятиме стрімкому залученню додаткових іноземних інвестицій та підвищенню рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

4) Економічне та інноваційно-інвестиційне зростання країни є можливим лише за умови стабільної політичної ситуації та припинення військових дій на сході України.

Задля подальшого покращення інвестиційного клімату України актуальним сьогодні є питання вдосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Низка позитивних кроків у цьому напрямі вже здійснена.

1) Сьогодні в Україні створено правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні.

2) На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами.

Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3) Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу [6].

Щодо можливих шляхів поліпшення інвестиційного клімату в Україні та активнішого залучення прямих іноземних інвестицій в пріоритетні сектори національної економіки доцільним є вжиття таких заходів:

- розбудова національної фінансової системи щодо створення механізмів довгострокового інвестиційного кредитування, конкурсного розподілу державних інвестиційних ресурсів, ефективної концентрації заощаджень населення для фінансування цілей економічного розвитку;

- прискорення реформування амортизаційної системи шляхом її лібералізації та посилення інвестиційної спрямованості;

- впровадження механізмів участі індивідуальних інвесторів в операціях на фінансовому ринку;

- створення надійної правової основи для стимулювання й залучення приватних інвестицій в інститути розвитку;

- розроблення плану дій щодо формування сприятливого інвестиційного клімату в межах проголошених пріоритетів соціально-економічного розвитку, розроблення регіональних планів підвищення інвестиційної привабливості області з урахуванням особливостей їхнього ресурсного потенціалу;

- розвиток державно-приватного партнерства задля підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності;

- забезпечення постійної взаємодії органів виконавчої влади та підприємців, покращення інформаційного супроводу реалізації інвестиційних проектів;

- розвиток програм довгострокового кредитування індивідуальних інвестицій, зокрема, в підвищення енергетичної економічності житла, освіти, житлове будівництво [6, с. 123].

В результаті дослідження основних проблем та недоліків залучення іноземних інвестицій в Україну виявлено, що протягом усього періоду незалежності нашої країни головними «вузькими» місцями залишалися недосконалість законодавчої бази щодо регулювання інвестиційної діяльності та несприятливий інвестиційний клімат практично за всіма його базовими складовими.

Погіршення інвестиційного клімату в Україні на різних етапах розвитку інвестиційної діяльності пов'язано з розширенням та згортанням пільг для іноземних інвесторів, тобто низьким рівнем захисту їх комерційних інтересів. Також негативний вплив на інвестиційний клімат чинили такі фактори, як загальний незадовільний рівень соціально-економічного розвитку національної економіки, зокрема низький рівень життя населення; неефективна галузева структура залучення іноземних інвес-

тицій, де частка високотехнологічних та наукоємних виробництв протягом досліджуваного періоду була мінімальною; неоптимальна географічна й регіональна структура надходження інвестиційних ресурсів, результатом чого стала висока залежність від незначного числа зарубіжних країн-інвесторів та поглиблення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України.

Невирішеність цих проблем приводила й приводить до негативних наслідків як для іноземних інвесторів, які втрачають прибутки й змушені йти з українського ринку, так і для держави загалом внаслідок погіршення інвестиційного іміджу, скорочення робочих місць та зниження рівня життя населення. Розглянуті проблеми іноземного інвестування в Україну потребують нагального прийняття відповідних рішень та здійснення реальних кроків органами центральної та регіональної державної влади, які мають бути націлені на досягнення паритету між короткостроковими інтересами окремих приватних іноземних інвесторів та одержанням довгострокових ефектів для національного господарства й населення України загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.05.2019).
2. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 роки / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80> (дата звернення: 19.05.2019).
3. Інвестиційний клімат в Україні / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 19 грудня 2013 року. URL: http://www.me.gov.ua/file/link/226937/file/Invest_klimat_19_12_2013.doc (дата звернення: 09.04.2019).
4. Шереметинська О.В., савчук І.В. Вплив офшорних зон на економіку України. *Економічний простір*. 2016. № 105. 58 с.
5. Коляда О.В. Іноземне інвестування в Україні на шляху інтеграції до світового господарства. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. № 1. С. 67–84.
6. Інформація щодо співпраці з інвесторами в рамках реалізації Національних проектів / Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. URL: <http://www.ukrproject.gov.ua/page/nazva-rozdilu-z-dokumentami> (дата звернення: 20.05.2019).

REFERENCES:

1. Oficijnyj sajт Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 05.05.2019).
2. Koncepcija rozvytku derzhavno-privatnogho partnerstva v Ukraini na 2013–2018 roky (2018) [Concept of development of public-private partnership in Ukraine for 2013–2018] / Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80> (accessed: 19.05.2019).
3. Investycijnyj klimat v Ukraini / Ministerstvo ekonomichnogho rozvytku i torghivli Ukrainy (2013) [Investment climate in Ukraine]. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Available at: http://www.me.gov.ua/file/link/226937/file/Invest_klimat_19_12_2013.doc (accessed: 09.04.2019).
4. Sheremetinskaya O.V. (2016) Vplyv ofshornykh zon na ekonomiku Ukrainy [Influence of offshore zones on the economy of Ukraine]. *Economic Space*, no. 105, pp. 58–66.
5. Kolyada O.V. (2016) Inozemne investuvannja v Ukraini na shljakhu integracii do svitovogho ghospodarstva [Foreign investment in Ukraine on the way of integration into the world econom]. *Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*, no. 1, pp. 67–84.
6. Informacija shhodo spivpraci z investoramy v ramkakh realizacii Nacionaljnykh proektiv [Information on cooperation with investors in the framework of the implementation of National Projects] State Agency for Investment and National Projects Management. Available at: <http://www.ukrproject.gov.ua/page/nazva-rozdilu-z-dokumentami> (accessed: 20.05.2019).

УДК 330.46

Шабатура Т.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства
Одеського державного аграрного університету

Shabatura Tatiana

Ph. D. in Economics, Associate professor
Associate professor Department of Economic Theory and
Economics of the Enterprise
Odessa State Agrarian University

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SECTOR OF ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF DIGITAL TECHNOLOGIES

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено перспективи розвитку аграрного сектору економіки України в контексті впровадження цифрових технологій. Стаття охоплює теоретичні аспекти розкриття сутності цифровізації, напрямів її поширення в сучасному аграрному секторі національної економіки та обґрунтування доцільності використання цифрових інновацій. Наведений аналіз сучасного стану використання точного землеробства та різних інновацій в аграрному секторі України засвідчив необхідність використання «цифрового» (точного) землеробства аграріями як принципово нової стратегії менеджменту в агрономії. Розглянуто ключові чинники переходу виробників аграрної продукції на «цифрове» землеробство, а саме ресурсні та економічні, екологічні, охоронно-оздоровчі, соціальні та суспільні. Обґрунтовано перспективи використання цифрових технологій в аграрному секторі України, що розкриваються в тому, що сплав «цифрових» та точних технологій, працьовитість українських аграрних виробників та родючість ґрунтів сприятимуть підвищенню ефективності вітчизняного аграрного бізнесу, його світової конкурентоздатності.

Ключові слова: цифровізація, цифрова економіка, інновації, аграрний сектор, точне землеробство, аграрні підприємства.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы перспективы развития аграрного сектора экономики Украины в контексте внедрения цифровых технологий. Статья охватывает теоретические аспекты раскрытия сущности цифровизации, направлений ее распространения в современном аграрном секторе национальной экономики и обоснования целесообразности использования цифровых инноваций. Приведенный анализ современного состояния использования точного земледелия и различных инноваций в аграрном секторе Украины засвидетельствовал необходимость использования «цифрового» (точного) земледелия аграриями как принципиально новой стратегии менеджмента в агрономии. Рассмотрены ключевые факторы перехода производителей аграрной продукции на «цифровое» земледелие, а именно ресурсные и экономические, экологические, охранно-оздоровительные, социальные и общественные. Обоснованы перспективы использования цифровых технологий в аграрном секторе Украины, раскрывающиеся в том, что сплав «цифровых» и точных технологий, трудолюбие украинских аграрных производителей и плодородие почв будут способствовать повышению эффективности отечественного аграрного бизнеса, его мировой конкурентоспособности.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, инновации, аграрный сектор, точное земледелие, аграрные предприятия.

ANNOTATION

Without a digital economy, it is impossible to ensure the competitiveness of the country on the world market, in this regard; it becomes the most priority area of socio-economic development of Ukraine. The theoretical and methodological aspects of the digital economy and the stages and peculiarities of the process of its realization in the development of the agrarian sector of Ukraine are explored in the works of well-known foreign and domestic economists. At the same time, the prospects of Ukraine's agrarian sector development in the context of digital technologies, problems, risks and possible directions of their use remain unresolved and insufficiently studied. The theoretical aspects to the disclosure of the essence of digitalization, directions of its distribution in the modern agrarian sector of the national economy and the substantiation of expediency of using digital innovations in the domestic agrarian business are investigated. The analysis of the current state of using precision agriculture and various innovations in the agrarian sector of Ukraine is carried out. The necessity of using "digital" (exact) farming as agrarians as a fundamentally new management strategy in agronomy is substantiated. The key factors of transition of producers of agrarian products to "digital" agriculture, namely: resource and economic, environmental, health and social, social and public, are presented. The prospects of using digital technologies in the agrarian sector of Ukraine are grounded, that the alloy of "digital" and precise technologies, hard work of Ukrainian agrarian producers and soil fertility will promote increase of efficiency of domestic agrarian business, its world competitiveness. Based on the analysis, the necessity of using digital technologies in the agrarian sector of Ukraine has been substantiated, which will become one of the following stages of development of agrarian production with the maximum resource savings and effective protection of the environment and health. The prospect of using digital technologies reveals that the alloy of "digital" and precision technologies, the hard work of Ukrainian agrarian producers and soil fertility will contribute to increasing the efficiency of the agrarian sector of Ukraine, its global competitiveness and, in due course, to occupy the richest agricultural niche in the world of mass production of organic produce.

Key words: digitalization, digital economy, innovation, agrarian sector, precision agriculture, agrarian enterprises.

Постановка проблеми. В Україні розвиток національної економіки безпосередньо залежить від швидкості переходу до цифрової економіки, яка визначається як господарська діяльність, де ключовими факторами виробництва є дані в цифровому вигляді, оброблення великих обсягів та використання результатів аналізу яких порівняно з традиційними формами

господарювання дають змогу значно підвищити ефективність функціонування різних секторів національної економіки. Без цифрової економіки неможливо забезпечити конкурентоспроможність країни на світовому ринку, у зв'язку з чим вона стає найбільш пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей розвитку цифрової економіки присвячені праці таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як А. Белевцев [1], К. Варламов [2], Г. Карчева, Д. Огородня, В. Опенько [3], С. Коляденко [4], В. Ляшенко, О. Вишневський [5], П. Пуцентайло, О. Гуменюк [6], Т. Юдіна, І. Тушканов [7], К. Кларк [8].

Сьогодні цифровізація економіки у вузькому та широкому розуміннях розкривається економістами-дослідниками Т. Юдіною та І. Тушкановим [7]. У вузькому розумінні цифровізація економіки – це створення на різних рівнях економіки (глобальному, мега-, макро-, мезо-, мікро-, нано-) інформаційно-цифрових платформ та операторів, які дають змогу вирішувати різні завдання, зокрема стратегічні (розвиток медицини, науки, освіти, транспорту, нової індустріалізації, державного регулювання економіки тощо); у широкому розумінні – це зміна природи виробничих або економічних відносин, їх суб'єктивно-об'єктивної орієнтованості.

Процес цифровізації В. Ляшенко та О. Вишневський [5, с. 8] розкривають щодо поділу економіки за такими трьома секторами, як первинний, вторинний і третинний, де первинний представлений сільським господарством та видобутком корисних копалин; вторинний – промисловою індустрією, а останній – сферою послуг. Принциповою відмінністю поділу економіки наданими науковцями є не стільки зростання обсягу останнього сектору чи появи та нарощення нового, якою є цифрова економіка, скільки докорінна трансформація всіх трьох вже наявних секторів. Погляд науковців щіль-

но корелює з поглядами К. Кларка [8] в концепції постіндустріального суспільства, відповідно до якої поділ суспільного виробництва теж поділявся за аналогічним принципом за трьома секторами. К. Кларк відзначав, що в майбутньому порівняно із сільським господарством та промисловою індустрією суттєво нарощуватиметься обсяг сфери послуг.

А. Белевцев, який очолює дирекцію з цифрової трансформації «Газпром нафти», ідентифікує поняття «цифровізація» та «автоматизація», наголошуючи на тому, що «цифровізація в моєму розумінні – це як автоматизація. Тобто ми використовуємо цифрові технології, щоб поточні організаційні та виробничі процеси стали ефективнішими» [1, с. 25].

В колі сучасних економістів-дослідників, увага яких зосереджена на специфіці розвитку цифрової економіки, на нашу думку, доречним є погляд Т. Юдіної та І. Тушканова, які підходять до розуміння сутності поняття «цифрова економіка» за двома підходами, такими як класичний («економіка, заснована на цифрових технологіях, наприклад телемедицина, дистанційне навчання, продаж медіаконтенту») та розширений (економічне виробництво з використанням цифрових технологій) [7].

Також заслуговує на увагу думка К. Варламова, який термін «цифрова економіка» та процес її реалізації розкриває не як окрему галузь економіки, а як результат впровадження цифрових технологій і перенесення в цифрове середовище наявних видів діяльності та створення нових; цифровізацію економіки, де використання цифрових технологій та автоматизації виробництва й управління приведе до економічного зростання та підвищення якості життя населення [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перспективи розвитку аграрного сектору України в контексті цифрових технологій, проблеми, ризики та можливі напрями їх використання залишаються невирішеними та недостатньо вивченими.

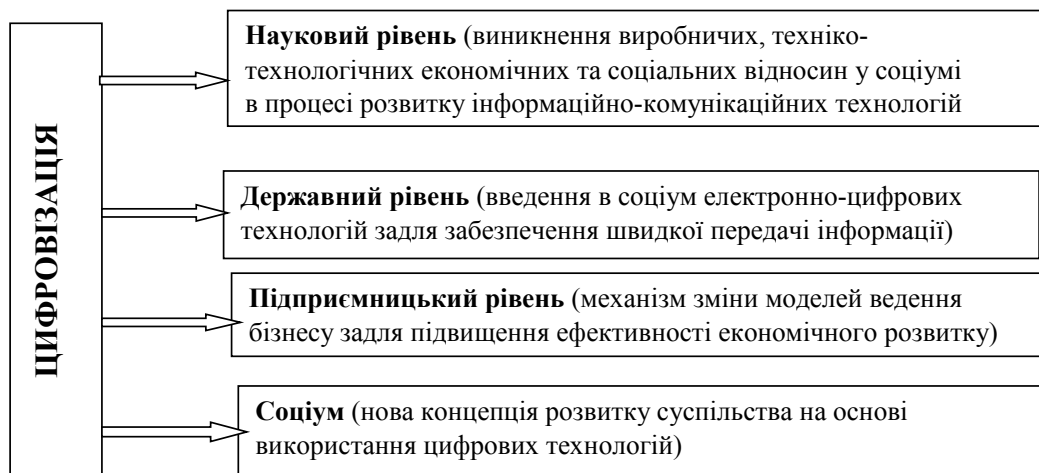

Рис. 1. Розгляд дефініції «цифровізація» за різними поглядами

Джерело: систематизовано автором за джерелами [1–9]

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування перспектив розвитку аграрного сектору України в процесі впровадження цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритетною метою цифровізаційних процесів в економіці є трансформація виробничого процесу в більш гнучке та адаптоване до вимог сучасних реалій поняття, що сприяє зростанню конкурентоспроможності національної економіки в «цифровому світі». Саме цифровізація вже сьогодні є інструментом отримання бажаного соціально-економічного ефекту, що стає платформою забезпечення потреб соціуму та надприбутків власниками вітчизняного бізнесу.

Власники бізнесу, що прагнуть імплемувати принципи цифровізації в економічний розвиток, мають зосередитися на автоматизації виробничих та управлінських процесів для підвищення ефективності функціонування.

Враховуючи те, що залежно від сфери застосування поняття «цифровізація» помітно видозмінюється, вважаємо, що його слід диференціювати за такими чотирма рівнями, як рівні держави, науковців, підприємців, соціуму (рис. 1).

Не можна оминати той факт, що вже сьогодні цифрові технології змінюють бізнес, зокрема бізнес аграрного сектору, тому розглянемо різні напрями цифровізації, які поширюються в сучасному аграрному бізнесі, та доцільність використання цифрових технологій.

Штучний інтелект (AI) дає змогу автоматизувати процеси, прогнозувати й пропонувати товари та послуги, важливі для конкретного покупця. Застосування штучного інтелекту дає можливості звільнення ресурсів, необхідних для реалізації витратних завдань, а технологія допомагає обґрунтувати та прийняти найкраще рішення [9].

Так, однією з точок нарощення економічного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств є цифрова трансформація, тобто побудова стратегії, орієнтованої на клієнтів, та вдосконалення інструментів взаємодії з ними, оскільки аграрним підприємствам складно буде вижити та забезпечити свою присутність у новому конкурентному ринку без упровадження інноваційних технологій. Для цього в рамках програми трансформації необхідно використовувати технології Інтернету речей та прогнозової аналітики, які дадуть змогу підтримати лібералізацію ринків агропродовольчих товарів, а також перейти до високоефективної моделі виробництва та супроводу активів компанії.

FMCG-компанії, такі як «IPG», що працюють з різними каналами продажів та використовують класичну агресивну маркетингову стратегію з просування своєї продукції через цифрову трансформацію, вибудовують клієнтоцентричну модель бізнесу. Кількість даних, які потрібно обробляти, неухильно зростає. За їх правильного використання можна розрахувати, спрогнозувати та проаналізувати дії клієнта, тенденції

в галузі та розвиток агропродовольчого бізнесу. Сьогодні переможуть ті, хто може проаналізувати контакт з клієнтом та зрозуміти його потреби [10].

Щодо цього особливий інтерес мають малі та середні підприємства аграрного сектору України, оскільки їх адаптація до викликів ринку та побудова конкурентоспроможної моделі бізнесу значно швидші, ніж у гігантів, тобто визнаних лідерів галузі, оскільки це є питанням виживання. Для локальних виробників, особливо виробників аграрної продукції, цифрова трансформація означає вихід на високозарегульовані та високомаржинальні ринки Європи, США, боротьбу з контрафактом на ринках, що розвиваються, та відповідність динамічно мінливому законодавству в Україні.

Сьогодні вітчизняні аграрні підприємства отримали такий необхідний їм імпульс до переходу на більш високий рівень економічного розвитку, де імплементація цифрових інновацій – це один із перших позитивних результатів проведення політики імпортозаміщення аграрної продукції. Більш того, інформаційні технології вкрай необхідні аграрному виробництву: від керування трактором за допомогою супутникових технологій до автоматизації великих переробних підприємств. Без IT та використання сучасних методів аналізу інформації вижити на конкурентному ринку неможливо.

Сьогодні аграрій бачить, що його конкурент, який застосовує нові інформаційні технології, домагається більшого врожаю, отримує продукти вищої якості в тому ж самому регіоні, знижує собівартість виробництва та накопичує за рахунок цього певні фінансові запаси, які дають йому змогу ефективніше реалізовувати свій економічний потенціал. Наприклад, кращих результатів в галузі виробництва сільськогосподарських культур домагається зараз той, хто використовує нові супутникові технології моніторингу врожайності, займається підвищенням родючості ґрунтів за рахунок точного дослідження ґрунту та внесення добрив, використовує нові цифрові метеостанції тощо.

Для аграрного сектору України, орієнтованого на експорт, використання технологій «точного землеробства» («Precision Agriculture») та Інтернету речей – це питання підвищення продуктивності в умовах світового дефіциту якісної агропродукції.

«Цифрове» (точне) землеробство – це принципово нова стратегія менеджменту в агрономії, що базується на застосуванні «цифрових» технологій, нових технічних засобів, а також передбачає вжиття технологічних заходів з вирощування рослин з урахуванням просторової неоднорідності поля. Це новий етап розвитку агроформи, пов'язаний з використанням геоінформаційних систем, глобального позиціонування, бортових комп'ютерів, управлінських та виконавських механізмів, здатних диференціювати способи обробітку, норми внесення добрив,

хімічних меліорантів та засобів захисту рослин.

Точні технології в землеробстві спрямовані насамперед на економічну ефективність та захист ґрунту, підвищення врожайності з одного гектару землі, зменшення втрат врожаю на полях та підвищення коефіцієнта корисного використання земельного банку країни загалом.

Однак ці цілі не є головними. Насамперед ключовою метою точного землеробства є здорове суспільство, котре має споживати здорову, не перенасичену хімікатами та добривами аграрну продукцію. Внесення хімічних речовин «на око», зрештою, приводить до підвищення захворюваності громадян, поширення патологій серед молодого покоління, зменшення тривалості життя, отже, впливає на демографічний стан, економіку тощо.

Багаті природні ресурси країни більше не врятовують українських агровиробників від необхідності вчитися, залучати інвестиції та експериментувати з інноваціями. В майбутньому не буде місця тим, хто вчасно не змінився.

Коли йдеться про найбільш розвинені галузі в Україні, експерти майже завжди називають аграрну промисловість та IT-індустрію. Однак думки кардинально розходяться, коли йдеться про майбутнє цих галузей.

Реалізацію економічного потенціалу аграрних підприємств зазвичай пов'язують зі сприятливими природними характеристиками країни, високими обсягами виробництва, експортною орієнтацією та приростом населення Землі. У цифрах це виглядає вражаюче.

Україна як друга за величиною країна Європи акумулює десяту частину світових запасів чорнозему та на 72,1% площі складається із сільськогосподарських угідь [10].

Сільське господарство зараз генерує близько 12% українського ВВП та близько 10% робочих місць, а експорт аграрної продукції протягом 2010–2016 років збільшився вдвічі, досягнувши близько 40% усього експорту країни. Україна сьогодні входить до найбільших експортерів зернових культур у світі. Проте ці очевидні успіхи насправді є пасткою для українських фермерів, більшість яких звикла неефективно виробляти лише дешеву сировину [9].

Протягом 2010–2017 років аграрний сектор в Україні зростав завдяки збільшенню виробництва соєвих бобів у 1,85 рази, подвоєнню виробництва насіння соняшнику, збільшенню в 1,75 разів зернових та зернобобових. За шість років частка первинної сільськогосподарської продукції в експорті зросла із 41% до 56% [10].

Згідно з даними FAOSTAT ефективність використання землі в Україні за середньою врожайністю зернових культур удвічі нижче, ніж у США та країнах Західної Європи. У грошовому еквіваленті українські агровиробники отримують у два-три рази менше виручки з гектара, ніж їх західні колеги. Головними причинами є слабка технологічність виробництва та низька додана вартість сировинної продукції.

Згідно з останніми даними ООН протягом наступних 30 років населення світу зросте з нинішніх 7,3 млрд. людей до 9,7 млрд. При цьому споживання їжі на планеті, за різними оцінками, збільшиться на 60–100% відносно теперішнього [9].

В українському сільському господарстві задіяно близько 80% земельного фонду країни. При цьому близько 50% плодючих ґрунтів перебувають у стані ерозії через недбале використання, а понад 20% площ засіяні соняшником.

Технології моніторингу стану продукції збережуть від втрат 20 млн. т їжі. Мобільні сервіси зможуть створити 200 млрд. дол. прибутку та зменшать втрати питної води на 100 млрд. м³. Аналітика великих даних створить понад 70 млрд. дол. прибутку дрібним агровиробникам та збільшить виробництво на 150 млн. т.

Інтернет речей для стеження за ланцюгами поставок зменшить втрати продукції на 35 млн. т. Блокчейн для обліку зменшить втрати продукції на 30 млн. т. Точне сільське господарство зменшить витрати на 100 млрд. дол., збільшить виробництво на 300 млн. т і зменшить споживання води на 180 млрд. м³ [9].

Альтернативна енергетика створить 100 млрд. дол. прибутку, зможе додати 530 млн. т продукції та зменшить споживання води на 250 млрд. м³. Генно-модифіковані продукти, мікробіомні технології та управління якістю землі за допомогою біологічно активних речовин принесуть аграріям 250 млрд. дол. прибутку.

Українські виробники аграрної продукції лише приглядаються до технологій. Згідно з експертними оцінками точне землеробство та різні інновації застосовуються в Україні лише на 3% земельного фонду, переважно крупними аграрними холдингами. Така ситуація значною мірою спричинена незнанням агровиробниками можливостей внутрішнього ринку агротехнологій та страхом перед необхідністю інвестувати значні ресурси в дорогі рішення міжнародних компаній.

Галузь дає робочі місця близько 100 тис. українців, а її частка становить близько 4% ВВП. Проте це лише 0,35% загальносвітового IT-ринку. Згідно з даними ЕБА з 2014 року по 2017 рік український IT-сектор зріс на 58%, проте майже весь обсяг галузі – це аутсорсинг, тобто сировина для іноземних продуктів [9].

Проблеми агросектору та IT-сектору є можливістю для співпраці та взаємного розвитку. Саме агропромисловий комплекс, а не промисловість має найбільші можливості стати фундаментом розвитку українського хай-теку.

Аналіз, проведений кількома організаціями, показав великий спектр вітчизняних технологій, конкурентних у світі та доступних для українських агровиробників.

Перспективність «цифрового» землеробства визнана й не підлягає сумніву. Сплав «цифрових» та точних технологій, працьовитість укра-

їнських агровиробників та родючість ґрунтів можуть підвищити ефективність аграрної сфери України, її світову конкурентоздатність та згодом зайняти найбагатшу аграрну «нішу» у світі масового вирощування органічної продукції.

На найближчі 50 років рівень розвитку аграрного сектору України та його здатність до конкуренції на світових ринках будуть визначатися точним землеробством, тобто фактично «цифровими» технологіями.

До ключових чинників переходу виробників аграрної продукції на «цифрове» землеробство належать такі.

1) Ресурсні та економічні чинники. Згідно зі зведеними даними точне землеробство зменшує потребу в добривах та засобах захисту рослин на 30–50%. У сучасних умовах, коли за рівнем застосування агрохімікатів Україна відкинута на 30–40 років, впровадження точного землеробства стане важливим заходом інтенсифікації землеробства без значних додаткових витрат (тільки завдяки перерозподілу та більш точному внесенню добрив).

2) Екологічні чинники. Зменшення рівня хімізації землеробства за одночасного підвищення ефективності господарювання означає більш повне використання засобів хімізації та обмеження їхньої міграції за межі верхнього шару ґрунту. Це відіб'ється на зменшенні забруднення ґрунтів, літо-, атмо-, гідро- та біосфери загалом.

3) Охороно-оздоровчі чинники. Продукція стає чистішою від хімікатів, що впливає на стан здоров'я споживачів, викликає так званий ефект природнього оздоровлення (їжа, яка має лікувати, а не тихо «вбивати»).

4) Соціальні та суспільні чинники. Впровадження «цифрових» технологій сприятиме підвищенню привабливості праці в агросфері, поступово перетворить агронома на сучасного менеджера, підвищить рівень економічної культури й екологічної свідомості в сільській місцевості.

Отже, точне землеробство – це ресурсозберезувальна, ґрунтозахисна, інноваційна та конкурентоздатна технологія, яка сприятиме структурно-технологічній перебудові агросектору та нарощуванню економічного потенціалу України.

До обставин, які свідчать про доцільність впровадження цифрових технологій в розвиток аграрного сектору України, слід віднести:

– наявність у всіх природних зонах країни просторової неоднорідності ґрунтового покриву, тобто фізичних, фізико-механічних, хімічних, агрохімічних властивостей;

– бурхливий розвиток агросектору останніми роками, що означає наявність капіталу, бізнесу, ринкових взаємовідносин, що у сукупності різноманітних факторів вже сьогодні забезпечує Україні перші позиції у світі за деякими видами продукції;

– успішна комерційна діяльність численних фірм, що випускають необхідне обладнання, програмні засоби, технології;

– успішний досвід освоєння системи точного землеробства в Україні (у Київській, Чернігівській та інших областях).

Висновки. Використання цифрових технологій в аграрному секторі України є одним з наступних етапів розвитку аграрного виробництва з максимальним заощадженням ресурсів та ефективною охороною довкілля й здоров'я.

Перспектива використання цифрових технологій розкривається в тому, що сплав «цифрових» та точних технологій, працьовитість українських аграрних виробників та родючість ґрунтів сприятимуть підвищенню ефективності аграрного сектору України, її світової конкурентоздатності та згодом дадуть змогу зайняти найбагатшу аграрну «нішу» у світі масового вирощування органічної продукції. Це окреслює перспективи подальших досліджень щодо розроблення на державному рівні відповідних економіко-виробничих та соціальних механізмів, спрямованих на забезпечення підтримки виробничих, технічних, освітніх та наукових аспектів цифрових технологій; підготовку кваліфікованих фахівців, озброєних новітніми знаннями; створення атмосфери сприяння «цифровізації» аграрного сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белевцев А. Цифровизация – это фундаментальный тренд. *Сибирская нефть*. 2018. № 7 (154). С. 20–36.
2. Варламов К. Переход к цифровой экономике должен привести к улучшению качества жизни россиян во всех значимых сферах. Доклад ОНФ. 2017. URL: <http://onf.ru/2017/05/12/varlamovperehodkicifrovoyekonomikedolzhenprivestikuluchsheniyukachestvazhizni> (дата звернення: 11.10.2017).
3. Карчева Г., Огородня Д., Опенько В. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017. № 3 (27). С. 13–21.
4. Коляденко С. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 6. С. 106–107.
5. Ляшенко В., Вишневецький О. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ: НАН України, Інститут економіки промисловості, 2018. 252 с.
6. Пуцентайло П., Гуменюк О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6 (75). С. 131–143.
7. Юдина Т., Тушканов И. Цифровая экономика сквозь призму философии хозяйства и политической экономики. *Философия хозяйства*. 2017. № 1. С. 193–201.
8. Clark C. Conditions of economic progress. 3d ed. London: The Macmillan Co; New York: St. Martin's press, 1957. 236 p.
9. Як ІТ врятує агросектор. *Agronews: головні аграрні новини*. URL: <https://agronews.ua/node/87784> (дата звернення: 09.02.2018).
10. Україна переходить на цифрову економіку. Що це означає? URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2385945-ukrainaperehodit-na-cifrovu-ekonomiku-so-ceoznachaе> (дата звернення: 12.01.2019).

REFERENCES:

1. Bellevtsev A. (2018). Cifrovizacija – jeto fundamental'nyj trend. [Digitization is a fundamental trend]. *Siberian oil*, no. 7 (154), p. 20–36.
2. Varlamov K. (2017). Perehod k cifrovoj jekonomike dolzhen privesti k uluchsheniju kachestva zhizni rossijan vo vseh znachimyh sferah. [Transition to the digital economy should lead to an improvement in the quality of life of Russians in all significant spheres]. The ONF report. Available at: <http://onf.ru/2017/05/12/varlamovperehodkcifrovoyekonomikedolzhenprivestikuluchsheniyukachestvazhizni> (accessed: 11.10.2017).
3. Karcheva G., Ogorodnia D., Openko V. (2017). Tsyfrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok natsionalnoi ta mizhnarodnoi ekonomiky. [Digital economy and its influence on the development of the national and international economy]. *Financial space*, no. 3 (27), p. 13–21.
4. Kolyadenko S. (2016). Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti. [Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world]. *Economics.Finance.Management*, no. 6, p. 106–107.
5. Lyashenko V., Vishnevsky O. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhyvist proryvnoho rozvytku : monohrafiia. [Digital modernization of the Ukrainian economy as an opportunity for breakthrough development : a monograph]. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics. K., 252 p.
6. Putstentile P., Gumenyuk O. (2018). Tsyfrova ekonomika yak novitnii vektor rekonstruktsii tradytsiinoi ekonomiky. [Digital economy as the newest vector of reconstruction of the traditional economy]. *Innovative economy*, no. 5–6 (75). pp. 131–143.
7. Yudina T., Tushkanov I. (2017). Cifrovaja jekonomika skvoz' prizmu filosofii hozjajstva i politicheskoy jekonomii. [The digital economy through the prism of the philosophy of economy and political economy]. *Philosophy of economy*, no. 1, pp. 193–201.
8. Clark C. (1957). Conditions of economic progress. 3d ed. The Macmillian Co ; New York : St. Martin's press, 236 p.
9. Yak IT vriatuie ahrosetkor. Agronews: holovni ahrarni novyny [How IT will save the agricultural sector. Agronews: Main Agrarian News]. Available at: <https://agronews.ua/node/87784> (accessed: 09.02.2018).
10. Ukraina perekhodyt na tsyfrovu ekonomiku. Shcho tse oznachaie? [Ukraine is moving to a digital economyll. What does it mean?]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2385945-ukraina-perehodit-na-cifrovu-ekonomiku-so-ceoznae> (accessed: 12.01.2019).

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 657.432

Бабич Л.М.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри «Фінанси, облік і аудит»
Національного транспортного університету***Перещ Н.П.***магістр, студентка факультету менеджменту, логістики та туризму
Національного транспортного університету***Babych Lyudmila***Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor «Finance, accounting and audit»
National Transport University, Kyiv, Ukraine***Pereshch Nataliia***master, Student of Faculty of Management,
Logistics and Tourism
National Transport University, Kyiv, Ukraine,*

УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

MANAGEMENT OF RECEIVABLES OF THE ENTERPRISE IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає в обґрунтуванні дієвих елементів фінансового механізму в системі фінансового менеджменту стосовно вдосконалення управління дебіторською заборгованістю підприємства в сучасних умовах економічного розвитку. У роботі проаналізовано динаміку обсягів та структури дебіторської заборгованості на окремому підприємстві сільськогосподарської галузі в контексті співставлення з рухом оборотних коштів даного підприємства за низку останніх років. У результаті проведених досліджень зроблено висновок про необхідність застосування на досліджуваному підприємстві контролінгу як комплексу заходів із планування, інформаційного забезпечення, регулювання та контролю, кожний з яких, виконуючи окремо свою функцію, під час об'єднання в єдину взаємодіючу систему забезпечує спрямування на раціональне управління дебіторською заборгованістю підприємства з орієнтацією у відповідному періоді на використання конкретного методу рефінансування, а в подальшому й досягнення кінцевої мети – мінімізацію обсягів та, врешті, усунення даного виду заборгованості. Схематично представлено модель контролінгу дебіторської заборгованості як організаційного підрозділу фінансового менеджменту щодо реалізації фінансової політики підприємства. Як підсумок уперше запропоновано наукове визначення категорії «контролінг дебіторської заборгованості на підприємстві».

Ключові слова: дебіторська заборгованість, комплекс заходів, контролінг, підприємство, система управління.

АННОТАЦИЯ

Цель статьи заключается в обосновании эффективных элементов финансового механизма в системе финансового менеджмента по совершенствованию управления дебиторской задолженностью предприятия в современных условиях экономического развития. В работе проанализирована динамика объемов и структуры дебиторской задолженности на отдельном предприятии сельскохозяйственной отрасли в контек-

сте сопоставления с движением оборотных средств данного предприятия за ряд последних лет. В результате проведенных исследований сделан вывод о необходимости применения на исследуемом предприятии контроллинга комплекса мероприятий по планированию, информационного обеспечения, регулирования и контроля, каждый из которых, выполняя отдельно свою функцию, при объединении в единую взаимодействующую систему обеспечивает направление на рациональное управление дебиторской задолженностью предприятия с ориентацией в соответствующем периоде на использование конкретного метода рефинансирования, а в дальнейшем и достижения конечной цели – минимизации объемов и, наконец, устранения данного вида задолженности. Схематически представлена модель контроллинга дебиторской задолженности как организационного подразделения финансового менеджмента по реализации финансовой политики предприятия. Как итог впервые предложено научное определение категории «контролинг дебиторской задолженности на предприятии».

Ключевые слова: дебиторская задолженность, комплекс мероприятий, контроллинг, предприятие, система управления.

ANNOTATION

The purpose of the paper is to substantiate, based on the scientific and organizational principles and practical experience of effective elements of the financial mechanism in the financial management system, with regard to improving the management of accounts receivable in the current economic development environment. The paper highlights the role and place of receivables as a negative phenomenon in the functioning of the enterprise, which is created as a result of a long violation of settlement and payment discipline by counterparties in the form of accumulated over the relevant periods and debts owed to the company, and initially causes unplanned distraction, and in the future possible withdrawal from circulation of funds, which, in turn, necessarily causes a misbalance of the movement of all cash flows and distortion of the structure of current assets. The dynamics of volume and structure

of accounts receivable in a separate enterprise of the agricultural sector in the context of comparison with the turnover of working capital of this enterprise has been analyzed for the last years. Summarized data on the practice of applying refinancing methods of receivables and summarizing the most common methods and methods in the system of accounts receivable management are now systematized. As a result of the conducted research, it was concluded that it is necessary to use controlling in the investigated enterprise as a complex of planning, information provision, regulation and control activities, each of which, performing a separate function, when combined into a single interactive system, provides guidance on the rational management of accounts receivable enterprises with the orientation in the appropriate period for the use of a specific refinancing method, and in the future – and the achievement of the ultimate goal – the minimum the volume of volume and, finally, the elimination of this type of indebtedness. A schematic representation of the model of controlling receivables by its separate components, united in the organizational unit of management as an integral element of financial management in relation to the implementation of the financial policy of the enterprise. As a result, the scientific definition of the category "Controlling receivables" for the first time was proposed at the enterprise.

Key words: receivables, complex of measures, controlling, enterprise, management system.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Існування дебіторської заборгованості в ринковій економіці вважається об'єктивним явищем у господарському процесі, що зумовлюється наявністю різних ризиків під час проведення розрахунків між контрагентами, включаючи порушення нормального циклічного процесу трансформації дебіторської заборгованості в грошові кошти, а це, своєю чергою, створює комплекс таких проблем для підприємства, як неплатоспроможність, нездатність своєчасно виконувати розрахунки за своїми зобов'язаннями тощо. Зазначене вказує на необхідність проведення моніторингу дебіторської заборгованості на більшості українських підприємств, що функціонують у різних галузях, а управління цим складником оборотних активів у сучасних економічних умовах є невід'ємною умовою підтримки їх ефективної структури та раціонального використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблема управління дебіторською заборгованістю розглядається у багатьох монографіях, підручниках та наукових посібниках зарубіжних та вітчизняних учених-економістів: Л.М. Бабич [1], М.Д. Білик [2], І.О. Бланка [3], Ф.Ф. Бутинця [4], Н.О. Матициної [5], Є.В. Скліяра [6], В.В. Скоробогатой [7], А.М. Поддєрьогіна [8] та ін.

Разом із цим багатоаспектність дослідження дебіторської заборгованості, що зумовлена певною складністю та різноманітністю суб'єктів і об'єктів розрахунково-платіжних відносин, не може не визначати необхідність подальшого поглиблення досліджень щодо окремих важливих теоретичного і практичного змісту складників управління дебіторською заборгованістю на сучасному підприємстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення заходів щодо політики управління дебіторською заборгованістю на окремому підприємстві в контексті розвитку теоретичних основ та практичних аспектів системи управління дебіторською заборгованістю.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що метою управління дебіторською заборгованістю є визначення її оптимального розміру і забезпечення своєчасного повернення боргу за основними видами цієї заборгованості. Для досягнення цієї мети, що нерозривно пов'язується з пошуком елементів ефективного управління процесами формування дебіторської заборгованості, на кожному підприємстві має проводитися комплексна робота з реалізації політики управління дебіторською заборгованістю в контексті загальної фінансової політики підприємства. Інформаційною базою для виконання аналітичних розрахунків мають слугувати форми фінансової звітності № 1 «Баланс» та № 2 «Звіт про фінансові результати». Зокрема, порівняльний аналітичний баланс дає змогу здійснювати розрахунки щодо окремих його складників, розкривати зрушення в складі активів і пасивів, а також робити висновки про джерела надходження коштів та їх розміщення. З урахуванням даних про розмір кінцевого фінансового результату контрагента можна, зокрема, прогнозувати його спроможність щодо своєчасного погашення боргового зобов'язання. Таким чином, для ділових партнерів інформація з форми № 2 фінансової звітності може бути приводом для укладення комерційних договорів. Саме завдяки такому інформаційному забезпеченню підприємство може проводити як узагальнений, так і більш поглиблений аналіз дебіторської заборгованості, використовуючи при цьому класичні та новітні наукові підходи до класифікації видів дебіторської заборгованості [6, с. 153–156].

Для аналізу процесів руху дебіторської заборгованості нами було вибрано підприємство «Товариство з обмеженою відповідальністю «Сираївське», що створено з метою отримання прибутку шляхом здійснення основної виробничої діяльності, а саме: вирощування зернових та технічних культур, зберігання, переробки, перевалки цих культур тощо, а також торговельної та посередницької діяльності, виконання робіт та надання послуг. Таким чином, дане підприємство має переважно сільськогосподарське спрямування основної операційної діяльності, тому формування оборотних активів, серед яких провідне місце займає дебіторська заборгованість, значною мірою відбувається під впливом сезонних чинників.

Розглядаючи динаміку оборотних активів ТОВ «Сираївське» за 2014–2018 рр., можна відразу відзначити, що за тенденції зростання їхніх обсягів із 12 702,9 тис грн у 2014 р.

до 75 937,8 тис грн у 2017 р. та зменшення до 46 856,0 тис грн у 2018 р. (лише через скорочення майже вдвічі виробничих запасів) загальна величина дебіторської заборгованості за весь період незмінно зростала, становлячи в оборотних активах у 2018 р. левову частку. – понад 77%. Динаміка обсягів та структури дебіторської заборгованості ТОВ «Сираївське» за окремими видами представлена в табл. 1.

Як видно з наведених у табл. 1 даних, у 2014 р. обсяги дебіторської заборгованості у цілому становили 8 589,6 тис грн, що відповідало 67,62% оборотних коштів підприємства, а в 2018 р. обсяги такої заборгованості зросли до 36 336,3 тис грн, тобто більше ніж у чотири рази, що вже відповідало 77,55% від загально-го обсягу оборотних коштів.

Характерно при цьому, що найбільшими темпами зростала інша поточна дебіторська заборгованість, що переважно зумовлювалася авансовими умовами оплати послуг маркетингового спрямування. Зокрема, якщо в 2014 р. інша дебіторська заборгованість відповідала сумі 485,2 тис грн, то у наступному 2015 р. вона становила вже 2 978,5 тис грн, тобто зросла більше ніж у шість разів. Водночас у 2017 р. даний показник уже становив 31 076,9 тис грн, а це означає, що лише за один рік дебіторська заборгованість зросла більше ніж у 10 разів. Певний спад іншої дебіторської заборгованості на ТОВ «Сираївське», як свідчать дані табл. 1, намітився починаючи з 2017 р.

Що ж стосується обсягів дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги та заборгованості за розрахунками, то ці явища на ТОВ «Сираївське» протягом періоду, що аналізується, були переважно спричинені такими чинниками:

суттєвою часткою у загальному обсязі продажу реалізації на умовах відстрочки платежу, адже такі умови пояснюються специфікою діяльності даного підприємства;

умовами розрахунків із покупцями та замовниками: здебільшого ТОВ «Сираївське» надає відстрочку платежів за надані послуги за погашення заборгованості після певної дати;

низькою платіжною дисципліною контрагентів, що значною мірою зумовлена зниженням платіжної спроможності покупців та замовників переважно через нестабільність економічного розвитку країни, що впродовж останніх п'яти років знаходиться у стані війни.

До суб'єктивних чинників, під впливом яких відбулося формування значних обсягів дебіторської заборгованості, на нашу думку, слід віднести й неефективність заходів, що застосовує підприємство, зі стягнення дебіторської заборгованості та певну пасивність самого підприємства з контролю над стягненням дебіторської заборгованості, адже на досліджуваному підприємстві не проводиться ґрунтовна аналітична робота щодо політики формування обсягів та структури дебіторської заборгованості, а також

Таблиця 1

Склад та структура дебіторської заборгованості ТОВ «Сираївське» за 2014–2018 рр.

Показники/Рік	Середньорічні значення, тис грн					Темпи зростання, %					Структура, %				
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2019	2014	2015	2016	2017	2018
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	7821,7	12636,7	11434,4	8730,4	12977	161,56	90,49	76,35	113,49		91,06	77,31	26,85	17,61	35,71
Дебіторська заборгованість за розрахунками	282,7	732,6	81,7	66	85,9	259,14	11,97	80,78	105,14		3,29	4,48	0,19	0,13	0,24
Інша поточна дебіторська заборгованість	485,2	2978,5	3107,9	40778,1	23273,4	613,87	1043,37	131,22	74,89		5,65	18,21	72,96	82,26	64,05
Всього	8589,6	16347,8	42593	49574,8	36336,3	1034,57	1145,83	288,35	293,52		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Оборотні кошти, всього	12702,9	30883,9	60138,5	75937,8	46856,3	243,12	194,72	126,27	61,70		X	X	X	X	X
Частка дебіторської заборгованості (%)	67,62	52,93	70,82	65,28	77,55	78,28	133,80	92,18	118,8		X	X	X	X	X

прогнозування співпраці з конкретними дебіторами, особливо в довгостроковому періоді, затримка платежів з якими поетапно створює і навіть загострює проблеми з поточною платоспроможністю даного підприємства.

Як показує досвід ТОВ «Сираївське», довгострокове відволікання коштів у дебіторську заборгованість неодмінно призводить до фінансових ускладнень, коли підприємство не лише відчуває нестачу коштів на придбання виробничих запасів, а й на виплати заробітної плати співробітникам, своєчасне виконання розрахунків із постачальниками тощо. Крім того, заморожування коштів призводить до порушення циклічності функціонування самого підприємства, а отже, до сповільнення оборотності як оборотного, так і всього капіталу підприємства. Ось чому кожне підприємство має бути зацікавленим у скороченні термінів погашення платежів шляхом удосконалення розрахунків, своєчасного оформлення розрахункових документів тощо.

Таким чином, у цілому стан дебіторської заборгованості на підприємстві «ТОВ «Сираївське» можна вважати критичним, передусім, у зв'язку з наявністю значних обсягів іншої дебіторської заборгованості (що зображено на діаграмі № 1). Очевидно, що керівництву слід ужити термінових заходів стосовно призупинення негативної тенденції зростання обсягів, загальної частки в оборотних активах та погіршення якості дебіторської заборгованості й розробити програму, спрямовану на забезпечення ефективного управління цими активами, орієнтуючись, передусім, на систему показників, які

характеризують процеси динаміки формування та погашення даного виду заборгованості.

З огляду на зазначене, підприємство «ТОВ «Сираївське», як і кожне окреме підприємство, має будувати індивідуальну політику управління дебіторською заборгованістю як невід'ємну складову частину загальної політики управління оборотними коштами і фінансовою політикою у цілому. Проте, враховуючи, що сучасний етап розвитку національної економіки характеризується уповільненням грошового обороту, розробляти свою політику підприємство має в контексті стратегічних напрямів державної економічної політики в частині підтримки провідних секторів економіки, які мають стратегічне значення щодо виходу на міжнародні ринки. Йдеться, перш за все, про агропромисловий сектор, до якого належить досліджуване підприємство.

Серед заходів, що першочергово сприятимуть збільшенню обсягів реалізації сільськогосподарської продукції та оптимізації завдяки цьому загальному обсягу дебіторської заборгованості, слід назвати розвиток кредитно-фінансових механізмів щодо підтримки аграрного сектору економіки та окремих фермерських господарств, адже ці підприємницькі структури в сучасних економічних умовах мають займати пріоритетні позиції щодо фінансової підтримки.

Зазначені заходи фінансової політики в царині управління дебіторською заборгованістю та управління зобов'язаннями варто відслідковувати, аналізуючи систему відомих показників, таких як коефіцієнт відволікання оборотних активів у дебіторську заборгованість, коефіці-

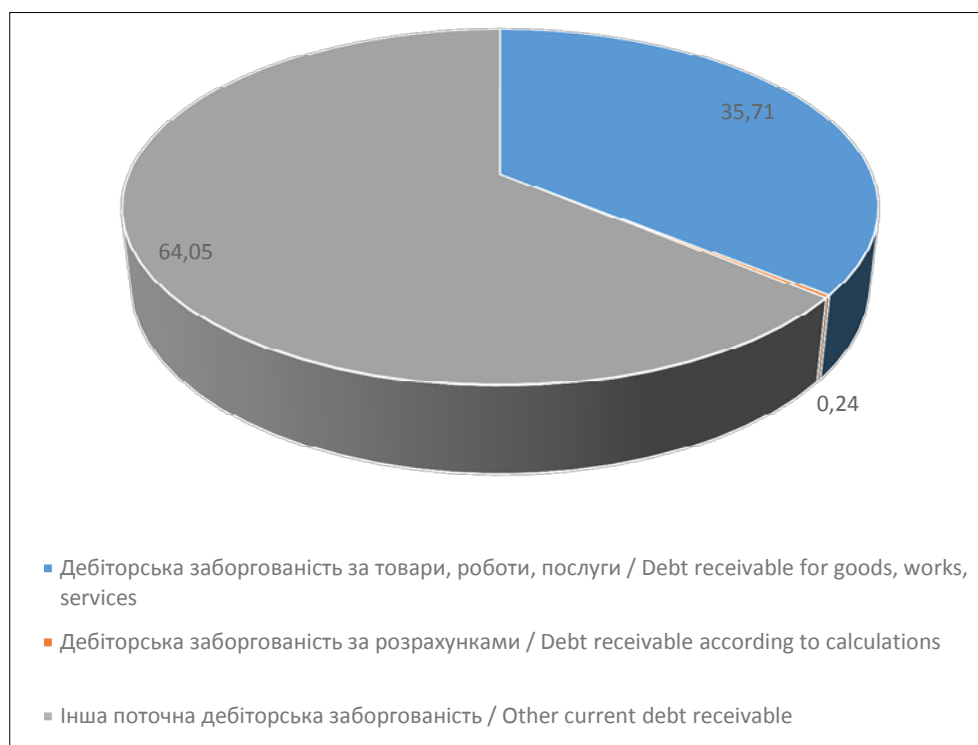

Рис. 1. Структура дебіторської заборгованості ТОВ «Сираївське» за 2018 р.

ент прострочення дебіторської заборгованості, а також середній період інкасації дебіторської заборгованості тощо [2, с. 24–36; 8, с. 534].

Заслугує на увагу також і зарубіжний досвід, який доцільно використати в ході організації фінансів вітчизняних підприємств щодо застосування критерію та процедур із відбору контрагентів, а також порядку накопичення даних про своєчасність і повноту сплати (кредитної історії або історичного досвіду) як засобів попереднього контролю.

Разом із тим за сучасних нестабільних економічних умов на сільськогосподарському підприємстві, що неодмінно пов'язуються з підвищенням ризиків їхньої діяльності, скороченням обсягу грошових коштів у господарському обороті, а також зменшенням доступних (через значний рівень банківських ставок) кредитних ресурсів, виникає потреба формування і використання низки нових форм рефінансування дебіторської заборгованості, тобто прискорених методів переведення дебіторської заборгованості у більш ліквідні оборотні активи, основними з яких сьогодні вважаються: факторинг, облік векселів, що видані покупцям продукції, або їх продаж на фінансовому ринку, форфейтинг, спонтанне рефінансування, проведення взаєморозрахункових схем, обмін боргу на акції боржника, подання позову до суду, погодження на відступлення (списання).

Зокрема, найпоширенішими формами прискорення розрахунків є спонтанне рефінансування, що полягає у наданні знижки за дострокову сплату покупцем платіжних документів, та факторинг – фінансова операція, за якої підприємство-продавець передає право отримання грошей за платіжними документами за відвантаженою продукцією безпосередньо банківській установі.

Для ТОВ «Сираївське» сьогодні слід уважати актуальними зазначені найбільш поширені форми прискорених розрахунків із боржниками, проте, зважаючи на відсутність контролю над станом заборгованості на даному підприємстві, можна запропонувати побудову комплексної системи внутрішнього контролю на зразок того, що застосовується нині в компаніях і фірмах, в основу якої покласти організацію планово-контрольних зв'язків окремих служб, об'єднавши їх в єдиному так званому підрозділі контролінгу.

Не можна не зазначити, що на практиці контролінг дебіторської заборгованості прийнято розглядати як систему заходів, що має охоплювати здійснення таких основних функцій управління, як планування, інформаційне забезпечення, регулювання, контроль. Зокрема, функція планування повинна забезпечувати встановлення цілей збутової діяльності та розрахункової дисципліни, формування можливих стратегій політики стосовно клієнтів, товару чи політики винагороди і, таким чином, уста-

Рис. 2. Схема моделі контролінгу дебіторської заборгованості ТОВ «Сираївське»

новлення необхідних планових показників як основи для подальших контролінг-процесів.

Функція забезпечення інформацією охоплює збалансування потреби та можливостей щодо отримання інформації, а також базову підготовку структурної обробки наявних даних. Це вимагає раціонального використання всіх можливих джерел інформації, включаючи виконання звірки розрахунків із контрагентами та проведення експертного опитування стосовно оцінки платоспроможності всіх дебіторів. Наступним кроком має стати структурування інформації за допомогою належно побудованого обліку, на базі чого й можна сформувати необхідну для моніторингу систему показників. Подальшим кроком реалізації функції забезпечення інформацією має бути створення відповідної системи звітності, за допомогою якої здійснюються угруповання розрахунки, які разом із підготовленими на цій основі висновками передаються особам, уповноваженим приймати необхідні рішення.

Завданням одного важливих складників контролінгу дебіторської заборгованості, а саме регулювання її руху, має бути прийняття методики управління, яка б найбільш ефективно давала змогу управляти цими процесами на даному етапі управління, а застосування тих чи інших методів, що тісно пов'язуються з відповідною методикою, дало б змогу досягти бажаного результату щодо скорочення обсягів заборгованості.

І, врешті, завданням контролю як процесу порівняння фактичних і планових у тому чи іншому періоді показників дебіторської заборгованості є виявлення та застосування ефективних контрольних заходів, що впливатимуть на обсяги і структуру дебіторської заборгованості.

З огляду на зазначене, стає зрозумілим, що проведення контролінгу дебіторської заборгованості варто розглядати відповідно до окремого проміжку часу. При цьому розвиток подій у попередніх періодах слід уважати принциповим чинником, який указуватиме на необхідність його врахування під час адаптації до нових умов середовища в подальших періодах. Зрозуміло, що без урахування зазначених чинників буде складно прогнозувати майбутній стан дебіторської заборгованості підприємства, а отже, й управляти цими процесами.

Таким чином, контролінг дебіторської заборгованості на ТОВ «Сираївське» має стати системоутворюючим елементом фінансового менеджменту як механізму з реалізації фінансової політики даного підприємства. Створений на основі зазначених функціональних складників окремий підрозділ контролінгу дебіторської заборгованості дасть змогу на даному підприємстві не лише постійно забезпечувати необхідне базове підґрунтя щодо показників руху обсягів цієї заборгованості у попередніх та наступних періодах, а й проводити на цій основі якісний аналіз «вузьких міст»

у цих процесах, вчасно виявляючи відхилення та визначаючи вплив тих чи інших чинників, і залежно від отриманих результатів приймати управлінські рішення стосовно можливості застосування ефективних методів та методик у напрямі впливу на дії контрагентів із повернення ними відповідних боргів.

У цьому аспекті важливо, як нам видається, щоб система контролінгу у ТОВ «Сираївське» узгоджувалася або принаймні співвідносилася з визначеними основними етапами управління дебіторською заборгованістю [1, с. 228–231]. Ураховуючи особливості найбільш удалого поєднання контролінгу й етапності управління дебіторською заборгованістю, вважаємо за доцільне виокремити такі основні етапи:

1. Виконання попередніх прогнозних розрахунків із дебіторської заборгованості в наступному періоді на основі звірки розрахунків із контрагентами та експертного опитування щодо їхньої платоспроможності.

2. Інформаційне забезпечення та визначення методик для управління дебіторською заборгованістю.

3. Визначення більш ефективних для даного періоду методів регулювання дебіторської заборгованості.

4. Здійснення контролю як співставлення фактичних і планових показників та оцінка змін в обсягах і структурі дебіторської заборгованості.

5. Підготовка висновків щодо перехідних обсягів дебіторської заборгованості з обґрунтуванням пропозицій стосовно проведення контролінгу цих процесів у наступному періоді.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, управління дебіторською заборгованістю для кожного підприємства має стати одним із важливих елементів фінансового менеджменту як механізму реалізації фінансової політики. Запропоноване створення у ТОВ «Сираївське» окремої структури контролінгу дебіторської заборгованості як комплексу послідовних, об'єднаних в єдиний управлінський підрозділ заходів з планування, забезпечення інформацією, регулювання та здійснення внутрішнього контролю має, згідно зі статутном, бути наділений відповідними повноваженнями для прийняття необхідних рішень щодо досягнення в той чи інший період конкретної мети.

Головною перевагою запровадження системи контролінгу у ТОВ «Сираївське» може стати орієнтація на конкретні результати, адже кінцева мета контролінгу полягає не тільки в тому, щоб на основі необхідної інформації та через своєчасність контролю у часовому інтервалі між оцінюванням показників виявляти проблеми, а й забезпечувати вирішення цих проблем у визначеному періоді та передбачати їх можливі наслідки в наступних періодах.

Отже, контролінг дебіторської заборгованості на підприємстві, на нашу думку, слід розглядати як систему методичного та інформаційного забез-

печення, спрямованого на координацію поточно-го і довгострокового (з проведенням необхідного аналізу і контролю) регулювання наявних (прогнозованих) за структурою її обсягів, із метою поступового скорочення та, врешті, усунення такого виду заборгованості як необхідної передумови для подальшого підвищення платоспроможності та рентабельності кожного підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабич Л.М., Бірюкова А.О. Система поетапного управління дебіторською заборгованістю підприємства. *Вісник Національного транспортного університету*. 2012. Вип. 26. С. 228–231.
2. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств. *Фінанси України*. 2013. № 12. С. 24–36.
3. Бланк И.А. Управление активами и капиталом предприятия Киев : Ника-Центр ; Эльга, 2003. Т. 2. 447 с.
4. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах : навчальний посібник. Житомир : Рута, 2003. С. 544.
5. Матицина Н.О. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю підприємств. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 12. С. 38–42.
6. Склад Є.В., Храпливий А.І. Теоретичні засади дослідження дебіторської та кредиторської заборгованостей. *Молодий вчений*. 2016. № 5(32). С. 153–156.
7. Скоробогатова В.В. Методика бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості як складової змішаних активів. *Сталій розвиток економіки*. 2012. № 7(17). С. 270–276.
8. Фінансовий менеджмент : підручник / А.М. Поддєрогін та ін. ; 2-е вид., перероб. Київ : КНЕУ, 2017. С. 534.
9. Міністерство юстиції України ТОВ «Сираївське» код ЄДРПОУ 37652102. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch> (дата звернення: 20.05.2019).

REFERENCES:

1. Babych L.M., Birjukova A.O. (2012) *Systema poetapnoho upravlinnia debitorskoju zaborhovanistiu pidpriemstva* [System of

stage-by-stage management of accounts receivable of the enterprise]. *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu* [Bulletin of the National Transport University] (electronic journal), vol. 26, pp. 228–231. Available at: http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/26_1_2013/228-231.pdf (accessed 22 May 2019).

2. Bilyk M. D. (2013) *Upravlinnja debitorskoju zaborhovanistiu pidpriemstv. Finansy Ukrainy* [Debt management of enterprises. Finance of Ukraine] no. 12, pp. 24–36.
3. Blank Y.A. (2003) *Upravlenye aktivamy y kapitalom predpriyatiya* / Y.A. Blank. – T. 2. – K [Management of assets and capital of the enterprise / Blank Y.A. Form. – T. 2. – K] Nika-Center; Olha, 447 p. – *Entsyklopediya finansovoho menedzhera* [Encyclopedia of Financial Manager] vol. 2.
4. Butynets F.F. (2003) *Bukhhalterskyi oblik u zarubizhnykh krainakh, Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Accounting in foreign countries, Training manual for students of higher educational institutions]. Zhytomir: PE "Ruta", p. 544.
5. Matytsyna N.O. (2015) *Osnovni zasady rehulivannia rozrahunkovykh vidnosyn cherez upravlinnia debitorskoju zaborhovanistiu pidpriemstv* / N.O. Matytsyna // [Basic principles of regulation of settlement relations through management of accounts receivable enterprises / N.O. Matitsyna //] *Bukhhalterskyi oblik i audyt* [Accounting and auditing] no. 12, pp. 38–42.
6. Skliar Ye.V., Khraplyvyi A.I. (2016) *Teoretychni zasady doslidzhennia debitorskoi ta kredytorskoi zaborhovanosti* [Theoretical principles of the study of accounts receivable and payables] *Molodyi vchenyi* [Young scientist] no. 5(32) May – pp. 153–156.
7. Skorobohatova V.V. (2012) *Metodyka bukhalterskoho obliku debitorskoi zaborhovanosti yak skladovoi zmishanykh aktyviv* / V.V. Skorobohatova / [Methods of accounting for accounts receivable as a component of mixed assets / V.V. Skorobohatova] *Staliy rozvytok ekonomiky* [Stalii rozvytok ekonomiky] no. 7(17). – pp. 270–276.
8. A.M. Poddierohin and other (2017) *Finansovyi menedzhment* [Financial management] textbook – 2nd form., Processing. – (Kiev) KNEU, p. 534.
9. *Ministerstvo yustytzii Ukrainy TOV «Syraviske» kod YeDRPOU 37652102* [Ministry of Justice of Ukraine Ltd. "Syraviske" code of EDRPOU 37652102] Available at: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch> (accessed 20 May 2019).

УДК 65.014.1

Балаш Л.Я.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту імені проф. Є.В. Храпливого
Львівського національного аграрного університету***Бінерт О.В.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту імені проф. Є.В. Храпливого
Львівського національного аграрного університету***Лисюк О.В.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Львівського національного аграрного університету***Balash L.Ya.***Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Management named after Prof. Ye.V. Khraplyvyy
Lviv National Agrarian University***Binert O.V.***Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Management named after Prof. Ye.V. Khraplyvyy
Lviv National Agrarian University***Lysiuk O.V.***Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities
Lviv National Agrarian University*

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

FEATURES OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто актуальні питання антикризового управління в умовах сучасного підприємництва. Розглянуто сутність поняття «антикризове управління», здійснено аналіз різних наукових напрацювань та оцінок учених відносно суті та значення антикризового управління сучасним підприємством, досліджено особливості антикризового управління в умовах сучасного сільськогосподарського підприємства та запропоновано шляхи його вдосконалення. Виявлено, що така різноманітність у трактуванні сутності і змісту антикризового управління зумовлена відносною новизною цього напрямку управління у вітчизняній науці та практиці. Зосереджено увагу на основних процесах антикризового управління, що допомагають у вчасному прогнозуванні, розумному розпізнаванні та благополучному подоланні криз сільськогосподарського підприємства. Досліджено, що ефективність антикризового управління визначається мірою здобуття його цілей – пом'якшення, обмеження чи використання кризових ситуацій порівняно з ресурсами, що були на це витрачені.

Ключові слова: криза, сільськогосподарське виробництво, антикризове управління, процес, ефективність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены актуальные вопросы антикризисного управления в условиях современного предпринимательства. Рассмотрена суть понятия «антикризисное управление», осуществлен анализ различных научных разработок и оценок ученых относительно сути и значения антикризисного управления современным предприятием, исследованы особенности антикризисного управления в условиях современного сельскохозяйственного предприятия и предложены пути его совершенствования. Обнаружено, что такое разнообразие в

трактовке сущности и содержания антикризисного управления обусловлено относительной новизной этого направления управления в отечественной науке и практике. Сосредоточено внимание на основных процессах антикризисного управления, помогающих в своевременном прогнозировании, разумном распознавании и благополучном преодолении кризисов сельскохозяйственного предприятия. Доказано, что эффективность антикризисного управления определяется степенью достижения его целей – смягчения, ограничения или использования кризисных ситуаций по сравнению с ресурсами, которые были на это потрачены.

Ключевые слова: кризис, сельскохозяйственное производство, антикризисное управление, процесс, эффективность.

ANNOTATION

In modern economic conditions characterized by a political and economic crisis in Ukraine, a lot of enterprises suffer from extremely disappointing results of their operations. It is very difficult to make stable economic relations in economic systems; therefore, the introduction of anti-crisis management in enterprises is of increasing importance. The present article considers relevant issues of crisis management in the context of modern entrepreneurship. The analysis of the causes of crises at agrarian enterprises and the use of crisis management to prevent and overcome their consequences are the basis of our study. In the article, the essence of the concept of "crisis management" is considered, an analysis of various scientific developments and evaluations of scientists concerning the essence and significance of the crisis management of a modern enterprise is carried out, the features of crisis management in terms of a modern agricultural enterprise are investigated, and ways to improve it are proposed. This topic was the subject of scientific research of many well-known foreign and domestic schol-

ars. However, both in domestic and in foreign practice, insufficient attention is paid to the very crisis management in the agricultural sector, despite a large number of studies in other areas of the economy. The systematic method of scientific knowledge about the processes and phenomena of an economic nature became the methodological tool of this scientific paper. It was adapted to the system of crisis management and crisis prevention and overcoming at agrarian enterprises. It is revealed that a great variety in the interpretations of the essence and content of crisis management is determined by the relative novelty of this direction of management in domestic science and practice. Attention is focused on the main processes of crisis management, which help in timely prediction, intelligent recognition, and successful resolution of the crises of an agricultural enterprise. Ways of improvement and perfection of crisis management are determined, taking into account the specifics and features in a certain business environment. It is studied that the effectiveness of crisis management is determined by the measure of achieving its objectives.

Key words: crisis, agricultural production, anti-crisis management, process, efficiency.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Військова та економічна агресія Російської Федерації проти України, нестабільність та динамічні зміни, що постійно відбуваються у сучасному ринковому середовищі, призводять до різноманітних негативних явищ, які мають суттєвий вплив на функціонування підприємств. Сьогодні ще однією з головних причин таких проблем є недостатній професійний рівень управлінського персоналу, який би мав своєчасно розпізнавати кризові ситуації і миттєво на них реагувати. Запізніла або неправильна реакція на них може спричинити навіть банкрутство підприємства.

Залежно від причин виникнення кризи настають унаслідок об'єктивних чинників, що зумовлені настанням тієї чи іншої фази життєвого циклу підприємства, або ж ситуаційними, спричиненими зовнішніми і внутрішніми обставинами. Тому для запобігання виникненню кризових ситуацій потрібно застосовувати в управлінні аналіз і планування, щоб забезпечити подальші перспективи розвитку підприємства. Такі дії дадуть можливість не тільки запобігти кризі, а й підвищити ефективність антикризового управління підприємством.

Усі перелічені вище чинники зумовили значну актуальність і велике практичне значення щодо дослідження умов виникнення криз у сільськогосподарських підприємствах та застосування антикризового управління для запобігання та подолання їхніх наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Теоретичні та прикладні засади, проблематика й основні питання антикризового управління підприємствами стали предметом наукових досліджень низки відомих учених, як закордонних, так і вітчизняних, серед них: Е. Альтман, П. Березівський, Д. Кейнс, Д. Рікардо, М. Кондратьєв, В. Василенко, Л. Лігоненко, В. Ніценко, О. Скібіцький, О. Остапенко та ін.

Однак проблематика антикризового управління в аграрній сфері, окремі питання, пов'язані з формуванням механізму антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах, незважаючи на велику кількість досліджень в інших сферах економіки, практично не висвітлена. Саме ці причини й зумовили вибір теми наукової статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення й обґрунтування теоретичних питань антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами, а також вивчення способів запобігання кризам.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У будь-якому підприємстві як економічній системі інколи виникають кризові ситуації, що можуть нести загрозу існуванню цієї системи. Щоб запобігти згубному впливу цих процесів на організацію, застосовують антикризове управління як процес управління, що дає можливість менеджерам здійснювати свої функції так, щоб оптимально усувати невідкладні проблеми. Отже, процес антикризового управління можна визначити як дії, спрямовані на вирішення проблем, що були спричинені кризовими ситуаціями.

Щодо визначення сутності антикризового управління, то нині існує багато його інтерпретацій. Аналізуючи наявні визначення, що дістали своє відображення у працях міжнародних та вітчизняних науковців, можна підсумувати, що антикризове управління є функцією менеджменту. Ця функція у діяльності підприємств допомагає забезпечити високий рівень платоспроможності, зменшити дію кризи на фірму або ліквідувати її наслідки, уникнути кризових ситуацій загалом. Антикризове управління підприємством як система являє собою комплекс заходів стратегічного спрямування, які допомагають усувати проблеми, що виникають у його діяльності. Система антикризового управління базується на принципах:

- 1) вчасної діагностики кризових ситуацій і явищ, що виникають у функціонуванні підприємства;
- 2) швидкого реагування на виникнення кризових явищ;
- 3) адекватної оцінки небезпеки, що реально загрожує підприємству;
- 4) якнайповнішого залучення наявного потенціалу для виходу з кризових ситуацій.

Можна навести різні варіанти щодо визначення сутності та змісту антикризового управління (табл. 1).

Така різноманітність у трактуванні сутності та змісту антикризового управління зумовлена відносною новизною цього напрямку управління у вітчизняній науці та практиці.

В економічній теорії країн Заходу термін «антикризове управління» (crisis management) має такі поширені значення:

Таблиця 1

Варіанти визначення сутності антикризового управління підприємством

Автор	Сутність поняття «антикризове управління»
Г.М. Романяк [1 с. 9]	Управлінська система комплексного характеру, що запобігає кризовим явищам, виявляє тип кризи, її стадії та логіку перебіг, сценарії її майбутнього розвитку, визначає інструменти, що допомагають подолати кризу для продовження функціонування підприємства.
О.М. Скібіцький [5, с. 9]	Управління, що спрямоване на запобігання ймовірним серйозним ускладненням діяльності підприємства, забезпечення його успішного функціонування.
В.І. Кошкін [1, с. 26]	1) Комплекс запобіжних заходів, що спрямовані на запобігання кризи: системний аналіз сильних і слабких сторін фірми, впровадження системи превентивних заходів, оцінювання можливості банкрутства та управління ризиками. 2) Система управління підприємством, що має вивести його з кризи, у тому числі за допомогою санації чи реструктуризації фірми.
А.В. Череп [1, с. 26]	Комплексна система заходів, що зосереджується на запобіганні кризи та забезпеченні обставин, які б усували передумови і наслідки її появи згідно з прогнозуванням соціально-економічного розвитку підприємства, та втіленні антикризової стратегії для зміцнення конкурентних позицій підприємства в умовах ринку.
О.О. Терещенко [1, с. 26]	Процес управління фінансовими й економічними ризиками, а також фінансовою санацією для профілактики та нейтралізації кризи і забезпечення безперервного функціонування підприємства за допомоги методів і прийомів управління фінансами.
В.О. Василенко [2, с. 16]	Таке управління, яке передбачає загрозу кризи, аналізує її симптоми, пропонує заходи для зменшення дії негативних наслідків кризи та застосовує використання цих наслідків для позитивного розвитку.
Л.О. Лігоненко [4, с. 28]	Спеціальне, постійно діюче управління, спрямоване на найоперативніше виявлення прикмет кризового стану, для створення відповідних умов, щоб його своєчасно подолати і забезпечити відновлення життєздатності підприємства та недопущення його банкрутства.

Рис. 1. Процеси антикризового управління

Рис. 2. Ефективність антикризового управління підприємством

1. Turnaroundmanagement – процес, що призначений для фінансового оздоровлення підприємства.

2. Corporaterecovery (корпоративне оздоровлення) – реалізація комплексу антикризових заходів для оздоровлення підприємства за допомогою менеджменту та (або) консалтингових фірм у рамках корпоративного законодавства.

3. Financialrecovery (фінансове оздоровлення) – процес оздоровлення фінансів фірми [1, с. 15].

Як систематичний процес ідентифікації, дослідження і реагування на потенційні загрози дуже близьким до поняття «антикризове управління» є термін «ризик-менеджмент». Його основним напрямом є спрямування на максимізацію ймовірності настання позитивних явищ і мінімізацію ймовірності настання подій, що не відповідають цілям підприємствам.

Усі різноманітні формулювання щодо змістовного навантаження антикризового управління можна узагальнити у його особливостях:

- метою антикризового управління є забезпечення стійкості підприємства в умовах зовнішнього середовища, що динамічно змінюється;

- антикризове управління має на меті вчасне, адекватне та дійове реагування на зміни зовнішнього середовища;

- основою антикризового управління є процес безперебійного пошуку інноваційних здобутків у всіх сферах діяльності підприємства;

- антикризове управління повинно реалізовуватися невіддільно від загальної стратегії підприємства [2, с. 56–59].

Мета антикризового управління полягає у вчасному прогнозуванні, розумному розпізнаванні та благополучному подоланні криз. Основні процеси антикризового управління допомагають досягти його мети (рис. 1).

Об'єкт антикризового управління – поява та поглиблення кризи, що розвивається на підприємстві, усунення її та запобігання виникненню у майбутньому, суб'єкт – управлінський персонал підприємства, що втілює на практиці антикризові заходи.

Функції антикризового управління розкривають ті дії, що саме потрібно зробити, щоб здійснювати успішне керівництво підприємством в умовах кризи, що насувається, у самих умовах кризи і післякризовий період. Ефективність антикризового управління визначається мірою здобуття його цілей – пом'якшення, обмеження чи використання кризових ситуацій порівняно з ресурсами, що були на це витрачені (рис. 2).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрям-

ку. Отже, для оцінки впливу кризових явищ на підприємство слід мати розуміння не тільки їхніх причин, а й можливих наслідків. Ними може стати як руйнування підприємства, так і його оновлення, як оздоровлення фірми, так і виникнення у ній нового витка кризи. Щоб запобігти згубному впливу цих процесів на організацію, застосовують антикризове управління як процес управління, що дає можливість менеджерам здійснювати свої функції так, щоб оптимально усувати невідкладні проблеми.

Отже, антикризове управління підприємством як система являє собою комплекс заходів стратегічного спрямування, що допомагають усувати проблеми, що виникають у його діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Планування діяльності підприємств : навчальний посібник / П.С. Березівський та ін. ; за ред. Н.І. Михалюк. Львів : Новий світ – 2000, 2015. 620 с.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2003. 504 с.
3. Войнаренко М.П., Єпіфанова І.Ю. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 188 с.
4. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством : підручник. Київ : КНТЕУ, 2005. 824 с.
5. Скібіцький О.М. Антикризовий менеджмент : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 568 с.

REFERENCES:

1. Berezivskyi P.S., Mykhalyuk N.I., Balash L.YA. et al. (2015) Planuvannya diyal'nosti pidpryyemstv. [Planning of enterprise activity]. L'viv : «Novyy svit – 2000». (in Ukrainian).
2. Vasylenko V.O. (2003) Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom. [Anti-crisis management enterprise]. Kyiv : TSUL. (in Ukrainian).
3. Voynarenko M. P., Yepifanova I. YU. (2011) Upravlinnya investytsiynoyu diyal'nisty promyslovykh pidpryyemstv. [Management of investment activity of industrial enterprises.]. Vinnytsya : VNTU. (in Ukrainian).
4. Lihonenko L. O. Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom. [Anti-crisis management enterprise]. Kyiv : KNTU, 2005. (in Ukrainian).
5. Skibits'kyi O. M. (2009) Antykryzovyy menedzhment. [Anti-crisis management]. Kyiv : Tsentru uchbovoyi literatury. (in Ukrainian).

УДК 331.522

Безземельна Т.О.
кандидат економічних наук, доцент,
Класичний приватний університет

Стрілько Я.С.
кандидат наук з державного управління, доцент,
Класичний приватний університет

Bezzemeljna Tetjana
PhD, Associate Professor,
Classic Private University, Zaporizhia

Striljko Jana
PhD, Associate Professor,
Classic Private University, Zaporizhia

ОЦІНЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ASSESSMENT OF ELEMENTS BY THE MANAGEMENT SYSTEM OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

АНОТАЦІЯ

У статті визначено рівень зрілості систем управління загальноосвітніми навчальними закладами Запорізької області за допомогою функціональної моделі оцінки менеджменту. У ролі учасників опитування виступали адміністративні робітники та вчителі навчальних закладів. Виявлено найбільш ефективні та проблемні сфери управлінської діяльності відповідно до критеріїв моделі оцінювання. Визначено ступінь невідповідності думок різних категорій працівників про стан справ у досліджуваних організаціях. На основі отриманих результатів складено усереднений комунікаційний профіль навчальних закладів, визначено напрям, за яким необхідно першочергово поліпшити систему управління, запропоновано вдосконалити деякі управлінські процеси, що отримали найнижчі бальні оцінки під час анкетування респондентів.

Ключові слова: система управління, функціональна модель оцінки менеджменту, комунікаційний профіль, координація, управління конфліктами.

АННОТАЦИЯ

В статье определен уровень зрелости менеджмента общеобразовательных учебных заведений Запорожской области при помощи функциональной модели оценки. В роли анкетруемых выступали административные работники и учителя учебных заведений. Выявлены наиболее эффективные и проблемные сферы управленческой деятельности в соответствии с критериями модели оценки. Определена степень несоответствия мнений различных категорий работников о состоянии дел в исследуемых организациях. На основе полученных результатов составлен усредненный коммуникационный профиль учебных заведений, определено направление, по которому необходимо в первую очередь улучшить систему управления, предложено осуществить совершенствование некоторых управленческих процессов, которые получили самые низкие балльные оценки при проведении анкетирования.

Ключевые слова: система управления, функциональная модель оценки менеджмента, коммуникационный профиль, координация, управление конфликтами.

ANNOTATION

Directions of scientific researches in the sphere of management of institutions of secondary education are consideration of methodological bases of management, studying the problems of strategic development of educational institutions, formation of effective models of management of development of organizations,

management of innovative processes and analysis of individual management functions. However the application of applied methods for assessing the effectiveness of management systems of organizations in order to identify weaknesses and develop tasks to improve the performance of their functioning today is relevant. In the article, the level of maturity of the management of institutions by secondary education of the Zaporizhia region is determined using the Management Functional Assessment Model. The basis of the model consists of six management functions: forecasting and planning, organization, motivation, control, coordination and communication. The first five managerial functions are model criteria. Each of the five criteria contains five assessment categories. The rapid assessment of the management systems of institutions by secondary education in the Zaporizhia region was carried out using the questionnaire method, which was attended by students of the correspondence department of the specialty "Management of the educational institution" of the Classic Private University. Among the respondents were both teachers and administrative staff of educational institutions. The most successful and problematic areas of management in accordance with the criteria of the assessment model were identified as a result of processing the questionnaires. The degree of inconsistency of the opinions of various categories of workers on the state of affairs in the organizations studied is determined. The average communication profile of educational institutions has been compiled, the direction in which it is necessary to improve the management system is determined; actions to improve some management processes that received the lowest ballroom scores during questioning are called. The practical value of applying the Management Functional Assessment Model is that the new communication profile after the corrective actions can be imposed on the previous one to determine their effectiveness. Thus, the Deming continuous improvement methodology (PDCA cycle) can be put into practice.

Keywords: management system, functional management evaluation model, communication profile, coordination, conflict management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останнім часом усе більше уваги приділяється питанням професійного управління закладами соціальної сфери. Наукові дослідження ведуться в галузях державного управління, управління медичними й навчальними закладами, закладами культури. Така

тенденція пов'язана, в першу чергу, з реформами, які проводяться у зазначених галузях і метою яких є значне підвищення якості послуг, що надаються організаціями соціальної сфери. Якість освітніх послуг має безпосередній вплив на формування кваліфікаційного складника кадрового потенціалу вітчизняних підприємств, що є однією з головних передумов подальшого розвитку національної економіки. Ефективність систем менеджменту навчальних закладів визначається їхньою спроможністю забезпечити необхідну якість освітніх послуг, тому розширення методичного інструментарію діагностики систем управління й розроблення на її основі поліпшувальних заходів є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Вітчизняні автори у своїх наукових пошуках приділяють багато уваги проблемам становлення та розвитку систем управління загальноосвітніми навчальними закладами. Серед напрямів наукових розвідок можна зазначити розгляд методологічних засад управління (Н.М. Благун), проблем стратегічного розвитку освітніх установ (О.В. Лебідь, М.М. Навроцька), розроблення оптимальних й ефективних моделей управління розвитком (А. Мосюра, В.Д. Іванчак), управління інноваційними процесами та аналіз окремих управлінських функцій (Г.М. Тимошко, С.В. Чепурний). Однак певної актуальності сьогодні набуває застосування прикладних методик оцінки ефективності систем управління навчальними закладами з метою виявлення слабких місць та розроблення заходів із підвищення їх результативності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення рівня зрілості систем управління загальноосвітніми навчальними закладами за допомогою функціональної моделі оцінки менеджменту, виявлення найбільш проблемних сфер управлінської діяльності та визначення конкретних дій для усунення виявлених недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Експертне оцінювання управлінських систем загальноосвітніх навчальних закладів здійснювалося за допомогою методу функціональної моделі оцінки менеджменту (ФМОМ), основу якої становлять шість функцій управління: прогнозування та планування, організація, мотивація, контроль, координація і комунікація. Перші п'ять функцій відповідають п'яти оціночними критеріями моделі і формують структуру управління, яка, своєю чергою, визначає характер взаємозв'язків організації, тобто її комунікацію – шосту об'єднуючу функцію [4].

Перші п'ять управлінських функцій є критеріями моделі. Кожен із п'яти критеріїв містить по п'ять оціночних категорій. Діагностична експрес-оцінка систем менеджменту навчальних закладів Запорізької області проводилася

методом анкетування, в якому приймали участь слухачі заочного відділення магістратури спеціальності «Управління навчальним закладом» у кількості 30 осіб, з яких 18 осіб займали адміністративні посади. Анкета містила двадцять п'ять питань, що відповідають двадцяти п'яти оцінним категоріям. Кожне питання передбачало п'ять варіантів відповіді з можливістю вибрати тільки один варіант (табл. 1).

Таблиця 1

Шкала оцінок ФМОМ

Оцінка, бал	Стан категорії, що оцінюється
0	діяльність не здійснюється
1	діяльність здійснюється випадково
2	діяльність здійснюється залежно від потреби
3	діяльність здійснюється постійно й систематично
4	діяльність здійснюється максимально ефективно

Джерело: складено на основі [4]

Середній бал по кожній із двадцяти п'яти оціночних категорій обчислювався за формулою:

$$I_{\text{сер}} = \frac{I_{\text{кер}} + I_{\text{роб}}}{2}, \quad (1)$$

де $I_{\text{сер}}$ – середній бал по категорії;

$I_{\text{кер}}$ – середня оцінка керівників;

$I_{\text{роб}}$ – середня оцінка вчителів.

Загальна оцінка кожного критерію визначалася як сума середніх балів за оцінними категоріями даного критерію (максимум 20 балів) за формулою:

$$I_{\text{крит}} = \sum_{n=1}^5 I_{\text{сер}}, \quad (2)$$

де $I_{\text{крит}}$ – загальна оцінка за критерієм;

$I_{\text{сер}}$ – середній бал по категорії.

Загальна оцінка менеджменту визначалася як сума оцінок по всіх п'яти оцінних категоріях ФМОМ (максимум 100 балів):

$$TME = \sum_{n=1}^5 I_{\text{крит}}. \quad (3)$$

Загальна оцінка характеризує рівень зрілості (розвитку) менеджменту. Відповідно до методики, в оціночній схемі виділено п'ять рівнів зрілості менеджменту організації (табл. 2).

Усереднені оцінки респондентів, отримані в результаті опрацювання анкет та використання формул 1–3, наведено в табл. 3. Отже, на думку керівників навчальних закладів, чинна система менеджменту є еталонною (91 бал): сім категорій управлінської діяльності здійснюються максимально ефективно, а інші вісімнадцять – здійснюються постійно й систематично. Серед найбільш ефективних управлінських дій було зазначено: встановлення цілей і стратегічних завдань, збирання й аналіз інформації про клієнтів та ринок, формування організаційної структури, розподіл повноважень і відповідальності, лідерство і корпоративна культура,

залучення працівників до процесу самовдосконалення, рівень розвитку інформаційного менеджменту. Найнижче керівники оцінили ефективність процесу створення нових цінностей для клієнтів, вимірювання ступеня задово-

леності споживачів та ефективність системи вирішення конфліктів.

На думку вчителів, рівень розвитку систем менеджменту навчальних закладів, в яких вони працюють, не є еталонним (66,8 бали): за біль-

Таблиця 2

Оціночна схема зрілості менеджменту

Рівень	Оцінка	Характеристика стану менеджменту
I	(0 – 20)	Управління ведеться безсистемно, цілі не визначені або дуже розпливчасті. Для подальшого розвитку необхідно в корені переглянути принципи ведення бізнесу.
II	(21 – 40)	Система менеджменту має потенціал для розвитку, однак ці можливості реалізуються слабо. Керівництву необхідно, проявивши ініціативу, чітко визначити цілі та розробити стратегію розвитку системи менеджменту на основі якості.
III	(41 – 60)	Система менеджменту на підприємстві сформувалася. Необхідно акцентувати увагу на оптимізації бізнес-процесу і поліпшенні якості на кожному його етапі. Удосконалюючи систему управління, слід урахувати важливість споживача і важливість персоналу.
IV	(61 – 80)	Постійне вдосконалення якості менеджменту ведеться за більшістю напрямів. Необхідно підтримувати динаміку поліпшень і почати перетворення сфер діяльності, що залишилися проблемними, використовуючи бенчмаркінг та інші стратегії вдосконалення.
V	(81 – 100)	Досягнуті максимальні результати за всіма напрямками управлінської діяльності, система менеджменту є еталонною.

Джерело: складено на основі [4]

Таблиця 3

Усереднені оцінки критеріїв ФМОМ загальноосвітніх навчальних закладів Запорізької області

Критерії та категорії оцінювання	Середні оцінки		
	керівників	вчителів	загальна
1. Планування	18,8	13,4	16,1
1.1. Встановлення цілей і стратегічних завдань	4,0	3,0	3,5
1.2. Збирання й аналіз інформації про клієнтів і ринок	4,0	2,4	3,2
1.3. Деталізація бізнес-процесу	3,4	2,4	2,9
1.4. Збирання й аналіз інформації про конкурентів і еталонні компанії	3,6	2,8	3,2
1.5. Планування ресурсів	3,8	2,8	3,3
2. Організація	18,4	13,2	15,8
2.1. Формування організаційної структури	4,0	3,0	3,5
2.2. Розподіл повноважень і відповідальності	4,0	2,6	3,3
2.3. Умови для створення самонавчання	3,4	2,6	3,0
2.4. Виконання основного процесу	3,8	3,0	3,4
2.5. Ефективність процесу створення нових цінностей для клієнтів	3,2	2,0	2,6
3. Мотивація	18,6	14,0	16,3
3.1. Лідерство і корпоративна культура	4,0	2,8	3,4
3.2. Умови для навчання і професійного розвитку персоналу	3,8	2,6	3,2
3.3. Рівень задоволення потреб працівників	3,4	3,2	3,3
3.4. Залучення працівників до процесу самовдосконалення	4,0	2,8	3,4
3.5. Задоволеність працівників результатами своєї діяльності	3,4	2,6	3,0
4. Контроль	17,6	14,0	15,8
4.1. Система контролю якості на кожному етапі бізнес-процесу	3,6	3,0	3,3
4.2. Критерії оцінювання отриманих результатів	3,6	3,0	3,3
4.3. Вимірювання ступеня задоволеності споживачів	3,2	2,6	2,9
4.4. Раціональне використання ресурсів	3,6	2,8	3,2
4.5. Відповідність отриманих результатів встановленим цілям	3,6	2,6	3,1
5. Координація	18,0	12,4	15,2
5.1. Поеднання та координація перших чотирьох функцій	3,6	2,4	3,0
5.2. Встановлення внутрішніх взаємозв'язків у організації	3,8	2,4	3,1
5.3. Ефективність системи вирішення конфліктів	3,0	2,2	2,6
5.4. Поточний аналіз відхилень: перегляд та коригування планів	3,6	2,6	3,1
5.5. Рівень розвитку інформаційного менеджменту	4,0	2,8	3,4
6. Комунікація (загальна оцінка менеджменту = Σ критеріїв 1-5)	91,0	66,8	78,9

Джерело: складено авторами

шістю напрямів здійснюється постійне вдосконалення якості менеджменту, але при цьому існують проблемні сфери діяльності. Так само як і керівники, вчителі найнижче оцінили ефективність процесу створення нових цінностей для клієнтів та ефективність системи вирішення конфліктів. Постійно і систематично, на думку вчителів, у навчальних закладах здійснюється діяльність щодо встановлення цілей і стратегічних завдань, формування організаційної структури, виконання основного процесу, забезпечення достатнього рівня задоволення потреб працівників, системи контролю якості на кожному етапі бізнес-процесу, визначення критеріїв оцінювання результатів.

Середня оцінка систем менеджменту навчальних закладів, ураховуючи думки керівників і виконавців, становила 78,9 бали, що відповідає IV рівню зрілості менеджменту (табл. 2). Для наочного представлення результатів дослідження складено пентаграму (рис. 1), на яку накладено усереднений комунікаційний профіль навчальних закладів, побудований з урахуванням оцінок за кожним із п'яти критеріїв функціональної моделі.

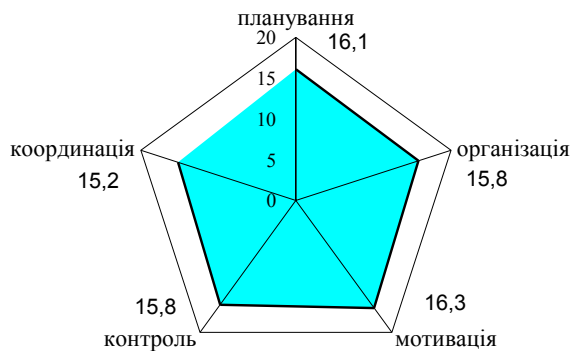

Рис. 1. Усереднений комунікаційний профіль загальноосвітніх навчальних закладів Запорізької області

Джерело: складено авторами

За оцінками вчителів, найкраще виконуються функції мотивації і контролю, на другому місці – планування, на третьому – організація і на останньому – координація. На думку керівників, найбільш ефективно в навчальних закладах здійснюється планування, на другому місці – мотивація, на третьому – організація, на четвертому – координація і на останньому – контроль. Як бачимо, думки керівників і виконавців стосовно рівня розвитку системи менеджменту та окремих її елементів не співпадають.

Для визначення ступеня невідповідності думок різних категорій працівників про стан справ в організації був розрахований коефіцієнт адекватності менеджменту за формулою:

$$K_{AM} = \frac{I_{кер} - I_{роб}}{4}, \quad (4)$$

де K_{AM} – коефіцієнт адекватності менеджменту;

4 – максимально можлива оцінка за категорією.

Для аналізу коефіцієнта адекватності менеджменту застосовують три зони адекватності.

1. Зона адекватної оцінки можливостей менеджменту ($-0,1 \leq K_{AM} \leq 0,1$). Показники цієї зони характеризують адекватне сприйняття працівниками управлінських рішень, керівник і колектив керуються однаковими принципами в роботі, що сприяє гармонійному розвитку організації. Керівники, користуючись такою ситуацією, мають можливість постійно вдосконалювати бізнес-процес.

2. Зона недооцінки можливостей менеджменту ($K_{AM} < -0,1$). Показники зони недооцінки віддзеркалюють недостатні лідерські якості менеджерів організації. Існують потенційні можливості для вдосконалення системи управління. Працівники оцінюють діяльність підприємства вище, ніж керівники. Слід використовувати цю ситуацію для коригування позиції управлінського персоналу та активізації процесів удосконалення.

3. Зона переоцінки можливостей менеджменту ($K_{AM} > 0,1$). Показники зони переоцінки віддзеркалюють розбіжності думок керівників і працівників щодо ситуації на підприємстві. У цьому разі більшість управлінських рішень може стикатися із внутрішнім опором колективу, а різного роду перетворення, ініційовані керівництвом, будуть абсолютно неефективними [4].

Використовуючи підсумкові оцінки табл. 3 та формулу 4, отримуємо:

$$K_{AM} = \frac{91 - 66,8}{4} = 6,1.$$

Отже, розрахований коефіцієнт адекватності менеджменту значно перевищує 0,1, що свідчить про переоцінку можливостей системи менеджменту керівниками навчальних закладів. Така ситуація потребує приділення більш пильної уваги управлінню змінами та підвищенню ефективності внутрішньоорганізаційних комунікацій.

Отримані під час дослідження усереднені оцінки окремих складників системи менеджменту загальноосвітніх навчальних закладів дають змогу визначити напрями, за якими необхідно першочергово поліпшити систему управління.

Усереднений комунікаційний профіль досліджуваних установ (рис. 1) указує на те, що навчальні заклади мають певні проблеми з координацією, які пов'язані з неефективністю системи розв'язання конфліктів, недосконалою координацією планування, організації, мотивації і контролю, недоліками внутрішніх взаємозв'язків в організаціях, неефективним поточним аналізом відхилень від запланованих результатів діяльності.

Інші функції управлінської системи також потребують удосконалення, при цьому слід урахувати, що дії щодо поліпшення однієї з функцій управління будуть впливати на якість інших функцій, оскільки всі управлінські функції взаємопов'язані між собою.

Практична цінність застосування ФМОМ полягає у тому, що після проведення коригувальних дій новий комунікаційний профіль можна накласти на попередній для визначення їх ефективності. Таким чином, у межах функціональної моделі на практиці реалізується методологія постійного вдосконалення Демінга – цикл PDCA (плануй – виконуй – перевіряй – дій).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У результаті проведеного дослідження визначено, що управлінські системи загальноосвітніх навчальних закладів за усередненими оцінками відповідають IV рівню зрілості менеджменту, тобто в таких системах за більшістю напрямів ведеться постійне вдосконалення якості менеджменту, однак існують і проблемні сфери діяльності, що потребують перетворень та вдосконалення. Найбільш проблемною визначено координаційну функцію, у межах якої потребують удосконалення процеси розв'язання конфліктів, координації планування, організації, мотивації і контролю, забезпечення внутрішніх взаємозв'язків в організаціях, поточний аналіз відхилень від запланованих результатів діяльності. Більш пильної уваги потребує проблема переоцінки керівниками навчальних закладів можливостей системи менеджменту, що виявляється у невідповідності думок керівників і вчителів про стан справ в організаціях. Така ситуація може створити передумови для виникнення опору організаційним змінам із боку виконавців, для запобігання якому слід підвищувати ефективність внутрішньоорганізаційних комунікацій. Пошук доцільних методів і заходів із підвищення ефективності організаційних комунікацій може слугувати перспективою подальших розвідок у напрямі вдосконалення систем управління навчальними закладами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Благунов Н.М. Методологія соціально-функціонального управління загальноосвітнім навчальним закладом : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 ; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2015. 389 с.
- Іванчук В.Д. Особливості управління розвитком навчальних закладів сільської місцевості з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. *Topical Issues of Science and Education*. 2017. Vol. 5. P. 113–117.
- Лебідь О.В. Сутність та основні поняття стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. № 32(365). С. 56–61.
- Маслов Д., Ватсон П., Чилиши Н. Функціональна модель оцінки менеджмента. URL: <http://deming.ru/TehnUpr/FunkModOcen.htm> (дата звернення: 15.05.2019).
- Мосюра А. Проблеми та перспективи впровадження моделі управління розвитком загальноосвітнього навчального закладу. *Витоки педагогічної майстерності*. 2015. Вип. 15. С. 216–220.
- Навроцька М.М. Стратегічне управління загальноосвітнього навчального закладу. URL: <http://academy.ks.ua/wp-content/uploads/2014/05/46.pdf> (дата звернення: 10.05.2019).
- Резунова О.Г. Наукові засади та функції управління навчально-виховним процесом у загальноосвітньому навчальному закладі. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/administration/46007/ (дата звернення: 10.05.2019).
- Тимошко Г.М. До проблеми управління інноваційними процесами в загальноосвітніх навчальних закладах. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. № 11. С. 131–138.
- Чепурний С.В. Сутність мотивації в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/7_2011/25.pdf (дата звернення: 10.05.2019).

REFERENCES:

- Blagun N. M. (2015) Metodologija socialjno-funkcionalnogho upravlinnja zaghaljnoosvitnim navchalnym zakladom [Methodology of social and functional management of a general educational institution] (PhD Thesis), Kyiv: Nacionalnyj pedagogichnyj universytet im. M. P. Dragomanova.
- Ivanchuk V. D. (2017) Osoblyvosti upravlinnja rozvytkom navchalnykh zakladiv sil'sjkoji miscevoli z vykorystannjam informacijno-komunikacijnykh tekhnologij [Features of the management of the development of educational institutions of the countryside using information and communication technologies]. *Topical Issues of Science and Education*, vol. 5, pp. 113-117.
- Lebid O. V. (2015) Sutnistj ta osnovni ponjattja strategichnogho upravlinnja zaghaljnoosvitnim navchalnym zakladom [Essence and basic concepts of strategic management of a comprehensive educational institution]. *Visnyk Cherkaskogho universytetu. Serija «Pedagogichni nauky»*, vol. 32 (365), pp. 56-61.
- Maslov D., Watson P., Chilishi N. Funktsional'naya model' otsenki menedzhmenta. [Management Functional Assessment Model]. Available at: <http://deming.ru/TehnUpr/FunkModOcen.htm> (accessed 15 May 2019).
- Mosjura A. (2015) Problemy ta perspektivy vprovadzhennja modeli upravlinnja rozvytkom zaghaljnoosvitnjogho navchalnogho zakladu [Problems and perspectives of implementation of the model of management of the development of a comprehensive educational institution]. *Vytyky pedagogichnoji majsternosti*. vol. 15, pp. 216-220.
- Navroczka M. M. Strategichne upravlinnja zaghaljnoosvitnjogho navchalnogho zakladu [Strategic management of a comprehensive educational institution]. Available at: <http://academy.ks.ua/wp-content/uploads/2014/05/46.pdf> (accessed 10 May 2019).
- Rezunova O. Gh. Naukovi zasady ta funkciji upravlinnja navchaljno-vykhovnym procesom u zaghaljnoosvitnjomu navchalnomu zakladi [Scientific fundamentals and functions of management of educational process in a general educational institution]. Available at: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/administration/46007/ (accessed 10 May 2019).
- Tymoshko Gh. M. (2017) Do problemy upravlinnja innovacijnyy procesamy v zaghaljnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [To the problem of managing innovation processes in general educational institutions]. *Visnyk Cherkaskogho universytetu. Serija «Pedagogichni nauky»*, no. 11, pp. 131-138.
- Chepurnyj S. V. Sutnistj motyvaciji v upravlinni zaghaljnoosvitnim navchalnym zakladom [The essence of motivation in the management of a general educational institution]. Available at: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/7_2011/25.pdf (accessed 10 May 2019).

УДК 339.9

Болотна О.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу
та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Костюк М.К.
студентка
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Bolotna Oksana
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Marketing
and Management of foreign activity,
V. N. Karazin Kharkiv National University

Kostiuk Mariia
Student
V. N. Karazin Kharkiv National University

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РОЗШИРЕННЯ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

THE RESEARCH AND IMPROVEMENT OF EXPANSION MECHANISMS OF EXPORT ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено вивченню та вирішенню теоретичних, організаційних та практичних питань щодо експортного потенціалу підприємства, а саме розвитку експортної діяльності для забезпечення сталих конкурентних переваг підприємства на закордонних ринках та збільшення обсягу експортних продажів. Зовнішній сектор економіки будь-якої країни являє собою складне народне господарство, саме тому участь країни в міжнародному поділі праці і чинниках виробництва дає змогу зрозуміти інтереси держави і приватні інтереси на міжнародному рівні. В умовах перетворення економіки ефективне управління експортною діяльністю є важливою частиною стратегічного розвитку держави на національному рівні. Висвітлено теоретико-методологічні аспекти та необхідність ефективного управління експортною діяльністю підприємства. Запропоновано практичні рекомендації щодо розвитку експортної діяльності та ефективного управління нею, а також декілька стратегій розширення обсягів експортної діяльності.

Ключові слова: експорт, експортна діяльність, ринок упаковки, упаковка, ефективне управління експортом, міжнародна виставкова діяльність.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению и решению теоретических, организационных и практических вопросов относительно экспортного потенциала предприятия, а именно развитию экспортной деятельности для обеспечения устойчивых конкурентных преимуществ предприятия на международных рынках и увеличения объема экспортных продаж. Внешний сектор экономики любой страны является сложной национальной экономической системой, поэтому участие страны в международном разделении труда и факторах производства позволяет реализовать государственные и частные интересы на международном уровне. В условиях трансформации экономики эффективное управление экспортной деятельностью является важной частью стратегического развития государства на национальном уровне. Отражены теоретико-методологические аспекты и необходимость эффективного управления экспортной деятельностью предприятия. Предложены практические рекомендации относительно развития экспортной деятельности и эффективного управления ею, а также несколько стратегий расширения объемов экспортной деятельности.

Ключевые слова: экспорт, экспортная деятельность, рынок упаковки, упаковка, эффективное управление экспортом, международная выставочная деятельность.

ANNOTATION

The article is devoted to studying and solution of theoretical, organizational and practical issues of the enterprise export activity. The external sector of economy of any country is compound national economy therefore participation of the country in the international division of labor and factors of production allows to realize the state and private interests at the international level. In the conditions of economy transformation the effective management of export activity is the important way in general management at all. Questions, that are especially considered, are the questions of the export activity development and strong management, as the instruments of ensuring enterprise stable competitive advantages in foreign markets and increasing the volume of export sales. The enterprises that enter the world new markets, meet a cruel competition today. For surviving in such fights and achieving the success, it is necessary to use all possibilities for external promotion. Nowadays, because of the Global integration and globalization processes, the international exhibition activity of the Ukrainian enterprises abroad is the important instrument of the development stimulation of their activity and, as a result, improving competitiveness on foreign sales markets. Unfortunately, the Ukrainian enterprises which are engaged in export activity do not use fully the potential of participation in exhibitions neither as instrument of promotion of their own product on the markets no as a way of studying of the new markets, products, competitors, etc. Now process of participation in industry shows needs to be considered not only as the floor space, but also as any potential possibility of communications. The industrial enterprises perceive participation in industry shows as an element of long-term investments because results of exhibition activity become relevant through some period of time. Practical recommendations concerning development of export activity and effective management approaches are designated, the several strategies of expansion of export sales volumes are offered.

Keywords: export, export activity, packaging market, packaging, effective management of export, international exhibition activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах трансформації економіки великого значення набуває ефективне управління експортною діяльністю. Зовнішній сектор економіки будь-якої країни є складовою частиною національної економіки, тому участь країни в міжнародному поділі праці та чинників виробництва дає змогу реалізувати державні та приватні інтереси на міжнародному рівні.

У системі зовнішньоекономічних пріоритетів України особливе місце посідає співробітництво з Європейським Союзом. Наближення до європейських кордонів активізує проблему взаємодії з країнами угруповання, вимагає визначення ефективної стратегії та тактики для прискорення входження в європейський економічний простір.

Усе вищеперераховане потребує перегляду завдань, методів та інструментів ефективного управління зовнішньоекономічною (експортною) діяльністю українських підприємств, відповідної адаптації їх до сучасного стану світового ринку, що неможливо без проведення обґрунтованої державної економічної політики на зовнішньому ринку. Саме тоді ефективного рівня управління експортною діяльністю можна буде досягнути на українських підприємствах. Це свідчить про актуальність вибраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми вдосконалення механізмів розширення експортної діяльності українських підприємств та ефективного управління експортним потенціалом опрацювали такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: Е. Авдокушин, Б. Губський, О. Кіреєв, М. Корден, В. Кондратьєв, А. Кредісов, Г. Кругман, П. Линдерт, Д. Лук'яненко, М. Обстфельд, Н. Менк'ю, Н. Миклашевська, В. Мул, Г. Овчинников, В. Оніщенко, Ю. Пахомов, М. Портер, Дж. Сакс, В. Сіденко, Е. Уоррен, С. Фішер, А. Холопов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У наукових працях українських економістів розглядаються окремі аспекти проблеми інтеграції України в європейський та світовий економічний простір. Також приділяється увага проблемам ефективного управління експортним потенціалом як основному чиннику розвитку окремих підприємств і України у цілому. Але за всієї значущості розробок названих авторів і певного рівня опрацювання проблем поки що недостатньо уваги приділено формуванню комплексної стратегії ефективного управління експортною діяльністю підприємств.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у виділенні актуальних теоретико-методологічних особливостей експортної діяльності українських підприємств та наданні рекомендацій щодо вдосконалення механізмів ефективного управління експорт-

ним розвитком. Поставлена мета може бути досягнута завдяки:

проведенню теоретико-методологічного аналізу та виведенню класифікації категоріального апарату зовнішньоекономічної діяльності;

дослідженню світового досвіду ефективної організації експортної діяльності підприємств;

розробленню комплексу заходів щодо поліпшення та вдосконалення механізмів розширення експортної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Процес входження та ведення діяльності у світовому економічному просторі є доволі важким та довгим процесом для національної економіки кожної країни. Очевидним висновком є те, що шлях національної замкнутості та ізоляції від системи міжнародного поділу праці є безперспективним. На кінець XX ст. національні економіки держав та світове господарство тісно та глибоко переплелися і взаємодоповнили одна одну. У результаті цього майже всі національні економіки стають усе більше відкритими.

Поняття «стимулювання експорту» було уведено наприкінці XIX ст., заклавши базу формування національної політики стимулювання експорту як складової частини зовнішньоекономічної політики у цілому.

Найбільш прогресивним визначенням поняття «стимулювання експорту» з боку сучасного соціально-економічного устрою світу є визначення, яке надав німецький професор Бамберзького університету Й. Енгельхард [6], який описує процес стимулювання експорту як сукупність інструментів та заходів переважно державного або напівдержавного характеру, що служать вартісному підвищенню експорту або трансформації неекспортуючих підприємств в експортуючі.

Виділяються такі етапи експортної діяльності, на кожному з яких у потенційного суб'єкта експортної діяльності можуть виникнути специфічні для зовнішньоекономічної діяльності труднощі та проблеми (рис. 1) [2].

Система стимулювання експортної діяльності кожної держави є оригінальною. Її конфігурація залежить від соціально-економічного устрою країни та ступеня державної інтервенції в економічне життя. Для успішної активізації зовнішньоекономічної діяльності підприємств держава має враховувати світовий досвід розвинених країн.

Сучасна українська економіка розглядається як невід'ємна частина економічної системи світу. Але необхідно також урахувати, що ситуація у світовій економіці постійно змінюється: нарощуються процеси регіоналізації та глобалізації, відбувається транснаціоналізація продуктивних сил і капіталів, затверджується інноваційна модель економічного розвитку. Одна з найскладніших проблем для зовнішньоекономічної стратегії України – підтримання корек-

тного співвідношення різних векторів міжнародного співробітництва.

Україна має чималий експортний потенціал та об'єктивні можливості для інтеграції у світовий економічний простір та розвитку її зовнішньоекономічної діяльності. Держава, що має навіть космічні технології, на жаль, є експортером переважно сировини, напівфабрикатів та дешевої робочої сили. Змінити таку ситуацію можливо лише через адаптацію до глобального економічного середовища з урахуванням усіх обмежень щодо економічної безпеки країни. Держава має усвідомлювати найголовніші чинники глобалізації, а також ступінь їхнього впливу на національну економіку, повністю використовувати свої конкурентні переваги та зміцнювати власні позиції в міжнародному поділі праці.

В умовах ринкової економіки підприємства є основною ланкою зовнішньоекономічного комплексу країни. Це пов'язано з тим, що саме на підприємстві створюється продукція, що вивозиться на експорт. На підприємстві, головним чином, створюються конкурентні переваги як самого суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, так і національної економіки у цілому.

Розглянемо необхідність використання деяких інструментів ефективного управління екс-

портною діяльністю на прикладі українського підприємства, а саме необхідність прийняття участі у міжнародних виставках та співпраці з посередниками. МНВП «Аріс Лтд» – товариство з обмеженою відповідальністю, що займається виробництвом упакування. Воно одне з найбільших підприємств в Україні, що займається виробництвом гнучкого упакування для різних сфер господарської діяльності [3].

Нині через поширення процесів всесвітньої інтеграції та глобалізації міжнародна виставкова діяльність українських підприємств є важливим інструментом стимулювання розвитку їхньої діяльності та, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності на закордонних ринках збуту. Але, на жаль, українські підприємства, які займаються експортною діяльністю, не використовують повною мірою потенціал участі у виставках не тільки як інструмент просування власного продукту на ринки, а й як спосіб вивчення нових ринків, конкурентів та ін.

Зараз процес прийняття участі в галузевих виставках необхідно розглядати не тільки як торгову площу, а й як потенційну можливість різного роду комунікацій. Промислові підприємства сприймають участь у галузевих виставках як елемент довгострокових інвестицій, бо результати виставкової діяльності становляться

1. Пізнання ринку і умов діяльності на ньому

- Складність на першому етапі полягає у зростанні порівняно з операціями на внутрішньому ринку витрат для необхідної інформації про ринок.

2. Підготовка експортної операції

- На цьому етапі проблема полягає у порівняно великих витратах на встановлення необхідних контактів із потенційними клієнтами.

3. Формування пропозиції

- Проблема цього етапу експортної діяльності полягає у тому, що витрати на формування пропозиції або роблять її взагалі неможливою, або ж призводять до зростання ціни продукції.

4. Фінансування замовлення

- Тут необхідно зазначити, що за сучасних умов обсяг кредитування, строковість кредиту та його вартість у пропозиції експортера вважаються найважливішими чинниками міжнародної конкурентоспроможності.

5. Виконання замовлення та його гарантування

- Найскладнішою проблемою тут є непередбачувані ризики, що виявляються саме на цьому етапі експортної діяльності.

6. Оплата

- Під час виникнення платіжних зобов'язань, особливо довгострокових, експортер зіштовхується з небезпекою невиконання їхніх вимог. Це може статися під дією чинників економічного або політичного характеру. Економічний ризик охоплює втрату платоспроможності імпортера та його готовності платити. Політичний ризик – це обмеження платежів із боку держави, заборона конвертації і трансферних операцій, а також платіжні мораторії.

Рис. 1. Етапи експортної діяльності, протягом яких у потенційного експортера можуть з'явитися труднощі

актуальними через деякий період часу. Таким чином, експозиційна частина виставок із просто великої виставки перетворюється на унікальний комунікативний простір, який дає змогу підприємствам знаходити не тільки потенційних клієнтів, а й партнерів та постачальників.

Для доведення необхідності приймання участі в міжнародних галузевих виставках продемонструємо досвід ТОВ «МНВП «Аріс Лтд» щодо прийняття участі у виставках Tea and Coffee World Cup 2018 та FachPack 2018.

Tea and Coffee World Cup 2018 – це триденна міжнародна виставка, яка включає конференції та навчальні семінари і проходить раз на рік, кожен раз у різних країнах. У виставці прийняли участь близько 100 підприємств, які просували свою продукцію, відвідали виставку близько 3 тис відвідувачів [7].

За результатами цієї виставки 84% контактів, що були отримані експонентами компанії «Аріс», є контактами підприємств у Великобританії.

З одного боку, така концентрація на резидентах однієї країни дає змогу краще зрозуміти тенденції на національному ринку, а з іншого – компанії не вдалося отримати контакти потенційних споживачів інших країн, що допомогло б зрозуміти тенденції на інших ринках. Така статистика пов'язана з тим, що Великобританія є доволі закритою країною щодо відвідування. Саме тому більшість потенційних клієнтів не відвідувала виставку у цьому році. Більше того, виставка проходила не у столиці, а у місті Бірмінгемі, дорога до якого стоїть часу та зусиль, що також могло негативно вплинути на обсяги відвідування.

Якщо порівнювати відвідування цієї ж виставки у Польщі в 2016 р., то тенденція того, що більшість відвідувачів є резидентами тієї країни, на території якої проводиться виставка, зберігається. Але значною відмінністю є те, що частка учасників – резидентів інших країн у Польщі

значно вище, ніж у Великобританії. Така тенденція в 2016 р. дала змогу оцінити тенденції та смаки потенційних споживачів не тільки в Польщі, а й у інших країнах Європи, що допомогло компанії не тільки заявити про себе, а й значно підвищити обсяг експортних продажів.

Таким чином, під час планування участі у виставці важним чинником виступає територіальне розташування виставки, бо не завжди концентрація на одному закордонному ринку є успішною стратегією просування та розвитку.

Також підприємству, що планує розширяти обсяги своїх продажів через участь у міжнародних галузевих виставках, необхідно чітко розділити, на виставці якої галузі йому необхідно сконцентруватися. Більшість продукції компанії «Аріс» виробляється для споживачів, що працюють на ринку кави та чаю. Отже, участь у виставці Tea and Coffee World Cup 2018 дала змогу підприємству продемонструвати свій великий асортимент готової упаковки та рулонних матеріалів саме для клієнтів того сегменту, на якому підприємство концентрується.

Важливим чинником також виступає обробка отриманих даних виставки. Така дія дає змогу підприємству отримати точний портрет потенційного споживача, а також оцінити, наскільки окупилися затрати на участь у виставці.

Розглянемо результати участі компанії «Аріс» у виставці іншого галузевого спрямування – FachPack 2018. FachPack являє собою одну з найбільших виставок у галузі упаковки різного характеру та пакувального обладнання. Виставка проходить один раз на два роки у м. Нюрнберг (Німеччина). FachPack свідомо позиціонує себе як європейська виставка, яка залучає понад 1 600 учасників з усього світу та фокусується на світовому ринку упаковки. Це робить FachPack місцем збору номер один для понад 45 тис фахівців із німецької та міжнародної упаковки [5].

Як було підкреслено раніше, практично завжди найбільша частка учасників та відвід-

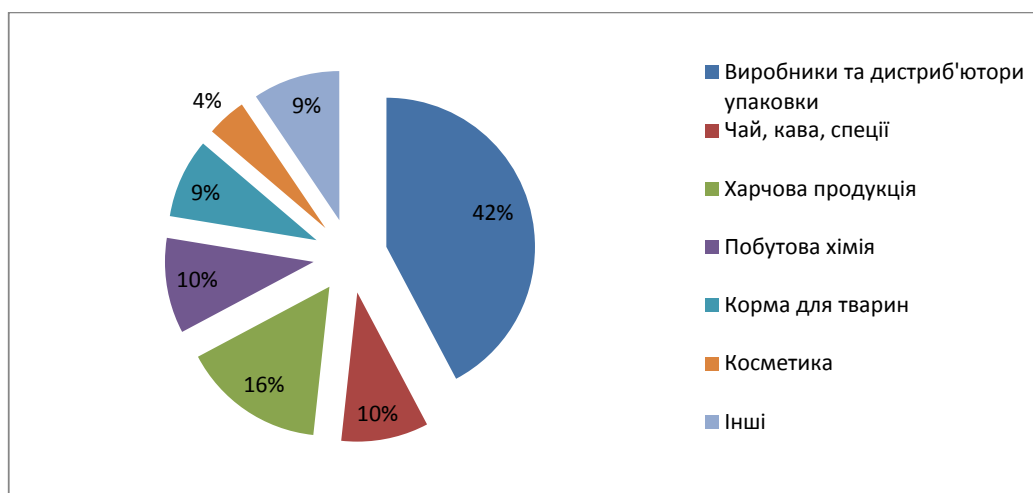

Рис. 2. Галузева спрямованість відвідувачів виставки FachPack, контакти яких були отримані компанією «Аріс»

увачів виставок є резидентами тієї країни, на території якої проводиться виставка. FachPack не є винятком: більшість контактів, отриманих компанією, є контактами німецьких підприємств. Також отримана немала частка контактів із Чехії, Польщі, Австрії та Нідерландів.

Галузева спрямованість цієї виставки розділила потенційних споживачів продукції компанії «Аріс» на декілька категорій (рис. 2).

Як можна побачити на діаграмі вище, більшість потенційних споживачів, заінтересованих продукцією компанії «Аріс», також займається виробництвом або реалізацією упаковки та упаковочної продукції. Важливо також відзначити, що була значна частка заінтересованих, які займаються виробництвом харчової продукції, побутової хімії та кормів для тварин.

Як було відзначено раніше, більшість нинішніх клієнтів компанії «Аріс» – це виробники, фасувальники або реалізатори кави та чаю, але завдяки участі у FachPack компанія набула контакти виробників інших галузевих напрямів, що в майбутньому за коректної подальшої взаємодії із цими контактами дасть змогу компанії не просто розширити експортний обсяг продажів, а й вийти на нові галузеві ринки.

Необхідно також підкреслити, що більшість контактів, які були отримані, є контактами виробників або дистриб'юторів упаковки та пакувальних матеріалів. Компанії «Аріс» необхідно приділити значну увагу на потенційній співпраці з ними, оскільки розширення дистриб'юторської бази є ефективним інструментом розвитку кожної компанії, незважаючи на галузевий напрям.

Значною перевагою компанії «Аріс» є те, що абсолютно вся продукція, що реалізується

компанією, виробляється на власних виробничих потужностях. Підприємство закупляє лише сировинні матеріали (моноплівки, папір, клей і т. д.), з яких і виробляється кінцева продукція у вигляді готової упаковки або рулонних матеріалів. Більшість компаній, навіть ті, які позиціонують себе як виробники, не є ними, що не дає їм змоги вільно функціонувати на ринку, бо вони завжди залежать саме від справжніх виробників упаковки, які поставляють їм продукцію. Більше того, такі компанії не можуть братися за складні друковані проекти, тому що знайти виробника, який зможе якісно та без браку виробити таку продукцію, досить проблематично. Отже, компанії «Аріс» необхідно приділити увагу не тільки контактам дистриб'юторів, а й контактам «псевдовиробників», бо вони завжди є заінтересованими у збільшенні своєї бази виробників упаковки та в пошуку надійних партнерів, які зможуть виробляти технологічно складну упаковку.

Необхідно також підкреслити, що участь у FachPack стала корисною з погляду бенчмаркінгу конкурентів. У виставці приймали участь такі компанії – виробники упаковки, які є прямими конкурентами компанії «Аріс», оскільки виробляють схожу упаковку та рулонні матеріали. Знайомство з їхнім асортиментом та інноваціями дало змогу компанії «Аріс» не просто ознайомитися з їхньою продукцією, а й виявити основні їхні тенденції та зрозуміти, попит на яку номенклатуру продукції вище. Також під час аналізу зразків продукції конкурентів виявлено їхні безпосередні недоліки та переваги, що дасть змогу компанії «Аріс» тільки поліпшувати свою упаковку та, як наслідок, підвищувати конкурентоспроможність на закордонних ринках.

економія експортера на створенні власної збутової мережі в країні імпортера, оскільки її має торгово-посередницька фірма

позбавлення експортера від багатьох турбот, пов'язаних із реалізацією товару (доставка товару в країну імпортера, сортування, упаковка і т. д.)

скорочення термінів постачання, підвищення оперативності збуту, зокрема шляхом організації за кордоном консигнаційних складів

зниження витрат звернення за масових постачань однотипних товарів

оперативне використання кон'юнктури ринку завдяки близькості посередника до кінцевого споживача

забезпечення технічного обслуговування машин і устаткування на місці з використанням матеріально-технічної бази фірми-посередника

можливість проникнення на ринки країн, де торгівля деякими товарами монополізована торговими посередниками

Рис. 3. Переваги співпраці з посередниками

Участь у виставці була корисною не тільки для підвищення експортного потенціалу підприємства, а й для відділу імпорту компанії. Компанія постійно імпортує сировину та матеріали для подальшого виробництва кінцевої продукції у вигляді упаковки, саме тому для відділу постачання участь у виставці допомогла знайти контакти не тільки постачальників більш дешевої сировини, а й постачальників інноваційних матеріалів, що в майбутньому дасть змогу виробляти інноваційну упаковку.

Таким чином, участь у галузевих виставках є ефективним засобом комунікації, що значно відрізняється своїми можливостями від інших інструментів комунікації. Наприклад, на відміну від газетних публікацій, проспектів або каталогів, які дають потенційному споживачу тільки абстрактне уявлення про продукцію, на виставці сам товар висувається на передній план. Виставку неможливо замінити навіть доведеними до досконалості досягненнями інформаційної технології, більше того, необхідність роз'яснень щодо асортименту та особливостей продукції постійно зростає.

Необхідно також підкреслити, що кожна конкретна виставка має свої характеристики. Витрати на участь у ній можна обґрунтувати тільки провівши ретельні дослідження виходячи з її галузевої відповідності підприємницькій стратегії підприємства. Наслідки участі у виставці необхідно осмислювати в рамках загальної концепції маркетингової політики підприємства. Через участь у виставці підприємство здобуває для себе позитивний синергетичний ефект: виставка буде успішною тільки у тому разі, якщо буде забезпечено її узгодження з іншими складовими елементами маркетингу.

Як було зазначено раніше, одним з основних напрямів стратегічної політики промислового підприємництва є початок співпраці з посередниками, робота з якими дає змогу не просто збільшувати обсяги продажів, а й виходити на нові ринки. Нині посередництво являє собою соціально-економічну систему, що стало розвивається. Виробниче посередництво є не просто реалізацією продукції промислового підприємства через певний канал збуту, це – окрема стратегія розвитку виробництва. Збутові агенти у світовій практиці торгівлі товарами виробничого призначення відіграють значну роль: більшість виробників вважає за краще користуватися саме агентськими послугами.

Широке використання торгових посередників у міжнародній торгівлі зумовлене певними перевагами порівняно з прямими експортно-імпортними операціями, які переважно зводяться до такого:

Тема розвитку та підвищення ефективності функціонування підприємства – виробника гнучкої упаковки «Аріс» через дилерські мережі є доволі актуальною для збільшення експортних обсягів компанії.

Підприємству необхідно розширювати свою збутову мережу саме за допомогою посередників, що дасть змогу потрапляти на нові, у тому числі й закордонні, ринки, забезпечити зростання обсягів експортних продажів та знаходити нових партнерів по бізнесу.

Таким чином, компанії «Аріс» необхідно розвивати власну дилерську мережу і застосовувати весь управлінський важіль, орієнтуючись тільки на інтереси споживачів, захист їхніх прав і задоволення потреб в якісному продукті.

Також однією з провідних стратегій розширення експортної діяльності для компанії «Аріс» може стати співпраця з підприємствами-«псевдовиробниками», які лише позиціонують себе як виробників, але продукцію не виробляють, а замовляють в інших компаніях. Такі підприємства не здатні ефективно задовольняти попит на технологічно складну упаковку, бо переважно їхня діяльність спрямована на реалізацію стандартних позицій, які своєчасно також замовляються у справжніх виробників.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В умовах ринкової економіки підприємство являє собою самостійний господарюючий суб'єкт, що створений відповідно до чинного законодавства, для виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг із метою задоволення суспільних потреб і одержання прибутку.

У середовищі, що швидко змінюється, всі інструменти управління підприємством повинні бути спрямовані на передбачення ризиків та їх усунення. Ризик у зовнішньоторговельній сфері – це загроза матеріальної або моральної втрати упущеної вигоди від експортно-імпортних операцій.

Підприємства, що виходять на світовий ринок, зустрічають сьогодні жорстоку конкурентну боротьбу. Щоб вижити у цій боротьбі і досягти успіху, необхідно використовувати ефективне управління експортним потенціалом.

Процес підготовки й успішного здійснення зовнішньоторгової операції вимагає детального вивчення як потенційних контрагентів, так і фірм-партнерів. Вивчення діяльності майбутніх фірм-партнерів є складовою частиною зовнішньоторгової операції, тому цьому питанню всі учасники міжнародної торгівлі приділяють велику увагу.

Нині через поширення процесів всесвітньої інтеграції та глобалізації міжнародна виставкова діяльність українських підприємств є важливим інструментом стимулювання розвитку їхньої діяльності та, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності на закордонних ринках збуту. Але, на жаль, українські підприємства, які займаються експортною діяльністю, не використовують повною мірою потенціал участі у виставках не тільки як інструмент просування власного продукту на ринки, а й як спосіб вивчення нових ринків, конкурентів та ін.

Сьогодні процес прийняття участі в галузевих виставках необхідно розглядати не тільки як торгову площу, а й як потенційну можливість різного роду комунікацій. Промислові підприємства сприймають участь у галузевих виставках як елемент довгострокових інвестицій, бо результати виставкової діяльності становляться актуальними через деякий період часу.

Як було підкреслено раніше, однією з провідних стратегій розширення експортної діяльності для промислового підприємства може стати співпраця з посередниками та підприємствами-«псевдовиробниками», які лише позиціонують себе як виробники, але продукцію не виробляють, а замовляють в інших компаніях.

Отже, під час формування стратегії ефективного управління експортною діяльністю підприємства керівництву компанії необхідно приділяти достатню увагу формуванню комплексної стратегії управління механізмами експортної діяльності підприємства, до складу яких можуть входити різного роду стратегії, але у синергії вони мають бути визначені для єдиної цілі підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кириченко О., Кавас І., Ятченко А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. Київ : Фінансист, 2000. 650 с.
2. Кредісов А., Бабенко В. Політика стимулювання експорту та її інструменти. *Економіка України*. 2003. № 2. С. 4–12.
3. ООО «МНПП «Арис Лтд». URL: <http://aris.ua/ru> (дата звернення: 30.04.2019).
4. Управління зовнішньоекономічною діяльністю : навчальний посібник / за ред. А.І. Кредісова. Київ : ВІРА-Р, 2002. 552 с.
5. FachPack: European trade fair for packaging, processing and technology. URL: <https://www.fachpack.de/en> (дата звернення: 30.04.2019).
6. Engelhard J. Exportfoerderung: Exportentscheidungsprozesse und Exportfoerderung. Wiesbaden, Gabler, 1992.
7. Tea and Coffee World Cup 2018. URL: <https://www.tcworldcup.com> (дата звернення: 30.04.2019).

REFERENCES:

1. Kyrychenko O., Kavas I., Jatchenko A. (2000) *Menedzhment zovnishnjoeconomichnoji dijalnosti*. [Management of foreign activity]. Kyiv: Finansyst, 650 p. (in Ukrainian).
2. Kredisov A., Babenko V. (2003) *Polityka stymuljuvannja eksportu ta jji instrumenty*. [The policy of export stimulation and its instruments]. *Ekonomika Ukrainy*. #2. pp.4-12. (in Ukrainian).
3. ООО ISPE "Aris" Ltd, [Online], Available at: <http://aris.ua/ru>. (in Russian) (Date of address 30.4.2019).
4. A.I. Kredisova (2002), *Upravlinnja zovnishnjoeconomichnoju dijalnistju* [Management of foreign activity]. Kyiv: VIRA-R, 2002. 552 p. (in Ukrainian)
5. FachPack: European trade fair for packaging, processing and technology, [Online], Available at: <https://www.fachpack.de/en>. (Date of address 30.4.2019)
6. Engelhard J. Exportfoerderung: Exportentscheidungsprozesse und Exportfoerderung. Wiesbaden, Gabler, 1992.
7. Tea and Coffee World Cup 2018, [Online], Available at: <https://www.tcworldcup.com>. (Date of address 30.4.2019).

УДК 005.963:331.101.3

Бурачек І.В.
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і туризму
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Ніколайчук Ю.Ю.
*студентка
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Burachek Igor
*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Management and Tourism
Zhytomyr Polytechnic State University*

Nikolaychuk Yuliya
*Student
Zhytomyr Polytechnic State University*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE INTRODUCTION OF GAMIFICATION IN A COMPANY

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено актуальним питанням гейміфікації. Гейміфікація – це процес залучення аудиторії, за якого береться найкраще від програм лояльності, ігрових механік та поведінкової економіки. Останні дослідження свідчать, що гейміфікація дає змогу без значних грошових вкладень поліпшити результати роботи, підвищити продуктивність праці, виявити лідерів, об'єднати робітників однією ідеєю. При цьому не обов'язково використовувати якусь певну тему, головне – правильне об'єднання елементів гейміфікації. Елементами гейміфікації є компоненти, динаміки та механіки. У статті проаналізовано та визначено причини використання гейміфікації та завдання, які вона вирішує. Окреслено історію становлення та застосування. Досліджено елементи гейміфікації та етапи її впровадження на підприємстві. З'ясовано найпоширеніші проблеми та можливі недоліки її впровадження.

Ключові слова: гейміфікація, елементи гейміфікації, компоненти гейміфікації, динаміки, механіки, мотивація, гейм-дизайн, ігрофікація.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена актуальным вопросам геймификации. Геймификация – это процесс привлечения аудитории, при котором берется лучшее от программ лояльности, игровых механик и поведенческой экономики. Последние исследования показывают, что геймификация позволяет без значительных денежных вложений улучшить результаты работы, повысить производительность труда, выявить лидеров, объединить рабочих одной идеей. При этом не обязательно использовать какую-то определенную тему, главное – правильное объединение элементов геймификации. Элементами геймификации являются компоненты, динамики и механики. В статье проанализированы и определены причины использования геймификации и задачи, которые она решает. Очерчена история становления и применения. Исследованы элементы геймификации и этапы её внедрения на предприятии. Определены наиболее частые проблемы ее применения и возможные недостатки внедрения.

Ключевые слова: геймификация, элементы геймификации, компоненты геймификации, динамики, механики, мотивация, гейм-дизайн, игрофикация.

ANNOTATION

The article discusses gamification and the most efficient way of its implementation. Gamification is a process of user engagement, which takes the best from loyalty programs, game technologies, and behavioural economics. The recent research states that gamification improves work performance without substantial investments, increases productivity, helps to identify leaders and unite workers with the same idea. Moreover, there is no need to use a certain idea; the main thing is a proper combination of gamification elements. There are three elements of gamification, which are components, dynamics, and mechanics. Dynamics is an overall aspect of gamification system, which needs to be considered and controlled, however, it is impossible to deploy it directly into a game. Dynamics – a number of possible moves and possible results of these moves. In the business environment, it might be staff development, building corporate culture, ability to share experience between workers and other strategic objectives. Mechanics is a group of main processes that describes what and how works. In other words, it is the rules of the game. Components are the most specific forms of dynamics and mechanics. The most common methods of gamification are PBL (points, badges, leaderboards). Points are a score that player can get making certain actions in a game. Badges are a visual version of achievement. All gamification elements can be integrated during game design. Game design is a process of creating playground and rules. Game design is particularly important to establish gamification in companies. For the successful establishment, it is necessary to define which results you want to achieve and, in this case, what is the further action of workers and clients. Then, it should be decided, which way must be used to increase motivation. After that, it should be decided, which gamification instruments you will use. It must be noted that the gamification process has to be flexible, so it is easy to adjust it according to players' behaviour and their actions' results. The reasons for using gamification and problem that it solves were analysed and defined. The history of formation and application was mentioned. The elements of gamification and the process of its implementation in the company were studied. The most frequent problems and possible weakness of introducing gamification were identified.

Key words: gamification, gamification elements, gamification components, dynamics, mechanics, motivation, game design.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У будь-якій підприємницькій діяльності важливе поліпшення продуктивності праці. На які лише хитрощі не йдуть бізнесмени, а все заради того, щоб товар або послуга були кращими, швидшими, популярнішими, ніж у конкурента. А що є одним із ключових чинників у якості товару? Звісно, це виконавці, тобто працівники, які виконують певну діяльність. Компенсацією за виконану роботу є заробітна плата, але це не єдиний чинник, який впливає на бажання приходити на роботу, поділяти корпоративну стратегію та, врешті-решт, працювати. Відколи постало питання про мотивацію робітників, науковці прагнуть з'ясувати, чому люди хочуть працювати. Існує багато мотиваційних теорій, але більшість із них стверджує, що крім біологічних (гігієнічних) чинників, соціальні також відіграють важливу роль. Людям хочеться чогось більшого, самореалізації, інтересу до роботи, нових завдань і цілей. Тобто за досягнення певного рівня потреб нематеріальні стимули починають відігравати більшу роль, аніж звичайне підвищення заробітної плати. І тут на допомогу приходять гейміфікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Аналіз наукових праць із проблеми застосування ігрових технологій визначив актуалізацію науковцями нового напрямку. У працях К. Вербах, Д. Хантер, Ю. Чоу, Г. Зіхерманн, А. Клег, йдеться про так звану гейміфікацію. За останні роки використання ігрових прийомів у неігрових процесах набуває великої популярності. Ця течія, яка охоплює світ у різних сферах, в освіті в тому числі, отримала назву гейміфікації, що розуміється як забезпечення реалізації досить складних завдань привабливим, цікавим, захоплюючим способом. Гейміфікація (або ігрофікація) – це процес залучення аудиторії, за якого береться найкраще від програм лояльності, ігрових механік та поведінкової економіки [1]. Незважаючи на значну кількість досліджень у цьому питанні, існує необхідність подальших досліджень за вищезазначеною темою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Актуальність дослідження визначається доцільністю використання методичних аспектів ігрових технологій (гейміфікації) у більшості бізнес-процесів підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Останні дослідження і публікації стверджують, що гейміфікація є методом підвищення ефективності навчання або роботи. Коли ми призиваємося до повторюваної діяльності, вона стає автоматичною: ми перестаємо думати про якість результату і свій внесок у нього. Рутинізація знижує мотивацію і розсіює увагу. Протилежністю до цього є стан пото-

ку – висока зосередженість на справі. У цьому стані ми не помічаємо плину часу і досягаємо максимальної концентрації та ефективності. Психометричний аналіз свідчить про значну залежність між складниками гейміфікованого процесу та станом потоку. Для них обох характерні однакові умови (чітке усвідомлення цілей, баланс умінь та викликів, контроль і зворотний зв'язок), а також можливі результати (злиття дії й усвідомлення, концентрація, втрата відчуття часу і втрата самоусвідомлення) [2].

Суттєвий вплив упровадження ігрових технологій чинить саме на залучення працівників, і чим довше особа грає, тим більше вкладається у виконання завдань, тим сильніше вона втягується емоційно та інтелектуально, тим більше відчувається задоволення від виконаної роботи. Водночас так проявляється схильність до майстерності. І саме постійне бажання вчитися і відточувати знання і вміння рухає людьми.

Цей мотиватор є внутрішнім – прагнення бути майстром народжується в самій людині (на відміну від зовнішніх мотиваторів на кшталт винагород). А внутрішні спонукальні сили зазвичай могутніше зовнішніх. Неможливо змусити людину використовувати внутрішній мотиватор, але можливо створити відповідні ситуації, у яких обставини сприятимуть до його використання. Навчившись стимулювати його, з'являється змога мотивувати людей робити певні потрібні нам завдання.

Отже, гейміфікація – це, перш за все, засіб підвищення залученості персоналу, а також спосіб привернення уваги молоді до компанії як до роботодавця.

Гейміфікація дає змогу досить легко, без примусу вирішити такі завдання: визначити лідерів у певній сфері; підвищити загальний рівень продуктивності праці; визначити напрям розвитку кожного окремого співробітника і команди у цілому та стимулювати їх розвиватися в даному напрямі; забезпечити всіх співробітників оперативним зворотним зв'язком за результатами діяльності; підвищити видимість результатів роботи кожного з працівників; мінімізувати кількість конфліктів; підвищити якість комунікацій у команді; об'єднати співробітників загальною ідеєю, залучити до командної роботи; прищепити співробітникам цінності компанії, сформувати розуміння бренду роботодавця на рівні вже працюючих співробітників [3].

Хоча термін «гейміфікація» є досить молодим, його історія почалася ще у XIX ст. У 1896 р. американська компанія Sperry&Hutchinson запропонувала цікаву систему заохочення покупців. Для цього вони випустили величезну партію спеціальних марок, які були продані роздрібним магазинам, супермаркетам та автозаправним станціям. За кожну покупку клієнти отримували певну кількість марок, які необхідно було вклеювати в альбом. Кожна заповнена сторінка дорівнювала 50 балам, а заповнення усього альбому – 1 200 балів. За отримання пев-

ної кількості балів альбом можна було обміняти на цінні дарунки. Зрозуміло, що більша кількість балів означала більш цінні призи.

У 1908 р. з'явився скаутський рух, у якому використовувалися значки як позначення певного досягнення. Така система бейджів мотивувала скаутів постійно вдосконалюватися та розвиватися в рамках організації. Це один із перших проявів гейміфікації в управлінні.

Перші згадки про гейміфікацію можна знайти у 80-х роках минулого століття. Тоді вийшла книга *The Game of Work* Чарльза Кунрадта, в якій було розглянуто питання підвищення продуктивності роботи працівників за рахунок упровадження ігрових елементів, запозичених у спорті. Загалом вважається, що спочатку слово «гейміфікація» означало «перетворення чогось, що не є грою, у гру». І тоді ж було підняте питання позитивного впливу ігор на виконання монотонних завдань.

У своєму сучасному значенні термін «гейміфікація» зустрічається у 2002 р., коли Нік Пелінг організував консалтингову фірму зі створення ігрових інтерфейсів для різних електронних носіїв [4].

На деякий час термін вийшов з уживання і широкого розповсюдження набув лише в 2010 р. Саме тоді він з'явився у Google Trends, а за ствердженнями Gartner Group, у 2015 р. гейміфікацію використовували 70% найбільших світових компаній, забезпечуючи з її допомогою до 50% інновацій.

Успіх цієї концепції полягає у використанні ігрових елементів та ігрових механік у неігровому контексті. І для того щоб позначити

ігрові елементи або неігрові механіки, варто зрозуміти, що таке гра. Процес гри можна визначити як діяльність, яка моделює іншу діяльність. Мета цієї діяльності проста: розвага або навчання, безпосередньо корисної мети немає, це й створює основну різницю між грою та роботою. Йоган Гейзинг у книзі *Homo Ludens* відзначив: «Коли ви знаходитеся у магічному колі гри, для вас діють правила гри, а не реального світу, і ви їх добровільно виконуєте». Отже, ігри – це формальна система з певним набором виборів, і ці вибори мають певний зміст. Гра – це те, що має правила, які добровільно виконуються. Гра – це те, що передбачає результат (outcome) [5].

Гра являє собою комплексну систему, яка складається з багатьох маленьких частин. Вони називаються елементами. У кожній гри свій набір елементів, причому деякі елементи можуть бути предметами, деякі – співвідношенням між ними, і деякі – абстрактними поняттями. І саме з ігрових елементів можна складати різні системи. Причому вдале їх поєднання ми зможемо визначити як гру, а невдале, навпаки, буде просто сукупністю елементів. Гейміфікація пов'язана безпосередньо з використанням ігрових елементів, а не зі створенням гри, просто тому, що ми прагнемо вирішити певний процес, досягти мети, а не лише розважити наших співробітників або клієнтів.

Головні елементи будь-якої гри – це динаміка, механіка та компоненти. Вони існують у вигляді ієрархії (рис. 1).

Найбільш відомий і розповсюджений метод гейміфікації – це триада PBL (points, badges,

Рис. 1. Елементи гейміфікації

leaderboards): очки: бали, які отримує гравець під час виконання певних дій; бейджі: візуальна версія досягнень (часто терміни «бейдж» та «досягнення» є синонімами у грі); таблиці лідерів: на них позначаються найбільш активні гравці.

Ці методи є найбільш наочними та слугують для сильнішого бажання змагатися. Вони набули свого розповсюдження даремно і відображають бажання самих гравців. Наприклад, вони прагнуть знати, наскільки добре вміють грати, і бажано знати це швидко. Саме це й показують очки. Вони дають змогу легко вести рахунок і визначати стан перемоги, також вони гарантують зворотний зв'язок: немає необхідності довго чекати відгука, гравець точно знає, наскільки якісні дії він проводить й які успіхи має. Бейджі є візуальним підтвердженням успіху гравця. Вони реально показують, чого саме можна досягнути у процесі гри, і дають позитивну мотивацію. Окрім того, бейджі можуть бути абсолютно розмаїтими, і за різні види діяльності гравець отримує різні бейджі, що також слугує своєрідним маркером поведінки гравця. А ось таблиця лідерів має досить неоднозначну мотиваційну перспективу. З одного боку, таблиця однозначно демонструє положення кожного гравця відносно конкурентів. Розуміння, що для перемоги необхідно здобути лише кілька очків або, навпаки, бачення, що суперник дихає у спину, може бути сильним стимулом постаратися здобути найкраще положення. Але з іншого – може демотивувати, якщо гравець однозначно бачить лише найвищий результат і не розуміє, як його можна досягнути або не вірить у реальність цього. Тому найчастіше раціонально мати декілька лідербордів по різних показниках.

Водночас необхідно розуміти, що використання будь-якого або навіть усіх цих показників не означає, що підприємство або бізнес-процес гейміфіковано. Ігрові елементи є початковим етапом, з якого можна почати процес гейміфікації.

Наступним і вже більш абстрактними компонентами виступають динаміки та механіки.

Динаміки – це загальні аспекти гейміфікованої системи, які потрібно брати до уваги й якими слід управляти, але які неможливо безпосередньо впровадити у гру. Неформально це можна пояснити як кількість дій, які може вибрати гравець, та кількість результатів, до яких ці дії призводять за певну одиницю часу (робочий день, декада, квартал, але ця прив'язка до часу необов'язкова). У бізнес-середовищі це можуть бути підвищення кваліфікації персоналу, формування корпоративної культури, можливість співробітників обмінюватися досвідом та інші стратегічні цілі. Загалом динаміки найчастіше позначаються як певні обмеження, емоції (командний дух або дух суперництва), сюжетна розповідь, просування (розвиток гравця) та відносини.

Механіки – це основні процеси, які описують, як що працює. Іншими словами, це набір правил: якщо здійснити дію А це призведе до

результату Б. Якщо А правильно, то можна отримати Б. Таких механік існує велика кількість. Зрозуміло, що в одній грі об'єднувати всі механіки не має сенсу, але їх можна поєднувати безліч разів великою кількістю способів, тому існує така велика кількість ігор. Деякі поєднання вже є стандартними, таким чином, з'являється поділ на жанри.

Ось деякі загальні категорії механік, які зазвичай можна побачити в іграх: 1. установка: завжди повинно бути хоча б одне правило, яке описує, як гра починається; 2. умови перемоги: завжди повинно бути хоча б одне правило, яке описує, як виграти у грі; 3. дії гравця/команди: характеристика того, що можуть робити гравці і до яких результатів це призводить [6].

Найбільша американська компанія – розробник ігор Zynga має внутрішню книгу The Zynga Playbook, яка являє собою збірку концепцій, методів, ноу-хау та найкращих практик для розроблення успішних та відмінних соціальних ігор. Вона містить майже 50 різних ігрових механік, які можна змішувати та зіставляти, щоб створити основу для різних типів ігор. Ось деякі з них: досягнення – віртуальне чи фізичне зображення досягнуто. Вони часто розглядаються як нагороди самі по собі; завдання – завдання, які потребують зусиль для їх вирішення; стан перемоги – показники, які перетворюють гравця або команду на переможців; лотерея – динаміка, за якої переможець вибирається випадково; змагання – один гравець або група гравців перемагають, а інші – програють; статус – ранг або рівень гравця [7].

Найбільш конкретними формами динаміки та механіки є компоненти. К. Вербах виділяє 15 основних компонентів гри: досягнення (певні цілі); аватари (візуалізація характеру гравця); бейджі (візуалізація досягнень); битви з босами (особливо складні випробування для переходу на наступний рівень); колекціонування (накопичення наборів предметів або бейджів); битви (конкретна боротьба, зазвичай швидка); доступ до контенту (те, що відкривається гравцем, коли вони досягають певних показників); подарунки (можливість ділитися ресурсами з іншими); рейтинги лідерів (візуалізація розвитку і досягнень гравця); рівні (певні кроки в розвитку гравця); очки (кількісне відображення розвитку гри); квести (конкретні завдання зі своїми цілями і нагородами); соціальний профіль (візуалізація гри в соціальній мережі гравця); команди (певні групи гравців, які працюють разом заради спільної мети); віртуальні товари (ігрові активи з суб'єктивної або реальної грошової цінністю) [8].

Як кожна механіка пов'язана з однією або декількома динаміками, кожен компонент пов'язаний з одним або декількома елементами вищого рівня. Для інтеграції всіх елементів гейміфікації використовується гейм-дизайн.

Гейм-дизайн – процес створення ігрового контенту і правил. Хороший гейм-дизайн –

Рис. 2. Етапи впровадження гейміфікації

процес створення цілей, які гравець захоче досягти, і правил, яким гравець буде слідувати в процесі прийняття значущих рішень на шляху до досягнення цих цілей.

Упровадження гейміфікації навіть за допомогою гейм-дизайну повинно бути продуманим. Через захоплення ігровими елементами можна й справді перетворити всі процеси в організації на гру, тому варто не забувати кінцеву мету – поліпшення результатів у певному відділі серед співробітників або лояльності у клієнтів. Найкраще впроваджувати гейміфікацію поступово, використовуючи підхід 6D (рис. 2): Define – визначте бізнес-ціль; Delineate – опишіть цільову поведінку; Describe – опишіть ваших гравців; Devise – розробіть цикли активності; Don't forget – не забудьте про веселощі; Deploy – використовуйте доцільні інструменти [9].

Під час визначення цілей дуже спокусливим буде перелічити всі бізнес-процеси у відділі та гейміфікувати їх усі. Немає необхідності гейміфікувати кожне завдання, особливо якщо співробітники його виконують, а особливої вигоди від його поліпшення не буде. Однак варто точно описати ціль, яку ми хочемо досягнути, впровадивши гейміфікацію, й обґрунтувати її. Тут доцільно згадати технологію постановки цілей SMART: завдання повинно бути конкретним (specific), вимірюваним (measurable), обґрунтованим (significant), реалістичним (realistic) та чітко визначеним у часі (time related). Варто визначити пріоритетність цілей та описати, що саме дасть досягнення кожної з них.

Наступний крок передбачає точний опис, яких дій ми прагнемо від співробітників або

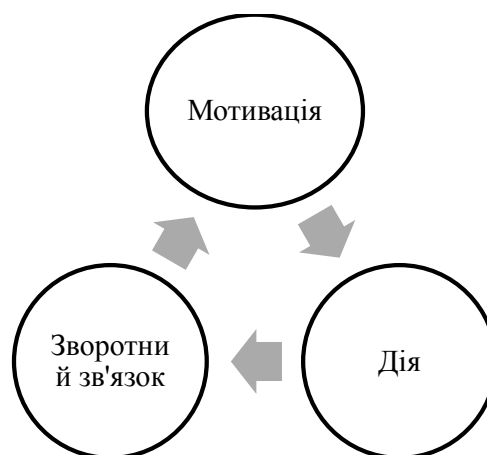

Рис. 4. Цикл активності

клієнтів. Описавши результати, які ми прагнемо досягти, можемо ідентифікувати дії, які дають очікуваний результат. Саме ці дії і повинні заохочуватися ігровими компонентами.

Також потрібно розуміти, хто є гравцями. Кожна людина схильна до різної поведінки під час гри, і для точного розуміння мотивації і причин поведінки варто відповісти на запитання: чому співробітники гратимуть у цю гру? що є їхнім головним мотивом? яких результатів вони самі прагнуть досягти? Ці відповіді дадуть змогу описати гравця і відповідно до них створити мотивацію повертатися до гри. І тому наступним етапом буде розроблення циклів активності гри: різні види діяльності, які гарантують, що гравці братимуть участь у грі. На цьому етапі однією з основних мотивацій слугує зворотний зв'язок, який має своє відображення, наприклад у вигляді значків. Миттєвий зворотний зв'язок мотивує гравців продовжувати виконувати певні дії і задля цього повертатися у гру. Цикл активності зображений на рис. 4.

Перед упровадженням створеної системи потрібно переконатися, чи є все це веселим, адже основний елемент будь-якої гри – це все-таки веселощі. На цьому етапі доцільно задати питання, чи будуть гравці добровільно грати у цю гру. Якщо відповідь негативна, варто замислитися, як зробити процес цікавим. Гравці повинні бути внутрішньо вмотивовані грати, бо повинні отримувати задоволення від процесу. І чим більше задоволення отримують співробітники, тим кращий успіх у гри й усього процесу в цілому.

І на останньому етапі, безпосередньо перед упровадженням, розглядаються ті компоненти,

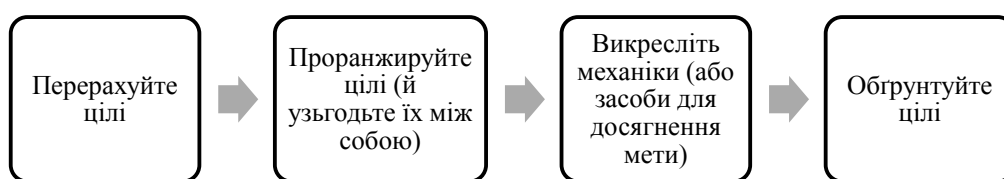

Рис. 3. Процес визначення цілі

які будуть присутні у грі. І тут же варто відповісти на питання: як саме виглядатиме гейміфікаційна система? як саме будуть вимірюватися вміння гравців? Також повинен урахуватися досвід, який вони вже мають. Тут і є доцільним вибір компонентів, які ми розглянули вище: система PBL, змагання, досягнення.

Тепер, пройшовши весь процес розроблення, у нас є шанс створити цікавий проект із гейміфікації. Але навіть точне виконання кожного із цих пунктів, на жаль, не є гарантією, що проект запрацює. Єдиний спосіб перевірити, чи наша система є робочою, – впровадити її. Головне, що вона повинна залишатися гнучкою, щоб навіть невдалий проект можна було скорегувати відповідно до поведінки гравців і результатів їхніх дій. У подальшому можна звертатися до різних систем оцінки: застосовувати аналітику у самій грі, опитати учасників, подивитися на процес. І, відповідно до цього, залишати або замінювати певні елементи.

Але також слід відзначити: як і будь-яка інша складна система, гейміфікація містить свої недоліки:

1. Головним недоліком може бути поверховість, або поінтсифікація. Найлегше упустити потенціал гейміфікації – занадто зосередитися на винагороді. Цю проблему можна сприйняти як безглузду аксіому про те, що будь-який бізнес-процес можна гейміфікувати і поліпшити, просто додавши систему очок, тим самим мотивуючи користувачів працювати у цій системі з бажанням зібрати більше очок. Звідси випливає назва критики: поінтсифікація (від англ. point – очки).

2. Зв'язок гейміфікації і гри в дії. Як ми зазначали раніше, процес гри є добровільним, тому коли керівництво наполягає на використанні прийомів гейміфікації, гра перетворюється на зобов'язання. Іншими словами, забувається те, що гра повинна приносити задоволення.

3. Конкуренція. Зрозуміло, що саме це й є тим чинником, який мотивує співробітників працювати краще, ніж їхні колеги, але, по-перше, така сильна зосередженість на результаті може бути демотивуючим чинником; по-друге, зусилля, спрямовані на те, щоб підвищити рівень внутрішньої конкуренції, найчастіше стають причиною активного саботажу співробітниками результатів роботи інших членів колективу; по-третє, недобросовісні робітники можуть фальсифікувати чужі результати. Усе це аж ніяк не сприяє досягненню поставлених організацією цілей.

4. Короткострокові результати. Якою б цікавою і захоплюючою не була гра, через деякий час вона все одно почине набридати. Співробітники втомлюються від рейтингів, конкурсів та інших технологій, які використовуються для того, щоб підтримувати рівень їхньої мотивації. Гейміфікація робочого процесу гарантує короткострокове підвищення продуктивності праці, однак домогтися довгострокових пози-

тивних ефектів виходить не у всіх. Саме тому впровадження гейміфікації є тривалим процесом, у якому варто врахувати безліч чинників.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, слід зазначити, що впровадження гейміфікації можливо у кожній сфері та більшості бізнес-процесів, але до неї варто віднестися дуже відповідально, точно знаючи, яких результатів прагнете досягти. Незважаючи на позитивні тенденції у великих міжнародних компаніях, не можна сліпо копіювати їхні наробки. Набагато краще розробити всі елементи, враховуючи специфіку власного підприємства, кожного процесу та цілей. І водночас необхідно не боятися зробити помилки, адже краще зробити щось корисне, яке з часом буде поліпшуватися, ніж не зробити нічого. Проте якщо всі цілі розроблено, ігрові елементи вивчено, а помилки враховано, гейміфікація може допомогти досягти небачених раніше результатів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зикерманн Г., Линдер Дж. Геймификация в бизнесе: как пробиться сквозь шум и завладеть вниманием сотрудников и клиентов / пер. с англ. И. Айзятуповой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2014. 272 с.
2. Гра як інструмент: що таке гейміфікація? *Українська урбаністична платформа*. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/hra-iak-instrument-shcho-take-heimifikatsiia> (дата звернення: 21.05.2019).
3. Ніколайчук Ю.Ю. Гейміфікація як метод нематеріального стимулювання працівників. *Менеджмент і маркетинг господарюючих систем* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки, м. Житомир, 16–18 травня 2018 р. Житомир, 2018. С. 453.
4. Історія ігрофікації. *Світ ігрофікації*. URL: <https://worldofgamification.com/history-gamification/> (дата звернення: 21.05.2019).
5. Що таке гра. *Народний оглядач*. URL: <https://www.ar25.org/article/shcho-take-gra.html> (дата звернення: 21.05.2019).
6. Введение в гейм-дизайн: Игровое состояние, игровые частицы, механики и другие базовые составляющие игр. URL: <https://vc.ru/flood/10634-gamedev-challenges-2> (дата звернення: 21.05.2019).
7. SCVNGR's Secret Game Mechanics Playdeck. URL: <https://techcrunch.com/2010/08/25/scvng-r-game-mechanics/> (дата звернення: 21.05.2019).
8. Вербх К., Хантер Д. Вовлекай и властвуй. Игровое мышление на службе бизнеса / пер. с англ. А. Кардаш. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 224 с.
9. The 6D Approach to Gamification. *Medium*. URL: <https://medium.com/@Borderless/the-6d-approach-to-gamification-281391f51968> (дата звернення: 21.05.2019).

REFERENCES:

1. Zichermann G., Linder J. (2014) Geymifikatsiya v biznese: kak probit'sya skvoz' shum i zavladet' vnimaniem sotrudnikov i klientov [The Gamification Revolution. How Leaders Leverage Game Mechanics to Grush the Competition]. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber. (in Russian).

2. Hra yak instrument: shcho take heimifikatsiia? // Ukrainska urbanistychna platforma URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/hra-iak-instrument-shcho-take-heimifikatsiia> (data zvernennja 21.05.2019).
3. Nikolaichuk Y. Y. (2018) Heimifikatsiia yak metod nematerialnoho stymuliuvannia pratsivnykiv [The Gamification as a method of non-material incentives for employees] Proceedings of the Scientific-practical conference (Ukraine, Zhytomyr, May 16-18, 2018), Zhytomyr, pp. 453.
4. Istoriia ihrofikatsii // SVIT IHROFIKATSII URL: <https://worldofgamification.com/history-gamification/> (data zvernennja 21.05.2019).
5. Shcho take hra // NARODNYI OHLIADACH URL: <https://www.ar25.org/article/shcho-take-gra.html> (data zvernennja 21.05.2019).
6. Vvedenie v geymdizayn: Igrovoe sostoyanie, igrovye chas-titsy, mekhaniki i drugie bazovyie sostavlyayushchie igr URL: <https://vc.ru/flood/10634-gamedev-challenges-2> (data zvernennja 21.05.2019).
7. SCVNGR's Secret Game Mechanics Playdeck URL: <https://techcrunch.com/2010/08/25/scvng-r-game-mechanics/> (data zvernennja 21.05.2019).
8. Werbach K., Hunter D. (2015) Vovlekay i vlastvuy. Igrovoe myshlenie na sluzhbe biznesa [For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business]. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber. (in Russian).
9. The 6D Approach to Gamification // Medium URL: <https://medium.com/@Borderless/the-6d-approach-to-gamification-281391f51968> (data zvernennja 21.05.2019).

УДК 658.1

Долга Г.В.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту та туризму
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Dolha Halyna
Candidate of Sciences (Economics),
senior lecturer of the Department of Management and Tourism
Chernivtsi Trade and Economics Institute of
Kyiv National University of Trade and Economics

УПРАВЛІННЯ РЕСТОРАННИМ ГОСПОДАРСТВОМ ЯК СКЛАДОВОЮ ЧАСТИНОЮ СФЕРИ ПОСЛУГ

MANAGEMENT BY RESTAURANT HOUSEHOLD AS A COMPLEX SERVICE INDUSTRIES

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено науково-теоретичні положення щодо управління ресторанним господарством як складовою частиною сфери послуг. Розглянуто теоретичні основи ресторанного господарства та визначено його особливості. Обґрунтовано соціально-економічне значення ресторанного господарства. Зазначено сучасні тенденції розвитку ресторанного господарства: поглиблення спеціалізації ресторанної пропозиції; утворення міжнародних ресторанних ланцюгів; розвиток мережі малих підприємств; запровадження у сферу гостинності нових комп'ютерних технологій. Окреслено інноваційні тренди в підвищенні системи управління ресторанним підприємством. У зв'язку з тим, що активне реформування економіки країни зумовлює необхідність формування організаційно-економічного механізму управління ресторанним підприємством в умовах конкуренції, запропоновано програму щодо ефективного управління ресторанним підприємством та підвищення його конкурентоспроможності.

Ключові слова: управління, сфера послуг, гостинність, ресторанне господарство, ресторанний бізнес, інноваційні тренди, конкурентоспроможність.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы научно-теоретические положения по управлению ресторанным хозяйством как составляющей сферы услуг. Рассмотрены теоретические основы ресторанного хозяйства и определены его особенности. Обосновано социальное-экономическое значение ресторанного хозяйства. Указаны современные тенденции развития ресторанного хозяйства: углубление специализации ресторанного предложения; образование международных рестораных цепей; развитие сети малых предприятий; внедрение в сферу гостеприимства новых компьютерных технологий. Определены инновационные тренды в повышении системы управления ресторанным предприятием. В связи с тем, что активное реформирование экономики страны предопределяет необходимость формирования организационно-экономического механизма управления ресторанным предприятием в условиях конкуренции, предложена программа по эффективному управлению ресторанным предприятием и повышению его конкурентоспособности.

Ключевые слова: управление, сфера услуг, гостеприимство, ресторанное хозяйство, ресторанный бизнес, инновационные тренды, конкурентоспособность.

ANNOTATION

Significant dynamics and uncertainty of the modern socio-economic environment, increased competition in the consumer market require management of restaurant enterprises to create new creative management decisions to ensure their effective functioning

and sustainable development. Adaptive management of the development of a restaurant business becomes particularly relevant in connection with a significant weakening of the positions of domestic enterprises, due to ineffective management in the conditions of the financial and economic crisis. The article deals with the scientific and theoretical aspects of managing the restaurant industry as a component of the service sector. The theoretical foundations of the restaurant industry are considered. It is a modern business that is rapidly developing and takes on various forms. Restaurant economy is a type of economic activity of business entities in providing services to meet the needs of consumers in the diet with or without leisure activities. The features of the restaurant industry are determined. The restaurant economy is characterized by general features which is based on satisfaction of human needs in the consumption of food and beverages. The socio-economic importance of the restaurant industry is substantiated which is that it as a branch of material production, participates in the creation of a cumulative social product and national income, creates value and consumer value; acts as a factor in saving public labor costs for cooking and servicing its consumption; occupies an important place in the system of labor organization at enterprises of other branches of the economy; it is important in organizing the life of the population which is a qualitative characteristic of the level of development of the state's economy. The modern tendencies of development of restaurant economy are mentioned: deepening of specialization of restaurant offer; formation of international restaurant chains; development of a network of small enterprises; introducing into the sphere of hospitality of new computer technologies. The innovative trends in improving the management system of restaurant enterprises are outlined. Due to the fact that the active reformation of the country's economy necessitates the formation of an organizational and economic mechanism for managing a restaurant enterprise in a competitive environment, a program has been proposed on the effective management of restaurant enterprises and enhancement of their competitiveness.

Key words: management, service industries, hospitality, restaurant household, restaurant business, innovative trends, competitiveness.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особливість функціонування сфери ресторанного господарства в економічному та соціальному проявах полягає у забезпеченні якості життя населення засобами задоволення фізіологічних потреб. Динамічний розвиток цієї галузі зумовлює появу підприємств громадського харчування різних

типів та цінових категорій, що дає можливість споживачам вибирати таке підприємство ресторанної сфери, яке найбільш підходить для них за всіма критеріями. Ефективність діяльності будь-якого підприємства ресторанного господарства залежить від багатьох чинників, до яких можна віднести конкурентне позиціонування підприємства, специфіку та технологію створення бренду ресторану, що забезпечить високу лояльність споживачів, визначення чітких стратегічних перспектив розвитку діяльності, проведення оптимальної фінансової та маркетингової діяльності. Значна динамічність та невизначеність сучасного соціально-економічного середовища, посилення конкуренції на споживчому ринку вимагають від керівництва підприємств ресторанного господарства нових креативних управлінських рішень щодо забезпечення їх ефективного функціонування та сталого розвитку. Адаптивне управління розвитком ресторанного підприємства набуває особливої актуальності у зв'язку зі значним послабленням позицій вітчизняних ресторанних підприємств, зумовленим неефективним менеджментом в умовах фінансово-економічної кризи. Для збереження життєздатності та конкурентоспроможності у сучасних реаліях підприємства ресторанного господарства мають виробити спрямовані на протидію та адаптацію до негативних впливів змін зовнішнього середовища ефективні заходи, які зможуть забезпечити їхній майбутній розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вирішенню проблем управління розвитком підприємств ресторанного господарства присвятили свої дослідження такі відомі науковці, як: С. Дунда, Г. Какуніна, В. Кифяк, Е. Коротков, Т. Надтока, Р. Побережний, Ю. Погорелов, Ю. Плугіна, О. Раєвнева та багато інших. Окремі наробітки щодо управління розвитком підприємств з урахуванням особливостей діяльності ресторанного господарства зроблено В. Антоною, В. Момот, М. Науменко, І. Скавронською та ін. Проте динамічні зміни, які відбуваються у вітчизняній та світовій економічних системах, потребують нових прогресивних підходів та уточнення наявного теоретико-методичного інструментарію управління розвитком підприємств ресторанного господарства з урахуванням як сучасних особливостей національного господарства, так і галузевої специфіки. Усе зазначене вище зумовило спрямованість даного дослідження та доводить актуальність вибраної теми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення сутності, особливостей, соціально-економічного значення ресторанного господарства, а також сучасних тенденцій розвитку в управлінні підприємством ресторанного господарства як сфери послуг. Відповідно до встановленої мети, поставлено такі завдання:

- охарактеризувати сутність ресторанного господарства;
- визначити особливості ресторанного господарства як складової частини сфери послуг;
- дослідити соціально-економічне значення ресторанного господарства;
- зазначити сучасні тенденції розвитку ресторанного господарства;
- окреслити інноваційні тренди в підвищенні системи управління ресторанним підприємством;
- запропонувати заходи щодо ефективного управління ресторанним підприємством та підвищення його конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Процес переходу України на ринкову економіку супроводжувався глибокими політичними і соціально-економічними змінами у структурі підприємств різного типу та форми власності. Так, збільшується кількість приватних підприємств, які за рівнем виробництва та якістю надання послуг не поступаються державним. Вагомим складником сфери послуг є ресторанне господарство. Це сучасний бізнес, що швидко розвивається і набуває різних форм [1, с. 65]. Галузь ресторанного господарства – одна з найбільш динамічних галузей народного господарства. Сьогодні актуальним є не лише виготовлення якісної продукції та її реалізація, важливими є також комплекс заходів, які будуть знижувати вартість продукції та збільшувати попит споживачів. Підприємство повинно володіти такими конкурентними перевагами, завдяки яким воно могло би бути на крок попереду у своїй галузі.

Ресторанне господарство – це вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності з надання послуг для задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього (сформовано автором). Суб'єкти господарювання провадять діяльність у ресторанному господарстві через підприємства (заклади) ресторанного господарства. Заклад ресторанного господарства – це організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка провадить виробничо-торговельну діяльність: виробляє, дотворює, продає та організовує споживання продукції власного виробництва й закуплених товарів, а також надає послуги з організації дозвілля споживачів [2, с. 234]. Головною ланкою системи обслуговування харчування людей є підприємство ресторанного господарства. Підприємство ресторанного господарства – це заклад (сукупність закладів), який є самостійним суб'єктом господарювання, має права юридичної особи і провадить свою діяльність із метою одержання прибутку [3, с. 76].

Ресторанне господарство характеризується загальними ознаками, в основу яких покладено задоволення потреб людини у споживанні їжі та напоїв. До ресторанного господарства не на-

лежать торговельні заклади, що продають продукти харчування «на винос» для домашнього споживання, якщо ця функція є визначальною в їхній діяльності. Однією з визначальних засад діяльності ресторанного господарства, як і всієї підприємницької сфери, є досягнення високих результатів за найменших витрат матеріальних і трудових ресурсів. Із початком економічних трансформацій прибутковість закладів ресторанного господарства стала основною метою діяльності підприємств, досягти якої потрібно, працюючи на обмеженому сегменті споживчого ринку, що зумовлений низьким рівнем життя українців. Вплив зовнішніх чинників призвів до того, що понад половина підприємств ресторанного господарства в Україні є збитковими. Українським рестораторам доводиться враховувати національні нюанси: низьку купівельну спроможність більшої частини населення, відсутність налагодженої системи постачання, дефіцит висококваліфікованого персоналу. Слово «ресторан» має французьке походження й означає «відновлюючий» (силу, здоров'я) [4, с. 55]. Сучасний ресторан являє собою заклад громадського харчування, діяльність якого (на відміну від формату фаст-фуд) заснована на роботі із сировиною, а не з напівфабрикатами, що зумовлює наявність власної кухні. Крім того, обслуговування клієнтів у ресторанах відбувається за допомогою офіціантів. За правилами в ресторані в обов'язковому порядку повинен бути гардероб, окремі санвузли для чоловіків і жінок. Паркінг для автомобілів клієнтів хоча і не обов'язковий, але його наявність указує на статус закладу. Однак на практиці багато кафе позиціонують себе як ресторани виходячи зі своєї цінової категорії, якщо величина середнього чека вище, ніж у середньому в кафе. І навпаки, ресторан може називати себе кафе або кафе-баром, щоб не відлякувати потенційних клієнтів зайвою дорожнечою, з якою асоціюється поняття «ресторан».

Відмінність ресторанів із різними принципами обслуговування клієнтів полягає у такому. У класичному ресторані приготування всіх страв здійснюється безпосередньо після замовлення клієнтом і виключно зі свіжих продуктів, без використання напівфабрикатів. Ресторан швидкого обслуговування, виходячи з передбачуваної (прогнозованої) відвідуваності ресторану на короткий період (кілька годин), заготовлює силами свого персоналу невелику кількість напівфабрикатів, але завжди тільки зі свіжих або частково консервованих продуктів. Ресторан швидкого харчування (фаст-фуд) передбачає оперативне приготування обмеженого асортиментного переліку страв із напівфабрикатів, що виготовлені у фабричних умовах та доставляються в ресторани централізовано [5, с. 70].

Успіх ресторану багато в чому залежить від маркетингових чинників. Передусім інвестор повинен визначити позиціонування майбутнього закладу на ринку. Якщо ще немає приміщен-

ня під ресторан, слід проаналізувати ринок міста, виявити основні тенденції розвитку ринку і знайти приміщення відповідного розміру в необхідній територіальній зоні. Крім того, спочатку необхідно враховувати, з якими закладами буде конкурувати ресторан – із закладами тільки в даній частині міста або із закладами всього міста. І в тому і в іншому разі слід підкреслити певні особливості закладу. Наприклад, якщо ресторан певного цінового сегмента і спрямованості буде конкурувати з усіма закладами міста у своєму сегменті, слід подумати, за рахунок яких додаткових послуг, кулінарних і дизайнерських вишукувань цей заклад зможе привернути увагу клієнта. Якщо приміщення вже є, слід проаналізувати конкурентне середовище і характеристики територіального ореолу, потенційну цільову аудиторію. Крім того, необхідний аналіз самого приміщення: фасадне/нефасадне, загальна площа, поверх, можливість створення літнього майданчика, наявність парковки. Виходячи із цих характеристик, визначається тип майбутнього закладу. Це може бути (залежно від конкурентного середовища) ресторан, кафе, бар, фаст-фуд, більярдний клуб, дитяче кафе, нічний клуб, пивний ресторан, кав'ярня і т. д. І вже після цього визначаються основні параметри ресторану, серед них: цінова категорія, тип кухні, особливості інтер'єру й якість обслуговування [6, с. 311].

Одним із ключових чинників, що визначають успішність ресторану, є його місце розташування. Хоча експерти зазначають, що саме по собі розташування не носить критичного характеру. Так, власники ресторанів вважають, що місце розташування – не найбільш значимий чинник. Недоліки місця розташування можна перетворити на його переваги, усе залежить від концепції ресторану. Місце розташування важливо не саме по собі, а у зв'язку з іншими чинниками. Експерти вважають, що під час вибору приміщення для ресторану до уваги беруться такі критерії [7, с. 175]:

позиціонування на ринку – за ціновою категорією, типом ресторану, його концептуальними особливостями (кухня, обслуговування, інтер'єр, посуд, музична програма і т. д.);

планований обсяг інвестицій, можливість купити або взяти в оренду приміщення зі специфічними характеристиками (наявність усіх необхідних комунікацій, двох і більше виходів, парковки, висота стель, площа залів) для того, щоб у ньому можна було реалізувати актуальний на ринку ресторан.

До основних проблем, що стримують розвиток ресторанного ринку в Україні, відносять нижчу рентабельність ресторанного бізнесу порівняно з іншими видами бізнесу, наприклад будівництвом і торгівлею. Крім того, вартість оренди або купівлі приміщень, придатних для ресторанного бізнесу, досить висока і постійно зростає. Загалом ресторанний бізнес – один із найбільш ризикових, оскільки недостатньо

зробити хороший заклад, потрібно постійно підтримувати його рівень, інакше клієнти просто підуть; також це ще дуже низький рівень доходів населення і відсутність традиції їжі поза домом.

У плані позиціонування ресторани досить різноманітні. Представлені і ресторани національної кухні, і «ф'южн», і модні ресторани, і заклади для сімейного та заміського відпочинку. Останнім часом з'явилися навіть ресторани – книжкові крамниці. Загалом фантазії рестораторів немає межі. Від європейського ринку український відрізняються, перш за все, своєю увагою до інтер'єру. Загалом, це можна охарактеризувати так: європейський ресторан більше уваги приділяє кухні, ніж інтер'єру, а у нас навпаки. Тож часто у нас популярні заклади, в яких кухня залишає бажати кращого, а інтер'єр дуже привабливий.

Сьогодні ресторанне господарство являє собою велику організаційно-господарську систему, підприємства якої виконують важливі соціальні завдання, пов'язані із задоволенням життєвих потреб населення у послугах з організації харчування та відпочинку і дозвілля [8, с. 44]. Основою цієї системи становлять як підприємства і заклади ресторанного господарства (за КВЕД), так і підприємства інших видів економічної діяльності, структурними підрозділами яких є заклади ресторанного господарства, що характеризуються єдністю форм, організації виробництва й обслуговування споживачів та які розрізняються за типами і своєю спеціалізацією.

Соціально-економічне значення ресторанного господарства полягає у такому:

1. Ресторанне господарство як галузь матеріального виробництва бере участь у створенні сукупного суспільного продукту і національного доходу, створює вартість і споживчу вартість.

2. Ресторанне господарство виступає фактором економії суспільних витрат праці на приготування їжі та обслуговування її споживання. Витрати праці, енергетичних і матеріальних ресурсів за умов спеціалізованих підприємств є істотно нижчими у розрахунок на одиницю виготовленої продукції, ніж за умов індивідуально організованого (домашнього) приготування їжі.

3. Ресторанне господарство займає важливе місце в системі організації праці в підприємствах інших галузей економіки. Правильне, науково організоване харчування населення за місцем роботи сприяє раціональному використанню робочого часу, є чинником зросту продуктивності праці у сфері матеріального виробництва за рахунок скорочення втрат робочого часу.

4. Ресторанне господарство дає змогу раціональніше використовувати сировину і паливно-енергетичні ресурси, що зумовлено можливістю використання відходів під час випуску побічної продукції.

5. Ресторанне господарство має велике значення в організації побуту населення, що є

якісною характеристикою рівня розвитку економіки держави [9, с. 314].

Роль ресторанного господарства на сучасному етапі визначається характером і масштабами потреб людей у послугах з організації харчування в цивілізованій і зручній формі. Задоволення цих потреб – функція одночасно соціальної й економічної. Від того, як вона виконується, залежать здоров'я, працездатність, настрої, рівень життя людей. Ресторанне господарство сприяє економії суспільної праці, матеріальних ресурсів, а також збільшенню вільного часу відвідувачів. Також ресторанне господарство має велике значення і виконує важливу соціальну роль у системі народного господарства. Бурхливий розвиток промисловості, будівництва, транспорту, мережі шкіл, навчальних закладів і наукових установ супроводжується зростанням чисельності зайнятих робітників. У цьому разі правильна організація харчування за місцем роботи й навчання виступає однією з умов правильної організації праці [10].

Ресторанний бізнес – це інтегрована сфера підприємницької діяльності, пов'язана з організацією виробництва та управління рестораном, що спрямована на задоволення потреб споживачів, а також на отримання прибутку. Саме такі властивості є визначними і для ресторанного сектору. Сфера ресторанного господарства – це сфера надання послуг. Послуга харчування є результатом економічної діяльності ресторанного підприємства, спрямована на задоволення найрізноманітніших біогенних і культурологічних запитів гостей [5, с. 69]. Головне завдання у сфері ресторанної діяльності визначається концепцією технології гостинності, детермінантом якої є задоволення найвибагливіших потреб споживача. Якщо гості не отримують задоволення від відвідування ресторану, то все інше не має значення. Організація послуг харчування забезпечує не тільки задоволення гастрономічних потреб, а й організацію відпочинку і розваг, тобто задоволення соціокультурних потреб.

До тенденцій розвитку підприємств сфери гостинності, що набули розвитку за останні десятиліття, належать:

- поглиблення спеціалізації готельної та ресторанної пропозиції;
- утворення міжнародних готельних і ресторанных ланцюгів;
- розвиток мережі малих підприємств;
- упровадження у сферу гостинності нових комп'ютерних технологій [7, с. 99].

Ресторанний бізнес як основна складова частина сфери гостинності складається як із потужних підприємств, які випускають різноманітну харчову продукцію, так і з невеликих приватних підприємств: ресторанів, кафе, барів. Їхня діяльність зорієнтована на «клієнта», якого слід розглядати як найвищу цінність. Забезпечення його потреб повинно стати вищим кінцевим результатом ділової активності підприємця [4, с. 56].

Роль ресторанного господарства на сучасному етапі визначається характеристиками і масштабами потреб людей у послугах з організації споживання матеріальних і духовних благ у домашніх умовах. Від цього залежать здоров'я, настрої, працездатність, рівень життя людей. Ресторанне господарство сприяє економічній суспільній праці, матеріальним ресурсам, а також збільшенню вільного часу відвідувачів. На підприємствах ресторанного господарства за допомогою механізації виробництва на приготування їжі витрати праці та організацію її споживання у чотири-п'ять разів менші, ніж у домашніх умовах. Як показують дослідження, на приготування обіду в розрахунок на одну людину витрачається в середньому від 40 до 50 хвилин (з урахуванням придбання продуктів), а на підприємствах ресторанного господарства – 10–12 хвилин. Відомо, що вільний час людей – це мірило багатства суспільства на вищій стадії його розвитку, тому зниження витрат споживання – актуальне економічне та соціальне завдання [7, с. 75].

Багато підприємств ресторанного господарства України, намагаючись зміцнити свої конкурентні позиції на ринку та уникнути необхідності виходу з нього, вдаються до різних інноваційних змін. Розвиток саме нецінової конкуренції особливо чітко простежувався у сегменті ресторанних послуг. В умовах жорсткої конкуренції для того, щоб утримати відвідувача, потрібні інноваційні ідеї. Сучасна соціально-економічна система характеризується переходом від відтворювального типу розвитку до інноваційного, орієнтованого на нововведення. Інноваційне управління підприємством сфери ресторанного бізнесу повинно забезпечувати ефективну, злагоджену і безперервну взаємодію усіх його структурних підрозділів, спираючись на виявлення і прогнозування споживчого попиту на ресторанный послуги, аналіз та оцінку наявних ресурсів і перспектив інноваційного розвитку. На думку Е.П. Жамнової, трактування інноваційного управління ресторанним бізнесом виражається як «спосіб організації управлінської діяльності, спрямований на вдосконалення внутрішньої системи управління і, як наслідок, на виробництво конкурентоспроможного ресторанного продукту» [9, с. 153]. Сучасні вимоги сфери ресторанного бізнесу до підготовки кадрів високі і різноманітні, а сама галузь відрізняється від інших сфер діяльності стрімкими темпами розвитку, що призводить до швидкої зміни методів роботи, впровадження нових технологій і видів устаткування, вироблення й удосконалення стандартів підприємств.

Для галузі ресторанного господарства притаманний високий рівень конкуренції. Інноваційні концепції як уже діючих, так і новостворених ресторанів забезпечили їм достатньо стійкі конкурентні переваги (у т. ч. завдяки унікальній продуктивній пропозиції) та, як наслідок, дали

змогу ефективно діяти на ринку навіть в умовах економічного спаду. Специфіка ресторанного бізнесу як галузі сфери послуг припускає під інноваціями не тільки поліпшення якості життя людей, тобто задоволення потреби в якісній (екологічний аспект) та красиво й смачно приготуваній (естетична насолода) їжі, а й грамотно побудовані взаємини з клієнтами, грамотну маркетингову політику і PR-стратегію, а також облік необхідності комерціалізації інноваційних розробок (отримання патентів, реєстрація фірмових знаків) [5, с. 77].

Програма розвитку ресторанного господарства повинна бути спрямована на забезпечення всебічного розвитку підприємств та закладів ресторанного господарства як чинника економічного зростання системи загалом в умовах функціонування товарного ринку та ефективного задоволення потреб обслуговуваного населення. Водночас прийняття такої програми сприятиме підвищенню конкурентоспроможності підприємств ресторанного господарства на внутрішньому ринку товарів і послуг. Реалізація поставленої в програмі мети здійснюється через виконання таких завдань:

- створення умов для формування і забезпечення ефективного функціонування підприємств ресторанного господарства;
- формування та раціональне використання інформаційного, організаційного, ресурсного потенціалу підприємств;
- створення сприятливих умов для реалізації як продукції власного виробництва закладів ресторанного господарства, так і купованих товарів;
- поступовий перехід до сучасних форм обслуговування населення;
- вдосконалення відносин між підприємствами ресторанного господарства, споживачами та контрагентами [3, с. 155].

Особлива увага при цьому повинна приділятися поліпшенню пропозиції продукції та послуг ресторанного господарства на споживчому ринку; активізації підприємницької діяльності кооперативних підприємств; підвищенню їх конкурентоспроможності; технологічній модернізації галузі; пропорційному розвитку мережі ресторанного господарства з урахуванням упровадження найсучасніших технологій та самообслуговування.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, ресторанне господарство є специфічною галуззю економіки, яка дуже чутливо реагує на зміну макроекономічних показників. В умовах ринку зміна в часі параметрів його розвитку може бути своєрідним індикатором соціально-економічного стану в країні. Пов'язано це з тим, що послуги ресторанного господарства є альтернативою домашньому або «вуличному» харчуванню та іншим формам проведення дозвілля. Із ростом добробуту суспільства, зі зростанням доходів громадян усе більша їх кількість звер-

тається до послуг закладів харчування, тим самим вивільняючи час, необхідний для приготування їжі, для роботи і відпочинку. У великих містах, де на подолання відстані між місцями роботи та проживання доводиться витрачати до декількох годин, заклади ресторанного господарства допомагають також організувати раціональне харчування впродовж дня. Вони ж залишаються популярними місцями проведення дозвілля. Натомість під час економічних криз послуги харчування виявляються в числі перших, від яких відмовляються, заощаджуючи на більш дешевих видах харчування і проведенні дозвілля.

У подальшому доцільно дослідити управління ресторанним господарством конкретних підприємств м. Чернівці з визначенням переваг та недоліків в їх управлінні, а також перспектив розвитку підприємств даної сфери.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Архипов В.В. Організація ресторанного господарства : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 280 с.
- Архипов В.В., Іванникова Т.В., Архипова А.В. Ресторанна справа: асортимент, технологія і управління якістю продукції в сучасному ресторані : навчальний посібник. Київ : ІНКІОС ; Центр навчальної літератури, 2007. 382 с.
- Малышков В.И. Теория и практика формирования потребительского рынка : монография. Москва : Типография им. А.С. Пушкина, 2007. 170 с.
- Антонова В.А. Конкуренція і управління конкурентоспроможністю підприємств ресторанного господарства в умовах становлення ринку. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2007. № 1(21). С. 54–57.
- П'ятницька Г.Т. Тенденції розвитку ресторанного господарства в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2004. № 2. С. 67–78.
- Сватюк О.Р. Організаційні форми управління громадським харчуванням у системі споживчої кооперації України. *Вісник ДУ «Львівська політехніка» Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2000. № 384. С. 309–314.
- Смагіна І.М. Новітні технології обслуговування у сфері ресторанного бізнесу : підручник. Київ : Знання. 2011. 215 с.
- Смагін Д.А. Проблеми розвитку ресторанного господарства в Україні. Київ : Економіка України. 2011. С. 41–46.
- Егорова Н.Р. Організація обслуговування населення на підприємствах харчування. *Ресторанна справа: довідник офіціанта*. Львів : Афіша. 2005. 336 с.
- Ринок ресторанного бізнесу України. URL: <http://poglyad.com/blog/4/437/> (дата звернення: 05.06.2019).

REFERENCES:

- Arkhipov V. V. (2007) *Orghanizacija restorannogho ghospodarstva* [Organization of restaurant business]. Kyiv: Centr uchbovohoji literatury. (in Ukrainian)
- Arkhipov V. V., Ivannikova T. V., Arkhipova A. V. (2007) *Restoranna sprava: asortyment, tekhnologhija i upravlinnja jakistju produkciji v suchasnomu restorani* [Restaurant business: assortment, technology and product quality management in a modern restaurant]. Kyiv: Firma «ІНКІОС», Centr navchalnoji literatury. (in Ukrainian)
- Malyshkov V. I. (2007) *Teoriya i praktika formirovaniya potrebitel'skogo rynku* [The theory and practice of forming the consumer market]. Moscow: Tipografiya im. A.S.Pushkina. (in Russian)
- Antonova V. A. (2007) Konkurencija i upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstv restorannogho ghospodarstva v umovakh stanovlennja rynku [Competition and management of competitiveness of enterprises of restaurant economy in conditions of market formation]. *Scientific herald of Poltava University of Consumer Cooperatives of Ukraine*, no. 1 (21), pp. 54-57.
- P'jatnytska Gh. T. (2004) Tendenciji rozvytku restorannogho ghospodarstva v Ukraini [Trends in the Development of Restaurant Economy in Ukraine]. *Bulletin of KNTEU*, no. 2, pp. 67-78.
- Svatjuk O. R. (2000) Orghanizacijni formy upravlinnja ghromads'kym kharchuvannjam u systemi spozhyvchoji kooperaciji Ukrainy [Organizational forms of public nutrition management in the system of consumer co-operation of Ukraine]. *Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, no. 384, pp. 309-314.
- Smaghina I. M. (2011) *Novitni tekhnologhiji obslughovuvannja u sferi restorannogho biznesu* [The newest technologies of service in the sphere of restaurant business]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
- Smaghin D. A. (2011) *Problemy rozvytku restorannogho ghospodarstva v Ukraini* [Problems of the development of restaurant economy in Ukraine]. Kyiv: Economy of Ukraine. (in Ukrainian)
- Egorova N. R. (2005) *Orghanizacija obslughovuvannja naselennja na pidpryjemstvakh kharchuvannja. Restoranna sprava* [Organization of public service at food enterprises. Restaurant on the right]. Lviv: Poster. (in Ukrainian)
- The market of restaurant business of Ukraine. Available at: <http://poglyad.com/blog/4/437/> (Accessed 5 June 2019).

УДК 331.154.3

Заставнюк Л.І.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та публічного управління
Тернопільського національного економічного університету***Липовецька Т.Р.***здобувач освітньо-професійної програми «Менеджмент»
Тернопільського національного економічного університету***Zastavniuk Liubov***Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor
Associate Professor of the Department of Management and Public Administration
of Ternopil National Economic University***Lypovetska Khrystyna***Applicant of educational and professional program «Management»
of Ternopil National Economic University*

ПРОБЛЕМАТИКА СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В СУЧАСНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ПІДПРИЄМСТВА

STAFF MOTIVATION SYSTEM PROBLEMS IN MODERN ENTERPRISE MANAGEMENT

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних аспектів формування системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємства. Виокремлено структурні елементи системи мотивації персоналу та проаналізовано її основні форми та методи. Здійснено обґрунтування основних теоретичних підходів провідних вітчизняних та зарубіжних учених до трактування змісту поняття «мотивація персоналу». Здійснено аналіз наявних систем мотивації персоналу сучасних підприємств та запропоновано заходи з удосконалення системи мотивації персоналу, спрямовані на її гармонізацію. Обґрунтовано важливість формування системи взаємозв'язків між цілями підприємства, цілями його структурних підрозділів та цілями окремих працівників підприємства, а також взаємозалежності розміру винагороди персоналу підприємства від результативності та продуктивності їхньої праці.

Ключові слова: система мотивації персоналу, персонал підприємства, стимули, мотиви, потреби, засоби мотивації, матеріальне стимулювання, нематеріальне стимулювання, заробітна плата.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов формирования системы мотивации персонала в современном менеджменте предприятия. Выделены структурные элементы системы мотивации персонала и проанализированы ее основные формы и методы. Осуществлено обоснование основных теоретических подходов ведущих отечественных и зарубежных ученых относительно трактовки содержания понятия «мотивация персонала». Проведен анализ действующих систем мотивации персонала современных предприятий и предложены меры по совершенствованию системы мотивации персонала, направленные на ее гармонизацию. Обоснована важность формирования системы взаимосвязей между целями предприятия, целями его структурных подразделений и целями отдельных работников предприятия, а также взаимозависимости размера вознаграждения персонала предприятия от результативности и производительности их труда.

Ключевые слова: система мотивации персонала, персонал предприятия, стимулы, мотивы, потребности, средства мотивации, материальное стимулирование, нематериальное стимулирование, заработная плата.

ANNOTATION

The article is devoted to the research of theoretical aspects of forming the system of personnel motivation in modern enterprise management. The article outlines the structural elements of the system of personnel motivation and analyzes its main forms and methods. The substantiation of the main theoretical approaches of the leading domestic and foreign scientists concerning the interpretation of the content of the concept of "motivation of the personnel" has been substantiated. The analysis of current systems of motivation of personnel of modern enterprises is analyzed and measures are proposed for improvement of the system of motivation of the personnel, aimed at its harmonization. The emphasis is on the need to improve the procedural aspects of forming a system of motivation of personnel of modern enterprises based on the application of a differentiated approach to take into account motives and needs of employees, as well as forms, methods and models. The most common classification of methods of motivation of personnel is given, in particular: by way of influence; by subject; by direction of influence; at the place of origin; on economic content; for functional purpose. It has been determined that modern systems of personnel motivation management should be based and adapted as much as possible in relation to the development of innovation, creative abilities and initiative of the personnel, humanization of labor, partnership relations in the team, coordination of own interests with regard to the interests of the enterprise, etc. The importance of forming a system of interconnections between the objectives of the enterprise, the aims of its structural units and the goals of individual employees of the enterprise, as well as the interdependence of the size of remuneration of the personnel of the enterprise on the efficiency and productivity of their work, is substantiated. The model of improvement of personnel motivation means, which can be used in the activity of modern organizations, is proposed, which will allow to optimize the work of the personnel. It is noted that managers of modern enterprises should pay particular attention to the use of the following forms of motivation of staff in accordance with the needs of employees and opportunities of the enterprise.

Key words: system of personnel motivation, personnel of the enterprise, incentives, motives, needs, means of motivation, material incentives, non-material incentives, wages.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі роз-

витку нашої країни перед підприємствами постають завдання різної складності, вирішення яких потребує, насамперед, залучення висококваліфікованих спеціалістів та низки інших ресурсів. Сьогодні для переважної більшості підприємств актуалізувалися питання щодо необхідності вдосконалення системи мотивації персоналу, насамперед, для підвищення ефективності роботи працівників, і на цій основі забезпечення зростання показників ефективності підприємства загалом.

У сучасному менеджменті підприємств персонал є одним із найскладніших видів ресурсів, який потребує забезпечення керівництвом належних умов роботи, сприяння постійному розвитку, освоєнню нових умінь та навичок, постійній актуалізації знань, підвищенню творчого потенціалу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Значна кількість науковців у своїх працях приділяє велику увагу дослідженню теоретичних та методичних питань формування системи мотивації персоналу. Зокрема, дослідженню мотиваційних процесів у сучасному менеджменті присвятили свої роботи такі науковці, як Н.П. Базалійська, М.А. Кравченко, О.В. Крушельницька, А.М. Колот, С.В. Рукасов, С.С. Занюк, Ю.О. Нікітін, В.Г. Рукас-Пасічник, І.В. Шостак, С.А. Шапіро. Ними досліджено питання теорії й методології мотивації персоналу, підвищення продуктивності праці. Вітчизняні та зарубіжні вчені висвітлюють різноманітні напрями розроблення ефективної системи мотивації персоналу, однак ця проблематика потребує більш поглиблених досліджень, пов'язаних з актуалізацією питань мотивації персоналу як складової частини ефективного управління сучасним підприємством.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування проблематики системи мотивації персоналу та вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення мотиваційних

процесів в умовах сучасного менеджменту підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сучасному етапі розвитку економіки нашої країни практично перед кожним підприємством першочерговими завданнями постають забезпечення підвищення ефективності господарської діяльності, посилення конкурентоспроможності на ринку. У сучасному менеджменті підприємства персонал є основною рушійною силою його ефективного функціонування та розвитку. Власне, успіх підприємства значно зумовлюється кількісними та якісними характеристиками персоналу, зокрема: правильністю його добору та підбору відповідно до потреб підприємства; компетентністю персоналу; результативністю виконання робіт; бажанням працювати на результат та ін. Запорукою ефективного функціонування сучасних підприємств є дієва система мотивації персоналу, застосування інструментів якої спонукає працівників працювати продуктивно для забезпечення досягнення особистісних цілей та цілей підприємства.

Мотиваційні системи вітчизняних підприємств характеризуються домінантним застосуванням матеріальної форми, причому акцентуючи основну увагу на заробітній платі. Має також місце застосування зарубіжного досвіду мотивації праці персоналу, де практика свідчить про невідповідність наявного рівня розвитку вітчизняних підприємств, обмеженість їхніх фінансових можливостей, інші умови здійснення господарської діяльності та менталітет працівників. Саме це й зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження системи мотивації персоналу сучасних підприємств та забезпечення формування на цій основі ефективної мотиваційної системи.

Проблемам мотивації і стимулювання трудової діяльності в системі управління персоналом присвячено багато наукових робіт, які всебічно розкривають теоретичні та практичні аспекти

Таблиця 1

Основні підходи до визначення поняття «мотивація персоналу»

Автор	Трактування
І.Д. Бех	Мотивація є динамічним процесом формування мотиву як підґрунтя вчинку.
С.А. Шапіро	Процес свідомого вибору людиною того чи іншого типу поведінки, визначеного комплексним впливом зовнішніх (стимули) і внутрішніх (мотиви) чинників.
Н.В. Коленда	Внутрішній спонукальний механізм, який формується на основі свідомості людини (працівника) виходячи з її потреб, здібностей та бажань і націлений на досягнення визначених результатів трудової діяльності.
А.М. Колот	Сукупність зовнішніх і внутрішніх сил, які спонукають до діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації.
С.С. Занюк	Сукупність спонукальних чинників, які визначають активність особистості, тобто всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які визначають поведінку людини.
О.В. Крушельницька	Довготерміновий вплив на поведінку працівників із метою зміни за заданими параметрами структури ціннісних орієнтацій та інтересів, формування відповідної мотиваційної системи і розвиток на цій основі трудового потенціалу.

Джерело: складено за [2–7]

цієї проблеми. Проте в науковій літературі не існує єдиного визначення поняття «мотивація», оскільки останнє є складним та багатоаспектним, що зумовлює множинність підходів до розуміння його сутності (табл. 1).

Здійснивши аналіз поняття «мотивація персоналу», вважаємо, що під даним поняттям слід розуміти комплекс внутрішніх та зовніш-

ніх чинників, використання яких націлене на зацікавлення, спонукання та стимулювання персоналу підприємства в контексті підвищення ефективності та продуктивності праці. Отже, основне завдання керівництва полягає у з'ясуванні кола інтересів та потреб усіх працівників, що забезпечить формування оптимальної системи мотивації персоналу.

Рис. 1. Форми мотивації персоналу

Джерело: сформовано авторами на основі проведених досліджень

Таблиця 2

Класифікація методів мотивації персоналу

№ з/п	Класифікаційна ознака	Методи мотивації	Характеристика методів мотивації
1.	За способом впливу	Примушення	Ґрунтується на почутті страху перед покаранням (звільнення, переведення на нижче оплачувану роботу, накладення штрафу та ін.).
		Винагородження	Основа на системі економічного (заробітна плата, премії, участь у прибутках) та неекономічного (грамота, подяка, тощо) заохочення.
		Солідарності	Передбачає формування у працівників цінностей і цілей, максимально наближених до цілей та цінностей організації.
2.	За суб'єктом	Самомотивації	Внутрішньоособистісні методи, спрямовані на вивчення самого себе.
		Сторонньої мотивації	Методи впливу суб'єкта мотивації на об'єкт мотивації.
3.	За спрямованістю впливу	Позитивні	Сприяють виникненню позитивних емоцій, що формують бажання досягти успіху у професійній діяльності (вдячність, премії, підвищення по службі і т. п.).
		Негативні	Різні види покарання (штрафи, звільнення, переведення на нижчу посаду).
4.	За місцем виникнення	Внутрішні	Задоволення від процесу роботи, значущість праці, задоволення від спілкування з колегами.
		Зовнішні	Зарплата, кар'єрний ріст, символи службового статусу і престижу.
5.	За економічним змістом	Фінансові	Оплата праці, премії, участь у доходах підприємства, оплата навчання та ін.
		Нефінансові	Підвищення привабливості роботи, кар'єрне зростання, участь в управлінні, прийнятті рішень, підвищення кваліфікації, гнучкі графіки роботи, належні умови роботи та ін.
6.	За функціональним призначенням	Економічні	Оплата праці, премії за результати роботи, участь у доходах підприємства, оплата навчання, різні виплати та ін.
		Організаційні	Збагачення за рахунок роботи, вдосконалення організації та умов роботи.
		Соціальні	Кар'єрне підвищення, перекваліфікація, оплата транспортних витрат, безоплатне харчування, матеріальні гарантії по безробіттю, надання житла, соціальне та медичне страхування тощо.
		Морально-психологічні	Підвищення привабливості роботи, залучення працівників до управління підприємством, формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі.

Джерело: складено за [8; 3]

Розглядаючи теоретичні аспекти мотивації, вважаємо за необхідне виокремити структурні елементи мотивації. Потреби, інтереси та мотиви відносять до внутрішніх чинників формування системи мотивації, які перебувають у тісному постійному взаємозв'язку. Потреба проявляється за відчуття людиною нестачі певного блага, вони спонукають людей до дії, тобто породжують інтерес до певної цільової діяльності. Під мотивами слід розуміти усвідомлені причини діяльності, спонукання людини до чогось [1, с. 28].

До зовнішніх складників системи мотивації належать стимули. Відмінність мотивів і стимулів полягає у тому, що стимул являє собою зовнішню причину, що спонукає працівника до діяльності, а мотив виступає внутрішньою спонукальною силою, в основі якої може бути як стимул, тобто винагорода, службове просування, адміністративна ухвала, так і особисті причини, до яких можемо віднести почуття обов'язку, відповідальність. Найефективнішою вважається система мотивації персоналу, яка максимально охоплює різні форми мотивації відповідно до потреб працівників та можливос-

тей підприємства. Форми мотивації персоналу представлено на рис. 1.

Матеріальна мотивація є однією з найефективніших її форм та включає заробітну плату, премії, бонуси. Проте практичний досвід свідчить, що неможливо досягти високого рівня мотивації працівників, керуючись виключно виплатою лише заробітної плати.

Для переважної більшості підприємств найбільш прийнятною є загальноорієнтована система мотивації персоналу, тобто поширена та прийнятна для всіх працівників. Проте зарубіжна практика свідчить про доцільність упровадження групової (окремих категорій персоналу) та індивідуальної (цінних працівників) мотивації персоналу.

Система мотивації забезпечує перетворення принципів, стимулів, мотивів, ціннісних орієнтацій, сподівань, поведінкових реакцій як окремих чинників із лінійного дискретного стану на замкнутий, постійно повторювальний процес [1, с. 52]. Найбільш поширені класифікації методів мотивації персоналу (за способом впливу, за суб'єктом, за спрямованістю впливу, за місцем виникнення, за економічним змістом,

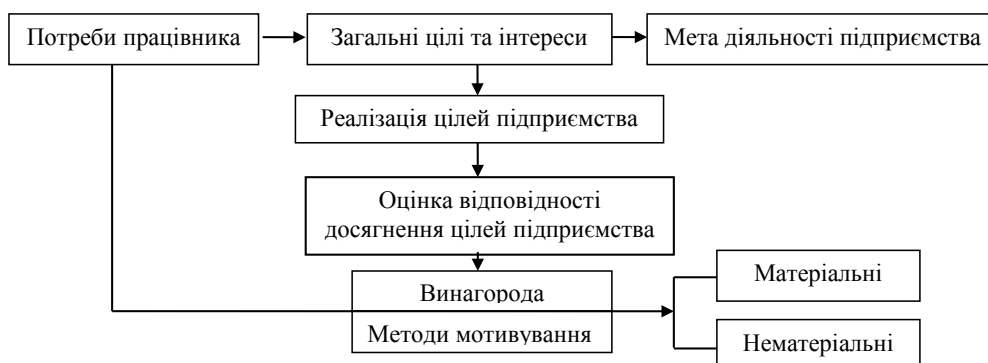

Рис. 2 Типова модель системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємства

Джерело: сформовано авторами на основі [9]

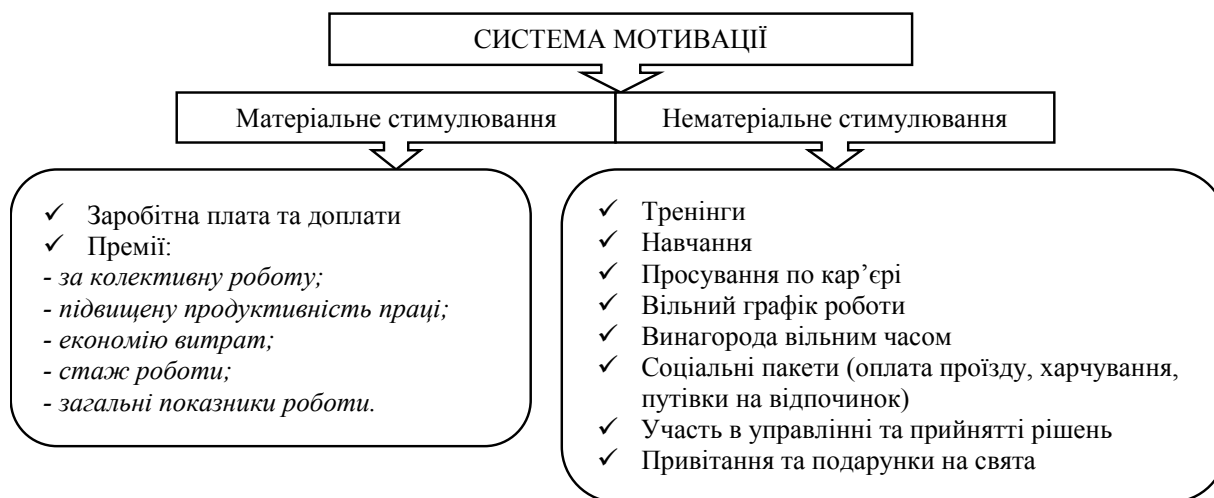

Рис. 3 Методи вдосконалення системи мотивації персоналу на сучасних підприємствах

Джерело: сформовано авторами на основі [8]

за функціональним призначенням) подамо у вигляді таблиці (табл. 2).

Безпосередньо система мотивації персоналу передбачає встановлення взаємозв'язків між цілями підприємства, цілями його структурних підрозділів та цілями окремих працівників підприємства і тісною взаємозалежністю розміру винагороди персоналу підприємства від результативності та продуктивності їхньої праці (рис. 2).

Таким чином, досконале розуміння внутрішніх складників системи мотивації персоналу дає змогу менеджерам проводити ефективну політику у сфері трудових відносин. Зважаючи на наявні форми і методи мотивації, систему мотивації необхідно формувати у такій послідовності: 1) діагностика чинної системи мотивації персоналу; 2) формулювання базових цілей мотиваційної політики та основних структурних елементів системи мотивації; 3) формування складників системи матеріального стимулювання персоналу; 4) формування складників системи нематеріального стимулювання персоналу; 5) розроблення внутрішніх нормативних документів системи мотивації персоналу.

При цьому формування системи мотивації персоналу повинно ґрунтуватися на застосуванні принципів комплексності, системності, регламентації, цілеспрямованості, орієнтації на результат, простоти та зрозумілості, відкритості й об'єктивності.

Одним із головних чинників підвищення продуктивності праці є оптимізація системи мотивації персоналу. Використання ефективної мотиваційної моделі на підприємстві забезпечує зацікавленість працівників у підвищенні продуктивності праці та в повній реалізації їхнього трудового потенціалу.

Проведені нами дослідження дають змогу констатувати, що у структурі системи мотивації персоналу переважної більшості вітчизняних підприємств домінує матеріальна форма мотивації працівників, відповідно, нематеріальна форма перебуває на низькому рівні. Зважаючи на те, що пріоритетними напрямками діяльнос-

ті сучасних підприємств є забезпечення отримання максимально можливого рівня прибутку та завоювання лідируючих позицій на ринку, вважаємо за доцільне забезпечити застосування комплексного підходу до формування ефективної системи мотивації працівників (рис. 3).

З'ясовано, що важливу роль у системі матеріальної мотивації відіграє система преміювання, тому, крім загальноприйнятих умов (підстав) нарахування та виплати премій працівникам, пропонуємо керівництву сучасних підприємств урахувати також такі їхні досягнення: за професійні успіхи та досягнення – для керівників, професіоналів та фахівців; премії за високі результати роботи та безперебійне виробництво для робітників, щоквартальні та щорічні премії для працівників, які показали найкращі результати роботи за квартал (рік).

Дослідження свідчать, що в сучасних умовах практичне застосування найбільш раціональних підходів до розрахунку та виплати заробітної плати, різноманітні доплати та премії є недостатньо дієвими для забезпечення високого рівня мотивації персоналу, адже чергове зростання рівня заробітної плати (премій) носить короткотерміновий мотиваційний ефект, оскільки працівники швидко адаптуються до нового рівня заробітної плати. Пріоритетним є забезпечення впровадження складників нематеріальної мотивації.

Для забезпечення підвищення продуктивності праці персоналу на сучасних підприємствах пропонуємо застосовувати методи наставництва та робочих груп. Власне, наставництво передбачає закріплення за новими працівниками досвідчених, висококваліфікованих працівників, які працюють на аналогічних посадах. Працівники-наставники зможуть активно використовувати свої знання для їх передачі молодим колегам, відчуватимуть свою значущість для підприємства, розширять коло своїх обов'язків, що сприятиме зростанню продуктивності праці нових працівників і рівню мотивації висококваліфікованого персоналу. Своєю чергою, участь працівників і фахівців у робочих групах дасть

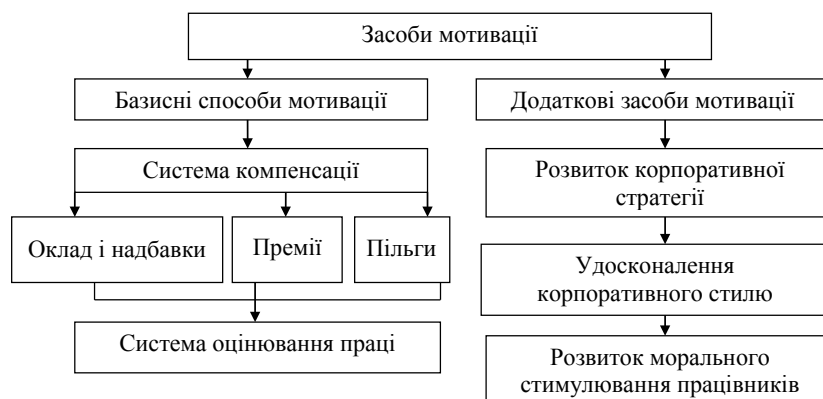

Рис. 4. Типова модель удосконалення засобів мотивації персоналу на сучасних підприємствах

Джерело: сформовано авторами на основі [10]

їм змогу виявити свої здібності, підвищить продуктивність праці, створить відчуття причетності до справ підприємства та відповідальності за кількісні й якісні результати виробництва.

Як дієвий інструмент мотивації пропонуємо впровадити вдосконалений соціальний пакет, який включатиме: надання працівникам можливості оволодіння новими знаннями і підвищення рівня кваліфікації; вручення працівникам подарунків; організацію корпоративних свят і відпочинку; оплату проїзду до робочого місця; публічні винагороди, іменні подарунки за досягнуті успіхи, що мали відображення у показниках діяльності; оплату найкращим працівникам путівок на відпочинок (оздоровлення). Загалом упровадження соціального пакету компенсує працівнику витрати, пов'язані з виконанням функціональних обов'язків, поліпшить здоров'я працівників та підвищить їхню працездатність.

Уважаємо, що організація проведення професійного навчання та підвищення кваліфікації персоналу, крім мотиваційного ефекту, також забезпечить підвищення кваліфікації працівника, розвиток його професійних компетенцій. Особливо доцільно проводити підготовку та ознайомлення з робочим процесом працівників-початківців, яка передбачає отримання загальних відомостей (теоретичне навчання) та практичне навчання (на робочому місці). Слід також періодично організовувати перевірку знань працівників методом тестування або усного опитування.

На основі проведених досліджень нами сформовано типову модель удосконалення засобів мотивації персоналу на сучасних підприємствах, яку переставлено на рис. 4.

Уважаємо, що застосування наведеної моделі вдосконалення засобів мотивації персоналу, зокрема базисних та додаткових методів стимулювання, забезпечить отримання позитивних результатів роботи персоналу підприємства. Зауважимо, що система компенсації є невід'ємним елементом засобів мотивації та включає у себе оклад та надбавки, премії, пільги, які в сукупності є, власне, елементами системи оцінювання ефективності роботи працівників. Розвиток корпоративної стратегії, яка також належить до засобів мотивування, передбачає вдосконалення корпоративного стилю та корпоративної культури, розвиток морального стимулювання працівників, тобто застосування нематеріальних методів мотивування.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, як свідчать теоретичні та практичні дослідження проблематики системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємства, чинні мотиваційні системи вітчизняних підприємств характеризуються домінантним застосуванням матеріальної форми мотивації, розставляючи при цьому основні акценти на заробітній платі.

Основне завдання керівництва полягає у з'ясуванні кола інтересів та потреб усіх праців-

ників, що забезпечить формування оптимальної системи мотивації персоналу.

У рамках удосконалення системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємств нами запропоновано такі заходи: оптимізувати систему преміювання у контексті перегляду та доповнення умов; застосовувати методи наставництва та робочих груп для забезпечення підвищення продуктивності праці; застосувати приведену модель удосконалення засобів мотивації персоналу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Колот А.М., Цимбалюк С.О. Мотивація персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2012. 397 с.
2. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегии становления. Ровно : Редакц.-изд. отдел управлений печати, 1991. 146 с.
3. Шапиро С.А. Мотивация и стимулирование персонала : пособие. Москва : Гросс Медиа, 2005. 224 с.
4. Коленда Н.В. Фактори впливу на рівень соціальної безпеки населення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 4(253). С. 49–53.
5. Колот А.М. Мотивація персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2005. 337 с.
6. Занюк С.С. Психологія мотивації : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
7. Крушельницька О.В. Управління персоналом : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 296 с.
8. Рукасов С.В. Аналіз систем мотивації персоналу з урахуванням досвіду провідних країн світу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. С. 93–96.
9. Нікітін Ю.О., Рукас-Пасічник В.Г. Сучасні моделі та механізми мотивації персоналу українських підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 238–246.
10. Базалійська Н.П., Міщук В.В. Сутнісні підходи формування системи мотивації трудової поведінки працівників на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 232–236.
11. Кравченко М.А. Аналіз ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2010. № 6. С. 36–38.
12. Шостак І.В. Грейдування як сучасна система стимулювання праці різних категорій персоналу підприємства торгівлі. *Бізнес Інформ*. 2015. № 4. С. 315–320.

REFERENCES:

1. Kolot A. M., Cymbaljuk S. O. (2012) *Motyvacija personal [Staff motivation]*. Kyiv: KNEU, pp. 397.
2. Bekh Y. D. (1991) *Nravstvennostj lychnosty : strateghyi stanovlenija [Moral personality: formation strategy]*. Rivne : Print department, pp. 146.
3. Shapyro S. A. (2005) *Motyvacija y stymulirovanye persona-la [Staff motivation and stimulation]*. Moscow: Ghross Medya, pp. 224.
4. Kolenda N. V. (2013) *Faktory vplyvu na rivenj socialjnoji bezpeky naselennja [Factors influencing the level of social security of the population]*. Naukovi visti. Skhidnojevropejskogho nac. universytetu im. Lesi Ukrajinky. Serija. Ekonomycheskye nauky, no. 4(253), pp. 49-53.

5. Kolot A. M. (2005) *Motyvacija personalu [Staff motivation]*. Kyiv: KNEU, pp. 337.
6. Zanjuk S.S.(2002) *Psykhologhija motyvacij [Psychology of motivation]*. Kyiv: Lybid, pp. 304.
7. Krusheljnycjka O. V. (2003) *Upravlinnja personalom [Personnel management]*. Kyiv: Kondor, pp. 296.
8. Rukasov S.V. (2009) *Analiz system motyvaciji personalu z urakhuvannjam dosvidu providnykh krajin svitu [Analysis of systems of personnel motivation considering the experience of the leading countries of the world]: Bulletin of the Khmelnytsky National University*, no. 5, pp. 93–96.
9. Nikitin U. O., Rukas-Pasichnjuk V. G. (2014) *Suchasni modeli ta mekhanizmy motyvaciji personalu ukrajinsjkykh pidpryjemstv [Modern models and mechanisms of staff motivation in Ukrainian enterprises]. Aktualjni problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 238-246.
10. Bazalijsjka N.P., Mishhuk V.V. (2016) *Sutnisni pidkhody formuvannja systemy motyvaciji trudovoji povedinky pracivnykiv na pidpryjemstvi [Essential approaches to the formation of a system of motivation of workers' behavior in the enterprise.] Global and national economics problems Mykolaiv National University after V.O.Sukhomlynsky*, no. 9, pp.232-236.
11. Kravchenko M. A. (2010) *Analiz efektyvnosti vykorystannja trudovykh resursiv na pidpryjemstvi [Effectiveness of the use of staff resources at the enterprise analysis]. Efektyvna ekonomika*, no. 6, pp. 36-38.
12. Shostak I. V. (2015) *Ghrejduvannja jak suchasna systema stymuljuvannja praci riznykh kategorij personalu pidpryjemstva torghivli [Grading as a modern system of staff stimulating of various categories of personnel of trade enterprise]*, Kharkiv: *Biznes Inform*, no. 4, pp. 315–320.

УДК 338

Качур А.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки
Університету державної фіскальної служби України***Пронькіна І.В.***студентка
Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи
Університету державної фіскальної служби України***Kachyr Anna***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of International Economics
University of the State Fiscal Service of Ukraine***Pronkina Iruna***Student
NII Finance and banking
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ ПІД ВПЛИВОМ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

THE STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY UNDER THE INFLUENCE OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION

АНОТАЦІЯ

У статті показано передумови розвитку Четвертої промислової революції на наступні роки, визначено основні його чинники та наведено особливості, що визначатимуть структурну перебудову економіки. Проаналізовано тенденції та особливості розвитку національної економіки впродовж останніх років. Здійснено аналіз та систематизацію матеріалу, в якому висвітлено різні аспекти нового тренду розвитку економіки «Індустрія 4.0» (або Четвертої промислової революції). Наведено різні визначення та тлумачення Індустрії 4.0 та зроблено висновок, що основними поняттями, які використовуються для її пояснення, є «кіберфізичні системи», «промисловий Інтернет речей», «інтелектуальне виробництво», «віртуальна реальність». Здійснено узагальнююче тлумачення цих понять. Показано, що основне місце в Індустрії 4.0 займають інформаційно-комунікаційні засоби та технології, а це, своєю чергою, зумовлює підвищення значимості галузі ІТ. На основі проведених досліджень зроблено висновок, що Україна має достатній потенціал, щоб зайняти одне з провідних місць серед країн – лідерів нової концепції розвитку економіки. Для цього необхідна, зокрема, постійна взаємодія органів державної влади, промислових підприємств, ІТ-компаній, університетів, наукових інноваційних центрів (технопарків), науково-дослідних центрів тощо.

Ключові слова: Четверта промислова революція, економіка, Інтернет, революція, розвиток, цифрові технології.

АННОТАЦИЯ

В статье определены предпосылки появления и развития, приведены особенности Четвертой промышленной революции на последующие годы и основные факторы, которые будут определять структурную перестройку экономики. Проанализированы тенденции и особенности развития национальной экономики в последние годы. Проведены анализ и систематизация материала, в котором освещены различные аспекты нового тренда развития экономики «Индустрия 4.0» (или Четвертой промышленной революции). Приведены различные определения и толкования Индустрии 4.0 и сделан вывод, что основными понятиями, которые используются для ее объяснения, являются «киберфизические системы», «промышленный Интернет вещей», «интеллектуальное производство», «виртуальная реальность». Осуществлено обобщающее толкование этих понятий. Показано, что основное место в Индустрии 4.0

занимают информационно-коммуникационные средства и технологии, а это, в свою очередь, приводит к повышению значимости отрасли ИТ. На основе проведенных исследований сделан вывод, что Украина имеет достаточный потенциал, чтобы занять одно из ведущих мест среди стран – лидеров новой концепции развития экономики. Для этого необходимо, в частности, постоянное взаимодействие органов государственной власти, промышленных предприятий, ИТ-компаний, университетов, научных инновационных центров (технопарков), научно-исследовательских центров и т. п.

Ключевые слова: Четвертая промышленная революция, экономика, Интернет, революция, развитие, цифровые технологии.

ANNOTATION

The article presents the assumptions for the occurrence and development of the fourth industrial revolution for subsequent years. The trends and peculiarities of the development of national economy during the last years have been analyzed and revealed. The main opportunities and threats for the development of national economy in the conditions of the fourth industrial revolution have been presented. The strategies of economic development in the future and the mechanism of Ukraine's transition to the path of forward-looking development on the basis of innovations during the fourth wave of the industrial revolution have been proposed. Formed the directions for achieving of advanced development include: stimulating of high-tech production; large-scale implementation of e-government; introduction of smart city technology; stimulating of IT sector development and investment in innovations; stimulating of scientific research development. Also, The article analyzes and systematizes the material that covers the various aspects of the new trend of economic development "Industry 4.0" (or the Fourth Industrial Revolution). It provides different definitions and interpretations of Industry 4.0 and the conclusion that the basic concepts used to explain this are cyber physical systems, Industrial Internet of Things, intellectual production, virtual reality. A generalized interpretation of these concepts is carried out. It is shown that the main place in Industry 4.0 is occupied by information and communication tools and technologies, which in turn leads to increasing importance of IT sphere. On the basis of the studies it is concluded that Ukraine has the potential to occupy one of the leading places among the leaders of the new concept of economic

development. This requires, in particular, the constant interaction between public authorities, industrial companies, IT companies, universities, scientific innovation centers (technoparks), research centers, and so on. In addition, the development and implementation of Industry 4.0 requires significant investments in order to achieve long-term development based on innovation.

Key words: fourth industrial revolution, economics, Internet, revolution, development, digital technologies.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глибокі зміни в промисловості, що відбувалися впродовж XVIII–XX ст., спричинили зростання механізації, поділу праці, індустріалізації виробництва, зростання продуктивності праці, що, своєю чергою, сприяло автоматизації, інформатизації, а далі – появі цифрових технологій, «цифрової економіки», пов'язаних із початком Четвертої промислової революції, про яку говорили на 46-му Міжнародному економічному форумі в Давосі. Роботизація виробництва, поява нових технологічних платформ, біо- та нанотехнологій, Інтернету речей, штучного інтелекту, криптовалютних розрахунків кардинально змінюють світову та національну економіку. В умовах циклічності економічних перетворень в Україні нагально необхідним є проведення аналізу можливостей і загроз розвитку національної економіки та напрацювання стратегій і планів дій структурної перебудови національної економіки, що суттєво актуалізує дослідження вибраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню перспектив і проблем промислових революцій, зокрема Третьої і Четвертої, присвячено праці багатьох закордонних учених, зокрема: Е. Тофлера [19], К. Шваба [2], Дж. Ріфкіна [17], Д. Аджемоглу [18], В. Бек [21], Д. Бовикіна [22], П. Друкера [23], Дж. Гелбрейта [20]. Вітчизняні вчені також зробили значний внесок у розроблення проблем перебудови національної економіки, серед яких – В. Геєць [24], С. Гринкевич [25], А. Дука [16], А. Головкін [26], С. Іляшенко [15], Е. Максютіна [26] та ін. Проте невирішеними залишилися питання стратегії перебудови національної економіки в сучасних умовах. Особливої уваги заслуговує пропозиція нового визначення змін, що відбуваються, українського вченого-філософа К.В. Корсака [1]: ноорозвиток – прогрес людства на основі ноотехнологій, які роблять можливим поєднання зростання його чисельності з підвищенням якості і безпеки життя кожної людини; ноотехнології – виробничі й інші засоби, які являють собою мудро керовані людиною природні процеси, що виключає будь-яку шкоду для біосфери і самої людини [1]. На його думку, використання існуючих термінів, таких як «Четверта технологічна революція», має невідповідність звучання і змісту, а його текстуальне використання обов'язково виведе на хибний шлях і примусить даремно витрачати значні ресурси.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є аналіз можливостей та напрацювання стратегій структурної перебудови національної економіки в умовах Четвертої промислової революції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «промислова революція» позначає широкомасштабні соціальні та економічні зміни, які пов'язані з упровадженням нових технологій у систему суспільного виробництва. Першу промислову революцію пов'язують із переходом від ручної праці до машинної, від мануфактури до фабрики. Цей процес спостерігався у провідних західних державах у XVIII–XIX ст. Характерною рисою Першої промислової революції є стрімке зростання продуктивних сил на базі машинної індустрії та затвердження капіталізму як панівної світової системи господарства. Перша промислова революція пов'язана не просто з початком масового застосування машин, а й зі зміною всієї структури суспільства. Вона супроводжувалася різким підвищенням продуктивності праці, урбанізацією, збільшенням життєвого рівня населення, швидким економічним зростанням (до цього економічне зростання певних країн чи територій було помітним лише в масштабах століть). Характерними ознаками Другої промислової революції були електрика й нафта, які поступово витісняли пар як джерело енергії. На зміну винахідницьким пошукам геніїв-одинаків приходить проведення спільних наукових досліджень у лабораторіях та інститутах. Справжніми революційними змінами у перевезеннях і зв'язку була поява автомобілів, літаків, радіо, телебачення. Запровадження автоматизації та спеціалізації праці призвело до масового виробництва, гігантські корпорації та фінансові установи домінували у промисловості. Третя промислова революція (або цифрова революція) – це повсюдний перехід у суспільному виробництві до застосування інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяв формуванню постіндустріального суспільства. Комп'ютер, Інтернет та електроніка є ознаками цього етапу. У рамках Третьої промислової революції відбувалося зміщення центру прибутку від етапів виробництва до розроблення і дизайну; скорочення робітників, безпосередньо зайнятих у виробництві; заміщення централізованих моделей бізнесу розподіленими структурами з горизонтальною взаємодією [2].

Четверта промислова революція (20–30-ті роки XXI ст.) пов'язана з оцифровуванням, роботизацією усіх сфер життя та стиранням меж між людиною, технологіями і природою [4]. Очевидними ознаками цифрової економіки стали: скорочення кількості працівників, які безпосередньо зайняті виробництвом, зміни в організації бізнесу, що визначаються появою моделей бізнесу з розподіленими структурами та з горизонтальною взаємодією. На всесвітніх

форумах у Давосі в 2016–2018 рр. тема оволодіння Четвертою промисловою революцією, її впливу на економічне середовище та соціальний простір обговорювалася на основі дослідження К. Шваба *The fourth industrial revolution*. На думку К. Шваба, Четверту промислову революцію («Індустрію 4.0», еру кібер) пов'язують зі злиттям технологій і стиранням меж між фізичними, цифровими і біологічними сферами. Комбінація технологій, нові способи збору й аналізу даних, адитивні технології виробництва, штучний інтелект, біотехнології, робототехніка, нанотехнології, автономні транспортні засоби, 3D-друк, інновації – усе це характеризує Четверту промислову революцію [4]. Відбувається поява нових форм кооперації у вигляді технологічних платформ, smart- або digital-технологій (штучний інтелект, робототехніка, інтернет речей, 3D-друк, блокчейн, біотехнології, квантові обчислення), будуються технології мислення шляхом програмування [5].

Прогнозують, що основними технологіями Четвертої технологічної хвилі будуть: хмарні сервіси для всіх (2018 р.), роботи та їхні послуги (2021 р.), 3D-друк та виробництво – виникнення Інтернету речей (2022 р.), використання великої бази даних для прийняття рішень і тотальна цифрова присутність (2023 р.), технологічні імплантати (2023 р.), використання комп'ютерного інтерфейсу за допомогою зору, суперкомп'ютер у кишені (2023 р.), 3D-друк у медицині (2024 р.), система розумного будинку (2024 р.), тотальне обчислення й аналіз інформації (2024 р.), 3D-друк для споживачів (2025 р.), роботи витіснять найманих працівників (2025 р.), економіка спільного користування (2025 р.), безпілотні автомобілі (2026 р.), розумні міста (2026 р.), штучний інтелект для прийняття рішень (2026 р.), упровадження Blockchain (2027 р.), вертикальні ферми, голограми, аугментація людей (наприклад, імплантація відеокамер в очі, завантаження інформації в мозок та ін.), нанотехнології та ін. [6].

Вона становитиме новий вирішальний виклик не лише галузям економіки, а й деяким країнам світу. Країни, які є передовими у винайденні технологічних інновацій, матимуть перевагу у виробництві та експорті новітніх виробів та послуг, тоді як більшість виробництв, які мають у своїй структурі технологічні уклади попередніх рівнів, будуть різко зупиняти свою діяльність, що може стати поштовхом для такого процесу, як безробіття. При цьому країни, які покладаються на пасивні схеми економічного розвитку, не прикладають відповідних зусиль до власного технологічного розвитку, можуть утратити своє значення в економіці.

За словами вчених, ураховуючи сучасні умови глобалізації та швидкість появи різноманітних тенденцій, Україні необхідно увійти до регіонального інтеграційного об'єднання, адже Україна – одна з тих країн у Європей-

ському економічному просторі, які не зробили крок для поліпшення та вступу в інтеграційне об'єднання.

За умов глобалізації світогосподарських зв'язків великого значення на світовому ринку високотехнологічних товарів і послуг набувають міжнародне партнерство, залучення зарубіжних інвесторів до розвитку вітчизняної інноваційної сфери та використання можливостей міжнародної співпраці, у тому числі й у науковій сфері. Тому надзвичайно актуальним є визначення ролі та можливостей участі України в інноваційних програмах, зокрема тих, що реалізуються Європейським Союзом, у зв'язку з вибраним вектором розвитку вітчизняної економіки. ЄС у формуванні стратегії міжнародної інноваційної співпраці спирається на диференційований підхід до фінансування проектів стосовно «третьох» країн. Так, у 2015 р. Україна стала асоційованим членом Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Участь у цій програмі дало однакові права вітчизняним та європейським партнерам, зокрема впливати на формування положень програми [10].

Щодо України, то, на думку дослідників, її національне господарство перебуває на другій хвилі технологічного розвитку з незначними елементами третьої. Рівень конкурентоспроможності економіки України порівняно з іншими державами світу невисокий. Так, у 2017 р. серед держав світу Україна посіла 85-е місце. Варто зазначити, що Польща у цьому рейтингу перебувала на 36-му місці, США – на третьому. Динаміка індексу конкурентоспроможності України починаючи з 2012 р. (73-є місце) спадна, що, звісно, є негативним явищем [11].

Тому структурна перебудова національної економіки України буде реалізовуватися в умовах трансформаційного падіння та перехідного періоду, що накладеться на структурну кризу та спадний економічний цикл. Характерними особливостями розвитку національної економіки України впродовж останніх років є посилення впливу циклічності, світових кризових явищ та внутрішніх реформ і трансформацій на уповільнення темпів економічного зростання після 2008 р. та в 2013–2017 рр. [12].

Серед додаткових можливостей, якими можна буде скористатися на етапі настання Четвертої промислової революції, для України будуть: загальне зростання попиту на продукцію та послуги у світовому масштабі; підвищення якості виробництва товарів та послуг; загальне підвищення фондівіддачі та зменшення трудозатрат; можливості для збільшення продуктивності; полегшення можливостей підготовки спеціалістів он-лайн; поява нових форм організації праці та утримання робочої сили; більша ефективність бізнесу за рахунок зменшення затратності виробництва; побудова сервісної економіки нового типу; значний рівень індивідуалізованості підприємницької діяльності; стимулювання

чесних конкурентних відносин; суттєве зростання значимості боротьби за інтелектуальний капітал та розвиток економіки знань; розвиток Інтернету речей (internet of Things – IoT), що дає змогу змінити та додати нові функції речам, під'єднавши їх до мережі, розвиток розумних міст; поява криптовалют (біткойнів), які поєднані у блокчейни, що видозмінить фінансову систему майбутнього (табл. 1).

Стосовно України, то, незважаючи на економічний спад, вона має значний потенціал для інноваційного розвитку. Україна входить до TOP-50 інноваційних економік світу, за даними агенції Bloomberg (41-ша позиція). При цьому найменш ефективним складником інноваційності економіки України є держава (державне регулювання). Зважаючи на викладене вище щодо зменшення ролі держави в умовах Четвертої промислової революції, у майбутньому цей чинник буде менш значущим. За наявними даними [13], у 2015 р. у світових рейтингах знань та інновацій Україна зайняла достатньо високі позиції: за створенням знань – 14-ту; за ефективністю використання інновацій – 15-ту; за обсягами видатків на освіту – 18-ту; за кількістю поданих заявок на патентування – 19-ту; за кількістю випускників ВНЗ у галузі науки і техніки – 20-ту; за кількістю працівників у сфері надання знаньесемних послуг – 39-ту [14]. За складниками глобального інноваційного індексу Україна займає високі позиції за продуктивністю, виробничою доданою вартістю, концентрацією наукових досліджень, інтенсивністю досліджень та розробок.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що для України є можливою реалізація двох клю-

зових стратегій розвитку економіки в умовах настання Четвертої промислової революції:

1. Поступова адаптація до нових економічних умов зі стимулюванням розвитку інформаційних технологій та інновацій і розвитку економіки знань.

2. Стратегія тотального випередження, яку, на нашу думку, неможливо здійснити миттєво. Реалізація цієї стратегії є менш реалістичною і передбачає швидку адаптацію національної економіки до Четвертої промислової революції.

Хотілося б відзначити ще й те, що морально застаріла інфраструктура є одним з основних гальм на шляху до Четвертої промислової революції, і про виправлення цієї ситуації має подбати саме держава. Окрім того, державні інституції повинні стати партнерами нової бізнес-генерації: активно підтримувати інновації, створювати спеціалізовані установи, технологічні й індустріальні парки, підтримувати або навіть впроваджувати венчурні фонди тощо.

Отже, основним завданням влади на цьому етапі повинні бути законодавчі зміни, що стосуються стимулювання та підтримки розвитку малого бізнесу, адже саме малі підприємства є основою інноваційного розвитку будь-якої економіки. Водночас сучасний вітчизняний бізнес потребує реформування, адже більшість галузей, у яких проводиться господарська діяльність, є вже технологічно застарілими і не відповідають сучасним потребам.

Розум людини є ключовим елементом поліпшення життя. Воно може відбуватися за рахунок підвищення рівня інтелекту людей, досвіду та знань працівників. І найпростіше, що потрібно для цього, – постійне багаторівневе навчання через сучасну електронну систему.

Таблиця 1

№	Інновація	Можливості для перебудови національної перебудови
1	Можливість open-type-навчання	Доступ до якісної освіти, швидка адаптація навчальних курсів до потреб ринку
2	Електронні побутові прилади, підключені до Інтернету	Узгоджена взаємодія побутових приладів, їхній зв'язок із мережами
3	Електронний банкінг, Інтернет-бізнес (Інтернет-торгівля, віртуальні підприємства тощо), що розглядаються як єдина система	Спрощення розрахунків та фінансових транзакцій, гнучкість і адаптивність до змін умов зовнішнього середовища
4	3D-друк промислових і побутових продуктів	Індивідуалізація виробництва, можливість споживача самостійно виготовити те, що йому потрібно
5	Автоматичні безлюдні заводи, до яких через Інтернет підключені продукти, які вони виробляють, та їхні споживачі	Зниження собівартості, підвищення продуктивності, адаптивне виробництво і логістика, кастомізація продукції. Об'єднання попиту і пропозиції
6	Нові форми організації праці. Поширення дистанційної форми організації праці	Зручний графік роботи, самостійне планування робочого часу, можливість працювати у будь-якій країні, не виходячи з дому, чи з будь-якого місця без обов'язкової присутності в організації-роботодавці
7	Штучний інтелект в управлінні	Підвищення якості управлінських рішень, швидкість реагування
8	Різке прискорення технологічних змін	Зростання продуктивності в економіці, вивільнення трудових ресурсів. Збільшення затребуваності висококваліфікованої праці
9	Електронне врядування	Швидкісні онлайн-комунікації між органами влади та громадянами, можливість дистанційного вирішення питань. Зменшення ролі держави та необхідності державного втручання

Джерело: сформовано на основі [12–14]

Зрозуміло, що Україна стане процвітаючою державою тільки тоді, коли вона зможе комплексно й ефективно освоїти у своїх інтересах території та ресурси, якими володіє. Але зробити це надзвичайно важко в ролі аутсайдера світогосподарських зв'язків, тому надзвичайно актуальним стає питання тісної економічної і технологічної співпраці з розвинутими країнами, її входження до міжнародних науково-технічних потоків, що вимагає від України модернізації вітчизняного виробництва, забезпечення конкурентоспроможності основних галузей промисловості. Значною мірою це зумовлено необхідністю формування ефективного механізму реалізації інноваційного потенціалу. Зниження обсягів державного фінансування науково-дослідних робіт у роки розбудови незалежної держави призвело до ослаблення традиційних підприємств інноваційного сектору економіки – науково-дослідних та проектно-технологічних інститутів, конструкторських бюро та лабораторій вищих навчальних закладів [8].

Новостворені альтернативні інноваційні структури (невеликі науково-технічні, науково-виробничі, проектні фірми, інженерні центри тощо) в умовах скорочення платоспроможного попиту на інноваційну продукцію і низької інвестиційної активності мають фінансові та організаційні труднощі, що гальмують їхню діяльність. Венчурне підприємництво, яке в повоєнний період у США та країнах Західної Європи було одним із головних чинників бурхливого розвитку галузей високих технологій, в Україні знаходиться на стадії становлення. Для виходу з кризи необхідно змінити технологічну парадигму і надати економічному розвитку інноваційного характеру [16].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, на основі системного аналізу літературних джерел виділено позитивні та негативні наслідки зміни в структурі економіки (як існуючих, так і прогнозованих), створені у руслі Четвертої промислової революції. Показано, що Україна вступає в нинішню епоху кардинальних глобальних трансформацій з істотно деформованою структурою економіки, яка за період державної незалежності зазнала очевидного структурного спрощення та наблизилася до структурних характеристик менш розвинених країн світу. Для України важливим завданням є вибір та реалізація стратегії розвитку економіки в умовах настання Четвертої промислової революції на основі поступової адаптації до нових економічних умов зі стимулюванням розвитку інформаційних технологій та інновацій і розвитку економіки знань, що буде зорієнтована на: стимулювання високотехнологічного виробництва та високотехнологічного експорту, розвитку інновацій; широкомасштабне впровадження електронного врядування на всіх рівнях; упровадження технологій smart city; стимулювання розвитку IT-сектору та капіталовкладень в ін-

новації; стимулювання розвитку наукових досліджень; реформування фінансового сектору; побудову дорожніх карт цифрових змін в агросекторі, машинобудуванні, легкій промисловості, енергетиці, туризмі, гірничодобувній промисловості. Для стимулювання розвитку цифрової економіки Україні варто орієнтуватися на Цифровий порядок денний для Європи. Перспективними з погляду подальших досліджень можуть стати дослідження розвитку потенціалу української економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Корсак Ю.К. Ноотермінологія та успішність дій сучасного людства. *Науковий вісник України*. 2016. Вип. 111(8). С. 174–176.
2. Шваб К. Четвертая промышленная революция, 2017. URL: <https://cdn.eksmo.ru/v2/ITD000000000819325/read/full#features/7> (дата звернення: 15.05.2019).
3. Жулин О.В. Перспективи і загрози соціально-економічного розвитку України в умовах Четвертої промислової революції. *Економіка та управління на транспорті*. 2017. Вип. 4. С. 97–108.
4. Шваб К. Четвертая промышленная революция. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution> (дата звернення: 15.05.2019).
5. Матюшенко І.Ю. Перспективи розвитку конвергентних технологій у країнах світу та Україні для вирішення глобальних проблем: монографія. Харків: Єдиний власник Л.М. Лібуркіна, 2017. С. 448.
6. Перспективи і загрози соціально-економічному розвитку України в умовах Четвертої промислової революції. 2017. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjb_c-5y9LiAhUDAlAKHfYwDikQFjAAegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Fpublications.ntu.edu.ua%2F2017-04%2F097108.pdf&usg=AOvVaw0m_TlItkHfllc8nqw5lke (дата звернення: 15.05.2019).
7. Сіденко В. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України. Аналітична доповідь. Київ: Заповіт, 2017. С. 182.
8. Трансформація національної економіки в глобальному вимірі. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi508fRzNLiAhWdKFAKHS8zCuYQFjAAegQIBBAC&url=http%3A%2F%2F2Feconomyandsociety.in.ua%2Fjournal%2F16_ukr%2F32.pdf&usg=AOvVaw3c7z2oSfMA8LRXaX8dbq-u (дата звернення: 16.05.2019).
9. Клименко І.В., Харахшвілі Ю.М., Шаров О.М. Україна в інтеграційних процесах на пострадянському просторі: моделювання альтернатив: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2013. С. 90.
10. Баула О.В., Савош Л.В., Лютак О.М. Перспективи інноваційного розвитку економіки України у контексті інноваційного табло ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 12(1). С. 24–28.
11. Глобальний інноваційний індекс. Людський фактор інновацій. 2015. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/gii-full-report-2015> (дата звернення: 16.05.2019).
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2019).
13. Звіт глобального індексу талантів: прогноз до 2015 року. URL: http://www.globaltalentindex.com/pdf/Heidrick_

- Struggles_Global_Talent_Report.pdf (дата звернення: 16.05.2019).
14. Топ-5 галузей економіки, які першими в Україні прийматимуть зарубіжних інвесторів. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2015/12/8/570529/> (дата звернення: 16.05.2019).
 15. Ілляшенко С.М. Перспективи і загрози Четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 1. С. 11.
 16. Дука А. Інноваційний вимір глобалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. Вип. 99–100. С. 64–68.
 17. Рифкін Дж. Третя промислова революція: Як горизонтальні взаємодії змінюють енергетику, економіку і мир в цілому. Москва, 2014. С. 410.
 18. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ: Наш формат, 2016.
 19. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ: Всесвіт, 2000. С. 480.
 20. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Москва, 2004. С. 602.
 21. Бек В. Win-Win стратегія для IT-галузі. URL: <http://biz.nv.ua/ukr/experts/back/win-win-strategija-dlja-it-galuzi-243352.html> (дата звернення: 16.05.2019).
 21. Бовыкин Д. Промышленная революция. URL: <https://postnauka.ru/faq/48275> (дата звернення: 16.05.2019).
 22. Друкер П.Ф. Бизнес и инновации / пер. с англ. Москва: Вильямс, 2007. С. 432.
 23. Гесць В. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 4–17.
 24. Гринкевич С.С. Особливості формування трудового потенціалу в умовах інформаційного суспільства. *Сталит розвиток економіки*. 2011. № 1(4). С. 158–162.
 25. Максютіна Е.В., Головкин А.В. Неоиндустриализация экономики на основе технологий Четвертой промышленной революции и развития человеческого капитала (ЕКOPROM 2016) : Международная научно-практическая конференция, г. Москва, 16 февраля 2018 р. Москва, 2018. С. 211–222.
 - с-5y9LiAhUDaIAKHfYwDikQFjAAegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Fpublications.ntu.edu.ua%2F%2F2017-04%2F097108.pdf&usg=AOvVaw0m__TltkHfllc8nqw5lke.
 7. Structural Transformations in the World Economy: Challenges for Ukraine / Analytical Report / V. Sidenko (Project Manager), etc. - Kyiv: Testament, pp. 182.
 8. Transformation of the national economy in the global dimension. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi508fRzNLiAhWDKFAKHS8zCuYQFjAAegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Fecconomyandsociety.in.ua%2Fjournal%2F16_ukr%2F32.pdf&usg=AOvVaw-3c7z2oSfMA8LRXaXd8bq-u.
 9. Ukraine in the integration processes in the post-Soviet space: modeling of alternatives: analyst. Add / I. V. Klymenko, Yu. M. Kharazishvili, A. M. Sharov, I. V., Kyiv, pp. 90.
 10. Baula O.V. Prospects of innovation development of Ukraine's ecology in the context of the EU invoicing table, O. V. Baula, L. V. Savosh, A. M. Lutak, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy, vop 12 (1). pp. 24–28.
 11. The Global InnovationIndex. The Human Factor in Innovation. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/gii-full-report-2015>.
 12. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 13. The global talent index report. URL: http://www.globaltalentindex.com/pdf/Heidrick_Struggles_Global_Talent_Report.pdf.
 14. Top 5 branches of economy, which will be the first in Ukraine to accept foreign investors. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2015/12/8/570529>.
 15. Ilyashenko S. M. (2016) Prospects and threats of the fourth industrial revolution and their consideration when choosing strategies for innovation growth [Marketing and management of innovations], no. 1, pp. 11–20.
 16. Duko A. Innovative Dimension of Globalization. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy, vop 99–100, pp. 64–68.
 17. Rifkin J. (2014) Third industrial revolution: How horizontal interactions change energy, economy and the world as a whole, pp. 410.
 18. Ademoglu D. (2016) Why do nations collapse? The Origin of Power, Wealth and Poverty.
 19. Toffler E. Third Wave, Kyiv: Kind. house "Universe", pp. 480.
 20. Galbraith J. (2004) New Industrial Society, Transittkniga, pp. 602.
 21. Beck V. Win-Win Strategy for IT Industry. URL: <http://biz.nv.ua/ukr/experts/back/win-win-strategija-dlja-it-galuzi-243352.html>
 22. Bovykin D. Industrial Revolution. URL: <https://postnauka.ru/faq/48275>.
 23. Druker P.F. (2007) Business and Innovation: Per. from English, pp. 432.
 24. Heyets V. (2015) Overcoming quasi-market – the path to an investment-oriented model of economic growth [Economy of Ukraine], no. 6, pp. 4–17.
 25. Grinkevich S. S. (2011) Peculiarities of the formation of labor potential in the conditions of information society [All-Ukrainian Scientific and Production Magazine: Sustainable Development of the Economy], no. 1 (4), pp. 158–162.
 26. Maksyutina E.V., Golovkin A.V. (2016) Neo-industrialization of the economy on the basis of the technologies of the fourth industrial revolution and the development of human capital. Proceedings of the international Scientific-Practical Conference (Ukraine, Kyiv, from Poltiyeh Institute), pp. 211–222.

REFERENCES:

1. Korsak Y.K. (2016) Nooterminology and the success of modern mankind. Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific works, vop. 111 (8), pp. 174 - 176.
2. Schwab K. (2017) The Fourth Industrial Revolution, pp. 208. URL: <https://cdn.eksmo.ru/v2/ITD000000000819325/read/full#features/7>.
3. Zhulin O. V. (2017) Prospects and threats of socio-economic development of Ukraine in the conditions of the Fourth Industrial Revolution [Economics and management in transport], vop. 4, pp. 97–108.
4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution>.
5. Matyushenko I. Y. (2017) Rospects of development of converging technologies in the countries of the world and Ukraine for solving global problems: monograph. Kharkiv: Sole Proprietor L. M. Liburkina, pp. 448.
6. PERSPECTIVES AND THREATS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjb_

УДК 659.1:339.138

Кітченко О.М.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і маркетингу
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»***Ібрагімов Т.Н.***магістр
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»***Kitchenko Olena***Candidate of Economical Sciences, Docent,
Associate Professor at the Department of Economics and Marketing
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»***Ibragimov Teimur***Master of the Department of Economics and Marketing
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»*

SOCIAL MEDIA MARKETING ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОСУВАННЯ ПРОДУКТІВ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНОК

SOCIAL MEDIA MARKETING, AS A TOOL TO PROMOTE THE COMPANY'S PRODUCTS TO THE MARKET

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто можливості використання Інтернету, соціальних мереж та різних цифрових інструментів для підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств та брендів. Використання інструментів Social Media Marketing (SMM) стає невід'ємною частиною бізнес-процесів та не потребує значних фінансових вкладень порівняно з класичними інструментами реклами. Установлено, що SMM почав розвиватися завдяки бурхливому росту соціальних мереж. Сьогодні виділяють значну кількість соціальних мереж, із яких найбільшими є Facebook, Twitter, Pinterest та ін. Необхідність використання SMM найбільше пов'язана з тим, що споживач перестав реагувати та сприймати класичні рекламні інструменти, ефективність яких знижується. Розглянуто найбільш популярні інструменти просування, які застосовуються в SMM. Відзначено, що існує значна кількість комбінацій застосування описаних інструментів. Досліджено, що SMM має низку негативних та позитивних рис, опис яких представлено. Зазначено, що найбільш суперечливою сьогодні є оцінка ефективності заходів SMM. Саме оцінка ефективності SMM потребує подальших суттєвих досліджень.

Ключові слова: просування, підприємства, маркетинг, бренд, Інтернет-маркетинг, реклама, ефективність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены возможности использования Интернета, социальных сетей и различных цифровых приложений для повышения эффективности деятельности отечественных предприятий и брендов. Использование инструментов Social Media Marketing (SMM) становится неотъемлемой частью бизнес-процессов и не требует значительных финансовых вложений по сравнению с классическими инструментами рекламы. Установлено, что SMM начал развиваться благодаря бурному росту социальных сетей. Сегодня выделяют существенное количество социальных сетей, из которых крупнейшими являются Facebook, Pinterest и др. Необходимость использования SMM в значительной степени связана с тем, что потребитель перестал реагировать и воспринимать классические рекламные инструменты, эффективность которых снижается. Рассмотрены наиболее популярные инструменты продвижения,

которые применяются в SMM. Отмечено, что существует значительное количество комбинаций использования описанных инструментов. Установлено, что SMM имеет ряд негативных и позитивных сторон, описание которых представлено. Отмечено, что наиболее противоречивой сегодня является оценка эффективности мероприятий по SMM. Именно оценка эффективности мероприятий по SMM требует дальнейших существенных исследований.

Ключевые слова: продвижение, предприятия, маркетинг, бренд, Интернет-маркетинг, реклама, эффективность.

ANNOTATION

The article discusses the possibilities of using the Internet, social networks and various digital applications to improve the performance of domestic enterprises and brands. Using tools Social Media Marketing (SMM) becomes an integral part of business processes, and does not require significant financial investments, compared with the classical advertising tools. The growing popularity of social networks requires entrepreneurs to introduce SMM tools for further business development, increasing sales of goods, winning new market segments, and retaining market leadership. The most popular world social networks for today are considered, statistics of their growth is given. Like any internet marketing tool, promotion on social networks has its own specifics. The specific features of SMM are discussed from the point of view of both entrepreneurs and users. To eliminate errors that occur in the process of using SMM tools, it is necessary to investigate this phenomenon in more detail and understand the further mechanism of using SMM, this is what determines the relevance of the research topic. The modern development of SMM began thanks to the rapid growth of social networks. At present, a significant number of social networks are distinguished, of which the largest are Facebook, Pinterest and others. The need to use SMM is largely due to the fact that the consumer has stopped responding and perceiving classical advertising tools, the effectiveness of which decreases. The most popular promotion tools that are used in SMM are considered, their detailed description is given, their advantages and difficulties of use are considered. The mechanism of using some of them is described. It is noted that there are a significant number of combinations of the use of the presented tools. We consider the

negative and positive aspects of the use of SMM in the activities of enterprises. Examples of using SMM tools are given. It is noted that consumers today trust information obtained from social networks, more often than advertisements. It is noted that the most controversial today is the evaluation of the effectiveness of SMM activities. It is the evaluation of the effectiveness of SMM measures that requires substantial further research.

Key words: promotion, enterprises, marketing, brand, internet marketing, advertising, efficiency.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За останні декілька років соціальні мережі перетворилися з простого цифрового каналу спілкування друзів один з одним на один із найпотужніших інструментів цифрового маркетингу, який використовують великі бренди та малі підприємства. Використання Інтернету, соціальних мереж, мобільних додатків та інших технологій цифрового зв'язку стало частиною повсякденного життя мільярдів людей, саме ця особливість дає брендам можливість доводити потрібну їм інформацію до потенційних споживачів або цільових груп. Це виявилось економічно ефективним способом просування свого бізнесу, який не вимагає великої кількості фінансових вкладень. Із кожним роком усе більше компаній використовують інструменти Social Media Marketing (SMM) для різного роду цілей, починаючи від новин про створення нового продукту і закінчуючи інформуванням про розпродажі. З ростом популярності соціальних мереж багато підприємств роблять спроби впровадження цього маркетингового інструменту для розвитку свого бізнесу, продажу товарів тощо. Однак подібно до інших інструментів Інтернет-маркетингу просування в соціальних мережах має свої нюанси, свої упередження з боку бізнесменів і свої міфи з боку користувачів, саме це й зумовило актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Сьогодні існує цікава тенденція: більшість літератури, що пов'язана з питаннями SMM, або має зарубіжне коріння і її дуже складно пристосовувати для вітчизняних реалій у силу різного менталітету наших країн, або існують книги вітчизняних авторів, в яких важко знайти цікаву та по-науковому корисну інформацію. Але все-таки існує значна кількість літератури як наукового, так і популярного характеру, в якій дуже чітко, стисло та на високому методичному рівні розглянуто проблеми сучасного SMM. Так, серед іноземних фахівців слід виділити дослідження Д. Кенеді та К. Уелш-Філіпса [1], К. Сміта [2], Ф. Барден, Н. Рєкхем, І. Манн, О. Іванова, М. Куна та ін. Серед вітчизняних науковців можна виділити праці Н.Л. Савицької [3], І.В. Лилик, [4], М.А. Окландера [5], Т. Данько, С.М. Іляшенка та ін. Така кількість науковців, що працюють над проблемами розвитку та впровадження в діяльність підприємств SMM,

певною мірою свідчить про високий ступінь дослідження даної проблеми, але ще залишається велике коло питань, які потребують подальшої наукової дискусії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні виникає необхідність у більш глибокому та широкому висвітленні питань, пов'язаних з упровадженням інструментів SMM у діяльність вітчизняних підприємств, а також у дослідженні основних переваг та недоліків SMM в діяльності підприємств.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Як і будь-який інструмент маркетингу, SMM має два протилежних боки. З одного боку, це гарантований прибуток та широка впізнаваність із боку цільової аудиторії, особливо якщо SMM використовується правильно й ефективно. З іншого боку, необдумане використання SMM може виявитися шкідливим для бізнесу та його репутації. Саме тому для усунення помилок, що виникають під час використання інструментів SMM, необхідно більш детально дослідити це явище та зрозуміти механізм використання SMM.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Швидкий розвиток маркетингу в соціальних мережах на просторах колишнього СНД учасники ринку пов'язують із появою та активним розвитком такої соціальної мережі, як «ВКонтакте». Коли кількість акаунтів у системі почала обчислюватися не тисячами, а мільйонами, бізнес почав використовувати цю соцмережу для просування власного бізнесу та продуктів.

Social Media Marketing (SMM, CMM) – це один із нестандартних способів просування контенту в бізнесі, який полягає у залученні на сайт цільової аудиторії із соціальних мереж, форумів, веб-блогів. Саме для досягнення цього фахівці займаються розробленням та побудовою маркетингових комунікацій, під якими розуміють діяльність, що забезпечує передачу інформації про бренд або про компанію цільовій аудиторії [6]. Презентація підприємства в мережі Інтернет стає просто необхідною в процесі руху продукту за класичним життєвим циклом, тому просування бізнесу в соціальних мережах сьогодні є невід'ємною частиною формування іміджу бренду.

Соціальні мережі почали активно створюватися і розвиватися в першій половині 2000-х років, але популярності набрали вже в другій половині 2000-х. Статистичні дані StatCounter [7] свідчать, що сьогодні найбільш популярними соціальними мережами світу є Facebook, Pinterest, Youtube, Instagram, «ВКонтакте» та ін. Найпопулярнішими соціальними мережами, де використовуються інструменти SMM, є:

1. «ВКонтакте» – одна з найпопулярніших у СНД соціальних мереж з аудиторією в 97 млн активних користувачів на місяць [8]. Соцмережа дає змогу розміщувати контент будь-якого формату: відео, фото, аудіо, текст.

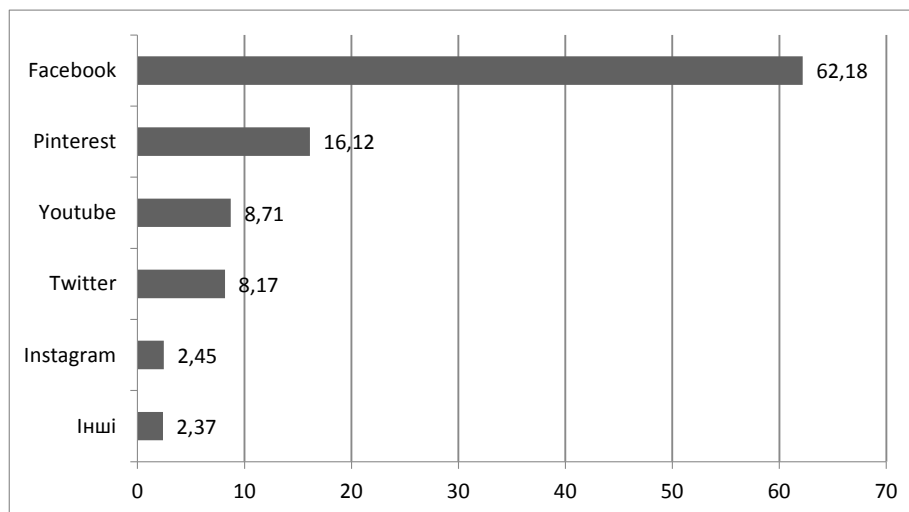

Рис. 1. Найбільш популярні соціальні мережі світу

2. Facebook – тут зареєстрована більш доросла аудиторія [9], тому ресурс вважається одним з оптимальних для B2C-бізнесу.

3. «Однокласники» – є аналогічною «Вконтакте» соціальною мережею.

4. Instagram – мережа, що зарекомендувала себе як найкраща на пострадянському просторі для візуальної презентації товарів і послуг, нею користується переважно молода аудиторія. Можна розміщувати фото- і відеоконтент.

5. YouTube – основний формат відеоконтенту.

Популярність і аудиторія вищезазначених соцмереж із кожним роком зростає настільки швидко, що ігнорування такого каналу комунікації йде тільки на шкоду бізнесу, тому використання інструментів SMM дає змогу ефективніше досягати цілей і завдань, що були поставлені перед бізнесом [10].

Протягом доби людина бачить велику кількість реклами, тому в умовах перенасиченості інформаційного простору знижується сприйняття реклами користувачем. SMM допомагає вирішити цю проблему за рахунок унікального й актуального контенту, генерація якого необхідна для того, щоб зацікавити людину і залучити аудиторію. Для успішної реалізації SMM-стратегії існує певний перелік найпопулярніших інструментів просування, які використовують бренди у своїй роботі:

1. Контент-маркетинг – є найголовнішим інструментом просування. У перекладі з англійської content – задоволення, being content with – бути задоволеним чи наповненим змістом. Сьогодні це слово розуміється як зміст, який споживає аудиторія, або наповнення чим-небудь уваги аудиторії. Існує чотири види контенту:

- зображення – один із найпростіших для сприйняття аудиторією видів контенту, сюди входять цікаві фото, графіки, смішні картинки;

- відео – один із найпопулярніших видів контенту з огляду на легкість його сприйняття на відмінну від тексту. Такий контент сприйма-

ється простіше за рахунок того, що людині не потрібно його візуалізувати, але водночас він є складним та дорогим у виробництві;

- текстовий – складніше сприймається аудиторією через необхідність його візуалізації. Для поліпшення його сприйняття необхідно комбінувати текст, наприклад із цікавими зображеннями чи відео;

- аудіо – музичні файли, аудіокнижки, навчальні уроки та ін. [11].

2. Конкурси – різновид інструментів, що використовує SMM. Конкурси проводяться для залучення уваги споживачів, які шукають можливості висловити свої творчі задуми, чи для мотивування шанувальників бренду до нової діяльності. Також це дуже вигідно для компанії, тому що надає безмежний арсенал нових ідей, які вигадують та надають самі споживачі.

Так, під час проведення конкурсів споживачам пропонується взяти в ньому участь, в обмін на це вони можуть виграти приз за виконання певних умов, що пропонуються організаторами. Виконуючи, наприклад, репост запису (від англ. repost – копіювання запису до себе на сторінку в соціальній мережі), користувач отримує шанс виграти приз, а адміністратор спільноти або сторінки отримує безкоштовну рекламу та високу залученість із боку користувачів.

3. Робота з лідерами думок, або трендсетерами, тобто тими, хто є основними популяризаторами будь-яких думок, ідей, трендів. Саме так звані інфлюенсери (від англ. influence – вплив) залучаються підприємствами для популяризації свого бренду та підвищення активності в продажах продукту в мережі. Це можуть бути зірки шоу-бізнесу, відомі люди, популярні блогери, яким довіряє певна аудиторія.

Механізм, за яким працює така система, простий. Так, лідер думок, наприклад, залишає на своїй сторінці в соціальній мережі відгук про продукт, надаючи його фотографією або відео, де показаний процес використання.

4. Ведення сторінки в соціальних мережах – оновлення контенту на сторінці або в спільнотах, відповіді на запитання користувачів, проведення конкурсів.

5. Хештеги (від англ. hash – знак «решітка» + tag – мітка) – це слово або фраза, що характеризує текст, зображення або відео, під яким він стоїть, з підставленим перед цим символом решітки # [12]. Використання хештегів значно спрощує пошук користувачами релевантної інформації за необхідним їм пошуковим запитом.

Описані вище інструменти просування є найпопулярнішими і найбільш використовуваними SMM-фахівцями. Але варто відзначити, що існує велика кількість комбінацій і варіацій застосування цих інструментів залежно від цілей та етапів проведення SMM-кампанії.

Необхідно відзначити, що SMM як метод просування бренду або товару має низку позитивних і негативних боків. Позитивні боки маркетингу в соціальних мережах:

Застосування елементів SMM-просування значно дешевше, ніж використання інших маркетингових заходів. Майже всі соціальні мережі, в яких може бути представлений бізнес, безкоштовні, однак якщо підприємець має бажання привернути на свій майданчик цільову аудиторію, щоб конвертувати трафік у продажі, необхідно подумати про застосування рекламних заходів у соціальних мережах або про проведення повноцінної SMM-кампанії.

2. Практично необмежена аудиторія, яка може стати потенційним клієнтом. Сьогодні великі компанії прагнуть використовувати всі можливості соціальних мереж для популяризації свого бренду і донесення потрібної інформації користувачам. Безліч відомих брендів, такі як Apple, Microsoft, GoPro, представлені в соціальних мережах Facebook, YouTube або Twitter.

3. Підвищення лояльності до бренду з боку споживача. Спілкування з користувачами, яке можна вести за допомогою соціальних мереж, робить їх потужною платформою для створення більш тісного зв'язку з клієнтами та формує лояльність до бренду. Споживач не відноситься до просування в соціальних мережах як до реклами в чистому вигляді, отже, він довіряє цій інформації більше, ніж рекламним оголошенням.

4. Можливість дізнатися більше про споживачів та їхні потреби. Застосовуючи у своїй діяльності зворотний зв'язок (частіше за все коментарі та відгуки), можна отримати детальну інформацію про те, чим задоволені, що бентежить клієнтів та які проблеми вони бажають вирішити, використовуючи продукт. Такий зворотний зв'язок дає змогу чітко відстежувати та реагувати на всі запити та дії споживачів у бік бренду [13].

5. Висока ймовірність вірусності контенту. Однією з величезних переваг соціальних мереж є те, що інформація там поширюється зі швидкістю розповсюдження вірусів, тобто дуже швидко. Отже, споживач може розповсюджува-

ти інформацію про продукт чи бренд із величезною швидкістю, поширюючи її безкоштовно. Показовим є приклад компанії Wendy's. Американець Картер Уілкерсон запитав у Twitter-аккаунті Wendy's, скільки перепостів потрібно, щоб отримати річний запас курки, й отримав відповідь: «18 мільйонів». Користувачі соцмережі не залишилися байдужими до прохання Уілкерсона, і за два дні пост набрав понад 931 тис ретвітів і понад 240 тис лайків [14; 15].

6. Можливість швидко реагувати та адаптуватися під час кризи. Досить часто, особливо під час форс-мажорних ситуацій або кризових явищ, у споживачів виникають питання, як компанія буде реагувати на певний стан речей чи як вона буде намагатися змінити ситуацію на краще. Для того щоб у споживача не склалася хибна думка, що компанія чи бренд не в змозі вирішити або поліпшити ситуацію, необхідно швидко реагувати на такі речі. На допомогу може прийти Twitter, де можна швидко відповісти на всі проблемні питання.

На протигагу значній кількості позитивних моментів можна вказати на низку мінусів.

По-перше, це очевидна трудомісткість процесу. Генерація великої кількості контенту, особливо в ситуації, коли підприємство намагається заявити про себе відразу на декількох рекламних майданчиках, вимагає суттєвих трудових витрат, що, своєю чергою, робить виробництво контенту дорогим. Для того щоб залишатися цікавими для аудиторії, необхідно майже кожного дня генерувати цікавий контент та оновлювати соціальні сторінки. Усе це потребує багато часу та зусиль, особливо коли необхідно ставити та відповідати на запитання та коментарі аудиторії

По-друге, існують певні ризики негативної реклами. Маркетинг у соціальних мережах – дуже потужний інструмент для просування компанії, але він також може використовувати ту ж силу, щоб зруйнувати або негативно вплинути на бізнес, тому підходити до кожної нової публікації необхідно, ретельно вибираючи тему та аналізуючи навколишній світ. Так, наприклад, питання гендерної нерівності викликають безліч проблем та можуть бути використані проти бренду і стати негативним рекламним досвідом [16]. Без належного управління негативна реклама може стати вірусною та нанести неправної шкоди репутації бізнесу.

По-третє, маркетинг у соціальних мережах часто притягує негатив. Як і будь-яке відкрите середовище, Інтернет кишить найрізнішими типами людей, і не завжди вони добрі, чесні й відкриті. Завжди необхідно пам'ятати про існування так званих шахраїв, спамерів, хейтерів, тролів та інших зловмисників, які, частіше за все, спеціально намагаються завдати шкоди бренду чи продукту в Інтернеті. За допомогою негативних коментарів вони поширюють неправдиву та негативну інформацію про бренд чи продукт.

По-четверте, це складність розрахунку ROI. В Інтернет-маркетингу показник ROI (return on investment) – це коефіцієнт повернення інвестицій. Він відображає рентабельність вкладень [17], простими словами, який результат буде отриманий після вкладання коштів. Рахувати ROI необхідно для того, щоб зрозуміти рентабельність проектів, прийняти вірне управлінське рішення і уникнути помилок.

Одне з досліджень показало, що до 89% фахівців із маркетингу хочуть знати, наскільки окупаються інвестиції в соціальні мережі. Але тільки 37% можуть виміряти результати свого SMM. ще 35% говорять, що вони не впевнені, чи правильно вони вимірюють ROI, а 28% говорять, що вони не знають, як вимірювати ROI взагалі [18]. Ось тут і виникає питання, як правильно виміряти ефективність SMM-заходів. Так, одне з перших питань, на яке повинен відповісти власник бізнесу, розпочинаючи SMM-кампанію, – які цілі він переслідує. Це пов'язано, перш за все, з тим, що кожен власник бренду ставить різні цілі під час проведення SMM-кампанії. Так, для деякого основного може бути мета збільшення клієнтської бази або трафіку, підвищення трафіку для підвищення релевантності в пошукових запитах, для інших – збільшення продажів свого товару або послуги. Але все одно гроші, що були вкладені, повинні приносити дохід, тому необхідність подальшого розгляду питань, пов'язаних з ефективністю SMM, буде актуальною.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Безумовно, можна стверджувати, що формат SMM-просування буде розвиватися й далі. Можна припустити, що з розширенням функціоналу різних Інтернет-майданчиків будуть розвиватися і способи просування. Бренди використовуватимуть можливість присутності в усіх соціальних мережах, а не тільки в одній або двох, для охоплення якомога більшої аудиторії. Так, використання месенджерів уже випереджає соцмережі за кількістю годин, що проводить у них аудиторія. Залучення SMM необхідне для більш швидкої комунікації з аудиторією та збільшення можливостей використання ситуативного маркетингу, реакції брендів на події, що відбуваються у світі, і тренди, що формуються. Безумовно, у перспективі прогнозується задіяння інтерактивних інструментів для продажу товарів або послуг. Сьогодні навряд чи вийде переконати споживача зробити покупку, виклавши тільки інформацію про товар чи його фото, у зв'язку із цим буде набирати популярності використання технологій віртуальної реальності. Тому саме вимірювання ефективності проведення SMM-кампаній буде темою для подальшої дискусії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Уэлш-Филлипс К., Кеннеди Д.С. Жесткий SMM. Выжать из соцсетей максимум. Москва, 2019. 344 с.
2. Смит К. Конверсия: как превратить лиды в продажи. Москва, 2016. 280 с.
3. Савицька Н.Л. Маркетинг у соціальних мережах: стратегії та інструменти на ринку B2C. *Маркетинг і цифрові технології*. 2017. № 1. С. 20–33.
4. Лылык И. Интуитивный маркетинг : монография. Киев : УАМ, 2014. 116 с.
5. Окландер М., Романенко О. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2015. Вип. 12. С. 362–371.
6. Старов С.А. Управление брендами : учебник. Санкт-Петербург : ВШМ, 2015, 500 с.
7. Social Media Stats Worldwide. URL: <http://gs.statcounter.com/social-media-stats> (дата звернення: 09.05.2019).
8. Пользователи соцсетей в России: статистика и портреты аудитории. URL: <https://rusability.ru/internet-marketing/polzovateli-sotssetej-v-rossii-statistika-i-portrety-auditorii/#pt2> (дата звернення: 09.05.2019).
9. Facebook-статистика 2017: 70 самых важных фактов. URL: <https://rusability.ru/internet-marketing/smm/facebook-statistika-za-2017-god-70-samyh-vazhnyh-faktov/> (дата звернення: 09.05.2019).
10. Global digital report 2018. URL: <https://digitalreport.wearesocial.com/> (дата звернення: 09.05.2019).
11. Виды и форматы контента в социальных сетях. URL: <https://www.smm-lab.kiev.ua/vidy-i-formaty-kontenta-v-socialnyx-setyah/> (дата звернення: 09.05.2019).
12. Что такое хэштег и для чего он нужен? Как сделать и правильно написать хэштег? URL: <https://biznesssystem.ru/chto-takoe-hashtag-i-dlya-chego-on-nuzhen-kak-sdelat-i-pravilno-napisat-heshteg/> (дата звернення: 09.05.2019).
13. Пицца-борщ. URL: <https://memepedia.ru/picca-borshh/> (дата звернення: 09.05.2019).
14. Chicken nugget post had the most retweets in the UK in 2017. URL: <http://www.bbc.co.uk/newsbeat/article/42234082/chicken-nugget-post-had-the-most-retweets-in-the-uk-in-2017> (дата звернення: 09.05.2019).
15. Американец решил набрать 18 миллионов репостов ради годового запаса курицы. URL: <https://lenta.ru/news/2017/04/07/freechicken/> (дата звернення: 09.05.2019).
16. Сеть «Тануки» сделала рекламу со сравнением двух девушек с разной фигурой. И удалила её из-за критики через три часа. URL: <https://tjournal.ru/internet/88049-set-tanuki-sdelala-reklamu-so-sravneniem-dvuh-devushek-s-raznoy-figuroy-i-udalila-ee-iz-za-kritiki-cherez-tri-chasa> (дата звернення: 09.05.2019).
17. Как измерять ROI и зачем это делать. URL: <https://netpeak.net/ru/blog/kak-izmeryat-roi-i-zachem-eto-delat/> (дата звернення: 09.05.2019).
18. 2014 Social Media Marketing Industry Report. URL: <https://www.socialmediaexaminer.com/social-media-marketing-industry-report-2014/> (дата звернення: 09.05.2019).

REFERENCES:

1. Kim Uelsh-Fillips, Den S. Kennedi. (2019) *Zhestkij SMM. Vyzhat iz socsetej maksimum* [No B.S. Guide to Direct Response Social Media Marketing]. Moscow. 344 p. (in Russian).
2. K. Smit. (2016) *Konversiya: kak prevratit lidy v prodazhi* [The Conversion Code: Capture Internet Leads, Create Quality Appointments, Close More Sales]. Moscow. 280 p. (in Russian)
3. Savycjka N. L. Marketyng u socialnykh mrezhakh: strateghiji ta instrumenty na rynku V2S. *Marketyng i cyfrovij tekhnologhij*. 2017. № 1. pp. 20 – 33.
4. Lylyk Irina. (2014). *Intuitivnyj marketing: monohrafiya* [Intuitive marketing: monograph]. Kiev : UAM, 2014. 116 p. (in Russian)
5. Oklander M., Romanenko O. O. Specifichni vidminnosti cifrovogo marketingu vid Internet-marketingu. *Ekonomichnij visnik NTUU «KPI» : zbirnik naukovix prac*. 2015. vol. 12. pp. 362–371.
6. Starov, S.A. *Upravlenie brendami: uchebnik*. Sankt-Peterburg : VShM. – 3 vol. 2015, 500 p. (in Russian)
7. Social Media Stats Worldwide. URL: <http://gs.statcounter.com/social-media-stats> (accessed 9 May 2019).
8. Polzovateli socsetej v Rossii: statistika i portrety auditorii. URL: <https://rusability.ru/internet-marketing/polzovateli-sotssetej-v-rossii-statistika-i-portrety-auditorii/#pt2> (accessed 9 May 2019).
9. Facebook-statistika 2017: 70 samyx vazhnyx faktov. URL: <https://rusability.ru/internet-marketing/smm/facebook-statistika-za-2017-god-70-samyh-vazhnyh-faktov/> (accessed 9 May 2019).
10. Global digital report 2018 [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do resursu: <https://digitalreport.wearesocial.com/> (accessed 9 May 2019).
11. Vidy i formaty kontenta v socialnyx setyax. URL: <https://www.smm-lab.kiev.ua/vidy-i-formaty-kontenta-v-socialnyx-setyax/> (accessed 9 May 2019).
12. Chto takoe xeshteg i dlya chego on nuzhen? Kak sdelat i pravilno napisat xeshteg? URL: <https://biznessystem.ru/chto-takoe-hashtag-i-dlya-chego-on-nuzhen-kak-sdelat-i-pravilno-napisat-heshteg/> (accessed 9 May 2019).
13. Picca-borshh. URL: <https://memepedia.ru/picca-borshh/> (accessed 9 May 2019).
14. Chicken nugget post had the most retweets in the UK in 2017. URL: <http://www.bbc.co.uk/newsbeat/article/42234082/chicken-nugget-post-had-the-most-retweets-in-the-uk-in-2017> (accessed 9 May 2019).
15. Amerikanec reshil nabrat 18 millionov repostov radi godovogo zapasa kuricy. URL: <https://lenta.ru/news/2017/04/07/freechicken/> (accessed 9 May 2019).
16. Set «Tanuki» sdelala reklamu so sravneniem dvux devushek s raznoj figuroj. I udalila eyo iz-za kritiki cherez tri chasa. URL: <https://tjournal.ru/internet/88049-set-tanuki-sdelala-reklamu-so-sravneniem-dvuh-devushek-s-raznoy-figuroy-i-udalila-ee-iz-za-kritiki-cherez-tri-chasa> (accessed 9 May 2019).
17. Kak izmeryat ROI i zachem eto delat. URL: <https://netpeak.net/ru/blog/kak-izmeryat-roi-i-zachem-eto-delat/> (accessed 9 May 2019).
18. 2014 Social Media Marketing Industry Report. URL: <https://www.socialmediaexaminer.com/social-media-marketing-industry-report-2014/> (accessed 9 May 2019).

УДК 005.52:005.334

Кривко А.Ф.
аспірант,*асистент кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Київського національного торговельно-економічного університету***Kryvko Anna**
Post-graduate Student,*Assistant of Hotel and Restaurant Business Department,
Kyiv National University of Trade and Economics***ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ****ECONOMIC MECHANISM OF RISK MANAGEMENT****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено та проаналізовано економічний механізм ризиків, уточнено сутність понять, що використовуються в процесі управління ризиками, узагальнено підходи до управління ризиками, поглиблено теоретичні положення та розроблено практичні рекомендації з удосконалення механізму управління ризиками. Сформовано перелік форм щодо профілактики ризику. Розглянуто основні елементи підвищення результативності та ефективності заходів зі зниження величини економічних ризиків на рівні суб'єктів господарювання. Розроблено схему побудови процесу управління ризиками за окремими елементами. Здійснено аналіз процесу управління ризиками, формування та впровадження механізму управління ризиковими ситуаціями на підприємстві. Розглянуто місце механізму управління ризиками в системі управління підприємством на основі праць вітчизняних учених. Досліджено систему ризик-індикаторів для виявлення потенційно ризикованих тендерів на державному рівні.

Ключові слова: розвиток, ризик, управління ризиками, механізм управління ризиками, процес управління ризиками.

АННОТАЦИЯ

В статье исследован и проанализирован экономический механизм рисков, уточнена сущность понятий, используемых в процессе управления рисками, обобщены подходы к управлению рисками, углублены теоретические положения и разработаны практические рекомендации по совершенствованию механизма управления рисками. Сформирован перечень форм профилактики риска. Рассмотрены основные элементы повышения результативности и эффективности мероприятий по снижению величины экономических рисков на уровне субъектов хозяйствования. Разработана схема построения процесса управления рисками по отдельным элементам. Осуществлен анализ процесса управления рисками, формирования и внедрения механизма управления рисковыми ситуациями на предприятии. Рассмотрено место механизма управления рисками в системе управления предприятием на основе трудов отечественных ученых. Исследована система риск-индикаторов для выявления потенциально рискованных тендеров на государственном уровне.

Ключевые слова: развитие, риск, управление рисками, механизм управления рисками, процесс управления рисками.

ANNOTATION

The article contains the studies and analyzes of the economic mechanism of risks, clarifies the essence of the concepts used in the risk management process, summarizes the approaches to risk management, provides in-depth theoretical concepts and develops practical recommendations for improving the risk management mechanism. Risk management is an important function of enterprise management, which is at an early stage of development both in theoretical and practical spheres of activity. Like any other management function, risk management is implemented through

the consistent application of general management functions: planning, organization, motivation, control and regulation. Planning is to set the objectives of risk management and to work out the ways in which the company will achieve the expected results. A list of risk prevention forms has been developed. The main elements of improving the effectiveness and efficiency of measures to reduce the magnitude of economic risks at the level of business entities are considered. Stable development is the best condition for maintaining the achieved level of development for the longest period of time in conditions of constant influence of both external and internal environment. The economic activity of the enterprise is associated with risks, the degree of influence of which on the results of its activities significantly increases in the uncertainty of the impact of factors of the business environment. The development of the enterprise is an imperative not only for the profitability of the enterprise, but also the creation of opportunities for stable development in the long run. An economically viable company always has a number of advantages in attracting investment, selecting suppliers, recruiting skilled personnel, and obtaining loans. The formation of a clear and balanced system of risk management in the theoretical and practical sense is one of the key factors for the effective functioning of any enterprise. A scheme has been developed for building the risk management process for individual elements. The analysis of the risk management process, the formation and implementation of the mechanism of risk management situations in the enterprise are investigated.

Key words: development, risk, risk management, risk management mechanism, risk management process.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економічна діяльність будь-якого підприємства пов'язана з ризиками, ступінь впливу яких на результати його діяльності значно підвищується в умовах невизначеності впливу чинників підприємницького середовища. Розвиток підприємства є імперативом не лише прибутковості підприємства, а й створення можливостей для стабільного розвитку в довгостроковій перспективі. Економічно стійке підприємство завжди має низку переваг під час залучення інвестицій, вибору поставальників, підбору кваліфікованих кадрів та отримання кредитів. Формування чіткої та збалансованої системи управління ризиками в теоретичному та практичному сенсі є одним із ключових чинників ефективного функціонування будь-якого підприємства.

Забезпечення ризикозахищеності є умовою залучення інвестицій, стабільності й ефективної

діяльності підприємств, сучасний стан господарювання яких характеризується нестійкими тенденціями розвитку, сезонними коливаннями попиту, зростанням цін на послуги, невисокою еластичністю попиту за ціною.

Саме тому для забезпечення ефективного функціонування підприємств виникає необхідність у науковому обґрунтуванні механізму управління ризиками в рамках системи загального менеджменту підприємства, яка кореспондується зі світовим досвідом та вдалою практикою вітчизняних підприємств-лідерів за можливих зовнішніх і внутрішніх загроз.

Політична та економічна ситуація, що склалася в Україні, загострює питання ефективного розвитку вітчизняних підприємств, функціонування яких відбувається в умовах невизначеності та спричинених нею ризиків. Особливо гостро в умовах негативних економічних тенденцій, які стали наслідком загальносвітової фінансової кризи, постали проблеми управління ризиками в торговельних підприємствах, діяльність яких безпосередньо визначається економічною ситуацією в країні, регіоні, очікуваннями потенційних покупців, їхньою купівельною спроможністю [1].

Ризики значно впливають на фінансові результати господарської діяльності підприємств, звідси виникає потреба у створенні відповідних механізмів управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У науковому полі сформовано теоретичний та методологічний базис визначення сутності категорії «ризик», обґрунтовано відмінність від поняття «невизначеність», проаналізовано функції ризиків, інтерпретовано їхні основні елементи, охарактеризовано причинно-наслідкові зв'язки виникнення ризиків тощо.

Так, серед теоретиків, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії ризику, можна виділити таких учених, як А.П. Альгін, Дж.М. Кейнс, А. Маршалл, О. Моргенштейн, Ф. Найт, Дж. Нейман, Б.А. Райзенберг. Питання сутності ризиків, причин їх виникнення, класифікації, розроблення методик оцінки та визначення шляхів зменшення їх ступеня й управління ними знайшли висвітлення у працях А.П. Альгіна, І.Т. Балабанова, П.І. Верченка, В.В. Вітлінського, Г.Л. Вербицької, В.М. Гранатурова, І.Ю. Івченка, С.М. Ілляшенка, О.Є. Кузьміна, С.І. Наконечного, Н.І. Машиної, Л.Г. Мельника, Е.А. Уткіна, О.І. Ястремського та ін.

Походженням терміна «ризик» є грецьке слово *ridsikon*, *ridsa* – скеля. З італійської *risiko* – небезпека, погроза; *risicare* – лавірувати поміж скель. У французькій мові *risdoe* – погроза, ризикувати [2]. У роботі А.П. Альгіна [3] поняття ризику розглядається набагато ширше, тобто як діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності у ситуації з неминучим вибором, у процесі якого є можливість оцінити ймовір-

ність досягнення передбачуваного результату, невдач та відхилень від поставленої мети.

Британський економіст Д. Шеннон дає таке визначення ризику у зв'язку з необхідністю оцінки бізнесу: «Ризик – це рівень невпевненості (або невизначеності), пов'язаний з отриманням очікуваних майбутніх доходів» [4, с. 107]. Н. Внукова і В. Смоляк визначають ризик як явище, притаманне підприємству, яке характеризується можливим рівнем загрози його виробництву і продажу, наслідком якого є невдача в отриманні прибутку або його дефіцит [5, с. 26]. За словами Г. Клейнера, по відношенню до стратегічного прийняття рішень ризик означає можливість таких їхніх наслідків, за яких цілі частково або повністю не досягаються [6, с. 114]. На думку Є.С. Стоянової, економічний ризик – це ймовірність виникнення збитків або недоотримання прибутку порівняно з прогнозом [7].

Відомий учений А. Маршалл одним із перших розглянув проблеми виникнення економічних ризиків. Його праці поклали початок неокласичній теорії ризику. Дж.М. Кейнс увів поняття «схильність до ризику», яке характеризує ризики. У роботі Ф. Найта вперше була висловлена думка про ризик як кількісну міру невизначеності. У працях О. Моргенштейна і Дж. Неймана також були розроблені питання теорії ризику, які відображають взаємозв'язок понять «невизначеність» і «ризик». Ученими А.П. Альгіним і Б.А. Райзенбергом розроблено проблеми сприйняття ризику як складного соціально-економічного явища, що має безліч найчастіше суперечливих основ.

Формулювання та уточнення загальних понять, що використовуються під час управління ризиками, розроблення механізму управління ризиками на підприємстві, уточнення теоретичних засад щодо управління ризиками на підприємстві за сучасних умов розвитку ринкового середовища.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є аналіз та уточнення змісту і сутності понять, які використовуються у процесі управління ризиками, узагальнення підходів до управління ризиками, поглиблення теоретичних положень та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму управління ризиками.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Управління є невід'ємною частиною будь-якої діяльності. Воно складається з формування цілей, планування, прийняття рішень, уміння організовувати, управляти, контролювати, лідирувати. Управління в підприємстві має специфічні цілі: зростання сукупного добробуту власників підприємства, збільшення прибутку, підтримка досягнутого рівня конкурентоздатності, розвиток підприємства, набуття нових якостей, виконання суспільних функцій, урядових завдань тощо.

Але основним завданням, без виконання якого інших цілей досягти неможливо, є втримання ринкових позицій. Для реалізації цього завдання підприємство повинно постійно здійснювати комплекс заходів із забезпечення виконання своїх базових функцій на належному рівні, забезпечення безвідмовності системи і, найголовніше, з управління ризиками [8].

Управління ризиком – це специфічна сфера менеджменту, що передбачає використання різноманітних підходів, процесів, заходів, які покликані забезпечити максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків підприємства, їх оцінку, а також формування, реалізацію та контроль заходів щодо оптимізації рівня ризиків для досягнення цілей підприємства [9].

Грамотна оцінка ризиків дає змогу керівникам організації якісно і кількісно виміряти ступінь відхилення результатів, а також виявити чинники ризику за кожним із напрямів діяльності та їх комплексу [10].

Управління ризиками є важливою функцією управління підприємством, яка знаходиться на початковій стадії розвитку як у теоретичній, так і практичній сферах діяльності. Як і будь-яка інша управлінська функція, управління ризиками здійснюється шляхом послідовного застосування загальних функцій управління: планування, організації, мотивації, контролю та регулювання. Планування полягає у постановці цілей управління ризиками та опрацюванні шляхів, якими підприємство буде досягати очікуваних результатів. Невід’ємним складником системи управління ризиками повинен бути механізм управління ризиками [8] (рис. 1).

Кожен суб’єкт управління вибирає конкретний спосіб управління ризиками залежно від специфіки діяльності. Існують такі форми профілактики ризику:

1. Мінімізація ризиків – це сукупність дій, спрямованих на зниження ризику шляхом його уникнення або попередження.

2. Диверсифікація ризиків, що дає змогу уникнути частини ризику під час розподілу капіталу між різноманітними видами діяльності.

3. Лімітування ризиків. За тими видами господарської діяльності та господарських операцій, які можуть постійно виходити за встановлені межі допустимого ризику, цей ризик лімітується шляхом установа відповідних економічних і фінансових нормативів.

4. Отримання додаткової інформації – один із найважливіших способів зниження ризику. Природно, що коли б у менеджера підприємства була більш повна інформація, він міг би зробити кращий прогноз та знизити ступінь ризику. Система профілактики ризиків хоча і знижує ймовірність їх виникнення, але не в змозі нейтралізувати всі пов’язані з ними негативні фінансові наслідки. Частково цю роль може взяти на себе внутрішнє страхування ризиків, що здійснюється в рамках самого підприємства.

5. Використання організаційних і економічних методів управління ризиком. До економічних методів відносять формування власного резервного фонду, компенсацію ризиків через систему санкцій, зовнішнє страхування ризику. До організаційних методів належать: відхилення ризику, недопущення збитків, передача контролю над ризиками [11].

Ефективний ризик-менеджмент потребує застосування системи методів управління ризиком, до складу якої повинні входити два-три організаційних методи та не менше одного економічного методу. Досвід вивчення авторами проблематики управління ризиками на підприємствах м. Києва та в органах державного управління показав, що лише незначна частина підприємств використовує ризик-менеджмент у своїй діяльності. Причому йдеться про окре-

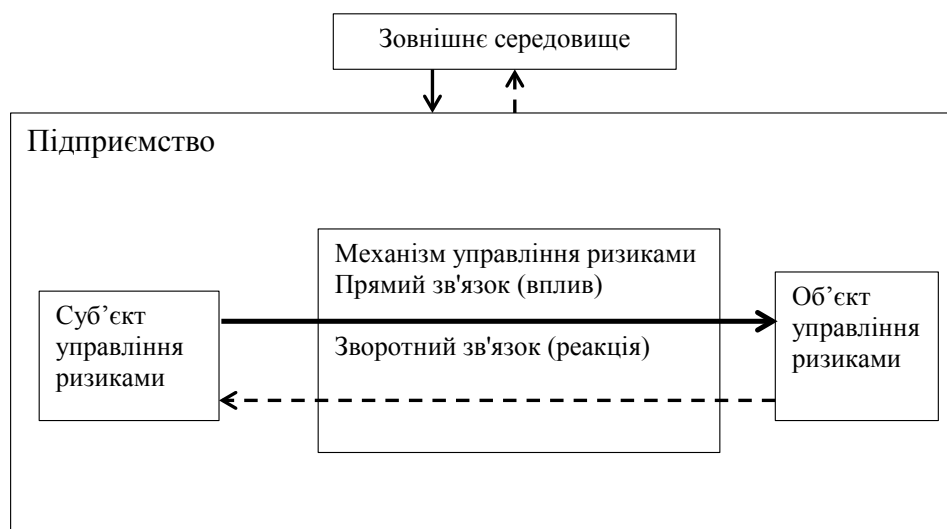

Рис. 1. Місце механізму управління ризиками в системі управління підприємством [8]

мі його елементи, а не про застосування ризик-менеджменту як одного з головних елементів ведення бізнесу. Так, від 38% до 52% усіх малих та середніх підприємств м. Києва в 2008 р. зовсім не управляли своїми стратегічними ризиками, від 33% до 47% – виробничими, від 43% до 57% – маркетинговими [12].

Підвищення результативності та ефективності заходів зі зниження величини економічних ризиків на рівні суб'єктів господарювання можливе лише на основі системного підходу. Основним результатом цього підходу є отримання системного ефекту у вигляді додаткового скорочення загального рівня економічного ризику суб'єкта господарювання або у вигляді скорочення витрат на реалізацію превентивних та компенсаційних заходів зі зниження економічних загроз. Це передбачає наявність у механізмі оцінки і зниження економічних ризиків таких елементів, як: збір інформації про виникнення системних ефектів; ідентифікація системних ефектів; діагностика передумов виникнення визначених системних ефектів, їх потенціалу та кількісних параметрів; механізм реалізації необхідних системних ефектів та синтез отриманих параметрів; механізм реалізації необхідних системних ефектів та синтез отри-

маних системних ефектів. Політика управління економічними ризиками являє собою частину загальної економічної стратегії підприємства, яка полягає у розробленні системи заходів із нейтралізації можливих економічних наслідків ризиків, пов'язаних зі здійсненням різноманітних аспектів економічної діяльності [13, с. 10].

Слід зазначити, що в сучасних умовах розвитку бізнес-середовища вітчизняні підприємства у цілому вносять зміни у свої підходи до управління ризиками, вирішуючи проблеми тоді, коли вони виникають, тоді як міжнародні компанії здійснюють нові тенденції модернізації механізму управління ризиками для запобіжного впливу на можливі негативні наслідки.

Економічний механізм управління ризиками – це сукупність інструментів, методів, форм та засобів взаємодії суб'єктів управління ризиками для розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на попередження настання економічних ризиків, зменшення і подолання наслідків їхнього впливу.

Формування та впровадження механізму управління ризиками на підприємстві зумовлено декількома обставинами. По-перше, в умовах ринкової економіки така необхідність викликана змінами умов господарювання підприємства,

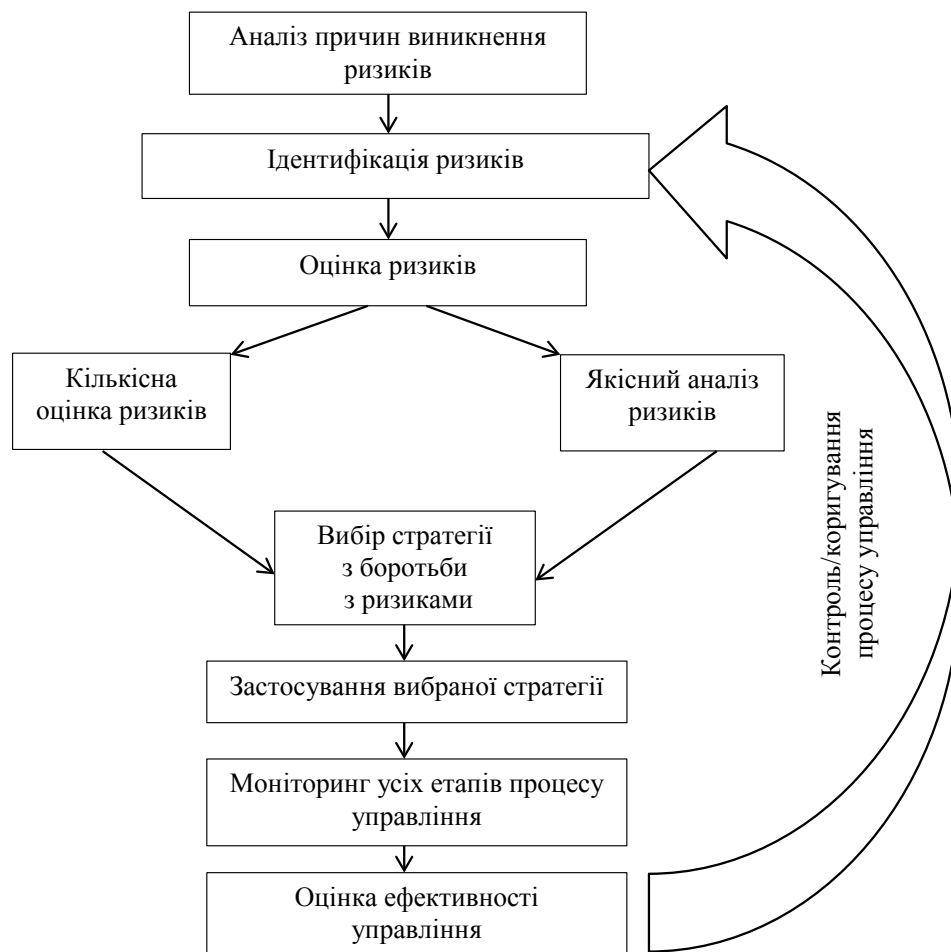

Рис. 2. Процес управління ризиками на підприємстві

Джерело: авторська розробка

розвитком форм власності. По-друге, стає більш мінливим зовнішнє та внутрішнє середовище, збільшується ступінь різних видів ризиків. По-третє, необхідність пошуку все нових та досконаліх систем управління, що забезпечили б надійність функціонування підприємства і стабільний розвиток. По-четверте, підсилюється альтернативність варіантів вирішення господарських завдань [8].

Ризик-менеджмент як єдина система управління ризиками повинна включати в себе програму контролю над виконанням поставлених завдань, оцінку ефективності виконуваних дій, а також систему заохочення на всіх рівнях організації [14].

Слід зазначити, що в Україні розроблено систему ризик-індикаторів для виявлення потенційно ризикованих тендерів. Вона відстежуватиме аномальну економію (понад 60%), роботу постачальника тільки з одним замовником, недеталізоване тендерне оголошення, надмірно велику кількість лотів в одній закупівлі та ін. Уся ця інформація потраплятиме до Державної аудиторської служби України, а вже спеціалісти ДАСУ прийматимуть рішення, чи ініціювати більш глибокий моніторинг. Рішення про початок моніторингу буде публікуватися в системі ProZorro протягом двох днів із моменту його прийняття. Строк проведення моніторингу не буде перевищувати 15 робочих днів. У замовника є три робочих дні з моменту оприлюднення висновку, щоб одноразово звернутися до ДАСУ за додатковими роз'ясненнями. Якщо замовник не усуває, то відбувається перевірка, яка фіксує порушення і збитки для бюджету і передає в правоохоронні органи. На сайті <https://bi.prozorro.org> будь-хто може знайти відповідні відомості щодо тендерів, які проходять перевірку [15].

Розробимо схему побудови процесу управління ризиками за окремими елементами. Така схема процесу управління ризиками, на нашу думку, є найбільш удаю, оскільки:

- під час розроблення процесу управління ризиками за основу був взятий підхід, який містить не лише послідовні етапи управління ризиками, а й зворотний зв'язок, який необхідний для вдосконалення цього процесу на більш якісному рівні;

- розроблений процес складається з послідовних етапів, що є необхідними для закріплення та реалізації процесу управління ризиками і комплексного аналізу ризиків;

- зворотний зв'язок у процесі управління ризиками показує можливість контролю основних стадій процесу, коригування процесу для виправлення допущених у минулому помилок і недоліків, безперервне здійснення процесу управління ризиками;

- після реалізації процесу управління визначаються його ефективність та можливість застосування в майбутньому.

Сформований процес управління ризиками підприємства наведемо у вигляді схеми (рис. 2).

Таким чином, розроблення процесу управління ризиками, який базуватиметься на принципах, важелях, методах управління ризиками та визначених елементах підсистеми забезпечення, дасть змогу підприємству зустріти у всеозброєнні ризики та значно зменшити їхній негативний вплив на його фінансово-господарську діяльність.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Особливо важливим для забезпечення стабільного економічного розвитку є розроблення процесу управління підприємством, зокрема процесу управління ризиками. Будь-яке підприємство, що існує в Україні, сьогодні повинно мати систему управління ризиками для конкурентоспроможного існування на ринку. Управління економічним ризиком є дієвим засобом забезпечення безпечного функціонування підприємства, що потребує вмілого застосування та ретельного обґрунтування конкретних заходів у межах його використання з урахуванням розглянутих особливостей. Саме тому управління ризиками повинно бути невід'ємною частиною стратегічного управління підприємством.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кабешева К.С., Попов В.М. Особливості управління фінансовими ризиками торговельного підприємства. *Наукові записки*. 2011. Вип. 11. Ч. 2. С. 170–175.
2. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. Москва: Дело и Сервис, 2002. 112 с.
3. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. Москва: Мысль, 1989. 188 с.
4. Channon D.F. Multinational strategic planning. New Jersey: AMACOM Corp., 1978. 344 p.
5. Внукова Н.М., Смоляк В.А. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: ІНЖЕК, 2006. 182 с.
6. Клейнер Г.Б., Тамбовцев В.Л., Качалов Р.М. Предприятие в нестабильной экономической среде: опасности, стратегии, безопасность. Москва: Экономика, 1997. 288 с.
7. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент. Российская практика. Москва: Перспектива, 2010. 656 с.
8. Цвігун Т.В. Механізм управління ризиками в системі управління підприємством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 2. С. 9–13.
9. Борисова Т.М. Теоретичні аспекти управління ризиком на підприємстві. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 7. С. 116–121.
10. Лозовський О.М., Шевчук О.О. Основні методи оцінки рівня ризиків у процесі управління підприємством. *Молодий вчений*. 2014. № 5(08). С. 138–141.
11. Кравченко В.А. Розробка сучасного стандарту з управління ризиками – важливий чинник підвищення ефективності підприємницької діяльності в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2008. Вип. 17. С. 159–166.
12. Кравченко В.А. Стан управління підприємницькими ризиками: українська специфіка. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2007. № 3. С. 56–59.
13. Українська О.О. Фінансові ризики суб'єктів господарювання: оцінка і зниження їх негативного впливу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Донецьк, 2010. 20 с.

14. Risk management Standard. *Federation of European Risk Management Associations*. 2003. P. 15. URL: <http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standardenglish-version.pdf> (дата звернення: 20.01.2019).
15. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : офіційний вебсайт. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 21.01.2019).

REFERENCES:

1. Kabesheva K.S., Popov V.M. (2011) Osoblyvosti upravlinnja finansovymy ryzykamy torghovelnogho pidpryjemstva [Features of management of financial risks of a trading enterprise]. *Naukovi zapysky*, vol. 11, no. 2, pp. 170-175.
2. Granaturov V.M. (2002) Ekonomicheskij risk: sushchnost', metody izmereniya, puti snizheniya [Economic risk: essence, methods of measurement, ways to reduce]. Moscow: Delo i Servis. (in Russian)
3. Al'gin A.P. (1989) Risk i ego rol' v obshchestvennoy zhizni [Risk and its role in public life]. Moscow: Mysl'. (in Russian)
4. Channon D. F. (1978) Multinational strategic planning. New Jersey : AMACOM Cop.
5. Vnukova N.M., Smoljak V.A. (2006) Ekonomichna ocinka ryzyku dijalnosti pidpryjemstv: problemy teorii ta praktyky [Economic risk assessment of enterprises: problems of theory and practice] (monograph), Kharkiv: VD «INZhEK».
6. Kleyner G.B., Tambovtsev V.L., Kachalov R.M. (1997) Predpriyatie v nestabil'noy ekonomicheskoy srede: opasnosti, strategii, bezopasnost' [Enterprise in an unstable economic environment: danger, strategy, safety]. Moscow: Ekonomika. (in Russian)
7. Stoyanova E.S. (2010) Finansovyy menedzhment. Rossiyskaya praktika [Financial management. Russian practice]. Moscow: Perspektiva. (in Russian)
8. Cvighun T.V. (2017) Mekhanizm upravlinnja ryzykamy v systemi upravlinnja pidpryjemstvom [The mechanism of risk management in the enterprise management system]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu*, no. 2, pp. 9–13.
9. Borysova T.M. (2005) Teoretychni aspekty upravlinnja ryzykom na pidpryjemstvi [Theoretical aspects of risk management at an enterprise]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7, pp. 116–121.
10. Lozovskiy O.M., Shevchuk O.O. (2014) Osnovni metody ocinky rivnja ryzykiv u procesi upravlinnja pidpryjemstvom [Basic methods for assessing the level of risk in the enterprise management process]. *Molodyj vchenyj*, no. 5 (08), pp. 138-141.
11. Kravchenko V.A. (2008) Rozrobka suchasnogho standartu z upravlinnja ryzykamy – vazhlyvyj chynnyk pidvysshennja efektyvnosti pidpryjemnyckoji dijalnosti v Ukraini [Developing a modern risk management standard is an important factor in improving the efficiency of entrepreneurship in Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky*, no. 17, pp. 159–166.
12. Kravchenko V.A. (2007) Stan upravlinnja pidpryjemnyckymy ryzykamy: ukrajinsjka specyfika [The state of business risk management: Ukrainian specifics]. *Problemy systemnogho pidkrodu v ekonomici*, no. 3, pp. 56–59.
13. Ukrajinsjka O.O. (2010) Finansovi ryzyky sub'ektiv gospodarjuvannja: ocinka i znyzhennja jikh neghatyvnogho vplyvu [Financial risks of business entities: assessment and reduction of their negative impact] (the dissertation author's abstract: 08.00.08), Donecjk.
14. Federation of European Risk Management Associations (2003) *Risk management Standard*. P. 15. Available at: <http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standardenglish-version.pdf> (accessed 20 January 2019).
15. Ministerstvo ekonomichnogho rozvytku i torghivli Ukrainy [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine] (official website). Available at: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (accessed 21 January 2019).

УДК 332.72:656.2

Масалигіна В.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління державними і корпоративними фінансами
Українського державного університету залізничного транспорту***Журавель К.В.***кандидат економічних наук,
начальник Служби з управління майновими і земельними ресурсами
Регіональної філії «Південна залізниця» АТ «Укрзалізниця»***Masalyhina Viktoriia***Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor of the Department of Public
and Corporate Finance Management
Ukrainian State University of Railway Transport***Zhuravel Kyrylo***Candidate of Sciences (Economics),
Chief of the Department of Property
and Land Resources Management of the
Regional Branch «Southern Railway» JSC «Ukrzaliznytsya»*

ВИБІР ОСНОВНИХ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НЕРУХОМИМ МАЙНОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

SELECTION OF BASIC THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF AN EFFECTIVE MANAGEMENT SYSTEM OF REAL ESTATE PROPERTY OF RAILWAY TRANSPORT

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено та систематизовано трактування понять таких економічних категорій, як «управління», «ефективність», «ефективність управління», «управлінські рішення», які є надбанням сучасної економічної науки. Доповнено їхній зміст і надано розширені формулювання зазначених економічних категорій стосовно нерухомого майна, розкрито їх сутність у сфері управління нерухомістю на залізничному транспорті. Науково обґрунтовано вибір теоретико-методичного підходу до утворення системи управління нерухомим майном залізничного транспорту, який засновано на синтезі системного та цільового підходів. Доведено, що за допомогою вибраного підходу можливо здійснити структурування стратегічних цілей управління об'єктами нерухомого майна залізничного транспорту, який засновано на синтезі системного та цільового підходів. Доведено, що за допомогою вибраного підходу можливо здійснити структурування стратегічних цілей управління об'єктами нерухомого майна залізничного транспорту, який засновано на синтезі системного та цільового підходів. Доведено, що за допомогою вибраного підходу можливо здійснити структурування стратегічних цілей управління об'єктами нерухомого майна залізничного транспорту, який засновано на синтезі системного та цільового підходів. Доведено, що за допомогою вибраного підходу можливо здійснити структурування стратегічних цілей управління об'єктами нерухомого майна залізничного транспорту, який засновано на синтезі системного та цільового підходів.

Ключові слова: управління, ефективність, ефективність управління, управлінські рішення, нерухоме майно, залізничний транспорт, нерухомість.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы и систематизированы существующие трактовки понятий таких экономических категорий, как «управление», «эффективность», «эффективность управления», «управленческие решения», которые являются достоянием современной экономической науки. Дополнено их содержание и представлены расширенные формулировки указанных экономических категорий относительно недвижимого имущества, раскрыта их сущность в сфере управления недвижимостью на железнодорожном транспорте. Научно

обоснован выбор теоретико-методического подхода к созданию системы управления недвижимым имуществом железнодорожного транспорта, основанный на синтезе системного и целевого подходов. Доказано, что с помощью выбранного подхода можно осуществить структурирование стратегических целей управления объектами недвижимого имущества железнодорожного транспорта, сформировать принципиальную схему управления его коммерческим недвижимым имуществом. Указано, что такой подход обеспечивает достижение определенных стратегических целей, предполагает систематическое принятие решений и их выполнение, поиск наиболее эффективных и обоснованных управленческих решений по распоряжению недвижимостью, составляет научно-методическую основу формирования эффективной системы управления объектами недвижимого имущества на железнодорожном транспорте с учетом ее специализированного характера.

Ключевые слова: управление, эффективность, эффективность управления, управленческие решения, недвижимое имущество, железнодорожный транспорт, недвижимость.

ANNOTATION

The railway industry has many specific features related to the provision of the transport process, the structure of its real estate. In this regard, many theoretical and methodological issues on the management and efficient use of real estate of transport enterprises in the current economic conditions have not been fully reflected either in the economic literature, nor in legislative acts, or in instructional and methodological materials used in practice. These circumstances justify the expediency of this study and determine its relevance in theoretical and practical aspects. The article examines and systematizes the existing interpretations of the concepts of such economic categories as "management", "efficiency", "management efficiency", and "management solutions", which are the property of modern economics. Their content was supplemented and extended formulations were presented to the indicated economic categories regarding real estate, their essence in the field of real estate management in railway transport was disclosed. It has

been established that a management decision in the field of real estate management is the choice of the best, from an economic point of view, option for managing a specific real estate object, which ensures maximum efficiency of management actions in accordance with the goal and specific management tasks based on their economic justification the results of the use of modern methods of analysis, forecasting, modeling and optimization, taking into account the complex relationship right information, organizational, psychological, technical and other aspects of this decision. The choice of a theoretical and methodological approach to the creation of a real estate management system for railway transport, based on a synthesis of systemic and target approaches, is scientifically substantiated. It is proved that with the help of the selected system-target approach it is possible to structure the strategic goals of real estate management of railway transport, to form the concept of managing its commercial real estate property. It is stated that such an approach ensures the achievement of certain strategic goals, involves systematic decision-making and their implementation, finding the most effective and reasonable management decisions on real estate management, forms the scientific and methodological basis for the formation of an effective system for managing real estate objects in railway transport, taking into account its specialized nature.

Key words: management, efficiency, management efficiency, management decisions, real estate, railway transport, real estate.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відповідно до Державної цільової програми реформування залізничного транспорту на 2010–2019 рр., в Україні здійснюється поетапне вирішення комплексу ключових завдань, пов'язаних з удосконаленням системи управління галуззю.

Особливе місце в процесах реформування та розвитку галузі належить вирішенню значного кола завдань, пов'язаних із формуванням майнового комплексу залізниць, утворенням та реалізацією ефективних інструментів управління нерухомим майном.

Паралельний розвиток ринку нерухомості, зростання конкуренції у сфері транспортних послуг дають можливість розвитку альтернативних напрямів бізнесу та інвестування в об'єкти нерухомості залізничного транспорту, що також потребують обґрунтування вибору найкращих форм управління галузевою нерухомістю.

Залізнична галузь має багато специфічних особливостей, пов'язаних із забезпеченням транспортного процесу, структурою її нерухомого майна. Характерними ознаками об'єктів нерухомого майна залізничного транспорту є специфічність конструктивних рішень, великі розміри, її спрямованість на безпосереднє обслуговування, ремонт, зберігання вагонів, локомотивів і багатьох інших основних та допоміжних засобів забезпечення процесу перевезень. Ця специфіка вказує на потреби у цій нерухомості тільки для сфери залізничної галузі.

Нерухоме майно залізничного транспорту є багатофункціональним і відображає складну інфраструктуру галузі. Через масштабність і багатофункціональність інфраструктури залізничного транспорту їй належить велика кількість будівель різного призначення. У нерухомому майні залізничного транспорту існують будів-

лі практично всіх сегментів ринку нерухомості (виробничі, допоміжні, цивільні будівлі і споруди), в яких можна здійснювати виробничу, комерційну, соціальну й іншу діяльність, спрямовану на отримання доходу, зростання перевезень і надання послуг, соціальну підтримку працівників та інші потреби залізничної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. У наукових дослідженнях і публікаціях останніх років у залізничній галузі головна увага приділяється теоретичним і практичним проблемам реформування залізничного транспорту загального користування та вдосконаленню системи управління транспортною галуззю. Вирішенню цих проблем присвячено роботи відомих вітчизняних науковців у сфері залізничного транспорту: Ю. Бараша [1], О. Дейнеки [2], В. Диканя [3], Л. Калініченко [4], М. Макаренка [5], В. Овчиннікової [6], І. Токмакової [7], В. Яновської [8] та ін.

У наукових дослідженнях головними проблемами визначено недосконалість системи організації управління на залізничному транспорті, необхідність її реформування, залучення зовнішніх інвестицій у залізничну галузь, проте майже зовсім не виділяється проблема ефективного управління об'єктами нерухомості залізничного транспорту.

Слід відзначити, що різноманітні питання економіки та управління нерухомим майном, постійно знаходяться у колі наукових інтересів вітчизняних учених А. Асаула [9], О. Гненного [10], О. Драпиковського [11], В. Кучеренка [12] та ін., роботи яких є теоретичною основою дослідження проблем нерухомості та її управління.

Разом із тим багато теоретичних і методичних питань з управління й ефективності використання нерухомого майна підприємств транспорту в нинішніх економічних умовах не знайшли достатньо повного відображення ні в економічній літературі, ні в законодавчих актах, ні в інструктивно-методичних матеріалах, що використовуються на практиці.

Відзначені обставини обґрунтовують доцільність проведення даного дослідження та визначають його актуальність у теоретичному і практичному аспектах.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою роботи є детальне дослідження та систематизація існуючих трактувань понять таких економічних категорій, як «управління», «ефективність», «ефективність управління», «управлінські рішення», які є надбанням сучасної економічної науки, та на їхній основі формування науково обґрунтованого теоретико-методичного підходу до утворення ефективної системи управління нерухомим майном залізничного транспорту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед науковців не існує однозначності в поглядах щодо трактування сутності

економічних категорій «управління», «ефективність», «ефективність управління», «управлінські рішення».

Термін «управління», як і більшість інших наукових термінів, має не одне, а кілька значень, які різняться за своїм змістом та обсягом. Аналіз трактувань цієї економічної категорії, наданих Л. Христенко [13], свідчить, що найпоширенішими з них є визначення управління як управлінської діяльності або як процесу для досягнення цілей діяльності підприємства, або як системи, що складається з низки підсистем.

Найбільш поглиблено і детально зміст економічних категорій «управління», «ефективність», «ефективність управління» та їх трактування окремими авторами було систематизовано у дослідженні Л. Христенко [13].

У спеціальній економічній літературі з менеджменту, як зазначає Л. Христенко, найбільш поширено використання шістьох підходів до визначення поняття «управління»: управління як мистецтво; управління як наука; управління як функція; управління як процес; управління як люди, які управляють організацією; управління як орган або апарат управління. Розглядаючи різні підходи до визначення управління, стає очевидним, що більшість із них має вузьку спрямованість і розглядає управління з окремих боків або аспектів цієї діяльності. Особливої уваги заслуговує підхід до управління як науки, що, своєю чергою, складається з низки вчень і підходів. Так, на сучасному етапі розвитку теорії управління поширення набули процесний, системний і ситуаційний підходи до управління.

Для обґрунтування вибору підходу, який найбільше відповідає вирішенню завдання з оцінки ефективності управління нерухомим майном, проаналізовано сутність кожного з визначених підходів на основі їх порівняння з метою виявлення позитивних і негативних боків (табл. 1).

Аналіз наведених характеристик призводить до висновку, що єдиним підходом до визначення поняття управління, що дасть змогу вирішити поставлені в роботі завдання, є системний підхід, який передбачає пошук найбільш ефективних способів досягнення поставлених цілей і прийняття обґрунтованих рішень на основі оцінки й аналізу всіх складових елементів.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика сучасних підходів до управління [13; 14]

Підхід до управління	Сутність підходу	Позитивні боки	Негативні боки
<i>Процесний підхід</i>	Управління – це сукупність управлінських дій, пов'язаних із виявленням проблем, пошуком та організацією виконання прийнятих рішень, цілісним поєднанням однієї з цілей, щоб забезпечити досягнення поставлених цілей шляхом перетворення ресурсів на «вході» у продукцію чи послуги на «виході» системи.	1. Деталізація процесу управління на окремі складники. 2. Конкретизація змісту всіх видів управлінської діяльності. 3. Встановлення послідовності та взаємозв'язку функцій управління у просторі й часі.	1. Недостатність вивчення людської поведінки. 2. Невизначеність загальної кількості функцій. 3. Розгляд управління тільки з боку управляючої підсистеми. 4. Відсутність зв'язку із зовнішнім середовищем.
<i>Системний підхід</i>	Управління – не є процес, а система управління, механізм, що забезпечує цей процес. Системна методологія є найбільш упорядкованою, надійною основою для управління складними сферами взаємозалежної діяльності, що дає змогу розкривати й аналізувати складові компоненти системи та послідовно поєднувати їх одна з одною. За даного підходу виходять із того, що будь-яке підприємство є відкритою системою, кожен з елементів якої має свої визначені й обмежені цілі. Відповідно до цього, завдання управління зводиться до інтеграції системоутворюючих елементів, що мають властивість утворювати та підтримувати цілісність власного існування у зовнішньому середовищі.	1. Розгляд підприємства як складної системи з конкретними елементами. 2. Виділення суб'єктів та об'єктів управління. 3. Виділення загальних чинників зовнішнього середовища та універсальних властивостей системи управління.	1. Узагальнення чинників зовнішнього середовища та універсальних властивостей системи управління. 2. Неврахування стану об'єкта управління. 3. Невизначеність у структурі та кількості елементів системи.
<i>Ситуаційний підхід</i>	Даний підхід має узгодити накопичені теоретичні уявлення про управління з різними ситуаціями, що виникають у невизначеному середовищі і впливають на діяльність підприємства або його структурних ланок. Управління – це система, яка забезпечує процес управління у конкретній ситуації за певних індивідуальних умов функціонування підприємства.	1. Передбачення використання індивідуальних властивостей системи управління. 2. Врахування конкретних ситуацій в діяльності. 3. Ефективність під час антикризового управління.	1. Суб'єктивізм під час визначення чинників впливу на управління. 2. Відсутність єдиних критеріїв виміру чинників. 3. Невизначеність впливу зовнішнього середовища, що ускладнює систему управління.

Конкретизуючи загальне визначення управління, можна розвинути його в такі елементи по відношенню до діяльності з управління нерухомістю: управління – комплекс заходів (функцій), які повинні бути реалізовані для досягнення поставленої мети; управління – цілеспрямований перехід об'єкта з початкового стану до заданого в умовах, що змінюються, здійснюваний деяким кращим способом; управління – вибір найкращого варіанта з можливих (найкращого варіанта використання об'єкта, найкращої організаційної структури, найкращої організації управління та ін.).

Указані визначення не є альтернативними, вони відображають різні аспекти управління і взаємодоповнюють один одного. Управління нерухомістю підпорядковується загальним законам управлінської діяльності і передбачає виконання вказаних функцій як складовий елемент системи управління.

Водночас через специфіку нерухомості як об'єкта управління управління нерухомістю має й свої особливості. Перш за все, оскільки нерухомість є одним із різновидів власності, на неї розповсюджуються загальні положення з управління власністю. Власність є одночасно суб'єкт-суб'єктним і суб'єкт-об'єктним відношенням. Що стосується управління власністю як управління об'єктами власності, то в його межах доцільно виділити, зокрема, такі напрями: управління нерухомістю, управління фінансовими ресурсами, управління нематеріальними активами (інтелектуальною власністю).

Управління нерухомістю, таким чином, є одним із видів управління власністю і повинне бути підлеглим інтересам власника. Управління нерухомістю покликане забезпечити максимальну ефективність використання нерухомості відповідно до інтересів власника.

Незалежно від форми управління основними елементами системи управління нерухомістю є об'єкт управління, суб'єкт управління і зовнішнє середовище. Суб'єкт управління впливає на об'єкт управління за допомогою управляючих дій, основою яких є управлінські рішення.

Визначимо сутність поняття «управлінське рішення» у сфері управління нерухомістю. Теорія прийняття та обґрунтування управлінських рішень розвинута достатньою мірою, проте управлінські рішення у системі управління нерухомістю розглянуто недостатньо повно. Оскільки управлінське рішення є центральним моментом усього процесу управління, зупинимося на даному моменті більш детально і виділимо особливості управлінських рішень у системі управління нерухомістю.

В економічній літературі, як свідчить Л. Христенко [13], зустрічаються такі визначення терміна «управлінське рішення»: «рішення – це один із необхідних моментів вольової дії і способів її виконання. Вольова дія припускає попереднє усвідомлення мети і засобів дії, уявне здійснення дії, передумання фактичної дії,

уявне обговорення підстав, що говорять за або проти його виконання. Цей процес закінчується прийняттям рішення»; «рішення – це довільний акт вибору варіанта в людській поведінці»; «рішення – це дія керівництва, що веде до вирішення суперечності і зміни ситуації»; «рішення – це акт цілеспрямованої зміни ситуації, дозволу, формула дій, варіант дії».

Усі ці визначення розглядають управлінське рішення з позиції впливу на ситуацію особи, що приймає рішення, тобто результату розумової діяльності людини. Це, безумовно, один із найважливіших аспектів терміна «управлінське рішення», оскільки саме від конкретної особи, керівника, залежить вибір управлінського рішення.

Крім того, деякі автори відзначають також правові, інформаційні, організаційні, психологічні, логічні і технічні аспекти управлінського рішення. Таким чином, можна зробити висновок, що проблема прийняття рішень – це результат комплексного узгодження різних аспектів: правового, інформаційного, організаційного, психологічного, технічного та ін., заснований на економічно ефективному виборі однієї з можливих альтернатив розвитку подій.

Ураховуючи багатогранність нерухомості як об'єкта управління, проблема прийняття рішень постає ще складнішою та вимагає постійної уваги й урахування всіх аспектів управлінського рішення. Синтезуючи різні аспекти, управлінські рішення стають способом постійної дії керуючої системи на керовану (суб'єкт на об'єкт управління), що, врешті-решт, призводить до досягнення поставленої мети.

Управлінське рішення виступає в ролі сполучної ланки між системою «об'єкт управління – суб'єкт управління», без якого дана система ефективно функціонувати не може.

Предметом аналізу даної роботи є управлінські рішення, тобто рішення з вибору найкращого з економічного погляду варіанта дій (оптимального) в процесі управління нерухомістю з низки альтернатив, спрямованого на досягнення певної мети.

Із цього погляду можна дати таке визначення управлінського рішення у сфері управління нерухомістю: управлінське рішення у сфері управління нерухомим майном – це вибір найкращого з економічного погляду варіанта дій управляючого конкретним об'єктом нерухомого майна, який забезпечує максимальну ефективність управлінських дій відповідно до поставленої мети та певних завдань управління, заснований на їх економічному обґрунтуванні за результатами використання сучасних методів аналізу, прогнозування, моделювання та оптимізації з урахуванням комплексного взаємозв'язку правового, інформаційного, організаційного, психологічного, технічного та інших аспектів цього рішення.

Від того, наскільки продумано і ґрунтовно підготовлено управлінське рішення, залежить

не тільки ступінь ефективності управляючої дії органу управління (керівника, управляючої компанії) на об'єкт управління (нерухомість), а й організація виконання управлінських рішень і контроль над їх виконанням. Іншими словами, від якості підготовки управлінських рішень залежать ефективність діяльності управляючої компанії (керівника) та ефективне використання об'єкта управління.

Оскільки сутність поняття «управління» полягає у спрямованості керованого об'єкта на досягнення поставлених цілей, то однією з характеристик його результативності має бути ефективність як ступінь досягнення поставлених цілей.

Ефективність є однією з ключових категорій економіки, що безпосередньо пов'язана з досягненням кінцевої мети розвитку як суспільного виробництва у цілому, так і кожного окремого підприємства. Детальний аналіз і систематизацію підходів до визначення змісту економічної категорії «ефективність» у трактуванні різних авторів розглянуто в роботі [13].

Аналіз наведених автором роботи визначень поняття «ефективність» свідчить, що єдиного його розуміння не існує. Слід зазначити, що більшість авторів погоджується з тим, що ефективність – відносна категорія, тому під ефективністю слід розуміти відносну комплексну категорію, яка характеризує ступінь досягнення результату

Таблиця 2

Підходи до визначення сутності поняття «ефективність управління»

Автор	Сутність поняття «ефективність управління»
О. Курочкін	Ефективність управління – це співвідношення корисного результату (ефекту) й обсягу використаних чи витрачених для цього ресурсів
Є. Вершигора	Ефективність управління – це економічна ефективність, яка виражається відношенням економічного ефекту до витрат на управління
П. Журавльов, Р. Сегедов, В. Янчевський	1. Ефективність управління – це економічна категорія, яка відображає внесок управлінської діяльності в кінцевий результат роботи підприємства. 2. Функціональне призначення управління зводиться до забезпечення ефективності основної діяльності, тому ефективність визначається ступенем самої виробничої діяльності
Н. Туленков	Ефективність управління – досить складна категорія, що є одним з головних показників удосконалення управління, яка визначається, як правило, шляхом зіставлення результатів управління та ресурсів, що витрачено на його досягнення
І. Маркіна	1. Ефективність управління – це співвідношення результату (ефекту) до намічених цілей. 2. Ефективність як абсолютна властивість, що характеризує результативність управління. 3. Ефективність як властивість відносна, що характеризує управління як відношення результату до цілей
Д. Бінкін, В. Черняк	1. Ефективність управління – це відношення результату до витрат. 2. Ефективність управління – це відношення того ж результату до намічених цілей
М. Максимцов, А. Ігнат'єва, М. Комаров	1. Ефективність управління – це ефективність дій людей у процесі діяльності підприємства, у процесі реалізації інтересів, у досягненні певних цілей. 2. Ефективність – це результативність функціонування системи та процесу управління як взаємодії керованої та керованої систем, тобто інтегрований результат взаємодії компонентів управління
І. Мазур, В. Шапіро, Н. Ольдерогт	1. Ефективність управління – це доцільність та якість управління, яке націлене на найкращу результативність діяльності керованої системи – організації, реалізацію цілей і стратегій, досягнення певних якісних і кількісних економічних результатів. 2. Ефективність управління у системному розумінні – це характеристика системи з погляду якості, результативності та своєчасності досягнення її цілей, розвитку системи в запланованому напрямі під час виконання певних критеріальних показників та обмежень
І. Петрова	Ефективність управління – складна багатогранна категорія. Вона відбиває характерні риси економічних, соціальних, технологічних, психологічних та інших явищ. Багатогранність ефективності управління зумовлює наявність сукупності понять для її визначення
Й. Завадський [15, с. 389]	Ефективність управління розглядається як показник, що характеризується співвідношенням результатів діяльності організації і витрат на здійснення управлінських функцій
А. Червяченко [16, с. 47]	1. Сутність ефективності управління розглядається в аспекті двох складників: економічного і соціального. 2. Економічна ефективність характеризує співвідношення результатів із витратами, необхідними для їх досягнення, соціальна ефективність відображає ступінь досягнення соціальних параметрів управління. 3. Разом ці категорії утворюють соціально-економічну ефективність управління
Р. Біловол [17, с. 13]	Ефективність управління розглядається як управління, що сприяє забезпеченню ефективності функціонування і розвитку організації як цілісної системи
Н. Суржина [18, с.189]	Ефективність управління пропонується розуміти як якість організації управлінського процесу, координацію дій управлінського персоналу, його вміння впливати на інший персонал для отримання певних результатів і його здібностей приймати управлінські рішення, які мають бути своєчасними, чітко сформульованими, відповідати наміченим цілям і завданням і спрямовуватися на досягнення поставленої мети підприємства
Л. Христенко [13, с. 6]	Ефективність управління розглядається як комплексна характеристика управління, яка відображає ступінь досягнення цілей діяльності підприємства

Джерело: складено на основі [13], доповнено і систематизовано авторами

Таблиця 3

Класифікація видів ефективності управління

Класифікаційна ознака	Вид ефективності управління
<i>Існуючі</i>	
Наслідки отриманого результату	Економічна, соціальна, організаційна, науково-технічна, технологічна, етична, правова, екологічна, психологічна
Відношення до середовища підприємства	Внутрішня, зовнішня, загальна
Спосіб вираження	Кількісна, якісна та сумісна
Метод розрахунку	Абсолютна, відносна, порівняльна
Рівень оцінювання	Повна, локальна
Призначення оцінки	Ідеальна, результативна, затратна, планова, фактична, проектна
Склад об'єкта оцінки	Ефективність системи управління підприємства у цілому, ефективність окремих складових елементів системи управління
Вид функціональних підсистем управління підприємством (компанією)	Ефективність управління виробництвом, фінансами, маркетингом, інноваціями, інвестиціями
<i>Додано</i>	
Вид функціональних підсистем управління підприємством (компанією)	Ефективність управління нерухомим майном Ефективність управління господарськими ризиками

Джерело: складено на основі [13] і доповнено авторами

Таблиця 4

Огляд існуючих наукових підходів до оцінки ефективності процесу управління

Підхід до оцінки ефективності управління	Переваги	Недоліки
1. За рівнем досягнення цілей управління	1. Охоплення оцінкою всіх рівнів управління. 2. Можливість визначення взаємозв'язку цілей та результатів діяльності. 3. Конкретність та індивідуальність оцінки.	1. Охоплення оцінкою тільки одного елемента системи управління (цілеспрямованості). 2. Відсутність єдиного підходу до виділення цілей діяльності. 3. Відсутність співставленості визначених цілей із потребами та нормами. 4. Відсутність універсальності оцінки. 5. Складність оцінки.
2. За результатами оцінки ефективності управлінських рішень	1. Охоплення оцінкою всіх управлінських рішень відповідно до цілей діяльності та процесу їх прийняття. 2. Індивідуальність оцінки ефективності за окремими управлінськими рішеннями.	1. Відсутність універсальності оцінки. 2. Складність оцінки. 3. Недостатня інформативність результатів оцінки.
3. За результатами оцінки ефективності управлінської праці	1. Синтез використання показників економічної та соціальної ефективності управління. 2. Простота. 3. Доступність. 4. Універсальність оцінки.	1. Охоплення оцінкою тільки одного елемента системи управління (персоналу). 2. Недостатня інформативність результатів оцінки.
4. За результатами оцінки заходів з удосконалення управління	Можливість визначення ефективності проведених заходів з удосконалення управління.	1. Необхідність постійного моніторингу заходів з удосконалення управління. 2. Складність отримання вихідних даних для оцінки. 3. Низька інформативність результатів оцінки.
5. За загальними результативними показниками діяльності певної системи управління	1. Можливість оцінки ефективності управління за певними елементами системи управління. 2. Універсальність оцінки. 3. Достатньо високий рівень інформативності отриманих результатів оцінки	1. Відсутність єдиного підходу до виділення елементів системи управління. 2. Складність оцінки
6. За підсумками співставлення кінцевих результатів діяльності з витратами на управління	1. Простота. 2. Доступність. 3. Універсальність оцінки. 4. Використання відносних показників оцінки	1. Однобока оцінка тільки за витратним складником управління. 2. Відсутність урахування інших витрат діяльності на досягнення кінцевої мети. 3. Низька інформативність отриманих результатів оцінки
7. За загальними результатами діяльності	1. Простота. 2. Доступність. 3. Універсальність оцінки	1. Охоплення оцінкою тільки керованої підсистеми на загальному рівні. 2. Відсутність виділення напрямів оцінки. 3. Недостатня інформативність отриманих результатів оцінки

Продовження таблиці 4

8. За результатами виробничої діяльності	1. Простота. 2. Доступність. 3. Універсальність оцінки.	1. Однобока оцінка тільки за виробничим складником. 2. Недостатня інформативність отриманих результатів оцінки.
9. За кінцевими результатами роботи з урахуванням рівня використання	1. Синтез оцінки ефективності керованої підсистеми управління з елементом «персонал управління». 2. Простота. 3. Доступність. 4. Універсальність оцінки.	1. Охоплення оцінкою неповного переліку елементів системи управління. 2. Недостатня інформативність отриманих результатів оцінки.
10. На основі синтезу оцінки кінцевих результатів діяльності підприємства та цільового підходу	1. Можливість визначення та співставлення тримірної оцінки ефективності (цілі – потреби – норми – пріоритети; результати – цілі; витрати – результати). 2. Конкретність та індивідуальність оцінки.	1. Однобока оцінка за результатом досягнення цілей тільки керованої підсистеми. 2. Відсутність єдиного підходу до визначення цілей діяльності. 3. Значна складність у визначенні норм та пріоритетів цілей діяльності. 4. Складність оцінки. 5. Відсутність універсальності оцінки 6. Недостатня інформативність отриманих результатів оцінки.
11. На основі синтезу системного та цільового підходів	1. Можливість оцінки ефективності управління за окремими елементами системи управління для досягнення цілей діяльності. 2. Конкретність та індивідуальність оцінки. 3. Достатньо високий рівень інформативності отриманих результатів оцінки.	1. Значна складність проведення оцінки. 2. Ймовірність «утрати» деяких структурних елементів системи управління. 3. Можливість обмеження цілей діяльності. 4. Відсутність єдиного підходу до визначення цілей діяльності підприємства. 5. Значна складність у визначенні норм та пріоритетів цілей діяльності. 6. Відсутність універсальності оцінки.
12. На основі вимірювання вартості бізнесу	1. Можливість урахування під час оцінки вартості нерухомості, активів, знань та досвіду колективу, іміджу підприємства. 2. Недостатня інформативність результатів оцінки за напрямками використання у сфері управління.	1. Однобокість підходу, який спрямований тільки на оцінку бізнесу. 2. Не може слугувати єдиним критерієм оцінки ефективності управління. 3. Слід розглядати як перспективний в умовах розвитку фондового ринку.
13. На основі оцінки системних ресурсів	1. Можливість здійснення оцінки за елементами системи управління (забезпечувальної та результативної підсистем). 2. Урахування інтересів суб'єктів зовнішнього середовища.	1. Відсутність оцінки ефективності управляючої та керованої підсистем. 2. Складність оцінки за конкретними об'єктами використання ресурсів. 3. Недостатня інформативність отриманих результатів оцінки.
14. На основі збалансування інтересів груп зовнішнього та внутрішнього середовища	Можливість урахування інтересів і внеску груп внутрішнього та зовнішнього середовища до результатів діяльності підприємства	1. Відсутність оцінки ефективності управління за результатами діяльності. 2. Використання тільки експертних методів оцінки. 3. Існує ймовірність зведення оцінки до визначення рівня ефективності планування. 4. Складність проведення оцінки. 5. Відсутність універсальної оцінки. 6. Недостатня інформативність результатів оцінки.
15. На основі поєднання селективного, комплексного та фрагментарного підходів до оцінки ефективності управління	1. Можливість оцінки ефективності управління з погляду одного елемента системи управління (селективний підхід). 2. Можливість здійснення оцінки за комплексом окремих елементів системи управління (комплексний підхід). 3. Можливість оцінки за різними аспектами або компонентами управління, які не є елементами системи управління (фрагментарний підхід). 4. Конкретність та індивідуальність оцінки. 5. Універсальність оцінки.	1. Складність проведення оцінки. 2. Значна складність у визначенні норм та пріоритетів цілей діяльності. 3. Можливість обмеження цілей діяльності.

Джерело: складено на основі [13] і доповнено авторами

(ефекту) порівняно з витратами або ресурсами на його досягнення з обов'язковим урахуванням чинника часу досягнення такого результату.

Визначений цілеспрямований характер категорії ефективності дає змогу розглядати управління як об'єкт для визначення його ефективності. У такому разі вже буде йтися не про ефективність узагалі, а безпосередньо про ефективність управління нерухомим майном як складовою частиною системи управління на підприємстві або в компанії. У наукових працях пропонуються різні підходи до визначення сутності ефективності управління, їх аналіз наведено в табл. 2.

Наведені дані свідчать про те, що сучасний рівень розвитку теорії та практики управління не має єдиної думки щодо визначення сутності поняття «ефективність управління», але чітко виділяється головний елемент ефективності управління – досягнутий результат (ефект).

Тому основне завдання під час визначення ефективності управління, насамперед, потребує розуміння самого результату, тобто об'єктивних чинників управління. Результатів управління (ефектів) за своїм характером може бути багато, але всі вони конкретизуються і поєднуються залежно від рівня системи управління, кожен із них має своє особливе значення у відповідних йому межах.

З'ясування сутності ефективності управління призвело до необхідності проведення класифікації означеної категорії на рівні підприємства (компанії) за встановленими класифікаційними ознаками відповідно до підходів до класифікації ефективності (табл. 3).

Надана в табл. 3 класифікація ефективності управління складена з позиції вирішення поставлених у дослідженні завдань, відображає наявні класифікаційні ознаки та доповнена ще однією ознакою – за видами функціональних підсистем управління підприємством (компанією), де виділяються визначення ефективності управління нерухомим майном і господарськими ризиками. Сутність кожного з виділених видів ефективності управління полягає у ступені досягнення цілей за результатами діяльності системою управління у цілому, окремими її елементами або функціональними підсистемами управління підприємством (компанією).

Існування поняття ефективності управління потребує її оцінювання. Проведений аналіз підходів до оцінювання ефективності управління показав, що в теорії і практиці зустрічається як їх часткове використання, так і поєднання різних підходів. Порівняльну характеристику підходів до оцінювання ефективності управління з виділенням недоліків та переваг наведено в табл. 4.

Вивчення наведених у таблиці підходів до оцінювання ефективності управління, їхніх особливостей, переваг і недоліків дало можливість вибрати підхід, заснований на синтезі системного та цільового підходів, як основний теоретико-методичний підхід, котрий надалі покладено в розроблення методики з комплекс-

сної оцінки ефективності управління об'єктами нерухомого майна залізничного транспорту та для обґрунтування різних можливих видів використання нерухомості.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений поглиблений аналіз існуючих поглядів науковців на сутність економічних категорій «управління», «ефективність», «ефективність управління», «управлінські рішення» дав змогу:

- систематизувати ці визначення, доповнити їхній зміст та, спираючись на них, надати поширені формулювання вказаним економічним категоріям для використання у сфері управління нерухомим майном на залізничному транспорті;
- вибрати підхід до оцінювання ефективності управління, заснований на синтезі системного та цільового підходів, як основний теоретико-методичний підхід до досягнення визначених стратегічних цілей і реалізації завдань з управління об'єктами комерційного нерухомого майна на залізничному транспорті та який передбачає систематичне прийняття рішень та їх виконання, пошук найбільш ефективних і обґрунтованих управлінських рішень щодо розпорядження нерухомим майном.

У подальшому на основі використання вибраного теоретико-методичного підходу проведено структурування стратегічних цілей та завдань управління нерухомим майном залізничного транспорту за допомогою методу «побудова дерева цілей».

Структурування стратегічних цілей управління нерухомістю становить основу розроблення науково-методичних підходів до утворення ефективної системи управління об'єктами нерухомого майна на залізничному транспорті з урахуванням її спеціалізованого характеру. Реалізація їх на практиці дасть змогу поширити використання науково обґрунтованих управлінських рішень і сприяти підвищенню ефективності функціонування залізничної галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бараш Ю.С. Реструктуризація залізничного транспорту України в умовах ринку : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.00.04. Харків, 2008. 36 с.
2. Дейнека О.Г. Реалізація програми структурної реформи залізничного транспорту України. Ефективність сучасного бізнесу в умовах динамічного середовища : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Л. Калініченко. Харків, 2018. С. 74–83.
3. Дикань В.Л., Островерх Г.Є. Удосконалення механізмів державного управління розвитком залізничної галузі України у євроінтеграційному векторі. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 11–19.
4. Калініченко Л.Л. Методологічний підхід до управління персоналом підприємств залізничного транспорту в умовах реформування галузі : монографія. Харків : УкрДАЗТ, 2012. 420 с.
5. Макаренко М.В., Лозова Т.І., Олійник Г.Ю. Нерухомість в системі корпоративного управління на залізничному транспорті. Київ : ДЕТУТ, 2009. 327с.

6. Development of the Production Potential in Terms of Implementation of Strategic Initiatives of the Railway Transport / V. Ovchynnikova et. al. *International Journal of Engineering & Technology*. 2018. Vol. 7. № 4.3. Special Issue 3. P. 482–487.
7. Токмакова І.В. Забезпечення гармонійного розвитку залізничного транспорту України : монографія. Харків : УкрДУЗТ, 2015. 403 с.
8. Marketing Research as a Way to Increase Competitiveness of Railway Company and Forecasting of Demand for Transport / V. Yanovska et. al. *International Journal of Engineering & Technology*. 2018. Vol.7. № 4.3. Special Issue 3. P. 583–587.
9. Економіка нерухомості : навчальний посібник / А.М. Асаул та ін. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2004. 350 с.
10. Гненний О.М. Методи оцінки майна та майнових прав в Україні : монографія. Дніпропетровськ : Вид. Маковецький, 2012. 264 с.
11. Драпівський О., Шалаєв В., Іванова І. Тенденції ринку нерухомості України: реалії та прогнози. 2007–2013 : монографія. Київ : Арт Економі, 2012. 240 с.
12. Оцінка та управління нерухомістю : навчальний посібник / В.Р. Кучеренко та ін. Одеса : Лерадрук, 2013. 272 с.
13. Христенко Л.М. Удосконалення оцінки ефективності управління підприємством : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Луганськ, 2007. 325 с.
14. Осовська Г.В., Осовський О.А. Менеджмент організацій: для самостійного вивчення : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 378 с.
15. Завадський Й.С. Менеджмент. Київ : УФІМБ, 1997. Т. 1. 543 с.
16. Червяченко А.В. Теоретичні підходи до визначення ефективності соціально-економічної системи та її видова класифікація. *Економіка розвитку*. 2006. № 1. С. 46–48.
17. Біловол Р.І. Управління ефективністю : опорний конспект лекцій. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2005. 61 с.
18. Суржина Н.І. Основні теоретичні положення ефективності управління підприємствами. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2011. № 6(51). Ч. 2. С. 185–190.
5. Makarenko M.V., Lozova T.I., Oliynyk H.Iu. (2015) Nerukhomist v systemi korporatyvnoho upravlinnia na zaliznychnomu transporti [Real estate in the system of corporate management in the railway transport]. Kyiv: State Economics and Technology Transport University. (in Ukrainian)
6. Ovchynnikova V., Tolstova A., Obruch H., Ostroverkh H. (2018) Ensuring Development of the Production Potential in Terms of Implementation of Strategic Initiatives of the Railway Transport. *International Journal of Engineering & Technology*. Vol. 7. № 4.3.: Special Issue 3. P. 482–487.
7. Tokmakova, I. V. (2015) Zabezpechennia harmoniinoho rozvytku zaliznychnoho transportu Ukrainy: monohrafiia [Ensuring harmonious development of railway transport of Ukraine]. Kharkiv: Ukrainian State University of Railway Transport. (in Ukrainian)
8. Yanovska V., Pylypenko O., Tvoronovych V., Bozhok A. (2018) Marketing Research as a Way to Increase Competitiveness of Railway Company and Forecasting of Demand for Transport. *International Journal of Engineering & Technology*, Vol. 7. № (4.3): Special Issue 3. P. 583–587.
9. Asaul A. M., Pavlov V.I. , Pylypenko I. I. , Pavlikha N.V. , Kryvoviazuk I.V. (2004) Ekonomika nerukhomosti: navch. posibnyk [Real Estate Economics: a manual]. Kiev: IEC of the State Statistics Committee of Ukraine. (in Ukrainian)
10. Hnennyi O. M. (2012) Metody otsinky maina ta mainovykh prav v Ukraini: monohrafiia [Methods of valuation of property and property rights in Ukraine: monograph]. Dnipropetrovsk: Makovetsky. (in Ukrainian)
11. Drapikovskiy O., Shalaiev V., Ivanova I. (2012) Tendentsii rynku nerukhomosti Ukrainy: realii ta prohnozy. 2007–2013: monohrafiia [Trends in the Ukrainian real estate market: realities and forecasts. 2007–2013: monograph]. Kyiv: Art Economics. (in Ukrainian)
12. Kucherenko V. R., Zaiets M. A., Zakharchenko O. V., Smentyna N. V., Ulybina V. O. (2013) Otsinka ta upravlinnia nerukhomosti: navchalnyi posibnyk [Assessment and management of real estate: a manual]. Odessa: LLC "Leradruk". (in Ukrainian)
13. Khrystenko L.M. (2007) Udoshkonalennia otsinky efektyvnosti upravlinnia pidpriemstvom [Improving the assessment of the effectiveness of enterprise management] (Candidat of Economics Thesis), Lugansk: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University.
14. Osovskaya H.V., Osovskiy O. A. (2009) Menedzhment orhanizatsii: dlia samostiinoho vyvchennia: navch. posibnyk [Management of organizations: for self-study: a manual]. Kiev: Condor. (in Ukrainian)
15. Zavadskiy Y. S. (1997) Menedzhment [Management]. Kyiv: UFIMB. (in Ukrainian)
16. Chervachenko A. V. (2006) Teoretychni pidkhody do vyznachennia efektyvnosti sotsialno-ekonomichnoi systemy ta yii vydova klasyfikatsiia [Theoretical approaches to determining the effectiveness of the socio-economic system and its type classification]. Development Economics. no. 1, pp. 46–48.
17. Bilovol R. I. (2005) Upravlinnia efektyvnosti: oporny konspekt lektsii [Efficiency Management: A reference note of lectures]. Poltava: Poltava University of Consumer Cooperatives of Ukraine. (in Ukrainian)
18. Surzhyna N. I. (2011) Osnovni teoretychni polozhennia efektyvnosti upravlinnia pidpriemstvamy [Basic theoretical provisions of the efficiency of enterprise management]. *Scientific herald of Poltava University of Economics and Trade*, vol. 6(51), no. 2, pp. 185–190.

REFERENCES:

1. Barash Yu.S. (2008) Restrukturyzatsiia zaliznychnoho transportu Ukrainy v umovakh rynku [Restructuring of Ukrainian railway transport in market conditions] (PhD Thesis), Kharkiv: Ukrainian State University of Railway Transport.
2. Deineka O. H. (2018) Realizatsiia prohramy strukturnoi reformy zaliznychnoho transportu Ukrainy [Realization of the program of structural reform of railway transport of Ukraine]. *Efektivnist suchasnoho biznesu v umovakh dynamichnoho seredovyscha: monohrafiia*. [Efficiency of modern business in a dynamic environment: a monograph]. Kharkiv: FOP Panov A.M., pp. 74–83.
3. Dykan V.L., Ostroverkh Gh.Je.(2018) Udoshkonalennia mekhanizmiv derzhavnogo upravlinnia rozvytkom zaliznychnoji ghaluzi Ukrainy u jevointegracijnomu prostori [Improvement of the mechanisms of state governance for the development of the railway industry of Ukraine in the euro integration space]. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, no. 62, pp. 11–19.
4. Kalinichenko L.L. (2012) Metodolohichni pidkhid do upravlinnia personalom pidpriemstv zaliznychnoho transportu v umovakh reformuvannia haluzi: monohrafiia [Methodological approach to the management of personnel of railway enterprises in the conditions of reforming the industry: monograph]. Kharkiv: Ukrainian State University of Railway Transport. (in Ukrainian)

УДК 338.658

Мехович С.А.*доктор економічних наук, професор,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»***Сікетіна Н.Г.***асистент
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»***Mehovich Sergey***Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Professor of the Department of Economic Analysis and Accounting
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»***Siketina Natalya***Assistant of the Department of Economic Analysis and Accounting
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»*

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ АДАПТАЦІЇ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

FEATURES ADAPTATION SYSTEMS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES NETWORKING STRUCTURES

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено актуальним питанням адаптації промислових підприємств під впливом мінливого конкурентного середовища. Досліджено теоретичні питання економічних категорій «адаптація», «адаптаційний процес», «адаптаційна система» та «адаптаційний механізм» відносно промислових підприємств. Виділено чотири типи адаптивних механізмів в основі аналізу літературних джерел. Визначено три адаптаційні стратегії щодо промислових підприємств. Досліджено адаптаційні чинники в мережевій структурі підприємства і розділено їх на чинники зовнішнього та внутрішнього впливу. Розглянуто зміст та структуру адаптаційної стратегії промислового підприємства в мінливих умовах. Визначено механізм адаптаційної системи мережевого формування. Окреслено структуру механізму адаптаційної системи мережевого формування.

Ключові слова: адаптація, адаптаційний процес, адаптаційне управління, підприємство, стратегія, механізм.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена актуальным вопросам адаптации промышленных предприятий под влиянием изменяющейся конкурентной среды. Исследованы теоретические вопросы экономических категорий «адаптация», «адаптационный процесс», «адаптационная система» и «адаптационный механизм» в отношении промышленных предприятий. Выделены четыре типа адаптивных механизмов в основе анализа литературных источников. Определены три адаптационные стратегии в отношении промышленных предприятий. Исследованы адаптационные факторы в сетевой структуре предприятия и разделены на факторы внешнего и внутреннего воздействия. Рассмотрены содержание и структура адаптационной стратегии промышленного предприятия в изменяющихся условиях. Определен механизм адаптационной системы сетевого формирования. Определена структура механизма адаптационной системы сетевого формирования.

Ключевые слова: адаптация, адаптационный процесс, адаптационное управление, предприятие, стратегия, механизм.

ANNOTATION

Since the objective evaluation of competitiveness of products of the industrial enterprise' values is one of the key factors af-

fecting the definition of the economic effectiveness of systems of adaptation of production-innovation clusters, the issue is widely explored in the writings of representatives of various economic schools. In Ukraine, in the context of a worsening economic situation, the problems of increasing the effectiveness of industrial enterprises' activity become especially urgent. Effective solutions to such problems contribute to the growth of the national economy and increase in its investment attractiveness as well. The main objective of the article is to study and generalize theoretical and methodological aspects of the theory of adaptation and adaptation process of domestic enterprises for their further development. The specific socio-economic reality of domestic industrial enterprises is variable, diverse and complex. These properties of economic reality are the main causes of the difficulties of its scientific knowledge. The extremely changing nature of the market environment distorts market conditions, when traditional methods of conducting economic activity no longer guarantee the maintenance of the acquired market positions. New approaches to defining development strategies from the mission are needed, and the search for mechanisms for adapting to emerging changes. The current conditions of industry activity in Ukraine do not meet the strict norms of an effective western market. As you know, the process of forming market relations in Ukraine has its own characteristics and is characterized by a high degree of asymmetry regarding the potential of production of competitive products. It may induce individual industrial enterprises to make it impossible to produce competitive products. The authors believe that it is expedient to introduce the meaning of "adaptive system of network formation", since it tends to be quantified by the result of the influence of the process of forming the network structure of the enterprise on the efficiency of its activities by creating a mechanism for the targeted creation of competitive corporate (cluster) benefits in a specific segment of the market, which includes organizational, structural, technological, engineering, economic, financial and marketing measures at the enterprises and institutions of the members of the network form nets with regional authorities and research intended to achieve the mission and goals. The proposed definitions can be used to create a system for adapting the network structure of an industrial enterprise in a changing competitive environment. Unlike a number of the above approaches, the approach of the authors of this article deals with the system of adaptation of the network structures of the industrial enterprise, taking into account the influence of external factors. Thus, en-

terprises developing an adaptive network formation system form direct cluster advantages over a certain segment of the market.

Key words: adaptation, adaptation process, enterprise adaptation management, strategy, mechanism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток промислових підприємств у сучасних умовах потребує теоретичного і практичного дослідження інноваційних систем нового типу. Це стосується виникнення галузі 4.0, яка являє собою четвертий етап науково-технічної революції і визначає нову форму промислової інтеграції і взаємодії суб'єктів виробничого процесу в рамках структури мережі. Застосування заходів адаптації вітчизняних підприємств може сприяти підвищенню рівня ефективності їхньої діяльності. Додаткові дослідження потребують кількісних та якісних критеріїв адаптації мережевих структур та їхньої ефективності в діяльності підприємств. При цьому визнається висока значимість цих досліджень для теорії та практики стратегічного розвитку вітчизняної промисловості. Слід зазначити, що проблеми підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств в умовах ефективної адаптації виробничо-інноваційного потенціалу в кластерних структурах є недостатньо вивченими. Розповсюдження мережевих утворень та створення виробничо-інноваційних кластерів, їх визнання як ефективної форми підвищення конкурентоспроможності окремих підприємств і корпоративних утворень загального національного значення, прийняття Європейського кластерного меморандуму підкреслюють актуальність визначеного питання.

Тому виникає питання про необхідність формування системи адаптації ефективної мережевої структури промислового підприємства в умовах, що змінюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблема забезпечення розвитку промислових підприємств розглядається в роботах вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: І. Ансоффа, Н. Кондратьєва, А.А. Томпсона, М. Портера, Т. Сазонової, Л. Соколової, А.Дж. Стрикленда, Р. Фатхутдінова [1–8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас аналіз наукових праць у галузі теорії адаптації та управління адаптацією показує відсутність чіткої методології системи адаптації вітчизняних підприємств до зміни конкурентного середовища та вказує на необхідність подальшого поглибленого вивчення управлінської діяльності відносно аспектів забезпечення системи адаптації промислових підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення процесу адап-

тації вітчизняних підприємств для розроблення механізму адаптаційної системи мережевого формування їхнього подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукове забезпечення формування механізму адаптації виробничо-інноваційного кластеру до умов зовнішнього середовища, яке на відміну від існуючого передбачає уточнення функцій, принципів, підходів до його реалізації, а також доповнення інформаційно-аналітичним і методичним інструментарієм (оцінювання стану нестабільності середовища, стану адаптивності підприємства, обґрунтування типу адаптації) дає змогу запобігти деструктивному впливу чинників зовнішнього середовища на показники діяльності промислових підприємств – учасників кластеру.

Механізм адаптаційної системи мережевого формування складається з організаційно-структурних, технологічних, інжинірингових, економічних, фінансових та маркетингових заходів на підприємствах та установах членів мережевого формування за участю регіональної влади та науки, спрямованих на досягнення визначеної місії та цілей у конкурентному середовищі, що оточує інноваційний кластер.

Досягнення високого рівня адаптивності мережевої структури можливо за допомогою активної взаємодії адаптанта (суб'єкта, що адаптується) із соціальним середовищем, використання наданих адаптаційній системі потенційних можливостей і ресурсів.

У процесі аналізу літературних джерел виділено чотири типи адаптивних механізмів, що характеризуються принциповими відмінностями. Перший із них передбачає адаптацію як розвиток, другий – адаптацію як захист, третій – як догляд або ухилення і четвертий – як реверсію. Якщо перша модель може розглядатися як однозначно позитивна, оскільки вона передбачає вдосконалення внутрішньої структури суб'єкта адаптації, то остання, навпаки, є негативною як за своєю спрямованістю, так і за змістом. Що стосується другої і третьої моделей адаптації, то вони можуть мати як нейтральний, так і негативний характер залежно від ситуації.

На основі виділених механізмів визначено три генералізовані адаптаційні стратегії, вибір яких детермінує конкретну спрямованість адаптаційної поведінки суб'єкта. Дані стратегії припускають вибір різних варіантів поведінки в рамках адаптації, пов'язаних або з пристосуванням до тих змін, що відбуваються у суспільстві, або з відсутністю такого пристосування. Поряд із цими двома варіантами є ще й третій, проміжний, який передбачає прагнення суб'єкта «перечекати адаптивну ситуацію, подивитися, що буде далі», не впроваджуючи жодних кардинальних заходів або обмежившись тимчасовим варіантом пристосування. Під час розроблення адаптаційної стратегії слід проаналізувати проблемну ситуацію, що включає чинники,

які впливають на діяльність мережі й які по відношенню до неї можуть бути внутрішніми і зовнішніми.

У будь-якій мережевій структурі можна виділити внутрішні чинники, які найбільшою мірою залежать від її членів, і зовнішні чинники, які меншою мірою піддаються впливу з їхнього боку. До внутрішніх чинників належать цілі та стратегії розвитку окремих членів мережі, стан мережевого портфеля замовлень, структура виробництва і система управління, фінансові та кадрові ресурси тощо. Що стосується зовнішніх чинників, то вони в сучасних умовах відрізняються великою складністю, невизначеністю і динамічністю, що створює істотні труднощі для мережевого формування в рамках розроблення адаптаційних стратегій. Так, безпосередній вплив на функціонування мережевої структури має діяльність різних економічних суб'єктів, державних органів та установ, що реалізують певну політику на даній території і здійснюють регулювання в даній сфері. Певна група зовнішніх чинників є практично не керованими з боку менеджерів мережевої організації, до яких належать стан економіки країни або конкретного регіону, у рамках якого здійснюється діяльність, рівень технологічного розвитку суспільства на даному історичному етапі його розвитку тощо. Ці чинники роблять хоча й непрямий, але істотний вплив на діяльність мережі і повинні враховуватися під час розроблення конкретних адаптаційних стратегій.

Ефективна адаптація, таким чином, включає здатність бізнес-суб'єкта прогнозувати дію зовнішніх і внутрішніх чинників і приймати на його основі оптимальні управлінські рішення, пов'язані з розробленням найбільш прийнятної в конкретній проблемній ситуації адаптаційної стратегії.

У рамках зазначеного адаптивного підходу найбільший ефект може бути досягнутий шляхом впливу на різні керовані чинники. Основне завдання адаптаційної системи мережевого формування може полягати в усуненні або зменшенні негативного впливу різних чинників, що виникають у внутрішньому і зовнішньому середовищі мережевого формування.

Адаптаційна стратегія, своєю чергою, визначає тип поведінки кадрів, вимоги до структури та системи управління взаємодією у мережі, стан виробничих зв'язків, зміни в технології, фінансовий стан, маркетингову активність та у цілому конкурентоспроможність, що характерно для адаптаційної системи мережевого формування. Це відрізняє мережу від окремих ринкових суб'єктів, які більшою мірою, ніж великі компанії, схильні до негативного впливу чинників зовнішнього середовища. Окремим суб'єктам, як правило, буває важко здійснювати реалізацію масштабних і дорогих проектів, вони характеризуються сильною залежністю від економічної кон'юнктури, не можуть дозволити собі диверсифікацію виробництва тощо. Такі

підприємства більшою мірою схильні до ризику банкрутства, до якого компанію може привести навіть одна невдало проведена операція.

Функціонування промисловості здійснюється в умовах мінливого зовнішнього середовища, внаслідок чого суб'єкти підприємництва регулярно стикаються з такою ситуацією, коли стає вкрай важко прогнозувати ділову обстановку, приймати певні рішення, пов'язані з розвитком бізнесу. У цій ситуації власники і керівники підприємств стикаються з проблемою вироблення оптимальної адаптаційної стратегії розвитку підприємства, відповідного адаптаційного механізму, покликаного оперативно реагувати в першу чергу на негативні зовнішні впливи. Але далеко не кожне промислове підприємство здатне до таких дій. Участь у мережевому формуванні позбавить промислові підприємства від необхідності вирішення цих завдань.

Виступаючи як комплекс технічних, організаційних, інформаційних, правових, управлінських та інших заходів, адаптаційна стратегія в разі її успішної реалізації може дати змогу утримати мале підприємство на шляху стійкого й ефективного розвитку, що досягається за допомогою адекватної та швидкої реакції на стан і зміни зовнішнього середовища, оперативної перебудови діяльності основних структурних компонентів мережі.

До зовнішніх складників розглянутого адаптаційного механізму належать різні податкові пільги, субсидії, дотації, кредитна підтримка та інші заходи, які реалізуються, насамперед, державою, що прагне надати підтримку підприємствам промисловості.

До внутрішніх складників належать безпосередньо ті ресурси (кадрові, фінансові, інвестиційні, технологічні та ін.), які використовуються самими бізнес-суб'єктами в рамках адаптації до умов зовнішнього середовища.

Стабільна і добре налагоджена адаптаційна система мережевого формування промислового підприємства здатна, на нашу думку, забезпечити стабільне існування в умовах постійно мінливої економічної кон'юнктури, успішно пристосовуватися до різних зовнішніх змін негативного характеру.

Окремі фахівці дотримуються точки зору, згідно з якою ефективний адаптаційний механізм сталого розвитку підприємства може бути сформований за наявності сприятливих зовнішніх умов. До останніх належать різні заходи, реалізовані державою: податкові, пільги, субсидії, дотації, кредитна підтримка, лізинг. Напрями державної політики можуть реалізовуватися як окремо один від одного, так і в сукупності, що позитивно впливає на фінансове становище підприємств, дає їм змогу зберегти стійкість до негативних чинників зовнішнього середовища. Водночас найбільш оптимальна адаптивна стратегія повинна поєднувати кілька варіантів розвитку компанії, відповідних соціально-економічній ситуації в суспільстві, стану конкретної

галузі, оточенню підприємства і його внутрішньому адаптаційному потенціалу.

Зміст адаптаційної стратегії утворює комплекс технічних, організаційних, інформаційних, управлінських та інших заходів, що сприяють сталому розвитку організації, адекватному і швидкому реагуванню на стан зовнішнього середовища і зміни, що відбуваються в ній. Адаптаційна стратегія може включати в себе заходи щодо створення організаційно-економічних умов, покликаних підвищити ефективність вироблених компанією товарів або послуг. У рамках адаптаційної стратегії, яка застосовується на рівні конкретного підприємства, повинні бути передбачені всі можливі варіанти вирішення потенційних проблем, які згодом можуть застосовуватися в комплексі або окремо.

Саме адаптаційні можливості, ступінь ефективності застосовуваних адаптаційних стратегій компаній нині виступають як основний чинник, що забезпечує ефективну діяльність конкретного підприємства, його довгострокове й успішне існування на ринку. При цьому необхідно враховувати, що адаптаційні процеси знаходяться в безпосередній кореляції з економічними, політичними і соціальними умовами функціонування, характерними для конкретного суспільства в певний історичний період.

Як зазначає Т.Ю. Сазонова, змінити зовнішнє середовище у своїх інтересах у змозі тільки велика підприємницька структура, що має в розпорядженні значні фінансові та інші ресурси [5, с. 62].

Внутрішні стратегії більш характерні для підприємств із невеликою часткою на ринку, у яких відсутні подібні ресурси у великих обсягах і які орієнтуються на пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища за допомогою коректування своєї економічної політики. На думку Т.Ю. Сазонової, адаптаційні стратегії підприємств можна також класифікувати на еволюційні і революційні.

Системними дослідженнями у теорії адаптації є роботи Л.В. Соколової [6, с. 27]. Нею проведено ґрунтовний аналіз основ теорії адаптації, систематизовано її базові елементи та істотні ознаки. Практичне значення має запропонована автором превентивна форма адаптації. Її слід розглядати як інструмент забезпечення збалансованості стратегій адаптації. Заслугує також на увагу організаційно-економічний механізм забезпечення процесу адаптації підприємства до умов середовища, який включає три ключові блоки: маркетинговий, інноваційний та організаційно-плановий із підтримуючими системами: інформаційною, логістичною, фінансовою, соціально-психологічною, економічною та екологічною. Таке тлумачення складників організаційно-економічного механізму адаптації дає системне уявлення про його сутність, функціональність, комплексність і надає більш широкі можливості для управління процесами адаптації. Модель адаптації підприєм-

ства ґрунтується на визначенні показника адаптивності, який урахує два базових параметри: конкурентоспроможність підприємства та його фінансову привабливість. Такий підхід до показника адаптивності дає можливість створити багатокритеріальну систему оцінки здатності підприємства до пристосування, що включає як зовнішній, так і внутрішній складники його діяльності. Іншим вагомим доробком науковця є визначені рекомендації щодо оцінювання ефекту від реалізації адаптаційних заходів, що базується на врахуванні трьох ключових чинників: доцільності та економічності витрат, понесених у процесі реалізації адаптаційних заходів, належної мотивації персоналу та оцінці якості функціонування системи адаптації.

Зазначені та інші дослідження об'єднані однією ідеєю: функціонування будь-якого підприємства неможливо без урахування впливу змін у зовнішньому середовищі та адекватної адаптації до цих змін. Можемо зазначити, що нині сформовано істотний науковий доробок у теорії адаптації окремого підприємств до мінливих умов зовнішнього середовища.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі проведеного аналізу визначено, що надалі адаптивність використовуватиметься як характеристика мережевого формування, необхідна для визначення характеру та ступеня структурних змін на мезорівні. Ураховуючи це, адаптацію будемо розглядати як процес, необхідний для забезпечення ефективного функціонування мережевого формування і його елементів в умовах, орієнтованих на глобалізацію економіки й інші глобальні зміни зовнішнього середовища. Проведений аналіз свідчить, що для мережевих формувань (у тому числі інноваційних кластерів) у визначеній сфері не існує загальних поглядів на сутність, закономірності та характеристики процесів адаптації. Поняття адаптації є досить новим і не повною мірою зрозумілим для учасників мережевих формувань.

Слід відзначити, що пропонується в контексті адаптації промислового підприємства в подальшому розглядати поняття «адаптаційна система мережевого формування». Під адаптаційною системою мережевого формування розуміється механізм цільового створення конкурентних корпоративних (кластерних) переваг на певному сегменті ринку, який включає організаційно-структурні, технологічні, інжинірингові, економічні, фінансові та маркетингові заходи на підприємствах та установах членів мережевого формування за участю регіональної влади та науки, спрямовані на досягнення визначеної місії та цілей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ансофф И. Стратегическое управление / сокр. пер. с англ.; науч. ред. и предисл. Л.И. Евенко. Москва: Экономика, 1989. 519 с.

2. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теории предвидения. Избранные труды. Москва : Экономика, 2002. 767 с.
 3. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А.А. Томпсон и др. ; пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. Москва : Банки и Биржи, 1998. 302 с.
 4. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. И. Минервина. Москва : Альпина Паблишер, 2019. 453 с.
 5. Сазонова Т.Ю. Направления и стратегии адаптационной активности предпринимательских структур *Вестник Новгородского государственного университета. Серия «Экономические науки»*. 2014. Вип. 82. С. 59–65.
 6. Соколова Л.В. Організаційно-економічне забезпечення адаптації підприємств до невизначеності бізнес-середовища : автореф. дис. ... д.е.н. : 08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами». Донецьк, 2006. 34 с.
 7. Фатхутдинов Р.А. Стратегический маркетинг ; 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 346 с.
 8. Kotler P. Marketing Management. 14th ed. Pearson : Education Limited, 2012. 817 p.
-
- REFERENCES:**
1. Ancoff, I. (1989) *Stratehicheskoe upravlenye* Per. s angl. [Strategic management Trans. from Eng.], Moscow, Economics, 320 p. (in Russian).
 2. Kondratiev N.D. (2002) *Bolshye tsykly koniunktury y teoryy predvydeniya. Yzbrannyye trudy* [Big cycles of conjuncture and theory of foresight. Selected works]. Moscow: Publishing house "Economics", 767 p. (in Russian).
 3. Thompson, A. A., Strickland, A.J. Jr. (1998) *Stratehicheskyi menedzhment. Yskusstvo razrabotky y realizatsyy stratehiy* [Strategic Management]. Moscow: Banks and Exchange, 924 p. (in Russian).
 4. Porter Michael (2019), *Konkurentnaia stratehiya: metodyka analiza otraslei y konkurentov* [Competitive strategy]. Moscow: Alpina Publisher, 453 (in Russian).
 5. Sazonova T.Yu. (2014) *Napravleniya y stratehiy adaptatsyonnoi aktyvnosti predprynimatelskykh struktur* [Directions and strategies of adaptive activity of entrepreneurial structures]. *Bulletin of the Novgorod State University. Series Economic sciences* [Bulletin of Novgorod State University. Series. Economics], Novgorod : Novgorod State University no. 82, pp. 59–65.
 6. Sokolova L.V. *Organizational and economic provision of adaptation of enterprises to the uncertainty of the business environment* [Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia adaptatsii pidpriemstv do nevyznachenosti biznes-seredovyshcha] (PhD Thesis), Donetsk: Donetsk National University.
 7. Fatkutdinov R. A. (2003) *Strategic Marketing* [Stratehichnyi marketynh] Pyter, Sankt-Peretburh, 346 p. (in Russian).
 8. Kotler P. (2012) *Marketing Management* [Marketynh Menedzhment– 14th ed.] – Pearson Education Limited, 817 p. (in English).

УДК 656.96:006.1

Мінакова С.М.
*член-кореспондент ТАУ,
доктор економічних наук, доцент,
головний науковий співробітник
відділу макроекономіки та державного управління
Причорноморського науково-дослідного
інституту економіки та інновацій*

Стаднік В.Г.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і маркетингу
Одеського національного морського університету*

Minakova Svetlana
*Corresponding member TAU,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Chief Scientist Macroeconomics and Public Administration Department
of the Black Sea Research Institute of Economics and Innovation*

Stadnik Viktoriya
*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of management and marketing
Odessa National Maritime University*

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ СЕРВІСУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ КОМПАНІЙ НА ПРИКЛАДІ TEK INTERNATIONAL CARGO SERVICE

ON THE PROBLEM OF IMPROVING THE SERVICE QUALITY OF TRANSPORTATION LOGISTICS COMPANIES USING THE EXAMPLE OF TFC INTERNATIONAL CARGO SERVICE

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано проблеми якості, які виникають під час надання послуг клієнтам транспортно-експедиторських та логістичних компаній. Виявлено, що для підвищення конкурентоздатності українських компаній на ринку транспортних послуг існує необхідність упровадження клієнтоорієнтованих методів в управління компанією, заснованих на сучасних інформаційних технологіях, які можуть значно вплинути на ефективність оцінки та подальше підвищення якості сервісу таких підприємств. Наведено схему та результати статистичного аналізу незадоволеності послуг клієнтами International Cargo Service H.D. У процесі дослідження проведено більш детальний аналіз за кожною з причин. На основі проведеного аналізу запропоновано формулювання програм поліпшення бізнес-процесів (BPI) та визначено сфери, що потребують удосконалення.

Ключові слова: якість послуг, транспортно-логістичні компанії, клієнтоорієнтовані методи, CRM-системи, статистичний аналіз.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы проблемы качества, возникающие при оказании услуг клиентам транспортно-экспедиторских и логистических компаний. Выявлено, что для повышения конкурентоспособности украинских компаний на рынке транспортных услуг существует необходимость внедрения клиентоориентированных методов в управление компанией, основанных на современных информационных технологиях, которые могут значительно повлиять на эффективность оценки и дальнейшее повышение качества сервиса таких предприятий. Приведены схема и результаты статистического анализа неудовлетворенности услуг клиентами International Cargo Service H.D. В процессе исследования был проведен более детальный анализ по каждой из причин. На основе проведенного анализа предложена формулировка программ улучше-

ния бизнес-процессов (BPI) и определены сферы, требующие совершенствования.

Ключевые слова: качество услуг, транспортно-логистические компании, клиентоориентированные методы, CRM-системы, статистический анализ.

ANNOTATION

Ukrainian consumers of freight forwarding services increasingly express dissatisfaction with poor quality service, discuss it with colleagues, business partners and friends. Therefore, modern transport-forwarding and logistics companies should pay special attention not only to large and important customers, but also to take care of the needs of all who are not in this category. The orientation of companies to improve relations with customers is due to a number of trends, in particular, increased competition, increasing customer requirements for the quality of products and services and the level of service, reducing the effectiveness of traditional marketing tools, as well as the emergence of new technologies for interaction with customers and the functioning of the company's divisions. The analysis allowed to reveal that modern business conditions demands from enterprises the implementation of and compliance with the proper (effective) a comprehensive mechanism of quality management. According to the analysis the conclusion about the necessity of adopting measures to align domestic freight forwarders international quality standards through the development of scientific and methodological principles to improve management quality of transport-forwarding services was done. If commitments to service provision are not met properly by the forwarder or carrier, the losses can occur not only for reasons of delay, but damage and even total loss of the cargo. The most important indicators of the quality of TFS depend on it. The main strategy for the successful existence and further development of modern companies is gradually becoming effective customer relationship management. Western experience shows that high efficiency of work with customers is provided by the adoption of the

concept of customer relationship management, called the concept of CRM (Customer Relationship Management). The relevance of the customer-oriented approach in business is growing, so without the introduction of modern management methods focused on the world's leading quality standards, Ukrainian transport and logistics companies can not compete in the domestic and world market of transport services with Western enterprises.

Key words: quality of services, transport and logistics companies, customer-oriented methods, CRM-systems, statistical analysis.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Український ринок і споживачі, безумовно, відрізняються від іноземних ринків. Далеко не всі клієнти звикли виражати незадоволення низькою якістю обслуговування, але з посиленням конкуренції ситуація істотно та швидко змінюється.

Українські споживачі транспортно-експедиторських послуг усе частіше висловлюють незадоволення неякісним сервісом, обговорюють це з колегами, бізнес-партнерами та друзями, тому сучасні транспортно-експедиторські та логістичні компанії повинні приділяти особливу увагу не тільки крупним та важливим клієнтам, а й турбуватися про потреби всіх, які не входять до цієї категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Особливості впровадження CRM-систем, за допомогою яких пропонується здійснювати аналіз якості сервісу транспортно-логістичних компаній, розглянуто в роботах А. Тернера [1], Ю.М. Уткіна [2], К. Андерсона, К. Керра [3], К. Бланшара, В. Вертоградова, Дж. Балларда [4]. Проблемами якості транспортно-експедиторського та логістичного обслуговування були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених – фахівців у цій галузі знань. Проблеми управління якістю продукції та послуг на морському транспорті висвітлюються у працях М.А. Панибратця, В.С. Наумова, В.В. Жихаревої, О.М. Котлубая, Л.Л. Ніколаєвої [5], М.Я. Постан, Є.В. Бабкіна [6], В.Г. Галабурди [7], М.В. Мальцевої [8], К.І. Плужникова та ін. Але сучасні проблеми та підходи до оцінки якості й ефективності транспортно-експедиторського обслуговування потребують подальшого вдосконалення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є надання пропозицій щодо вдосконалення клієнтоорієнтованого методу, заснованого на зборі даних та подальшому статистичному дослідженні, яке виявить слабкі боки стосовно якості обслуговування в компанії, що розглядається. Таке дослідження доцільно проводити спеціалістам із відділу якості компанії. У результаті можна виявити існуючі проблеми ТЕО в загальному аспекті, що вплине на рішення менеджменту компанії стосовно подальшої стратегії поліпшення її діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні будується інноваційна економіка. Однак, за оцінками уряду, продуктивність праці в українських компаніях нижче, ніж у аналогічних західних компаніях, у п'ять разів, а товари і послуги мають велику собівартість порівняно з імпортними. За таких показників ефективності українські компанії не в змозі конкурувати з представниками західного бізнесу.

Основною стратегією успішного існування і подальшого розвитку сучасних компаній поступово стає ефективне управління взаємовідносинами з клієнтами. Орієнтація компаній на вдосконалення відносин із клієнтами зумовлена низькою тенденцій, зокрема посиленням конкуренції, підвищенням вимог покупців до якості запропонованої продукції та послуг і рівня сервісу, зниженням ефективності традиційних маркетингових засобів, а також появою нових технологій взаємодії з клієнтами та функціонування підрозділів компанії. Знання своїх клієнтів і задоволення попиту та потреб кожного з них може дати компанії змогу отримати нові можливості для збуту товарів і послуг та стати ключовим чинником сталого розвитку й джерелом довгострокової конкурентної переваги компанії на ринку [9].

Західний досвід показує, що висока ефективність роботи з покупцями забезпечується за рахунок прийняття компанією концепції управління взаємовідносинами з клієнтами, що отримала назву CRM (Customer Relationship Management). CRM – це клієнтоорієнтована бізнес-технологія, яка об'єднує у собі безліч ефективних інструментів, що дають змогу значно підвищити ефективність роботи компанії. CRM – стратегія, заснована на використанні передових управлінських та інформаційних технологій, за допомогою яких компанія вибудовує взаємовигідні відносини зі своїми клієнтами. Результатом застосування клієнтоорієнтованої стратегії є підвищення конкурентоспроможності компанії і збільшення прибутку.

Сьогодні близько 95% провідних транспортно-логістичних компаній світу та України мають інформаційні системи класу CRM. Логістика – це складний процес, що складається з різних етапів: комунікації, узгодження, затвердження бюджету, формування вантажу, процесу відстеження вантажу, тому перед CRM у логістиці ставиться низка важливих завдань. Необхідно отримати та обробити заявку (лід) і вести всі операції в упорядкованому вигляді. CRM у сфері доставки вантажів повинна бути доступна онлайн, не вимагає довгої і складної інтеграції, простою у використанні та невисокої вартості. Більша частина існуючих програм для транспортно-експедиторських компаній сьогодні можна віднести до облікових. Одними з причин такої популярності є невисока вартість розроблення та використання, а також простота впровадження. Такі програми нескладно включити

у повсякденну роботу, оскільки вони не змінюють бізнес-процеси, а лише замінюють застарілі або неефективні способи обліку. CRM-системи кардинально відрізняються за всіма характеристиками. Для їх упровадження потрібно серйозно змінити робочі процеси і провести навчання співробітників: «поріг» входу декілька вище, але значніше й переваги, які вони дають компанії, адже, крім функцій обліку, які відносно універсальні та прості, такі програми і сервіси пропонують користувачам інструменти для реального підвищення результативності роботи працівників, оптимізації розподілу навантаження і налагоджування ефективної взаємодії як усередині компанії, так і з клієнтами та партнерами.

Для цього активно збираються та обробляються скарги, пропозиції, листи, дзвінки, факси тощо. Скарги бувають дуже різного характеру, але всі вони проходять реєстрацію у базі даних незалежно від їх конструктивності. Всі випадки обов'язково піддаються розслідуванню та на його основі проводиться визначення наявної проблеми, яку необхідно вирішити. Кожна претензія має свій відповідний файл, який зберігає всю інформацію про конкретну ситуацію (рис. 1). Після вирішення проблеми та за повної задоволеності обох сторін файл може бути закритим.

Останній порівняльний аналіз даних за 2016 і 2017 рр. виявив, що, незважаючи на зростання обсягів перевезень за останні кілька років, показник генеральної частки невідповідностей, що розраховується як «загальне число скарг до загальної кількості наданих послуг», мізерно малий як в абсолютних числах, так і у відносному вираженні (менше 3% від загального обсягу вантажів у 2017 р.). Також показник наданих послуг до однієї скарги ви-

ріс, що дає змогу говорити про стабільно високу якість, а те, що кількість скарг із причини помилок у відвантажувальній документації зросла у півтора рази, виправдано зростанням обсягу заявок. Це означає, що навантаження на операційні відділи призводить зростання кількості помилок під час обробки вантажів. Але кожен конкретний випадок – це не доставлений вчасно або втрачений вантаж, а отже, у компанії завжди є потенціал для поліпшення сервісу. Майже 50% від усіх випадків невдоволення має затримка вантажів. Із 10 основних причин (табл. 1–2) інцидентів очевидно, що джерело більшої їх частини має зовнішнє походження.

У процесі дослідження було проведено більш детальний аналіз за кожною з причин. Для прикладу зупинимося на затримці доставки вантажу (рис. 2).

Отже, затримка доставки зберігає за собою понад половину від усіх інцидентів, при цьому стабільно понад 50% від цієї кількості відбувається через зовнішні чинники, що видно з більш детальної ілюстрації на рис. 3. Якщо локалізувати дані за місцем виникнення інциденту (рис. 3), то виявляється, що велика частина випадків відбувається з вини субпідрядників у 2017 р. – 51%, у транзитних пунктах – 35%, невідомий фактор – 14%. Безумовно, 14% невизначених причин вимагають більш ретельного опрацювання інформації.

Згідно з викладеною вище схемою статистичного аналізу (табл. 1), подальшим логічним кроком є формулювання програм поліпшення бізнес-процесів (BPI). На основі проведеного аналізу можна визначити сфери, що потребують удосконалення [10].

1. Зниження впливу зовнішніх чинників на логістичні процеси компанії. Це може бути

Жалоба: Электронное письмо (входящее). Проведен *

Действия: [иконки] | Перейти: [иконки] | Файлы: [иконки]

Жалоба | Электронное письмо (входящее) | Средняя | Завершено

Номер: 00000000004 от: 19.01.2014 0:00:00

Контрагент: РМ-Инвест | Телефон: +38(044)-489-52-00 | Начало: 19.01.2014 10:41

Контакт. лицо: Сидоров Андрей Игоревич | Телефон: нет информации | Окончание: 19.01.2014 17:00

Описание: Товары и услуги (0 поз.) | Решения (0) | Дополнительно

Тема: Недовольство качеством транспортно-экспедиторской услуги

Содержание: Задержка доставки контейнеров в POD (Long Beach) от предполагаемой даты на 12 дней, в следствии чего произошло объединений партий контейнеров. Это влечет невозможность быстрого вывоза контейнеров из порта Long Beach и дополнительные затраты по демереджу и хранению.

Комментарий (результат): Смена сервиса, которой предлагала судоходная линия CMA-CGM, на сервис линии MSC. Получение скидки на демередж и хранение.

Создать напоминание

Автор: Федоров Борис Михайлович

Основание: | Ответственный: Иванов Петр Федорович

Начать Разбор жалобы | Событие | Печать | OK | Записать | Закрыть

Рис. 1. Пример процесса обработки жалобы клиента

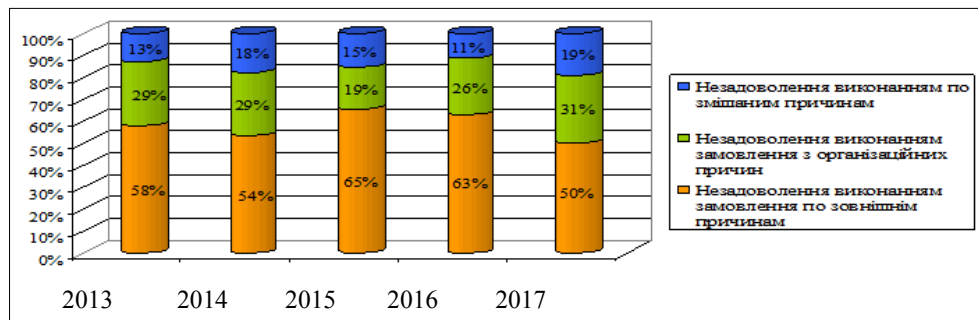

Рис. 2. Аналіз чинників впливу на затримку доставки вантажу

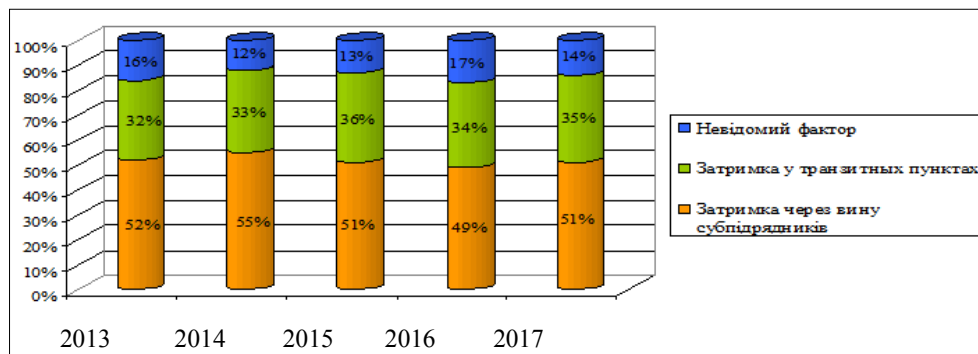

Рис. 3. Локалізація місця виникнення інцидентів із зовнішніх чинників для затримки доставки вантажу

досягнуто шляхом більш уважного вибору поставачальників, більш суворого регламентування часу обробки і передачі вантажу на їхніх ділянках, посилення роботи з контрагентами, лобювання інтересів перевізників на рівні уряду і регіонів тощо.

2. Інциденти, що трапляються під час обробки вантажів. Тут необхідно підвищити увагу до технологічних процесів – усе здійснюється відповідно до робочих інструкцій і процедур. Потрібно визначити, чи достатньо ресурсів (справне і чи не застаріле обладнання), чи добре навчені люди, чи розуміють вони свою роботу і наскільки успіхи та імідж компанії залежать від результату їхньої роботи. Потрібно опрацювати такі організаційні питання:

– Чи відповідають виробничі приміщення зростанню обсягів компанії, чи вірне розміщення технологічних одиниць?

– Чи не перетинаються потоки, що може призводити до затримок, заторів, пошкоджень тощо?

3. Робота з інформацією. Завдання розподіляється на дві частини: отримання максимально докладної інформації від учасників процесу та надання докладної інформації учасникам процесу. Підхід до цих завдань можна також розкласти на складові частини: люди та їх навчання роботі з людьми та інформацією, програмним забезпеченням, технологією і процедурами, мотивація.

Для більш детального розроблення певних напрямів поліпшень у компанії використовую-

ється стандартний підхід – проектний. Коротко його можна викласти через вісім кроків процесу поліпшення.

1. Організувати групу ключових функціональних менеджерів достатнього рівня для прийняття рішень.

2. Описати, наскільки можливо детально, проблему.

3. Визначити й упровадити термінові зміни для виправлення проблеми.

4. Визначити причини проблеми й усі можливі коригувальні дії.

5. Упевнитися, що коригувальні заходи ефективні і не дають побічних негативних результатів.

6. Розподілити завдання і відповідальність, призначити терміни й усебічно впровадити вибрані зміни.

7. Внести виправлення в систему, процедури і технології для запобігання появі проблеми і поширити інформацію про вироблені зміни [11].

8. Заохотити тих, хто відзначиться.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Актуальність клієнтоорієнтованого підходу в бізнесі зростає, тому без упровадження сучасних методів управління, зорієнтованих на провідні світові стандарти якості, українським транспортно-логістичним компаніям неможливо конкурувати на вітчизняному та світовому ринках транспортних послуг із західними підприємствами.

Таблиця 1

Порівняння найбільш частих інцидентів, шт., % до попереднього року

Причини незадоволення клієнтів	2013 р.	Темп зростання %, до 2013 р.	2014 р.	Темп зростання %, до 2014 р.	2015 р.	Темп зростання %, до 2015 р.	2016 р.	Темп зростання %, до 2016 р.	2017 р.
Через зовнішні чинники:									
Затримка вантажів у кінцевих портах	12	83%	10	130%	13	108%	14	71%	10
Здорожчання послуги з моменту подачі заявки	3	100%	3	67%	2	100%	2	50%	1
Несвоєчасність подання контейнера на кінцевий пункт доставки	3	67%	2	100%	2	50%	1	200%	2
Через організаційні чинники:									
Помилки у відвантажу-вальної документації	6	83%	5	60%	3	133%	4	150%	6
Проблеми із самостійним відстежуванням вантажу	3	67%	2	100%	2	150%	3	67%	2
Некоректне ставлення працівників фірми до клієнтів	0		1	0%	0		0		0
Через інші чинники:									
Пошкодження вантажу	1	100%	1	0%	0	0%	1	100%	1
Виникнення необхідності в додаткових операціях під час доставки вантажу	1	100%	1	200%	2	50%	1	100%	1
Ускладнення митних операцій	1	100%	1	200%	2		0		2
Незадоволення позовів за страховими випадками	1	100%	1		0		1	100%	1
Інші	0		1	0%	0		0		0
Всього	31	90%	28	93%	26	104%	27	96%	26

Таблиця 2

Результати статистичного аналізу незадоволеності послуг клієнтами International Cargo Service H.D.

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Кількість отриманих заявок	874	861	872	883	896
Затримка вантажів у кінцевих портах	12	10	13	14	10
Помилки у відвантажувальній документації	6	5	3	4	6
Інші причини невдоволення клієнтів	13	13	10	9	10
Всього причин невдоволення клієнтів	31	28	26	27	26
% незадоволення клієнтів послугами	3,5%	3,3%	3,0%	3,1%	2,9%
Кількість наданих послуг до 1 скарги	28	31	34	33	34

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Александер Д., Тернер Ч. С.Р.М. Карманный справочник. Москва : Гиппо, 2004. 130 с.
2. Уткіна Ю.М., Веретельник Р.Г. Чинники забезпечення економічної ефективності виробничо-комерційної діяльності підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2015. Вип. 50. С. 273–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2015_50_30 (дата звернення: 06.06.2019).
3. Андерсон К., Керр К. Менеджмент, ориентированный на потребителя: CRM-технологии как основа новых отношений с клиентом. Москва : Гранд-Фаир, 2013. 288 с.
4. Бланшар К., Баллард Дж., Финг Ф. Как добиться лояльности клиентов в сфере услуг. Москва : Эксмо, 2008. 208 с.
5. Николаева Л.Л. Методика оценки уровня качества продукции на морском транспорте. Одесса : ИПК ММФ, 1987. 49 с.
6. Бабкин Є.В. Управление качеством и конкурентоспособностью продукции (услуг) водного транспорта : дис. ... канд. екон. наук. URL: <http://economy-lib.com/upravlenie-kachestvom-i-konkurentosposobnostyu-produktsii-uslug-vodnogo-transporta#ixzz5UaXuqjIB> (дата звернення: 06.06.2019).
7. Галабурда В.Г. Методы оценки качества транспортного обслуживания. БТИ. 2003. № 6. С. 8–14.
8. Мальцева М.В. Управление качеством транспортно-экспедиционного обслуживания внешнеторговых перевозок : дис. ... канд. екон. наук. URL: <http://economy-lib.com/upravlenie-kachestvom-transportno-ekspeditsionnogo-obsluzhivaniya-vneshnetorgovykh-perevozok> (дата звернення: 06.06.2019).
9. 1С Підприємство : вебсайт. URL:<http://v8.1c.ua/trade/demo/> (дата звернення: 06.06.2019).
10. Стаднік В.Г. Теоретико-методичні основи оцінки якості послуг транспортно-експедиторських компаній : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Запоріжжя, 2018. 205 с.
11. Бермухамбетова К.У. Проблемы стандартизации на примере применения статистических методов контроля качества. URL: <http://kzbydocs.com/docs/3425/index-2749-1.html> (дата звернення: 06.06.2019).

REFERENCES:

1. Aleksander Devid, Ternar Charl'z. (2004) C.R.M. Karmannyi spravochnik [C. R. M. Pocket guide]. M.: Gippo,. 130 p.
2. Ju. M. Utkina, R. Gh. Veretelnyk (2015) Chynnyky zabezpechennja ekonomichnoji efektyvnosti vyrobnycho-komercijnoji diialnosti pidpryemstva [Factors of ensuring economic efficiency

- of production and commercial activity of the enterprise] Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. vol. 3, pp. 273-277. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2015_50_30 (accessed 06 June 2019)
3. Anderson K., Kerr K. (2013) Menedzhment, orientirovanny na potrebitelya: CRM-tekhnologii kak osnova novykh otnosheniy s klientom [Customer-oriented management: CRM-technologies as the basis of new relations with the client]. Moscow: Grand-Fair. – 288 p.
4. Blanshar K., Ballard Dzh., Fing F. (2008) Kak dobit'sya loyalti'nosti klientov v sfere uslug [How to achieve customer loyalty in the service sector]. Moscow: Eksmo,. – 208 p.
5. Nikolaeva L.L. (1987) Metodika otsenki urovnya kachestva produktii na morskoy transporte [Methods of assessing the level of quality of products in Maritime transport]. Odessa IPK MMF. 49 p.
6. Babkin E.V. Upravlenie kachestvom i konkurentosposobnost'yu produktii (uslug) vodnogo transporta [Management of quality and competitiveness of water transport products (services)] (PhD Thesis), Available at: <http://economy-lib.com/upravlenie-kachestvom-i-konkurentosposobnostyu-produktsii-uslug-vodnogo-transporta#ixzz5UaXuqjIB>. (accessed 06 June 2019)
7. Galaburda V.G. (2003) Metody otsenki kachestva transportno-go obsluzhivaniya [Methods of transport service quality assessment]. BТИ, vol. 6, pp. 8–14.
8. Mal'tseva M.V. Upravlenie kachestvom transportno-ekspeditsionnogo obsluzhivaniya vneshnetorgovykh perevozok [Quality management of freight forwarding services of foreign trade transportation] (PhD Thesis), Available at: <http://economy-lib.com/upravlenie-kachestvom-transportno-ekspeditsionnogo-obsluzhivaniya-vneshnetorgovykh-perevozok>(accessed 06 June 2019)
9. 1C Pidpryemstvo, ofitsijnyj sayt kompanii [1C Enterprise, the official website of the company] Available at: <http://v8.1c.ua/trade/demo/> (accessed 06 June 2019)
10. Stadnik V. G. (2018) Teoretyko-metodychni osnovy ocinky yakosti poslugh transportno-ekspedytorskykh kompanij [Theoretical and methodical basis of freight forwarding companies quality services estimation] (PhD Thesis), Zaporizhzhia: Classic Private University.
11. Bermukhambetova K.U. Problemy standartizatsii v rk na primere primeneniya statisticheskikh metodov kontrolya kachestva [Problems of standardization in RK on the example of application of statistical methods of quality control] Available at: <http://kzbydocs.com/docs/3425/index-2749-1.html>. (accessed 06 June 2019)

УДК 330.131.5.002.2: 635:631.11

Мірзоєва Т.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства імені проф. І.Н. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України***Мірзоєв Т.Д.***студент економічного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України***Mirzoieva Tetiana***Candidate of Sciences (Economics,) Associate professor,
Associate Professor of the Department of Economic of the enterprise
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine***Mirzoiev Tymur***Student of the economic faculty
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ОВОЧІВ ВІДКРИТОГО ҐРУНТУ В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

EFFICIENCY S OF PRODUCTION OF OPEN SOIL VEGETABLES IN SPECIALIZED AGRICULTURAL ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У статті представлено характеристику сучасного стану виробництва овочів відкритого ґрунту та досліджено його економічну ефективність у сільськогосподарських господарствах усіх категорій. Виявлено, що традиційно за обсягами виробництва овочів відкритого ґрунту в Україні лідирують господарства населення. Водночас здійснений аналіз показав, що економічна ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту є на порядок вищою у спеціалізованих сільськогосподарських підприємствах. Так, дослідження впливу спеціалізації на ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах України в 2016 р. показало, що більш вигідною була діяльність господарств, у виручці яких питома вага грошових надходжень від реалізації зазначеної продукції становила 60,1–90%.

Ключові слова: економічна ефективність, виробництво овочів відкритого ґрунту, рентабельність, спеціалізація.

АННОТАЦИЯ

В статье представлена характеристика современного состояния производства овощей открытого грунта и исследована его экономическая эффективность в сельскохозяйственных хозяйствах всех категорий. Выявлено, что традиционно по объемам производства овощей открытого грунта в Украине лидируют хозяйства населения. В то же время анализ показал, что экономическая эффективность производства овощей открытого грунта на порядок выше в специализированных сельскохозяйственных предприятиях. Так, исследование влияния специализации на эффективность производства овощей открытого грунта в сельскохозяйственных предприятиях Украины в 2016 г. показало, что более выгодной была деятельность хозяйств, в выручке которых удельный вес денежных поступлений от реализации указанной продукции составил 60,1–90%.

Ключевые слова: экономическая эффективность, производство овощей открытого грунта, рентабельность, специализация.

ANNOTATION

The article describes the characteristics of the current state and economic efficiency of open-field vegetables production in agricultural holdings of all categories in Ukraine. The urgency of the research topic is due to the fact that in recent years Ukraine has been included in the aggregate of world leaders in gross produc-

tion of open-pitted vegetables. Therefore, the article analyzes in detail the production of open-field vegetables in the context of such indicators as crop area, production volumes, yield, production and full cost, sales price, profitability of production. An analysis of the placement of specialized open-field vegetable growing enterprises on the territory of Ukraine has shown that they are mainly located in the Mykolayiv, Kherson and Zaporizhzhya regions. In addition, it has been found that farms of the population are the leaders in the field of open-field vegetable production. At the same time, the analysis showed that the economic efficiency of outdoor vegetable production is by far the highest in specialized agricultural enterprises. In the process of analysis of economic indicators of open-field vegetables production in large and medium-sized agricultural enterprises of Ukraine, it was revealed that during the years 2012–2017 this direction of activity was developing quite effectively. The article examined in detail the influence of specialization on the efficiency of open-field vegetables production in agricultural enterprises of Ukraine in 2016. The group of agricultural enterprises of vegetable producers of open soil has been grouped according to the level of specialization. The influence of specialization on the efficiency of open-field vegetables production in agricultural enterprises of Ukraine is researched. As a result, it was found that the operation of farms was more profitable, in the proceeds of which the share of cash proceeds from the sale of the specified products was 60.1–90%. The article also focuses on the factors that determine the stable tendencies in the field of vegetable growing and the question of pricing in the field of vegetable production of open soil.

Key words: economic efficiency, open-field vegetable production, profitability, specialization.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах сьогодення у світі вирощують близько 600 видів овочевих культур, окрім того, ще 900 видів люди використовують безпосередньо як овочі чи як зелень. Вітчизняні підприємства – виробники овочів вирощують майже 40 видів, домогосподарства населення – втричі більше завдяки малорозповсюдженим видам. В останні роки за валовим виробництвом овочів відкритого ґрунту Україна входить до світових лідерів. Харак-

терною ознакою вітчизняного овочівництва є те, що частка зібраної площі під овочами відкритого ґрунту становить понад 90%. Водночас сучасний стан розвитку овочівництва в нашій країні не відповідає вимогам сьогодення. Аграрні товаровиробники постійно відчувають нестачу засобів виробництва та інших ресурсів, недосконалість законодавчої бази та у цілому складність політичної та економічної ситуації в державі. Відповідно, зазначені чинники позначаються на результативності підприємств виробників овочів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню проблем підвищення економічної ефективності виробництва та реалізації овочів присвячено роботи таких науковців, як: В.Г. Андрійчук, В.М. Андрусяк, В.І. Криворучко, В.В. Писаренко, В.П. Рудь, П.Т. Саблук, Т.В. Устік, В.М. Яценко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри широке вивчення проблематики розвитку овочівництва загалом і овочівництва відкритого ґрунту зокрема, змінні умови сьогодення вимагають подальших досліджень. Так, на нашу думку, необхідністю є детальні дослідження економічної ефективності виробництва овочів відкритого ґрунту в умовах сучасності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даної публікації – дослідити тенденції, особливості та економічну ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту в спеціалізованих аграрних підприємствах і обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ефективності їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Характерною ознакою вітчизняного ринку овочів є те, що останніми роками на ньому склалася ситуація, коли внутрішнє виробництво з розрахунку на одну особу зросло

до 215–221 кг, а споживання дещо перевищило раціональну норму (161 кг) й досягло приблизно 165 кг [1]. Проте, незважаючи збільшення обсягів виробництва в галузі овочівництва, обсяги імпорту овочів поки що не зменшилися. Особливо це стосується зимово-весняного сезону, коли вітчизняні аграрії не в змозі повністю покрити постійно зростаючий попит власним виробництвом.

Загалом суб'єктами вітчизняного овочевого ринку протягом 2015–2017 рр. було 593 овочевих підприємства [4] та домогосподарства населення, що ще називаються дрібнотоварними. Крім того, у галузі овочівництва станом на 2017 р. функціонувало 16 потужних переробних заводів, 46 середніх і 234 цехи малої потужності, близько 1 000 сховищ, які, щоправда, тільки на 50% забезпечують потребу вітчизняних виробників у зберіганні овочів.

Аналіз стану виробництва овочів протягом 2010–2017 рр. свідчить, що овочівництво як напрям агробізнесу в нашій державі залишається одним із найбільш стійких і перспективних для розвитку в усіх категоріях господарств. Стабільні тенденції в галузі виробництва овочів зумовлюються двома ключовими чинниками:

- збільшенням урожайності, що стало можливим унаслідок поліпшення якості посівного матеріалу та вдосконалення технологічного процесу виробництва, зокрема в плані обробки та застосування сучасних засобів захисту рослин;

- зростанням експортного попиту на продукцію. Наприклад, зростає попит на такі культури, як морква та цибуля, тому, відповідно, більшає й можливостей для вирощування.

Площа, на якій вирощувалися овочі відкритого ґрунту, протягом 2012–2017 рр. в усіх категоріях господарств скоротилася на 11,9% (табл. 1). У сільськогосподарських підприємствах площа під овочами відкритого ґрунту скоротилася більшою мірою протягом зазначеного періоду, а саме на 33,2%. У господарствах населення площі під овочами відкритого ґрунту ско-

Таблиця 1

Виробництво овочів відкритого ґрунту в Україні

	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 до 2012, %
Площа, тис га							
усі категорії господарств	499,5	488,8	459,3	440,9	441,1	440,3	88,1
у т. ч. с.-г. підприємства	45,2	36,6	38,3	34,9	33,9	30,2	66,8
% до всіх категорій	9,0	7,5	8,3	7,9	7,7	6,9	
господарства населення	454,3	452,2	421	406	407,2	410,1	90,3
Виробництво, тис т							
усі категорії господарств	9592,1	9321,3	9156,4	8623,5	8867,8	8723,6	90,9
у т. ч. с.-г. підприємства	1298,6	1031,0	1226,9	1182,1	1233,6	1248,8	96,2
% до всіх категорій	13,5	11,1	13,4	13,7	13,9	14,3	
господарства населення	8293,5	8290,3	7929,5	7441,4	7634,2	7474,8	90,1
Урожайність, ц/га							
усі категорії господарств	192,0	190,7	199,4	195,6	201,0	198,1	103,2
с.-г. підприємства	287,3	281,7	320,3	338,7	363,9	413,5	143,9
% до всіх категорій	149,6	147,7	160,7	173,2	181,0	208,7	
господарства населення	182,6	183,3	188,3	183,3	187,5	182,3	99,8

ротилися меншою мірою – на 9,7% протягом 2012–2017 рр. Традиційно за обсягами виробництва овочів відкритого ґрунту лідирують господарства населення [3]. Так, станом на 2017 р. вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами було вироблено 1 248,8 тис т овочів відкритого ґрунту, а господарствами населення – 7 474,8 тис т.

Характерною відмінністю виробництва овочів відкритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах від господарств населення є вищий рівень урожайності. Так, якщо в господарствах населення в 2017 р. середня врожайність овочів відкритого ґрунту становила 182,3 ц/га, то в спеціалізованих аграрних підприємствах вона дорівнювала 413,5 ц/га. До того ж протягом 2012–2017 рр. урожайність овочів відкритого ґрунту в підприємствах суттєво зросла – на 43,9%. У господарствах населення врожайність овочів відкритого ґрунту протягом зазначеного періоду залишилася незмінною.

В умовах сьогодення в Україні виробляється 12 ключових овочевих культур: картопля, огірки, помідори, перець, морква, цибуля, капуста, буряк, часник, кабачки, баклажани та гарбузи [3]. Зокрема, у структурі площ під овочевими культурами найбільшу частку традиційно займають такі культури, як помідори, капуста, огірки та цибуля ріпчаста – 17%, 16%, 13% і

12% відповідно. Суттєві площі у вітчизняному овочівництві відведені під моркву й буряк столовий, питома вага яких у структурі становить 10% і 9%, відповідно [2].

Аналіз розміщення спеціалізованих підприємств із вирощування овочів відкритого ґрунту на території України показав, що переважно вони розміщені в Миколаївській, Херсонській та Запорізькій областях (табл. 2).

У процесі аналізу економічних показників виробництва овочів відкритого ґрунту у великих і середніх сільськогосподарських підприємствах України виявлено, що протягом 2012–2017 рр. даний напрям діяльності розвивався досить ефективно (табл. 3). За зменшення посівних площ на 35,9% та деякого зменшення обсягів виробництва протягом досліджуваного періоду спостерігається збільшення обсягів реалізації овочів відкритого ґрунту на 12,1%. За суттєвого зростання виробничої собівартості 1 ц овочів на 105,4% і повної собівартості на 137,4% відбулося також зростання ціни реалізації в 2,9 рази. Таким чином, унаслідок збільшення обсягів реалізації та зростання реалізаційних цін виробникам удалося нівелювати підвищення собівартості й перевести виробництво з розряду збиткових у 2012 р. в розряд прибуткових у 2017 р. із рівнем рентабельності 15,6%.

Таблиця 2

Спеціалізовані господарства з вирощування овочів відкритого ґрунту

	Запорізька область	Херсонська область	Миколаївська область
Площа, га	829	2293	2384
Виробництво, ц	248737	2270532	2238501
% до усього	2,9	26,0	25,7
Урожайність	300	990	939
виробнича собівартість 1 ц, грн	173,96	96,76	103,98
Повна собівартість 1 ц, грн	398,96	130,49	121,14
Ціна 1 ц, грн	433,26	162,62	162,59
Рентабельність, %	8,6	24,6	34,2
Частка овочів відкритого ґрунту у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	99,9	78,3	77,5

Таблиця 3

Економічні показники виробництва овочів відкритого ґрунту у сільськогосподарських підприємствах* України

	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 до 2012, %
Площа, тис га	29,5	23,9	27,4	22,6	21,2	18,9	64,1
Виробництво, тис ц	9197	7157	8832	8593	8932	9063	98,5
Урожайність, ц/га	311,9	298,9	322,1	379,9	420,9	479,4	153,7
Виробничі витрати на 1 га, грн	24698	27031	30994	56471	65903	77953	315,6
Виробнича собівартість 1 ц, грн	79,18	90,44	96,21	148,64	156,58	162,60	205,4
Реалізовано овочів відкритого ґрунту, тис ц	6987	6080	6725	7576	7097	7835	112,1
Повна собівартість 1 ц, грн	88,34	107,96	111,47	167,89	190,17	209,69	237,4
Ціна реалізації 1 ц, грн	82,36	115,52	130,10	247,56	227,65	242,40	294,3
Рентабельність овочів відкритого ґрунту, %	-6,8	7,0	16,7	47,5	19,7	15,6	
Частка овочів відкритого ґрунту у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	0,5	0,6	0,5	0,7	0,6	0,6	

* – Великі та середні с.-г. підприємства (форма 50-сг).

Розподіл сільськогосподарських підприємств – виробників овочів відкритого ґрунту за рівнем спеціалізації (табл. 4) свідчить, що кількість підприємств, які реалізовували овочі відкритого ґрунту протягом 2012–2016 рр., зменшилася на 231 одиницю, або на 61%. Показовим є той факт, що в 2016 р. з усієї сукупності виробників овочів відкритого ґрунту тільки 30 підприємств у загальному обсязі виручки мали 60% коштів від реалізації овочів і ці ж 30 підприємств реалізували на ринку 72,8% овочів відкритого ґрунту.

Дослідження впливу спеціалізації на економічну ефективність виробництва овочів відкри-

того ґрунту в сільськогосподарських підприємствах України в 2016 р. показало, що більш економічно вигідною була діяльність господарств, у виручці яких питома вага грошових надходжень від реалізації зазначеної продукції становила 60,1–90%. Рентабельність діяльності у цій групі підприємств станом на 2016 р. була найвищою й становила 27,2% (табл. 5). Тобто видно, що глибока спеціалізація має суттєвий вплив на економічну ефективність виробництва в умовах сьогодення.

Здійснене групування підприємств із поділом на три групи, зважаючи на частку грошових надходжень від реалізації овочів відкритого

Таблиця 4

Розподіл сільськогосподарських підприємств виробників овочів відкритого ґрунту за рівнем спеціалізації

	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Кількість підприємств, що реалізовували овочі відкритого ґрунту	592	470	425	398	361
Частка до всіх підприємств, %	6,4	5,2	4,7	4,4	4,0
Кількість підприємств із рівнем спеціалізації					
до 30	519	383	349	320	306
% до підприємств, що реалізовували овочі відкритого ґрунту	87,7	81,5	82,1	80,4	84,8
% у реалізації	24,9	20,0	20,8	18,9	15,6
30,1–60	34,0	52,0	42,0	34,0	25,0
% до підприємств, що реалізовували овочі відкритого ґрунту	5,7	11,1	9,9	8,5	6,9
% у реалізації	11,1	18,2	11,6	11,6	11,6
понад 60	39	35	34	44	30
% до підприємств, що реалізовували овочі відкритого ґрунту	6,6	7,4	8,0	11,1	8,3
% у реалізації	64,0	61,8	67,6	69,4	72,8

Таблиця 5

Вплив спеціалізації на ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту у сільськогосподарських підприємствах України, 2016 р.

Показники	Групи за часткою овочів відкритого ґрунту у виручці, %				Усього
	0,1-30	30,1-60	60,1-90	більше 90	
Кількість підприємств	306	25	18	12	361
% до всього	84,8	6,9	5,0	3,3	100,0
Площа, тис. га	8,1	3,4	5,8	1,6	18,9
% до всього	43,0	18,1	30,6	8,2	100,0
Площа овочів відкритого ґрунту в середньому на 1 господарство, га	27	137	321	130	52
Виробництво овочів відкритого ґрунту, тис. ц	2213	956	5014	542	8725
% до всього	25,4	11,0	57,5	6,2	100,0
Урожайність, ц/га	272,1	279,1	867,4	348,3	461,7
% до всього	58,9	60,4	187,8	75,4	100,0
Виробничі витрати на 1 га, грн	55793	64632	100383	75333	72646
Виробнича собівартість 1 ц, грн	205,05	231,58	115,73	216,31	157,33
Реалізовано овочів відкритого ґрунту, тис. ц	1107	825	4723	442	7097
% до всього	15,6	11,6	66,5	6,2	100,0
Повна собівартість 1 ц, грн	273	270	143	343	190
Ціна реалізації 1 ц, грн	316	300	181	365	228
Рентабельність, %	15,7	11,3	27,2	6,6	19,7
Частка овочів відкритого ґрунту у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	1,9	42,6	76,5	98,1	7,8

Таблиця 6

**Вплив спеціалізації на ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту
у сільськогосподарських підприємствах України, 2016 р.**

Показники	Групи за часткою овочів відкритого ґрунту у виручці, %			Усього
	0,1-30	30,1-60	більше 60	
Кількість підприємств	306	25	30	361
% до всього	84,8	6,9	8,3	100,0
Площа, тис га	8,1	3,4	7,3	18,9
% до всього	43,0	18,1	38,8	100,0
Площа овочів відкритого ґрунту в середньому на 1 господарство, га	27	137	245	52
Виробництво овочів відкритого ґрунту, тис ц	2213	956	5556	8725
% до всього	25,4	11,0	63,7	100,0
Урожайність, ц/га	272,1	279,1	757,3	461,7
% до всього	58,9	60,4	164,0	100,0
Виробничі витрати на 1 га, грн	55793	64632	95073	72646
Виробнича собівартість 1 ц, грн	205,05	231,58	125,54	157,33
Реалізовано овочів відкритого ґрунту, тис ц	1107	825	5164	7097
% до всього	15,6	11,6	72,8	100,0
Повна собівартість 1 ц, грн	273,35	269,58	159,64	190,17
Ціна реалізації 1 ц, грн	316,21	300,03	197,09	227,65
Рентабельність, %	15,7	11,3	23,5	19,7
Частка овочів відкритого ґрунту у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	1,9	42,6	79,3	7,8

ґрунту в загальній структурі виручки, підтвердило попередній результат.

Ефективність виробництва зазначеної продукції є найвищою в тій групі підприємств, де грошові надходження становлять понад 60% у загальній виручці (табл. 6). Так, у зазначеній групі підприємств найвищою в 2016 р. була врожайність, а саме – 757,3 ц/га та рентабельність – 23,5%.

Показовим також є те, що в підприємствах, які спеціалізуються на виробництві овочів відкритого ґрунту, найменша виробнича собівартість на 1 ц – 125,54 грн за найбільшої площі, що в середньому на господарство становила 245 га.

Досить специфічним є ціноутворення в галузі овочівництва. Так, ціни на овочі традиційно вокативні та мають сезонний характер. Однак унаслідок характерних особливостей їх формування на вітчизняному ринку, що зумовлені високим рівнем конкуренції в середовищі основних виробників – господарств населення, а також значної кількості аграрних підприємств, які вирощують овочі, та наявності імпорту, цінові тренди на овочі є досить передбачуваними [2].

На початку 2018 р., якщо порівнювати з аналогічним періодом 2017 р., в Україні середні ціни на овочі зросли на 8,3%. Для переважної більшості овочевих культур ринкові реалізаційні ціни протягом останніх років за винятком окремих дають змогу виробникам не тільки повністю покривати всі виробничі витрати на вирощування овочів, а й забезпечують досить високий рівень рентабельності. Як правило, у галузі вітчизняного овочівництва рівень рента-

бельності перевищує 100%. Тобто овочівництво як напрям агробізнесу можна вважати досить економічно вигідним і таким, для якого гарантовано стабільний попит на продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому продовольчому ринку.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на основі здійсненого аналізу доведено, що підвищення рівня спеціалізації виробництва є запорукою ефективного розвитку овочівництва відкритого ґрунту в умовах сучасності. Економічна ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту є на порядок вищою саме в спеціалізованих підприємствах.

Аргументи на користь великотоварного виробництва є досить вагомими, оскільки, за розрахунками, з підвищенням спеціалізації виробництва зменшуються витрати на одиницю продукції. У великих за розмірами підприємствах також вищі врожайність і якість виробленої продукції та, як наслідок, вища ціна реалізації порівняно з особистими господарствами населення. Подальший розвиток овочівництва відкритого ґрунту потребує впровадження інноваційних технологій вирощування, модернізації виробничих процесів, а також забезпечення посівів високоякісними засобами захисту рослин і високопродуктивними сортами. Оскільки саме спеціалізовані аграрні підприємства забезпечують високу технологічність та якість виробленої продукції, вважаємо, що ефективний розвиток овочівництва відкритого ґрунту в подальшому буде залежати саме від масштабності виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України. Київ, 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.04.2019).
2. Кернасук Ю. Ринок овочів відкритого ґрунту та тепличних URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/10912-rynok-ovochiv-vidkrytoho-gruntu-ta-teplychnykh.html> (дата звернення: 08.04.2019).
3. Соціально-економічні проблеми аграрного розвитку регіонів / за наук. ред. В.С. Лукач. Ніжин, 2018. 180 с.
4. Сучасний стан та перспективи розвитку овочівництва (до 70-річчя заснування інституту та пам'яті видатного вченого П.Ф. Сокола) : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, сел. Селекційне Харківської обл., 26 липня 2017 р. / Інститут овочівництва і баштанництва НААН. Харків : Плеяда, 2017. 252 с.

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyjiv. Informatsiino-analitychne ahentstvo.
2. Kernasjuk Ju. Rynok ovochiv vidkrytoho gruntu ta teplychnykh Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/10912-rynok-ovochiv-vidkrytoho-gruntu-ta-teplychnykh.html> (accessed 08.04.2019)
3. Lukach V.S. (ed.) (2018) Socialjno-ekonomichni problemy aghrarnogho rozvytku rehioniv / S 91 Zb. nauk. pracj / Nizhyn.
4. Instytut ovochivnyctva i bashtannyctva NAAN (2017) Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku ovochivnyctva (do 70-richchja zasnuvannja instytutu ta pam'jati vydatnogho vchenogho P.F. Sokola): Materialy mizhnarodnoji naukovy-praktychnoji konferenciji (26 lypnja 2017 r., sel. Selekcijne Kharkivsjskoho obl.). – Plejada.

УДК 658.631

Продіус О.І.*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту**Одеського національного політехнічного університету***Бойко А.Є.***магістр**Одеського національного політехнічного університету***Prodius Oksana***Associated Professor of Management Department
Head of Management Department
Odessa National Polytechnic University***Boyko Alina***Master of Management Department
Odessa National Polytechnic University*

НЕОБХІДНІСТЬ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

NECESSITY OF PROJECT MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS OF BUSINESS

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вирішенню проблем інтеграції методів та процедур проектного менеджменту в систему управління підприємством. Проведено дослідження з узагальнення підходів до визначення основних понять проектного менеджменту, висвітлено поняття стандартів у проектному менеджменті та особливості їх застосування. Проаналізовано різноманітні підходи до управління підприємствами в контексті методологічних основ проектного менеджменту. Визначено доцільність використання проектного управління на основі його переваг та недоліків для найбільш ефективної економічної діяльності підприємства. Доведено, що впровадження проектного управління на підприємстві дає змогу структурувати всі процеси виконання робіт, здійснювати більш повний контроль виконання робіт співробітниками. Особливу увагу приділено впровадженню практики проектного менеджменту на вітчизняні підприємства задля досягнення синергетичної ефективності під час реалізації різних видів діяльності.

Ключові слова: проектний менеджмент, управління проектами, проект, стійкий розвиток, інновації, системний підхід, проектний підхід, управління підприємствами.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена решению проблем интеграции методов и процедур проектного менеджмента в систему управления предприятием. Проведено исследование по обобщению подходов к определению основных понятий проектного менеджмента, освещены понятия стандартов в проектном менеджменте и особенности их применения. Проанализированы различные подходы к управлению предприятиями в контексте методологических основ проектного менеджмента. Определена целесообразность использования проектного управления на основе его преимуществ и недостатков для наиболее эффективной экономической деятельности предприятия. Доказано, что внедрение проектного управления на предприятии позволяет структурировать все процессы выполнения работ, осуществлять более полный контроль выполнения работ сотрудниками. Особое внимание уделено внедрению практики проектного менеджмента на отечественные предприятия с целью достижения синергетической эффективности при реализации различных видов деятельности.

Ключевые слова: проектный менеджмент, управление проектами, проект, устойчивое развитие, инновации, системный подход, проектный подход, управление предприятиями.

ANNOTATION

The article is devoted to solving the problems of integrating project management methods and procedures into an enterprise management system. Dynamic external environment, significant reduction of the product life cycle, increasing technological complexity of the product, expansion of innovative knowledge encourages managers to seek and apply in their activities leverage to ensure the continuous, sustainable development of organizational structures, one of which becomes project management. Studies on the generalization of approaches to the definition of basic concepts of project management have been carried out, the concept of international standards in project management and the specifics of their application have been detailed. The use of project management in international practice is an instrument for implementing innovative designs and high-performance management technology in unstable and uncertain systems that are rapidly evolving and changing. This applies in the first place to tax, legislative, resource systems. Applying such a management system, you can solve complex problems of production, scientific and social nature. Analyzed various approaches to the management of enterprises in the context of the methodological foundations of project management. The widespread application of the project approach to enterprise development has led to the effectiveness of project tools and their universality. In modern economic management, project management tools allow enterprises to adapt to the business environment, reduce uncertainty and ensure sustainable development of the enterprise. In such cases, project management and its implementation are carried out in a certain order: the emergence of the problem, the collection of information on the occurrence of deviations, problem definition, selection and development of possible solutions to the problem, analysis and evaluation of solutions, choice of solution, implementation of the task, implementation of the project. The feasibility of using project management, based on its advantages and disadvantages for the most effective economic activity of the enterprise, has been determined. Particular attention is paid to the implementation of project management practices in domestic enterprises in order to achieve synergistic efficiency in the implementation of various activities.

Key words: project management, project management, project, sustainable development, innovations, system approach, project approach, enterprise management.

Постановка проблеми. Підвищення темпів економічного розвитку, структурні зміни економіки, викликані переходом до інноваційного типу, приводять до зростання ролі людського капіталу в соціально-економічних процесах розвитку в контексті формування новітніх методів менеджменту.

Розглядаючи сучасні тенденції розвитку менеджменту на рівні організацій, зазначаємо, що все більше уваги приділяється формуванню культури, широкому застосуванню інструментів стратегічного планування та управління. Оцінюючи розвиток менеджменту на галузевому та макроекономічному рівнях, відзначаємо, що принципи та інструменти менеджменту все більше розширюють свої кордони. Останнім часом вони активно використовуються не тільки структурами бізнесу, але й некомерційними організаціями, а також впроваджуються в такі сфери та галузі економіки, в яких раніше ніколи не використовувалися. Формуються та розвиваються все нові види прикладного менеджменту, такі як ризик-менеджмент, фінансовий менеджмент, інвестиційний менеджмент, інноваційний менеджмент, кризовий менеджмент, проектний менеджмент.

Серед різних напрямів прикладного менеджменту особливе місце посідає проектний менеджмент, який досліджує принципи, механізми та технології управління проектами, програмами, портфелями проектів на різних етапах їх життєвого циклу. Саме становлення й розвиток проектного менеджменту, заснованого на базі сучасних інформаційних та інноваційних технологій, є новою фазою еволюції системи управління.

Динамічне зовнішнє середовище, значне скорочення життєвого циклу продукту, підвищення технологічної ускладненості продукту, розширення інноваційних знань спонукають керівників шукати та застосовувати у своїй діяльності важелі, що забезпечать постійний та сталий розвиток організаційних структур, одним з яких є проектне управління. Саме проектний підхід до управління підприємствами як особлива форма управління дає змогу організації сфокусувати увагу та сконцентрувати зусилля на виконанні визначеного комплексу завдань за умови чітко визначених часових та ресурсних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці вивчення та впровадження методології управління проектами присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема роботи С. Бушуєва, Н. Бушуєвої, І. Чумаченка, В. Верби, В. Рача, Н. Чухрай, Р. Фецура, Р. Арчибальда. Серед дослідників проектного підходу до менеджменту можна відзначити таких науковців, як В. Бурков, Д. Новіков, С. Бушуєв, В. Верба, А. Дернова, О. Концевич. Проблематика управління проектами в діяльності будь-якого підприємства знайшла своє відображення в дослідженнях таких нау-

ковців, як І. Мазур, В. Шапиро, Н. Ольдерогге, В. Хобта, О. Попов, А. Мешков, В. Беломестнов, О. Зотов. Окремі аспекти управління проектами розглянуто в працях В. Диканя, Ю. Боровика, О. Полякової, Ю. Уткіної, В. Компанієць, С. Панченко, І. Воловельської, В. Маслової.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на прискіпливу увагу науковців до тематики проектного управління, теоретичні засади розвитку вітчизняних підприємств на основі використання новітніх інструментів проектного менеджменту залишаються актуальними та потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження особливостей проектного менеджменту для вітчизняних підприємств в умовах постійного ускладнення ведення бізнесу та пошук шляхів його вдосконалення в контексті підвищення ефективності економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління проектами – це метод управління, розроблений ще на основі методики структуризації робіт і мережевого планування в 50-х роках ХХ століття у США. Зазначений метод, обумовлений тимчасовими та ресурсними обмеженнями, дає змогу досягати поставлених цілей та завдань. Його головною особливістю є обмеженість у використанні: як тільки мета реалізується, використання проекту переривається [1; 3].

Використання проектного менеджменту (“project management”) у міжнародній практиці є інструментом реалізації новаторських задумів та вискоєфективною технологією управління в нестабільних і невизначених системах, які швидко розвиваються та змінюються. Це перш за все стосується податкових, законодавчих, ресурсних систем. Застосовуючи таку систему управління, можемо вирішити складні проблеми виробничого, наукового та соціального характеру.

Так, впровадження підходів проектного управління в діяльність підприємств особливо актуально у зв'язку зі зростаючими вимогами конкурентного середовища. Все більша кількість підприємств вдається до інноваційних підходів проектного менеджменту, для чого на їх основі створюють внутрішньо корпоративні стандарти управління й прагнуть підвищити ефективність процесів управління за рахунок її постійного вимірювання, аналізування, як наслідок, їх реінжинірингу [1; 2].

В умовах посилення конкуренції на ринках, підвищення вимог споживачів до якості продукції та послуг, відповідно, посилення потреби організацій у проведенні постійних змін у продуктовій лінійці, технологіях виробництва та маркетингу значення проектного менеджменту постійно зростає. Сьогодні він застосовується не тільки до управління будівельними проектами й проектами з розроблення нової продукції, але й до упровадження інформаційних систем, реорганізації бізнесу, в маркетингових кампані-

ях, для реалізації програм розвитку персоналу. Проектний менеджмент є невід'ємним елементом системи управління організацією, який дає змогу вирішувати переважно питання стратегічного розвитку.

Проектна діяльність охоплює всі сфери функціонування підприємства, такі як виробництво, маркетингова та інноваційна діяльність, соціальна сфера. Водночас під час порівняння проектного менеджменту із загальним менеджментом необхідно відзначити такі головні особливості: сфера проектного менеджменту має свою унікальну галузь знань, частково перетинається із сусідніми сферами; галузь загального управління містить знання, які слід мати кожному менеджеру проекту; галузь технічного управління містить спеціальні знання в конкретній галузі діяльності, що робить менеджера проекту фахівцем у цій галузі; допоміжні та підтримуючі дисципліни допомагають менеджеру проекту краще виконувати свої функції [3; 5].

Проектне управління – це управління видами діяльності в організації, які вимагають постійного керівництва в умовах суворих обмежень за витратами, термінами та якістю робіт. Відмінними рисами проекту є унікальність та неповторність, наявність певних цілей, досягнення яких відбувається в умовах часових та ресурсних обмежень. Проектний підхід, на відміну від функціонального менеджменту, має переваги, зображені в табл. 1.

Основними ініціаторами та учасниками процесу розвитку проектного менеджменту в Україні стали компанії “Microsoft-Україна”, “TechExpert” і “UPMA” («Українське представництво Міжнародної Асоціації Управління Проектами»). Формування саме такої команди не випадково. Так, “UPMA” є основним носієм розвитку новітнього проектного менеджменту в Україні. До складу Української асоціації управління проектами входять одні з провідних проектних менеджерів не тільки України, але й усього світу. Водночас компанія “Microsoft” як провідний світовий розробник програмного забезпечення активно розвиває свої продукти, пов’язані як з управлінням проектами, так і

з колективною роботою. Безпосередньо компанія “Microsoft” в Україні активно сприяє розвитку проектного менеджменту в Україні. Компанія “TechExpert” як партнер “UPMA” і “Gold Partner” корпорації “Microsoft” є тією ланкою, яка з’єднує інтелектуальні послуги у сфері управління проектами з безпосередньо інформаційними технологіями. Висококваліфікований штат компанії дає змогу реалізовувати проекти, пов’язані з впровадженням проектного офісу: від етапу передпроектного дослідження та вивчення процесів усередині компанії до навчання користувачів систем і подальшої підтримки. Оскільки одним з найважливіших етапів розвитку проектного менеджменту є підготовка та сертифікація фахівців із проектного менеджменту, компанія “TechExpert” і її підрозділ Навчальний Центр «Мережеві технології» першими з тренінгових компаній в IT-сфері отримали право на підготовку менеджерів проектів до міжнародної сертифікації щодо відповідності сертифікаційної програми IPMA 4 LC правилам IPMA. Більш ніж 8-річний досвід компанії “TechExpert” у цій сфері та висока кваліфікація викладачів дають змогу готувати до сертифікації проектних менеджерів як щодо методології управління проектами, так і в галузі використання інформаційних систем [5; 9].

Фахівці рекомендують переходити до проектного менеджменту на підприємстві, коли у керівника існує необхідність управляти декількома великими проектами одночасно, а ефективність реалізації проекту щодо впровадження проектного управління в компанію буде вище, ніж витрати на нього. Чим раніше керівництво усвідомить, що перехід до проектного управління об’єктивно необхідний, а метод функціонального менеджменту вже не може забезпечити раціональне управління декількома проектами, тим швидше слід вживати заходів щодо впровадження проектного управління. Це дасть змогу підприємству заощадити кошти, час та підвищити якість управління підприємством.

Таким чином, практика показує, що впровадження проектного управління на підприємстві дає позитивні результати, дає змогу структу-

Таблиця 1

Переваги проектного менеджменту порівняно з традиційним

Критерій	Традиційний менеджмент	Проектний менеджмент
Спрямованість на кінцеві показники	Процес, орієнтований на хід подій.	Процес, орієнтований на досягнення певної мети.
Спрямованість на задоволення інтересів	Організація, в якій здійснюються процеси управління.	Замовник, якому важливий конкретний результат проекту.
Обмеження	Відсутні чіткі обмеження за часом та ресурсами.	Є чіткі обмеження за часом та інших ресурсів, особливо фінансових.
Основний об’єкт планування	Планується розподіл позицій.	Детально плануються використовувані ресурси, такі як час, гроші, персонал.
Оцінювання результатів	Широко використовується регулювання процесів під час їх реалізації.	Результати оцінюються по закінченні проекту та/або після закінчення його ключових етапів.
Задіяний персонал	Персонал, постійно зайнятий в організації.	Проектні команди, що складаються персоналом та зовнішніми виконавцями, наявні в обмежений період.

рувати всі процеси виконання робіт, виключити «розмитість» відповідальності, здійснювати більш повний контроль над виконанням робіт співробітниками. Впровадивши систему управління проектами, керівництво організації отримує гарантію того, що завдання будуть чітко ставитися перед проектними командами, а внаслідок виконання проекту організація буде отримувати саме ті результати, які були потрібні. Не менш важливо й те, що всі члени команди проекту, включаючи керівника організації, який замовив проект, будуть однозначно розуміти критерії успішності проекту, тобто те, за дотримання яких умов проект буде визнаний успішним [6–10].

Незважаючи на те, що формалізація та систематизація має низку переваг, процес створення й упровадження нововведень на основі методів управління проектами має свої недоліки:

- необхідна висока кваліфікація керівника проекту й проектною команди;
- різноманітне планування проекту, що дає змогу визначити як найкращий, так і найгірший варіанти розвитку подій, часто вимагає великої кількості часу, як наслідок, збільшує витрати;
- потрібна чітка ідентифікація кінцевої мети проекту;
- створювана проектна група, незважаючи на високу кваліфікацію учасників, не володіє повною інформацією щодо проблемної галузі, тому, з одного боку, виникає необхідність додаткового навчання виконавців проекту, а з іншого боку, підвищуються вимоги до компетенції та професіоналізму керівника проекту; при цьому інші члени організації практично не зацікавлені в пошуку нових методів вирішення завдань проекту;
- проекти можуть надати великий вплив на розподіл ресурсів і стан справ усередині організації; в результаті здійснення проекту одні підрозділи виявляються у виграві, інші – в невигідному становищі, що створює напруженість між ними, а ситуація вимагає своєрідних політичних стримуючих маневрів з боку керівництва, інакше ставиться під загрозу весь хід реалізації проекту;
- часто початкові цілі проекту можуть бути досить невизначеними або переглядатися з плином часу; необхідно оцінити здійснювані зміни щодо ризику, витрат і вигід проекту, а також своєчасно відмовитися від його реалізації;
- обмін інформацією та взаємодія між членами команди, а також між відокремленою проектною групою та організацією загалом складають гостру проблему, особливо під час реалізації великих проектів;
- керівництво проектом – це перш за все керівництво людьми; вони є найціннішим ресурсом, тому з особливою ретельністю треба підбирати, навчати й мотивувати членів групи; кожен учасник повинен відчувати, що він є ключовою фігурою в групі; коли обсяг роботи

збільшується, група повинна сприймати це як виклик, а не як важку невдачу працю.

Висновки. Слід зазначити, що проектне управління передбачає підхід до будь-якої бізнес-задачі як до проекту, унікального заходу з певною метою, обмеженням у часі, бюджеті та кадрах. Проектом може бути й відкриття магазину, й перехід на нове програмне забезпечення, й реструктуризація фірми. Головними особливостями тут є унікальність заходу, певна мета й обмеження в часі, бюджеті та кадрах. Як переваги проектного управління можна виділити такі:

- проект завжди має чітко ідентифіковану кінцеву мету, що дає змогу детально розробити заходи щодо її досягнення;
- декомпозиція діяльності за проектом до рівня окремих робіт або технологічних операцій дає змогу досить точно визначити склад і кількість необхідних ресурсів;
- календарне планування дає можливість визначити плановану дату початку й закінчення як усього проекту загалом, так і кожної зі вхідних в нього робіт зокрема, що значно спрощує контроль за ходом виконання проекту;
- календарне планування дає змогу визначити потребу фінансування проекту за окремими тимчасовими інтервалами, що дає змогу вибудувати більш сприятливу кредитну лінію;
- декомпозиція проекту до окремих робіт дає змогу більш точно ідентифікувати ризики проекту, отже, розробити дієвий план щодо запобігання ризиків та реагування на ті ризики, які є найбільш значущими для проекту;
- декомпозиція кінцевої мети до підцілей дає змогу виявити роль та місце кожної окремої роботи для досягнення мети всього проекту, що може додатково стимулювати її виконавців;
- побудова критичного шляху дає змогу виявити найбільш значущі для проекту роботи, зміна тривалості яких позначиться на всьому проекті загалом.

Зазначені переваги найбільш затребувані в тих сферах діяльності, де потрібне детальне планування витрат ресурсів та часу для великої кількості робіт. Так, наприклад, використання принципів та інструментарію проектного управління дасть змогу підвищити ефективність реалізації національних проектів. У зв'язку з тим, що бюджет національних проектів здебільшого обмежений та не передбачає одночасну реалізацію всіх монопроектів, що входять в нього, під час планування слід враховувати ефект від реалізації кожного окремого монопроекту й терміну, необхідного для його реалізації.

Реалізація окремих монопроектів здатна створити більш сприятливі умови для реалізації подальших монопроектів, а іноді формує саму можливість виконання подальших монопроектів. Слід враховувати, що ринок постійно змінюється, тому потрібен регулярний моніторинг як ситуації на ринку, так і ходу виконання проекту, щоби за необхідності своєчасно сформува-

ти корективи або навіть переглянути кінцеву мету проекту. Під час коригування необхідно зазначити, що зміна бюджету або термінів реалізації окремого монопроекту може привести до зміни його значущості, отже, спричинить перегляд усієї послідовності. Особливу увагу під час планування слід приділити доступності того чи іншого ресурсу й ступеня його заміності. Можливі ситуації, за яких доступність того чи іншого ресурсу обмежена через технологічні або інші фактори, а заміна його на еквівалент або неможлива, або потребує додаткових витрат. У таких ситуаціях черговість та ступінь використання цього ресурсу визначаються з огляду на значущість конкретних монопроектів для проекту загалом.

Таким чином, широке застосування проектного підходу до економічного розвитку зумовили ефективність та універсальність проектних інструментів, які дають змогу адаптуватися підприємству до умов бізнес-середовища, знизити рівень невизначеності та забезпечити стійкий розвиток у сучасних умовах господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лучко Г. Сучасний стан та проблеми розвитку проектного менеджменту в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 501–506.
2. Бушуев С. Управление проектами: основы проф. знаний и система оценки компетентности проектных менеджеров (National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1). Киев : ІРІДІУМ, 2010. 208 с.
3. Березин В. Современные тенденции применения проектного менеджмента в управлении организациями. URL: http://www.botexpert.com.ua/ProfConsult/ProfConsult_766.html (дата звернення: 19.05.2019).
4. Бушуева Н. и др. Креативные технологии управления проектами и программами : монография. Киев : Саммит-Книга, 2010. 768 с.
5. Продіус О. Формування та управління командою проекту. *Вісник Одеського національного університету*. 2016. Т. 21. Вип. 10 (52). С. 51–55.
6. Бушуев С. Оценка совершенства системы управления проектами и программами организации по модели IPMA delta. URL: <http://www.trn.ua/articles/4555> (дата звернення: 27.05.2019).
7. Козакова О. Інноваційна система управління бізнес-процесами проектно-орієнтованої організації соціального спрямування. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 6 (16). С. 136–142.
8. Морозов В. та ін. Управление проектами развития предприятий : навальный посібник. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2011. 232 с.
9. Россосанська О. Особливості стану дослідницької області проблеми забезпечення економічної безпеки інноваційних проектно-орієнтованих підприємств. *Технологический аудит и резервы производства*. 2013. № 1/3 (9). С. 39–43.

REFERENCES:

1. Luchko Gh. (2017) Suchasnyj stan ta problemy rozvytku proektnogho menedzhmentu v Ukraini [Current state and problems of project management development in Ukraine]. *Ekonomika i suspiljstvo*, no. 9. pp. 501–506.
2. Bushuyev S. (2010) Upravleniye proektami: osnovy prof. znaniy i sistema otzhenki kompetentnosti proektnyh menedzherov [Project Management: professional knowledge fundamentals and competence evaluation system of project managers] (National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1). Kyiv : IRIDIUM [in Ukrainian].
3. Berezin V. (2009), "Sovremennyye tendentsii primeneniya proektnogo menedzhmenta v upravlenii organizatsiyami", available at: www.botexpert.com.ua/ProfConsult/ProfConsult_766.html (accessed 6 Juni 2019).
4. Bushuev S., Bushueva N., Babaev I., Yakovenko V., Grisha E., Dzyuba S. and Voytenko A. (2010), *Kreativnye tekhnologii upravleniya proektami i programmami*, Sammit-Kniga, Kyiv, 768 p.
5. Prodius O. (2016) Formuvannia ta upravlinnia komandoiu proektu [Formation and management of the project team]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*, vol 21, no. 10 (52), pp. 51–55.
6. Bushuev S. "Otsenka sovershenstva sistemy upravleniya proektami i programmami organizatsii po modeli IPMA delta", available at: www.trn.ua/articles/4555 (accessed: 25 May 2019).
7. Kozakova O. and Kozakov V. (2014), "Innovatsiynna systema upravlinnja biznes-procesamy proektno-orijentovanoi organizatsii social'nogo sprjamuvannja", *Ekonomika: realii chasu*, no. 6 (16), pp. 136–142, available at: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n6.html> (accessed: 9 May 2019).
8. Morozov V., Kal'nichenko O. and Turlo Ju. (2011), *Upravlinnja proektamy rozvytku pidpryjemstv*, Universytet ekonomiky ta prava "KROK", Kyiv, 232 p.
9. Rossoshans'ka O. (2013), "Osoblyvosti stanu doslidnychoi oblasti problemy zabezpechennja ekonomichnoi bezpeky innovatsiynnykh proektno-orijentovanykh pidpryjemstv", *Tehnologicheskij audyt y rezervy proyzvodstva*, no. 1/3 (9), pp. 39–43.

УДК 331.108.26:338

Ровенська В.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри «Економіка підприємства»
Донбаської державної машинобудівної академії***Шишкова Н.С.***студентка
Донбаської державної машинобудівної академії***Rovenskaya Victoria***PhD in Economics
Associate professor of Economics
Donbass State Engineering Academy***Shishkova Natalia***Student
Donbass State Engineering Academy*

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

FEATURES OF PERSONNEL MANAGEMENT IN THE TOURIST AREA OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

В умовах глобалізації туристичної галузі все більшу значимість здобувають проблеми організації управління персоналом та ефективності його використання, оскільки персонал є головним ресурсом підприємств туристичного бізнесу, від ефективності використання якого залежать результати їх діяльності та конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг. У статті на підставі аналізу виявлено тенденції розвитку туризму, що притаманні йому на світовому рівні в умовах глобалізації, основними з яких є зростання туристичних потоків, підвищення вимог до якості та зміни спрямованості туристичних послуг, зростання різноманітності туристичних продуктів. Досліджено специфіку управління персоналом на туристичних підприємствах. Проаналізовано проблеми управління персоналом на підприємствах туристичної галузі. Визначено вимоги, які у сучасному туристичному бізнесі висуваються до посади менеджера. Доведено, що найважливішим засобом управління роботою з кадрами на підприємствах галузі туризму є планування. Безпосереднє планування кадрової роботи здійснюється на основі загальних для всієї системи планування та прогнозування засад, найважливішими з яких є єдність економіки та політики; науковий характер планування й прогнозування, їх безперервність; збалансованість між ресурсами та потребами; поєднання галузевого та територіального підходів до планування; комплексний і системний підхід до розроблення планів. Розроблено модель компетенцій менеджерів туристичної фірми. Доведено, що для стимулювання підприємств туристичної галузі необхідно здійснити економіко-фінансову підтримку їх розвитку, покращити їх кадрове забезпечення, створити ефективні партнерські зв'язки між державою та бізнесом задля впровадження інновацій в туристичні продукти та розвитку інфраструктури.

Ключові слова: туристична галузь, туристична фірма, управління персоналом туристичної фірми, туристичний потік, туристичні послуги, кадровий менеджмент, компетенції.

АННОТАЦИЯ

В условиях глобализации туристической отрасли все большую значимость приобретают проблемы организации управления персоналом и эффективности его использования, поскольку персонал является главным ресурсом предприятий туристического бизнеса, от эффективности использования которого зависят результаты их деятельности и конкурентоспособности на рынке туристических услуг. В статье на осно-

ве анализа выявлены тенденции развития туризма, которые присущи ему на мировом уровне в условиях глобализации, основными из которых являются рост туристических потоков, повышение требований к качеству и изменению направленности туристических услуг, рост разнообразия туристических продуктов. Исследована специфика управления персоналом на туристических предприятиях. Проанализированы проблемы управления персоналом на предприятиях туристической отрасли. Определены требования, которые в современном туристическом бизнесе предъявляются к должности менеджера. Доказано, что важнейшим средством управления работой с кадрами на предприятиях отрасли туризма является планирование. Непосредственное планирование кадровой работы осуществляется на основе общих для всей системы планирования и прогнозирования основ, важнейшими из которых являются единство экономики и политики; научный характер планирования и прогнозирования, их непрерывность; сбалансированность между ресурсами и потребностями; объединение отраслевого и территориального подходов к планированию; комплексный и системный подход к разработке планов. Разработана модель компетенций менеджеров туристической фирмы. Доказано, что для стимулирования предприятий туристической отрасли необходимо осуществить экономико-финансовую поддержку их развития, улучшить их кадровое обеспечение, создать эффективные партнерские связи между государством и бизнесом с целью внедрения инноваций в туристические продукты и развития инфраструктуры.

Ключевые слова: туристическая отрасль, туристическая фирма, управление персоналом туристической фирмы, туристический поток, туристические услуги, кадровый менеджмент, компетенции.

ANNOTATION

In the context of the globalization of the tourism industry, the problems of the organization of personnel management and the efficiency of its use become increasingly important as personnel are the main resource of enterprises of tourism business, the effectiveness of which depends on the results of their activities and competitiveness in the market of tourist services. The growth of the role of the human factor in tourist organizations has affected the complication of personnel management tasks, functional responsibilities and levels of professional competence of managers. With all the diversity of existing approaches to these problems in various industrialized countries, the main common tendencies are: formal-

ization of methods and procedures for recruitment, nomination of young and prospective workers. These general tendencies should be taken into account in the national practice of managing a tourist organization. Based on the analysis, trends in the development of tourism that are inherent in it at the global level in the context of globalization are revealed, the main ones being the growth of tourist flows, increasing quality requirements and changes in the direction of tourism services, and increasing the diversity of tourism products. Investigated the specifics of personnel management in tourism enterprises. Analyzed the problems of personnel management in enterprises of the tourism industry. The requirements that are set for the managerial position in the modern tourism business are defined. It has been proven that planning is the most important means of managing work with personnel in enterprises identified as tourism. Direct planning of personnel work is carried out on the basis of common principles for the entire planning and forecasting system, the most important of which are: the unity of economics and politics; the scientific nature of planning and forecasting, their continuity; balance between resources and needs; combining sectoral and territorial approaches to planning; integrated and systematic approach to the development of plans. A competency model for managers of a travel company has been developed. It has been proven that in order to stimulate the tourism industry enterprises, it is necessary to provide economic and financial support for their development, improve their staffing, and create effective partnerships between the government and business, in order to introduce innovations in tourism products and infrastructure development.

Key words: tourism industry, travel agency, personnel management of a travel company, tourist flow, tourist services, personnel management, competencies.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації туристичної галузі все більшу значимість здобувають проблеми організації управління персоналом та ефективності його використання, оскільки персонал є головним ресурсом підприємств туристичного бізнесу, від ефективності використання якого залежать результати їх діяльності та конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг. Особливістю управління персоналом у ринковій економіці є зростаюча роль особи працівника. Відповідно, змінюється співвідношення стимулів та потреб, на які може спиратися система стимулювання. Для мотивації співробітників підприємств сфери туризму сьогодні використовуються як фінансові, так і нефінансові методи або винагороди. Проте певного розуміння структури співвідношення окремих аспектів мотиваційної сфери співробітників сьогодні й найбільш ефективних методів управління ними ні теорія менеджменту, ні практика управління персоналом не дають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів сучасної теорії та практики управління персоналом присвятили свої розробки такі вчені України та країн СНД, як В.Н. Андрієнко, Д.П. Богиня, В.Д. Виноградський, В.М. Данюк, О.В. Крушельницька, В.М. Петюх, В.В. Травін, С.В. Шекшня, Г.В. Щекін. Серед зарубіжних вчених слід відзначити таких дослідників, як Г. Десслер, П. Друкер, Д. Ніксон, М. Пітерс, Г. Сміт, І. Хентце. При цьому питання, пов'язані зі специфікою організації ефективного управління персоналом підприємств туристичного бізнесу, вимагають більш детального та глибокого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Суттєвою науковою проблемою є усвідомлення ролі персоналу для розвитку туристичних підприємств, його мотивації, зокрема, уявлення про саме туристичне підприємство, що функціонує в умовах мінливого зовнішнього середовища, яке впливає на його розвиток і має певні особливості здійснення господарської діяльності. Необхідно визначити роль туризму для розвитку національної економіки, встановити особливості (специфіку) розвитку туристичної галузі та туристичних підприємств з виділенням ролі аспектів праці й персоналу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження особливостей організації ефективного управління персоналом підприємств туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм є одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури й економіки, але складна політична та економічна ситуація в Україні стримує розвиток туристичної індустрії. Невизначеність ситуації відлякує потенційних іноземних туристів, тому задля покращення ситуації перш за все необхідно проводити грамотну інформаційну політику, спрямовану на створення позитивного іміджу країни. Європейська інтеграція України є найважливішою сучасною тенденцією, що має потужний вплив на процеси реформування туристичної галузі. Не менш важливим є процес глобалізації. Сучасний етап розвитку туристичної сфери відзначається прагненням політичних сил відповідати образу провідників Євроінтеграції, що позначається також на діяльності органів державної влади. Проте нерідко показове позитивне ставлення до євроінтеграційних тенденцій супроводжується відсутністю реальних реформ, зокрема спостерігаються збереження перешкод і ускладнень ведення бізнесу, практична відсутність позитивних змін у залученні інвестицій та бюджетному фінансуванні соціальних програм, пов'язаних із розвитком туризму [1, с. 77].

Задля прискорення темпів розвитку та зростання ефективності підприємств туристичної сфери, надання цій сфері пріоритетності необхідно вирішити проблеми, які потребують невідкладної державної підтримки та регулювання. Основними факторами, що стримують розвиток туристичної сфери в Україні, є нестабільність політичної ситуації в країні та наявність військового конфлікту на Сході; недоліки регіонального регулювання галузі туризму; недостатність рекламної інформації щодо України за кордоном; велике податкове навантаження, що є перешкодою для потенційних інвесторів у сферу туризму; недостатній рівень кваліфікації персоналу туристичної сфери; невелика кількість готелів, які відповідають світовим стандартам. Однією з головних перешкод ефективного розвитку туристичної галузі в Україні протягом останніх років залишається слабка

туристична інфраструктура [2]. У 2014 році туристичний потік України впав на 20%. Згідно з даними Державної служби статистики число клієнтів туристичних компаній у цей період скоротилось до 2,4 млн. У 2013 році послугами професіоналів сфери туризму скористалися понад 3 млн. українців. Учасники ринку реалізували у 2014 році путівок на 10,7 млрд. грн., хоча за рік кількість придбаних українцями путівок впала на 50% (з 1,35 млн. у 2013 році до 884 тис. у 2014 році), їх вартість зросла на 15% (з 9,33 млрд. грн. у 2013 році). Основною причиною була девальвація гривні, адже основну частину витрат учасники туристичного ринку мають в іноземній валюті. Найсуттєвіше у 2014 році просів сектор внутрішнього організованого туризму, адже кількість придбаних в туристичних компаніях путівок для відпочинку в Україні впала за рік на 45%, а саме з 537 тис. до 322 тис. Число українців, які відпочили у 2014 році на курортах країни, зросло на 30–45% [3]. Все більше наших співвітчизників вибирають відпочинок на

батьківщині та займаються його організацією самостійно, не вдаючись до послуг профільних компаній. Лідером за популярністю є Львів, потім йдуть Закарпаття та Одеса, яка влітку посідає перше місце. Сьогодні порівняно з рівнем виїзного туризму спостерігаються невідомі тенденції щодо кількості в'їзних туристів (рис. 1), але у 2016 році, згідно з даними Адміністрації Держприкордонслужби, до України в'їхали 13,6 млн. іноземців, що на 5,6% більше, ніж у 2015 році. Кількість туристичних потоків в Україну продовжує зростати. Згідно з даними Держтуризму динаміка туристичних потоків виїзного туризму у 2012–2016 роки збільшилась на 7,19%. Кількість іноземних туристів, які відвідали Україну, суттєво знизилась за цей період, склавши 37,8%. Високі показники прибуття у 2013 році можна пояснити зростанням популярності країни після «Євро-2012», нині попит на відпочинок в Україні серед іноземців дуже низький з низки причин, тому організація рецептивного туризму є ускладненою. Динаміка внутрішніх

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків України за 2012–2016 роки

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [5]

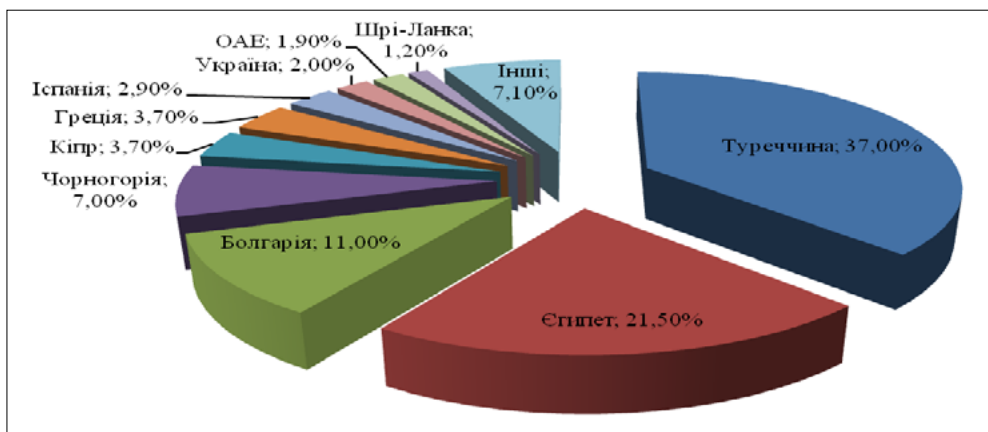

Рис. 2. Популярні напрямки відпочинку в Україні у літній період 2016 року

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [6]

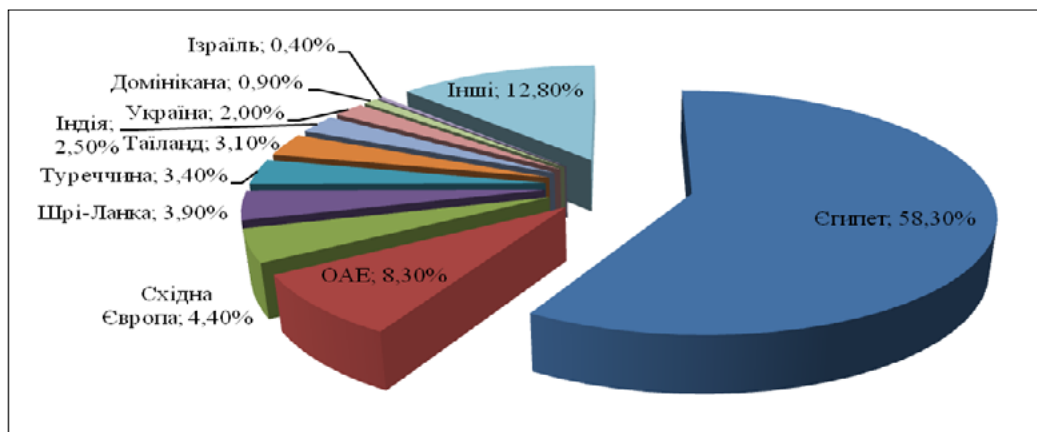

Рис. 3. Популярні напрямки відпочинку в Україні у зимовий період 2016 року
Джерело: розроблено авторами на основі джерела [6]

туристичних потоків також є негативною, спостерігається падіння показників на 41,6% [5].

Згідно з даними звіту про конкурентоспроможність в туризмі у 2017 році Україна посідає 88 місце зі 136 в рейтингу привабливості країн для туристів за версією експертів Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі. Щодо безпеки Україна разом з Пакистаном, Нігерією, Венесуелою, Єгиптом, Кенією та Гондурасом увійшла в топ-10 країн-аутсайдерів. Попит українського споживача змінюється, і учасники туристичного бізнесу мають пристосовуватись до цих змін. Головною тенденцією 2016 року стала [6] переорієнтація українського споживача на внутрішній ринок. Згідно з даними Центра туристичної інформації кількість туристів, які відпочивають усередині країни, збільшилась на 30–50%. Значно збільшився попит українців на відпочинок на узбережжі Чорного та Азовського морів, особливо на курорт Затоку, Одесу та Залізний Порт, відпочинок у Карпатах. Відпочинок у безвізових країнах або країнах зі спрощеним візовим режимом став пріоритетним, у літній період користуються попитом Туреччина, Чорногорія, Кіпр, Болгарія тощо (рис. 2), а в зимовий – Єгипет, ОАЕ, Шрі-Ланка, Таїланд тощо (рис. 3). Незважаючи на наявні труднощі, ситуація в українському туризмі поступово змінюється на краще.

Стратегія розвитку сфери туризму й курортів України на період до 2022 року спрямована на вирішення проблем комплексного розвитку сфери туризму, готельного господарства, курортів, санаторно-курортного обслуговування, підтримку створення та модернізації туристичної інфраструктури, забезпечення належної якості туристичних і курортних послуг, ефективного використання видимого туристичного потенціалу.

Управління в туризмі, як і в будь-якій іншій сфері діяльності, здійснюється за розподілом на окремі функції, які зосереджені в трьох основних групах: 1) загальне управління (встановлення нормативних вимог та політики управління, політики інновацій, планування,

організація роботи, мотивація, координація, контроль, відповідальність); 2) управління структурою підприємства (його створення, предмет діяльності, правові форми, зв'язки з іншими підприємствами, територіальні питання, організація, реконструкція, ліквідація); 3) конкретні галузі управління (маркетинг, інновації, виробництво, кадри, фінанси, основні фонди). Останні дослідження показали, що ефективну та конкурентоспроможну організацію відрізняє особистісний підхід до процесу управління, тобто постановки стратегічних та тактичних цілей, завдань, вибору методів, принципів, критеріїв оцінювання діяльності як персоналу, так і підприємства загалом. Від цього значною мірою залежить повнота розкриття людського потенціалу, що перш за все стосується підприємств галузі туризму, оскільки саме в цій сфері персонал є складовою частиною туристичного продукту та визначає його якість.

Зростання ролі людського фактору в туристичних організаціях відбилося на ускладненні завдань управління персоналом, функціональних обов'язках та рівні професійної компетентності менеджерів. За всього різноманіття наявних підходів до цих проблем в різних промислових розвинених країнах основними найбільш загальними тенденціями є формалізація методів та процедур відбору кадрів, висунення молодих та перспективних працівників. Ці загальні тенденції повинні враховуватися у вітчизняній практиці управління туристською організацією. Підприємства сфери туризму та індустрії гостинності більшості країн світу у своїй діяльності мають низку проблем, пов'язаних з управлінням персоналом, таких як досить низький рівень заробітної плати, нестача кваліфікованої робочої сили, якщо проводиться регулююча діяльність (наприклад, кухар); незручний графік роботи, відповідно, зростання ймовірності сімейних проблем; переважаання жінок та етнічних меншин у країнах з низьким рівнем захисту працівників, відповідно, заповнення більш високооплачуваних посад, квалі-

фікованих та привабливих робочих місць чоловіками, що вказує на нерозвиненість політики рівних можливостей у секторі; використання періодичної сезонної зайнятості, що підвищує рівень бідності та унеможливорює планування кар'єри; надмірна залежність від неформальних методів вербування персоналу; відсутність свідомості використання доброякісної практики управління персоналом (HRM-практики); практично повна відсутність профспілок; високий рівень плинності робочої сили; труднощі в наборі й утриманні співробітників [7, с. 17].

Сьогодні основною задачею в діяльності турагентств є організація ефективного процесу управління загалом та процесу продажу туристичних послуг зокрема. При цьому головною людиною, від професіоналізму й особистості якої залежить вибір покупців, є менеджер туристичної фірми. Саме тому високопрофесійні менеджери є досить високооплачуваними працівниками. Однак фахівців, що відповідають сучасним вимогам, не вистачає. Вимоги, які у сучасному туристичному бізнесі висуваються до посади менеджера, можна звести до таких груп: 1) концептуальні знання в галузі соціальної психології, знання сучасних управлінських підходів та особливостей професії; 2) професійні знання за спеціалізацією; 3) додаткові знання та вміння (володіння іноземними мовами, вміння користуватися ІТ, знання в галузі правознавства, психології, філософії); 4) особисті якості, до яких можна віднести моральні та вольові якості, нестандартне мислення, рішучість та наполегливість у досягненні цілей, ініціативність, вміння виконувати зобов'язання й обіцянки, справедливість, тактовність, акуратність, вміння розташувати до себе, почуття гумору; 5) знання етичних норм та ділової етики, дисциплінованість; 6) ділові якості та організаторські здібності, тобто самостійність під час прийняття рішень та вирішення проблем, самоорганізованість, вміння формувати та мобілізувати колектив, вміння ефективно використовувати засоби мотивації; 7) комунікативні якості, що проявляються в умінні встановлювати зв'язки з представниками різних сфер діяльності та різних посадових статусів, вміння формувати здоровий психологічний клімат у колективі, а також швидко встановлювати зв'язки з клієнтами фірми. Останні дослідження щодо менеджменту свідчать про те, що успішна діяльність керівника майже на 80% залежить від його особистих якостей, а лише на 20% – від його професійних навичок та вмінь за спеціалізацією. Успішна робота на сучасних підприємствах індустрії туризму потребує вміння спілкуватися, розуміти настрій та інтереси присутніх, мотивувати клієнта до придбання туристичного продукту. На рис. 4 представлена модель компетенцій менеджерів туристичної фірми. Представлена модель може використовуватися керівництвом туристичної організації для відбирання, оцінювання й на-

вчання персоналу, а також для розміщення кадрів та формування кадрового резерву. Виходячи з проаналізованих вище факторів впливу на процес продажу, можемо сказати, що успішний менеджер сучасної туристичної фірми, крім професійних компетенцій, повинен володіти принаймні трьома групами компетенцій, тобто виконувати три ролі: 1) лідер (такий менеджер веде клієнта за собою, він діє ефективно, незважаючи на втому або поганий настрій, легко перебудовує техніку й тактику своїх дій залежно від ситуації та завжди спрямований на перемогу); 2) психолог (менеджер, який має здібності психоаналітика й філософа; він є тренером, що допомагає клієнту самоактуалізуватися та самореалізуватися, він розуміє й відчуває клієнта найчастіше краще за самого клієнта, визнає право клієнта на унікальність і до кожного клієнта знаходить свій підхід); 3) шоумен (виконуючи цю роль, менеджер робить все, щоби клієнт одержав максимум задоволення від покупки; якщо потрібно, він перетворить процес продажу на ритуал, дасть клієнту відчути свою значимість, унікальність, наявність тонкого смаку) [4]. Найважливішим засобом управління роботою з кадрами на підприємствах галузі туризму є планування. Кадрове планування має дати відповіді на питання про те, скільки працівників, якої кваліфікації, коли й де необхідно (планування потреби в кадрах); якою ціною можна залучити необхідний і скоротити зайвий персонал з огляду на соціальні аспекти зайнятості (планування скорочення або збільшення кадрів); як краще використовувати працівників відповідно до їх спроможностей (планування використання кадрів); якими методами можна систематично й цілеспрямовано сприяти розвитку кадрів для виконання кваліфікованих видів діяльності (план кадрового розвитку); скільки коштуватимуть заплановані кадрові заходи (витрати щодо утримання персоналу). Різниця між дрібними, середніми та великими туристичними підприємствами полягає лише в обсязі виробничого та кадрового планування. Кожне туристичне підприємство вибирає для себе модель, що відповідає його потребам [9, с. 69].

Безпосереднє планування кадрової роботи здійснюється на основі загальних для всієї системи планування й прогнозування засад, найважливішими з яких є єдність економіки й політики; науковий характер планування й прогнозування, їх безперервність; збалансованість між ресурсами й потребами; поєднання галузевого та територіального підходів до планування; комплексний і системний підхід до розроблення планів [10, с. 218]. Важливим елементом підготовки фахівців туризму повинен бути принцип зв'язку між теорією та практикою, що є обов'язковим у всіх формах організації навчального процесу. Сучасні умови соціально-економічного розвитку висувають нові вимоги до фахівців туризму. Вони повинні мати не лише суто професійні знання, але

й практичні навички, тому розвиток персоналу туристичної організації стає однією з її основних стратегічних цілей та забезпечує зміцнення конкурентних позицій на туристичному ринку. Ефективне управління персоналом спрямоване на підвищення якісного й кількісного рівнів виконання роботи керівником або спеціалістом, що, зрештою, забезпечує конкурентоспроможність туристичного підприємства на ринку [10, с. 127]. Конкурентоспроможність у цьому разі розуміється як сукупність умов, наданих персоналу, які позитивно відрізняються від аналогічних туристичних підприємств. Важливу роль у мотивації персоналу відіграє середня заробітна плата. Розмір цього показника розглядається в динаміці. Порівнюються темпи зростання середньої зарплати на турис-

тичному підприємстві з темпами збільшення середньої заробітної плати в регіоні.

Чисельність персоналу управління має бути аналітично обґрунтована з огляду на запроєктований склад та обсяг робіт або укрупнено визначена за нормативами чисельності та нормами керованості. При цьому варто враховувати той факт, що найбільшу продуктивність забезпечують працівники визначеної вікової групи, тому трудовий потенціал деякою мірою залежить від того, якою є їх питома вага у загальній чисельності працюючих. Звідси випливає, що ефективність діяльності туристичних підприємств галузі туризму відносно менеджменту персоналу досягається правильним вибором співробітників (їх фаховою, духовною та фізичною придатністю); зберіганням зацікавленого

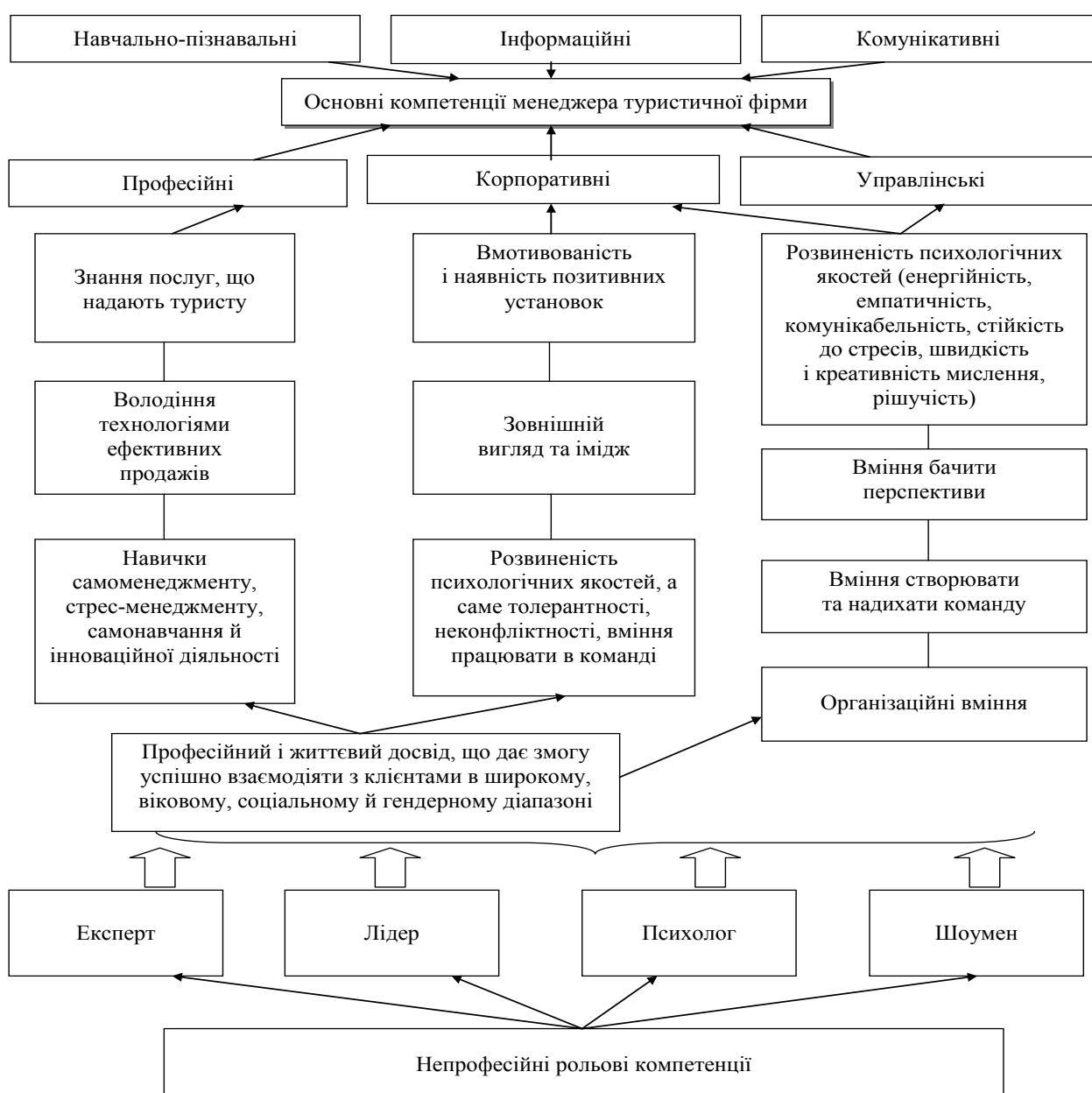

Рис. 4. Модель компетенцій менеджерів туристичної фірми

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [8]

у досягненні цілей підприємства штату співробітників (низькою плинністю кадрів); методами оплати, що влаштовують усіх, та стимулювання праці, а також вжиттям значимих заходів щодо соціального захисту кожного члена трудового колективу; притягненням співробітників до управління. У цьому разі до відома кожного співробітника має бути доведений весь обсяг завдань та відповідальність за їх виконання, а не тільки їхні окремі елементи. Після цього необхідно розподілити розроблені завдання серед співробітників відповідно до їх компетенції та спроможностей. Завдання й компетенції повинні надаватися на тривалий час [11, с. 163]. Керівник має утручатися в повсякденну роботу тільки у виняткових випадках. Під час виконання інших завдань він може контролювати їх відповідно до спільно встановлених термінів, а також контролювати хід виконання й наявність прогресу в роботі. Такий стиль керівництва сприяє вихованню співробітників у дусі довіри та готовності брати на себе відповідальність за виконані завдання.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що зростання ролі людського фактору в туристичних організаціях, а саме формалізація методів та процедур відбору кадрів, висунення молодих та перспективних працівників складають запоруку успішного функціонування туристичних фірм у сучасних умовах господарювання. Найважливішим засобом управління роботою з кадрами на підприємствах галузі туризму є планування. Важливим елементом підготовки фахівців туризму повинен бути принцип зв'язку між теорією та практикою, що є обов'язковим характером у всіх формах організації навчального процесу. Сучасні умови соціально-економічного розвитку висувають нові вимоги до фахівців туризму. Вони повинні мати не лише суто професійні знання, але й практичні навички, тому розвиток персоналу туристичної організації стає однією з її основних стратегічних цілей та забезпечує зміцнення конкурентних позицій на туристичному ринку.

Сучасний туристичний бізнес є одним з найбільш динамічних секторів світового господарства, що створює конкурентоспроможний на національному та міжнародному ринках туристичний продукт, який здатний максимально задовольнити туристичні потреби, що є також неможливим без залучення інновацій, які активно впроваджуються через сучасні інформаційні технології, вдосконалюючи процеси виробництва туристичних послуг, безупинно змінюючи форми й способи пропозиції та надання послуг, відкриваючи та освоюючи нові можливості. Для ефективного управління персоналом вітчизняних підприємств туристичної галузі необхідно здійснити економіко-фінансову підтримку їх розвитку, покращити їх кадрове забезпечення, створити ефективні партнерські зв'язки між державою та бізнесом задля

впровадження інновацій в туристичні продукти та розвиток інфраструктури. Таким чином, сучасне бізнес-середовище функціонування туристичних організацій потребує вирішення низки проблем, найважливішою з яких є максимально ефективний менеджмент персоналу. Причому це актуально не тільки для суспільства загалом, але й для туристичної організації. Розвиток підходів до управління персоналом в туристичних організаціях – це найважливіший напрям, який має вивести вітчизняну туристичну індустрію на новий шлях стабільного розвитку та забезпечити глобальну конкурентоспроможність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зікеєва С.Г. Туристична галузь України в період євроінтеграції: соціально-економічний аспект. *Економіка і менеджмент культури*. 2013. № 1. С. 74–82.
2. Гордієнко В.В. Туризм – рушій соціально-економічного розвитку країни // XIII Міжнародний економічний форум. 2013. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/gordienko.pdf (дата звернення: 04.09.2015).
3. Inostrancy stali chashhe poseshhat' Ukrainu v celjah turizma (2017). [Foreigners began to visit Ukraine more frequently for tourism purposes]. URL: <https://delo.ua/ukraine/kolichestvo-inostrannyh-turistov-vukraine-vyroslo-na-9-za-god-334468> [in Russian].
4. Бартошук О.В. Оцінка розвитку туризму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 7. С. 82–86.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.05.2017).
6. Перший український онлайн-журнал для професіоналів туристичного бізнесу. URL: <http://turprofi.com.ua> (дата звернення: 05.07.2017).
7. Nickson D. Human resource management for the hospitality and tourism industries. Amsterdam ; Boston ; Heidelberg. 2007. 305 p.
8. Стеганцев А.В. Стратегическое управление персоналом в области продаж. *Финансовый бизнес*. 2007. № 6. URL: http://www.stiogantsev.ru/st/vr_prodav_bud (дата звернення: 07.07.2014).
9. Мармуль Л.О., Сарапіна О.А. Організаційно-економічний механізм функціонування туристично-рекреаційних підприємств : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2006. 183 с.
10. Трегулова І.П. Організаційно-функціональний механізм управління персоналом підприємства туристичного бізнесу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2007. № 28. 264 с.
11. Войнаренко М.П., Юр'єва-Юрій А.В. Механізм стимулювання праці в туристичній сфері України. *Вісник ДІТБ*. 2009. № 13. 280 с.
12. Сапунова В.Б. Туризм: еволюція, структура, маркетинг : монографія. Москва : Ось-89, 1997. 160 с.
13. Бойко М. Г. Ціннісно орієнтоване управління в туризмі : монографія. Київ : КНТЕУ, 2010. 524 с.
14. Незвещук-Когут Т.С. Удосконалення управління діяльністю туристичних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 ; Херсон. нац. техн. ун-т. Херсон, 2012. 195 с.
15. Гриньова В.М., Ястремська О.М. Проблеми управління трудовими ресурсами : монографія. Харків : ХНЕУ, 2006. 192 с.
16. Туристична діяльність в Україні у 2011 році : статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2012. 76 с.

17. Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році : статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2012. 190 с.

REFERENCES:

1. Zikeyeva S.G. Tourist galuz of Ukraine in the period of Evrointegratsii: social and economic aspect [Text]. Economics and Culture Management, 2013. № 1. P. 74–82.
2. Gordienko V.V. Tourism – the old social and economic development of the country [Electronic resource] // XIII International Economic Forum. 2013. Access Mode: http://tourlib.net/stat-ti_ukr/gordienko.pdf (date of the beast: 04/09/2015).
3. Inostrancy stali chashhe poseshat' Ukrainu v celjah turizma (2017), [Foreigners visit for tourism purposes]. Available at: <https://delo.ua/ukraine/kolichestvo-inostrannyh-turistov-vukraine-vyroslo-na-9-za-god-334468> [in Russian].
4. Bartoschuk O.O. Otsinka rozvitku tourism in Ukraine [Text]. Investments: practice and development, 2012. № 7. P. 82–86.
5. Sovereign statistics service of Ukraine [Electronic resource]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (date of the beast: 05/05/2017).
6. The first Ukrainian online magazine for professionals in tourist business. [Electronic resource]. URL: <http://turprofi.com.ua> (date of the beast: 05/07/2017).
7. Nickson D. Human Resource Management for the hospitality and tourism industries. Amsterdam, Boston, Heidelberg, 2007. 305 p.
8. Stegantsev A.V. Century. Strategic personnel management in the field of sales // Financial business. 2007. № 6. [Electronic resource]. Access mode: http://www.stiogantsev.ru/st/vr_prodav_bud (date of the beast: 07/07/2014).
9. Marmul L.O. Organizational and Economic Mechanism of the Functions of Tourist and Recreational Organizations: Monographs / L.O. Marmoul, O.A. Sarapina. K. : HHL IAE, 2006. 183 p.
10. Tregulova I.P. Organizational and funktsionalnaya mekhanizm management personnel of the company of tourist business. Visnik social-economic doslidzhen, 2007. № 28. 264 p.
11. Voynarenko M.P. Mechanism of stimulation of praction in tourist areas of Ukraine / M.P. Voinarenko, A.V. Yur'eva-Yuriy. 2009. № 13. 280 p.
12. Saprunova V.B. Tourism: evolution, structure, marketing: monograph. – M. : Os-89, 1997. 160 p.
13. Boyko M.G. Tsinnisno orientanov management of tourism: monographs. K. : KNTEU, 2010. 524 p.
14. Nezveshukuk-Kogut T.S. Udoskonalennya managing the travel agency of tourist attractions : dis. ... cand. econom. sciences: 08.00.04 / T.S. NeznaznukKogut; Kherson. nat tech. un-t. – Kherson, 2012. 195 p.
15. Grinova V.M. Problems of labor resource management: monographs / V.M. Grinova, O.M. Yastremska. X. : KNUE, 2006. 192 p.
16. Tourist activity in Ukraine in 2011 : statistical bulletin. – K. : State Statistics Service of Ukraine, 2012. 76 p.
17. Collective sites rozmischyuvannya in Ukraine in 2011 rotsi : statistical bulletin. K. : The State Statistics Service of Ukraine, 2012. 190 p.

УДК 303.424.378.1(477.51)

Сівашенко Т.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління професійною освітою
Національного авіаційного університету***Панасюк І.П.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління професійною освітою
Національного авіаційного університету***Sivashenko Tetiana***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of
Management of Professional Education
National Aviation University***Panasjuk Iryna***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of
Management of Professional Education
National Aviation University*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ У ПІДПРИЄМСТВАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

THEORETICAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES IN ENTERPRISES OF THE RESTAURANT HOUSEHOLD

АНОТАЦІЯ

У статті викладено деякі питання управління бізнес-процесами в закладах ресторанного бізнесу. Визначено основні ознаки, особливості й елементи успішного конкурентоздатного закладу харчування. Уточнено поняття бізнес-процесу та завдань його реінжинірингу. Досліджено інституційну структуру ресторанного господарства, що складається з низки бізнес-процесів, які вимагають творчого вдосконалення та реорганізації (реструктуризації) у часі та змін у середовищі функціонування галузі й певного сегменту ринку. Ресторанний бізнес є цілісною структурою, в якій важливими є всі взаємопов'язані деталі: й приготування їжі, й психологія та культура обслуговування, й управління продажами, й реклама та політика ціноутворення. Встановлено, що перехід до управління процесами на вітчизняних підприємствах ресторанного господарства пов'язаний з труднощами впровадження через нездатність керівництва реалізувати реалії процесу приготування страв та реалізації їжі бізнес-орієнтованим способом, отже, нездатність створити адекватну культуру управління процесами в організаціях громадського харчування.

Ключові слова: ресторанний бізнес, організація ресторанного бізнесу, бізнес, процес, бізнес-процес, категорії бізнес-процесів, перетворювальні процеси, ресурсні процеси, процеси планування, вихід і вхід процесу, ресурсні потоки, інформаційні потоки, реінжиніринг, реструктуризація, якість, аутсорсинг бізнес-процесів.

АННОТАЦИЯ

В статье изложены некоторые вопросы управления бизнес-процессами в заведениях ресторанного бизнеса. Определены основные признаки, особенности и элементы успешного конкурентоспособного заведения питания. Уточнены понятия бизнес-процесса и задания его реинжиниринга. Исследована институциональная структура ресторанного хозяйства, которая состоит из ряда бизнес-процессов, требующих творческого усовершенствования и реорганизации (реструктуризации) во времени и изменений в среде функционирования отрасли и определенного сегмента рынка. Ресторанный бизнес является целостной структурой, в которой важными являются все взаимосвязанные детали: и приготовление пищи, и психология

и культура обслуживания, и управление продажами, и реклама и политика ценообразования. Установлено, что переход к управлению процессами на отечественных предприятиях ресторанного хозяйства связан с трудностями внедрения из-за неспособности руководства реализовать реалии процесса приготовления еды и реализации еды бизнес-ориентированным способом, итак, неспособность создать адекватную культуру управления процессами в организациях общественного питания.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, организация ресторанного бизнеса, бизнес, процесс, бизнес-процесс, категории бизнес-процессов, преобразовательные процессы, ресурсные процессы, процессы планирования, выход и вход процесса, ресурсные потоки, информационные потоки, реинжиниринг, реструктуризация, качество, аутсорсинг бизнес-процессов.

ANNOTATION

Some issues of management of business processes in restaurant business establishments are outlined. The basic features, features and elements of a successful competitive nutrition establishment are determined. The concept of the business process and the tasks of its reengineering are refined. The restaurant business is an integral structure in which they are important all the details, all interconnected: both cooking, and psychology and culture of service, and sales management, and advertising and pricing policies. The article outlines some issues of management of business processes in restaurant business establishments. The main features, features and elements of a successful competitive nutrition establishment are determined. The concept of the business process and the tasks of its reengineering are refined. The institutional structure of the restaurant industry, which consists of a number of business processes that require creative perfection and reorganization (restructuring) in time and changes in the functioning environment of the industry and a certain segment of the market, are investigated. The restaurant business is an integral structure in which all interconnected details are important: cooking, and psychology and culture of service, and sales management, as well as advertising and pricing policies. It was established that the transition to the management of pro-

cesses at domestic restaurants of the restaurant industry is associated with the difficulties of implementation due to the inability of the management to realize the realities of the process of preparation of food and the implementation of food in a business-oriented way and, consequently, the inability to create an adequate culture of management processes in organizations catering. The complete processes of work of the restaurant, hotel, and tour-company consist of processes of production and service activities. The purpose of the production activity is to provide services that have characteristics of the product, such as: various foods, specially prepared drinks, breads, desserts and others. The purpose of the service activity is the provision of services to guests: food and drink, entertainment, goods sale, etc. Major operational processes penetrate into its diverse activities. The process of supplying the necessary resources involves the provision of various types of goods and materials for business as a whole. The business activity of this business process depends, for example, on the type and type of restaurant, as well as on the time of its work. These elements mainly affect the assortment and quantity of necessary goods and materials. Consumables, raw materials, purchased goods, or the need for their continuous updating, due to the continuity of the business process. The business process management system focuses on the visitor's attention, which leads to greater satisfaction, increased productivity and profitability. It has been established that most organizations today are built in accordance with the functions and levels of the hierarchy. Allocate the following categories of business processes: processes that directly provide output, which results in realization receives a certain income in the business system; planning and management processes that ensure effective planning and management of income in the process of implementation of production processes.

Key words: restaurant business, catering organization, business, process, business process, business process categories, transformational processes, resource processes, planning processes, output and process input, resource flows, information flows, reengineering, restructuring, quality, outsourcing of business processes.

Постановка проблеми. Ресторанний бізнес є цілісною структурою, в якій важливими є всі деталі, все взаємопов'язано: й приготування страв, й психологія та культура обслуговування, й управління продажами, й рекламна та цінова політика. Діяльність суб'єктів господарювання є інтегрованим управлінсько-економіко-технологічним процесом, який усередині підприємства складається з безлічі окремих операцій, які проводяться на різних управлінських, технічних та технологічних щаблях. Питання деяких теоретико-методичних засад управління бізнес-процесами в підприємствах ресторанного господарства та шляхів їх вдосконалення потребують уточнення та конкретизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найвагоміших праць дослідників цієї проблематики доцільно відзначити роботи таких зарубіжних учених, як М. Портер, М. Робсон, Ф. Уллах, М. Хаммер, К.С. Еселінг, Х.В. Німвеген, А. Шеєр, Т. Давенпорт, В. Демінг, Г. Харінгтон, Дж. Мартін.

Наукові розробки, присвячені дослідженню особливостей впровадження бізнес-процесів у підприємствах ресторанного бізнесу, належать таким вітчизняним науковцям, як М.Г. Бойко, В.А. Антонова, О.П. Бутенко, О.М. Домбик, В.В. Апопій, Ю.А. Дайновський, А.А. Мазаракі, С.В. Мельниченко, К.А. Шеєнкова, О.О. Миронова, М.В. Михайлова, В.М. Мо-

мот, М.О. Науменко, Ю.І. Петрук, В.С. Пономаренко, О.В. Яшина.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте за наявності значної кількості наукових праць, присвячених проблематиці реінжинірингу бізнес-процесів, не вирішеними залишаються питання саме їх визначення та застосування в технологічних і управлінських підсистемах підприємств ресторанного бізнесу загалом, що обґрунтовує актуальність теми статті та її мету.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування теоретичних аспектів управління бізнес-процесами в підприємствах ресторанного господарства та шляхів їх вдосконалення.

Об'єктом дослідження є процес управління бізнес-процесами в підприємствах ресторанного господарства.

У дослідженні використано матеріали 12 наукових праць із матеріалами досліджень.

Застосовано методи аналізу й синтезу для визначення теоретичних засад управління бізнес-процесами, статистичні й логічний під час формулювання рекомендацій щодо напрямів їх удосконалення в системі управління рестораних (туристичних, готельних) підприємств, методи оцінювання ефективності інвестицій для оцінювання ефективності фінансування інновацій в реінжиніринг бізнес-процесів підприємств галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах зміни ділового середовища головними завданнями підприємств ресторанного господарства є швидке реагування на зміни та належне вжиття відповідних заходів щодо організації та ведення власного бізнесу.

Заклад ресторанного бізнесу можна назвати сучасним, отже, бути впевненим в його тривалій конкурентоспроможності та стійкості, якщо він має такі властивості:

- 1) формалізовані та налагоджені основні бізнес-процеси підприємства;
- 2) управління підприємством є активним, постійно націленим на інновації, ґрунтується на вибраній стратегії;
- 3) управління підприємством є автоматизованим;
- 4) персонал навчений, в його роботі переважає клієнто-орієнтований підхід;
- 5) визначено стратегію підприємства, операційне та фінансове планування здійснюється на основі стратегічного плану [3].

Діяльність будь-якого окремого підприємства ресторанного господарства може бути представлена набором бізнес-процесів різних рівнів.

У науковій літературі немає загальноприйнятого визначення поняття бізнес-процесу, підходи до його інтерпретації варіюються залежно від прив'язки бізнес-процесів до певного виду діяльності. Так, М. Хаммер визначає бізнес-процес як «сукупність різних видів діяльності, у межах якої «на вході» використовуються

один або більше видів ресурсів, а в результаті цієї діяльності «на виході» створюється продукт, що має цінність для користувача» [9]. Зауважимо, що це визначення дещо розпливчате, оскільки якщо бізнес-процес – це сукупність, то він може містити інші бізнес-процеси. Отже, виникає питання єдиного центру керування системою бізнес-процесів підприємства. Також некоректним є висловлення «використовуються один або більше видів ресурсів», оскільки до ресурсів належать ергатичні (людські), матеріальні (фінансові, товарні, енергетичні) тощо [5]. На нашу думку, більш точним було б таке формулювання: «ресурси, які забезпечують виробничу, операційну діяльність».

Д. Харрінгтон стверджує, що бізнес-процес є логічним, послідовним, взаємопов'язаним набором заходів, які споживають ресурси, що створюють цінність для споживача [10].

Т. Давенпорт уточнив поняття бізнес-процесу через різні погляди на структуру організації: тоді як ієрархічна структура організації зазвичай є часовим зрізом розподілу відповідальності та взаємовідносин за звітністю, структура її процесів відображає динамічний погляд на те, як ця організація виробляє продукцію [11].

Майкл Ротер і Джон Шук запропонували замість поняття «бізнес-процес» використовувати поняття «потік цінностей», якому дали таке визначення: «потік цінностей – це множина закінчених узгоджених дій, які в сукупності створюють певну продукцію, яка має споживчі цінності для клієнта» [7].

В.С. Пономаренко вважає, що найбільш широко визначення поняття бізнес-процесу запропоновано О.С. Виноградовою, яка розуміє його як циклічний набір взаємопов'язаних завдань (дій), які мають певні вклади (необхідні ресурси) та результати, які є цінністю для споживача (внутрішньої або зовнішньої) [5]. Проте найбільш коротким визначенням поняття бізнес-процесу є таке тлумачення М. Портера: сукупність діяльності різних напрямів і видів, в яких вхід використовує один або декілька видів ресурсів, а в результаті цієї діяльності на виході створюється продукт, який є цінним для споживача [6].

Найбільш ємним є визначення, що надає В.М. Тупкало: «бізнес-процес – це ієрархія внутрішніх і залежних між собою циклічних функціональних дій, кінцевою метою яких є випуск продукції або окремих її елементів, і управління якими здійснюється за циклом *PDCA*» [9]. Цикл Шухарта-Демінга *PDCA* – це модель безперервного поліпшення процесів: планує (*Plan*), роби (*Do*), перевіряй (*Check*), впливай (*Act*). Її застосування в різноманітних галузях діяльності (наприклад, управління якістю) дає змогу ефективно керувати цією діяльністю на системній основі.

Зважаючи на наведені формулювання, оцінюючи їхні сутності, порівнюючи відмінності та синтезуючи їх конструктивізм, О.О. Мирнова пропонує визначати бізнес-процес підпри-

ємства як «циклічну сукупність пов'язаних конкретизованих завдань (дій), які мають певні входи (необхідні ресурси) та виходи (результати), що являють цінність для споживача (внутрішнього або зовнішнього)» [3]. Виходячи з вищенаведених визначень, можемо сказати, що бізнес-процес розглядається в різних аспектах, але в цьому разі спостерігається переважна єдність інтерпретації терміна, оскільки автори визначають його як послідовність дій, функцій, операцій, заходів для отримання результату.

Таким чином, під бізнес-процесом ми розуміємо впорядкованість дій з виконання визначеного виду діяльності за ієрархією цілей і стратегій, які відбуваються на всіх етапах життєвого циклу предмета діяльності: від зародження ідеї до її реалізації та отримання результату (передача об'єкта в експлуатацію, збут продукції, надання послуг, завершення окремої фази діяльності), тобто низку бізнес-процедур, які споживають ресурси (матеріальні, інтелектуальні тощо), внаслідок чого виробляється визначена група продукції/послуг (промислова продукція, інформаційна продукція, управлінське рішення тощо), необхідна для споживачів.

Організації, які серйозно ставляться до вдосконалення своїх бізнес-процесів, також створюють структури для управління цими процесами. Управління бізнес-процесами (*business processes management – BPM*) можна розглядати як цілеспрямовані зусилля щодо планування, документування, впровадження та поширення бізнес-процесів організації за допомогою інформаційних технологій.

BPM – це більше, ніж просто автоматизація деяких простих кроків. Хоча автоматизація може зробити бізнес більш ефективним, її не можна використовувати для забезпечення конкурентних переваг. *BPM*, з іншого боку, може бути невід'ємною частиною створення цієї переваги.

Не всі процеси організації повинні управлятися таким чином. Організація повинна шукати процеси, які є важливими для функціонування бізнесу, й процеси, які можуть бути використані для забезпечення конкурентної переваги. Найкращими процесами, які слід розглядати, є ті, які включають працівників з декількох відділів, ті, які вимагають прийняття рішень, які не можна легко автоматизувати (алгоритмізувати), а також процеси, що змінюються на основі обставин [5].

Робочий процес описує взаємодію між людьми та взаємодію між людьми в межах простору *BPM*. Згідно з даними незалежного аналітика Сенді Кемслі «робочий процес – це місце, де ми знаємо, що *BPM* почав свою діяльність. Спочатку це був робочий процес. Щоб бути більш точним, була маршрутизація сканованих документів від людини до людини через заздалегідь визначену карту процесу» [5]. У більш широкому контексті сучасного *BPM* робочий процес розташований навпроти *EAI*, отже, його

певним чином можна розглядати як інтеграцію людини. *Workflow BPM* прагне оптимізувати діяльність, орієнтовану на людину, в рамках бізнес-процесу. Вони включають моніторинг діяльності, управління процесами, а також, як і генезис *BPM*, можуть організовувати передачу незавершених документів для подальшої обробки по лінії.

Отже, інтеграція з наявними бізнес-системами є важливим елементом успішного документообігу *BPM*.

Школа автоматизації повертається до перших днів штучного інтелекту, коли дослідники прагнули описати складні системи у найпростіших термінах, зосереджуючись на використанні правил. Складність створення та ведення ділових правил часто перешкоджає широкому використанню цих систем.

Ці системи мають схожість з тим, що деякі з них обговорюватимуть як орієнтовані на моделі інструменти *BPM* (безсумнівно, багато глядачів розміщують модельну центральну *BPM* як окрему категорію). Методи, орієнтовані на моделі, як правило, починаються як зусилля зверху вниз, які описують організацію, або вдосконалення організації в моделях з конкретними позначеннями. Останніми роками деякі виробники інструментів прийшли на підтримку виконуваних моделей, які можуть генерувати або допомагати генерувати код, який формує корисну бізнес-логіку. Як й інші описані тут типи *BPM*, двигуни *Business Rules Engines* все частіше стають частиною більшої системи *BPM*.

Повні процеси роботи ресторану, готелю, туристичної фірми складаються з процесів виробничої діяльності та сервісної діяльності. Метою виробничої діяльності є надання послуг, які мають характеристики продукту, такі як різноманітні продукти харчування, напої, які спеціально готуються, хліб, десерти. Мета службової діяльності полягає в наданні гостям послуг, а саме харчування та напоїв, розваг, продажів товарів. Найважливіші операційні процеси проникають у його різноманітні види діяльності.

Процес постачання необхідних ресурсів включає надання різних видів товарів та матеріалів для бізнесу загалом. Операційна діяльність в рамках цього бізнес-процесу залежить, наприклад, від виду та категорії ресторану, а також часу його роботи. Ці елементи переважно впливають на асортимент і кількість необхідних товарів та матеріалів. Витратні матеріали, сировина, покупні товари або необхідність їх безперервного оновлення зумовлені безперервністю бізнес-процесу.

З огляду на те, що окремі види товарів та предметів швидко псуються, не існує можливості формування запасу таких товарів або процес вимагає особливих умов для їх зберігання.

Діяльність цього бізнес-процесу пов'язана з:

- вибором кращих (надійних) постачальників;
- замовленням продуктів харчування, сировини та напоїв;

– кількісним та якісним прийомом продуктів харчування та напоїв;

– складування та випуском (реалізацією) товарів.

Власник цього бізнес-процесу оцінює та підбирає постачальників на основі їх здатності постачати продукцію відповідно до вимог ресторану. Власник як замовник може, зокрема, встановити вимоги щодо володіння точно визначеними стандартами якості. Після замовлення їжі та напоїв власник процесу зі своєю командою виконує комплекс операцій, пов'язаних із придбанням продуктів та напоїв, таких як доставка товару, розвантаження, випуск упаковки, зважування і зберігання, розрахунки.

Продукти харчування поставляються у відповідній упаковці, що є важливою умовою гігієнічної, медичної та екологічної безпеки. Отримання товару від постачальників супроводжується відповідною документацією та проводиться власником процесу. Документальне підтвердження отримання товару є доказом того, що отримані товари переглядаються, перевіряються, порівнюються з формою замовлення, а також відповідають всім елементам щодо кількості, якості та ціни. Адже все, що робиться, – це складування й доставка продуктів на склади. Існують такі типи складів, як склади продуктів харчування (зберігання сухих продуктів, зберігання швидкопсувних продуктів, склад для фруктів та овочів, холодильники та інші пристрої охолодження), складська хімія та гарячі (свіжі) кондитерські вироби, склад для напоїв, соків та мінеральної води, склад для постільної та столової білизни (скатертини й серветки), склад для фарфору, скла та столових приборів. Цей процес закінчується вивільненням процесу виробництва товарів та обслуговуванням продуктів харчування або домашнього господарства залежно від їх потреб [6].

Основною функцією процесу виробництва й подачі їжі та напоїв є реалізація страв та напоїв гостям. Існує велика різноманітність діяльності, що виконується цим процесом, що вимагає значної різноманітності навичок його працівників. Цей процес має обов'язки щодо виробництва, обслуговування та продажу продуктів харчування й напоїв у ресторані. Крім того, процес поділяється на два підпроцеси, які складаються з продуктів харчування та напоїв, а також служби харчування та напоїв. Процес виробництва та обслуговування продуктів харчування й напоїв включає низку заходів, вжиття яких відбувається на одній або декількох типах кухні. Кількість видів діяльності й тип кухні залежать від особливостей конкретної операції (велика чи мала, кафетерій або столовий сервіс чи кейтеринг, обмежене або широке меню тощо). Під кейтерингом мається на увазі не тільки приготування їжі та її доставка, але й обслуговування персоналом, сервірування, оформлення столу, розлив та подача напоїв гостям тощо.

Типові найбільш важливі заходи в рамках цього бізнес-процесу включають підготовку та попередню обробку їжі, теплообробку та оздоблювання страв (продуктів харчування), приготування холодних закусок, холодних страв і салатів, приготування солодких страв та десертів, а також сама подача їжі та напоїв.

Вжиття цих заходів, пов'язаних з виробництвом та обслуговуванням продуктів харчування й напоїв, зазвичай здійснюється на кухні, банкеті, барі (лаунж-барі) або буфеті, під час обслуговування номерів та в кондитерській. Всі заходи можна розділити на безліч завдань та операцій залежно від типу, розміру або місця знаходження підприємства [7].

До пільг належать такі.

1) Розширення прав та можливостей співробітників. Коли бізнес-процес розроблений правильно й підтримується інформаційними технологіями, працівники зможуть його реалізувати на власні повноваження (на власний розсуд). У прикладі нашої політики прибутковості працівник зможе приймати повернення, зроблені до чотирнадцяти днів, або використовувати систему, щоби визначити, які повернення будуть дозволені після чотирнадцяти днів.

2) Вбудована звітність. Здійснюючи вимірювання в програмуванні, організація може підтримувати актуальні дані про ключові показники, що стосуються їхніх процесів. Інакше вона може бути використана для імпровізації е-процесу повернення, а також для зменшення віддачі.

3) Забезпечення найкращих практик. Оскільки організація впроваджує процеси, що підтри-

муються інформаційними системами, вона може працювати над впровадженням кращих практик для цього класу бізнес-процесів. У нашому випадку організація, можливо, захоче вимагати, щоби всі клієнти, які повернули продукт без квитанції, мали юридичний ідентифікатор. Ця вимога може бути вбудована в систему так, що повернення не буде оброблене, якщо не буде введено дійсний ідентифікаційний номер.

4) Забезпечення узгодженості. Під час створення процесу та забезпечення його інформаційними технологіями можна створити послідовність дій в усій організації. У нашому прикладі всі магазини (ресторани, готелі) в роздрібній мережі можуть запровадити ту ж політику повернення. Якщо не зміниться політика повернень, зміна може бути негайно виконана по всьому ланцюгу [2].

Якщо все зроблено належним чином, управління бізнес-процесами забезпечить декілька ключових переваг організації, яка може бути використана для забезпечення конкурентних переваг.

Одним з найважливіших результатів теорії управління бізнес-процесами став факт, що оптимізація окремих операцій або частин бізнес-процесу не дає збільшення продуктивності. Лише оптимізація всього бізнес-процесу приводить до збільшення корисного виходу, отже, збільшує продуктивність.

Мета полягає в тому, щоб оптимізувати компанію як бізнес-систему, замість того щоб оптимізувати окремі функції.

Для підприємств ресторанного господарства оцінювання ефективності управління бізнес-

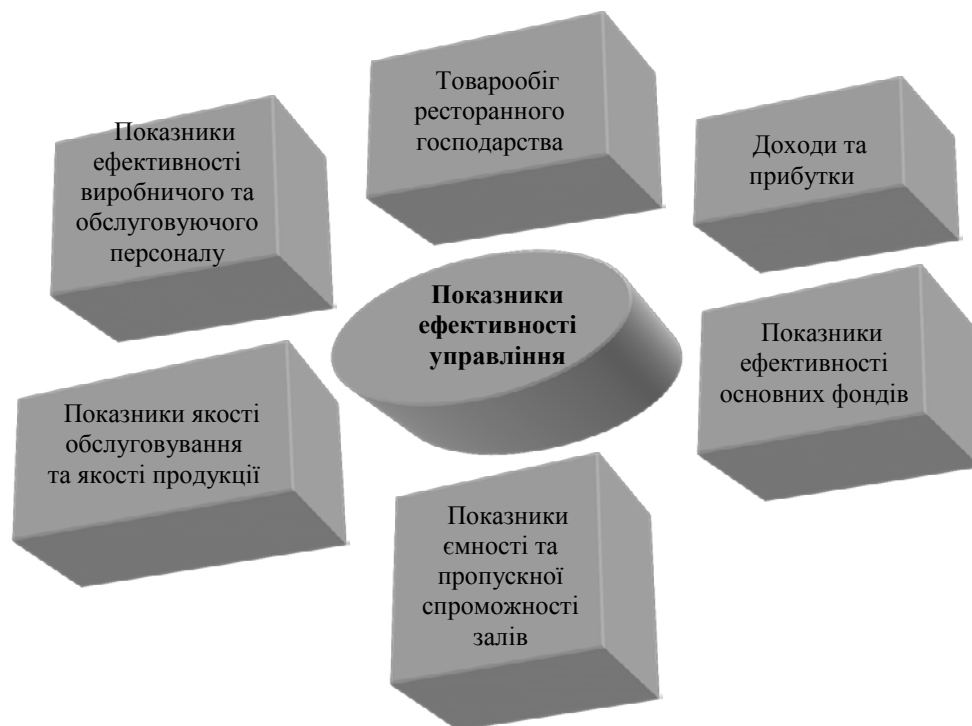

Рис. 1. Показники ефективності управління бізнес-процесами підприємств ресторанного господарства [4]

процесами доцільно здійснювати з використанням таких показників (рис. 1).

Упровадження управління бізнес-процесами стає частиною стратегії будь-якого підприємства ресторанного господарства та визначає низку важливих пунктів.

1) Всі співробітники підприємства ресторанного господарства повинні знати, наскільки важливо для керівництва підприємства ефективно керувати своїми бізнес-процесами. Вже сам по собі цей факт може змусити співробітників більш уважно підходити до таких важливих характеристик бізнес-процесів, як вартість та темпи виконання.

2) Якщо процес стратегічного планування вже досить зрілий, то після затвердження стратегічного плану починається робота з його детального розроблення та доведення конкретних планів і програм до окремих підрозділів та конкретних посадових осіб. Отже, буде забезпечене використання інструмента стратегічного планування для підготовки погодженого плану впровадження управління бізнес-процесами. Якщо процес стратегічного планування в компанії виконується вперше, то керівництву необхідно приділяти пильну увагу доведенню сформульованої стратегії до конкретизованих за часом та ресурсами планів. У цьому разі результати впровадження управління бізнес-процесами можуть стати критерієм ефективності процесу стратегічного управління.

3) Включення управління бізнес-процесами до стратегічного плану має супроводжуватися питанням, навіщо та чому це необхідно для підприємства ресторанного господарства. Ці питання повинні обговорюватися на нарадах, у наказах та неформальних бесідах керівництва з персоналом. Усвідомлення необхідності і ролі управління бізнес-процесами є критично важливим для їх успішного впровадження, оскільки в підприємстві зазвичай немає жодної людини, не залученої до того чи іншого бізнес-процесу.

Керівники компанії повинні відкинути традиційну точку зору на компанію як на набір функцій, що розташовані вертикально вздовж організаційної структури, та подивитися на компанію як на систему, відслідковуючи потік продуктів та інформації всередині компанії.

Найважливішими показниками ефективності бізнес-процесів є:

- кількість виробленої продукції такої якості, сплаченої за певний проміжок часу;
- кількість споживачів продукції;
- кількість типових операцій, які необхідно виконати під час виготовлення виробів протягом певного проміжку часу;
- вартість виробничих витрат;
- тривалість типових операцій;
- інвестиції у виробництво.

Отже, аналіз сутності категорії «бізнес-процес» дає змогу зробити висновок про те, що діяльність підприємства ресторанного господарства може бути охарактеризована як низка

бізнес-процесів різних рівнів та різної спрямованості, що передбачає досягнення цілей підприємства, а саме отримання прибутку через задоволення потреби людей в харчуванні.

Висновки. Бізнес-процес є сукупністю взаємопов'язаних операцій в рамках певних видів діяльності, які використовують ресурси компанії для продукту або послуги для задоволення кінцевого клієнта. Переваги системи управління бізнес-процесами підприємств ресторанного господарства порівняно з функціональною моделлю організаційної структури відображаються у виконанні діючих бізнес-процесів та діяльності з вищим рівнем ефективності. Це значно підвищує гнучкість підприємства, інноваційний потенціал та швидкість впровадження й реінжинірингу бізнес-процесу відповідно до вимог гостювого бізнесу. Оскільки не існує меж між функціональними відділами, співробітники все більше усвідомлюють цілі організації як свої особисті, що, зрештою, приводить до їх більшого внеску в конкурентну стратегію та її швидку реалізацію. Запропонована структура операційних процесів сприяє командній роботі та співпраці.

Система управління бізнес-процесами зосереджує увагу на гостях, що приводить до їх більшого задоволення, підвищення продуктивності праці та прибутковості.

На підставі дослідження теоретичних та методичних засад управління бізнес-процесами підприємств ресторанного господарства можна зробити такі висновки.

1) Встановлено, що більшість організацій сьогодні будується відповідно до функцій та рівнів ієрархії.

2) Виділяють такі категорії бізнес-процесів, як процеси, які безпосередньо забезпечують вихід, в результаті чого реалізація отримує певний дохід у бізнес-системі; процеси планування та управління, які забезпечують ефективне планування й управління доходом у процесі реалізації виробничих процесів; ресурсні процеси, які забезпечують доставку ресурсів до пункту прямого виконання дії; процеси перетворення, що є допоміжними та виконуються в ситуаціях, коли необхідно здійснювати цілеспрямовані дії шляхом зміни наявних технологій. Перетворювальні процеси, ресурсні процеси та процеси планування й управління – це процеси, які забезпечують реалізацію основних бізнес-процесів прямого виходу, формування послуг.

3) Існує три основних типи бізнес-процесів сучасного підприємства, таких як менеджерські (основні бізнес-процеси, що контролюють функціонування системи); оперативно-ділові процеси (є основною діяльністю підприємства, спрямовані на створення основного потоку прибутку підприємства); підтримуючі (бізнес-процеси, які забезпечують безперервність та ефективність попередніх двох груп бізнес-процесів).

4) Визначено, що перехід до управління процесом на вітчизняних підприємствах ресторанного бізнесу пов'язаний з труднощами реалізації завдяки відмові керівництва від усвідомлення реалій процесу, орієнтованого на спосіб ведення бізнесу, як наслідок, неможливістю створити адекватну культуру управління процесами в організаціях громадського харчування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бутенко О.П., Дядюшкіна І.В. Аналіз ринку ресторанного господарства України та перспективи його розвитку. *Економічний простір*. 2013. № 74. С. 73–81.
2. Левицкая И.В., Постовая В.В. Стратегическое управление развитием предприятий ресторанного бизнеса. *Young Scientist*. 2017. № 2 (42). С. 271–275.
3. Миронова О.О. Проблеми ідентифікації і опису бізнес-процесів підприємства. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 57–60.
4. Мазаракі А.А. та ін. Організація обслуговування у підприємствах ресторанного господарства : підручник для вищих навчальних закладів / за заг. ред. Н.О. П'ятницької. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 584 с.
5. Пономаренко В.С., Мінухін С.В., Знахур С.В. Теорія та практика моделювання бізнес-процесів : монографія. Харків : ХНЕУ, 2013. 243 с.
6. Портер М. Конкуренція / пер. с англ. В.О. Білецького. Москва : Вільямс, 2005. 608 с.
7. Ротер М., Шук Дж. Учитесь видеть бизнес-процессы. Практика построения карт потоков создания ценности. Москва : Альпина Паблишер, 2015. 458 с.
8. Скопєнь М.М. Інформаційні системи і технології в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі : підручник. Київ : Ліра-К, 2017. 764 с.
9. Тупкало С.В., Тупкало В.Н. Язык процессного бизнес-моделирования ЯМТ (TML). *Моделювання в економіці, організація виробництва та управління проектами*. 2009. Вип. 1 (75). С. 147–152.
10. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации: манифест революции в бизнесе / пер. с англ. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2000. 332 с.
11. Харрингтон Дж. Оптимизация бизнес-процессов. Документирование, анализ, управление, оптимизация. Санкт-Петербург : Азбука, 2002. 238 с.
12. Davenport T.H. Business Innovation, Reengineering Work through Information Technology. Boston : Harvard Business School Press, 1993.

REFERENCES:

1. Butenko O.P. (2013) Analiz rynku restorannoho hospodarstva Ukrainy ta perspektyvy yoho rozvytku [Analysis of the market restaurant economy of Ukraine and the prospects for its development]. *Economical space*, no. 74, pp. 73–81.
2. Levytskaya Y.V., Postovaya V.V. (2017) Stratehicheskoe upravlenye razvytyem predpriyaty restorannoho byznesa [Strategic management of the development of restaurant business]. *Young Scientist*, no. 2 (42), February, pp. 271–275.
3. Myronova O.O. (2012) Zmist i osnovni parametry biznes-protsesiv [The content and basic parameters of business processes]. *Economy of agroindustrial complex*, no. 11, pp. 57–60.
4. Pyatnitskaya N.O. (ed.) (2011) Orhanizatsiya obsluhovuvannya u pidpriyemstvakh restorannoho hospodarstva: pidruchnyk dlya vyshchikh navch. zakladiv [Organization of service in restaurants: textbook for higher education institutions]. Kyiv : Center for Educational Literature (in Ukrainian).
5. Ponomarenko V.S. (2013) *Teoriya ta praktyka modelyuvannya biznes-protsesiv : monohrafiya* [Theory and practice of business process modeling : monograph]. Kyiv : RNEU (in Ukrainian).
6. Porter M. (2005) *Konkurentsyya* [Competition]. Moscow : Williams (in Russian).
7. Roter M., Shuk Dz. (2015) *Uchytes' vydet' byznys-protsessy. Praktyka postroyeniya kart potokov sozdaniya tsennosti* [Learn to see business processes. The practice of building map of value creation streams]. Moscow : Alpina Publishers (in Russian).
8. Skopen' M.M. (2017) *Informatsiyni systemy i tekhnolohiyi v hotel'no-restorannomu ta turystychnomu biznesi : pidruchnyk* [Information systems and technologies in the hotel and restaurant and the tourism business : a textbook]. Kyiv : Lira-K (in Ukrainian).
9. Tupkalo S.V., Tupkalo V.N. (2009) Yazyk protsessnoho byznys-modelyovannya YAMT (TML) [The language of process business modeling of NMT (TML)]. *Modeling in economics, organization of production and project management*, no. 1 (15), pp. 147–152.
10. Hummer M., Champi J. (2000) *Reynzhynrynh korporatsyy: manyfest revolyutsyy v byznese* [Reengineering Corporation: The Manifesto of the Revolution in Business]. St. Petersburg : Expropriation of St. Petersburg University (in Russian).
11. Harrington J., Esseling K. S., Nimvegen H.V. (2002) *Optymyzatsyya byznys-protsessov. Dokumentyrovanye, analiz, upravlyeniye, optymyzatsyya* [Optimization of business processes. Documentation, Analysis, Management, Optimization]. St. Petersburg : Azbuka (in Russian).
12. Davenport T.H. (1993) Business Innovation, Reengineering Work through Information Technology. – Boston : Harvard Business School Press.

УДК 303.424.378.1(477.51)

Сівашенко Т.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління професійною освітою
Національного авіаційного університету***Панасюк І.П.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління професійною освітою
Національного авіаційного університету***Sivashenko Tetiana***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of
Management of Professional Education
National Aviation University***Panasyuk Iryna***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of
Management of Professional Education
National Aviation University*

ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ І КОМПЕТЕНЦІЙ СПІВРОБІТНИКІВ У СТРАТЕГІЇ ГОТЕЛЬНИХ І ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ПІД ЧАС УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

FORMATION OF PERSONNEL POTENTIAL AND COMPETENCES OF THE EMPLOYEES IN THE STRATEGY OF HOTELS AND TOURISM ENTERPRISES IN IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто деякі питання розвитку персоналу готелів та туристичних підприємств, проаналізовано та узагальнено наявні теоретичні й практичні методи оцінювання інтелектуального капіталу організацій, запропоновано рекомендації для оцінювання цього капіталу, визначено напрями подальшого формування й розвитку кадрового потенціалу. Для інноваційного розвитку туристичного бізнесу вирішуються два основних завдання: 1) залучити якнайбільше клієнтів, організувати максимальну кількість продажів; 2) привабити гостя, зробити його постійним клієнтом. Інвестиціями в людський капітал називаються будь-які витратні заходи, вжиття яких спрямоване на підвищення продуктивності роботи. Інноваційний соціально-економічний розвиток та забезпечення багаторівневої конкурентоспроможності туристичних і готельних підприємств України можуть бути досягнуті за активної участі великих регіональних університетів у розробленні та реалізації програм формування ключових професійних компетенцій працівників цієї галузі.

Ключові слова: готельний бізнес, індустрія туризму, кадровий потенціал, інтелектуальний капітал, професійні компетенції, система підготовки та підвищення кваліфікації, інвестування освіти, інновація.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены некоторые вопросы развития персонала отелей и туристических предприятий, проанализированы и обобщены существующие теоретические и практические методы оценивания интеллектуального капитала организаций, предложены рекомендации для оценивания этого капитала, определены направления дальнейшего формирования и развития кадрового потенциала. Для инновационного развития туристического бизнеса решаются два основных задания: 1) привлечь как можно больше клиентов, организовать максимальное количество продаж; 2) привлечь гостя, сделать его постоянным клиентом. Инвестициями в человеческий капитал называются любые затратные меры, принятие которых

направлено на повышение производительности работы. Инновационное социально-экономическое развитие и обеспечение многоуровневой конкурентоспособности туристических и гостиничных предприятий Украины могут быть достигнуты при активном участии больших региональных университетов в разработке и реализации программ формирования ключевых профессиональных компетенций работников этой сферы.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, индустрия туризма, кадровый потенциал, интеллектуальный капитал, профессиональные компетенции, система подготовки и повышения квалификации, инвестирование образования, инновация.

ANNOTATION

The purpose of the article is to develop some theoretical and methodical issues of personnel development of hotels and tourist enterprises, analysis and generalization of existing approaches and methods for assessing the organization of intellectual capital (IC) and the development of methodological recommendations for the assessment of the IC of the tourist company, determination of the directions of further development of the system for the formation of their personnel potential. The article contains some questions of HR-management in tourist, including hotel business. The main features and elements of the personnel supply system of this industry and its investment are determined. Some issues of development of hotel and tourist enterprises personnel are analyzed, generalized existing theoretical approaches and practical methods of estimation of intellectual capital of organizations, recommendations are proposed for the estimation of this capital, directions of further formation and development of personnel potential are determined. For the innovative development of the tourism business, two main tasks are solved: 1) attract as many customers as possible, organize the maximum number of sales; 2) attract the visitor, make him a regular customer. Investing in human capital is called any expenditure measures aimed at increasing productivity. Innovative socio-economic development and provision of multi-level competitiveness of tourist and hotel enterprises of Ukraine can be achieved with the active participation of large regional univer-

sities in the development and implementation of programs for the formation of key professional competencies of the industry. It is assumed that there is an "update" an act of updating or restoring something, hence innovation development. Before this to do, there are two main tasks: get as many customers as possible, organize the maximum number of sales, and win the guest, make him a regular guest. Consequently, the use of innovation would be a bullying for every client, especially in times of crisis, which requires hotels to be upgraded both to the technology of providing services and to their quality. Innovative economy assumes the presence of a special situation in the social and labor sphere, which is characterized by a significant proportion of highly skilled personnel. Innovative socio-economic development and the provision of multi-level competitiveness of their tourist and hotel enterprises can be achieved with the active participation of large regional universities in the development and implementation of programs for the formation of key professional competencies of the employees of the basic regional business structures and the balanced integration of the training system and the labor market in this field.

Key words: hotel business, tourism industry, personnel potential, intellectual capital, professional competence, system of training and professional development, education investment.

Постановка проблеми. Особливе місце у сфері послуг посідають послуги туристичної індустрії, серед яких найвагомішими є готельний сервіс, послуги харчування, транспортні послуги, розваги, страхування тощо. Розвиток туристичної галузі є надзвичайно актуальним для України.

Розвиток готельно-ресторанного й туристичного бізнесу вимагає створення галузевої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідних кадрів.

Підготовка кадрів у туристичному бізнесі традиційно була пов'язана лише з підвищенням кваліфікації працівників галузі для поліпшення культури обслуговування, що за відсутності базової освіти не вирішувало кадрових проблем у галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найвагоміших праць науковців щодо проблематики інноваційного розвитку туристичної галузі, оцінювання персоналу, підготовки кадрів доцільно відзначити як роботи зарубіжних дослідників [9; 10], так і праці вітчизняних вчених, зокрема дослідження Л.В. Балабанової, О.П. Буйніцької, Н.В. Бунтової, А.А. Мазаракі, Ю.О. Нікітіна, В.Г. Рукса-Пасічника, Є.С. Сахарчука, І.М. Філоненка, В.Г. Чернія, М.Г. Бойко. Проте за наявності значної кількості наукових праць, присвячених проблемам інновацій та оцінюванню компетенцій персоналу, невирішеними залишаються питання саме ділового оцінювання персоналу підприємств та інвестування підготовки фахівців готельного господарства й туристичного бізнесу загалом, що обґрунтовує актуальність теми статті та її мету.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо розробленими залишилися питання вдосконалення механізму кадрового забезпечення та підвищення кваліфікаційного рівня зайнятих у сфері туристичних та готельних послуг фахівців, оцінювання значущості інновацій та реновацій споживачами готельних послуг.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення деяких теоретичних та методичних питань розвитку кадрового забезпечення готельних та туристичних підприємств, аналіз та узагальнення наявних методів оцінювання інтелектуального капіталу (ІК) організації, формування методичних рекомендацій для оцінювання ІК підприємств туристичної галузі, визначення напрямів подальшого розвитку системи формування їхнього кадрового потенціалу.

У дослідженні використано матеріали 10 наукових праць із матеріалами досліджень.

Застосовано методи аналізу й синтезу для визначення напрямів вдосконалення системи кадрового забезпечення туристичних (готельних) підприємств, статистичні й логічний під час формулювання рекомендацій щодо вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу, оцінювання ефективності інвестицій для оцінювання ефективності фінансування інновацій та реновацій, а також інтелектуального капіталу підприємств туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індустрія гостинності посідає друге місце у світі за кількістю створених робочих місць, адже сьогодні 8,7% населення планети працюють у сфері гостинності, а до 2015 р. цей показник зросте до 10%.

За необхідності люди готові обмежити себе багато в чому, але не у відпочинку, тому навіть у кризу у спеціалістів готельного бізнесу завжди буде робота.

Сучасне готельне господарство в усьому світі стало на індустріальну основу та є самостійною галуззю економіки майже кожної країни.

Якість послуг відіграє значну роль в організації конкурентоспроможної гостинності.

Експерти-науковці отримали ідеальну формулу готелю, що складається з 10 основних варіантів відповідно до потреб споживачів. Ці розрахунки засновані на аналізі 148 мільйонів коментарів на 5 мільйонів відгуків, залишених мандрівниками у 2016 р. на сайті для бронювання готелів [6] (рис. 1).

Вважається, що інновація є актом оновлення або відновлення чогось, отже, інноваційним розвитком. Для того щоби це зробити, постає два головних завдання, таких як отримати якомога більше клієнтів шляхом організації максимальної кількості продажів; завоювання споживача шляхом перетворення його на постійного гостя. Отже, впровадження інновацій – це боротьба за кожного клієнта, особливо в кризові часи, які вимагають від готелів модернізуватися як за технологією надання послуг, так і за їхньою якістю [4].

Звіт *Intercontinental Hotels Group* про тенденції 2017 р. ставить під сумнів бренди для вирішення безкомпромісного характеру сучасного клієнта, який все частіше очікує від учасників надання досвіду, який задовольняє суперечливі потреби.

Спеціалісти міжнародних туристичних досліджень фірми *Momond* (Данія) провели дослідження та виявили рівень задоволеності відпочинком в українських готелях (рис. 2). *Momondo* отримує дані про готелі від сайту *KAYAK*.

Отже, результати аналізу головних проблем управління готельними господарствами показали, що основними проблемами є такі.

1) Неналежні маркетингові зусилля. Оскільки технологія покращується з кожним днем, є багато варіантів, доступних для готелів під час захоплення свого туристичного ринку в Інтернеті. Нинішня тенденція означає, що готелі поступово рухаються в напрямку *OTA-marketing* та програмного забезпечення для управління готелем, щоби полегшити інформаційні навантаження та підвищити рентабельність інвестицій.

2) Труднощі в управлінні енергією. Інвестування у відновлювані та екологічно чисті ресурси може допомогти збільшити прибуток підприємства. Туристи вважають за краще розміститися в екологічно чистому готелі, ніж у звичайному номері. Зі збільшенням цін на електроенергію та зростаючим тиском щодо скорочення викидів вуглекислого газу економія енергії стає пріоритетом у списку першочергових завдань готелю.

3) Погана задоволеність клієнтів. З нестачею або відсутністю продовольчих ресурсів та персоналу більшість готелів надає споживачам продукти/послуги низької якості. Якщо ви отримаєте погану репутацію у вашій місцевості (населеному пункті, місті), то стане дуже важко повернути хороші позиції. На думку готельєра, задоволеність клієнтів обумовлена ні чим ін-

Рис. 1. Формула ідеального перебування в готелі [10]

Рис. 2. Рівень задоволеності відпочинком в українських готелях [10]

шим, як наданням якісних продуктів харчування, зручностей, підтримкою клієнтів тощо [6].

4) Відсутність продуктивних кухарів та менеджерів. Пошук потрібних кухарів, працівників обслуговування та менеджерів може бути важким завданням, особливо якщо ви є власником невеликих готелів. Як правило, п'ятизіркові готелі наймають професійних кухарів за дуже високу зарплату. Таким чином, це є складною роботою для низько бюджетних готелів [2].

5) Високі тарифи на обслуговування. Незалежно від того, надаєте ви якісне або неякісне обслуговування, переконайтеся в тому, що воно доступне для кінцевих споживачів. Високі тарифи на послуги можуть відвернути відвідувачів до ваших конкурентів. Надайте номери за доступними цінами. Вартість послуги має відповідати умовам (рівню) вашого готелю. Уникайте отримання комісійних, високих податкових зборів тощо.

6) Питання чистоти. Переконайтеся в тому, що номери мають чисті, вільні від запаху, екологічні та просторі умови. Це допомогло би збільшити контингент відвідувачів вашого готелю. Оскільки підприємства гостинності зазвичай працюють цілодобово, а вільні періоди, коли персонал може проводити невелику очистку, ніколи не гарантуються, то багато компаній вирішили найняти професійну службу прибирання (*clining service*). Це є найкращим способом забезпечення виконання всіх гігієнічних та естетичних вимог.

7) Відсутність належного транспортного забезпечення. Готелі повинні бути готові забезпечити транспортну інфраструктуру цілодобово для всіх основних пунктів підбору, трансферу міста або передмістя, аеропорту, вокзалу тощо. Транспортний об'єкт є обов'язковим для готелів, розташованих у віддалених місцях.

8) Проблеми безпеки. Це є однією з головних проблем в готельній індустрії. Існують різні типи проблем безпеки:

- загальні крадіжки та інші злочини;
- цивільне насильство;
- тероризм;
- розбій;
- фальсифікація кредитних карт (шахрайство);
- проблеми кіберзлочинності;
- крадіжки особистих даних;
- расова дискримінація;
- ризик харчових отруєнь тощо [7].

9) Відсутність релаксаційних заходів та розваг. Більшість туристів, які зупиняються в готельному номері, очікує релаксації (рекреації) та розважальних програм (анімацій) для відпочинку від стресового стану. Бажано регулярно проводити розважальні заходи та шоу для залучення більшої аудиторії та підвищення швидкості повторного відвідування вашого готелю.

Ключовим пріоритетом для туристичної та готельної індустрії є винятковий рівень обслуговування гостей.

Успіх будь-якого готелю залежить від професіоналізму готельєра (керуючого, директора). Ця людина повинна розумітися на нюансах роботи кожного працівника: від покоївок та швейцарів до IT-спеціалістів та PR-менеджерів, а також уміти своєчасно вирішувати всі виникаючі проблеми. Тільки так вдасться створити відвідувачам готелю відмінні умови для повноцінного відпочинку, а готелю – блискучу репутацію. До обов'язків готельєра входять:

- організація роботи готелю;
- укладання договорів та ведення документації;
- підбір, інструктаж, керівництво й контроль персоналу;
- взаємодія з державними контролюючими органами;
- робота з бронювальними організаціями (*booking.com, tripadvisor* тощо);
- залучення клієнтів.

Вимогами до готельєра є:

- знання 2–3 мов (англійської обов'язково);
- володіння навичками бізнес-адміністрування;
- знання стандартів роботи та міграційних законів;
- уміння швидко приймати рішення й брати на себе відповідальність;
- стресостійкість, самовіддача, робота на результат.

В Україні посаду директора готелю зазвичай займає або запрошений іноземний спеціаліст, або колишній адміністратор чи порт'є. Це означає, що спочатку необхідно попрацювати на невисоких щаблях (позиціях), набратися досвіду, а якщо випаде шанс (пощастить), то з часом отримати посаду керуючого.

Іншим варіантом є отримання освіти й досвіду роботи за кордоном, де готельєр – це професія, якої вчать. Європейські вищі навчальні заклади гостинності пропонують курси готельєрів, закінчивши які, випускник може претендувати на відповідні позиції спеціаліста чи керівника середньої ланки.

Рівень готельного сервісу України зростає, але нестача кваліфікованих кадрів для топ-менеджменту, як і раніше, відчувається.

В українських навчальних закладах існують програми з гостинності, але їх рівень не дотягує до міжнародного, тому варто звернути увагу на світових лідерів у сфері готельної освіти, а саме швейцарські інститути гостинності.

Так, *Glion i Les Roches* є лідерами (входять у топ-3 кращих інститутів гостинності у світі) та пропонують еталонне навчання в індустрії.

Glion – це інститут з 50-річною історією. 86% випускників відразу ж влаштовуються на роботу або отримують декілька пропозицій щодо працевлаштування, 10% продовжують навчання. Кампуси розташовані в горах Гліон і Бюль (Швейцарія), Лондоні (Великобританія).

Les Roches – мультинаціональний вищий навчальний заклад із кампусами в горах Блюш

Таблиця 1

Система показників оцінювання інтелектуального капіталу туристичної компанії

Складові ІК	Показники	Розрахунки
Людський капітал	Індекс рівня освіти співробітників	$I_o = \frac{K_{во}}{K_{срсл}}$, де $K_{во}$ – кількість співробітників з вищою освітою; $K_{срсл}$ – середньоспискова чисельність персоналу.
	Індекс розвитку співробітників	$I_p = \frac{K_{подв}}{K_{срсл}}$, де $K_{подв}$ – кількість співробітників, що пройшли перепідготовку.
	Індекс творчої активності	$I_a = \frac{K_a}{K_{срсл}}$, де K_a – кількість співробітників, що виявили творчу активність.
	Частка молодих фахівців (віком до 30 років)	$I_m = \frac{K_{мл}}{K_{срсл}}$, де $K_{мл}$ – кількість молодих фахівців.
Організаційний капітал	Індекс стабільності кадрів	$I_c = 1 - \frac{K_{зв}}{K_{срсл}}$, де $K_{зв}$ – кількість звільнених працівників.
	Індекс матеріального заохочення співробітників	$I_z = \frac{Z_{мл}}{\Phi_{зп}}$, де $Z_{мл}$ – витрати на матеріальне заохочення співробітників; $\Phi_{зп}$ – фонд заробітної плати.
	Індекс статусного заохочення	$I_{ст} = \frac{K_{подв}}{K_{срсл}}$, де $K_{подв}$ – кількість співробітників, що одержали підвищення (посада, категорія, звання).
	Індекс відновлення асортиментів	$I_n = \frac{П_n}{П}$, де $П_n$ – нова продукція, роботи, послуги; $П$ – загальний обсяг виробництва.
	Індекс технічного забезпечення співробітників	$I_{тз} = \frac{K_{тз}}{K_{срсл}}$, де $K_{тз}$ – кількість персональних комп'ютерів.
	Індекс розвитку технічного забезпечення	$I_{тз} = \frac{K_{тз}}{K_{срсл}}$, де $K_{тз}$ – кількість модернізованих ПЕОМ, зокрема проведення модернізації програмного забезпечення.
	Інформатизація документообігу	$I_{ин} = \frac{K_{эд}}{K_o}$, де $K_{эд}$ – кількість електронних документів; K_o – загальна кількість документів.
	Частка витрат на оплату праці в загальному обсязі витрат	$\gamma_n = \frac{З_n}{З}$, де $З_n$ – видатки на заробітну плату; $З$ – загальний обсяг витрат.
	Частка інтелектуальної власності та нематеріальних активів у капіталі підприємства	$\gamma_{ин} = \frac{C_{ин}}{C_n}$, де $C_{ин}$ – вартість інтелектуальної власності (ІВ) і нематеріальних активів (НА); C_n – сумарна вартість активів підприємства.
	Частка прибутку, що доводиться на інтелектуальну власність та нематеріальні активи	$\gamma_{пр} = \frac{ПР_{ин}}{ПР}$, де $ПР_{ин}$ – прибуток підприємства, який припадає на ІВ і НА; $ПР$ – загальний прибуток підприємства.
	Рентабельність організаційного капіталу	$R_{ин} = \frac{СДД_{ин}}{З_{ин}}$, де $СДД_{ин}$ – сукупний додатковий дохід, генерований організаційним капіталом; $З_{ин}$ – видатки на формування й підтримку в актуальному стані організаційного капіталу.
Капітал відносин	Ступінь зацікавленості контрагентів у співробітництві	$I_k = \frac{K_{кк}}{K_k}$, де $K_{кк}$ – кількість довгострокових і повторно укладених контрактів; K_k – загальна кількість укладених контрактів у звітний період.
	Частка клієнтів, що повторно скористалися послугами компанії	$\gamma_k = \frac{K_{кк}}{K_k}$, де $K_{кк}$ – кількість клієнтів, що повторно скористалися послугами компанії; K_k – загальна кількість клієнтів за розрахунковий період.
	Індекс довіри клієнтів	$I_{дк} = \frac{\gamma_{ккт} - \gamma_{ккт-1}}{\gamma_{ккт-1}}$, де $\gamma_{ккт}$, $\gamma_{ккт-1}$ – частка клієнтів, що повторно скористалися послугами компанії, у звітному та базовому періодах відповідно.
	Індекс розширення клієнтської бази	$I_{кк} = \frac{K_n}{K_{кк}}$, де K_n – кількість нових клієнтів.
	Індекс охоплення споживачів	$I_{он} = \frac{K_{кк}}{E_p}$, де E_p – місткість ринку.
	Рентабельність капіталу відносин	$R_{ко} = \frac{СДД_{ко}}{B_{ок}}$, де $СДД_{ко}$ – сукупний додатковий дохід, генерований капіталом відносин; $B_{ок}$ – видатки на формування й підтримку в актуальному стані капіталу відносин.

(Швейцарія), Шанхаї (Китай), Марбельї (Іспанія). 89% випускників отримують пропозицію про роботу відразу ж після закінчення навчання.

Glion і *Les Roches* пропонують освітні програми як для початківців, так і для професіоналів та керівників індустрії (бакалаврат, магістратура і *MBA*, післядипломні, літні й мовні програми). Спільною особливістю швейцарських ВНЗ є спрямованість освіти на практику. У вищих навчальних закладах є все для відпрацювання необхідних навичок, включаючи спеціальний номерний фонд, тренувальні ресторани й кухні, навчальні стійки ресепшн.

Випускники *Glion* і *Les Roches* володіють необхідними знаннями та вміннями, щоби працювати в преміальних готелях у будь-якій точці світу. В міжнародних школах готельєрів зазвичай вивчають такі предмети, як управління персоналом, соціальна психологія, основи бізнесу, маркетинг та продажі, сервіс, фінансовий менеджмент, управління номерним фондом готелю, ресторанна служба (їжа та напої), міжкультурний менеджмент, міжнародне право, глобальна економіка, управлінська етика, корпоративна відповідальність. Завдяки такому набору предметів випускник стає знаючим професіоналом сфери гостинності зі знаннями в багатьох суміжних галузях.

Не кожна роль у готелі передбачає знання іноземної мови. Якщо ви працюєте з гостями, то знати принаймні англійську – це *must have*. Якщо у вашому арсеналі є ще одна або дві мови, то це тільки плюс, але не обов'язкова умова. Якщо ви хочете спробувати себе у хаузкіпінгу, на кухні, в адміністративних департаментах, фінансах, на деяких інших посадах, такі знання є бажаними, але не обов'язковими.

Найбільші готельні мережі світу (*Hilton*, *Four Seasons*, *The Ritz-Carlton*, *Mandarin Oriental*, *Hyatt International*, *Starwood Hotels and Resorts*, *Marriott*) віддають перевагу тому, щоби брати на роботу студентів з цих вищих навчальних закладів.

Перед випускниками *Glion* і *Les Roches* відкриваються справді безмежні можливості реалізуватися в професії та отримувати гідну заробітну плату. Пройшовши навчання у швейцарських ВНЗ, ви можете за короткий термін зробити міжнародну кар'єру та зайняти позицію керуючого готелем.

Згідно з дослідженнями найбільш ефективними інвестиціями, які приносять найвищі дивіденди, є інвестиції в підвищення професійного рівня та розвиток персоналу [4]. Під час розроблення інноваційних (отже, інвестиційних) проектів, пов'язаних із навчанням та розвитком персоналу підприємства, визначення стратегії здійснення цих інвестицій та оцінювання їхньої ефективності є складними теоретичними та методологічними проблемами.

За ступенем того, як поняття «людський капітал» входить до корпоративного лексикону, багато компаній вільно оперують цим понят-

тям, не вживаючи ніяких спроб виміряти активи або управляти ними, про які вони говорять. Отже, дуже складно встановити зв'язок між міркуваннями співробітників та фінансовими результатами, отриманими компанією. Багато керівників та аналітиків наполягають на тому, що людський капітал заперечує будь-який вимір та стверджують, що компанії насправді девальвують цінність співробітників, коли намагаються впроваджувати підходи до їхнього оцінювання як фінансових активів. Справді, виміри людського капіталу зазвичай неточні, але сам по собі процес виміру є надзвичайно важливим. Точна кількісна оцінка неможлива, та й не дуже потрібна.

На стратегію здійснення інвестицій у навчання впливають не тільки виявлені потреби підприємства в підготовці та подальшому розвитку персоналу, але й характер навчання, положення компанії на ринку праці, плинність кадрів, трудова міграція тощо.

Таким чином, можна вважати виправданими інвестиції в міжнародну туристичну освіту як підприємств, що опікуються підготовкою висококваліфікованих кадрів, так і витрат фізичних осіб, які прагнуть мати надійну, престижну й вигідну роботу в галузі, що стрімко розвивається.

Інтелектуальний капітал (ІК) – це інтелектуальні здатності й навички людей, вартість сукупності наявних інтелектуальних активів, інформація та знання, накопичений досвід.

На основі наявних *SC*-методик, які пропонуються для оцінювання ІК організації [11], сформуємо систему показників для оцінювання ІК туристичної компанії (табл. 1).

Інтегральний коефіцієнт оцінювання ІК туристичної компанії пропонується розраховувати як середнє геометричне з оцінок трьох його складових (1):

$$I_{\text{инт}} = \sqrt[3]{I_{\text{чк}} * I_{\text{ск}} * I_{\text{ко}}}, \quad (1)$$

де $I_{\text{чк}}$, $I_{\text{ск}}$, $I_{\text{ко}}$ – інтегральні коефіцієнти оцінювання людського, структурного й капіталу відносин відповідно, які розраховуються за формулою (2):

$$I_{\text{инт}} = \sum_{j=1}^n I_j \gamma_j, \quad j = \overline{1, n}, \quad (2)$$

де n – кількість показників; I_j – значення показника; γ_j – коефіцієнт питомої ваги показника; $\sum \gamma_j = 1$.

Показники пропонованої системи оцінювання ІК компанії туристичного бізнесу перебувають у межах від 0 до 1. Чим ефективніше є діяльність підприємства, тим ближче значення показника до 1. Під час вибору формули розрахунків інтегрального показника врахований той факт, що в разі втрати хоча б однієї складової ІК організації автоматично втрачають цінність інші його складові [6].

Для оцінювання інтелектуального капіталу туристичної компанії найбільш доцільним, на наш погляд, є використання *MSM*-, *ROA*- і *SC*-методів. При цьому найбільш інформатив-

ною є оцінка за допомогою SC-методів, яка передбачає розрахунки показників, що характеризують основні елементи ІК та ефективність їх використання.

На основі відомих SC-методів розроблені методичні рекомендації для оцінювання ІК туристичної компанії. Розрахунки інтегральних показників забезпечують можливість надання комплексної оцінки ІК компанії та його окремих складових. При цьому за незадовільного результату комплексної оцінки наявність часткових показників, які характеризують основні складові ІК, дають можливість виявлення та усунення недоліків у формуванні й використанні цього капіталу.

Треба зауважити, що, незважаючи на те, що фінансування людського капіталу є інвестиціями, оцінювання їх ефективності традиційними методами інвестиційного аналізу є проблематичним. Зокрема, розрахунки показника *NPV* складні через те, що оцінити приріст доходу компанії, викликаний інвестиціями в навчання (а не загальний приріст доходу), методами бухгалтерського обліку неможливо. В цьому разі є доцільною *ex post* оцінка приросту доходу, обумовленого інвестиціями, із застосуванням економетричних моделей. На основі такої оцінки (тобто на основі аналізу попереднього досвіду) можливі *ex ante* оцінки для планованих інвестицій [3, с. 53].

Незважаючи на проблеми, пов'язані з несприятливою геополітичною, економічною та демографічною ситуацією, здебільшого низькою продуктивністю праці, незначною інноваційною активністю вітчизняного туристичного бізнесу та практичною відсутністю в нього інтересу до процесу й результатів освіти, система підготовки, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів залишається інститутом, здатним вирішувати ключові завдання інноваційної економіки, пов'язані з підвищенням якості людського потенціалу.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1) В сучасних умовах підвищується значимість інтелектуальної праці та людського капіталу, посилюються вимоги до системного й безперервного відновлення компетенцій працівників, але традиційна система освіти все ще є інерційною, тому розрив між формованими нею компетенціями та потребами інноваційної економіки залишається значним, що визначає необхідність модернізації підготовки та перепідготовки кадрів. Розвиток системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу повинен спиратись на навчально-науково-виробничу інтеграцію, яка забезпечить особі, яку навчають, додаткові можливості для самонавчання та самовдосконалення, а системі вищої освіти – відповідність напрямів підвищення якості робочої сили вимогам інноваційного середовища.

2) Вимоги клієнта постійно зростають та змінюються, тому найважливішою стратегією є на-

дання такої якісної послуги, яка б задовольняла всі їхні потреби та відповідала встановленим стандартам, тому інновації, реновації (реконструкції) необхідні, оскільки вони не відповідають сучасним вимогам та стандартам.

3) Як показує досвід, готель, який переживає незначний фейс-ліфтинг, може розраховувати на збільшення прибутку або продажів у середньому на 10%, на 30–50% – за умови впровадження докорінних інновацій. Ефективне оновлення захищає поточну частку ринку та сприяє залученню нових клієнтів. Здійснюючи інновації та реновації, бренди можуть надавати споживачу досвід, який зміцнює відносини й підвищує лояльність до бренду.

4) Проведені авторами дослідження методичних підходів та щодо освітніх інновацій показали так:

- наявність однозначних сигналів про зростання попиту на певні спеціальності у зв'язку зі структурною перебудовою туристичної галузі;

- доцільність розвитку стратегічного партнерства між органами державної влади, бізнесом, громадськими організаціями та ВНЗ як ключовими інститутами такої системи, включаючи коучинг (кар'єрний, лайф-коучинг, бізнес-коучинг, коучинг особистої ефективності) та створюючи умови для ефективного синергетичного управління й кастомізації освітніх продуктів (пристосування під індивідуальні особливості та вимоги споживача) як напрям маркетингу, диверсифікованості й корекції професійних компетенцій працівників ВНЗ та їх партнерів;

- інноваційний соціально-економічний розвиток і забезпечення багаторівневої конкурентоспроможності туристичних та готельних підприємств можуть бути досягнуті за активної участі великих регіональних ВНЗ у розробленні та реалізації програм формування ключових професійних компетенцій працівників базових регіональних бізнес-структур і збалансованої інтеграції системи підготовки кадрів і ринку праці в туристичній галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 240 с.
2. Бунтова Н.В. Розвиток системи кадрового забезпечення готельного господарства України: методолого-методичні аспекти. *Праця, зайнятість та соціально-трудова відносини*. 2006. № 4. С. 125–130.
3. Критский М.М. Человеческий капитал. Львов : взд-во ЛГУ, 2014. 117 с.
4. Мазаракі А.А., Ткаченко Т.І. Компетентнісна модель менеджера в галузевих стандартах вищої освіти України. *Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 11–12 квітня 2013 р. : у 2 т. Дніпропетровськ : Біла К.О., 2013. Т. 1. С. 3–5.

5. Никитин Ю.А., Рукас-Пасичнюк В.Г. Компетентностный подход и инновационные компетенции персонала как основа инновационного развития организации. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 12 (162). С. 48–57.
6. Сахарчук Е.С. Модель образования в сфере туризма как инвариантная совокупность организационно-педагогических условий и принципов. *Вестник Ассоциации туризма и сервиса*. 2015. № 3. Т. 9. С. 54–58.
7. Філоненко І.М. Особливості та структура системи підготовки кадрів для туристичної сфери. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2012. № 4 (239). Ч. 2. С. 59–64.
8. Черній В.Г. Досвід підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери в Україні та світі. 2009. URL: <http://intkonf.org/chemiy-gv-dosvid-pidgotovki-maybutnih-fahivtsiv-turistichnoyi-sferi-v-ukrayini-ta-sviti> (дата звернення: 19.03.2014).
9. Psacharopoulos G. Returns to Investment in Education. *Policy Research Working Paper*. 2008. January.
10. Top 10 Problems & Challenges in the Hotel Management Industry. 2016. URL: <http://www.4dhotelbookingssoftware.com/blog/post/top-10-hotel-problems-challenges> (дата звернення: 29.11.2018).
4. Mazaraki A.A. (2013) Kompetentnisna model' menedzhera v haluzevykh standartakh vyshchoyi osvity Ukrainy [Competent model of manager in branch standards of higher education of Ukraine] Proceeding 9 of the *Scientific and methodical approaches to the teaching of management disciplines in the context of labor market requirements: materials Allukr. sci. pract. Conf., April 11–12. 2013*. Dnipropetrovsk : Bila K.O.
5. Nykytyn Yu.A., Rukas-Pasychnyuk V.H. (2014) Kompetentnostnyy podkhod y ynnovatsyonnye kompetentsyy personala kak osnova ynnovatsyonnoho razvytyya orhanyzatsyy [Competency Approach and Innovative Personnel Competencies as the Basis for the Innovative Development of the Organization]. *Current Problems of Economics*, no. 12 (162), pp. 48–57.
6. Sakharuk E.S. (2015) Model' obrazovannya v sfere turyzma kak ynvaryantnaya sovokupnost' orhanyzatsyonno-pedahohycheskykh uslovyy y pryntsyov [Model education in the sphere of tourism as ynvaryantnaya aggregates organizational of pedagogical uslovyy and the principles]. *Herald association of tourism and tools*, vol. 9, no. 3. pp. 54–58.
7. Filonenko I.M. (2012) Osoblyvosti ta struktura systemy pidgotovky kadriv dlya turystichnoyi sfery [Features and structure of the personnel training system for the tourism sector]. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University*, no. 4 (239), pp. 59–64.
8. Cherniy V.H. (2009) Dosvid pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv turystichnoyi sfery v Ukraini ta sviti [Experience of training future specialists in the tourism industry in Ukraine and in the world]. Availabel at: <http://intkonf.org/chemiy-gv-dosvid-pidgotovki-maybutnih-fahivtsiv-turistichnoyi-sferi-v-ukrayini-ta-sviti> (accessed: 19.03.2014).
9. Psacharopoulos G. (2008) Returns to Investment in Education. *Policy Research Working Paper*. January.
10. Top 10 Problems & Challenges in the Hotel Management Industry (2016) Availabel at: <http://www.4dhotelbookingssoftware.com/blog/post/top-10-hotel-problems-challenges> (accessed: 29.11.2018).

REFERENCES:

1. Buynyts'ka O.P. (2012) *Informatsiyi tekhnolohiyi ta tekhnichni zasoby navchannya* [Information technologies and technical means of training]. Kyiv : Center for Educational Literature (in Ukrainian).
2. Buntova N.V. (2006) Rozvytok systemy kadrovoho zabezpechennya hotel'noho hospodarstva Ukrainy: metodoloho-metodychni aspekty [Development of the staffing system of the hotel industry in Ukraine : methodological and methodological aspects]. *Labor, employment and socio-labor relations*, no. 4, pp. 125–130.
3. Krytskyy M.M. (2014) *Chelovecheskyy kapytal* [Human Capital]. Lviv : Publishing House of the Lviv State University (in Ukrainian).
4. Mazaraki A.A. (2013) Kompetentnisna model' menedzhera v haluzevykh standartakh vyshchoyi osvity Ukrainy [Competent model of manager in branch standards of higher education of Ukraine] Proceeding 9 of the *Scientific and methodical approaches to the teaching of management disciplines in the context of labor market requirements: materials Allukr. sci. pract. Conf., April 11–12. 2013*. Dnipropetrovsk : Bila K.O.
5. Nykytyn Yu.A., Rukas-Pasychnyuk V.H. (2014) Kompetentnostnyy podkhod y ynnovatsyonnye kompetentsyy personala kak osnova ynnovatsyonnoho razvytyya orhanyzatsyy [Competency Approach and Innovative Personnel Competencies as the Basis for the Innovative Development of the Organization]. *Current Problems of Economics*, no. 12 (162), pp. 48–57.
6. Sakharuk E.S. (2015) Model' obrazovannya v sfere turyzma kak ynvaryantnaya sovokupnost' orhanyzatsyonno-pedahohycheskykh uslovyy y pryntsyov [Model education in the sphere of tourism as ynvaryantnaya aggregates organizational of pedagogical uslovyy and the principles]. *Herald association of tourism and tools*, vol. 9, no. 3. pp. 54–58.
7. Filonenko I.M. (2012) Osoblyvosti ta struktura systemy pidgotovky kadriv dlya turystichnoyi sfery [Features and structure of the personnel training system for the tourism sector]. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University*, no. 4 (239), pp. 59–64.
8. Cherniy V.H. (2009) Dosvid pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv turystichnoyi sfery v Ukraini ta sviti [Experience of training future specialists in the tourism industry in Ukraine and in the world]. Availabel at: <http://intkonf.org/chemiy-gv-dosvid-pidgotovki-maybutnih-fahivtsiv-turistichnoyi-sferi-v-ukrayini-ta-sviti> (accessed: 19.03.2014).
9. Psacharopoulos G. (2008) Returns to Investment in Education. *Policy Research Working Paper*. January.
10. Top 10 Problems & Challenges in the Hotel Management Industry (2016) Availabel at: <http://www.4dhotelbookingssoftware.com/blog/post/top-10-hotel-problems-challenges> (accessed: 29.11.2018).

УДК 316.472.47:65.012.412(045)

Скібіцький О.М.
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри методології науки і міжнародної освіти
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

Skibitsky Olexandr
*Candidate of economic sciences,
Associate professor of the Department of Methodology of
Science and International Education,
National Pedagogical University named by M. Drahomanov*

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЙ

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL OF ENTERPRISES THROUGH FUNDING EDUCATIONAL INNOVATIONS

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано теоретичні основи, досліджено процедури формування людського потенціалу й капіталу компанії, а також їх використання. Конкретизовано організаційно-економічні відносини, що виникають під час використання людського капіталу організації. Розглянуто специфіку формування людського капіталу в постіндустріальній економіці та завдання його використання, визначено роль людського капіталу в інноваційному управлінні підприємством. Визначено поняття «активації людського фактору», оскільки людські ресурси та їх розвиток визначаються сукупністю людських якостей (здоров'я, освіта, професіоналізм), які впливають на результати його діяльності. Доведено, що людський капітал посідає провідне місце серед конкурентних переваг підприємства, тому аналіз та оцінювання персоналу є необхідними умовами успішного керівництва будь-якої організації. Без інвестицій у персонал неможливо забезпечити конкурентні переваги, тому вимірювання ефективності працівників компанії має велике значення для забезпечення конкурентної позиції на ринку. Однак слід мати на увазі, що нині немає універсального підходу до визначення вартості людського капіталу комерційних підприємств. Вивчення методологічних підходів та рекомендацій щодо розвитку людського капіталу підприємств за рахунок фінансування освітніх інновацій показало, що воно стає одним з основних чинників виробництва товарів та послуг в умовах переходу до інформаційного суспільства й розвитку інтелектуальної економіки. Зроблено висновок, що всі недоліки української економічної освіти засновані на відсутності формування дидактичних методів, які є основним елементом освіти й розвитку людського капіталу підприємств за рахунок фінансування освітніх інновацій у сучасних змінних економічних умовах.

Ключові слова: потенціал, капітал, людські ресурси, людський потенціал, людський капітал, інтелектуальний капітал, інвестування людського капіталу, ефективність інвестицій у людський капітал.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы теоретические основы, исследованы процедуры формирования человеческого потенциала и капитала компании, а также их использование. Конкретизированы организационно-экономические отношения, которые возникают при использовании человеческого капитала организации. Рассмотрены специфика формирования человеческого капитала в постиндустриальной экономике и задания его использования, определена роль человеческого капитала в инновационном управлении предприятием. Определено понятие «активации человеческого фактора», поскольку человеческие ресурсы и их развитие определяются совокупностью человеческих качеств (здоровье, образование, профессионализм), которые влияют на результаты его деятельности. Доказано,

что человеческий капитал занимает ведущее место среди конкурентных преимуществ предприятия, поэтому анализ и оценивание персонала являются необходимыми условиями успешного руководства любой организацией. Без инвестиций в персонал невозможно обеспечить конкурентные преимущества, поэтому измерение эффективности работников компании имеет большое значение для обеспечения конкурентной позиции на рынке. Однако следует иметь в виду, что сейчас нет универсального подхода к определению стоимости человеческого капитала коммерческих предприятий. Изучение методологических подходов и рекомендаций касательно развития человеческого капитала предприятий за счет финансирования образовательных инноваций показало, что оно становится одним из основных факторов производства товаров и услуг в условиях перехода к информационному обществу и развитию интеллектуальной экономики. Сделан вывод, что все недостатки украинского экономического образования основаны на отсутствии формирования дидактических методов, которые являются основным элементом образования и развития человеческого капитала предприятий за счет финансирования образовательных инноваций в современных изменяющихся экономических условиях.

Ключевые слова: потенциал, капитал, человеческие ресурсы, человеческий потенциал, человеческий капитал, интеллектуальный капитал, инвестирование человеческого капитала, эффективность инвестиций в человеческий капитал.

ANNOTATION

The global human change and its development are lagging far behind the changes in the technical and economic spheres. Overcoming this backlog and create a modern system that creates and develops human, and therefore increases the human capital require global processes. The purpose of the article is the study of the formation of human potential and capital and their investment, determining the role of human capital in the innovative management of the enterprise. The theoretical foundations are analyzed and procedures of formation of human potential and capital of the company and their use are investigated. Specifies the organizational-economic relations that arise when using the human capital of an organization. The specifics of the formation of human capital in the post-industrial economy and the problem of its use are considered, and the role of human capital in the innovative management of the enterprise is determined. The concept of "activation of the human factor" is defined, since human resources and their development are determined by a set of human qualities (health, education, professionalism) that influence the results of its activities. It is argued that human capital occupies a leading position among the competitive advantages of an enterprise, therefore analysis and assessment of personnel is a prerequisite for the successful management of any organization. Without investment in

staff it is impossible to provide competitive advantages. Therefore, measuring the effectiveness of company employees is important to ensure a competitive position in the market. However, it should be borne in mind that at present there is no universal approach to determining the value of human capital of commercial enterprises. The study of methodological approaches and recommendations for the development of human capital of enterprises through financing of educational innovations has shown that it becomes one of the main factors in the production of goods and services in the context of the transition to the information society and the development of an intellectual economy. Because human capital occupies a leading position among the competitive advantages of the enterprise, so far the analysis and assessment of the personnel is an essential condition for the successful leadership of any organization. Without investment in staff, it is impossible to provide competitive advantages. Therefore, measuring the effectiveness of the company's employees is important for holding a competitive position in the market. However, it should be borne in mind that there is currently no universal approach to determining the value of human capital of commercial enterprises. It is concluded that all the disadvantages of Ukrainian economic education are based on the absence of the formation of didactic methods, which are the main element of the education and development of human capital of enterprises by financing educational innovations in the current changing economic conditions.

Key words: capacity, capital, human resources, human potential, human capital, intellectual capital, human capital investment, efficiency of investment in human capital.

Постановка проблеми. Ідеологія людського виміру набула характеру доктрини у суспільній діяльності передових країн світу. Нині актуальними є проблеми поступового нарощування й використання людського потенціалу.

Саме люди й те, що вони роблять (та виробляють), незалежно від того, скільки коштів вкладається в нову техніку та технології, є запорукою успіху в бізнесі [2].

В наукових публікаціях ця концепція визначається як активізація людського фактору. Людські ресурси та їхній розвиток визначаються сукупністю якостей людини (здоров'я, освіти, професіоналізм), що впливають на результати її діяльності [3].

Актуальність проблеми формування людського капіталу обумовлена об'єктивними потребами сучасного етапу загальносвітового соціально-економічного розвитку, специфікою сучасної ситуації в Україні. Ці обставини вимагають прийняття не тільки інвестиційних, але й комплексних рішень, які формують у державі, суспільстві та окремих компаніях нові ресурси, що забезпечують як стійке економічне зростання, так і досягнення вищого рівня добробуту населення та гідної якості життя.

Людський капітал набуває зростаючого значення; він необхідний кожній людині, будь-якій фірмі, суспільству загалом. Всі зацікавлені у формуванні, нагромадженні та збагаченні людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені проблеми дістали висвітлення в наукових працях українських учених, зокрема в роботах Е. Лібанової, Д. Богині, В. Васильченко, А. Гриненко, О. Грішної, Л. Керб, та росіян, зокрема в роботах А. Єгоршина, П. Журавльова, А. Кібанова, С. Шекшні.

В їхніх дослідженнях визначаються поняття «людський потенціал», «людський капітал», «інноваційний потенціал», «інтелектуальний капітал», «інтелектуальний потенціал» [2, с. 19; 6, с. 67; 8; 11; 12].

Альтернативні проблеми розкриваються в дослідженнях Й. Шумпетера, Л. Мізеса, Г. Беккера [10], П. Друкера, М. Фрідмена, Дж. Мінцера [11, с. 341] та інших вчених.

Зазначимо, що для вітчизняної науки нині поняття «людський капітал» скоріше означає об'єкт аналізу та практичних зусиль, ніж об'єкт наукових досліджень та теоретичних оцінок. Ця методологічна проблема викликана відсутністю сьогодні поняття людського потенціалу, яке можна вважати остаточно визначеним або хоча б узгодженим серед науковців.

На думку М. Ніколайчука (Хмельницький національний університет), слід приділити увагу формалізації понятійно-категорійного апарату [5, с. 63–64]. Як засвідчують наведені ним аргументи, перш за все вимагають модернізації саме поняття людського капіталу, його розмежування з людським потенціалом, виокремлення людського потенціалу особи, суб'єкта господарювання та держави.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Людство вступило в нове сторіччя в процесі наростаючих глобальних змін, серед яких, згідно з визначенням Г. Беккера, зміна людини та її розвиток сильно відстають від змін у техніко-економічній сфері [10, с. 447].

Подолання цього відставання й створення сучасної системи, яка формує та розвиває людину, отже, збільшує людський капітал, вимагають глобальні процеси. Ці обставини вимагають прийняття не тільки інвестиційних, але й комплексних управлінських рішень, які формують у державі, суспільстві та окремих компаніях нові ресурси, що забезпечують як стійке економічне зростання, так і досягнення вищого рівня добробуту населення й гідної якості життя [8, с. 203].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження питань формування людського потенціалу й капіталу та їх інвестування, визначення ролі людського капіталу в інноваційному управлінні підприємством. Людський капітал необхідно розглядати як новий ефективний ресурс, що слід використовувати для соціального й економічного розвитку держави на основі його якісного та кількісного зростання в усіх структурах суспільства, зокрема в суб'єктах підприємницької діяльності. Основною проблемою дослідження людського потенціалу є оцінювання можливостей людського розвитку й управління ним з урахуванням внутрішніх (організаційних) та зовнішніх факторів ринкового середовища.

У дослідженні використано матеріали 12 наукових праць із матеріалами досліджень.

Застосовано методи аналізу й синтезу для визначення напрямів удосконалення системи фі-

нансування освітніх інновацій для розвитку кадрового забезпечення підприємств, статистичний і логічний під час формулювання рекомендацій щодо розвитку кадрового потенціалу через удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу, методи оцінювання ефективності інвестицій для оцінювання ефективності фінансування інновацій в розвиток людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, термін «людський капітал» уперше зустрічається в наукових працях економіста Теодора Шульца (Theodore Schultz) [12].

Вже у XX ст. була виявлена відносність факторів виробництва. На думку Е. Карневеїла, людські ресурси, взяті в історичній ретроспективі, заміщають інші.

К. Маркс зробив вагомий внесок у трактування класичної економічної теорії щодо капіталу, а саме висновок про додаткову вартість, яка створюється тільки через використання (експлуатацію) найманої праці. К. Маркс розділив капітал на постійний та змінний і визначив їх через категорію «вартість», яка авансується на придбання певних ресурсів, має особливості обігу.

Основні положення теорії людського капіталу обґрунтовані в роботах відомих американських економістів, таких як Т. Шульц і Г. Беккер. За Т. Шульцем традиційно визнається першість у розробленні концепції [12]. Поштовхом для його роботи в цій галузі стала праця Е. Денісона, в яких доводилося, що технічні нововведення й розширення масштабів використання праці та виробничого встаткування могли забезпечити в найкращому разі лише половину збільшення ВВП, реально отриманого США у XX ст. Визначення інших факторів, відповідальних за економічне зростання, стало непростим завданням для дослідників.

Т. Шульц виділив такий фактор, як освіта. Рівень якості робочої сили він вважав таким же природним підсумком вкладень додаткових коштів в освіту, як технічний прогрес – підсумком асигнувань на вдосконалювання й підвищення продуктивності виробництва.

Так само важливий внесок у теорію розвитку людського капіталу зробив Гері Стенлі Беккер, лауреат Нобелівської премії 1992 р. «За поширення сфери мікроекономічного аналізу на цілу низку аспектів людської поведінки і взаємодії, включаючи неринкову поведінку». Згідно з Г.С. Беккером [10], людський капітал піддається амортизації (як і фізичний). Вартість будь-якої підготовки (перепідготовки) – загальної або спеціальної – повністю «списується» протягом періоду підготовки. Амортизація фізичного капіталу ніколи не здійснюється одним махом, а «списується» протягом строку, приблизно відповідного тривалості його економічного життя. Отже, людський та фізичний капітал різняться скоріше розподілом амортизаційних відрахувань у часі, ніж їхньою наявністю або відсутністю.

Функціонуючи подібно фізичному, людський капітал має деякі фундаментальні відмінності, головні з яких полягають у його невіддільності від особистості свого носія.

Загальна теорія інвестицій у людський капітал, розроблена Г. Беккером, включає докладний аналіз інвестицій у людський капітал, їх впливу на заробітки та розподіл доходів. З огляду на проблему доходів різних професійних та освітніх груп ним були проведені важливі піонерські дослідження, але при цьому були практично відсутні спроби осмислення процесу інвестування в людей із загальноекономічної точки зору та більш-менш повного аналізу емпіричних наслідків, які з цього випливають. Проведений Г. Беккером загальний аналіз дав уніфіковане пояснення широкого кола емпіричних феноменів, які або заводили інших дослідників у глухий кут, або інтерпретувалися ними як такі, що занадто залежать від довільних умов [10, с. 450].

Здійснив істотний внесок у створення теорії людського капіталу також виходець із Росії Саймон (Семен) Коваль (нобелівський лауреат 1971 р.).

В роботах Дж. Мінцера надано аналіз проблем виробничої підготовки працівників. Згідно з його оцінками обсяг інвестицій у підготовку на виробництві порівняний з обсягом інвестицій у формальну освіту. Норми її віддачі також не уступають нормам віддачі формальної освіти [11, с. 474–475].

Науковий напрям, який розбудовує концепцію людського капіталу, перебуває на рівні, який характеризується конкретним науковим внеском в отримані результати. Ця проблема одержала розвиток у роботах М. Критського [3], що визначає категорію «людський капітал» як запас знань та інформації, якими володіє людина.

О. Шкарупій визначила цю категорію як здатність людей до участі в процесі виробництва, сукупність втілених у них потенційних можливостей приносити дохід (індивідуальний та суспільний); автор включає в категорію «людський капітал» природні здібності (особливості) й таланти, а також надбані, а саме освіту, професійні знання, кваліфікацію та практичні навички [10, с. 35].

Отже, капітал – це реалізований потенціал [4, с. 226].

Основною проблемою дослідження людського потенціалу ми вважаємо оцінювання можливостей людського розвитку й управління ними з урахуванням внутрішніх (організаційних) та зовнішніх факторів ринкового середовища. При цьому особистісний потенціал – це складна система характеристик, яка пов'язана із силами духовного розвитку, мотивацією та самооцінкою [1, с. 73].

Якщо визначати стисло, то людський капітал – це інтелект, здоров'я, знання, якісна й продуктивна праця та якість життя; головний фактор формування й розвитку інноваційної економіки як вищого етапу її розвитку [3, с. 65].

Розробники теорії людського капіталу вважають, що вплив співробітників на фінансові показники компанії дуже вагомий.

Т. Кір'ян виділяє внаслідок цього такі складові, як капітал освіти, капітал здоров'я, капітал культури [2, с. 68].

Цей підхід вимагає кількісного оцінювання того, що колись вважалося нематеріальними активами, й такі методики нині вже застосовуються. В результаті формула людського капіталу має такий вигляд:

$$LK = K_o + K_z + K_k, \quad (1)$$

де LK – людський капітал; K_o – капітал освіти, який представляє вклади в інтелектуальний розвиток людини, тобто інвестиції у виховання, освіту та підвищення кваліфікації; K_z – капітал здоров'я, який представляє інвестиції в людину, які здійснюються задля підтримки та вдосконалення її здоров'я й працездатності; K_k – капітал культури, який представляє вклади в соціально-психологічний стан індивіда, тобто інвестиції в етичне, духовне та етичне виховання [3, с. 32].

Людський капітал набуває зростаючого значення; він необхідний кожній людині, будь-якій фірмі, суспільству загалом. Всі зацікавлені у формуванні, нагромадженні та збагаченні людського капіталу. Для цього всі суб'єкти господарювання інвестують кошти у його відтворення. Формування людського капіталу починається з народження людини й триває протягом усього життя.

Людство вступило в нове сторіччя в процесі наростаючих глобальних змін, серед яких зміна людини та її розвиток сильно відстають від змін у техніко-економічній сфері [6, с. 12].

Подолання цього відставання й створення сучасної системи, яка формує та розвиває людину, отже, збільшує людський капітал, вимагають глобальні процеси.

Нині на базі розвитку теорії та практики людського капіталу формується й удосконалюється успішна парадигма розвитку США й провідних європейських країн. Людський капітал необхідно розглядати як новий ефективний ресурс, який необхідно використовувати для соціально-й економічного розвитку держави на основі його якісного та кількісного зростання в усіх структурах суспільства, зокрема в суб'єктах підприємницької діяльності [9, с. 48].

Нині актуальним стають питання впровадження системного підходу до управління людськими ресурсами, зокрема питання інвестування людського потенціалу. Системний підхід до управління персоналом дасть можливість більш оперативно реагувати на непередбачувані події, запобігати небажаним наслідкам неминучих криз, можливо, навіть уникнути цілої низки негативних для підприємства явищ впритул до його банкрутства.

Особливість інвестицій у людський капітал, їх відмінність від інших інвестицій пов'язані

з тим, що вони невіддільні від особистості об'єкта інвестицій (співробітника). Відповідно до цього інвестиції в людський капітал можуть бути розділені на спеціальні та загальні [1, с. 12].

Для фірм, які діють на конкурентом ринку, інвестиції в людський капітал є загальними, отже, високоризиковими. Традиційно виділяються три сектори ринкової економіки, такі як фірми (підприємницький сектор), наймані робітники (сектор домашніх господарств), держава (уряд). Очевидно, що кожний із зазначених секторів може виступати й на практиці фактично виступає суб'єктом інвестицій у людський капітал [10, с. 35].

Наведені міркування слушні не тільки стосовно одержання першої освіти, але й щодо одержання другої або підвищення кваліфікації (чи перепідготовки).

Нині попит на деяких фахівців різко збільшився внаслідок розвитку певних галузей економіки, а підготовка фахівців вимагає часу (виникає часовий лаг між підвищенням попиту на фахівців та зростанням відповідної пропозиції), а до одержання однозначних сигналів про зростання попиту на зазначених фахівців індивіди уникали одержання відповідної освіти. Дефіцит фахівців може виникнути також з іншої причини (наприклад, за відсутності у частини населення коштів для інвестицій у власну освіту). З цієї причини підприємства й держава є не менш значимими суб'єктами інвестицій у людський капітал.

Підприємства інвестують в освіту з низки причин. Перша й очевидна причина пов'язана з дефіцитом на ринку праці фахівців, у яких фірма відчуває потребу. Однак нерідко навіть за наявності потрібних фахівців деякі фірми воліють не наймати нових, більш кваліфікованих фахівців, а підвищувати кваліфікацію власних кадрів. На перший погляд, така поведінка виглядає нераціональною, оскільки, звільняючи працівника з недостатньою кваліфікацією та наймаючи нового фахівця, що володіє необхідною кваліфікацією, фірма несе менші граничні витрати, ніж за інвестиції в підвищення кваліфікації своїх, вже працюючих фахівців. Адже в другому випадку фірма буде змушена не тільки підвищити заробітну плату (тому що вимоги найманих робітників, як правило, зростають пропорційно їхній кваліфікації), але й безпосередньо оплатити підвищення кваліфікації своїх працівників. Така поведінка фірм пов'язана не тільки й не стільки з боротьбою профспілок за права найманих робітників, скільки з іншими міркуваннями. Йдеться про збереження сприятливого психологічного клімату в колективі, підтримку командного духу, що особливо важливо в тих видах діяльності, де потрібні колективні зусилля (командна робота), а також у дослідницьких та інноваційних підрозділах фірм.

Незважаючи на те, що такі фінансові вкладення в персонал є інвестиціями, оцінювання їх ефективності традиційними методами інвестиційного аналізу проблематичне.

Держава також витрачає значну частину національного доходу на розвиток системи освіти, соціальні гарантії студентам, надаючи кредити та субсидії на одержання освіти. Необхідність такого інвестування усвідомлюється як урядами держав, керівниками підприємств, так і громадянами, які прагнуть гідного рівня життя й одержання певного соціального статусу [5].

За ступенем того, як термін «людський капітал» входить до корпоративного лексикону, треба пам'ятати, що, як зазначалося вище, в людський капітал інвестує також держава, яка вагому частку національного доходу витрачає на розвиток системи освіти, надає кредити й субсидії на одержання освіти, соціальні гарантії та стипендії студентам.

Під час глобалізації практично будь-які інвестиції в людський капітал, здійснювані в умовах демократії країнами з відкритою економікою, є загальними, оскільки не можна відібрати у людини її право на вільне пересування як в межах країни, так і за кордоном. Отже, інвестиції держави в людський капітал є ризиковими, але об'єктивними, проте й відмовитися від цих інвестицій з очевидних причин неможливо. Стратегічна мета в цій царині полягає у визначенні пріоритетів та оптимальних розмірів державних інвестицій, а також підвищенні їхньої ефективності.

Нині підприємства все більше коштів витрачають на розвиток своїх працівників. Природно, що постійне теоретичне та виробниче навчання й перенавчання (перепідготовка) вимагають певного інвестування людського капіталу. Отже, фірми інвестують у підготовку та перепідготовку своїх співробітників задля підвищення продуктивності їхньої праці, поліпшення позицій на ринку (підвищення конкурентоспроможності як працівників, так і підприємства загалом) та максимізації прибутку [4].

Під визначенням пріоритетів та оптимальних розмірів інвестицій розуміється концентрація ресурсів держави на тих напрямках, де залучення приватних інвестицій неможливо або недоцільно. Інакше більш доцільними вбачаються розвиток ринкових механізмів та стимулювання приватних інвестицій громадян у власну освіту й підприємств у розвиток своїх співробітників за допомогою податково-кредитних механізмів [12].

Як для підприємств зокрема, так і для держави загалом найважливішим напрямом підвищення ефективності інвестицій у людський капітал є зниження плинності кадрів (для держави – запобігання масовій еміграції) та підвищення їхньої зацікавленості в якісній роботі. Для компаній, що здійснюють інвестиції в навчання співробітників, вирішення пробле-

ми підвищення ефективності цих інвестицій перебуває на стику економічних, педагогічних, психологічних та організаційних (менеджмент, маркетинг, юриспруденція) наук [14, с. 65].

Таким чином, існує велика кількість показників ефективності інвестицій у людський капітал, які дають змогу визначити, наскільки ефективними є ці інвестиції в тій чи іншій сфері діяльності. Все це різноманіття показників створене для того, щоби можна було чітко розуміти, наскільки ці інвестиції ефективні в конкретних випадках, а також розраховувати обсяг витрачених коштів, необхідних для оптимальної реалізації таких інвестицій.

Той факт, що керівники українських компаній, формуючи людський капітал, або вважають, що маркетинг персоналу може вирішити всі проблеми підприємства (це, звісно, не так), або вважають його зовсім недоцільним, або відкидають стратегічний маркетинг і використовують лише елементи операційного маркетингу, заважає переходу їхніх підприємств на діяльність за принципами стратегічного управління людським потенціалом.

Передовий вітчизняний та закордонний досвід доводить, що розроблення та реалізація сучасної кадрової політики й системного управління персоналом (за відносно невеликих витрат) дають змогу добитися значного підвищення ефективності роботи підприємства шляхом активізації людського потенціалу [7, с. 29].

У зв'язку з цим першорядне завдання управління персоналом полягає у створенні адекватної організаційної культури, творчого інноваційного клімату для працівників, що стимулює впровадження нововведень. Керівники підприємств покликані стати ініціаторами в галузі технологічних та організаційних змін.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1) Нині виникає необхідність чіткого цілепокладання в навчанні та вивченні економіки й постійної фіксації практичних результатів навчання. Адже в економіці, заснованій на знаннях, кваліфікований персонал стає одним з найважливіших ресурсів. Людський потенціал є головним фактором виробництва товарів та послуг у контексті переходу до інформаційного суспільства й розвитку інтелектуальної економіки. Необхідність інвестицій в освіту й підвищення кваліфікації персоналу усвідомлюється як урядами держав, так і підприємцями й самими працівниками, які прагнуть одержання певного соціального та матеріального статусу.

2) Людський потенціал пострадянських держав характеризується негативними трансформаційними процесами за всіма його складовими. Аналіз фактів свідчить про низьку результативності державного регулювання розвитку людського потенціалу й формування людського капіталу. Для досягнення значного прогресу в цьому питанні потрібні серйозні та послідовні реформи.

Отже, перехід від застарілих методів управління промислової епохи до методів епохи знань потрібно здійснювати в межах нових систем менеджменту, зокрема менеджменту знань, який дає можливість бути успішним та конкурувати на ринках не тільки підприємству, але й країні загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гізело О. Інвестиції в людський капітал як умова соціального розвитку України. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 1. С. 11–14.
2. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки. *Економіка України*. 2008. № 9. С. 64–71.
3. Критский М. Человеческий капитал. Львів : видавництво ЛДУ, 2011. 117 с.
4. Мельничук Д. Трудовий потенціал в системі оцінки людського капіталу України. *Вісник ХДТУ. Економічні науки*. 2007. № 4 (42). С. 224–231.
5. Ніколайчук М. Тенденції та закономірності управління людським капіталом суб'єктів господарювання. *Економіка розвитку*. 2012. № 1 (61). С. 63–68.
6. Сидорко Н. Роль інвестицій в формуванні людського капіталу (методологічний аспект). *Бизнес-Навигатор*. 2010. № 2. С. 11–12.
7. Тугускина Г. Методика оценки человеческого капитала предприятий. *Управление персоналом*. 2009. № 5. С. 27–36.
8. Шкурупій О. Людський капітал: теоретико-методологічний аналіз категорії. *Економіка: проблеми теорії і практики* : збірник наукових праць. Вип. 197 : в 5 т. Т. 2. Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. 256 с.
9. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки. *Мировая экономика и международные отношения*. 2008. № 12. С. 42–49.
10. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. N.Y. : Columbia University Press, 1964.
11. Mincer J. The Production of Human Capital and The Lifecycle of Earnings: Variations on a Theme. *Working Paper of the NBER*. 1994. No 4838 (August).
12. Shultz T. Investment in Human Capital. *Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences*. 1971. Vol. 6. P. 26–28.

REFERENCES:

1. Hizelo O. (2015) Investytsiyi v lyuds'kyi kapital yak umova sotsial'nogo rozvytku Ukrainy [Investments into human capital as a condition for social development of Ukraine]. *Labor market and employment of the population*, no 1, pp. 11–14.
2. Kir'yan T. (2008) Lyuds'kyi kapital v istoriyi ekonomichnoyi dumky [Human Capital in the History of Economic Thought]. *Economy of Ukraine*, no. 9, pp. 64–71.
3. Krytskyi M. (2011) Chelovecheskyi kapital [Human capital]. Lviv : Publishing House of Lviv State University (in Ukrainian).
4. Mel'nychuk D. (2007) Trudovyy potentsial v systemi otsinky lyuds'koho kapitalu Ukrainy [Labor potential in the system of estimation of human capital of Ukraine]. *Bulletin of the Kharkiv State Technical University, Economic sciences*, no. 4 (42), pp. 224–231.
5. Nikolaychuk M. (2012) Tendentsiyi ta zakonirnosti upravlinnya lyuds'kym kapitalom sub'yektiv hospodaryuvannya [Trends and regularities of human capital management of business entities]. *Economy of development*, no. 1 (61), pp. 63–68.
6. Sydorko N. (2015) Rol' ynvestytsiy v formirovannyi chelovecheskoho kapitala (metodolohycheskyi aspekt) [The Role of Investments in the Formation of Human Capital (Methodological Aspect)]. *Business-Navigator*, no. 2, pp. 11–12.
7. Tuhuskyna H. (2009) Metodyka otsenky chelovecheskoho kapitala predpriyaty [Method of estimation of human capital of enterprises]. *Personnel management*, no. 5, pp. 27–36.
8. Shkurupiy O. (2004) Lyuds'kyi kapital: teoretyko-metodolohichnyy analiz katehoriyi [Human capital: theoretical and methodological analysis of the category]. *Economy: problems of theory and practice. Collection of scientific works*. Vol. 2, no. 5, pp. 230–242.
9. Shchetynyn V. (2016) Chelovecheskyi kapital y neodnoznachnost' eho traktovky [Human capital and ambiguity of his interpretation]. *World Economy and International Relationship*. No. 12, pp. 42–49.
10. Becker G.S. (1964) Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – N.Y. : Columbia University Press.
11. Mincer J. (1994) The Production of Human Capital and The Lifecycle of Earnings: Variations on a Theme. – Working Paper of the NBER, No. 4838, August.
12. Shultz T. (1971) Investment in Human Capital / T. Shultz. *Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences*. – N.Y., London, vol. 6. – P. 26–28.

УДК 316.472.47:65.012.412(045)

Скібіцький О.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри методології науки і міжнародної освіти
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Skibitsky Olexandr
Candidate of economic sciences,
Associate professor of the Department of Methodology of
Science and International Education,
National Pedagogical University named by M. Dragomanov

ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ ТА ЇХ ІНВЕСТИВАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ, ПЕРЕПІДГОТОВКИ І ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КАДРІВ

EDUCATIONAL INNOVATIONS AND THEIR INVESTMENT IN THE PROFESSIONAL PREPARATION SYSTEM, PRE-PREPARATION AND IMPROVEMENT OF TRAINING QUALIFICATIONS

АНОТАЦІЯ

У статті окреслено напрями подальшого розвитку теоретичних основ інноваційного менеджменту щодо уточнення категорії «інновації в освіті». Розглянуто питання розвитку людського потенціалу, вдосконалення системи підготовки, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Визначено проблеми та перспективи підвищення ефективності підготовки фахівців. Показано, що посткризове відновлення промисловості та невинищених галузей України вимагає формування політики підвищення конкурентоспроможності своєї продукції (послуги) на основі передачі технологій. При цьому передача технологій є основною формою просування інновацій, яка слугує вирішенню актуальної наукової та прикладної проблеми для галузі в посткризовий період, оскільки цей процес також називають передачею навичок, знань, технологій, методів виробництва, виробничих зразків та технологічних компонентів між урядами та іншими установами задля забезпечення науково-технічного прогресу. Доведено, що найважливішими передумовами підвищення ефективності інвестицій в освіту є аналіз та прогнозування потреб ринку праці, який необхідний як для бізнесу, так і для держави для запобігання структурним дисбалансам на цьому ринку, масовому безробіттю, трудовій еміграції. Зроблено висновок про їхню багатовимірність та про те, що ціла низка методів оцінювання менеджерів не структурована й нечітка, що ускладнює процедуру оцінювання й підвищення компетентності працівників.

Ключові слова: освітні інновації, людський потенціал, підготовка та перепідготовка кадрів, професійні компетенції, ефективність освіти, галузеві стандарти вищої освіти, компетентнісна модель фахівця.

АННОТАЦИЯ

В статье очерчены направления дальнейшего развития теоретических основ инновационного менеджмента касательно уточнения категории «инновации в образовании». Рассмотрены вопросы развития человеческого потенциала, совершенствования системы подготовки, профессиональной переподготовки и повышения квалификации кадров. Определены проблемы и перспективы повышения эффективности подготовки специалистов. Показано, что посткризовое восстановление промышленности и непроизводственных отраслей Украины требует формирования политики повышения конкурентоспособности своей продукции (услуг) на основе передачи технологий. При этом передача технологий является основной формой продвижения инноваций, которая служит решению актуальной научной и прикладной проблемы для отрасли в посткризисный период, поскольку этот процесс также называют передачей привычек, знаний, технологий, методов производства, производственных образцов и технологических

компонентов между правительствами и другими учреждениями с целью обеспечения научно-технического прогресса. Доказано, что самыми важными предпосылками повышения эффективности инвестиций в образование являются анализ и прогнозирование потребностей рынка труда, который необходим как для бизнеса, так и для государства для предотвращения структурных дисбалансов на этом рынке, массовой безработицы, трудовой эмиграции. Сделан вывод об их многомерности и о том, что целый ряд методов оценивания менеджеров не структурирован и нечеток, что усложняет процедуру оценивания и повышения компетентности работников.

Ключевые слова: образовательные инновации, человеческий потенциал, подготовка и переподготовка кадров, профессиональные компетенции, эффективность образования, отраслевые стандарты высшего образования, компетентностная модель специалиста.

ANNOTATION

The directions of further development of theoretical foundations of innovation management from the point of view of refinement of the category "innovations in education" are outlined. Issues of development of human potential, improvement of the system of training, professional retraining and professional development of personnel are considered. The problems and perspectives of increasing the efficiency of training specialists are determined. It is shown that post-crisis recovery of industry and non-productive industries of Ukraine requires the formation of a policy to increase the competitiveness of its products (services) on the basis of technology transfer. At the same time, technology transfer is the main form of innovation advancement, which serves to solve an actual scientific and applied problem for the industry in the post-crisis period, as it is a process that is also called the transfer of skills, knowledge, technologies, production methods, industrial designs and technological components between governments and others institutions to ensure scientific and technological progress. At present, the actual technology of education is distance learning. The objectives of distance learning are: stimulating the intellectual activity of students, as well as involving them in the selection, processing and organization of didactic material; enhancement of motivation, achieved through a clear definition of values and internal motivations for learning; development of abilities and skills of training and self-education, which provide expansion and deepening of educational technologies and methods (techniques). A key role in distance learning is played by an electronic textbook that is different from conventional textbooks. It is designed to maximize the student's learning process and teach them to work independently. For this purpose, the teaching material of the textbook (tutorial) is presented in such a way as to be clear without reference to other sources, and at the end of each module, questions (analytical and

generalization), key terms, and control tests are offered. At the end of the manual (textbook) answers are given to standard questions. However, some answers are not given in the text. And so the student must find them on their own. In this case, the students discuss the general problems of the course in the mode of active dialogue with the teacher. It is proved that the most important prerequisite for increasing the efficiency of investment in education is to analyze and forecast the needs of the labor market, which is necessary both for business and for the state to prevent structural imbalances in this market or mass unemployment labor emigration. A conclusion is drawn on their multi-dimensional nature and that a number of methods for assessing managers are not structured and fuzzy, which complicates the assessment process and increase the competence of employees.

Key words: educational innovations, human potential, training and retraining of personnel, professional competence, education efficiency, branch standards of higher education, competency model of specialist.

Постановка проблеми. Модернізація вищої освіти в Україні, інвестування інвестицій в неї є одними з найважливіших національних завдань подолання наслідків економічної кризи.

Згідно з дослідженнями, найбільш ефективними інвестиціями, які приносять найвищі дивіденди, є інвестиції в підвищення професійного рівня та розвиток персоналу [3]. Нині підприємства все більше коштів витрачають на розвиток своїх працівників. Природно, що постійне виробниче навчання вимагає певного інвестування людського капіталу [5].

Інновації в педагогіці пов'язані із загальними процесами у суспільстві, глобальними та інтеграційними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будь-який інноваційний процес, в основі якого лежить педагогічне відкриття, рано чи пізно, стихійно або свідомо повинен реалізуватися. Достатньо пригадати досвід видатних педагогів, зокрема А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, С.Т. Шацького, та вчителів-новаторів, зокрема В.Ф. Шаталова, І.П. Волкова, І.П. Іванова.

Про інновації говорять багато, але саме поняття є багатозначним, тому дебати про чітке визначення продовжуються. Серед учених, які вели дослідження у цьому напрямі, слід відзначити І.Д. Беха, Л.І. Даниленка, І.М. Дичківську, М.В. Кларіна, О.М. Пехоту, О.В. Попову, Л.С. Подимову, А.І. Прігожина, В.А. Сластьоїна, А.В. Хуторського.

Дослідники проблем педагогічної інноватики (О.В. Арламов, М.М. Бургін, В.О. Журавльов, Н.І. Юсуфбекова, А. Ніколс) намагаються співвідносити поняття нового в педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Під час розроблення інвестиційних проектів, пов'язаних з навчанням та розвитком персоналу компанії, визначення стратегії здійснення цих інвестицій та оцінювання їхньої ефективності є складними теоретичними та методологічними проблемами. На стратегію здійснення інвестицій у навчання впливають не тільки виявлені потреби органі-

зації (підприємства) в навчанні й розвитку персоналу, але й характер навчання, положення компанії на ринку праці, плинність кадрів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є подальший розвиток теоретичних основ інноваційного менеджменту щодо уточнення категорії «інновації в освіті», розвитку людського потенціалу, системи підготовки, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

У дослідженні використано матеріали 12 наукових праць із матеріалами досліджень.

Застосовано методи аналізу й синтезу для визначення напрямів вдосконалення системи кадрового забезпечення підприємств, статистичні й логічний під час формулювання рекомендацій щодо вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу, методи оцінювання ефективності інвестицій для оцінювання ефективності фінансування інновацій та фінансування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації (інтелектуального капіталу) підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічний досвід – це система педагогічних здібностей, способів здійснення інноваційної креативної діяльності, емоційно-ціннісних ставлень, здобутих у процесі дидактичної та виховної практики. Педагогічний досвід може бути масовим та передовим. Передовий педагогічний досвід формується на основі масового завдяки оволодінню об'єктивними педагогічними закономірностями.

Передовий педагогічний досвід – це діяльність педагога, яка забезпечує стійку ефективність навчально-виховного процесу через використання оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових систем навчання й виховання або вже відомих форм, методів, прийомів, засобів роботи на основі їх удосконалення.

Основою інноваційної діяльності сучасного викладача є формування інноваційно-програмного методичного комплексу з дисципліни. Поряд із програмним та змістовним забезпеченням дисциплін на перше місце виходять використання інформаційних засобів та їх дидактична властивість. Це передбачає наочне та образне подання інформації, створення відеотеки для ілюстрації інформаційного матеріалу, а саме конспекту лекцій; електронних конспектів, які дають змогу об'єднати слайдшоу текстового та графічного супроводу (фотознімки, діаграми, малюнки) з комп'ютерною анімацією тексту, демонстрацією документальних записів. Тут об'єднуються технічні можливості, а саме комп'ютерні та відеотехнічні, з живим спілкуванням лектора з аудиторією (інтерактивні).

Отже, з низкою інноваційних форм організації навчального процесу сильно пов'язане створення у ВНЗ інноваційного інструментарію творчої діяльності студентів та викладачів, тоб-

то матеріально-технічного забезпечення. Пріоритетне значення при цьому мають комп'ютерні класи з доступом в Інтернет, оскільки використання комп'ютерів у навчанні, дослідженнях, контролюванні та самоконтролі вкрай необхідне в умовах інтенсивних інноваційних технологій навчання.

Проведені автором дослідження методичних підходів та рекомендацій щодо технологічних та освітніх інновацій, які однозначно вимагають відповідного інвестування, дають змогу зробити такі висновки:

1) посткризове відновлення промисловості та невиробничих галузей України вимагає формування політики підвищення конкурентоспроможності її продукції (послуг) на основі трансферу технологій;

2) комерціалізація виробництва вимагає зниження витрат на інновації;

3) трансфер технології є основною формою просування інновацій, яка служить вирішенню актуального науково-прикладного завдання для будь-якої галузі в посткризовий період [1];

4) трансфер технологій – це процес, який також називається передачею навичок, знань, технологій, методів виробництва, зразків продукції та складових об'єктів технологій між урядами та іншими установами задля забезпечення науково-технічного прогресу; економічна криза 2009 р. загострила питання виживання підприємств складно-технічного виробництва, й не тільки в Україні.

Проаналізовані нами основні проблеми промисловості України дали змогу визначити такі їхні особливості:

1) організаційно-управлінська структура підприємств зазнала змін, відповідних змінам умов ринку, особливо в період кризи;

2) відсутня дієва система формування корпоративної власності та корпоративного капіталу, а також управління ними;

3) недосконалість правової та фінансової бази, покликаної зберегти внутрішній ринок та сприяти просуванню вітчизняної продукції на зовнішні ринки;

4) проблеми педагогічних технологій вищої та середньої спеціальної освіти (підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців) [2].

Нині недостатньо вивчені зміст, форми, методи та технології діяльності з формування компетенцій робочої сили, спрямованих на підвищення якості життя населення, створення умов для продуктивної трудової діяльності, що забезпечує інновативність економіки. Розвиток людського потенціалу, системи підготовки, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів (СППІПКК) залишається однією з найбільш гострих проблем української економіки й набуває особливого значення в умовах інноваційної економіки [1].

Проблемами формування професійних компетенцій є:

– вимоги ринку праці, ідентифікація знань та вмінь (початковий рівень, компетенції);

– розбіжності визначення переліку первинних посад кожного освітнього рівня підготовки (молодший бакалавр, бакалавр, магістр, МВА, доктор філософії);

– різноплановість напрямів підготовки фахівців для освітньої сфери;

– слабка мотивація ринку праці щодо оцінювання якості освіти;

– визначення потреб у фахівцях певної кваліфікації;

– деструкція у системі підготовки;

– слабка зацікавленість ВНЗ у працевлаштуванні випускників певного фаху, відсутність ланцюга «навчання протягом усього життя» [4].

Такі зміни, як орієнтація на потреби ринку, а не на виробництво, перехід від традиційної технології до гнучких наукоємних виробничих комплексів, робототехніки, характеризують перехід від індустріальної до інформаційної економіки. Змінюється також зміст трудової діяльності. Загалом зменшується роль навичок фізичного маніпулювання предметами, зростає значення навичок концептуальних. Маються на увазі аналітичні здібності, інформаційна сприйнятливість, комунікабельність, навченість [2].

Розроблення моделі персональних компетенції припускає визначення набору навичок, здібностей та умінь, якими повинен володіти співробітник для реалізації тих функцій та задач, яких вимагає його посада і які підпорядковані стратегії розвитку компанії.

Створення моделі персональних компетенції є досить трудомістким заняттям, тому рекомендується використовувати вже готові моделі й програмні продукти. Наприклад, модель, розроблену Американською асоціацією менеджерів (AMACOM) для таких категорій персоналу, як тим-лідери (*team-leaders*), адміністратори, продавці та допоміжний персонал (технічна підтримка). Основна перевага готових (або створених на їхній основі) моделей полягає в індивідуалізації, оскільки в їхній основі лежать модель бізнес-процесів вашої компанії та показники встановлених вами цілей. Це буде сприяти досягненню цілей, а також розвитку та вдосконалюванню навичок і умінь персоналу компанії.

Важливим є визначення складових професійної готовності за рівнями галузевої спеціалізації. Так, початковий рівень формують ключові компетенції, які уможливають професійну діяльність на певному освітньо-кваліфікаційному рівні загалом, при цьому їх ідентифікація не виходить за межі спеціалізації галузі. До них належать:

– базові комунікативні, аналітичні навички;

– базові знання загальної психології, економіки, права, етики, інформатики, державної та іноземних мов;

– знання історії держави та регіону, їх традицій та культурної спадщини, етнічного складу населення;

– здатність самостійно приймати рішення та нести відповідальність за їх втілення;

– навички створення відповідної «робочої» атмосфери з клієнтами, а саме доброзичливості, відповідальності, відкритості, прозорості, довіри;

– уміння створення сприятливого мікроклімату в колективі, а саме чесності, сприяння творчому та професійному розвитку (для підлеглих), відповідальності, виконавської дисципліни, ініціативності (для керівництва) [3].

Наведені характеристики актуальні для будь-якого виду колективної трудової діяльності. Отже, оволодіння ними є фундаментом соціальної реалізації індивідуума як фахівця певної галузі.

Ключові кваліфікації є проміжною ланкою досліджуваної структури та визначають професійну готовність фахівця до діяльності у сфері туристичних послуг загалом.

В освітньо-кваліфікаційних характеристиках бакалавра [7], спеціаліста та магістра, затверджених Наказом МОН, молоді і спорту України від 27 листопада 2012 р. за № 1323, результати навчання визначають набуті випускником загальноосвітні та фахові (спеціалізовані) компетентності, під якими розуміється динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, ментальних цінностей та особистісних якостей, які описують результати навчання за освітньою/навчальною програмою.

Порівняльний аналіз європейських моделей професійної готовності майбутнього фахівця освіти дав змогу виділити та узагальнити такі основні види компетентцій:

– інструментальна, яка містить комплекс загальних наукових знань, пов'язаних з операційною діяльністю, наданням освітніх послуг тощо, а також практичний досвід їх застосування;

– спеціальна, яка містить комплекс спеціальних наукових знань у сфері освіти, а саме спеціальні фахові компетенції за результатами навчання (вміння та навички практичної роботи) та практичний досвід їх застосування;

– міжособистісна, яка характеризує вміння співпрацювати з людьми (керівництвом, підлеглими, споживачами послуг, контрагентами, партнерами тощо), працювати в колективі, а також значущість для особи етичних та гуманістичних принципів, здатність до самоаналізу;

– системна, яка характеризує вміння фахівця застосовувати набуті знання на практиці, виконувати галузеві статистичні, методологічні та аналітичні дослідження, результатом (метою) яких є особистісний професійний розвиток або вирішення виробничих завдань;

– управлінська, яка характеризує вміння фахівця оцінювати ситуацію, мобілізувати внутрішню організаційний ресурсний потенціал та управляти ним для досягнення поставлених перед навчальним закладом цілей [4].

Нині актуальною технологією освіти є дистанційне навчання (ДН). Цілями ДН є стимулювання інтелектуальної активності студентів,

а також залучення їх у відбір, опрацювання й організацію дидактичного матеріалу; посилення мотивації, яка досягається шляхом чіткого визначення цінностей та внутрішніх причин, що спонукають вчитися; розвиток здатностей та навичок навчання й самонавчання, які забезпечують розширення й поглиблення навчальних технологій та методів (прийомів) [1].

Вирішальну роль у ДН відіграє електронний підручник, який відрізняється від звичайних підручників. Він складається так, щоби максимально активізувати процес пізнання студентами й навчити їх працювати самостійно. Для цього навчальний матеріал підручника (посібника) викладається так, щоби бути зрозумілим без звертання до інших джерел, а наприкінці кожного модуля пропонуються питання (аналітичні й узагальнюючі), ключові терміни, контрольні тести. Наприкінці посібника (підручника) даються відповіді на типові питання. Проте на частину питань відповідей у тексті не дається. Отже, студент повинен знайти їх самостійно. При цьому слухачі обговорюють загальні проблеми курсу в режимі активного діалогу з викладачем.

На думку дослідників, основними проблемами дистанційного навчання як на Заході, так і в Україні є:

– погіршення якості освіти через зменшення контакту студентів з викладачами;

– виключення виховного процесу зі сфери освіти;

– погіршення здоров'я слухачів під час навчання з використанням комп'ютерів через тривалу й неконтрольовану роботу з ними;

– зменшення особистісних контактів людей, тому що більша частина комунікацій здійснюється заочно (по телефону, електронній пошті, мережі Інтернет тощо) [2].

На жаль, вітчизняна система ДН поки не досягла бажаного рівня, який би наближався до світового. Причинами цього ми вважаємо такі:

1) в Україні не вдалося створити повноцінні комп'ютерні підручники, що дають змогу вчитися студентам самостійно;

2) не вдалося залучити в цю сферу найбільш кваліфікованих та досвідчених викладачів і практиків;

3) наявний слабкий зворотний зв'язок «студент – викладач», що не дає змогу студенту вчитися на помилках;

4) відсутній механізм оцінювання педагогічної корисності комп'ютерних засобів викладання й навчання.

В Україні ДН звелось до двох, далеко не кращих систем заочного навчання, а саме імпульсного та консультативного.

Досліджуючи окреслену проблему, автор дійшов таких основних висновків.

1) Інноваційна економіка припускає наявність особливої кон'юнктури в соціально-трудовій сфері, що характеризується значною питомою вагою висококваліфікованих кадрів. Старіння знань, умінь та навичок загострює проблему невідпо-

відності очікуваних професійних компетенцій працівників фактичним. Сучасна система освіти не встигає повною мірою сформувати необхідний найманому робітнику й роботодавцю спектр професійних компетенцій, що ініціює підвищення якості робочої сили шляхом відновлення категоріально-методичної бази та доповнення прикладного інструментарію економіки праці.

2) Незважаючи на проблеми, пов'язані з несприятливою економічною та демографічною ситуацією, здебільшого низькою продуктивністю праці, незначною інноваційною активністю вітчизняного бізнесу й практичною відсутністю в нього інтересу до процесу та результатів освіти, СППІПРКК залишається інститутом, здатним вирішувати ключові завдання інноваційної економіки, пов'язані з підвищенням якості людського потенціалу.

3) В сучасних умовах підвищується значимість інтелектуальної праці та інтелектуального капіталу, посилюються вимоги до системного й безперервного відновлення компетенцій працівників, але традиційна система освіти все ще інерційна, тому розрив між формованими нею компетенціями та потребами інноваційної економіки залишається значним, що визначає необхідність модернізації підготовки й перепідготовки кадрів. Розвиток СППІПРКК повинен спиратися на навчально-науково-виробничу інтеграцію, яка забезпечить тому, кого навчають, додаткові можливості для самонавчання та самовдосконалення, а системі вищої освіти – відповідність напрямів підвищення якості робочої сили вимогам інноваційного середовища.

4) Доповнення СППІПРКК коучингом, інтегрованим в інноваційні та освітні процеси, забезпечує її структурну та процесну трансформацію, проблемно-орієнтований розвиток ключових багатофункціональних, поліоб'єктних та міждисциплінарних професійних компетенцій, що сприятиме більш варіативному та багатоступінчастому навчанню, підвищенню якості робочої сили, а також навчальному процесу у ВНЗ під час удосконалення освітніх програм та процесів, викладання курсів «Економіка праці», «Офісний менеджмент», «Управління персоналом» і дисциплін спеціалізації щодо розвитку компетентнісного підходу до підвищення якості управління працею.

5) Доцільно розвивати стратегічне партнерство між органами державної влади, бізнесом, громадськими організаціями й ВНЗ як ключовими інститутами СППІПРКК і коучинга, створюючи умови для ефективного синергетичного управління освітніми продуктами та їх кастомізації, диверсифікованості та корекції професійних компетенцій працівників ВНЗ та їх партнерів.

6) Інноваційний соціально-економічний розвиток і забезпечення багаторівневої конкурентоспроможності підприємства, галузі, регіону можуть бути досягнуті за активної участі великих регіональних ВНЗ у розробленні та реалізації програм формування ключових професійних

компетенцій працівників базових регіональних бізнес-структур та збалансованої інтеграції СППІПРКК і ринку праці на конкретній території.

7) Узагальнюючи наукові доробки за проблематикою оцінювання компетенцій працівників, можемо зробити висновок, що багатоаспектність та досить велика кількість методів оцінювання менеджерів є несистематизованою та нечіткою, що ускладнює процедуру оцінювання й підвищення рівня компетентності працівників.

8) Більшість розроблених методик використовує показники оцінювання професійного, кваліфікаційного рівнів, особистих якостей, авторитету, співпраці в колективі, однак не виділяє кількісні показники діяльності, тобто отримані результати діяльності працівника [6].

9) Багато пропозицій щодо оцінювання компетенцій відведено менеджерам, менша кількість – робітникам. Застосування виключно якісних показників оцінювання ефективності трудової діяльності працівників може привести до спотворення результатів стереотипами. Крім того, слід відзначити переваги оцінювання якості праці робітників саме третьою стороною, адже тут значною мірою вдається уникнути суб'єктивності під час оцінювання [4].

10) Розроблення єдиної оптимальної методики оцінювання якості праці працівників є, на нашу думку, необхідним етапом підвищення ефективності підприємств та їх функціонування в сучасних мінливих економічних умовах.

Висновки. Застосування автором дослідження методичних підходів та рекомендацій щодо освітніх інновацій показало таке:

- наявність однозначних сигналів про зростання попиту на певні спеціальності у зв'язку зі структурною перебудовою всіх галузей народного господарства;

- найважливішими передумовами підвищення ефективності інвестицій в освіту є аналізування та прогнозування потреб ринку праці, що є необхідним як для бізнесу, так і для держави задля запобігання структурних диспропорцій на ринку праці або масового безробіття й трудової еміграції;

- освіта, наука й знання є першоосновою для формування людини та перетворення її на особистість;

- всі недоліки в українській економічній освіті базуються на відсутності методик формування дидактичного забезпечення в первинних елементах системи освіти, тобто навчальних групах ВНЗ;

- існують різні методики оцінювання показників ефективності, отже, абсолютно бездоганних критеріїв оцінювання тут немає [3].

Об'єктивна необхідність подальшого розвитку теоретичних та методико-прикладних засад реалізації компетентнісного підходу до системи підготовки, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів вимагає формування ефективних систем управління людським потенціалом на вітчизняних підпри-

емствах з урахуванням особливостей сучасних тенденцій розвитку освітніх технологій та менеджменту, що визначає актуальність проблеми, порушеної у статті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2012. 240 с.
2. Дубасенюк О.А. Інновації в сучасній освіті. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики* : збірник науково-методичних праць. № 6. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. № 6. С. 12–28.
3. Кремень В.Г. Філософсько-освітня діяльність: інноваційні аспекти. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 226 с.
4. Криклій А.С. Проблеми та перспективи підвищення ефективності підготовки фахівців. *Економіка та держава*. 2005. № 3. С. 60–64.
5. Мазаракі А.А., Ткаченко Т.І. Компетентнісна модель менеджера в галузевих стандартах вищої освіти України. *Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 11–12 квітня 2013 р. : у 2 т. Т. 1. Дніпропетровськ : Біла К.О., 2013. С. 3–5.
6. Про затвердження галузевих стандартів вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України від 27 листопада 2012 р. № 1323.
7. Сиротинко Г.О. Інноваційний розвиток освіти: проблеми переходу від теорії до практики. *Управління школою*. 2005. № 1. С. 15–18.
8. Скибицкий Э.Г., Скибицкая И.Ю. Психологическое и эргономическое обеспечение учебных компьютерных технологий в профессиональном образовании. *Инновации в образовании*. 2007. № 8. С. 97–101.
9. Скібіцький О.М. Інноваційні методи реалізації компетентнісного підходу до людського потенціалу. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики* : матеріали першої міжнародної науково-практичної конференції, 8–19 жовтня 2012 р. Одеса : Атлант, 2012. С. 378–379.
10. Фролов Ю.В., Махотин Д.А. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 8. С. 34–41.
11. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика. Москва : УНЦ ДО, 2005. 222 с.
12. Шилов К.В. Классификация инноваций. *Инновации в образовании*. 2007. № 3. С. 52–58.
- cal means of training]. Kiyv : Center for Educational Literature (in Ukrainian).
2. Dubasenyuk O.A. (2014) Innovatsiyi v suchasniy osviti. [Innovations in modern ducation]. *Innovations in education: integration of science and practice: a collection of scientific and methodological works*. Zhytomyr : Publishing house at ZHDU named afer I. Franco (in Ukrainian).
3. Kremen' V.H. *Filosofs'ko-osvitnya diyal'nist': innovatsiyni aspekty* [Philosophical and educational activity: innovative aspects]. Zhytomyr : Publishing house at Zhytomyr State University (in Ukrainian).
4. Krykliy A.S. (2004) Problemy ta perspektyvy pidvyshchennya efektyvnosti pidhotovky fakhivtsiv [Problems and Prospects for Increasing the Efficiency of Specialist Training]. *Economy and the State*, no. 3, pp. 60–64.
5. Mazaraki A.A. (2013) Kompetentnisna model' menedzhera v haluzevykh standartakh vyshchoyi osvity Ukrayiny [Competent model of manager in branch standards of higher education of Ukraine]. Proceedings of the *Scientific and methodical approaches to teaching management disciplines in the context of labor market requirements: materials Allukr sci. pract. Conf.*, April 11–12. 2013. (Ukraine, Dnipropetrovsk), vol. 1, pp. 3–5.
6. Pro zatverdzhennya haluzevykh standartiv vyshchoyi osvity [Approval of sectoral standards for higher education]. Order Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine dated November 27, 2012. No. 1323.
7. Syrotyanko H.O. (2005) Innovatsiynny rozvytok osvity: problemy perekhodu vid teoriiy do praktyky [Innovative development of education: problems of transition from theory to practice]. *School management*, no. 1, pp. 15–18.
8. Skybytskyy O.M., Skybytskaya L.I. (2012) Psykholohycheskoe y érhonomycheskoe obespechenye uchebnykh komp'yuternykh tekhnolohyy v professyonal'nom obrazovany [Psychological and ergonomic provision of educational computer technologies in vocational education]. *Innovations in education*, no. 8, pp. 97–101.
9. Skibits'ky O.M. Innovatsiyni metody realizatsiyi kompetentnistnoho pidkhodu do lyuds'koho potentsialu [Innovative methods of implementing a competence approach to human potential]. Proceedings of the *Enterprise Economics: Modern Problems of Theory and Practice: Materials of the First International. sci. pract. conf. (Ukraine. Odesa, October 8–19, 2012)*.
10. Frolov Yu.V., Makhotyn D.A. (2004) Kompetentnostnaya model' kak osnova otsenky kachestva podhotovky spetsyalystov [Competency Model as the Basis for Assessing the Quality of Specialist Training]. *Higher Education Today*, no. 8, pp. 34–41.
11. Khutorskoy A.V. (2005) Pedahohycheskaya ynnovatyka: metodolohyya, teoriyya, praktyka [Pedagogical Innovation: Methodology, Theory, Practice]. Moscow : UCS TO (in Russian).
12. Shylov K.V. (2007) Klassyfykatsyya ynnovatsyy [Classification of Innovations]. *Innovations in Education*, no. 3, pp. 52–58.

REFERENCES:

1. Buynyts'ka O.P. (2012) *Informatsiyni tekhnolohiyi ta tekhnichni zasoby navchannya* [Information technologies and technical means of training]. Kiyv : Center for Educational Literature (in Ukrainian).
2. Dubasenyuk O.A. (2014) *Innovatsiyi v suchasniy osviti*. [Innovations in modern ducation]. *Innovations in education: integration of science and practice: a collection of scientific and methodological works*. Zhytomyr : Publishing house at ZHDU named afer I. Franco (in Ukrainian).
3. Kremen' V.H. *Filosofs'ko-osvitnya diyal'nist': innovatsiyni aspekty* [Philosophical and educational activity: innovative aspects]. Zhytomyr : Publishing house at Zhytomyr State University (in Ukrainian).
4. Krykliy A.S. (2004) *Problemy ta perspektyvy pidvyshchennya efektyvnosti pidhotovky fakhivtsiv* [Problems and Prospects for Increasing the Efficiency of Specialist Training]. *Economy and the State*, no. 3, pp. 60–64.
5. Mazaraki A.A. (2013) *Kompetentnisna model' menedzhera v haluzevykh standartakh vyshchoyi osvity Ukrayiny* [Competent model of manager in branch standards of higher education of Ukraine]. Proceedings of the *Scientific and methodical approaches to teaching management disciplines in the context of labor market requirements: materials Allukr sci. pract. Conf.*, April 11–12. 2013. (Ukraine, Dnipropetrovsk), vol. 1, pp. 3–5.
6. Pro zatverdzhennya haluzevykh standartiv vyshchoyi osvity [Approval of sectoral standards for higher education]. Order Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine dated November 27, 2012. No. 1323.
7. Syrotyanko H.O. (2005) *Innovatsiynny rozvytok osvity: problemy perekhodu vid teoriiy do praktyky* [Innovative development of education: problems of transition from theory to practice]. *School management*, no. 1, pp. 15–18.
8. Skybytskyy O.M., Skybytskaya L.I. (2012) *Psykhohohycheskoe y érhonomycheskoe obespechenye uchebnykh komp'yuternykh tekhnolohyy v professyonal'nom obrazovany* [Psychological and ergonomic provision of educational computer technologies in vocational education]. *Innovations in education*, no. 8, pp. 97–101.
9. Skibits'ky O.M. *Innovatsiyni metody realizatsiyi kompetentnistnoho pidkhodu do lyuds'koho potentsialu* [Innovative methods of implementing a competence approach to human potential]. Proceedings of the *Enterprise Economics: Modern Problems of Theory and Practice: Materials of the First International. sci. pract. conf. (Ukraine. Odesa, October 8–19, 2012)*.
10. Frolov Yu.V., Makhotyn D.A. (2004) *Kompetentnostnaya model' kak osnova otsenky kachestva podhotovky spetsyalystov* [Competency Model as the Basis for Assessing the Quality of Specialist Training]. *Higher Education Today*, no. 8, pp. 34–41.
11. Khutorskoy A.V. (2005) *Pedahohycheskaya ynnovatyka: metodolohyya, teoriyya, praktyka* [Pedagogical Innovation: Methodology, Theory, Practice]. Moscow : UCS TO (in Russian).
12. Shylov K.V. (2007) *Klassyfykatsyya ynnovatsyy* [Classification of Innovations]. *Innovations in Education*, no. 3, pp. 52–58.

УДК 338.2

Смірная С.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Smirnaia Svitlana

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of
Financial and Economic Security, Accounting and Auditing,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

THE PRINCIPLE OF SYSTEMATIC IN ENSURING ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY

АННОТАЦІЯ

У статті розкрито сутність принципу системності в забезпеченні економічної безпеки підприємств. Автором акцентовано увагу на доцільності застосування системного підходу до побудови моделі управління безпекою вітчизняних суб'єктів підприємництва за ринкових умов господарювання. На основі постулатів системології уточнено поняття принципу системності досліджень у царині економічної безпеки. Із застосуванням порівняльного аналізу підходів до трактування вимог системності та комплексності конкретизовано зазначені принципи щодо забезпечення економічної безпеки підприємств, визначено їх як основоположні під час розгляду економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності як системи. Виявлено діалектичність взаємозв'язку підсистем цілісної системи економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, принцип системності, система економічної безпеки підприємства, системний підхід, комплексність.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыта сущность принципа системности в обеспечении экономической безопасности предприятий. Автором акцентируется внимание на целесообразности применения системного подхода к построению модели управления безопасностью отечественных субъектов предпринимательства в рыночных условиях хозяйствования. На основе постулатов системологии уточнено понятие принципа системности исследований в сфере экономической безопасности. С использованием сравнительного анализа подходов к трактовке требований системности и комплексности конкретизированы указанные принципы касательно обеспечения экономической безопасности предприятий, они определены как основополагающие при рассмотрении экономической безопасности субъекта хозяйственной деятельности как системы. Выявлена диалектичность взаимосвязи подсистем целостной системы экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность, принцип системности, система экономической безопасности предприятия, системный подход, комплексность.

ANNOTATION

The unstable conditions of the external and internal environment of the enterprise create certain complications regarding the predictability of the results of economic activity and can negatively affect its security. Market conditions of economic management and the variability of external influences on the activity of domestic enterprises actualize the problem of complex provision of economic security of business entities. In view of this, there is an urgent

need to specify the fundamental principles of building an economic security management system, which are somewhat controversial. Given the postulates of system for ensuring the security component of domestic enterprises, the principle of systematic research in the field of economic security becomes the dominant one, which involves the study of economic phenomena and processes as complex systems with the functional and structural configuration of elements, the interrelation and interdependence of their components. That is, in the context of security science, this principle is based on the use of categories of the enterprise's economic security system as a unity of interrelated elements (subsystems, which are distinguished, for example, by functional feature), which jointly act to achieve the single goal of ensuring stable activity of the enterprise and maintaining its proper economic security level. The expediency of using the principle of systematic in ensuring the economic security of enterprises is proved by explicitly expressed systemic ties, because in the security sphere of enterprises, systemic effects are expressed rather intensely and manifest as the manifestation of new properties that arise as a result of the interaction of individual elements (subsystems) of the security system within a single whole. The analysis of the basic principles of the formation of an effective system of economic security of economic entity shows that the principle of systematic in the context of security, as in many branches of scientific knowledge, is associated with the requirement of complexity in the construction of a single integral security system. However, the specification of these two interrelated requirements should be considered that the principle of systematic in security is implemented when the system of economic security of the enterprise covers the entire scope of activities of the enterprise, such as: production, financial, innovation-investment, foreign economic, scientific-research, commercial, etc.; and complexity is manifested in the comprehensive study and consideration of various factors of influence of the external and internal environment on the elements of the system of enterprise economic security. The principle of systematic and a system approach closely linked to it in the combined application in the field of security for an important methodological direction in modern economic science and practice in security science.

Key words: economic security, principle of systematic, economic security system of enterprise, system approach, complexity.

Постановка проблеми. Сучасні умови ведення бізнесу та здійснення господарської діяльності вітчизняних підприємств характеризуються надзвичайно швидкими змінами, що відбуваються як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Сталий розвиток та стабільне функціонування суб'єктів

господарської діяльності нерозривно пов'язані з вирішенням нагального питання забезпечення безпекової складової існування вітчизняних суб'єктів підприємництва в нестабільному зовнішньому середовищі під впливом потенційних та реальних загроз і ризиків. Ринкові умови господарювання актуалізують проблему комплексного забезпечення економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарської діяльності з огляду на необхідність підвищення ефективності управління економічною системою підприємств загалом та убезпечення їх функціонування від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення економічної безпеки підприємств присвячено низку наукових праць вітчизняних та іноземних учених. Суттєвими науковими доробками в царині безпеки є праці таких учених, як Л.П. Артеменко, Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський, О.М. Марченко, О.М. Медведєва, І.П. Мойсеєнко, І.В. Новик, К.П. Пінчук, В.А. Рач, О.В. Росошанська, Є.М. Рудніченко, І.В. Сорокіна, М.Б. Тумар [1; 3; 7–15]. Слід зазначити, що погляди учених стосовно виділення науки про економічну безпеку як окремої галузі економічних знань цілком збігаються. Зокрема, науковці зазначають, що забезпечення сталого розвитку підприємства потребує формування дієвої та ефективної системи економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В науковій літературі значна увага приділена розробленню моделей механізмів управління безпековим станом підприємств та побудові систем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Так, є визначеними структура та елементи системи економічної безпеки підприємства, цільові настанови її формування та ознаки функціонування. Проте залишаються дещо дискусійними питання принципів забезпечення безпекового стану підприємств.

Незважаючи на відомі доробки вчених у галузі безпекознавства, подальшого дослідження та конкретизації потребують ключові принципи підтримки належного безпекового стану суб'єктів підприємництва й забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств на засадах системності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз основоположних принципів забезпечення економічної безпеки підприємств на системній основі та конкретизація принципу системності щодо організації цілеспрямованої діяльності з підтримки належного рівня економічної безпеки вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на теоретичні підвалини системології, констатуємо, що дієвість та ефективність економічної безпеки підприємства залежать від створення комплексної системи безпеки підпри-

ємства та організації її успішного функціонування. Методологічні настанови теорії економічної безпеки вимагають під час розгляду систем економічної безпеки спиратись на теоретичні положення загальної теорії систем [1, с. 211]. Аналіз підходів до економічної безпеки суб'єктів господарювання, що відштовхуються від системологічних постулатів [2, с. 9–11], дає поняттю забезпечення економічної безпеки підприємств ознак системності, яка передбачає дослідження об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відносин та зв'язків між ними.

Визначення терміна «безпека» в економічному контексті з позиції теорії систем свідчить про те, що «безпеку можна розглядати як суб'єктивну оцінку стану цілого в умовах наявності внутрішніх і зовнішніх загроз, яка визначається співвідношенням між розумінням бажаного та фактичного станів його систем з урахуванням реально можливих станів їх існування» [1, с. 212]. В такому аспекті економічна безпека трактується як єдина цілісність її взаємодіючих компонентів, які є витокami системності [3, с. 68]. За зазначеного підходу до трактування принципу системності у сфері забезпечення економічної безпеки в центрі уваги перебуває єдине ціле.

Аналіз складних систем, до яких належить економічна безпека суб'єкта господарської діяльності, виявив, що основа цілісності полягає у зв'язку, який поєднує компоненти цілого в складні комплекси через взаємовплив певних частин. Діалектика підкреслює незвідність єдиної цілісності до простої суми її частин. Визнання взаємозв'язку окремих частин єдиного цілого створює підстави для уявлення про способи впорядкованості окремих підсистем. Якщо звернутися до синонімічного ряду понять, що розкривають сутність принципу системності [4, с. 374, 170], то можна побачити, що «систематизувати» означає «упорядковувати, класифікувати», а «системність» тлумачиться як «ступінь упорядкованості». Варто звернути увагу на те, що серед трактовок поняття «система» превалюють такі значення, як «структура», «конструкція», «модель», «комплекс». Отже, цілком зрозумілою є певна асоціація понять «системність» та «комплексність» під час формулювання основоположних принципів забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва й побудови безпекової системи підприємств. При цьому «системність» за значенням тлумачиться як властивість, що стосується системи, а «системний» означає такого, «який є системою, тобто порядком, зумовленим правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; це така структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин» [5, с. 205]. Структура відбиває впорядкованість внутрішніх та зовнішніх зв'язків об'єкта, що забезпечують його усталеність, стабільність та якісну визначеність, адже структурні зв'язки

охоплюють всі процеси, які відбуваються в системних об'єктах, зокрема проявляються під час функціонування системи економічної безпеки підприємства.

Системний підхід до забезпечення економічної безпеки підприємства має передбачати врахування прояву системою синергетичних властивостей [6, с. 184]. На користь домінування принципу системності в забезпеченні економічної безпеки суб'єкта підприємництва також свідчить твердження щодо наявності синергічного взаємозв'язку окремих частин системи економічної безпеки підприємства за умови їх загальної раціональної організації [7, с. 126], отже, всі елементи системи економічної безпеки синергічно взаємозалежні.

Для аналізування фінансової складової економічної безпеки підприємства в роботі [8, с. 196] автори пропонують використовувати системний підхід, оскільки, на їхню думку, «фінансово-економічна безпека розглядається як відносно самостійна система зі своїми особливостями функціонування та розвитку, тому аналіз та оцінювання її поелементного складу вимагають використання системного підходу». Так, справедливим є твердження дослідників з управління безпекою про те, що в контексті безпеки «принцип системності передбачає представлення досліджуваного об'єкта (зокрема, фінансово-економічної безпеки підприємства) як системи, що характеризується певними елементами, взаємозв'язками між ними, функціями елементів та цілого, єдністю внутрішнього та зовнішнього середовища, законами стабілізації та розвитку системи».

Процес забезпечення економічної безпеки в аспекті цілісної системності розглядається як процес управління складними системами, що вважаються такими, прогнозованість яких є ускладненою, тобто визначити бажаний стан системи економічної безпеки й такий, що фактично може бути досягнутий, досить складно. Такі ускладнення обумовлює мінливість зовнішнього середовища, яка висуває до системи економічної безпеки більш жорсткі вимоги щодо можливості врахування наявних небезпек та загроз, а також прогнозування потенційних ризиків задля попередження негативних наслідків [9, с. 190; 10, с. 206]. Тим складнішим є вибір оптимального шляху переходу системи економічної безпеки підприємства з одного стану до іншого (з наявного рівня до бажаного рівня економічної безпеки), оскільки одним з цільових завдань, які має вирішувати система економічної безпеки, є необхідність протидії негативним чинникам та загрозам, а також їх локалізації як внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємства [11, с. 116], що є слабо прогнозованим.

Дослідження основоположних принципів формування ефективної системи економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності свідчать про те, що деякі науковці пов'язують

принцип системності з вимогою комплексності в побудові єдиної цілісності в контексті безпеки. Так, у роботі [12, с. 21] найважливішим з базових принципів системи економічної безпеки підприємства є принцип комплексності (системності): «цей принцип передбачає створення такої системи безпеки, яка забезпечить захищеність підприємства, його майна, персоналу, інформації, різних сфер діяльності від будь-яких небезпек та загроз, непередбачуваних обставин. Тобто система безпеки, її складові елементи, сили, засоби повинні бути достатніми, щоб забезпечити економічну, екологічну, науково-технічну, кадрову та інші види безпеки». Автор [13, с. 147] уточнює принцип системності в забезпеченні безпекового стану підприємства та конкретизує зазначений принцип таким чином: з урахуванням системного підходу система економічної безпеки підприємства повинна охоплювати всі сфери діяльності підприємства (виробничу, фінансову, інноваційно-інвестиційну, зовнішньоекономічну, науково-дослідну, комерційну тощо). Стосовно вимоги комплексності в цьому контексті, то під час формування комплексної системи економічної безпеки необхідно врахувати найбільш ризиковані моменти в кожній сфері діяльності конкретного підприємства з огляду на специфіку його роботи, сегмент ринку, розміри економічної діяльності.

Так само під час аналізування принципів побудови системи економічної безпеки вітчизняних підприємств за умови нестабільності в роботі [14, с. 116] автори підкреслюють пріоритетність принципу системності, зазначаючи, що надійна й ефективна система економічної безпеки підприємств є можливою лише за системного та комплексного підходу до її організації. При цьому комплексність передбачає необхідні зусилля, спрямовані одночасно на всі складові економічної безпеки в комплексі, а не на один або декілька компонентів. Деяка фрагментарність у забезпеченні певних підсистем цілісної системи безпеки підприємства (наприклад, через відсутність необхідних ресурсних можливостей або недостатність виділених ресурсів для вжиття безпекових заходів, зокрема фінансових, кадрових) здатна привести до збіднення всієї системи економічної безпеки підприємства [7, с. 120–121]. Отже, тільки комплексні дії щодо надійної підтримки всіх компонентів системи економічної безпеки та їх ефективної взаємодії можуть дати реальний результат.

У процесі розроблення комплексної системи економічної безпеки підприємства автор роботи [15, с. 66] акцентує увагу на тому, що система економічної безпеки суб'єкта підприємницької діяльності повинна ґрунтуватись на певних принципах, основоположним серед яких є принцип «системності та комплексності, що припускає використання системного аналізу та всебічного врахування факторів під час прийняття рішень; всі елементи керованої системи розглядають у сукупності, цілісності та єдно-

ті». Отже, системність у забезпеченні економічної безпеки підприємства так само запропоновано розглядати разом з вимогою комплексності, уточненням, що системність здебільшого проявляється у використанні методів системного аналізу в управлінні безпекою, а комплексність виявляється у всебічності дослідження та врахуванні різноманітних чинників впливу на елементи системи економічної безпеки. До речі, таке твердження цілком узгоджується з тлумаченням поняття «комплексність» через характеристику «комплексний, який охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей, тобто є всебічним» [5, с. 251].

У теорії економічного аналізу конкретизуються принципи системності та комплексності, а також зазначається, що системність – це поняття більш змістовне, ніж комплексність, тому останнє можна розглядати як важливу складову системного підходу. Водночас підкреслюється методологічна єдність системності та комплексності, що виражається в єдності цілого та його частин; цілісності системи, яка відрізняється певною завершеністю. Таким чином, в економічному аналізі зазначені основоположні принципи є дещо відмінними та конкретизуються таким чином [16, с. 21–22]:

принцип системності передбачає дослідження економічних явищ та процесів як складних систем з функціонально-структурною побудовою елементів, взаємозв'язку та взаємообумовленості їх складових (він базується на використанні категорій системи як єдності взаємопов'язаних елементів, які спільно діють для досягнення єдиної мети);

принцип комплексності передбачає всебічне дослідження причинних взаємозалежностей елементів системи, комплексне оцінювання вхідних параметрів функціонально-структурної будови, їх зміну та розвиток на досліджуваному об'єкті в просторі й часі за кількісними та якісними ознаками, а також вихідних параметрів цього процесу.

Таким чином, принцип системності в безпекології доречно розглядати в аспекті сприйняття економічної безпеки підприємства як системи або впорядкованої сукупності її взаємопов'язаних структурних елементів (функціональних складових), які організовано взаємодіють для досягнення спільної мети підтримки належного рівня безпеки суб'єкта господарювання з огляду на протидію реальним та потенційним загрозам внутрішнього й зовнішнього середовища. Отже, системний підхід, який є тісно взаємопов'язаним з принципом системності у забезпеченні економічної безпеки підприємства, полягає в логічно обґрунтованій послідовності комплексного вивчення всіх компонентів системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва, всебічного аналізування та врахування чинників внутрішнього й зовнішнього впливу на фінансово-господарську діяльність для виявлення й залучення резервів

підвищення ефективності функціонування безпекової системи підприємства загалом.

Висновки. Принцип системності та пов'язаний з ним системний підхід, який включає напрацьовані в діалектиці філософські знання щодо методів вивчення, створення й застосування складних соціально-економічних, біологічних та технічних систем, є важливим методологічним напрямом сучасної економічної науки та практиці з безпекології. Доцільність застосування принципу системності в забезпеченні економічної безпеки підприємств доводять явно виражені системні зв'язки (такі, що виявляються, наприклад, за вузько функціонального підходу до розуміння економічної безпеки суб'єктів господарювання), адже в безпековій сфері підприємств системні ефекти виражені досить інтенсивно та проявляються як вияв нових властивостей, котрі виникають в результаті взаємодії окремих елементів (підсистем) безпекової системи в рамках єдиного цілого.

Напрямами подальших досліджень у зазначеній царині безпеки є виявлення та вивчення діалектичності причинно-наслідкових взаємозв'язків структурних компонентів системи економічної безпеки підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Росошанська О.В. Безпека та безпечність як характеристики комфортного стану цілого. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2011. № 3(157). С. 211–215.
2. Бондаренко М.Ф. Основи системології : навчальний посібник. Харків : ХТУРЕ, 1998. 118 с.
3. Рач В.А., Росошанська О.В., Медведєва О.М. Економічна безпека і простір проекту організації в аспекті цілісної системи. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2010. № 4 (36). С. 68–80.
4. Караванський С.В. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. 840 с. ; Т. 9. 916 с.
6. Спільник І.В., Ярошук О.В. Принцип системності в аналітичних дослідженнях. *Економічний аналіз*. 2018. № 2. Т. 2. С. 182–190.
7. Тумар М.Б. Основи економічної безпеки підприємства : навчальний посібник. Київ : Хай-Тек Прес, 2008. 232 с.
8. Мойсєєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навчальний посібник. Львів, 2011. 380 с.
9. Рудніченко Є.М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25 (1). С. 188–195. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepi_2013_25\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepi_2013_25(1)_23).
10. Рудніченко Є.М. Система економічної безпеки підприємства: структура та вимоги до елементів. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2012. № 11 (182). Ч. 2. С. 202–207.
11. Сорокіна І.В. Теоретико-методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 12 (102). С. 114–122.

12. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 256 с.
13. Іванюта Т.М. Особливості формування системи економічної безпеки на підприємствах харчової промисловості. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2012. № 8 (179). Ч. 1. С. 143–151.
14. Артеменко Л.П., Пінчук К.П. Ефективна система економічної безпеки підприємства в умовах нестабільності. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 5 (10). С. 115–121. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/21.pdf.
15. Новик І.В. Управління системою економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 3 (08). С. 65–70. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/3_08_uk/15.pdf.
16. Болюх М.А. та ін. Економічний аналіз / за ред. М.Г. Чумаченка. Київ : КНЕУ, 2003. 556 с.

REFERENCES:

1. Rososhanska O.V. (2011) Bezpeka ta bezpechnistj jak kharakterystyky komfortnogho stanu cilogho [Safety and safety as characteristics of a comfortable state of the whole]. *Bulletin of the East Ukrainian National University by V. Dahl*, no. 3 (157), pp. 211–215.
2. Bondarenko M.F. (1998) *Osnovy systemologhiji* [Fundamentals of systemology]. Kharkiv : KhTURE (in Ukrainian).
3. Rach V.A., Rososhanska O.V., Medvedjeva O.M. (2010) Ekonomichna bezpeka i prostir proektu orghanizaciji v aspekti cilisnoji systemy [Economic security and space of the organization's project in the aspect of a holistic system]. *Project management and production development*, no. 4 (36), pp. 68–80.
4. Karavanskyj S.V. (2000) *Praktychnyj slovnyk synonimiv ukrajinskoji movy* [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv : Ukrainian Book (in Ukrainian).
5. Bilodid I.K. (ed.) (1970–1980) *Slovnyk ukrajinskoji movy* [Dictionary of the Ukrainian language], Kyiv : Scientific thought (in Ukrainian).
6. Spiljnyk I.V., Jaroshuk O.V. (2018) Pryncyp systemnosti v analitychnykh doslidzhennjakh [Principle of systemicity in analytical researches]. *Economic analysis*, vol. 2, no. 2, pp. 182–190.
7. Tumar M.B. (2008) *Osnovy ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva* [Fundamentals of economic security of the enterprise]. Kyiv : Hi-Tech Press (in Ukrainian).
8. Moiseienko I.P., Marchenko O.M. (2011) Upravlinnia finansovo-ekonomichnoju bezpekoiu pidpryjemstva [The financial and economic security management of enterprise]. Lviv (in Ukrainian).
9. Rudnichenko E.M. (2013) Zaghroza, ryzyk, nebezpeka: sutnistj ta vzajemov'jazok iz systemoju ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [Threat, Risk, Danger: Essence and Interrelation with the System of Economic Security of the Enterprise] *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryjemnyctvo* [Economics. Management. Entrepreneurship], no. 25 (1), pp. 188–195. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmepi_2013_25\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmepi_2013_25(1)_23) (accessed: 25 May 2019).
10. Rudnichenko E.M. (2012) Systema ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva: struktura ta vymoghy do elementiv [System of enterprise economic security: structure and requirements to the elements]. *Bulletin of the East Ukrainian National University by V. Dahl*, vol. 2, no. 11 (182), pp. 202–207.
11. Sorokina I.V. (2009) Teoretyko-metodologichni aspekty formuvannja systemy ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [Theoretical and methodological aspects of forming the system of economic security of the enterprise]. *Actual problems of the economy*, no. 12 (102), pp. 114–122.
12. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. (2009) *Ekonomichna bezpeka pidpryjemstva* [Economic security of the enterprise]. Kyiv : CUL (in Ukrainian).
13. Іванюта Т.М. (2012) Osoblyvosti formuvannja systemy ekonomichnoji bezpeky na pidpryjemstvakh kharchovoi promyslovosti [Features of the formation of the system of economic security at enterprises of the food industry]. *Bulletin of the East Ukrainian National University by V. Dahl*, vol. 1, no. 8 (179), pp. 143–151.
14. Артеменко Л.П., Пінчук К.П. (2018) Efektyvna systema ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva v umovakh nestabilnosti [An effective system of economic security of an enterprise in conditions of instability]. *Pryazovskyy ekonomichnyy visnyk* [Priazovsky Economic Bulletin], no. 5 (10), pp. 115–121. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/21.pdf (accessed: 25 May 2019).
15. Novyk I.V. (2018) Upravlinnja systemoju ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [Management of the system of economic security of the enterprise]. *Pryazovskyy ekonomichnyy visnyk* [Priazovsky Economic Bulletin], no. 3 (08), pp. 65–70. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/3_08_uk/15.pdf (accessed: 25 May 2019).
16. Boljukh M.A. (2003) *Ekonomichnyj analiz* [Economic analysis]. Kyiv : KNEU (in Ukrainian).

УДК 658:8

Стогнієнко К.Є.*магістрант**Сумського національного аграрного університету***Макарова В.В.***кандидат економічних наук,**доцент кафедри статистики,**аналізу господарської діяльності та маркетингу**Сумського національного аграрного університету***Stognienko Katerina***Master 1st year specialty "Marketing"**Sumy National Agrarian University***Makarova Victoria***PhD, Associate Professor of the Statistics,**Analysis of economic activity and marketing Department**Sumy National Agrarian University*

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

IMPLEMENTATION OF THE ELEMENTS OF ENVIRONMENTAL MARKETING IN THE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано необхідність впровадження екологічного маркетингу в діяльність сучасних підприємств. Розглянуто теоретичні основи концепції екологічного маркетингу, доведено необхідність врахування екологічного фактору в конкурентному розвитку підприємства. Проаналізовано екологічний ланцюжок цінностей підприємства, обґрунтовано його вплив не тільки на діяльність підприємства, але й на довкілля. Обґрунтовано необхідність екологічних інновацій, проаналізовано основні перешкоди на шляху їх запровадження. Сформульовано переваги й недоліки методу функціонально-вартісного аналізу та методу оцінювання життєвого циклу під час досягнення цілей екологічної стратегії підприємства. Запропоновано інтегральний метод запровадження екологічного маркетингу на підприємстві, використання якого стане передумовою прийняття збалансованих стратегічних економіко-екологічних підходів та рішень на підприємстві.

Ключові слова: екологічний маркетинг, екологічні інновації, конкурентні переваги, екосистеми, органічна продукція.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована необходимость внедрения экологического маркетинга в деятельность современных предприятий. Рассмотрены теоретические основы концепции экологического маркетинга, доказана необходимость учета экологического фактора в конкурентном развитии предприятия. Проанализирована экологическая цепь ценностей предприятия, обосновано его влияние не только на деятельность предприятия, но и на окружающую среду. Обоснована необходимость экологических инноваций, проанализированы основные препятствия на пути их внедрения. Сформулированы преимущества и недостатки метода функционально-стоимостного анализа и метода оценивания жизненного цикла при достижении целей экологической стратегии предприятия. Предложен интегральный метод внедрения экологического маркетинга на предприятии, использование которого станет предпосылкой принятия сбалансированных стратегических экономико-экологических подходов и решений на предприятии.

Ключевые слова: экологический маркетинг, экологические инновации, конкурентные преимущества, экосистемы, органическая продукция.

ANNOTATION

The necessity of introducing ecological marketing into the activity of modern enterprises substantiated. It is determined that the emergence of environmental marketing is the result of increasing the requirements of consumers to the quality and ecological purity of the products they buy, its impact on human health and the environment. The theoretical bases of the concept of ecological marketing are considered and the need to take into account the environmental factor in the competitive development of the enterprise proved. Proved, that the introduction of the concept of environmental marketing by agricultural enterprises has all the chances of success, since it combines the possibility of meeting the existing demand for environmentally friendly products, preserving the ecological balance of the environment and, equally important, it can provide competitive advantages for agricultural products and additional profits to manufacturers. The ecological chain of values of the enterprise has been analyzed and its influence on the activity of the enterprise, but also on the environment, substantiated. The necessity of ecological innovations substantiated and the main obstacles on the way of their implementation analyzed. In particular, such as legislative restrictions, national and international standards, cost effectiveness, ecologically oriented public actions, environmental awareness of the community, etc. The advantages and disadvantages of the method of functional-cost analysis and the method of estimating the life cycle in achieving the goals of the enterprise environmental strategy formulated. In particular, functional-cost analysis involves the use of a functional, complex and system approach, the principle of the relevance of the importance of functions and the cost of their implementation. In turn, the method of assessing the life cycle emphasizes the use of system and integrated approach, the analysis of material balances, the implementation of the principle of prevention of pollution. The integrated method of implementation of environmental marketing in the enterprise is proposed, the use of which will become a prerequisite for the adoption of balanced strategic economic-ecological approaches and decisions at the enterprise.

Key words: ecological marketing, ecological innovations, competitive advantages, ecosystems, organic products.

Постановка проблеми. Недооцінка значення екологічних проблем з огляду на виснаження й деградацію природного середовища стає найбільшим обмежувачем майбутніх виробничих та соціальних можливостей. Сьогодні зрозуміло, що саме послідовна реалізація принципів та цілей сталого екологічно орієнтованого розвитку здатна забезпечити розв'язання проблеми якості життя населення. Для активізації процесу екологізації господарської діяльності вітчизняних підприємств перш за все слід запровадити в практику функціонування сучасних суб'єктів господарювання саме екологічно орієнтований стратегічний підхід.

Для вироблення ефективної стратегії екологічного управління на підприємстві всі екологічні аспекти мають бути включені в загальне планування та процес прийняття рішень, тому перед формуванням корпоративної та функціональної екологічної стратегії доцільно проводити аналіз впливу внутрішніх (сильних та слабких сторін підприємства) й зовнішніх (політичних, економічних, соціальних та технологічних) стратегічних факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку екологічного маркетингу активно розглядалось у дослідженнях Н.В. Зіновчука, С.М. Ілляшенка, Л.Г. Мельника, П.М. Скрипчука, О.М. Мартинюка, М.С. Володимирової та інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність у науковців системного підходу до визначення поняття «екологічний маркетинг» спричинила неоднозначне ставлення до цієї маркетингової концепції як з боку споживачів, так і з боку виробників продукції. Проте впровадження сільськогосподарськими підприємствами концепції екологічного маркетингу має всі шанси на успіх, оскільки поєднує можливість задоволення наявного попиту на екологічно чисту продукцію, збереження

екологічної рівноваги довкілля та, що не менш важливо, може забезпечити конкурентні переваги сільськогосподарської продукції й додаткові прибутки її виробників. Отже, доцільним є проведення дослідження, присвяченого формуванню системи впровадження екологічного маркетингу в сільськогосподарських підприємствах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення алгоритму впровадження екологічного маркетингу на підприємстві. Завдання полягає в розгляді концептуальних основ екологічного маркетингу та особливостей його імплементації на підприємстві. Об'єктом дослідження є процес формування екологічного маркетингу та перспектив його впровадження на підприємстві.

Теоретико-методологічною основою є індуктивний та дедуктивний методи дослідження для систематизації ключових понять екологічного маркетингу; абстрактно-логічний метод, що використовується для теоретичного узагальнення й обґрунтування переваг впровадження екологічного маркетингу на підприємстві, формування висновків та рекомендацій тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед напрямів реалізації стратегії сталого розвитку підприємства особливе місце посідає концепція екологічного маркетингу. Однак наявний світовий та вітчизняний досвід упровадження елементів екологічного маркетингу в процеси управління соціально-економічним розвитком підприємства не є системним, оскільки в більшості досліджень основну увагу екологічного маркетингу акцентують на просуванні та рекламуванні товарів з екологічними характеристиками [1; 2; 3]. Проте концепція екологічного маркетингу є значно ширшою і, з одного боку, охоплює діяльність з формування у споживачів екологічних потреб, виробництва та просування екологічних товарів, а з іншого боку, є окремим випадком регіонального неко-

Рис. 1. Екологічний ланцюжок цінностей підприємства

Джерело: систематизовано на основі джерел [5; 6]

мерційного маркетингу, метою якого є формування системи раціонального природокористування, охорони довкілля й системи екологічної безпеки [4, с. 14–15].

Екологічний фактор у конкурентному розвитку підприємств набуває все більшого значення й одержує фінансову результативність і підтримку. У зв'язку з цим розглядаються питання оцінювання базового потенціалу для впровадження екологічних інновацій, практики ухвалення рішень у системі екологічного маркетингу, а також проблеми управління конкурентними перевагами продукту з властивостями екологічної чистоти [5, с. 210].

Під час аналізування за кожною ознакою визначається її наявність чи відсутність. Для досягнення тих же результатів та пошуку «вузьких місць» у господарської діяльності, на наш погляд, слід застосовувати також «екологічний ланцюжок цінностей» («ecological value chain»), тобто метод, що використовується також загальним стратегічним менеджментом (рис. 1).

Екологічний ланцюжок цінностей дає змогу оцінити внесок різних екологічно орієнтованих видів діяльності господарської діяльності в обмеження загального негативного впливу підприємства на довкілля, а також виявити стратегічні напрями вдосконалення його екологічної політики.

Для забезпечення стійкого розвитку велике значення має впровадження екологічних інновацій, під якими розуміються нові продукти, нові технології, нові способи організації виробництва, що забезпечують охорону довкілля. Йдеться про впровадження системи екологічного менеджменту, екологічного маркетингу, еко-технологій, що дають змогу забезпечити взаємодію між економічним розвитком та захистом довкілля на рівні фірми.

Виробники екологічних інновацій під час оцінювання їхніх шансів на ринковий успіх мають враховувати вплив факторів екологічного тиску й екологічного втягування, зокрема законодавчі обмеження, вимоги національних та міжнародних стандартів, ефективність витрат, екологічно орієнтовані акції громадськості, екологічну поінформованість суспільства тощо.

Необхідно відзначити, що існують труднощі, які виникають на етапі розроблення екологічних інновацій. Вони полягають у тому, що [5, с. 211]:

- складно визначити навантаження, які чинять виробництво та продукція на довкілля;
- навряд чи можна передбачити рамкові умови майбутньої утилізації відходів;
- зростаюча складність продуктів та способів виробництва ускладняє утилізацію відходів;
- мають місце зростання кількості інновацій та скорочення часу їх упровадження, термін служби продукту зменшується, що суперечить екологічним цілям, тобто цілям тривалого терміну використання, ресурсозбереження та екологічно прийнятної утилізації відходів.

Оскільки специфіка взаємодії «технологічний процес – навколишнє природне середовище» полягає у взаємозв'язку економічних та екологічних компонент, то методи й методики їх обліку та оцінювання повинні враховувати цю особливість. Зокрема, функціонально-вартісний аналіз (ФВА) передбачає та враховує екологічні аспекти й основні особливості життєвого циклу виробництва продукції. Ця обставина є особливо важливою, оскільки вартість виробництва більш чистої продукції або надання екологічної послуги фактично закладається ще на стадії його проектування. Крім того, вартість виробництва більш чистої продукції або надання екологічної послуги – це не тільки «купівельна» вартість, але й вартість його експлуатації для клієнта, а також вартість утилізації відходів.

Водночас метод оцінювання життєвого циклу (ОЖЦ) передбачає та враховує потенційний та реальний негативний вплив виробництва продукції протягом усього життєвого циклу: від вилучення сировини та її придбання підприємством до використання в технологічному процесі. Вартість екологічно чистого виробництва продукції виникає вже на стадії видобутку й первинного оброблення сировини й матеріалів, включає всі стадії транспортування, перероблення, виготовлення, поширення, використання та кінцевої утилізації. Вартість послуги включає компенсацію збитку, нанесеного довкіл्लю під час життєвого циклу процесу виробництва.

Щодо підходів до впровадження, то функціонально-вартісний аналіз припускає використання функціонального, комплексного й системного підходів, принципу відповідності значущості функцій та витрат на їх здійснення. Метод оцінювання життєвого циклу передбачає використання системного та комплексного підходів, аналізу матеріальних балансів, реалізацію принципу попередження забруднення.

Проте жоден з традиційних та запропонованих останнім часом методів обліку повною мірою цими можливостями не володіє, тому виникла необхідність створення більш загальної моделі обліку, яка об'єднувала би можливості вже наявних методів. Доцільність застосування цих методів пов'язана з тим, що саме ці два методи в сукупності дадуть змогу одночасно досягти таких основних цілей, що повинні ставитися під час реалізації екологічної стратегії сучасного підприємства (табл. 1).

Інтеграція методів ФВА та ОЖЦ за допомогою встановлення показників економіко-екологічної ефективності, аналізування кожної технологічної операції дасть змогу перш за все деталізувати екологічну стратегію корпоративного рівня управління підприємством на операційний рівень управління задля визначення конкретних функцій, цілей, напрямів діяльності для кожного продукту й процесу виробництва [7, с. 407–408].

Отримані за їх допомогою дані дадуть змогу сформувати інформаційну еколого-економічну

Таблиця 1

Роль ФВА та ОЖЦ в досягненні цілей екологічної стратегії підприємства

№	Мета екологічної стратегії	Роль ФВА	Роль ОЖЦ
1	Зниження споживання ресурсів	Виявлення резервів економії ресурсів задля зниження витрат на технологічний процес та реалізацію послуги.	Виявлення вхідних потоків підприємства задля недопущення безглузлого вилучення природних ресурсів з навколишнього середовища.
2	Зниження впливу на навколишнє природне середовище	Коригування ціни товару (послуги) на основі обліку негативного впливу, викликаного технологічним процесом виробництва.	Виявлення вихідних потоків підприємства, що здійснюють негативний вплив на довкілля та здоров'я людини задля реалізації інноваційних проектів. Досягнення й дотримання екологічного законодавства, поліпшення іміджу.
3	Поліпшення якісно-функціональних характеристик товару (послуги)	Виявлення споживчої корисності товару (послуги), вдосконалення її якісно-функціональних характеристик технологічного процесу виробництва.	Поліпшення характеристик екологічної безпеки товару (послуги), пов'язаних як із процесами виробництва, транспортування, так і з процесами споживання, утилізації.

базу, яка може становити основу розрахунку показників еколого-економічної ефективності на рівні технологічних процесів. Перспектива використання методу ФВА під час вирішення проблем підвищення ефективності стратегічного управління екологічною діяльністю підприємства та комплексне використання методу ФВА та ОЖЦ задля вирішення еколого-економічних проблем підприємства практично не розглядалися в наукових дослідженнях.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, можемо констатувати, що сучасні підходи до стратегічного екологічного управління підприємствами обумовлюють необхідність використання широкого спектру науково-методичного інструментарію. У зв'язку з цим особливе місце посідають маркетингові технології та моделі аналізу внутрішнього й зовнішнього середовища функціонування вітчизняних підприємств з імплементацією в структуру аналізу управління ними екологічної компоненти. Запропонований метод може бути основою подальших досліджень у цьому напрямі, а також може стати передумовою прийняття збалансованих стратегічних економіко-екологічних підходів та рішень на конкретному підприємстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій : монографія. Суми : Університетська книга, 2004. 214 с.
2. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник. 3-тє вид., випр. і доп. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.
3. Владимирова М.С. Формування екологічного маркетингу на підприємстві. *Young Scientist*. 2016. № 4 (31). С. 35–38.
4. Кузьминчук Н.В. Інноваційний розвиток як складова формування конкурентоспроможності промислового підприємства: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2014. Вип. 2 (43). С. 11–16.

5. Ілляшенко С.М. Маркетинг. Менеджмент. Інновації : монографія. Суми : Папірус, 2010. 621 с.
6. Микитюк П.П., Крисько Ж.Л. Інноваційний розвиток підприємства : навчальний посібник. Тернопіль : Принтер Інформ, 2015. 224 с.
7. Мартинюк О.М. Теоретичні засади формування еколого-орієнтованої стратегії підприємства: сутність та напрямки класифікації. *Економічні інновації* : зб. наук. праць. Вип. 37. Одеса, 2009. С. 404–411.

REFERENCES:

1. Ilyashenko S.M. (2004). *Upravlinnya ekolohichnymy ryzykamy innovatsiy* [Management of environmental risks of innovations]. Sumy. Universytetska knyha. 214 pp. (in Ukrainian).
2. Melnyk L.H. (2006). *Ekolohichna ekonomika* [Ecological economics]. Sumy: Universytetska knyha. 367 pp. (in Ukrainian).
3. Vladymyrov M.S. (2016). Formuvannya ekolohichnoho marketingu na pidpryyemstvi [Formation of environmental marketing at the enterprise]. *Young Scientist*. № 4 (31), 2016. P. 35–38 (in Ukrainian).
4. Kuzmynchuk N.V. (2010). Innovatsiynny rozvytok yak skladova formuvannya konkurentospromozhnosti promyslovoho pidpryyemstva: teoretychnyy aspekt [Innovative development as a component of the formation of the competitiveness of an industrial enterprise: the theoretical aspect]. *Naukovyy visnyy Uzhhorods'koho universytetu*. Seriya "Ekonomika", vyp. 2 (43). Uzhhorod. P. 11–16 (in Ukrainian).
5. Ilyashenko S.M. (2010). *Marketing. Menedzhment. Innovatsiyi* [Marketing. Management. Innovations]. Sumy: Papirus, 621 p. (in Ukrainian).
6. Mykytyuk P.P., Krysko Z.L. (2015). *Innovatsiynny rozvytok pidpryyemstva* [Innovative development of the enterprise]. Ternopil: Prynter Inform, 2015. 224 p. (in Ukrainian).
7. Martyniuk O.M. (2009). Teoretychni zasady formuvannya ekolohoorientovanoi stratehiyi pidpryyemstva: sutnist ta napryamky klasyfikatsiyi [Theoretical principles of formation of ecologically oriented strategy of enterprise: the essence and directions of classification]. *Ekonomichni innovatsiyi : zb. nauk. prats*. Odessa. Vyp. 37. P. 404–411 (in Ukrainian).

УДК 658.62.01

Стригуль Л.С.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

Мелень О.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

Побережна Н.М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

Strygul Larysa

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Economic Analysis and Accounting,
National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute” (Kharkiv, Ukraine)*

Melen Olena

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Economic Analysis and Accounting,
National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute” (Kharkiv, Ukraine)*

Poberezhna Nataliia

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Economic Analysis and Accounting,
National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute” (Kharkiv, Ukraine)*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТОНІКИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ НА ЗАСАДАХ БЕНЧМАРКІНГУ

PROBLEMS OF ARCHITECTONICS MANAGEMENT BY BUSINESS ON BENCHMARKING

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості формування архітектури організаційної структури управління на засадах бенчмаркінгу підприємств України в сучасних умовах господарювання. Необхідність розширення масштабів та підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств висуває нові завдання щодо вдосконалення якісного організаційного забезпечення стосовно формування орієнтирів стабільного довгострокового розвитку, що є можливим за наявності визначеної архітектури управління підприємством. Одним з найефективніших інструментів, що дає можливість підприємству постійно нарощувати продуктивність, підвищувати якість своєї діяльності, бути попереду конкурентів, є бенчмаркінг, який використовується як важіль, здатний зламати усталену структуру організації, що не дає поштовху до розвитку; стиль ведення бізнесу, який не приводить до стрімких проривів у виробництві, а також є орієнтиром на кращі результати інших підприємств. Актуальність бенчмаркінгу як методу вдосконалення бізнесу, способу отримання стійких конкурентних позицій на ринку, формування позитивного іміджу базується на багаторічному досвіді успішного розвитку найбільших підприємств та корпорацій у світовій економіці.

Ключові слова: бенчмаркінг, оцінювання, архітектура, управління підприємством, організаційна структура.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены особенности формирования архитектуры организационной структуры управления на основе бенчмаркинга предприятий Украины в современных условиях хозяйствования. Необходимость расширения масштабов и повышения эффективности деятельности отечественных предприятий выдвигает новые задания по совершенствованию качественного организационного обеспечения касательно формирования ориентиров стабильного долгосрочного развития, которое является возможным при наличии определенной архитектуры управления предприятием. Одним из наиболее эффективных инструментов, который позволяет предприятию постоянно наращивать производительность, повышать качество своей деятельности, быть впереди конкурентов, является бенчмаркинг, который используется как рычаг, способный сломать устоявшуюся структуру организации, которая не дает толчка к развитию; стиль ведения бизнеса, который не приводит к стремительным прорывам в производстве, а также является ориентиром на лучшие результаты других предприятий. Актуальность бенчмаркинга как метода совершенствования бизнеса, способа получения устойчивых конкурентных позиций на рынке, формирования положительного имиджа базируется на многолетнем опыте

успешного развития крупнейших предприятий и корпораций в мировой экономике.

Ключевые слова: бенчмаркинг, оценивание, архитектора, управление предприятием, организационная структура.

ANNOTATION

The article deals with the peculiarities of the formation of the architectonics of the organizational structure of management on the basis of benchmarking of Ukrainian enterprises in modern economic conditions. The purpose of this research is to substantiate the role of benchmarking in the field of professional development of management personnel and the formation of an effective organizational structure of the enterprise, determining the driving effect on increasing the competitiveness of enterprises from the use of benchmarking in the long-term strategic perspective and justification of the peculiarities of the architectural structure of the organizational management of enterprises on the basis of benchmarking, rational directions of growth of their competitor ability. For achievement of the determined purpose and tasks of the research general scientific methods were used: abstract-logical and comparative analysis; comparative analysis; statistical and factor analysis; system-structural analysis – in identifying the principles and factors that affect the state; analysis and synthesis – in the substantiation of theoretical and methodical principles of the formation of the enterprise management architectonics. The need to expand the scale and increase the efficiency of domestic enterprises is a new task of improving the quality of organizational support in the direction of forming the benchmarks of stable long-term development, which is possible in the presence of a certain architectonics of enterprise management. In order to maintain a sufficient level of competitiveness for a sustainable development level, any enterprise needs to continuously improve its characteristics. In the current conditions of galloping global competition, even a market leader cannot afford not to work on a strategy of further expansion and / or consolidation in the market. One of the most effective tools that enables an enterprise to continuously increase its productivity, improve the quality of its activities, be ahead of competitors, is benchmarking, which is used as a lever, capable of breaking the established structure of the organization that does not give rise to development, the style of doing business that does not lead to breakthroughs in production, and is a benchmark for the best results of other businesses. Thus, consideration of the problems of forming the architectonics of the organizational structure of enterprise management on the basis of benchmarking is an urgent and urgent issue. Benchmarking can become a tool for in-depth analysis and an effective means of radical change and significant prospects for the development and operation of the enterprise as a whole. The above are currently problems with the introduction of benchmarking by domestic enterprises, but they are all more external. An important part and place in the prospects for implementing the results of benchmarking is the internal unwillingness of the management personnel to change. Actuality of benchmarking as a method of business improvement, a way to get stable competitive positions in the market, the formation of a positive image is based on many years of successful development of the largest enterprises and corporations in the world economy and has great prospects for implementation in the Ukrainian business environment.

Key words: benchmarking, evaluation, architectonics, enterprise management, organizational structure.

Постановка проблеми. Необхідність розширення масштабів та підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств висуває нові завдання щодо вдосконалення якісного організаційного забезпечення стосовно формування орієнтирів стабільного довгострокового розвитку, що є можливим за наявності визначеної архітекtonіки управління підприємством на засадах новітніх методів сучасної економічної теорії та загальновідомих процесів, що застосовуються частково.

Для збереження достатнього рівня конкурентоспроможності та сталого рівня розвитку будь-якому підприємству необхідно постійно вдосконалювати всі свої характеристики. У сучасних умовах галопаючої глобальної конкуренції навіть ринковий лідер не може собі дозволити не працювати над стратегією подальшого розширення та/або закріплення на ринку. Одним з найефективніших інструментів, що дає можливість підприємству постійно нарощувати продуктивність, підвищувати якість своєї діяльності, бути попереду конкурентів, є бенчмаркінг, який використовується як важіль, здатний зламати усталену структуру організації, що не дає поштовху до розвитку; стиль ведення бізнесу, який не приводить до стрімких проривів у виробництві, а також є орієнтиром на кращі результати інших підприємств. Таким чином, розгляд проблем формування архітекtonіки організаційної структури управління підприємствами на засадах бенчмаркінгу є актуальним та нагальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах господарювання важливим кроком розвитку та підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств є розкриття перспектив розроблення методологічних засад формування архітекtonіки організаційної структури управління підприємствами на засадах бенчмаркінгу для забезпечення зростання їх конкурентоспроможності. Розвитку підходів до нових сучасних форм управління присвячено публікації широкого кола вітчизняних науковців, таких як В.Захарченко, Н. Корсікова, М. Меркулов, А. Гончарук, Ю. Днірко, Д. Дуброва, С. Клименко, І. Островська. Вагомий внесок у вивчення проблем застосування бенчмаркінгу, визначення його ролі та місця в економічних процесах зробили такі зарубіжні дослідники, як Б. Герхарт, Д.К. Пірбі, П. Райт, Д. Барн, Д. Хатчіс.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі, попри наявність численних наукових розробок, повною мірою висвітлені можливості та переваги формування архітекtonіки організаційної структури управління підприємствами на засадах бенчмаркінгу щодо забезпечення зростання їх конкурентоспроможності та сталого розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування ролі бенчмаркінгу у сфері професійного розвитку управлінських кадрів та формування ефективної організаційної структури підприємства, визначення рушійного впливу на підвищення конкурентоспроможності підприємств завдяки застосуванню бенчмаркінгу у довгостроковій стратегічній перспективі, обґрунтування особливостей формування архітекtonіки організаційної структури управління підприємствами на засадах бенчмаркінгу, визначення шляхів забезпечення раціональних напрямів зростання їх конкурентоспроможності. Для досягнення ви-

значеної мети і виконання завдань дослідження використано загальнонаукові методи, такі як абстрактно-логічний та порівняльний аналіз; порівняльний аналіз; статистичний та факторний аналіз; системно-структурний аналіз (для виявлення принципів та факторів, що впливають на стан); аналіз та синтез (для обґрунтування теоретико-методичних засад формування архітекτονіки управління підприємством).

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними завданнями сталої діяльності будь-якого підприємства в сучасних висококонкурентних умовах господарювання стає пошук нових можливостей формування та ефективного розподілу фінансових потоків, організація регулювання та стимулювання економічних і соціальних процесів новітніми сучасними методами, формування архітекτονіки управління та його розвитку відповідно до змін мети та завдань стратегії діяльності, створення ефективної системи управління з огляду на сучасний досвід господарювання провідних підприємств на засадах бенчмаркінгу.

Для окреслення ролі бенчмаркінгу та визначення рівня впливу на підвищення ефективності діяльності підприємства саме через формування архітекτονіки управління підприємством слід з'ясувати понятійно-категоріальний апарат щодо його походження та сутності, визначити економічну складову його процесних можливостей.

Поняття «бенчмаркінг» («benchmarking», англ. «bench» – «рівень», «висота» і «mark» – «позначка», «опорна відмітка», «позначка висоти», «початок відліку», «еталонне порівняння», «експертний стандарт, використовуваний як контрольна точка») вперше з'явилося у 1972 р. в Інституті стратегічного планування Кембриджу під час дослідницької діяльності консалтингової групи PIMS. Тоді був сформульований основний принцип бенчмаркінгу: «для того щоби знайти ефективне рішення у сфері конкуренції, необхідно знати кращий досвід інших підприємств, які досягли успіху в подібних умовах». Першим практичним застосуванням теорії бенчмаркінгу став проект компанії «Ксерокс» щодо порівняння якості виробленої нею продукції з успішнішими на той час японськими аналогами («Бенчмаркінг конкурентоздатності») [1, с. 279].

Бенчмаркінг на перший погляд нагадує принципи стратегічного конкурентного аналізу, хоча на практиці він більш економічно деталізований, інтуїтивно формалізований та логічно впорядкований, ніж конкурентний підхід.

За сучасного трактування бенчмаркінг – «безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що приведуть організацію до більш досконалої форми» [2, с. 1]. В табл. 1 наведено визначення поняття бенчмаркінгу провідними науковцями щодо окреслення його функціональних складових.

Таким чином, економічна сутність бенчмаркінгу передбачає, що він є технікою, методом,

механізмом або процесом, спрямованим на підвищення ефективності бізнесу та конкурентоспроможності товару. Сутність бенчмаркінгу полягає в тому, що за основу береться процес, організований набагато краще; здійснюється його аналіз, потім робиться порівняння, після якого відбувається саме покращення, проходять позитивні зрушення, що підходять для певного бізнесу, лише після чого вони впроваджуються в нього. Отже, він є змістовним, багатоскладовим, мультиваріантним та дуже перспективним напрямом розвитку.

У своєму розвитку бенчмаркінг пройшов кілька етапів:

1) інтерпретування як реінжинірингу або ретроспективного аналізу продукції;

2) бенчмаркінг конкурентоспроможності (кінець 1970-х – середина 1980-х рр.);

3) пов'язування не стільки з порівнянням своєї продукції з конкурентом, скільки з вивченням діяльності процвітаючих компаній в інших галузях економіки (з другої половини 1980-х рр.);

4) розвиток стратегічного бенчмаркінгу, який розглядається як систематичний процес оцінювання успішних стратегій підприємств-партнерів (не обов'язково конкурентів) задля вироблення вдосконалення стратегії компанії;

5) глобальний бенчмаркінг, який у майбутньому може стати інструментом обміну міжнародним досвідом з урахуванням національної культури процесів компаній. [9, с. 254]

Бенчмаркінг може проводитися як усередині підприємства, так і поза його межами, стосуватися різних аспектів діяльності, тому на практиці розрізняють різні види бенчмаркінгу.

1) Внутрішній бенчмаркінг здійснюється всередині організації, в результаті якого аналізуються та порівнюються характеристики виробничих одиниць одного й того самого підприємства, схожих за аналогічними процесами.

2) Зовнішній партнерський бенчмаркінг проводиться кількома фірмами або підприємствами, які укладають договір про проведення спільних порівняльних досліджень діяльності кожного з учасників задля надання допомоги один одному для подальшого успішного розвитку. Подібні угоди можуть укладати як різнопрофільні, так й однопрофільні підприємства, тобто підприємства-конкуренти. Проведення такого бенчмаркінгу вважається одним зі способів пом'якшення конкуренції [10, с. 141].

3) Функціональний бенчмаркінг, за якого аналізуються окремі процеси, функції, методи та технології порівняно з іншими підприємствами, які не є конкурентами [11, с. 5].

4) Загальний (міжгалузовий) бенчмаркінг передбачає порівняння компанії з непрямими конкурентами незалежно від сектору економіки щодо вибраних параметрів.

5) Асоціативний бенчмаркінг проводиться підприємствами, які об'єднані у вузькому бенчмаркінговому альянсі [1, с. 143].

6) Конкурентний бенчмаркінг передбачає порівняння діяльності конкретного підприємства, його продукції, бізнес-процесів, показників з діяльністю його прямих конкурентів, тобто підприємств, які конкурують між собою в одній галузі або на одному ринку [12, с. 598].

Вибір того чи іншого виду бенчмаркінгу підприємством визначається такими умовами, як характер завдань, які необхідно вирішити, розглянуті аспекти проблеми; доступні ресурси, час проведення бенчмаркінгу; досвід проведення бенчмаркінгу; достатність ресурсів для вжиття можливих заходів щодо підвищення ефективності [9, с. 256].

Використання бенчмаркінгу створює такі переваги, як можливість компанії виявити недоліки та проаналізувати шляхи їх усунення; можливість вивчати діяльність компаній-флагманів, переймати досвід і переосмислювати стратегічні орієнтири для того, щоби ліквідувати відставання та вийти на конкурентні позиції; продукування нових перспективних ідей у сфері виробництва та збуту; оперативне слідкування за змінами конкурентів; планування діяльності власної організації на основі аналізу діяльності конкурентів. Це є альтернативою звичайному стратегічному плануванню [13, с. 426].

Однак існує безліч проблем і перепон на шляху впровадження такого дієвого механізму підвищення ефективності діяльності сучасного вітчизняного підприємства.

Обмін досвідом в українському ринковому середовищі відбувається досить хаотично переважно через особисті зв'язки співробітників компаній, спілкування на конференціях, семінарах, виставках. Перспективи обміну рішеннями виникають також у межах неформальних

об'єднань керівників підприємств, галузевих асоціацій. Крім комунікаційних проблем, існують інші бар'єри, які перешкоджають поширенню бенчмаркінгу у вітчизняному ринковому середовищі, а саме непрозорість середовища господарювання; закритість компаній та комплекс «засекреченості»; закритий доступ до інформації, яка може бути використана для порівняння й обміну досвідом; відсутність інфраструктури бенчмаркінгу в Україні; відсутність «клубів» для пошуку партнерів із бенчмаркінгу; наявні системи фінансового обліку й оподаткування, які не дають змогу отримати реальні дані за показниками; пасивність держави в процесі фінансування бенчмаркінгових програм [13, с. 426; 14, с. 78].

Бенчмаркінг може стати інструментом глибокого аналізу та дієвим засобом докорінної зміни й значних перспектив розвитку та діяльності підприємства загалом. Вищезазначені проблеми щодо запровадження бенчмаркінгу вітчизняними підприємствами існують сьогодні, але вони мають більш зовнішній характер. Вагому роль у перспективах реалізації результатів бенчмаркінгу відіграє внутрішня неготовність управлінського персоналу підприємств до змін. Для керівного складу підприємства, які завжди працювали за старими стандартами, будь-які зміни не сприймаються зовсім або сприймаються частково, а бенчмаркінг – це щось нове та незрозуміле, отже, неприйнятне. Таким чином, проблеми впровадження ефективного бенчмаркінгу існують у трьох основних напрямках: на рівні держави; на рівні конкурентного середовища підприємств; на рівні архітекtonіки управління підприємством. На рис. 1 наведено основні проблемні рівні та складові забезпечен-

Таблиця 1

Наявні визначення бенчмаркінгу

Автор, джерело	Функціональний контекст
<i>Як процес</i>	
Вікіпедія [3]	Процес пошуку стандартного чи еталонного економічно ефективнішого підприємства-конкурента задля порівняння з власним та переймання його найкращих методів роботи. Бенчмаркінг – безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що приведуть організацію до досконалішої форми. Дієвий інструмент для визначення становища компанії порівняно з іншими, подібними за розмірами та/або сферою діяльності, організаціями.
Ю. Діденко, Т. Соболева [4, с. 108]	Процес систематичного, методичного й безперервного визначення та вивчення кращих видів діяльності, навичок і вмінь, що лежать в їх основі та використовуються в цій галузі фірмами під час їх прагнення до ідеалу.
О. Криворучко, Ю. Сукач [5, с. 81]	Процес удосконалення (безперервний пошук нових ідей, їх адаптація та використання на практиці), що передбачає розвиток у підприємства прагнення до безперервного поліпшення.
<i>Як метод</i>	
Г. Багієв, Ю. Соловйова [6, с. 57]	Метод отримання конкурентних переваг та підвищення конкурентоспроможності суб'єкта підприємництва завдяки пошуку, вивченню та адаптації до власних умов найкращих методів здійснення бізнес-процесів незалежно від сфери їх застосування, за допомогою чого задовольняються потреби ринку.
Д.К. Рігбі [7, с. 14]	Метод, який підвищує продуктивність підприємства за рахунок виявлення та впровадження кращих практик здійснення економічних операцій та продажів компаній.
<i>Як механізм</i>	
П.Л. Штутман [8, с. 11]	Механізм порівняльного аналізу ефективності роботи однієї компанії з показниками інших, успішніших, фірм. Бенчмаркінг застосовується в усіх сферах діяльності підприємства, зокрема логістиці, маркетингу, управлінні персоналом.

Рівень держави
відсутність інфраструктури бенчмаркінгу
наявні системи фінансового обліку й оподаткування
пасивність держави у процесі фінансування бенчмаркінгових програм
Рівень конкурентного середовища підприємств
закритість компаній і комплекс «засекреченості»
непрозорість середовища господарювання
відсутність здорового середовища комунікацій
Рівень архітекτονіки управління підприємством
психологічна та ресурсна неготовність до сприйняття змін
низький рівень взаємозв'язку з наукою
низький рівень професійної підготовки управлінського персоналу

Рис. 1. Проблемні складові забезпечення проведення ефективного бенчмаркінгу на підприємствах України

ня проведення ефективного бенчмаркінгу на підприємствах України.

Актуальність бенчмаркінгу як методу вдосконалення бізнесу, способу отримання стійких конкурентних позицій на ринку, формування позитивного іміджу базується на багаторічному досвіді успішного розвитку найбільших підприємств та корпорацій у світовій економіці.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити узагальнення та дійти таких висновків. Отже, бенчмаркінг є дієвим інструментом визначення становища організації порівняно з подібними.

Грамотне перейняття досвіду успішних компаній та впровадження найкращих методів роботи в практичну діяльність підприємства дадуть змогу скоротити витрати, підвищити прибуток, оптимізувати вибір стратегії діяльності, реалізувати конкурентоспроможну продукцію як на вітчизняному ринку, так і на міжнародному. Виявлено, що в процесі впровадження та реалізації бенчмаркінгу в діяльність українських підприємств виникає низка бар'єрів, основними з яких є недостатня кількість досвідчених фахівців та небажання вітчизняних підприємств розкривати власні секрети успіху, тобто видавати «комерційну таємницю». Менталітет українського підприємництва, специфіка ведення справ, управлінський стиль не дають можливість одержати необхідні показники для порівняння. Цей недолік можна усунути шляхом використання досвіду українських філій міжнародних компаній, де зарубіжний досвід більш адаптований до національних умов. На основі перейнятого досвіду в перспективі в Україні відбудуться створення й підтримка системи безупинних покращень результативності бізнесу. Українські підприємства матимуть змогу зіставити показники ефективності, визначити слабкі та сильні сторони порівняно з конкурентами на національному ринку та зі світовими лідерами. Отже, перспективою подальшого дослідження у визначеному напрямі має стати поглиблене вивчення успішної зарубіжної та вітчизняної практики бенчмаркінгу для підвищення ефективності діяльності та якості, збільшення кон-

курентоспроможності підприємства, яке прагне стати лідером у своїй сфері діяльності. Формування архітекτονіки управління підприємством має визначатися створенням та узгодженістю відповідних складових, що забезпечать існування складної системи, яка спроможна функціонувати в умовах стрімкої мінливості зовнішнього середовища й здатна забезпечити синергетичний ефект.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Захарченко В., Корсікова Н., Меркулов М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2012. 448 с.
2. Козак Н. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності компанії. *Управление компанией (до 2002 года – «Рынок капитала»)*. 2000. № 1–2. URL: <http://www.management.com.ua/ct/ct003.html> (дата звернення: 4.06.2019).
3. Бенчмаркінг. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бенчмаркінг> (дата звернення: 1.06.2019).
4. Діденко Ю., Соболева Т. Исследование концепции бенчмаркинга затрат как части методологии всеобщего менеджмента качества. *Бизнес-Информ*. 2011. № 1. С. 107–109.
5. Криворучко О., Сукач Ю. Основні положення бенчмаркінгу бізнес-процесів АТП. *Економіка транспортного комплексу*. 2012. Вип. 20. С. 78–89.
6. Багиев Г., Соловьева Ю. Поиск эффективных технологий маркетинга, предпринимательства и бизнеса. Санкт-Петербург : изд-во СПбГУЭФ, 2004. 248 с.
7. Rigby D.K. Management tools. Boston : Bain & Company Inc, 2013. P. 14–15.
8. Штутман П. Роль і місце бенчмаркінгу у сфері професійного розвитку персоналу підприємств. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. Вип. 20. Ч. I. С. 10–17. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/453/1/5.pdf> (дата звернення: 2.06.2019).
9. Гончарук А. Бенчмаркінг як метод управління ефективністю підприємства. *Труди Одеського політехнічного університету*. 2007. Вип. 1 (27). С. 253–258.
10. Коваленко О. Сутність та особливості бенчмаркінгу в антикризовому управлінні підприємством. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 3. Т. 1. С. 140–145.

11. Островська І. Бенчмаркінг як інструмент антикризового управління. *Nauka w świecie współczesnym*. Łódź, 29–31 травня 2013 р. Łódź : Wydawca : Sp. z o.o. "Diamond trading tour", 2013. 48 str.
12. Дячок І. Бенчмаркінг як інструмент вдосконалення бізнесу: суть, види та особливості проведення. *Вісник Львівського університету. Серія: Економічна*. 2010. Вип. 44. С. 595–605.
13. Клименко С., Дуброва О., Барабась Д. та ін. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2006. 527 с.
14. Лютікова М., Морозова Р., Сухарев П. Бенчмаркінг як інструмент підвищення прибутковості та конкурентоспроможності підприємства. *Руснаука*. URL: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Economics/37138.doc (дата звернення: 2.06.2019).

REFERENCES:

1. Zakharchenko V., Korsikova N., Merkulov M. Innovacijnyj menedzhment: teorija i praktyka v umovakh transformaciji ekonomiky : navch. posib. Kyjiv : Centr navchalnoji literatury, 2012. 448 s.
2. Kozak N. Benchmarking jak instrument pidvyshhennja konkurentospromozhnosti kompaniji. Upravlenje kompaniej (do 2002 ghoda – "Rynok kapytala"). 2000. № 1–2. URL: <http://www.management.com.ua/ct/ct003.html> (data zvernennja: 4.06.2019).
3. Benmmarkingh. Vikipedija: viljna encyklopedija. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Benchmarking> (data zvernennja: 1.06.2019).
4. Didenko Ju., Soboleva T. Yssledovanye koncepcy benchmarkyngha zatrat kak chasty metodologhyi vseobshhego menedzhmenta kachestva. *Byznes-Inform*. 2011. № 1. S. 107–109.
5. Kryvoruchko O., Sukach Ju. Osnovni polozhennja benchmarkingu biznes-procesiv ATP. *Ekonomika transportnogo kompleksu*. 2012. Vyp. 20. S. 78–89.
6. Baghyev Gh., Solov'eva Ju. Poysk efektyvnykh tekhnologhyj marketyngha, predprynimatelstva y byznesa. *Sant-Peterburgh : izd-vo SPbGhUЭF*, 2004. 248 s.
7. Rigby D.K. Management tools. Boston : Bain & Company Inc, 2013. P. 14–15.
8. Shtutman P. Rolj i misce benchmarkingu u sferi profesijnogo rozvytku personalu pidpryjemstv. *Naukovi praci Kirovohradsjkogho nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu. Ekonomichni nauky*. 2011. Vyp. 20. Ch. I. S. 10–17. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/453/1/5.pdf> (data zvernennja: 2.06.2019).
9. Ghoncharuk A.. Benchmarking jak metod upravlinnja efektyvnistju pidpryjemstva. *Trudy Odesskogho polytekhnicheskogho unyversyteta*. 2007. Vyp. 1 (27). S. 253–258.
10. Kovalenko O. Sutnistj ta osoblyvosti benchmarkingu v antykrizovomu upravlinni pidpryjemstvom. *Mekhanizm rehuljuvannja ekonomiky*. 2009. № 3. T. 1. S. 140–145.
11. Ostrovsjka I.P. Benchmarking jak instrument antykrizovogho upravlinnja. *Nauka w świecie współczesnym*. Łódź, 29–31 travnja 2013 r. Łódź : Wydawca: Sp. z o.o. "Diamond trading tour", 2013. 48 str.
12. Djachok I. Benchmarking jak instrument vdoskonallennja biznesu: sutj, vydy ta osoblyvosti provedennja. *Visnyk Ljvivskogho universytetu. Serija: Ekonomichna*. 2010. Vyp. 44. S. 595–605.
13. Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstva : navch. posib. / S. Klymenko, O. Dubrova, D. Barabasj ta in. Kyjiv : KNEU, 2006. 527 s.
14. Ljutikova M., Morozova R., Sukharev P. Benchmarking jak instrument pidvyshhennja prybutkovosti ta konkurentospromozhnosti pidpryjemstva. *Rusnauka*. URL: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Economics/37138.doc (data zvernennja: 2.06.2019).

УДК 336.01

Тарасенко С.А.
магістр

Бердянського державного педагогічного університету

Ладунка І.С.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри економіки, підприємництва та фінансів
Бердянського державного педагогічного університету*

Tarasenko Stanislav

Master,

Berdyansk State Pedagogical University

Ladunka Iona

Candidate of Economic Sciences,

*Senior Lecturer at Department of
Economics, Entrepreneurship and Finance,
Berdyansk State Pedagogical University*

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ ПОТОКАМИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

MANAGEMENT OF FINANCIAL FLOWS IN THE ENTERPRISE ORGANIZATION

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено теоретичні аспекти управління фінансовими потоками підприємств оптової торгівлі, головні чинники й параметри, що визначають її. Систематизовано в комплексну систему основні складові управління фінансовими потоками. Визначено взаємозв'язки між структурними елементами досліджуваної системи управління. Розглянуто сучасний напрям фінансового менеджменту, спрямований на якісне поліпшення стратегічних та оперативних фінансових рішень, заснований на концепції управління вартістю компанії. На основі дослідження зроблено висновок, що в процесі формування системи управління вартістю на кожному підприємстві фінансові менеджери (фінансова дирекція) повинні чітко визначити основні чинники, що впливають на ринкову вартість підприємства, з огляду на що вибрати ті показники, які найбільш повно їх враховують.

Ключові слова: фінанси, потоки, фінансові потоки, підприємницька діяльність.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы теоретические аспекты управления финансовыми потоками предприятий оптовой торговли, главные факторы и параметры, определяющие ее. Систематизированы в комплексную систему основные составляющие управления финансовыми потоками. Определены взаимосвязи между структурными элементами исследуемой системы управления. Рассмотрено современное направление финансового менеджмента, направленное на качественное улучшение стратегических и оперативных финансовых решений, основанное на концепции управления стоимостью компании. На основе исследования сделан вывод, что в процессе формирования системы управления стоимостью на каждом предприятии финансовые менеджеры (финансовая дирекция) должны четко определить основные факторы, влияющие на рыночную стоимость предприятия, с учетом чего выбрать те показатели, которые наиболее полно их учитывают.

Ключевые слова: финансы, потоки, финансовые потоки, предпринимательская деятельность.

ANNOTATION

The article deals with the theoretical aspects of managing financial flows of wholesale trade enterprises and the main factors and parameters which determine it. The main components of

management of financial flows are systematized into a complex system. Interrelations between structural elements of the investigated management system are determined. The modern direction of financial management, aimed at the qualitative improvement of strategic and operational financial decisions, based on the concept of cost management of the company, is considered. It is also determined that current trends in financial management as the highest goal of activity determine the growth of the value of the enterprise and the income of its owners. The evolution and essence of a number of indicators that reflect the process of formation of the value of the enterprise are revealed. On the basis of this study, it was concluded that in the process of establishing a cost management system at each enterprise, financial managers (the financial directorate) should clearly identify the main factors affecting the market value of the enterprise and taking into account those which choose the ones that take them fully into account. The urgency of the chosen topic is due to the fact that in today's conditions of world socio-economic development, information provision of the management process, which consists in collecting and processing the information necessary for the adoption of sound management decisions, became an especially important area. The governing body usually faces the task of obtaining information, processing it, as well as generating and transferring new derivative information in the form of controlling influence. Such impacts are carried out in operational and strategic aspects and are based on previously obtained data, the probability and completeness of which largely depend on the successful decision of many management tasks. Any decisions made require the processing of large amounts of information; the competence of the manager depends not only on past experience but also on the possession of sufficient information about the rapidly changing situation and the ability to use it.

Key words: finance, flows, financial flows, entrepreneurial activity.

Постановка проблеми. У соціально-економічному та політичному середовищі України відбуваються значні зміни. Вони сильно впливають на діяльність суб'єктів господарювання в умовах конкурентного середовища. Для забезпечення високого рівня комерційного посередництва з розвитком ринкової економіки, необхідно створити передумови, які б забезпечували

діяльність підприємств на прибутковій основі. Світовий досвід показує, що роль оптової торгівлі зводиться до здатності підприємств забезпечувати насичення ринків товарами, тому конкуренція між підприємствами галузі постійно зростає. З огляду на особливості оптової торгівлі важливе місце в цьому процесі має посісти орієнтація підприємств не тільки на потенціал отримання поточних прибутків, але й на ефективність процесів фінансового управління. Це сприятиме прийняттю раціональних управлінських рішень суб'єктами управління та розвитку їх бізнесу. Оскільки лівова частка операцій досліджуваних підприємств охоплена операціями логістики та реалізацією продукції, що постійно супроводжується фінансовими потоками, то важливе місце в системі управління має посісти система управління фінансовими потоками підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях науковців останнім часом все більше уваги приділяється питанням управління фінансовими потоками підприємств. Серед них варто відзначити праці таких учених, як Г. Азаренков, А. Бабенко, М. Бердар, Г. Баранець, О. Єрмошкіна, Н. Небаба, Л. Петіна, А. Хренова. Однак треба наголосити на тому, що роботи, в яких розглядається саме аспект управління фінансовими потоками підприємства, містять лише частковий опис відповідних характеристик і не дають повну характеристику системи управління фінансовими потоками. Так, Г. Баранець управління фінансовими потоками зводить до вирішення завдання управління запасами та вибору інструментів розрахунку (вексель), а Л. Яструбецька – до оптимізації обсягу ліквідних коштів та формування страхового залишку. Більш комплексні підходи представлені в роботах А. Бабенко, яка визначає цілі, задачі, принципи та функції управління фінансовими потоками підприємства, та Г. Ковальчук, яка представила модель управління фінансовими потоками.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, питання узагальнення найбільш повної характеристики самої системи управління фінансовими потоками як складової комплексної системи управління підприємством потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сутності та особливостей управління фінансовими потоками підприємств у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. За системно-потокowego підходу управління фінансовими потоками підприємства слід розглядати як безперервне функціонування складної багаторівневої динамічної впорядкованої системи, діяльність якої спрямована на формування, обслуговування, розподіл та рух таких фінансових потоків, які б забезпечували стале збільшення ринкової вартості підприємства як об'єкта інвестування [2, с. 24].

Система управління фінансовими потоками підприємства має розглядатись як складна, відкрита, динамічна система. Для найбільш ефективного виконання функцій цієї системи необхідне забезпечення інформацією. Для збирання, оброблення та систематизації великого обсягу різноманітної інформації фінансового характеру необхідно впровадити та використати сучасні технології, які впливають на ефективність виробництва та процесу прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Під час вибору інструментів управління фінансовими потоками необхідно враховувати низку чинників впливу, які наведені в табл. 1.

Таблиця 1
Чинники впливу на управління фінансовими потоками підприємства

Чинники впливу	Інструменти впливу
Нормативно-правові	Фінансове забезпечення
Економічні	Складові кошторисів доходів та витрат
Інформаційні	Страховання від ризиків
Суспільні	Довгострокове та короткострокове планування

Головною метою системи управління фінансовими потоками є розгляд діяльності оптових компаній через потік фінансових ресурсів та наслідки процесу, що відображає належний рівень рентабельності та ліквідності, механізм оптимізації витрат, мінімізацію комерційних ризиків, ефективність управління капіталом підприємства тощо. Наукові дослідження показали нагальну необхідність удосконалення системи фінансового менеджменту підприємств оптової торгівлі. Це передбачає формування структурних елементів системи, а саме цілей, мети й завдань, принципів, функцій, визначення об'єкта й суб'єкта, форм, методів, засобів та механізмів управління. Під час визначення структури, зв'язків та елементів системи фінансового менеджменту необхідно покладатися на те, що управління фінансовими потоками підприємства слід розглядати як безперервне функціонування складної багаторівневої, динамічної, впорядкованої системи [1, с. 72].

Оскільки бізнес-структури оптової торгівлі з позицій контролю є об'єктом, що включає безліч різних підсистем, серед яких існує велика кількість різноманітних зв'язків, вони належать до складних, багаторівневих та динамічно впорядкованих систем, а дослідження здійснюються на основі комплексного системного аналізу. Умови функціонування системи управління фінансовими потоками такі:

1) система управління є мобільною, оскільки головний об'єкт – фінансові потоки – динамічний, функціонує в часі та просторі, а в процесі переходу від однієї площини до іншої вони можуть бути змінені за формою, а властивості можуть виникати поза системою й під час руху, щоби проникнути в неї;

2) необхідно сформулювати єдину основу для формулювання класифікаційних ознак елементів системи та їхнього відношення до об'єкта системи управління, а саме фінансових потоків підприємств та їхнього руху, що виникають в результаті різноманітних відносин між ними, суб'єктами системи;

3) всі елементи системи управління є відносно самостійними, однак вони взаємопов'язані тісними зв'язками, які забезпечують особливості побудови структури системи, а також порядок та механізми взаємодії її елементів;

4) взаємозв'язки між об'єктом та елементами системи забезпечуються через функціонування механізмів роботи й створюють умови для побудови єдиної інтегрованої системи управління.

Основною метою функціонування системи управління фінансовими потоками підприємств є підвищення інтенсивності та балансу потоків фінансових потоків, максимізації їх ефективності; забезпечення адекватного рівня фінансових ресурсів підприємств, оптимізація їх кількісного та вартісного складу, що, зрештою, дасть змогу досягти максимального фінансово-економічного результату.

Система управління фінансовими потоками описує сукупність основних параметрів (властивості об'єкта системи та властивості інтегрованої системи). Створення умов, які сприяють ефективності системи управління фінансовими потоками для оптовиків, передбачає визначення основних положень та ключових особливостей системи управління.

Багатогранний характер системи управління фінансовими потоками визначається її суб'єктами. В окремих роботах визначено лише один суб'єкт, а саме фінансову службу, склад і кількість якої залежать від розміру, організаційної структури підприємства, кількості угод, напрямів та видів діяльності. Однак не варто обмежуватися фінансовою послугою в такій складній та багаторівневій системі управління. Ця система управління характеризується дво-, а іноді й багатосторонніми відносинами, які визначають кількість суб'єктів, тобто зацікавлених осіб, які впливають на рух потоків і, як правило, відображають різні аспекти фінансових потоків (вхідний або вихідний).

Внутрішня інформація для управління потоками підприємств торгівлі включає результати фінансово-господарської діяльності, до яких входять такі об'ємні показники, як товарообіг, торговельний дохід, прибуток від реалізації, витрати обігу, та показники ефективності, зокрема рентабельність, ресурсовіддача, швидкість оборотності капіталу й ресурсів [4, с. 74].

Для побудови ефективної інформаційної системи необхідно структурувати інформаційні потоки та їх середовище. Стратегічні цілі торговельної компанії, логістичні потреби, розміщення запасів, потреби постачання та майбутні прогнози формують інформаційний потік планування та координації. В оптовій торгівлі

постачання підтримує безперервні поставки товарів для продажу. Діяльність постачальника (закупівельника) координує рішення, пов'язані з умовами постачання, обсягом операцій, можливістю довгострокових контрактів. Прогнозування визначає параметри майбутньої діяльності на основі минулих та поточних показників, а також планових стандартів.

Структурування механізмів управління фінансовими потоками на мікро- та макrorівнях дає змогу визначити напрямок руху потоків, що супроводжується рухом фінансових, трудових, товарних та інформаційних ресурсів у зазначеному процесі. Ці механізми, як на макро-, так і на мікрорівнях, створюють передумови для управління об'єктом досліджуваної системи; сприяють формуванню адекватних конкурентних умов для розподілу фінансових потоків як багаторівневої системи, орієнтованої на максимізацію прибутку, за умови мінімізації ризиків підприємства. В результаті перерозподілу формуються фінансові потоки самих підприємств, зокрема прибуток, доходи від реалізації, амортизація, та зовнішні фінансові потоки, зокрема страхові виплати, податки, погашення кредитів та інших короткострокових і довгострокових зобов'язань.

Таким чином, вплив цих механізмів на багатосторонні аспекти діяльності підприємств оптової торгівлі можна оцінити за допомогою набору критеріїв (кількісних та якісних) ефективності управління фінансовими потоками. Зазначені критерії повинні відповідати таким властивостям:

- сприяти кількісному оцінюванню досягнення цілей та завдань системи фінансового управління;
- бути науково обґрунтованими та визначеними на підставі основних концепцій управління;
- мати можливість порівняння результатів управління фінансовими потоками з витратами, пов'язаними з цим процесом;
- забезпечити перспективне порівняння значень показників для окремих підприємств з галузевими показниками ефективності управління фінансовими потоками.

Зазначені вимоги до критеріїв дають можливість всебічно визначити коло питань, пов'язаних з ефективністю управління фінансовими потоками підприємства. Таким чином, кількісні критерії визначають обсяг наявних фінансових потоків підприємства, які відображаються через матеріальну основу функціонування системи. Якісна характеристика повинна відображати напрямок та канали руху потоків, основу, на якій формуються ці потоки, й інструменти, за допомогою яких планується використання фінансових потоків. Основні положення, що визначають конкурентну позицію на ринку оптових компаній, залежать від потоку фінансових операцій та визначають їх обсяги, швидкість, напрями, джерела та регулярність. Ці параметри визначають наявність достатньої кількості фінансових ресурсів, що фактично ві-

дображає фінансові потоки та механізми, що полегшують їх формування [3, с. 4].

Саме це дає змогу сформувати тісні взаємозв'язки між контрагентами на ринках, які супроводжуються потоками фінансових транзакцій. Конкурентне середовище вимагає від суб'єктів системи управління усталеної системи відносин, що виникають серед усіх її елементів. Ці відносини впливають на процес прийняття управлінських рішень, ефективність системи та формування майбутніх відносин, які забезпечують безперервність системи для досягнення поточних та стратегічних цілей. Щільність зв'язків та їх виникнення залежать від мінливості внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства.

Комплексне управління фінансовими потоками вимагає вибору принципів, на основі яких система управління набуває своєї форми й дає змогу досягти поставленої мети. Вони служать методологічною основою будь-якої діяльності.

У ринкових умовах традиційно виділяють такі групи методів, як адміністративні, фінансово-економічні та соціально-психологічні. Низка факторів впливає на вибір необхідних інструментів та методів управління фінансовими потоками. До них, зокрема, належать фаза управління, параметри потоку, на які спрямована дія, сфера застосування інструментів.

Інтегрований підхід до управління фінансовими та матеріальними потоками, а також інформаційними ресурсами має ще одну особливість: використання інструментів та методів управління має бути спрямоване на зміну характеристик найбільшої кількості потоків ресурсів.

Низка інструментів дає змогу контролювати рух матеріалів за рахунок впливу фінансових потоків. Це, зокрема, методи ціноутворення та формування витрат, які використовуються під час розрахунку можливих витрат на залучення ресурсів та визначення ціни кінцевого продукту. Їх використання дає змогу співвідносити такі параметри, як вартість кінцевого продукту для споживачів, вартість створення товарів або послуг, бажані фінансові показники підприємств.

Складність таких методів, як ціноутворення, полягає у врахуванні гетерогенних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та залученні додаткових інструментів для управління потоками. При цьому орієнтуються на стратегію діяльності підприємства на ринку, враховують такі чинники, як рівень технологій, платоспроможний попит, податкові пільги, структура та конкурентність ринкового середовища.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що основним аспектом

конкурентних переваг оптових компаній є розроблення якісно нової інтегрованої системи фінансового управління. Її мета полягає у забезпеченні безперервності потоку фінансових транзакцій та взаємозв'язку інтеграційних структур системи й підрозділів підприємства в процесі управління. Це дасть змогу на практиці (переважно за рахунок використання найбільш розвинених та перевірених технологій комплексного підходу) розглянути можливість використання нових або модернізованих інструментів для оптимізації управління фінансовими потоками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабенко А. Система управління фінансовими потоками промислового підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук ; Національна академія наук України, Інститут економіки промисловості. Донецьк, 2016. 20 с.
2. Ермошкіна О. Вдосконалення системи управління фінансовими потоками промислових підприємств. Київ, 2018. 124 с.
3. Ермошкіна О. Управління фінансовими потоками промислових підприємств: сутнісно-потоківий підхід, Київ. 2019. 132 с.
4. Петіна Л. Структура та управління фінансовими потоками аграрних підприємств регіону. Київ, 2011. 221 с.
5. Хрінова А. Необхідність застосування логістичного підходу до управління фінансовими потоками. URL: http://rusnauka.com/18_DNI_2010/Economics/68865.doc.htm (дата звернення: 10.06.2019).
6. Хлевицька Т. Інформаційне забезпечення логістичного управління грошовими потоками торгівельних підприємств. URL: http://bv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_3/24.pdf (дата звернення: 10.06.2019).

REFERENCES:

1. Babenko A. System of management of financial flows of an industrial enterprise: author's abstract. dis can econ sciences National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Industrial Economics. Donetsk, 2016. 20 p.
2. Yermoshkina O. Improving the management of financial flows of industrial enterprises. Kyiv, 2018. 124 p.
3. Yermoshkina O. Management of Financial Flows of Industrial Enterprises: An Essential-Stream Approach, Kyiv. 2019. 132 p.
4. Petina L. Structure and management of financial flows of agrarian enterprises of the region. Kyiv, 2011. 221 p.
5. Hrinova A. The need to apply a logistic approach to managing financial flows [Electronic resource] / A. Hrinova. – Access mode: http://rusnauka.com/18_DNI_2010/Economics/68865.doc.htm (application date: 10/06/2019).
6. Hlebitskaya T. Information support of logistic management of cash flows of trading enterprises [Electronic mode] / T. Hlebitskaya. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_3/24.pdf (application date: 10/06/2019).

УДК 658.62:637.56

Тернова А.С.*кандидат технічних наук, доцент
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету***Ternova Alla***Candidate of Sciences (Technical), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Commodity, Expertise and Commercial Activities
Vinnitsia Trade and Economic Institute of
Kyiv National Trade and Economic University*

ПОЗИЦІЮВАННЯ ПРОДУКЦІЇ ТОВ «БРІЗ-Т» ЯК ОДИН З ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

POSITIONING OF PRODUCTS BY BRIZ-T LLC AS ONE OF THE STAGES OF THE FORMATION OF THE COMMODITY POLICY OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У статті оцінено конкурентоспроможність рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)», які присутні на ринку Вінницького регіону. Визначено основні показники продукції (органолептичні; готовність до вживання; термін зберігання; якість упакування; реклама та просування продукції). Для визначення одиничних показників конкурентоспроможності продукції за споживчими параметрами розраховано коефіцієнти вагомості. Для оцінювання споживчих показників використано метод фокус-груп. Побудовано матрицю позиціонування досліджуваних рибних пресервів по 7 підприємствах за двома параметрами, а саме ціною та смаковими перевагами. В результаті позиціонування виявлено позицію, яку займає вказана продукція на ринку за цими показниками. Встановлено, що для покупця більш привабливим є співвідношення «високі смакові переваги пресервів – низька ціна».

Ключові слова: рибні пресерви, конкурентоспроможність, смакові переваги, товарна політика, позиціонування.

АННОТАЦИЯ

В статье оценена конкурентоспособность рыбных пресервов «Сельдь в масле со специями (филе-кусочки)», которые присутствуют на рынке Винницкого региона. Определены основные показатели продукции (органолептические; готовность к употреблению; срок хранения; качество упаковки; реклама и продвижение продукции). Для определения единичных показателей конкурентоспособности продукции по потребительским параметрам рассчитаны коэффициенты весомости. Для оценивания потребительских показателей использован метод фокус-групп. Построена матрица позиционирования исследуемых рыбных пресервов по 7 предприятиям по двум параметрам, а именно цене и вкусовым преимуществам. В результате позиционирования обнаружена позиция, которую занимает указанная продукция на рынке по этим показателям. Установлено, что для покупателя более предпочтительным является соотношение «высокие вкусовые преимущества пресервов – низкая цена».

Ключевые слова: рыбные пресервы, конкурентоспособность, вкусовые предпочтения, товарная политика, позиционирование.

ANNOTATION

The article assesses the competitiveness of fish preserves "Herring in oil with spices (fillet-slices)", which are present on the market of Vinnytsia region. As the main ones, five indicators were adopted, which, in turn, were divided into several evaluable features: organoleptic parameters – appearance, consistency, smell, taste; readiness for use – the need for additional thermal or other treatment, lagging bones, decay; term of storage – the term of stor-

age until the opening of the can, the shelf life after opening the can, the possibility and convenience of storage in the can after opening; the quality of packaging – the used packaging, the need for additional devices for opening the bank, the proposal of different volumes of packaging, the aesthetics of the label, the information content of the label, the presence of bar code; advertising and promotion of products – measures for advertising products, the availability of a table of orders, delivery at retail outlets, information content of the web page. To determine individual indicators of product competitiveness by consumer parameters, weighting factors are calculated. The method of focus groups was used to assess consumer indicators. For each of the 7 manufacturers, individual and group indicators for economic and consumer parameters and an integral indicator of competitiveness are calculated. The matrix of positioning of investigated fish preserves in 7 enterprises was constructed in two parameters – price and taste merits. As a result of positioning, the position taken by the indicated products on the market according to the indicators is revealed. It is established that for the buyer more attractive is the ratio "high taste preferences of preserves – low price". In assessing the competitiveness of products by the above methodology, manufacturers have the opportunity to quickly identify indicators, the impact on which they can strengthen their market positions, crowd out competitors and conquer the buyer. The results of the assessment of the competitiveness of the products allow us to determine the place of fish products of each producer in the market, the objectives of the enterprise for subsequent periods, planned indicators and formulate a well-founded commodity policy.

Key words: fish preserves, competitiveness, taste preferences, commodity policy, positioning.

Постановка проблеми. Поняття «товар» і «товаровиробник» у світовій економіці тісно взаємопов'язані. Якісний товар створює сприятливий імідж виробника, внаслідок чого торгова марка фірми стає запорукою успішного просування товару на ринку. Отже, від того, наскільки правильно й ефективно здійснюється товарна політика підприємства, залежать ступінь його стійкості на ринку та рівень фінансового процвітання в майбутньому.

Сьогодні в умовах жорсткої конкуренції саме властивості та характеристики товару визначають напрям ринкової та всієї виробничої політики підприємства. Всі заходи, пов'язані з товаром, тобто його створення, виробництво й удосконалення, реалізація на ринках, сервісне

та передпродажне обслуговування, розроблення рекламних заходів, а також зняття товару з виробництва, безсумнівно, посідають центральне місце в усій діяльності товаровиробника та є складовими його товарної політики.

В умовах ринкової економіки підвищується роль товарної політики, що обумовлене загостренням конкурентної боротьби за ринки збуту товарів; підвищенням уваги споживачів до якості товарів, їх марки (бренду), обслуговування, упаковки; збільшенням темпу зростання появи нових товарів і товарів-замінників; підвищенням ролі реклами, стимулювання збуту, паблік рилейшнз.

У зв'язку з цим розгляд основних аспектів формування маркетингової товарної політики підприємств має великий теоретичний та практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Товарна політика привертає увагу вчених фундаментальних та прикладних наук. Існують різні підходи до товарної політики як у зарубіжній літературі, так і у вітчизняній. Сучасна теорія товарної політики базується на результатах досліджень таких авторів, як М. Портер, Г. Хардінг, П. Уолтон, Ф. Котлер, А. Дайан, А.М. Романов, Г.Л. Багієв, П.С. Зав'ялов. Розроблені ними методики детально розглядають атрибути товару, формування пропозиції, яка відповідає потребам чи бажанням потенційних споживачів, та конкурентні переваги, товарну політику, яку пов'язують із заходами з ефективного управління асортиментною політикою на підприємстві. Дослідженнями сутності поняття «маркетингова товарна політика» займаються багато вітчизняних науковців, зокрема А.В. Войчак, В.Я. Кардаш, Н.Б. Ткаченко, С.С. Гаркавенко, Г.О. Холодний, Л.В. Балабанова, Є.В. Крикавський, В. Руделіус, О.М. Азарян, А.О. Старостіна. Питання формування системи ефективного управління товарним портфелем та розроблення маркетингової товарної політики не є новим для економічної науки загалом. Окремі питання формування товарної політики підприємства розглядаються в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема в дослідженнях Г. Асселя, С.С. Гаркавенко, Е. Діхтля, Ф. Котлера, В.Я. Кардаша, А.М. Романова, І.В. Заблудської, Л.С. Лаврентьевої, С.Ю. Хамініч, О.М. Бєленова, К.В. Одінцової, Н.С. Кубишиної.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи праці зарубіжних та вітчизняних робіт з проблем товарної політики, можемо констатувати відсутність єдиного механізму її розроблення, а також те, що більшість авторів ототожнює маркетингову товарну політику з визначенням та підтриманням оптимальної структури продукції, що виробляється для досягнення цілей підприємства. При цьому питання формування товарної політики виробничих підприємств харчової промисловості, факторів, що впливають на

нього, а також його основних проблем вивчені недостатньо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в оцінюванні конкурентоспроможності рибних пресервів, які присутні на ринку Вінницького регіону, та побудові матриці їх позиціонування як одного з етапів формування товарної політики підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування товарної політики в рамках підприємства передбачає певну послідовність робіт, зокрема аналіз тенденцій розвитку ринку; виявлення загроз та можливостей, які перешкоджають чи сприяють досягненню мети підприємства; визначення потреб ринку, які це підприємство зможе задовольнити найкращим способом; сегментація ринку та позиціонування продукції підприємства в кожному виділеному сегменті; розроблення способів задоволення потреб ринку, зокрема на основі використання сучасних концепцій управління.

ТОВ «Бріз-Т» є одним з лідерів на ринку пресервів у м. Вінниці. Нині підприємство випускає більше 250 найменувань рибної продукції, з яких 80 складають пресерви.

Останніми роками відзначається стійкий споживчий інтерес до пресервів, тобто продукту, що не вимагає додаткового оброблення в домашніх умовах та продається у зручній разовій упаковці. Споживачі називають одним зі значущих факторів їх зростаючої популярності можливість економити час, який необхідний для приготування їжі. Проте, як показали результати проведеного опитування, такий продукт, як пресерви, добре відомий лише 8% респондентів, 81% учасників опитування не змогли відповісти на питання про різницю між пресервами та консервами, 11% респондентів взагалі не знають, що таке пресерви.

Цей ринок насичується також продукцією таких регіональних виробників, як СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»), м. Вінниця; «КОЗЯТИНСЬКА РАЙСПОЖИВСПІЛКА», м. Козятин, Вінницька обл.; СТ «МОРСЬКИЙ ЗАМОК», м. Бар, Барський район, Вінницька обл.; ТОВ «ВАЙФ», смт. Брацлав, Немирівський район, Вінницька обл.; ТОВ «ЮРЕКС-В», м. Вінниця, ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»), м. Хмільник Вінницької області.

Дослідження показали, що більшість вітчизняних виробничих підприємств, зокрема ТОВ «Бріз-Т», під час формування обґрунтованої товарної політики не здійснює вказаних вище кроків, зокрема позиціонування.

Позиціонування товару – це забезпечення його конкурентоспроможного стану на ринку та у свідомості споживачів. Його мета полягає в тому, щоби допомогти покупцю виділити товар серед аналогів та віддати йому перевагу. З огляду на це позиціонування товару пов'язане із сегментуванням та визначенням цільових ринків, а також з виявленням ринкової ніші й вимог споживачів до нових товарів. Його зна-

чення полягає у тому, що за проведеними результатами підприємство, маючи технологічні, фінансові та кадрові можливості, з урахуванням попиту може приступати до виробництва нової продукції. На підставі позиціонування товару також виявляються можливості проникнення в певний сегмент ринку, вжиття конкретних маркетингових заходів, репозиціонування товару за іншими критеріями, вибору іншого сегменту ринку. Існує декілька підходів (критеріїв) до позиціонування товару, зокрема позиціонування за товарними атрибутами; за ціною та якістю; за використанням та застосуванням; за групами споживачів; за віднесенням товарів до відповідних класів; за основними конкурентами.

В умовах переходу від ринку виробника до ринку споживача великого значення набуває формування переваги (сильної позиції) певної продукції у свідомості цільової аудиторії. Цьому мусить передувати визначення фактичних потреб споживачів, попиту в конкретних сегментах ринку. Аналіз потреб створює можливість для подальшого позиціонування товару шляхом використання будь-якого з можливих підходів (критеріїв), таких як специфічні властивості; спосіб застосування; кінцевий споживач; товар-конкурент; елементи маркетингового комплексу (наприклад, дизайн упаковки, її розмір, колір).

Крім того, позиціонування продукції є одним з прийомів аналізу її конкурентоспроможності, а забезпечення якості та конкурентоспроможності товару, як відомо, – це одне з принципових завдань, яке зумовлює формування обґрунтованої товарної політики.

В структурі реалізації ТОВ «Бріз-Т» пресерви мають найбільшу частку. Нині їх асортимент представлений переважно пресервами з риб родини оселедцевих у різноманітних судах та заливках. Це пояснюється насамперед вітчизняними традиціями споживання, а також нижчою ціною порівняно з пресервами з інших видів риб. У зв'язку з цим на основі методики, яку пропонує О.Ю. Ворожбит [1], було проведено оцінювання конкурентоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)», які присутні на ринку Вінницького регіону.

Для порівняльного аналізу вибрано 7 підприємств, які випускають цей вид продукції:

- ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»), с. Петрівське Київської області (СУ);
- ТОВ «ЄВРОФІШ», м. Житомир (ЄФ);
- СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»), м. Вінниця (ТР);
- ТОВ «Бріз-Т», м. Вінниця (БР);
- СТ «Морський замок», м. Бар Вінницької області (МЗ);
- ТОВ «ВАЙФ», смт. Брацлав Вінницької області (В);
- ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»), м. Хмільник Вінницької області (СМ).

Під час розрахунку було прийнято відпускні ціни (без податку на додану вартість) конкурентів-виробників. Ціни були перераховані на 1 кілограм продукції таким чином: ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок») – 110,07 грн.; СТ «Морський замок» – 165,46 грн.; ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря») – 190,18 грн.; ТОВ «Бріз-Т» – 137,95 грн.; ТОВ «ВАЙФ» – 233,03 грн.; СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial») – 146,45 грн.; ТОВ «ЄВРОФІШ» – 154,62 грн.

В результаті проведених розрахунків було сформовано таблицю для порівняння одиничних показників конкурентоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» за ціною (табл. 1).

Наведені результати свідчать про те, що за ціною більш конкурентною є продукція ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»), бо цінові одиничні показники стосовно всіх інших виробників менші одиниці. Найнижчий коефіцієнт конкурентоспроможності – 0,48 – отриманий стосовно ціни ТОВ «ВАЙФ», тобто відпускна ціна ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок») на рибні пресерви «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» нижче більш ніж на половину ціни підприємства ТОВ «ВАЙФ».

Найвища відпускна ціна була встановлена ТОВ «ВАЙФ», тому у цього підприємства коефіцієнт конкурентоспроможності щодо ціни стосовно всіх інших виробників є більшим 1.

Проведені розрахунки показника конкурентоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» за ціною дають змогу зробити висновок про те, що ціни на рибну продукцію у вказаних досліджуваних виробників коливаються у досить великому діапазоні. Ті підприємства, у яких показник кон-

Таблиця 1

**Одиничні економічні показники конкурентоспроможності рибних пресервів
«Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)»**

Виробник	МЗ	ЄФ	ТР	СМ	В	СУ	БР
СТ «Морський замок»	1,00	1,07	1,13	0,87	0,71	1,49	1,20
ТОВ «ЄВРОФІШ»	0,93	1,00	1,06	0,82	0,66	1,38	1,13
СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»)	0,90	0,96	1,00	0,78	0,63	1,33	1,07
ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»)	1,18	1,23	1,32	1,00	0,82	1,73	1,38
ТОВ «ВАЙФ»	1,45	1,54	1,62	1,22	1,00	2,13	1,72
ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»)	0,69	0,73	0,77	0,59	0,48	1,00	0,82
ТОВ «Бріз-Т»	0,85	0,88	0,93	0,73	0,58	1,25	1,00

Джерело: розраховано автором

курентоспроможності за ціною низький, повинні визначити та вжити низку заходів стосовно оптимізації та зниження рівня витрат, що дасть змогу привести ціни на продукцію до відповідних цін конкурентів.

Для розрахунку одиничних споживчих показників конкурентоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» було визначено низку порівнюваних параметрів. Як основні було прийнято п'ять показників, які були розбиті на декілька оцінюваних ознак таким чином:

- 1) органолептичні показники
 - зовнішній вигляд;
 - консистенція;
 - запах;
 - смак;
- 2) готовність до вживання:
 - необхідність додаткової термічної чи іншого оброблення;
 - відставання від кісток;
 - знешкурення;
- 3) термін зберігання:
 - термін зберігання до відкривання банки;
 - термін зберігання після відкривання банки;
 - можливість та зручність зберігання в банці після відкривання;
- 4) якість упакування:
 - застосовуване упакування;

- необхідність додаткових пристосувань для відкривання банки;
- пропозиція різних обсягів розфасовки;
- естетичність оформлення етикетки;
- інформаційний зміст етикетки;
- наявність штрихового коду;

- 5) реклама та просування продукції:
 - заходи стосовно реклами продукції;
 - наявність столу замовлень;
 - доставка в торгові точки;
 - інформаційний зміст web-сторінки.

Для розуміння вагомості кожного з параметрів визначено значущість різних складових споживчих властивостей рибних пресервів. У результаті цього було передбачено коефіцієнти вагомості для визначення одиничних показників конкурентоспроможності продукції, що досліджується, за споживчими параметрами (табл. 2).

Для оцінювання споживчих показників використано метод фокус-груп, отже, сформовано 3 групи по 5 осіб.

Далі визначалася середньозважена оцінка з урахуванням коефіцієнтів вагомості, наведених у табл. 2.

На наступному етапі розраховувались одиничні та групові показники конкурентоспроможності досліджуваної продукції.

Результати середньозваженого оцінювання одиничних споживчих показників конкурен-

Таблиця 2

Коефіцієнти вагомості споживчих параметрів

№	Назва параметру	Коефіцієнт вагомості
1	<i>Органолептичні параметри</i>	0,35
	Зовнішній вигляд	0,11
	Консистенція	0,06
	Запах	0,06
	Смак	0,12
2	<i>Готовність до вживання</i>	0,18
	Необхідність додаткового оброблення	0,03
	Відставання від кісток	0,08
	Знешкурення	0,07
3	<i>Термін зберігання</i>	0,10
	Термін зберігання до відкривання банки	0,02
	Термін зберігання після відкривання банки	0,03
	Можливість і зручність зберігання в банці після відкривання	0,05
4	<i>Якість упакування</i>	0,22
	Естетичність упакування	0,06
	Необхідність додаткових пристосувань для відкривання банки	0,03
	Пропозиція різних обсягів розфасовки	0,04
	Естетичність оформлення етикетки	0,04
	Інформаційний зміст етикетки	0,04
5	Наявність штрихового коду	0,01
	<i>Реклама та просування продукції</i>	0,15
	Заходи стосовно реклами продукції	0,06
	Наявність столу замовлень	0,01
	Доставка в торгові точки	0,05
	Наявність сторінки в Інтернеті	0,02
Всього	Інформаційний зміст web-сторінки	0,01
		1,00

Джерело: розраховано автором

тоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» розрахунків наведені в табл. 3.

Груповий показник конкурентоспроможності рибних пресервів за ціною був розрахований як середнє арифметичне одиничних показників по всіх виробниках, які аналізуються.

В результаті проведених обчислень отримані такі групові економічні показники конкурентоспроможності (табл. 4).

На основі проведеного аналізу вказані виробники були поділені на такі три групи: виробники, які встановлюють нижчі ціни, ніж у конкурентів (по цих підприємствах груповий показник по економічних показниках був ниж-

че 1); виробники, які встановлюють ціни на рівні середніх ринкових (по цій групі показник конкурентоспроможності по економічних показниках був близько 1); виробники, які встановлюють вищі ціни на цей вид продукції, ніж у конкурентів та середні ринкові).

Результати обчислень групового показника конкурентоспроможності за споживчими показниками наведені в табл. 5.

Наведені дані показують, що найвищим був бал конкурентоспроможності за споживчими показниками у СТ «Морський замок», а саме 4,85 бали з 5 можливих. Потрібно відзначити, що цей виробник набрав майже по всіх оцінюваних показниках найбільшу кількість балів.

Таблиця 3

Середньозважена оцінка одиничних споживчих показників конкурентоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)»

Виробник	Показники конкурентоспроможності за споживчими параметрами				
	органолептичні показники	готовність до вживання	термін зберігання	якість упакування	реклама та просування
СТ «Морський замок»	5,00	5,00	4,92	4,47	4,68
ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»)	4,89	5,00	4,57	4,70	3,98
ТОВ «Бріз-Т»	4,87	5,00	5,00	4,33	2,88
ТОВ «ВАЙФ»	4,88	2,82	5,00	4,65	4,54
ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»)	3,84	5,00	5,00	4,30	3,14
ТОВ «ЄВРОФІШ»	4,56	0,59	5,00	4,79	4,68
СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»)	4,80	0,62	5,00	4,33	4,68
Середній	4,69	3,43	4,93	4,51	4,08

Джерело: розраховано автором

Таблиця 4

Групові показники конкурентоспроможності за ціною рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)»

Виробник	Груповий економічний показник
ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»)	0,73
ТОВ «Бріз-Т»	0,89
СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»)	0,95
ТОВ «ЄВРОФІШ»	1,00
СТ «Морський замок»	1,07
ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»)	1,24
ТОВ «ВАЙФ»	1,53

Джерело: розраховано автором

Таблиця 5

Групові споживні показники конкурентоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)»

Виробник	Груповий показник
СТ «Морський замок»	4,85
ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»)	4,63
ТОВ «Бріз-Т»	4,42
ТОВ «ВАЙФ»	4,38
ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»)	4,26
ТОВ «ЄВРОФІШ»	3,92
СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»)	3,89
Середній	4,34

Джерело: розраховано автором

Показник «якість упакування» у СТ «Морський замок» отримав середній рівень оцінки через відсутність штрихового коду на упакуванні та необхідність застосування консервного ножа для відкривання банки.

Найменший бал мав СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»), а саме 3,89. На цей результат вплинув низький бал за оцінкою показника «готовність до вживання». Продукція вказаного виробника у процесі оброблення не відстає від кісток та не знешкурюється. Потрібно відзначити, що оцінка за всіма іншими показниками була близькою до середньої.

Щоб отримати комплексну оцінку конкурентоспроможності досліджуваних рибних пресервів у розрізі розглянутих виробників, розраховано інтегральний показник конкурентоспроможності.

В результаті проведених обчислень по кожному виробнику отримано інтегральні показники конкурентоспроможності рибних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)». Групові показники за економічними й споживчими параметрами та інтегральний показник наведені в табл. 6.

Для кожного показника визначено місце, що посідає відповідний виробник. Найвищим інтегральним показником конкурентоспроможності (6,34) володіло ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»). Цей виробник має також найкращий груповий показник конкурентоспроможності по ціні. За груповим показником по споживчих параметрах він поступається на 0,21 одиницю підприємству СТ «Морський замок» (отримав найвищий бал по цій групі показників).

Отож, маючи найнижчі ціни та досить високу якість, рибні пресерви «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)», вироблені ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»), найбільш конкурентоспроможні.

Друге місце за рівнем інтегрального показника (4,97) посідає ТОВ «Бріз-Т». Цей виробник встановлює невисоку відпускну ціну (його груповий показник конкурентоспроможності за ціною займає другу позицію після ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»). Проте за споживчими параметрами пресерви ТОВ «Бріз-Т» отримали тільки третю позицію, поступаючись підприємствам СТ «Морський замок» та ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»).

Досить хорошу позицію займає СТ «Морський замок», яке має третій за величиною інтегральний показник конкурентоспроможності, а саме 4,53. При цьому за споживчими параметрами продукції підприємство є лідером. Ціна на продукцію цим виробником встановлюється на рівні середніх ринкових цін.

Середнє (четверте) місце із семи виробників, що аналізувалися, посідало підприємство СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»), адже його інтегральний показник становив 4,09. Це підприємство, маючи низькі споживні показники (6 місце, отже, 3,89 одиниць), робить спроби компенсувати обсяги продажу за рахунок встановлення нижчих цін (3 місце за величиною групового показника за ціною, а саме 0,95 одиниць).

Інтегральний коефіцієнт конкурентоспроможності по досліджуваних рибних пресервах у ТОВ «ЄВРОФІШ» досить низький, а саме

Таблиця 6

**Показники конкурентоспроможності рибних пресервів
«Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)»**

Виробник	Груповий економічний показник	Груповий споживчий показник	Інтегральний показник КС
ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»)	0,73	4,63	6,34
ТОВ «Бріз-Т»	0,89	4,42	4,97
СТ «Морський замок»	1,07	4,85	4,53
СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»)	0,95	3,89	4,09
ТОВ «ЄВРОФІШ»	1,00	3,92	3,92
ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»)	1,24	4,26	3,44
ТОВ «ВАЙФ»	1,53	4,38	2,86

Джерело: розраховано автором

Таблиця 7

Вихідні дані для матриці «ціна – смак»

Ціна, бали	Смак, бали							
	1	2	3	4	5	6	7	8
		5,0	3,9	4,9	3,3	4,7	5,0	5,0
	3,6	МЗ						
	3,9		ЄФ					
	4,1			ТР				
	3,6				СМ			
	1,6					В		
	4,9						СУ	
	4,6							БР

Джерело: розраховано автором

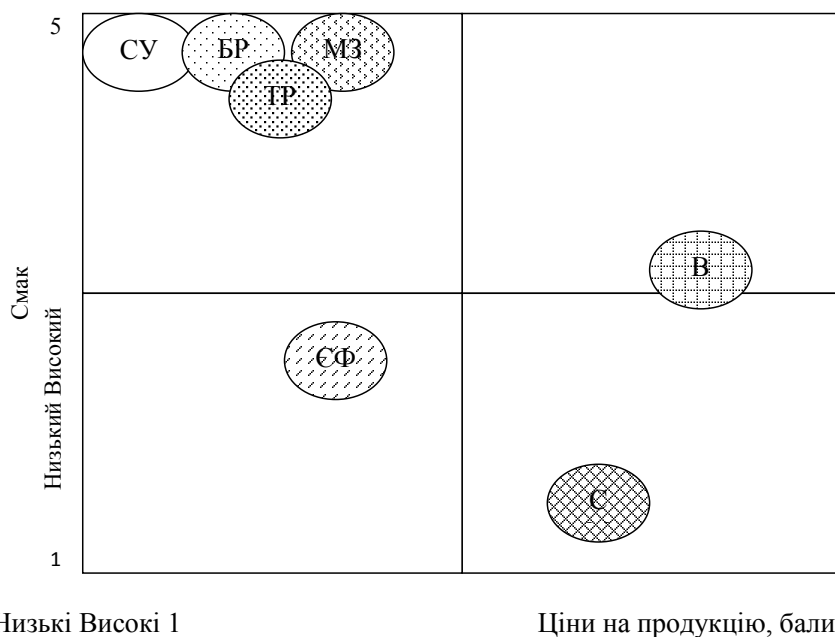

Рис. 1. Матриця позиціонування рибуних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» за показниками «ціна – смак»

Позначення: БР – ТОВ «Бріз-Т»; СУ – ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»); ТР – СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»); МЗ – СТ «Морський замок»; В – ТОВ «ВАЙФ»; ЄФ – ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря»); С – ТОВ «ЄВРОФІШ».

Джерело: побудовано автором

3,92. Ця ситуація склалася через низькі споживні властивості (значення групового коефіцієнта становить 3,92). Ціну на свою продукцію це підприємство встановлює на рівні середньої ринкової (груповий показник за ціною дорівнює 1).

У ФОП Бублик П.О. (ТМ «Скарби моря») низький інтегральний показник (3,44 одиниці) був отриманий за рахунок того, що ним встановлюються ціни, вищі за середні ринкові на аналогічну продукцію, а споживні властивості не є кращими. За органолептичними параметрами рибуні пресерви цього виробника мають найнижчу оцінку.

Найнижче значення інтегрального коефіцієнта має ТОВ «ВАЙФ», а саме 2,86. Потрібно відзначити, що цьому виробнику слід змінити політику ціноутворення, оскільки відпускні ціни на його продукцію перевищують відпускні ціни ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок») практично в два рази. Саме це вплинуло на те, що інтегральний коефіцієнт найнижчий. Споживні властивості рибуних пресервів цього виробника перебувають на середньому рівні (значення групового показника становить 4,26).

Розрахунок показників конкурентоспроможності рибуних пресервів – це тільки один з етапів оцінювання її рівня. Щоб ефективно управляти конкурентоспроможністю продукції, потрібно провести аналіз отриманих результатів за допомогою позиціонування, що було зроблено на наступному етапі.

Нами побудована матриця позиціонування рибуних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» по 7 підприємствах, які аналізувались вище. Для її побудови вибрано два параметри, а саме ціну й смакові переваги рибуних пресервів. Вихідна таблиця для позиціонування рибуних пресервів представлена нижче (табл. 7).

Після оброблення даних була побудована матриця позиціонування рибуних пресервів «Оселедець в олії зі спеціями (філе-шматочки)» за показниками «ціна – смакові переваги» (рис. 1).

В результаті позиціонування рибуних пресервів, випущених виробниками, які проаналізовані вище, виявлена позиція, яку займає вказана продукція на ринку за цими показниками. Для покупця більш привабливим є співвідношення «високі смакові переваги пресервів – низька ціна», тобто верхній лівий кут матриці.

В цей квадрант потрапила продукція таких чотирьох виробників, як ПП «Санта Україна» (ТМ «Морячок»); ТОВ «Бріз-Т»; СПД Андрусенко Л.М. (ТМ «Trial»); СТ «Морський замок». Верхній правий кут – це квадрант матриці «високі смакові переваги – висока ціна». В нього явно не потрапив жоден виробник. Це співвідношення не є привабливим для покупців, бо на ринку достатньо запропонованих рибуних пресервів з високим рівнем смакових переваг за нижчої ціни. Якщо б рибуні пресерви потрапили в цей квадрант матриці, це було б сигналом виробнику про потребу вжиття заходів стосовно зниження ціни.

Наступний квадрант (нижній лівий кут матриці) для рибних пресервів має вкрай непривабливе співвідношення «низький смак – низькі ціни», бо населення з низькими доходами буде вибирати інші види продукції з аналогічними цінами (м'ясо, соя тощо). Населення із середніми та високими доходами не буде здійснювати повторні купівлі досліджуваної продукції. Підприємству, продукція якого потрапила у цей квадрант (ТОВ «ЄВРОФІШ»), слід намітити вжиття заходів стосовно покращення смакових переваг (застосовувати інші способи оброблення; підвищувати кваліфікацію технологів тощо).

У четвертий квадрант матриці (сюди потрапило ФОП Бублик П.О., ТМ «Скарби моря») потрапляють або новачки, або виробники-авантюристи, які встановлюють високі ціни на продукцію, що має сумнівні смакові достоїнства.

Отже, під час оцінювання конкурентоспроможності продукції за наведеною методикою у виробників є можливість оперативно виявляти показники, вплив на які дає змогу укріпити їх ринкові позиції, витіснити конкурентів та завоювати покупця. Окрім того, за результатами оцінювання конкурентоспроможності продукції можна визначити місце рибних товарів кожного виробника на ринку, цілі підприємства на наступні періоди, планові показники та формувати план заходів.

Висновки. Таким чином, рибні пресерви, які займають у реалізації ТОВ «Бріз-Т» найбільшу частку, підприємство позиціонує як такі, що володіють високими смаковими якостями та невисокою ціною, перебуваючи в одному ряду з відомою в Україні ТМ «Морячок» (ПП «Санта Україна) та на регіональному ринку – ТМ “Trial” (СПД Андрусенко Л.М.).

Під час формування своєї товарної політики підприємству потрібно продовжувати роботу над оновленням та розширенням асортименту продукції цієї групи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ворожбит О.Ю. Принципы и методика оценки конкурентоспособности рыбной продукции. *Дальневосточный регион – рыбное хозяйство*. 2008. № 3 (12). С. 4–18. URL: <https://fishnews.ru/mag/articles/6482> (дата звернення: 05.06.2019).

REFERENCES:

1. Vorozhbit O.Yu. (2008). Printsipy i metodika otsenki konkurentosposobnosti ryibnoy produktsii. [Principles and methods for assessing the competitiveness of fish products]. *Dal'nevostochnyy region – ryibnoe hozyaystvo*. [Far Eastern Region – Fisheries], vol. 12, no. 3, pp. 4–18. Available at: <https://fishnews.ru/mag/articles/6482> (accessed: 05.06.2019).

УДК 658

Щербань О.Д.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету***Невдачина О.І.***старший викладач кафедри фінансів і кредиту
Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету***Shcherban Olena***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance and Credit
Kharkiv Institute of Finance, Kiev National Trade and Economic University***Nevdachyna Olga***Senior Lecturer of the Department of Finance and Credit
Kharkiv Institute of Finance, Kiev National Trade and Economic University*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

THEORETICAL ASPECTS OF DEFINITION OF NATURE AND STRUCTURE OF THE CAPITAL OF AN ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У статті визначено сутність капіталу підприємства та його структуру. Аналіз формування та ефективності використання капіталу є однією з найважливіших складових фінансового аналізу та виступає головним джерелом фінансування діяльності підприємства. Визначено, що капітал підприємства – це сукупність грошових, матеріальних і нематеріальних активів підприємства, які мобілізовані з різних джерел і беруть участь в операційних та інвестиційних процесах з метою отримання доходу та максимізації ринкової вартості активів підприємства. Структура капіталу визначає співвідношення джерел позичкового і власного фінансування, яка прийнята в підприємстві для реалізації її ринкової стратегії. Вона залежить від чинників виробничого, економічного і організаційного характеру. Структура капіталу підприємства формується за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел, що обумовлюється особливостями фінансового розвитку самого підприємства.

Ключові слова: капітал, структура, ефективне використання, власні ресурси, позикові кошти, оптимізація, фінансовий результат.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена сущность капитала предприятия и его структура. Анализ формирования и эффективности использования капитала является одной из наиболее важных составляющих финансового анализа и выступает главным источником финансирования деятельности предприятия. Определено, что капитал предприятия – это совокупность денежных, материальных и нематериальных активов предприятия, мобилизованных из разных источников и берут участие в операционных и инвестиционных процессах с целью получения дохода и максимизации рыночной стоимости активов предприятия. Структура капитала определяет соотношение источников заемного и собственного финансирования, которая принята на предприятии для реализации своей рыночной стратегии. Она зависит от факторов производственного, экономического и организационного характера. Структура капитала предприятия формируется за счет внешних и внутренних источников, определяется структурой самого предприятия.

Ключевые слова: капитал, структура, эффективное использование, собственные ресурсы, заемные средства, оптимизация, финансовый результат.

ANNOTATION

This article defines the nature of the capital of an enterprise and its structure. The ratio between own and borrowed capital, its growth rate are the most important characteristics of the financial condition of an enterprise because these indicators show the attractiveness of an enterprise or investment project that indicates the relevance of this study. In the course of the research, methods of collecting and generalizing information in the study of theoretical aspects of work, methods of analysis and comparison are used. The methods of collecting and generalizing information in the study of theoretical aspects of work, methods of analysis and comparison are used in this research. The analysis of the formation and efficiency of capital utilization today is one of the most important components of financial analysis and it serves as the main source of funding for an enterprise. The capital is one of the most commonly used economic categories in the conceptual apparatus of financial science. There is no single point of view regarding the content and economic interpretation of the capital. Due to the fact that this category like any economic phenomenon has different forms of manifestation. Therefore, the capital of an enterprise is a collection of monetary, tangible and intangible assets of an economic entity that are mobilized from various sources and involved in operational and investment processes in order to generate income and/or maximize the market value of the assets of an enterprise. Capital structure is a special logical concept introduced in modern financial analysis to indicate the ratio of sources of borrowing and own financing adopted in the enterprise to implement its market strategy; it depends on the factors of production, economic and organizational nature. The capital structure of an enterprise is formed by internal and external sources, which is conditioned by the peculiarities of the financial development of the enterprise itself and the financial market of the country. Capital structure is the ratio of own, borrowed and attracted resources in tangible and intangible forms, which is formed by an enterprise in the course of its financial and economic activity for its subsequent financing. The need for resources is their monetary equivalent to create and to maintain a production and technical base of an enterprise, a sufficient stock of revolving productive assets and funds of circulation at the initial stage of an enterprise's activities and with its further development.

Key words: capital, structure, efficient use, own resources, borrowed funds, optimization, financial result.

Постановка проблеми. Однією з головних цілей управління фінансами підприємства є підвищення ринкової вартості підприємства, яке полягає в тому, щоб нарощувати або власний капітал підприємства, або позикову його частину. Проблема у виборі співвідношення між власним і позиковим капіталом приваблива тим, що збільшуючи до певної межі величину позикових коштів можна підвищити вартість всього капіталу в цілому, а також підвищити рентабельність власних коштів. Величина власного капіталу і темпи його зростання, фінансовий важіль у структурі капіталу та платоспроможність є найважливішими характеристиками фінансового стану підприємства, оскільки за цими показниками зазвичай роблять висновки про інвестиційну привабливість підприємства або інвестиційного проекту. Тому тема дослідження є важливою і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проводячи аналіз публікацій з теми «Теоретичні аспекти визначення сутності та структури капіталу підприємства», слід відзначити значне збільшення їх кількості останніми роками, що підтверджує актуальність вибраної для дослідження теми. Дослідженню проблематики капіталу підприємства присвятили свої роботи такі вчені, а саме П.А. Стецюк [1], І.Т. Балабанов [2]; О.Г. Біла [3]; І.О. Бланк [4]; К. Макконелл, С. Брю [5]; Дж. Нітзан [6]; Р. Брейлі [7]; І. Шумпетер [8]; І. Фішер [9]; К. Маркс [10]; Д.Е. Пономарьов [11]; М.А. Дем'яненко [12]; Н.О. Байстрюченко [13], В.В. Концева [14],

Е.Ф. Югас [15].

Постановка завдання. Визначення сутності капіталу для висвітлення змісту даної економічної категорії, розкриття структури капіталу в процесі функціонування підприємства протягом усього його життєвого циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий стан підприємства в сучасних умовах є важливим показником його діяльності та відображає всю інформацію про те чи інше підприємство, що функціонує. Аналіз формування та ефективності використання капіталу на сьогодні є однією з найважливіших складових фінансового аналізу, та виступає головним джерелом фінансування діяльності підприємства. На основі результатів такого аналізу керівництво підприємства має змогу зробити низку висновків щодо діяльності підприємства та прийняти рішення щодо ефективності та рентабельності окремих видів господарської діяльності, прибутковості видів продукції.

Капітал – одна з найбільш уживаних економічних категорій у понятійному апараті фінансової науки. Єдиної точки зору щодо змісту та економічної інтерпретації капіталу не існує. Це зумовлено тим, що, як і будь-яке економічне явище, ця категорія має різні форми прояву. Крім того, кожен науковець адаптує зміст використовуваних термінів до вирішення завдань власного дослідження для того, щоб найповніше розкрити досліджувану проблему [1, с. 129]. В досліджуваних роботах, як правило, виділяють функціональні особливості капіталу, його речовинні ознаки, вплив на

Таблиця 1

Характеристика підходів до визначення поняття «капітал підприємства»

Автор	Визначення
Балабанов І.Т. [2]	Частина фінансових ресурсів, які пущені в обіг; доходи, що вони приносять ресурси від обігу.
Біла О.Г. [3]	Сукупні грошові ресурси, що використовуються на підприємстві; авансований у господарську діяльність капітал власний, позичений і залучений у сукупності.
Бланк І.О. [4]	Загальна вартість засобів в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах; засоби, інвестовані у формування активів підприємства.
Макконелл К., Брю С. [5]	Ресурси, створені в результаті процесу виробництва та використовуються для виробництва товарів і послуг; товари, які безпосередньо не задовольняють потреби людини: інвестиції, засоби виробництва.
Нітзан Дж., Біклер Ш. [6]	Така сукупність кількісно вираженого фінансового фонду та фізичних засобів, які характеризуються певними якостями, що направлена на одержання доходу.
Брейлі Р., Майерс С. [7]	Сукупність фінансових інструментів, випущених у вільний обіг та підкріплених реальними активами, що здатні приносити дохід
Шумпетер Й. [8]	Капітал виступає економічним ресурсом – «купівельною силою» – для залучення необхідних засобів виробництва, з метою забезпечення науково-технічного прогресу суспільства
Фішер І. [9]	Дисконтований дохід від капіталовкладення, що формується незалежно від сфери його діяльності
Маркс К. [10]	Самозростаюча вартість, що приносить додаткову вартість; такі виробничі відносини, які формуються при капіталістичному виробництві, за яких капіталіст експлуатує та монополює привласнює неоплачену працю найманих робітників

Виходячи з цього, капітал підприємства – це сукупність грошових, матеріальних і нематеріальних активів господарюючого суб'єкта, які мобілізовані з різних джерел і що беруть участь в операційних та інвестиційних процесах з метою отримання доходу та/або максимізації ринкової вартості активів підприємства.

формування фінансово-економічних результатів діяльності підприємства. На практиці дослідженню теоретичних особливостей формування та функціонування капіталу підприємства приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних авторів.

Порівняльна характеристика тлумачень поняття «капітал» авторами приведена в табл. 1.

Розглянувши трактування капіталу підприємства різними ученими, виділені декілька підходів. Одні автори під капіталом підприємства мають на увазі всю власність, що знаходиться в його розпорядженні, сформовану як за рахунок власних, так і за рахунок позичкових засобів. Деякі автори при визначенні капіталу підприємства виключають короткострокові зобов'язання, залишаючи в його складі тільки активи, сформовані за рахунок власного капіталу і довгострокових фінансових зобов'язань. Третій підхід до визначення суми капіталу за-

снований на виключенні із загальної валюти балансу тільки товарного кредиту, що надається постачальниками [11].

Проведене дослідження поняття дозволяє стверджувати, що капітал підприємства – категорія неоднозначна і аналіз її виключно з фінансової точки зору, та особливостей отримання доходу неприйнятно. Будучи змінною величиною вона постійно знаходиться в русі в часі і в просторі, проявляючи всі ознаки не тільки економічного, але і, значною мірою, соціально-економічного феномена.

Аналізуючи наведені визначення, можна зазначити, що капітал – це всі фінансово-економічні ресурси суб'єкта господарювання, втілені в його майно, яке використовується для розширеного відтворення з метою отримання прибутку. У процесі здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства капітал використовують як інвестиційний та виробничий

Рис. 1. Переваги та недоліки використання власного і позикового капіталу [14, с. 71]

ресурс і при цьому він виступає носієм аналітичної інформації з метою управління підприємством на основі кругообігу капіталу.

Процес формування капіталу підприємства вимагає дотримання наступних принципів: врахування перспектив розвитку підприємства; забезпечення відповідності між обсягом залученого капіталу та обсягами активів підприємства; забезпечення оптимальної структури капіталу; мінімізації витрат при формуванні капіталу з різних джерел; забезпечення високоефективного використання капіталу в процесі функціонування [12].

Структура капіталу – спеціальне логічне поняття, введене в сучасний фінансовий аналіз для позначення співвідношення джерел позичкового і власного фінансування, яка прийнята в підприємства для реалізації її ринкової стратегії. Сьогодні цей термін часто замінюють поняттям «фінансовий важіль», і цей вираз увійшов до лексики не випадково. Важіль – інструмент, що полегшує або примножує ефект затрачених зусиль. Залучення позичкового фінансування повинне працювати на стратегічні задачі власника. У контексті фінансування термін «фінансовий важіль» посилає нас до регулярної практики фінансування довгострокового розвитку за рахунок позичкових засобів заради досягнення інтересів власника, а точніше, заради зростання ринкової вартості активів підприємства [13, с. 22].

При виборі схем формування структури капіталу дуже важливо враховувати переваги та недоліки обраних джерел фінансування (рис. 1).

Склад і структура капіталу підприємства залежить від чинників виробничого, економічного і організаційного характеру. У таких фондомістких видах діяльності, як виробництво машин переважаючим елементом капіталу є амортизаційні відрахування. У легкій промисловості і торгівлі значна частка належить заробленому прибутку. Разом з тим, одне підприємство на різних етапах діяльності має в своєму розпорядженні різний склад і структуру капіталу. Наприклад, на етапі становлення воно фінансується за рахунок власних або позичкових засобів, а у міру його подальшого розвитку з'являється зароблений власний капітал у вигляді прибутку. Кінцева структура капіталу підприємства визначається шляхом аналізу міри впливу окремих джерел додаткового капіталу на той, що функціонує спочатку і зміни в ньому співвідношення власної і позичкової складової.

Таким чином, структура капіталу підприємства формується за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, що обумовлюється як особливостями фінансового розвитку власне самого підприємства, так і фінансового ринку країни. Структура капіталу, як правило, визначає аспекти не лише фінансової, операційної та інвестиційної діяльності. Вона в першу чергу впливає на результати його діяльності: коефі-

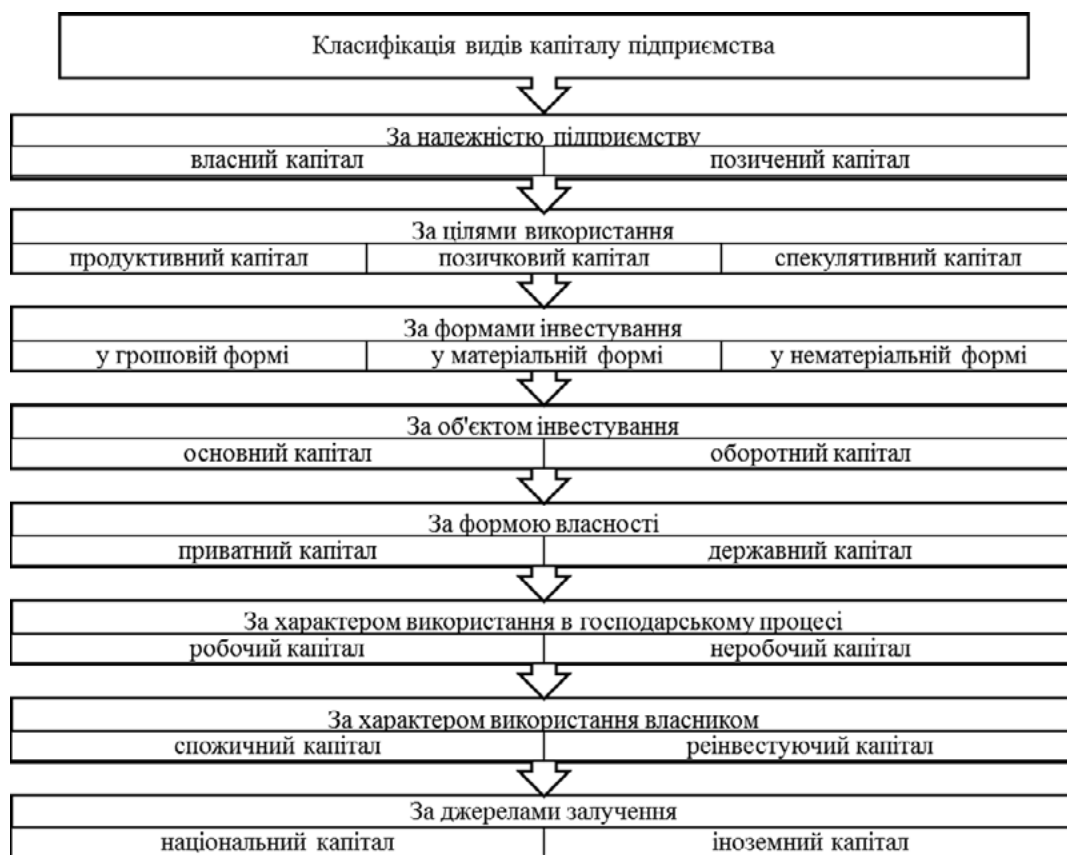

Рис. 2. Класифікація видів капіталу підприємства [15, с. 66]

цієнти рентабельності активів і власного капіталу, визначає систему коефіцієнтів фінансової стійкості та платоспроможності та ін.

Таким чином, структура капіталу це співвідношення власних, позикових і залучених ресурсів у матеріальній та нематеріальній формах, яке формується підприємством у процесі своєї фінансово-господарської діяльності для здійснення її наступного фінансування. Прийнято виділяти дві основні схеми формування структури капіталу підприємства:

1) змішане фінансування, при якому капітал формується за рахунок власних і позикових коштів, що залучаються в різних пропорціях;

2) повне самофінансування, при якому капітал формується за рахунок лише власних коштів та резервів [11].

Таким чином, підприємство, що використовує лише власний капітал, має найвищий рівень фінансової стійкості, але така політика обмежує темпи розвитку підприємства, а також не використовує фінансові можливості приросту прибутку на вкладений капітал. Слід зазначити, що в певних ситуаціях керівництво підприємства вимушене використати позичковий капітал. Причина полягає в обмеженості власних джерел фінансування – неможливості нульових дивідендів, неможливості або нераціональності розміщення додаткової емісії акцій. Таким чином, позичковий капітал привабливий своєю відносною дешевизною, але його залучення обмежене зростанням ризику власників власного капіталу [13, с. 74].

Під поняттям «капітал підприємства» розуміють різноманітні його види, які характеризуються в наш час декількома десятками термінів. Усе це потребує необхідної систематизації використовуваних термінів. Така систематизація, здійснена за найбільш важливими класифікаційними ознаками (рис. 2).

Капітал підприємства характеризується не тільки своєю багатоаспектною сутністю, але й багатоманітністю образів, в яких він виступає.

Основними характеристиками, що визначають особливості застосування категорії «капітал», виходячи безпосередньо із практичної площини, є: капітал виступає як об'єкт економічного управління; капітал є накопиченою цінністю; капітал є виробничим ресурсом, тобто фактором виробництва; капітал виступає інвестиційним ресурсом; капітал є об'єктом власності та розпорядження; капітал є носієм фактору ліквідності; капітал є носієм фактору ризику; капітал виступає як об'єкт надання тимчасових переваг; капітал є об'єктом купівлі-продажу; капітал виступає джерелом доходу [4, с. 12-21].

Основною метою формування капіталу є задоволення потреби в придбанні необхідних активів і оптимізації його структури з позиції забезпечення умов ефективного його вико-

ристання. Потреба в ресурсах являє собою їх грошовий еквівалент для створення і підтримки виробничо-технічної бази підприємства, достатнього запасу оборотних виробничих фондів і фондів обігу на початковій стадії діяльності підприємства і при подальшому його розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Проблема формування та ефективного використання капіталу підприємства припускає рішення питань про обсяг потреби, його склад і структуру, джерела додаткового капіталу, кінцевої структури капіталу підприємства, а також про фінансовий результат діяльності підприємства. Запропоноване визначення сутності капіталу відображає зміст даної економічної категорії й орієнтоване на розкриття структури капіталу в процесі функціонування підприємства протягом усього його життєвого циклу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стецюк П.А. Економічна сутність фінансових ресурсів. *Фінанси України*. 2007. №1. С. 129–143.
2. Балабанов И.Т. Финансовый менеджмент. Как управлять капиталом? Москва : Финансы и статистика. 1995. 384 с.
3. Біла О.Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств. *Фінанси України*. 2010. № 4. С. 112–119.
4. Бланк И.А. Управление формированием капитала. Київ : «Ника-Центр». 2008. 510 с.
5. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: В 2 т., пер. с англ., 13-е изд.: Учеб. Т. 1. Москва, 2001: ил., табл., граф. 974 с.
6. Nitzan, Jonathan Capital as power: a study of order and creorder. 438 p. cm.
7. Brealey R.A. Principles of Corporate Finance, 10-th edition. 2011. 969 p.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры) М.осква : Прогресс. 1982. 158 с.
9. I. Fisher. What is capital? The economic journal, Cambridge, vol. VI, 1996. 509 p.
10. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: Том 1, книга 1. Процесс производства капитала. Раздел II. Глава IV. Превращение денег в капитал. Москва : «Политиздат». 1983. 737 с.
11. Пономарьов Д.Е. Капітал підприємства: сутність та аналіз формування і використання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 5. С. 53–58.
12. Дем'яненко М.Я. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств України: теорія і практика : Монографія. Київ : ННЦ ІАЕ. 2010. 190 с.
13. Байстрюченко Н.О. Вплив динаміки структури капіталу на фінансово-економічні результати діяльності підприємства: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Суми : СумДУ. 2010. 212 с.
14. Концева В.В. Фінансові аспекти управління структурою капіталу в сучасних умовах. *Вісник Чернігівського державного технічного університету*. 2014. № 2 (74). С. 69–74.
15. Югас Е.Ф. Економічна сутність та види капіталу підприємств. *Вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 2 (43). С. 63–67.

REFERENCES:

1. Stecjuk P.A. (2007). Ekonomichna sutnistj finansovykh resursiv. [Economic essence of financial resources]. Finance of Ukraine, no. 1, pp. 129–143.
2. Balabanov Y.T. (1995). Fynansovij menedzhment. Kak upravljatj kapytalom? [Financial mechanism. How to manage capital?]. Moskva : Finansy i statistika, p. 384.
3. Bila O.Gh. (2010). Finansove planuvannja i finansova stabilnistj pidpryjemstv [Financial planning and financial stability of the enterprise]. Finance of Ukraine, no. 4, pp. 112–119.
4. Blank Y.A. (2008). Upravlenye formirovanyem kapytala [Capital formation management]. Kyiv : «Nyka-Centr», 510 p.
5. Makkonell K.R., Brju S.L. (2001). Ekonomyks: pryncypy, problemy y polytyka [Economics: principles, problems and politics]. V 2 t., per. s anghl., 13-e yzd. : Ucheb. T. 1, 974 p.
6. Nitzan, Jonathan Capital as power: a study or order and creorder. 438 p. cm.
7. Brealey R.A. Principles of Corporate Finance, 10-th edition. 2011. 969 p.
8. Shumpeter J. (1982). Teoryja ekonomycheskogho razvytyja (Yssledovanye predprynymateljskoj prybyly, kapytala, procenta y cykla konjunktury) [The theory of economic development (Investigation of entrepreneurial profit, capital, percent and number of conjuncture)]. Moskva : roghress, 158 p.
9. I. Fisher. What is capital? The economic journal, Cambridge, vol. VI, 1996. 509 p.
10. Marks K. (1983). Kapytal. Krytyka polytycheskoj ekonomyy: Tom 1, Knygha 1. Process proyzvodstva kapytala [Criticism of political economy. The process of capital production] Razdel II. Ghlava IV. Prevrashhenye denegh v kapytal [Transformation of money into capital]. Moskva : «Polytyzdat», 737 p.
11. Ponomarjov D.E. (2016). Kapital pidpryjemstva: sutnistj ta analiz formuvannja i vykorystannja [Enterprise Capital: Essence and Analysis of Formation and Use]. Investments: practice and experience, no 5, pp. 53–58.
12. Dem'janenko M.Ja. (2010). Finansovi resursy siljskoghospodarsjkykh pidpryjemstv Ukrajiny: teorija i praktyka : monoghrafija [Financial resources of Ukrainian agricultural enterprises: theory and practice]. Kyiv : NNC IAE, 190 p.
13. Bajstrjuchenko N.O. (2010). Vplyv dynamiky struktury kapitalu na finansovo-ekonomichni rezuljtaty dijalnosti pidpryjemstva. [Influence of dynamics of capital structure on financial and economic results of enterprise activity]. Dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata ekonomichnykh nauk. Sumy : SumDU, 212 p.
14. Konceva V.V. (2014). Finansovi aspekty upravlinnja strukturoju kapitalu v suchasnykh umovakh. [Financial aspects of capital structure management in modern conditions]. Bulletin of Chernihiv State Technical University, no. 2(74), pp. 69–74.
15. Jughas E.F. (2014). Ekonomichna sutnistj ta vydy kapitalu pidpryjemstv. [Economic nature and types of enterprise capital]. Visnyk Uzhgorod University, vol. 2(43), pp. 63–67.

СЕКЦІЯ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.6

Боднарук І.Л.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри геодезії та землеустрою
Інституту архітектури, будівництва та енергетики
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

Bodnaruk Iryna
Candidate of Economic Science,
Associate Professor of Department Geodesy and Land Management,
Institute of Architecture, Construction and Power Engineering,
Ivano-Frankivsk national technical university of oil and gas

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НОВОГО СЕГМЕНТА НА РИНКУ НЕРУХОМОСТІ – СМАРТ-КВАРТИРИ

FEATURES OF DEVELOPMENT OF A NEW SEGMENT ON THE REAL ESTATE MARKET – SMART APARTMENTS

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню становлення та особливостям розвитку ринку житлової нерухомості на прикладі нового тренду – смарт-квартири. Ринок житла тісно інтегрований у всі сфери економічного та соціального життя суспільства і відіграє особливу роль у сучасній економіці. Задоволення потреби у житлі є одним із найбільш пріоритетних для кожної людини, а рівень її забезпеченості є показником ефективної житлової політики держави. Ураховуючи значення та роль розвитку ринку нерухомості та його активізацію, він може стати базисом для зростання економіки України у цілому. Саме тому необхідно розпочати з вивчення та впровадження нових інструментів реалізації інвестиційно-фінансового потенціалу населення, що буде сприяти будівництву соціального та доступного житла для населення, і все це може вирішити функціонування нового сегмента на ринку нерухомості – смарт-квартири, що є досить актуальним. Смарт-квартири є абсолютно новим інструментом житлової політики. Поки що це новинка на ринку нерухомості, й інтерес до неї зростає з кожним днем, тому важливо пояснити сутність та особливості формування цього сегмента нерухомості, що передусім ураховує потреби та платоспроможність населення.

Ключові слова: нерухомість, смарт-квартира, ринок нерухомості, сегмент, розвиток.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию становления и особенностям развития рынка жилищной недвижимости на примере нового тренда – смарт-квартиры. Рынок жилья тесно интегрирован во все области экономической и социальной жизни общества и играет особую роль в современной экономике. Удовлетворение потребности в жилье является одним из наиболее приоритетных для каждого человека, а уровень ее обеспеченности является показателем эффективной жилищной политики государства. Учитывая значение и роль развития рынка недвижимости и его активизацию, он может стать базисом для роста экономики Украины в целом. Именно поэтому необходимо начать с изучения и внедрения новых инструментов реализации инвестиционно-финансового потенциала населения, которые будут способствовать строительству социального и доступного жилья для населения, и все это

может решить функционирование нового сегмента на рынке недвижимости – смарт-квартиры, являющего достаточно актуальным. Смарт-квартиры являются абсолютно новым инструментом жилищной политики. Пока еще это новинка на рынке недвижимости, и интерес к ней растет с каждым днем, потому важно объяснить сущность и особенности формирования этого сегмента недвижимости, которая в первую очередь учитывает потребности и платежеспособность населения.

Ключевые слова: недвижимость, смарт-квартира, рынок недвижимости, сегмент, развитие.

ANNOTATION

The article probes becoming and features of market of development of the real estate. A basic example is a new trend smart-apartments. The market of the real estate is computer-integrated in all spheres of economic and social life of society. He plays the special role in a modern economy. Requirement in habitation is one of most priority for everybody. A level of material well-being of population habitation is the index of effective housing political in the state. Taking into account value and market of the real estate development and its activation, can become a base for renewal and development of economy of Ukraine on the whole. For this reason, it is necessary to begin with a study and introduction of new instruments of realization investment-financial to potential of population. It will be also instrumental in building of social and accessible habitation for a population. And all of it can decide the market of smart-apartments which are actual enough presently. Today considerable part of population of Ukraine does not have the apartment. People must not financial possibilities improve the condition of dwelling. But ob'em of state facilities which select on market development habitations insignificant. They do not have an influence on the cardinal decision of housing problem of population. Smart-apartment is the free planning without bearings sthenes. It allows to create internal space of apartment such, which an inhabitant wants for a maximal comfort the Extraor dinarily claimed option in obedience to the set requirements of market of habitation are queries of user, which constantly change. The smart planning of the housing real estate. This is new approach of forming of new segment of habitation for a population. He is related to the cost estimations in the process of management charges and profits in the unique process of planning and exploitation of houses. Person

buildings, which take part in the government programs which help to satisfy a requirement in habitation must have preferencii is certain. And the government programs do not work while, an alternative is burning pain apartments and little apartments.

Key words: real estate, smart-apartment, market of the real estate, segment, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ринок житлової нерухомості виступає як певна система взаємодій між фізичними і юридичними особами, що забезпечують обмін чи продаж прав на нерухомість, та відіграє важливу роль в економіці країни і суспільства у цілому, оскільки: сприяє вирішенню однієї з найбільш актуальних потреб людини – потреби у житлі, а також має безпосереднє відношення до фінансових інвестицій, впливає на формування складної ринкової структури країни тощо.

Ринок нерухомості динамічно розвивається, хоча для нього характерна низка проблем щодо незбалансованості окремих їхніх сегментів, низької платоспроможності потенційних покупців за одночасного зростання попиту на окремі різновиди житла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Серед науковців України та зарубіжних учених, що досліджували закономірності й особливості функціонування ринку нерухомості з погляду впливу певних чинників, слід назвати А. Асаула, Е. Божко, В. Вороніна, А. Драпиковського, Д. Галагана, В. Рейкіна, Г. Стерника, Л. Чернягу, Дж. Бейлі, Д. Бішоп, А. Дамодарана, Ф. Еванса, Т. Коллера, Т. Коупленда, Ш. Пратта, Ф. Шерера та ін. Поряд із цим аспекти розвитку окремих сегментів житлової нерухомості згідно зі змінами попиту, пропозиції та цінами на ринку нерухомості не завжди відображають сьогоденні тенденції, тому в силу своєї динамічності вони потребують подальшого науково-практичного розгляду.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Так, значні розбіжності у фінансовій спроможності та рівні забезпеченості житлом населення, що склалися на ринку нерухомості, викликають потребу в розвитку такого сегменту, який би максимально ефективно враховував специфіку та закономірності житлової політики держави, а також споживчу мотивацію потенційних покупців, що і визначило основну мету статті.

Отже, дослідження ринку житлової нерухомості на прикладі нового тренду – смарт-квартир дасть змогу визначити найбільш нагальні проблеми забезпеченості житла та сформулювати перспективні напрями їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ринок житлової нерухомості виступає як певна система взаємодій між фізичними і юридичними особами, що забезпечують обмін чи продаж прав на нерухомість,

та відіграє важливу роль в економіці країни і суспільства у цілому, оскільки: сприяє вирішенню однієї з найбільш актуальних потреб людини – потреби у житлі, що має безпосереднє відношення до фінансових інвестицій, впливає на формування складної ринкової структури країни тощо.

На українському ринку нерухомості ось уже декілька років не вщухає ажіотаж довкола смарт-квартир. Тенденція ідеально продуманого планування прийшла до нас з-за кордону і тепер диктує нові правила для забудовників [1].

Смарт-квартири – це новий стандарт якісного житла. Поки що це новинка на ринку нерухомості, але інтерес до неї зростає з кожним днем. Багато хто плутає нову квартиру смарт із квартирами-студіями, малометражками та однокімнатними квартирами. Smart у перекладі з англійської означає «розумний». У смарт-квартирах кожен квадратний метр використовується раціонально, з максимальним рівнем комфорту для мешканців.

Ідея розумної організації внутрішнього простору нової квартири належить американцям. Висока вартість нової землі стимулювала забудовників будувати будинки з максимально ефективним використанням кожного квадратного метра. Цю ідею перехопили європейці, тепер вона дійшла й до нас. Більшість людей упевнена, що смарт-квартири дуже маленькі та годяться тільки для студентів. Насправді, планування таких квартир створюється з урахуванням нової потреби майбутніх власників. Це може бути сімейна пара та сім'я з дітьми.

Попит на габаритні квартири з довгими коридорами та квадратними метрами, які не використовуються, значно зменшився, адже покупців здебільшого цікавить функціональне житло з таким плануванням, де до дрібниць продумано весь простір та задіяно кожен закуток. Забудовники орієнтуються на запити ринку, а ринок поки не вимагає повернення великометражних квартир. Оптимізація площ переважно відбувається за рахунок коридорів, комор і балконів, і вже нікому не потрібні зайві некорисні площі, які неможливо пристосувати під щось необхідне, але при цьому за них потрібно платити.

Отже, розберемося, що таке смарт-квартира: це вільне планування без несучих стін, яке дає змогу створити внутрішній простір квартири таким, яким хоче мешканець для максимального комфорту, і є надзвичайно затребуваним згідно з установленими вимогами ринку житла, який постійно змінюється та підлаштовується під запити споживача. Smart у житловій нерухомості – це оптимально продумана житлова площа під ваші вимоги, тобто в квартирі немає «роздутих метрів», «довгих коридорів», кожен метр використовується функціонально, щоб забезпечити вам максимальний комфорт [2].

Найбільша помилка під час визначення смарт-квартири – це асоціювання в першу чер-

гу з чимось невеликим і компактным, тобто якщо це квартира, то вона повинна бути невеликою – 17–25 м². Але насправді смарт має більш широке значення, і воно не означає тільки маленький, а й має на увазі мінімізацію витрат на ресурси за максимального ефекту. Поняття smart означає розумність, ефективність, практичність, універсальність і економічність в одному сенсі. Так ось, квартири смарт – це раціональне використання кожного квадратного метра, продуманість у кожній деталі, технології й економія на енергоресурсах.

Сьогодні багато забудовників пропонують такий тип планування, і це зрозуміло, оскільки майбутні покупці бачать переваги такого вкладення коштів:

- функціональність у кожному квадратному метрі – весь простір квартир і міжквартирних приміщень використовується більш раціонально, ніж в інших типах житла: мінімізація площі коридорів та об'єднання функціональних зон за принципом квартири-студії, вбудовані меблі та побутова техніка (газова варильна поверхня, витяжка, пральна машина та ін.);

- немає «мертвих» ділянок у кімнатах, що не приносять власникам користі, але враховуються під час розрахунку вартості нерухомості: планування функціональні, а споживач сам вибирає, який із варіантів від забудовника для нього прийнятний;

- розширена інфраструктура – смарт-квартири розташовані здебільшого в житлових комплексах, що передбачає наявність дитячих майданчиків, магазинів, підземних місць для паркування автомобілів, кімнат для зберігання колясок або велосипедів, зон для відпочинку, охоронюваної прибудинкової території, підприємств громадського харчування, фітнес-центрів та інших соціальних об'єктів;

- чітке зонування простору – завдяки продуманому плануванню в смарт-квартирах є місце для спілкування, зборів, сну, індивідуального дозвілля та відпочинку, усе це сприяє створенню сімейної атмосфери.

Отже, щоб створити «розумне» планування, тобто смарт-планування, достатньо дотримуватися головних правил:

- не повинно бути коридорів, вітальня, кухня й їдальня створюють єдиний «житловий простір», який зоновано відповідно до їхніх функцій;

- ізольоване спальне місце;

- немає бути несучих стін усередині квартири, щоб мешканці могли змінювати планування за своїми вподобаннями;

- функціональні вбудовані меблі.

Можна підсумувати, що smart – це невелика квартира площею від 16 до 50 м² (частіше 22–26 м²), яка відповідає такими базовим принципам:

- раціонально продумане використання площі. Для цього в кожному приміщенні скорочуються неефективні зони, такі як коридори,

а також прибираються глухі кути, які не використовуються. Згідно з концепцією smart, людина повинна платити тільки за корисні метри.

- скорочення площі квартир за одночасного збільшення числа кімнат. Наприклад, кілька років тому популярними варіантами на ринку первинної нерухомості вважалися однокімнатні квартири площею 50–55 м². Однак сьогодні девелопери можуть запропонувати вмістити у цю площу студію, дві спальні і невелику гардеробну кімнату;

- смарт-квартира повинна допомагати власнику заощаджувати на комунальних платежах. Це стосується як загальної площі (чим менше метрів, тим менше квартплата), так і деяких інженерно-технічних рішень. Наприклад, у таких квартирах забудовник може відразу встановити лічильник тепла, а розміщення всіх робочих зон продумати вздовж «світлової лінії». Це допоможе мінімізувати споживання електроенергії для освітлення простору. Також у стандартну комплектацію смарт-квартири зазвичай включають двотарифні електролічильники та енергозберігаючі склопакети. Порівняно з неутепленими житловими будинками, що збудовані за радянських часів, забудовники обіцяють до 50% економії на комунальних платежах;

- ще однією особливістю «розумних» квартир є їх цільова аудиторія. Передбачається, що пропозиції передусім зацікавлять молодь або самотніх людей. У будь-якому разі смарт-квартири навряд чи будуть комфортні для великих сімей;

- смарт-квартири проектується з урахуванням типових меблевих рішень. Завдяки такому підходу та за допомогою раціоналізації скорочуються витрати не тільки на купівлю житла, а й на його подальше облаштування;

- ще однією особливістю є цінове позиціонування подібних об'єктів нерухомості, тобто пропозиція цих квартир буде доступна для населення з невеликим доходом.

Ринок житлової нерухомості переживає складний період. Економічна криза наклала відбиток і на забудовників, які змушені знижувати вартість житла, і на покупців, платіжна спроможність яких унаслідок девальвації гривні зменшилася. Хоча обсяг уведеного в експлуатацію житла потроху зростає, а от кількість угод із придбання житла падає [4, с. 40–43].

У таких умовах у забудовників виникла ідея зменшити площі квартир до мінімуму і дати змогу покупцям, які не можуть купувати квартири площею 40–80 м², вкласти хоча б невеликі кошти в нерухомість та отримати автономне житло. Результат не забарився: зараз можна знайти так звані смарт-квартири площею 15–28 м². Вартість такої квартири коливається від 10 тис до 25 тис доларів.

Формат малометражного житла для українців не новий, адже всі пам'ятають радянські «гостинки». Площа таких квартир становила 20–28 м², і вони будувалися як тимчасове жит-

ло для працівників промислових підприємств. Ці квартири склалися з кімнати 14–16 м², кухні 5–7 м² та суміщеного санвузла [4].

Нині створення такого житла заборонене будівельними нормами відповідно до законодавства, площа однокімнатної квартири в Україні не повинна бути менше 30 м², проте в 2016 р., для того щоб урахувати ринкові потреби населення в житловому будівництві, забудовники почали активно будувати й рекламувати малогабаритне житло з привабливою назвою «смарт-квартири», тобто це зручний і функціональний формат нерухомості за відносно невелику вартість. Кожен квадратний метр там використовується раціонально, що дає змогу максимально оптимізувати життєвий простір.

Також багато смарт-квартир не завжди проєктують комфортними для проживання, адже в гонитві за трендом часом звертаються до проєктувальників, які не відстежують потреби ринку, тому і створюють неліквідне, фактично некомфортне планування, і, на жаль, представляють на ринок квартири, в яких неможливо прожити як фізично (через відсутність усіх необхідних для проживання функціональних зон, як от: кухонна зона, обідня, спальня, вітальня, гардеробна, передпокій тощо), так і юридично (через відсутність санкціонованого Міністерством розвитку дозволу на будівництво житла, яке не пройшло всі необхідні контрольно-експертні процедури).

Тому в такій плутанині, де на ринку нерухомості є безліч пропозицій щодо квартир із невеликими площами, більшість покупців нерухомості під «смарт» помилково має на увазі невелику і недорогу квартиру. Хоча назва «смарт» насправді означає «розумна» або «інтелектуальна», а не просто маленька! Мається на увазі, що забудовник здає таку мініатюрну квартиру відразу з повним інженерним обладнанням і обстановкою, тобто з меблями і технікою, які зручно розміщені, узгоджено працюють та мають компактні розміри.

Питання поліпшення становища у сфері забезпечення населення України доступним житлом закономірно посідають центральне місце в сучасній політиці. Вирішення проблеми забезпечення житлом матиме суттєвий позитивний ефект для пом'якшення соціальної напруженості, утвердження легітимності здійснюваної соціально-економічної політики та суспільного консенсусу щодо напрямів та пріоритетів соціально-економічних перетворень [5, с. 104–109].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, поява нового тренду смарт-квартири в сегментації житла на українському ринку – це породження нестабільної економічної ситуації, девальвації гривні та зменшення доходів населення. А також ринок нерухомості найчастіше реагує на потреби населення в житловій площі та їхні фінансові можливості, особливо враховуючи останні зміни в тарифах на кому-

нальні послуги і податок на нерухомість, багато охочих придбати власне житло віддають перевагу малометражним квартирам у первинному житловому фонді. Таким чином, можна підсумувати, що вибирати смарт-житло однозначно варто, адже здебільшого в сучасних реаліях це найбільш підходящий варіант.

Ураховуючи певні особливості функціонування ринку нерухомості, можна відзначити, що забудовники відреагували, надаючи перевагу так званим поліпшеним смарт-квартирам із більшою площею та з урахуванням усіх принципів розумного планування. Хоча треба відзначити: щоб зробити смарт-квартиру на декількох десятках квадратних метрах дійсно комфортно та функціонально, потрібно чималі інвестиції для її облаштування, це й багатофункціональні меблі індивідуального виготовлення, й малогабаритна вбудована побутова техніка, яка коштує дорожче за стандартну, що в кінцевому підсумку призведе до рівноцінної вартості, як і за повнометражну однокімнатну квартиру.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шкільова Н.В. Державна політика регулювання ринку житла в Україні в умовах фінансово-економічної кризи. *Теорія та практика державного управління*. 2009. № 2(25). URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tpdu/2009_2/doc/3/35.pdf (дата звернення: 20.04.2019).
2. Ринки. Смарт-квартири завойовують ринок нерухомості. *Бізнес-публікації*. 2016. URL: <https://msb.aval.ua/news/?id=25666> (дата звернення: 03.05.2019).
3. Завора Т.М. Ринок нерухомості та особливості його функціонування на загальнодержавному та регіональному рівнях в Україні. *Економіст*. 2006. № 10. С. 40–43.
4. Сергієнко М. Що таке смарт-квартира і скільки вона коштує?. © DOM.RIA.com™. URL: <https://dom.ria.com/articles/cho-takoe-smart-kvartira-i-skolko-ona-stoit-174790.html> (дата звернення: 20.05.2019).
5. Гудзь П.В. Ціновий фактор розподілу регіонального ринку житла. *Сталій розвиток економіки*. 2011. № 4. С. 104–109.

REFERENCES:

1. Shkil'ova N. V. (2009) A public policy of adjusting of market of habitation is in Ukraine in the conditions of finansovo-ekonomichnoy crisis. *Theory and practice of state administration*, vol. 2, no. 25. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tpdu/2009_2/doc/3/35.pdf. (accessed: 20.04.2019).
2. Markets. Smart-apartments conquer the market of the real estate. *Business-publications* (2016) Available at: <https://msb.aval.ua/news/?id=25666> (accessed: 03.05.2019).
3. Zavora T. M. (2006) A market of the real estate and feature of his functioning is on national and regional levels in Ukraine. *Economist : scientific magazine*, vol. 10, pp. 40–43.
4. Serhiyenko M. (2018) What is smart apartment and how much does it cost? © DOM.RIA.com™. Available at: URL: <https://dom.ria.com/articles/cho-takoe-smart-kvartira-i-skolko-ona-stoit-174790.html> (accessed: 20.05.2019).
5. Hudz' P. V. (2011) Price factor of distributing of regional market of habitation. *Allukrainian naukovovo-virobnichiy magazine. Steady development of economy*, vol. 4, pp. 104–109.

УДК 332.122

Дашук Ю.Є.*кандидат економічних наук, старший викладач,
старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету***Лепкий М.І.***кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету***Dashchuk Yuliya***Candidate of Sciences (Economics), Senior Specialist,
Senior Specialist of the Department of Tourism and Hotel
and Restaurant Business
Lutsk National Technical University***Lepky Mykhailo***Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tourism
and Hotel and Restaurant Business
Lutsk National Technical University*

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ SMART-ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНИМ ПРОДУКТОМ МІСТА

EXPERIENCE OF SMART TECHNOLOGY USE IN MANAGEMENT BY CITY TOURISM

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито сутність категорії smart та представлено її особливості з управлінського погляду. Обґрунтовано важливість використання smart-технологій у сучасних умовах функціонування регіональної економіки. Розглянуто передовий світовий досвід використання smart-технологій на рівні муніципалітетів. Проведено ранжування міст залежно від ступеня впровадження ними інноваційних технологій в управлінський процес. Систематизовано напрями застосування smart-технологій в управлінні туристичним продуктом міста. Представлено особливості та основні відмінні риси city card як інноваційного інструменту розвитку туристичної галузі міста. Проведено аналіз використання city card європейськими містами, а також здійснено порівняльну характеристику її вартості для туристів в окремих містах.

Ключові слова: інноваційні технології, smart city, туризм, smart-технології, city card, інновації, туристична галузь, туристичний продукт, місто.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыта сущность категории smart и представлены ее особенности с управленческой точки зрения. Обоснована важность использования smart-технологий в современных условиях функционирования региональной экономики. Рассмотрен передовой мировой опыт использования smart-технологий на уровне муниципалитетов. Проведено ранжирование городов в зависимости от степени внедрения ими инновационных технологий в управленческий процесс. Систематизированы направления применения smart-технологий в управлении туристическим продуктом города. Представлены особенности и основные отличительные черты city card как инновационного инструмента развития туристической отрасли города. Проведен анализ использования city card европейскими городами, а также осуществлена сравнительная характеристика ее стоимости для туристов в отдельных городах.

Ключевые слова: инновационные технологии, smart city, туризм, smart-технологии, city card, инновации, туристическая отрасль, туристический продукт, город.

ANNOTATION

The article reveals the essence of the category "smart" and presents its features from a managerial point of view. The importance of using smart-technologies in the modern conditions of functioning of the regional economy is substantiated. The emphasis is placed on the fact that smart-technologies are the largest generator of all world tourist flows, and their application in the tourism industry of municipalities is becoming one of the most urgent issues of urban agglomeration development. Due to insufficient coverage of the practical aspects of using smart-technologies at the city level, the author focuses on the consideration of this level of management. Therefore, the main directions of using smart-technologies at the level of municipalities are formed and the best practices of the world cities in this direction are presented. Ranking of cities according to the degree of their introduction of innovative technologies in the management process, provided the most effective examples of the use of smart-technologies in the municipalities. The article states that Ukrainian cities are not included in the leading world ratings on the use of smart-technologies. This testifies to the need to intensify the efforts of the authorities and the public regarding the application of innovative technologies in the practical activities of municipalities. The directions of application of smart-technologies in the management of the tourist product of the city are systematized, the significance of each of them for the development of the tourism industry is disclosed. The features and main features of the city card as an innovative tool for the development of the tourism industry of the city are presented. It is noted that with this tool tourists can actually see all the best that can offer the city and significantly save time and money through free preferences, as well as discounts, including payment for goods and services. The article also analyzes the use of city card in European cities, presents Internet sites for their purchase. A comparative description of the time lag of using City Card and its value in European cities has also been made.

Key words: innovative technologies, smart city, tourism, smart-technologies, city card, innovation, tourism industry, tourist product, city.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах глобалізації економіки в усіх сферах життєдіяльності людини відбуваються різноманітні технологічні зміни, не винятком є й туристична галузь. Особлива увага у цьому напрямі приділяється інформаційним технологіям, адже безперервний кругообіг даних, їх розподіл і використання визначають в умовах сьогодення конкурентоздатність суб'єктів на туристичному ринку. Поряд із цим існує потреба у нових способах і засобах надання туристичних послуг, інноваційних управлінських рішеннях, застосуванні «розумних технологій» у туристичній сфері та галузях, дотичних до неї. Зміна векторів та пріоритетів туристичного ринку, посилення ролі інноваційного складника у процесі надання туристичних послуг, нові підходи до комунікаційної взаємодії між туристами та суб'єктами сфери відпочинку вимагають нових підходів до управління не тільки підприємствами сфери відпочинку, а й туристичними DESTINATIONAMI та містами, що є актуальною науковою та прикладною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значну зацікавленість науковцями дослідженнями smart-туризму, smart-destination та їхніх складників. Значний внесок у наукове обґрунтування цієї тематики зробили: Г. Багієв, Д. Бухаліс, Р. Баггіо, К. Боес, М. Бойко, А. Виноградов, Ю. Забалдіна, А. Інверсіні, В. Квартальнов, С. Мельниченко, А. Набієв, С. Ромат, М. Скопень, Т. Ткаченко та ін. У працях зазначених авторів розглянуто особливості розвитку інтерактивних та інформаційних технологій у туризмі, представлено окремі аспекти використання smart-технологій, визначено переваги їх практичного використання в туристичній діяльності. Поряд із цим вищевикладені питання потребують подальшого дослідження та обговорення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну кількість наукових та практичних напрацювань, присвячених використанню сучасних інформаційних технологій та систем у сфері туризму, залишається недостатньо дослідженим питання використання smart-технологій в управлінні туристичним продуктом на регіональному рівні, зокрема в контексті міст. Останні виступають чи не найбільшим генератором усіх світових туристичних потоків, а застосування smart-технологій у туристичній індустрії муніципалітетів – стає одним із найбільш актуальних питань розвитку міських агломерацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі вище викладеного можемо сформулювати такі завдання дослідження: розкрити сутність і особливості smart-технологій

у сучасному світі та розглянути світовий досвід їх використання на рівні муніципалітетів; систематизувати напрями застосування smart-технологій в управлінні туристичним продуктом міста.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах розвитку глобальних інформаційних мереж не лише окремі підприємства, установи, а й цілі міста та регіони починають представляти свої можливості та продукти широкому колу споживачів за допомогою smart-технологій. Даний інструмент, що поєднує й інновації, й маркетинг, й інформацію, стає одним із найбільш популярних методів залучення туристів у місто, анонсування подій, що в ньому відбуваються, дає змогу ефективно сформулювати туристичний образ DESTINATIONI та забезпечити зручне перебування туристів у ній, формує якісну управлінську основу будь-якого муніципалітету.

Термін smart, уведений у науковий обіг теоретиком менеджменту, американським ученим австрійського походження Peter Ferdinand Drucker у роботі *The Practice of Management* (1954 р.). Smart є аббревіатурою для визначення ознак поставленої мети: Specific – конкретна, Measurable – вимірна, Achievable – досяжна, Realistic – реалістична, Time – певна в часі. Таким чином, учений уважав, що якщо поставлена мета буде «розумною», тобто буде відповідати поставленим критеріям, вона буде досягнута.

Що стосується опису категорії smart із позиції управління розвитком міста, то аналіз сучасних трактувань smart city зумовлює досить широке його трактування. У загальному ж розумінні ця концепція спрямована на забезпечення високої якості життя людей та їх економічне зростання через активне впровадження в процеси життєзабезпечення міста інноваційних технологій. Іншими словами, найрозумніші міста світу – ті, що навчилися використовувати всі свої ресурси для підвищення якості життя населення.

Варто зазначити, що в сучасних умовах існують різні підходи і рейтингові системи, які дають змогу аналізувати і ранжувати «розумні міста».

Як правило, до базових характеристик smart city відносять такі концепції: розумна економіка (smart economy), розумна мобільність (smart mobility), розумний підхід до навколишнього середовища (smart environment), розумні люди (smart people), розумний спосіб життя (smart living), розумне управління (smart governance).

Зрозуміло, що не всі міста можуть одночасно реалізовувати всі напрями smart-технологій на високому рівні. Так, шведська ІТ-компанія EasyPark провела дослідження щодо використання інноваційних технологій у містах. За результатами роботи було складено список «найрозумніших» міст планети 2017 р.

Основними критеріями оцінки цифрових міст стали: мобільний зв'язок 4G, велика кількість

точок доступу Wi-Fi, смартфони як універсальний засіб управління сервісами, розумна парковка, послуги з обміну автомобілями (каршерінг), оптимізована система руху транспорту, онлайн-доступ до державних послуг, переробка ка сміттєвих відходів, активна громадянська позиція мешканців, екологічно чисті джерела енергії. До десятки smart city світу увійшли [1]:

1. Мельбурн (Австралія). Одним із соціально значущих проєктів міста стало поліпшення умов життя для пішоходів. За допомогою особливих маячків на сервер через смартфони передається інформація про місце розташування пішохода. Система веде цілодобовий підрахунок кількості людей і вимірює щільність натовпу, щоб скласти карту активності та регулювати потік людей в особливо жвавих місцях.

2. Женева (Швейцарія). Місто отримало високий бал у рейтингу за переробку відходів, а також за будівництво розумних будинків. А до 2020 р. уряд планує знизити викиди діоксиду вуглецю в атмосферу на чверть від поточного обсягу.

3. Амстердам (Нідерланди). Високі позиції в рейтингу зумовлені активною участю мешканців у громадському житті міста і можливостями широкого online-доступу до державних сервісів. Також Амстердам щорічно привертає велику кількість туристів і славиться хорошими можливостями для відкриття бізнесу. Для жителів міста був створений web-майданчик із відкритими даними під назвою Amsterdam Smart City. Окрім іншого, платформа підтримує додаток, створений для допомоги людям зі слабким зором та іншими особливостями сприйняття.

4. Сан-Франциско (США). Цей туристичний центр увійшов до десятки розумних міст у зв'язку зі значною кількістю організованих тут успішних стартапів. Поряд із цим Сан-Франциско лідирує за швидкістю Інтернет-з'єднання порівняно з іншими регіонами зі списку smart-cities.

5. Токіо (Японія). Місто є одним із найбільших міжнародних інформаційних та економічних центрів. Розвинена залізнична інфраструктура, яка об'єднує понад 100 ліній, по яких у рік їздить близько 14 млрд пасажирів, а також система розумних парковок і велика мережа точок Wi-Fi дали змогу обійти інші smart-міста в рейтингу.

6. Бостон (США). Одне з найдавніших і найбагатших міст Америки досягло успіху в банківському, фінансовому та страховому секторах економіки. У столиці штату Массачусетс проводиться діяльність найбільших видавництв, а Гарвардський університет і Массачусетський технологічний інститут щороку «вистрілюють» черговою сенсаційною розробкою. Саме за рівень освіти і розвитку бізнесу це місто посідає вагому сходинку в рейтингу.

7. Цюрих (Швейцарія). Найбільший фінансовий і науковий центр Швейцарії, крім кількості міжнародних банків, характеризується розумни-

ми будинками і системою переробки сміття, організацією громадського транспорту. До 2024 р. через Цюрих планують прокласти підземну мережу для транспортування вантажів, що працює на відновлювальних джерелах енергії.

8. Стокгольм (Швеція). Головне місто Швеції отримало максимально високу оцінку за online-доступ до державних сервісів і служб. Також у місті відсутні промислові підприємства, що позитивно позначається на довкіллі.

9. Сінгапур (Сінгапур). Місто характеризується ефективною системою пересування громадського транспорту і соціальною активністю громадян. Високі стандарти ринкової економіки Сінгапуру і при цьому низькі податкові ставки роблять місто ідеальним для залучення інвесторів.

10. Копенгаген (Данія). Місто активно розвивається у сфері IT-технологій, екології, медицини, економіки, бізнесу, транспортної інфраструктури. Не так давно мер міста офіційно оголосив про запуск Міської бази обміну даними (City Data Exchange) – online-майданчика з громадською та приватною інформацією, відкритою для жителів. Міська база обміну даними в Копенгагені, крім основного завдання – доступу до інформації, має й побічну мету – зробити столицю ще більш екологічно чистою. Спеціальні додатки закликають задуматися про наслідки викиду в атмосферу шкідливих речовин.

Зазначимо, що українські міста у представленому рейтингу відсутні, що свідчить про необхідність інтенсифікації зусиль органів влади та громадськості, щодо застосування smart-технологій у практичній діяльності муніципалітетів.

Варто зауважити, що smart-технології застосовуються не тільки для загального управління містами, а й упроваджуються в різних галузях господарства. Так, у багатьох туристичних центрах Європи та світу, зокрема у Барселоні, Лондоні, Гданську, Бостоні, Чикаго, Лас-Вегасі, Нью-Йорку, Шанхаї, Сіднеї, Амстердамі та ін., можна зустріти цікаві інноваційні рішення, які дають змогу поліпшити управління туристичним продуктом міста [2]. Окремі аспекти такої діяльності спостерігаються й у туристичній сфері деяких міст України, зокрема Львові, Києві, Вінниці, Одесі.

Основними напрямками smart-технологій для розвитку туристичного продукту міста мають стати [3]:

1. Кластеризація туристичної громадськості міста.

2. Запровадження хмарних технологій та Інтернету речей (The Internet of Things) у різних сферах (екологічній, транспортній, туристичній, адмініструванні, медичній, соціальній тощо), а також розширення місць використання Wi-Fi (у т. ч. громадських місцях та транспорті).

3. Створення туристичного мобільного додатку міста.

4. Використання QR-кодів на всіх туристичних об'єктах (у т. ч. музеях, парках, поруч із пам'ятниками тощо), які давали б змогу отримувати текстову, графічну, 3D-моделі, аудіоінформацію (аудіогіди) на багатьох мовах.

5. Єдиний туристичний квиток (City Tourism Card) на всі види транспорту, а також розгляд можливості впровадження Інтернет-картки туриста (наприклад, із використанням технології NFC на мобільних пристроях).

6. Розміщення веб-камер біля основних туристичних об'єктів міста (у т. ч. парків, скверів, пам'ятників і т. д.), а також розміщення інформації на стендах про той чи інший об'єкт різними мовами (пріоритетними для України є українська, російська, англійська, німецька, французька та китайська) із QR-кодами.

7. Переобладнання всіх зупинок наземного громадського транспорту смарт-елементами

англійською мовою про маршрут певного виду транспорту, карту маршруту, можливості пересадок та час прибуття на зупинках громадського транспорту, використання електронних антивандальних сенсорних карт (із технологією Google maps), де споживач транспортної послуги може вибрати мову та спроектувати маршрут (переглянувши схеми транспорту), при цьому в режимі онлайн бачити пересування громадського транспорту по транспортним магістралям міста.

8. Встановлення в музеях електронних тابلів, де можна на різних мовах переглядати інформацію про той чи інший експонат музею (наприклад, Лувр, м. Париж), завантажити з допомогою QR-коду на смартфон аудіогід іноземною мовою, дізнатися про розташування готелів, ресторанів, туристичних об'єктів, залишити відгук тощо.

Таблиця 1

Інформація щодо окремих City Card європейських міст

№ п/п	Країна, місто	Назва City Card	Інтернет адреса
1	Нідерланди, Амстердам	I Amsterdam City Card	https://www.iamsterdam.com
2	Бельгія, Брюссель	Brussels City Card	https://ticketing.visitbrussels.be
3	Польща, Варшава	Warsaw Pass	https://www.warsawpass.com
4	Литва, Вільнюс	Vilnius City Card	http://www.vilnius-tourism.lt/
5	Швеція, Стокгольм	Stockholm Pass	https://www.stockholmpass.com
6	Італія, Рим	Roma Pass	http://www.romapass.it/
7	Латвія, Рига	Riga Card	https://www.liveriga.com
8	Чехія, Прага	Prague Card	https://www.praguecard.com/
9	Франція, Париж	Paris Pass	https://www.parispass.com
11	Данія, Копенгаген	Copenhagen Card	https://copenhagencard.com/
12	Угорщина, Будапешт	The Bucharest Card	http://budapestcards.com/
13	Австрія, Відень	Vienna Card	www.viennacitycard.at
14	Португалія, Лісабон	Lisboa Card	www.lisboacard.org
15	Велика Британія, Лондон	London Pass	www.londonpass.com/
16	Іспанія, Мадрид	Madrid Card	www.introducingmadrid.com
17	Німеччина, Берлін	Berlin Welcome Card	www.getyourguide.de

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 2

Порівняльна характеристика часових проміжків використання City Card та їхньої вартості в європейських містах

№ п/п	Назва країни та міста	Термін дії City Card		
		24 години	48 годин	72 години
		Вартість придбання, євро		
1	Львів, Україна	8	12	15
2	Київ, Україна	5	8	13
3	Одеса, Україна	-	-	67
4	Чехія, Прага	48	58	68
5	Франція, Париж	85	110	131
6	Відень, Австрія	17	25	29
7	Берлін, Німеччина	-	20	29
8	Амстердам, Нідерланди	60	80	93
9	Варшава, Польща	30	39	46
10	Мадрид, Іспанія	47	60	87
11	Лісабон, Португалія	20	34	42
12	Стокгольм, Швеція	56	79	98

Джерело: сформовано авторами

9. Взаємодія місцевої влади та громадськості з колективними засобами розміщення за допомогою електронних панелей, на яких гості могли б спроектувати свій маршрут та зберегти його на власному смартфоні, вибрати туристичний об'єкт, забронювати квитки, завантажити інформацію рідною мовою, залишити відгуки. Цей засіб дає також змогу забезпечити трансляцію по корпоративному (внутрішньому) телебаченню в готелях туристичної інформації про місто з можливістю вибору мови супроводу.

10. Забезпечення доступності туристичних об'єктів для маломобільної групи населення, а також осіб із фізіологічними вадами. Для цього інформаційні вивіски про туристичний об'єкт мають бути розміщені на різній висоті (для осіб із різним зростом), із використанням великого шрифту тексту, на найпопулярніших об'єктах мають бути вивіски зі шрифтом Брайля.

11. Усі елементи smart-дестинації повинні слугувати туристам та місцевому населенню.

Зупинимося більш детально на практичних аспектах використання одного з напрямів smart-технологій, який досить активно починає використовуватися для розвитку туристичної галузі міст.

Так, упровадження новітніх технологій на рівні муніципалітетів спрямовані передусім на оптимізацію та підвищення якості надання туристичних послуг. Одним із прикладів таких ефективних рішень для розвитку туристичної галузі міста є запровадження City Card.

City Card (картка туриста, карта гостя) – це зручний і сучасний сервіс, який дає змогу відвідувати безліч пам'яток, музеїв, галерей, популярних ресторанів і клубів, розважальних центрів у місті, користуватися громадським транспортом, послугами готелів, хостелів, не купуючи окремі квитки. Фактично це сучасний спосіб побачити все найкраще, що може запропонувати місто, й істотно зекономити свій час і гроші за рахунок безкоштовних преференцій, а також знижок, у тому числі на оплату товарів та послуг.

У практичному аспекті всі City Card абсолютно різні, й кожне місто залежно від своїх особливостей установлює правила, ціни та умови їх використання. Зазвичай у комплекті до City Card туристи додатково можуть отримати мапу міста, путівник і каталог зі списком пам'яток, музеїв і екскурсій.

Основні відмінні риси City Card [4]:

- 1) термін дії: від 1 до 10 днів;
- 2) вікова категорія: карти для дорослих, дітей, студентів та пенсіонерів;
- 3) територія охоплення: одне місто, місто та регіон, кілька міст;
- 4) розмір знижок: безкоштовне відвідування цікавих місць і пам'яток або отримання лише певної знижки на візит;
- 5) наявність безкоштовного транспорту: деякі міста пропонують картки, які не включають безкоштовний проїзд громадським тран-

спортом, що особливо актуально для туристів, які пересуваються на власному авто.

У глобальному світі сучасних технологій придбати City Card практично для будь-якого міста можна в Інтернеті. Це дуже зручно для туристів, швидко й подекуди дає змогу економити. Так, у деяких містах під час покупки City Card online пропонується знижка 5% або 10%. Серед іншого, продаж City Card здійснюється у пунктах продажу, зокрема туристичних центрах, екскурсійних компаніях, готелях, виходах з аеропортів/вокзалів.

Систематизацію інформації щодо окремих City Card європейських міст, їхніх назв та офіційних сайтів для online-купівлі представлено в табл. 1.

Якщо розглядати світові масштаби, то City Card як інструмент розвитку туристичної сфери використовують понад 35 міст у 21 країні світу [5]. Необхідність і переваги City Card у туризмі міста вже оцінили не лише туристи, а й органи влади та бізнес. Порівняння вартості City Card та терміну її дії в різних світових містах представлено в табл. 2.

Таким чином, використання City Card є сучасним способом представлення містом своїх найкращих дестинацій для туриста, а з погляду управлінської діяльності – інструментом об'єднання різних суб'єктів туристичного бізнесу міста навколо спільної мети: максимізації доходів бюджету муніципалітету та підприємств за рахунок збільшення кількості туристів.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що smart-технології становлять основу інноваційних рішень не тільки в комплексному управлінні містами, а й широко застосовуються для розвитку, формування та просування туристичного продукту міста. Це, своєю чергою, дає змогу підвищити якість обслуговування як мешканців, так і туристів, систематизувати інформацію стосовно туристичних ресурсів міста, а також суб'єктів, як надають послуги пересування, розміщення, харчування та організації дозвілля.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Копенгаген признан самым «умным» городом на планете. *K.Fund Media* : вебсайт. URL: <https://kfund-media.com/ru/kopengagen-pryznan-samym-umnym-gorodom-na-planete/> (дата звернення: 12.05.2019).
2. Басюк Д.І., Срібна С.В., Примак Т.Ю. Досвід країн Європейського Союзу щодо розвитку smart-дестинацій. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6823> (дата звернення: 10.05.2019).
3. Buhalis D., Amaranggana A. Smart Tourism Destinations Enhancing Tourism Experience through Personalisation of Services. *Information and Communication Technologies in Tourism 2015. ENTER 2015 Proceedings of the International Conference in Lugano*. Switzerland : Springer International Publishing, 2015. P. 377–390.

4. Що таке City Card і як з її допомогою можна економити. *TravelYourWay* : вебсайт. URL: <https://travelyourway.com.ua> (дата звернення: 10.05.2019).
5. What is a City Card. *European Cities Marketing* : вебсайт. URL: <http://welovecitycards.com> (дата звернення: 16.04.2019).

REFERENCES:

1. K. Fund Media (2017) Kopenhagen priznan samym «umnym» gorodom na planete: Available at: <https://kfund-media.com/ru/kopenhagen-priznan-samym-umnym-gorodom-na-planete/> (accessed 12 May 2019).
2. Basyuk, D., Sribna, S. and Prymak, T. (2019), "Experience of european union countries in the development of smart destination", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6823> (Accessed 27 May 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.8.
3. Buhalis D. Smart Tourism Destinations Enhancing Tourism Experience through Personalisation of Services / D. Buhalis, A. Amaranggana // *Information and Communication Technologies in Tourism 2015*. ENTER 2015 Proceedings of the International Conference in Lugano. Switzerland: Springer International Publishing, 2015. P. 377-390.
4. Shho take City Card i jak z jiji dopomoghoju mozhna ekonomyty. *TravelYourWay* (2015): Available at: <https://travelyourway.com.ua> (accessed 10 May 2019).
5. What is a City Card. *European Cities Marketing* (2017) : Available at: <http://welovecitycards.com> (accessed 16 April 2019).

УДК 352:339.133

Павлішина Н.М.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та логістики
Національного університету «Запорізька політехніка»***Кочнова І.В.***старший викладач кафедри маркетингу та логістики
Національного університету «Запорізька політехніка»***Pavlishina Nina***Candidate of Sciences (Economics)
Associate professor of the department of marketing and logistics
National University «Zaporizka politekhnika»***Irina Kochnova***Senior Lecturer of the department of marketing and logistics
National University «Zaporizka politekhnika»*

МОЖЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ МАРКЕТИНГУ

POSSIBILITIES OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF THE REGION IN THE CONTEXT OF THE MODERN PARADIGM OF MARKETING

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність категорій «регіон», «економічне зростання», «інклюзивний розвиток» та умови їхнього розвитку. Проведено огляд розвитку парадигм маркетингу в періоді. Надано визначення парадигми холистичного маркетингу та обґрунтовано приналежність відомих концепцій маркетингу до певної парадигми. Виявлено відповідність типів економічного розвитку етапам розвитку парадигм маркетингу. Обґрунтовано взаємозв'язок парадигм, концепцій маркетингу та типів економічного зростання. Виділено комплекс причин, що зумовлюють актуальність проблематики дослідження можливості інклюзивного розвитку регіону маркетинговим інструментарієм. Зроблено висновки, що в контексті парадигми холистичного маркетингу можливо реалізувати гармонійний тип інклюзивного розвитку. Ця можливість забезпечується доцільним використанням інструментарію територіального маркетингу та має стати одним зі стратегічних завдань розвитку регіону.

Ключові слова: парадигма маркетингу, холистичний маркетинг, регіон, інклюзивний розвиток, економічне зростання.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы сущность категорий «регион», «экономический рост», «инклюзивный развитие» и условия их развития. Проведен обзор развития парадигм маркетинга в периоде. Дано определение парадигмы холистического маркетинга и обоснована принадлежность известных концепций маркетинга к определенной парадигме. Выявлено соответствие типов экономического развития этапам развития парадигм маркетинга. Обоснована взаимосвязь парадигм, концепций маркетинга и типов экономического роста. Выделен комплекс причин, обуславливающих актуальность проблематики исследования возможности инклюзивного развития региона маркетинговым инструментарием. Сделаны выводы, что в контексте парадигмы холистического маркетинга возможно реализовать гармоничный тип инклюзивного развития. Эта возможность обеспечивается целесообразным использованием инструментария территориального маркетинга и должна стать одной из стратегических задач развития региона.

Ключевые слова: парадигма маркетинга, холистический маркетинг, регион, инклюзивный развитие, экономический рост.

ANNOTATION

The traditional approach to managing the regions is gradually losing its relevance, as it is unknowing to provide the region with a stable growth in the interests of its community, organizations and business entities. In a context of decentralization, when regions become more independent in defining the vector of their development, their leadership should adopt a new management philosophy, which will be based on the stakeholders. By analogy with marketing, where all activity is focused on the consumer, regions can also redistribute community-based activity. Proceeding from this, the possibility of developing the region within the framework of the modern paradigm of holistic marketing is an effective tool for improving the results of its activities. It is noted that holistic marketing involves the organization of all processes that are aimed at the consumer. A more in-depth study of the paradigm of marketing development has made it possible to establish a relationship between marketing paradigms, well-known marketing concepts and types of economic growth. Such an analysis will allow us to more selectively choose a certain type of economic growth, based on the postulates of the current marketing paradigm, and to organize as a single whole processes of regional governance that will ensure the synergy effect in achieving sustainable inclusive development of the harmonious type. This type of development is based on the promotion of fair competition among strong regions and the development of the potential of lagging and depressed. The prerequisites for professing a holistic marketing concept for the implementation of a harmonious type of inclusive development are expanding relationships with consumers, partners, the general population, converging with contact audiences through social and other networks, the use of marketing tools, the content of which is well received by actors in the narrow niches of the market. This requires the leadership of the region to initiate strategy development, including in the field of marketing, and the main task is to build continuous feedback from the community and business partners, as well as a clear understanding of the region's identity.

Key words: marketing paradigm, holistic marketing, region, inclusive development, economic growth.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Децентралізаційні, інтеграційні, ринкові процеси, які є суперечливими за природою і неоднозначними за наслідками, особливо позначаються на Україні, як на країні, економіка якої вважається трансформаційною. Вони створюють труднощі в усіх сферах діяльності, що зумовлює необхідність адаптивних змін для збереження потенціалу регіонів, розвитку та підвищення добробуту їхніх мешканців – забезпечення інклюзивного розвитку. Зростання соціальної напруженості і екологічних проблем, до яких призводить використання традиційних підходів до управління економічними суб'єктами всіх рівнів, зумовлює інтерес до нового методичного апарату управління розвитком регіону. Вирішення існуючих проблем пов'язано з орієнтацією суспільства на концепції сталого та інклюзивного розвитку, а також зеленої економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. У науковій спільноті та практиці управління посилився інтерес до інклюзивного розвитку. З'являються численні публікації, які висвітлюють питання «інклюзивності» із різних позицій та у різних сферах. Значний внесок у висвітлення питання інклюзивного розвитку зробили такі вітчизняні науковці, як: А.В. Базилюк [5], Т.Г. Затоначка [18], М.А. Пивоварова [17], С.А. Сапун [7], А.А. Урунов [4] та ін. Проблематику холістичного маркетингу досліджували Л.В. Борзаківська [16], О.В. Буреш [15], А.А. Криковцев [14], К.М. Луцій [12]. Маркетингове забезпечення економічного розвитку регіону знаходилося у полі зору таких науковців, як Е.А. Лясков-

ска [6], О.І. Пастернак [8] та ін. Окремі аспекти досліджуваної теми висвітлювалися й іншими науковцями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз наукового здобутку дав змогу відзначити, що інклюзивність частіше розглядається з позиції методології розрахунку та на рівні держави. Натомість не приділено уваги ні можливості інклюзивного зростання на рівні регіону, що є актуальним з огляду на процеси децентралізації триваючі в Україні, ні на взаємозв'язок інклюзивності та холістичного маркетингу – парадигми, що являє собою новий підхід до маркетингу, за якого всі компоненти процесу спрямовані на споживача та розглядаються як єдине ціле, а не сукупність окремих елементів. Саме необхідність дослідження можливості інклюзивного розвитку регіону маркетинговим інструментарієм і зумовлює актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми маркетингу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В економічній літературі підкреслюється, що центральною фігурою інклюзивного розвитку є людина, центральною людиною маркетингу також є людина (споживач), регіональна політика регіону спрямована на поліпшення життя людини (населення регіону), оскільки є інструментом налагодження партнерства між обласною державною адміністрацією, обласною радою, районними адміністраціями, міськими та районними радами, науковими установами, представниками бізнесу, а також

Рис. 1. Модель функціонування регіону у зовнішньому середовищі [2, с. 7]

широким колом організацій громадянського суспільства.

Регіон як територіально-організаційна одиниця з погляду маркетингових підходів є особливим об'єктом, що відрізняється комплексом вихідних маркетингових чинників, суб'єктами маркетингової діяльності та навіть цільовими групами. З одного боку, регіон має ширше поле для маркетингу та диверсифікації ризиків [1, с. 10]. Такої ж думки дотримується й І. Дегтярьова, відзначаючи, що регіон – це «суб'єкт геополітичної і підприємницької діяльності, який вступає в конкурентну боротьбу шляхом застосування спеціального інструментарію і може формувати певне регуляторне, матеріальне й інформаційне середовище для цього; тобто регіон слід розглядати як цілеспрямовану систему, що функціонує на мережових принципах» [2, с. 7]. Авторка наводить модель функціонування регіону у маркетинговому оточенні, яку наведено на рис. 1.

Як видно з рисунку, в умовах посилення зовнішніх впливів регіон повинен бути достатньо сильною й адаптивною системою. Забезпечити це можна лише шляхом цільової активізації та синхронізації дій органів влади, бізнесу та населення в регіоні, а також створення спеціальних інформаційних і правових бар'єрів і стимулів для забезпечення ефективного використання ресурсів регіону. З позиції інклюзивності можна відзначити, що вплив держави на регіони повинне бути спрямований на стимулювання узгодженої поведінки бізнесу і населення в межах регіону і за його межами, що зумовлює поведінку регіону як окремого цілісного суб'єкта у зовнішньому середовищі. Такий базовий підхід забезпечує необхідний рівень стійкості регіону, формування бажаних умов для життя і ділової сфери, якість його функціонування у цілому [2].

Неодмінною умовою економічного розвитку колектив авторів монографії «Економічне зростання» вважає «модернізацію всіх аспектів господарського життя країни, тобто в перенесенні на свій ґрунт найдосконаліших способів організації і технології виробництва, підприємницької діяльності, розроблених та реалізованих у найбільш розвинених країнах світу» [3, с. 5].

Традиційно відомі такі концепції економічного зростання, як:

- нульове зростання;
- сталий економічний розвиток;
- ноосферний розвиток;
- інноваційне зростання тощо.

Звісно, економіка, що зростає, має більшу здатність задовольняти нові потреби і вирішувати соціально-економічні проблеми (боротьба з бідністю, забруднення навколишнього середовища) як усередині країни, так і на рівні регіону [4]. Однак у швидкого економічного зростання є прибічники та противники. Перші зазначають, що економічне зростання – це зростання макроекономічних показників, що створює ма-

теріальну базу для вирішення соціальних проблем та проблем екології. Інші вважають, що зростання не означає рівномірність, тобто різні верстви населення мають різний доступ до матеріальних благ, саме зростання викликає більшість екологічних проблем, прагнення до виробництва та споживання призводить до погіршення особистісних характеристик людей [3, с. 7; 5]. Таким чином, зростання має свою ціну, а тому воно має бути оптимальним. Підкреслимо, що під сталим розвитком не мається на увазі стійкість у прямому сенсі, як постійний кількісний ріст, а передбачається «безконфліктний» розвиток з урахуванням екологічного та соціального складників [6, с. 15].

В.К. Сапун вважає, що концепцією, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами, принесеними кожному сектору економіки та різним верствам суспільства, є концепція інклюзивного розвитку. Даний підхід розширює традиційні моделі економічного зростання та включає зосередження уваги на рівності здоров'я, людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні [7, с. 178]. Це ствердження доповнює О.І. Пастернак, зазначаючи, що основні положення концепції, у тому числі висновки про наявність сильного зв'язку між темпами зростання економіки і вирішенням широкого кола соціальних проблем, включаючи більш справедливий розподіл створених у суспільстві доходів, за особливої уваги до найбідніших верств населення, спочатку розроблялися вченими з 80-х років. «Зелені» технології засновані на енерго- і ресурсозбереженні, скороченні вуглецевих викидів, чистому транспорті, альтернативних джерелах енергії, органічному сільському господарстві, екодевелопменті (будівництво з мінімальним впливом на навколишнє середовище), передовій логістиці тощо [8].

Д.П. Фролов вважає, що «регіон без маркетингової стратегії – слабо структурований конгломерат локалізованих в адміністративних межах активів, обтяжений соціальними зобов'язаннями» [9, с. 4]. В умовах інтенсивної глобалізації безперервно розширюється склад суб'єктів конкурентних процесів: поряд із фірмами, бізнес-групами та країнами (мікро- і макрорівень) до них підключилися територіальні утворення мезомасштаба – міста і регіони. Маркетингова парадигма отримує все більш широке поширення і в перспективі здатна стати домінуючим підходом до управління розвитком регіону, виводячи його на якісно новий рівень [2; 9].

Теорія маркетингу базується на тому, що матеріальні потреби обмежені і постійно розвиваються: задовольняючи одні потреби, у споживача з'являються інші. Таким чином, зростаючі матеріальні потреби та зростання чисельності людей у світі змушують людство постійно напружувати обсяги і масштаби суспільного вироб-

ництва товарів та послуг [3]. Отже, нині цілком очевидно, що основою успішної ринкової діяльності виступають саме маркетинг та система управління маркетингом, яка охоплює всі функціональні сфери його діяльності.

Як відомо, пропозиція – це реакція на потреби. Обсяг пропонованих благ залежить не від бажань масового споживача, а від матеріальних можливостей останнього задовольняти певну частину своїх запитів. Тому на величину сукупної пропозиції регіону впливають не стільки потреби, скільки сукупний попит. До чинників, які підвищують сукупний попит регіону на вироблену продукцію, можна віднести заробітну плату, цінову, податково-бюджетну і грошово-кредитну політику держави, схильність населення до споживання і заощадження та ін. Зважаючи на децентралізацію та посилення конкуренції за споживача, одним з ефективних рішень може стати просторово-локальний розвиток регіону через специфічні інституційні форми і застосування інструментарію маркетингу і логістики.

На думку О.І. Пастернак, аналіз сучасних тенденцій використання маркетингу в управлінні регіонами показав, що «хоча впродовж останніх років цей процес активізувався, проте існує ще багато проблем, які передусім пов'язані з відсутністю розуміння необхідності та практики застосування маркетингу в управлінні регіонами» [8].

Актуальність проблематики дослідження можливості інклюзивного розвитку регіону маркетинговим інструментарієм зумовлена комплексом причин, серед яких можна виокремити:

- відмову від підходу до вирівнювання регіонів, за якого кошти перерозподіляються від більш сильних регіонів до більш слабких за рахунок бюджетних коштів та перехід до політики гармонізованого розвитку, що реалізується реформою децентралізації. За децентралізації державне управління стає більш раціональним, гнучким, зрозумілим та інтерактивним. Зміцнюються відносини між державою і суспільством, збільшується прозорість розподілу ресурсів, полегшуються економічна активність і міжрегіональне суперництво місцевих громад. Міста, селища та села можуть легше співпрацювати один з одним, але також конкурують між собою за інвестиції, туристів, проекти, персонал і гранти. Це вимагає від керівництва регіону ініціативного розроблення стратегій, у тому числі у сфері маркетингу [9];

- посилення конкуренції між суб'єктами господарювання на українському ринку підвищило інтерес до підходів, які забезпечують ефективне функціонування підприємницьких структур за нових умов господарювання. При цьому більшість дослідників сходиться на думці, що центральне місце серед даних підходів належить саме маркетингу [10];

- недостатній досвід регіонів у сфері створення і здійснення маркетингових стратегій та

програм ребрендингу, впровадження принципів територіального маркетингу в систему стратегічного управління регіональним розвитком [9];

- слабку розробленість методологічної, теоретичної, методичної та інструментальної бази стратегічного маркетингового планування й управління на регіональному рівні та дискусійний характер пропонованих зарубіжними і вітчизняними дослідниками методик розроблення й реалізації маркетингових стратегій територій, а також дефіцит емпіричної бази успішних і невдалих проектів у сфері територіального маркетингу і брендингу [9].

Це свідчить про те, що постала потреба в узагальненні світового та вітчизняного досвіду розроблення маркетингових стратегій розвитку регіону, формування сучасної теоретичної бази і технологій управління регіональним маркетингом у контексті сучасної парадигми маркетингу, сповідування якої означає, що всі структури і підприємства, що відповідають за долю регіону, повинні орієнтуватися на потреби мешканців і цільові групи споживачів, а також створення кращих порівняно з іншими територіями конкурентних переваг для оптимального задоволення населення регіону [1, с. 13].

Поняття парадигми має декілька визначень. А.В. Коротков відзначає, що поняття парадигми в маркетингу охарактеризовано поки ще не повністю. Наприклад, Ф. Котлер у книзі «Основи маркетингу» (1991 р.) парадигмами називав концепції підприємницької діяльності: виробничу, товарну, продажів, маркетингу, соціально-етичного маркетингу [11].

Щодо концепції, то К.М. Луцій визначає її як «науково обґрунтований проект організації маркетингової діяльності, який ґрунтується на конкретній керівній ідеї, ефективній стратегії, необхідному оперативному інструментарію здійснення маркетингової діяльності у цілях досягнення результатів, зумовлених стратегічним планом підприємства. Концепція маркетингу може також розглядатися як інтегрована, орієнтована на споживача і прибуток філософія бізнесу, філософія ведення справ підприємства. У цьому контексті маркетингова концепція полягає у тому, щоб уся діяльність підприємства виходила зі знання споживчого попиту і його змін у перспективі» [12, с. 90].

Загальноприйнятими в еволюції маркетингу є сім основних концепцій маркетингу, обґрунтованих світовою наукою і практикою у сфері маркетингу. Кожна з концепцій передбачає наявність певного акценту маркетингової діяльності на певному аспекті або сфері маркетингової діяльності. Переміщення акцентів залежить від істотних змін, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищі компанії. Якщо розглядати концепції у розвитку, то вони виникали у такому порядку: виробнича, товарна, збутова, традиційного маркетингу, соціально-етичного маркетингу, маркетингу взаємодії.

Для розмежування етапів розвитку концепції маркетингу застосовують три головні відмінні критерії:

- провідну ідею;
- основний інструментарій;
- головну мету [12, с. 91].

Еволюція маркетингового мислення ґрунтується на трьох поглядах:

по-перше, на історичній моделі – від виробничої орієнтації до ринкової, від виробництва до зниження витрат і до максимізації доданої вартості;

по-друге, на уявленні про маркетинг, який був тісно пов'язаний у суспільній свідомості з рекламою. Розвиток реклами дав змогу виробникам збільшити кількість звернень до споживача, що поклало початок масовому маркетингу;

по-третє, на положенні про те, що економічна традиція більше, ніж практика, вплинула на теорію маркетингу [13].

Відомі три основні парадигми маркетингу (всі вони рівноправні, але в маркетинговому мисленні спостерігається тенденція до зрушення до парадигми холистичного маркетингу):

- неокласична парадигма (мікроекономіка). Її сутність полягає в акцентуванні однієї з початково відокремлених функцій маркетингу (компонентів майбутнього комплексу 4Р);

- конфліктна парадигма (стратегія). У рамках цієї парадигми метою фірми стає стратегічно важливий результат додатка маркетингових зусиль – створення і подальший розвиток власних стійких переваг над своїми конкурентами в очах споживача, аж до монополізації ринку. Слід зазначити, що сама ця концепція стала претендувати на роль провідної конкурентної переваги стратегічного характеру в ринковому управлінні. У цій парадигмі почав реалізовуватися стратегічний комплексний підхід, який

змінив концепцію маркетингового комплексу. У рамках стратегічного маркетингу найбільшого значення набувають маркетингові дослідження конкретних цільових груп споживачів;

- парадигма холистичного маркетингу. Деякі автори називають її «парадигма відносин (співробітництва, партнерства)» [13; 14]. Є такі, що вважають, що холистичний маркетинг – це концепція в рамках парадигми відносин [15]. Різні підходи до визначення сутності парадигми наведено у додатку А. Холистичний (цілісний) маркетинг базується на плануванні, розробленні та впровадженні маркетингових програм, процесів і заходів з урахуванням їх широти і взаємозалежності. Більшістю науковців визнається, що холистичний маркетинг включає у себе чотири компоненти: маркетинг взаємовідносин, інтегрований маркетинг, внутрішній маркетинг, соціально відповідальний маркетинг [16]. Їх взаємодію наведено на рис. 2.

Однак існують й інші точки зору на питання змістовного наповнення холистичного маркетингу. Наприклад, Л.В. Борзакова наводить роботи О.О. Криковцева та О.А. Козлової. На думку О.А. Козлової, складники концепції холистичного маркетингу варто об'єднати в такі групи: міжнародний маркетинг, макромаркетинг (маркетинг на рівні держави), мезомаркетинг (маркетинг на рівні регіону) та мікромаркетинг (маркетинг на рівні підприємств), що включає маркетинг взаємовідносин, територіальний та соціальний маркетинг. А О.О. Криковцев стверджує, що основними елементами холистичного маркетингу є зовнішнє партнерство постачальників, умовне партнерство, зовнішнє партнерство споживачів та внутрішнє партнерство всіх рівнів управління [16, с. 89]. При цьому автор наголошує, що «не можна ставити знак рівності між стратегією холистичного маркетингу,

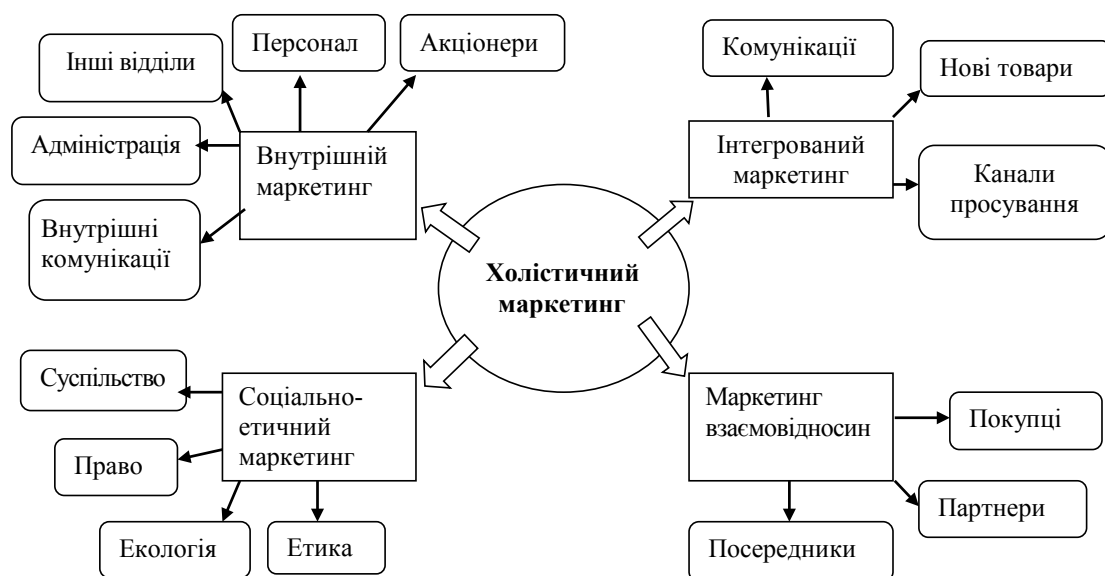

Рис. 2. Складники холистичного маркетингу

Джерело: узагальнено автором)

Таблиця 1

Взаємозв'язок парадигм, концепцій маркетингу та економічного зростання [12; 13; 15–17]

Часовий період	Парадигма	Інструментарій	Концепція маркетингу	Концепція економічного зростання
Поч. 20-х років XX ст.	неокласична	4P (Marketing mix)	1) концепція вдосконалення виробництва і на цій основі – ціни; 2) концепція вдосконалення технічних і функціональних характеристик товару; 3) концепція активізації комерційних зусиль (збутова концепція);	
Поч. 60-х років XX ст.	конфліктна	4C	4) концепція традиційного маркетингу; 5) концепція соціально-етичного маркетингу;	сталий економічний розвиток інклюзивний розвиток атомістичного типу
Поч. 90-х років XX ст.	холістична	11C (Customer Mix)*	6) концепція маркетингу відносин (партнерського маркетингу)	інклюзивний розвиток атомістичного типу
Поч. XIX ст.				гармонійний тип інклюзивного розвитку

Примітка: Комплекс 11C включає в себе: Customers (Споживачі), Categories (категорія «інструмент категорійного менеджменту»), Capabilities (можливості), Cost, profitability and value (витрати, прибуток та цінність), Control of the contact to cash process (контроль над процесами притоку грошей у компанію), Collaboration and integration (співробітництво та інтеграція з покупцями та постачальниками), Customization (персоналізація товарної пропозиції), Communications, interaction and positioning (взаємодія з покупцями, постачальниками, позиціонування компанії), Customer measurement (оцінка покупцями діяльності компанії), Customer care (підтримка про покупців), Chain of relationships (ланцюжок взаємовідносин – інструмент концепції маркетингу взаємовідносин із постачальниками та покупцями).

заснованою на парадигмі партнерства, і CRM-системою, яка є тільки інструментом установлення та поліпшення бізнес-процедур і подальшого аналізу результатів» [14, с. 85]

Базова ідея концепції маркетингу відносин виражається в тому, що в процесі реалізації узгодженої мети господарюючи суб'єкти, що спеціалізуються на виконанні конкретних функцій, повинні сформувати такий образ відносин між собою, за якого дії кожного з них будуть взаємно доповнювати один одного [13; 15].

Аналіз змісту концепцій маркетингу та сутності парадигм дає змогу зробити висновок, що концепції розвивалися в рамках певної парадигми, що відображено в табл. 1. Також можна прослідкувати залежність концепції економічного розвитку від маркетингової парадигми.

Як видно з таблиці, інклюзивний розвиток регіону можливий за конфліктної парадигми маркетингу. Однак, на думку М.А. Пивоварової, це буде розвиток органічного типу, який означає усвідомлене (або неусвідомлене) підпорядкування цілісній народногосподарській системі. Подібна ситуація виникає у тому разі, коли макроекономічний простір об'єктивно перевищує рівень розвитку регіону або коли цілісна система «нав'язує» власне бачення кожному регіону. На противагу органічному типу інклюзивний розвиток атомістичного типу являє собою зовнішнє об'єднання самодостатніх в економічному плані регіонів, кожен з яких прагне до незалежного розвитку [17, с. 215].

Гармонійний тип інклюзивного розвитку, на думку Д.П. Фролова, заснований на паралельному стимулюванні конкуренції серед економічно самостійних регіонів (ринковими методами та інструментами) і максимальному залученні потенціалу відстаючих і депресивних

територій (адміністративними технологіями). Обґрунтовано необхідність створення макроекономічних умов і стимулів трансформації типової моделі поведінки регіонів, переорієнтувавши її з конкурентної на коопераційну стратегію, що дасть змогу максимально використовувати потенціал міжрегіонального кобрендингу [9, с. 7]. А фундаментальними принципами гармонізованого типу інклюзивного розвитку є свобода вибору регіонами своєї спеціалізації в системі просторового поділу праці та визначення ключових компетенцій, а технологією реалізації цієї «усвідомленої необхідності» виступає маркетинг територій [9, с. 29]. Його доповнює М.А. Пивоварова, зазначаючи, що «даний тип означає рівноправні відносини, партнерство і співробітництво. В основі конвергенції лежить урахування інтересів усіх учасників, узгодження позицій, пошук балансу інтересів» [17, с. 216].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Маркетинг територій як тип маркетингу в рамках парадигми холістичного маркетингу в контексті інклюзивного розвитку регіону:

- є нетиповим та дієвим інструментом вирішення програм регіону (території) – від нестачі інвестиційних надходжень до забезпечення екологічної безпеки;
- здатен розширити вплив регіону на досягнення своїх цілей та слугувати інструментом підвищення його конкурентної спроможності;
- актуалізація тих аспектів життєдіяльності регіону, що спонукає його діяти на користь регіону та його складників, зокрема на задоволення потреб населення;
- розуміння того, що органи територіальної влади (обласні, міські, районні, територіальні

громади) є не єдиними суб'єктами маркетингу, а тому повинні враховувати інтереси своїх ринкових партнерів: бізнесу, науки, туризму, соціуму та ін.;

- процес поєднання та координації зусиль, кооперація територіальних інтересів у комунікативну, креативну та інноваційну культуру співробітництва;

- розв'язання проблем розвитку територій, формування/посилення іміджу, формування та розвитку бренду регіону.

Тож гармонійний тип інклюзивного розвитку регіону найбільш реальний саме за умови маркетингового підходу до управління, а застосування концепції маркетингу взаємин для забезпечення інклюзивного зростання регіону гармонійного типу робить можливим підвищення конкурентного потенціалу регіону, що є найбільш пріоритетним напрямом регіональної політики в умовах сформованої економічної ситуації в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гринчук Н. Формування територіальних маркетингових стратегій. Всеукраїнська мережа фахівців та практиків з регіонального та місцевого розвитку. Київ, 2014. URL: http://regionet.org.ua/files/08.Territorial_Marketing_Grynchuk_Materials_UA.pdf (дата звернення: 20.05.2019).
2. Дегтярева І. Подходы и инструменты стимулирования экономического развития регионов государства в условиях усиления внешних воздействий и неопределенности. *Записки ИГУП*. 2015. № 3. С. 3–45.
3. Экономический рост: факторы эффективного развития : монография / под общ. ред. Г.Ю. Гуляева. Пенза : Наука и Просвещение, 2017. 110 с.
4. Урунов А.А. Единое экономическое пространство : монография. Москва : Синергия. 2012. 383 с.
5. Базиліук А.В., Жулін О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29.
6. Ляскова Е.А., Григорьева К.А. Формирование «зеленой» экономики и устойчивость развития страны и регионов. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент»*. 2018. Т. 12. № 1. С. 15–22.
7. Сапун В.К., Селезньова В.Р. Концепція інклюзивного зростання в економіці. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2018. № 10. С. 177–181.
8. Пастернак О.І. Економічний розвиток регіону: маркетингове забезпечення : монографія. Львів, 2009. 200 с.
9. Фролов Д.П. Маркетинговая парадигма регионального развития : монография. Волгоград : ВолГУ, 2013. 157 с.
10. Петросов В.А., Банчук-Петросова О.В. Сучасний маркетинг у сучасному світі. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 3. С. 102–107.
11. Коротков А.В. Маркетинговые исследования : учебник. Москва : Юрайт, 2014. 595 с.
12. Луцій К.М. Еволюція концепцій маркетингу як відображення тенденцій розвитку ринкової економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2015. Вип. 5. С. 90–93.

13. Бритченко И.Г., Бритченко Г.И. Marketing Management организации: потенциал и система : учебное пособие. Донецк : ДонНУ, 2001. 279 с.
14. Криковцев А.А. Холистический маркетинг в системе бизнес-взаимодействия предприятия. *Маркетинг и менеджмент инноваций*. 2011. № 4. Т. 1. С. 85–89.
15. Буреш О.В., Калиева О.М. Парадигма холистического маркетинга как результат эволюции концепций управления. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2014. № 8. С. 205–211.
16. Борзаковська Л.В. Концепція холистичного маркетингу: сутність та теоретичне підґрунтя. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 2. С. 85–94.
17. Пивоварова М.А., Хохлова А.М. Инклюзивное развитие региона. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/inklyuzivnoe-razvitiye-regiona> (дата звернення: 22.05.2019).
18. Затонацька Т.Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Вип. 1(28). Т. 2. С. 102–112.

REFERENCES:

1. Hrynchuk N. (2014). Formuvannya terytorialnykh marketynhovyykh stratehii [Formation of territorial marketing strategies]. Vseukrainska merezha fakhivtsiv ta praktykiv z rehionalnoho ta mistsevoho rozvytku. Retrieved from http://regionet.org.ua/files/08.Territorial_Marketing_Grynchuk_Materials_UA.pdf. [in Ukrainian].
2. Degtyareva I. (2015). Podkhody i instrumenty stimulirovaniya ekonomicheskogo razvitiya regionov gosudarstva v usloviyakh usileniya vneshnikh vozddeystviy i neopredelennosti [Approaches and tools to stimulate the economic development of regions of the state in the face of increasing external influences and uncertainty]. *Zapysky YHUP*. 3. 3–45.
3. *Ekonomicheskii rost: faktoryi effektivnogo razvitiya [Factors of effective development]* (2017). Pod obsch.red. G.Yu.Gulyaeva. Penza: MTsNS «Nauka i Prosveschenie». [in Russian].
4. Urunov A.A. (2012). *Edinoe ekonomicheskoe prostranstvo [Common Economic Space]*. M.: Sinergiya. [in Russian].
5. Bazyliuk A.V., Zhulyn O.V. (2015). Inkluzivne zrostannia yak osnova sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Inclusive growth as a basis for socio-economic development]. *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*, 1, 1–29. [in Ukrainian].
6. Lyaskovskaya E.A., Grigoreva K.A. (2018). Formirovanie «zelenoy» ekonomiki i ustoychivost razvitiya strany i regionov [Forming a green economy and sustaining the development of the country and regions]. *Vestnik YuUrGU. Seriya «Ekonomika i menedzhment»*, 1, 15–22. [in Russian].
7. Sapun V.K., Seleznova V.R. (2018). Kontseptsii inkluzivnoho zrostannia v ekonomitsi [The concept of inclusive growth in the economy]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa*, № 10, 177–181. [in Ukrainian].
8. Pasternak O.I. (2009). *Ekonomichni rozvytok rehionu: marketingove zabezpechennia [Economic development of the region: marketing support]* NAN Ukrainy, Lviv. [in Ukrainian].
9. Frolov D.P. (2013). *Marketingovaya paradigma regionalnogo razvitiya : monografiya [Marketing Paradigm of Regional Development]*. Volgograd : Izd-vo VolGU [in Russian].
10. Petrosov V.A., Banchuk-Petrosova O.V. (2017). Suchasnyi marketing u suchasnomu sviiti [Modern marketing in the modern world]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, 3, 102–107. [in Ukrainian].

11. Korotkov A.V. (2014). *Marketingovyye issledovaniya [Marketing research]*. M. : Izdatelstvo Yurayt [in Russian].
12. Lutsii K.M. (2015). Evoliutsiia kontseptsii marketynhu yak vido-brazhennia tendentsii rozvytku rynkovoï ekonomiky [the evolu-tion of marketing concepts as a reflection of the trends in the deve-lopment of a market economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 5, 90-93. [in Ukrainian].
13. Britchenko I.G., Britchenko G.I. (2001). *Marketing Management organizatsii: potentsial i sistema [Marketing Management Orga-nizations: Capacity and System]*. Donetsk, DonNU. [in Russian].
14. Krikovtsev A.A. (2011). Holisticheskiy marketing v sisteme biznes-vzaimodeystviy predpriyatiya [Holistic marketing in the system of enterprise business interactions]. *Marketing I menedzhment Innovatsiy*, 4, 85-89. [in Russian].
15. Buresh O.V., Kalieva O.M. (2014). Paradigma holisticheskogo marketinga kak rezultat evolyutsii kontseptsii upravleniya [The paradigm of holistic marketing as a result of the evolution of management concepts]. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, 8, 205-211. [in Russian].
16. Borzakovska L.V. (2013). Kontseptsiiia kholistychnoho marke-tynhu: sutnist ta teoretychne pidgruntia [The concept of holistic marketing: the essence and the theoretical basis]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 2, 85-94. [in Ukrainian].
17. Pivovarova M.A., Hohlova A.M. (2017). Inklyuzivnoe razvitie regiona [Inclusive development of the region]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/inklyuzivnoe-razvitie-regiona> [in Russian].
18. Zatonatska T.H. (2014). Finansove zabezpechennia inkluzyv-noho zrostannia ta podolannia bidnosti v Ukraini: isnuiuha praktyka ta perspektyvy [Financial support for inclusive growth and poverty reduction in Ukraine: existing practice and per-spectives]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, 1 (28), 102–112. [in Ukrainian].

УДК 332.8

Тарасевич О.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач відділу економіко-правових проблем містознавства
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України*

Tarasevych Olena

*Candidate of Economic Science, Associate Professor,
Head of the Department of Economic and Legal Problems of City-study,
Institute of Economic and Legal Research of NAS of Ukraine*

РИНОК ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ МІСТА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

MARKET OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES OF THE CITY: PROBLEMS AND WAYS OF DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено особливості функціонування ринку житлово-комунальних послуг (ЖКП) міст України в умовах реформування, систематизовано проблеми та чинники, що перешкоджають його розвитку. Обґрунтовано, що особливостями ринку ЖКП є поділ відповідно до чинного законодавства предмета обміну на житлову й комунальні послуги; структура конкурентного середовища (наявність потенційно конкурентного та природно-монопольного сегментів), що впливає на державне регулювання ринку, ціно- й тарифоутворення. Визначено пріоритетні напрями розвитку ринку ЖКП міста з урахуванням структури конкурентного середовища. Вони включають обмеження монополізму та недопущення зловживань монополієм становити під час тарифоутворення. Цьому сприяють імплементація законодавства України відповідно до норм ЄС; підвищення ефективності державного регулювання діяльності підприємств міського господарства, що функціонують в природно-монопольному сегменті ринку ЖКП. У потенційно конкурентному сегменті доцільним є залучення підприємств різних форм власності для надання послуг, а також забезпечення прозорості проведення відповідних конкурсів на обслуговування.

Ключові слова: місто, сфера житлово-комунальних послуг, реформування, ринок, конкурентний і природно-монопольний сегменти.

АННОТАЦИЯ

В статье обобщены особенности функционирования рынка жилищно-коммунальных услуг (ЖКУ) городов Украины в условиях реформирования, систематизированы проблемы и факторы, препятствующие его развитию. Обосновано, что особенностями рынка ЖКУ являются разделение в соответствии с действующим законодательством предмета обмена на жилищную и коммунальные услуги; структура конкурентной среды (наличие потенциально конкурентного и естественно-монопольного сегментов), что влияет на государственное регулирование рынка, цено-, и тарифообразование. Определены приоритетные направления развития рынка ЖКУ города с учетом структуры конкурентной среды. Они включают ограничение монополизма и недопущение злоупотреблений монополием положением при тарифообразовании. Этому способствуют имплементация законодательства Украины в соответствии с нормами ЕС; повышение эффективности государственного регулирования деятельности предприятий городского хозяйства, функционирующих в естественно-монопольном сегменте рынка ЖКУ. В потенциально конкурентном сегменте целесообразным является привлечение предприятий различных форм собственности для предоставления услуг, а также обеспечение прозрачности проведения соответствующих конкурсов на обслуживание.

Ключевые слова: город, сфера жилищно-коммунальных услуг, реформирование, рынок, конкурентный и естественно-монопольный сегменты.

ANNOTATION

The article presents the summary of the features of functioning of the housing and communal services (HCS) market of the cities of Ukraine under reforms, and the problems and factors hindering its development have been brought into the system. It should be said about the peculiarities of the HCS market. They are: the division of services into housing and communal ones in accordance with the current legislation on the subject under exchange (it has an effect on the state regulation of the market, pricing, and tariff setting); structure of the competitive environment (the presence of potentially competitive and natural monopoly segments). The natural monopoly segment includes the markets of natural gas, electric power, centralized water supply and drainage, transportation of thermal energy, and the dumping of household wastes. In this segment, the competition is limited. The segments of the HCS market with a high potential for the competition include the services on management of an apartment building; services on household wastes management. The above circumstances determine the specificity of defining the directions for the development of the potentially competitive and natural monopoly segments of the HCS market, as well as the possibility of implementing measures to achieve them. Priority directions for the development of the HCS market of the city have been identified taking into account the structure of the competitive environment. They include the restriction of monopolism and the avoidance of abuse of monopoly in tariff setting. This contributes to the implementation of the legislation of Ukraine in accordance with the EU standards; increase in the efficiency of the state regulation of urban enterprises' activities which operate in the natural monopoly segment of the HCS market. As for the potentially competitive segment, it is advisable to attract the enterprises of various forms of ownership for the provision of services, as well as to ensure the transparency of the relevant tenders for providing services. This will improve the efficiency of the HCS market taking into account the interests of its participants, and will help meet the demand of service consumers.

Key words: city, sphere of housing and communal services, reform, market, competitive and natural monopoly segments.

Постановка проблеми. Реформування сфери житлово-комунальних послуг (ЖКП) на національному, регіональному та муніципальному рівнях щодо становлення й розвитку ринкових відносин декларується у відповідних законодавчих актах, стратегіях та концепціях, зокрема Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»,

затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385; Концепції реалізації державної політики у сфері теплопостачання, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 569-р. В цих умовах особливої гостроти та актуальності набувають питання визначення перспективних шляхів розвитку ринку ЖКП, що дадуть змогу досягти забезпечення економічної ефективності його функціонування за якомога повного задоволення попиту споживачів шляхом безперервного та надійного надання якісних послуг за умов врахування інтересів всіх учасників ринку ЖКП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Надзвичайна актуальність зазначеної проблематики обумовлює зростаючу останнім часом кількість наукових праць як українських, так і зарубіжних фахівців, присвячених обговоренню окремих аспектів формування, функціонування та розвитку ринку ЖКП. Так, визначення напрямів реформування системи державного регулювання ринку ЖКП з урахуванням зарубіжного досвіду віддзеркалено в дослідженнях О.З. Апостолук, Г.В. Головачака [1; 2]. Систематизації організаційно-економічних засад формування й реформування ринку ЖКП в Україні присвячено праці В.І. Ляшенка, Я.В. Остафійчука [3; 4], а в дослідженнях Т. Джамасба і М. Полита [5] міститься огляд реформування ринку електроенергії в ЄС. Напрацювання І.М. Салуквадзе присвячено узагальненню регіональних особливостей споживчого ринку ЖКП [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас за умов складності та високої динамічності реформаційних процесів, що відбуваються нині в усіх сегментах та підгалузях ринку ЖКП міст України, прискореної імплементації нормативно-правових актів, які регулюють його функціонування, недостатньо дослідженою та невизначеною залишається низка питань цієї проблематики. Зокрема, потребують визначення ключові напрями й завдання розвитку ринку ЖКП, що вимагають першочергових рішень та дій державних органів влади та місцевого самоврядування, на досягненні яких слід сконцентрувати зусилля суб'єктів господарювання, тобто виконавців ЖКП.

У зв'язку з цим актуальними стають аналіз сучасного стану та узагальнення особливостей функціонування ринку ЖКП міст України в умовах реформування; систематизація проблем і чинників, що перешкоджають його розвитку; обґрунтування на підставі цього перспективних напрямів розвитку ринку ЖКП міста, що обумовлює актуальність та завдання дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення проблем та обґрунтування напрямів розвитку ринку ЖКП міста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок ЖКП – це сукупність правовідносин, що виникають у процесі їх виконання та надання комунальних послуг між виконавцями та управителем багатоквартирного будинку (ББ) й споживачами.

Предметом обміну на ринку ЖКП є послуги, що, згідно зі ст. 5 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» [7], розділені на житлову та комунальні (рис. 1). Крім того, ринок ЖКП складається з природно монопольного (включає, зокрема, підприємства – виконавців ЖКП, надання яких пов'язане з використанням інженерних мереж) та конкурентного (потенційно конкурентного) сегментів (рис. 1), що є основними його особливостями, які обумовлюють специфіку державного регулювання й ціно-, тарифоутворення.

Процес регулювання ринку ЖКП слід розглядати як систему взаємодії трьох суб'єктів регулювання, які діють в межах економічного простору ринку й взаємопов'язаних цілей та умов суспільного відтворення, а саме органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ОМС) (залежно від компетенції здійснюють безпосередній регулюючий вплив), союзів (об'єднань) виконавців (продавців) послуг, громадських організацій (асоціацій) споживачів (здійснюють опосередкований вплив).

Під час вжиття конкретних заходів щодо регулювання з боку всіх суб'єктів здійснюються узгодження їх інтересів, цілей та методів регулювання, пошук взаємних компромісів. Ключовою проблемою функціонування та розвитку ринку ЖКП є спільний соціально-економічний перехід влади, суспільства й бізнесу від витратної економічної концепції встановлення цін/тарифів на послуги ЖКП до вартісної. Це обумовлює необхідність формування відповідних інституційних структур, нових партнерських форм взаємодії публічного та приватного капіталу, вдосконалення системи тарифного регулювання підприємств міського господарства, що надають ЖКП, а також підвищення якості надаваних ними послуг.

Також однією з основних проблем функціонування ринку ЖКП є щорічне дорожчання енергоресурсів та інших складових собівартості послуг, що обумовлює зростання тарифів. Так, як перший крок до лібералізації тарифів на газ урядом прийнято рішення про підвищення оптової ціни на газ для побутового використання на 26%, набуття чинності яким відбулося 1 листопада 2018 р., і ще на 15% з 1 травня 2019 р. [9]. За результатами аналізу стану регулювання ОМС тарифів на теплову енергію протягом 2017–2018 рр., проведеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), зафіксовано випадки зростання тарифу на 10–20%, іноді до 50% без урахування збільшення вартості паливної складової [9]. Щодо тарифів на водопостачання, то у вересні

2018 р. вони зросли майже на 13% порівняно з вереснем 2017 р. [10]. Згідно із Законом України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII з 1 липня 2019 р. має запрацювати нова модель ринку електроенергії, що передбачає ринкове формування цін, а низка фахівців [2; 3; 9] вважає, що за умов від-

сутності реальної конкуренції в цьому сегменті вона також приведе до їх значного зростання.

Зазначене зростання тарифів, значно збільшивши частку витрат на комунальні послуги в доходах домогосподарств, разом з низьким рівнем доходів населення привело до рекордно критичного значення показнику заборгованості

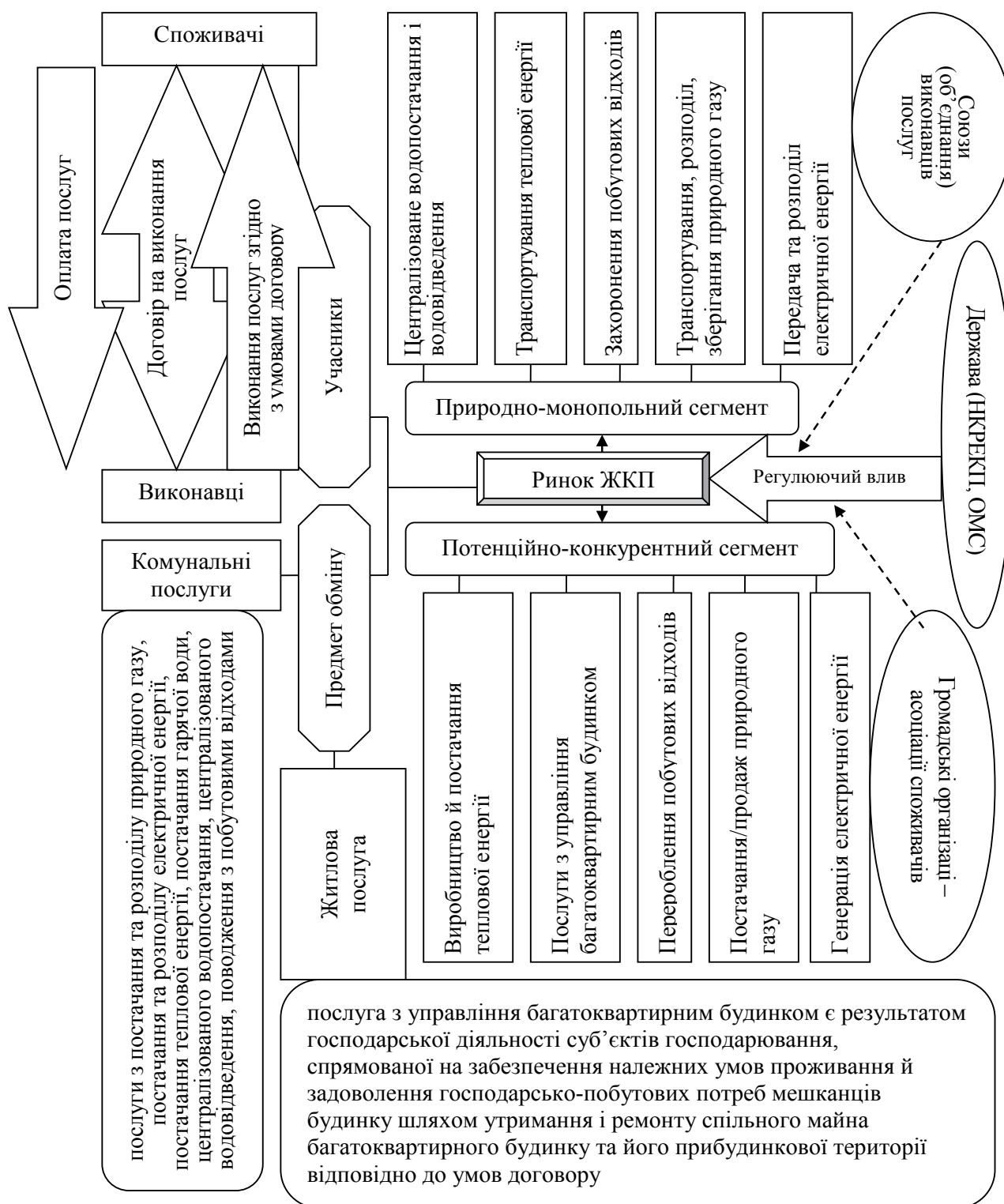

Рис. 1. Складові ринку ЖКП

Джерело: складено автором на основі джерел [7; 8]

цієї категорії споживачів з оплати ЖКП. Згідно з даними Державної служби статистики України [10] станом на 1 березня 2019 р. заборгованість населення з оплати ЖКП склала 63,4 млрд. грн., що на 11,3% більше, ніж на початок року. При цьому в розрізі видів послуг найбільші борги за цей період накопичено населенням щодо сплати за поставки природного газу, які, збільшившись на 3,9 млрд. грн., склали 33,0 млрд. грн.; за централізоване опалення й постачання гарячої води, які, збільшившись на 2,0 млрд. грн., склали 22,0 млрд. грн.; за квартирну плату (заборгованість зросла до 4,4 млрд. грн.); за централізоване постачання холодної води і водовідведення (до 3,3 млрд. грн.); за вивезення побутових відходів (до 0,6 млрд. грн.); за постачання електричної енергії (6,1 млрд. грн.). Обсяги видатків держави на субсидії склали за результатами 2018 р. 71 млрд. грн., з яких 17 млрд. грн. були витрачені на погашення заборгованості минулого періоду [10].

З огляду на вищевикладене до найважливіших завдань, що вимагають комплексного вирішення, слід віднести вдосконалення правового забезпечення проведення перетворень, спрямованих на обмеження монополізму та створення конкурентного ринку ЖКП; фінансове оздоровлення, оптимізацію схем та механізмів фінансування; вдосконалення системи тарифного регулювання й тарифоутворення на ЖКП; соціальний захист жителів під час оплати ЖКП; забезпечення енергоефективності та енергомодернізації, ресурсозбереження.

Переважаючи адміністративної системи господарювання, висока централізація управлінських функцій та монополізація ринку дають змогу констатувати недосконалість наявної системи управління у сфері ЖКП міста, що не сприяє скороченню витрат підприємствами міського господарства, а стимулює зростання попиту на енергетичні ресурси, що потребує оновлення основних фондів та підвищення якості послуг, що ними надаються. Це обумовлює зацікавленість підприємств міського господарства, що надають ЖКП, за наявних умов господарювання в продовженні практики бюджетного дотування.

Забезпечення енергоефективності та енергомодернізації, що є важливими складовими реформування ринку ЖКП, є вимогою Директиви 27/2012/ЄС «Про енергоефективність», якою встановлено обов'язкові заходи, спрямовані на збереження енергії, що в сучасних умовах виступає одним з основних пріоритетів відповідної державної політики. Однак слід наголосити на притаманних більшості міст України вельми низьких темпах технологічного оновлення та енергоефективної модернізації підприємств міського господарства, що надають ЖКП. Це обумовлене, з одного боку, обмеженістю можливостей суб'єктів господарювання сфери ЖКП вживати капіталомістких енергозберігаючих заходів (внаслідок гострого дефіциту обігових ко-

штів), а з іншого боку, все ще значною монополізованістю як природно-монопольного сегменту ринку ЖКП, так і деяких потенційно конкурентних сегментів, що приводить до скорочення рівня доходів виконавців ЖКП за умов енергоефективного споживання. Крім того, однією з основних особливостей фінансування інвестиційних проектів у сфері ЖКП міста є те, що останні потребують значних обсягів фінансування на початкових етапах, тоді як термін їх окупності є вельми тривалим, що обумовлює відсутність стимулів комунальних підприємств до вжиття заходів щодо енергозбереження, забезпечення енергоефективності та енергомодернізації.

Найважливішим елементом реформування ринку ЖКП є створення конкурентного середовища за рахунок залучення в управління житловою сферою та її обслуговування організацій різних форм власності.

Створення конкуренції в управлінні та обслуговуванні житлової сфери сприятиме реалізації власниками житла й об'єктів комунального призначення права вибору суб'єктів господарювання, тобто виконавців житлової послуги, що здатні забезпечити необхідну якість робіт і послуг за нижчими цінами.

Поштовхом для розвитку конкуренції на ринку ЖКП є створення та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). При цьому останнім часом відзначається позитивна тенденція активізації динаміки створення нових ОСББ в містах України. Так, за даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, в Україні кількість ОСББ за останні 4 роки зросла у 2,5 рази (з майже 14 тис. у 2014 р. до 33 тис. у 2018 р.) [9].

Щодо тарифоутворення, то для забезпечення розвитку конкуренції на ринках ЖКП ринковий метод встановлення регульованих тарифів повинен переважати витратний. У зв'язку з цим доцільною є імплементація законодавства України відповідно до норм ЄС, зокрема, щодо впровадження RAB-регулювання ("regulatory asset base" – «регуляторна база активів») або стимулюючого тарифоутворення, тобто системи довгострокового тарифоутворення, основною метою якої є залучення інвестицій у розвиток і модернізацію мереж та інфраструктури, стимулювання ефективності витрат підприємств та мотивація до їх зниження [11]. Ще одним з найважливіших аспектів удосконалення системи тарифорегулювання на ЖКП є стимулювання залучення інвестицій в міську комунальну інфраструктуру. Досягненню цієї мети сприяє організація ефективної системи регулювання тарифоутворення на послуги підприємств міського господарства, що надають ЖКП, на локальному рівні.

Система тарифоутворення та процедури тарифного регулювання повинні забезпечувати публічність та зрозумілість процесів формування/зміни тарифів на ЖКП. Отже, рішення щодо

зміни регульованих тарифів на ЖКП повинні ухвалюватися прозоро спільно з депутатським корпусом політичних партій і залученням громадськості (громадських організацій, асоціацій та представників усіх категорій споживачів) до відповідного обговорення та громадського контролювання об'єктивності розрахунків, поданих підприємствами міського господарства для затвердження тарифу.

Підбиваючи підсумок, систематизуємо проблеми функціонування ринку ЖКП та визначимо перспективні напрями його розвитку (табл. 1). При цьому доцільно виокремити два сегменти, а саме сегмент з високим потенціалом конкуренції, включаючи ринки послуг з управління багатоквартирним будинком, перероблення побутових відходів та інші потенційно-конкурентні сегменти (виробництво й постачання теплової енергії, постачання/продаж природного газу, генерація електричної енергії); природно-монополийний сегмент, де можливості конкуренції обмежені, включаючи ринки послуг з централізованого водопостачання і водовідведення, транспортування теплової енергії, захоронення побутових відходів, транспортування, розподілу, зберігання природного газу, передачі та розподілу електричної енергії.

Вирішення проблем розвитку ринку ЖКП як в природно-монополийному, так і в потенційно-конкурентному сегментах має здійснюватися комплексно. Це потребує дотримання системи принципів, головними з яких є принципи збалансованості та взаємозв'язку розвитку ринку ЖКП із загальною політикою соціально-економічного розвитку певного міста, ефективності, оптимальності, комплексності, надійності та стійкості функціонування сфери ЖКП.

Висновки. Таким чином, забезпечення розвитку ринку ЖКП міста є пріоритетним завданням органів державної влади та місцевого самоврядування, оскільки сфера життєзабезпечення, задовольняючи першочергові потреби членів територіальної громади у ЖКП, справляє вирішальний вплив на якість життя населення та багато в чому визначає рівень економічного й соціального розвитку.

Нині ринок ЖКП міста має незадовільний стан, пов'язаний з перманентним зростанням цін/тарифів на житлові та комунальні послуги й збільшенням їх частки у складі видатків населення. Це обумовлює необхідність визначення пріоритетних напрямів розвитку ринку ЖКП міста та комплексного вирішення відповідних їм завдань в процесі його реформування на підставі врахування таких чинників, як наявність відповідного правового забезпечення, вдосконалення інституційного середовища, оптимізація схем та механізмів фінансування, підвищення конкуренції, вдосконалення тарифоутворення й тарифорегулювання, соціальний захист населення під час оплати ЖКП, забезпечення енергоефективності та ресурсозбереження.

У зв'язку з цим визначено пріоритетні напрями розвитку ринку ЖКП міста з урахуванням структури конкурентного середовища, включаючи обмеження монополізму та недопущення зловживань монополийним становищем під час тарифоутворення за рахунок адаптації відповідного вітчизняного законодавства до норм ЄС та підвищення ефективності державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, тобто виконавців послуг, у його природно-монополийному сегменті; сприяння конкуренції за рахунок залучення для надання послуг органі-

Таблиця 1

Систематизація проблем та визначення шляхів розвитку ринку ЖКП міста

Сегмент ринку ЖКП	Проблеми функціонування	Шляхи вирішення та напрями розвитку
Природно-монополийний	Відсутність правил приєднання до мереж водопостачання і водовідведення. Існування бар'єрів для доступу до тепломереж незалежних виробників теплової енергії. Непрозорий механізм нарахування плати за централізоване опалення. Запровадження плати за послуги з розподілу природного газу (абонплати) за відсутності чіткого механізму розрахунків показників.	Підвищення ефективності державного регулювання діяльності підприємств міського господарства, що функціонують в природно-монополийному сегменті ринку ЖКП, включаючи забезпечення прозорості, зрозумілості системи тарифорегулювання й недопущення зловживань монополийним становищем під час тарифоутворення на послуги; імплементація законодавства України відповідно до норм ЄС (зокрема, щодо впровадження стимулюючого тарифоутворення, що передбачено Угодою про асоціацію України з ЄС стосовно імплементації Директиви 2009/72/ЄС, а також Енергетичною стратегією України до 2035 р.); фінансове оздоровлення, оптимізація схем і механізмів фінансування; забезпечення енергоефективності та енергомодернізації, ресурсозбереження.
Потенційно-конкурентний	Недосконалість системи управління житлом. Непрозорість тарифоутворення. Визначення виконавців послуг без проведення конкурсних процедур органами місцевого самоврядування. Непрозорість та створення дискримінаційних умов під час проведення конкурсу на визначення виконавців послуг.	Залучення підприємств різних форм власності для надання послуг, підвищення прозорості проведення відповідних конкурсів на обслуговування шляхом забезпечення контролю та проведення регулярного моніторингу виконання зобов'язань згідно з умовами проведеного конкурсу та укладених договорів, а також соціального захисту жителів під час оплати ЖКП.

Джерело: складено автором на основі джерел [1–6; 8]

зацій різних форм власності із забезпеченням прозорості проведення відповідних конкурсів на обслуговування в потенційно конкурентному сегменті. У системі тарифорегулювання необхідними є забезпечення прозорості та поступовий перехід до РAB-регулювання або стимулюючого тарифоутворення на послуги, що забезпечить довгострокове покриття інвестиційних витрат, гарантований прибуток на вкладений капітал та створить передумови оптимізації витрат, поліпшення якості та загалом підвищення ефективності діяльності підприємств міського господарства, що надають ЖКП. Це сприятиме пошвидшенню темпів технологічної та технічної модернізації суб'єктів господарювання, що надають ЖКП, підвищенню енергоефективності під час їх надання та споживання, а також створить передумови проникнення більш продуктивного капіталу на ринок ЖКП.

Подальших досліджень потребують питання формування й використання організаційно-економічних та фінансових механізмів реалізації напрямів розвитку конкуренції на ринку ЖКП з урахуванням зарубіжного досвіду.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Апостолук О.З. Адаптація міжнародного досвіду до реформування системи державного регулювання ринку житлово-комунальних послуг України. *Економіка і суспільство*. 2017. № 3. С. 169–175. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13/28.pdf> (дата звернення: 20.05.2019).
2. Головач Г.В. Організація державного регулювання на ринку житлово-комунальних послуг України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 794 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 3–11. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25242/1/2-3-11.pdf> (дата звернення: 20.05.2019).
3. Lyashenko V. The reforming of housing and communal services markets in the conditions of the economic crisis in Ukraine. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 4 (50). С. 129–131.
4. Остафійчук Я.В. Формування ринку житлово-комунальних послуг. Сталій розвиток сфери послуг: сутність, тенденції та перспективи : монографія. Київ : ДЕТУТ, 2012. С. 157–175.
5. Jamasb T., Pollit M. Electricity market reform in the European Union: review of progress toward liberalization & integration. *The Energy Journal*. 2005. Vol. 26. P. 11–41.
6. Салуквадзе І.М. Споживчий ринок житлово-комунальних послуг: регіональний аспект. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 37–40.
7. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 9 листопада 2017 р. № 2189-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19> (дата звернення: 20.05.2019).
8. Звіт Антимонопольного комітету України за 2018 рік : затверджено Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 12 березня 2019 р. № 2-рп. Київ, 2019. 340 с. Антимонопольний комітет України : офіційний сайт. 2019. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document;jsessionid=4093F7625B74885C7219238EC74EBBC1.app1?id=148160&schema=main> (дата звернення: 20.05.2019).
9. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України : офіційний сайт. 2019. URL: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/za-4-roki-kilkist-osbb-zroslo-u-2-5-razi-do-33-tisyach-zubko> (дата звернення: 20.05.2019).
10. Державна служба статистики України : офіційний сайт. 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.05.2019).
11. Новицький Д.О. Стимулююче тарифоутворення має стати дієвим механізмом залучення коштів для глобальної заміни мереж. 2019. URL: <https://www.vodokanal.kiev.ua/ua/news/2017-11-09-stimulyuyuche-tarifoystvorenniya-ma-statidvivim-mehanzmom-zalychennya-koshtv-dlya-globalno-zamni-merezh-novitskij> (дата звернення: 20.05.2019).

REFERENCES:

1. Apostoliuk O.Z. (2017) Adaptatsiia mizhnarodnoho dosvidu do reformuvannya systemy derzhavnoho rehulyuvannya rynku zhytlovo-komunalnykh posluh Ukrainy [Adaptation of international experience to reform the system of state regulation of the housing and communal services market in Ukraine]. *Ekonomika i suspil'stvo*. № 3. S. 169–175. Available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13/28.pdf> (accessed: 20 May 2019).
2. Holovchak G.V. (2014) Orhanizatsiia derzhavnoho rehulivuvannya na rynku zhytlovo-komunalnykh posluh Ukrainy [Organization of state regulation in the market of housing and communal services of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Lvivs'ka politekhnika"*. № 794 : Menedzhment ta pidpriyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku [Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems]. S. 3–11. Available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25242/1/2-3-11.pdf> (accessed: 20 May 2019).
3. Lyashenko V. (2017) The reforming of housing and communal services markets in the conditions of the economic crisis in Ukraine. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*. № 4 (50). S. 129–131.
4. Ostafichuk Ya.V. (2012) Formuvannya rynku zhytlovo-komunalnykh posluh [Formation of the housing and communal services market]. *Stalyi rozvytok sfery posluh: sutnist, tendentsii ta perspektyvy* [Sustainable development of services: essence, trends and prospects]. Kiev : DETUT. S. 157–175 (in Ukrainian).
5. Jamasb T., Pollit M. (2005) Electricity market reform in the European Union: review of progress toward liberalization & integration. *The Energy Journal*. Vol. 26. P. 11–41.
6. Salukvadze I.M. (2015) Spozhyvchyy rynek zhytlovo-komunal'nykh posluh: rehional'nyy aspekt [Consumer market of housing and communal services: a regional aspect]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (17). P. 37–40.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On housing and communal services". Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2189-19> (accessed: 20 May 2019).
8. Zvit Antymonopolnoho komitetu Ukrainy za 2018 rik [Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine 2018] : Rozporiadzhennia Antymonopolnoho komitetu Ukrainy vid 12.03.2019 № 2-pn. – Order of the Antimonopoly Committee of Ukraine dated 12.03.2019 No. 2-pn. Kyiv, 2019. Available at: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document;jsessionid=4093F7625B74885C7219238EC74EBBC1.app1?id=148160&schema=main> (accessed: 20 May 2019).
9. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. Ofitsiyni sait [Official website of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine] Available at: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/za-4-roki-kilkist-osbb-zroslo-u-2-5-razi-do-33-tisyach-zubko>

- kilkist-osbb-zroslo-u-2-5-razi-do-33-tisyach-zubko (accessed: 20 May 2019).
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiyniy sait. [Official website of the State Statistics Service of Ukraine] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 20 May 2019).
11. Novitskyi D.O. (2019), "The incentive tariff formation should become an effective mechanism for attracting funds for the global replacement of networks", available at: <https://www.vodokanal.kiev.ua/ua/news/2017-11-09-stimylyuyuche-tarifoytvorenn-ya-ma-stati-dvim-mehanzmom-zalychennya-koshtv-dlya-global-no-zamni-merezh-novitskij> (accessed: 20 May 2019).

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК [502.131:502.14-043.83-043.84]:504.7](477)

Винярська М.Г.
*молодший науковий співробітник,
науково-дослідна частина
Національного лісотехнічного університету України*

Vyniarska Mariana
*Junior Scientific Researcher,
Scientific-research department of
The National Forestry University of Ukraine*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ КЛІМАТУ

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BACKGROUND AND FEATURES OF FORMATION AND REALIZATION OF UKRAINE'S ECOLOGICAL POLICY IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

АНОТАЦІЯ

Звернено увагу на організаційно-економічні передумови та особливості щодо формування і реалізації екологічної політики України в контексті зміни клімату. Проаналізовано інституційні спроможності в Україні щодо формування та реалізації екологічної політики в контексті зміни клімату. Розглянуто методики розрахунку річних витрат та визначення економічного результату внаслідок вжиття заходів з охорони навколишнього природного середовища і запропоновано їх використання з урахуванням особливостей зміни клімату для налагодження механізму фінансування запобігання та адаптації до зміни клімату, економіко-правового планування і регулювання у цій сфері. Запропоновано розрахунковий підхід до визначення збитків від надзвичайних ситуацій, урахування негативні наслідки зміни клімату. Сформовано структуру економіко-правового регулювання у сфері зміни клімату. Виокремлено концептуальні засади реалізації екологічної політики України в контексті глобальної зміни клімату.

Ключові слова: зміна клімату, економіка, екологічна політика, запобігання та адаптація до зміни клімату, парникові гази.

АННОТАЦИЯ

Обращено внимание на организационно-экономические предпосылки и особенности формирования и реализации экологической политики Украины в контексте изменения климата. Проанализированы институциональные возможности в Украине по формированию и реализации экологической политики в контексте изменения климата. Рассмотрены методики расчета годовых расходов и определения экономического результата вследствие принятия мер по охране окружающей природной среды и предложено их использование с учетом особенностей изменения климата для налаживания механизма финансирования предотвращения и адаптации к изменению климата, экономико-правового планирования и регулирования в этой сфере. Предложен расчетный подход к определению ущерба от чрезвычайных ситуаций, учитывая негативные последствия изменения климата. Сформирована структура экономико-правового регулирования в сфере изменения климата. Выделены концептуальные основы реализации экологической политики Украины в контексте глобального изменения климата.

Ключевые слова: изменение климата, экономика, экологическая политика, предотвращение и адаптация к изменению климата, парниковые газы.

ANNOTATION

The attention is paid to the organizational and economic preconditions and peculiarities of the formation and implementation of Ukraine's environmental policy in the context of climate change. The institutional capacity in Ukraine regarding the formation and implementation of environmental policy in the context of climate change has been analyzed. The necessity of periodic ecological and economic estimation of financial expenses for climate change mitigation and adaptation in various sectors of economy is substantiated. The methods of calculating annual expenses and determination of the economic result from taking environmental protection measures are considered, and it is proposed to use them taking into account climate change peculiarities. This enables establishing a mechanism for climate change mitigation and adaptation funding, economic and legal planning and regulation in this area. The calculating approach for the determination of losses from emergency situations, taking into account the negative effects of climate change, is proposed. The calculation results can be used in the sectoral and national context for developing of strategies of mitigation and adaptation of the economic sectors to climate change. It was revealed that due to the imperfection of the environmental legislation of Ukraine regarding climate change, environmental and economic policy in this area is characterized by inconsistency and lack of conceptual foundations of its formation in the system of national policy. The necessity of adopting a law on climate change mitigation and adaptation, which regulates economic and legal measures for climate change mitigation and adaptation, issues of greenhouse gas emissions, institutional principles and principles of environmental policy on climate change, is substantiated. The structure of economic and legal regulation in the field of climate change has been formed. Attention is paid to the need to improve the system of ecological and economic planning, ecological and economic examination of draft decisions in various spheres of the economy, strategic environmental assessment and environmental impact assessment, taking into account climate change issue in decision-making process by governmental bod-

ies in various sectors of the economy of Ukraine. The conceptual bases of realization of ecological policy of Ukraine in the context of global climate change are singled out.

Key words: climate change, economy, environmental policy, climate change mitigation and adaptation, greenhouse gases.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні актуальним є питання забезпечення організаційно-економічної основи щодо формування та реалізації екологічної політики у сфері зміни клімату шляхом реалізації нормотворчих повноважень, розпорядчих функцій та контролюючих важелів різними органами та гілками влади (законодавчою, виконавчою та судовою). Існує необхідність у створенні еколого-економіко-правових умов для уникнення конфлікту інтересів у процесі регулювання, реалізації і контролю, оскільки ці повноваження не можуть здійснюватися єдиним органом державної влади чи в межах однієї гілки влади [2]. Основою успішного формування та реалізації політики з питань зміни клімату є її інтегрований характер. Нині неможливо вирішувати питання пом'якшення антропогенного впливу на клімат чи адаптації до зміни клімату без залучення практично всіх секторів економіки: енергетики, сільського господарства, лісового господарства, транспорту та ін. В Україні не здійснюється еколого-економічна оцінка негативних наслідків зміни клімату через відсутність методики визначення збитків від надзвичайних ситуацій, ураховуючи негативні наслідки зміни клімату, що, своєю чергою, призводить до відсутності фінансування відповідних програм. Проблема неефективного економіко-організаційного забезпечення пов'язана з відсутністю концептуального бачення напрямів розвитку екологічної політики у сфері запобігання та адаптації до зміни клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання реалізації екологічної політики в контексті зміни клімату досліджується в працях вітчизняних (Д.В. Волошин, Ю.С. Горбань, І.А. Дубовіч, Я.А. Жаліло, Л.В. Жарова, М.В. Ільїна, В.С. Кравців, П.М. Скрипчук, Ю.Ю. Туниця, А.Ю. Якимчук та ін.) та зарубіжних (Е.П. Борисенков, Себаст'ян Обертур, Клер Роше Келлі та ін.) учених, але при цьому дослідженню питання організаційно-економічних та інституційних аспектів реалізації екологічної політики в контексті зміни клімату не приділено достатньо уваги.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на зростання інтересу науковців до даної тематики, досі не розроблено концептуальних засад реалізації екологічної політики України в контексті зміни клімату, не забезпечено відповідне економіко-правове регулювання, відсутні методологічні підходи до здійснення еколого-економічної оцінки негативних наслідків зміни клімату.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення організаційно-економічних передумов та особливостей формування і реалізації екологічної політики в контексті зміни клімату для подальшого визначення напрямів державної політики, які впливають на розроблення заходів у сфері запобігання та адаптації до зміни клімату, ідентифікації інституційних проблем, а також формування пропозицій щодо економіко-правового забезпечення у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Державна політика України щодо запобігання та адаптації до зміни клімату залежить від екологічної політики, економічної політики (у бюджетній, інвестиційній, податковій сферах, у сфері регулювання господарських процесів тощо), міжнародної політики, політики у сфері енергетики, будівництва, комунального господарства, правової політики (захист прав людини, правотворчі процеси тощо), політики в аграрному та продовольчому секторах, у сфері управління відходами, лісовими, водними та земельними ресурсами, соціальної, освітньої, інформаційної політики, політики у сфері охорони здоров'я, кадрової політики, політики у сфері наукової діяльності, національної безпеки та цивільного захисту населення та ін. Таким чином, політика держави щодо зміни клімату повинна формуватися з політик у різних сферах. Важливим є питання інтеграції політики України у сфері запобігання та адаптації до зміни клімату з національною політикою в інших сферах, а також із політикою у сфері зміни клімату на міжнародному рівні. Для створення організаційно-економічних передумов формування екологічної політики України щодо запобігання та адаптації до зміни клімату (табл. 1) повинні бути внесені зміни в положення про органи державної влади для наділення їх повноваженнями для формування та реалізації політики у сфері зміни клімату.

Сьогодні політика з питань зміни клімату є прерогативою Міністерства екології та природних ресурсів. Коли відповідальність за певними напрямами покладена на інші міністерства чи відомства, відсутні належна міжвідомча координація та узгодження політик і належний контроль. Таким чином, належна координація діяльності різних органів державної влади у сфері реалізації політики з питань зміни клімату є необхідною передумовою ефективності прийнятих рішень у цій сфері, оскільки часто за реалізацію певних повноважень відповідальні декілька органів державної влади або рішення одного органу впливають на роботу іншого. Тому важливим є питання налагодження діяльності державного органу, який відповідає за координацію прийняття рішень із питань зміни клімату, де проводяться спільні наради та обговорення. Сьогодні таким органом є Міжвідомча комісія з питань виконання Рамкової конвенції

ООН про зміну клімату. Але досвід роботи цього органу не можна вважати дуже успішним, адже рішення, які стосуються зміни клімату і приймаються різними органами державної влади, не потребують погодження комісією, оскільки вона не має повноважень щодо проведення експертизи того чи іншого рішення для оцінки його впливу на політику зі зміни клімату.

Для налагодження координації діяльності органів державної влади щодо прийняття рішень у сфері зміни клімату до Положення про Міжвідомчу комісію з питань виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату повинні бути внесені доповнення, які наділяють комісію додатковими повноваженнями щодо:

– погодження рішень органів державної влади, які впливають на реалізацію політики з питань зміни клімату;

– ініціювання процедури обговорення та погодження рішень органів державної влади, які впливають на реалізацію політики з питань зміни клімату;

– погодження позиції України на міжнародних переговорах із питань зміни клімату;

– розгляду, обговорення та контролю над виконанням міжнародних зобов'язань України у сфері реалізації політики з питань зміни клімату;

– формування та подання рекомендацій органам державної влади щодо прийняття рішень та реалізації політики у сфері зміни клімату;

– участі у процедурах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля проектів рішень та документів, а також під час здійснення аналізу регуляторного впливу чинних та проектів нормативних документів на предмет їхнього впливу на зміну клімату.

Таблиця 1

Організаційно-економічні передумови формування екологічної політики України у сфері запобігання та адаптації до зміни клімату

Напрями державної політики України, які впливають на формування заходів щодо запобігання та адаптації до зміни клімату	
<i>Політика у відповідній сфері</i>	<i>Орган, відповідальний за впровадження</i>
Екологічна політика	Міністерство екології та природних ресурсів
Економічна політика	Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство фінансів, Державна служба статистики
Правова політика	Міністерство юстиції
Міжнародна політика	Міністерство закордонних справ, Міністерство екології та природних ресурсів
Політика у сфері енергетики	Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження
Політика у сфері будівництва	Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження
Політика у сфері комунального господарства	Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження
Політика в аграрному секторі та продовольча політика	Міністерство аграрної політики та продовольства
Земельна політика	Міністерство екології та природних ресурсів, Державне агентство земельних ресурсів, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру
Політика у сфері управління водними ресурсами	Міністерство екології та природних ресурсів, Державне агентство водних ресурсів
Політика у сфері управління лісовими ресурсами	Міністерство аграрної політики та продовольства, Державне агентство лісових ресурсів
Політика у транспортному секторі	Міністерство інфраструктури, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження
Політика у сфері управління відходами	Міністерство екології та природних ресурсів
Освітня політика	Міністерство освіти і науки, Державна служба якості освіти, Національна академія наук України
Інформаційна політика	Міністерство інформаційної політики, Міністерство екології та природних ресурсів
Політика у сфері охорони здоров'я	Міністерство охорони здоров'я, Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Політика у сфері наукової діяльності	Міністерство освіти і науки, Національна академія наук
Кадрова політика	Кабінет Міністрів України, Національне агентство України з питань державної служби, Міністерство освіти і науки
Політика у сфері національної безпеки та цивільного захисту населення	Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Міністерство екології та природних ресурсів

Джерело: розроблено автором

Політика у різних сферах, які є складниками політики з питань зміни клімату, має плануватися з урахуванням необхідності вирішення глобальної проблеми зміни клімату. Доцільним є розроблення алгоритму дій щодо розвитку системи стратегічного еколого-економічного планування з урахуванням аспектів зміни клімату під час прийняття рішень органами державної влади в різних сферах. У сфері планування та управління в різних секторах економіки повинні враховуватися наукові розробки та пропозиції щодо зміни клімату. Стратегічні плани розвитку секторів економіки України варто розробляти з урахуванням необхідності запобігання змінам клімату та адаптації до таких змін.

Із наведеного випливає, що потрібно проводити еколого-економічну експертизу проектів рішень у різних сферах економіки. Питання впливу на зміну клімату має враховуватися під час стратегічної екологічної оцінки. Прийнятий у 2018 р. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» [5] поширюється на документи державного планування, дія яких негативно впливає на довкілля та здоров'я населення. У 2017 р. прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [4]. Цей Закон спрямований на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Для якісної оцінки відповідних рішень у контексті зміни клімату необхідно розробити належні методичні рекомендації, оскільки раніше такі експертизи на предмет впливу діяльності на глобальну зміну клімату не здійснювалися.

Аналіз впливу нормативно-правових актів на реалізацію політики з питань зміни клімату повинен відбуватися на основі чинних нормативних документів та проектів документів, які стосуються питань зміни клімату чи впливають на реалізацію політики у цій сфері, для визначення прогалин, перешкод у сфері реалізації політики зі зміни клімату. Для цього повинен бути сформований перелік існуючих нормативних документів, які потребують відповідного аналізу та можливого перегляду.

Важливим складником політики з питань зміни клімату є адаптація до зміни клімату, яка стосується практично всіх галузей економіки, адже зміна клімату впливає на всі аспекти життєдіяльності людини. Ураховуючи те, що на нормативно-правовому рівні зрушень у питаннях адаптації до зміни клімату в Україні практично немає, то сьогодні необхідно здійснювати наукові дослідження у сфері впливу зміни клімату на різні сектори економіки в різних регіонах та розробити стратегію розвитку і реагування галузей економіки на зміни кліматичних

умов, які прогнозуються науковцями, з урахуванням змін клімату, які відбуваються (галузеві програми адаптації). Відповідні програми повинні бути доведені до відома осіб, відповідальних за прийняття рішень щодо зміни клімату.

Слід урахувати, що процес адаптації до кліматичних змін у різних галузях економіки повинен відбуватися у стислі строки, до настання негативних еколого-економічних наслідків зміни клімату, оскільки науковцями доведено, що економічні втрати від подолання негативних наслідків зміни клімату набагато вищі, ніж вартість адаптації до зміни клімату.

Із державного та місцевих бюджетів потрібно виділяти кошти для реалізації програм адаптації до зміни клімату. Запит на відповідне фінансування має формуватися органами державної влади, відповідальними за реалізацію політики у сфері зміни клімату в різних секторах економіки України на місцевому та загальнонаціональному рівнях на підставі здійснюваних обрахунків фінансових витрат на запобігання та адаптацію до зміни клімату.

Для цього необхідне періодичне здійснення оцінки фінансових затрат на запобігання та адаптацію до зміни клімату в різних секторах економіки. В Україні відповідна діяльність на державному рівні практично не здійснюється. Існують деякі проекти у цій сфері, які підтримуються міжнародною технічною допомогою, а також наукові дослідження, але ці дослідження не є основою відповідних нормативних документів та не використовуються системно в діяльності органів державної влади, які відповідальні за формування та реалізацію політики у сфері зміни клімату. Тому необхідним є системний підхід у сфері здійснення еколого-економічної оцінки наслідків зміни клімату, які відбуваються у різних секторах економіки України. В умовах децентралізації влади така оцінка повинна здійснюватися на місцях залежно від специфіки конкретного регіону України.

Для вдосконалення механізму фінансування запобігання та адаптації до зміни клімату й економіко-правового планування та регулювання у цій сфері запропоновано використання методики розрахунку річних витрат та визначення економічного результату внаслідок ужиття заходів реагування на зміну клімату з урахуванням особливостей зміни клімату:

Річні витрати на вжиття заходів реагування на зміну клімату розраховуємо за такою формулою [1, с. 290]:

$$B = C + E_n K, \quad (1)$$

де: B – річні витрати на здійснення заходів щодо запобігання та адаптації до зміни клімату, *грн*;

C – експлуатаційні витрати, *грн*;

E – коефіцієнт приведення капітальних вкладень до одного року (коефіцієнт дисконтування), у середньому – 0,12...0,15;

K – одноразові капітальні вкладення, *грн*.

Економічний результат ужиття заходів на запобігання та адаптацію до зміни клімату (P), розраховуємо за формулою [1, с. 289]:

$$P = Y_{\text{лр}} + \Delta D, \quad (2)$$

де P – економічний результат ужиття заходів із запобігання та адаптації до зміни клімату, *грн*;

$Y_{\text{лр}}$ – економічні збитки, яких завдяки заходам із запобігання та адаптації до зміни клімату вдалося уникнути, *грн*;

ΔD – величина додаткового доходу від ужиття заходів із запобігання та адаптації до зміни клімату, *грн*.

Визначення збитків від надзвичайних ситуацій, ураховуючи негативні наслідки зміни клімату (Z , *грн*), запропоновано визначати за формулою:

$$Z = H_p + M_p + M_{\text{п}} + P_{\text{с/г}} + M_{\text{тв}} + P_{\text{л/г}} + P_{\text{р/г}} + P_{\text{рек}} + P_{\text{пзф}} + A_{\text{ф}} + B_{\text{ф}} + Z_{\text{ф}} + B_{\text{пг}} + P_{\text{л}} + B_{\text{зф}} + B_{\text{бу}} + U_{\text{в}} + B_{\text{дс}} + A_{\text{ку}}, \quad (3)$$

де H_p – втрати життя та здоров'я населення, *грн*;

M_p – руйнування та пошкодження основних фондів, знищення майна та продукції, *грн*;

$M_{\text{п}}$ – невироблення продукції внаслідок припинення виробництва, *грн*;

$P_{\text{с/г}}$ – вилучення або порушення сільськогосподарських угідь, *грн*;

$M_{\text{тв}}$ – втрати тваринництва, *грн*;

$P_{\text{л/г}}$ – втрати деревини та інших лісових ресурсів, *грн*;

$P_{\text{р/г}}$ – втрати рибного господарства, *грн*;

$P_{\text{рек}}$ – знищення або погіршення якості рекреаційних зон, *грн*;

$A_{\text{ф}}$ – забруднення атмосферного повітря, *грн*;

$B_{\text{ф}}$ – забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря, *грн*;

$Z_{\text{ф}}$ – забруднення земель несільськогосподарського призначення, *грн*;

$P_{\text{паф}}$ – збитки, заподіяні природно-заповідному фонду, *грн*;

$B_{\text{пг}}$ – збільшення викидів парникових газів (ПГ) в атмосферне повітря, *грн*;

$P_{\text{л}}$ – переміщення людей із територій, які стають непридатними для проживання, та поява кліматичних біженців, *грн*;

$B_{\text{зф}}$ – втрата земельного фонду (рекреаційні землі, землі в приморській зоні тощо), берегова ерозія, проникнення соленої води у ґрунти та підземні води, *грн*;

$B_{\text{бу}}$ – втрата водно-болотних угідь, *грн*;

$U_{\text{в}}$ – упущена вигода, *грн*;

$B_{\text{дс}}$ – відновлення доаварійного стану, *грн*;

$A_{\text{ку}}$ – адаптація до нових кліматичних умов, *грн*.

Методики вартісного розрахунку збитків від різних негативних наслідків надзвичайних ситуацій відображено в Постанові Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 № 175 [3]. Отже, на основі існуючої методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенно-

го і природного характеру (Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 №1 75) [3] запропоновано визначити збитки від негативних наслідків зміни клімату, де враховується низка негативних еколого-економічних наслідків зміни клімату. Крім того, парникові гази (ПГ) не віднесено до переліку забруднюючих речовин, затвердженого Кабінетом Міністрів України, тому не враховуються ліміти на викиди ПГ, а також перевищення лімітів на викиди ПГ та завдану шкоду атмосфері у зв'язку з таким перевищенням. Зокрема, для вдосконалення методики визначення обсягу збитків від надзвичайних ситуацій з урахуванням негативних наслідків зміни клімату необхідно враховувати такі негативні наслідки надзвичайних ситуацій:

– збільшення викидів ПГ в атмосферне повітря;

– переміщення людей із територій, які стають непридатними для проживання, та поява кліматичних біженців;

– втрата земельного фонду (рекреаційні землі, землі в приморській зоні тощо), берегова ерозія, проникнення соленої води у ґрунти та підземні води;

– втрата водно-болотних угідь;

– упущена вигода;

– відновлення доаварійного стану;

– адаптація до нових кліматичних умов.

Розрахунки повинні здійснюватися на підприємствах для отримання результатів у галузях економіки, адже витрати на боротьбу зі стихійними лихами можуть не стосуватися конкретного підприємства чи установи, яка здійснює викиди, але вони є економічним навантаженням для всієї економіки. Наведені формули дають можливість визначити, які підприємства та галузі витратять більше коштів і отримуватимуть меншу вигоду. Це допоможе визначити потреби у фінансуванні відповідних підприємств та галузей.

Розмір економічного результату внаслідок ужиття заходів запобігання та адаптації до зміни клімату у сфері зміни клімату доцільно обраховувати в довготривалому часовому проміжку, оскільки негативні наслідки зміни клімату є довготривалими та часто стають помітними через десятиліття і більше. Так само вигода від ужиття заходів із запобігання та адаптації до зміни клімату часто стає помітною через певний час після вжиття відповідних заходів, оскільки, наприклад, екосистеми потребують багато часу для відновлення і т. д.

Варто зазначити, що будь-які розрахунки вартості шкоди довікля є досить умовними, адже насправді економічний вимір шкоди від зміни клімату порахувати дуже складно. Це пов'язано з тим, що негативні наслідки зміни клімату підсилюють зміну клімату, впливають на різні елементи довкілля, на природне середовище перебування людини і загалом на можливість існування людини. Тому, наприклад, зникнення певного біологічного виду тягне за

собою подальші шкідливі наслідки для середовища існування інших біологічних видів, і цей причинно-наслідковий ланцюг можна вважати безперервним аж до загрози існуванню людства на планеті. Так само не завжди легко встановити причинний зв'язок між зміною клімату та надзвичайними ситуаціями.

На підставі наведеного запропоновано структуру економіко-правового регулювання у сфері зміни клімату (табл. 2) та розроблено концептуальні засади реалізації екологічної політики України в контексті глобальної зміни клімату (рис. 1), на яких повинна базуватися система економіко-правового регулювання аспектів зміни клімату, а також запропоновано перелік сфер та питань, які потребують нормативно-правового регулювання у сфері зміни клімату.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Реалізація екологічної політики в контексті глобальної зміни клімату базується на синергетично-інтегральному застосуванні економічних,

правових, організаційних та інституційних інструментів.

Сьогодні необхідно здійснювати наукове дослідження щодо впливу зміни клімату на сектори економіки в різних регіонах України та розробити стратегію розвитку і реагування галузей економіки на зміну кліматичних умов.

Еколого-економічне планування, експертиза проектів рішень у різних сферах економіки, стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля мають здійснюватися з урахуванням аспектів зміни клімату під час прийняття рішень органами державної влади в різних секторах економіки.

Доцільно періодично здійснювати еколого-економічну оцінку фінансових витрат на запобігання та адаптацію до зміни клімату в різних секторах економіки. Здійснення такої діяльності є необхідною умовою для планування розвитку секторів економіки з урахуванням аспектів зміни клімату та дає можливість визначити розмір економічного ефекту від ужиття заходів реагування на зміну клі-

Таблиця 2

Структура економіко-правового регулювання у сфері зміни клімату

Структура економіко-правового регулювання у сфері зміни клімату				
Загальні засади, принципи, завдання, визначення понять				
Інституційні засади, органи, відповідальні за реалізацію політики у сфері зміни клімату, регулювання питання координації їх діяльності та співпраці				
Контроль та відповідальність за реалізацією політики	Виконання міжнародних договорів у сфері зміни клімату	Фінансування заходів у сфері зміни клімату, бюджетна та податкова політика у сфері зміни клімату	Наукова, освітня діяльність, підготовка кадрів	Доступ до інформації та участь громадськості у прийнятті рішень із питань зміни клімату
Запобігання зміні клімату			Адаптація до зміни клімату	
Регулювання викидів парникових газів	Основні засади державної політики в секторах економіки			
Моніторинг, у т. ч. облік, звітність та верифікація викидів парникових газів	Лісовий сектор		Еколого-економічна оцінка наслідків зміни клімату	
Плата за викиди парникових газів	Водне господарство		Подолання негативних наслідків зміни клімату	
Механізми скорочення викидів парникових газів	Енергетика		Місцеві та загальнонаціональний плани адаптації до зміни клімату	
Система торгівлі викидами парникових газів	Комунальна сфера		Програми фінансування заходів адаптації до зміни клімату	
	Будівництво			
	Аграрний сектор			
Фінансування заходів щодо запобігання зміні клімату	Транспортний сектор			
	Поводження з відходами			
	Охорона здоров'я			

Джерело: розроблено автором

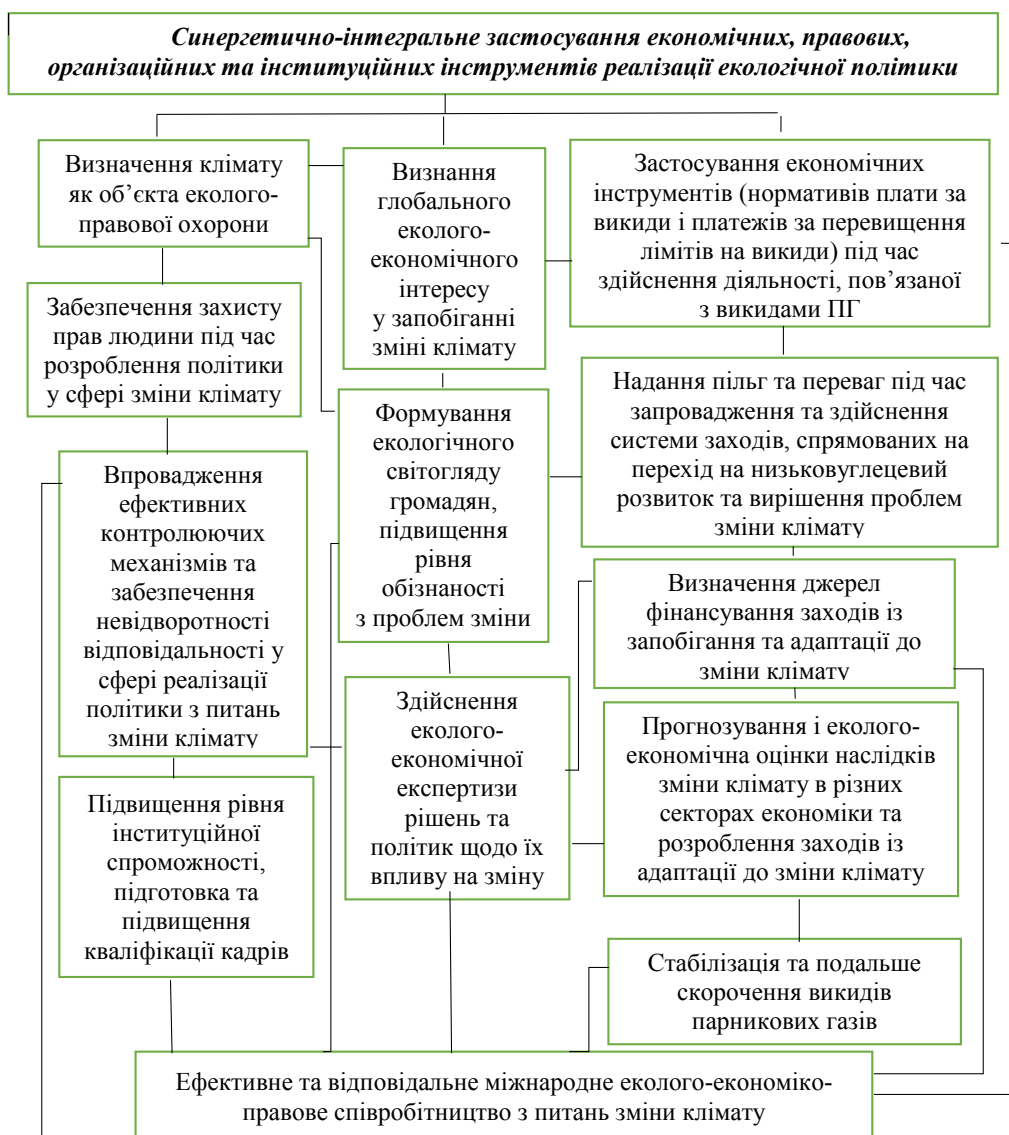

Рис. 1. Концептуальні засади реалізації екологічної політики України в контексті глобальної зміни клімату

Джерело: розроблено автором

мату в різних галузях для визначення потреб у фінансуванні.

На основі запропонованого розрахункового підходу до визначення річних витрат на вжиття заходів реагування на зміну клімату, економічного результату від ужиття заходів реагування на зміну клімату та збитків від надзвичайних ситуацій можливо визначити негативні наслідки зміни клімату.

Для забезпечення підвищення рівня інституційної спроможності у сфері реалізації екологічної політики в контексті глобальної зміни клімату слід сформулювати чіткі рекомендації щодо вдосконалення Положення про Міжвідомчу комісію з питань виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату для забезпечення належних контролюючих механізмів і невідворотності відповідальності за порушення законодавства у сфері зміни клімату та належної

координаційної діяльності органів державної влади у сфері реалізації політики з питань зміни клімату.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування : навчальний посібник. Харків : Бурун Книга, 2009. 480 с.
2. Дубовіч І.А. Булгакова М.Г. Економіко-правовий аналіз екологічної політики України щодо запобігання змінам клімату і торгівлі квотами на викиди ПГ. *Кримський економічний вісник*. 2013. № 1(02). Ч. I. С. 151–154.
3. Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 175. *Кабінет Міністрів України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF> (дата звернення: 02.06.2019).
4. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. *Верховна Рада України*.

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 03.06.2019).

5. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20 березня 2018 р. № 2354-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> (дата звернення: 04.06.2019).

REFERENCES:

1. Dubovich I.A., Bulgakova M.G. (2013) *Ekonomiko-pravovyy analiz ekologichnoyi polityky Ukrainy shhodo zapobighannya zminam klimatu i torghivli kvotamy na vykydy PGh* [Economic and legal analysis of Ukraine's environmental policy on climate change mitigation and GHG emission trading] *Krymskyy ekonomichnyy visnyk. Naukovy zhurnal*. [Crimean Economic Bulletin. Scientific Journal] Kherson: Publishing House: LLC Publishing House "Helvetika", No. 1 (02). Part. I. P. 151–154.
2. Galushkina T.P. (2009) *Ekonomika pryrodokorystuvannya. Navchalnyy posibnyk* [Economics of Nature. Tutorial.] . Kharkiv: Burun Book (in Ukrainian).
3. *Metodyka ocinky zbytkiv vid naslidkiv nadzvychajnykh situacij tekhnoghennogho i pryrodnogho kharakteru* [Method of estimation of losses from the consequences of emergencies of anthropogenic and natural character]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 15, 2002. No. 175. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF>.
4. *Pro ocinku vplyvu na dovkillja* [On assessment of environmental impact]: Law of Ukraine from 23.05.2017. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.
5. *Pro strategichnu ekologichnu ocinku* [On the strategic environmental assessment]: Law of Ukraine from March 20, 2018. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>.

УДК 338.484:477.84

Нещадим Л.М.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Уманського національного університету садівництва***Тимчук С.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Уманського національного університету садівництва***Кожухівська Р.Б.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Уманського національного університету садівництва***Neshchadym Lydmila***Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tourism
and Hotel and Restaurant Affairs,
Uman National University of Horticulture***Tymchuk Svitlana***Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tourism
and Hotel and Restaurant Affairs,
Uman National University of Horticulture***Kozhukhivska Raisa***Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tourism
and Hotel and Restaurant Affairs,
Uman National University of Horticulture*

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

ECOLOGICAL TOURISM AS BASIS FOR EFFICIENT DEVELOPMENT OF TOURIST BUSINESS IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто поняття відносно непорушених природних територій із метою вивчення і дослідження природи та супутніх культурних пам'яток, досліджено головні принципи екологічного туризму. Проаналізовано екотуристичні ресурси, використання яких поряд зі зростаючим попитом на туристичні послуги закономірно сприятиме інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальній організації екотуристичної діяльності. Обґрунтовано найважливіші завдання екоорієнтованого туризму. Встановлено, що екологічний ризик являє собою ймовірність виникнення несприятливих ефектів для існування екосистем та життєдіяльності суспільства, у тому числі й для здоров'я населення, внаслідок антропогенного тиску на довкілля або впливу природних чинників. Подано основні напрями розвитку екологічного туризму в Україні, що суттєво підвищить екологічну свідомість як туристів, так і місцевих мешканців. Обґрунтовано проблематику туристичного користування рекреаційними територіями та об'єктами природно-заповідного фонду України.

Ключові слова: туризм, екологічний туризм, забруднені території, культурні пам'ятки, екологія, екологічний туризм, інфраструктура, екотуристична діяльність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено понятие относительно ненарушенных природных территорий с целью изучения и исследования природы и сопутствующих культурных памятников, исследованы основные принципы экологического туризма. Проанализированы экотуристические ресурсы, использование которых

наряду с растущим спросом на туристические услуги закономерно будет способствовать интенсификации развития инфраструктуры и территориальной организации экотуристической деятельности. Обоснованы важнейшие задачи экоориентированного туризма. Установлено, что экологический риск представляет собой вероятность возникновения неблагоприятных эффектов для существования экосистем и жизнедеятельности общества, в том числе и для здоровья населения, в результате антропогенного давления на окружающую среду или воздействия природных факторов. Представлены основные направления развития экологического туризма в Украине, что существенно повысит экологическое сознание как туристов, так и местных жителей. Обоснована проблематика туристического пользования рекреационными территориями и объектами природно-заповедного фонда Украины.

Ключевые слова: туризм, экологический туризм, загрязненные территории, культурные достопримечательности, экология, экологический туризм, инфраструктура, экотуристическая деятельность.

ANNOTATION

Ecological tourism is a promising type of tourism, which is constantly gaining momentum. The number of its adherents is steadily increasing worldwide, and environmental activities have gained momentum. The further development of this type of tourism is associated with very attractive prospects for restructuring the economy, which stimulates the growth of other industries. The aim of the study is to highlight the main issues and aspects of Ukraine's environmental tourism development, study, analyze and

evaluate the use of tourism resources and formulate a strategy for using the ecological component of Ukraine's resource potential for the development of environmental tourism. It was established that ecological risk is a probability of adverse effects on the existence of ecosystems and life of society, including for public health, as a result of anthropogenic pressure on the environment or the impact of natural factors. Ecological tourism in Ukraine began to develop not so long ago, but today many tour market participants are offering their product with the prefix "eco". The main provisions of ecotourism are the desire to enjoy the journey through the natural environment, communicating with nature, familiarizing with local color, regional ethnic features, preserving the integrity of ecosystems. The main recreational resource of ecological tourism is nature. Such tourism is usually carried out in recreational areas, in protected areas, arboreta, nature reserves, nature parks, regional landscape parks, artificially created objects - botanical gardens and zoological parks, dendrological parks and parks, monuments of garden architecture, the nature of the national and local significance, as well as in the territories and objects that perform both environmental and economic functions. The problem of tourist use of recreational territories and objects of the nature reserve fund of Ukraine is connected with the fact that on the one hand, these standards of the unchanged nature man must be carefully guarded, on the other hand, under the conditions of the modern socio-economic crisis, these objects are a potential source of significant financial resources. But in national and regional landscape parks, tourism is a profile of activity.

Key words: tourism, ecological tourism, contaminated territories, cultural monuments, ecology, ecological tourism, infrastructure, ecotourism activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Екологічний туризм – це перспективний вид туризму, що постійно набирає темпів розвитку. Чисельність його прихильників безперервно зростає в усьому світі, а екологічна діяльність набула динамічного розвитку. Подальший розвиток даного виду туризму пов'язують із досить привабливими перспективами перебудови економіки, що стимулює зростання інших галузей: транспорту, зв'язку, торгівлі, будівництва, сільського господарства, виробництва товарів широкого споживання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Обґрунтування засад екологічного туризму здійснено у працях сучасних українських економіко-географів: О. Бейдика, М. Дністрянського, О. Любіцевої, М. Мальської, П. Масляка, Я. Олійника і західних дослідників: М. Біржакова, Д. Гетца, Ф. Котлера, Дж. Холлоуея. Теоретичну базу дослідження екологічного туризму становлять праці з проблем формулювання термінології, структури та функцій даного виду туризму Л. Кияновської, М. Мальської, М. Шведа; теоретичних положень екологічного туризму, а також регіональних особливостей туризму України – О. Любіцевої, М. Мальської, П. Масляка, І. Смаля, М. Рутинського та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлення основних проблем та аспектів розвитку екологічного туризму України, дослідження, аналіз й оцінка використання туристичних ресурсів і форму-

лювання стратегії використання екологічного складника ресурсного потенціалу України для розвитку екологічного туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Екологічний туризм в Україні сьогодні є найперспективнішим видом туризму. Він охоплює та поєднує в собі велику кількість циклів туристичних занять: оздоровчих, розважальних, пізнавальних, контакт із природою тощо.

Основними положеннями екологічного туризму є бажання отримати задоволення від подорожі природним середовищем, спілкування з природою, ознайомлення з місцевим колоритом, регіональними етнічними особливостями, збереження цілісності екосистем. Основним рекреаційним ресурсом екологічного туризму виступає природа. Такий туризм зазвичай проводиться на рекреаційних територіях, у заповідних зонах, дендропарках, заказниках, природних парках, регіональних ландшафтних парках, штучно створених об'єктах: ботанічних садах і зоологічних парках, дендрологічних парках та парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва, пам'ятках природи загальнодержавного та місцевого значення, а також на територіях і об'єктах, що виконують як природоохоронну, так і господарську функцію [6].

Екотуризм охоплює різні види туризму: краєзнавчий, відпочинковий, пригосподарський та ін. за умови, що особа, яка бере участь в екологічному турі, свідомо не втручається у природні екосистеми, виражаючи повагу до оточуючого середовища і культури місцевих мешканців, а її туристичні видатки поповнюють фонди охорони природи та місцевого населення.

Екотуризм підвищує екологічну свідомість як туристів, так і місцевих мешканців, які, побачивши зацікавленість регіоном, починають більше цінувати природні багатства і брати участь в їх охороні. Екологічний туризм забезпечує кошти на підтримку охоронних програм, догляд парків, видання карт та брошур.

Екотуризм має низку особливостей, які в сукупності відрізняють його від масового туризму. Подорож до природних територій здійснюється порівняно невеликими групами. Мотивація туристів полягає у потребі спілкування з природою, прагненні отримати естетичне і моральне задоволення від неї, побачити унікальні ландшафти. Ще однією особливістю екотуризму є екологічна свідомість подорожуючих. Туристи готові на деякий час забути про вигоди цивілізації, можливо, навіть тимчасово відмовитися від певних звичок заради підтримання довкілля у належному стані. Крім того, екотуризм передбачає певну екологічну освіту в комплексі з глибоким пізнанням пам'яток природи, архітектури, культурних особливостей місцевого населення.

Екологічний туризм в Україні почав розвиватися не так давно, але сьогодні вже багато учасників туристичного ринку пропонують свій продукт із префіксом «еко». Проте слід визна-

ти, що далеко не кожен із них усвідомлює класичне розуміння терміна «екотуризм», в основі якого не лише відпочинок на природі, а й освітній складник, свідомість туристів та ключова роль місцевої культури. Одним із завдань Української асоціації активного та екологічного туризму є формування спільного бачення явищ і процесів українського туристичного середовища учасниками Асоціації для ефективнішої співпраці, поліпшення якості послуг і розвитку галузі.

Одними з привабливих місць для сучасного екотуриста виступають старовинні будівлі, замки, монастирі, етнічні садиби, адже цей вид туризму включає в себе ознайомлення не лише з красою природних об'єктів, а й із різноманітністю культур, релігій. Окрім того, метою екологічного туру можуть виступати регіони з порушеною екологічною ситуацією (з метою отримання певних екологічних знань) [1; 4]. Щодо заповідників, то відвідання цих територій у цілому заборонене, але в окремих випадках на невеликих ділянках дозволяється проведення деяких форм туристичної діяльності, виключно організованої, з пізнавальною метою, шляхом обладнання та організації роботи екологічних стежок, музеїв природи, проведення екологічних фестивалів.

Проблематика туристичного користування рекреаційними територіями та об'єктами природно-заповідного фонду України пов'язана з тим, що, з одного боку, ці еталони незміненої людиною природи повинні ретельно охоронятися, з іншого – за умов сучасної соціально-економічної кризи саме ці об'єкти є потенційним джерелом отримання значних фінансових коштів. А от у національних і регіональних ландшафтних парках туризм є профільним видом діяльності.

Найважливіші завдання екоорієнтованого туризму [3; 4]:

- мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище;
- екологічне просвітництво виробників і споживачів турпродуктів;
- формування умов для сталого розвитку туризму.

Екологічно орієнтовані види туризму розрізняються за:

- рівнем утручання людини у природне середовище;
- рівнем активності та програмою дозвілля.

При цьому вони мають такі спільні ознаки [5]:

- 1) формування обізнаності споживачів про багатство місцевих ресурсів;
- 2) шанобливе та відповідальне ставлення до природного середовища;
- 3) мінімізація негативного впливу на середовище, а також його підтримка;
- 4) урахування потреб та інтересів туристів і місцевого населення й поліпшення їхнього добробуту;
- 5) створення відповідних умов для комфортного та цікавого відпочинку;

6) забезпечення економічних і соціальних результатів діяльності підприємства.

Екологічний ризик являє собою ймовірність виникнення несприятливих ефектів для існування екосистем та життєдіяльності суспільства, в тому числі й для здоров'я населення, внаслідок антропогенного тиску на довкілля або впливу природних чинників [4; 6].

Оцінювання екологічного ризику за сучасного стану i -го компонента навколишнього природного середовища визначається функцією [2; 7]:

$$P_{ci} = f_i(K_{ci}, H_{ci}),$$

де K_{ci} – сучасний стан i -го компонента навколишнього природного середовища;

H_{ci} – сучасний рівень антропогенного тиску на i -й компонент навколишнього природного середовища.

Екологічний ризик погіршення стану атмосферного повітря визначається так [2]:

$$P_A = f(A_b(b=1, N_A), H_{Ak}(k=1, N_{HA})),$$

де A_b – комплексна оцінка сучасного стану атмосферного повітря за N_A -тою кількістю b -тих показників;

H_{Ak} – інтегральна оцінка сучасного рівня антропогенного навантаження від впливу негативних чинників на атмосферного повітря за N_{HA} -тою кількістю b -тих показників.

Екологічний ризик для водних екосистем визначається так [3; 8]:

$$P_G = f(G_v(v=1, H_G), H_{Gm}(m=1, N_{HG})),$$

де G_v – комплексна оцінка сучасного стану поверхневих вод за N_G -тою кількістю v -тих показників;

H_{Gm} – інтегральна оцінка сучасного рівня антропогенного навантаження на водні екосистеми за N_{HG} -тою кількістю v -тих показників.

Екологічний ризик погіршення стану ґрунтів визначається за формулою [2; 5]:

$$P_S = f(S_d(d=1, H_S), H_{Sl}(l=1, N_{HS})),$$

де S_d – комплексна оцінка сучасного стану ґрунтів за N_S -тою кількістю d -тих показників;

H_{Sl} – інтегральна оцінка сучасного рівня антропогенного навантаження на ґрунти за N_{HS} -тою кількістю l -тих показників.

Екологічний ризик порушення стійкості природних екосистем від радіаційного забруднення визначається за формулою [2; 5]:

$$P_R = f(R_a(a=1, H_R), H_{Rm}(y=1, N_{HR})),$$

де R_a – комплексна оцінка сучасного стану радіаційного забруднення території за N_R -тою кількістю a -тих показників;

H_{Rm} – інтегральна оцінка сучасного рівня антропогенного впливу радіаційного забруднення за N_{HR} -тою кількістю y -тих показників.

Досягнення критичного стану (K_{ci}) i -го компонента навколишнього природного середовища, за якого відбувається розвиток деградаційних процесів та порушення стійкості екосистеми, може відбутися за декількома сценаріями. По-перше, коли сучасний стан екосистеми знаходиться поблизу критичного, тоді навіть невеликий антропогенний тиск (H_i) може

Таблиця 1

Порівняльна характеристика зеленого та сільського туризму

Базові поняття для порівняння	Особливості кожного з видів туризму		Спільні риси
	зеленого	сільського	
Мета туристичної подорожі	Спілкування з природою, спокійний сімейний відпочинок	Знайомство з сільською місцевістю, з традиціями, побутом	Відпочинок від роботи, людей, зміна місця перебування
Місце відпочинку	Рекреаційна зона, природа далеко від міста, екологічна зона	Сільська місцевість (населений пункт)	Розміщення на території чи недалеко від населеного пункту
Основна туристична послуга	Розміщення в закладі розміщення на рекреаційній території	Розміщення в агрооселі	Номерний фонд може бути розрахований на різний рівень комфорту
Додаткова туристична послуга	Зазвичай входить перелік послуг, які надають безпосередньо на території розміщення	Додаткові послуги надаються в межах туристичної інфраструктури	Розміщення, харчування, організація дозвілля та розважальних заходів

призвести до інтенсивного розвитку деградаційних процесів; по-друге, коли антропогенний тиск перевищує допустимі обсяги [3; 5].

Для більш детального оцінювання екологічного ризику необхідно врахувати здатність екосистеми до самовідновлення, віддаленість екосистеми від джерела тиску, тривалість впливу чинників антропогенного тиску тощо. Тоді ризик порушення стійкості i -го компонента екосистеми може бути виражений функцією [4; 7]:

$$P_i = f(K_{ki}, r, t, H_i, L_i),$$

де K_{ki} – критичний стан i -го компонента навколишнього природного середовища;

r – віддаленість екосистем від джерел тиску;

t – час, за який екосистема досягне критичного стану;

L – здатність екосистеми до самовідновлення від негативного ефекту антропогенного тиску H_i .

Аналіз та оцінка екологічного ризику в розрізі територій України здійснюється під час прийняття узагальнених управлінських рішень. Більш детальне оцінювання екологічного ризику може проводитися за умови достатньої кількості даних щодо здатності екосистеми до самовідновлення від антропогенного тиску на основі аналізу негативних ефектів і чинників прогнозованої негативної дії, рівнів можливих впливів шкідливих речовин і випромінювань, тривалості їхнього впливу, масштабів їх розповсюдження з урахуванням ландшафтних і метеорологічних умов [4].

Сумарний екологічний ризик погіршення стану природних екосистем визначається за формулою [5]:

$$P_{\text{сум}} = 1 - (1 - P_A)(1 - P_G)(1 - P_S).$$

Із усіх досліджуваних видів екоорієнтованого туризму найближчими за вищенаведеними ознаками є сільський та зелений туризм, чим пояснюється їх ототожнення, що часто зустрічається в літературі.

У науковій літературі зелений та сільський туризм часто ототожнюються в єдине поняття. Проте є певні відмінності між ними (табл. 1).

За даними табл. 1, основними відмінностями між двома видами туризму є:

- мета подорожі;
- територіальне розміщення всього асортименту послуг, особливості їх надання;
- особливості розміщення в номерах.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, на основі узагальненого дослідження Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких поряд зі зростаючим попитом на туристичні послуги закономірно сприятиме інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальній організації екотуристичної діяльності. Для розвитку екотуризму в Україні необхідні [5]:

- врегулювання законодавчої бази щодо здійснення екологічного контролю;
- дотримання стандартів з екологічної безпеки;
- встановлення нормативів використання і споживання природних ресурсів території;
- екологічний розвиток рекреаційних територій;
- охорона природного середовища;
- створення позитивного туристичного іміджу України;
- надання інформації про український екотуризм закордонному споживачеві;
- удосконалення маркетингової політики у сфері екотуризму;
- розвиток виставково-ярмаркової діяльності в галузі екотуризму;
- дотримання ресурсоощадних технологій, що сприяють екологічному ставленню до природи, її охорони та збереження;
- створення пільгових умов діяльності для туристичних організацій та підприємств, які займаються екотуризмом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Європейський центр екотуризму і агротуризму : вебсайт. URL: <http://www.eceaf.nl> (дата звернення: 29.05.2019).
- Тадра А.М., Дробішер Г.С. Ринок зеленого туризму в Україні: особливості, тенденції і фактори, що гальмують його розвиток. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository : вебсайт. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/nt>

- b/13381/1/%D0%A2%D0%B0%D0%B4%D1%80%D0%B0.pdf (дата звернення: 06.06.2019).
3. Кручек О.А. Екологічний туризм як важливий чинник сталого розвитку туристичної галузі (праксеологічний аспект). *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія «Філософські науки»*. 2010. Вип. 8. С. 144–158.
 4. Пазенок В.С. Філософія туризму в системі філософського знання. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія «Філософські науки»*. 2010. Вип. 8. С. 7–22.
 5. Tymchuk S.V., Neshchadym L.M. Cluster analysis of the effectiveness of tourist companies in Ukraine. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 15. Ч. 2. С. 136–141.
 6. Сорокіна Г.О. Екологічний туризм : навчальний посібник. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 206 с.
 7. Шумлянська Н.В. Екотуризм як форма долучення до природної та культурної спадщини. *Культура України*. 2014. Вип. 47. С. 108–115.
-
- REFERENCES:**
1. European Center for Ecotourism and Agro-tourism : Web site. URL: <http://www.eceaf.nl> (accessed: 29 May 2019).
 2. Tadra A.M., Drobyshev G.S. Market of green tourism in Ukraine: features, trends and factors hindering its development *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository : Web site*. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/13381/1/%D0%A2%D0%B0%D0%B4%D1%80%D0%B0.pdf> (accessed: 29 May 2019).
 3. Kruchek O.A. (2010) Ecological tourism as an important factor in the sustainable development of the tourism industry (praxeological aspect). *Scientific notes of the Kyiv University of Tourism, Economics and Law. Series: philosophical sciences*. Issue 8. P. 144–158. (in Ukrainian)
 4. Pazenok V. S. (2010) The Philosophy of Tourism in the System of Philosophical Knowledge. *Scientific Notes of the Kyiv University of Tourism, Economics and Law. Series: philosophical sciences*. Issue 8. P. 7–22. (in Ukrainian)
 5. Tymchuk S.V., Neshchadym L.M. (2017) Cluster analysis of effectiveness of tourist companies in Ukraine. *Scientific herald of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*. Issue 15, part 2. P. 136–141. (in Ukrainian)
 6. Sorokina G.O. (2013) Ecological tourism: teaching. manual : The state shut up «Lugan. nats UN name of Taras Shevchenko». Lugansk: View of DZ «LNU named after Taras Shevchenko», 206 p. (in Ukrainian)
 7. Shumlyans'ka N.V. (2014) Ecotourism as a Form of Incorporation into Natural and Cultural Heritage. *Culture of Ukraine*. Vip. 47. P. 108–115. (in Ukrainian)

СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.108

Василик А.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Великород Д.С.

*студентка
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Vasylyk Alla

*Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Personnel Management
and Labour Economics Department*

Velykorod Daryna

*Student,
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman*

ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ БАЛАНСУ «РОБОТА – ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ» В ОРГАНІЗАЦІЯХ

EXPERIENCE AND PERSPECTIVES FOR IMPLEMENTATION OF THE WORK – LIFE BALANCE PROGRAMS IN COMPANIES

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено підходи до визначення та історію становлення поняття балансу «життя – робота», а також проаналізовано сучасні тенденції забезпечення балансу «життя – робота» в європейських країнах. Розглянуто чинники, які впливають на встановлення балансу «життя – робота», і переваги його встановлення для працівників та роботодавців, а також можливі негативні наслідки в разі його порушення. Досліджено основні заходи та програми реалізації балансу «життя – робота» на прикладі низки компаній. Визначено роль HR-менеджера в процесі формування і реалізації програм та заходів із питань балансу «життя – робота» та визначено, як вони можуть бути оформлені та поширені серед працівників. Наведено та проаналізовано результати опитування українських працівників щодо програм балансу «життя – робота» у вітчизняних компаніях.

Ключові слова: баланс «життя – робота», конфлікт «життя – робота», конфлікт «робота – життя», збагачення «сім'я – робота» та «робота – сім'я», заходи збалансування життя і роботи, програми балансу «життя – робота».

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы подходы к определению и история становления понятия баланса «жизнь – работа», а также проанализированы современные тенденции обеспечения баланса «жизнь – работа» в европейских странах. Рассмотрены факторы, влияющие на установление баланса «жизнь – работа», и преимущества его внедрения для персонала компаний и работодателей, а также возможные негативные последствия в случае его нарушения. Исследованы мероприятия и программы реализации баланса «жизнь – работа» на примере ряда компаний. Определена роль HR-менеджера в процессе формирования и внедрения программ баланса «жизнь – работа»

и определено, каким образом они могут быть оформлены и распространены среди работников. Проанализированы результаты опроса украинских работников о программах баланса «жизнь – работа» в отечественных компаниях.

Ключевые слова: баланс «жизнь – работа», конфликт «жизнь – работа», конфликт «робота – життя», обогащение «семья – работа» и «работа – семья», меры сбалансирования жизни и работы, программы баланса «жизнь – работа».

ANNOTATION

The approaches to the definition and the history of the "life and work" balance concept were studied. It is proved that the reorientation of the domestic labor market from the employer's market to the employee's market model makes it necessary to continue research the "life and work" balance in order to attract the best employees, motivate and retain them. In our opinion, the "life-work" balance is a concept based on the correct allocation of time for fulfilling work and family responsibilities, personal affairs, as well as maximizing the level of satisfaction and attachment to the work and personal environment, due to the lack of emotional tension and conflicts between life and work, and determined by a person subjectively. The modern tendencies of ensuring the balance of "life and work" in European countries were analyzed. The factors influencing the establishment of the balance of "life-work" and the advantages of its establishment for employees and employers are considered, as well as the possible negative consequences in case of violation. The results of the survey indicate that the absolute majority of our respondents feel the negative effects of problems in work on their personal life, and conversely, which suggests a lack of balance between life and work, and the possible conflict between them. Most Ukrainian employers do not carry out "life-work" balance activities at all or have problems in communicating with their employees,

since the latter often do not even know about the availability or absence of opportunities for balancing work and private life. Consequently, Ukrainian employers need not only to work on implementation of the "life-work" balance programs, but also to improve internal communication with their employees. The main activities and programs of realization of the balance of "life-work" are investigated, in particular on some company's examples. The role of the HR-manager in the process of establishing programs and measures on the balance of "life-work" is defined and how they can be designed and widespread among employees. The results of the survey of Ukrainian workers concerning the practice of implementation of "life-work" balance programs in domestic companies are presented and analyzed.

Key words: life-work balance, life-work conflict, work-life conflict, family-work enrichment, work-family enrichment, balancing activities of life and work, programs of life-work balance.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних українських реаліях, щоб забезпечити себе та свою сім'ю, українці часто працюють понаднормово, на декількох роботах, ставлять роботу сенсом свого життя. Крім того, з боку роботодавців не простежується високої зацікавленості в забезпеченні працівникам балансу «життя – робота». Це призводить до цілої низки негативних наслідків, зокрема до професійного або емоційного вигорання, внутрішніх та міжособистісних конфліктів, стресів, депресії, загальної перевтоми. І саме встановлення балансу між життям та роботою може вирішити ці проблеми, зокрема шляхом зміцнення психологічного та фізичного здоров'я персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання балансу «життя – робота» широко розглядається західними вченими. Так, Е. Волкер, К. Вонг, Дж. Редмонд [11] наполягали на тому, що воно є одним із найскладніших питань, що постають перед сучасною родиною. І. Бансал і Р. Шарма [12] бачили у встановленні балансу «життя – робота» необхідну передумову ефективної мотивації найманих працівників. Ф. Мерфі і Л. Доерті [15] наголосили на неможливості вимірювання співвідношення «особистого» й «робочого», адже поняття гармонії у кожного найманого працівника сильно індивідуалізоване. Крім того, М.П. Адья [13] та З. Хасан [14] досліджували питання балансу «життя – робота» з погляду крос-культурних особливостей.

Серед українських учених питання балансу «життя – робота» не набуло такої популярності. Так, О.П. Крупський на прикладі туристичних підприємств України розглядав роль організаційної культури в досягненні балансу «життя – робота». Він установив, що «існує суттєва залежність високого рівня плинності кадрів на туристичних та готельних підприємствах і порушенням балансу між «суспільним» та «особистим» [16, с. 148]. М.Г. Ткалич розробила опитувальник із визначення балансу «життя – робота» персоналу організації, за допомогою якого встановила «статистично значущий

зв'язок між балансом навантаження персоналу та сімейним станом співробітників» [17, с. 507].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Разом із тим переорієнтація вітчизняного ринку праці з ринку роботодавця на ринок найманого працівника змушує продовжувати дослідження у даному напрямі, здійснювати аналіз практики реалізації програм балансу «життя – робота» для залучення компаніями кращих співробітників, мотивування й втримання їх.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є дослідження практики та узагальнення заходів з упровадження програм балансу «життя – робота».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед науковців немає єдиного підходу до визначення балансу «життя – робота». Зокрема, у Кембриджському словнику надається таке визначення: «Баланс «життя – робота» – це кількість часу, який ви проводите, виконуючи свою роботу, порівняно з часом, проведеним із родиною або витраченим на справи, якими вам подобається займатися» [1]. Це визначення є узагальненим і не повністю розкриває сутність поняття, тут зовсім не надається увага емоційно-психологічним аспектам (рівень задоволеності, відсутність конфлікту «життя – робота» тощо).

Інше поняття розкриває суб'єктивний бік балансу «життя – робота»: «Баланс «життя – робота» – це суб'єктивна загальна оцінка індивідом своєї власної ситуації між роботою та іншими сферами життя співробітника, сім'єю, а також як наявність певної кількості компонентів, які визначають цей баланс» [2]. Цей підхід є глибшим, проте має свої недоліки: 1) не пояснюється, як та за якими критеріями має оцінюватися баланс «власної ситуації між роботою та іншими сферами життя співробітника»; 2) баланс «життя – робота» визначається «наявністю певної кількості компонентів, які визначають цей баланс», але що саме є компонентами балансу «життя – робота», не вказано.

Деякі закордонні вчені розглядають баланс «життя – робота» «як відсутність конфлікту між професійним навантаженням і сім'єю або особистими ролями її членів» [3, с. 26]. Тобто знову ж таки розкривається лише один аспект цього поняття; крім того, не визначається, як саме може забезпечуватися відсутність конфлікту і сама його сутність. Ці ж автори стверджують, що «під збалансованістю трудового життя можна також розуміти здатність людини оптимально сполучати поведінкові й емоційні особливості з вимогами часу, обов'язками, оплачуваними працедавцем, зумовленими проживанням у родині й власними інтересами» [3, с. 26]. Тут робиться наголос на поведінкових та емоційних особливостях, проте немає їх конкретизації, а сам баланс, по суті, залежить від

«вимог часу та обов'язків, оплачуваних працедавцем та зумовлених проживанням у родині й власними інтересами».

Ще один підхід визначає баланс «життя – робота» як «задоволення від праці й родинних стосунків за мінімуму рольових конфліктів; низький рівень міжрольових суперечок за високого рівня комунікацій; розподіл часу, прихильності й задоволення між робочим місцем і домом» [4, с. 120–121]. Автор зачіпає як якісні аспекти балансу між життям та роботою (задоволеність та мінімізація рольових конфліктів), так і розподіл часу між роботою та життям. Окрім того, баланс визначається ще й через «розподіл прихильності та задоволення між робочим місцем і домом». На нашу думку, це є недоречним, оскільки «розподіл» означає визначення співвідношення їхніх показників між робочим місцем і домом, але прихильність і задоволення можуть бути однаково високими як для робочого місця, так і для дому (за умов налагодженого балансу «життя – робота»), можуть бути однаково низькими (за відсутності балансу «життя – робота»). Тому краще визначати баланс «життя – робота» не через «розподіл», а через максимізацію показників задоволення та прихильності в обох середовищах: робочому та особистому.

На нашу думку, баланс «життя – робота» – це концепція, в основі якої лежить правильний розподіл часу на виконання робочих і сімейних обов'язків, особисті справи, а також максимізація рівня задоволеності та прихильності до робочого та особистого середовища через відсутність емоційної напруженості і конфліктів між життям та роботою і визначається людиною суб'єктивно.

За результатами проведеного нами опитування, в якому брали участь 103 учасники (з яких 72,8% – жінки, 27,2% – чоловіки; 9,7% опитуваних – віком до 18 років, 44,7% – віком 18–25 років, тобто переважно студенти, 19,4% – віком 26–35 років, 15,5% – віком 36–45 років і 10,7% – 46 і більше років), 65% опитуваних відповіли, що знайомі з поняттям балансу «життя – робота» і 35% – що не знайомі; крім того, думки опитуваних із приводу сутності балансу «життя – робота» розділилися (рис. 1).

Таким чином, можна виокремити як лідируюче визначення поняття балансу «життя – робота» згідно з Кембриджським словником, друге місце розділили визначення з позицій співвідношення часу, витраченого на роботу і на родину, та відсутності конфлікту між робочим та особистим життям. 15,5% опитуваних вважають, що баланс «життя – робота» – це рівна кількість часу, поділеного між роботою та особистим життям. Але такий підхід не можна вважати правильним, оскільки, по-перше, баланс «життя – робота» є дуже суб'єктивним та індивідуальним, а по-друге, працювати 12 годин на добу фізично та психологічно важко. Крім того, на запитання: «Що для Вас є важ-

ливішим?» 37,9% опитуваних відповіли, що для них важливішим є особисте життя, тільки 13,6% відповіли, що важливіші робота та кар'єра, й аж 48,5% відповіли, що однаково важливими для них є обидва складники.

Рис. 1. Співвідношення відповідей опитуваних щодо сутності балансу «життя – робота»

Сьогодні «Європейський Союз розділяє країни-члени на декілька кластерів відповідно до прийнятих законів і створених умов щодо впровадження і дотримання балансу між роботою та сім'єю» [5, с. 9]. Рейтинг виглядає так: 1) північні країни – Данія, Швеція і Фінляндія; 2) країни Бенілюксу та Франція; 3) англосаксонські країни – Ірландія та Великобританія; 4) німецькомовні країни – Австрія, Німеччина; 5) південні європейські країни – Греція, Італія, Португалія; 6) колишні соціалістичні країни. Цікавим є те, що, країни, які займають перше місце в рейтингу, є лідируючими й у рейтингу найщасливіших країн світу. Можливо, саме створення сприятливих умов для балансу «життя – робота» є одним із ключових чинників високого рівня щастя. Найгіршу ж ситуацію щодо балансу «життя – робота» мають колишні соціалістичні країни, які характеризуються найбільш жорсткими робочими умовами серед усіх наведених вище країн. Причому невідповідності між сімейним життям та роботою в постсоціалістичних країнах можуть посилюватися під впливом відносно низького рівня доходу. Тому для громадян цих країн є потреба розвивати законодавчу базу та формувати сприятливі умови для поліпшення збалансованості між життям та роботою, враховуючи досвід країн ЄС.

На основі робіт Т. Ядава, С. Рані [10] та М.А. Саприкіної, Д.В. Каби [5, с.13] можна виокремити переваги впровадження заходів із питань балансу «життя – робота» як для працівників, так і для організації (табл. 1).

З іншого боку, недотримання балансу між роботою та особистим життям може призвести до виникнення конфлікту. Шахина Т. Нанджани, доктор Ніклас Далстром виділяють такі види конфлікту балансу «життя – робота»:

1) «Work→life conflict: де участь у роботі перешкоджає участі в сімейній діяльності або коли робочий стрес негативно впливає на поведінку всередині сімейного середовища».

Таблиця 1

Переваги балансу «життя – робота»

Переваги балансу «життя – робота»	
для організації	для працівників
• гарна репутація, бренд-роботодавця; утримання працівників (упровадження балансу «життя-робота» часто є важливішим для співробітників, аніж фінансова винагорода); • зниження плинності; • економія (наприклад, можуть знижуватися витрати на медичні послуги через відсутність стресів, професійних захворювань тощо); • поліпшення мотивації; • зменшення прогулів та запізнь (за збалансування особистого життя й роботи працівникам не потрібно буде вирішувати особисті справи за рахунок робочого часу); • збільшення лояльності та прихильності	• підвищення задоволеності роботою (впровадження програм балансу «життя – робота» демонструє працівникам турботу та повагу з боку роботодавця); • зниження рівня стресу, краще фізичне та психологічне здоров'я (відсутність стресів, професійних захворювань); • розширення контролю над робочим та особистим середовищем (працівник має можливість регулювати свій робочий час); • підвищення продуктивності роботи (робочий час витрачається тільки на робочі справи)

2) «Life→work conflict: де участь у сімейній діяльності перешкоджає участі в роботі або коли стрес через стосунки в сім'ї негативно впливає на ефективність у роботі» [7, с. 7].

Тож, як бачимо, конфлікт виникає, якщо одна роль є більш важливою для людини, тим самим заважаючи участі в іншій ролі. Також якщо у людини виникають проблеми в одній ролі, то вони можуть переноситися і на іншу роль.

Наші респонденти відповіли на питання, що стосуються впливу особистого життя на роботу (рис. 2) та роботи на особисте життя (рис. 3). Так, ми бачимо, що більшість опитуваних здебільшого згодна або повністю згодна з тим, що вирішення сімейних питань, проблем та обов'язків впливає на виконання роботи, зменшуючи час, відведений на виконання робочих обов'язків, відволікаючи від робочих завдань та накопичуючи втому за відсутності можливостей побути наодинці та відпочити.

Ще більша кількість опитуваних погодилися або здебільшого погодилися з тим, що проблеми на роботі роблять їх дратівливими вдома, – 42 опитуваних (рис. 3), також 42 опитуваних зазначили, що витрачають багато енергії на роботу й її потім не вистачає на сім'ю, і 37 опитуваних відповіли, що часто беруть роботу додому. Отже, результати опитування свідчать, що абсолютна більшість наших респондентів відчуває негативні впливи проблем у роботі на особисте життя, і навпаки, що говорить про відсут-

ність збалансованості між життям та роботою та можливу наявність конфлікту між ними.

Окрім того, «недотримання балансу між роботою і сімейним життям може спричинити втрату компанією частини прибутку. Міжнародні експерти оцінюють вартість недотримання балансу між роботою і сім'єю у 12 млрд доларів» [5, с. 12]. Також негативними наслідками недотримання балансу «життя – робота» можуть бути: «відсутність на робочому місці; недостатньо професійне виконання обов'язків; збільшення кількості помилок; зменшення мотивації» [5, с. 12]. Усе це негативно впливає на продуктивність роботи і фінансові успіхи компаній. Однак цікавим є те, що за результатами нашого опитування тільки 53,4% респондентів відповіли, що відсутність балансу між роботою та життям може впливати на результати праці, ще 33% респондентів указали, що їм важко відповісти, і 13,6% узагалі не бачать зв'язку між результативністю праці та балансом «життя – робота».

Якщо ж баланс «життя – робота» дотримується, то може відбуватися зворотний процес, так зване збагачення:

1) Work→family enrichment: коли участь у робочій ролі дає позитивні ефекти в сімейній сфері.

2) Family→work enrichment: коли участь у родинній ролі дає позитивні ефекти в роботі [7, с. 10].

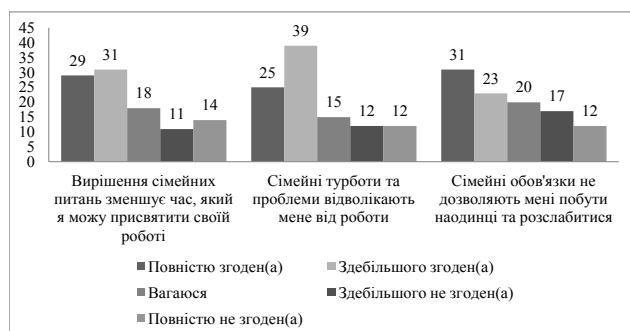

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів щодо впливу особистого життя на роботу

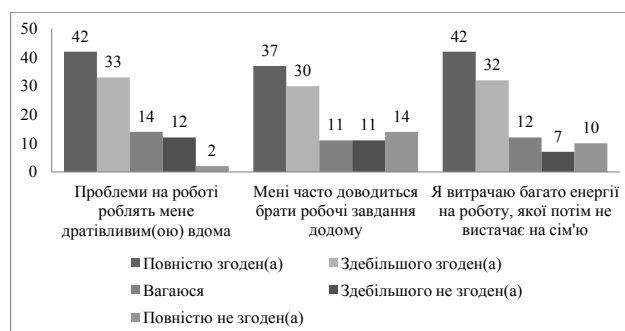

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо впливу роботи на особисте життя

По-перше, гроші, зароблені на робочому місці, можуть забезпечити поліпшення якості сімейного життя, зокрема через придбання товарів та послуг, які роблять сімейне життя легшим і приємнішим. По-друге, навички, отримані на роботі, можуть допомогти в особистому житті, наприклад знання психології може знадобитися для вирішення сімейних конфліктів. По-третє, за підтримки сім'ї зростає й мотивація для досягнення робочих цілей.

Існує велика кількість чинників, що можуть впливати на баланс «життя – робота». «Ці чинники можуть бути пов'язані з професійним або особистим життям особистості або можуть бути й іншими факторами, такими як демографічні чинники» [8, с. 205–206].

Так, до професійних чинників відносять: робоче середовище (відсутність гарних умов праці призводить до незадоволеності роботою та негативного впливу на здоров'я), робочі навантаження (великі навантаження призводять до перевтоми та «крадуть» особистий час), робочий час (чим більше часу витрачається на роботу, тим менше його залишається на особисте життя), відносини з керівництвом або роботодавцем

(погані відносини впливають на незадоволеність роботою й є причиною звільнень), мотивація (вмотивований працівник показує гарні результати та задоволений своєю роботою), автономність у роботі (можливість регулювати свій робочий час).

До особистих чинників належать: підтримка партнера (з підтримкою та розумінням партнера легше справлятися з робочими та сімейними обов'язками), кількість утриманців (чим більше утриманців (діти, партнер, батьки), тим більше потрібно часу на виконання сімейних обов'язків; окрім того, працівник повинен більше та краще працювати, щоб заробляти кошти для задоволення їхніх потреб та бажань), фінансові проблеми (вони можуть вести до понаднормової роботи, що залишає мало часу на особисті потреби).

До основних заходів, які роботодавці використовують для підтримання балансу «життя – робота», можна віднести: гнучкі графіки роботи (наприклад, неповний робочий день, скорочені робочі години, гнучкий робочий час, різні години початку роботи, розподіл роботи тощо), можливості працювати вдома (дає біль-

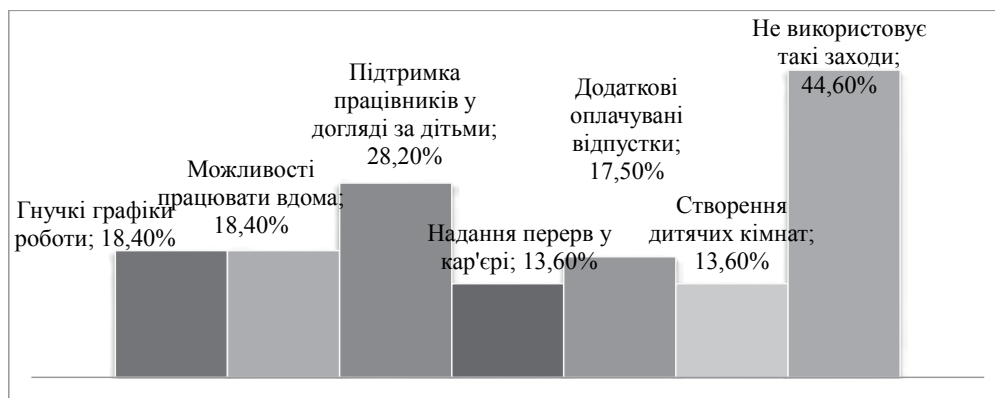

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо заходів, які використовують їхні роботодавці для реалізації балансу «життя – робота»

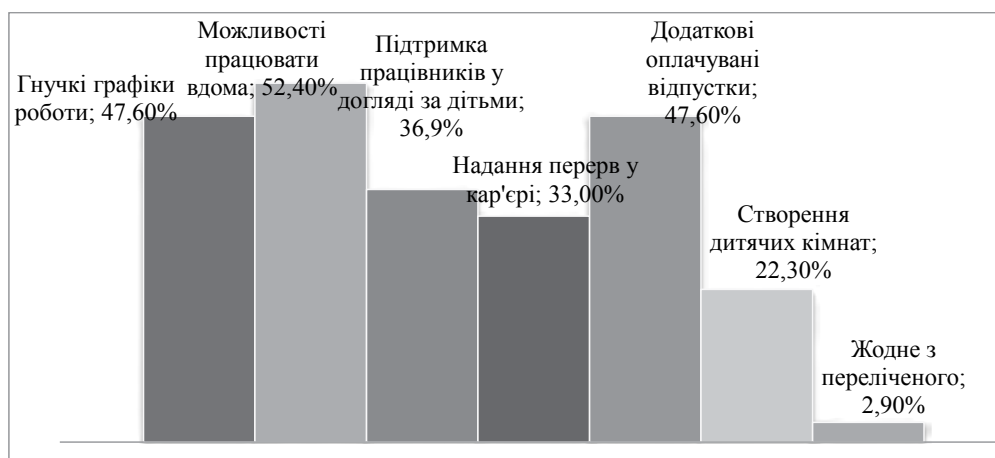

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів щодо заходів, які вони вважають необхідними для запровадження їхніми роботодавцями з метою реалізації балансу «життя – робота»

ше можливостей працівнику для виконання сімейних обов'язків; окрім того, зниження витрат на утримання робочого місця працівника), підтримку працівників у догляді за дітьми (наприклад, консультації, послуги сімейного психолога тощо), надання перерв у кар'єрі (надає можливість працівнику уладнати особисті проблеми, запобігти стресу та професійному вигоранню), додаткові оплачувані відпустки (наприклад, на день народження, інші свята), створення дитячих кімнат (центрів денного перебування для дітей працівників).

Варто зауважити, що за результатами нашого опитування лише 26,2% респондентів мають гнучкий графік роботи, 12,6% – вільний графік, тоді як 29,1% мають ненормований, а 19,4% фіксований графіки роботи. Крім того, 7,8% респондентів мають позмінний графік ро-

боти, ще 4,9% вказали «інше». Тобто попри те, що все більше роботодавців в Україні пропонують гнучкі графіки роботи, ще й досі велика кількість українців працюють за жорстко встановленими графіками роботи.

На запитання: «Чи проводить Ваш роботодавець заходи з метою реалізації балансу «життя–робота»?» лише 34% респондентів відповіли «так», ще 30,1% відповіли, що їм про це не відомо, і 35,9% відповіли «ні». Тобто можна сказати, що більшість українських роботодавців або взагалі не проводить такі заходи, або має проблеми в комунікації зі своїми працівниками, адже останні часто навіть не знають про наявність або відсутність можливостей збалансування робочого та особистого життя. Отже, українським роботодавцям потрібно не лише працювати над упровадженням програм балан-

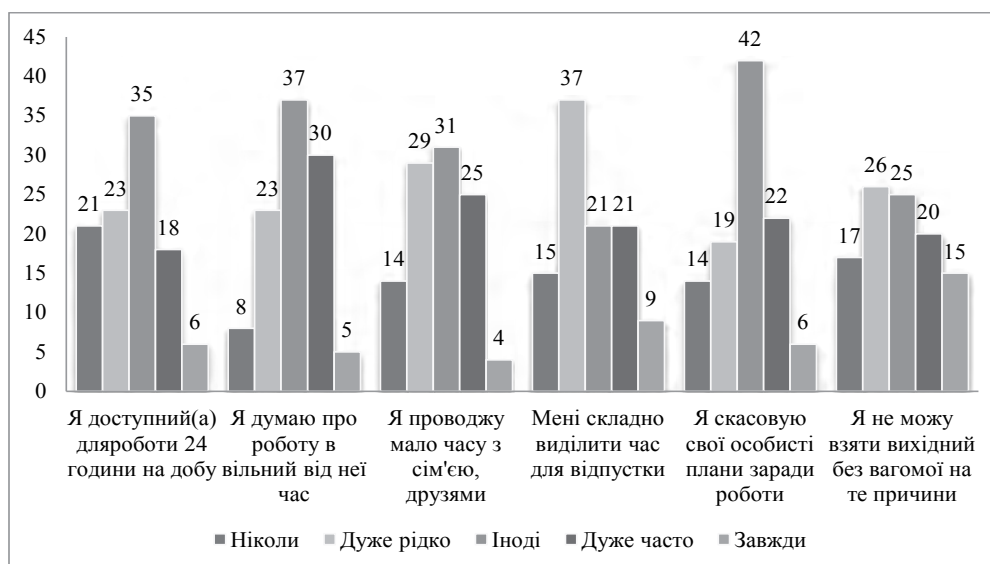

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів щодо завантаженості роботою

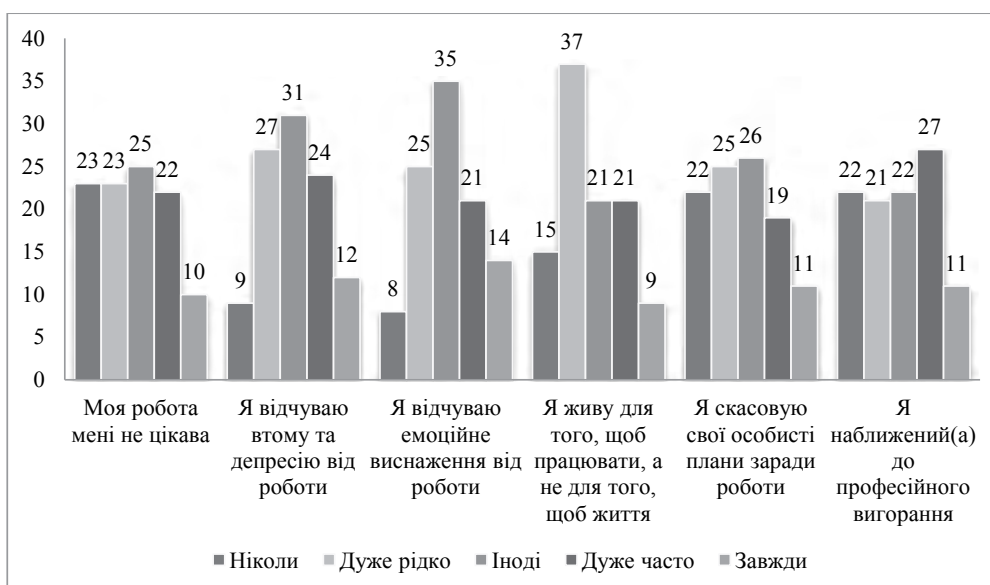

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів щодо психоемоційного стану

су «життя – робота», а й поліпшувати внутрішні комунікації зі своїми працівниками.

Серед заходів, які найчастіше використовують українські роботодавці для реалізації балансу «життя – робота» (рис. 4), на першому місці є підтримка працівників у догляді за дітьми (наприклад, консультації, послуги сімейного психолога тощо) – 28,20%. Гнучкі графіки роботи та можливості працювати вдома вказали 18,40% респондентів. Найменше респонденти вибирали надання перерв у кар'єрі та створення дитячих кімнат – по 13,60%.

59,2% опитуваних вважають, що роботодавець повинні сприяти налагодженню балансу «життя – робота» в працівників і лише 7,8% вважають, що не повинні, ще 33% респондентам було важко відповісти. Отримані дані свідчать про те, що все-таки працівники потребують підтримки з боку роботодавця в налагодженні балансу «життя – робота».

Доволі цікавим є порівняння відповідей респондентів щодо заходів, які проводить їхній роботодавець для реалізації балансу «життя – робота» (рис. 4), та заходів, які вони вважають за доцільне запровадити (рис. 5).

Так, 52,40% опитуваних потребують можливості працювати вдома, тоді як лише 18,40% опитуваних відповіли, що їхній роботодавець надає такі можливості. 47,60% респондентів вважають за доцільне запровадження гнучких графіків роботи та додаткових оплачуваних відпусток, тоді як гнучкі графіки роботи мають 18,40% опитаних, а додаткові оплачувані відпустки – 17,50%. Загалом порівняння реального стану речей та очікувань із боку працівників свідчить про те, що сьогодні українські роботодавці пропонують дуже обмежені заходи в питаннях балансу «життя – робота» своїм працівникам, тоді як останні мають високу потребу в таких заходах.

За результатами нашого опитування (рис. 6–7) можна сказати, що критичний дис-

баланс між життям та роботою серед наших опитуваних мають лише 10 осіб, які негативно (відповіді «завжди») оцінили свою завантаженість, емоційну та психологічну виснаженість від роботи, тоді як позитивно рівень завантаженості, емоційний та психологічний стан оцінили 16 респондентів. Решта мають середній показник дисбалансу між життям та роботою.

Практика компаній та їхніх програм збалансування роботи та життя працівників (табл. 2) може стати в нагоді вітчизняним компаніям, які прагнуть втримувати найкращих співробітників, сприяти їхній вищій продуктивності праці, високій працездатності та задоволеності роботою.

У процесах розроблення, впровадження та підтримання програм балансу «життя – робота» дуже важливою, на нашу думку, є роль HR-менеджера. По-перше, він є ініціатором запровадження даних програм в організації, оскільки визначає потреби працівників, зокрема й у збалансованості особистого життя і роботи. Шляхом опитування, анкетування, бесід із працівниками він виявляє об'єктивні потреби працівників у конкретних заходах забезпечення балансу «життя – робота». По-друге, HR-менеджер є розробником даних заходів, на основі консультацій із лінійними керівниками, керівниками підрозділів, юридичним відділом, директором організації він виявляє реальні можливості їх запровадження. По-третє, HR-менеджер є посередником між роботодавцем і працівниками в питаннях балансу «життя – робота», оскільки саме він представляє їх для обговорення працівниками та керівниками та сприяє досягненню компромісного рішення щодо заходів. По-четверте, HR-менеджер – реалізатор уже затверджених заходів у рамках балансу «життя – робота», він відслідковує задоволеність працівників та інші показники (продуктивність праці, плинність, лояльність) щодо їх поліпшення після впровадження заходів.

Таблиця 2

Практика компаній щодо поліпшення балансу «життя – робота»

Компанія	Заходи
Lifecell, Україна, мобільний оператор	Гнучкий графік роботи: зручний час початку/завершення роботи за умови 40 годинного робочого тижня, гнучкий обід (45 хв. обіду щодня дасть змогу раніше піти у п'ятницю); 1–2 години на тиждень для особистого розвитку; 4 додаткові дні до основної відпустки
Slack Technologies, Inc., США, програмне забезпечення	Уникає занадто затиснутих офісних просторів, щоб спонукати співробітників йти додому раніше. Слоган Work hard and go home закріпився не тільки у філософії компанії, а й в оформленні офісу – на стінах штаб-квартири.
Ryan, США, консалтинг, податкові послуги	Компанія перестала фіксувати робочий час, поки всі завдання виконуються якісно і в строк. Також усім бажаним надали можливість працювати з дому. Плинність скоротилася, а задоволеність клієнтів і фінансові показники поліпшилися.
Perpetual Guardian, Нова Зеландія, управління трастовими фондами	Перейшли на 4-денний робочий тиждень. Оплата праці співробітників залишилася на тому ж рівні, при цьому вони стали відчувати себе енергійнішими і щасливішими. Працівники почали шукати більш креативний підхід до роботи, перестали запізнюватися, затримуватися на обідніх перервах і йти з роботи раніше часу. Дослідження показало, що баланс життя і роботи поліпшився на 24%.
Vynamic, США, Велика Британія, охорона здоров'я	Компанія впровадила свою політику zzzMail, згідно з якою всі співробітники повинні утримуватися від відправки листів колегам із 22:00 до 6:00 з понеділка по п'ятницю й у вихідні.

Джерело: побудовано авторами за [6, с. 33–42; 9]

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Щоб програми балансу «життя – робота» приносили максимальний ефект, вони мають бути офіційно оформленими в документах організації та поширеними через внутрішні канали зв'язку. Заходи з реалізації балансу «життя – робота» можуть бути офіційно прописані в колективних, трудових договорах, контрактах, а також в корпоративному кодексі, де визначаються зобов'язання організації перед працівниками, зокрема й у питаннях сприяння балансу «життя – робота». Поширення інформації про ці заходи можливе через: корпоративні блоги, платформи (наприклад, компанія Slack публікує у своєму блозі низку статей, які можуть допомогти працівникам досягнути балансу «життя – робота» [9]); корпоративні чати; газети, журнали, брошури; елементи декору (наприклад, написи на стінах, як у компанії Slack «Work hard and go home», у компанії Vynamic – «Life is Short. Work healthy»); канцтовари з написами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Work-life balance, Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/work-life-balance> (дата звернення: 21.02.2019).
2. Work-Life Balance. A psychological Perspective / Edited by F. Jones, R.J. Burke, M. Westman. New York : Psychology Press, 2008. 320 p.
3. Bell A.S., Rajendran D., Theiler S. Job Stress, Wellbeing, Work-Life Balance and Work-Life Conflict Among Australian Academics. *Electronic Journal of Applied Psychology*. 2012. № 8(1). P. 25–37. URL: http://www.researchgate.net/publication/259467880_Job_Stress_Wellbeing_Work-Life_Balance_and_Work-Life_Conflict_Among_Australian_Academics (дата звернення: 21.02.2019).
4. Millar M.R. (2010). Adapting to the Work-Life Interface: the Influence of Individual Differences, Work and Family on Well-Being, Mental Health and Work Engagement. Doctoral Thesis. 535 p. URL: http://eprints.qut.edu.au/39183/1/Prudence_Millar_Thesis.pdf (дата звернення: 21.02.2019).
5. Саприкіна М.А., Каба Д.В. Баланс між роботою та сім'єю: перевага для компаній та працівників. Київ : Фарбований лист, 2010. 30 с.
6. Соціальний звіт lifecell за 2017р. «Цифрові технології людяності». 58 с. URL: https://www.lifecell.ua/uploads/filelibrary/public/by_month/2018/07/Соціальний_звіт_lifecell_2017.pdf (дата звернення: 21.02.2019).
7. Shahina T. Nanjani, Dr. Nicklas Dahlstrom. A review of the concept of work-life balance and its applicability to issues faced by Emirati working women : conference Paper «First International Conference on Emerging Paradigms in Business and Social Sciences». URL: https://www.researchgate.net/publication/304133203_A_review_of_the_concept_of_Work-Life_Balance_and_its_applicability_to_issues_faced_by_Emirati_working_women (дата звернення: 21.02.2019).
8. Kaur N., Mahajan S. Work-Life Balance. URL: https://www.academia.edu/9500152/Work_life_Balance (дата звернення: 21.02.2019).
9. Как 6 разных компаний помогают своим сотрудникам соблюдать баланс работы и личной жизни. URL: <https://blog.potok.io/kak-6-raznykh-kompanij-pomogayut-svoim-sotrudnikam-soblyudat-balans-raboty-i-lichnoj-zhizni/> (дата звернення: 21.02.2019).

10. Taruna Yadav, Sushma Rani. Work life balance: challenges and opportunities, *International Journal of Applied Research*. 2015. № 1(11). P. 680–684.
11. Walker E., Wang C., Redmond J. Women and Work-Life Balance: Is Home-Based Business Ownership the Solution? *Equal Opportunities International*. 2008. № 27(3). P. 258–275.
12. Bansal I., Sharma R. Achievement Motivation of Managers in Relation to Their Gender: A Study with Specific Reference to ONGC. *Asian Journal of Research In Business Economics and Management*. 2012. Vol. 2. Issue 6. P. 2249–7307.
13. Adya M.P. Women at Work, Differences in IT Career Experiences and Perceptions between South Asian and American Women. *Human Resource Management*. 2008. № 47(3). P. 601–635.
14. Hassan Z. Work-Family Conflict in East vs Western Countries. *Cross Cultural Management: An International Journal*. 2010. № 17(1). P. 30–49.
15. Murphy F., Doherty L. The Experience of Work Life Balance for Irish Senior Managers. *Equality, Diversity and Inclusion: an International Journal*. 2011. Vol. 30. Issue 4. P. 252–277.
16. Крупський О.П. Роль організаційної культури в досягненні балансу «життя-робота» (на прикладі туристичних підприємств України). URL: <https://www.researchgate.net/publication/298017940> (дата звернення: 21.02.2019).
17. Ткалич М.Г. Розробка та апробація опитувальника з визначення балансу «робота-життя» персоналу організації. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 25. С. 506–517.

REFERENCES:

1. Work-life balance, Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. Retrieved from: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/work-life-balance> (дата звернення: 21.02.2019)
2. Work-Life Balance. A psychological Perspective / Edited by F. Jones, R.J. Burke, M. Westman. — New York: Psychology Press, 2008. — 320 p.
3. Bell, A.S.; Rajendran, D.; Theiler, S. (2012). Job Stress, Wellbeing, Work-Life Balance and Work-Life Conflict Among Australian Academics. *Electronic Journal of Applied Psychology*. 8(1), p. 25-37 Retrieved from: http://www.researchgate.net/publication/259467880_Job_Stress_Wellbeing_Work-Life_Balance_and_Work-Life_Conflict_Among_Australian_Academics. (дата звернення: 21.02.2019)
4. Millar M.R. (2010). Adapting to the Work-Life Interface: the Influence of Individual Differences, Work and Family on Well-Being, Mental Health and Work Engagement. Doctoral Thesis. 535 p. Retrieved from: http://eprints.qut.edu.au/39183/1/Prudence_Millar_Thesis.pdf (дата звернення: 21.02.2019)
5. Saprykina, M.A. and Kaba, D.V. (2010) Balans mizh robotoiu ta simiei: perevaha dlia kompanii ta pratsivnykiv [Balance between work and family: an advantage for companies and employees], Kyiv, "Farbovani lyt"
6. Social report Lifecell for 2017 "Digital Humanity Technologies". Retrived at: https://www.lifecell.ua/uploads/filelibrary/public/by_month/2018/07/Соціальний_звіт_lifecell_2017.pdf (дата звернення: 21.02.2019)
7. Shahina T. Nanjani, Dr. Nicklas Dahlstrom (2011) "A review of the concept of work-life balance and its applicability to issues faced by Emirati working women", Conference Paper "First International Conference on Emerging Paradigms in Business and Social Sciences". Retrieved from:

- https://www.researchgate.net/publication/304133203_A_review_of_the_concept_of_Work_Life_Balance_and_its_applicability_to_issues_faced_by_Emirati_working_women (дата звернення: 21.02.2019)
8. Kaur N, Mahajan S.. Work-Life Balance. Retrieved from: https://www.academia.edu/9500152/Work_life_Balance (дата звернення: 21.02.2019)
 9. Kak 6 raznyih kompaniy pomagayut svoim sotrudnikam soblyudat balans raboty i lichnoy zhizni. [How 6 different companies help their employees keep a work and personal life balance] Retrived at: <https://blog.potok.io/kak-6-raznyx-kompanij-pomogayut-svoim-sotrudnikam-soblyudat-balans-raboty-i-lichnoj-zhizni/> (дата звернення: 21.02.2019)
 10. Taruna Yadav, Sushma Rani (2015) Work life balance: challenges and opportunities, *International Journal of Applied Research*, no 1(11), p.680-684.
 11. Walker, E.; Wang, C.; Redmond, J. (2008). Women and Work-Life Balance: Is Home-Based Business Ownership the Solution? *Equal Opportunities International*, 27 (3), p. 258-275.
 12. Bansal, I.; Sharma, R. (2012). Achievement Motivation of Managers in Relation to Their Gender: A Study with Specific Reference to ONGC. *Asian Journal of Research In Business Economics and Management*, Vol. 2, Issue 6, p. 2249-7307.
 13. Adya, M.P. (2008). Women at Work, Differences in IT Career Experiences and Perceptions between South Asian and American Women. *Human Resource Management*, no 47, 3, p. 601–635.
 14. Hassan, Z. (2010). Work-Family Conflict in East vs Western Countries. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 17, 1, p. 30–49.
 15. Murphy, F., & Doherty, L. (2011). The Experience of Work Life Balance for Irish Senior Managers. *Equality, Diversity and Inclusion: an International Journal*, Vol.30, Issue 4, p. 252-277.
 16. Krupskiy, O. P. Rol orhanizatsiinoi kultury v dosiahnenni balansu "zhyttia-robota" (na prykladi turystychnykh pidpriemstv Ukrainy) [The role of organizational culture in achieving the balance of "life-work" (on the example of tourist enterprises of Ukraine)] Retrived at: <https://www.researchgate.net/publication/298017940> (дата звернення: 21.02.2019)
 17. Tkalych, M.H. (2014) Rozrobka ta aprobatyia opytuvalnyka z vyznachennia balansu "robota-zhyttia" personalu orhanizatsii [Development and testing of the questionnaire to determine the balance of "work-life" personnel of the organization]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, Vol. 25, pp. 506-517.

УДК 331.101.262

Качмар О.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту
Відокремленого підрозділу**Національного університету біоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»***Kachmar Oksana***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting
and Auditing of SS NULES of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute»*

АГРОПРОМИСЛОВІ КЛАСТЕРИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ КВАЛІФІКОВАНОГО ПЕРСОНАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

AGRICULTURAL CLUSTERS AS THE ENVIRONMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT AND FORMATION OF QUALIFIED AGRICULTURAL ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У сучасних умовах сільськогосподарські підприємства потребують інновацій та нових знань, тому вирішальне місце в їхньому розвитку належить якісним характеристикам кваліфікованого персоналу підприємств, що визначають економічний стан, стійке становище на ринку та конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів. Проблема формування кваліфікованого персоналу сільськогосподарських підприємств має сприйматися як найголовніша передумова виходу аграрного сектору з кризи, тому що рівень освіти та професійної підготовки персоналу в поєднанні з матеріальним капіталом виступає чинником підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. Одним з ефективних шляхів поліпшення становища в аграрному секторі у цілому є кластеризація аграрного виробництва, що дає змогу створити таку якість організаційно-економічного середовища на сільських територіях, яка б сприяла ефективному інноваційному розвитку та формуванню кваліфікованого персоналу сільськогосподарських підприємств, а також збільшенню зайнятості сільського населення.

Ключові слова: кластер, агропромислові кластери, інноваційний розвиток, персонал сільськогосподарських підприємств, кваліфіковані кадри.

АННОТАЦИЯ

В современных условиях сельскохозяйственные предприятия нуждаются в инновациях и новых знаниях, поэтому решающее место в их развитии принадлежит качественным характеристикам квалифицированного персонала предприятий, определяющим экономическое положение, устойчивое положение на рынке и конкурентоспособность хозяйствующих субъектов. Проблема формирования квалифицированного персонала сельскохозяйственных предприятий должна восприниматься как предпосылка выхода аграрного сектора из кризиса, так как уровень образования и профессиональной подготовки персонала в сочетании с материальным капиталом выступает фактором повышения производительности, конкурентоспособности и устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий. Одним из эффективных путей улучшения положения в аграрном секторе в целом является кластеризация аграрного производства, что позволяет создать такое качество организационно-экономической среды на сельских территориях, которое будет способствовать эффективному инновационному развитию и формированию квалифицированного персонала сельскохозяйственных предприятий, а также увеличению занятости сельского населения.

Ключевые слова: кластер, агропромышленные кластеры, инновационное развитие, персонал сельскохозяйственных предприятий, квалифицированные кадры.

ANNOTATION

In modern conditions, agricultural enterprises need innovations and new knowledge, therefore the decisive place in their development belongs to the qualitative characteristics of qualified personnel of enterprises that determine the economic situation, the stable situation in the market and the competitiveness of economic entities. The problem of formation of qualified personnel of agricultural enterprises should be considered as the main prerequisite for the exit of the agricultural sector from the crisis, as the level of education and personnel training in combination with material capital serves as a factor in increasing productivity, competitiveness and sustainable development of agricultural enterprises. One of the effective ways to improve the situation in the agricultural sector as a whole is the clustering of agrarian production, which allows creating the quality of the organizational and economic environment in rural areas, which would promote effective innovation and the formation of qualified personnel of agricultural enterprises, as well as increase of employment of rural population. Agro-industrial clusters, ie close proximity producers, suppliers of raw materials, service providers, research laboratories, educational institutions, and other institutions in the specified economic sector, are located in close proximity, provide efficient organization of innovative processes, form a specific economic space in order to expand trade volumes, efficient use of resources and the formation of qualified personnel of enterprises. When creating clusters it is important to consider all the preconditions that arise in the agrarian sector of the Ukrainian economy in order to ensure the effectiveness of their activities. Also, when creating clusters in the agrarian sector, it is appropriate to take into account the regional and regional features of agriculture. To identify the potential types of zonal agro-industrial clusters to improve the organizational and economic environment in the agrarian sector and improve the qualification of agricultural enterprises personnel in the context of the natural and economic micro-zone. These types of clusters for the countryside are promising also for the reasons that they will contribute to increasing the employment of the population, the formation of qualified personnel of agricultural enterprises, and the consolidation of youth in the countryside.

Key words: cluster, agro-industrial clusters, innovation development, agricultural enterprises, skilled personnel.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах аграрний сектор України переважно перебуває в стані соціально-економічного занепаду, лише деякі аграрні підприємства, здебільшого великотоварні, перебувають у стані розквіту. Одним з ефективних шляхів поліпшення становища в аграрному секторі у цілому є кластеризація аграрного виробництва, що дає змогу створити таку якість організаційно-економічного середовища на сільських територіях, яка б сприяла ефективнішій реалізації їхнього потенціалу та посилювала вплив людського чинника на результати суспільно-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Український економіст С.І. Соколенко вважає, що кластерна модель розвитку – це шлях до інтеграції економічної та соціальної політики й розвитку регіонів [1, с. 14].

Поняття кластерного підходу було досліджено Майклом Портером, який дав визначення кластерам як сконцентрованим за географічною ознакою групам взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних сферах, що конкурують і разом із тим співпрацюють [2, с. 52]. Російські дослідники висвітлюють це поняття як сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу та в певному економічному просторі [3, с. 26]. Дослідженням кластерів займався і В. Чужиков, який трактує кластер як конкурентоспроможну організаційну форму територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, що дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію витрат у порівняно подібних галузях [4, с. 162].

В економічній літературі найчастіше поняття «кластер» визначають як сконцентровану на певній території групу підприємств, організацій та установ в окремій та (або) суміжних із нею галузях, які взаємодоповнюють одне одного або посилюють конкурентні переваги окремих складників сформованої групи. У виробничій сфері такою групою може бути комплекс основних виробників, споживачів, спеціалізованих постачальників засобів виробництва, суб'єктів інфраструктури ринку, науково-дослідних установ, пов'язаних між собою технологічним ланцюжком.

Сьогодні такі кластерні комплекси забезпечують ефективну організацію інноваційних процесів, утворюють специфічний економічний простір із метою розширення обсягів торгівлі, ефективного використання ресурсів та формування кваліфікованого персоналу підприємств.

Стосовно особливостей аграрної економіки України М.Ф. Кропивко [5, с. 161] вважає, що агропромислова кластеризація – це концентрація та спеціалізація агропромислового виробництва з формуванням на території замкнутих циклів «виробництво, зберігання та переробка сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоративності та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості, а соціально-економічна кластеризація – це облаштування сільських територій і поселень із сучасними агропромисловою, агросервісною, житловою та культурною зонами (із формуванням агромістечок або інших характерних для території брендів) на засадах економічної самодостатності й сталого розвитку.

У чинних нормативно-правових документах щодо засад державної аграрної політики не передбачено регламентування діяльності аграрних кластерів. Лише проектом закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» визначено, що аграрний кластер – це система, що функціонує на основі співпраці виробників сільськогосподарської продукції, виробників засобів виробництва, переробних підприємств, які діють на основі кооперації та сприяють формуванню агропродовольчих ланцюгів створення доданої вартості [6]. Тому питання формування агропромислових кластерів у сучасних умовах є надзвичайно актуальними і потребують детальних наукових досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розглянути агропромислові кластери як середовище інноваційного розвитку та формування кваліфікованого персоналу сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інноваційний розвиток в агросфері полягає у розробленні й впровадженні в аграрне виробництво прогресивних методів ведення господарства, в основі яких лежать методи ефективного виробництва продукції, застосування нового покоління техніки, використанні нової кадрової політики з урахуванням накопиченого наукового та інноваційного потенціалу.

Для сільськогосподарських підприємств запровадження інновацій у виробництво – це передусім:

- впровадження нових технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- застосування нових, більш продуктивних порід у тваринництві та нових сортів рослин, більш продуктивних і стійкіших до хвороб та несприятливих до природно-кліматичних проявів;
- використання біотехнологій, які дають змогу отримати більш якісні, корисні продукти, що мають оздоровчий та профілактичний ефект;
- застосування нових технічних засобів та технологій обробки ґрунту, очистки і зберігання сировини;

– застосування енергозберігаючих технологій, екологічних інновацій, які дають змогу збільшити врожайність, продуктивність, мінімізувати витрати та гарантувати безпеку навколишнього середовища.

Зрозуміло, що інноваційний розвиток аграрних підприємств неможливий без інвестицій у них. А оскільки обсяг фінансових ресурсів у сільському господарстві дуже обмежений, то інвестиції в основний капітал і фінансування формування оборотних коштів необхідно сконцентрувати в точках розвитку сільського господарства – кластерах, в яких процес виробництва буде здійснюватися на інноваційній основі.

Під час формування кластерів в аграрному секторі економіки України потрібно проаналізувати передумови, які наведено на рис. 1.

Кластери можуть бути сформовані на базі племінних тваринницьких підприємств, на-сінневих господарств, репродуктивних свинарських і птахівницьких комплексів, переробних підприємств, аграрних ВНЗ, науково-дослідних установ, базових господарств із первісного освоєння і подальшої дифузії нововведень тощо.

Процес формування кластера є складним і вимагає значних зусиль для налагодження його роботи та утримання системи в стані саморозвитку й удосконалення. Також під час ство-

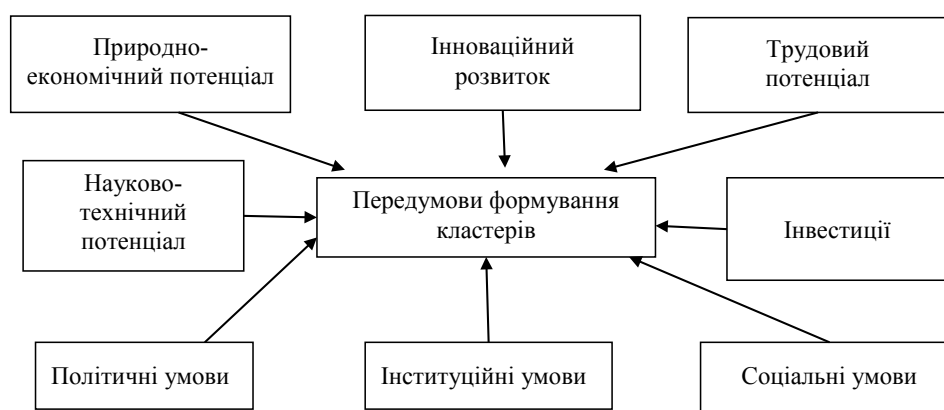

Рис. 1. Умови створення кластерів в аграрному секторі економіки

Таблиця 1

Потенційні види зональних агропромислових кластерів Тернопільської області

Номер і назва мікрозони	Райони мікрозони	Види кластерів
I. Північна	Кременецький Лановецький Шумський	Зерновий
		Молочний
		М'ясний
		Картоплярський
		Льонарський
		Туристичний
II. Західна	Бережанський Бучацький Зборівський Монастирський	Зерновий
		Молочний
		М'ясний
		Свинарський
		Цукробураковий
		Картоплярський
III. Центральна	Гусятинський Збаразький Козівський Теребовлянський Тернопільський Підволочиський	Туристичний
		Зерновий
		Молочний
		М'ясний
		Свинарський
		Цукробураковий
IV. Південна	Борщівський Заліщицький Чортківський	Картоплярський
		Спиртовий
		Туристичний
		Зерновий
		Молочний
		М'ясний
		Цукробураковий
		Овочевий
		Туристичний

рення кластерів в аграрній сфері доцільно враховувати зональні та регіональні особливості сільського господарства. На основі цього можна виділити зональні, міжзональні, регіональні та міжрегіональні види кластерів.

Зокрема, у Тернопільській області для поліпшення організаційно-економічного середовища в аграрній сфері та підвищення кваліфікації персоналу сільськогосподарських підприємств пропонуємо створити низку кластерів у розрізі природно-економічних мікрозон (табл. 1).

Зрозуміло, що потенційні види кластерів можуть розвиватися не лише в межах однієї мікрозони, а мати також міжзональні, міжрегіональні зв'язки, враховуючи при цьому природно-ресурсний потенціал сільських територій.

Прогресивним видом сільськогосподарських кластерів на території Тернопільської області, враховуючи те, що більшу половину сільськогосподарської продукції виробляють особисті селянські господарства (ОСГ), можуть бути такі, де є об'єднання як великих аграрних підприємств, переробних підприємств, так і сільських громад на основі інтеграції та кооперації, які виробляють той чи інший вид сільськогосподарської продукції. Зокрема, у такому руслі можна створювати молочні, м'ясні, свинарські, картоплярські, цукробурякові, овочеві, фруктові та інші види кластерів. Ці види кластерів

для сільської місцевості є перспективними ще й із тих міркувань, що вони сприятимуть підвищенню зайнятості населення, формуванню кваліфікованого персоналу сільськогосподарських підприємств, закріпленню молоді на селі. Модель такого кластера наведено на рис. 2.

В основі моделі такого картоплярського кластера лежить взаємозв'язок між виробниками картоплі, тобто між сільськогосподарськими підприємствами та особистими селянськими господарствами (у 2018 р. 96,9% загального обсягу виробництва картоплі в Тернопільській області припадало на господарства населення). Цей взаємозв'язок полягає у тому, щоб підвищити рівень виробництва в ОСГ завдяки об'єднанню їх у кооперативи, які будуть співпрацювати з великими сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема, в Тернопільській області основним виробником картоплі в регіоні є агрохолдинг «Мрія», тому доцільно сформувати такий картоплярський кластер на базі даного підприємства. При цьому координаційна рада кластера повинна зобов'язати агрохолдинг «Мрія» забезпечувати картоплярські кооперативи сортовим насінням картоплі, надавати їм технічну та кадрову підтримку, а головне – здійснювати закупівлю картоплі за ринковими цінами для подальшої її переробки та реалізації. Такий кластер доцільно сформувати в меж-

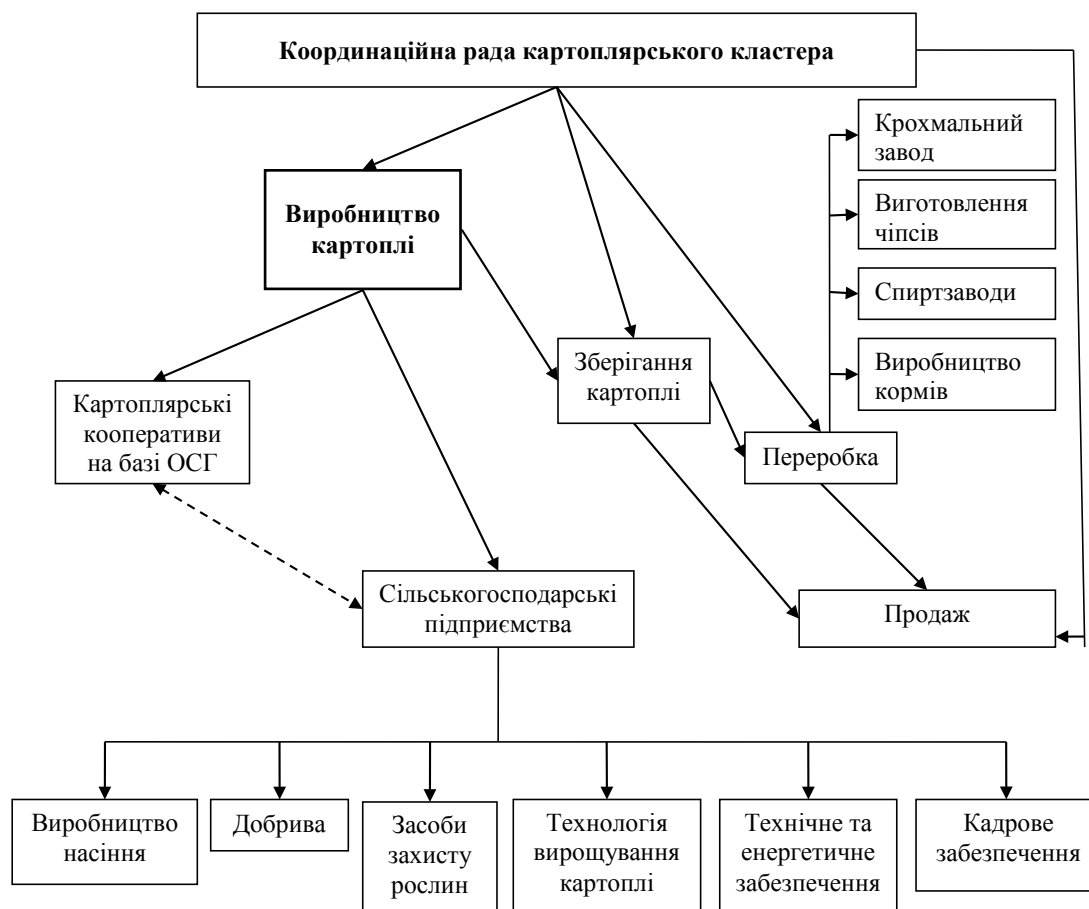

Рис. 2. Модель картоплярського кластера

ах північної, західної та центральної мікрозон Тернопільської області.

Особливу увагу слід звернути на утворення цукробурякових кластерів на території області. Зрозуміло, що центрами таких кластерів є цукрові заводи. Певні напрацювання щодо створення цукробурякових кластерів вже є, але, на жаль, діючі кластери сьогодні в першу чергу обслуговують лише великі сільськогосподарські підприємства. Від інших постачальників цукрові буряки вивозяться за потреби, що спричиняє певні незручності під час збору врожаю для інших виробників цукросировини. Внаслідок цього дана галузь аграрного виробництва для невеликих сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств не є привабливою. Змінити ситуацію можуть лише новостворені кластери, де кожен член кластеру буде в рівних умовах, а цукровий завод забезпечить виробників цукросировини якісним насінням та стане центром науково-технічного прогресу в цій галузі.

У південній мікрозоні Тернопільської області вважаємо за необхідне створити овочевий кластер нового типу. Основою цього кластеру може стати новозбудований тепличний комплекс у с. Синьків Заліщицького району, який займатиметься вирощуванням помідорів, перцю та інших овочів. Доцільно на базі цього комплексу створити ще овочесховища та здійснювати переробку овочів, а також у селах південної мікрозони Тернопільської області створити кооперативи з вирощування овочів особистими селянськими господарствами. При цьому членам кооперативів надати можливість закупляти в тепличному комплексі насіння та розсаду сортових рослин, а під час збору врожаю реалізувати комплексу готову продукцію за ринковими цінами для їх подальшої переробки, зберігання та реалізації.

У північній мікрозоні Тернопільської області за такою ж схемою створити льонарський кластер і тим самим відродити льонарство в області, що забезпечить також створення нових робочих місць на селі.

Окрім рослинницької галузі, доцільно особливу увагу звернути на створення кластерів у галузі тваринництва, яка є більш трудомісткою. Для цього на території області створювати молочні та м'ясні кластери нового типу.

Деякі підприємства Тернопільської області ще в 2009 р. стали членами молочного кластера «Натуральне молоко», який є між-регіональним кластером та об'єднує сільськогосподарські підприємства Тернопільської, Рівненської та Львівської областей. Кластер «Натуральне молоко» є формою консультаційної, організаційної та інформаційної взаємодії виробників сирого натурального молока та організацій інфраструктури ринку молочної продукції. Члени кластера спільними зусиллями вирішують актуальні проблеми ринку молока, найсуттєвішими з яких є несправедливі заку-

півельні ціни на сире молоко, хронічна заборгованість молокопереробних підприємств перед виробниками молока, падіння поголів'я ВРХ, зменшення обсягів та ринкової частки молока, що виробляється сільськогосподарськими підприємствами. Кластер є одним із сучасних інструментів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, структурування ринку та зростання інвестиційної привабливості молочної галузі. На прикладі цього кластера доцільно в кожній із мікрозон Тернопільщини створити молочні кластери, які будуть об'єднувати молочні кооперативи в кожному сільському населеному пункті, оскільки частка виробництва молока господарствами населення Тернопільської області у січні-квітні 2019 р. становила 71%, сільськогосподарські підприємства, які виробляють молоко, та переробні підприємства (молокозаводи, сирзаводи).

Багато проблем у сучасних умовах виникає у виробників м'яса, як яловичини, так і свинини, зокрема щодо якості молодняка, який ставлять на відгодівлю, а також під час реалізації готової продукції. Ці проблеми пов'язані з тим, що немає розробленого механізму процесу виробництва, переробки та реалізації м'яса. Вирішити цю проблему допоможе створення м'ясних кластерів нового типу.

Що стосується створення м'ясного кластеру з виробництва свинини, то в Тернопільській області на базі корпорації «Агропродсервіс», яка знаходиться у с. Настасів Тернопільського району, розпочату роботу з формування такого кластера. На базі сучасних свиномкомплексів корпорації розроблено комплексну програму розвитку свинарства в області, яка передбачає передачу на відгодівлю господарствам населення племінних поросят на термін шість місяців, а коли поросята виростуть, то компанія готова забрати вирощених тварин за вигідною для селянина ринковою ціною за мінусом вартості поросяти. Ця програма починає поширюватися в п'яти районах області: Тернопільському, Зборівському, Козівському, Бережанському та Підгаєцькому. Метою даної програми є нарощення поголів'я свиней в області до 1 млн. штук та функціонування потужного сучасного м'ясокомбінату поглибленої переробки. Це дасть можливість підвищити престижність сільськогосподарської праці та забезпечить населення новими робочими місцями.

На території Тернопільської області також доцільно створювати туристичні кластери, оскільки ресурси для цього є. У сільській місцевості області саме сільський зелений туризм виступає дієвим інструментом створення нових робочих місць та розвитку інфраструктури. Переваги створення кластера суб'єктів господарювання сільського туризму полягають у тому, що з розрізнених підприємств – власників садиб, місцевих майстрів, представників сфери послуг, громадськості та місцевого самоврядування тощо – утворюються об'єднання, які шляхом координації спільних зусиль створюють

та реалізують туристичний продукт сільського туризму, що в кінцевому підсумку призведе до всебічного розвитку села за рахунок ефективного використання ресурсів.

На жаль, розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнюють такі чинники:

- недосконалість законодавчої бази для функціонування кластерів і, як наслідок, відсутність підтримки кластерних ініціатив аграрних підприємств, органів місцевого самоврядування та сільських громад із боку держави;

- відсутність довіри між органами державної влади і бізнесом, а також між окремими компаніями, небажання компаній розкривати та ділитися внутрішньою інформацією через можливість зловживань та виникнення залежності від потужніших партнерів;

- слабкість діючих аграрних кластерів через низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку, відсутність «агресивних» постачальників та вимогливих споживачів;

- можливість утратити право на одержання аграрним підприємством пільг та дотацій за будь-яких організаційних чи виробничих змін (у т. ч. у разі входження до кластеру);

- відірваність науки та освіти від аграрного виробництва: сільгоспідприємства не виступають замовниками на наукову та інноваційну продукцію, а продукція науково-дослідних установ не знаходить свого покупця серед товаровиробників;

- брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, які є важливим джерелом розвитку кластерів у розвинутих країнах;

- відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що перешкоджає створенню у суспільстві розуміння переваг кластерних об'єднань, а також цілісної картини про функціонування та результати діяльності вже існуючих аграрних кластерів в Україні.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Рациональне впровадження кластерного підходу у процесі сільського розвитку може стати шляхом для потужного залучення ініціативи місцевих жителів, особливо сільської молоді, в економічні процеси, створення умов для інноваційного розвитку сільських територій та формування кваліфікованого кадрового персоналу сільськогосподарських підприємств, підвищення зайнятості населення.

Отже, потрібно цілеспрямовано формувати територіально-виробничі агропромислові, добувні, оздоровчо-туристичні та інші кластери з високим рівнем спеціалізації і концентрації виробництва й сервісу для одержання максимуму доходів від використання природних і просторових переваг сільської території та на цій економічній базі розбудовувати соціально-економічні кластери для створення достойних умов життєдіяльності сільських жителів і формування привабливого обличчя українського села.

На практиці це означає велике й відповідальне поле діяльності для органів управління агропромисловим виробництвом та органів місцевого самоврядування, а також освоєння засад стратегічного управління сільським розвитком на всіх суспільно-політичних і територіально-адміністративних рівнях управління.

Разом із тим перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва й сільських територій має знайти відображення в аграрній політиці як перспективне довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого потребує координації зусиль виробничих формувань, інфраструктурних складників соціально-побутового та культурного обслуговування мешканців сільських територій, органів місцевого самоврядування, регіонального і державного управління, спрямування їх складених коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Соколенко С.І. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры. Киев : Логос, 2002. 645 с.
2. Портер М. Конкуренция / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2003. 496 с.
3. Шукшунув В.Е., Габайдулин М.Р., Гортышов Ю.Ф. Организационные структуры. *Инновации*. 2001. № 3. С. 25–27.
4. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання. *Вісник Української академії державного управління*. 2001. № 4. С. 160–167.
5. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 55–58.
6. Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : проект закону України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6AZ00A.html (дата звернення: 04.06.2019).

REFERENCES:

1. Sokolenko, S.I. (2002), *Proizvodstvennye sistemy globalizatsii: Seti. Aliyansy. Partnerstva. Klasteri* [Production systems of globalization: Networks. Alliances. Partnerships. Clusters], Logos, Kyiv, Ukraine.
2. Porter M. (2003), *Konkurentsia* [Competition], Vil'yams, Moscow, Russia.
3. Shukshunov V.E., Gabaydulin M.R., Gortyshev Yu.F. (2001), *Organizatsionnye struktury* [Organizational structures]. *Innovatsii*, vol. 3, pp. 25-27.
4. Chuzhykov V. (2001), *Klasteri yak ob'ekt derzhavnogho rehuljuvannja* [Clusters as an object of state regulation]. *Visnyk Ukrainskoi akademii derzhavnogho upravlinnja*, vol. 4, pp. 160-167.
5. Kropyvko M.F. (2008), *Klasternyi pidkhid do upravliannia sil'skym rozvytkom* [Cluster approach to rural development management]. *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 55-58.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *The Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Agrarian Policy and State Policy for Rural Development"*, available at: URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6AZ00A.html (Accessed 4 June 2019).

УДК 572.021:643/645

Когатько Ю.Л.
кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник відділу
моделювання соціально-економічних процесів і структур
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

Kogatko Yuriy
PhD in Geography, senior researcher of the Ptoukha Institute
for Demography and Social Studies,
of the National Academy of Sciences of Ukraine

РОЛЬ КЛІМАТУ У ЗМІНІ ЖИТЛОВИХ УМОВ НАСЕЛЕННЯ

THE ROLE OF CLIMATE IN THE CHANGE OF THE LIVING CONDITIONS OF THE POPULATION

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено роль клімату у формуванні житлових умов населення на сучасному етапі існування суспільства. Проаналізовано вплив підвищення температури та зростання кількості несприятливих метеорологічних явищ на обладнання житла. Виявлено, що найнебезпечнішим проявом нестабільності клімату є стихійні метеорологічні явища. Визначено регіональні відмінності підвищення і зниження середньої температури повітря в окремі сезони в різних частинах України. Проаналізовано роль екстремальної температури повітря як важливої характеристики температурного режиму, що більше змінюється в часі та просторі, ніж середня, а також те, що вона більш важлива у плані зміни комфортності житлових умов. Визначено наслідки кліматичних змін у сучасному будівництві житла, а також способи їх подолання.

Ключові слова: житло, житлові умови, клімат, кліматичний чинник.

АННОТАЦИЯ

В статье освещена роль климата в формировании жилищных условий населения на современном этапе существования общества. Проанализированы влияние повышения температуры и рост количества неблагоприятных метеорологических явлений на оборудование жилья. Выявлено, что наиболее опасным проявлением нестабильности климата являются стихийные метеорологические явления. Определены региональные различия повышения и понижения средней температуры воздуха в отдельные сезоны в разных частях Украины. Проанализирована роль экстремальной температуры воздуха как важной характеристики температурного режима, которая больше меняется во времени и пространстве, чем средняя, а также то, что она более важна в плане изменения комфортности жилищных условий. Определены последствия климатических изменений в современном строительстве жилья, а также способы преодоления данных последствий.

Ключевые слова: жилье, жилищные условия, климат, климатический фактор.

ANNOTATION

The article highlights the role of the climate in shaping the living conditions of the population at the present stage of society's existence. The influence of temperature increase and increase of the number of unfavorable meteorological phenomena on the equipment of the dwelling is analyzed. It is revealed that the most dangerous manifestation of climate instability is spontaneous meteorological phenomena. The regional differences in the increase and decrease of the average air temperature in separate seasons in different parts of Ukraine are determined. The role of extreme air temperature as an important characteristic of the temperature regime, which varies in time and space rather than average, is analyzed as well as that it is more important in terms

of changing the comfort of living conditions. The consequences of climate change in modern housing construction, as well as ways to overcome these consequences are determined. The effects of climate change include rising air temperatures, shifting climatic seasons, increasing the frequency of repetitive and intense heat waves, changing the ratio between the precipitation of liquid and solid precipitation, changing the relative humidity of air, increasing the frequency of repetition and the intensity of the occurrence of natural hydrometeorological phenomena. The increase in air temperature and uneven distribution of rainfall, which have a storm, local in the warm period, causes catastrophic rainfall, villages, floods, floods large areas, damages and destroys residential buildings, infrastructure objects. It has been determined that in order to counteract the negative effects of climate instability and spontaneous meteorological phenomena, residential buildings need to be equipped with appropriate means of protection, which, in turn, leads to a rise in the cost of housing construction. In order to counteract the effects of negative climatic changes, the population will have to carry out a number of improvements to the housing stock: the thermal insulation of residential premises using high-tech modern materials, waterproofing of living quarters, the equipment of houses by systems of snow removal, and the adjacent territory by waste water, ventilation and conditioning systems, accommodation of roof elements, account when building a wind rose (the location of buildings by a blank wall to the windward side).

Key words: housing, living conditions, climate, climatic factors.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Житло є одним із найважливіших чинників зовнішнього середовища. Із ним тісно пов'язане все життя людини. Воно захищає від несприятливих метеорологічних чинників, є місцем роботи, відпочинку, сну. Житлові умови є важливим показником рівня життя населення у будь-якій країні в усі часи. Проте особливості житлових умов сьогодні визначаються не тільки ресурсним забезпеченням, а й, насамперед, кліматичним чинником. Клімат, безсумнівно, значною мірою зумовлює тип і умови житла суспільства. Від нього залежать товщина стін будинків, рівень утеплення, особливості дахів і навіть розміщення відповідно до рози вітрів місцевості. На сучасному етапі існування людства відбуваються значні кліматичні зміни. За їхнім впливом на особливості житлових умов можна виділити роль зростання температур у світі, а також збільшення кіль-

кості таких несприятливих природних явищ, як зливи, шквали, обледеніння, снігопади тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Загалом як українськими вченими, так і дослідниками з інших країн зроблено чимало для дослідження особливостей житла і житлових умов. Значний внесок у дослідження проблем житлових умов сільського населення здійснили відомі вітчизняні та зарубіжні науковці: В.М. Новіков, Т.Ю. Овсяннікова, Н.П. Сітнікова, Л.А. Мусіна, В.В. Семенов, І.В. Прокопа, В.І. Кравченко, К.В. Паливода, А.П. Скорик, В.С. Шишкін, В.В. Черніченко. Однак значна частина робіт присвячена здебільшого дослідженню кількісних характеристик соціальної інфраструктури і житлових умов зокрема. Так, роботи В.М. Новікова – це науково-аналітичні дослідження, у тому числі на міжрегіональному та регіональному рівнях, у сфері функціонування та фінансування установ освіти, охорони здоров'я, культури, рекреації та туризму, житлово-комунального господарства. Житло в ієрархії потреб людства показано в працях Т.Ю. Овсяннікової. В.С. Шишкін значну частину свого наукового доробку присвятив сучасному стану житла і житлових умов в Україні.

За значної кількості праць залишається чимало невирішених проблем у цій галузі, зокрема вплив клімату на зміну житлових умов населення на сучасному етапі існування суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі клімату в сучасному будівництві житла, а також його забезпеченні зручностями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сучасному етапі існування людства відбуваються значні кліматичні зміни. За їхнім впливом на особливості житлових умов можна виділити роль зростання температур у світі, а також збільшення кількості таких несприятливих природних явищ, як зливи, шквали, обледеніння, снігопади тощо.

Температура є одним із тих чинників, які істотно впливають на наші здоров'я і благополуччя. Вона також безпосередньо впливає на ефективність і, отже, на результати роботи. У всьому світі проведено багато досліджень, які дають змогу краще зрозуміти взаємозв'язок між температурою і різними аспектами нашого життя. Дослідження показують, що температура впливає набагато більше на здоров'я людини, ніж уважалося раніше.

Так, смертність від серцево-судинних захворювань безпосередньо пов'язана з впливом протягом тривалого періоду надмірно низької температури у помешканнях. Установлено, що підвищення рівня летальності взимку в межах від 50% до 70% пов'язане зі збільшенням смертності від серцево-судинних захворювань,

і лише від 15% до 33% підвищення зумовлене зростанням рівня смертності від респіраторних захворювань. За підрахунками, 38 200 випадків смертей узимку в 11 вибраних європейських країнах пов'язані з низькою температурою в приміщеннях, що становить додатково 12,8 летальних випадків на 100 тис населення. Низькі температури в житлових приміщеннях часто є результатом неефективного використання енергії (погана теплоізоляція та неефективна або невідповідна техніка для опалення), соціального або економічного статусу сім'ї та високої вартості енергії. Таким чином, житлові будинки повинні відповідати енергозберігаючим стандартам. Необхідно також здійснювати цільові кампанії, орієнтовані на підвищення теплоізоляції та ефективності опалення наявного житлового фонду.

Системи управління опаленням приносять особам, які перебувають у поганому стані здоров'я, найбільшу користь порівняно з іншими зручностями, які впроваджуються в квартирі. Комфортна температура також є корисною для психічного здоров'я: приносить поліпшення міжособистісних відносин, підвищує ефективність праці і сприяє кращій концентрації в школі. Доктор Крейг Хеллер, професор біології Стенфордського університету, порівнює людське тіло із внутрішнім термостатом. Коли нам холодно або жарко, тіло прагне отримати стабілізацію, і це варто нам багато енергії. Інший дослідник, Ральф Дауні, доктор медицини сну в Університеті Лома Лінді (США) стверджує, що комфорт у спальні впливає на якість сну фази REM. Якщо в спальні буде занадто жарко або занадто холодно, то з великою ймовірністю можна припустити, що ми прокинемося. Високі температури в особливі спекотні періоди можуть також бути основною або додатковою причиною смерті серед осіб похилого віку в міських районах. У ході вивчення показників смертності під час особливо жарких періодів 1996 і 1999 рр. у Чикаго було встановлено, кондиціонери повітря є найбільш ефективним засобом захисту від смерті, пов'язаної зі спекою.

Ситуацію з температурним режимом погіршує як підвищення середніх температур повітря у світі, так і збільшення температурних екстремумів (рис. 1). Як видно з рис. 1, у світі відбувається поступове зростання середньої температури, на яку людство має реагувати модифікацією житлових умов. Науковці досягли глобального консенсусу в тому, що клімат змінився протягом останніх 150 років переважно через життєдіяльність людини. Глобальна температура зростає, характер опадів стає все більш непередбачуваним, а рівень моря підвищується. Ці тенденції, як очікується, триватимуть протягом найближчих десятиліть. Для глобального потепління також характерні частіші та інтенсивніші стихійні лиха, пов'язані з кліматом, а також екстремальні погодні умови. Науко-

ві дослідження свідчать про те, що кількість пов'язаних із кліматом стихійних лих значно зросла за останнє сторіччя й їхній вплив сьогодні відчувають на собі понад 250 млн осіб на рік.

У зв'язку з глобальними змінами клімату, які впливають на трансформацію регіонального клімату та окремі метеорологічні величини, середня місячна температура повітря в Україні протягом останніх двох десятиліть зазнала значних змін порівняно з періодом 1961–1990 рр.¹

Також спостерігаються зміни екстремальних (максимальної та мінімальної) температур. Мінімальна температура зросла у переважній більшості місяців та загалом за рік. У віковому ході максимальної температури у зимові місяці, особливо у січні, визначилася тенденція до її зростання. У літні місяці та за рік загалом тенденція до змін максимальної температури за трендом незначуща, але в останні роки максимальна температура підвищується.

Узимку середні температури повітря за розглянутий період на значній території підвищилися на 2,0°C, на північному сході проходять ізотерми -3,0°C та -4,0°C замість -5,0°C та -6,0°C, на півдні країни ізотерми стали від -1,0°C до 0°C.

Підвищення і зниження середньої температури повітря в окремі сезони в різних регіонах України неоднакові. Найбільше підвищення

взимку в Чернігівській області – на 2,5°C, на значній частині території решти України – до 1,7°C і тільки на крайньому півдні – близько 0,2–0,7°C (табл. 1). Дещо менше температура повітря підвищилася в інші пори року (переважно до 1,0°C). Це свідчить про те, що поступово під час будівництва житла і його обладнання доцільно зважати, що й надалі, скоріше за все, буде теплішати, тобто треба звертати більше

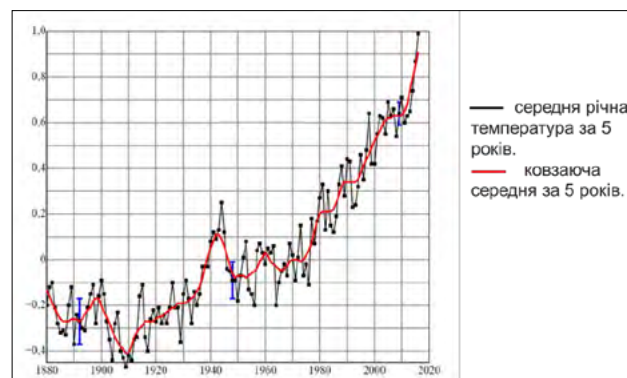

Рис. 1. Зміни глобальної середньої температури над сушею та океаном за період 1880–2015 рр. відносно середньої температури за 1951–1980 рр.

Джерело: Інститут космічних досліджень імені Годдарда в НАСА

Таблиця 1

Різниця температури повітря за періоди 1991–2009 та 1961–1990 рр.

Область	Зима	Весна	Літо	Осінь	Рік
Чернігівська	1,8	0,8	0,9	0,3	0,9
Сумська	1,7	1,0	0,9	0,3	0,9
Волинська	1,4	0,8	1,1	0,2	0,9
Рівненська	1,6	0,7	1,0	0,1	0,9
Житомирська	1,7	0,8	1,0	0,2	0,9
Київська	1,6	0,8	0,9	0,2	0,8
Львівська	1,1	0,7	1,2	0,1	0,8
Хмельницька	1,2	0,8	1,1	0,1	0,8
Полтавська	1,5	0,7	0,9	0,3	0,8
Харківська	1,4	0,6	0,7	0,3	0,7
Тернопільська	1,3	0,9	1,2	0,1	0,9
Черкаська	1,3	0,9	1,0	0,3	0,8
Луганська	1,2	0,4	0,6	0,3	0,6
Вінницька	1,3	0,8	1,1	0,2	0,8
Івано-Франківська	0,8	0,5	1,2	-0,1	0,6
Кіровоградська	1,1	0,7	1,0	0,2	0,8
Дніпропетровська	0,9	0,5	0,8	0,3	0,6
Донецька	0,9	0,5	0,8	0,4	0,7
Закарпатська	0,6	0,4	1,3	0,3	0,7
Чернівецька	1,1	0,7	1,3	0,1	0,8
Одеська	0,7	0,7	1,3	0,3	0,7
Запорізька	0,6	0,5	0,9	0,4	0,6
Миколаївська	0,8	0,6	1,0	0,2	0,7
Херсонська	0,6	0,6	1,0	0,4	0,7
АР Крим	0,2	0,3	1,0	0,4	0,5

Джерело: URL: http://uhmi.org.ua/conf/climate_changes/presentation_pdf/oral_1/Kosovec_Pakhaluk.pdf

¹ URL: <https://www.slideshare.net/AxiMixa/ss-27772005>.

увагу не тільки на утеплення приміщень, а й на хороше кондиціонування в теплі місяці.

Поліпшення житлових умов, що забезпечується обігрівом житла за доступною ціною, найбільшою мірою здатне знижувати несприятливі наслідки поганих житлових умов. Оптимальна температура є важливим елементом обігріву житлових приміщень, що може також впливати на рівень вологості та вміст алергенів. Підвищення ефективності використання енергії призводить до поліпшення загального стану здоров'я, а також респіраторної функції у дітей, хворих на астму. Особливо високому ризику в результаті впливу як низьких, так і високих температур усередині приміщень під-

даються літні люди й діти раннього віку.

Прикладом зростання середніх температур повітря в липні та січні є температурний режим у Києві, де чітко видно підвищення значень температур як улітку, так і взимку. І якщо взимку це добре, то влітку в межах великого міста суттєвий підйом температур може загрожувати не тільки погіршенням здоров'я населення, а й енергетичним колапсом через невідповідність електромереж новим навантаженням, яке обов'язково виникне через масове встановлення кондиціонерів.

Екстремальна температура повітря є важливою характеристикою температурного режиму і більше змінюється в часі та просторі, ніж серед-

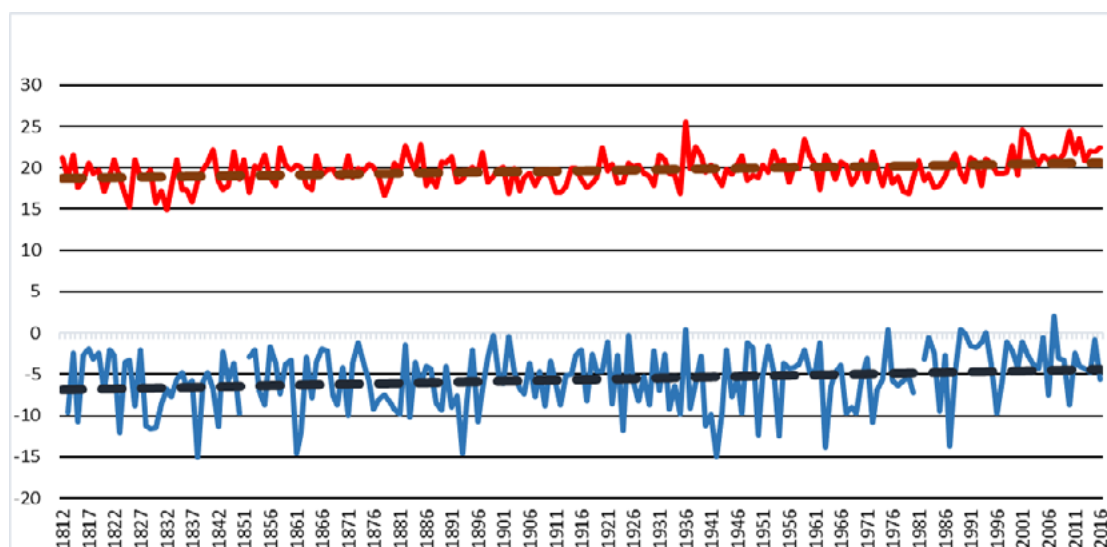

Рис. 2. Середні температури повітря липня і січня в Києві за 1812–2016 рр.

Джерело: URL: http://meteo.gov.ua/ua/33345/climate/climate_stations

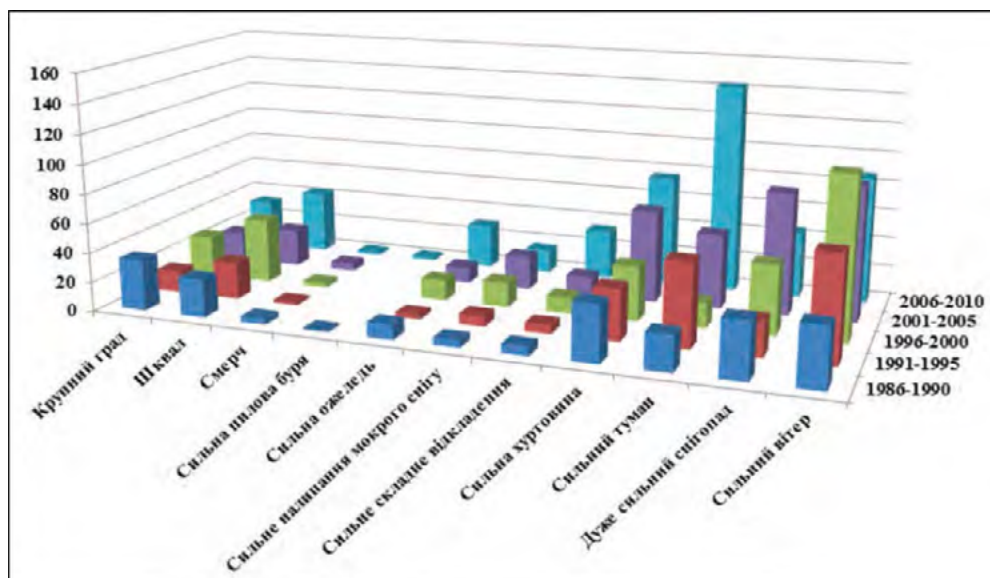

Рис. 3. Динаміка кількості випадків стихійних метеорологічних явищ за 1986–2010 рр. на території України

Джерело: URL: http://uhmi.org.ua/conf/climate_changes/presentation_pdf/oral_1/Babichenko_et_al.pdf

Рис. 4. Наслідки надзвичайних ситуацій, викликаних несприятливими погодними умовами в 2016 р.

Джерело: URL: http://uhmi.org.ua/conf/climate_changes/presentation_pdf/oral_1/Babichenko_et_al.pdf

ня. Вона ж більш важлива у плані зміни комфортності житлових умов, оскільки загальне підвищення температури на один-два градуси на рік населення відчуті не може, а от тривалі періоди, коли денна спека досягає +40, дуже впливають як на здатність працювати, так і на всі процеси життєдіяльності загалом. Дослідження екстремальної температури повітря як складника температурного режиму в умовах глобальної зміни клімату є особливо актуальним, тому що її коливання призводять до зміни погодних умов, що мають як сприятливий, так і несприятливий вплив на стан людини й особливості обладнання житлового фонду, житлове будівництво.

Найнебезпечнішим проявом нестабільності клімату є стихійні метеорологічні явища. Протягом останнього десятиліття в усьому світі (включно з Україною) зросла їхня кількість, здебільшого вони характеризуються значною інтенсивністю, завдають збитків економіці та призводять до людських жертв. За висновками Четвертої доповіді з оцінки змін клімату, Україна не входить до переліку найбільш уразливих до глобального потепління регіонів нашої планети, проте, як свідчать наведені результати досліджень, прояв кліматичної зміни в Україні вже спостерігається і протягом найближчих десятиліть буде тривати. З рис. 3 видно зростання кількості несприятливих метеорологічних явищ в Україні з 1986 р., при цьому дуже збільшилася кількість сильних туманів, вітру,

хуртовин та ожеледі.

Поеднання негативних наслідків урбанізації та кліматичної зміни, що спостерігається у великих містах, створює пряму загрозу екологічній, економічній та соціальній стабільності у світі. Посилення проявів зміни клімату та аналіз їхніх негативних наслідків у містах свідчать, що зміна клімату спричинює виникнення у населених пунктах унікальних проблем, що є невластивими для інших типів людських поселень.

Кліматичні зміни можуть спричинити прямі ризики для житла населення (підтоплення, аномальна спека, посилення міськими мікрокліматичними особливостями, тощо) та непрямі – порушення нормального функціонування окремих систем поселень та складності у наданні базових послуг населенню (водопостачанні, міському транспорті, енергозабезпеченні тощо).

Підвищення температури повітря та нерівномірний розподіл опадів, які мають зливовий, локальний характер у теплий період, зумовлюють катастрофічні зливи, селі, повені, затоплення значних територій, завдають шкоди житловим будинкам, інфраструктурним об'єктам.

Так, наприклад, тільки в 2016 р. в Україні відбулися надзвичайні ситуації, внаслідок яких було пошкоджено житло або значно порушені житлові умови населення в багатьох населених пунктах. Наприклад, 17–18 січня в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях унаслідок складних погодних умов (опадів у вигляді сильного снігу, ожеледиця, сильна хуртовина,

пориви вітру 15–20 м/с) було частково порушено нормальні умови функціонування транспортної інфраструктури областей (закрито рух автодорогами державного та обласного значення на 12 годин і більше), внаслідок пошкоджень та знеструмлень ліній електропередач відключено від енергопостачання понад 360 населених пунктів; у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях унаслідок сильних зливових дощів, граду та сильних поривів вітру, що спостерігалися 19–21 червня, порушено енергопостачання понад 80 населених пунктів, пошкоджено покрівлі понад 10 тис. будівель і споруд житлового та громадського призначення; у Полтавській області внаслідок проходження буревію у ніч із 22 на 23 червня 2016 р. у семи районах області від електропостачання було відключено 32 населених пункти, пошкоджено дахи 250-ти житлових і господарських будівель та восьми об'єктів соціально-побутової сфери, підтоплено 168 приватних домогосподарств та присадибних ділянок.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для протидії негативному впливу нестабільності клімату та стихійних метеорологічних явищ житлові будинки необхідно обладнувати відповідними засобами захисту, що, своєю чергою, призводить до удорожчання будівництва житла.

Як наслідок значних кліматичних змін слід очікувати:

- зростання температури повітря;
- зміщення кліматичних сезонів;
- зростання повторюваності та інтенсивності хвиль тепла;
- зміну співвідношення між випаданням рідких та твердих опадів;
- зміну відносної вологості повітря;
- зростання повторюваності та інтенсивності прояву стихійних гідрометеорологічних явищ.

Щоб протидіяти вищезгаданим наслідкам негативних кліматичних змін, населенню доведеться проводити низку поліпшень житлового фонду:

- теплоізоляцію житлових приміщень із використанням високотехнологічних сучасних матеріалів;
- гідроізоляцію житлових приміщень;
- обладнання будинків системами снігозатримання, а прибудинкової території стоком талої води;
- обладнання житлових приміщень системами вентиляції та кондиціонування;
- закріплення елементів даху, врахування під час будівництва рози вітрів (розташування будинків глухою стіною до навітряної сторони).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бовш Л.А. Історичні передумови становлення житлового господарства в Україні. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=992> (дата звернення: 30.04.2019).

2. Ламберт Д. Доисторический человек. Кембриджский путеводитель. *Ebooktime*. 2012. URL: <http://Ebooktime.net/book8.html> (дата звернення: 30.04.2019).
3. Gregorovich A. Ancient Inventions of Ukraine. *FORUM Ukrainian Review*. 1994. № 91. Fall-Winter.
4. Кларк Дж. Доисторическая Африка. Москва, 1977. 264 с.
5. Сергин С.Я. Системный анализ проблемы больших колебаний климата и оледенения Земли. Ленинград : Наука, 1978. 280 с.
6. Жилища и поселения. *История древнего мира*. 2017. URL: <http://www.mystic-chel.ru/primeval/kamennyi-vek/335.html> (дата звернення: 05.05.2019).
7. Харитонов В.М. Взаимодействие палеолитического человека и природы. *Динозавры*. 2015. URL: <http://dino.retropc.org/dr7.html> (дата звернення: 05.05.2019).
8. Сиднева Г. Бедствия Малого ледникового периода. *Интересная газета. Загадки цивилизации*. 2008. № 15.
9. Schlunk A. Die Ritter: Geschichte Kultur Alltagsleben. Stuttgart : Gebundenes Buch. 2003, 160 seiten.
10. Архитектурная физика. *Прораб.com.ua*. 2016. URL: <http://прораб.com.ua> (дата звернення: 05.05.2019).
11. Природно-климатические факторы, влияющие на жилищное строительство. *Строительная компания «Олимпия»*. 2016. URL: <http://www.skmsk.ru/information/jilischnoe-stroitelstvo/factory/> (дата звернення: 05.05.2019).
12. Шишкін В.С. Статистична оцінка нерівності житлових умов домогосподарств. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 11. С. 245–253.
13. Когатко Ю.Л. Розвиток поселенської диференціації за рівнем життя населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2(22). С. 208–218.
14. Когатко Ю.Л., Полякова С.В. Детермінанти зміни житлових умов. *Інфраструктура ринку*. 2017. № 12. С. 129–134.
15. Когатко Ю.Л. Житлові умови в ієрархії потреб населення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. URL: <http://global-national.in.ua/issue-20-2017> (дата звернення: 05.05.2019).

REFERENCES:

1. Bovsh L. A. (2012) Istorychni peredumovy stanovlennia zhytlovoho hospodarstva v Ukraini [Historical preconditions for the establishment of a housing estate in Ukraine]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal). Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=992> (accessed 30.04.2019).
2. Lambert D. (2012) Doistoricheskiy chelovek. Kembrydzhskiy putevoditel [Prehistoric man. Cambridge Travel Guide]. *Ebooktime*. Available at: Ebooktime.net/book8.html (accessed 30.04.2019).
3. Gregorovich A. (1994) Ancient Inventions of Ukrain. *FORUM Ukrainian Review* No. 91, Fall-Winter, (in English)
4. Klark Dzh. (1977) Doystorycheskaia Afryka [Prehistoric Africa]. Moscow. 264 pp. (in Russian).
5. Serhyn S. Ya. (1978) Systemnyi analiz problemy bolshykh kolebaniy klymata i oledeneniya Zemly [System analysis of the problem of large fluctuations of climate and glaciation of the Earth]. Leningrad: Nauka. 280 pp. (in Russian).
6. Zhilishcha i poseleniya (2017) [Dwellings and settlements]. *Istoriya drevneho mira*. Available at: <http://www.mystic-chel.ru/primeval/kamennyi-vek/335.html> (accessed 5.05.2019).
7. Kharitonov V. M. (2015) Vzaymodeistvie paleoliticheskogo cheloveka i prirody [The interaction of Paleolithic man and nature]. *Dinozavry* (electronic journal). Available at: <http://dino.retropc.org/dr7.html> (accessed 5.05.2019).

8. Sydneva H. (2008) Bedstviya Maloho lednikovoho perioda [The interaction of Paleolithic man and nature]. *Interesnaya hazeta. Zahadki tsivilizatsii*. №15.
9. Schlunk A. Die Ritter (2003) Geschichte Kultur Alltagsleben. Stuttgart. 160 seiten. (in deutsch).
10. Arkhitekturnaya fizika (2016) [Architectural physics]. *prorab.com.ua* (electronic journal). Available at: <http://prorab.com.ua> (accessed 5.05.2019).
11. Prirodno-klymaticheskie faktory, vliyayushchie na zhilishchnoe stroitelstvo (2016) [Natural and climatic factors affecting housing]. *Stroytel'naya kompaniya «Olimpiya»* (electronic journal). Available at: <http://www.skmsk.ru/information/jilischnoe-stroitelstvo/factory/> (accessed 5.05.2019)
12. Shyshkin V.S. (2012) Statystychna otsinka nerivnosti zhytlovykh umov domohospodarstv Ukrainy [Statistical estimation of inequality of housing conditions of households]. *Prykladna statystyka: problemy teorii ta praktyky* [Applied statistics: problems of theory and practice]. 245-253 pp.
13. Kogatko Yu. L. (2014) Rozvytok poselenskoj dyferentsiatsii za rivnem zhyttia naselennia Ukrainy [Development of settlement differentiation in terms of living standards of the population of Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Demography and Social Economy]. № 2(22). 208-218 pp.
14. Kogatko Yu. L., Poliakova S.V. (2017) Determinanty zminy zhytlovykh umov [Determinants of changing living conditions]. *Infrastruktura rynku* [Market infrastructure]. № 12. 129–134 pp.
15. Kogatko Yu. L. (2017) Zhytlovi umovy v iierarkhii potreb naselennia [Housing conditions in the hierarchy of the needs of the population]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* (electronic journal). Available at: <http://global-national.in.ua/issue-20-2017> accessed 5.05.2019).

УДК 314:331(477)

Сьомченко В.В.*кандидат економічних наук, доцент
Запорізького національного університету***Кузнецова А.Є.***студентка
Запорізького національного університету***Syomchenko Victoria***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Zaporizhzhya National University***Kuznetsova Anastasia***Student
Zaporizhzhya National University*

АНАЛІЗ ЧИСЕЛЬНОСТІ, СКЛАДУ ТА РУХУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРАЦЕЗДАТНОГО ВІКУ

ANALYSIS OF THE QUANTITY, COMPOSITION AND MOVEMENT OF UKRAINE'S EMPLOYED POPULATION

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблему демографічної ситуації в Україні, яка характеризується стійкою тенденцією депопуляції і, як наслідок, скороченням працездатного населення. Здійснено спробу аналізу чисельності, складу, структури та руху українського населення працездатного віку. Розглянуто наявну чисельність економічно активного та економічно неактивного населення, рівень зайнятості та рівень безробіття серед населення працездатного віку. За результатами проведених досліджень встановлено чинники, що зумовлюють демографічні процеси в країні. Визначено причини активізації міграційних процесів серед населення. Проаналізовано міграційний рух економічно активного населення України та динаміку чисельності трудових мігрантів за останні роки. Запропоновано можливі шляхи та напрями вирішення проблеми демографічного розвитку.

Ключові слова: демографія, працездатне населення, економічно активне населення, міграція, зайнятість.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена проблема демографической ситуации в Украине, которая характеризуется устойчивой депопуляцией и, как следствие, сокращением трудоспособного населения. Предпринята попытка анализа численности, состава, структуры и движения украинского населения трудоспособного возраста. Рассмотрены существующая численность экономически активного и экономически неактивного населения, уровень занятости и уровень безработицы среди населения трудоспособного возраста. По результатам проведенных исследований установлено факторы, обуславливающие демографические процессы в стране. Определены причины активизации миграционных процессов среди населения. Проанализированы миграционное движение экономически активного населения Украины и динамика численности трудовых мигрантов за последние годы. Предложены возможные пути и направления решения проблемы демографического развития.

Ключевые слова: демография, трудоспособное население, экономически активное население, миграция, занятость.

ANNOTATION

The article deals with the problem of the demographic situation in Ukraine, which is characterized by a stable tendency of depopulation and, as a result, reduction of the able-bodied population. The focus is on the most acute and existing socio-demographic problems in Ukraine. The population of Ukraine is characterized

by depopulation, aging of the nation, mass emigration, etc. These factors lead to a number of economic and social problems that need to be addressed in detail. The practical significance of studying the peculiarities of the structure of the able-bodied population of Ukraine is increasing in the context of the events of recent years. Reductions in fertility and increased mortality, military actions, mass emigration and other factors predetermine changes in the size and composition of the population. These trends create real threats to the national, as well as economic security of the country and lead to shortages of labor resources, reduction of the country's GDP, and a negative impact on the labor market, which is a manifestation of the demographic crisis. An attempt was made to analyze the size, composition, structure and movement of the Ukrainian working-age population. The existing number of economically active and economically inactive people, the level of employment and the level of unemployment among the working-age population are considered. According to the results of the research, factors determining the demographic processes in the country are established. The article examines the process of labor migration. The state, causes of activation of migration processes among the population and the consequences of external labor migration are analyzed. The migration movement of the economically active population of Ukraine and the dynamics of the number of labor migrants in recent years has been analyzed. Tables and diagrams are presented which clearly reveal statistical survey of employment level, unemployment rate, share of economically active and inactive population in Ukraine and share of labor migrants abroad. Basic principles of socio-demographic policy concerning the decision of the demographic situation in Ukraine are grounded. Possible ways and ways of solving the problem of demographic development are suggested.

Key words: demography, able-bodied population, economically active population, migration, employment.

Постановка проблеми. Нині проблема чисельності, складу та руху працездатного населення є досить актуальною. Демографічні процеси, що відбуваються у суспільстві, впливають на розвиток майже всіх соціально-економічних процесів. Водночас розвиток країни обумовлює протікання демографічних процесів.

Практичне значення дослідження особливостей структури працездатного населення України зростає в контексті подій останніх ро-

ків. Зниження народжуваності та підвищення смертності, воєнні дії, масова трудова еміграція та інші фактори зумовлюють зміни чисельності та складу населення. Зазначені тенденції створюють реальні загрози національній, а також економічній безпеці країни та приводять до дефіциту трудових ресурсів, зменшення обсягів ВВП країни, негативно впливають на ринок праці, що є проявом демографічної кризи, тому зазначене підтверджують особливу актуальність вибраної теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням демографічних процесів та явищ в Україні займаються вчені Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. Серед відомих зарубіжних та вітчизняних науковців, що приділяли увагу цьому питанню, можна відзначити таких дослідників, як К.В. Вітковська, О.А. Палієнко, А.З. Підгорний, О.В. Самотоєнкова, Ю.О. Ольвінська.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проведення аналізу чисельності, складу та руху населення України працездатного віку за останні роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття трудового потенціалу науковці розглядають у різних значеннях. У широкому розумінні цього поняття трудовий потенціал – це сукупність усіх соціальних та демографічних характеристик працездатного населення, що втілені або можуть бути втілені за допомогою наявної в суспільстві системи відносин щодо участі в процесі суспільної діяльності. У вузькому розумінні – це сукупність здібностей суспільства до праці. Трудовий потенціал може характеризуватися як ресурс праці, яким володіє суспільство на цьому етапі свого розвитку, причому як використаний у процесі суспільного відтворення, так і недоотриманий суспільством з тих чи інших причин. У цьому формулюванні трудовий потенціал зводиться до працездатного населення або трудових ресурсів як особистий фактор виробництва.

До складу трудових ресурсів включаються працездатне населення працездатного віку (для чоловіків цей вік становить 16–60 років,

для жінок – 16–55 років, однак з 2019 р. пенсійний вік буде залежати від стажу), іноземні трудові мігранти, підлітки, зайняті в економіці. До економічно неактивного населення відносять учнів, студентів, пенсіонерів, осіб, що зайняті веденням домашнього господарства, доглядом за хворими; осіб, які припинили пошук роботи, вичерпавши можливість її отримання; осіб, які не мають необхідності працювати [1].

Демографічні характеристики працездатного населення та показники демографічного розвитку мають значний вплив на трудовий потенціал і, як наслідок, на величину сукупного національного доходу. Демографічна ситуація та зайнятість населення останніми роками є гострою проблемою, що потребує належного розгляду.

За останні десятиліття населення України має тенденцію до зниження. Так, на момент становлення незалежної України, у 1991 р., чисельність наявного населення складала 51 944,4 тис. осіб. Станом на 1 лютого 2019 р. наявне населення України скоротилось до 42 122,7 тис. осіб. Однак більшість фахівців-демографів вважає, що реальне число українців, що постійно проживають на території України, вже не перевищує 32 млн. осіб [2]. Специфіка демографічних процесів (зменшення народжуваності, зростання смертності, деформація статеві-вікової структури населення тощо) привела до того, що загальна чисельність найбільш продуктивної групи населення віком від 20 до 40 років постійно скорочується. Це є не епізодичним явищем, а, на жаль, сталим процесом.

Розглянемо більш детально період 2013–2018 рр., коли населення України зазнало серйозних змін у складі та структурі (табл. 1).

Задля об'єктивності аналізу подальших статистичних даних, оприлюднених Держстатом України, треба зазначити, що внаслідок окупації окремих територій півдня та сходу України показники Держстат України наводить без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, а також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 1

Економічна активність населення (тис. осіб)

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Все наявне населення України	45 553,0	45 426,2	42 929,3	42 760,5	42 584,5	42 386,4
Економічно активне населення працездатного віку	20 478,2	19 035,2	17 396,0	17 303,6	17 193,2	17 296,2
Рівень економічної активності працездатного віку, %	73,1	71,4	71,5	71,1	71,5	72,7
Зайняте населення працездатного віку	18 901,8	17 188,1	15 742,0	15 626,1	15 495,9	15 718,6
Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	67,4	64,5	64,7	64,2	64,5	66,1
Безробітне населення працездатного віку	1 576,4	1 847,1	1 654,0	1 677,5	1 697,3	1 577,6
Економічно неактивне населення працездатного віку	7 552,2	7 617,7	6 920,6	7 039,3	6 845,8	6 486,4

Джерело: складено авторами за джерелом [3]

Рис. 1. Порівняння економічно активного населення із зайнятим населенням

Джерело [3]

Рис. 2. Розподіл трудових мігрантів за країнами призначення
Джерело: складено на основі джерела [7]

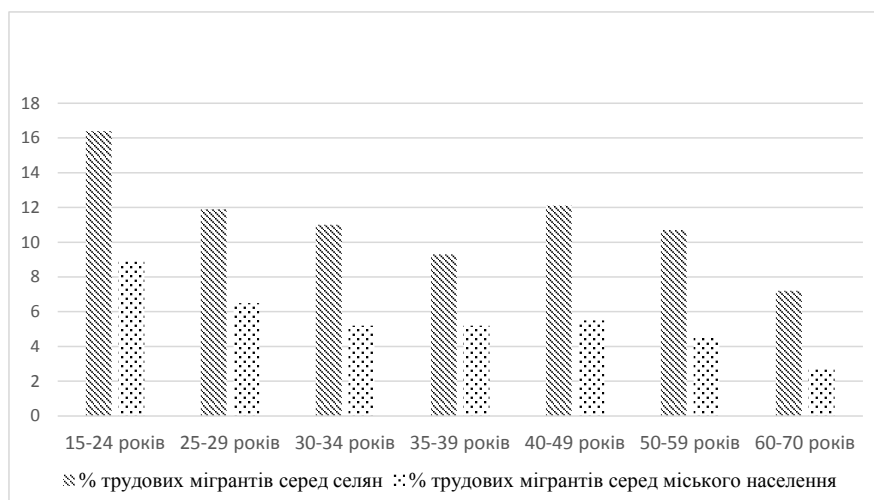

Рис. 3. Частка трудових мігрантів серед сільського та міського населення залежно від вікової групи, %
Джерело: складено на основі джерела [7]

Досліджуючи вищезазначені показники за останні роки по Україні, можемо сказати, що однією з проблем соціально-економічного розвитку України є відчутне зниження чисельності населення, зокрема працездатного. Підтвердженням цього є насамперед те, що за останні роки в умовах відсутності на території України епідемії чи природних катаклізмів чисельність її населення зменшилась на 3 166,6 тис. осіб. Станом на кінець 2018 р. чисельність наявного населення становила 42 386,4 тис. осіб. Чисельність економічно активного населення працездатного віку також має стійку тенденцію до зниження з 2013 р. по 2017 р., хоча на кінець 2018 р. ситуація дещо покращується. Згідно з даними обстежень вітчизняного ринку праці Держстатом України у 2013 р. кількість зайнятого населення працездатного віку дорівнювала 18 901,8 тис. осіб (станом на 2018 р. – 15 718,6 тис. осіб), що становило 67,4% (у 2018 р. – 66,1%) загальної кількості наявного населення України. На діаграмі (рис. 1) представлено порівняння зміни економічно активного населення до змін зайнятого населення.

Демографічна ситуація в Україні не лише характеризується депопуляцією, але й набуває характеру гострої демографічної кризи, основними ознаками якої є несприятливі зміни не тільки щодо кількості населення, але й стосовно його здоров'я. Сучасну демографічну ситуацію можна визначити як кризову саме тому, що депопуляція супроводжується істотним погіршенням здоров'я людей працездатного віку, що виявляється у зниженні середньої тривалості життя. Рівень загальної захворюваності в Україні є одним з найвищих серед європейських країн. Лише одна з чотирьох-п'яти осіб може вважатися цілком здоровою [4].

Суттєво змінила демографічну ситуацію анексія Криму та м. Севастополя. Фактична втрата частини Донецької та Луганської областей означає суттєву зміну всіх значущих демографічних показників. Згідно з офіційними даними Держкомстату на початок 2015 р. чисельність населення зменшилась внаслідок втрати територій на 2 497, 2 тис. осіб.

Однією з причин скорочення працездатного населення є також проведення військових дій на сході України, що, за словами секретаря Ради національної безпеки України Олександра Турчинова, забрало близько 13 тис. осіб, з яких близько 3 тис. складають військові службовці [5]. Два останні фактори також спровокували зниження кількості робочих місць, рівня зайнятості та підвищення безробіття серед економічно активного населення.

Однією з гострих проблем, яка значно впливає на зниження чисельності працездатного населення та зайнятості в Україні, є активізація еміграційних процесів. Як зазначає голова Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування В. Воскобойник, нині люди,

коли їдуть на заробітки, не знімаються з обліку в Україні й не стають на облік за кордоном. Чисельність українців, що виїхали за кордон для працевлаштування, може сягати 9 млн. осіб. Ця цифра охоплює як трудових мігрантів, так і підприємців, які розвивають власну справу за кордоном, а також студентів, що навчаються та працюють за межами України.

Після запровадження демократичних свобод, зокрема свободи пересування, транскордонна мобільність населення України стрімко зростала передусім за рахунок перетинів західного кордону. У 2013 р., тобто ще до анексії Криму та початку конфлікту на Сході України, вперше чисельність поїздок українців до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, яка традиційно найбільше відвідувалася громадянами України і з якою зберігався безвізовий режим. З початком конфлікту відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передусім за рахунок виїздів до Росії: у 2014 р. їх було майже на третину менше, ніж у 2013 р. Водночас кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати: 10,5 млн. у 2014 р., 12,5 млн. у 2015 р.

Постійно зростає чисельність українців, які проживають на території ЄС. У 2015 р. їх нарахувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6% іноземців із третіх країн на території Євросоюзу. Найбільша кількість українців проживала в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) [6].

Станом на кінець 2018 р. основними країнами – реципієнтами української робочої сили є Польща (38,9%), Російська Федерація (26,3%), Італія (11,3%), Чехія (9,4%) (рис. 2).

До інших країн, куди спрямовані помітні потоки трудових міграцій з України, належать Сполучені Штати Америки (1,8%), Білорусь (1,7%), Португалія (1,6%), Угорщина (1,3%), Ізраїль (1,1%), Фінляндія (1,0%) та Німеччина (0,8%). Жінки частіше за чоловіків працюють у Польщі (42,6% проти 37,3%) та Італії (27,0% проти 4,7%), а чоловіки – в Росії (31,0% проти 15,1%). Загалом міграційна активність чоловіків є вищою, ніж жінок (7,0% проти 2,7% віком 20–64 років) [7].

Сільське населення незалежно від віку бере участь у зовнішніх трудових міграціях суттєво частіше, ніж мешканці міст (у середньому 8,0% селян проти 3,5% містян віком 20–64 років). Серед городян частота працевлаштування за кордоном поступово зменшується зі зростанням їх віку, водночас у селян спостерігаються два вікові піки виїзду за кордон (18–24 років та 40–49 років) зі зниженням у старших вікових групах (рис. 3).

Всупереч поширеним у суспільстві переконанням масового виїзду молоді з вищою освітою на заробітки не спостерігається. Інтенсивність трудових міграцій осіб з повною вищою освітою не перевищує 4%. Переважно у трудовій мігра-

ції беруть участь особи з професійно-технічною та повною загальною середньою освітою.

Розглядаючи еміграційні процеси, зазначаємо, що вони мають як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивними для країни є надходження іноземної валюти від емігрантів та зменшення напруги на ринку праці. Негативними є втрата кваліфікованої робочої сили, відсутність відрахувань від зарплат нелегальних мігрантів.

Висновки. У сучасних умовах, коли населення України продовжує перебувати у стані невизначеності, демографічні проблеми посилюватимуться. Задля поліпшення демографічної ситуації державі необхідно спрямувати соціально-економічну політику на розв'язання найгостріших проблем, якими є стимулювання народжуваності, підвищення медичного обслуговування, посилення охорони та оплати праці, підвищення рівня життя, поліпшення побутових умов, створення широкої мережі державних та недержавних служб соціальної допомоги.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Підгорний А.З. та ін. Соціально-демографічна статистика. Одеса, 2017. 422 с.
2. Насколько уменьшится население Украины в ближайшие десятилетия. *Украина.ру*. URL: <https://ukraina.ru/news/20190205/1022583443.html> (дата звернення 20.04.19).
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.04.19).
4. Палієнко О.А. Демографічна криза в Україні: шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2017. № 9.1 (49.1).
5. Турчинов: сокращение населения угрожает нацбезопасности. URL: https://lb.ua/news/2019/03/01/420933_turchinov_sokrashchenie_naseleniya.html (дата звернення: 21.04.19).
6. Міграція в Україні: факти і цифри. 2016 : національна доповідь / Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (дата звернення: 19.04.19).
7. Українське суспільство: міграційний вимір : національна доповідь / Інститут демографії і соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.

REFERENCES:

1. Podgorny A.Z., Samotonenkova O.V., Olvinskaya Yu.A., Vitkovska K.V. (2017). *Sotsialno-Demografichna Statystyka*. [Socio-demographic statistics]. Odessa.
2. How much will Ukraine's population decrease in the coming decades. URL: <https://ukraina.ru/news/20190205/1022583443.html> (date: 04/20/19).
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2017). *Naselennia ta mihratsiia* [Population and migration]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.
4. Palienko O.A. (2017). *Demografichna kryza v Ukraini: shliakhy yii podolannia* [Demographic crisis in Ukraine: ways to overcome it]. *Young scientist*, vol. 49.1, no 9.1.
5. Turchinov: population decline threatens national security. URL: https://lb.ua/news/2019/03/01/420933_turchinov_sokrashchenie_naseleniya.html (application date: 21.04.19).
6. International Organization for Migration (IOM). *Representation in Ukraine*. (2016). *Mihratsiia v Ukraini: fakty i tsyfry* [Migration in Ukraine: Facts and Figures]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.
7. Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptuha National Academy of Sciences of Ukraine. (2018). *Ukrainske Suspilstvo mihratsiinyi vymir*. *Natsionalna dopovid* [Ukrainian society: migration dimension. National report]. Kyiv.

СЕКЦІЯ 8
ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК: 343.3/.7:343.85:336.71(477)

Бухтіарова А.Г.
*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумського державного університету*

Гуца А.В.
*магістр
Сумського державного університету*

Bukhtiarova Alina
*PhD in Economics,
Senior Lecturer of the Department of banking, finance and insurance
Sumy State University*

Huscha Alina
*master student
Sumy State University*

ПРОТИДІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

COMBATING CYBERCRIME IN THE BANKING SECTOR

АНОТАЦІЯ

Унаслідок злочинних дій із використанням комп'ютерної техніки банківська система зазнає значних збитків. У статті розкрито сутність поняття «кіберзлочинність», що міститься в законодавчих актах України та міжнародних нормативних документах. Дано характеристику організаційним структурам, які займаються боротьбою з кіберзлочинністю. Досліджено історію виникнення комп'ютерних злочинів. Розкрито специфічні ознаки, що притаманні кіберзлочинності. Досліджено причини підвищення рівня кіберзлочинності в останні десятиліття. Визначено наслідки, що загрожують банківській системі від кіберзлочинів. Розглянуто найбільш поширені комп'ютерні злочини в банківській сфері та підходи до протидії кіберзлочинності, що застосовуються в різних країнах. Визначено запобіжні заходи, до яких удаються вітчизняні банки для протидії кіберзлочинності та мінімізації нанесених збитків банківській установі.

Ключові слова: кіберзлочинність, банки, протидія кіберзлочинності, шахрайство, кібербезпека.

АННОТАЦИЯ

В результате преступных действий с использованием компьютерной техники банковская система несет значительные убытки. В статье раскрыта сущность понятия «киберпреступность», содержащаяся в законодательных актах Украины и международных нормативных документах. Дана характеристика организационным структурам, которые занимаются борьбой с киберпреступностью. Исследована история возникновения компьютерных преступлений. Раскрыты специфические признаки, присущие киберпреступности. Исследованы причины повышения уровня киберпреступности в последние десятилетия. Определены последствия киберпреступлений, угрожающие банковской системе. Рассмотрены наиболее распространенные компьютерные преступления в банковской сфере и подходы к противодействию киберпреступности, применяемые в различных странах. Определены меры, к которым прибегают отечественные банки для противодействия киберпреступности и минимизации нанесенного ущерба банковским учреждениям.

Ключевые слова: киберпреступность, банки, противодействие киберпреступности, мошенничество, кибербезопасность.

ANNOTATION

Nowadays there is a rapid spread of cybercrime, which, at the same time, is becoming increasingly difficult to investigate. As a result of criminal activities involving the use of computer technology and banking system suffers heavy losses. A comprehensive analysis of cybercrime and methods of combating it is needed to find ways to overcome this problem. The article reveals the essence of the concept of "cybercrime", which is contained in the legislative acts of Ukraine and international normative documents. A description of the organizational structures involved in the fight against cybercrime is given. The history of the occurrence of computer crimes in the world and the process of their spread on the territory of Ukraine is researched. The specific features of cybercrime as a kind of economic crimes are revealed. The reasons of increase of level of cybercrime in the last decades are investigated. The consequences, which threaten the banking system from the illegal activity of cybercriminals, namely: financial, image (reputation), legal, technological, are determined. The most widespread crimes in the banking sphere, which are caused by the use of computer technology, including ATM fraud, fraud in trade and service networks, the Internet, in remote banking services, are considered. The role and functions of the National Bank of Ukraine and other government agencies in combating cybercrime in the banking system are determined. Authors analyze the level of disclosure of criminal cases in the investigation of cybercrime in Ukraine and the responsibility of convicted persons for the criminal offenses committed. Banking sector's protection systems in Ukraine have a low level of development. Therefore, it is expedient to analyze the experience of foreign countries. The article deals with approaches to counteracting cybercrime, which are used in China, USA, Poland, Australia, Belgium, Belarus, etc. The preventive measures taken by domestic banks for the purpose of counteracting cybercrime and minimization of losses incurred by the banking institution and persons it represents are determined.

Key words: cybercrime, banks, combating cybercrime, fraud, cybersecurity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Щоденна робота урядових структур, банківської, енергетичної, транспортної та інших систем неможлива без використання комп'ютерної техніки, мереж зв'язку та інших технічних засобів. Але водночас інформаційний простір став місцем і безпосередньо інструментом злочину.

Поява кіберзлочинності пов'язана з виникненням так званого віртуального простору, який містить інформацію про осіб, події, явища, процеси тощо, зашифровані у математичному, символічному чи будь-якому іншому вигляді.

Рівень кіберзлочинності в Україні в останні десятиліття був мінімальним, оскільки розвиток інформаційних технологій перебував на нижчому рівні, ніж у розвинених країнах світу.

Швидкий розвиток інформаційного суспільства дав поштовх до поширення кіберзлочинів, які все частіше скоюються на території України та з кожним роком набувають усе ширших масштабів.

Існують й інші передумови підвищення зацікавленості злочинців кіберпростором: відсутність фізичного контакту з жертвою або представниками фінансової установи, оперативність здійснення, анонімність, доступність комп'ютерної техніки, віддаленість об'єкта злочинних посягань. Інтернет-простір – це не лише місце скоєння злочину, а й місце легалізації незаконно отриманих доходів. Різноманітні види кіберзлочинів у поєднанні зі способами відмивання доходів призводять до ускладнення їх розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання боротьби з кіберзлочинністю були предметом досліджень багатьох учених. Цій проблематиці в різні часи приділяли увагу такі фахівці, як О.В. Орлов, Ю.М. Онищенко [1], П.І. Пушкаренко [6], В.О. Голубев [7], М.В. Гуцалюк [8], Є.В. Зозуля [11], Ю.М. Барташевська [12], М.І. Доусчі [13]. Незважаючи на досить велику кількість праць, питання запобігання поширенню кіберзлочинності у банківському секторі залишається актуальним, а постійне вдосконалення кібертехнологій вимагає розроблення нових методів боротьби із шахрайством у цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблеми кіберзлочинності в Україні, зокрема в банківській сфері, та оцінка ефективності наявних методів боротьби з комп'ютерними злочинами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідженню сутності кіберзлочинності приділялося чимало уваги, проте в наукових та правових колах відсутній єдиний підхід до його трактування. Експертами Управління ООН із наркотиків і злочинності зазначається, що визначення кіберзлочинності, голо-

вним чином, залежить від того, в яких цілях цей термін буде використовуватися. Основою кіберзлочинності є обмежене число діянь, спрямованих проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних чи систем.

Згідно з рекомендаціями експертів ООН, термін «кіберзлочинність» охоплює будь-який злочин, який може здійснюватися за допомогою комп'ютерної системи або мережі, у рамках комп'ютерної системи або мережі чи проти комп'ютерної системи або мережі [1, с. 4].

Поняття кіберзлочинності безпосередньо не розкрито нормами Конвенції «Про кіберзлочинність» від 23.11.2001, яку було ратифіковано Україною у 2005 р. [2]. Але все ж у цьому міжнародному документі містяться вказівки на: 1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; 2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами; 3) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав.

У Конституції України поняття «боротьба із кіберзлочинністю» відсутнє, але у ст. 17 Конституції зазначено, що забезпечення інформаційної безпеки України є найважливішою функцією держави та справою всього Українського народу [3]. В Україні як кіберзлочини кримінальним законом передбачено і закріплено в окремому Розділі XVI Кримінального кодексу України суспільно небезпечні діяння «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» [4].

Таким чином, поняття «кіберзлочин» було відсутнє в українському законодавстві до моменту прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» у 2017 р.: «Кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України» [5].

У цьому Законі визначено правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України в кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки.

Таким чином, до нормативно-правових актів, які становлять нормативно-правову базу боротьби з комп'ютерними злочинами в Україні, слід віднести: Конституцію України, Кримінальний кодекс України, Конвенцію про кіберзлочинність, закони України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02.10.1992, «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» № 80/94-ВР від 05.07.1994, «Про державну таємницю» № 3855-ХІІ від 21.01.1994, «Про основи національної безпеки України» № 964-ІV від 19.06.2003, «Про осно-

вні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII.

Для протидії кіберзлочинності в Україні створено спеціальні організаційні структури, а саме: Урядову комісію з питань інформаційно-аналітичного забезпечення органів виконавчої влади, Міжвідомчий комітет із проблем захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, Міжвідомчу робочу групу з розроблення та узгодження Концепції легалізації програмних продуктів та боротьби з їх нелегальним використанням.

У 2011 р. було відкрито Департамент з боротьби із кіберзлочинністю МВС України, а відповідні територіальні підрозділи почали створюватися на початку 2012 р.

5 листопада 2015 р. була створена нова Кіберполіція як структурний підрозділ Національної поліції. Основною метою створення кіберполіції було реформування та розвиток підрозділів МВС України, що забезпечить підготовку та функціонування висококваліфікованих фахівців в експертних, оперативних та слідчих підрозділах поліції, задіяних у протидії кіберзлочинності та здатних застосовувати на високому професійному рівні новітні технології в оперативно-службовій діяльності.

На початку 2016 р. Незалежна асоціація банків України (НАБУ) запустила проект «Протидія кіберзлочинності», покликаний підвищити обізнаність клієнтів банків про безпечну поведінку. Партнерами проекту виступили НБУ, МВС та 19 комерційних банків.

В Україні на базі НЦБ Інтерполу створено Національний центральний консультативний пункт із проблем комп'ютерної злочинності. Це надало можливості накопичити матеріал про законодавче регулювання та організаційний досвід боротьби з кіберзлочинністю в різних країнах.

Щодо банківської сфери, то в структурі НБУ є окремий структурний підрозділ – Департамент безпеки, однією з основних функцій якого

є розроблення та реалізація стратегії і політики інформаційної безпеки НБУ, впровадження новітніх технологій із метою захисту інформації в інформаційній інфраструктурі банківської системи України.

Хоча правова та організаційна структура протидії кіберзлочинності в Україні активно почала формуватися в останні кілька років, цей вид злочину не є новим для суспільства.

Вчинення першого в історії комп'ютерного злочину відбулося у Міннесоті, де в 1966 р. зафіксовано перший випадок використання електронної обчислювальної машини як інструмента під час пограбування банку. Саме у цей період виник термін «комп'ютерна злочинність» [6, с. 79].

На територію колишнього СРСР, до складу якого входила й Україна, кіберзлочини поширилися у 1979 році, коли у Вільнюсі внаслідок кіберзлочину була нанесена шкода державі в розмірі 80 тисяч карбованців. Тобто різниця у розвитку комп'ютерної злочинності у світових державах та у Радянському Союзі становила понад десять років.

Наступна важлива подія в історії розвитку кіберзлочинності – так звана «справа Володимира Льовіна», учасника організованої злочинної групи, яка, використовуючи Інтернет, у 1994 р. викрала понад 12 млн дол., які належали корпоративним клієнтам американського «Сітібанку». Ця справа вважається першою, віднесеною до категорії транснаціональних мережових комп'ютерних злочинів [7, с. 6].

Державні органи технологічно розвинутих країн усвідомили, наскільки серйозними наслідками може обернутися для інформаційного світу комп'ютерна злочинність у разі відсутності відповідного реагування на неї, тому у структурі поліцій світу почали з'являтися спеціальні підрозділи з боротьби із цим видом злочинності.

У березні 2018 р. в Іспанії був заарештований лідер організованого злочинного угруповання,

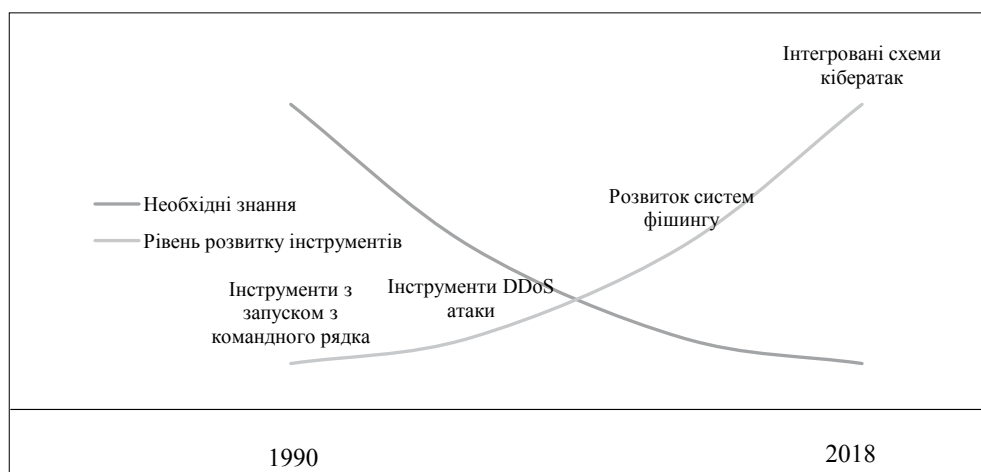

Рис. 1. Співвідношення рівня розвитку інструментів кіберзлочинців та рівня технічних знань [9, с. 24]

який виявився 34-річним українцем. Це угруповання з 2013 р. здійснювало кібератаки на банки, системи електронних платежів та фінансові установи, використовуючи свої власні розробки. Понад 100 банків із 40 країн світу постраждало в результаті діяльності злочинців, а викрадена сума перевищувала 1 млрд євро [8, с. 123].

Із кожним роком зі зростанням рівня розвитку інструментів кіберзлочинності вимагає все менше технічних знань (рис. 1).

Експерти зазначають, що саме хакери в недалекому майбутньому змістять тероризм і стануть загрозою номер один для країн, адже, незважаючи на те що злочини відбуваються у віртуальному світі, збиток вони завдають реальний. «Небезпека з боку Інтернет-злочинності є більш серйозною, ніж із боку ядерної зброї», – заявляє голова Комісії внутрішніх справ Парламенту Великобританії, депутат Кіт Ваз [10, с. 82].

Наведені приклади свідчать, що саме фінансовий сектор економіки, а саме банки та їхні послуги, вважається найпривабливішим для кіберзлочинців, а фінансові дані є одним із найпопулярніших об'єктів кібератак, адже їх використання дає змогу зловмисникам отримувати значні грошові прибутки.

За оцінками Інтерполу, прибутки від скоєння кіберзлочинів у банківській сфері посідають третє місце у світі після доходів від незаконного обігу наркотичних засобів та нелегального постачання зброї [11, с. 81].

Ендрю Хелдейн, керівник відділу фінансової стійкості та стабільності Банку Англії, вважає, що сьогодні найвпливовіші банки Великобританії бояться кіберзлочинів більше, ніж боргової кризи. Але хоча проблема кіберзлочинності є досить значущою, проте сама система захисту проти кібератак у банківській сфері досі перебуває на початковому етапі розвитку [12, с. 87].

Щодо України, то кіберзлочини є п'ятим за розміром видом економічної злочинності після незаконного привласнення майна, корупції та хабарництва, недобросовісної конкуренції та маніпуляції з фінансовою звітністю (рис. 2).

Рис. 2. Найпоширеніші економічні злочини в Україні та світі [13, с. 21]

Незважаючи на значну кількість виявлених кіберзлочинів в Україні, кількість засуджених осіб є незначною: 70 у 2018 р. проти 42 у 2017 р. Протягом цих років лише по дві особи були позбавлені волі на строк до п'яти років. Тобто часто покарання за вчинення кіберзлочинів обмежується лише невеликим штрафом, тому що ці злочини кваліфікуються як злочини середньої тяжкості.

Окрім того, комп'ютерних атак на банківську систему насправді набагато більше, ніж свідчить офіційна статистика. Це пояснюється тим, що багато з кібератак є невдалими, а виявлені прогалини в системі електронного банкінгу швидко відновлюються. Інформація про діяльність кіберзлочинців у банку може вплинути на рівень довіри клієнтів до банківської установи. Як наслідок, клієнти банку можуть почати виводити банківські депозити з банків у масовому масштабі, що стане серйозною проблемою для банків, пов'язаною з різким зростанням рівня ризику ліквідності, тому достовірний обсяг кіберзлочинності оцінити достатньо важко.

Значна кількість банківських установ України надає перевагу подоланню наслідків кіберзлочинів, а не інвестуванню коштів у пошук засобів захисту даних та рахунків своїх клієнтів.

Найбільш поширеними злочинами в банківській сфері є шахрайство з використанням платіжних карток та їхніх реквізитів, несанкціоноване списання коштів із банківських рахунків, утручання в роботу Інтернет-банкінгу, розповсюдження комп'ютерних вірусів, DDoS-атаки на Інтернет-ресурси, шахрайство в інформаційних мережах. Якщо середній показник таких злочинів у країнах Європейського Союзу становить 0,07%, то в Україні кількість подібних злочинів сягає 0,045% усіх операцій із платіжними картками.

Роль НБУ в системі протидії кіберзлочинності в кредитно-банківській сфері зумовлена його специфічним подвійним правовим статусом. Як орган державного управління він є одним із ключових суб'єктів, які мають забезпечувати функціонування системи кіберзахисту у кредитно-банківській сфері. Водночас, будучи банком, НБУ сам підлягає захисту.

За інформацією Національного банку України, у банківській системі країни найбільш розповсюдженими є такі види кіберзлочинів:

банкоматне шахрайство (скімінг, підробка платіжних карток, утручання в роботу банкомату під час здійснення операцій видачі готівки);

2) шахрайство в торговельно-сервісних мережах (укладання фіктивних угод торговельного еквайрінгу, викрадення реквізитів платіжних карт, операції на суму нижче встановленого ліміту без про-

ведення авторизації, використання втрачених/викрадених/підроблених платіжних карток);

3) шахрайство в мережі Інтернет (проведення операцій із використанням викрадених реквізитів платіжних карток, створення фіктивних веб-сайтів, поширення комп'ютерних вірусів та троянських програм, перехоплення трафіку тощо);

4) шахрайство в системах дистанційного банківського обслуговування (створення комп'ютерних вірусів та троянських програм для прихованого перехоплення управління комп'ютером клієнта, отримання платежів від закордонних відправників через міжнародну систему SWIFT унаслідок утручання у роботу комп'ютерів та систем ДБО клієнтів закордонних банківських установ) [14, с. 11].

Внутрішніми користувачами (якими є співробітники банків) скоюється близько 60% злочинів, тоді як зовнішніми – тільки 40%. Зазвичай під час «внутрішніх» перевірок порушення порядку здійснення банківських операцій співробітникам служб безпеки банків вдається виявити приблизно 10–15% шахрайств, які вчиняються уповноваженими працівниками банків (рис. 3) [15].

Таким чином, 15,5% кібератак було скоєно ненавмисно, тобто працівники помилково надавали доступ зловмисникам до мережі.

Результати виявлення вчинених шахрайств керівники банків також намагаються віднести до охоронюваної законом банківської таємниці.

Наслідком значної кількості кіберзлочинів у вказаній сфері є зниження довіри громадян у цілому до надійності фінансової системи, інституту банківської таємниці, надійності захисту персональних даних, а також до фінансових операцій, що проводяться з використанням новітніх технологій.

При цьому недовіра населення до ринків фінансових послуг не дає можливості активно використовувати вільні кошти громадян як інвестиційні ресурси, що спрямовуються на розвиток економіки.

У цілому такі наслідки можливо розділити на такі групи: фінансові, іміджеві (репутаційні), юридичні, технологічні (рис. 4).

Унаслідок кібератак виникає серйозна загроза належній реалізації основних прав та свобод осіб (клієнтів, засновників банку тощо) у фінансовій сфері життєдіяльності суспільства. Так, виникає загроза несанкціонованого доступу до приватної, конфіденційної та іншої інформації, її знищення чи пошкодження. Інформатизація діяльності акціонерно-комерційного банку може стати серйозною загрозою для банківської таємниці та прав і свобод фізичних й юридичних осіб

На даному етапі розвитку системи захисту банківського сектору в Україні недостатньо розвинуті. Для забезпечення уникнення ризиків службам безпеки банків необхідно захистити бази даних і робоче обладнання персоналу, комп'ютерні мережі, термінали та банкомати від дій кіберзлочинців, а головне – своїх клієнтів. Тому заслуговують на увагу підходи іноземних держав до створення інституційних і технологічних передумов для протидії кіберзлочинності.

Наприклад, у Китаї стандартизація і державний контроль є основою безпеки Інтернету в країні, що дає правові можливості на законних підставах виявляти і документувати транснаціональні кіберзлочини.

Корисним для України є досвід країн Північної Америки, де відповідальність за втрати від шахрайства по карті несе її емітент. Так, відповідно до інструкцій Федерального резерву США, у разі виявлення факту незаконної діяльності з картковим рахунком і незалежно від суми збитку максимальну суму, що клієнт може заплатити, становить 50 дол., але більшість великих банків, як, наприклад, Bank of America, бере на себе 100% відшкодування за втрату коштів від шахрайства і, таким чином, несуть відповідальність за своє обладнання.

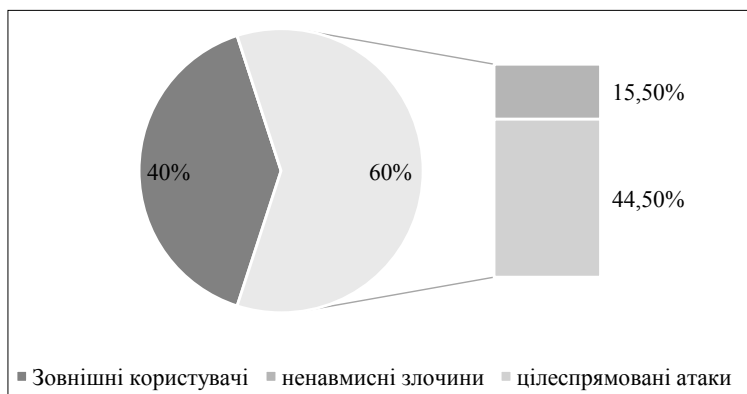

Рис. 3. Особи, які несуть відповідальність за кібератаки

Рис. 4. Наслідки кіберзлочинів

У зв'язку з наростанням сум, утрачених клієнтами, в Україні дана проблема також потребує врегулювання на законодавчому рівні, тому що зараз постраждалі клієнти самостійно через судові позови намагаються повернути втрачені кошти, і у кожному разі існує проблема з доказуванням провини сторін [16].

Створення спеціальних підрозділів поліції у сфері протидії кіберзлочинності практикується в багатьох країнах світу, зокрема в Австралії, Бельгії, Білорусі, Великобританії, Данії, Естонії, Індії, Канаді, Малайзії, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Польщі, Швейцарії, Швеції та ін. Серед основних функцій цих підрозділів виділяють:

- моніторинг кіберпростору з метою виявлення кіберзлочинів;
- здійснення оперативно-розшукових та розвідувальних заходів для фіксування протиправної діяльності кіберзлочинців;
- розслідування кіберзлочинів, надання методичної та практичної допомоги іншим органам, зокрема правоохоронним, у межах своєї компетенції;
- накопичення, узагальнення та аналіз інформації про кіберзлочинність;
- профілактика кіберзлочинів за допомогою громадськості та засобів масової інформації.

У країнах Євросоюзу передбачено різні види покарань за кіберзлочини. Наприклад, у Польщі викрадення платіжної картки карається позбавленням волі від трьох місяців до п'яти років, шахрайство у кіберпросторі – від шести місяців до восьми років, несанкціонований доступ до рахунків і персональних даних – від трьох місяців до п'яти років. В Іспанії виготовлення фальшивих платіжних карток карається позбавленням волі від 8 до 12 років, а також штрафом у 10-кратному розмірі підrobки.

За даними звіту консалтингової компанії PricewaterhouseCoopers (PwC), найбільш захищеними країнами є Малайзія, Японія та Індонезія.

Протидія кіберзлочинам поєднує комплекс правових, технічних, організаційних та інформаційних заходів, де роль кожного із цих заходів не може бути визначена як пріоритетна чи другорядна. При цьому ефективна протидія відмиванню злочинних доходів та зниження рівня злочинності у цій сфері можливі завдяки своєчасному виявленню фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з відмиванням доходів від кіберзлочинності, та ефективному співробітництву між державним та приватним секторами.

Слід зазначити, що значна частина кіберзлочинів стає можливою через необізнаність населення та недотримання ним основних правил безпеки, тому значну користь у попередженні кіберзлочинності мають інформаційно-просвітницькі заходи щодо нових ризиків та загроз в інформаційних та комп'ютерних системах.

Для протидії кіберзлочинності та мінімізації нанесених збитків банківській установі та осо-

бам, яких вона представляє, банки вдаються до таких запобіжних заходів:

- ретельно перевіряють спеціалістів під час прийому на роботу;
- для захисту інформації вибирають сучасні інформаційні системи;
- користуються послугами кваліфікованих комп'ютерних спеціалістів;
- займаються розробленням власних антихакерських програм;
- створюють та постійно поповнюють власні бази даних осіб, що були причетними до скоєних кіберзлочинів;
- співпрацюють з іншими банками щодо обміну інформацією про злочинців, способи вчинення кіберзлочинів тощо.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, сьогодні в Україні створено умови для боротьби з кіберзлочинністю, визначено основні цілі, напрями та принципи державної політики. Але існують питання у сфері кібербезпеки, які потребують оперативного вирішення.

Банківська система як особливо вразлива до кіберзлочинності сфера є недостатньо захищеною та потребує вдосконалення діяльності банківських структур щодо протидії кіберзлочинам, поліпшення міжбанківської співпраці та взаємодії з правоохоронними органами. Кібербезпека банків вимагає комплексного, чітко спланованого, поетапного вдосконалення систем її захисту.

Визначення принципів і форм взаємодії правоохоронних органів зі службами безпеки банків, розроблення відповідних методик документування і викриття злочинів дадуть змогу належно організувати боротьбу зі злочинами, вчиненими у кіберпросторі.

У сучасних умовах в Україні існує проблема недосконалої правової регламентації та реалізації кримінальної відповідальності за вчинення кіберзлочинів, неефективної діяльності органів державної влади, до повноважень яких входить протидія кіберзлочинам, тощо.

В Україні правові основи системи кіберзахисту банківської системи знаходяться на початковому етапі розвитку.

Пріоритетними напрямами забезпечення кібербезпеки банківської системи України є:

- моніторинг кіберпростору для своєчасного запобігання кіберзагрозам;
- захист інформаційних ресурсів банку з урахуванням практики розвинених країн світу;
- створення системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки в банках;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Орлов О.В., Онищенко Ю.М. Актуальні напрями державної політики України у сфері боротьби з кіберзлочинністю. *Теорія та практика державного управління*. 2013. № 3. С. 3–9.

2. Конвенція про кіберзлочинність. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. С. 107.
3. Конституція України від 26.06.1996 № 254к/96-ВР (ред. від 07.02.2019). *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України від 05.01.2001 (ред. від 19.05.2019). *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 45. Ст. 403.
6. Пушкаренко П.І. Кіберзлочинність як новітній феномен тіньової економіки. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2006. Т. 17. С. 75–82.
7. Голубів В.О., Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій : навчальний посібник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Р.А. Калужного. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ». 2002. 292 с.
8. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. 2019. № 1. С. 118–128.
9. Гайдош Т. Кіберпреступність преобретає індустріальний характер. *Фінанси і розвиток*. 2018. № 2. С. 22–27.
10. Безпека підприємництва : інформаційний бюлетень. Київ : Український союз промисловців і підприємців, 2013. № 6. 97 с.
11. Зозуля Є.В. Діяльність органів державної влади та управління України щодо нормативно-правового та організаційного забезпечення міжнародного співробітництва у боротьбі з кіберзлочинністю. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 80–85.
12. Барташевська Ю.М. Оцінка ефективності витрат компанії на інформаційну безпеку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 27. С. 87–90.
13. Доусчі М.І. Правове регулювання забезпечення кібербезпеки в Україні. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 30 листопада 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 21–23.
14. Кіберзлочинність та відмивання коштів. Київ : Державна служба фінансового моніторингу України. 2013. 53 с. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20131230/tipolog2013.pdf (дата звернення: 11.06.2019).
15. IBM Cyber Security Intelligence Index 2016. 2016. 156 p. URL: https://www.ibm.com/investor/att/pdf/IBM_Annual_Report_2015.pdf (дата звернення: 11.06.2019).
16. Here's another reason to think twice before using your debit card. *CNBC* : вебсайт. URL: <https://www.cnbcs.com/2018/03/06/protect-your-bank-accounts-from-rising-debit-card-fraud.html> (дата звернення: 11.06.2019).
2. Convention on Cybercrime (2007, September 10). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* Konventsiiia pro kiberzlochynnist, 65, 107.
3. Constitution of Ukraine. (1996, June 26). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. The Crimean Code of Ukraine. (2001, January 1). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on the basic principles of providing cyber security of Ukraine № 2163-VIII. (2017, November 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*, 45, 403 [in Ukrainian].
6. Pushkarenko P. I. (2006) Kiberzlochynnist yak novitnii fenomen tinovoi ekonomiky [Cybercrime as the latest phenomenon of the shadow economy]. *Problemy i perspektivy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy : zbirnyk naukovykh prats*, vol. 17, pp. 75–82.
7. Holubiv V. O., Havlovskiy V. D., Tsymbaliuk V. S. (2002) *Problemy borotby zi zlochynamy u sferi vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii* [Problems in combating crime in the field of computer technology use]. Zaporizhzhia: HU "ZIDMU". (in Ukrainian).
8. Hutsaliuk M. V. (2019) Suchasni tendentsii orhanizovanoi kiberzlochynnosti [Modern trends in organized cybercrime]. *Informatsiia i parvo*, no 1, pp. 118–128.
9. Gaydosh T. (2018) Kiberprestupnost' preobretaet industrial'nyy kharakter [Cybercrime gains industrial character]. *Finansy i razvitie*, no 2, pp. 22–27.
10. Ukrainskyi soiuз promyslovtsiv i pidpriemtsiv (2013) *Bezpeka pidpriemnytstva* [Business security], Kyiv : Ukrainskyi soiuз promyslovtsiv i pidpriemtsiv.
11. Zozulia Ye. V. (2011) Diialnist orhaniv derzhavnoi vlady ta upravlinnia Ukrainy shchodo normatyvno-pravovoho ta orhanizatsiinoho zabezpechennia mizhnarodnoho spivrobitnytstva u borotbi z kiberzlochynnistiu [Activities of state authorities and management of Ukraine on normative and legal and organizational support of international cooperation in the fight against cybercrime]. *Pravo i suspilstvo*, no 4, pp. 80–85.
12. Bartashevskaya Yu. M. (2017) Otsinka efektyvnosti vytrat kompanii na informatsiinu bezpeku [Estimation of efficiency of company expenses on information security]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, no 27, pp. 87–90.
13. Douschi M. I. (2018) Pravove rehuliuвання zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini [Legal regulation of cyber security in Ukraine]. *Proceedings of the Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia* [Proceedings of the Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia] (Ukraine, Odessa, November 30), Odessa : ODUVS, pp. 21–23.
14. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy (2013) Kiberzlochynnist ta vidmyvannia koshtiv [Cybercrime and money laundering], available at http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2013/20131230/tipolog2013.pdf.
15. IBM Cyber Security Intelligence Index (2016), available at https://www.ibm.com/investor/att/pdf/IBM_Annual_Report_2015.pdf.
16. CNBC (2018) Here's another reason to think twice before using your debit card, available at <https://www.cnbcs.com/2018/03/06/protect-your-bank-accounts-from-rising-debit-card-fraud.html>.

REFERENCES:

1. Orlov O. V. (2013) Aktualni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy u sferi borotby z kiberzlochynnistiu [Current trends of the state policy of Ukraine in the field of combating cybercrime]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no 3, pp. 3–9.

УДК 336.273

Григораш Т.Ф.
старший викладач кафедри державних, місцевих
та корпоративних фінансів
Університету митної справи та фінансів

Мягков О.С.
студент
Університету митної справи та фінансів

Восводський Г.Ю.
студент
Університету митної справи та фінансів

Hryhorash Tetyana
Senior lecturer of the Department of State,
Local and Corporate Finance
University of Customs and Finance

Miahkov Oleksandr
Student
University of Customs and Finance

Voievodskyi Herman
Student
University of Customs and Finance

ОБЛИГАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОШОВИХ РЕСУРСІВ

BONDS AS A TOOL FOR ATTRACTING MONEY RESOURCES

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз розвитку ринку облігацій в Україні протягом останніх десяти років, визначено основні проблемні тенденції та запропоновано шляхи їх подолання. Проаналізовано частку облігацій внутрішніх державних позик у розрізі періодів випуску, які знаходяться в обігу, динаміку середнього номінального рівня доходності за облігаціями, які знаходяться в обігу, динаміку росту зобов'язань за облігаціями зовнішньодержавних позик та динаміку випуску облігацій підприємств. Проведений аналіз показав, що протягом 2014–2019 рр. значно зросли зобов'язання за облігаціями зовнішньодержавних позик, що говорить про глибоку економічну кризу, в якій перебуває наша країна. Окрім державного сектору ринку облігацій, розглянуто облігації підприємств, стан та розвиток загального ринку облігацій.

Ключові слова: облігації внутрішньої державної позики, облігації зовнішньої державної позики, корпоративні облігації, рівень доходності за облігаціями, випуск облігацій.

АННОТАЦИЯ

В статье проведен анализ развития рынка облигаций в Украине в течение последних десяти лет, определены основные проблемные тенденции и предложены пути их преодоления. Проанализированы доля облигаций внутренних государственных займов в разрезе периодов выпуска, находящихся в обращении, динамика среднего номинального уровня доходности по облигациям, которые находятся в обращении, динамика роста обязательств по облигациям внешнего государственного займа и динамика выпуска облигаций предприятий. Проведенный анализ показал, что в течение 2014–2019 гг. значительно выросли обязательства по облигациям внешнего государственного займа, что свидетельствует о глубоком кризисе, в котором находится наша страна. Кроме государственного сектора рынка облигаций, рассмотрены облигации предприятий, состояние и развитие общего рынка облигаций.

Ключевые слова: облигации внутреннего государственного займа, облигации внешнего государственного займа, корпоративные облигации, уровень доходности по облигациям, выпуск облигаций.

ANNOTATION

The development of the bond market in Ukraine during the last ten years is analyzed article, the main problem trends and proposes ways to overcome them are identified. The analysis of the current state and restraining factors consideration is conducted in the context of segments of the Ukrainian bond market: the government bond market, the corporate bond market or corporate bonds market and the municipal bond market. The analysis of the share of domestic state loans bonds in terms of release periods that are in circulation, the dynamics of the average nominal level of yield on bonds in circulation, the dynamics of growth of liabilities on bonds of foreign state loans and the dynamics of issuance of corporate bonds is done. Domestic loans are issued not in the national currency only but also in foreign. Intra-national bonds, like all loans, are issued at interest rates, in the case of bonds there are coupons. For individual bonds, there are different dates of payment and the amount of coupons. The highest nominal average yield level of 16% was recorded for loans placed as of April 1, 2019. Bonds of external government loans can be divided into ordinary, state derivatives and loans under the US guarantee. All these securities are issued by Ukraine in US dollars. The analysis showed that during 2014-2019 the obligations on bonds of foreign government loans increased significantly, which testifies the deep economic crisis in which our country is located. In addition to the public sector of the bond market, bonds of enterprises, status and development of the general bond market are considered. As a rule, corporate bonds are typically paid with defined interest rates, which are called coupon bonds. Often, such bonds pay a fixed interest, which is determined by the issuer under the terms of issue. Bonds of Ukrainian business entities represent a small share of the total volume of securities traded on the Ukrainian stock market. The main reasons for this are the significant level of risk associated with the maturity of the loan, distrust of domestic investors to the bond market, low creditworthiness of many Ukrainian business entities and, as a consequence, a lack of demand for corporate bonds.

Key words: internal bond, external bond, corporate bonds, bond yields, bond issues.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах дефіциту грошових ресурсів на державному рівні та на рівні окремого суб'єкта господарювання виникає необхідність залучення фінансових ресурсів із застосуванням боргових інструментів.

Облігація – грошове зобов'язання, видане інвестору емітентом. За користування такими грошовими ресурсами емітент погоджується виплачувати відповідний відсоток у вигляді так званих «купонів». Коли заздалегідь обумовлений термін добігає кінця, емітент виплачує інвестору основну суму грошей.

Облігації забезпечують диверсифікацію інвестиційного портфеля, оскільки вони не мають тенденції до руху в тандемі з ринком акцій. Вони також забезпечують інвесторові стабільний дохід, зазвичай за рахунок вищого відсотка, ніж на грошовому ринку.

Одна з найбільших проблем випуску облігацій та функціонування облігаційного ринку в Україні полягає у відсутності достатнього розуміння поняття та суті облігацій серед більшості учасників облігаційного обігу, що ускладнює аналіз загальної ситуації на ринку облігацій та його впливу на економічний стан країни загалом [1].

Поглиблення знань у сфері функціонування облігацій у нашій країні є нагальною потребою, оскільки останні кілька років випуск внутрішньодержавних облігацій зростає дуже стрімкими темпами, що, своєю чергою, спричинило високий рівень інфляції, який у результаті призвів до загальної рецесії і спаду в економіці, наслідки якого наша країна досі повністю не пододала. Це зумовило вибір теми і мету дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Теоретичні й практичні аспекти функціонування та розвитку ринку державних цінних паперів у цілому та облігацій зокрема представлено в дослідженнях вітчизняних науковців, серед яких: О. Барановський, А. Білоконь, Т. Вахненко, А. Ветохін, З. Воробйова, Р. Гладей, М. Єрмошенко, В. Козюк, В. Корнєєв, Г. Кучер, І. Лютий, Я. Міркін, Р. Рак, С. Лосєв, Т. Нічосова, А. Нурпейсова, Б. Рубцов, Ю. Семерніна, О. Сисоева, А. Якуніна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. За значної кількості публікацій щодо поняття й функцій облігацій мало дослідженими залишаються питання розвитку ринку облігацій в Україні та визначення основних проблемних тенденцій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз розвитку ринку облігацій в Україні протягом останніх десяти років, визначення основних проблемних тенденцій та розроблення шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання позичальника перед кредитором відшкодувати йому вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк із виплатою процента (якщо інше не передбачено умовами випуску) [3].

Одним із видів облігацій є державні, які поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних позик України.

Облігації внутрішніх державних позик (ОВДП) – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій [4].

Облігації зовнішніх державних позик України – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їхню номінальну вартість із виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій [5].

Цільові облігації внутрішніх державних позик України – облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету Законом про державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу [4].

Кошти, залучені до державного бюджету від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проектів на умовах їх повернення в обсягах, передбачених на цю мету Законом про державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування здійснюється відповідно до кредитних договорів, що укладаються між державою в особі Міністерства фінансів України та отримувачем коштів.

Емісія державних облігацій регулюється Законом про державний бюджет України на відповідний рік, яким установлюються граничні розміри державного зовнішнього та внутрішнього боргу.

Умови розміщення та погашення облігацій внутрішніх державних позик і цільових облігацій внутрішніх державних позик, не визначені умовами розміщення, встановлюються Міністерством фінансів України відповідно до законодавства.

Операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик та цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, виконує Національний банк України. Крім того,

він провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів.

Державні облігації України можуть бути іменними або на пред'явника, вони розміщуються у документарній або бездокументарній формі.

Продаж облігацій внутрішніх державних позик здійснюється в національній валюті, а облігацій зовнішніх державних позик України – у валюті запозичення. Виплата доходів і погашення державних облігацій України здійснюються грошима або державними облігаціями України інших видів за згодою сторін [5].

Облігації внутрішньодержавних позик мають номінальну вартість 1 000 грн, також можуть бути визначені в іноземній валюті. Ці позики поділяються на довгострокові (понад п'ять років), середньострокові (від одного до п'яти років) та короткострокові (до одного року).

Станом на 1 квітня 2019 р. всього в обігу знаходиться 650 млн облігацій. Найдавніші випущені позики з'явилися 30.12.2009 в кількості 3 950 млн, що становить 0,61% у загальному

пакеті обсягу облігацій. У квітні 2019 р. було здійснено погашення позик, виданих як у гривні, так і у валюті.

Із 2009 р. відбулися великі зміни щодо розміру випуску внутрішньодержавних облігацій. Від загальної суми облігацій, які нині знаходяться в обігу, найменшу частку було випущено в 2011 р. – 1000 тис шт. (0,2%), у 2012 р. – 1 099 тис шт. (0,2%) та в 2009 р. – 3 950 тис шт. (0,6%). Найбільшу кількість внутрішньодержавних облігацій країна випустила в 2014 р. – 80 826,5 тис шт. (12,4%), у 2016 р. – 145 573,4 тис шт. (22,4%) та найзначніша частина була емітована в 2017 р. – 309 176,5 тис шт. (47,6%). Структуру емітованих ОВДП станом на 01.04.2019 наведено на рис. 1.

Внутрішні позики видаються не лише в національній, а й в іноземній валюті. Кількість внутрішніх облігацій, виданих у доларах США та євро, становила 4 421,9 тис шт., з яких 3 818,6 тис шт., або 0,59% від загальної кількості, – у доларах та 603,3 шт. (0,09%) – у євро.

Внутрішньодержавні облігації, як і всі позики, видаються під відсоток, у випадку облігацій – купонах. Для окремих облігацій передбачено різні дати сплати та сума купонів. За наведений термін у середньому за один купон виплачується 57,12 грн. Найбільше значення купонного платежу – 92,25 грн. Найнижча сума купону, виданого у національній валюті, досягла позначки у 32,50 грн. для позик, виданих 17.08.2016 [6].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про випуски облігацій внутрішніх державних позик» зазначено, що відсоткова ставка доходу за короткостроковими державними облігаціями встановлюється у розмірі 0%. Такі державні облігації реалізуються фізичним та юридичним особам на добровільних засадах за ціною нижчою, ніж їхня номінальна вартість. Дохід за короткостроковою облігацією становить різницю між номінальною вартістю, яка відшкодовується під час її погашення, та ціною її придбання [7].

Середньострокові та довгострокові державні облігації мають купони. Купонний період становить три або шість місяців (13 або

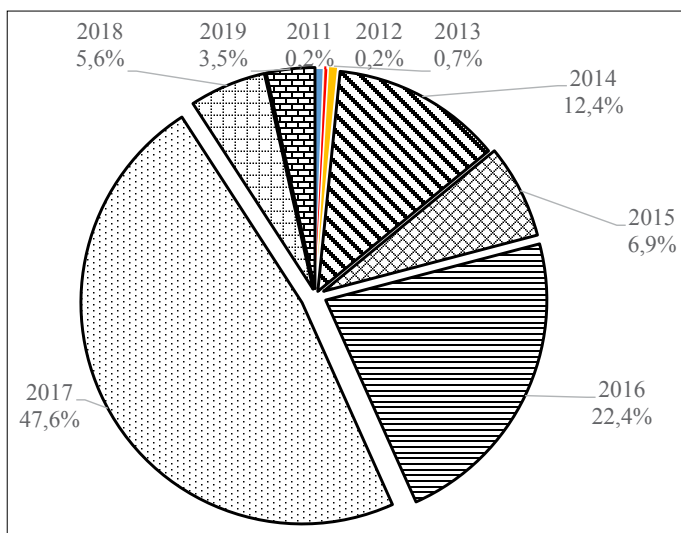

Рис. 1. Частка облігацій внутрішніх державних позик у розрізі періодів випуску, які знаходяться в обігу станом на 01.04.2019

Джерело: складено авторами на основі даних [6]

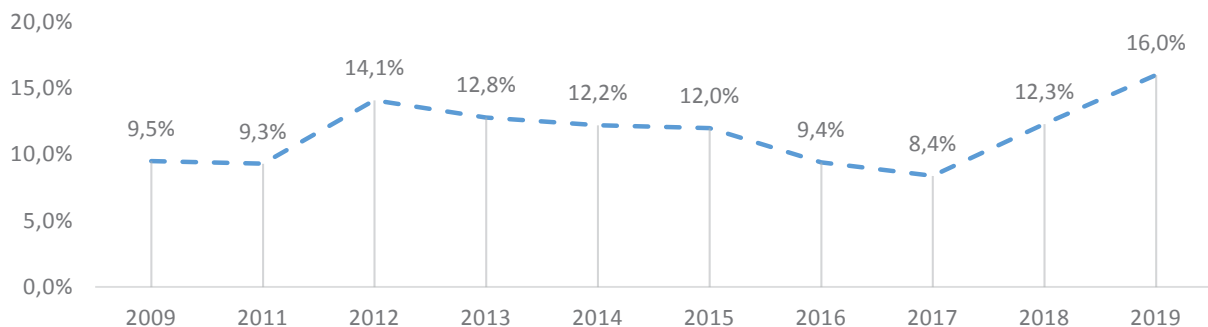

Рис. 2. Динаміка середнього номінального рівня доходності за облігаціями, які знаходяться в обігу станом на 01.04.2019

Джерело: складено авторами за даними [6]

26 тижнів) для середньострокових позик та три місяці – для довгострокових облігацій.

Найбільший номінальний середній рівень дохідності розміром 16% зафіксований для позик, розміщених станом на 01.04.2019. Зворотна ситуація спостерігається для позик, розміщених у 2017 р., із номінальним рівнем дохідності у 8,4%. Динаміку середнього номінального рівня дохідності за роками для ОВДП, що знаходяться в обігу станом на 01.04.2019, наведено на рис. 2.

Облігації країни розповсюджуються не тільки всередині країни, а й за її межами. Такі облігації мають назву «облігації зовнішніх державних позик» (ОЗДП) [8].

Облігації, видані іншим країнам, є важливим складником формування українського державного боргу. Нині облігації зовнішньодержавних позик можна поділити на звичайні ОЗДП, державні деривативи та ОЗДП під гарантією США. Усі ці папери видані у доларах США.

Облігації зовнішньодержавних позик мають у середньому 7,75% ставки купону. ОЗДП під

гарантією США мають у середньому ставку купону розміром 1,8% .

Більша частина облігацій була видана на основі ОЗДП у 2015 р. у розмірі 11 467 млн дол. Державні деривативи були видані у 2015 р. під нульову ставку купону сумою 3 239 млн дол. Під гарантією США видавалися облігації з 2014 р. до 2016 р. сумою в 1000 млн дол. щороку [9].

Із кожним роком зобов'язання зростають, досягаючи 23 056 млн дол. у 2018 р. Динаміку зобов'язань за зовнішньодержавними облігаціями України наведено на рис. 3.

Окрім державного сектору ринку облігацій, необхідно звернути увагу на роль та вплив облігацій підприємств на стан і розвиток загального ринку облігацій. Облігації підприємств – один зі способів формування позикового капіталу, основою якого є коротко- та довгострокові банківські кредити, інші боргові цінні папери, їх можуть емітувати не тільки підприємства різних форм власності, а й об'єднання підприємств, акціонерні та інші товариства.

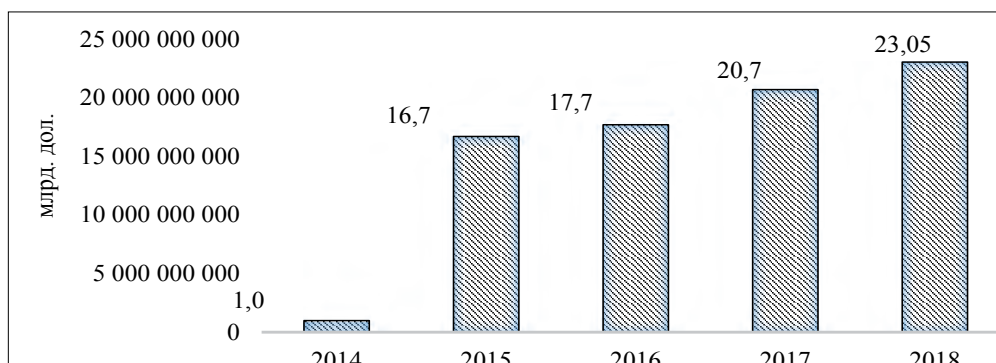

Рис. 3. Динаміка росту зобов'язань за облігаціями зовнішньодержавних позик у 2014–2018 рр.

Джерело: складено авторами за даними [9]

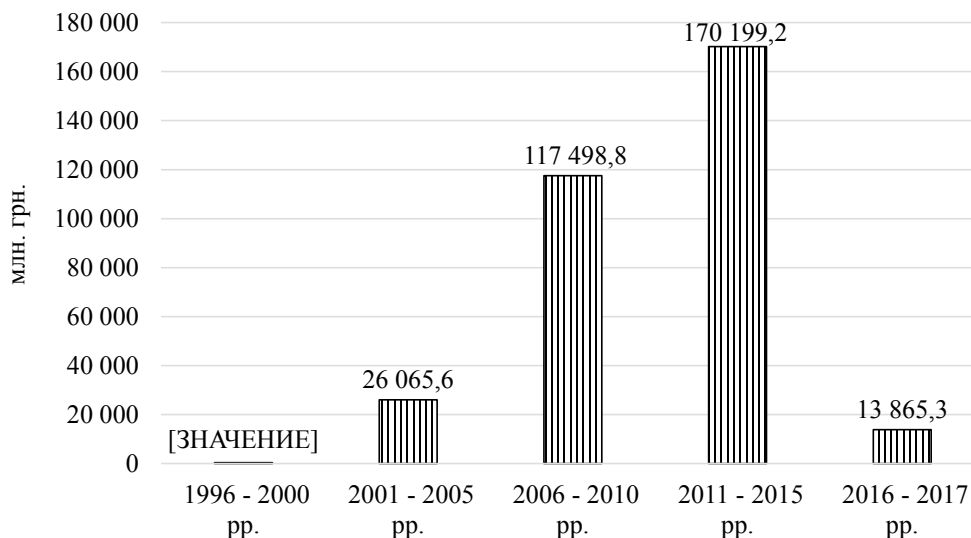

Рис. 4. Динаміка випуску облігацій підприємств за період 1996–2017 рр.

Джерело: складено авторами за даними [11]

За корпоративними облігаціями, як правило, періодично сплачується визначений в умовах випуску відсоток, який називають купонним. Частіше за такими облігаціями сплачується фіксований процент, який визначається емітентом в умовах емісії.

Корпоративні облігації є інструментом довгострокового фінансування для підприємств-емітентів. Строки їх погашення коливаються від трьох-п'яти до десятків років. Підприємство не може випускати облігації для покриття збитків, пов'язаних із його господарською діяльністю.

Підприємствам облігації забезпечують можливість залучення коштів на визначений строк та під процент, що є досить привабливим фінансовим інструментом. Проте скористатися цим інструментом можуть лише порівняно великі та фінансово стійкі корпорації, які мають високий кредитний рейтинг та відомі на ринках, де вони мають намір розмістити свої облігації. Для того щоб корпорація могла успішно розмістити свої облігації серед інвесторів, процентні ставки на ринку мають бути достатньою мірою передбачувані та не мати високих темпів зростання.

Облігації українських підприємств становлять незначну частку загального обсягу цінних паперів, що перебувають в обігу на фондовому ринку України. Основними причинами цього є значний рівень ризику, пов'язаного зі строком позики, недовіра вітчизняних інвесторів до ринку облігацій, низька кредитоспроможність багатьох українських підприємств і, як наслідок, відсутність попиту на корпоративні облігації [10].

Динаміку випуску облігацій підприємств України наведено на рис. 4

За даними рис. 4 можна зробити висновки, що протягом досліджуваного періоду максимальний випуск облігацій було здійснено за період 2011–2015 рр. (170 199,2 млн грн). За останні роки спостерігається падіння випуску до 13 865,3 млн грн.

Можливими напрямками вдосконалення наявної ситуації можуть стати такі:

- введення перспективних інструментів активізації внутрішнього потенціалу позикових ресурсів, у т. ч. облігацій, дохідність яких коригується залежно від темпів інфляції та ощадних облігацій державної позики;

- вдосконалення ринкових механізмів формування та управління державним боргом (у т. ч. диверсифікація інструментів, зниження вартості запозичень);

- інтеграція вітчизняного ринку цінних паперів у світову фінансову систему;

- поступове зниження частки та ролі держави як власника-акціонера, вдосконалення інститутів, спрямованих на підвищення відповідальності органів управління;

- розвиток облігацій із плаваючою ставкою, створення нових продуктів, що в умовах турбулентності економіки полегшить залучення фінансових ресурсів у довгострокові інвестиційні проекти;

розвиток цінних центрів, що здійснюють діяльність зі збирання та оброблення інформації про справедливую вартість корпоративних облігацій, зокрема неліквідних, а також із надання доступу до зазначеної інформації зацікавленим користувачам;

- реформування організаційної структури, перегляд функцій суб'єктів на ринку державних цінних паперів;
- створення на основі міжнародного досвіду ефективних механізмів регулювання, контролю та нагляду за діяльністю національних рейтингових агентств, спрямованих на забезпечення якості рейтингової інформації про кредитні якості корпоративних облігацій та визнання таких оцінок із боку інвесторів, національного та іноземних регуляторів;

- удосконалення законодавства, що регулює емісію корпоративних облігацій, із метою розвитку механізму випуску облігацій за спрощеною схемою (у межах програми облігацій);
- узгодження суперечностей у законодавстві, налагодження внутрішньої роботи регуляторів та чіткого розділення повноважень між ними, вирішення суперечливих ситуацій між учасниками фондового ринку, використовуючи прямі та непрямі методи впливу [13–15].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У статті проведено аналіз сучасного стану вітчизняного ринку облігацій і виділено основні проблеми, які виступають стримуючими чинниками його розвитку. Аналіз сучасного стану та розгляд стримуючих чинників проведено в розрізі сегментів ринку облігацій України: ринку державних облігацій, ринку корпоративних облігацій, чи облігацій підприємств, та ринку муніципальних облігацій. Сьогодні першочерговим є вирішення цих проблем, оскільки саме в них криється можливий потенціал розвитку вітчизняного ринку облігацій. Визначено, що такий сегмент ринку облігацій, як корпоративні облігації, ще недостатньо розвинений, але, враховуючи сформовані особливості розвитку даного ринку в Україні та перспективи його розвитку, він може сприяти вирішенню проблеми залучення фінансових ресурсів вітчизняними корпораціями [12].

Аналіз динаміки розвитку внутрішньодержавних облігацій за останні десять років проведено на основі частки облігацій внутрішніх державних позик, які знаходяться в обігу станом на квітень 2019 р., динаміки середнього номінального рівня дохідності за облігаціями, які знаходяться в обігу за останні десять років, та динаміки росту зобов'язань по облігаціях зовнішньодержавних позик.

Проведений аналіз показав, що за останні п'ять років зобов'язання за облігаціями зовнішньодержавних позик значно зросли і становлять понад 23 млрд грн, що майже у 23 рази

більше, ніж у 2014 р. Це є один з яскраво виражених маркерів глибокої економічної кризи, в якій перебуває наша країна протягом 2014–2019 рр. Разом із тим другий рік поспіль має місце й позитивна динаміка до збільшення середнього номінального рівня дохідності за облігаціями, які знаходяться в обігу. Станом на квітень 2019 р. показник продемонстрував результат у 16%, що є найвищим результатом за останні десять років. Такі результати обнадіюють і дають привід розраховувати на подальший стабільний ріст.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рудейчук С.В. Історичні аспекти бухгалтерського обліку облігацій. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економіка, управління та адміністрування»*. 2009. № 3(49). С. 159–161.
2. Гарбар Ж.В. Аналіз сучасного стану ринку державних цінних паперів в Україні. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 18. № 1. С. 136–146. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/631/pdf_258 (дата звернення: 15.05.2019).
3. Термін «облігація». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/ru/18138> (дата звернення: 15.05.2019).
4. Інформація про державні облігації України. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/ozdp-shcho-perebuvauiut-v-obihu> (дата звернення: 15.05.2019).
5. Державні облігації. *Фондова біржа ПФТС* : вебсайт. URL: <http://pfts.ua/trade-info/torgi-ovdp> (дата звернення: 15.05.2019).
6. Статистика ОВДП, які знаходяться в обігу. *Міністерство фінансів України* : вебсайт. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/ovdp-shcho-perebuvauiut-v-obihu> (дата звернення: 15.05.2019).
7. Про випуски облігацій внутрішніх державних позик : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 № 80. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2001-%D0%BF> (дата звернення: 15.05.2019).
8. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 15.05.2019).
9. Статистика ОЗДП, які знаходяться в обігу. *Міністерство фінансів України* : вебсайт. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/ozdp-shcho-perebuvauiut-v-obihu> (дата звернення: 15.05.2019).
10. Стецько М.В. Інструментарій корпоративних облігацій у фінансуванні підприємств. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 2. С. 57–67. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1332> (дата звернення: 15.05.2019).
11. Інформація щодо випуску облігацій підприємств за період 1996–2017 рр. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку* : вебсайт. URL: <http://www.ssmc.gov.ua/activities/annual> (дата звернення: 15.05.2019).
12. Іорґачова М., Коцюрубенко Г. Ринок облігацій в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 2(234). С. 62–78. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2016/234/page.php?id=abstract/ukr/62-78> (дата звернення: 15.05.2019).
13. Федорович І.М. Проблеми та перспективи розвитку фондового ринку України в умовах фінансової глобалізації. *Світ фінансів*. 2017. № 3(52). С. 73–82. URL: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1012/1020> (дата звернення: 15.05.2019).
14. Тівєріадська Л.В., Якименко А.М. Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку України. *Економічний простір*. 2017. № 128. С. 143–154. URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2017/10/1-2.pdf> (дата звернення: 15.05.2019).
15. Руденко В. Перспективи використання корпоративних облігацій як джерела залучення фінансових ресурсів в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 7. С. 262–268. URL: http://easterneurope-ebm.in.ua/journal/7_2017/52.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

REFERENCES:

1. Rudeychuk S.V. (2009). Istorichni aspekty buhgalterskogo obliku obligacij [Historical aspects of the accounting region of the region]. *Visnik Zhitomirskogo derzhavnogo tehnologichnogo universitetu. Seriya: ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*. Bulletin of the Zhitomir State Technological University. Seriya: economics, management and administrative assistance. №3 (49). c.159-161.
2. Garbar Zh. V. (2014) Analiz suchasnogo stanu rinku derzhavnih cinnih paperiv v Ukrayini [Analiz of the stanny camp of the state chapters in Ukraine] (electronic journal). vol. 11. № 115. P. 136-146. Available at: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/631/pdf_258 (accessed 15 May 2019).
3. Termin «Oblihatiia» [The term "bond"] : *Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/term/ru/18138 (accessed 15 May 2019).
4. Informatsiia pro derzhavni oblihatiia Ukrainy [Information about government bonds of Ukraine] : *Ministerstvo finansiv Ukrainy*. Available at: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/ozdp-shcho-perebuvauiut-v-obihu> (accessed 15 May 2019).
5. Derzhavni oblihatiia [Government bonds] : *Fondova birzha PFTS* [Electronic resource]. Available at: URL: <http://pfts.ua/trade-info/torgi-ovdp>. (accessed 15 May 2019).
6. Statystyka OVDP, yaki znakhodiatsia v obihu [T-bills statistics that are in circulation]. Available at: URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/ovdp-shcho-perebuvauiut-v-obihu> (accessed 15 May 2019).
7. Pro vipuski obligacij vnutrishnih derzhavnih pozik [About the issues of regional state powers] : *Kabinet Ministriv Ukrainy*. Available at: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2001-%D0%BF>. (accessed 15 May 2019).
8. Pro cinni paperi ta fondovij rinok [On the Cause of Paper and Stock Market] *Verkhovna Rada*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>. (accessed 15 May 2019).
9. Statystyka OVDP [External bond Statistics] : *Ministerstvo Financiv Unkayiny*. Available at: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/ozdp-shcho-perebuvauiut-v-obihu> (accessed 15 May 2019).
10. Stetsko M. V. (2017). Instrumentarii korporatyvnykh oblihatiia u finansuvanni pidpriemstv [Instruments for corporate bonds in the financing of enterprises] (electronic journal). vol. 2, pp. 57-67. Available at: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1332> (accessed 15 May 2019).
11. Informaciya shodo vipusku obligacij pidpriemstv za period z 1996–2017 rr. [Information on the issue of bonds of enter-

- prises for 1996–2017]. Available at: <http://www.ssmc.gov.ua/activities/annual> (accessed 15 May 2019).
12. Iorgakhova M., Kotsyurubenko G. (2016). Rinok obligacij v Ukraini: suchasnij stan ta perspektivi rozvitku [Rinok region in Ukraine: a very good situation and prospects for development] *Naukovij visnik Odeskogo nacionalnogo ekonomichnogo universitetu* (electronic journal). Vol. 2 (234). P. 62-78. Available at: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2016/234/page.php?id=abstract/ukr/62-78> (accessed 15 May 2019).
13. Fedorovich I. M. (2017) Problemi ta perspektivi rozvitku fondovogo rinku Ukraini v umovah finansovoyi globalizaciji [Problems and prospects of development of the stock market of Ukraine in the minds of financial and globalization] *Svit finansiv* (electronic journal). vol. 3(52). pp. 73-82. Available at: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1012/1020> (accessed 15 May 2019).
14. Tiveriadska L.V. (2017) Suchasny stant and prospects for the development of the stock market of Ukraine [Cyrrrent stay and prospects for the development of the stock market of Ukraine]. *Ekonomichnij prostir* (electronic journal). № 128. P. 143-154. Available at: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2017/10/1-2.pdf> (accessed 15 May 2019).
15. Rudenko V. (2017). Perspektivi vikoristannya korporativnih obligacij yak dzherela zaluchennya finansovih resursiv v Ukraini [Perspectives on corporate corporate regions as a result of financial resources in Ukraine]. *Shidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya* (electronic journal). Vol. 7. P. 262-268. Available at: http://easterneurope-ebm.in.ua/journal/7_2017/52.pdf (accessed 15 May 2019).

УДК 336.1: 338.43.02

Гузенко Т.С.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Сумського національного аграрного університету

Адаменко А.П.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів
Сумського національного аграрного університету

Guzenko Tetiana
Ph.D, Associate of Professor of Finance Chair
Sumy National Agrarian University

Adamenko Alla
Ph.D, Senior Lecturer of Finance Chair
Sumy National Agrarian University

ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

STATE FINANCIAL SUPPORT OF AGRICULTURAL PRODUCERS OF SUMY REGION

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено основні напрями державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні за 2015–2018 рр., у тому числі за оціночними показниками, що використовуються у світовій практиці. У розрізі регіонів визначено місце Сумської області під час розподілу коштів державної підтримки, проаналізовано оціночні показники рівня державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників України. З урахуванням закордонного досвіду окреслено основні напрями підвищення рівня ефективності державної підтримки сільського господарства. На підставі проведеного дослідження визначено, що ефективна державна фінансова підтримка сільського господарства має ґрунтуватися на чітко визначених обґрунтованих стратегічних цілях та індикаторах розвитку галузі, які будуть передбачати в тому числі опанування нових ринків для збуту вітчизняної сільськогосподарської продукції, сталий розвиток сільського господарства, підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників.

Ключові слова: державна підтримка, оцінка фінансової підтримки, «зелена скринька», сільське господарство, оцінка ефективності державної підтримки.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы основные направления государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей в Украине за 2015–2018 гг., в том числе по оценочным показателям, используемым в мировой практике. В разрезе регионов определено место Сумской области при распределении средств государственной поддержки, проведена оценка показателей уровня государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей Украины. С учетом зарубежного опыта определены основные направления повышения уровня эффективности государственной поддержки сельского хозяйства. На основании проведенного исследования установлено, что эффективная государственная финансовая поддержка сельского хозяйства должна основываться на четко определенных и обоснованных стратегических целях, индикаторах развития отрасли, а также должна предусматривать освоение новых рынков для сбыта отечественной сельскохозяйственной продукции, устойчивое развитие сельского хозяйства, повышение уровня конкурентоспособности сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Ключевые слова: государственная поддержка, оценка финансовой поддержки, «зеленый ящик», сельское хозяйство, оценка эффективности государственной поддержки.

ANNOTATION

Solving the problem of attracting sufficient financial resources to agriculture requires an assessment of the current situation regarding available resources in the industry, including the funds received as a state financial support to agricultural producers. An objective assessment of the volume of state financial support for the AIC of Ukraine is one of the key factors affecting the efficiency of the agricultural sector of the economy as a whole. Ukraine actively subsidizes agriculture using various instruments starting from the moment of independence and till now. Until recent years, most of the financial state support to agricultural producers has consisted of tax breaks, such as the special VAT regime and the payment of a fixed agricultural tax. The special VAT regime that existed until 2017 allowed the company to use the difference between tax liability and tax credit, and the fixed agricultural tax replaced a significant portion of taxes paid by enterprises in other sectors. Under these conditions, farmers' support was negative, since budget payments in the form of tax privileges and direct state support, as well as protection of prices for imported goods in total, only partially offset the implicit taxation. On average, prices for domestic agricultural commodities are below world prices, while price protection varies between different groups of agro products. In 2018, at the request of the IMF and the World Bank, Ukraine began to actively use direct grants. Based on this, we have analyzed the estimated indicators of the level of state financial support of agricultural producers in Ukraine. The Ministry of Agrarian Policy of Ukraine states that governmental financial support applies to all producers, but with limited financial resources, the largest part of the funds goes to the industry with a long cycle of production. In the context of the regions, the Sumy region has been identified in the allocation of state support funds. Taking into account foreign experience, the main directions for increasing the level of efficiency of state support of agriculture were outlined. Today, the effectiveness of direct state financial support to the agrarian sector is a debatable issue. Since, on the one hand, the increase in the volume of support should help agricultural producers to increase output, and on the other hand, the practical implementation of this mechanism revealed a number of shortcomings with regard to the mechanism for the distribution of funds. Based on the research, it was determined that effective state financial support for

agriculture should be based on well-defined strategic goals and indicators of the development of the industry, which will include the development of new markets for domestic agricultural products, sustainable agricultural development, and the competitiveness of agricultural producers.

Key words: financial resources, financial state support, agrarian sector, direct grants, green box.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ураховуючи досвід провідних країн світу, зокрема ЄС та США, специфіка сільського господарства вимагає постійної державної фінансової підтримки. Землі сільськогосподарського призначення водночас є й засобом праці для сільськогосподарських підприємств, що має ефективно використовуватися та забезпечувати стабільний розвиток сільського господарства та виробництво сільськогосподарської продукції, й стратегічним ресурсом усієї країни, що визначає місце України на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблема державної підтримки сільського господарства та визначення напрямів підвищення її ефективності завжди була актуальною. Цьому питанню присвячено наукові розробки провідних науковців М.Я. Дем'яненка, П. Саблука, Л. Тулуша, Ю. Лупенка, В.І. Кириленко та ін. І хоча реформи в аграрному секторі тривають давно, застосовувані інструменти державної підтримки не завжди є ефективними, а отже, оцінка, аналіз та визначення напрямів їх реформування є актуальним питанням.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вивчення обсягів та напрямів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як свідчить практика останніх років, більша частина внутрішньої політики України залишилася незмінною. Позитивною зміною у 2017 р. стала відміна системи накопичення частини НДС на спецрахунках, яку тимчасово було замінено субсидією на розвиток, що була пропорційна обсягам виробленої сільськогосподарської продукції. Також здійснювалася цілеспрямована підтримка галузі тваринництва, розвитку хмелярства, для закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними, закупівлі посадкового матеріалу та сільськогосподарської техніки, а також для погашення заборгованостей за різними програмами минулих років.

Державна підтримка відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарських підприємств ЄС та зростання рівня їхньої конкурентоспроможності. Відповідно до термінології СОТ, державна категорія розподіляється за декількома «скриньками»: жовтою, синьою, зеленою; заборонені мірі підтримки включено до червоної скриньки.

За оцінками Організації з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), частка субсидій у загальній вартості аграрної продукції, виробленої в ЄС, становила 22%, у США – 9%, Австралії – 3%, Новій Зеландії – 1%.

У світовій практиці використовується декілька оціночних показників:

- NPC (nominal protection coefficient) – номінальний коефіцієнт захисту;
- EPC (effective protection coefficient) – ефективний коефіцієнт захисту;
- PSE (producer support estimate) – оцінка підтримки виробника;
- CSE (consumer support estimate) – оцінка підтримки споживача;
- TSE (total support estimate) – загальна оцінка підтримки [1].

За даними дослідження ОЕСР «Моніторинг та оцінка сільськогосподарської політики 2018» [2], нами складено табл. 1, де згруповано оціночні показники рівня державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників України.

Оцінка підтримки виробника використовується ОЕСР для аналізу ефективності державної підтримки сільського господарства. PSE дає змогу визначити річну грошову вартість валового перерозподілу ресурсів від споживачів і платників податків на підтримку сільськогосподарського товаровиробника як результат реалізації державної політики та включає оцінку заходів державної підтримки підприємництва в сільськогосподарському виробництві, зокрема субсидій та непрямих податків. Негативне значення PSE протягом досліджуваного періоду збільшилося вдвічі, отже, державна підтримка неефективна.

Показник CSE відображає загальну суму трансфертів, які отримують споживачі сільськогосподарської продукції, як бачимо, протягом аналізованого періоду ці суми зменшуються. Отже, оцінити вплив державної політики на споживача можна як неефективний.

Якщо $NPC > 1$, це означає, що держава підтримує вітчизняного виробника, і чим більший цей показник, тим більший вплив держави на ринок конкретного продукту. І навпаки, за $NPC < 1$ сільське господарство не має підтримки, що може розцінюватися як непряме оподаткування. Водночас у такому разі споживачі отримують непрямі субсидії.

За результатами дослідження ОЕСР, в Україні номінальний коефіцієнт захисту з 1995 р. і дотепер не перевищував 1, що також дає змогу констатувати відсутність дієвої державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. У більшості країн із розвинутою ринковою економікою цей показник коливається в межах 1,2–2, у країнах, що розвиваються, він нижче нуля.

Загальна сукупна підтримка сільськогосподарських товаровиробників оцінюється за допомогою показника TSE, що розраховується як

сума всіх трансфертів, що отримує сільське господарство від платників податків та споживачів. Відсоток TSE визначають як частку загально-го обсягу підтримки в обсязі ВВП країни. Відповідно, зростання відсотка TSE свідчить про збільшення частки доходу, що спрямовується для підтримки сільського господарства. Як бачимо, у загальній підтримці превалює негативне значення PSE, який протягом 2015–2017 рр. становить -2% ВВП.

Специфіка галузі сільського господарства передбачає залучення додаткових фінансових ресурсів, частину яких підприємства отримують за рахунок програм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Розглянемо їх більш детально.

Відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [3], фінансова підтримка аграріїв може бути розподілена так:

Таблиця 1

Державна підтримка сільського господарства України

Показники	у середньому за 1995-1997 рр.	у середньому за 2015-2017 рр.	2015	2016	2017
Загальна вартість сільськогосподарської продукції, млн грн	13085	25648	25701	26354	28488
Загальна вартість споживання, млн грн	9090	15876	16042	16171	15415
Оцінка підтримки виробника (producer support estimate – PSE), млн грн	-1169	-2112	-2016	-2278	-2043
Відносний показник оцінки підтримки виробника (% PSE), %	-7,5	-7,7	-7,5	-8,5	-7,1
Оцінка загального обслуговування (general servise support estimate – GSSE), млн грн	303	121	115	110	139
Оцінка підтримки споживача (consumer support estimate – CSE), млн грн	1950	1701	1813	1903	1387
Номінальний коефіцієнт захисту (nominal protection coefficient – NPC), %	0,82	0,89	0,88	0,88	0,91
Загальна оцінка підтримки (total support estimate – TSE), млн грн	-866	-1991	-1901	-2168	-1904
Частка підтримки у ВВП (TSE % of GDP), %	-1.6	-2.0	-2.1	-2.3	-1.8
Дефлятор ВВП (GDP deflator, 1995-97=100)	100	2094	1929	2260	-

Джерело: складено за даними [2]

Таблиця 2

Узагальнюючі дані щодо державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників Сумської області за 2015–2017 рр., тис грн

Вид прямої підтримки (безповоротна та поворотна)	Україна, тис. грн.	Сумська область		
		Кінцеві обсяги, тис. грн	Питома вага, %	Місце області за обсягом отриманих коштів
2015 р.				
Фінансова підтримка заходів в агропромисло- вому комплексі шляхом здешевлення кредитів	300 000,0	13110	4,4	11
Державна підтримка галузі тваринництва	215000,0	26738,0	12,4	8
Обсяг фінансової підтримки фермерських гос- подарств на поворотній основі	25600,0	704,0	2,75	16
Разом	540600,0	40552,0	7,5	10
2016 р.				
Фінансова підтримка заходів в агропромисло- вому комплексі шляхом здешевлення кредитів	285000,0	13256,4	4,65	9
Державна підтримка галузі тваринництва	30000,0	2318,5	7,73	4
Обсяг фінансової підтримки фермерських гос- подарств на поворотній основі	15819,2	477,7	3,01	16
Разом	330819,2	16052,6	4,85	9
2017 р.				
Фінансова підтримка заходів в агропромисло- вому комплексі шляхом здешевлення кредитів	300000,0			
Державна підтримка галузі тваринництва	170000			
Обсяг фінансової підтримки фермерських гос- подарств на поворотній основі	65000,0	2080,0	3,2	14
Разом	535000,0			

Джерело: узагальнено та розраховано автором на основі [4–6]

- фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів;
- державна підтримка галузі тваринництва;
- фінансова підтримка фермерських господарств на поворотній основі.

Окремо виділяються такі напрями, як: державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними, часткова компенсація вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях, та фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників, що здійснюється за рахунок коштів загального фонду (з 2017 р.).

Узагальнення даних про державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників Сумської області представлено в табл. 2.

Відповідно до принципів розподілу коштів, що мають цільове спрямування фінансової підтримки від держави у вигляді здешевлення кредитів, Сумська область, незважаючи на свій потенціал, знаходиться у середині списку областей. Так, у 2015 р. із загальних 300 млн грн, виділених як фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, Сумська область отримала 4,4%, що становить 13 110 тис грн. У 2016 р. ця сума зросла до 13 256,4 тис грн, або 4,65%, поступаючи при цьому Черкаській, Київській, Вінницькій, Полтавській, Харківській, Дніпропетровській, Хмельницькій та Кіровоградській областям.

Із 30 млн грн, виділених у 2016 р. на підтримку розвитку тваринництва, Сумська область отримала 2 318,5 тис грн, або 7,73% від загального обсягу.

Державна підтримка фермерських господарств на поворотній основі здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Обсяги фінансової підтримки за 2015–2017 рр. значно коливаються.

Так, у 2015 р. було розподілено серед сільськогосподарських товаровиробників областей України 25,6 млн грн, у 2016 р. ця сума скоротилася до 15,8 млн грн, а в 2017 р. виділено 65 млн грн. Суми отриманих коштів фінансової підтримки на поворотній основі сільськогосподарськими товаровиробниками Сумської області коливаються в межах 2,75–3,01% за 2015–2016 р.

Збільшення обсягів фінансової підтримки з боку держави у 2017 р. пов'язано зі скасуванням спеціального режиму справляння ПДВ. Сільськогосподарські товаровиробники втратили можливість використовувати частину податкових зобов'язань із ПДВ для власного розвитку, натомість у державному бюджеті на 2017 р. було закладено 4 774,3 млн грн на бюджетні дотації різних видів для державної підтримки виробників окремих видів сільськогосподарської продукції на 2017–2020 рр.

Як свідчать проведені розрахунки, у боротьбі за додаткові фінансові та інвестиційні ресурси, що можуть бути спрямовані на розвиток сільськогосподарських товаровиробників, Сумська область значно поступається іншим регіонам України, зокрема Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Харківській, Хмельницькій та Черкаській областям.

Ураховуючи великі можливості та високий потенціал для розвитку, поточну ситуацію можна змінити. Так, виходячи з того, що розподіл коштів державної фінансової підтримки відбувається виходячи з обсягів виготовленої сільськогосподарської продукції (рис. 1), даний показник доцільно нарощувати більш високими темпами.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 7 грудня 2017 р. [8] передбачено виділення 1 000 000,0 тис грн для фінансової підтримки розвитку фермерських

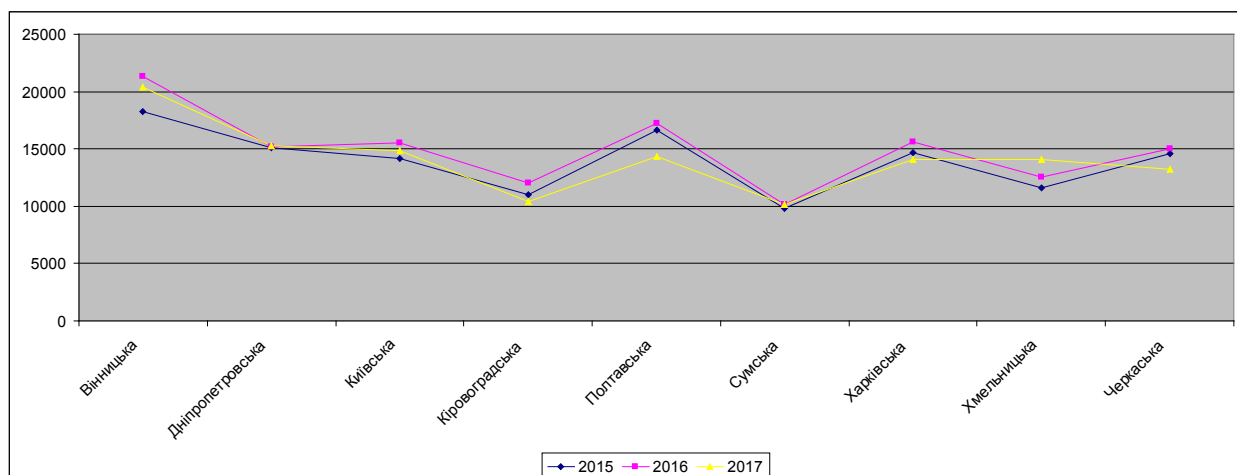

Рис. 1. Динаміка руху обсягів виробленої сільськогосподарської продукції Сумської області та провідних регіонів України, тис грн

Джерело: складено на основі [7]

господарств. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102.

Мінагрополітики здійснює розподіл бюджетних коштів у розрізі регіонів для надання фінансової підтримки фермерським господарствам:

- на безповоротній основі;
- на поворотній основі.

У табл. 3 наведено обсяги держаної підтримки суб'єктів господарювання АПК по Україні на 2018 р. в розрізі окремих напрямів держав-

ної підтримки та областей, куди вони спрямовуються.

Як бачимо, за наведеними програмами державної підтримки до всіх регіонів України було спрямовано 4 171 419,4 тис грн. Найбільші обсяги державних коштів, а саме 57,4%, було спрямовано на фінансову підтримку галузі тваринництва, у рамках цієї програми 154 074 підприємства та фізичних особи скористалися цією допомогою. 7 043 підприємства скористалися програмою фінансової підтримки сільгосптоваровиробників під час закупівлі техніки, фінансування за якою становить 21,9% від загального обсягу державної підтримки. 5 100 підприємств

Таблиця 3

**Стан державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання АПК
в Україні на 2018 р., тис грн**

Області	2801030 «Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здефінансування кредитів»	2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств»	2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними»	2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва»	2801580 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» (техніка)	Всього по програмам
Вінницька	10 389,0	19 753,4	55 609,8	997 578,9	114 669,7	1 198 000,8
Волинська	18 521,7	10 838,3	12 421,7	66 138,2	11 426,1	119 345,9
Дніпропетровська	8 219,4	10 179,4	46 518,3	75 796,7	44 317,7	185 031,4
Донецька	2 435,6	3 463,5	5 061,1	22 546,7	23 085,3	56 592,3
Житомирська	6 978,5	4 346,0	15 718,6	68 933,2	33 014,8	128 991,1
Закарпатська	321,3	3 835,9	34 165,8	11 978,5	1 217,7	51 519,2
Запорізька	12 412,2	8 160,3	2 561,3	23 061,9	48 920,7	95 116,4
Івано-Франківська	9 474,1	3 672,3	9 033,5	68 944,3	5 147,4	96 271,6
Київська	19 954,9	4 709,9	41 723,8	118 419,2	34 734,6	219 542,4
Кіровоградська	7 860,7	10 539,1	0,0	48 459,4	37 700,6	104 559,8
Луганська	4 755,5	4 646,9	0,0	22 804,4	39 942,4	72 149,2
Львівська	6 314,0	8 415,6	36 467,1	41 459,2	13 687,0	106 343,0
Миколаївська	7 722,1	13 600,8	10 645,6	29 796,4	58 410,2	120 175,1
Одеська	8 292,1	12 135,5	11 344,8	25 181,4	68 274,6	125 228,5
Полтавська	20 548,6	14 300,4	2 024,1	77 784,4	44 181,8	158 839,2
Рівненська	9 147,2	4 315,2	710,6	32 374,0	15 816,0	62 363,0
Сумська	9 431,1	7 974,6	716,2	34 902,3	56 150,3	109 174,5
Тернопільська	28 639,5	7 122,4	11 454,3	90 641,4	35 431,1	173 288,6
Харківська	10 060,4	10 182,1	9 641,8	76 949,9	42 717,9	149 552,0
Херсонська	5 761,9	9 169,3	13 123,7	32 089,0	37 396,9	97 540,8
Хмельницька	24 760,6	10 841,8	34 748,3	136 326,6	46 824,5	253 501,8
Черкаська	19 282,7	10 354,9	5 463,7	140 348,4	34 351,0	209 800,7
Чернівецька	6 764,7	3 302,6	29 916,7	12 443,9	8 149,6	60 577,5
Чернігівська	7 865,3	8 446,8	2 595,6	138 336,4	57 372,4	214 616,5
Всього	265 913,0	204 306,9	394 964,5	2 393 294,8	912 940,2	4 171 419,4
Відсоток до загального обсягу держ. підтримки	6,4	4,9	9,5	57,4	21,9	100,0
Кількість підприємств, які скористалися програмою	723	5 100,0	171	154 074 (в тому числі фізичні особи)	7 043	X

Джерело: узагальнено та розраховано автором на основі [4–6]

отримали 204 306,9 тис грн за програмою «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств».

Як бачимо, найбільші суми коштів фінансової підтримки заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів, а саме 10,8%, направлені у Тернопільську область, 9,3% отримала Хмельницька, 7,5% – Київська, трохи поступається

їй Черкаська область – 7,3%. Сумська область отримала 9 431,1 тис грн, що становить 3,5%, та займає 11-е місце в загальному підсумку розподілу коштів за цією програмою.

Максимальну підтримку розвитку фермерських господарств отримали фермерські господарства Вінницької області – 19 753,4 тис грн, або 9,7%, 7% коштів отримала Полтавська

Таблиця 4

Склад і структура деяких видів державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання АПК в Україні на 2018 р., тис грн

2801030 «Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів»			2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств»			2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва»		
Області	тис. грн.	Питома вага, %	Області	тис. грн.	Питома вага, %	Області	тис. грн.	Питома вага, %
Закарпатська	321,3	0,1	Чернівецька	3302,6	1,6	Закарпатська	11978,5	0,5
Дніпропетровська	8219,4	0,9	Донецька	3463,5	1,7	Чернівецька	12443,9	0,5
Донецька	2435,6	0,9	Івано-Франківська	3672,3	1,8	Донецька	22546,7	0,9
Луганська	4755,5	1,8	Закарпатська	3835,9	1,9	Запорізька	23061,9	1
Херсонська	5761,9	2,2	Житомирська	4346	2,1	Луганська	22804,4	1
Львівська	6314	2,4	Рівненська	4315,2	2,1	Одеська	25181,4	1,1
Чернівецька	6764,7	2,5	Київська	4709,9	2,3	Миколаївська	29796,4	1,2
Житомирська	6978,5	2,6	Луганська	4646,9	2,3	Херсонська	32089	1,3
Миколаївська	7722,1	2,9	Тернопільська	7122,4	3,5	Рівненська	32374	1,4
Кіровоградська	7860,7	3	Сумська	7974,6	3,9	Сумська	34902,3	1,5
Чернігівська	7865,3	3	Запорізька	8160,3	4	Львівська	41459,2	1,7
Одеська	8292,1	3,1	Львівська	8415,6	4,1	Кіровоградська	48459,4	2
Рівненська	9147,2	3,4	Чернігівська	8446,8	4,1	Волинська	66138,2	2,8
Сумська	9431,1	3,5	Херсонська	9169,3	4,5	Житомирська	68933,2	2,9
Івано-Франківська	9474,1	3,6	Дніпропетровська	10179,4	5	Івано-Франківська	68944,3	2,9
Харківська	10060,4	3,8	Харківська	10182,1	5	Дніпропетровська	75796,7	3,2
Полтавська	20548,6	7,7	Черкаська	10354,9	5,1	Харківська	76949,9	3,2
Вінницька	10389	3,9	Кіровоградська	10539,1	5,2	Полтавська	77784,4	3,3
Запорізька	12412,2	4,7	Волинська	10838,3	5,3	Тернопільська	90641,4	3,8
Волинська	18521,7	7	Хмельницька	10841,8	5,3	Київська	118419,2	4,9
Черкаська	19282,7	7,3	Одеська	12135,5	5,9	Хмельницька	136326,6	5,7
Київська	19954,9	7,5	Миколаївська	13600,8	6,7	Чернігівська	138336,4	5,8
Хмельницька	24760,6	9,3	Полтавська	14300,4	7	Черкаська	140348,4	5,9
Тернопільська	28639,5	10,8	Вінницька	19753,4	9,7	Вінницька	997578,9	41,7
Всього	265913,0	100	Всього	204306,9	100	Всього	2393294,8	100

Джерело: узагальнено та розраховано на основі [4–6]

Таблиця 5

Узагальнюючі дані щодо державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників Сумської області за 2018 р., тис грн

Вид прямої підтримки (безповоротна та поворотна)	Україна, тис. грн	Сумська область		
		Кінцеві обсяги, тис. грн	Питома вага, %	Місце області за обсягом отриманих коштів
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	265 913,0	9 431,1	3,5	11
Державна підтримка галузі тваринництва	2 393 294,8	34 902,3	1,5	15
Обсяг фінансової підтримки фермерських господарств на поворотній основі	204 306,9	7 974,6	3,9	15
Разом	2 863 514,7	52 308,0	1,8	14

Джерело: узагальнено та розраховано автором на основі [4–6]

область, 6,7%, 5,9% та 5,3% припадають на Миколаївську, Одеську області, однаковий відсоток коштів надійшов до Хмельницької та Волинської областей. Питома вага Сумської області під час розподілу коштів становить 3,9%, це більше, ніж отримали фермери Тернопільської, Луганської та Київської областей.

Як уже зазначалося, державна підтримка галузі тваринництва в 2018 р. є досить суттєвою, але майже половина цих коштів – 41,7% – спрямовано сільськогосподарським підприємствам Вінницької області. 5,9% отримали підприємства Черкаської області, 5,8% – Чернігівської, 5,7% – Хмельницької. Сумська область займає 15-е місце з 24-х; кошти, які отримали підприємства на розвиток галузі тваринництва, становлять 34 902,3 тис грн, або 1,5%.

Відповідно до наведеної інформації щодо державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання АПК в Україні на 2018 р., визначаємо місце Сумської області серед інших областей та питому вагу кожного виду фінансової підтримки в загальному обсязі. Узагальнюючі дані щодо державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників Сумської області за 2018 р. наведено в табл. 5.

Загальна сума отриманих коштів державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств Сумської області становить 52 308,0 тис грн, або 1,8% від загальної суми за трьома основними програмами.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників здійснюється відповідно до декількох напрямів, проте система субсидування сільського господарства вимагає змін. Так, урахування закордонний досвід, де на програми «зеленої скриньки» припадає 91% коштів в Австралії, 78% – у США, 59% – у країнах ЄС, зазначимо, що в Україні доцільно збільшити обсяги державної підтримки із «зеленої скриньки» та, відповідно, зменшувати грошові потоки з «жовтої скриньки». Ефективна державна фінансова підтримка сільського господарства має ґрунтуватися на чітко визначених та обґрунтованих стратегічних цілях та індикаторах розвитку галузі, які будуть передбачати в тому числі опанування нових ринків для збуту вітчизняної сільськогосподарської продукції, сталий розвиток сільського господарства, підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення продовольчої безпеки держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Прудивус Л.В. Методичні підходи до оцінки ефективності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 106–111.
2. Agricultural policy monitoring and evaluation 2018. OECD. URL: [https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agricultural-](https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation_22217371)

[policy-monitoring-and-evaluation_22217371](https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation_22217371) (дата звернення: 15.05.2019).

3. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 20.05.2019).
4. Про затвердження Розподілу бюджетних призначень, передбачених у державному бюджеті на 2015, 2016, 2017 рр. для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів (КПКВК 2801030 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів»). *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <http://minagro.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2019).
5. Про затвердження Розподілу коштів, передбачених у державному бюджеті на 2015, 2016, 2017 рр. для надання фінансової підтримки фермерським господарствам на поворотній основі (КПКВК 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам»). *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <http://minagro.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2019).
6. Про затвердження розподілу бюджетних коштів, передбачених за КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» для виплати часткової вартості закуплених для подальшого відтворення телиць, нетелей, корів вітчизняного походження та племінних телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності, племінних свинок і кнурців (класу «еліта»), племінних вівцематок, баранів, ярок у 2015, 2016, 2017 рр. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <http://minagro.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2019).
7. Сільське господарство України. 2018: статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 245 с.
8. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 № 2246-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (дата звернення: 20.05.2019).

REFERENCES:

1. Prudius L.V. (2017) «Methodical Approaches to Agricultural Producers Agreements» Economy of agroindustrial complex, 2017, Vol. 4. P. 106-111.
2. OECF (2018) Agricultural policy monitoring and evaluation 2018 OECD Countries and Emerging Economies (2018). oecd.org. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation_22217371 (accessed: 15.05. 2019).
3. On State Support to Agriculture in Ukraine: Law of Ukraine. No. 1877-IV of June 24, 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (accessed: 20.05.2019).
4. On approval of the allocation of budget allocations envisaged in the state budget for 2015, 2016, 2017 for the financial support of measures in the agro-industrial complex by reducing the cost of loans (CPKVK 2801030 "Financial support of measures in the agro-industrial complex by reducing the cost of loans"). Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <http://minagro.gov.ua/> (accessed: 15.05.2019).
5. On approval of the distribution of funds provided for in the state budget for 2015, 2016, 2017 for the provision of financial support to farms on a turning basis (CPCRC 2801460 "Granting loans to farms"). Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <http://minagro.gov.ua/> (accessed: 15.05.2019).

6. On Approving the Distribution of Budget Funds foreseen by the CPCSC 2801540 "State Support to the Livestock Industry" for the payment of a partial cost of the purchase of heifers, heifers, domestic cows and pedigree heifers, dairy cows, dairy, dairy, meat and meat production cows, pedigree pigs purchased for further reproduction and elks (class "elite"), pedigree sheep breeders, rams, bright in 2015, 2016, 2017 – the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <http://minagro.gov.ua/> (accessed: 15.05.2019).
7. Agriculture of Ukraine: statistical collection. The State Statistics Service of Ukraine. K .: 2018. 245 p.
8. About the State Budget of Ukraine for 2018: Law of Ukraine No. 2246-VIII of 7.12.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (accessed: 20.05.2019).

УДК 338.5

Гут Л.В.
*кандидат економічних наук, доцент,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Мотольська К.В.
*студентка
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Gut Lyubov
*candidate of economic sciences, docent,
Chernivtsi Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics*

Motolska Kristina
*Student
Chernivtsi Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics*

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

ANALYSIS OF PROBLEMS OF MODERN PRICING AND WAYS TO IMPROVE YOUR EFFICIENCY

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасний стан ціноутворення в Україні. Наведено проблеми цінової політики України, розглянуто детальніше головні, на думку авторів, проблеми цінової політики, актуальність та доцільність удосконалення проблем Закону України «Про ціни і ціноутворення», а також детальніше розглянуто проблему недостатнього інформаційного забезпечення підприємств та шляхи її вирішення. Досліджено шляхи ефективного ціноутворення у сучасних умовах та шляхи вирішення проблем, з якими стикаються підприємства під час здійснення своєї цінової політики. Проведений аналіз сприятиме підвищенню ефективності сучасних методів та стратегій ціноутворення – невід’ємних чинників механізму господарської діяльності сучасного підприємства. Аналіз проблем сучасного ціноутворення потрібен для того, щоб знайти суперечності ціноутворення в Україні та обґрунтувати шляхи підвищення його ефективності.

Ключові слова: цінова політика, ціноутворення, інформаційне забезпечення, законодавча база, державне регулювання.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено современное состояние ценообразования в Украине. Приведены проблемы ценовой политики Украины, подробнее рассмотрены главные, по мнению авторов, проблемы ценовой политики, актуальность и целесообразность совершенствования проблем Закона Украины «О ценах и ценообразовании», а также подробнее рассмотрена проблема недостаточного информационного обеспечения предприятий и пути ее решения. Исследованы пути эффективного ценообразования в современных условиях и пути решения проблем, с которыми сталкиваются предприятия при осуществлении своей ценовой политики. Проведенный анализ будет способствовать повышению эффективности современных методов и стратегий ценообразования – неотъемлемых факторов механизма хозяйственной деятельности современного предприятия. Анализ проблем современного ценообразования нужен для того, чтобы найти противоречия в ценообразовании в Украине и обосновать пути повышения его эффективности.

Ключевые слова: ценовая политика, ценообразование, информационное обеспечение, законодательная база, государственное регулирование.

ANNOTATION

The article considers the current state of pricing in Ukraine; the problems of the pricing policy of Ukraine are presented; discussed the main problems the pricing policy in the opinion of the author; relevance and expediency of the Law of Ukraine "On Prices and Pricing", as well as the problem of insufficient information provision of enterprises and ways to solve it. The conducted analysis will assist the increase of efficiency of modern methods and strategies of pricing - inalienable factors of effective mechanism of economic activity of modern enterprise. A price is the most essential index for a company, as it a main function consists in providing of profit from the sale of commodities; except for those, which sell all firms standard wares at the market of pure competition, forced to make decision on prices. In a number of industries, pricing plays a decision role in the complex program of marketing and, in addition, is the object of intent attention, and quite often and direct influence of legislation and government services. Basic factors is a size and dynamics of demand and supply of products. A market and demand set overhead of standard of prices, and charges. Eventual users and buyers of the manufactured goods counterbalance a price on commodities and types of services recognition the extracted benefit from possibility to have or use a commodity or favour. However much the degree of freedom of forming of price a salesman changes depending on as a market. A pricing policy is a complex of measures, to which determination of price, discounts, terms of payment, belongs for commodities or services with the purpose of satisfaction of necessities of users providing of income of firm. A policy of prices traditionally is one of elements of competition strategies on a few reasons. At first, price - one of basic instruments in competitive activity. Secondly, at the low level of profits of population the proper price enables producers to sell, and to purchase commodities or services buyers. Thirdly, price - it expressly and simply measureable variable which is traditionally used in the economic calculations of firm. Fourthly, in a market economy a price is the reliable leveller of demand and supply of commodities or services. The price policy of enterprise in the conditions of market economy is closely related to his aims in the field of commercial activity. Enterprises can have different goals and accordingly to inculcate a different price policy. Than better a company is oriented in the aims, the simpler to set a price it on a commodity.

Key words: pricing policy, pricing, information support, legislative base, state regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективна цінова політика відіграє вирішальну роль у забезпеченні конкурентоспроможності та прибутковості суб'єктів господарювання. Для ефективного управління підприємством його керівництво має чітко розуміти той діапазон цін, у межах якого будуть максимально забезпечені вигоди продавця і покупця. Аналіз проблем сучасного ціноутворення потрібен для того, щоб знайти суперечності ціноутворення в Україні та обґрунтувати шляхи підвищення його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженням проблем теорії та практики ціноутворення як чинника підвищення конкурентоспроможності підприємств займалося багато вчених, серед яких – О.І. Андрусь [1], Н.В. Барахтян [2], В.В. Божкова [3], Н.О. Власова [4], Л.М. Круковська [6], М.А. Окландер [7], Г.О. Сукрушева [5] та ін. Розкриттю порядку формування собівартості продукції (робіт, послуг), пошуку шляхів його вдосконалення присвятили свої праці такі науковці, як В.А. Дерій [8], З.В. Задорожний [9] та ін. Таким чином, було написано багато праць щодо цього питання, але не все було розглянуто, тому, на нашу думку, варто підняти це питання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження та аналіз сучасного стану ціноутворення в Україні, сучасних проблем та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Продуктивна цінова політика сприяє розвитку і підприємництва, і національної економіки. За допомогою цін підприємство може змінювати величину прибутку, поліпшувати оборотність продукції (робіт, послуг), підвищувати конкурентоспроможність та утримувати свою частку на ринку.

В умовах ринку прийняти рішення щодо цін на підприємстві стає важче, тому що це пов'язано з існуванням низки проблем у сфері цінової політики. Такими проблемами є [10]:

- 1) недоопрацьоване інформаційне забезпечення процесу ціноутворення;
- 2) нестабільність законодавчої бази;
- 3) відсутність комплексної оцінки цінової чутливості споживачів;
- 4) ігнорування моніторингу цін конкурентів у процесі розроблення цінової політики;
- 5) брак кваліфікованих кадрів, що володіють сучасною методологією ціноутворення;
- 6) несвоєчасність та недовірність заходів щодо коригування цін.

Наявні проблеми у сфері ціноутворення знижують як результативність діяльності підприємств у цілому, так і дієвість цінової політики підприємств зокрема. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність пошуку й утвердження ново-

го підходу до процесу формування цінової політики підприємств, тому потрібно розглянути основні проблеми ціноутворення, на нашу думку, детальніше, серед яких – недосконалість інформаційного забезпечення процесу ціноутворення та нестабільність законодавчої бази.

Інформаційне забезпечення процесу ціноутворення на підприємстві можна визначити як систему збору та обробки даних, що дають змогу проаналізувати вплив чинників цінової політики і прийняти обґрунтоване цінове рішення [11, с. 47]. Формування цінової політики зумовлює необхідність системного підходу до інформаційного забезпечення обґрунтування управлінських рішень із цін. Інформаційна база має велике значення для ефективності прийняття рішень, тому інформація щодо формування ціни має відповідати певним вимогам, серед яких – корисність, обсяг інформації, фактичність та ефективність. Даний підхід проявляється в комплексній системі інформаційного забезпечення процесу ціноутворення, що включає шість окремих систем: систему інформації про ринок у цілому; систему інформації про урядову політику; систему інформації про витрати; систему інформації про конкурентів; систему інформації про покупців; систему інформації про обсяги збуту і прибутку підприємства [13, с. 142].

Отже, за допомогою процесу інформаційного забезпечення ціноутворення нам потрібно зібрати необхідну інформацію про середовище, в якому працює підприємство, про сильні й слабкі боки конкурентів, пошук потенційних можливостей реалізації продукту для розвитку підприємства у цілому та у певному секторі ринку.

Наступною проблемою є нестабільність законодавчої бази. Для того щоб політика ціноутворення державою була результативною, потрібно здійснювати регулювання цін, системи оподаткування, підтримувати виробників і споживачів через системи дотацій за допомогою прямих та непрямих методів. До прямих методів регулювання відносять: установлення на певний термін фіксованих цін на товари та послуги першої необхідності, контроль граничних рівнів рентабельності надбавок, укладання угод про ціни між підприємствами і державою тощо. Вони виникають на етапі встановлення ринку, недостатнього розвитку механізму його регулювання та в умовах економічної кризи. А непрямі методи переважають в умовах стабільної економіки, коли потенціал ринкового механізму регулювання діє на повну силу. Непряме регулювання досягається, передусім, через розподіл рівнів оподаткування та кредитування, митну, акцизну політику тощо [11, с. 163]. Узагалі держава має багато дієвих важелів впливу на формування цін національної економіки, але практика свідчить про те, що реальний рівень цін товарів і послуг, на жаль, не забезпечує поставлених цілей національного ціноутворення. Законодавство України про ціни

і ціноутворення ґрунтується на Конституції України та складається з Господарського кодексу України, Податкового кодексу України, законів України «Про ціни і ціноутворення», «Про захист економічної конкуренції» та низки інших законодавчих і нормативно-правових актів [14, с. 74].

Процес ціноутворення є важливим і водночас досить складним та динамічним. У Законі України «Про ціни і ціноутворення» під ціноутворенням розуміється процес формування та встановлення цін [14]. Проте вважаємо, що ціноутворення не обмежується лише формуванням і встановленням цін. Сюди також слід віднести такі процедури, як контроль над дотриманням законодавства, прогноз динаміки цін, розрахунок допустимих їхніх меж, постійний моніторинг обґрунтованості сформованої ціни. Відсутність державного регулювання цін у секторі економіки сприяє зловживанню під час збуту продукції, розвитку спекулятивних проявів, неоправданому зростанню кількості посередників, нераціональному перепродаванню та тіншовому обігу товарів, передусім на ринках продовольства.

Під час формування результативного ціноутворення в Україні недостатньо використується досвід розвинених країн. Їхній досвід свідчить, що підвищенню ефективності ціноутворення та стабілізації цін сприяють такі чинники, як:

- простота та зручність системи оподаткування;

- мобільність і гнучкість податкової системи;

- обґрунтованість фінансових потреб держави.

Удосконаленню податкової системи сприяло б і надання пільг платникам податку на прибуток у частині зниження собівартості продукції. Вилучення цієї частини прибутку з бази оподаткування стимулювало б підприємства краще шукати шляхи зниження собівартості, збільшувати заощадження для модернізації або розширення виробництва. Однак реформована податкова система України значною мірою орієнтована на задоволення інтересів держави всупереч інтересам підприємницького класу та домогосподарств, оскільки зміна ставок оподаткування за новим Податковим кодексом суттєво не змінила ні величини податкових надходжень до бюджету, ні надмірне податкове навантаження на платників податків.

Важливим недоліком діючої системи ціноутворення в Україні є те, що вона не стимулює формування ефективного розвитку економіки, зокрема співвідношення темпів зростання продуктивності праці та фонду споживання на макро- та мікроекономічному рівнях.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на сучасному етапі розвитку української економіки ринкове господарство не може повністю ефективно виконувати функцію ціноутворення, а державне регулювання цін по-

требує вироблення ефективних механізмів, які нейтралізують чинники негативного впливу в кризових умовах. Аналіз законодавчого забезпечення регулювання ціноутворення в Україні продемонстрував необхідність продовження дослідження в напрямі осучаснення та напрацювання пропозицій удосконалення впливу держави на цінотворчий процес для більш повного врахування умов трансформації ринкового середовища у цілому. Нагальним завданням державного регулювання цін в Україні сьогодні є забезпечення збалансованих цін на товари, що відповідають за продовольчу безпеку країни, та на стратегічні ресурси.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрусь О.І. Аналіз проблем сучасного ціноутворення в Україні та обґрунтування шляхів підвищення його ефективності. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2027> (дата звернення: 15.05.2019).
2. Барахтян Н.В. Проблеми правового регулювання ціноутворення в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_2_4 (дата звернення: 13.05.2019).
3. Божкова В.В. Дослідження факторів маркетингового ціноутворення на вітчизняних промислових підприємствах. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 2. С. 40–48.
4. Косарева І.П., Сукрушева Г.О., Муравйова О.В. Основи управління процесом ціноутворення на промислових підприємствах. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2013. № 1(21). С. 94–104.
5. Круковська Л.М. Механізми реалізації державної політики у сфері контролю цін і ціноутворення: середовище, характер та методи впливу державного управління. 2012. Вип. 30. С. 307–315.
6. Окландер М.А. Ціноутворення як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств роздрібної торгівлі. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 1(6). С. 65–70.
7. Дерій В. Проблеми обліку витрат і доходів підприємства та перспективи їх вирішення в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2008. № 4. С. 7–11.
8. Задорожний З.В. Проблемні аспекти нормативної бази організації управлінського обліку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. № 3. С. 43–52.
9. Панадій О.П. Методичні розробки для цілей управлінського обліку в сільському господарстві й інших галузях економіки України: порівняння та критика. *Облік і фінанси*. 2014. № 4(66). С. 47–53.
10. Белявцев М.І., Петренко І.В., Прозорова І.В. Маркетингова цінова політика : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 332 с.
11. Долан Р.Дж. Эффективное ценообразование. Москва : Экзамен, 2005. 416 с.
12. Шпичак О.М., Стасіневич С.А., Боднар О.В. Ціна і ціноутворення на агропродовольчу продукцію : навчальний посібник. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 238 с.
13. Конституція України : Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> (дата звернення: 14.05.2019).

REFERENCES:

1. Andrus, O. I. (2013) "Analysis of problems of modern pricing in Ukraine and discussion of ways of its effectiveness", *Effective economy: electronic scientific professional edition*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2027> (application date: May 15, 2019)
2. Barahtyan, N.V. (2013) "Problems of legal regulation of pricing in Ukraine", *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, [Online], vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaa_u_2013_2_4 (application date: May 13, 2019)
3. Bozhkova, V.V. and Ryabchenko, I. M. (2013) "Investigation of the factors of marketing pricing at domestic industrial enterprises", *Marketing and management of innovations*, vol. 2, pp. 40-48.
4. Kosareva, I.P., Sukrusheva, G.O. and Muraveva, O.V. (2013) "Principles of management of the process of pricing at industrial enterprises", *Economy and management of enterprises of the machine-building industry: problems of theory and practice*, vol. 1 (21), pp. 94-104.
5. Krukovskaya, L. M. (2012) "Mechanisms of realization of state policy in the field of price control and pricing: environment, character and methods of influence", *Efficiency of public administration*, exp. 30, pp. 307-315.
6. Oklander, M. A. (2013) "Pricing as a factor in increasing the competitiveness of retail businesses", *Economy: Realities of Time*, vol. 1 (6), pp. 65-70.
7. Deriy, V. (2008) "Problems of accounting of expenses and revenues of the enterprise and prospects of their solution in Ukraine", *Accounting and auditing*, vol. 4, pp. 7-11.
8. Zadorozhny, Z. V. (2015) "Problematic aspects of normative base of management accounting organization", *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, vol. 3, pp. 43-52.
9. Panadiy, O.P. (2014) "Methodical developments for the purposes of management accounting in agriculture and other sectors of the economy of Ukraine: comparison and critique", *Accounting and Finance*, vol. 4 (66), pp. 47-53.
10. Belyavtsev, M.I., Petrenko, I.V., Prozorov, I.V. (2004) "Marketing pricing policy: tutorial", *Center for Educational Literature*, pp. 332.
11. Dolan, R.J. (2005) "Effective pricing", *M.: Exam*, pp. 416.
12. Shpichak, O.M., Stasinevich, O.M. and Bodnar, O.V. (2009) "Price and pricing for agro-food products: training. manual", *K.: NSC IAE*, pp. 238.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *Law of Ukraine "On Prices and Pricing"*, [Online], vol. 5007-VI of 21.06.2012, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> (application date: May 14, 2019)

УДК 338.2

Доля В.В.
студентка

Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Косарева І.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри «Фінанси і кредит»
Харківського інституту фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

Dolia Viktoriia

Student of Kharkiv Institute of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics

Kosareva Irina

Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Finance and Credit of Kharkiv Institute of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics

ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

FINANCIAL PLANNING AND PROGNOSIS AS FOUNDATION OF FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито сутність фінансової стійкості з погляду вітчизняних авторів, дано власне трактування цього поняття, розглянуто групи чинників, що впливають на неї, та основні ознаки фінансово стійкого підприємства. Окреслено основні характеристики фінансового планування та прогнозування та принципи їхньої роботи. Проаналізовано взаємозв'язок між вказаними категоріями та наслідки ефективного застосування на підприємстві фінансового планування та прогнозування, їх важливість як складників процесу управління підприємством та його підрозділами у напрямі виявлення можливостей та загроз, рівня платоспроможності підприємства. На основі проведеного дослідження визначено, що фінансове планування і прогнозування є основним інструментарієм і гарантією стійкого функціонування підприємства.

Ключові слова: фінансова стійкість, планування, прогнозування, ефективне функціонування, фінансове становище, фінансове управління.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыта сущность финансовой устойчивости с точки зрения отечественных авторов, дана собственная трактовка этого понятия, рассмотрены группы факторов, влияющих на нее, и основные признаки финансово устойчивого предприятия. Определены основные характеристики финансового планирования и прогнозирования и принципы их работы. Проанализированы взаимосвязь между вышеуказанными категориями и последствия эффективного применения на предприятии финансового планирования и прогнозирования, их важность как составляющих процесса управления предприятием и его подразделениями в направлении выявления возможностей и угроз, уровня платежеспособности предприятия. На основе проведенного исследования установлено, что финансовое планирование и прогнозирование являются основным инструментарием и гарантией устойчивого функционирования предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, планирование, прогнозирование, эффективное функционирование, финансовое положение, финансовое управление.

ANNOTATION

The article describes the essence of the concept of "financial stability" from the standpoint of various domestic authors, the differences in the interpretation of this category due to differences in the purpose of its analysis by different users, defined the actual interpretation of this concept, considered the group of factors affecting it, according to different authors and grouped this information in one drawing (organizational, financial, market, external and internal) and the main features of a financially sustainable enterprise. An assessment of financial sustainability of an enterprise as an essential economic component for improving the financial condition of an enterprise and a prerequisite for its further development, which becomes possible due to such instruments as financial planning and financial forecasting, is made. The main characteristics of financial planning and forecasting, tasks and principles of their work are outlined. For example, the principle of adequacy, the principle of normative support, the principle of balance of risks, the principle of optimality, the principle of alternatives, the principle of orientation plan for the social and economic development of the enterprise. Despite the existence of significant existing research in the area of selected issues, the nature and features of financial sustainability as the basis for financial planning and forecasting have not been fully disclosed. In view of this, the issue of the relationship between financial stability and financial planning and financial forecasting remains relevant. The relationship between the above categories and the consequences of effective application in the enterprise of financial planning and forecasting, their importance as components of the process of management of the enterprise and its subdivisions in the direction of identifying opportunities and threats, the level of solvency of the enterprise are analyzed. On the basis of the study, it was determined that financial planning and forecasting are the main tools and guarantees the stable operation of the enterprise.

Key words: financial sustainability, planning, forecasting, effective functioning, financial situation, financial management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні основною про-

блемою ефективного функціонування підприємств в Україні є недостатньо якісний підхід до оцінки фінансової стійкості підприємства. Використання спеціальних методів оцінки фінансової стійкості підприємства дає змогу виявляти слабкі боки фінансової діяльності підприємства та визначити шляхи вдосконалення управління фінансовою стійкістю підприємства. Оцінка фінансової стійкості підприємства є необхідним складником поліпшення фінансового стану підприємства та передумовою його подальшого розвитку, що стає можливим за рахунок таких інструментів, як фінансове планування та прогнозування [1, с. 917].

У сучасних економічних умовах більшість підприємств має досить складне фінансове становище. На діяльність підприємства негативно впливають не лише чинники зовнішнього середовища, а й відсутність відповідного рівня фінансової стійкості підприємства.

Отже, саме зараз, у період економічної та політичної кризи в нашій державі, основним завданням будь-якого підприємства стає забезпечення високого рівня фінансової стійкості. Для досягнення цієї мети виникає необхідність у виявленні та аналізі чинників впливу на фінансову стійкість підприємства та підвищенні ефективності управління нею. Удосконалення

управління та оцінка фінансової стійкості підприємств завжди були об'єктами вивчення вчених та практиків [2, с. 62].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Нині існує велика кількість як нових, так і вже відомих методичних розробок. Проблемам зв'язку фінансової стійкості та фінансового планування і прогнозування присвячено достатньо праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Вагомий внесок у формування теоретичних та методичних засад здійснили Г. Савицька [5], О. Тридід [8], О. Базилінська [14], В. Кудлак [16] та багато інших економістів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на наявність істотних досліджень у сфері вибраної проблематики, сутність та особливості фінансової стійкості як основи фінансового планування та прогнозування досі повністю не розкрито. З огляду на це, актуальним залишається питання взаємозв'язку цих категорій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження методичних підходів та методів фінансового планування та прогнозування як основи фінансової стійкості підприємства.

Таблиця 1

Морфологічна оцінка поняття «фінансова стійкість»

Автор	Визначення	Ключові слова
В. Лісовий [4, с. 96]	Фінансова стійкість – дослідження здатності мобілізувати фінансові ресурси та використання їх у напрямі, який забезпечить економічне зростання.	Мобілізувати фінансові ресурси
Г.В. Савицька [5, с. 619]	Фінансова стійкість – здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів у мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість у межах допустимого рівня ризику.	Зберігати рівновагу своїх активів та пасивів
І.П. Косарева, Є.М. Удовика [6, с. 247]	Фінансова стійкість підприємства – це властивість підприємства, яка відображає в процесі взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників впливу досягнення стану фінансової рівноваги і здатність не лише утримувати на відповідному рівні протягом деякого часу основні характеристики діяльності підприємства, а й функціонувати та розвиватися.	Взаємодія зовнішніх і внутрішніх чинників впливу
О.О. Ципліцька, С.М. Сисан [7, с. 65]	Фінансова стійкість підприємства – категорія, що залежить від ефективного управління фінансовими ресурсами та визначається співвідношенням власних і позикових коштів, активів та джерел їх фінансування.	Ефективне управління
О.М. Тридід [8, с. 16]	Відмінними рисами визначення цього поняття від наявних є врахування руху капіталу; зважування на необхідність та достатність адаптації фінансово стійкого підприємства до простору і часу.	Адаптація до простору і часу
Н.Г. Слободян [9, с. 243]	Фінансова стійкість забезпечує стабільну платоспроможність на перспективу, в основі якої лежить збалансованість активів і пасивів, доходів і витрат та грошових потоків, тому наступним етапом аналізу фінансової стійкості підприємства є оцінка платоспроможності.	Стабільна платоспроможність на перспективу
К. Друрі [10, с. 113]	Фінансова стабільність підприємства – поняття, яке слід оцінювати через його фінансову незалежність, що пов'язана із загальною структурою підприємства, ступенем залежності від зовнішніх джерел фінансування.	Фінансова незалежність
Власне визначення	Фінансова стійкість – фінансовий стан підприємства, що характеризується перевищенням доходів над витратами, якісне використання цих фінансових ресурсів за умови правильного застосування забезпечує позитивний розвиток підприємства.	

Джерело: розроблено за [4–10]

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз досліджень та підходів до виявлення сутності поняття «фінансова стійкість» показав, що в сучасній економічній літературі немає єдиної думки щодо її трактування. Критичний аналіз теоретичних підходів до визначення сутності та особливостей категорії «фінансова стійкість» дав змогу окреслити певні дискусійні положення в існуючих характеристиках. Так, деякі автори фінансову стійкість підприємства ототожнюють лише з його платоспроможністю, ліквідністю та рентабельністю, тобто з фінансовою незалежністю. Інші пов'язують фінансову стійкість зі станом фінансових ресурсів підприємства. Також у деяких джерелах фінансова стійкість розкривається лише з позиції певних показників фінансового стану підприємства або є складником його фінансової стійкості [3, с. 103].

На основі ґрунтовного аналізу існуючих підходів до визначення економічної сутності поняття «фінансова стійкість» підприємства можна зробити припущення, що розбіжності у трактуванні цієї категорії зумовлені відмінностями цільового призначення її аналізу різними користувачами (цієї інформації) – суб'єктами фінансових відносин підприємства (табл. 1).

Ураховуючи наведені в табл. 1 трактування поняття «фінансова стійкість», можна зазначити, що фінансово стійким є підприємство, яке характеризується такими ознаками:

1) високою платоспроможністю (здатністю відповідати за своїми зобов'язаннями);

2) високою кредитоспроможністю (здатністю платити за кредитами, виплачувати відсотки по них і погашати їх точно в строк);

3) високою рентабельністю (прибутковістю, що дає змогу фірмі нормально і стійко розвиватися, вирішуючи при цьому проблему взаємин акціонерів і менеджерів за рахунок підтримки на достатньому рівні дивідендів і курсу акцій підприємства);

4) високою ліквідністю балансу (здатністю покривати свої пасиви активами відповідної і перевищує терміновості перетворення їх на гроші) [11, с. 92].

На фінансову стійкість підприємства впливають різні чинники, які частково чи повністю залежать від підприємства. Загальної класифікації чинників, які впливають на фінансову стійкість, немає, адже багато джерел надають різні класифікації цих чинників.

Найпоширеніші групи чинників, що впливають на фінансову стійкість підприємства, представлено на рис. 1.

Розглянемо найбільш популярні дві групи чинників, що запропоновані Ю.О. Русиною та Ю. В. Полозук: зовнішні та внутрішні [11, с. 93].

Так, «специфіка зовнішніх факторів полягає в тому, що підприємство не має можливості їх корегувати. Саме тому основний акцент в

управлінні фінансовою стійкістю підприємства має бути спрямований на внутрішні фактори, тобто ті фактори, які повною мірою залежать від самого підприємства» [11, с. 94].

Зовнішні та внутрішні чинники по-різному впливають на фінансову стійкість підприємства, тому керуватися ними потрібно в певних межах, які задають та чи інша ситуація та конкретне підприємство.

Слід зазначити, що всі перераховані вище чинники тісно взаємопов'язані, але їхній вплив на фінансову стійкість підприємства різний, тобто одні можуть впливати негативно, а інші – позитивно.

Аналізуючи наведені групи чинників впливу на фінансову стійкість підприємства, можна дійти висновку, що фінансова стійкість підприємства залежить від ефективного управління фінансовими ресурсами і визначається оптимальною структурою активів, співвідношенням власних і позикових коштів, співвідношенням активів та джерел їх фінансування, від вибраної стратегії діяльності та управління, галузі господарювання підприємства, стадії його життєвого циклу, а також від загального рівня економічного розвитку країни.

У системі управління підприємством обґрунтування фінансових показників, здійснених фінансових операцій і результативність багатьох управлінських рішень досягаються з урахуванням результатів фінансового прогнозування та планування [15, с. 968].

Фінансове планування і прогнозування пов'язане з ресурсним чинником, тобто формуванням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів та отриманням певної вигоди, частіше всього – отриманням прибутку, оскільки це основна мета будь-якої підприємницької діяльності.

Фінансове планування пов'язане з науковим обґрунтуванням ресурсних можливостей економічного і соціального розвитку підприємства. Воно розцінюється як важливий складник процесу розроблення плану і прогнозу економічного та соціального розвитку підприємства на рік (квартал) і перспективу [16, с. 4].

Важлива мета таких інструментів, як фінансове планування і прогнозування, – забезпечити підприємству фінансову стійкість і можливість самофінансування.

Основним завданням фінансового планування і прогнозування є управління грошовими потоками підприємства, визначення напрямів вкладення капіталу й оцінка ефективності його використання та надання можливості адаптації до процесів, що відбуватимуться в майбутньому.

Для кращого розуміння, який вплив можуть мати фінансове планування та прогнозування, необхідно розглянути детально принципи їхньої роботи (табл. 2).

Принципи планування та прогнозування – це основоположні правила, тобто вихідні положення і правила формування, обґрунтування

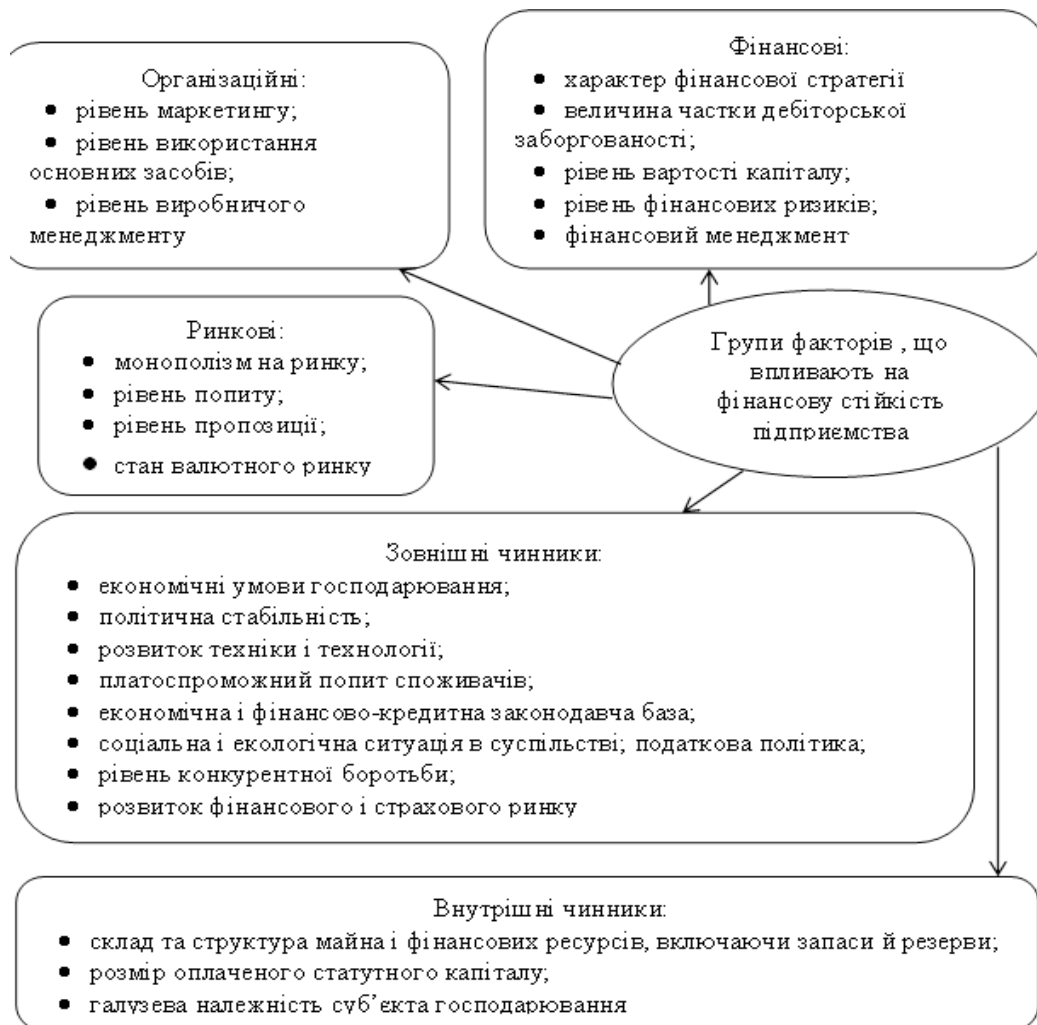

Рис. 1. Групи чинників, що впливають на фінансову стійкість підприємства
 Джерело: згруповано за [11, с. 93; 12, с. 325; 13, с. 653; 14, с. 278]

Рис. 2. Наслідки за ефективного застосування фінансового планування та прогнозування
 Джерело: структуровано за [20, с. 67; 21, с. 132; 22, с. 533]

Таблиця 2

Основні принципи фінансового планування та прогнозування

Назва принципу	Сутність
Наукової обґрунтованості плану	передбачає розроблення основних показників плану шляхом техніко-економічного обґрунтування, базуючись на матеріалах аналізу, чинному законодавстві, вітчизняному та зарубіжному досвіді фінансового планування
Комплексності планування	передбачає єдність господарського плану з ресурсним його забезпеченням
Альтернативності	передбачає проведення різноманітних планових розрахунків і вибір найкращої альтернативи розвитку підприємства
Системності у плануванні	передбачає системний підхід до дослідження і розроблення показників фінансового плану, їх групування, вироблення системи показників, методів, моделей для кожного об'єкта, побудову логічного ланцюга дослідження
Адекватності	полягає у виборі найбільш відповідних і адекватних моделей та методів фінансового планування, що враховують закономірності розвитку окремих економічних явищ і процесів
Нормативного забезпечення	передбачає, що показники (коефіцієнти), які зараховуються до фінансових планів підприємства, повинні мати нормативну основу, а також відповідати рівню, встановленому законодавством
Орієнтації плану на соціальний і економічний розвиток підприємства	передбачає спрямування грошових ресурсів на економічний розвиток підприємства, впровадження науково-технічного прогресу на виробництві, створення нових робочих місць, удосконалення організації праці, організацію підготовки і перепідготовки кадрів, більш повне задоволення соціальних потреб
Оптимальності у плануванні	орієнтує на вибір найбільш економічно вигідного варіанту під час планування
Визначення провідних ланок і напрямів	передбачає на кожному конкретному етапі розвитку підприємницької діяльності визначати пріоритетні напрями першочергового спрямування коштів для прискорення темпів економічного становлення і розвитку
Взаємозв'язку поточних і перспективних планів	передбачає закріплення провідної ролі перспективних планів, підпорядкування поточних планів їх виконанню
Збалансованості ризиків	полягає у тому, що особливо ризикові довгострокові інвестиції доцільно фінансувати за рахунок власних коштів

Джерело: згруповано за [16, с. 6–7; 17, с. 74; 18, с. 320–321; 19, с. 318]

планів та прогнозів із погляду їх доцільності, системності, логіки, організації розроблення.

Фінансове планування та прогнозування – це важливий процес у координації та підтриманні фінансової стійкості на підприємстві, що значно впливає та має свої наслідки за ефективного застосування (рис. 2)

Фінансове планування і прогнозування виступають основним інструментарієм і гарантією фінансово стійкого функціонування підприємства. Проте іноді їх значення недооцінюють та потреба в дослідженні зростає лише у кризових умовах, а не на всіх стадіях розвитку підприємства, як має бути.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Виконання планів та прогнозів і забезпечення потреб підприємства певними необхідними ресурсами позитивно впливають на стійкий фінансовий стан, правильне регулювання фінансів у процесі підприємницької діяльності та убезпечить від кризових станів.

Отримання інформації про майбутнє, особливий вид передбачення можливих або бажаних змін фінансового стану сучасних підприємств є необхідним елементом формування фінансової стійкості.

Приділяючи більше уваги фінансовому плануванню та прогнозуванню, можна досягти зміцнення фінансової стійкості підприємства

за умови якісної оцінки чинників, що впливають на них, та впровадження певної комбінації принципів у життя, тим самим створюючи передумови для отримання чистого прибутку, достатнього для самоокупності та самофінансування підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Козлова О.С. Методика оцінки фінансової стійкості підприємства. *Молодий вчений*. 2017. № 10(50). С. 914–918.
2. Кравченко М.С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 2. С. 61–63.
3. Абрамчук М.Ю., Сокур А.О. Систематизація підходів до визначення економічної сутності поняття «фінансова стійкість підприємства». *Вісник СумДУ*. 2014. № 3. С. 102–107.
4. Лісовий А.В., Чуницька І.І. Аналіз фінансових ресурсів як базис формування фінансового потенціалу. *Бізнес-навігатор*. 2010. № 21. С. 96–101.
5. Савицькая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Минск : Новое знание, 2002. 704 с.
6. Косарева І.П., Удовика Є.М. Удосконалення системи управління фінансовою стійкістю підприємств. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 23. С. 246–251.
7. Ципліцька О.О., Сисан С.М. Фінансова стійкість суб'єктів господарювання та шляхи її покращення. *Наукові праці. Економіка*. 2017. № 290. С. 62–66.
8. Тридід О.М., Орехова К.В. Оцінювання фінансової стійкості підприємства : монографія. Київ : УБС НБ України, 2010. 143 с.

9. Слободян Н.Г. Аналіз і прогнозування фінансової стійкості підприємства в сучасних умовах: методологія і практика. Тернопіль : Економічна думка, 2014. Т. 18. № 2. С. 239–245.
10. Друри К. Производственный и управленческий учет. Москва : ЮНИТИ, 2015. 476 с.
11. Русина Ю.О., Полозук Ю.В. Економічна сутність фінансової стійкості підприємства та фактори, що на неї впливають. *Міжнародний научний журнал*. 2015. № 2. С. 91–94.
12. Патута О.С., Пришко К.Є. Вплив структури капіталу на фінансову стійкість підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. № 2. С. 323–327.
13. Чепка В.В., Матяш О.К. Фінансова стійкість підприємства: сутність та фактори впливу. *Економіка і суспільство*. 2017. № 1. С. 649–655.
14. Базилінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : навчально-методичний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 328 с.
15. Гайбура Ю.А., Загнітно Л.А. Фінансове прогнозування як елемент управління фінансовими ресурсами підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 968–974.
16. Кудлак В.Я. Фінансове планування та прогнозування : курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ, 2016. 94 с.
17. Равенков А. Фінансове планування на підприємстві. *Проблеми теорії та практики управління*. 2010. № 4. С. 72–78.
18. Панасюк М.А., Бойко О.О. Фінансове планування діяльності сучасного підприємства. *Економіка та управління підприємствами*. 2016. № 2. С. 318–322.
19. Тешева Л.В., Хохлов М.П., Петрова І.М. Роль фінансового планування у сучасних умовах господарювання. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 23. С. 314–320.
20. Геращенко І.О. Напрямки підвищення ефективності управління фінансовою стійкістю на підприємстві. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*. 2018. № 20(1966). С. 65–68.
21. Гонта О., Кальченко О. Фінансове планування на підприємствах реального сектору економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 4(12). С. 128–133.
22. Щербань О.Д. Види та методи фінансового планування на підприємстві. *Молодий вчений*. 2017. № 6(46). С. 530–534.
5. Savitskaya G. V. Analysis of economic activity of the enterprise. Minsk: New Knowledge, 2002, 704 p.
6. Kosareva I. P., Udovika E. M. Improvement of the system of financial sustainability management of enterprises. *Economics and Enterprise Management*, 2018, no. 23, pp. 246-251.
7. Tsylytska O., Sisan S. M. Financial stability of business entities and ways of its improvement. *Scientific works. Economics*, 2017. No. 299. Pp. 62-66.
8. Tridid O. M., Orehova K. V. Estimation of financial stability of the enterprise: a monograph. Kyiv: A View of the University of the BS NB of Ukraine, 2010, 143 p.
9. Slobodian N. G. Analysis and forecasting of financial stability of the enterprise in modern conditions: methodology and practice. Ternopil: Publishing and Printing Center of Ternopil National Economic University. *Economic Thought*, 2014, vol. 18, no. 2, pp. 239-245.
10. Druri K. Production and management account. M.: UNITI, 2015. 476 pp.
11. Rusina Yu. O., Polozuk Yu. V. The economic essence of financial stability of the enterprise and factors influencing it. *International scientific journal*, 2015, no. 2, pp. 91-94.
12. Patuta O. S., Pryshko K. E. Influence of capital structure on financial stability of enterprise. *Economics and Society*, 2016, no. 2, pp. 323-327.
13. Chapka V. V., Matyash O. K. Financial stability of the enterprise: the essence and factors of influence. *Economics and Society*, 2017, no. 1, pp. 649-655.
14. Basilinskaya O. Ya. Financial Analysis: Theory and Practice: a teaching manual. K. : Center for Educational Literature, 2009, 328 p.
15. Gaibura Yu. A., Zagnitna L. A. Financial forecasting as an element of management of financial resources of the enterprise. *Economics and Society*, 2017, no. 9, pp. 968-974.
16. Kudlak V. Ya. Financial planning and forecasting: course of lectures. *Financial Planning and Forecasting. Course of lectures*. Ternopil: TNTU, 2016, 94 p.
17. Ravenkov A. Financial planning at the enterprise. *Problems of the theory and practice of management*, 2010, no 4, pp. 72-78.
18. Panasyuk M. A., Boyko O. O. Financial planning of the activity of a modern enterprise. *Economics and Enterprise Management*, 2016, no. 2, pp. 318-322.
19. Tesheva L. V., Khokhlov M. P., Petrova I. M. The role of financial planning in modern economic conditions. *Economics and Enterprise Management*, 2018, no. 23, pp. 314-320.
20. Gerashchenko I.O. Directions of increase of efficiency of management of financial stability at the enterprise. *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economic sciences)*. Kharkiv: NTU "KhPI", 2018, no. 20 (1966), pp. 65-68.
21. Gont O., Kalchenko O. Financial planning at enterprises of the real sector of the economy. *Problems and Prospects of Economics and Management*, 2017, no. 4 (12), pp. 128-133.
22. Shcherban O. D. Types and methods of financial planning at the enterprise. *Young Scientist*, 2017, no. 6 (46), pp. 530-534.

REFERENCES:

1. Kozlova O. S. Methodology of evaluation of financial stability of the enterprise. *Young Scientist*, 2017, no. 10 (50), pp. 914-918.
2. Kravchenko M. S. Essence of financial stability of an industrial enterprise. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2014, no. 2, pp. 61-63.
3. Abramchuk M. Yu., Sokur A. O. Systematization of approaches to the definition of the economic essence of the concept of "financial sustainability of the enterprise". *Sumy State University*, 2014, no. 3, pp. 102-107.
4. Forest A.V., Chunitzka I. I. Analysis of financial resources as a basis for the formation of financial potential. *Business Navigator*, 2010, no. 21, pp. 96-101.

УДК 336.71

Коваленко В.В.*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету***Kovalenko Viktoria***dr. of Sc. (Economics), professor,
professor department of banking,
Odessa National Economic University*

СКОРИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНКИ РИЗИКУ КЛІЄНТА ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ НИМ БАНКУ ДЛЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

SCORING SYSTEM OF ASSESSMENT OF CLIENT'S RISK ON USE OF THE BANK TO THE LEGALIZATION OF INCOME RECEIVED BY AN UNDERTAKEN WAY

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню методів та інструментів організації фінансового моніторингу в банках. Обґрунтовано, що однією з найактуальніших світових фінансових проблем останнім часом є зростання кількості випадків участі банків у процесі відмивання брудних грошей. Це завдає величезних збитків банкам, підриває довіру порядних вкладників, окрім того, обіг таких коштів шкодить економіці держави. У статті розглянуто перспективні напрями оптимізації бізнес-процесів, безпосередньо пов'язаних із фінансовим моніторингом у банківській установі, шляхом застосування скорингової методики оцінки ризиків клієнта та банківської послуги. Запропоновано використовувати систему скорингу на основі індикаторів ризику для оцінки репутації та відповідності операцій клієнта його фінансовому стану, суті та напрямкам діяльності.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, ризик клієнта, ризик банківської послуги, скорингова система, сумнівні операції, банк, відмивання грошей, фінансування тероризму.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию методов и инструментов организации финансового мониторинга в банках. Обосновано, что одной из самых актуальных мировых финансовых проблем в последнее время является рост количества случаев участия банков в процессе отмыывания грязных денег. Это наносит огромный ущерб банкам, подрывает доверие добропорядочных вкладчиков, кроме того, обращение таких денежных средств вредит экономике государства. В статье рассмотрены перспективные направления оптимизации бизнес-процессов, непосредственно связанных с финансовым мониторингом в банках, на основе применения скоринговой методики оценки рисков клиента и банковской услуги. Предложено использовать систему скоринга на основе индикаторов риска для оценки репутации и соответствия операций клиента его финансовому состоянию, сути и направлениям деятельности.

Ключевые слова: финансовый мониторинг, риск клиента, риск банковской услуги, скоринговая система, сомнительные операции, банк, отмыывание денег, финансирование терроризма.

ANNOTATION

The article aims to study methods and tools for financial monitoring by banks. It is proved that one of the main global financial problems in recent years is increasing number of cases of banks participating in the money laundering. It causes banks huge losses, undermines the credibility of honest depositors, in addition, circulation of funds like these hurts the national economy. The article is to develop recommendations to improve the effectiveness of financial monitoring in banks. The purpose of the article is to sub-

stantiate the scoring system, which is based on a comprehensive analysis of all components of a financial transaction in order to initially assess the probability of legalization of proceeds from crime. The construction of a scoring system should include an analysis of the financial condition of the client and the correspondence of the banking service in terms of taking into account the features. These should include: comparing customer behavioral characteristics and in-depth inspection data in order to identify the true purpose of a financial transaction; search for alternatives from the client or the bank aimed at satisfying a client's request with an analysis of the subsequent reaction to an appeal to another entity (bank); statement of additional initiatives supported by increased tariffication of the service offered in the framework of repeated appeal. The article considers the main aspects of the successful functioning of the bank's financial monitoring service, an integral part of a comprehensive system for risk assessment and risk management, is an effective analysis of the information flow formed on the basis of transactions and clients data. Discussed are the potential of new information technologies and foreign experience for making and practical use of the most efficient decisions that will help to diminish resources consumption and to raise the effectiveness of the bank system for prevention of "dirty money" laundering. The authors offer to use the scoring system based on risk indicators for the determination of customer's reputation rating, correspondence of customer's operations to his financial state, and essence and directions of his activity.

Key words: financial monitoring, client risk, risk of banking services, scoring system, suspicious operations, bank, money laundering, financing of terrorism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобалізаційні процеси у світі стали невід'ємною частиною економічного механізму кожної держави, що призвело до інтенсифікації руху обсягів капіталів. Глобалізація призвела до виникнення великих транснаціональних корпорацій, доходи яких можна порівняти з ВВП окремо взятих країн. Завдяки цим компаніям і відкритості більшості ринків країн світу грошові потоки обчислюються в мільйонах доларів. При цьому різноманітні організації, які функціонують у тіньовому секторі, користуються вразливістю законодавчої бази щодо контролю відмивання «брудних» грошей. Із кожним роком такі фінансові ма-

хінації еволюціонують і стають проблемою як однієї держави, так і світової фінансової системи у цілому. Тільки за 2017 р. у світі середній рівень тіньової економіки становив приблизно 20% усієї економіки.

Щодо еволюції фінансових махінацій можна привести класифікацію Бюро Державного департаменту США з міжнародних питань боротьби з наркотиками та правоохоронної діяльності, яка налічує 21 вид відмивання грошей, що свідчить про прогресуюче вдосконалення та нарощування форм відмивання грошей [1].

Зрозуміло, що банківська система найбільш уразлива до цього феномену – відмивання грошей, тому доцільним є використання певних методик щодо оцінки ризику використання клієнтом банку для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Методичні підходи до оцінювання ризику клієнта щодо легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, розглядаються у наукових працях А. Бугаєнка [2] С. Єгоричевої [3], Ю. Гірман [4], С. Дмитрова [5], М. Колдовського [7], О. Куришко [8] та багатьох інших.

Проте посилення міжнародних стандартів щодо організації фінансового моніторингу вимагає розроблення та вдосконалення наявних підходів до оцінки ризику клієнта щодо легалізації ним доходів, отриманих злочинним шляхом, через банк.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування скорингової системи, яка ґрунтується на комплексному аналізі всіх складників фінансової операції, для первісної оцінки ймовірності легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основним аспектом успішного функціонування служби фінансового моніторингу банку – невід'ємного складника цілісної

системи оцінки й управління ризиками банку – є ефективний аналіз інформаційного потоку, що формується на базі даних про трансакції та клієнтів [5, с. 26].

С.Б. Єгоричева наголошує на використанні ризик-орієнтованого нагляду у сфері відмивання грошей та фінансування тероризму, який базується на процесному підході, коли об'єктом оцінювання стає не просто виконання формальних вимог до організації фінансового моніторингу, а ефективність управління ризиками, пов'язаними з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, відповідний ризик-профіль конкретної фінансової установи й тенденції його зміни. При цьому під ризик-профілем слід розуміти структурований опис основних сфер виникнення ризику та індикаторів його вимірювання [2, с. 128].

Передусім під час побудови скорингової системи доцільно звернути увагу на аналіз фінансового стану клієнта та відповідність банківської послуги з погляду таких особливостей, як: зіставлення біхевіористичних характеристик клієнта та даних поглибленої перевірки для ідентифікації справжньої мети проведення фінансової операції; пошук альтернатив із боку клієнта чи банку, спрямованих на задоволення клієнтського запиту, з аналізом подальшої реакції до звернення іншого суб'єкта господарювання (банку); постановка додаткових ініціатив, підкріплених збільшеною тарифікацією послуги, що пропонується в рамках повторного звернення [8, с. 184].

Аналіз фінансової операції, яку проводить клієнт через банк, доцільно проводити за алгоритмом, представленим на рис. 1.

У статті В.С. Пономаренко [9, с. 20] відзначається, що національний регулятор діяльності банків в Україні (НБУ) не має розробленого і затвердженого підходу до оцінювання системи ПВК/ФТ, проте є документ, що може сприяти формуванню такого підходу. Згідно з даними звітності банків щодо управління ризиками у сфері фінансового моніторингу [10], НБУ

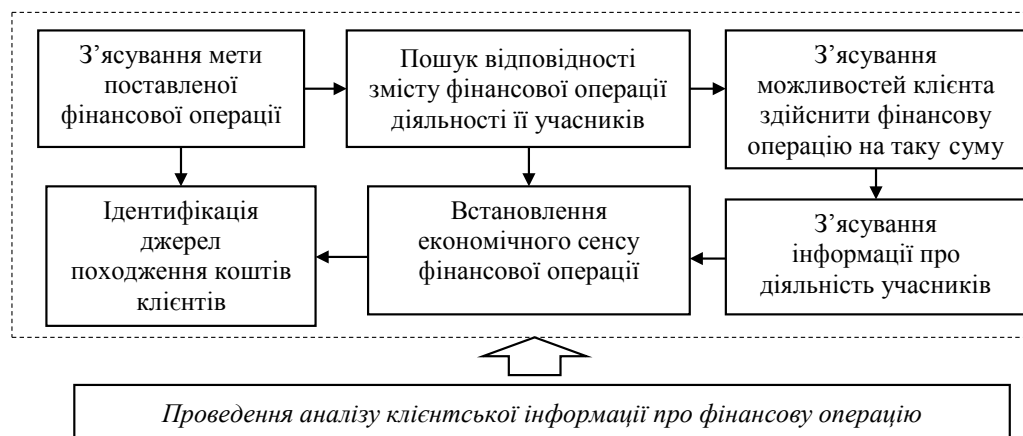

Рис. 1. Аналіз інформації про фінансову операцію клієнта банку

Джерело: складено автором на основі [4, с. 74]

пропонує відстежувати інформацію щодо таких складових частин системи банку: корпоративне управління та роль органів управління банку; управління інформаційними системами; управління ризиками; порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта; моніторинг та звітування про фінансові операції; збереження документів та інформації; внутрішній контроль, а також внутрішній та зовнішній аудит; комплаєнс; навчання та підбір персоналу [10]. Але в положенні не міститься інформації щодо оцінки ризику у сфері ПВК/ФТ.

Для використання скорингових систем під час оцінки ризику використання клієнтом послуг банків для відмивання коштів необхідне визначення значущості кожного критерію, який указує на ймовірність проведення такої операції.

У представленій науковій статті проведено аналіз прикладів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що офіційно публікуються Державною службою фінансового моніторингу України [11]. На підставі звітів

проаналізовано кожен приклад, в якому використовувалася банківська установа, у сфері ПВК/ФТ. Для вибірки взято 50 прикладів за період із 2013 по 2018 р. Аналіз проведено на предмет загальних особливостей. У результаті було виокремлено 15 із них.

Для визначення коефіцієнтів значущості обчислено суму кожної особливості та частку операцій із ними в загальній сукупності вибірки. Результат аналізу представлено у вигляді загальної карти ризику за типом клієнта (табл. 1).

Принцип аналізу банківських послуг не відрізняється від аналізу клієнта банку. Кожна з вибраних операцій хоча б один раз використовувалася для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Результат аналізу представлено в табл. 2.

Далі проведемо розрахунок кватилей значень інтегрального показника ризику за клієнтом. При цьому встановлено, що максимально можливі значення індикаторів ризику за типом клієнта та послуги дорівнює одиниці, а мінімально можливе – нулю, а також ураховано

Таблиця 1

Загальна карта ризику за типом клієнта

№	Критерії	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Сума	Частка операцій	Коефіцієнт значущості
1	Клієнт надає неправдиві ідентифікаційні дані	3	2	1	2	2	1	11	0,22	0,083
2	Клієнт пов'язаний із державними органами	1	2	1	1	0	1	6	0,12	0,045
3	Один з учасників операції є нерезидентом	3	2	1	1	2	3	12	0,24	0,091
4	Клієнт має структуру, яка ускладнює процес ідентифікації справжнього власника чи вигодоодержувача	5	5	4	5	4	3	26	0,52	0,197
5	Доходи клієнта набагато менші внесених рахунків	1	1	2	1	1	1	7	0,14	0,053
6	Вартість товарів у кілька разів більше реальної вартості	0	1	0	1	2	3	7	0,14	0,053
7	Вартість товарів у кілька разів менше реальної вартості	1	1	1	1	1	0	5	0,1	0,038
8	Клієнт – публічний діяч	0	1	0	1	1	6	9	0,18	0,068
9	Клієнт – особа, пов'язана з публічним діячем	0	1	0	1	0	3	5	0,1	0,038
10	Неправдива інформація про операцію	1	4	3	1	0	2	11	0,22	0,083
11	Підприємство має ознаки фіктивності	4	4	3	4	4	2	21	0,42	0,159
12	Клієнт є неприбутковою або благодійною організацією (крім благодійних міжнародних організацій)	1	0	0	1	0	0	2	0,04	0,015
13	Клієнт є підприємством, про яке з надійних джерел відомо, що воно не знаходиться за місцем державної реєстрації	1	2	1	2	1	0	7	0,14	0,053
14	Предметом операції є дорога нерухомість	0	0	2	0	0	0	2	0,04	0,015
15	Клієнт є фізичною або юридичною особою, яка надає послуги будівництва або реконструкції комплексу нерухомого майна	0	1	0	0	0	0	1	0,02	0,008

Джерело: розраховано автором на основі [11]

Таблиця 2

Загальна карта ризику банківської послуги

№	Банківська операція	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Сума	Частка операцій	Коефіцієнт значущості
1	Операції з купівлі-продажу цінних паперів через банк	4	3	2	3	3	0	15	0,3	0,147
2	Банківські перекази на суму понад 1 млн грн	2	6	2	3	3	4	20	0,4	0,196
3	Поповнення банківського рахунку	1	0	0	0	0	3	4	0,08	0,039
4	Однотипність банківських переказів	2	1	1	2	1	0	7	0,14	0,069
5	Валютообмінні операції	1	1	1	1	2	2	8	0,16	0,078
6	Фінансова допомога	2	1	1	0	1	0	5	0,1	0,049
7	Операції з платіжними картками	0	2	0	1	4	0	7	0,14	0,069
8	Операції з банківським металом	0	1	0	1	0	0	2	0,04	0,020
9	Зняття коштів	3	3	6	3	3	3	21	0,42	0,206
10	Страхові операції	1	1	2	1	2	1	8	0,16	0,078
11	Касові операції	1	1	2	1	0	0	5	0,1	0,049

Джерело: розраховано автором на основі [11]

встановлені чинним законодавством України обмеження щодо середнього рівня ризику за наявності хоча б одного критерію ризику.

До першого квартиля відносять значення рівня ризику, значення яких знаходиться у проміжку $[R_{\text{cmin}}; R_{\text{cmin}} + \frac{R_{\text{cmax}} - R_{\text{cmin}}}{4}]$, що відповідає діапазону значень (0,0100; 0,2499).

До другого квартиля відносять значення рівня ризику, значення яких знаходиться у проміжку $[R_{\text{cmin}} + \frac{R_{\text{cmax}} - R_{\text{cmin}}}{4}; R_{\text{cmin}} + 2 \times \frac{R_{\text{cmax}} - R_{\text{cmin}}}{4}]$, що відповідає діапазону значень (0,2500; 0,4999).

До третього квартиля відносять значення рівня ризику, значення яких знаходиться у проміжку (0,5000; 0,7499).

До четвертого квартиля відносять значення рівня ризику, значення яких знаходиться у проміжку $[R_{\text{cmin}} + 3 \times \frac{R_{\text{cmax}} - R_{\text{cmin}}}{4}; R_{\text{cmax}}]$, що відповідає діапазону значень (0,7500; 1,0000).

Таким чином, значення ризику, показник якого знаходиться у межах першого, другого та третього квартилів, є індикатором середнього рівня ризику за типом клієнта щодо ймовірності здійснення ним легалізації кримінальних доходів, а значення ризику, показник якого знаходиться в межах четвертого квартиля, є індикатором високого рівня ризику за типом клієнта щодо ймовірності здійснення ним легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Використання представленої методики у практичній діяльності банку не потребуватиме значних витрат чи залучення додаткового персоналу, оскільки ця методика доступна й доволі проста. Її впровадження дає змогу оптимізувати наявні процеси та ресурси. Служба фінансового моніторингу банку повинна зосередитися на погли-

бленому вивченні власної клієнтської бази, яка має негативну репутацію, або звернути увагу на тих клієнтів, операції яких повністю не відповідають суті та напрямам їхньої діяльності. Формування внутрішньобанківської бази даних про підозрілі фінансові операції та підозрілих клієнтів перед банками потребує постановки завдання щодо конфіденційності й упровадження адекватної системи захисту інформації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Money Laundering Methods. Trends and Typologies. URL: <https://www.state.gov/j/inl/rls/nrcrpt/2003/vol2/html/29910.htm> (дата звернення: 02.06.2019).
2. Бугаєнко А.В. Використання скоринг-процесу з метою проведення щоквартального аналізу фінансових операцій клієнтів банку. URL: http://r250.sudu.edu.ua/bitstream/123456789/56063/5/Bugaenko_evaluation2.pdf (дата звернення: 04.06.2019).
3. Єгоричева С.Б. Ризик-орієнтований нагляд у системі фінансового моніторингу. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2016. № 3(75). С. 126–132.
4. Гірман Ю.В. Ситуативне застосування елементів фінансового моніторингу в рамках забезпечення фінансової безпеки банку. *Агросвіт*. 2018. № 2. С. 71–76.
5. Дмитров С., Черняк В., Кузьменко О. Система скорингу на основі індикаторів ризику як ефективна складова фінансового моніторингу в банку. *Вісник Національного банку України*. 2011. № 1(179). С. 26–33.
6. Колдовський М.В. Діяльність банків із протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2009. 235 с.
7. Куришко О.О. Економетрична модель оцінювання ризику використання страхової компанії її клієнтами для легалізації доходів. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2(35). С. 104–108.
8. Борисенкова А.В. Фінансовий моніторинг як інститут державного фінансового контролю. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 36. С. 182–188.

9. Оцінювання системи запобігання та протидії легалізації сумнівних доходів клієнтів банку / В.С. Пономаренко та ін. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/143845-310998-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/143845-310998-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 04.06.2019).
10. Положення про порядок організації та проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Постанова Правління НБУ від 20.06.2011 № 197. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0920500-15> (дата звернення: 04.06.2019).
11. Державна служба фінансового моніторингу України. Офіційний сайт. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk (дата звернення: 04.06.2019).

REFERENCES:

1. Money Laundering Methods. Trends and Typologies. Available at: <https://www.state.gov/j/inl/rls/nrcrpt/2003/vol2/html/29910.htm>. (accessed 02.06.2019).
2. Bughajenko, A.V. (2010). Vykorystannja skorynghi-procesu z metoju provedennja shhokvartal'nogo analizu finansovykh operacij kliientiv banku [Using the scoring process to conduct a quarterly analysis of financial transactions of the bank's clients]. Available at: http://r250.sudu.edu.ua/bitstream/123456789/56063/5/Bugaenko_evaluation2.pdf. (accessed 04 May 2019).
3. Jeghorycheva, S.B. (2016). Ryzik-orijentovanyj naghliad v systemi finansovogho monitorynghu. [Risk-oriented supervision in the system of financial monitoring]. *Scientific herald of Poltava University of Economics and Trade*, vol. 3, no. 75, pp. 126-132.
4. Ghirman, Ju.V. (2018). Sytuatyvne zastosuvannja elementiv finansovogho monitorynghu v ramkakh zabezpechennja finansovoi bezpeky banku [Situational situation of financial monitoring in the framework of security financial security to the bank]. *AgroSvit*, vol. 2, pp. 71-76.
5. Dmytrov S., Chernjak V. & Kuzmenko O. (2011). Systema skorynghi na osnovi indykatoriv ryzyku jak efektyvna skladova finansovogho monitorynghu v banku. Visnyk Nacional'nogho banku Ukrainy [Scoring system based on risk indicators as an effective component of financial monitoring in a bank]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, vol. 1, no 179, pp. 26-33.
6. Koldovskij, M.V. (2009). *Dijalnistj bankiv z protydiji leghalizaciji dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shljakhom* [Activities of banks to counteract the legalization of proceeds from crime] (PhD Thesis), Sumy, Ukrainian Academy of Banking of the NBU.
7. Kuryshko, O.O. (2013). Ekonometrychna modelj ocynjuvannja ryzyku vykorystannja strakhovoi kompaniji jiji kliientamy dlja leghalizaciji dokhodiv [Econometric model of risk assessment of the use of an insurance company by its clients for the purpose of legalization of incomes]. *Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, vol. 2, no. 35, pp. 104-108.
8. Borysenkova, A.V. (2013). Finansovyj monitoryngh jak instytut derzhavnogho finansovogho kontrolju [Financial monitoring as an institution of state financial control]. *Effectiveness of public administration*, Issue 36, pp. 182-188.
9. Ponomarenko V.S., Kolodizjeva O.M., Lebidj O.V. & Vejci O.I. Ocynjuvannja systemy zapobighannja ta protydiji leghalizaciji sumnivnykh dokhodiv kliientiv banku [Assessment of the system of prevention and counteraction of legalization of doubtful incomes of the bank's clients]. Available at: [file:///C:/Users/User/Downloads/143845-310998-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/143845-310998-1-PB%20(1).pdf). (accessed 04 May 2019).
10. Polozhennja pro porjadok orghanizaciji ta provedennja perevirok z pytanj zapobighannja ta protydiji leghalizaciji (vidmyvannju) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom, finansuvannju teroryzmu ta finansuvannju rozpovsjudzhennja zbroji masovogho znyshennja [Regulation on the procedure for organizing and conducting inspections on the prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction]. NBU, 20.06.2011, № 197. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0920500-15>. (accessed 04 May 2019).
11. Derzhavna sluzhba finansovogho monitorynghu Ukrainy. Oficijnyj sajт.[State Financial Monitoring Service of Ukraine]. Available at: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk. (accessed 04 May 2019).

УДК 336.2:352(477)

Стеценко Т.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри державних фінансів
Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету***Яременко В.Г.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри державних фінансів
Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету***Овчаренко К.В.***магістрант**Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету***Stetsenko Tetiana***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Assistant Professor of Public Finance
Kharkiv Institute of Finance of
Kyiv National University of Trade and Economics***Yaremenko Valentyna***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Assistant Professor of Public Finance
Kharkiv Institute of Finance of
Kyiv National University of Trade and Economics***Ovcharenko Kateryna***Undergraduate**Kharkiv Institute of Finance of**Kyiv National University of Trade and Economics*

ОЦІНКА ВИКОНАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

ESTIMATION OF THE IMPLEMENTATION OF LOCAL BUDGET REVENUES IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті оцінено потенціал внесення змін до механізмів виконання доходів місцевих бюджетів. Визначено критерії відбору доходів місцевих бюджетів для управління процесами планування та виконання з боку органів влади, що наділені повноваженнями у сфері управління доходами місцевих бюджетів. Запропоновано оцінювання виконання дохідної частини місцевих бюджетів шляхом проведення ABC–XYZ-аналізу питомої ваги дохідних джерел та стабільності рівня їх виконання. Проведено ABC–XYZ-аналіз виконання дохідної частини місцевих бюджетів загалом по Україні. Виявлено пріоритетні доходи місцевих бюджетів із потенціалом до вдосконалення процесів їх планування та виконання. Визначено наявні загрози ефективності функціонування місцевих бюджетів з боку сучасного механізму виконання власних надходжень бюджетних установ, а також запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: доходи місцевих бюджетів, виконання бюджету, метод ABC–XYZ-аналізу, податкові надходження, власні надходження бюджетних установ.

АННОТАЦИЯ

В статье оценен потенциал внесения изменений в механизмы выполнения доходов местных бюджетов. Определены критерии отбора доходов местных бюджетов для управления процессами их планирования и выполнения со стороны органов власти, которые наделены полномочиями в сфере управления доходами местных бюджетов. Предложено оценивание выполнения доходной части местных бюджетов путем проведения ABC–XYZ-анализа удельного веса доходных источников и стабильности уровня их выполнения. Проведен ABC–XYZ-

анализ выполнения доходной части местных бюджетов в целом по Украине. Выявлены приоритетные доходы местных бюджетов с потенциалом к усовершенствованию процессов их планирования и исполнения. Определены имеющиеся угрозы эффективности функционирования местных бюджетов со стороны современного механизма выполнения собственных поступлений бюджетных учреждений, а также предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: доходы местных бюджетов, исполнение бюджета, метод ABC–XYZ-анализа, налоговые поступления, собственные поступления бюджетных учреждений.

ANNOTATION

Financing the realization of state functions is limited by the safe level of state interference in distribution and redistributive economic processes in the country; therefore, in a stable composition of sources of budget revenues, it is necessary to find new ways of increasing revenues. A comprehensive and systematic assessment of the results of budget execution facilitates the disclosure of the potential of budget revenues. The article gives an assessment of the potential of making changes to the mechanisms of implementation of local budget revenues. The criteria for selection of local budget revenues for management of planning and implementation processes by the authorities that are empowered in the field of revenue management of local budgets are determined. It is proposed to assess the implementation of the revenue part of local budgets by conducting an ABC–XYZ analysis of the share of revenue sources and the stability of their level of implementation. The use of the ABC–XYZ analysis method in assessing the implementation of the revenue part of local budgets can justify the need

for and consistency in managing the planning and implementation of individual revenue sources. The ABC–XYZ-analysis of the implementation of the revenue part of local budgets in Ukraine as a whole was carried out. The results of the ABC–XYZ-analysis of the implementation of the revenue part of the local budgets of Ukraine have proved the high level of organization of planning and implementation of the relevant budget indicators. The ABC–XYZ analysis has revealed potential in managing the planning and execution of own revenues of budgetary institutions, in particular, in relation to other sources of own revenues of budgetary institutions. The current way of leveling out the consequences of low predictability of own revenues of budgetary institutions does not lead to the most effective budget allocation due to the lack of pre-planning. The existing threats to the effectiveness of the functioning of local budgets on the part of the modern mechanism of fulfilling their own revenues of budgetary institutions have been identified and ways of overcoming them have been proposed.

Key words: local budget revenues, budget execution, ABC–XYZ analysis, tax revenues, own revenues of budgetary institutions.

Постановка проблеми. Циклічність бюджетного процесу обумовлює високий рівень взаємозалежності між окремими його стадіями. Виконання бюджету будь-якого рівня демонструє вибраний напрям бюджетної політики, результативність вибраних методик планування та прогнозування бюджетних показників. Сформована інформаційна база за результатами виконання бюджету використовується для оцінювання ефективності функціонування механізмів складання та виконання бюджету задля внесення змін до поточних та стратегічних управлінських рішень у бюджетній сфері.

Фінансування реалізації державних функцій обмежене безпечним рівнем втручання держави в розподільчі та перерозподільчі економічні процеси в країні, тому за стабільного складу джерел доходів бюджетів необхідно знаходити нові шляхи збільшення надходжень. Сприяє розкриттю потенціалу доходів бюджетів комплексне та системне оцінювання результатів виконання бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами перебігу стадії виконання бюджету переймається багато вітчизняних науковців. Активні наукові дослідження проводяться у сфері реалізації громадського фінансового контролю за виконанням місцевих бюджетів, зокрема визначаються правові підстави його здійснення, оцінюються сучасний стан реалізації та перешкоди прозорості виконання місцевих бюджетів [1–4]. Ю. Голинський та Л. Луців розкривають сутність, особливості здійснення, етапи проведення моніторингу виконання Державного бюджету України [5]. У праці [6] В. Кудряшов оцінює ризики виконання Державного бюджету України, окреслює можливі механізми їх обмеження. Дослідження процесу виконання бюджетів різних рівнів має базуватись на обґрунтованій методиці, в основу якої покладаються сукупність наукових методів. Цим питанням присвячені праці Ю. Голинського [7] та Н. Ружинської [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри активні дослідження

аспектів реалізації стадії виконання бюджетів, залишаються не розглянутими питання комплексного оцінювання виконання доходів місцевих бюджетів України задля визначення потенціалу вдосконалення бюджетних процедур.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є оцінювання потенціалу внесення змін до механізмів виконання доходів місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен місцевий бюджет має встановлений склад доходів, що не суперечить основним положенням Бюджетного кодексу України. Відповідно до принципу повноти до місцевого бюджету повинні бути включені всі доходи, на які має право відповідний місцевий орган влади, спираючись на територіальний фактор (розташування, отримання об'єкта оподаткування, місце надання суспільної послуги тощо).

Попри абсолютне значення надходжень за кожним видом доходів місцевих бюджетів, їх суттєва кількість обумовлює необхідність їх ранжування або розподілу на групи задля встановлення пріоритетів в управлінні їх адмініструванням. Місцеві органи влади, що наділені повноваженнями у сфері управління доходами місцевих бюджетів, повинні насамперед зосереджувати свою увагу на доходах, які відповідають таким критеріям:

1) на обсяг їх надходжень або процес їх адміністрування може безпосередньо або опосередковано впливати місцевий орган влади;

2) питома вага надходжень за відповідним видом доходів місцевого бюджету є суттєвою, тобто недоотримання запланованих доходів за цією статтею доходів може привести до необхідності скорочення видатків місцевого бюджету;

3) наявні суттєві відхилення фактичних показників надходжень за відповідним видом доходів місцевого бюджету від запланованих значень.

Згідно з першим критерієм група доходів «Офіційні трансферти» може бути виключена з дослідження, оскільки рішення про їх надання регламентується Бюджетним кодексом України або нормативно-правовими актами, що його уточнюють, а також приймається або державними органом влади, або органом місцевої влади вищого рівня, а обсяги переважно визначаються на підставі затвердженої формули.

Серед методів наукового дослідження, що дають змогу комплексно врахувати наступні два критерії відповідності доходів місцевих бюджетів, можна виокремити метод ABC–XYZ-аналізу. Для досягнення цілей нашого дослідження всі доходи ранжуються за власним внеском у наповнення відповідного місцевого бюджету та оцінюються щодо стабільності рівня виконання (перманентно значний чи високий рівень коливань значень близько 100% вказує на наявність проблем або на стадії складання бюджету, або на стадії його виконання). За допомогою цього методу можна для кожного бю-

джету всі доходи розподілити на дев'ять груп: від групи А–Х (бюджетоутворюючі доходи з дієвими механізмами планування й виконання) до групи С–Z (найменші доходи за питомою вагою із суттєвим рівнем невизначеності).

У табл. 1–3 наведені результати застосування методу АВС–XYZ-аналізу для групування узагальнених доходів місцевих бюджетів України без урахування міжбюджетних трансфертів. Наслідком проведення АВС-аналізу є виокремлення джерел доходів місцевих бюджетів за принципом Парето. Як засвідчують дані табл. 1, у 2018 р. номенклатура бюджетоутворюючих доходів не відрізнялась різноманітністю: до групи А (внесок до 80% загальних доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів) входило тільки три податкових джерела, таких як податок та збір на доходи фізичних осіб, податок на майно та єдиний податок; група В (внесок до загальних доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів не перевищує 15–20%) також представлена тільки 5 джерелами, три з яких мають податковий характер, а інші два – належать до групи неподаткових надходжень.

Зауважимо, що до групи В було включено дві підгрупи доходів за бюджетною класифікацією, у яких можна виділити такі пріоритетні джерела: у підгрупі «Інші податки та збори» – екологічний податок та кошти, отримані місцевими бюджетами з державного бюджету; у підгрупі «Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності» – плату за надання адміністративних послуг та надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном.

Метою проведення XYZ-аналізу було ранжування статей доходів місцевих бюджетів за ступенем стабільності виконання та точністю планування й прогнозування відповідних показників. Для розрахунку коефіцієнта варіації вибрано період з 2015 р., тобто з моменту проведення останньої бюджетної реформи. У розрахунках коефіцієнта варіації замість середньої арифметичної величини застосовувалося значення у 100% як бажаний рівень виконання всіх доходів місцевих бюджетів.

Відзначимо, що більшість доходів місцевих бюджетів України без урахування міжбюджет-

Таблиця 1

**Результати АВС-аналізу виконання доходів місцевих бюджетів України
(без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2018 р.**

Показник	Виконано у 2018 р., млрд. грн.	Питома вага у доходах місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), %	Накопичена частка, %	Група АВС
Податок та збір на доходи фізичних осіб	138,16	52,44	52,44	А
Податок на майно	31,27	11,87	64,30	А
Єдиний податок	29,56	11,22	75,53	А
Власні надходження бюджетних установ	19,19	7,28	82,81	В
Внутрішні податки на товари та послуги (акцизний податок)	13,80	5,24	88,04	В
Податок на прибуток підприємств	9,30	3,53	91,57	В
Інші податки та збори	5,43	2,06	93,63	В
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	4,59	1,74	95,37	В
Інші доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	12,19	4,63	100,00	С

Джерело: складено, розраховано авторами за даними джерела [9]

Таблиця 2

**Результати XYZ-аналізу виконання доходів місцевих бюджетів України
(без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2015–2018 рр.**

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Коефіцієнт варіації, %	Група XYZ
Податок та збір на доходи фізичних осіб	112,86	108,50	104,97	101,85	4,07	Х
Податок на майно	113,01	110,22	103,93	101,24	4,26	Х
Єдиний податок	118,13	115,84	108,39	106,25	6,56	Х
Власні надходження бюджетних установ	253,14	215,97	213,64	215,49	62,83	Z
Внутрішні податки на товари та послуги (акцизний податок)	117,39	110,88	104,25	101,29	5,25	Х
Податок на прибуток підприємств	110,59	125,31	101,86	105,90	7,03	Х
Інші податки та збори	101,06	141,50	101,48	63,69	13,79	Y
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	117,27	111,77	112,02	105,25	6,17	Х

Джерело: складено, розраховано авторами за даними джерела [9]

Таблиця 3

**Результати ABC–XYZ-аналізу виконання доходів місцевих бюджетів України
(без урахування міжбюджетних трансфертів)**

Група доходів	X	Y	Z
A	податок та збір на доходи фізичних осіб; податок на майно; єдиний податок	–	–
B	внутрішні податки на товари та послуги (акцизний податок); податок на прибуток підприємств; адміні- стративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	інші податки та збори	власні надходження бюджетних установ
C	–	–	–

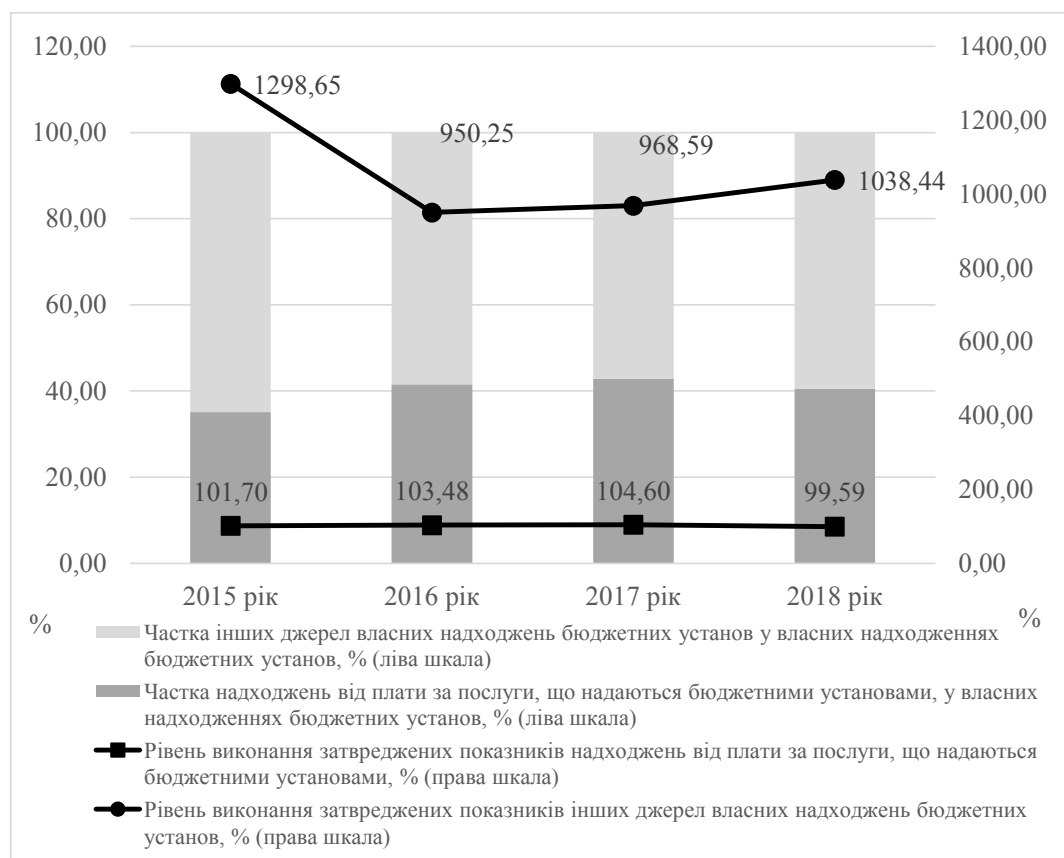
Джерело: складено, розраховано авторами за даними джерела [9]

них трансфертів характеризувалась високим рівнем прогнозованості та ефективним механізмом адміністрування (табл. 2). Поміж доходів, що входили до груп A та B, тільки два доходних джерела мали коефіцієнт варіації за відхиленнями фактичних показників від затверджених більше 10%, а саме інші податки та збори (13,8%), власні надходження бюджетних установ (62,8%).

Зауважимо, що як вихідні дані для розрахунку коефіцієнта варіації вибрано рівень виконання затверджених місцевими радами показників доходів з урахуванням змін. Цікавим є той факт, що під час проведення XYZ-аналізу рівня виконання планів за дохідною частиною місцевих бюджетів на відповідний рік з ураху-

ванням внесених змін тільки власні надходження бюджетних установ змінили свою групу на X, що пояснюється специфікою внесення змін до кошторисів бюджетних установ без змін бюджетного розпису та відображенням цих змін тільки у звітності про виконання бюджетів.

Матриця ABC–XYZ-аналізу (табл. 3) виконання доходів місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) не тільки демонструє менеджеру сфери місцевих фінансів нестабільні в контексті прогнозування та виконання доходи, але й дає змогу визначити пріоритетність та черговість прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення механізмів планування та виконання відповідних доходів чи обґрунтувати економії часу та ко-

**Рис. 1. Стан виконання власних надходжень бюджетних установ в Україні
у 2015–2018 рр.**

Джерело: складено, розраховано авторами за даними джерела [9]

штів за відсутності активних управлінських дій щодо незначних доходів.

За результатами виконання місцевих бюджетів за доходами у 2018 р. можна відзначити досить високий рівень організації процесів планування та виконання дохідної частини місцевих бюджетів, адже всі бюджетуютьовуючі доходи та більшість доходів категорії В характеризуються стабільністю виконання, а відхилення від 100% не перевищує 10%, а тяжіє до 4–7%. Підгрупа податкових надходжень «Інші податки та збори» характеризувалась суттєвим рівнем нестабільності надходжень (група Y), що пояснюється неоднорідністю включених до неї джерел. Нині наявний потенціал щодо вдосконалення механізмів виконання й планування у власних доходах бюджетних установ, що увійшли до групи B–Z.

Специфіка власних доходів бюджетних установ проявляється у відсутності необхідності внесення змін до бюджетного розпису за перевищення фактичними надходженнями затверджених показників. Розпорядниками вносяться зміни до спеціального фонду кошторису щодо збільшення надходжень та видатків, коли обсяги власних надходжень спеціального фонду кошторису фактично перевищили обсяги, враховані під час затвердження відповідного бюджету, з урахуванням залишків на початок року [10]. Наслідком є перевищення плановими показниками зі змінами (за кошторисами) затверджених показників місцевими радами впродовж останніх років у близько 10 разів.

Перевищення затверджених обсягів власних надходжень бюджетних установ приводить до необхідності оперативного корегування видаткової частини кошторису. Однак завчасне планування видатків дає змогу підвищити рівень їх ефективності та результативності порівняно із ситуаційним спрямуванням додаткових надходжень всередині поточного бюджетного періоду. Постає важливе питання виявлення шляхів підвищення прогнозованості власних надходжень бюджетних установ задля обґрунтованого планування видаткової частини до початку бюджетного періоду.

Згідно з Бюджетним кодексом України власні надходження бюджетних установ поділяються на такі дві групи, як надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, та інші джерела власних надходжень бюджетних установ. Згідно з рис. 1 близько 60% власних надходжень формується за рахунок інших джерел власних надходжень бюджетних установ (благодійні внески, гранти та дарунки тощо), і саме ця група власних надходжень характеризується низьким рівнем прогнозованості та є причиною обтяження стадії виконання місцевих бюджетів внесенням додаткових змін до кошторисів бюджетних установ.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки:

1) використання методу АВС–XYZ-аналізу під час оцінювання виконання дохідної частини місцевих бюджетів дає змогу обґрунтувати необхідність та послідовність управління процесами планування й виконання окремих дохідних джерел;

2) результати АВС–XYZ-аналізу виконання дохідної частини місцевих бюджетів України довели високий рівень організації процесів планування та виконання відповідних бюджетних показників;

3) АВС–XYZ-аналіз дав змогу виявити потенціал в управлінні процесами планування й виконання власних надходжень бюджетних установ, зокрема щодо інших джерел власних надходжень бюджетних установ;

4) низький рівень прогнозованості власних надходжень бюджетних установ нівельовано шляхом нормативного затвердження особливої механізми внесення змін до кошторисів бюджетних установ упродовж бюджетного періоду; однак такий спосіб не сприяє найефективнішому розподілу асигнувань внаслідок відсутності попереднього планування; через те, що бюджетні установи представлені мережами типових установ, пропонується передати на дослідження можливість трансформації інших джерел власних надходжень бюджетних установ у більш прогнозовані підгрупи власних надходжень бюджетних установ з урахуванням специфіки функціонування кожної галузі.

Подаальші дослідження з вибраної тематики пов'язані з розробленням уніфікованої методики оцінювання виконання місцевих бюджетів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дем'янюк А. Перспективи впровадження системи моніторингу виконання місцевих бюджетів з метою забезпечення прозорості та залучення громадськості. *Економіка. Фінанси. Право*. 2015. № 11 (1). С. 42–44.
2. Західна О., Мидлик Ю. Громадський контроль виконання бюджетів Львівської області. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 1. С. 12–15.
3. Вацлавський О. Роль громадського фінансового контролю в процесі формування та виконання місцевих бюджетів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10 (1). С. 77–81.
4. Покатаєв П. Громадський контроль за виконанням місцевих бюджетів. *Право та державне управління*. 2016. № 2. С. 3–8.
5. Голинський Ю., Луців Л. Теоретичні аспекти моніторингу виконання державного бюджету України. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 9. С. 120–123.
6. Кудряшов В. Ризики виконання державного бюджету та механізми їх обмеження. *Фінанси України*. 2016. № 12. С. 59–76.
7. Голинський Ю. Методи наукових досліджень та аналізу процесу виконання бюджетів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 15. С. 96–99.

8. Ружинська Н. Методичні аспекти аналізу виконання державного бюджету України. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2018. № 1. С. 194–206.
9. Звітність / Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 22.05.2019).
10. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова КМУ від 28 лютого 2002 р. № 228 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF> (дата звернення: 01.06.2019).
4. Pokataiev P. (2016) Hromadskyi kontrol za vykonanniam mistsevykh biudzhetyv [Public control over the implementation of local budgets]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, no. 2, pp. 3–8.
5. Holynskiy Yu., Lutsiv L. (2016) Teoretychni aspekty monitorynhu vykonannia derzhavnogo biudzhetu Ukrainy [Theoretical Aspects of Monitoring the Implementation of the State Budget of Ukraine]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika*. T. 21, vol. 9, pp. 120–123.
6. Kudriashov V. (2016) Ryzky vykonannia derzhavnogo biudzhetu ta mekhanizmy yikh obmezhenia [Risks of implementation of the state budget and mechanisms for their limitation]. *Finansy Ukrainy*, no. 12, pp. 59–76.
7. Holynskiy Yu. (2016) Metody naukovykh doslidzen ta analizu protsesu vykonannia biudzhetyv [Methods of scientific research and analysis of the budget execution process]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, vol. 15, pp. 96–99.

REFERENCES:

1. Demianiuk A. (2015) Perspektyvy vprovadzhennia systemy monitorynhu vykonannia mistsevykh biudzhetyv z metoiu zabezpechennia prozorosti ta zaluchennia hromadskosti [Perspectives of implementation of monitoring system for implementation of local budgets in order to ensure transparency and public involvement]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, no 11 (1), pp. 42–44.
2. Zakhidna O., Mydlyk Yu. (2016) Hromadskyi kontrol vykonannia biudzhetyv Lvivskoi oblasti [Public control over the implementation of the budgets of the Lviv region]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, no. 1, pp. 12–15.
3. Vatslavskiy O. (2016) Rol hromadskoho finansovoho kontroliu v protsesi formuvannia ta vykonannia mistsevykh biudzhetyv [The role of public financial control in the process of formation and implementation of local budgets]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 10 (1), pp. 77–81.
8. Ruzhynska N. (2018) Metodichni aspekty analizu vykonannia derzhavnogo biudzhetu Ukrainy [Methodical aspects of the analysis of the implementation of the state budget of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy*, no. 1, pp. 194–206.
9. Zvitnist [Reporting] / The State Treasury Service of Ukraine. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (accessed: 22 May 2019).
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002) Pro zatverdzhennia Poriadku skladannia, rozghliadu, zatverdzhennia ta osnovnykh vymoh do vykonannia koshtorysiv biudzhetnykh ustanov : Postanova KМУ vid 28 liutoho 2002 r. № 228 [On Approval of the Procedure for Preparation, Review, Approval and Main Requirements for the Execution of Estimates of Budgetary Institutions: CMU Resolution dated February 28, 2002, no. 228]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF> (accessed: 01 June 2019).

УДК 368.1

Терещенко Т.Є.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів
Університету митної справи та фінансів***Сіліна І.С.***студентка
Університету митної справи та фінансів***Tereshchenko Tetiana***Ph.D. in Ekonomical Science, Associate Professor,
Associate Professor at Department of State, Local and Corporate Finance
University of Customs and Finance***Silina Iryna***Student
University of Customs and Finance*

ПРОБЛЕМИ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ МАЙНА ГРОМАДЯН І ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

PROBLEMS OF THE INSURANCE COVER OF THE CITIZENS PROPERTY AND THE WAYS OF ITS IMPROVEMENT

АНОТАЦІЯ

Майнове страхування є обов'язковим елементом кожної економічної та соціальної системи суспільства. Економіка не може функціонувати успішно без розвинутої системи страхування в країні. В розвинених державах майнове страхування займає важливу позицію, адже воно надає гарантії поновлення порушених майнових інтересів у разі непередбачуваних природних, техногенних та інших явищ. Актуальність дослідження підтверджує зростаюча роль страхування в нашій країні. З кожним роком збільшується кількість укладених договорів страхування; щороку страховики впроваджують нові схеми страхування. При цьому особлива роль страхування проявляється у вирішенні соціальних проблем суспільства. Соціальні гарантії населенню страховики здатні надавати разом із державою, а часом і шляхом її випередження. У статті розглянуто механізм страхування майна громадян в Україні, проаналізовано основні показники страхової діяльності за 2016–2018 рр. (динаміка страхових премій, страхових виплат і рівня страхових виплат), побудовано прогноз надходжень страхових премій з цього виду страхування на наступні 5 років (2019–2023 рр.), визначено проблеми, що стримують розвиток страхування майна фізичних осіб, а також запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: страховий ринок, майнове страхування, страхування майна громадян, страхові премії, страхові виплати, страхові ризики.

АННОТАЦИЯ

Имущественное страхование является обязательным элементом каждой экономической и социальной системы общества. Экономика не может функционировать успешно без развитой системы страхования в стране. В развитых государствах имущественное страхование занимает важную позицию, ведь оно предоставляет гарантии восстановления нарушенных имущественных интересов в случае непредвиденных природных, техногенных и других явлений. Актуальность исследования подтверждает растущая роль страхования в нашей стране. С каждым годом увеличивается количество заключенных договоров страхования; ежегодно страховщики внедряют новые схемы страхования. При этом особая роль страхования проявляется в решении социальных проблем общества. Социальные гарантии населению страховщики способны предоставлять наряду с государством, а порой и путем его опережения. В статье рассмотрен механизм страхования имущества граждан в Украине, проанализированы основные показатели

страховой деятельности по 2016–2018 гг. (динамика страховых премий, страховых выплат и уровня страховых выплат), построен прогноз поступлений страховых премий по этому виду страхования на следующие 5 лет (2019–2023 гг.), определены проблемы, сдерживающие развитие страхования имущества физических лиц, а также предложены пути их решения.

Ключевые слова: страховой рынок, имущественное страхование, страхование имущества граждан, страховые премии, страховые выплаты, страховые риски.

ANNOTATION

Citizens property insurance is a sub-branch of property insurance, which includes legally defined voluntary types of insurance, the conditions and procedure for which provide full or partial reimbursement of losses incurred by insured citizens as a result of an insured event with insured property. Property insurance is a compulsory element of every economic and social system of society. The economy cannot function successfully without a developed system of insurance in the country. In developed countries, property insurance occupies an important position, because it provides guarantees of renewal of the property interests in case of unforeseen natural, man-made and other phenomena. The relevance of the topic is that the development of the economy, the formation of the infrastructure associated with the emergence of a significant number of independent business entities. The real danger of ruin and severe competition lead to the need to use market-based remedies for their future existence and ways to reimburse probable costs. In this regard, the role of property insurance and insurance as a whole, as a non-state way of reducing the loss of business and social protection of citizens significantly increases. In addition, insurance is a resource of domestic investment income, especially needed in the current conditions. Also, the relevance of the article confirms the growing role of insurance in our country. Every year the number of concluded insurance contracts increases; each year, insurers introduce new insurance schemes. In this case, the special role of insurance is manifested in solving social problems. Social guarantees to the population insurers are able to provide along with the state, and sometimes ahead of the state. The article considers the mechanism of property insurance of citizens' in Ukraine, analyzes the main indicators of insurance activity for 2016–2018 (dynamics of insurance premiums, insurance payments and level of insurance payments), the forecast of insurance premiums received from this type of insurance for the next 5 years (2019–2023), problems that impede the development of personal

property insurance have been identified, and ways of their solution are proposed. However, there is a need to analyze the current trends in property insurance, taking into account the new conditions of the surrounding reality, new types of risks, as well as new types of public relations. The issue of the current state of property insurance market in conditions of political and economic instability, peculiarities of insurance programs presented on the market remains insufficiently researched.

Key words: insurance market, property insurance, citizen's property insurance, insurance premiums, insurance payments, insurance risks.

Постановка проблеми. Страхування майна громадян вважається способом захисту, завдяки якому зменшується негативний вплив різних явищ у соціальній сфері, проводиться запобігання небажаним наслідкам ризиків або їх абсолютне усунення. Отже, об'єктивна потреба існування та розвиток страхування майна в країні обумовлені тим, що воно є результативним, оптимальним, економічним та доступним інструментом захисту майнових інтересів громадян.

У зв'язку з цим роль майнового страхування зокрема й страхування загалом як недержавного способу зменшення збитків і соціального захисту громадян істотно збільшується. Крім цього, страхування – це ресурс внутрішніх інвестиційних надходжень, особливо необхідних у нинішніх умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення теоретичних основ майнового страхування зробили західні вчені, такі як А. Манес, Д. Бланд, Дж. Діксон, В. Гейльман, В. Гаврийський, Д. Фарні. Питання страхування майна досліджувались у роботах вітчизняних науковців, зокрема в працях В. Базилевича, К. Базилевич, К. Воблого, О. Вовчак, Н. Внукової, В. Грушка, О. Заруби, М. Клапківа, В. Малько, С. Осадця, А. Таркуцяка, Я. Шумелди.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас у вітчизняній фінансово-економічній літературі бракує ґрунтовних досліджень, які стосуються загальнотеоретичних проблем страхування майна, та наукових розробок, орієнтованих на їх практичне застосування. Необхідність вирішення наявних проблем зумовила вибір теми дослідження та свідчить про її актуальність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз практичних аспектів функціонування страхування майна громадян на страховому ринку України; визначення наявних проблем у цій підгалузі страхування; розроблення пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майнове страхування – це галузь страхування, у якій об'єктом страхових відносин є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном юридичних або фізичних осіб, що здійснюються на підставі добровільно укладеного договору між страховиком та страхувальником [1].

Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР [1] визначає як об'єкт страхування майна майнові інтереси, що пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном.

Страховий захист включає виключно те коло матеріальних інтересів, яке зумовлене потребою збереження власності через можливість його знищення, затоплення, крадіжки внаслідок раптових ситуацій та інших непередбачуваних подій, але не отриманням в такому разі вигід або переваг, пов'язаних з володінням, користуванням чи розпорядженням цим майном.

В Україні страховий ринок під впливом внутрішніх та зовнішніх умов потребує кількісних

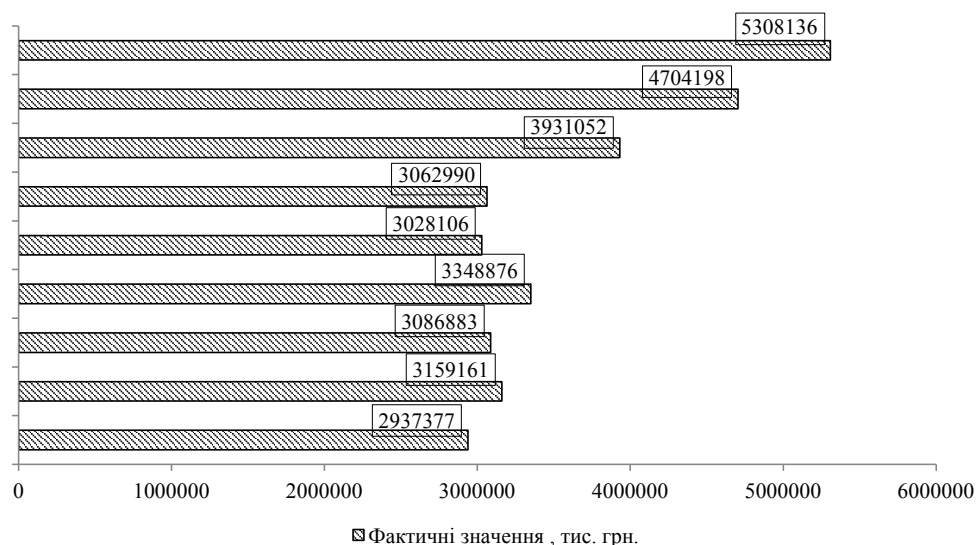

Рис. 1. Обсяг страхових премій із добровільних видів страхування майна громадян в Україні за 2010–2018 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі даних джерела [4]

та якісних змін. При цьому частина страхових послуг на українському фінансовому ринку постійно збільшується, що свідчить про розвиток страхового ринку й збільшення доходів фізичних та юридичних осіб. Аналізуючи страховий ринок України загалом, можемо сказати, що найбільшу частку в його структурі має майнове страхування.

Послуги страхування майна громадян надають компанії загального страхування. Станом на 31 грудня 2018 р. з 281 зареєстрованої страхової компанії 251 компанія працює із загальними видами страхування [2].

Нині майнове страхування громадян здійснюється в добровільній та обов'язковій формах.

До обов'язкових видів страхування майна громадян належать авіаційне страхування та страхування предмета іпотеки. Останній отримав статус обов'язкового у 2011 р. [3].

На рис. 1 представлено обсяг страхових премій із добровільних видів страхування майна громадян в Україні за 2010–2018 рр.

В табл. 1 наведено динаміку страхових премій та страхових виплат зі страхування майна громадян в Україні за 2016–2018 рр., яка показує, що у 2017 р. порівняно з 2016 р. страхові платежі зросли на 773 146,6 тис. грн., або на 19,67%; у 2018 р. порівняно з 2017 р. – на 603 935,6, або на 12,84%.

Рівень страхових виплат характеризує суму страхових виплат, що припадає на одиницю отриманого страхового платежу. Він є показником, що впливає на довіру споживачів до страхових продуктів, які пропонуються на ринку.

Рис. 2 підтверджує, що сума зібраних валових страхових премій та виплат зі страхування майна громадян в Україні щороку зростає. Рівень страхових виплат, який показує частоту

Таблиця 1

Темпи приросту страхових премій та виплат зі страхування майна громадян в Україні за 2016–2018 рр., млн. грн.

Показник	Відхилення 2017/2016 рр.		Відхилення 2018/2017 рр.		Відхилення 2018/2016 рр.	
	абсолютне, млн. грн.	відносне, %	абсолютне, млн. грн.	відносне, %	абсолютне, млн. грн.	відносне, %
Валові страхові премії	773 146,6	19,67	603 935,6	12,84	1 377 081,6	35,03
Валові страхові виплати	363 056,4	29,79	340 756,9	21,54	703 813,6	57,76

Джерело: розроблено авторами на основі даних джерела [4]

Таблиця 2

Динаміка валових надходжень зі страхування майна громадян в Україні у 2016–2018 рр., тис. грн.

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відхилення			
				2017/2016 рр.		2018/2017 рр.	
				абсолютне	темп приросту, %	абсолютне	темп приросту, %
Добровільні види							
Страхування наземного транспорту	2 606 384,7	3 084 468,2	3 739 526,2	478 083,5	18,34	655 058,0	21,24
Страхування повітряного транспорту	187,3	251,5	78,3	64,2	34,28	-173,3	68,89
Страхування водного транспорту	1 860,6	2 242,6	1 916,5	382	20,53	-326,1	14,54
Страхування вантажу та багажу	23 641,9	31 901,2	49 501,0	8 259,3	34,94	17 599,8	55,17
Страхування майна від вогневих ризиків	259 354,9	316 794,8	301 046,4	57 439,9	22,15	-15 748,4	4,97
Страхування іншого майна громадян	530 032,7	645 604,2	818 397,0	115 571,5	21,80	172 792,8	26,76
Страхування кредитів	3 277,7	2 505,0	10 356,0	-772,7	-23,57	7 851,0	313,41
Страхування фінансових ризиків	495 629,8	606 272,1	363 724,2	110 642,3	22,32	-242 547,9	-40,01
Страхування гарантій	0,8	0,8	0,4	0	18,34	-0,4	-50,00
Обов'язкові види							
Авіаційне страхування	970,0	1 192,4	1 811,9	222,4	20,53	619,5	51,95
Страхування предмета іпотеки	9 711,4	12 965,6	21 775,8	3 254,2	34,94	8 810,2	67,95
Всього зі страхування майна громадян	3 931 052	4 704 198	5 308 133,6	773 146,6	19,67	603 935,6	12,84

Джерело: розроблено авторами на основі даних джерела [4]

виплат страховими компаніями за договорами страхування, у 2017 р. зріс на 8,32%, а у 2018 р. скоротився на 1,58%. Низький рівень цього показника негативно впливає на репутацію страхових компаній та страховий ринок загалом, тому що посилює недовіру з боку страхувальників.

Серед підвидів страхування майна громадян спостерігається суттєве скорочення премій зі страхування кредитів у 2017 р. (порівняно з попередніми роками), а саме на 772,7 тис. грн., або на 23,57%, але у 2018 р. цей показник зростає на 7 851 тис. грн., або на 313,41%; страхування гарантій (відсутні зміни показника у 2017 р., у 2018 р. розмір зменшується на 0,4 тис. грн., або на 50%) (табл. 2).

Крім того, за табл. 2 приріст надходжень страхових премій по страхуванню повітряного, водного транспорту, страхуванню фінансових ризиків та майна від вогневих ризиків порівняно з попереднім 2017 р. у 2018 р. був меншим. Отже, приріст був таким: показник страхування повітряного транспорту складав -68,89%, або -173,3 тис. грн. (у 2017 р. він становив -34,28%, або -64,2 тис. грн.); показник водного транспорту складав -14,54%, або -326,1 тис. грн. (у 2017 р. він становив 20,53%, або 382 тис. грн.); показник фінансових ризиків складав -40,01%, або -24 2547,9 тис. грн. (у 2017 р. приріст становив 22,32%, або 110 642,3 тис. грн.); показник страхування майна від вогневих ризиків складав -4,97%, або -15 748,4 тис. грн. (у 2017 році приріст становив 22,15%, або 57 439,9 тис. грн.).

Протилежна ситуація відбувається зі страхуванням наземного транспорту, вантажу та багажу. За аналізований період суттєво зросли надходження зі страхування вантажу та багажу, а саме з 23 641,9 тис. грн. у 2016 р. до 49 501 тис. грн. у 2018 р. (темپ приросту становив 109,38%).

Надходження зі страхування наземного транспорту зросли з 2 606 384,7 тис. грн. у 2016 р. до 3 739 526,2 тис. грн. у 2018 р. (темپ приросту склав 43,48%).

Розглянемо динаміку валових виплат зі страхування майна громадян в Україні (табл. 3).

Так, у 2016 р. цей показник становив лише 1 218 556 тис. грн., а у 2017 р. збільшився до 1 581 613 тис. грн., а вже у 2018 р. зростання було більшим, становлячи 1 922 369,6 тис. грн.

Аналізуючи валові страхові виплати, здійснені громадянам з майнових видів страхування, бачимо їх поступове зростання як з добровільних, так і з обов'язкових видів.

Так, наприклад, за досліджуваний період страхові виплати з Автокаско громадянам зросли з 1 121 475,2 тис. грн. у 2016 р. до 1 728 577,4 тис. грн. у 2018 р.; зі страхування вантажу та багажу у 2017 р. (порівняно з попереднім роком) зросли на 2 065,2 тис. грн., або 82,32%, а у 2018 р. зросли на 873,8 тис. грн., або на 19,10%; страхові виплати зі страхування іншого майна громадян у 2017 р. зросли на 63 848 тис. грн., або на 123,58%, а у 2018 р. – на 27 073,3 тис. грн., або на 23,44%; виплати зі страхування водного транспорту значно скоротились у 2018 р., а саме на 1 000,5 тис. грн., або на 99,68%.

Значне збільшення виплат страхових сум спричинене неефективною політикою оптимізації страхового портфеля страхових компаній, відсутністю мінімізації страхових виплат, усвідомленим зниженням суми збитку під час його експертного оцінювання, затримкою страхових виплат згідно з максимальним періодом, встановленим законодавством, а саме 6 місяців з отримання страховою компанією повного пакета документів, необхідних для реалізації страхової виплати.

Однак зростання обсягів валових страхових виплат може розглядатися як сприятливий

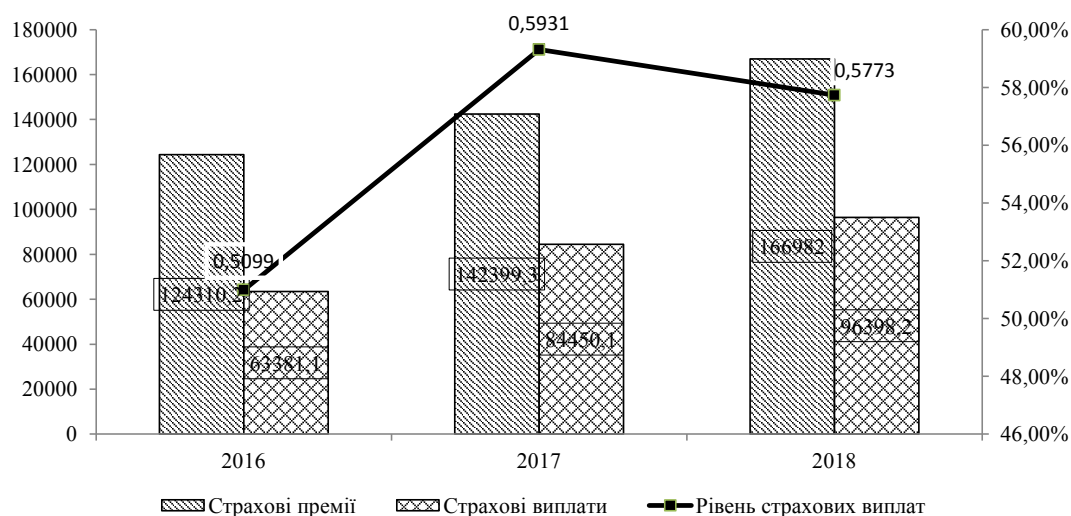

Рис. 2. Динаміка страхових премій та виплат зі страхування майна громадян за 2016–2018 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі даних джерела [2]

критерій з огляду на те, що надходження страхових платежів також зросло порівняно з попередніми роками.

Низький рівень страхового відшкодування з майнового страхування простежується в таких підвидах, як страхові виплати зі страхування майна від вогневих ризиків, що порівняно з минулим роком у 2017 р. скоротились на 10 898,4 тис. грн., або на 40,43%, а вже у 2018 р. – на 608,30 тис. грн., або на 3,79%;

страхування кредитів, адже у 2017 р. не було здійснено жодних виплат, у 2018 р. виплати склали 32,7 тис. грн. Щодо страхування водного транспорту, то у 2017 р. страхові виплати зросли на 51,71%, або на 342,1 тис. грн., а у 2018 р. цей показник скоротився на 99,68%, або на 1 000,5 тис. грн.

Таким чином, нині страхування майна громадян на страховому ринку України показує досить значні показники розвитку, водночас

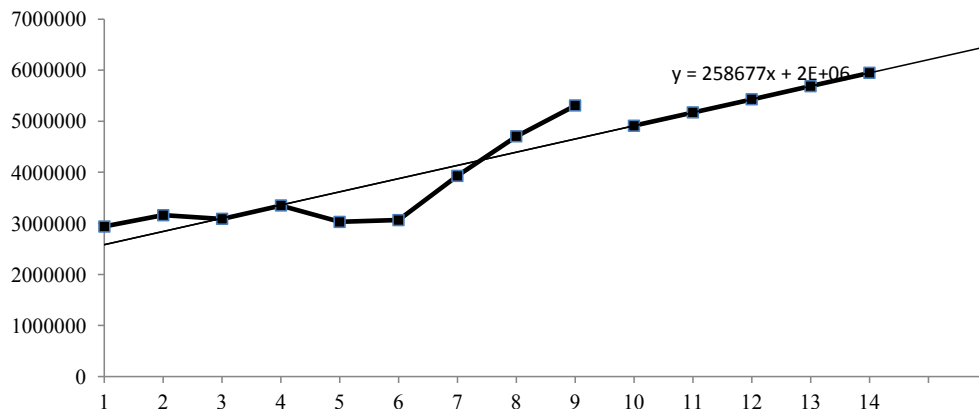

Рис. 3. Прогнозування динаміки страхових премій з добровільних видів майнового страхування громадян у 2019–2023 рр. (за роками)

Таблиця 3

Динаміка валових виплат зі страхування майна громадян в Україні за 2016–2018 рр., тис. грн.

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відхилення			
				2017/2016 рр.		2018/2017 рр.	
				абсолютне	темп приросту, %	абсолютне	темп приросту, %
Добровільні види							
Страхування наземного транспорту	1 121 475,2	1 430 789,7	1 728 577,4	309 314,5	27,58	297 787,7	20,81
Страхування повітряного транспорту	–	–	–	–	–	–	–
Страхування водного транспорту	661,6	1 003,7	3,2	342,1	51,71	-1 000,5	-99,68
Страхування вантажу та багажу	2 508,6	4 573,8	5 447,6	2 065,2	82,32	873,8	19,10
Страхування майна від вогневих ризиків	26 954,2	16 055,8	15 447,5	-10 898,4	-40,43	-608,3	-3,79
Страхування іншого майна громадян	51 666,7	115 514,7	142 588,0	63 848	123,58	27 073,3	23,44
Страхування кредитів	2 105,5	–	32,7	-2 105,5	-100	32,7	–
Страхування фінансових ризиків	12 323,1	13 639,0	29 916,5	1 315,9	10,68	16 277,5	119,35
Страхування гарантій	–	–	–	–	–	–	–
Обов'язкові види							
Авіаційне страхування	–	–	120,0	–	–	120,0	–
Страхування предмета іпотеки	861,4	36,0	236,7	-825,4	-95,82	200,7	557,50
Всього зі страхування майна громадян	1 218 556	1 581 613	1 922 369,6	363 056,4	29,79	340 756,9	21,54

Джерело: розроблено авторами на основі даних джерела [4]

результативність окремих підвидів страхування майна є дуже невисокою.

Для розуміння альтернатив та довгострокових тенденцій розвитку (падіння/зростання ринку загалом чи окремих його сегментів) проведено розрахунки прогнозних значень для обсягів страхових премій зі страхування майна громадян в Україні на наступні 5 років.

На рис. 3 зображено розрахунки прогнозних значень для обсягів страхових премій з добровільних видів майнового страхування громадян за допомогою збільшення діапазону вхідних даних з 2010 р. по 2018 р. (на основі даних, представлених на рис. 1) [40].

За наведеними даними можна зробити висновки, що у досліджувані періоди (табл. 4) обсяги страхових премій з майнового страхування прогнозовано будуть поступово зростати з 2020 р., лише у 2021 р. перевищивши обсяг надходжень 2018 р.

Таблиця 4

Прогноз обсягів страхових премій з добровільних видів майнового страхування громадян у 2019–2023 рр., тис. грн.

Рік	Прогнозовані значення, тис. грн.
2019	4 911 914,25
2020	5 170 590,90
2021	5 429 267,55
2022	5 687 944,20
2023	5 946 620,85

Прогнозні дані свідчать про те, що ринок майнового страхування негайно потребує вирішення проблем, що стримують його розвиток та залучення громадян до страхування.

Страхуванню майна в Україні притаманна низка проблем, які впливають не тільки на його стабільність сьогодні, але й на існування в майбутньому. Стихійні лиха, міжнародні конфлікти, які проявляються все частіше, завжди приводять до втрати майна.

Незважаючи на зменшення числа страхових компаній (у 2016 р. кількість страхових компаній, що здійснюють страхування видів, інших, ніж страхування життя, становила 271, а у 2018 р. – 251) [3], обсяг страхових платежів щороку збільшується. Це говорить про динамічність розвитку сфери страхування, її перспективність. Крім цього, минулими роками на підвищення надходжень вплинуло зниження курсу гривні, через що збільшилася ціна машин, які становлять базу страхових портфелів українських страхових компаній. Підвищення ціни автомобіля підвищило вартість страхової суми, від якої розраховується платіж.

Водночас збільшилися розміри страхових відшкодувань, оскільки для ремонту деталі закупаються переважно в іноземній валюті. Однак страховики швидко відреагували на цю тенденцію, відкоригувавши свою тарифну політику та оптимізувавши страхові портфелі.

На ефективність та динамічність розвитку страхування значний вплив мають економічні фактори. Наприклад, уповільнення темпів зростання страхування майна головним чином обумовлене зниженням обсягів іпотечного кредитування, а також зростанням конкуренції, що супроводжується небезпечним для ринку, страховиків та страхувальників проявами демпінгу.

Фізичні особи переважно страхують автомобілі, домашнє майно, споруди, квартири (в разі ремонтних робіт) тощо. Основною проблемою, що стримує підвищення надходження страхових премій, вважається безпосередньо недовіра населення до страхових компаній. Головними причинами цього є недостатній рівень якості страхових послуг, невеликий розмір страхових виплат, недосконалість законодавчої бази, неврахування інтересів страхувальників під час страхування, непорядність деяких страховиків.

При цьому недовіра до страхових компаній може бути обумовлена самими страховими компаніями. Здійснюючи непродуману страхову політику під час оцінювання ризику, виплачуючи підвищені комісійні винагороди, зменшуючи необхідну суму відшкодування, вони сформували собі репутацію шахраїв. Нині досить складно повернути довіру громадян до інституту страхування в нашій державі.

Для залучення нових клієнтів можна застосувати нові програми страхування майна, нові послуги за чинними програмами. Так, пропонуємо страховикам активніше застосовувати натуральне відшкодування під час страхування майна громадян, а саме під час страхування нерухомості (квартири або будинку).

Нова послуга – це відновлюваний ремонт оздоблення квартири/будинку вже після настання страхової події, який проводиться партнерами страхової компанії, а саме будівельними фірмами. Ремонтні роботи оплачуватиме страхова компанія шляхом перерахування грошових коштів будівельній компанії в розмірі встановленого обсягу робіт. Ремонт здійснюватиметься з дотриманням всіх необхідних стандартів за технологією відновлення після страхового випадку.

Під час надання клієнтом заяви про настання страхової події йому необхідно буде лише вибрати форму страхового відшкодування, а саме натуральну або грошову. У разі вибору натуральної форми до клієнта виїжджає спеціаліст, щоби відразу на місці дійти згоди про абсолютно всі нюанси майбутніх ремонтних робіт.

Нова форма проведення відшкодування дає можливість враховувати побажання клієнта щодо графіка виконання ремонту, наприклад по 2 години в день, протягом 24 годин або у вихідні дні. Спеціалісти самостійно купують матеріали, необхідні для ремонту, з урахуванням побажань клієнта та в межах кошторису, а також доставляють їх до об'єкта нерухомості.

Нова послуга дає можливість зекономити час клієнтів та в найкоротші терміни віднови-

ти пошкоджені будівлі чи приміщення, а найголовніше, позбавити клієнта необхідності проведення складного процесу пошуку фахівців, організації ремонтних робіт і складних питань складання й узгодження кошторису з будівельною компанією, якщо це є основним місцем проживання власника майна.

За виявлення прихованих пошкоджень будівельна фірма самостійно погоджує всі питання зі страховою компанією.

Крім того, страхова компанія здійснюватиме контроль виконання розмірів та термінів ремонтних робіт, відповідатиме за результат виконаних робіт та надаватиме гарантії безпеки й збереження майна клієнта.

Щодо населення, то його низька активність під час страхування майна зумовлена також низькою платоспроможністю (оскільки угода страхування не є продуктом першої необхідності), відсутністю грамотності щодо страхування та повною недовірою до страхових компаній.

Отже, ефективності розвитку українського ринку майнового страхування перешкоджають:

- невисока платоспроможність фізичних осіб, що мають попит;
- відсутність страхової культури громадян, а іноді й самих страхових компаній;
- недостатність ємності ринку щодо грошових коштів, адже в українських страхових компаніях мало резервів для того, щоби покривати взяті на них ризики.

Задля розвитку майнового страхування за допомогою його розширення та підвищення якості страхових послуг і довіри страхувальників до них слід поступово вживати певних заходів, до яких належать:

- збільшення потужності страховиків за допомогою підвищення обсягів власного капіталу, вдосконалення організації діяльності й надання якісних страхових послуг;
- реалізація функції урядового контролю над проведенням страхової діяльності, зокрема в галузі дотримання умов чинного законодавства щодо платоспроможності, достатності страхових резервів, диверсифікації страхового портфеля;
- введення проектів інформування громадян за допомогою засобів масової інформації про стан і перспективи розвитку страхового ринку;
- впровадження інноваційних технологій у сфері надання страхових послуг (придбання страхових полісів за допомогою Інтернету);
- відновлення довіри громадян до страхових компаній, що враховує вчасну й повну виплату страхових відшкодувань;
- розширення міжнародного партнерства щодо обміну інформацією про діяльність страхових компаній, що надають послуги згідно з певним видом страхування.

Висновки. Ринок страхування майна в Україні перебуває в стані формування та інтеграції у світовий страховий простір. Незважаючи на окремі здобутки, він характеризується низькою

проблем, наявність яких вказує на перспективи розвитку, отже, потенціал для України.

Задля формування відповідної системи майнового страхування та збільшення її ефективності слід забезпечити стійкість економічних відносин, збалансувати та збільшити рівень добробуту населення в результаті значних доходів і соціальної безпеки та справедливості, стимулювати активність ринку страхових послуг, здійснити державну політику в галузі страхування задля регулювання страхового ринку та взаємин. Важливою умовою ефективного розвитку майнового страхового ринку вважається формування попиту на страхові послуги, культури страхування у клієнта за допомогою його страхової освіти, зокрема, через ЗМІ, а також удосконалення страхового портфеля. Збільшення доступності страхових послуг має сприяти наданню можливості дистанційно здійснювати реалізацію страхових продуктів через інформаційно-телекомунікаційні мережі та укладанню страхової угоди в електронному вигляді.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР за редакцією від 7 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.06.2019).
2. Підсумки діяльності страхових компаній за 2018 р. Фориншурер. URL: <https://forinsurer.com> (дата звернення: 17.05.2019).
3. Бачо Р., Тимчак М. Оцінка тенденцій розвитку страхування майна громадян в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. № 2. С. 162–169.
4. Консолідовані звітні дані за 2010–2018 рр. // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: офіційний сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Konsolidovani-zvitni-dani.html> (дата звернення: 17.05.2019).
5. Ковіня М., Сіліна І. Аналіз майнового страхування громадян. *Економіка і управління в умовах глобалізації* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2019. С. 65.

REFERENCES:

1. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 07.03.1996 № 85/96-VR za redaktsiiei vid 07.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 03.06.2019).
2. Pidsumky diialnosti strakhovykh kompanii za 2018 r. Forynshurer. URL: <https://forinsurer.com> (data zvernennia: 17.05.2019).
3. Bacho R., Tymchak M. Otsinka tendentsii rozvytku strakhuvannia maina hromadian v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2016. № 2. S. 162–169.
4. Konsolidovani zvitni dani za 2010–2018 rr. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh: ofitsiinyisait. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Konsolidovani-zvitni-dani.html> (data zvernennia: 17.05.2019).
5. Kovinia M., Silina I. Analiz mainovoho strakhuvannia hromadian. *Ekonomika i upravlinnia v umovakh hlobalizatsii* : materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Kryvyi Rih, 2019. S. 65.

УДК 338.64

Хохлов М.П.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів і кредиту
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету*

Косарева І.П.

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів і кредиту
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету*

Гирка К.Г.

*студентка
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету*

Khokhlov Mykola

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Finance and Credit
Kyiv National University of Trade and Economics
Kharkiv Institute of Finance*

Kosaryeva Iryna

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Finance and Credit
Kyiv National University of Trade and Economics
Kharkiv Institute of Finance*

Hyrya Kateryna

*Student
Kiev National University of Trade and Economics
Kharkiv Institute of Finance*

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АНТИКРИЗОВОГО ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЙОГО ВИДІВ

DEFINITION OF THE NATURE OF ANTI-CRISIS FINANCIAL MANAGEMENT AND CHARACTERISTICS OF ITS SPECIES

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні причини доцільності організації на підприємствах системи антикризового управління, зокрема антикризового фінансового управління. Задля цього проаналізовано різні характеристики, які надавалися вченими щодо трактувань поняття «антикризове управління» та «антикризове фінансове управління». Розглянуто основні елементи системи антикризового фінансового управління. Визначено інструменти антикризового управління, такі як криза-менеджмент, стратегічне управління, ризик-менеджмент, банкрутство, реінжиніринг, фінансовий інжиніринг, бенчмаркетинг, реструктуризація. Важливим підходом до дослідження є надання рекомендацій щодо застосування антикризового фінансового управління в період ефективного циклу розвитку підприємства. Такий підхід знижує ймовірність настання негативних наслідків, що можуть привести до глибокої кризи й навіть до банкрутства.

Ключові слова: антикризове управління, антикризове фінансове управління, підприємство, криза, банкрутство, діагностика фінансового стану, інструменти антикризового фінансового управління, аналіз.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные причины целесообразности организации на предприятиях системы антикризисного управления, в частности антикризисного финансового управления. С этой целью проанализированы различные характеристики, которые предоставлялись учеными касательно трактовки понятий «антикризисное управление» и «антикризисное

финансовое управление». Рассмотрены основные элементы системы антикризисного финансового управления. Определены инструменты антикризисного управления, такие как кризис-менеджмент, стратегическое управление, риск-менеджмент, банкротство, реинжиниринг, финансовый инжиниринг, бенчмаркетинг, реструктуризация. Важным подходом к исследованию является предоставление рекомендаций по применению антикризисного финансового управления в период эффективного цикла развития предприятия. Такой подход снижает вероятность наступления негативных последствий, которые могут привести к глубокому кризису и даже к банкротству.

Ключевые слова: антикризисное управление, антикризисное финансовое управление, предприятие, кризис, банкротство, диагностика финансового состояния, инструменты антикризисного финансового управления, анализ.

ANNOTATION

The article considers the main approaches to the feasibility of organization of crisis management system in enterprises, in particular, crisis management financial management. To this end, the various characteristics provided by scientists to the concepts of "crisis management" and "crisis management" are analyzed. The elements of the system of crisis management financial management should be implemented both at enterprises that are prosperous and function successfully in order to prevent and prevent the financial crisis, and those who were in a financial crisis in order to financially improve them. The main elements of the system of crisis financial management are considered. The tools of crisis man-

agement are also defined – crisis management, strategic management, risk management, bankruptcy, reengineering, financial engineering, benchmarking, restructuring. Also, the main tools are general diagnosis of the financial condition of the company based on the use of a coefficient analysis method, horizontal (trend) financial analysis, vertical (structural) financial analysis, comparative financial analysis, analysis of financial ratios, application of express diagnosis, integral financial analysis, SWOT-analysis, PEST-analysis, SNW-analysis, scenario analysis, correlation analysis; expert analysis. An important approach in the study is to recommend the use of anti-crisis financial management during the effective cycle of enterprise development. Such an approach reduces the probability of negative consequences, which can lead to a deep crisis and even bankruptcy. In order to strengthen the economic activity of enterprises and to avoid various crisis features, comprehensive action is required to prevent them. Therefore, it is possible to determine the actual processes of development and introduction of effective methods and instruments for the implementation of crisis management by enterprises. It is proposed to use the anti-crisis financial management not only in the presence of the first signs of the crisis, or in the deep financial crisis, when there is a need for judicial reorganization, but also proposes the use of the main tools of the crisis financial management, when the company operates efficiently, has high profits and it does not threaten anything.

Key words: crisis management, crisis management, enterprise, crisis, bankruptcy, diagnostics of financial condition, tools of crisis financial management, analysis.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки для підприємств завжди характерним є виникнення таких складних ситуацій, відсутність врегулювання яких сприяє появі кризових ознак у фінансовій діяльності підприємства. Особливо гостро постає ця проблема за наявності загальної світової фінансової кризи та зтяжнього характеру політичної та фінансово-економічної кризи в країні, тому важливою є необхідність використання різних підходів до організації на підприємстві, особливо у фінансовій сфері діяльності, механізмів протидії як зовнішнім, так і внутрішнім негативним чинникам. Таке рішення є доцільним не тільки коли підприємство опинилось у кризовому стані, але й для того, щоби в майбутньому не витрачати ресурси на подолання негативних ситуацій. Успішним підприємствам необхідно формувати систему заходів запобігання погіршенню фінансового стану підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження антикризового фінансового управління присвячені праці багатьох науковців, що підтверджує актуальність вибраної проблеми. До цих авторів належать І.О. Бланк, Л.О. Лігоненко, О.О. Терещенко, В.В. Коваленко, М.В. Суганяка, В.І. Фучеджи, В.О. Василенко, П.Г. Перерва, С.С. Степанчук, О.Є. Майборода.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення, узагальнення та систематизація методичних підходів до процесу застосування антикризового управління на підприємстві, зокрема антикризового фінансового управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для нормального існування підприємства в сучасних ринкових умовах необхідно створити таку систему управління, яка б чітко реагувала на часті зміни зовнішнього та внутрішнього се-

редовища, розвиток і конкурентоспроможність партнерів, створення оптимальних трудових, матеріальних та фінансових ресурсів, своєчасне прийняття управлінських рішень оперативного та стратегічного значення. Саме для недопущення кризового стану підприємств варто сформувати відповідну й адекватну реальним соціально-економічним процесам систему попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства, яка породжує здатність промислового виробництва до функціонування в умовах підвищеного ризику та загроз [13, с. 257; 16].

Останніми роками під час розвитку вітчизняної економіки спостерігається перевищення фінансового результату збиткових підприємств над фінансовим результатом прибуткових суб'єктів господарювання. Зокрема, у 2014 році порівняно з 2013 роком, тобто в період зміни політичного та економічного курсів країни, фінансовий результат збиткових підприємств зріс у 4,2 рази, одночасно прибуткові підприємства покращили фінансовий результат діяльності лише на 42,6% [15, с. 189].

Сутність антикризового управління полягає в комплексності управлінських заходів, вжиття яких спрямоване на попередження, діагностику, нейтралізацію, а також подолання кризових явищ та їх викликів [7, с. 125].

Задля зміцнення господарської діяльності підприємств та уникнення різних кризових ознак потрібні комплексні дії щодо запобігання, тому актуальними можна визначити процеси розроблення та впровадження на підприємствах ефективних методів, інструментів реалізації антикризового управління підприємством.

Одні науковці розглядають антикризове управління як управління в умовах загальної кризи економіки, інші – як управління напередодні банкрутства, треті пов'язують поняття антикризового управління з діяльністю антикризових керуючих у межах судових процедур банкрутства [7].

Деякі автори розуміють поняття «антикризове управління» як систему протидії банкрутству підприємства [3, с. 193]. Цей же автор визначає антикризове управління як комплексну систему своєчасного виявлення, попередження кризових процесів та запобігання їм у діяльності підприємства, яка має певний набір методів, прийомів та інструментів для вирішення поставлених завдань [3, с. 194].

О.В. Гук стверджує, що антикризове управління включає два види управління, а саме попереджуваче й кризове. Попереджуваче управління виникає під час появи «слабких» сигналів про кризові ситуації та спрямоване на запобігання розвитку кризи. Кризове управління здійснюється за наявності кризових ситуацій на підприємстві. Окрім того, автор відзначає три стадії, такі як передкризове управління (своєчасний управлінський вплив), управління в умовах кризи (стабілізація нестійкого ста-

ну) та управління процесами виходу з кризи (мінімізація витрат і втрачених можливостей) [3, с. 195].

Л.М. Дейніс та В.І. Фучеджи, посилаючись на Л.О. Лігоненко, трактують антикризове управління як систему передбачення та подолання кризових явищ, яка складається з низки підсистем відповідно до функціональних сфер

підприємства. Найчастіше виділяються такі підсистеми антикризового управління підприємством, як антикризове операційне управління; антикризове фінансове управління; антикризовий маркетинг; антикризове управління персоналом; антикризове організаційне управління. Антикризове фінансове управління, відповідно до функціональних сфер підприємства,

Рис. 1. Систематизація поняття «антикризове фінансове управління» та визначення умов його використання

Джерело: розроблено авторами за матеріалами джерел [2; 4; 6; 8; 12; 14]

розглядається як підсистема антикризового управління [4, с. 52].

Водночас Я.І. Алмашій вказує на те, що жодна країна, багата чи бідна, нестійка сьогодні від фінансових потрясінь, отже, світова економіка ще не увійшла в період «посткризи» [1, с. 66].

Питанням визначення сутності поняття «антикризове фінансове управління» приділяється значна увага. Проте різними авторами цьому питанню надаються різноманітні риси. Так, С.А. Ачкасова у своєму дослідженні наводить визначення цього поняття О.І. Бланком, який трактує антикризове фінансове управління як систему принципів та методів розроблення й реалізації спеціальних управлінських рішень. О.О. Терещенко розглядає це поняття з двох аспектів. З одного боку, воно є процесом управління, а з іншого боку, воно є комплексом профілактичних заходів. Л.О. Лігоненко пропонує трактувати антикризове фінансове управління як постійно організоване управління [2, с. 7].

Враховуючи різнопланові визначення цього поняття, С.А. Ачкасова трактує антикризове фінансове управління як процес діагностики фінансової кризи на всіх стадіях розвитку підприємства, формування відповідних заходів, вжиття яких спрямоване на попередження та нейтралізацію фінансових криз шляхом використання специфічних методів та інструментів, а також мінімізацію їх негативних наслідків [2, с. 8].

Елементи системи антикризового фінансового управління доцільно впроваджувати як на підприємствах, які є благополучними та функціонують успішно, задля профілактики та недопущення фінансової кризи, так і на тих підприємствах, які опинились у фінансовій кризі, задля їх фінансового оздоровлення [2, с. 8]. Враховуючи викладене, маємо запропонувати систематизацію поняття «антикризове фінансове управління» та визначити його види (рис. 1).

І.С. Ладунка та О.І. Андрюшина, посилаючись на Л.О. Лігоненко та І.О. Бланка, визначають, що будь-яке управління має бути анти-

кризовим, тобто варто враховувати можливість кризових явищ та механізми їх подолання, і вважають, що на рівні підприємства антикризове управління – це система заходів попередньої діагностики (СЗПД), за необхідності – фінансове оздоровлення, мінімізація втрат під час застосування організаційно-правових інструментів банкрутства [9, с. 279].

Характеристика різними авторами понять «антикризове управління» та «антикризове фінансове управління» свідчить про те, що до останнього часу серед науковців не існує єдиної думки про їх визначення. Такий стан речей може означати, що ці поняття є досить складними та багатограними. Їх застосування на підприємствах має певні особливості, врахування яких дасть змогу підвищувати ефективність діяльності підприємств, їх керованості.

Формулювання умов, за яких можна використати антикризове фінансове управління, також підтверджує складність цієї економічної категорії.

Загалом можна відзначити, що антикризове управління є системою виявлення, попередження кризових процесів, а також запобігання їм в усій діяльності підприємства, яка завдяки певній специфіці кожного підприємства охоплює всі сфери діяльності підприємства, тому ця система складається з низки підсистем, що взаємодіють у процесі виробництва та надання послуг. Антикризове управління підприємством загалом можна представити таким чином (рис. 2).

Фінансова складова є однією з головних ланок діяльності підприємства через те, що нестача фінансових ресурсів у діяльності підприємства веде до виникнення різноманітних проблем, які повинні вирішуватися в підсистемі антикризового фінансового управління. Оскільки виробництво, як правило, є постійним процесом, то застосування антикризового фінансового управління має супроводжувати його протягом усього терміну життєвого циклу підприємства.

Рис. 2. Основні елементи системи антикризового управління підприємством

Джерело: запропоновано авторами

На рис. 1 наведені умови застосування антикризового фінансового управління, що відповідають різним фінансовим станам підприємства, тобто не тільки пропонується використання антикризового фінансового управління за наявності перших ознак кризи чи глибокої фінансової кризи, коли виникає потреба судової санації, але й пропонується застосування основних інструментів антикризового фінансового управління, коли підприємство працює ефективно, має високі прибутки, йому нічого не загрожує. Особливо важливим, на нашу думку, є застосування антикризового фінансового управління на цьому етапі існування підприємства, щоби в майбутньому уникнути кризових ознак, санації й навіть банкрутства, тому пропонується постійне вжиття превентивних заходів у межах антикризового фінансового управління.

Кожне підприємство має можливість використовувати на свій розсуд запропоновані інструменти, але основна технологія антикризового фінансового управління повинна будуватись на ідеї забезпечення постійного оцінювання стану підприємства на ринку, лідерства між конкурентами та враховувати багато іншого, щоби забезпечити собі стійкий фінансовий стан, конкурентоспроможність та платоспроможність.

Важливими інструментами антикризового управління є криза-менеджмент, стратегічне управління, ризик-менеджмент, банкрутство, реінжиніринг, фінансовий інжиніринг, бенчмаркетинг, реструктуризація [14, с. 227].

Також основними інструментами є загальна діагностика фінансового стану підприємства на підставі використання коефіцієнтного методу аналізу, горизонтальний (трендовий) фінансовий аналіз, вертикальний (структурний) фінансовий аналіз, порівняльний фінансовий аналіз, аналіз фінансових коефіцієнтів, застосування експрес-діагностики, інтегрального фінансового аналізу, SWOT-аналіз, PEST-аналіз, SNW-аналіз, сценарний аналіз, кореляційний аналіз, експертний аналіз [6, с. 43].

Висновки. В сучасних умовах розвитку економіки країни, тобто за наявності суттєвих негативних зовнішніх факторів, управління підприємством, його виживання та отримання прибутків потребують нестандартних рішень, які б не викликали значних додаткових витрат. Задля цього підприємствам необхідні організаційні методи утримання стійкого фінансового стану. В цьому разі одним із дієвих способів слід вважати вжиття системи антикризових заходів. Причому доцільність вжиття цих заходів відчутна на всіх стадіях розвитку підприємства, тому для підтримання високого рівня прибутковості та уникнення ознак кризи на підприємстві повинна діяти система антикризового фінансового управління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алмашій Я.І. Антикризове фінансове управління підприємством: сутність та механізми реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 12. С. 66–69. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/12-2015/15.pdf> (дата звернення: 04.05.2019).
2. Ачкасова С.А. Визначення сутності категорії «антикризове фінансове управління». *Культура народів Причорномор'я*. 2008. № 126. С. 7–8. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/35539> (дата звернення: 04.05.2019).
3. Гук О.В. Антикризове управління як спосіб запобігання банкрутству підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 6 (22). С. 193–198.
4. Дейніс Л.М., Фучеджи В.І. Сутність антикризового фінансового управління підприємством. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. № 41 (2). С. 49–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2011_41%282%29_10 (дата звернення: 14.05.2019).
5. Калінеску Т.В. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля. 2010. 372 с.
6. Коваленко, В.В., Суганяка М.В., Фучеджи В.І. Антикризове фінансове управління в системі суб'єктів економічної діяльності: методи та інструменти оцінювання : монографія. Одеса, 2013. 381 с.
7. Кондратенко Н.О., Азарченкова М.К. Дослідження кризових явищ та проблеми антикризового управління в Україні. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2013. № 3 (80). С. 122–127.
8. Косарева І.П., Сало А.В. Характеристика сутності та поняття антикризового фінансового управління. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 22. С. 412–417. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/80.pdf> (дата звернення: 14.05.2019).
9. Ладунка І.С., Андрюшина О.І. Антикризове управління підприємством. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 178–281.
10. Партин Г.О., Селюченко Н.Є. Фінансовий менеджмент. Львів : вид-во НУ «ЛП», 2010. 332 с.
11. Салига С.Я., Даций О.І., Несторенко Н.В., Серебряков О.В. Управління фінансовою санацією підприємства. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 240 с.
12. Сіліна І.В. Концептуальні основи антикризового фінансового управління підприємством. *Агросвіт*. 2015. № 22. С. 45–48.
13. Современная экономика: анализ состояния и перспективы развития : монография. Т. 2 / под общ. ред. Т.Н. Внуковской. Ставрополь : Центр научного знания «Логос», 2012. 289 с.
14. Степанчук С.С., Брюшкова Н.О. Проблеми застосування антикризового фінансового управління підприємством. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2010. № 15. С. 224–229.
15. Тимошенко О.В., Буцька О.Ю., Сафарі Ф.Х. Антикризове управління як передумова підвищення ефективності діяльності підприємства. *Економічний аналіз*. 2016. № 2. Т. 23. С. 187–192.
16. Троц І.В. Статистичний огляд банкрутства українських підприємств: національний та регіональний аспект. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. № 3 (54). С. 170–178.

REFERENCES:

1. Almashii Y.I. (2015) Antykryzove finansove upravlinnia pidpriemstvom: sutnist ta mekhanizmy realizatsii [Anticrisis financial management of the enterprise: the essence and mechanisms of realization]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 12, pp. 66–69. Available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/12-2015/15.pdf> (accessed: 04 May 2019).
2. Achkasova S.A. (2008) Vyznachennia sutnosti katehorii "antykryzove finansove upravlinnia" [Determination of the essence of the category "anti-crisis financial management"]. *Kultura narodov Prychernomoria*, vol. 126, pp. 7–8. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/35539> (accessed: 04 May 2019).
3. Huk O.V. (2015) Antykryzove upravlinnia yak sposib zapobihannia bankrutstvu pidpriemstva [Anticrisis management as a way to prevent bankruptcy of the enterprise]. *Ekonomika: realii chasu*, vol. 6 (22), pp. 193–198.
4. Deinis L.M., Fuchedzhy V.I. (2011) Sutnist antykryzovoho finansovoho upravlinnia pidpriemstvom [The essence of anti-crisis financial management subsystem]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 41 (2), pp. 49–53. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2011_41%282%29__10 (accessed: 14 May 2019).
5. Kalinesku T.V. (2010) Finansovy menedzhment: navchalnyi posibnyk [Financial management: a manual]. Luhansk : vyd-vo SNU im. V. Dalia. 372 p.
6. Kovalenko V.V., Suhaniaka M.V., Fuchedzhy V.I. (2013) Antykryzove finansove upravlinnia v systemi subiektiv ekonomichnoi diialnosti: metody ta instrumenty otsiniuvannia : monohrafiia [Anticrisis Financial Management in the System of Business Entities: Methods and Tools for Evaluation : monograph]. Odesa, 381 p.
7. Kondratenko N.O., Azarchenkova M.K. (2013) Doslidzhennia kryzovykh yavlyshch ta problemy antykryzovoho upravlinnia v Ukraini [Investigation of crisis phenomena and problems of crisis management in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU*, vol. 3 (80), pp. 122–127.
8. Kosarieva I.P., Salo A.V. (2018) Kharakterystyka sutnosti ta poniattia antykryzovoho finansovoho upravlinnia [Characteristic of the essence and concept of anti-crisis financial management]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 22, pp. 412–417. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/80.pdf> (accessed: 14 May 2019).
9. Ladunka I.S., Andriushyna O.I. (2017) Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom [Anticrisis management of the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 8, pp. 178–281.
10. Partyn H.O., Seliuchenko N.Y. (2010) Finansovy menedzhment [Financial management]. Lviv : vyd-vo NU "LP", 332 p.
11. Salyha S.Y., Datsii O.I., Nestorenko N.V., Serebriakov O.V. (2005) Upravlinnia finansovoiu sanatsiieiu pidpriemstva [Management of financial sanation of the enterprise]. Kyiv : Tsentri navchalnoi literatury, 240 p.
12. Silina I.V. (2015) Kontseptualni osnovy antykryzovoho finansovoho upravlinnia pidpriemstvom [Conceptual bases of the crisis financial management of the enterprise]. *Ahrosvit*, vol. 22, pp. 45–48.
13. Sovremennaia ekonomika: analiz sostoiannya y perspektivy razvitiia : monohrafiia [Modern economy: analysis of the state and prospects of development : monograph]. T. 2 / pod obshch. red. T.N. Vnukovskoi (2012). Stavropol : Tsentri nauch. znaniia "Lohos", 289 p.
14. Stepanchuk S.S., Briushkova N.O. (2010) Problemy zastosuvannia antykryzovoho finansovoho upravlinnia pidpriemstvom [Problems of applying anti-crisis financial management of the enterprise]. *Naukovi zapysky. Serii "Ekonomika"*, vol. 15, pp. 224–229.
15. Tymoshenko O.V., Butska O.Y., Safari F.K. (2016) Antykryzove upravlinnia yak peredumova pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva [Anticrisis management as a prerequisite for improving the efficiency of the enterprise]. *Ekonomichni analizi*, vol. 2, t. 23, pp. 187–192.
16. Trots I.V. (2014) Statystychnyi ohliad bankrutstva ukraïnskykh pidpriemstv: natsionalnyi ta rehionalnyi aspekt [Statistical review of bankruptcy of Ukrainian enterprises: national and regional aspects]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 3 (54), pp. 170–178.

СЕКЦІЯ 9 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.36

Будько О.В.
*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та обліку
Дніпровського державного технічного університету*

Спекова О.Р.
*студентка
Дніпровського державного технічного університету*

Budko Oksana
*Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor at Department of Finance and Accounting
Dniprovsky State Technical University*

Spekova Alexandra
*Student
Dniprovsky State Technical University*

ОБЛІК ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

ACCOUNTING FOR FINANCIAL RESULTS: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблеми інформаційного забезпечення відображення доходів, витрат і фінансових результатів у фінансовій звітності. Фінансові результати та фінансовий стан є основними категоріями, що відображають успіх і стабільність функціонування комерційного підприємства в ринкових умовах. Визначено шляхи вдосконалення інформаційного забезпечення відображення фінансових результатів у частині вдосконалення фінансової звітності. Запропоновано введення формату Звіту про фінансові результати на основі характеру витрат у вітчизняну практику бухгалтерського обліку з одночасною дією затвердженого формату на основі функції витрат. Наведено зміни до Плану рахунків бухгалтерського обліку, зокрема до класу 8 «Витрати за елементами» та рахунку 79 «Фінансові результати». Запропоновано застосування на підприємствах робочої (трансформаційної) таблиці та обліку витрат за центрами відповідальності.

Ключові слова: доходи, витрати, фінансові результати, облік, інформаційне забезпечення, фінансова звітність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены проблемы информационного обеспечения отражения доходов, расходов и финансовых результатов в финансовой отчетности. Финансовые результаты и финансовое состояние являются основными категориями, отражающими успех и стабильность функционирования коммерческого предприятия в рыночных условиях. Определены пути совершенствования информационного обеспечения отражения финансовых результатов в части совершенствования финансовой отчетности. Предложено введение формата Отчета о финансовых результатах на основе характера затрат в отечественную практику бухгалтерского учета с одновременным действием утвержденного формата на основе функции затрат. Приведены изменения в Плане счетов бухгалтерского учета, в частности в классе 8 «Расходы по элементам» и счете 79 «Финансовые результаты». Предложено применение на

предприятиях рабочей (трансформационной) таблицы и учета затрат по центрам ответственности.

Ключевые слова: доходы, расходы, финансовые результаты, учет, информационное обеспечение, финансовая отчетность.

ANNOTATION

The topic of financial results of activity of a company is always topical and often discussed by scientists and experts in the field of economy and management of a company. Financial results and financial state are the major categories reflecting success and stability of functioning of the commercial company in market conditions. The final financial result is the main objective of creating and further activity of any enterprise, regardless of its activities or the ownership. The article considers the issues of information security, the reflection of revenues, expenditures and financial results in the financial statements. The features of display of financial result on accounting accounts are investigated. The disclosure of financial results in the financial statements is considered. Financial reporting is the information base of financial analysis, the results of which can be used to manage the financial and economic activities of the company, to assess the effectiveness of its management, to choose the directions for investing capital. Based on the system indicators of financial reporting (financial, investment, innovative), interested users analyze the property and financial position of the organization, its solvency and financial results. Thus, financial reporting allows us to satisfy information requests of all groups of users, which make special demands on its content and order of formation. There is a wide-spread and growing dissatisfaction with the relevance and usefulness of financial report information, particularly among investors and corporate executives. The dissatisfaction is corroborated by extensive research which consistently documents a growing gap between capital market indicators and financial information, more so for reported earnings. Provided suggestions on improving the efficiency of accounting for financial results. The ways of improvement of information support of accounting of finan-

cial results in conditions of improvement of financial reporting are determined. The article proposes the implementation of the format of the report on financial results based on the nature of costs with the simultaneous action of the approved form on the basis of the cost function. Proposed changes to the Accounting Accounts plan and application of the transformation table for the preparation of financial statements. The advantages of keeping cost accounting at the centers of responsibility are determined. These proposals will ensure the transparency of the financial statements.

Key words: income, expenses, financial results, accounting, information, financial reporting.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Діяльність підприємств зосереджена на забезпеченні зростання позитивного фінансового ефекту, пошуку шляхів його збільшення або стабілізуванні прибутку на визначеному рівні, бо саме за прибуткової діяльності утворюються умови для розширення й модернізації виробництва та виявляються можливості щодо подальшого розвитку, оскільки результативність діяльності підприємства у фінансово-економічних показниках найбільш точно визначає його економічний простір і дає уявлення про формування його фінансового потенціалу.

Для багатьох підприємств успіх вимірюється прибутковістю і досягається за рахунок збільшення доходів і зменшення витрат. Ефективне управління доходами і витратами можливе тільки за умови повного інформаційного забезпечення, яке формується за допомогою системи бухгалтерського обліку фінансових результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми обліку фінансових результатів та вдосконалення фінансової звітності завжди знаходилися у центрі уваги українських та зарубіжних учених-економістів. Ці питання знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як А. Бабо, В.Д. Базилевич, М.Т. Білуха, І.О. Бланк, О.С. Бородкін, Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, М.Я. Дем'яненко, К. Друрі, С.В. Івахненко, Л.І. Лавріненко, С.О. Левицька.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на здобутки сучасної наукової думки, виникає потреба у подальших дослідженнях із питань удосконалення обліку фінансових результатів діяльності підприємства. Залишаються проблеми щодо складання Звіту про фінансові результати та його формату, який забезпечуватиме прозорість кінцевих результатів діяльності підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз підходів до складання Звіту про прибутки і збитки та визначення шляхів удосконалення бухгалтерського обліку фінансових результатів для формування Звіту про фінансові результати діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективність діяльності виробни-

чого підприємства значно залежить від ефективності організації бухгалтерського обліку, налагодження інформаційних потоків для задоволення інформацією керівників підприємства та його контрагентів й отримання найбільшого прибутку, тому важливою функцією облікової служби є надання інформації про прибуток та рентабельність. Ефективне управління потребує даних про всі складники доходів та витрат, які формують фінансові результати. Ці дані містяться у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід).

Відповідно до МСБО 1 «Подання фінансової звітності», існує два способи подання у Звіті про прибутки та збитки інформації про витрати згідно з потребами аналізу витрат із застосуванням їхньої класифікації за одним із методів: за характером витрат, за функціями витрат [1].

За першим методом передбачається групування витрат за однорідними економічними елементами (витрати на матеріали, зарплату, амортизацію, рекламу, транспортні витрати та ін.) без розподілу їх між функціями в рамках підприємства. За другим методом здійснюється групування витрат за їхніми функціями (витрати, управління, збут тощо). У результаті цього відображаються собівартість реалізованої продукції (товарів, послуг), адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати.

Порівнюючи два підходи до подання Звіту про прибутки та збитки, можна зробити висновок, що відмінності між ними пов'язані переважно з розкриттям інформації про доходи та витрати від операційної діяльності. Статті, що не торкаються операційної діяльності підприємства, практично не відрізняються в обох форматах звіту. Показник виручки від реалізації незалежно від методу, що використовується, є тотожним в обох випадках, і фінансовий результат формується однаково.

Однією з відмінностей облікової системи України є відсутність формату звіту, заснованого на класифікації витрат за їхнім характером. Вітчизняні підприємства подають звітність за форматом на основі класифікації витрат за їхньою функцією. Базуючись на міжнародному досвіді, пропонуємо ввести перший формат Звіту про фінансові результати на законодавчому рівні, що буде особливо актуально для малих та середніх підприємств. Також пропонується застосування в Україні одночасно двох форматів Звіту про фінансові результати – як на основі характеру витрат, так і на основі функції витрат.

Для застосування в Україні формату звіту на основі характеру витрат слід затвердити нові форми Звіту про фінансові результати із зазначенням статей витрат за елементами. Статті витрат необхідно достатньою мірою конкретизувати, при цьому підприємства повинні мати право додавати ті види витрат, які відповідають специфіці їхньої діяльності.

У табл. 1 наведено приблизну форму Звіту про фінансові результати на основі характеру

витрат, що складається за одноступеневою формою. Підприємствам, що ведуть фінансову та інші види діяльності, необхідно застосовувати багатоступеневий формат Звіту про фінансові результати.

Для впровадження нової форми Звіту про фінансові результати необхідно внести зміни в законодавство щодо бухгалтерського обліку й фінансової звітності та в План рахунків бухгалтерського обліку.

Змін потребує клас 8 «Витрати за елементами», в який слід увести рахунок із 9-го класу «Витрати діяльності», такий як 90 «Собівартість реалізації», без змін субрахунків, зробивши його рахунком 80. Рахунки, що залишилися у класі 8, необхідно змістити вниз. Слід також увести наприкінці класу 8 аналог рахунку 98 «Податок на прибуток» для цілей оподаткування. У класі 8 слід деталізувати субрахунки таких рахунків, як «Інші операційні витрати» та «Інші витрати».

У табл. 2 наведено запропоновані зміни до Плану рахунків. Зміни дадуть змогу середнім підприємствам обходитися в обліку витрат лише класом 8, якому пропонується дати скорочену назву «Витрати». Клас 8 «Витрати» закритиметься наприкінці звітної періоду, як це й передбачено для суб'єктів малого підприємництва, на рахунок 79 «Фінансові результати».

У діючому Плані рахунків бухгалтерського обліку є недолік формування фінансового результату, а саме на субрахунках 791 «Результат операційної діяльності» та 792 «Результат фінансових операцій» фактично об'єднані по два види діяльності підприємства, тобто на субрахунок 791 – основна та інша операційна діяльність, а на субрахунок 792 – фінансова та інвестиційна діяльність.

У зв'язку із цим до робочого Плану рахунків підприємства необхідно внести доповнення:

- до субрахунку 791 відкрити два рахунки третього порядку: 7911 «Результат від основної діяльності» та 7912 «Результат від іншої операційної діяльності»;

- до субрахунку 792 відкрити два рахунки третього порядку: 7921 «Результат від фінансової діяльності» та 7922 «Результат від інвестиційної діяльності». Або для того щоб підприємство могло чітко визначати обсяг та ефективність інвестицій, слід розділити інвестиційну діяльність на основну інвестиційну діяльність та іншу інвестиційну діяльність та деталізувати таку інформацію на субрахунках третього порядку 793 рахунка, який доцільно назвати «Результат інвестиційної діяльності».

Таким чином, рахунок 79 «Фінансові результати» буде містити такі субрахунки: 791 «Результат операційної діяльності», 792 «Результат фінансових операцій», 793 «Результат інвестиційної діяльності», 794 «Інший сукупний дохід».

Вищенаведене дає підстави зробити висновок, що назріла необхідність також у розробленні

Таблиця 1

Форма Звіту про фінансові результати на основі характеру витрат

Показники	Σ	Σ
1. Дохід від основної діяльності		X
2. Дохід від іншої операційної діяльності		X
3. Зміни в запасах готової продукції та НЗВ	X	
4. Використані сировина та матеріали	X	
5. Виплати працівникам	X	
6. Відрахування на соціальні заходи	X	
7. Витрати на амортизацію	X	
8. Витрати на оренду	X	
9. Витрати на рекламу	X	
10. Транспортні витрати	X	
11. Витрати на зв'язок та Інтернет	X	
12. Виплата відсотків за кредитом	X	
13. Інші витрати	X	
14. Всього витрат		(X)
15. Фінансовий результат до оподаткування		X
16. Податок на прибуток		(X)
17. Чистий фінансовий результат		X

Джерело: складено за [2, с. 798]

Таблиця 2

Зміни до 8-го класу Плану рахунків

Коди рахунків	Назва рахунків
	Клас 8. Витрати
80	Собівартість реалізації (субрахунки без змін)
81	Матеріальні витрати (субрахунки без змін)
82	Витрати на оплату праці (субрахунки без змін)
83	Відрахування на соціальні заходи (субрахунки без змін)
84	Витрати на амортизацію (субрахунки без змін)
85	Інші операційні витрати
851	Витрати на оренду
852	Витрати на рекламу
853	Транспортні витрати
854	Витрати на зв'язок та Інтернет
855	Витрати на страхування майна
856	Витрати від псування та знецінення цінностей
...	...
859	Інші операційні витрати
86	Інші затрати
861	Відсотки за кредит
862	Втрати від участі в капіталі
863	Втрати від зменшення корисності активів
864	Уцінка необоротних активів
865	Списання необоротних активів
...	...
869	Інші затрати
89	Податок на прибуток
891	за видами витрат

галузових планів рахунків, які будуть урахувати особливості підприємств сфери виробництва, торгівлі, різних видів робіт та послуг.

Для більш точного та зручного відображення витрат та закриття рахунків доцільно використовувати облікові регістри, що набули поширення за кордоном.

Для обґрунтованого визначення прибутку і складання достовірної фінансової звітності в бухгалтерському обліку доходи та витрати необхідно віднести до відповідного звітного періоду. Для цього в зарубіжних країнах використовують різні допоміжні документи, серед яких найбільш поширена робоча (трансформаційна) таблиця (work sheet).

Робоча (трансформаційна) таблиця – це наскрізний документ, що відображає послідовне перенесення облікової інформації зі зведених журналів синтетичного обліку в основні форми фінансової звітності. Її використання зменшує ймовірність того, що буде пропущений регулюючий запис, допомагає перевірити точність розрахунків і полегшує складання фінансової звітності. Робочу таблицю не потрібно публікувати, вона виступає корисним інструментом для бухгалтера [3, с. 274].

Переваги застосування робочої таблиці полягають у зручному записі регулюючих проведень, підготовці до процедури закриття тимчасових рахунків, наданні основної інформації для складання фінансової звітності.

Можливу структуру трансформаційної таблиці наведено в табл. 3.

Коригувальні проведення мають велике зна-

чення для підготовки фінансової звітності і можуть бути скопійовані з робочої таблиці до журналу реєстрації господарських операцій, що потім переносяться до Головної книги. Також значно полегшується і закриття тимчасових рахунків доходів та витрат.

Після завершення складання робочої таблиці бухгалтерія може заповнювати та готувати для керівництва підприємства попередній варіант фінансових звітів, оскільки є заповнені графи «Звіт про фінансові результати» та «Баланс» із перенесеними сальдо рахунків.

Запропоновані зміни в обліку та фінансовій звітності зможуть точніше відобразити витрати за елементами, особливо на малих та середніх підприємствах, що дасть їх керівництву змогу приймати виважені управлінські рішення.

Упровадження змін в обліку та фінансовій звітності потребує ефективних систем та методів управління витратами. Одним із важливих аспектів є організація обліку витрат за центрами відповідальності, яка сприяє реалізації основних функцій обліку, аналізу, контролю, обміну інформацією.

Створення ефективної системи обліку витрат за центрами відповідальності в межах підприємства повинно включати відповідні етапи, що наведені на рис. 1.

На першому етапі організації обліку витрат за центрами відповідальності на підприємстві передбачається відокремлення відповідних центрів для закріплення відповідальних осіб. При цьому під центром відповідальності традиційно розуміється окремий сегмент підприємства,

Таблиця 3

Робоча (трансформаційна) таблиця

Назва рахунку	Пробний баланс		Регулюючі проведення		Відкорегований пробний баланс		Звіт про фінансові результати		Баланс	
	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т
10 Основні засоби										
131 Знос основних засобів										
201 Матеріали										
311 Поточний рахунок										
361 Розрахунки з покупцями										
401 Статутний капітал										
631 Розрахунки з постачальниками										
661 Розрахунки з оплати праці										
...										
701 Дохід від реалізації продукції										
...										
821 Витрати на оплату праці										
852 Витрати на рекламу										
855 Витрати на зв'язок та Інтернет										
...										
Разом										
Чистий фінансовий результат										
Всього										

Джерело: складено за [4, с. 314]

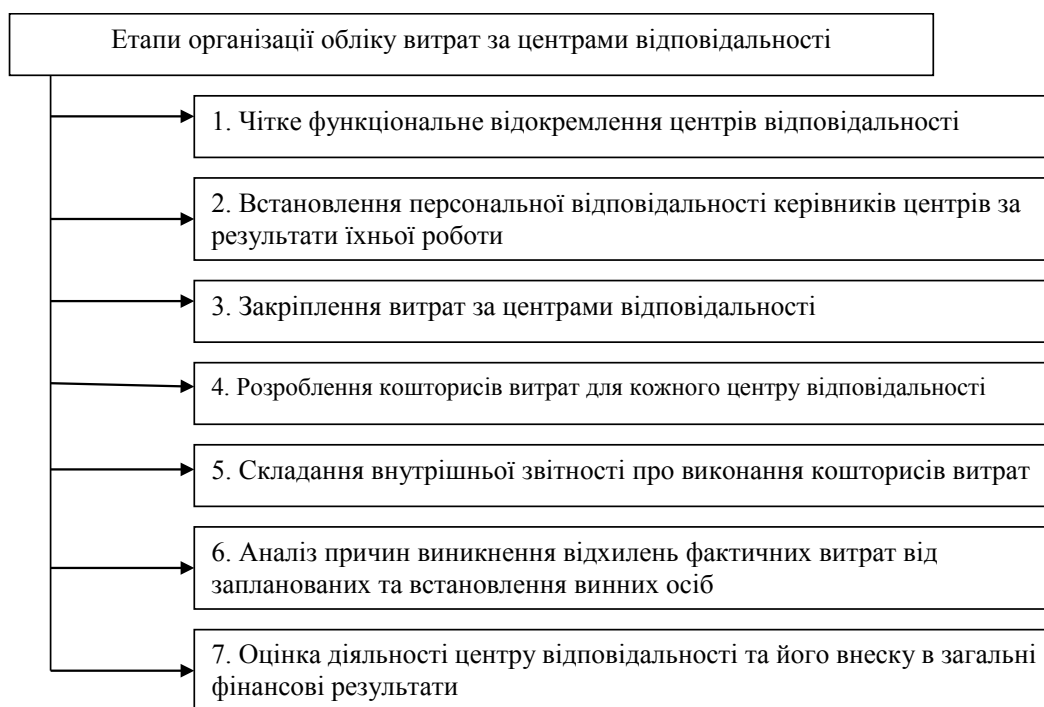

Рис. 1. Етапи організації обліку витрат за центрами відповідальності

Джерело: складено за [5, с. 184]

у межах якого встановлено особисту відповідальність керівника за фінансові результати діяльності його підрозділу, тому на виробничих підприємствах пропонується виділяти чотири центри відповідальності:

- відділ закупівлі;
- відділ складського господарства;
- відділ збуту;
- відділ управлінського персоналу.

На другому етапі доцільно встановити персональну відповідальність керівників відповідних підрозділів за результати їхньої роботи, попередньо згрупувавши центри відповідальності за функціональною ознакою.

На третьому етапі необхідно закріпити витрати за окремими центрами відповідальності. Витрати центрів відповідальності за принципом контрольованості витрат поділяються на контрольовані та неконтрольовані, а їх керівники несуть відповідальність лише за контрольовані витрати.

Наступними важливими етапами організації обліку за центрами відповідальності на підприємстві є розроблення кошторисів витрат для кожного центру та складання внутрішньої звітності про їх виконання для оцінки фактичного досягнення запланованих показників, аналізу причин виникнення відхилень реальних витрат

Таблиця 4

Звіт про результати діяльності центру відповідальності

№ з/п	Показники	Значення показників у грн		Відхилення фактичних показників від планових	
		планові	фактичні	сума, грн	у %
1.	Дохід				
2.	Змінні витрати				
3.	Маржинальний дохід (п. 1 – п. 2)				
4.	Постійні прямі витрати, контрольовані менеджером підрозділу				
5.	Фінансовий результат, що контролюється керівником підрозділу (п. 3 – п. 4)				
6.	Постійні витрати, що не контролюються керівником підрозділу				
7.	Фінансовий результат діяльності підрозділу без урахування загальних операційних витрат підприємства (п. 5 – п. 6)				
8.	Загальні операційні витрати підприємства, розподілені між центрами відповідальності				
9.	Операційний прибуток підрозділу (п. 7 – п. 8)				

Джерело: складено за [5, с. 195]

від запланованих та встановлення винних осіб, а також для загальної оцінки ефективності діяльності центрів відповідальності.

Система внутрішньої звітності підприємства повинна бути максимально простою, уніфікованою, універсальною з погляду можливості її використання для різних сегментів і часових відрізків та придатною для багатоцільового використання.

З огляду на це, необхідно розробити форми внутрішньої звітності, які доцільно застосовувати для оцінки діяльності запропонованих центрів відповідальності на підприємстві. У Звіті про результати діяльності доцільно виділити змінні й постійні витрати, контрольовані керівником центру, а також розподілені на підрозділ постійні витрати, які менеджер підрозділу не контролює. Форму звіту представлено в табл. 4.

Останніми етапами організації обліку витрат за центрами відповідальності є проведення аналізу відхилень дійсних витрат від запланованих та встановлення причин і винних осіб; здійснення оцінки діяльності центру відповідальності та його внеску в загальні фінансові результати.

Так, за допомогою застосування даної системи керівник виробничого підприємства матиме доступ до узагальненої та згрупованої інформації, яка міститься у внутрішній та зовнішній звітності. Менеджери відповідних рівнів (керівники центрів відповідальності) будуть контролювати заплановані показники в межах структурних підрозділів, тому повинні мати доступ до інформації реєстрів первинного і зведеного обліку. Своєю чергою, фахівці відділів матимуть доступ тільки до інформації первинних та зведених документів. Працівники бухгалтерії мають контролювати виникнення витрат на всіх стадіях обліку, тому потрібен доступ до всієї облікової інформації в межах документообігу, що затверджений головним бухгалтером.

Така організація обліку витрат спростить та прискорить інформаційні зв'язки, а отже, дасть змогу на всіх етапах просування інформації своєчасно реагувати на виявлені відхилення від запланованих параметрів діяльності та поліпшити фінансові результати діяльності підприємства.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в умовах конкурентної боротьби для підприємств особливий інтерес має процес про-

ектування інформаційних потоків про доходи і витрати. Запровадження правильного обліку фінансових результатів забезпечить раціональну побудову інформаційної системи підприємства та сприятиме вдосконаленню управління фінансовими результатами.

Таким чином, за допомогою запропонованих удосконалень організації обліку фінансових результатів та фінансової звітності зміниться система бухгалтерського обліку та облікового процесу, підвищиться рівень управління підприємством, відбудеться якісна й кількісна зміна облікового апарату та його функцій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності». IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_013 (дата звернення: 18.03.2019).
2. Голов С.Ф., Костюченко В.М. *Бухгалтерський облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами*. Харків : Фактор, 2013. 1006 с.
3. Нідлз Б., Андерсон Х., Колдуелл Д. *Принципи бухгалтерського обліку*. Москва : Фінанси та статистика, 1999. 496 с.
4. Губачова О.М., Мельник С.І. *Облік у зарубіжних країнах : підручник*. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 432 с.
5. Партин Г.О. *Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій* : монографія. Київ : УБС НБУ, 2008. 219 с.

REFERENCES:

1. Mizhnarodnyj standart bukhgaltersjckogho obliku 1 «Podannja finansovoji zvitnosti». IASB; Standart, Mizhnarodnyj dokument vid 01.01.2012. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_013 (accessed 18 March 2019).
2. Gholov S.F., Kostjuchenko V.M. (2013). *Bukhghaltersjkyj oblik i finansova zvitnistj za mizhnarodnymi standartamy* [Accounting and financial reporting according to international standards]. Kharkiv: Faktor. (in Ukrainian).
3. Nidlz B., Anderson Kh., Kolduell D. (1999). *Pryncypy bukhghaltersjckogho obliku* [Principles of accounting]. Moscow: Finansy ta statystyka. (in Ukrainian).
4. Ghubachova O.M., Meljnyk S.I. (2008). *Oblik u zarubizhnykh krajinakh* [Accounting in foreign countries]. Kyiv: Centr uchbovohoj literatury. (in Ukrainian).
5. Partyn Gh.O. (2008). *Upravlinnja vytratamy pidpryjemstva: konceptualjni zasady, metody ta instrumentarij* [Management of enterprise expenses: conceptual foundations, methods and tools]. Kyiv: UBS NBU. (in Ukrainian)

УДК 657.1.0121

Будько О.В.*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та обліку
Дніпровського державного технічного університету***Фень А.М.***магістрант освітньої програми «Облік і оподаткування»
Дніпровського державного технічного університету***Budko Oksana***Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor at Department of Finance and Accounting
Dniprovsky State Technical University***Fen Anzhela***Student of Master's Program in Accounting and Taxation
Dniprovsky State Technical University*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ НАРАХУВАННЯ І ВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

NORMATIVE LEGAL PROVISION FOR ACCOUNTING AND PAYMENT OF SALARIES IN BUDGET INSTITUTIONS

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено висвітленню специфіки нарахування заробітної плати в бюджетних установах. Проаналізовано особливості фінансування та планування видатків на оплату праці. Розглянуто порядок визначення потреби в коштах на оплату праці. Акцентовано на складності бухгалтерського обліку праці та розрахунків з оплати праці. Визначено завдання обліку праці й заробітної плати. Представлено склад заробітної плати працівників бюджетної сфери. Розглянуто нормативні акти, які регулюють відносини з оплати праці, встановлюють умови оплати праці та розміри ставок посадових окладів бюджетних установ відповідної галузі. Визначено нормативно-правові документи за видами бюджетних установ. Указано на необхідність комп'ютеризації обліку розрахунків з оплати праці відповідно до особливостей бюджетної установи з урахуванням відповідного нормативного забезпечення. Визначено проблеми нарахування заробітної плати в бюджетних установах та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: бюджетні установи, бюджетні асигнування, заробітна плата, фонд основної заробітної плати, фонд додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, посадовий оклад.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена раскрытию специфики начисления заработной платы в бюджетных учреждениях. Проанализированы особенности финансирования и планирования расходов на оплату труда. Рассмотрен порядок определения потребности в средствах на оплату труда. Акцентировано на сложности бухгалтерского учета труда и расчетов по оплате труда. Определены задачи учета труда и заработной платы. Представлен состав заработной платы работников бюджетной сферы. Рассмотрены нормативные акты, которые регулируют отношения по оплате труда, устанавливают условия оплаты труда и размеры ставок должностных окладов в бюджетных учреждениях соответствующей отрасли. Определены нормативно-правовые документы по видам бюджетных учреждений. Указано на необходимость компьютеризации учета расчетов по оплате труда в соответствии с особенностями бюджетного учреждения с учетом соответствующего нормативного обеспечения. Определены проблемы начисления заработной платы в бюджетных учреждениях и предложены пути их решения.

Ключевые слова: бюджетные учреждения, бюджетные ассигнования, заработная плата, фонд основной за-

работной платы, фонд дополнительной заработной платы, другие поощрительные и компенсационные выплаты, должностной оклад.

ANNOTATION

The article is devoted to the clarification of the specifics of the calculation of wages in budgetary institutions. The features of financing and planning of expenditures on labor remuneration are analyzed. The procedure for determining the need for funds for labor remuneration is considered. The complexity of accounting of labor and payroll calculations is emphasized. The tasks of accounting of labor and wages are determined, which consist in the control over observance of the regular discipline and the use of the wage fund; correct calculation of working time expenses and control over its rational use; Timely and reliable calculation of wages and allowances for temporary disability; realization of timely and reliable calculations of wages; control over the use of funds allocated for wages of general and special funds; compiling budget and financial reporting, and providing users with information on labor and wages. Represents the composition of wages of employees of the budget sphere. The normative acts regulating wage relations are considered, the conditions of remuneration and the rates of official salaries of budget institutions of the branch are set. Regulatory documents are defined according to types of budget institutions. It is indicated on the necessity of computerization of the calculation of payroll calculations in accordance with the features of a budgetary institution, taking into account the relevant normative provision. This will allow computerization of most processes of accrual, payment of wages, preparation and submission of budget and financial statements to the controlling bodies. The problems of paying wages in budget institutions are determined and the ways of their solution are proposed, which consist in improving the regulatory base in accordance with the features of budget institutions. It is proposed, when making changes to the working conditions, to use an integrated approach to all branches of the budget sphere in order to prevent the unfair differentiation between wage levels among employees of various budget institutions. The identified proposals will provide an improvement of the information base for managing the processes of calculation and payment of wages in budgetary institutions, taking into account the peculiarities of their activities.

Key words: budget institutions, budget allocations, wages, basic salary fund, additional wage fund, other incentive and compensatory payments, salary.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективне функціонування сучасної держави неможливе без бюджетних установ, які є первинною ланкою бюджетної системи країни. Заробітна плата є основним джерелом доходів найманих працівників. Праця в бюджетних установах виступає як цілеспрямована діяльність людей з управління державою у цілому та місцевого самоврядування, охорони громадського порядку, забезпечення незалежного судочинства та прокурорського нагляду тощо, а також надання нематеріальних послуг у соціальній сфері для задоволення потреб членів суспільства. Облік розрахунків з оплати праці є доволі складною ділянкою облікового процесу на різних підприємствах, у тому числі й у бюджетній сфері. Видатки на заробітну плату мають найбільшу питому вагу в кошторисах і становлять основну суму загальних видатків, а тому облік праці та її оплати в бюджетних установах є важливою ділянкою обліку.

Організація обліку заробітної плати в бюджетних установах потребує більш детального дослідження для створення умов ефективного ведення та вдосконалення бухгалтерського обліку та звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання оплати праці та обліку в бюджетних установах були предметом наукових досліджень вітчизняних таких науковців, як О.М. Андрієнко [14], П.Й. Атамас [11], О. Верхогляд [12], Л.І. Жидеева [14], М.Г. Михайлов [13], О.П. Славкова [13], М.І. Телегунь [13], Є.Ю. Шара [14] та ін. У працях зазначених авторів розглядається сутність заробітної плати, її складові частини, аналізується законодавча база, яка регламентує оплату праці працівників бюджетних установ різних галузей господарства. Науковці та фахівці-економісти досліджують проблеми планування та оплати праці та їх обліку в бюджетних установах України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас, незважаючи на вагомий внесок зазначених учених у сферу бюджетного обліку, потребують подальших досліджень питання бухгалтерського обліку нарахування і виплати заробітної плати й упорядкування нормативно-правового забезпечення з метою ефективної організації облікового процесу в бюджетних установах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення специфіки розрахунків з оплати праці та оцінка нормативно-правового забезпечення нарахування заробітної плати, висвітлення головних проблем, які виникають під час нарахування заробітної плати в бюджетних установах, та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Бюджетні установи – це органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок державного чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими. Вони фінансуються з державного або місцевих бюджетів [1].

Розміри фінансування з бюджету на рік передбачаються в річному розписі доходів і видатків відповідного бюджету, у кошторисах доходів і видатків бюджетних установ і називаються бюджетними асигнуваннями. Залежно від підпорядкованості бюджетної установи фінансування здійснюється за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів.

Виділення коштів із бюджету на утримання бюджетної установи здійснюється тільки за наявності кошторису доходів і видатків у межах асигнувань, затверджених кошторисом. Використання виділених із бюджету коштів проводиться тільки на ті цілі, які були передбачені у відповідній статті кошторису та в межах отриманих сум.

У бюджетних установах фінансування виплат заробітної плати здійснюють за захищеною статтею видатків (код 2110), тобто виплати заробітної плати здійснюються в першу чергу.

Облік праці та розрахунків щодо зарплати є однією з найважливіших ділянок облікової роботи в бюджетних установах. Завдання обліку праці та заробітної плати полягають у:

- контролі над дотриманням штатної дисципліни і використанням фонду заробітної плати;
- правильному обчисленні витрат робочого часу та контролі над його раціональним використанням;
- своєчасному і достовірному нарахуванні заробітної плати і допомоги за тимчасовою непрацездатністю;
- здійсненні своєчасних і достовірних розрахунків щодо заробітної плати;
- контролі над використанням виділених на зарплату коштів загального і спеціального фондів;
- своєчасному складанні необхідної звітності й забезпеченні користувачів інформацією про працю і заробітну плату [11, с. 144].

Зазвичай видатки на заробітну плату становлять найбільшу частку кошторисних призначень бюджетних установ. Під час розрахунку потреби в коштах на оплату праці орієнтуються, насамперед, на штатний розпис, затверджений головним розпорядником на наступний рік. Важливо не тільки точно розрахувати потребу в коштах на оплату праці, а й розподілити асигнування за місяцями. Розрахункова потреба в коштах не може перевищувати граничних розмірів асигнувань, доведених головним розпорядником бюджетних коштів. Якщо в середині бюджетного періоду виявиться, що установі не вистачає коштів на заробітну плату, виділити

додаткові асигнування на неї буде доволі важко. Отже, ще до початку бюджетного періоду працівники бухгалтерії та планово-економічних відділів мають скласти максимально точні розрахунки потреби в коштах на заробітну плату [5].

Бюджетні установи всіх рівнів складають розрахунки потреби в бюджетних асигнуваннях, керуючись Порядком складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ [5].

Складність планування полягає у тому, що неможливо спланувати витрати на заробітну плату до копійки. Але слід намагатися зробити це якомога точніше, розподіливши асигнування за місяцями. Для цього необхідна тісна співпраця працівників кадрових, планово-економічних та бухгалтерських підрозділів.

Потребу в бюджетних коштах на заробітну плату визначають відповідно до штатного розпису, тарифікаційних списків та розрахункового обсягу премій, матеріальної допомоги, індексації заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат. Видатки бюджету, що включаються до проекту кошторису, обов'язково підтверджуються обґрунтованими розрахунками за кожним КЕКВ (п. 22 Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ) [5].

На бюджетні установи, як і на всі юридичні особи, поширюється дія законів України «Про оплату праці» [2], «Про відпустки» [3], Кодек-

су законів про працю [4], Інструкції Державної служби статистики (Міністерства статистики) [10], наказів та інструкцій інших державних органів щодо праці.

Відповідно до Закону України «Про оплату праці», заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства [2].

Заробітна плата працівників бюджетних установ здійснюється на підставі актів Кабінету Міністрів України в межах бюджетних асигнувань. Постановами КМУ затверджуються умови оплати праці, тарифні сітки та схеми посадових окладів тощо [6].

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників бюджетних установ шляхом: установлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій; установлення умов і розмірів оплати праці на підставі законодавчих та інших нормативних актів України, генеральної, галузевих, регіональних угод, колективних договорів у межах асигнувань за рахунок загального та спеціального фондів; оподаткування доходів працівників [11, с. 138].

Рис. 1. Склад заробітної плати основних працівників бюджетних установ

Фонд оплати праці складається з:

- фонду основної заробітної плати;
- фонду додаткової заробітної плати;
- інших заохочувальних та компенсаційних виплат [10].

Фонд основної заробітної плати включає нарахування винагороди за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норм часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків).

Фонд додаткової заробітної плати включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати включають винагороди та премії, які мають одноразовий характер, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми [10].

Склад заробітної плати основних працівників бюджетних установ відображено на рис. 1 [14, с. 296].

Законодавчі засади відносин з оплати праці регулюються Законом України «Про оплату праці» [2]. Окрім того, діє низка наказів міністерств, що встановлюють умови оплати праці та розміри ставок посадових окладів бюджетних установ відповідної галузі, зокрема:

1) Постанова КМУ «Про оплату праці працівників на основі єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» від 30.08.2002 № 1298 [6];

2) Наказ Міністерства праці та Міністерства соціального захисту та охорони здоров'я «Про впорядкування умов оплати праці працівників установ охорони здоров'я та соціального захисту населення» від 05.10.05 № 308/519 [7];

3) Наказ Міністерства освіти і науки «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» від 26.09.05 № 557 [8];

4) Постанова КМУ «Про впорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» від 09.03.2006 № 268 [9].

Застосування вказаних нормативно-правових документів відповідно до специфіки бюджетної установи забезпечить об'єктивний та достовірний облік нарахування і виплати заробітної плати.

Важливу роль у вдосконаленні та спрощенні обліку розрахунків з оплати праці відіграють засоби комп'ютеризації. Важливо, щоб програмне забезпечення відповідало сучасним вимогам, урахувало особливості нормативно-правового забезпечення нарахування і виплати заробітної плати відповідної бюджетної установи, давало

змогу автоматизувати більшість процесів нарахування, виплати заробітної плати, складання і подання місячної і квартальної звітності до контролюючих органів. Це дасть змогу бухгалтеру мінімізувати ймовірність помилок, своєчасно нараховувати, виплачувати зарплату та подавати звітність щодо оплати праці.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, заробітна плата працівника бюджетної сфери складається з багатьох компонентів, і під час їх нарахування виникають певні труднощі. З одного боку, це створює диференціацію між працівниками з різним стажем роботи та навичками, а з іншого – ускладнює процес нарахування заробітної плати. Бухгалтер повинен володіти повною інформацією про співробітника стосовно його стажу роботи, розміру рангу, послуги, проценту надбавок і премії тощо. Також нарахування заробітної плати в бюджетній сфері вимагає від бухгалтера досконалого володіння знаннями нормативної та законодавчої бази, яка постійно оновлюється і вносить певні корективи в процес обліку розрахунків з оплати праці. Сьогодні законодавча база потребує вдосконалення. Велика кількість нормативно-законодавчих актів, які не відповідають сучасним умовам життя і не гарантують достатній рівень життя працівників, лише ускладнює облік розрахунків з оплати праці у бюджетній сфері. Під час внесення змін в умови оплати праці необхідно дотримуватися комплексного підходу до всіх галузей бюджетної сфери для уникнення несправедливої диференціації між рівнями заробітної плати працівників різних бюджетних установ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.04.2019).
2. Закон України «Про оплату праці» № 108 /95-ВР від 24.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.04.2019).
3. Закон України «Про відпустки» № 505/96-ВР від 15.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.04.2019).
4. Кодекс законів про працю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 15.04.2019).
5. Порядок складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-p> (дата звернення: 20.04.2019).
6. Постанова КМУ «Про оплату праці працівників на основі єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» № 1298 від 30.08.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-p> (дата звернення: 20.04.2019).
7. Про впорядкування умов оплати праці працівників установ охорони здоров'я та соціального захисту населення : Наказ Міністерства праці та Міністерства соціального за-

- хисту та охорони здоров'я від 05.10.2005 № 308/519. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-05> (дата звернення: 20.04.2019).
8. Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ : Наказ Міністерства освіти і науки від 26.09.2005 № 557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05> (дата звернення: 25.04.2019).
 9. Про впорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів : Постанова КМУ № 268 від 09.03.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2006-п> (дата звернення: 25.04.2019).
 10. Інструкція зі статистики заробітної плати : Наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04> (дата звернення: 25.04.2019).
 11. Атамас П.Й. Облік у бюджетних установах : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 288 с.
 12. Верховгляд О. Витрати на оплату праці: плануємо потребу на наступний рік. *Бухгалтерія: бюджет*. 2014. № 48. С. 14–16.
 13. Михайлов М.Г., Телегунь М.І., Славкова О.П. Бухгалтерський облік у бюджетних установах : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 384 с.
 14. Шара Є.Ю., Андрієнко О.М., Жидєєва Л.І. Бухгалтерський облік у бюджетних установах і організаціях : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 440 с.
 - zatverdzenyj postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2002 r. № 228. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/awss/show/228-2002-п> (accessed 20 April 2019).
 6. Postanova KМУ «Pro oplatu praci pracivnykiv na osnovi jedyntoi taryfnoji sitky rozrjadiv i koeficijentiv z oplaty praci pracivnykiv ustanov, zakladiv ta orghanizacij okremykh ghaluzej bjudzhetnoji sfery» № 1298 vid 30.08.2002 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-п> (accessed 20 April 2019).
 7. Pro uporjadkuvannja umov oplaty praci pracivnykiv ustanov okhorony zdorov'ja ta socialnogho zakhystu naselennja. Nakaz Minpraci ta Ministerstva socialnogho zakhystu ta okhorony zdorov'ja vid 05.10.2005r., № 308/519. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-05> (accessed 20 April 2019).
 8. Pro uporjadkuvannja umov oplaty praci ta zatverdzhennja skhem taryfnykh rozrjadiv pracivnykiv navchalnykh zakladiv, ustanov osvity ta naukovykh ustanov. Nakaz Minosvity i nauky vid 26.09.2005r. № 557. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05> (accessed 25 April 2019).
 9. Pro vporjadkuvannja struktury ta umov oplaty praci pracivnykiv aparatu orghaniv vykonavchoji vlady, orghaniv prokuratury, sudiv ta inshykh orghaniv. Postanova KМУ № 268 vid 09.03.2006r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2006-п> (accessed 25 April 2019).
 10. Instrukcija zi statystyky zarobitnoji platy, zatverdzhena nakazom Derzhavnogho komitetu statystyky Ukrainy vid 13.01.2004 r. №5. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04> (accessed 25 April 2019).
 11. Atamas P.J. (2009). *Oblik u bjudzhetnykh ustanovakh* [Accounting at budgetary institutions]. Kyiv: Centr uchbovoi literatury. (in Ukrainian).
 12. Verkhoghlyad O. (2014). Vytraty na oplatu praci: planujemo potrebu na nastupnyj rik [Labor costs: we plan for the next year]. *Bukhghalterija: bjudzhet*. no. 48, pp. 14-16.
 13. Mykhajlov M.Gh., Teleghunij M.I., Slavkova O.P. (2011). *Bukhghalterskyj oblik u bjudzhetnykh ustanovakh* [Accounting in budgetary institutions]. Kyiv: Centr uchbovoi literatury. (in Ukrainian).
 14. Shara Je.Ju., Andrijenko O.M., Zhydjejeva L.I. (2011). *Bukhghalterskyj oblik u bjudzhetnykh ustanovakh i orghanizacijakh* [Accounting in budgetary institutions and organizations]. Kyiv: Centr uchbovoi literatury. (in Ukrainian).

REFERENCES:

1. Bjudzhetnyj kodeks Ukrainy 08.07.2010 r., №2456-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed 15 April 2019).
2. Zakon Ukrainy «Pro oplatu praci» vid №108 /95-BP vid 24.03.1995r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed 15 April 2019).
3. Zakon Ukrainy «Pro vidpustky» №505/96-BP vid 15.11.1996 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80> (accessed 15 April 2019).
4. Kodeks zakoniv pro pracju. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/law/show/322-08> (accessed 15 April 2019).
5. Porjadok skladannja, rozghljadu, zatverdzhennja ta osnovnykh vymogh do vykonannja koshtorysiv bjudzhetnykh ustanov,

УДК 657.123

Ілляшенко К.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Таврійського державного агротехнологічного університету***Illiashenko Kateryna***Candidate of Economic Sciences,
Associate professor of Accounting and Taxation Department,
Tavria State Agrotechnological University***РЕФОРМУВАННЯ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ:
ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ****THE REFORM OF ACCOUNTING AND REPORTING:
INFORMATION AND ANALYTICAL ASPECT****АНОТАЦІЯ**

У дослідженні розглянуто основні сучасні аспекти інформатизації суспільства та вплив новітніх інформаційних технологій на вітчизняну економіку. Акцентовано на необхідності впровадження інтелектуальних систем аналізу. Проаналізовано різне трактування поняття «інформація» та її вплив на прийняття ефективних управлінських рішень. Установлено недоліки інформаційно-аналітичного аспекту обліку та звітності. Досліджено різні види діяльності в бухгалтерському обліку та звітності підприємств в умовах глобальної інформатизації та запропоновано використовувати новий вид діяльності під назвою «інформаційна діяльність». Доведено, що для формування фінансового результату від інформаційної діяльності необхідно впровадити нові рахунки бухгалтерського обліку «інформаційні доходи» та «інформаційні витрати».

Ключові слова: облік, звітність, інформація, аналіз, види діяльності, доходи, витрати, фінансовий результат.

АННОТАЦИЯ

В исследовании рассмотрены основные современные аспекты информатизации общества и влияние новейших информационных технологий на отечественную экономику. Акцентируется на необходимости внедрения интеллектуальных систем анализа. Проанализированы разные трактовки понятия «информация» и ее влияние на принятие эффективных управленческих решений. Названы недостатки информационно-аналитического обеспечения учета и отчетности. Исследованы разные виды деятельности в бухгалтерском учете и отчетности предприятий в условиях глобальной информатизации и предложено использовать новый вид деятельности под названием «информационная деятельность». Доказано, что для формирования финансового результата от информационной деятельности необходимо внедрить новые счета бухгалтерского учета «информационные доходы» и «информационные затраты».

Ключевые слова: учет, отчетность, информация, анализ, виды деятельности, доходы, затраты, финансовый результат.

ANNOTATION

The purpose of this study is the information-analytical aspect of enterprises in the conditions of digitalization of the domestic and world economy and the search for new activities, such as «information activities». The analysis revealed problems of the informational and analytical aspect of accounting and reporting, showed weaknesses and problems on the way to international standards in the conditions of digitalization. In the conditions of transformation of modern economy to the continuous introduction of digital technology and instant information dissemination is very important is an upgraded reflection of the activities of enterprises At the present stage methodology national provisions (standards) of accounting there are three types of activities: operating, financial, investment.

There is a need to introduce of new concepts such as information costs and information returns as well as providing them with new definitions. Information becomes an increasingly important lever in all areas of the enterprise. Still the information as a resource, not reflected in accounting. However, the information needs to be highlighted as a separate category of accounting and be recognized in the financial statements of companies. Information activities in the accounting and reporting enterprises should be displayed according to the modern changes that are happening in the world of rampant information. It is necessary to introduce concepts such as «income information» and «information costs». The article proposes an interpretation of these concepts and the example reflect them in accounting through the use of new accounts. The transformation of the modern economy in the information requires changes in methodology of accounting and reporting, and requires further in-depth studies. The study proposed to reflect the results of information activities in a separate section in the statements. This section may be called «Income and expense information activities». Thus, the structure of the report and the methods of filling does not undergo significant changes, and the new section will also be supported by manual and algorithm build.

Key words: accounting, reporting, information, analyze, activities, income, expenses, financial result.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На новітньому етапі світового розвитку важко недооцінювати значення інформації для сучасного суспільства. Цифровізація (діджиталізація) економіки стає пріоритетом розвитку більшості цивілізованих країн. Розвиток інформаційної економіки є важливим також і для нашої країни. У галузі бухгалтерського обліку теж виникають закономірні зміни. Раніше вдосконаленням була проста автоматизація облікових процесів за допомогою впровадження комп'ютерного програмного забезпечення. Сьогодні необхідно розвивати комплексні інтелектуальні системи обліку та аналізу, які сприятимуть оптимальному прийняттю управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. На сучасному етапі розвитку глобальної інформатизації суспільства багато науковців приділяють увагу дослідженню інформаційної економіки. Засновником постіндустріалізму вважається відомий

американський учений Д. Белл, який розробив цілісну теорію постіндустріального суспільства [1]. Дослідником та засновником інформаційної економічної теорії став Дж. Акерлоф, який запропонував розглядати поведінкову макроекономіку з погляду інформаційної парадигми [2]. Ф. Уебстер послідовно та докладно виклав основні концепції сучасного суспільства, базовані на понятті «інформація». Він обґрунтував концепцію, що затверджувала перехід суспільства до нової «інформаційної» (постіндустріальної) епохи [3]. М. Кастельс окреслив межі інформаційно-технологічної парадигми, що є фундаментом інформаційного суспільства [4].

Зміни, які вносить інформатизація до всіх сфер економіки, розглядаються у працях І.А. Грузіної [5]. Також серед вітчизняних учених можна відзначити Т.А. Дейнеку, яка досліджувала інформаційну глобалізацію [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сьогодні поняття інформаційної діяльності та відображення її в обліку та звітності все ще мало досліджене. Також недостатньо дослідженим є інформаційно-аналітичний аспект обліку в умовах цифровізації економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розгляд стратегічних цілей реформування бухгалтерського обліку та звітності на вітчизняних підприємствах із погляду інформаційно-аналітичної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інформація – це багатогранне поняття, яке має різні значення залежно від контексту. Інформацію можна створювати, передавати, оброблювати, зберігати, купувати чи продавати тощо.

На думку І.В. Зайця, інформація – це головний елемент будь-якої функції управління. Володіння повною, достовірною, актуальною та оперативною інформацією надає ринкових переваг, знижує фінансовий ризик, ефективно підтримує прийняття рішень. За наявності повної інформації (детермінований випадок) управлінські рішення виходячи з того, що знання про зміст проблеми (мету, постановку, інструменти, зміни, дані, терміни) будуть правильними та з найменшим ступенем ризику [7, с. 97].

За визначенням М.А. Мудрої, використання інформації та сучасних інформаційних технологій у діяльності підприємств забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень, знижує витрати, економить ресурси та час [8, с. 123].

Інформаційні технології повністю перевертають класичні теорії управління індустріальної епохи, базові інститути якої (власності, вартості й ринкової самоорганізації) терплять наростаючу деструкцію. Серед беззаперечних переваг та можливостей наслідками розвитку й поширення інформаційних технологій є:

– поглиблення сформованого розриву між розвиненими й країнами, що розвиваються, а

також поява нового розриву між постіндустріальними країнами і країнами з традиційними індустріальними економіками;

– виділення в усіх країнах світу груп людей, пов'язаних з інформаційними технологіями, та їх відокремлення в автономне «інформаційне співтовариство»;

– перетікання інтелектуальних ресурсів у найбільш розвинені країни з поступовою концентрацією інформаційно-комунікаційного потенціалу в корпораціях і державах постіндустріального типу;

– уповільнення і/або припинення науково-технічного прогресу в неінформатизованих суспільствах із наростанням у них фінансових труднощів і соціальної деградації за межами країн з інформаційними економіками [9, с. 9].

На підставі наведеного вище нами визначено такі напрями розвитку інформатизації суспільства:

- зміни структури економіки;
- швидкий розвиток телекомунікацій;
- розвиток інформаційної культури;
- публічність (відкритість);
- доступність інформації;
- доступність та поширення освіти (знань);
- зміни суспільного життя.

Таким чином, інформація набуває важливої ролі у діяльності підприємств та прямо впливає на результативність їхніх показників. Для зовнішніх користувачів (покупців, замовників, партнерів, інвесторів тощо) показники інформаційної активності можуть слугувати показником того, наскільки відомим є підприємство, як стабільно воно працює на ринку та як реагують на його діяльність в інформаційному просторі.

У зв'язку з вищенаведеним ми вважаємо, що до вже існуючих видів діяльності, тобто операційної, фінансової та інвестиційної, в обліку та звітності необхідно також додати показники інформаційної діяльності.

Інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави (ст. 12 Закону України «Про інформацію» 2011 р.) [10].

На нашу думку, інформаційна діяльність – це комплекс дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб та інтересів усіх користувачів економічної інформації.

Окремо необхідно виділити проблему безпеки, тобто запобігання несанкціонованому доступу, поширенню і використанню інформації.

Важливо зауважити, що в англomовному перекладі інформаційна діяльність та інформаційна активність звучать однаково – information activities. Однак ми розділяємо ці поняття.

Ми вважаємо, що інформаційна активність – це якісний показник, що характеризує ступінь поширення інформації у зовнішньому інформаційно-економічному просторі. На цій підставі пропонуємо виділити такі критерії, за якими

можна визначити інформаційну активність підприємства:

- взаємодія із суспільством (суспільне значення підприємства) – соціальні опитування, анкетування, експертні оцінки;

- взаємодія з державою (державне значення підприємства) – державна статистика, висновки державних комісій, державні акти;

- взаємодія з ринком (значення підприємства на ринку) – попит на продукцію (послуги), оцінка конкурентів, експертні оцінки;

- взаємодія з медійно-інформаційним простором (значення підприємства у медійно-інформаційному просторі) – кількість публікацій та відеоматеріалів, індекси цитування, індекси ділової активності у мережі тощо [11, с. 11].

На нашу думку, доцільно використовувати всі ці критерії. Так, наприклад, успішна рекламна кампанія на телевізійних ресурсах може бути нейтралізована негативними відгуками у соціальних мережах. тому для ефективної діяльності сучасні підприємства повинні займати активну інформаційну позицію на всіх медійних напрямках.

Ми вважаємо, що інформаційну діяльність необхідно враховувати та відображати в офіційній звітності підприємств.

Звідси виникає необхідність у впровадженні таких нових понять, як «інформаційні витрати» та «інформаційні доходи», а також у наданні їм нових визначень:

- інформаційні доходи – це доходи, що отримані від підвищення суспільного, державного, ринкового значення підприємства та його значення в медійно-інформаційному просторі, а також призводять до збільшення його власного капіталу;

- інформаційні витрати – це витрати, що спрямовані на підвищення суспільного, державного, ринкового значення підприємства та його значення в медійно-інформаційному просторі, а також призводять до збільшення його активів.

У плані рахунків бухгалтерського обліку ми пропонуємо впровадити рахунок 77 «Доходи інформаційної діяльності» та рахунок 99 «Витрати інформаційної діяльності» із закриттям цих рахунків на 794 рахунок «Результат інформаційної діяльності».

Відображення доходів і витрат, згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», відбувається у формі звітності № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупні доходи)» [12]. На нашу думку, доцільно додати ці статті до цієї форми звітності.

Так, наприклад, створити V розділ звіту «Доходи та витрати інформаційної діяльності», кодування рядків розпочнеться з рядку 2700. Формування інформаційних доходів буде відображатися в рядку 2700, а витрат – в рядку 2710. Із цього прикладу можна побачити, що фінансовий результат від інформаційної діяльності розраховується так: ряд. 2700 – ряд. 2710. Якщо отримане значення буде позитивним, то

ми отримуємо прибуток (ряд. 2720), а якщо негативним – збиток (ряд. 2725).

Таким чином, сама структура звіту та методика його заповнення не зазнають суттєвих змін, а новий розділ буде також підкріплений деталізованою інструкцією та конкретизованим алгоритмом складання.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Із результатів дослідження нами зроблено висновок про те, що інформація як ресурс ніяк не відображається у бухгалтерському обліку. Проте інформаційна діяльність в обліку та звітності повинна відображатися відповідно до сучасних змін, які відбуваються у світі цифровізації економіки. Потребує вдосконалення аналітичний складник інформаційної діяльності.

На нашу думку, інформація повинна бути виділена як окрема категорія обліку та бути відображена у фінансовій звітності підприємств. Необхідно впровадити такі поняття, як «інформаційні доходи» і «інформаційні витрати». Нами запропоновано тлумачення цих понять та методика відображення їх у бухгалтерському обліку та формах звітності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. N.Y. : Basic Books, 1973. 476 p.
2. Akerlof G.A. and Kranton R.E. Economics and Identity. *Quarterly Journal of Economics*. 2000. Т. 115(3). P. 715–753.
3. Webster F. Theories of the Information Society. Second Edition. London, New York, 2002. 400 p.
4. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford : Wiley Blackwell, 2010. p.406.
5. Грузіна І.А. Проблеми інформатизації в Україні. *Економіка розвитку (Economics of Development)*. 2013. № 3(67). С. 38–42.
6. Дейнека Т.А. Суперечності сучасної техніко-економічної парадигми в умовах інформаційної глобалізації. *Механізм регулювання економіки*. 2015. № 4. С. 13–21.
7. Заєць І.В. Роль інформації в системі управління підприємством. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2010. № 2(52). С. 97–98.
8. Мудра М.А. Значення інформації в управлінні ланцюгами поставок продукції. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія «Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства»*. 2012. № 56(962). С. 121–123.
9. Грицяк Н.В., Литвинова Л.В. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства : навчальний посібник / за заг. ред. Н.В. Грицяк. Київ : К.І.С., 2015. С. 9.
10. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII, зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2756-VI від 02.12.2010. *ВВР*. 2011. № 23. Ст. 160. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 03.05.2019).
11. Ілляшенко К.В. Методологія обліку доходів і витрат інформаційної діяльності. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. № 4(15). Т. 1. С. 9–13.
12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ

Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 03.05.2019).

REFERENCES:

1. Bell, D. (1973) The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. N.Y.: Basic Books. P. 476.
2. Akerlof, G.A. and Kranton, R.E (2000). Economics and Identity. *Quarterly Journal of Economics*. T. 115 (3), pp. 715-753.
3. Webster, F. (2002) Theories of the Information Society. Second Edition. London, New York. P. 400.
4. Castells, M. (2010) The Information Age: Economy, Society and Culture Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell. P.406.
5. Hruzina, I.A. (2013) Problemy informatyzatsii v Ukraini. *Ekonomika rozvytku* (Economics of Development). 3(67), pp. 38-42. (in Ukrainian)
6. Deineka, T.A. (2015) Superechnosti suchasnoi tekhniko-ekonomichnoi paradyhmy v umovakh informatsiinoi hlobalizatsii. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*. 4, pp. 13-21 (in Ukrainian)
7. Zaiets I.V. (2010) Rol informatsii v systemi upravlinnia pidpriemstvom. *Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky*. 2 (52), pp. 97-98. (in Ukrainian)
8. Mudra M.A. (2012) Znachennia informatsii v upravlinni lantsiuhamy postavok produktsii. *Visnyk NTU «KhPI». Seriya: Aktualni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpriemstva. Kharkiv: NTU «KhPI»*. 56(962), pp. 121-123. (in Ukrainian)
9. Gritsyak N.V. (Ed.), Litvinova L.V. (2015) Derzhavne upravlinnya v umovah rozvytku Informatsynogo suspilstva. K.: Vid-vo K.I.S., p. 9. (in Ukrainian)
10. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu» №2657-XII (1992, 2 october) iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonamy № 2756-VI (2010, 2 december), VVR (2011), 23, p. 160. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (in Ukrainian)
11. Illiashenko K.V. (2016) Metodolohiia obliku dokhodiv i vytrat informatsiinoi diialnosti. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva: Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho avtomobilno-dorozhnogo universytetu*. 4 (15). V. 1. pp. 9-13. (in Ukrainian)
12. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti» (2013, 7 february). Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 73. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>. (in Ukrainian)

УДК 657:347

Кушнір Л.А.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу*

Коркушко О.Н.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу*

Kushnir Lyudmila

Candidate of Economic Sciences, assistant professor,

Korkushko Oleg

*Candidate of Economic Sciences, assistant professor,
Department of the Accounting and Taxation
Podilsky special educational and rehabilitation
socio-economic college*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУКТИВНИХ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ НОРМАТИВНИХ АКТІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ПРАЦІ ТА ЇЇ ОПЛАТИ

FEATURES OF USING THE INSTRUCTIONAL AND RECOMMENDATION NORMATIVE ACTS OF THE ACCOUNTING'S ORGANIZATION AT LABOR AND ITS PAYMENT

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено особливостям застосування різноманітних інструктивних та рекомендаційних нормативних актів із питань організації обліку праці та її оплати, акцентуючи увагу на міжнародних стандартах бухгалтерського обліку. Актуальність дослідження зумовлена тим, що бухгалтерський облік, який ведеться різними суб'єктами господарювання в нашій країні, регулюється величезною кількістю нормативних та рекомендаційних документів. І велика питома вага серед загальної кількості припадає на такий об'єкт організації обліку, як праця та її оплата. У статті наведено економічне обґрунтування нормативно-правової та рекомендаційної бази організації обліку праці та її оплати. Досліджено напрями та причини, які можуть стояти на заваді глибшого використання деяких елементів МСБО, а також їх правомірність. На основі порівняння міжнародної та вітчизняної систем обліку виявлено слабкі місця у П(С)БО 26 та запропоновано їх усунути та допрацювати.

Ключові слова: організація обліку, праця та її оплата, національні положення та міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, робоча сила.

отечественной систем учета обнаружены слабые места у П(С)БУ и предложено их ликвидировать и доработать.

Ключевые слова: организация учета, труд и его оплата, национальные положения и международные стандарты бухгалтерского учета, рабочая сила.

ANNOTATION

The article is devoted to the peculiarities of using the various instructional and recommendatory normative acts on the questions of organization of labor accounting and payment, focusing on international accounting standards. The relevance of the study is due to the fact that the accounting, which is conducted by various economic entities in our country, is governed by a large number of normative and recommendation documents. And a large proportion of the total number is an object of the organization of accounting as labor and its payment. Settlement transactions are the most voluminous and significant topic in accounting. Today it's impossible to imagine the company's activities without making payments. Among them, a significant proportion is engaged in settlement operations with workers and employees, namely: settlements with accountable and materially responsible persons, on social insurance and on payment of labor. This is due to the fact that accounting for labor and its payment is one of the most important and complex areas of work that requires accurate and operative data that is related to changes in the number of workers, production costs and working hours, and categories of workers. And equally important is the interest of the workers themselves in obtaining income from their activities in the form of wages, as this is one of the main means of existence of a modern person. At the same time, the study of scientific works and the practice of economic activity indicate that some of the theoretical provisions regarding the calculation of payroll calculations are controversial. In addition, many normative and guidance documents require changes and improvements in terms of important aspects of organization, assessment and accounting and labor, and its payment, in particular. After all, the domestic enterprises give attention to this issue, because wages for workers serves as the main source of material goods. On the other hand,

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена особенностям применения различных инструктивных и рекомендательных нормативных актов по вопросам организации учета труда и его оплаты, акцентируя внимание на международных стандартах бухгалтерского учета. Актуальность исследования обусловлена тем, что бухгалтерский учет, который ведется разными субъектами хозяйствования в нашей стране, регулируется большим количеством нормативных и рекомендательных документов. И большой удельный вес среди общего количества приходится на такой объект организации учета, как труд и его оплата. В статье дано экономическое обоснование нормативно-правовой и рекомендательной базы организации учета труда и его оплаты. Исследованы пути и причины, которые могут стоять на пути углубленного использования некоторых элементов МСБУ, а также их правомочность. На основании сравнения международной и

the amounts sent by enterprises for remuneration are a measure that determines the receipt of taxes and mandatory fees to the budget and trust funds. Thus, rationally organized accounting in the company ensures: accurate calculation of wages of each worker in accordance with the quantity and quality of labor, correct calculation of the amount of a single social contribution; control over the discipline of labor, the use of time and compliance with working standards workers, timely identification of reserves for the further growth of labor productivity. All these moments of business life of enterprises are clearly documented in the system of accounting organization, based on the relevant guidance and recommendation normative documents, which emphasizes the relevance of research. The purpose of this study is theoretical and methodological problems of accounting calculations with employers and employees and organizations of systems, processes of conducting these operations in the context of tools and recommendations of normative acts. On this basis, it is developed proposals for the improvement and application of foreign experience in the enterprise. The article presents the economic substantiation of the normative and legal base of the organization of accounting for labor and its payment. The directions and reasons that can stand on the threshold to deeper use of some elements of IAS, as well as their legality, are explored. Based on the comparison of international and domestic accounting systems, weak points were identified in Regulation (Standard) of Accounting 26 and it is proposed to their eliminated and refined.

Key words: organization of accounting, labor and its payment, national regulations and international accounting standards, labor force.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна економіка України знаходиться на початковій стадії вдосконалення трудового персоналу підприємства, тому важливо, щоб вітчизняні фірми використовували досвід зарубіжних країн, особливо країн із розвинутою економікою. Передусім йдеться про узагальнення та запозичення керівниками підприємств досвіду стосовно стимулювання внутрішньо фірмової підготовки кадрів, використання сучасних систем оцінювання персоналу за підтримки Міністерства фінансів України, Федерації професійних бухгалтерів і аудиторів України, Агентства з Міжнародних стандартів фінансової звітності, Інтернет-ресурсу «МСФО під ключ» із ґрунтовним підкріпленням нормативно-правовою базою, чільне місце в якій посідає Кодекс законів про працю [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми організації обліку праці та її оплати, зокрема в частині застосування різноманітних інструктивних та рекомендаційних нормативних актів, досліджувалися в наукових працях Н.М. Ткаченко, В.П. Завгороднього, О.В. Лишиленка, Н.В. Чебанової, Ю.Л. Василенка, В.Г. Золотогорова, А.М. Кузмінського, В.Г. Герасимчука, А.А. Чухна, Ю.С. Цал-Цалка, Б.І. Холода, А.М. Стещука, С.Ф. Покропивного, С.В. Мочерного та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дана наукова робота має на меті дослідити теоретико-методологічні проблеми обліку розрахунків із робітниками і службовця-

ми та особливості системи організації процесу ведення цих операцій у контексті інструктивних та рекомендаційних нормативних актів, на основі чого розробити пропозиції щодо вдосконалення і застосування зарубіжного досвіду на підприємстві, зокрема використання основних положень міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження причин, неспівставності та співзвучності використання у практиці організації обліку праці та її оплати вітчизняними підприємствами як національних, так і міжнародних стандартів фінансового обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У країнах із розвинутою ринковою економікою держава, беручи на себе основний фінансовий тягар підготовки та перепідготовки кадрів, створює єдиний механізм забезпечення зайнятості через взаємодію держави та підприємств, забезпечує працевлаштування молоді, наприклад наймання та навчання молоді 16–18 років, яка ще не має повної середньої освіти; державні органи Великобританії, Італії, Швеції покривають до 80% витрат підприємств і здебільшого запроваджують почасову оплату праці робітників. Це зумовлено тим, що пріоритетного значення набуває не кількість, а якість товарів. Застосовуються єдині тарифні сітки для робітників, спеціалістів і службовців [2; 3].

Подальше реформування обліку оплати праці в Україні має здійснюватися шляхом підвищення ціни робочої сили, встановлення єдиних регуляторів і рівноцінних умов відтворення робочої сили незалежно від форм власності; збільшення тарифної частини; підвищення частки мінімальної заробітної плати відносно середньої; вдосконалення механізму державно-договірної, нормативного регулювання окладу, використовуючи при цьому міжнародні стандарти обліку. Удосконалення організації розрахункових операцій із персоналом має здійснюватися разом із проведенням загальної соціально-економічної, структурної, податкової, цінової політики [5]. Заходи, спрямовані на вдосконалення оплати праці, включають, насамперед, забезпечення залежності її розмірів від особистого внеску працівників у результати праці.

Для ефективного впровадження зарубіжного досвіду вітчизняними підприємствами повинні відбутися зміни в економічному і соціальному розвитку країни, а саме у сфері оплати праці, соціальної підтримки та захисту працівників. Ці зміни повинні враховувати інтереси різних груп працівників і власників, передбачати ефективну систему зайнятості населення й винагороди за працю. Багато функцій держави з реалізації даної політики покладено безпосередньо на підприємства, які самостійно встановлюють форми, системи і розміри оплати праці, матеріального стимулювання його результа-

тів [5]. Виходячи із цього, цілком очевидно є потреба у своєчасній, об'єктивній та достовірній інформації про розрахунки з оплати праці з погляду кожної зі сторін соціально-трудова відносин: держави, роботодавця і найманого працівника.

Тобто сьогодні необхідно вирішити такі завдання, щоб якомога краще поліпшити становище розрахунків із робітниками і службовцями з оплати праці, а саме:

- удосконалення в частині узгодження питань формування трудових витрат у податковому та бухгалтерському обліку в контексті забезпечення їх відповідності національним положенням бухгалтерського обліку;

- удосконалення методики та організації обліку розрахунків із персоналом з оплати праці передбачає їх узгодження з нормами національного стандарту бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам»;

- застосування комплексного системного підходу до аналізу ефективності формування і використання фонду оплати праці, а також здійснення розрахунків з оплати праці;

- удосконалення методики контролю розрахунків із персоналом, основним завданням якої є посилення значення оцінки політики підприємства щодо виплат працівникам;

- запровадження нової тарифної системи, яка на даний момент неефективна і не забезпечує навіть мінімального прожиткового мінімуму, що свідчить про відсутність нормально відтворення робочої сили. Можна розробити ЄТС для кожної галузі і включити в галузеву угоду питання щодо застосування її на промислових підприємствах відповідної галузі. Присвоюючи тарифні розряди працівникам підприємства, доцільно використовувати бальну оцінку персоналу таких критеріїв: кваліфікація, складність виконуваної роботи, результативність праці працівника, його особисті якості. Для проведення бальної оцінки тарифного розряду кожному працівнику підраховується загальна кількість балів і встановлюється тарифний розряд [6].

Можна зазначити, що підвищення ефективності облікового процесу, достовірності інформації про затрати праці на кожному підприємстві та його оплати має забезпечити бухгалтерський облік, на який покладено вирішення важливих завдань виробничо-господарського, аналітичного і контролюючого характеру шляхом стандартизації не лише зовнішніх інформаційних потоків, а й внутрішньої системи збору даних. Це дасть можливість формувати економічно обґрунтовані показники як діяльності підприємства, так і певної галузі [5; 6]. Потрібно звернути увагу на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і національні, порівнюючи їхні відмінності стосовно обліку розрахунків із робітниками і службовцями з оплати праці. Міжнародними стандартами, що регулюють виплати працівникам, є МСБО 19 «Виплати пра-

цівникам», МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи». Виплати працівникам, згідно з міжнародними стандартами, – це всі форми компенсації, що їх надає підприємство в обмін на послуги, надані працівниками. Якщо порівнювати з національним П(С)БО 26 «Виплати працівникам», то форми компенсації мають менше значення, оскільки існують додаткові стандарти: П(С)БО 11 «Зобов'язання» і 16 «Витрати», які деталізують ці процеси. Тобто П(С)БО 26 визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати (у грошовій і негрошовій формах) за роботи, виконані працівниками, та її розкриття у фінансовій звітності [7].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, провівши порівняльний аналіз основних інструктивних та рекомендаційних нормативних актів у частині обліку розрахунків за виплатами працівникам, можна зробити висновок, що вітчизняна система потребує значних змін та вдосконалень.

Основною рекомендацією щодо поліпшення обліку є детальне розроблення інструктивних та рекомендаційних нормативних актів, які на розроблених прикладах та типових ситуаціях дадуть можливість пересічному бухгалтеру зрозуміти ті складні речі в обліку розрахунків за виплатами працівникам, які, наприклад, у П(С)БО 26 викладені лише текстом із використанням не зовсім зрозумілої термінології.

Таким чином, провівши порівняння міжнародної та вітчизняної систем обліку, виявлено слабкі місця у П(С)БО 26 як документа, який має бути основою організації обліку розрахунків за виплатами працівникам в Україні, але таким не є. Процеси глобалізації економіки вимагають підвищення корисності інформації, яка продукується в системі бухгалтерського обліку та надається корпоративними структурами і для потреб власників, і для інших користувачів світової спільноти для прийняття правильних управлінських рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кодекс Законів про працю № 322-VIII від 10.12.1971. Редакція від 18.09.2018 № 2542-VIII. ВВР. 2018. № 42. Ст. 332. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32> (дата звернення: 10.05.2019).
2. П(С)БО 11 «Зобов'язання». URL: <https://zakon.help/law/20> (дата звернення: 07.05.2019).
3. П(С)БО 16 «Витрати». URL: <https://zakon.help/article/polozhennya-standart-buhgalterskogo-obliku-16> (дата звернення: 06.05.2019).
4. П(С)БО 26 «Виплати працівникам». URL: <https://zakon.help/article/polozhennya> (дата звернення: 10.05.2019).
5. МСБО 19 «Виплати працівникам». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/> (дата звернення: 12.05.2019).
6. МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи». URL: <https://www.google.com/search?q=6.+МС> (дата звернення: 11.05.2019).

7. Ротань В.Г., Зуб І.В., Сонін О.Є. Науково-практичний коментар законодавства України про працю. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 584 с.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1971), Code of Labor Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. The decree for the Ministry of Finance Ukraine (2000), *Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 11 «Zobov'iazannia»* [Regulation (Standard) of accounting 11 "Obligation"]. URL: <https://zakon.help/law/20>.
3. The decree for the Ministry of Finance Ukraine (1999), *Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 16 «Vytraty»* [Regulation (Standard) of accounting 16 "Expenses"]. URL: <https://zakon.help/article/polozhennya-standart-bukhgalterskogo-obliku-16>.
4. The decree for the Ministry of Finance Ukraine (2003), *Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 26 «Vyplaty pratsivnykam»* [Regulation (Standard) of accounting 26 "Payments to employees"]. URL: <https://zakon.help/article/polozhennya>.
5. Mizhnarodni standarty bukhhalterskoho obliku 19 «Vyplaty pratsivnykam» (2012) [International Accounting Standard Board 19 «Payments to employees»]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_011 .[in Ukrainian].
6. Mizhnarodni standarty bukhhalterskoho obliku 37 «Zabezpechennia, neperedbacheni zoboviazannia ta neperedbacheni aktyvy» (2012) [International Accounting Standard Board 37 «Provisions, contingent liabilities and contingent assets»]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_051 .[in Ukrainian].
7. Rotan, V.H., Zub, I.V., Sonin, O.Ye. (2010) *Naukovo-praktychnyi komentar zakonodavstva Ukrainy pro pratsiu* [Scientific and Practical Commentary on Labor Legislation], Alerta, Kyiv, Ukraine, 584 p.

УДК 338.2

Фурик В.Г.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та інноваційного менеджменту
Вінницького національного технічного університету***Ткачук Л.М.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та інноваційного менеджменту
Вінницького національного технічного університету***Лукашенко О.В.***студент факультету менеджменту та інформаційної безпеки
Вінницького національного технічного університету***Furik Vasyl***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Finance and Innovation Management
Vinnitsa National Technical University***Tkachuk Lyudmila***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Finance and Innovation Management
Vinnitsa National Technical University***Lukashenko Olena***Student of the Faculty of Management and Information Security
Vinnitsa National Technical University*

ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

PLANNING OF FINANCIAL RESULTS OF FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У процесі дослідження встановлено, що поточне фінансове планування сприяє зростанню конкуренції та ефективному використанню фінансових ресурсів, вирішенню виробничих та соціальних завдань, злагодженості роботи економічних та фінансових служб, підвищенню ефективності функціонування господарського механізму загалом. Визначено основні причини, що перешкоджають запровадженню фінансового планування на підприємствах. Запропоновано структуру поточного фінансового плану підприємства, зміст його розділів та методику розрахунку показників, яка відповідає «Звіту про фінансові результати» та «Звіту про рух грошових коштів». Запропонований фінансовий план охоплює всі сфери та показники діяльності підприємства, а саме операційну, інвестиційну та фінансову. Наведений фінансовий план є поточним і має узгоджуватися з показниками стратегічного фінансового плану підприємства, ґрунтуючись на них.

Ключові слова: фінансове планування, поточний фінансовий план, планування операційної діяльності, планування інвестиційної діяльності, планування фінансової діяльності, доходи, витрати, прибуток.

АННОТАЦИЯ

В процессе исследования установлено, что текущее финансовое планирование способствует росту конкуренции и эффективному использованию финансовых ресурсов, решению производственных и социальных заданий, слаженности работы экономических и финансовых служб, повышению эффективности функционирования хозяйственного механизма в целом. Определены основные причины, препятствующие внедрению финансового планирования на предприятиях. Предложены структура текущего финансового плана предприятия,

содержание его разделов и методика расчета показателей, которая соответствует «Отчету о финансовых результатах» и «Отчету о движении денежных средств». Предложенный финансовый план охватывает все сферы и показатели деятельности предприятия, а именно операционную, инвестиционную и финансовую. Приведенный финансовый план является текущим и должен согласовываться с показателями стратегического финансового плана предприятия, основываясь на них.

Ключевые слова: финансовое планирование, текущий финансовый план, планирование операционной деятельности, планирование инвестиционной деятельности, планирование финансовой деятельности, доходы, расходы, прибыль.

ANNOTATION

In the course of the research, it was established that the financial planning of an enterprise's activities can be carried out in the form of strategic, long-term, current and operational plans. Particular importance is attached to the implementation of the current financial planning practice, which contributes to the growth of competition and more efficient use of financial resources, the solution of industrial and social problems, the coherence of the work of economic and financial services, and improving the efficiency of the functioning of the economic mechanism in general. The main reasons preventing the introduction of financial planning at enterprises: the lack of proper economic education of management personnel; lack of practical developments in the preparation of financial plans of enterprises; the reluctance of the heads of individual enterprises to study all the complexities of production and financial management, international experience and the desire to work "in the shade"; lack of staffing positions for a number of post offices and experts in economic and financial services; outdated financial planning indicators due to their differences with accounting and re-

porting indicators; other causes of subjective nature. It is substantiated that it is important to introduce into the financial plans of enterprises those sections and indicators that would ensure that the planned and reported for the company indicators for indicators of the system of national and international accounting standards. The structure of the current financial plan of the enterprise, the content of its sections and the methodology for calculating the indicators, which correspond to the "Financial Statements" and "Cash Flow Statement", are proposed. The proposed financial plan covers all areas and indicators of the enterprise – production (operational), investment and financial. The presented financial plan is current and should be consistent and based on the indicators of the strategic financial plan of the enterprise. It provides a comprehensive financial plan for the enterprise, provides the possibility of implementing a real financial analysis, reduces the possibility of leakage of part of the financial resources into the shadow sector, and provides the calculation of the need for financial resources for the future.

Key words: financial planning, current financial plan, operational planning, investment planning, financial planning, income, expenses, profit, cumulative income, elements of operating expenses.

Постановка проблеми. Фінансове планування – це визначення обсягу фінансових надходжень та фінансових витрат підприємств, що забезпечать його господарську діяльність на певний період [1].

Метою складання фінансового плану є визначення грошових та матеріальних ресурсів підприємства, які б забезпечували виконання поставлених завдань щодо виробничої, інвестиційної та іншої фінансової діяльності [2].

Як засвідчує практика, поточне планування сприяє зростанню конкуренції та більш ефективному використанню фінансових ресурсів, вирішенню виробничих та соціальних завдань, злагодженості роботи економічних та фінансових служб, підвищенню ефективності функціонування господарського механізму загалом.

В умовах адміністративно-командної економіки фінансовому плануванню приділялась значна увага, фінансові плани підприємства ставали доповненням до виробничих планів, а після відповідного затвердження у вищих органах відомчого управління набували сили закону. Будь-яка ініціатива підприємств у зв'язку зі зміною економічного середовища не враховувалась. Отже, в умовах становлення ринкових відносин підприємства виявились не підготовленими до ситуації, коли стара система стала непридатною до господарювання, а нова ще не сформувалась. Це привело до того, що багато підприємств відмовилося від планування. Причинами такого стану є:

- відсутність належної економічної освіти управлінських кадрів (особливо це стосується малих та значної частини середніх підприємств);

- відсутність практичних розробок щодо складання фінансових планів підприємств;

- небажання керівників окремих підприємств вивчати всі складнощі виробничого та фінансового менеджменту, міжнародного досвіду й бажання працювати «в тіні»;

- відсутність у штатних розкладах низки підприємств посад і фахівців економічних та фінансових служб;

- застарілість показників фінансового планування з огляду на їх розбіжність із показниками бухгалтерського обліку та звітності;

- інші причини суб'єктивного характеру.

Актуальність проблеми полягає в усуненні відзначених вище недоліків, на що мають бути спрямовані зусилля науковців, фахівців фінансових служб підприємств, працівників державних фінансових структур, керівників підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансового планування підприємств приділяється значна увага О.М. Бандурки, М.Д. Білик, О.О. Бойко, В.М. Гриньова, В.В. Іванової, Ю.О. Литвин, А.М. Поддєрьогіна, О.О. Терещенко, Р.К. Теличко, Г.Г. Філіної та інших вітчизняних вчених, які зробили вагомий внесок у дослідження наукових, методологічних та методичних аспектів фінансового планування.

Однак переважають теоретичні дослідження методологічного характеру. Практичних розробок, що забезпечують складання тих чи інших форм фінансових планів, які б можна було запропонувати підприємству за сучасних умов господарювання, замало, а розрив діючих методик планування із системою основних показників господарської, інвестиційної та фінансової діяльності підприємств зводить нанівець значимість фінансового планування, тому на більшості підприємств (особливо малих та середніх) фінансові звіти не складаються взагалі.

Аналіз наукової зарубіжної літератури щодо фінансового планування свідчить про те, що Р. Брейлі, Ю. Брігхем, Дж.Д. Ван Хорн, Е. Нікбахт, А. Гроппеллі, С. Росс, Дж. Сициліано, Дж. Жила, Дж. Фіннерті та інші вчені надають визначну роль фінансовому плануванню в системі фінансового менеджменту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потребують подальших досліджень організаційні та практичні аспекти вітчизняного фінансового планування, досягнення взаємозв'язку й взаємоузгодження працівників фінансових, економічних та бухгалтерських служб підприємства щодо визначення структури, форм та видів, організаційної роботи зі складання фінансових планів та контролю за їх виконанням.

Центральною не вирішеною сьогодні проблемою фінансового планування є проблема досягнення відповідності показників фінансових планів системі показників фінансової звітності підприємства відповідно до системи національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (форма № 1 «Баланс», форма № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», форма № 3 «Звіт про рух грошових коштів»)[3; 4]. Вирішення такої проблеми дасть фінансовим планам підприємства ознаки реальності та дієвості, створить реальні можливості для впровадження фінансового планування в системі великих, середніх та малих підприємств.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування структури показників поточного фінансового плану підприємства відповідно до національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до частини 2 статті 6 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та Наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності» від 28 березня 2013 р. № 433 [5] чітко визначені статті заповнення форм фінансової звітності підприємств усіх форм власності. Автори статті переконані в тому, що вимоги вищенаведених законодавчих актів мають бути відправними під час прогнозування й складання фінансових планів підприємств, оскільки, як засвідчує аналіз, чинні методики фінансового планування далекі від таких вимог, результатом чого є відриг показників фінансових планів та показників фінансової звітності, втрата інтересу до фінансового планування, зниження його дієвості та значимості.

Нижче ми пропонуємо структуру поточного фінансового плану підприємства, його розділів та методику розрахунку показників.

У структурі запропонованого плану є п'ять розділів (табл. 1):

- доходи і витрати операційної діяльності;
- доходи від участі в капіталі та фінансових інвестиціях;
- фінансові витрати та втрати від участі в капіталі;
- інші надходження і сукупний дохід;
- елементи операційних витрат.

Охарактеризуємо структуру запропонованого фінансового плану більш детально.

В розділі I «Доходи і витрати операційної діяльності» за аналогією до Звіту про фінансові результати і Звіту про рух грошових коштів відображається планова величина чистого доходу від операційної діяльності (підпункт 1.1).

Розрахунок показника здійснено як визначення алгебраїчної суми грошових надходжень від основної діяльності, тобто від надходжень від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), отриманих платежів за оренду нерухомості, знижених на суму відповідних вирахувань з доходу (ПДВ, акцизний податок, інші вирахування).

У розділі I фінансового плану слід також врахувати можливі надходження від цільового фінансування (підпункт 1.2); одержані від покупок авансів і замовників суми попередніх виплат під подальшу поставку продукції (підпункт 1.3); суми одержаних підприємством відсотків (процентів) за залишок коштів на його поточних рахунках в банківських установах (підпункт 1.4); одержані підприємством суми неустойки (штрафи, пені) за порушення законодавства та умов невиконання договорів (підпункт 1.5); отримані як винагорода суми за користування або надання права на користування

будь-яким авторським чи суміжним правом (підпункт 1.6); інші надходження грошових коштів від операційної діяльності (підпункт 1.7).

Планування витрат операційної діяльності, на наш погляд, доцільно розпочинати зі статті «Собівартість реалізованої продукції» (підпункт 1.9), оскільки такий показник має відповідати Положенню (стандарту) 9 «Запаси», де враховуються кошти, призначені для подальшого продажу в умовах господарської діяльності, а також активи, призначені для використання під час виробництва продукції, виконання робіт чи надання послуг, що відповідає Положенню (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати».

За аналогією до Звіту про фінансові результати доцільно ввести у фінансовий план показник «Валовий прибуток (збиток)», який розраховується як різниця між чистим доходом (виручкою) від реалізації та собівартістю реалізованої продукції (підпункт 2.0).

У статті «Адміністративні витрати» у підпункті 2.1 статті відображаються загальногосподарські витрати, що пов'язані з управлінням підприємством та його обслуговуванням.

У статті «Витрати на збут» (підпункт 2.2) відображаються витрати підприємства, пов'язані з реалізацією продукції (товарів), витрати на утримання підрозділів, що займаються збутом продукції, рекламу, доставку продукції споживачам тощо.

У статті «Інші операційні витрати» мають відображатись планова собівартість реалізованих виробничих запасів, необоротних активів, утримуваних для продажу, відрахування на створення резерву сумнівних боргів та суми списаної безнадійної дебіторської заборгованості; фактичні втрати від знецінення запасів, втрати від операційних курсових різниць, визнані економічні (фінансові) санкції, відрахування для забезпечення подальших операційних витрат, а також усі інші витрати, що виникають у процесі операційної діяльності підприємства (крім тих, що включаються до собівартості продукції, втрати від зміни вартості активів, що оцінюються за справедливою вартістю (тобто після індексації)). Для розрахунків доцільно приймати загальну суму інших операційних витрат.

Стаття «Фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток або збиток)» (підпункт 2.4) визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат з урахуванням сум, що наведені в додаткових статтях (підпункти 1.8, 1.9, 2.1, 2.2, 2.3).

Крім операційної, в господарській діяльності кожного підприємства важливу роль відіграє інвестиційна та інша фінансова діяльність. Такі види діяльності мають знайти своє відображення у фінансовому плані підприємства з огляду на той факт, що вони є обов'язковими до відображення у Звіті про фінансові результати. Отже, в розділі II «Дохід від участі в капіталі

та фінансових інвестицій» підприємство має відобразити доходи, що отримані від інвестицій в інші підприємства, а також понесені у зв'язку з цим витрати.

Зокрема, у підпункті 2.5 «Дохід від інвестицій в інші підприємства» мають бути відображені доходи, отримані від інвестицій в асоційовані, спільні, дочірні підприємства, облік яких ведеться методом участі в капіталі.

У статті «Інші фінансові доходи» (підпункт 2.6) відображаються дивіденди, відсотки та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій (крім доходів, що обліковуються за методом участі в капіталі). Це фактично доходи від «чисто» фінансової діяльності підприємства.

У статті «Інші доходи» (підпункт 2.7) відображається дохід від реалізації фінансових інвестицій; дохід від неопераційних курсових різниць та інші доходи, не пов'язані з операційною діяльністю підприємства. Окремо наводиться додаткова стаття «Дохід від благодійної допомоги» (підпункт 2.8), яка, відповідно до законодавства, звільняється від оподаткування ПДВ згідно з ПСБО-15 «Дохід», хоча до розрахунків загальна сума інших доходів приймається.

В розділі 3 фінансового плану пропонується відобразити фінансові витрати та втрати від участі в капіталі. Зокрема, у підпункті 3.1 статті «Фінансові витрати» відображаються виплати відсотків за позики під незавершене виробництво продукції з тривалим операційним циклом (коньяки, вина), а також виплати за позиками під незавершені капітальні інвестиції.

Стаття «Втрати від участі в капіталі» (підпункт 3.2) відображає збиток від інвестицій в асоційовані, спільні та дочірні підприємства, облік яких ведеться методом участі в капіталі.

У статті «Інші витрати (підпункт 3.3) відображаються собівартість реалізації фінансових інвестицій, втрати від неопераційних курсових різниць, втрати від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів, інші можливі втрати, які виникають в ході господарської діяльності підприємства, що не пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

У статті «Прибуток від впливу інфляції на монетарні статті» (підпункт 3.4) визначається сума прибутку від впливу на монетарні статті, що визначається відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 22 «Вплив інфляції».

Врахувавши наведені вище статті доходів та витрат, можемо визначити фінансовий результат від інвестиційної та фінансової діяльності (підпункт 3.5) як алгебраїчну суму (підпункт 2.5 + підпункт 2.6 + підпункт 2.7 + підпункт 2.8 + підпункт 3.4 – підпункт 3.1 – підпункт 3.2 – підпункт 3.3), а потім визначити фінансовий результат від операційної, інвестиційної та іншої фінансової діяльності (підпункт 3.5) до оподаткування (підпункт 1.8 + підпункт 3.5).

Після сплати податку на прибуток визначимо чистий фінансовий результат роботи під-

приємства (підпункт 3.6) на плановий період (прибуток), розрахований як алгебраїчна сума прибутку до оподаткування та податку на прибуток (код рядка 2350 та 2355 у формі № 2).

Наведена вище форма фінансового плану постійно повністю відповідає Звіту про фінансові результати та Звіту про рух грошових коштів роботи підприємства (форма № 2 та форма № 3), що створює певні переваги та зручності перед іншими методиками. Підвищується дієвість оперативного планування, аналізування показників усіх видів фінансово-господарської діяльності підприємства. Такі плани піддаються оперативному корегуванню за зміни тих чи інших показників фінансово-господарської діяльності підприємства.

Крім запланованих та наведених вище доходів і витрат від здійснення операційної, інвестиційної та іншої фінансової діяльності в практиці господарювання підприємства можуть мати місце інші сукупні доходи, які відображаються окремо в розділі II Звіту про фінансові результати. Такі доходи, на нашу думку, мають також знайти своє відображення у фінансовому плані підприємства, що дасть останньому більше конкретності та реальності (розділ IV фінансового плану).

Враховуючи те, що показнику операційних витрат підприємства в розрізі його окремих елементів виділено окремий розділ у Звіті про фінансові результати, введемо такий підрозділ у структуру фінансового плану (розділ V) під назвою «Елементи операційних витрат», відповідно, виділимо такі статті, як матеріальні витрати (підпункт 5.1), витрати на оплату праці (підпункт 5.2), відрахування на соціальні заходи (підпункт 5.3), амортизацію (підпункт 5.4) та інші операційні витрати (підпункт 5.5).

В наведеному нами плані фінансової діяльності враховані всі можливі статті доходів та витрат в рамках операційної, інвестиційної, фінансової діяльності та інші можливі й невраховані надходження. Це дає фінансовому плану підприємства всеохоплюючий характер, забезпечує можливість впровадження реального фінансового аналізу, зменшує можливість витоку частини фінансових ресурсів в тіньовий сектор, забезпечує розрахунок потреби у фінансових ресурсах на перспективу.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) запропонований нами фінансовий план охоплює всі сфери та показники діяльності підприємства, а саме виробничу (операційну), інвестиційну та фінансову, тому має переваги перед іншими планами;

2) складений за запропонованою нами методикою план має законодавче забезпечення, оскільки методика побудови й структура його показників відповідають вимогам ПСБО України та іншим законодавчим актам;

3) наведений нами фінансовий план є точним та має узгоджуватися з показниками

стратегічного фінансового плану підприємства, ґрунтуючись на них;

4) структура наведеного фінансового плану забезпечує можливість оперативного фінансового аналізу та складання фінансової звітності підприємства завдяки відповідності планових показників фактичним;

5) виникла нагальна потреба впровадження фінансового планування малих та середніх під-

приємств, що потребує законодавчого забезпечення;

6) фінансове планування підприємства щодо його основних показників має відповідати показникам фінансової звітності підприємства, що забезпечить складання реальних, економічно обґрунтованих фінансових планів, підвищення ефективності фінансової діяльності загалом.

Таблиця 1

Запропонований поточний фінансовий план підприємства

Показник	Базовий 2019 р.	Плановий 2020 р.	Зокрема, за кварталами			
			I	II	III	IV
Розділ 1. Доходи і витрати операційної діяльності						
Доходи операційної діяльності						
1.1 Чистий дохід (виручка) від реалізації (без врахування непрямих податків)	600	660	165	165	165	165
1.2 Платежі на операційну діяльність з бюджету, субсидії і дотації від інших осіб, отримана сума за оренду нерухомості	53	58	15	14	15	14
1.3 Сума попередніх виплат за попередньо наданим авансам підприємству	37	41	10	10	10	11
1.4 Суми одержаних відсотків за залишками коштів у банках	23	25	7	6	6	6
1.5 Одержані суми неустойки (пені й штрафи)	–	–	–	–	–	–
1.6 Винагороди, суми за користування авторськими правами	15	16	4	4	4	4
1.7 Інші надходження, для відображення яких виділити окрему статтю неможливо	22	25	6	6	7	6
1.8 Разом доходи операційної діяльності	750	825	207	205	207	206
Витрати операційної діяльності						
1.9 Собівартість реалізованої продукції	450	493	123	124	123	123
2.0 Валовий прибуток (збиток)	150	167	42	41	42	42
2.1 Адміністративні витрати	40	40	10	10	10	10
2.2 Витрати на збут	90	92	23	23	23	23
2.3 Інші операційні витрати	5	6	1,5	1,5	1,5	1,5
2.4 Фінансові результати від операційної діяльності (підпункти 1.8, 1.9, 2.1, 2.2, 2.3)	165	194	49,5	46,5	49,5	58,5
Прибуток	165	194	49,5	46,5	49,5	58,5
Розділ 2. Доходи від участі в капіталі та фінансових інвестиціях						
2.5 Доходи від інвестицій в інші підприємства (асоційовані, спільні, дочірні), облік яких ведеться методом участі в капіталі	12	24	6	6	6	6
2.6 Інші фінансові доходи (дивіденди, відсотки від фінансових інвестицій) (крім доходів, що обліковуються за методом участі в капіталі)	11	8	2	2	2	2
2.7 Інші доходи від реалізації фінансових інвестицій, не операційних курсових різниць, що не пов'язані з операційною діяльністю (крім підпунктів 2.1, 2.2)	–	–	–	–	–	–
2.8 Дохід від благодійної допомоги	–	–	–	–	–	–
Розділ 3. Фінансові витрати, втрати від участі в капіталі, інші витрати						
3.1 Фінансові витрати	5	4	1	1	1	1
3.2 Втрати від участі в капіталі	3	12	3	3	3	3
3.3 Інші витрати	–	–	–	–	–	–
3.4 Прибуток від впливу інфляції на монетарні статті	3	4	1	1	1	1
3.5 Фінансовий результат від інвестиційної та фінансової діяльності (підпункт 2.5 + підпункт 2.6 + підпункт 2.7 + підпункт 2.8 – підпункт 3.1 – підпункт 3.2 – підпункт 3.3)	18	20	5	5	5	5
3.6 Фінансовий результат від операційної, інвестиційної та іншої фінансової діяльності до оподаткування (підпункт 1.8 + підпункт 3.5)	213	246	61,5	60,5	61,5	62,5

Продовження таблиці 1

3.7 Фінансовий результат після оподаткування (чистий фінансовий результат)	170	196,8	49,2	48,4	49,2	50,0
Розділ 4. Інші надходження і сукупний дохід						
4.1 Дооцінка (уцінка) необоротних активів	10	12	4	4	4	4
4.2 Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2	3	1	1	1	0
4.3 Накопичені курсові різниці	–	–	–	–	–	–
4.4 Частка іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств	60	65	16	16	16	17
4.5 Інший сукупний дохід	3	5	1	2	1	1
4.6 Інший сукупний дохід до оподаткування (підпункт 4.1 + підпункт 4.5)	75	89	22	23	22	22
4.7 Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	15	17,8	4,4	4,6	4,4	4,4
4.8 Інший сукупний дохід після оподаткування	60	71,2	17,6	18,4	17,6	17,6
Сукупний дохід після оподаткування (підпункт 3.7 + підпункт 4.8)						
Розділ 5. Елементи операційних витрат						
5.1 Матеріальні витрати	63,0	68,8	17,2	17,25	17,2	17,2
5.2 Витрати на оплату праці	36,0	39,5	9,9	9,9	9,9	9,8
5.3 Відрахування на соціальні заходи	54,0	59,1	11,8	11,8	11,8	11,7
5.4 Амортизація	18,0	19,8	4,9	4,9	5,0	5,0
5.5 Інші операційні витрати	9,0	10,0	2,5	2,5	2,5	2,5
Разом	180,0	197,2	49,3	49,3	49,4	49,2

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фурик В.Г., Зянько В.В. Фінанси підприємств : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2017. 86 с.
2. Швайка Л.А. Планування діяльності підприємства : навчальний посібник. Львів, 2004. 268 с.
3. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)». URL: <http://proaudit.com.ua/buh/standart/p-s-bo-3-zv-t-pro-f-nansov-rezultati.html> (дата звернення: 24.04.2019).
4. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів». URL: <http://proaudit.com.ua/buh/standart/psbo4.html> (дата звернення: 24.04.2019).
5. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0433201-13/conv> (дата звернення: 24.04.2019).

REFERENCES:

1. Furyk V.H., Zianko V.V. (2017) *Finansy pidpriemstv* [Finances of enterprises]. Vinnytsia : VNTU (in Ukrainian).

2. Shvaika L.A. (2004) *Planuvannia diialnosti pidpriemstva* [Planning of enterprise activity]. Lviv : Mahnoliia-plius (in Ukrainian).
3. Polozhennia (standarty) bukhhalterskoho obliku (P(S)BO 3 «Zvit pro finansovi rezultaty (Zvit pro suкупnyi dokhid)» [Accounting regulations (standards) 3 «Statement of financial results (Cumulative income statement)»]. Available at: <http://proaudit.com.ua/buh/standart/p-s-bo-3-zv-t-pro-f-nansov-rezultati.html> (accessed: 24 April 2019).
4. Polozhennia (standarty) bukhhalterskoho obliku (P(S)BO 4 «Zvit pro rukh hroshovykh koshtiv» [Regulations (Standards) of Accounting 4 «Statement of Cash Flows»]. Available at: <http://proaudit.com.ua/buh/standart/psbo4.html> (accessed: 24 April 2019).
5. Metodychni rekomendatsii shchodo zapovnennia form finansovoi zvitnosti [Methodical recommendations for filling out forms of financial reporting]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0433201-13/conv> (accessed: 24 April 2019).

УДК 657.42-026.193:334.72

Шматковська Т.О.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки***Мурян А.Я.***студент факультету економіки та управління
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки***Shmatkovska Tetiana***PhD, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit
Lesya Ukrainka Eastern European National University***Muran Anatoly***Student of the Faculty of Economics and Management
Lesya Ukrainka Eastern European National University*

ОБЛІК В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА

ACCOUNTING IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF THE CURRENT ASSETS OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

В роботі обґрунтовано, що стан оборотних активів у сучасних умовах господарювання відіграє важливу роль, оскільки вони формують вагому та найбільш мобільну частку в активах будь-якого господарюючого суб'єкта. Від ступеня ефективності використання оборотних активів залежать фінансовий стан підприємства та його безперерйна робота. В роботі обґрунтовано вагоме місце обліку оборотних активів в управлінській системі підприємства. Стаття спрямована на формування уявлень про місце бухгалтерського та фінансового обліку в системі управління оборотними активами підприємства на основі показників-індикаторів, даних руху оборотних активів в визначений проміжок часу, контроль отриманих показників у порівнянні із попередніми і формування аналітичного звіту про стан оборотних активів підприємства для користувачів серед управлінського складу підприємства. Проведення економічної діагностики ефективності управління оборотними активами можливо за допомогою певної збалансованої системи показників-індикаторів, які відображають та характеризують стан оборотних активів підприємства.

Ключові слова: система управління оборотними активами, облік оборотних активів, показники ефективності руху оборотних активів, обліковий контроль руху оборотних активів.

АННОТАЦИЯ

В работе обосновано, что состояние оборотных активов в современных условиях хозяйствования играет важную роль, поскольку они формируют весомую и наиболее мобильную часть в активах любого хозяйствующего субъекта. От степени эффективности использования оборотных активов зависит финансовое состояние предприятия и его бесперебойная работа. В работе обосновано весомое место учёта оборотных активов в управленческой системе предприятия. Статья направлена на формирование представлений о месте бухгалтерского и финансового учёта в системе управления оборотными активами предприятия на основе показателей-индикаторов, данных движения оборотных активов в определённый промежуток времени, контроль полученных показателей по сравнению с предыдущими и формирования аналитического отчёта о состоянии оборотных активов предприятия для пользователей среди управленческого состава предприятия. Проведение экономической диагностики эффективности управления оборот-

ными активами возможно с помощью определённой сбалансированной системы показателей-индикаторов, отражающих и характеризующих состояние оборотных активов предприятия.

Ключевые слова: система управления оборотными активами, учёт оборотных активов, показатели эффективности движения оборотных активов, учётный контроль движения оборотных активов.

ANNOTATION

The work substantiates that the state of current assets in the current conditions of management plays an important role, since they form a significant and most mobile share in the assets of any economic entity. The degree of efficiency of the use of working assets depends on the financial condition of the enterprise and its uninterrupted work. The work substantiates important points of accounting of circulating assets in the management system of the enterprise. The article is aimed at forming ideas about the place of accounting and financial accounting in the management of current assets of the enterprise on the basis of indicator indicators, data on the movement of current assets in a certain period of time, control of the obtained indicators in comparison with the previous ones and the formation of an analytical report on the status of current assets of the enterprise for users. Among the managerial staff of the enterprise. Conducting economic diagnostics of the efficiency of managing current assets is possible with the help of a certain balanced system of indicators, which reflect and characterize the status of current assets of the enterprise. The paper substantiates that the accounting system of circulating assets is sufficiently standardized for each of their types, which are reflected in the balance sheet of the enterprise, have confirmation in derivative accounting documents, which enables the analytical system to use this data for the formation of a number of indicators, formulate conclusions and reports, and submit interpreted settlement information in a visualized form for the managerial staff of the enterprise. The publication substantiates the requirements that must be observed when developing a system of indicators for diagnosing the efficiency of management of current assets of the enterprise. A system of management of working assets is submitted through introduction of management stages of them. The main tasks of accounting control of operations with circulating assets are outlined. On the basis of the received data, the management system of the company reacts to the accounting and analytical indicators and forms

a set of further managerial decisions regarding the further use of working assets. The obtained results of the research of the place of the accounting and analytical process in the management of working assets of the enterprises provide an opportunity to argue that at present the theory and practice of financial and resource management contains sufficient scientific-theoretical and analytical-practical tools for managing the assets of the enterprise at all stages of their movement. The research substantiates that in order to reduce the level of discrepancy between the received analytical data and real indicators of the current assets state, it is necessary to introduce a system of current control of indicators of turnover of assets at the stage of their initial accounting.

Key words: working assets management system, accounting of current assets, indicators of the efficiency of the movement of working assets, accounting control of movement of working assets.

Постановка проблеми. Стан оборотних активів у сучасних умовах господарювання відіграє важливу роль, оскільки вони формують вагому та найбільш мобільну частку в активах будь-якого суб'єкта господарювання. Тому, здійснюючи свою діяльність в умовах ринкової економіки як суб'єкт підприємницької діяльності, будь-яке підприємство повинно забезпечувати стан своїх оборотних активів на такому рівні, щоб швидко і якісно реагувати на потреби ринку. Внутрішня система управління оборотними активами для підприємства загалом і для галузі в цілому має ряд однакових ознак, які підпадають під нормативне регулювання. Разом з тим, кожне підприємство може виробляти власну систему управління оборотними активами, яка виконує поставлені перед нею завдання для користувачів. Різноманітний склад потреб щодо управління оборотними активами зумовлює постійну зацікавленість такою системою і тим самим пояснює вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок в дослідження проблем управління оборотними активами зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О.С. Бондаренко, З.Ф. Канурна, О.В. Кнейслер, В.А. Подсолонко, О.Р. Квасовський, О.Ю. Ніпіаліді, А.М. Ковалева, М.Р. Ковбасюк, І.Д. Лученок, Е.С. Стоянова, І.Ф. Стефанів, Н.О. Сагалачова та інші [1; 2]. Разом з тим, існує ряд теоретичних і практичних проблем, які все ще залишаються невирішеними як на рівні промисловості в цілому, так і на рівні її окремих галузей. До них слід віднести проблеми класифікації оборотних активів, оцінки ефективності їх використання, вдосконалення системи контролю, системи обліку оборотних активів, нейтралізації впливу кризових явищ на їх формування та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження виступає вивчення особливостей обліку в системі управління оборотними активами підприємства. Завдання дослідження полягають у формуванні місця обліку оборотних активів в управлінській системі підприємства.

Виклад матеріалу дослідження. Загалом, оборотні активи є найбільш динамічною і ліквідною частиною майна будь-якого підприємства. У їх структуру входять матеріальні

активи, кошти в розрахунках, фінансові інструменти, грошові кошти підприємства.

М. І. Кутер під оборотними активами розуміє другий розділ балансу, що складається з поточних активів, які сформовані в окремі групи: запаси, дебіторська заборгованість, короткострокові фінансові вкладення, грошові кошти. Причому суми дебіторської заборгованості, платежі по яких очікуються протягом 12 місяців після звітної дати, показані за статтями окремо [3].

В. І. Видяпин розкриває оборотні активи як частина капіталу підприємства, вкладеного в його поточні активи. За матеріально-речовий ознакою до складу оборотних активів включаються: предмети праці (сировина, матеріали, паливо і т.д.), готова продукція на складах підприємства, товари для перепродажу, грошові кошти і кошти в розрахунках [4].

У своїх працях І. С. Чухно виділяє оборотні активи за часом їх перебування в кругообіроті: початкові, функціональні та накопичені [5]. Можна вважали даний підхід важливим, оскільки підприємству необхідно знати при здійсненні господарської діяльності, яка кількість матеріальних оборотних активів знаходилась у його користуванні перед початком операційної діяльності, яка кількість брала участь у операційному циклі і що отримали в кінцевому результаті.

Відповідно до складу згідно НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», оборотні активи, що групуються у II розділі балансу (звіту про фінансовий стан), поділяються на запаси, поточні біологічні активи, дебіторську заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, дебіторську заборгованість за розрахунками: за виданими авансами; з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток); іншу поточну дебіторську заборгованість, поточні фінансові інвестиції, гроші та їх еквіваленти, витрати майбутніх періодів, інші оборотні активи [6]. Цей документ у 2015 році частково змінив склад оборотних активів, включивши до них витрати майбутніх періодів.

Поеднавши критерії поділу оборотних активів, що пропонуються провідними авторами, та склад оборотних активів, викладений у Національному стандарті (положенні) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», ми отримали, на нашу думку, найважливіші ознаки, за якими необхідно класифікувати оборотні активи, а саме: відповідно до джерел формування, відповідно до складу, відповідно до рівня ліквідності, відповідно до місця у відтворювальному процесі, відповідно до рівня варіабельності розміру, відповідно до характеру організації, відповідно до місця розміщення оборотних активів, відповідно до характеру організації.

Таким чином, можемо констатувати, що система обліку оборотних активів підприємства є достатньо нормативно розробленою за кожним видом оборотних активів, які виражені в Ба-

лансі підприємства (Розділ II Активу), мають підтвердження в похідних бухгалтерських документах, які дали можливість сформулювати Розділ II Активу Балансу, що дає аналітичній системі використовувати ці дані для формування ряду показників-індикаторів, формулювати висновки та звіти і подавати інтерпретовану розрахункову інформацію у текстовому, графічному та табличному вигляді управлінському персоналу.

Система управління оборотними активами підприємства на основі показників оборотного процесу та звітності подано на Рис. 1. Дана система передбачає також елементи контролю обігу оборотних активів підприємства вже на стадії їх обліку.

В. А. Подсолонко в підручнику з антикризового управління підприємством висловлює думку, що потреба в управлінні, тобто в необхідності прийняття того чи іншого рішення, виникає тільки при виникненні проблеми. Проблема в загальному випадку визначається двома станами:

- що задається (бажаним);
- фактичним (прогнозованим).

Неузгодженість між цими станами визначає необхідність вироблення управлінського рішення чи керуючого впливу з метою приведення фактичного стану до бажаного. Тобто професор свідчить про те, що управляти потрібно лише тоді, коли виникає проблема взаємодії різних систем і елементів [7]. Ми абсолютно з цим не погоджуємося і переконані, що управляти підприємством потрібно з початку виникнення ідеї про його створення. Для формування системи потрібно наперед подумувати взаємозв'язки в новоутвореній групі процесів і явищ, які мають приводити створювача до визначеної ним мети.

Все це найбільшою мірою стосується фінансових потоків, оборотних активів підприємства,

які мають найбільшу рухливість, оборотність в процесі виконання певних виробничих завдань.

В системі заходів, направлених на підвищення ефективності роботи підприємства і зміцнення його фінансового стану, важливе місце займають питання раціонального формування та ефективного використання оборотних активів. Інтереси підприємства вимагають повної відповідальності за результати своєї виробничо-господарської діяльності. Оскільки фінансовий стан підприємства знаходиться в прямій залежності від стану оборотних коштів, що передбачає взаємозалежність витрат з результатами господарської діяльності і відшкодування витрат власними засобами, підприємства зацікавлені в раціональній організації оборотних коштів – організації їх руху з мінімально можливою сумою для отримання найбільшого економічного ефекту [8, с. 16]. Опосередковує рух оборотних активів система їх обліку як на етапі первинного упорядкування, так і наступних етапах перетворення одних оборотних активів в інші (наприклад, грошові кошти в виробничі запаси, готову продукцію – в товар і дебіторську заборгованість і т.д.).

Система управління оборотними активами – це частина загальної фінансової стратегії підприємства, що полягає у формуванні необхідного обсягу і складу оборотних активів, їх фінансуванні й оптимізації структури. Система управління оборотними активами підприємства розробляється за такими основними етапами:

Проведення економічної діагностики ефективності управління оборотними активами можливо за допомогою певної збалансованої системи показників-індикаторів, які відображають та характеризують стан оборотних активів підприємства.

При формуванні системи показників-індикаторів для діагностики ефективності управління

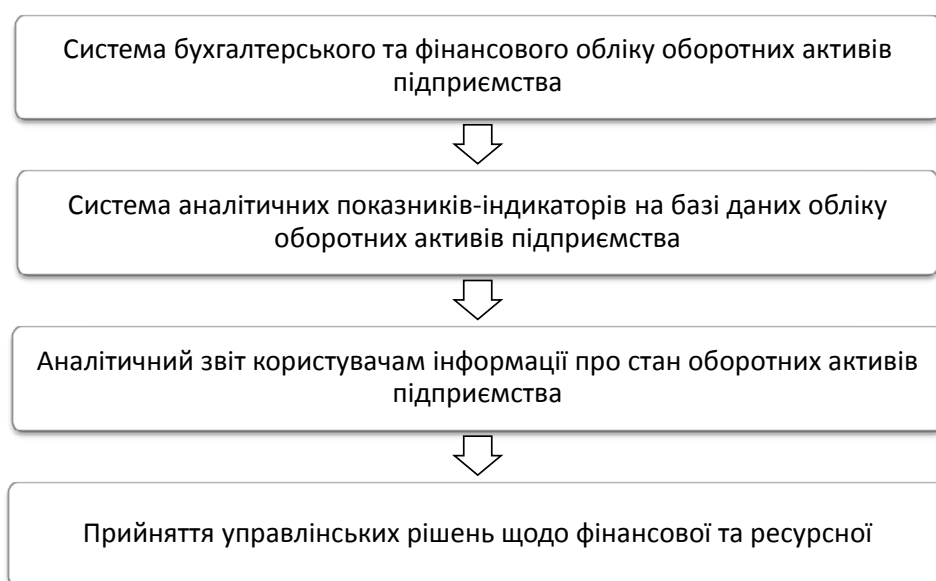

Рис. 1. Система управління оборотними активами підприємства на основі показників бухгалтерського обліку та фінансової звітності

оборотними активами підприємства необхідно дотримуватись певних вимог:

- прагнути до того, щоб показники економічної діагностики повно й об'єктивно відображали стан оборотних активів підприємства і надавали їм точну кількісну та якісну оцінку;
- добиватися комплексності, збалансованості, багатоаспектності показників, що дозволить врахувати всі аспекти управління оборотними активами;
- передбачати наявність взаємозв'язку з показниками більш високого (низького) рівня;
- забезпечувати достовірність, повноту і своєчасність одержання інформації, на основі якої розраховуються показники;

– враховувати можливі зміни умов, задач і цілей діяльності підприємства відносно управління оборотними активами;

– добиватися компактності і зручності показників для практичних розрахунків, це особливо важливо, коли необхідно оперативно провести експрес-діагностику управління оборотними активами підприємства.

Таким чином, основними принципами в процесі формування системи показників-індикаторів економічної діагностики ефективності управління оборотними активами підприємства повинні стати простота проведення, оперативність розрахунків та збалансованість відібраних показників-індикаторів [10, с. 23].

Рис. 2. Система управління оборотними активами

Джерело: узагальнено автором на основі [9, с. 41-42]

Рис. 3. Основні завдання бухгалтерського контролю

Джерело: узагальнено автором на основі [11, с. 248]

Джерелами для отримання показників-індикаторів є дані бухгалтерського обліку та фінансово-економічної звітності. Саме первинні показники, оброблені систематично службою бухгалтерії за певний проміжок часу дають можливість сформулювати певну базу показників, які розміщені в фінансовій звітності підприємства і тим самим дозволити провести аналітичні розрахунки оборотності, ефективності використання оборотних активів підприємства. Тому доцільно розглянути роль обліку в системі управління оборотними активами підприємства.

Метою бухгалтерського контролю операцій з оборотними активами є перевірка достовірності, доцільності, законності здійснення операцій, які пов'язані із формуванням, рухом, використанням активів підприємства. Основними завданнями бухгалтерського контролю операцій з оборотними активами є:

При документальному контролі оборотних активів використовуються такі прийоми як нормативно-правова, формальна, арифметична, економічна, зустрічна перевірки, взаємний контроль. При фактичному контролі оборотних активів застосовуються наступні прийоми [12]:

- обстеження;
- огляд;
- контрольне придбання;
- контрольний запуск сировини і матеріалів з виробництва;
- контрольне приймання продукції за якістю і кількістю;
- дослідження операцій на місці.

Важливим етапом у контролі за використанням власних оборотних активів є систематичне порівняння фактичної їх наявності зі встановленою потребою (нормативом), оскільки як їх надлишок, так і нестача негативно позначаються на діяльності підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані результати дослідження місця системи бухгалтерського обліку в системі управління оборотними активами підприємства дають можливість констатувати, що на даний час теорія і практика фінансового та ресурсного управління розробила достатній науково-теоретичних та аналітико-практичний інструментарій для управління активами підприємства на усіх етапах їх руху. Однак, в кожному конкретному випадку функціонування оборотних активів в межах окремого проміжку часу аналітично-облікова робота, контроль показників-індикаторів постійно важливі. Саме вони формують відправну точку і рішення, які будуть впливати на управління оборотними активами в наступний період. Тому в подальшому доцільно детально і глибоко досліджувати системи управління окремо взятими групами оборотних активів і їх взаємозв'язку з фінансовими результатами підприємства за певний проміжок часу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шматковська Т.О., Поліщук В.Л. До питання трактування економічної сутності оборотного капіталу в аспекті особливостей функціонування торговельних підприємств. Економічний вісник Донбасу (Economic Herald of the Donbas). 2012. Вип. 3. Ч. 29. С. 119–122.

2. Шматковська Т.О., Демедюк Л., Ворона О. Деякі аспекти проблематики управління оборотними активами на підприємстві. Науковий вісник одеського національного економічного університету. 2016. Вип. 3. С. 174–184.
3. Кутер М.И. Теория бухгалтерского учёта. Финансы и статистика. Москва, 2003. С. 640.
4. Видяпин В.И. Экономическая теория : Учебник. Общая характеристика хозяйственной деятельности / под ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. Москва, 2003. С. 714.
5. Чухно І.С. Визначення економічної сутності поняття «оборотні активи підприємства». Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2009. Вип. 3. С. 358–363. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchetei_2009_3_45 (дата звернення: 03.06.2019).
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. URL: <http://www.ligazakon.ua> (дата звернення: 03.06.2019).
7. Подсолонко В.А. Антикризове управління : Підручник. Організація виробництва. Київ, 2005. С. 304.
8. Петрик М.А. Управління оборотними активами підприємства : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 100с.
9. Бондаренко О.С. Методологічні основи управління оборотними активами підприємств. Інвестиції практика та досвід. 2008. Вип. 4. С. 40–44.
10. Сагалакова Н.О. Система показників-індикаторів економічної діагностики діяльності торговельного підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. Вип. 2. Ч. 2. С. 19–23.
11. Канурна З.Ф. Контроль оборотних активів підприємств машинобудівного комплексу. Міжнародний збірник наукових праць. Вип. 3. Ч. 12. 2013. С. 246–252.
12. Шматковська Т.О. Рационалізація організації облікового процесу операцій з основними засобами в аспекті підвищення ефективності використання цих активів на підприємстві. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Економічні науки. 2013. Вип. 5. Ч. 254. С. 124–129.
2. Shmatkovska T.O., Demedjuk L., Vorona O. (2016). Dejaki aspekty problematyky upravlinnja oborotnymy aktyvamy na pidpryjemstvi [Some aspects of the management of current assets in the enterprise]. Naukovyj visnyk odesjckogho nacionaljnogho ekonomichnogho universytetu, vol. 3, pp. 174–184.
3. Kuter M.I. (2003). Teoriya bukhgalterskogo ucheta [Accounting Theory]. Finansy i statistika. Moskva : INFRA-M. (in Russian)
4. Vidyapin V.I. (2003). Ekonomicheskaya teoriya : Uchebnik [Economic Theory : Textbook]. Obshchaya kharakteristika khozyaystvennoy deyatel'nosti / pod red. V.I. Vidyapina, A.I. Dobrynina, G.P. Zhuravlevoy, L.S. Tarasevicha. Moskva : INFRA-M. (in Russian)
5. Chukhno I.S. (2009). Vyznachennja ekonomichnoji sutnosti ponjattja "oborotni aktyvy pidpryjemstva" [Definition of the economic essence of the concept of "current assets of the enterprise"]. Visnyk Cherniveckogho torghoveljno-ekonomichnogho instytutu. Ekonomichni nauky, vol. 3. pp. 358–363. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchetei_2009_3_45 (accessed 03 June 2019).
6. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhgalterskogo obliku 1 «Zagaljni vymoghy do finansovoi zvitnosti», zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 r. №73. Available at: <http://www.ligazakon.ua> (accessed 03 June 2019).
7. Podsolonko V.A. (2005). Antykryzove upravlinnja: Pidruchnyk [Anti-crisis management : Textbook]. Orghanizacija vyrobnyctva. Kiev. (in Ukrainian)
8. Petrykiv M.A. (2017). Upravlinnja oborotnymy aktyvamy pidpryjemstva [Managing current assets of the enterprise] (PhD Thesis), Ternopil.
9. Bondarenko O.S. (2008). Metodologichni osnovy upravlinnja oborotnymy aktyvamy pidpryjemstv [Methodological bases of management of current assets of enterprises]. Investyciji praktyka ta dosvid, vol. 4, pp. 40–44.
10. Saghalakova N.O. (2010). Systema pokaznykiv-indyikatoriv ekonomichnoji diagnostyky diyalnosti torghoveljnogho pidpryjemstva [System indicators-indicators of economic diagnostics of a trading company]. Visnyk Khmeljnyckogho nacionaljnogho universytetu, vol. 2, no. 2, pp. 19–23.
11. Kanurna Z.F. (2013). Kontrolj oborotnykh aktyviv pidpryjemstv mashynobudivnogho kompleksu [Control of current assets of enterprises of the machine-building complex]. Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh pracj, vol. 3, no. 12, pp. 246–252.
12. Shmatkovska T.O. (2013). Racionalizacija orghanizaciji oblikovogho procesu operacij z osnovnymy zasobamy v aspekti pidvyshennja efektyvnosti vykorystannja cykh aktyviv na pidpryjemstvi [Rationalization of the organization of the accounting process of operations with fixed assets in terms of increasing the efficiency of the use of these assets in the enterprise]. Naukovyj visnyk Skhidnoevropejskogho nacionaljnogho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serija: Ekonomichni nauky, vol. 5, no. 254, pp. 124–129.

REFERENCES:

1. Shmatkovska T.O., Polishhuk V.L. (2012). Do pytannja traktuvannja ekonomichnoji sutnosti oborotnogho kapitalu v aspekti osoblyvostej funkcionuvannja torghoveljnykh pidpryjemstv [To the question of interpretation of the economic essence of working capital in the aspect of the peculiarities of the functioning of trade enterprises]. Ekonomichnyj visnyk Donbasu (Economic Herald of the Donbas), vol. 3, no. 29, pp. 119–122.

УДК 657.42-026.193

Шматковська Т.О.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту**Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки***Придатко Ю.М.***студент факультету економіки та управління**Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки***Shmatkovska Tetiana***PhD, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit
Lesya Ukrainka Eastern European National University***Prydatko Julia***Student of the Faculty of Economics and Management
Lesya Ukrainka Eastern European National University***ОБЛІК НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ****ACCOUNTING OF FIXED ASSETS: MANAGEMENT ASPECT****АНОТАЦІЯ**

У статті представлено проблематику впливу неякісного управління обліком основних активів підприємства в контексті оптимального їх використання. Розглянуто проблеми обліково-аналітичного забезпечення ефективності використання основних засобів підприємства. В роботі обґрунтовано, що проблематика коректного обліку основних засобів відзначається тим, що головною складовою її вирішення для застосування в управлінні підприємством є формування науково обґрунтованої класифікації цих активів за найважливішими економічними і технічними ознаками. В роботі розкрито основні тенденції щодо організації управлінського обліку необоротних активів на підприємстві. З цією метою проведено дослідження організаційних питань щодо групування основних засобів відповідно до потреб облікового процесу та пошуку шляхів оптимізації витрат, що виникають при утриманні цими активами та підтримання їх функціональних можливостей в належному стані для забезпечення подальшої ефективної експлуатації. З метою вирішення окресленої проблематики в роботі обґрунтовано оптимізаційний алгоритм управління обліком матеріальних необоротних активів, зосереджено увагу на об'єднанні внутрішньоекономічної інформації щодо ефективності роботи необоротних активів і формуванні у підприємства максимальної доходності. Запропоновано впровадити систему управлінської звітності, яка має базуватися на підсумкових даних фінансово-аналітичної служби підприємства.

Ключові слова: основні засоби, необоротні активи, алгоритм управління, облік основних засобів, інформаційні системи.

АННОТАЦИЯ

В статье представлено проблематика влияния некачественного управления учётом основных активов предприятия в контексте оптимального их использования. Рассмотрены проблемы учётно-аналитического обеспечения эффективности использования основных средств предприятия. В работе обосновано, что проблематика корректного учёта основных средств отличается тем, что главной составляющей её решения для применения в управлении предприятием является формирование научно обоснованной классификации этих активов по важнейшим экономическим и техническим признакам. В работе раскрыты основные тенденции организации управленческого учёта необоротных активов на предприятии. С этой целью проведено исследование организационных вопросов группировки основных средств в соответствии с потребностями учётного процесса и поиска путей оптимизации затрат, возникающих при содержании этими активами и под-

держания их функциональных возможностей в надлежащем состоянии для обеспечения дальнейшей эффективной эксплуатации. С целью решения этой проблематики в работе обосновано оптимизационный алгоритм управления учётом материальных необоротных активов, сосредоточено внимание на объединённые внутриэкономической информации об эффективности работы необоротных активов и формировании у предприятия максимальной доходности. Предложено внедрить систему управленческой отчётности, которая должна базироваться на итоговых данных финансово-аналитической службы предприятия.

Ключевые слова: основные средства, необоротные активы, алгоритм управления, учёт основных средств, информационные системы.

ANNOTATION

The paper substantiates that at the present stage of the development of the theory and practice of management, the process of forming the mechanism of management of the main means in most enterprises has a large number of inconsistencies. In domestic practice, the unstable work of the enterprise, a large proportion of worn-out fixed assets, which are rather unsystematically replaced by new ones, with a large gap between the need and its present state, fails to manage the indicators of the efficiency of the use of fixed assets already at the beginning of their planning. The article presents the problems of low-quality management of the accounting of the main assets of the enterprise from the perspective of their optimal use. The problems of accounting and analytical maintenance of the efficiency of the use of fixed assets of the enterprise are considered. The work justifies that the problem of correct accounting of fixed assets is noted that the main component of its solution for application in the management of the enterprise is the formation of scientifically based classification of these assets by the most important economic and technical features. The paper reveals the main tendencies in the organization of management accounting of non-current assets at the enterprise. To this purpose, the organization of issues concerning the grouping of fixed assets in accordance with the needs of the accounting process and the search for ways to optimize the costs that arise when holding these assets and maintaining their functional capabilities in an appropriate condition for further effective operation is carried out. In order to solve the above-mentioned problems, the optimization algorithm for accounting for material non-negotiable assets is substantiated in the work; attention is focused on the combined internal economic information about the efficiency of the work of non-current assets and the formation of the maximum profitability at the enterprise. It is proposed to implement a system of manage-

rial reporting, which should be based on the summary data of the financial and analytical service of the enterprise. It is substantiated that introduction of the proposed directions of optimization of the process of managing the accounting process in relation to fixed assets will affect the growth of maintenance of the integral functioning of the accounting system of fixed assets as a prerequisite for its improvement. The necessity of creating an effective system for assessing the authenticity and efficiency of the accounting process for non-negotiable assets, in particular, users of the highest level of enterprise management, was determined. The paper proposes ways of managing the management of information on the use of material non-negotiable assets, which involves the introduction of advanced computer technology and mathematical methods as an important prerequisite for the normal functioning of the mechanism for managing these assets at the enterprise level. It is substantiated that the practical application of the management mechanism for the accounting of fixed assets will ensure the high quality of operational and production activities, the scientific level and flexibility of planning, the process of harvesting high-quality raw materials, the rhythm of production and the issuance of competitive products. The work justifies that the developed proposals will allow improving the quality and rationality of the accounting process management of the main means in terms of maximizing the efficiency of their use in today's realities.

Key words: fixed assets, non-current assets, management algorithm, accounting of fixed assets, information systems.

Постановка проблеми. На сучасному етапі формування управлінських процесів на підприємстві бухгалтерський облік займає все більше місце для формулювання точних, неупереджених, виважених рішень щодо того чи іншого об'єкту фінансово-виробничого управління. Підвищення наукової кваліфікації менеджерів управлінської ланки дає змогу їм зрозуміти, що облікові цифри є вагомими при прийнятті рішень, а управлінський облік виступає одним з головних важелів впливу на формування як статей доходів підприємства, так і статей витрат. Це дуже добре видно на витратах найбільш неліквідної частини активу підприємства – необоротних активах, кошти в яких вкладені для початку роботи об'єкта, а потім вони мають вкладатися в утримання необоротними активами так, щоб ті приносили очікувану користь від своєї роботи, а не збитки, адже за неправильного утримання відбувається збій, що впливає на увесь виробничий процес, а швидко продати такий актив не має можливості.

Тому цілком очевидно, що один з центрів витрат підприємства – це центр витрат основними засобами та необоротними активами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення теоретичних положень, опублікованих праць вітчизняних і зарубіжних вчених, практики діяльності підприємств свідчить про те, що облік основних засобів останнім часом дещо ускладнився, а низка проблем негативно впливає на процес управління виробництвом, знижуючи ефективність використання основних засобів. До кола таких проблем можна віднести різні підходи до термінології та визначення сутності основних засобів у бухгалтерському обліку й системі оподаткування, принципи оцінки основних засобів, проблеми вдосконалення системи амортизації, підвищення інформативності первинних документів з обліку основних засо-

бів, а також аналізу ефективності використання основних засобів і можливості її прогнозування.

Питаннями ефективного управління процесом обліку основних засобів займалась велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-економістів. Зокрема, Л. О. Лігоненко у своїх працях розглядав особливості управління діяльності підприємства; С. Ф. Голов та Ф. Ф. Бутинець та багато інших розглядали сутність управління основними засобами та практичний аспект їх обліку та управління. Також було досліджено праці економістів-обліковців, рjrhrtvf Н. В. Довгалюк, Т. В. Мовчан. Вважаємо, що перелічені вчені зробили вагомий внесок у розвиток сучасної науки, але поставлена проблематика потребує подальшого дослідження та удосконалення.

Формування цілей статті (постановка завдань). В даній статті маємо за мету розкрити основні тенденції щодо організації управлінського обліку необоротними активами на підприємстві. Для цього розглянемо організаційні питання групування основних засобів згідно облікових процесів та шляхи оптимізації витрат при утриманні основних засобів в належному стані для їх ефективної експлуатації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних ринкових умовах вміла і ретельна організація процесу управління бухгалтерським обліком у більшості господарств переростає у суттєвий фактор ефективного та раціонального використання основних засобів суб'єктами господарювання. Це приводить до того, що міра раціональності управлінсько-облікового процесу набуває першочергового значення в рамках забезпечення успішного розвитку підприємств. Н. В. Довгалюк переконана, що бухгалтерський облік є орієнтованим на практику, він і сам безпосередньо формується під тиском практичних потреб, а головним завданням бухгалтера при цьому є не механічна реєстрація фактів, а вирішення завдань, що виникають у процесі господарської діяльності [1, с. 8].

М. В. Бобина влучно і переконливо свідчить про те, що від того, наскільки ефективно використовуються наявні засоби праці, від їх досконалості залежать і загальні результати роботи підприємства. Основними протиріччями в процесі ведення обліку і складання звітності за основними засобами дослідниця вважає недосконалість методичної та нормативно-правової бази, формування підприємствами необґрунтованої облікової політики щодо основних засобів. Вона рахує, що організації і правильному відображенню основних засобів у звітності підприємств повинна приділятися першочергова увага. Саме за обсягом акумульованих основних засобів можна зробити висновки щодо масштабів діяльності підприємства, щодо його потенційних можливостей та перспектив подальшого розвитку [2, с. 107].

Л. О. Лігоненко наголошує, що основною проблемою в контексті організації управлін-

ського аспекту щодо обліку основних засобів у досліджуваному господарстві є відсутність певного роду збалансованості щодо їх ретельного і якісного обліку. Дослідження змісту первинних документів і реєстрів з обліку основних засобів господарства свідчить про те, що вони містять застарілі показники, які не формують підсумкової інформації, а тому у них відсутні показники, необхідні для складання звітності в умовах застосування П(С)БО 7 «Основні засоби», отже, носії інформації з обліку основних засобів потребують удосконалення як за складом, так і за змістом [3, с. 286].

Наступною проблемою автор вважає те, що у процесі введення в експлуатацію або в ході ліквідації об'єкта основних засобів не завжди враховуються їх індивідуальні специфічні особливості. Для професійного і якісного виконання робіт із приймання та списання об'єктів доцільно розроблювати робочу інструкцію з визначенням робіт і порядку їх здійснення для кожного члена комісії, визначаючи при цьому їхню міру відповідальності. Створення спеціалізованих комісій із працівників, які будуть безпосередньо експлуатувати об'єкти, стимулює приймання лише корисних для їх підрозділів основних засобів, функціональні можливості яких відповідають зазначеним у технічній документації. Так само під час списання основних засобів необхідно детально обґрунтувати доцільність ліквідації об'єкта, що унеможливить використання ліквідаційної процедури у корисливих цілях окремих осіб.

Для забезпечення документування операцій з основними засобами передбачено використання ряду типових форм документів.

Дані, відображені в документах, систематизуються на рахунках бухгалтерського обліку, в реєстрах синтетичного та аналітичного обліку. Своєчасне відображення господарських операцій у реєстрах бухгалтерського обліку забезпечується на підприємстві визначеними термінами передачі документів з обліку основних засобів.

Слід погодитися з М. В. Бобиною [2] та Ю. А. Дроздовою [5], що неефективна органі-

зація обліку основних засобів, використання низки недоцільних форм носіїв інформації та ірраціональність схем документообігу призводять до неоптимального процесу використання зазначених активів підприємствами.

Для удосконалення управлінського аспекту процесу обліку основних засобів для більшості підприємств пропонуємо розроблений оптимізаційний механізм управління обліком основних засобів (табл. 1).

Спираючись на дані, представлені у табл. 2, Ю. А. Дроздова зазначає, що якісно організована система управління обліком основних засобів у господарствах повинна бути цілісною, єдиною системою взаємопов'язаних, взаємоузгоджених способів і методів обліку, які охоплюють весь комплекс облікових процедур з виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації.

Задля усунення негативного впливу названої проблематики Ю. А. Дроздова пропонує низку теоретичних та практичних рекомендацій, що, на її думку, дасть змогу підвищити ефективність процесу управління обліком основних засобів, а саме:

- 1) вибір оптимальної облікової інформації;
- 2) розробка та запровадження удосконалених форм носіїв облікової інформації, найбільш адаптованих до структури, змісту та характеру інформації;
- 3) розробка та запровадження раціональних схем документообігу;
- 4) розробка та запровадження раціональної технології вирішення облікових завдань [5, с. 167].

На нашу думку, даний алгоритм є надто поверхневим і не відображає особливостей управління обліковими процесами саме матеріальних необоротних активів. Тому ми пропонуємо впровадити систему управлінської звітності, яка має базуватися на підсумкових даних служби фінансового та бухгалтерського обліку. На наше переконання, користувачами кінцевої інформації про стан, ефективність роботи матеріальних активів, як найбільш неліквідної,

Таблиця 1

Оптимізаційний механізм обліку основних засобів на підприємстві

Етапи	Механізми здійснення
Етап 1. Побудова оптимальної структури обліку з урахуванням таких факторів	Забезпечення довготривалого терміну використання об'єктів, протягом якого їх необхідно обліковувати
	Відображення технічно складної та багатокомпонентної будови, яку необхідно детально відображувати в облікових реєстрах
	Необхідність проведення ремонтів, реконструкції, модернізації основних засобів, що приводить до зміни їх первісних характеристик, які потрібно своєчасно відображувати у реєстрах обліку
Етап 2. Побудова оптимальної структури збереження о.з. в робочому стані	Присвоєння кожному об'єкту основних засобів інвентарного номера
	Ведення інвентарних карток обліку основних засобів та їх зберігання у систематизованій картотеці
	Реєстрація інвентарних карток в опису, що забезпечує їх збереження
	Закріплення об'єктів за матеріально відповідальними особами
	Облік основних засобів за місцями їх експлуатації в інвентарних списках

Джерело: узагальнено автором на основі [5, с. 167]

але найбільш необхідної, потужної складової виробничого процесу, є керівники, операційні менеджери вищої ланки. Саме вони повинні відслідковувати стан роботи основних засобів, порівнювати показники їх роботи з показниками минулих періодів, спостерігати за зміною показників прибутковості та дохідності, показниками змінних витрат, які прямо впливають на собівартість продукції. Тому отримана ними обліково-аналітична інформація має містити:

1) дані на початок періоду: а) кількість необоротних активів кожного виду, групи; б) вихідна (паспортна) потужність в одиницях випуску продукції та в грошовому вимірі; в) термін їх служби; г) працівників, які ведуть роботу з групою необоротних активів; д) межі відповідальності персоналу; ж) граничні межі ефективності потужності необоротних активів;

2) дані за певний період: а) загальний показник виготовленої, перевезеної, створеної, збереженої продукції даним видом необоротного активу; б) середньоденний показник виготовленої, перевезеної, створеної, збереженої продукції; в) трудові показники ефективності; г) показники витрат та втрат на утримання, експлуатацію, амортизацію, знос матеріальних необоротних активів; д) показники отриманого доходу та прибутку з продажу виготовленої, перевезеної, створеної, збереженої продукції;

3) реалістичний прогноз роботи за вказаними вище показниками з врахуванням ситуації загалом по підприємству, даними фінансової звітності.

Такий алгоритм роботи управлінського персоналу надасть змогу фінансово-аналітичні показники роботи цілого підприємства узалежнювати не лише з зовнішнім станом його роботи, але й з внутрішньоекономічним і внутрішньообліковим механізмом роботи його окремих складових, де матеріальним необоротним активам має відводитись ключова роль виконавця бажаного результату (на рівні з робочою силою) [6].

Вважаємо, що впровадження запропонованих напрямів оптимізації процесу управління обліком основних засобів вплине на збільшення підтримки цілісного функціонування системи обліку основних засобів як передумови його удосконалення через використання низки саніційних напрямів.

Позначений нами шлях управлінського впорядкування інформації про роботу матеріальних необоротних активів передбачає використання новітньої комп'ютерної техніки та математичних методів як важливої передумови нормального функціонування механізму управління економікою на всіх її рівнях (передусім, на підприємствах) [7]. Практичне застосування управлінського механізму забезпечить високу якість оперативного-виробничої діяльності, науковий рівень і гнучкість планування, процес заготівлі високоякісної сировини, ритмічність виробництва та випуск конкурентоспроможної продукції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження засвідчили, що на сучасному етапі розвитку теорії та практики управління процес формування механізму управління основними засобами на більшості підприємств має велику кількість неузгодженостей. На підприємствах, що працюють постійно, використовують іноземні інвестиції та керуються менеджерами з-за кордону, управління необоротними активами має свою розроблену систему, що базується на досвіді управління іноземних фірм-інвесторів. В вітчизняній практиці нерівномірна робота підприємства, велика питома вага зношених основних засобів, які замінюються на нові або майже нові несистемно, з великим розривом між потребою і наявним її входженням дає збій в управлінні показниками ефективності використання основних засобів вже на початку їх планування. Ефективні алгоритми використання облікової інформації, яка має систематизуватися за кожною групою матеріальних необоротних активів вимагає комп'ютерного опрацювання, програмного аналітичного забезпечення, практичних навичок менеджерів в негайному реагуванні на визначені нами показники, оперуванні знаннями координатії роботи призначених відповідальних працівників як за роботу необоротних активів, так і тих, хто її узагальнює, аналізує, звітує.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Довгалюк Н.В. Ефективність використання та відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств Центрального Полісся : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Житомир, 2010. 20 с.
2. Бобина М. Стратегические альянсы в глобальной экономике. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 11. С. 106–109.
3. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством. Теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 580 с.
4. Клименко С.О., Мірюкова Л.В., Барішевська К.В. Управлінський облік як основний метод аналітичного забезпечення ефективності використання основних засобів підприємства. *Стратегія економічного розвитку регіонів та підприємств України*. 2015. Вип. 1. Ч. 4. С. 57–61.
5. Дроздова Ю.А., Кравченко М.В. Складові управління процесом обліку основних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14. Ч. 1. С. 164–167.
6. Шматковська Т.О., Мачулка О.В. Концептуальні засади стратегічного управлінського обліку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. Вип. 4. Ч. 236. URL: http://www.rusnauka.com/16_PN_2016/Economics/7_212939.doc.htm (дата звернення: 03.06.2019).
7. Шматковська Т.О. Рационалізація організації облікового процесу операцій з основними засобами в аспекті підвищення ефективності використання цих активів на підприємстві. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Економічні науки*. 2013. Вип. 5. Ч. 254. С. 124–129.

REFERENCES:

1. Dovghaljuk N.V. (2010). Efektyvnistj vykorystannja ta vidtvorenja osnovnykh zasobiv sil'sjkozhospodarsjkykh pidpryjemstv Centralnogho Polissja [Efficiency of use and reproduction of fixed assets of agricultural enterprises of Central Polissya] (PhD Thesis), Zhytomyr : Zhytomyr. nac. aghroekol. un-t.
2. Bobyna M.V. (2001). Strategichni aljansy v globalnij ekonomici [Strategic Alliances in the Global Economy]. *Svitova ekonomika i mizhnarodni vidnosyny*, no. 11. pp. 106–109.
3. Lighonenko L.O. (2001). Antykryzove upravlinnja pidpryjemstvom. Teoretyko-metodologichni zasady ta praktychnyj instrumentarij [Anticrisis management of the enterprise. Theoretical and methodological foundations and practical tools] (PhD Thesis), Kiev : Kyjiv. nac. torgh.-ekon. un-t.
4. Klymenko S.O., Mirjukova L.V., Baryshevsjka K.V. (2015). Upravlinsjkyj oblik jak osnovnyj metod analitychnogho zabezpechennja efektyvnosti vykorystannja osnovnykh zasobiv pidpryjemstva [Management accounting as the main method of analytical support for the use of fixed assets of the enterprise]. *Strateghija ekonomichnogho rozvytku rehioniv ta pidpryjemstv Ukrajiny*, vol. 1, no. 4, pp. 57–61.
5. Drozdova Ju.A., Kravchenko M.V. (2017). Skladovi upravlinnja procesom obliku osnovnykh zasobiv [Components of the management of the process of accounting for fixed assets]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionalnogho universytetu*, vol. 14, no. 1, pp. 164–167.
6. Shmatkovsja T.O., Machulka O.V. (2016). Konceptualjni zasady strategichnogho upravlinsjogho obliku [Conceptual Basis of Strategic Management Accounting]. *Naukovyj visnyk Odeskogho nacionalnogho ekonomichnogho universytetu*, vol. 4, no. 236. Available at: http://www.rusnauka.com/16_PN_2016/Economics/7_212939.doc.htm (accessed 03 Juni 2019).
7. Shmatkovsja T.O. (2013). Racionalizacija orghanizaciji oblikovogho procesu operacij z osnovnymy zasobamy v aspekti pidvyshhennja efektyvnosti vykorystannja cykh aktyviv na pidpryjemstvi [Rationalization of the organization of the accounting process of operations with fixed assets in terms of increasing the efficiency of the use of these assets in the enterprise]. *Naukovyj visnyk Skhidnojevropejskogho nacionalnogho universytetu imeni Lesi Ukrajinky. Serija : Ekonomichni nauky*, vol. 5, no. 254, pp. 124–129.

СЕКЦІЯ 10
СТАТИСТИКА

УДК 519.233:330.356

Жерлицин Д.М.
*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економічної кібернетики
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Кучебо О.С.
*студент магістерської програми «Економічна кібернетика»
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Zherlitsyn Dmytro
*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Economic Cybernetics Department,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;*

Kuchebo Oksana
*Student of Master Program «Economic Cybernetics»,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ЕКОНОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ІНФЛЯЦІЇ В УКРАЇНИ
ECONOMETRIC ANALYSIS OF INFLATION FACTORS IN UKRAINE**АНОТАЦІЯ**

Інфляція є важливим чинником розвитку економіки країни та інструментом бюджетної політики. Ключовим завданням центрального банку країни є підтримка курсу національної валюти, а інфляція є індикатором ефективності цієї політики. У роботі проведено ідентифікацію чинників, що впливають на рівень інфляції в Україні. Визначено суттєві чинники впливу та залежні змінні. Проведено оцінку параметрів щільності залежностей та значущості коефіцієнтів багаточинної регресійної моделі залежності індексу споживчих цін від макроекономічних чинників. Представлено висновки щодо тенденцій та проблем у реалізації грошово-кредитної політики України за індикатором індексу споживчих цін. Сформульовано напрями подальших досліджень у прогнозуванні інфляційних та курсоутворюючих чинників розвитку національної економіки та фінансової системи України.

Ключові слова: інфляція, індекс споживчих цін, грошово-кредитна політика, макроекономічний чинник, індикатор ефективності, регресійна модель, економетрика.

АННОТАЦИЯ

Инфляция является важным фактором развития экономики страны и инструментом бюджетной политики. Ключевой задачей центрального банка страны является поддержка курса национальной валюты, а инфляция выступает индикатором эффективности этой политики. В работе проведена идентификация факторов, влияющих на уровень инфляции в Украине. Определены существенные факторы влияния и зависимые переменные. Проведена оценка параметров тесноты связей и значимости коэффициентов многофакторной регрессионной модели зависимости индекса потребительских цен от макроэкономических факторов. Представлены выводы относительно тенденций и проблем в реализации денежно-кредитной политики Украины по индикатору индекса потребительских цен. Сформулированы направления дальнейших исследований в прогнозировании инфляционных и курсообразующих факторов развития национальной экономики и финансовой системы Украины.

Ключевые слова: инфляция, индекс потребительских цен, денежно-кредитная политика, макроэкономический фактор, индикатор эффективности, регрессионная модель, эконометрика.

ANNOTATION

Inflation is an important factor of the national economy development and the key instrument of fiscal policy. The main task of the central bank of the country is to support the national currency, and inflation is an indicator of the effectiveness of this policy. Therefore, the purpose of the work is to define the theoretical substantiation of the basic inflation factors and their determination on the consumer price index in Ukraine. The work shows the results of the identification of factors affecting on the level of inflation in Ukraine. Significant influencing factors and dependent variables are identified. The parameters of the functions of dependence and the significance of the coefficients of a multifactorial regression model for the consumer price index influence on the macroeconomic factors are estimated. The study bases on the well-known economic and mathematical methods of statistical analysis, such as correlation, regression analysis, linear alignment, minimization prediction errors etc. A correlation-regression analysis of the basic factors of the Ukrainian consumer price index dynamic is made. The paper presents conclusions regarding trends and problems in the implementation of Ukraine's monetary policy in terms of the consumer price index indicator. This article shows the results of the econometric study of the key inflation factors influence on the consumer price index level for the period from 2010 till 2018, the dynamics of the latter is contradictory to the principles of the classical economic theory. Firstly, the basic macroeconomic indicators (GDP and industrial production index) demonstrate not significant effect on CPI. Secondly, the depreciation of the national currency rate to the US dollar during certain periods leads to a decrease in inflation. Thirdly, the discount rate, which is used as regulatory instrument of the National bank of Ukraine, is directly proportional to the CPI. The results of this study show the structural problems of the Ukrainian economy and subjectivity to the calculation of CPI, which is based on estimates of the value of goods and services of the minimum consumer basket. The directions of further research in forecasting inflationary and course-forming factors of the development of the national economy and financial system of Ukraine are formulated.

Key words: inflation, consumer price index, monetary policy, macroeconomic factor, efficiency indicator, regression model, econometrics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На відміну від розвинених країн в Україні так і не сформовано достатньою мірою ефективно працюючий банківський сектор. Це ускладнює оцінювання безпосереднього взаємозв'язку між ключовими інструментами монетарного впливу національного банку і головними індикаторами економічного зростання країни. Зважаючи на той факт, що ключовим завданням грошово-кредитної політики НБУ є забезпечення стабільності національної валюти в країні, у тому числі й через обмеження індексу споживчих цін (далі – ІСЦ), дослідження монетарного впливу НБУ на динаміку фундаментальних макроекономічних показників на основі інструментарію економіко-математичного моделювання визначає важливе наукове та практичне завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню причин та сутності інфляції, передумов та заходів забезпечення цінової стабільності присвячено праці класиків економічної теорії М. Фрідмана [7], Дж. М. Кейнса [3] та ін. [8]. Сучасні розробки щодо дослідження ключових чинників інфляції представлено в роботах вітчизняних та зарубіжних учених-економістів. Так, В.І. Мищенко [4] розглядає теоретичні принципи монетарної політики та взаємини між процентами та вартістю грошей. Е.І. Гатаулліна [1] досліджує лише динаміку індексу інфляції України за певний період часу. Більш ґрунтовний теоретичний аналіз чинників інфляції на базі інструментів лінійної регресії та методів імітаційного моделювання наведений у роботі колективу авторів [10]. У публікаціях В.В. Селіверстова [6], С. Мартіна та С. Міласа [9] здійснюється оцінка лінійного впливу окремих макроекономічних показників на рівень інфляції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проте актуальність цієї теми не спадає і навіть підвищується в умовах сучасної світової грошово-кредитної системи, де центральні банки кожної країни використовують інструменти інфляції як специфічний прихований податок та інвестиційний стимул. При цьому чинники впливу та результати інфляційної політики все ще носять неоднозначний характер.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є теоретичне обґрунтування базових чинників інфляції в Україні та статистичне доведення їхнього впливу на індекс споживчих цін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Індекс споживчих цін (ІСЦ) як основний індикатор інфляції в Україні суттєво коливається і має тенденцію до прискореного зростання [1], що значно ускладнює економічні оцінки з його участю. Для ідентифікації

чинників впливу на рівень інфляції в Україні здійснено формалізацію за допомогою багаторегресійної моделі залежності індексу споживчих цін від макроекономічних чинників. Зокрема, поряд з існуючими у вітчизняній практиці підходами врахуємо в моделі показники, які вимірюються у темпах приросту, що дає змогу виявити чинники інфляції, які впливають на збереження тенденції розвитку інфляційного процесу.

Для вивчення взаємозв'язку між індексом споживчих цін та основними макроекономічними показниками було сформовано вхідну базу даних, яка являє собою сукупність динамічних рядів статистичних показників, за матеріалами Державної служби статистики України та Національного банку України за період із 2010 по 2018 р. Під час відбору показників для побудови регресійної моделі було враховано кілька важливих припущень.

По-перше, необхідно було відповідним чином відобразити всю складну внутрішню сутність та природу такого економічного явища, як інфляція. Зокрема, необхідно було врахувати той факт, що природа інфляції лише частково пов'язана з чинниками сукупного попиту, у тому числі й монетарними. Переважно сучасна інфляція в Україні має немонетарне походження, а її ключові чинники лежать у площині інфляції пропозиції, передусім ідеться про зростання вартості використовуваних у виробництві енергетичних ресурсів (нафти, газу, електричної енергії тощо). У цьому зв'язку включення до моделі такого регресора, як індекс промислового виробництва, цілком адекватно відображає саме немонетарний складник вітчизняної інфляції.

По-друге, до моделі потрібно було включити і грошовий чинник, що враховує зовнішньоекономічну діяльність України. Для відображення таких зв'язків до моделі відібрано такі чинники, як курс долара США та прямі іноземні інвестиції до України.

Отже, для моделі відібрано такі змінні (у розрізі щомісячних даних):

y – індекс споживчих цін, відсоток до грудня попереднього року;

x_1 – курс національної валюти до долара США, грн. за 1 дол. США;

x_2 – середньомісячна облікова ставка НБУ, %;

x_3 – середня заробітна плата, грн.;

x_4 – розмір валютних резервів України за даними НБУ, млн дол. США;

x_5 – індекси цін виробників промислової продукції за даними НБУ, %;

x_6 – ВВП у фактичних цінах, млн грн (скореговані щоквартальні дані);

x_7 – обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України за даними НБУ, млн дол. США.

Перш за все проведемо кореляційний аналіз для виявлення взаємодій між змінними моделі (табл. 1).

Таблиця 1

**Кореляційна матриця між ключовими чинниками інфляції в Україні
за щомісячними даними з 2010 по 2018 р.**

Змінні	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7
y	0,50	0,61	0,54	-0,42	-0,09	0,50	-0,41
x1		0,69	0,87	-0,66	0,01	0,86	-0,52
x2			0,39	-0,69	-0,07	0,39	-0,36
x3				-0,43	0,06	0,97	-0,48
x4					0,15	-0,44	0,70
x5						0,24	0,20
x6							-0,45

```
Summary(lm(formula = y ~ x1 + x2 + x3, data = df))
Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-3.14570  -0.72803  -0.03547   0.34853   2.83996
Coefficients:
            Estimate      Std. Error    t value Pr(>|t|)
(Intercept)  96.0202069    0.6895385   139.253  < 2e-16 ***
x1           -0.3428327    0.0776091    -4.417  0.000107 ***
x2             0.3820089    0.0615490     6.207  5.98e-07 ***
x3             0.0013168    0.0002442     5.392  6.35e-06 ***
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
Residual standard error: 1.212 on 32 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.6808, Adjusted R-squared:  0.6508
F-statistic: 22.75 on 3 and 32 DF, p-value: 4.492e-08
```

**Рис. 1. Результати оцінки параметрів багатофакторної регресійної моделі інфляції
(у нотації R-studio)**

Як видно з табл. 1, найменше на результуючу змінну з наведених чинників впливають змінні *x4*, *x5* та *x7*. Особливо слід відзначити слабкий зв'язок за розглянутий період ІСЦ та індексу виробників промислової продукції – лише 0,09. Тобто інфляційні чинники не пов'язані з реальним сектором економіки. З урахуванням результатів, наведених у табл. 1, не будемо включати в подальший розгляд змінні *x4*, *x5* та *x7*. Змінні *x3* та *x1* одночасно суттєво корелюють зі змінною *x6*. Тобто динаміка номінального ВВП щільно пов'язана із середньою заробітною платою на курсом національної валюти, тому з подальшого аналізу виключимо і змінну *x6*.

Провівши обмеження чинників базової моделі інфляції, проведено оцінку параметрів та якості відповідної моделі багатофакторної лінійної залежності індексу споживчих цін від курсу національної валюти до долара США, середньої заробітної плати та середньомісячної облікової ставки НБУ (рис. 1).

Зазначимо, що остання з розглянутих у моделі змінних (*x3*) є регулюючим інструментом грошово-кредитної політики, і за результатами моделі можна оцінити ефективність його використання.

Як видно з рис. 1, *p-value* за всіма коефіцієнтами моделі визначається їх значущістю. R-квадрат дорівнює 0,68 та скорегований R-квадрат дорівнює 0,65. Тобто значення ІСЦ

залежить від значення підібраних факторних ознак на 65%.

Проведемо тест на мультиколінеарність параметрів моделі, неоднорідність дисперсії залишків (гетероскедастичність) та тест на наявність автокореляції в залишках (рис. 2).

Як видно з рис. 2 (test 1), жодна змінна не перевищує гранично допустимого значення 5. Робимо висновок про відсутність мультиколінеарності у відповідній моделі. За результатами тесту (test 2) відкидаємо нульову гіпотезу про неоднорідність дисперсії залишків. Допустиме значення *p-value* за test 3 говорить про незалежність залишків, а отже, і про відсутність автокореляції.

```
# test 1
sqrt(vif(mod1))
      x1      x2      x3
3.260318 1.717988 2.573598
# test 2
ncvTest(mod1)
Non-constant Variance Score Test
Variance formula: ~ fitted.values
Chisquare = 11.33949, Df = 1, p = 0.00075876
# test 3
durbinWatsonTest(mod1)
lag Autocorrelation D-W Statistic p-value
1      0.1649868      1.464281      0.024
Alternative hypothesis: rho != 0
```

**Рис. 2. Ключові тести адекватності багатофакторної
регресійної моделі інфляції (у нотації R-studio)**

Таким чином, маємо таку багатофакторну регресійну модель інфляції за значенням індексу споживчих цін (y):

$$y = 96,02 - 0,34 \cdot x_1 + 0,38 \cdot x_2 + 0,0013 \cdot x_3. \quad (1)$$

Виходячи з формули (1), можна стверджувати, що збільшення середнього курсу національної валюти до долара США на 1 грн призводить до скорочення індексу споживчих цін на 0,34%. Останнє свідчить, з одного боку, про достатню незалежність ринку продуктів, що включені до мінімального споживчого кошику, від імпорту, а з іншого – про скорочення споживання населенням імпортованих товарів під час здешевлення національної валюти до долара США. Щодо рівня середньої заробітної платні (x_3), то, згідно з моделлю (1), її збільшення на 100 грн призводить до підвищення ІСЦ на 0,13%. Тобто значна частина доходів із джерела «заробітна плата» спрямовується саме на придбання товарів, що представлені у мінімальному споживчому кошику. І значення коефіцієнту за регулюючої змінної x_2 свідчить, що підвищення вартості грошей за рахунок збільшення облікової ставки НБУ на 1% призводить до зростання ІСЦ на 0,38%. Це може пояснюватися тим, що під час зростання цін на товари з мінімального споживчого кошику населення та інші економічні суб'єкти вимушені більше звертатися до інструментів банківського кредитування.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Як показали результати економетричного дослідження впливу ключових чинників інфляційні на розмір індексу споживчих цін за період із 2010 по 2018 р., динаміка останнього є суперечливою до принципів класичної економічної теорії. По-перше, фундаментальні макроекономічні показники (ВВП та індекс промислового виробництва) майже не впливають на ІСЦ. По-друге, знецінення національної валюти до долара США в певні періоди призводило до зменшення інфляції. По-третє, регулюючий інструмент НБУ, облікова ставка, знаходиться у прямій залежності з ІСЦ. Таким чином, отримані результати додатково підтверджують структурні проблеми економіки України та доволі суб'єктивний підхід до розрахунку ІСЦ, що ґрунтується на оцінках вартості товарів та послуг мінімального споживчого кошику.

Ключовим напрямом подальших досліджень виступає визначення адекватного показника, який визначає реальний рівень інфляції, що повинен урахувати цілий комплекс чинників зниження реальної вартості грошей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гатаулліна Е.І. Особливості інфляційних процесів в Україні та наслідки впровадження інфляційного таргетування. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 638–642. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_150 (дата звернення: 20.05.2019).

2. Грошово-кредитна та фінансова статистика. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 (дата звернення: 20.05.2019).
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. Москва : Бизнеском, 2013. 408 с.
4. Міщенко В.І. Роль і функції монетарного трансмісійного механізму в забезпеченні цінової стабільності. *Фінанси України*. 2015. № 1. С. 29–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_1_4 (дата звернення: 20.05.2019).
5. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В.С. Стельмаха ; Центр наук. досліджень НБУ, Ун-т банк. справи НБУ. Київ, 2009. 404 с.
6. Селіверстов В.В. Аналіз впливу окремих інструментів монетарної політики на темпи інфляції в Україні. *Фінанси України*. 2012. № 4. С. 41–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_4_5 (дата звернення: 20.05.2019).
7. Friedman M. Nobel lecture: inflation and unemployment. *Journal of political economy*. 1977. Т. 85. №. 3. Р. 451–472.
8. Lin T.T.T., Weise C.L. A New Keynesian Model with Robots: Implications for Business Cycles and Monetary Policy. *Atlantic Economic Journal*. 2019. Mar. Т. 47. № 1. Р. 81–101.
9. Martin C., Milas C. Modelling monetary policy: Inflation targeting in practice. *Economica*. 2004. May. Т. 71. № 282. Р. 209–221.
10. Salmeron R., Garcia C.B., Garcia J. Variance Inflation Factor and Condition Number in multiple linear regression. *Journal of Statistical Computation and Simulation*. 2018. Т. 88. № 12. Р. 2365–2384.

REFERENCES:

1. Hataullina E. I. (2017) Osoblyvosti inflatsiinykh protsesiv v Ukraini ta naslidky vprovadzhennia inflatsiinoho tarhetuvannia [Features of inflationary processes in Ukraine and consequences of introduction of inflation targeting]. *Molodyi vchenyi*. 2017. № 4. P. 638-642. from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_150.
2. Hroshovo-kredytna ta finansova statystyka [Monetary and finance statistics] (2019, May 20) Official internet page of NBU. Retrieved May 20, 2019, from: [L: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415](https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415).
3. Keynes J.M. (2013) Obshchaia teoriia zaniatosty, protsenta y deneh [The General Theory of Employment, Interest and Money]. Moscow. ZAO «Byzneskom». 408 p.
4. Mishchenko V. I. (2015) Rol i funksiï monetarnoho transmissiinoho mekhanizmu v zabezpechenni tsinovoï stabilnosti [The role and functions of monetary transmission mechanism in ensuring price stability] *Finance of Ukraine*. № 1. P. 29-46. – from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_1_4.
5. Monetarna polityka Natsionalnoho banku Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektivy zmin [Monetary policy of the National Bank of Ukraine: current state and prospects for change] (2009). NBU. Kyev 404 p.
6. Seliverstov V. V. (2012) Analiz vplyvu okremykh instrumentiv monetarnoi polityky na tempy inflatsii v Ukraini [Analysis of the influence of certain instruments of monetary policy in the inflation temperature in Ukraine] *Finance of Ukraine*. № 4. P. 41-49. from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_4_5.
7. Friedman M. (1977) Nobel lecture: inflation and unemployment. *Journal of political economy*. Т. 85. №. 3. Р. 451-472.
8. Lin T. T. T., Weise C. L. (2019) A New Keynesian Model with Robots: Implications for Business Cycles and Monetary Policy *Atlantic Economic Journal*. Mar. Т. 47. № 1. Р. 81-101.
9. Martin C., Milas C. (2004) Modelling monetary policy: Inflation targeting in practice. *Economica*. May. Т. 71. № 282. Р. 209-221.
10. Salmeron R., Garcia C. B., Garcia J. (2018) Variance Inflation Factor and Condition Number in multiple linear regression. *Journal of Statistical Computation and Simulation*. Т. 88. № 12. Р. 2365-2384.

СЕКЦІЯ 11 МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 330.46

Гриценко К.Г.*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики
Сумського державного університету***Gritsenko Konstantin***PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at Economic Cybernetics Department,
Sumy State University*

НЕЧІТКО-МНОЖИННИЙ МЕТОД ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ РИЗИКУ ШАХРАЙСТВА БАНКІВСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ¹

FUZZY METHOD OF FRAUD ASSESSMENT OF BANK PERSONNEL

АНОТАЦІЯ

Банківські установи є надзвичайно привабливими для різних видів шахрайства, переважна більшість яких реалізується за участі банківського персоналу. У зв'язку із цим під час проведення аудиту банківської установи надзвичайно актуальним завданням аудиторів є оцінювання рівня ризику шахрайства банківського персоналу. Вирішення цього завдання дає змогу підвищити загальну ефективність аудиту банківської установи та сприяє попередженню шахрайства. Інструментом попереджувального захисту є нечітко-множинний метод оцінювання рівня ризику шахрайства банківського персоналу, що використовує зібрані аудитором анкетні дані щодо ступеня присутності у об'єкта аудиту індикаторів ризику шахрайства та дає змогу визначити основні сфери, які найбільше сприяють шахрайству. Рівень ризику шахрайства банківського персоналу оцінюється з використанням деревоподібного зваженого графа та матричного оцінювання.

Ключові слова: банківський персонал, шахрайство, індикатори ризику, оцінювання рівня ризику, нечіткі множини, ієрархічне дерево.

АННОТАЦІЯ

Банковские учреждения являются чрезвычайно привлекательными для различных видов мошенничества, подавляющее большинство которых реализуется при участии банковского персонала. В связи с этим при проведении аудита банковского учреждения чрезвычайно актуальной задачей аудитора является оценка уровня риска мошенничества банковского персонала. Решение этой задачи позволяет повысить общую эффективность аудита банковского учреждения и способствует предупреждению мошенничества. Инструментом предупредительной защиты является нечетко-множественный метод оценки уровня риска мошенничества банковского персонала, который использует собранные аудитором анкетные данные о степени присутствия у объекта аудита индикаторов риска мошенничества и позволяет определить основные сферы, наиболее способствующие мошенничеству. Уровень риска мошенничества банковского персонала оценивается с исполь-

зованием древовидного взвешенного графа и матричной схемой оценивания.

Ключевые слова: банковский персонал, мошенничество, индикаторы риска, оценка уровня риска, нечеткие множества, иерархическое дерево.

ANNOTATION

All over the world, the fight against banking frauds is recognizing as a priority issue. In today's conditions, it is especially important to develop effective methods for preventing banking frauds, the overwhelming majority of which is realized with the participation of banking personnel. As is well known, banking institutions are the objects of critical infrastructure of the state. They are extremely attractive for criminals. The intellectual level of bank frauds and the complexity of fraudulent schemes are permanently increasing. In connection with this, the actual task of auditor is to assess level of risk of fraud among bank personnel. Solving this task can increase the overall effectiveness of the bank's audit and help prevent fraud. Proposed in article fuzzy method for assessing the level of risk of fraud among bank personnel is warning protection tool that uses the auditor's questionnaire data to calculate the degree of presence of fraud risk indicators at audit object. It allows you to identify the main areas that are most conducive to fraud of bank personnel. Assessing levels of risk indicators, assessing levels of risk factors, as well as assessing level of risk of fraud among banking personnel in general, are presented in the form of linguistic variables. A key distinction between fraud risk factor and fraud risk indicator is fact that auditor directly observes the fraud risk indicator, while auditor observes the fraud risk factor only indirectly due to the presence of fraud risk indicators associated with it. Quantitative assessment of fraud risk indicators involves the use of questionnaires in which auditor indicates the degree of presence of an appropriate risk indicator in the range from 0 to 1. If auditor uses a different quantitative scale, then you can move from this scale to the 01-based by a simple linear transformation. Grading scale has linguistic description in the form of fuzzy sets that are described by trapezoidal membership functions. The level of fraud risk among bank personnel is been estimating using a tree-like weighed graph.

¹ Робота виконана в рамках держбюджетної науково-дослідної роботи №0118U003574 «Кібербезпека в боротьбі з банківськими шахрайствами: захист споживачів фінансових послуг та зростання фінансово-економічної безпеки України».

Aggregation of fuzzy estimates of linguistic variables is carried out by levels of the hierarchy with movement from the lower levels of the graph to the upper levels. Matrix scheme is used to aggregate fuzzy estimates.

Key words: banking personnel, fraud, risk indicators, risk assessment, fuzzy sets, hierarchical tree.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Банківські втрати через шахрайства становлять приблизно 70 млрд доларів щорічно, 70% яких реалізуються за участі банківського персоналу [1], що свідчить про глобальний характер шахрайств банківського персоналу. Відповідальність за встановлення та моніторинг усіх аспектів ризиків шахрайства в банку, а також за діяльність щодо запобігання шахрайству лежить на керівниках банку. Небезпечність шахрайства персоналу в банківській діяльності зумовлює необхідність активної протидії йому, одним з інструментів якої є незалежний аудит, складовою частиною якого є оцінювання рівня ризику шахрайства банківського персоналу. Отже, тема даної статті є актуальною та практично спрямованою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У роботі [2] виділено два види шахрайства персоналу, ризик виникнення яких оцінюється окремо: викривлення фінансової звітності та незаконне заволодіння активами. Для кожного виду шахрайства виділено пов'язані з ним умови: спонукання персоналу до шахрайства, сприятливі можливості для шахрайства, схильність персоналу до шахрайства. Кожна комбінація виду шахрайства та умови його виникнення пов'язані зі специфічними чинниками ризику шахрайства, які, своєю чергою, характеризуються певними індикаторами ризику шахрайства. Ключовою відмінністю між чинником ризику шахрайства та індикатором ризику шахрайства є той факт, що індикатор ризику шахрайства спостерігається аудитором безпосередньо, тоді як фактор ризику шахрайства – лише опосередковано через присутність пов'язаних із ним індикаторів ризику шахрайства. Аудитор використовує індикатори ризику шахрайства та власні міркування для прийняття рішення щодо існування специфічного чинника ризику шахрайства персоналу.

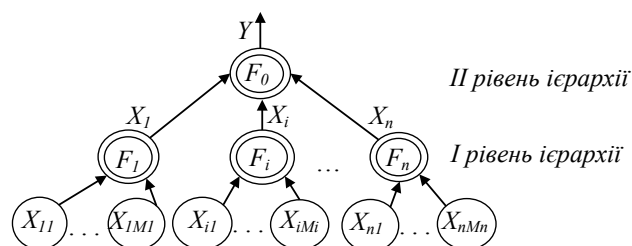

Рис. 1. Ієрархічна структура моделі оцінювання рівня ризику шахрайства банківського персоналу
Джерело: побудовано автором на основі [5]

Незважаючи на існування значної кількості наукових публікацій із досліджуваної проблематики, питання оцінювання рівня ризику шахрайства банківського персоналу з урахуванням нечітких оцінок індикаторів ризику шахрайства висвітлено недостатньо. На основі опрацювання [3] в роботі [2] запропоновано інноваційний підхід до оцінки ризику шахрайства персоналу, зокрема вводиться бінарне та нечітке оцінювання аудитором індикаторів ризику шахрайства персоналу, а також пропонується система оцінювання ризику шахрайства персоналу, побудована на засадах теорії нечіткої логіки. Водночас запропонована в роботі [2] система нечіткого логічного висновку вимагає побудови та відповідного обґрунтування експертної бази нечітких правил. Ми вважаємо, що більш раціональною є побудова узагальнюючої оцінки ризику шахрайства персоналу на основі агрегування нечітких оцінок індикаторів ризику шахрайства з використанням ієрархічного дерева. Агрегований опис містить порівняно з початковим менше інформації, при цьому корисна інформація залишається, а надмірна звукується [4, с. 223].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розвиток науково-методичного інструментарію оцінювання рівня ризику шахрайства банківського персоналу на основі нечітко-множинної ієрархічної моделі, що сприятиме інноваційному розвитку системи незалежного аудиту для попередження шахрайства банківського персоналу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Модель оцінювання рівня ризику шахрайства банківського персоналу пропонується представити у вигляді деревоподібного графа з двома рівнями ієрархії (рис. 1).

На першому рівні ієрархії фактори ризику шахрайства банківського персоналу характеризуються наборами своїх складників – індикаторів ризику шахрайства банківського персоналу (вхідними змінними X_{ij}), що групуються за відповідними факторами ризику X_i , рівні яких визначаються в результаті агрегування вхідних змінних X_{ij} . На другому рівні ієрархії рівень ризику шахрайства банківського персоналу в цілому Y визначається в результаті агрегування отриманих на попередньому етапі оцінювання рівнів факторів ризику X_i .

Елементи деревоподібного графа (рис. 1) інтерпретуються так:

- кінцеві вершини X_{ij} – оцінки індикаторів ризику, пов'язаних із i -тим фактором ризику, $i=1, n$, $j=1, M_i$, де n – кількість факторів ризику, F_i – кількість індикаторів ризику, що пов'язані з i -тим фактором ризику через некінцеву вершину F_i ;
- некінцеві вершини F_i – функції згорток за факторами ризику X_i , $i=1, n$;
- дуги, що виходять із нетермінальних вершин (X_i), – рівні відповідних факторів ризику

шахрайства банківського персоналу;

- некінцева вершина F_0 – функція згортки факторів ризику X_i , $i = 1, n$;

- дуга Y , що виходить з кореня дерева, – рівень ризику шахрайства банківського персоналу в цілому.

Кількісне оцінювання індикаторів ризику шахрайства X_{ij} передбачає використання анкет, в яких аудитор зазначає рівень присутності відповідного індикатора ризику в діапазоні від 0 до 1. Якщо аудитор використовує іншу кількісну шкалу, то можна виконати перехід від цієї шкали до 01-носія на основі простого лінійного перетворення. Ми пропонуємо виконати агрегування анкетних оцінок індикаторів ризику шахрайства персоналу за рівнями ієрархії графа, представленого на рис. 1, із пересуванням від нижніх рівнів ієрархії до верхніх. Рівень ризику шахрайства банківського персоналу в цілому опишемо такою нечіткою ієрархічною моделлю:

$$Y = \langle G, L, S, F \rangle, \quad (1)$$

де G – ієрархічний граф, показаний на рис. 1; L – терм-множина можливих значень лінгвістичних змінних; S – система відношень пріоритетів індикаторів ризику та факторів ризику; F – функція згортки нечітких оцінок у відповідних вершинах графа G . Ваги дуг графа відповідають ступеню впливу відповідних індикаторів ризику та факторів ризику на результуючу оцінку.

Оцінки рівнів індикаторів ризику X_{ij} , оцінки рівнів факторів ризику L_{ij} , а також оцінку рівня ризику шахрайства банківського персоналу в цілому Y представимо у вигляді лінгвістичних змінних L_{ij} , L_i та L_Y відповідно. З метою спрощення моделі сформуємо одну терм-множину можливих значень для всіх лінгвістичних змінних L_{ij} , L_i та L_Y з п'яти якісних термів T_{ij}^k , T_i^k , T_Y^k відповідно: «дуже низький» ($k=1$), «низький» ($k=2$), «середній» ($k=3$), «високий» ($k=4$), «дуже високий» ($k=5$). Кожному нечіткому тер-

му T_{ij}^k лінгвістичної змінної L_{ij} поставимо у відповідність трапецієподібну функцію належності $\mu_k(X_{ij})$ з параметрами $\underline{t}_{ij}^k; \bar{t}_{ij}^k; a_{ij}^k; b_{ij}^k$ ($k = \overline{1,5}$), наведену на рис. 2.

$$\mu_k(X_{ij}) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } X_{ij} \leq \underline{t}_{ij}^k - a_{ij}^k \text{ або } X_{ij} \geq \bar{t}_{ij}^k + b_{ij}^k \\ \frac{X_{ij} - (\underline{t}_{ij}^k - a_{ij}^k)}{a_{ij}^k}, & \text{якщо } \underline{t}_{ij}^k - a_{ij}^k < X_{ij} < \underline{t}_{ij}^k \\ 1, & \text{якщо } \underline{t}_{ij}^k \leq X_{ij} \leq \bar{t}_{ij}^k \\ \frac{(\bar{t}_{ij}^k + b_{ij}^k) - X_{ij}}{b_{ij}^k}, & \text{якщо } \bar{t}_{ij}^k < X_{ij} < \bar{t}_{ij}^k + b_{ij}^k \end{cases} \quad (2)$$

Аналогічно поступимо і з нечіткими термами T_i^k, T_Y^k ($k = \overline{1,5}$) лінгвістичних змінних L_i і L_Y .

Як множину функцій належності (2) пропонується вибрати стандартний нечіткий п'ятирівневий 01-класифікатор із трапецієвидними функціями належності [5]:

$$\mu_1(X_{ij}) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } X_{ij} \geq 0,25 \\ 10 \cdot (0,25 - X_{ij}), & \text{якщо } 0,15 < X_{ij} < 0,25 \\ 1, & \text{якщо } 0 \leq X_{ij} \leq 0,15 \end{cases} \quad (3)$$

$$\mu_2(X_{ij}) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } X_{ij} \leq 0,15 \text{ або } X_{ij} \geq 0,45 \\ 10 \cdot (X_{ij} - 0,15), & \text{якщо } 0,15 < X_{ij} < 0,25 \\ 1, & \text{якщо } 0,25 \leq X_{ij} \leq 0,35 \\ 10 \cdot (0,45 - X_{ij}), & \text{якщо } 0,35 < X_{ij} < 0,45 \end{cases} \quad (4)$$

$$\mu_3(X_{ij}) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } X_{ij} \leq 0,35 \text{ або } X_{ij} \geq 0,65 \\ 10 \cdot (X_{ij} - 0,35), & \text{якщо } 0,35 < X_{ij} < 0,45 \\ 1, & \text{якщо } 0,45 \leq X_{ij} \leq 0,55 \\ 10 \cdot (0,65 - X_{ij}), & \text{якщо } 0,45 < X_{ij} < 0,65 \end{cases} \quad (5)$$

$$\mu_4(X_{ij}) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } X_{ij} \leq 0,55 \text{ або } X_{ij} \geq 0,85 \\ 10 \cdot (X_{ij} - 0,55), & \text{якщо } 0,55 < X_{ij} < 0,65 \\ 1, & \text{якщо } 0,65 \leq X_{ij} \leq 0,75 \\ 10 \cdot (0,85 - X_{ij}), & \text{якщо } 0,75 < X_{ij} < 0,85 \end{cases} \quad (6)$$

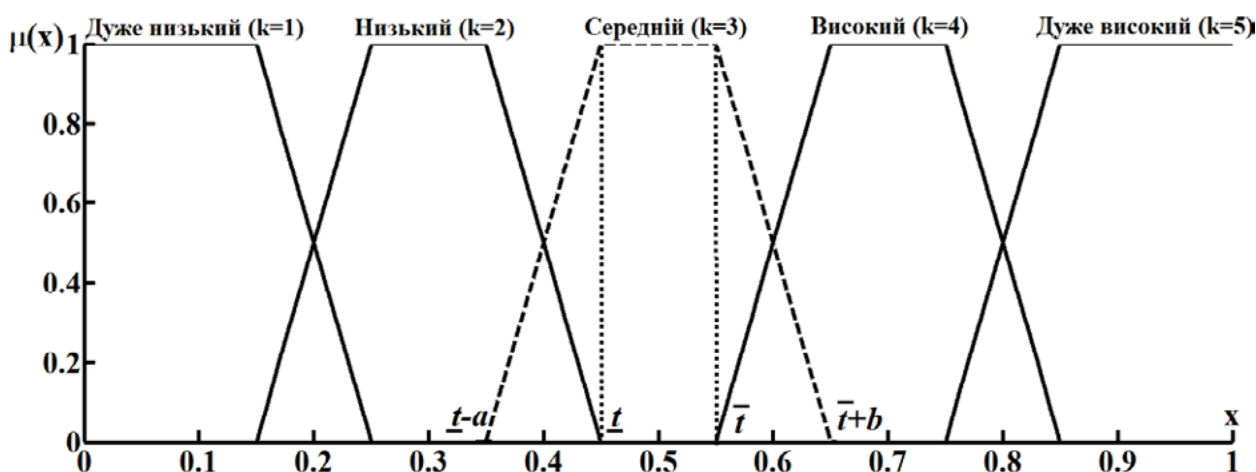

Рис. 2. Нечітка терм-множина

Джерело: побудовано автором на основі [5]

$$\mu_3(X_{ij}) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } X_{ij} \leq 0,75 \\ 10 \cdot (0,85 - X_{ij}), & \text{якщо } 0,75 < X_{ij} < 0,85 \\ 1, & \text{якщо } 0,85 \leq X_{ij} \leq 1 \end{cases} \quad (7)$$

Стандартний нечіткий п'ятирівневий 01-класифікатор робить проєкцію лінгвістичного опису на 01-носії (відрізок [0,1] дійсної вісі), розташовуючи симетрично вузли класифікації (0,1, 0,3, 0,5, 0,7, 0,9), в яких значення відповідної функції належності дорівнює одиниці, а всіх інших – нулю (рис. 2). Невпевненість аудитора в класифікації лінійно зростає (зростає) за видалення від вузла (з наближенням до вузла відповідно). Сума значень функцій належності нечітких термів у всіх точках 01-носія дорівнює одиниці [5].

Агрегування нечітких оцінок лінгвістичних змінних здійснюється за рівнями ієрархії з пересуванням від нижніх рівнів графа G (рис. 1) до верхніх. Попередньо аудитор кількісно оцінює рівні входних змінних X_{ij} у діапазоні від 0 до 1.

Для агрегування нечітких оцінок використано матричну схему, наведену в [5, с. 79]. Якщо

по рядках матриці відкладені лінгвістичні змінні L_{ij} індикаторів ризику, а по стовпцях – їх нечіткі терми T_{ij}^k ($k=1,5$), виражені відповідним набором функцій належності $\mu_k(X_{ij})$, то кількісна оцінка фактору ризику X_i в діапазоні від 0 до 1 розраховується за формулою подвійного згортання:

$$X_i = \sum_{j=1}^{M_i} \omega_{ij} \sum_{k=1}^5 (\alpha_k \cdot \mu_k(X_{ij})), \quad (8)$$

$$\sum_{k=1}^5 \mu_k(X_{ij}) = 1, \quad (9)$$

$$\sum_{j=1}^{M_i} \omega_{ij} = 1, \quad (10)$$

де ω_{ij} – вага індикатора ризику X_{ij} в оцінюванні фактору ризику X_i ; M_i – кількість індикаторів ризику, що пов'язані з фактором ризику X_i ; $\alpha_k = 0,2 \cdot k - 0,1$ – ваги нечітких термів (так звані вузлові точки стандартного нечіткого п'ятирівневого класифікатора: 0,1; 0,3; 0,5; 0,7; 0,9).

Вагові коефіцієнти ω_{ij} можуть бути отримані на основі побудови системи ваг Фішберна [5, с. 37] або матриці парних порівнянь [6].

Таблиця 1

Спонування персоналу до викривлення фінансової звітності

	Індикатор фактору ризику	Нормалізована вага індикатора	Рівень присутності індикатора ризику
Фактор 1.1. Прибутковість знаходиться під загрозою економічних умов діяльності			
1.1.1	Високий ступінь конкуренції або насичення ринку супроводжується зниженням прибутковості	0,128	0,9
1.1.2	Висока чутливість до змін, таких як зміни в технології або зміни процентних ставок	0,128	0,3
1.1.3	Значне зниження споживчого попиту та зростання банкрутств як у галузі, так і в економіці в цілому	0,128	0,1
1.1.4	Швидке зростання або незвичайна прибутковість, особливо порівняно з іншими установами тієї ж галузі	0,179	0,3
...	...	...	0
Фактор 1.2. Надмірний тиск на керівництво з метою реалізації очікувань третіх сторін			
1.2.1	Очікування інвестиційних аналітиків, інституційних інвесторів, великих кредиторів або інших зовнішніх сторін, що стосуються прибутковості, включаючи очікування, створені керівництвом у занадто оптимістичних прес-релізах і щорічних звітах	0,267	0,8
1.2.2	Необхідність отримання додаткового фінансування для забезпечення конкурентоспроможності	0,233	0,2
1.2.3	Негативні наслідки звітування про погані фінансові результати важливих зупинених операцій, таких як злиття або заключення контрактів	0,25	0,2
...	...	...	0
Фактор 1.3. Отримана інформація свідчить про те, що особистий фінансовий стан керівництва залежить від фінансового стану об'єкта аудиту			
1.3.1	Значні фінансові інтереси в об'єкті аудиту	0,313	0,9
1.3.2	Значна винагорода (наприклад, бонуси, акції), що залежить від досягнення агресивних цілей щодо ціни акцій, операційних результатів, фінансового становища або грошового потоку	0,374	0,9
...	...	...	0
Фактор 1.4. Надмірний тиск на персонал із метою досягнення фінансових цілей, встановлених керівництвом, включаючи цілі стимулювання збуту			
1.4.1	Присутній надмірний тиск на персонал для досягнення фінансових цілей, встановлених керівництвом, включаючи цілі стимулювання збуту	1	0,8

Джерело: складено автором на основі [2]

Можна також оцінити вагу відповідних індикаторів ризику X_{ij} із використанням певної бальної шкали, а потім нормалізувати одержані результати.

Розраховане за формулами (3)–(10) значення фактору ризику X_i знаходиться в діапазоні від 0 до 1, тому його можна лінгвістично розпізнати за формулами (3)–(7). Пройшовши послідовно знизу вгору по всіх рівнях ієрархії G і застосовуючи формули (3)–(10), ми одержуємо лінгвістичну інтерпретацію оцінки рівня ризику шахрайства банківського персоналу в цілому.

Розглянемо приклад оцінювання ризику шахрайства персоналу щодо викривлення фінансової звітності, використовуючи дані, наведені в роботі [2]. Усі фактори ризику шах-

райства персоналу класифіковані за такими умовами:

1. Спонування персоналу до викривлення фінансової звітності.

2. Сприятливі можливості для викривлення фінансової звітності.

3. Схильність персоналу до викривлення фінансової звітності.

Значущість усіх умов і факторів ризику вважаємо однаковою. Нормалізовані ваги індикаторів факторів ризику та оцінки аудитором рівнів присутності відповідних індикаторів у об'єкта аудиту наведено в табл. 1–3.

Розрахунок кількісних оцінок факторів ризику шахрайства персоналу здійснено за формулами (3)–(10) із використанням інформації,

Таблиця 2

Сприятливі можливості для викривлення фінансової звітності

	Індикатор фактору ризику	Нормалізована вага індикатора	Рівень присутності індикатора ризику
Фактор 2.1. Неефективний моніторинг із боку керівництва			
2.2.1	Домінування в управлінні однієї особи без компенсаційних елементів управління	0,548	0,6
...	...	...	0
Фактор 2.2. Недостатні компоненти внутрішнього контролю			
2.4.1	Неадекватний моніторинг, включаючи автоматизований контроль та контроль над проміжною фінансовою звітністю (там, де потрібна зовнішня звітність)	0,333	0,8
...	...	...	0

Джерело: складено автором на основі [2]

Таблиця 3

Схильність персоналу до викривлення фінансової звітності

	Індикатор фактору ризику	Нормалізована вага індикатора	Рівень присутності індикатора ризику
Фактор 3.1. Наявність у керівництва або співробітників поглядів, що дають їм змогу брати участь або обґрунтовувати викривлення фінансової звітності			
3.1.1	Неефективне впровадження, підтримка або дотримання цінностей чи етичних норм об'єкта аудиту керівництвом	0,058	0,8
3.1.2	Надмірна зацікавленість керівництва у збільшенні цін акцій або доходів суб'єкта аудиту	0,089	0,8
3.1.3	Практика керівництва щодо надавання аналітикам, кредиторам та іншим третім сторонам агресивних або нереальних прогнозів	0,089	0,8
...	...	...	0

Джерело: складено автором на основі [2]

Таблиця 4

Розпізнавання рівнів факторів ризику шахрайства персоналу

i	Фактор ризику шахрайства персоналу	Кількісна оцінка	Функції належності для рівнів i-го фактору ризику шахрайства персоналу				
			Дуже низький $\mu_1(X_i)$	Низький $\mu_2(X_i)$	Середній $\mu_3(X_i)$	Високий $\mu_4(X_i)$	Дуже високий $\mu_5(X_i)$
1	Фактор 1.1	0,22	0,3	0,7			
2	Фактор 1.2	0,31		1			
3	Фактор 1.3	0,618			0,32	0,68	
4	Фактор 1.4	0,8				0,5	0,5
5	Фактор 2.1	0,329		1			
6	Фактор 2.2	0,266		1			
7	Фактор 3.1	0,189	0,61	0,39			

Джерело: складено автором

Таблиця 5

Розпізнавання рівнів ризику шахрайства персоналу по категоріях

Категорія ризику шахрайства	Кількісна оцінка	Функції належності для рівнів категорій ризику шахрайства				
		Дуже низький $\mu_1(X_i)$	Низький $\mu_2(X_i)$	Середній $\mu_3(X_i)$	Високий $\mu_4(X_i)$	Дуже високий $\mu_5(X_i)$
Категорія 1	0,5			1		
Категорія 2	0,3		1			
Категорія 3	0,178	0,72	0,28			

Джерело: складено автором

Таблиця 6

Розпізнавання рівня ризику шахрайства персоналу в цілому

Кількісна оцінка	Функції належності для рівнів ризику шахрайства персоналу в цілому				
	Дуже низький $\mu_1(X_i)$	Низький $\mu_2(X_i)$	Середній $\mu_3(X_i)$	Високий $\mu_4(X_i)$	Дуже високий $\mu_5(X_i)$
0,4		0,5	0,5		

Джерело: складено автором

наведеної в табл. 1–3. Інтерпретацію рівнів кількісних оцінок факторів ризику шахрайства персоналу здійснено за формулами (3)–(7). Результати наведено в табл. 4.

Розрахунок кількісної оцінки ризику шахрайства персоналу по категоріях та у цілому здійснено за формулами (3)–(10) з використанням інформації, наведеної в табл. 4. Інтерпретацію рівнів кількісної оцінки ризику шахрайства персоналу по категоріях та у цілому здійснено за формулами (3)–(7). Результати наведено в табл. 5 і 6.

Згідно з наведеними в табл. 4–6 результатами, рівень ризику шахрайства персоналу в цілому проміжний між лінгвістичними оцінками «Середній» і «Низький», але об'єкт аудиту характеризується високим рівнем фактору ризику 1.3 (особистий фінансовий стан керівництва залежить від фінансового стану об'єкта аудиту) та високим рівнем фактору ризику 1.4 (надмірний тиск на персонал із метою досягнення фінансових цілей, установлених керівництвом, включаючи цілі стимулювання збуту). Це означає, що існує високий рівень ризику викривлення фінансової звітності через спонукання персоналу до викривлення фінансової звітності, бо саме до цієї умови належать фактори ризику 1.3 і 1.4. Тому аудитор повинен ретельно дослідити саме цю сферу.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Оцінювання ризику шахрайства персоналу є складовою частиною аудиторської діяльності та являє собою дуже складний і трудомісткий процес. Розроблений нечітко-множинний метод дає аудитору змогу оцінити ризик шахрайства банківського персоналу та визначити основні сфери, що найбільше сприяють шахрайству. Це дає змогу підвищити загальну ефективність аудиту та сприяє попередженню шахрайства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. A-Z of internal banking fraud. URL: <https://netguardians.ch/internal-banking-fraud/> (дата звернення: 07.06.2019).
2. Christie L. Comunale, Rebecca L. Rosner, Thomas R. Sexton. The Auditor's Assessment of Fraud Risk: A Fuzzy Logic Approach. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*. 2010. Vol. 2. Issue 3. P. 95–140.
3. Statement on Auditing Standards № 99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit. URL: <https://www.aicpa.org/research/standards/auditattest/downloadabledocuments/au-00316.pdf> (дата звернення: 07.06.2019).
4. Пономаренко В.С., Малярець Л.М. Багатовимірний аналіз соціально-економічних систем : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ, 2009. 384 с.
5. Недосекин А.О. Оценка риска бизнеса на основе нечетких данных : монография. Санкт-Петербург, 2004. 100 с.
6. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.

REFERENCES:

1. A-Z of internal banking fraud. Available at: <https://netguardians.ch/internal-banking-fraud/> (accessed 07 June 2019).
2. Christie L. Comunale, Rebecca L. Rosner, Thomas R. Sexton (2010). The Auditor's Assessment of Fraud Risk: A Fuzzy Logic Approach. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, vol. 2, issue 3, special issue, p. 95-140.
3. Statement on Auditing Standards No. 99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit. Available at: <https://www.aicpa.org/research/standards/auditattest/downloadabledocuments/au-00316.pdf> (accessed 07 June 2019).
4. Ponomarenko V.S., Maliarets L.M. (2009) *Bahatovymirnyi analiz sotsialno-ekonomichnykh system* [Multivariate analysis of socio-economic systems]. Kharkiv: KhNEU. (in Ukrainian)
5. Nedosekin A.O. (2004) *Otsenka riska biznesa na osnove nechetkikh dannykh* [Risk assessment of business based on fuzzy data]. Sankt-Peterburg. (in Russian)
6. Vitlinskyi V.V., Velykoivanenko H.I. (2004) *Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi* [Riskology in economics and entrepreneurship]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

УДК 378.112:004.9

Іванченко Н.О.*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної кібернетики
Національного авіаційного університету***Осіпенко В.Г.***студент
Національного авіаційного університету***Ivanchenko Nadiia***Candidate of Sciences (Economics), associate professor
Head of the Department of Economic Cybernetics
National Aviation University***Osipenko Vladislav***Student, National Aviation University*

РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ

DEVELOPMENT OF MODERN TECHNOLOGIES OF BUSINESS INTELLIGENCE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасний розвиток технологій бізнес-аналітики та її технології. Визначено, що створення бізнес-аналітики підтримує безліч бізнес-рішень – від операційних до стратегічних. Зазначимо, що основні операційні рішення включають у себе позиціонування продукту або ціни, а стратегічні бізнес-рішення спрямовані на вирішення поточних стратегічних завдань та впливають на реалізацію поставлених цілей. Обґрунтовано, що бізнес-аналітика найбільш ефективна, коли вона об'єднує дані, отримані з ринку, на якому працює компанія (зовнішні дані), з даними з джерел усередині компанії, таких як фінансові та виробничі (внутрішні) дані. В основі технології бізнес-аналітики лежать організація доступу кінцевих користувачів і аналіз структурованих кількісних за своєю природою даних та інформації про бізнес. Отже, бізнес-аналітика за допомогою використання технологій дає змогу добувати та використовувати знання про бізнес, приймаючи стратегічні рішення для розвитку компанії, будувати прогнози моделі та досягати поставлених цілей.

Ключові слова: бізнес-аналітика, бізнес-рішення, стратегічні рішення, сховища даних, BI-продукти, корпоративні BI-набори, BI-платформи, BI-додатки.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено современное развитие технологий бизнес-аналитики и ее технологии. Определено, что создание бизнес-аналитики поддерживает множество бизнес-решений – от операционных до стратегических. Отметим, что основные операционные решения включают в себя позиционирование продукта или цены, а стратегические бизнес-решения направлены на решение текущих стратегических задач и влияют на реализацию поставленных целей. Обосновано, что бизнес-аналитика наиболее эффективна, когда она объединяет данные, полученные с рынка, на котором работает компания (внешние данные), с данными из источников внутри компании, таких как финансовые и производственные (внутренние) данные. В основе технологии бизнес-аналитики лежат организация доступа конечных пользователей и анализ структурированных количественных по своей природе данных и информации о бизнесе. Итак, бизнес-аналитика с помощью использования технологий позволяет добывать и использовать знания о бизнесе, принимая стратегические решения для развития компании, строить прогнозы модели и достигать поставленных целей.

Ключевые слова: бизнес-аналитика, бизнес-решения, стратегические решения, хранилища данных, BI-продукты, корпоративные BI-наборы, BI-платформы, BI-приложения.

ANNOTATION

The article considers modern development of technologies of business analytics and its technology. It is determined that the creation of business analytics supports a variety of business solutions - from operational to strategic. It should be noted that the main operational decisions include positioning of the product or price, and strategic business decisions are directed on the decision of the current strategic tasks and influence the realization of the set goals. It is substantiated that business analytics is most effective when it combines data obtained from the market where the company operates (external data) with data from sources within the company, such as financial and production (internal) data. Combined, external and internal data give a more complete picture of the business, that is, an analyst that can not be obtained from only one of these sources. The basis of business intelligence technology lies in the organization of end users' access and the analysis of structured quantitative and data-based business data. A key aspect of the BI system is the Data Warehouse and Data Mining, which increases the ability to effectively monitor enterprise information, through which you can analyze and find the information you need, in order to give the company a forecast, find potential buyers, and develop appropriate business strategies to increase competitiveness. Currently, there are many BI-products that enable enterprises to use modern technologies, thereby more efficiently collecting, analyzing information and making conclusions about which business decisions will be better and identifying new opportunities, improving their market position, introducing technologies to adapt to a constantly changing environment and tough competition in business. Today, enterprises use such products as: BI-tools, BI-platforms, BI-applications. They help analyze data warehouse, model the function by processing information about the company, and concluding that business intelligence through the use of technology allows the acquisition and use of knowledge about business, making strategic decisions for the development of the company, building model forecasts and achieving the goals.

Key words: business analytics, business solutions, strategic decisions, data warehouses, BI-products, corporate BI-sets, BI-platforms, BI-applications.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні використання технологій бізнес-аналітики є невід'ємним складником сучасних технологій, оскільки вони дають змогу аналізувати великі обсяги інформації, загострюючи увагу користувачів лише на

ключових чинниках ефективності, моделюючи різноманітні сценарії розвитку компанії, відстежуючи результати прийняття тих чи інших рішень. Проблемою в рамках бізнес-аналітики є вирішення питань збирання вхідних та обробки вихідних даних. Необхідно продумати, яка інформація буде задіяна для обробки запитів і формування звітів та які дані можуть зажадати в подальшому, з якою частотою необхідно синхронізувати дані, а також як буде здійснюватися деталізація, консолідація, очищення даних. Дані є фундаментальним компонентом будь-якої Business Intelligence (BI) системи. Основним завданням компаній є приведення своїх сховищ даних до основних напрямів діяльності, звідки можна витягати необхідну інформацію й довіряти отриманим результатам, оскільки без стандартизації даних є ризик отримувати некоректні результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Аспектами вдосконалення сучасних технологій бізнес-аналітики займалися Е.П. Петров [10], А.А. Дормачева, Н.Ю. Сайбель [11], А.Ю. Харченко [12] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідженнями відомих авторів підтверджується актуальність досліджуваної проблеми. У цьому контексті актуальним залишається визначення дослідження та формування власного наукового погляду на проблематику такої сучасної технології, як бізнес-аналітика.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення проблем та особливостей використання технологій бізнес-аналітики для вирішення завдань бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні існує певна кількість визначень BI. Народження BI датується 1958 р., коли Ханс Петер Лун опублікував в IBM System Journal статтю A Business Intelligence System [1, с. 245]. У ній він представив бізнес як набір різних видів діяльності в науці, технологіях, комерції, індустрії і навіть у законодавчій сфері, а забезпечують його системи, які підтримують розумну діяльність (intelligence system). Словом intelligence Лун позначав здатність установлювати взаємозв'язок між уявленнями окремих фактів і діями в інтересах вирішення поставлених завдань та досягнення цілей.

Згодом термін BI було введено компанією Gartner у 80-х роках XX ст. У 1996 р. [2, с. 82] Gartner дала йому таке визначення: «Програмні засоби, що функціонують у рамках підприємства й які забезпечують функції доступу та аналізу інформації, що знаходиться в сховищах даних, а також забезпечують прийняття правильних і обґрунтованих управлінських рішень».

Сьогодні Gartner значно розширило це поняття, й у цілому BI трактується нею як «від-

повідні застосування, інфраструктури, платформи, інструменти та найкращі практики, що забезпечують доступ до інформації та її аналіз з метою оптимізації рішень і управління ефективністю». На їхній базі створюються BI-системи, метою яких є підвищення якості інформації для прийняття управлінських рішень. BI-системи також відомі під назвою «системи підтримки прийняття рішень» (Decision Support System) [3, с. 175].

На нашу думку, найбільш удалим визначенням є таке: BI – знання, здобуті про бізнес із використанням різних апаратно-програмних технологій. Такі технології дають можливість організаціям перетворювати дані на інформацію, а потім – інформацію на знання. Це визначення чітко розмежовує поняття «дані», «інформація» і «знання». Дані розуміються як реальність, яку комп'ютер записує, зберігає й обробляє – це «сирі дані». Інформація – це те, що людина в змозі зрозуміти про реальність, а знання – це те, що в бізнесі використовується для прийняття рішень. У процесі організації інформації для отримання знання часто застосовують сховища даних, а для подання цього знання користувачам – інструменти бізнес-інтелекту. Щороку кількість даних у світі подвоюється, але від цього мало користі, хоча її можна перетворити на корисну інформацію і знання. Засоби BI і сховища даних покликані знаходити у великих обсягах інформацію, тим самим даючи змогу легко володіти нею та використовувати. Вони не намагаються повністю замінити людину, а використовують для формування гіпотез інтуїцію, засновану на його підсвідомості й особистому досвіді. Отже, BI в широкому сенсі слова визначає:

- процес перетворення даних на інформацію і знання про бізнес для підтримки прийняття обґрунтованих та неформальних рішень;
- інформаційні технології (методи і засоби) збору даних, консолідації інформації і забезпечення доступу бізнес-користувачів до знань;
- знання про бізнес, добути в результаті поглибленого аналізу детальних даних і консолідованої інформації.

Корпоративна BI-архітектура повинна бути розроблена після того, як визначено BI-потреби користувачів, але до вибору BI-інструментів.

Архітектура BI визначає компоненти доставки інформації і компоненти BI-технології (рис. 1). Після визначення профілів використання BI-інформації може бути спроектована архітектура доставки інформації, заснована на цих профілях і на необхідному типі впровадження.

Це може бути будь-яка суміш настільних клієнтів за допомогою мережі, настільних клієнтів і сервера, тонких клієнтів на основі Web та інших мобільних обчислювальних пристроїв. Архітектура доставки інформації визначить призначені для користувача інтерфейси, які часто є порталами з можливістю персоналізації.

Архітектура ВІ-технології визначає інфраструктуру і компоненти, необхідні для підтримки впровадження, експлуатації та адміністрування ВІ-інструментів і додатків, а також зв'язку цих компонентів. Міцна архітектура ВІ-технології буде складатися з двох важливих шарів: інфраструктури і прикладних сервісів (або функціональності). Інфраструктурний шар включає інформаційні ресурси, адміністрування та мережі. На цьому шарі дані збираються, інтегруються і стають доступними. Сховище даних є одним із можливих компонентів інфраструктурного шару [4, с. 315].

Для використання ВІ в оперативних системах може знадобитися оперативний склад даних (ODS, operational data store), можливо, пов'язаний із корпоративними структурами workflow. Прикладні сервіси включають усі ВІ-сервіси, такі як механізми запитів, аналізу, генерації звітів і візуалізації, а також засоби безпеки та метадані.

В основі технології ВІ лежать організація доступу кінцевих користувачів і аналіз структурованих кількісних за своєю природою даних та інформації про бізнес. Business intelligence породжує ітераційний процес бізнес-користувача, що включає доступ до даних та їх аналіз і тим самим прояв інтуїції, формування висновків, знаходження взаємозв'язків, щоб ефективно змінювати підприємство в позитивний бік. Business intelligence має широкий спектр користувачів на підприємстві, включаючи керівників і аналітиків.

Нині впроваджуються та використовуються інструменти бізнес-аналітики [13] в таких програмах, як:

SAP (англ. System Analysis and Program Development) – продукт, який складається з технологій бізнес-аналітики, планування, бюджетування і прогнозування;

Yellowfin – забезпечує отримання мобільної аналітики на будь-якому пристрої або платформі без додаткових витрат власними додатками для iPhone, iPad, гібридного додатку HTML 5 для Android або веб-браузера;

BusinessQ – програма для малого та середнього бізнесу, з її допомогою можна створювати не тільки статичні звіти, а й інтерактивні

панелі (дашборда) для керівника, щоб він був у курсі важливих показників роботи компанії.

Концепція, методи і засоби сховища даних (Data warehousing) визначають підходи і забезпечують інтеграцію, очищення, ретроспективне зберігання інформації, призначеної для аналізу [5, с. 28–29], відповідають на питання, як підготувати інформацію для аналізу. Технологія бізнес-інтелекту визначає методи і засоби доступу й оперативного аналізу інформації в термінах предметної сфери. ВІ-засоби (Business intelligence) не обов'язково повинні працювати в інфраструктурі сховища даних, але у цьому разі проблема очищення й узгодження даних покладається на них, причому здійснювати ці операції доведеться на льоту або ж попередньо, але для відокремленого інформаційного ресурсу. Крім того, є ефект впливу на продуктивність і надійність операційної системи обробки транзакцій. Ось чому гарною корпоративною практикою є виділення транзакційного і аналітичного складників під час застосування в них сховища даних. Основні зв'язки йдуть не тільки на рівні інформації, а й на рівні метаданих. У разі сховища даних можна забезпечити централізоване управління метаданими [6, с. 423].

Сьогодні категорії ВІ-продуктів включають ВІ-інструменти і ВІ-додатки. Перші, своєю чергою, поділяються на: генератори запитів і звітів; розвинені ВІ-інструменти, насамперед інструменти оперативної аналітичної обробки (online analytical processing, OLAP); корпоративні ВІ-набори (enterprise BI suites, EBIS); ВІ-платформи. Головна частина ВІ-інструментів поділяється на корпоративні ВІ-набори і ВІ-платформи. Засоби генерації запитів і звітів великою мірою поглинаються і заміщаються корпоративними ВІ-наборами. Багатовимірні OLAP-механізми або сервери, а також реляційні OLAP-механізми є ВІ-інструментами та інфраструктурою для ВІ-платформ.

Більшість ВІ-інструментів застосовується кінцевими користувачами для доступу, аналізу і генерації звітів за даними, які найчастіше розташовуються у сховищі, вітринах даних або оперативних складах даних.

Розробники додатків використовують ВІ-платформи для створення й упроваджен-

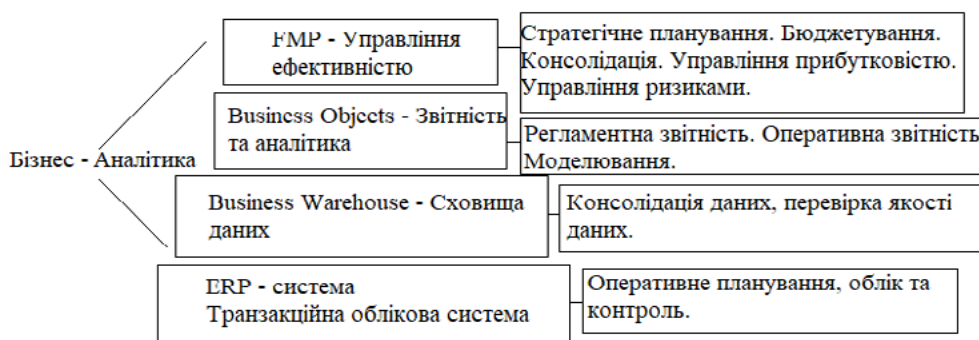

Рис. 1. Архітектура системи Business intelligence

ня ВІ-додатків, які не розглядаються як ВІ-інструменти.

Прикладом ВІ-додатків є інформаційна система керівника EIS (Electronic Image Stabilization) [7, с. 115].

EBIS (Enterprise BI suites) – природний шлях для надання ВІ-інструментів, які раніше поставлялися у вигляді розрізнених продуктів. Ці набори інтегруються в набори інструментів генерації запитів, звітів і OLAP.

Корпоративні ВІ-набори повинні мати масштабованість і поширюватися не тільки на внутрішніх користувачів, а й на ключових замовників, постачальників та ін. Продукти ВІ-наборів повинні допомагати адміністраторам під час упровадження та управління ВІ без додавання нових ресурсів. Через тісне споріднення Web і корпоративних ВІ-наборів деякі постачальники описують свої ВІ-набори як ВІ-портали. Ці портальні пропозиції забезпечують підмножину можливостей EBIS за допомогою Web-браузера, однак постачальники постійно збільшують їхню функціональність, наближаючи її до можливостей інструментів для «товстих» клієнтів [8, с. 78]. Типові EBIS поставляють Business Objects (комплексне ВІ-рішення від SAP, що забезпечує оперативний збір, аналіз даних і побудову широкого спектру звітів у розрізі необхідних показників) та Cognos (інтегрований комплект програм бізнес-аналітики, що забезпечує доступ до широкого діапазону функцій, які допоможуть вивчати дані вашої організації). ВІ-платформи пропонують набори інструментів для створення, впровадження, підтримки і супроводу ВІ-додатків. Є насичені дані додатки із «замовними» інтерфейсами кінцевого користувача, організовані навколо специфічних бізнес-проблем, із цільовим аналізом і моделями. ВІ-платформи, хоча і не так швидко ростуть і широко використовуються як EBIS, є важливим сегментом завдяки очікуваному, і вже відбувається зростання ВІ-додатків. Стараннями постачальників реляційних СУБД, що створюють OLAP-розширення своїх СУБД, багато постачальників платформ, які надали багатовимірні СУБД для OLAP, щоб вижити, були змушені мігрувати у сферу ВІ-додатків. Родини продуктів СУБД, що забезпечують можливості ВІ, дійсно підштовхують зростання ринку ВІ-платформ. Почасти це відбувається завдяки більшій активності низки постачальників СУБД [9, с. 528].

Розглядаючи різні інструменти, бачимо, що EBIS є високофункціональними засобами, але вони не мають такого великого значення, як ВІ-платформи або замовні ВІ-додатки. Проте ВІ-платформи зазвичай не так функціонально повні, як корпоративні ВІ-набори. Під час вибору ВІ-платформ потрібно враховувати такі характеристики: модульність, розподілену архітектуру, підтримку стандартів XML, OLE DB for OLAP, LDAP, CORBA, COM/DCOM і забезпечення роботи в Web. Вони повинні також забезпечувати

функціональність, специфічну для бізнес-інтелекту, а саме: доступ до БД (SQL), маніпулювання багатовимірними даними, функції моделювання, статистичний аналіз і ділову графіку. Цю категорію продуктів представляють фірми Microsoft, SAS Institute, ORACLE, SAP та ін.

У додатку бізнес-аналітики часто вбудовано ВІ-інструменти (OLAP, генератори запитів і звітів, засоби моделювання, статистичного аналізу, візуалізації і data mining). Багато ВІ-додатків витягають дані з ERP-додатків. ВІ-додатки зазвичай орієнтовані на конкретну функцію організації або завдання, такі як аналіз і прогноз продажів, фінансове бюджетування, прогнозування, аналіз ризиків, аналіз тенденцій, churn analysis у телекомунікаціях і т. п. Вони можуть застосовуватися і більш широко як додатки управління ефективністю підприємства (enterprise performance management) або системи збалансованих показників (balanced scorecard).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що ВІ є важливим процесом функціонування будь-якої компанії, вона дає змогу перетворювати дані на інформацію і знання про бізнес для підтримки прийняття поліпшених і неформальних рішень, збору даних, консолідації інформації і забезпечення доступу бізнес-користувачів до знань, тим самим даючи змогу користувачеві полегшити роботу, використовуючи сучасні технології.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Полинская Г.А. Информационные системы маркетинга : учебник и практикум для академического бакалавриата. Москва : ЮРАЙТ, 2017. 370 с.
2. Мокін В.Б., Поплавський А.В., Яцолт А.Р. Технології обробки та моделювання екологічної та економічної інформації. Вінниця : ВНТУ, 2015. 130 с.
3. Карпова Т.С. Базы данных. Модели, разработка, реализация. Москва : Интуит, 2016. 403 с.
4. Савчук В.П. Оцифрованный менеджмент: Business Intelligence для ТОПов. Київ : Balance Business Books, 2018. 504 с.
5. Kimbal R. Margy R. The Data Warehouse Toolkit: Practical Techniques for Building Dimensional Data Warehouses. John Wiley&Sons, Inc. 2013. 601 p.
6. Туманов В.Е. Проектирование хранилищ данных для систем бизнес-аналитики. Москва : Бином. Лаборатория знаний, 2010. 615 с.
7. Архипенков С.Я., Голубев Д., Максименко О. Хранилища данных: от концепции до внедрения. Москва, 2013. 528 с.
8. Paul G. Beyond E-Business: Towards networked structures. 1 edition: 2015. 310 p.
9. Adam J., Steven W., Ross L., Brian K. Professional Microsoft SQL Server 2012 Administration. Publisher : Wrox, 1 edition 2012. 960 p.
10. ВІ-система, business intelligence: просто о сложном : вебсайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/business-intelligence-prosto-o-slozhnom> (дата звернення: 16.05.2019).

11. Business intelligence в экономике : вебсайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/business-intelligence-v-ekonomike> (дата звернення: 16.05.2019).
12. Интеллектуальное ведение и сопровождение бизнеса. *Business intelligence* : вебсайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/intellektualnoe-vedenie-i-soprovozhdenie-biznesa-business-intelligence> (дата звернення: 16.05.2019).
13. Программы и системы класса BI. *Business Intelligence* : вебсайт. URL: http://www.clouderp.ru/tags/bi_sistemy/ (дата звернення: 16.05.2019).
6. Tumanov V.E. Designing data warehouses for business intelligence systems. Moscow: Bean. Laboratory of Knowledge, 2010. 615 p.
7. Arkhipenkov S. Ya. Golubev D. Maksimenko O. Data warehouses: from concept to implementation: a book. Moscow, 2013. 528 p.
8. Paul G. Beyond E-Business: Towards networked structures. 1 edition: 2015. 310 p.
9. Adam J. Steven W. Ross L. Brian K. Professional Microsoft SQL Server 2012 Administration. Publisher: Wrox, 1 edition 2012. 960 p.

REFERENCES:

1. Polynska G. A. Marketing Information Systems. : textbook and workshop for academic bachelor. Moscow: Yurayt, 2017. 370 p.
2. Technological processing and modeling of environmental protection and economic information / V. B. Mokin, A.V. Poplavsky, A. R. Yashtolt, M. P. Vinnytsya: VNTU, 2015. 130 p.
3. Karpov TS Database. Models, development, implementation. Moscow: KNOW «Intuit», 2016. 403 c.
4. Savchuk V.P. "Digitized Management: Business Intelligence for Tops". Kiev: Balance Business Books, 2018. 504 p.
5. Kimbal R. Margy R. The Data Warehouse Toolkit: Practical Techniques for Building Dimensional Data Warehouses. John Willey & Sons, Inc. 2013. 601 p.
10. BI-system, business intelligence: just about the complex: the website. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/business-intelligence-prosto-o-slozhnom> (date of the beast: 16/05/2019).
11. Business intelligence in economics: website. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/business-intelligence-v-ekonomike> (date of the beast: 16/05/2019).
12. Intellectual management and business support - Business intelligence: website. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/intellektualnoe-vedenie-i-soprovozhdenie-biznesa-business-intelligence> (due date: 16/05/2019).
13. Programs and systems of class BI (Business Intelligence: website. URL: http://www.clouderp.ru/tags/bi_sistemy/ (date of the beast: 16/05/2019).

УДК 004.8(06)

Стеблюк Н.Ф.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування
Дніпровського державного технічного університету

Копейкіна Є.В.
студентка
Дніпровського державного технічного університету

Stebliuk Nataliia
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of
Management of Organizations and Administration
Dniprovsk State Technical University

Kopeikina Yevheniia
Student
Dniprovsk State Technical University

ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МАРКЕТИНГУ

TECHNOLOGIES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MARKETING

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність еволюції маркетингової парадигми, яка передбачає зміну інструментів для визначення поведінки споживачів. Традиційний маркетинговий інструментарій замінюють новим, який дає змогу зрозуміти процеси, що відбуваються у свідомості людини. Досліджено новітні тренди використання технологій штучного інтелекту компаніями України, визначено їх переваги. У ході дослідження виділено найефективніші інструменти штучного інтелекту в маркетингу, за допомогою яких можна підвищити конкурентоспроможність та ефективність діяльності компанії. Виявлено проблеми штучного інтелекту, які можуть вплинути на економічні, правові, етичні та соціальні сфери життя, а також запропоновано шляхи їх подолання. Сценарії запобігання можливих проблем дають змогу ефективно використовувати потенціал штучного інтелекту.

Ключові слова: глобалізація, штучний інтелект, маркетинг, когнітивний маркетинг, інструменти штучного інтелекту.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена сущность эволюции маркетинговой парадигмы, которая предусматривает изменение инструментов для определения поведения потребителей. Традиционный маркетинговый инструментариий заменяют новым, который позволяет понять процессы, происходящие в сознании человека. Исследованы новейшие тренды использования технологий искусственного интеллекта компаниями Украины, определены их преимущества. В ходе исследования выделены самые эффективные инструменты искусственного интеллекта в маркетинге, с помощью которых можно повысить конкурентоспособность и эффективность деятельности компании. Выявлены проблемы искусственного интеллекта, которые могут повлиять на экономические, правовые, этические и социальные сферы жизни, а также предложены пути их преодоления. Сценарии предотвращения возможных проблем позволяют эффективно использовать потенциал искусственного интеллекта.

Ключевые слова: глобализация, искусственный интеллект, маркетинг, когнитивный маркетинг, инструменты искусственного интеллекта.

ANNOTATION

Due to the sequential change of technical and technological structures, the production complex is being updated and innovations are being introduced. The previous five ways assumed a change in the surrounding nature, the technologies of artificial intelligence in the sixth way transform the thinking of a human, affect

his behavior. In the article was described the essence of the evolution of the marketing paradigm, which involves changing the tools for determining consumer behavior. Traditional marketing tools are replaced by new ones, which allow understanding the processes occurring in the human mind. In the article was examined the latest trends of using artificial intelligence technologies by Ukrainian companies and identifies their advantages. In the course of the research, effective tools of artificial intelligence in marketing were identified; with its help companies can increase the competitiveness and efficiency. The paper presented a comparison of artificial intelligence tools in marketing in Ukrainian and foreign companies. American companies use modern products that have no analogues in Ukraine. This is due to the popularity of the trend of using AI-technologies in foreign companies. In Ukraine, it's developing and we can see it in the use of chat bots and CRM-systems. They were introduced by "Kyivstar" and "WebProduction". But despite this, the development of American companies is proactive. Previously, only large corporations could afford to use artificial intelligence technologies, now young startups are catching up with the trend. Artificial intelligence in combination with human capabilities can actually turn a business into a universal tool for profit. However, this path is not without obstacles, therefore the article reveals the problems of artificial intelligence, which can affect the economic, legal, ethical and social spheres of life. Scenarios for preventing possible problems make it possible to effectively use the potential of artificial intelligence. In the article were proposed measures that should help society adapt to changes in the socio-economic environment associated with the displacement of human by artificial intelligence. It is important to understand the advantages and disadvantages of modern marketing tools to ensure effective solution of business problems.

Key words: globalization, artificial intelligence, marketing, cognitive marketing, tools of artificial intelligence.

Постановка проблеми. Світ стоїть на порозі шостого технологічного устрою, який передбачає оновлення виробничого комплексу, впровадження інноваційних технологій, різке зниження енерго- та матеріалоемності. Зміна техніко-технологічного устрою впливає на внутрішню природу людини, модифікуючи її сутність.

Під дією глобалізації змінюються суспільні пріоритети, цінності та поведінка людей. Шостий технологічний устрій заснований на синтезі

комп'ютерних технологій з нано- та біотехнологіями. Вони формують нову парадигму, ознакою якої є орієнтація на людину, що змінює ціннісні пріоритети [1, с. 124–137]. Цей процес відбувається під дією інформації, що завдяки розвитку мобільних та цифрових технологій перебуває у відкритому доступі. Раніше її використовували для впливу на технологію, нині – на людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання технологій штучного інтелекту в маркетингу є відносно новим напрямом досліджень. Він знаходить відображення в роботах зарубіжних авторів, серед яких виділяємо Пола Роетзера [2], Стівена Фокса [3], А.В. Шаха, І.В. Колбаско [4, с. 45–47]. Дослідженням можливостей штучного інтелекту у сфері маркетингу та його впливу на економіку й суспільство займаються також вітчизняні вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні праці в цій сфері, питання дослідження трендів AI-технологій на українських підприємствах, виявлення проблем, пов'язаних з їх використанням, а також заходів щодо подолання визначених проблем залишилися поза увагою науковців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Зміна сутності людської природи, суспільних пріоритетів, цінностей та поведінки людей з огляду на зміни техніко-технологічного устрою та інші фактори дають змогу сформулювати мету дослідження, яка полягає у визначенні впливу глобалізації на людину та передбачає вирішення таких завдань:

- розкриття сутності еволюції маркетингової парадигми;
- дослідження новітніх трендів використання технологій штучного інтелекту компаніями України;
- виявлення проблем штучного інтелекту, пропозиція шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміна пріоритетів та осмислення нових цінностей людьми викликає не тільки проблему їх вивчення, але й маніпулювання ними за допомогою технологій шостого устрою. Щоби випередити конкурентів, необхідно боротися за увагу споживачів. Для цього представники бізнесу досліджують їх поведінку. Однак інформації про те, який товар користується популярністю, як покупці реагують на зміни цін в динамічних умовах зовнішнього середовища, недостатньо. Важливо зрозуміти те, які емоції впливають на поведінку споживачів, чим вони керуються під час вибору товарів та послуг. Отже, необхідно орієнтуватись не на результат у вигляді раніше куплених речей, а на процеси, що відбуваються у свідомості людини й впливають на покупку.

Таким чином, зміни, що сьогодні відбуваються на ринку та у свідомості споживачів, не дають змогу ефективно використовувати традиційні засоби маркетингу, тому в практиці

з'явилося безліч нетрадиційних прийомів формування попиту й просування товарів. Еволюція маркетингу відбувається разом з розвитком соціальних та ринкових процесів, його інструментарій адаптується під поточну ситуацію.

Основоположними для маркетингу є системний та синергічний підходи. Перший спрямований на дослідження складно організованих систем, другий – поведінки суб'єктів ринку в умовах постійних змін. На зміну системному та синергічному підходам прийшла ресурсна концепція, яка полягала у фокусуванні уваги на особливих для компанії ресурсах та компетенціях, заснованих на її конкурентному оточенні.

Шляхи досягнення компанією конкурентних переваг також розглядає інституційний підхід. Він передбачає налагодження діяльності оптових та роздрібних ланок, які є збутовими мережами для передачі товарів від виробників до кінцевих споживачів [5].

Із положень інституційного підходу виходить мережева концепція. Вона передбачає, що кожна компанія посідає своє місце в мережі ринкових відносин, відіграє роль щодо інших компаній, з якими пов'язана прямо або опосередковано. Мережева концепція маркетингу, орієнтована на зовнішні ринкові відносини, замінюється когнітивним підходом [6, с. 60]. Це пояснюється тим, що маркетинг все більше впливає на пізнавальні процеси, а саме мислення, сприйняття, уяву, відчуття, пам'ять. Через когнітивні процеси формується певний тип чи формат свідомості.

Когнітивну концепцію маркетингу можна розглядати як нову маркетингову парадигму, яка визначає засоби дослідження й вирішення маркетингових завдань, що виникають в умовах економіки інформаційного типу. Нова парадигма передбачає прогноз та ідентифікацію майбутніх потреб споживачів, створення інноваційних технологій споживання, на базі яких можна розробляти комплекс товарів та послуг, навчати покупців використовувати їх. Отже, тенденції промислового ринку визначають тенденції споживацького ринку.

Ці та інші аргументи свідчать про актуальність використання виробниками когнітивних інструментів у маркетингу для ефективної взаємодії продавців та покупців. Сучасним інструментом маркетолога, що дає змогу обробляти великі масиви даних без вагомих часових затрат, отримувати дані з фото- та відеоматеріалів, виявляти потенційних споживачів за поведінкою в соціальних мережах, може стати штучний інтелект ("Artificial Intelligence"). Він не потребує відомої моделі, оскільки будує її самостійно на основі запропонованої інформації. Отже, AI застосовується всюди, де необхідно вирішити завдання прогнозування з неточними алгоритмами [7, с. 106–110].

Штучний інтелект посідає важливе місце в маркетингу. Завдяки синтезу технологій глибокого навчання, когнітивної нейробіології AI

може бути застосований для дослідження ринку, персоналізації контенту. Це дасть змогу покращити процес аналізу інформації та визначити масштаб впливу на споживачів без зайвих витрат.

Для підвищення конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємства й організації повинні розуміти, хто їх клієнт, якими є його потреби, запити, особливості й можливості, тому вони використовують синтез штучного інтелекту та когнітивного маркетингу, який дає їм змогу:

- визначити незадоволені потреби споживачів та модернізувати продукт;

- залучити більше клієнтів, підвищити прибуток завдяки індивідуальному підходу, перевагам, пропозиціям та цінам;

- відстежити часті зміни й коректування характеристик споживачів без проведення дорогих маркетингових досліджень [8, с. 42–44].

Технології штучного інтелекту вкоренилися у сферу маркетингу й стали ключовою тенденцією поточного часу. Найефективнішими AI-інструментами, що використовуються великими корпораціями та молодими стартапами, є:

- персоналізація новинних стрічок, націлених на конкретний контент і аудиторію;

- визначення мови як інструмента роботи з великою кількістю неструктурованих даних, що часто зустрічаються в роботі;

- орієнтування цільових оголошень та реклами;

- аналіз вхідних даних клієнтів, їх сегментація в реальному часі;

- соціальна семантика, аналіз настроїв аудиторії;

- автоматизований веб-дизайн;

- інтелектуальне обслуговування клієнтів, зокрема, у вигляді застосування чат-ботів [9].

Тренд використання штучного інтелекту в маркетингу давно популярний в зарубіжних країнах, тоді як в Україні він тільки набирає обертів. Про це свідчать дані, представлені в табл. 1.

AI-інструменти для маркетингу поширені в компаніях США з 2006 року. Нині в Україні

не існує інтелектуальних сервісів для створення дизайну сайту та контенту, тоді як американські компанії застосовують їх на практиці з 2015 року. Незважаючи на існування українських аналогів CRM-систем та чат-ботів, американські розробки мають випереджальний характер, оскільки були представлені раніше.

Компанія «Київстар» 23 березня 2016 року запустила інтелектуального сервісного чат-бота Зоряну. Це віртуальний асистент, який відповідає на питання про послуги зв'язку, допомагає вибрати та підключити тариф або послугу, вміє ставити уточнюючі запитання, може поговорити з користувачами на абстрактні теми й навіть розповісти вірш. Сервісний чат-бот у месенджерах «Facebook», «Telegram» та «Viber» розмовляє українською та російською мовами.

З моменту запуску чат-боту в його базі знань нараховується 5 000 відповідей, щомісячно до нього звертаються більше 100 000 клієнтів. Прес-служба «Київстарту» повідомляє про те, що Зоряна обробляє 10% всіх звернень клієнтів в компанію. Це дає змогу компанії економити 500 тис. грн. на місяць та 6 млн. грн. на рік, що порівняно з утриманням 100 операторів кол-центру з місячною зарплатою в розмірі 5 000 грн. [13].

Для аналізування вхідних даних клієнтів та їх сегментації в режимі реального часу українська компанія «WebProduction» представила спеціальне програмне забезпечення CRM OneBox Next зі штучним інтелектом. Інноваційна система управління конвертує мову по телефону в текстовий документ. Запис дає змогу вирахувати найбільш використовувані фрази для виявлення основних важелів впливу. На основі цієї інформації кол-центри та відділи продажів мають можливість побудувати ефективні скрипти переговорів з наявними клієнтами. Коли менеджер-оператор підлаштовується під їх стиль, манеру, швидкість та тональність спілкування, він повністю прибирає бар'єри комунікації, автоматично збільшуючи ефективність переговорів [14].

Висновки. Нововведення й прориви, що показали потужність штучного інтелекту в мар-

Таблиця 1

Використання українськими та зарубіжними компаніями штучного інтелекту в маркетингу

Інструменти штучного інтелекту	Зарубіжні країни		Україна	
	назва компанії/продукт	рік створення	назва компанії/продукт	рік створення
Дизайн сайту	Rituwall Inc./Molly (США)	жовтень 2014 року	аналогів не існує	
Створення контенту	Automated Insights/WordSmith (США)	жовтень 2015 року	аналогів не існує	
	Oculus/Quill (США) [10]	жовтень 2016 року		
Чат-боти	IBM/Watson (США) [11]	червень 2006 року	Київстар/Зоряна	березень 2016 року
CRM-системи	Salesforce/Einstein (США) [12]	вересень 2016 року	WebProduction/CRM OneBox Next	квітень 2017 року

кетингу та інших галузях, свідчать про те, що ці технології стануть невід'ємною частиною життя. Однак стрімкий розвиток AI може стати причиною появи нових проблем, що вплинуть на економічні, правові та етичні основи суспільства.

Згідно з прогнозами "McKinsey" 45% робочих місць можна буде повністю автоматизувати шляхом використання поточних технологій [15]. Експерти компанії "Gather" стверджують, що до 2025 року кожна третя професія буде замінена машинами [16].

Автоматизація сприяє зниженню кількості робочих місць у виробництві протягом багатьох десятиліть. Стрибкоподібні темпи розвитку штучного інтелекту прискорюють цей процес та поширюють його на ті сфери, що довго вважалися недоторканими. Водночас революція AI створить багато нових робочих місць в дослідницькій сфері, галузях машинного навчання, інформаційних технологій, оскільки вони потребують людських ресурсів для розроблення та підтримки систем і програмного забезпечення, що задіяні в роботі алгоритмів штучного інтелекту.

Однак люди, що втрачають робочі місця, не володіють необхідними для вакантних посад навичками. Таким чином, в технологічних галузях, з одного боку, утворюється кадрова прогалина, а з іншого боку, збільшується кількість невдоволеного безробітного населення. Індустрія високих технологій повинна допомогти суспільству адаптуватися до змін у соціально-економічному середовищі таким чином:

- вводити поступове навчання новим технічним навичкам тих людей, чиї робочі місця в майбутньому, ймовірно, замінить AI; завдяки цьому високотехнологічні професії будуть доступні для більшості людей;

- в довгостроковій перспективі уряду необхідно продумати можливість введення безумовного базового доходу, що вирішує питання конкуренції людей та технологій за робочі місця.

Однією з проблем впровадження AI є невизначеність щодо відповідальності. До появи штучного інтелекту було простіше визначити, хто винуватець програмного чи апаратного збоїв: користувач чи розробник. Однак в часи технологій AI алгоритми машинного навчання самостійно визначають реакцію на події та приймають рішення. Межі відповідальності розмиті між користувачем, розробником та оператором введення даних.

Носії штучного інтелекту постійно навчаються й корегують свою поведінку, що впливає на алгоритми прийняття рішень. Структура з часом ускладнюється, тому приписувати шкідливі дії дефектам технології або впливу людини недоречно. Отже, відповідальність за вчинки повинен нести не розробник технології, а безпосередньо носій штучного інтелекту. На нашу думку, як покарання слід використовувати деактивацію на певний строк (рівноцінно тюрем-

ному ув'язненню) або назавжди, перепрограмування для виконання виправних робіт.

Кожна прогресивна технологія має переваги та недоліки, штучний інтелект не є винятком. Обізнаність щодо проблем, з якими людство може стикнутися в майбутньому, дає змогу розробити сценарії їх подолання. Однак слід пам'ятати про великий потенціал штучного інтелекту, завдяки якому з'являються нові підходи до вирішення бізнес-завдань, налагодження ефективної взаємодії між компаніями та споживачами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Асеева И.А. Аксиологические приоритеты VI технологического уклада *Эпистемология и философия науки*. 2017. Т. 51. № 1. С. 124–137.
2. Roetzer P. Content Marketing: The Path to a More (Artificially) Intelligent Future. *Content Marketing Institute*. 2017. URL: <http://contentmarketinginstitute.com/2017/04/cognitivecontent-marketing-ai> (дата звернення: 31.05.2019).
3. Fox S. Domesticating artificial intelligence: Expanding human self-expression through applications of artificial intelligence in presumption. *Journal of Consumer Culture*. 2016.
4. Шах А.В., Колбаско И.В. Применение методов искусственного интеллекта в маркетинговой деятельности. *Экономика, технологии и право в современном мире* : материалы международной научно-практической конференции, 20–21 октября 2016 года, г. Барановичи, Респ. Беларусь, 2016. С. 45–47.
5. Предшественники маркетинга как рыночной концепции управления подход. *Высшая школа экономики*. URL: <http://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/69296336> (дата звернення: 01.06.2019).
6. Юлдашева О.У. Реалии и перспективы развития маркетинга взаимодействия в России на стратегическом уровне: сетевая перспектива. *Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера*. 2014. № 1. С. 60.
7. Данько Т.П., Ходимчук М.А. Системы искусственного интеллекта в разработке корпоративных маркетинговых стратегий. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2000. № 5. С. 106–110.
8. Калиновская И.Н., Дунец Н.В., Масейко М.В. Использование искусственного интеллекта в маркетинговых исследованиях поведения потребителей. *Молодой ученый*. № 33 (219). С. 42–44.
9. Штучний інтелект як запорука лідерства у бізнес-середовищі. *Everest innovation integrator*. URL: <https://www.everest.ua/ai-platform/ai-business/shtuchnyy-intelekt-yak-zaporuka-liderstva-u-biznes-seredovyschi> (дата звернення: 01.06.2019).
10. AI в маркетинге: 10 лучших примеров использования. *Rusability*. URL: <https://rusability.ru/internet-marketing/ai-v-marketinge-10-primerov-ispolzovaniya> (дата звернення: 01.06.2019).
11. Introducing AI Openscale. *IBM*. URL: <https://www.ibm.com/watson> (дата звернення: 01.06.2019).
12. Salesforce Einstein is the № 1 Business Intelligence Software. *SalesForce*. URL: <https://www.salesforce.com/products/einstein/overview> (дата звернення: 01.06.2019).
13. Зоряна – первый украинский интеллектуальный чат-бот в Viber. *Національний оператор мобільного зв'язку Київстар*. URL: <https://kyivstar.ua/ru/mm/news-and-promotions/>

zoryana-pervyy-ukrainskiy-intellektualny-chat-bot-v-viber (дата звернення: 01.06.2019).

14. CRM-система OneBox 2017–2018. Программы для бизнеса. *One Box*. URL: <https://crm-onebox.com/ru> (дата звернення: 01.06.2019).
15. Harnessing automation for a future that works. *McKinsey & Company*. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/digital-disruption/harnessing-automation-for-a-future-that-works> (дата звернення: 01.06.2019).
16. Experts predict robots will take over 30% of our jobs by 2025 – and white-collar jobs aren't immune. *Business Insider*. URL: <https://www.businessinsider.com/experts-predict-that-one-third-of-jobs-will-be-replaced-by-robots-2015-5> (дата звернення: 01.06.2019).

REFERENCES:

1. Aseeva I.A. (2017) Aksiologicheskie priority VI tekhnologicheskogo uklada [Axiological priorities of the VI technological mode]. *Epistemology & Philosophy of Science*, vol. 51, no. 1, pp. 124–137.
2. Roetzer P. Content Marketing: The Path to a More (Artificially) Intelligent Future. *Content Marketing Institute*. 2017. Available at: <http://contentmarketinginstitute.com/2017/04/cognitive-content-marketing-ai> (accessed: 31 May 2019).
3. Fox S. (2016) Domesticating artificial intelligence: Expanding human self-expression through applications of artificial intelligence in presumption. *Journal of Consumer Culture*.
4. Shakh A.V., Kolbasko I.V. (2016) Primenenie metodov iskusstvennogo intellekta v marketingovoy deyatel'nosti [Using artificial intelligence in digital marketing]. Proceedings of the *Ekonomika, tekhnologii i pravo v sovremennom mire: Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya (Belarus, Baranovichi, October 20–21, 2016)*, pp. 45–47.
5. Predshestvenniki marketinga kak rynochnoy kontseptsii upravleniya podkhod. *Vyshshaya shkola ekonomiki*. Available at: <http://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/69296336> (accessed: 1 June 2019).
6. Yuldasheva O.U. (2014) Realii i perspektivy razvitiya marketinga vzaimodeystviya v Rossii na strategicheskoy urovne: setevaya perspektiva. [The realities and prospects for the development of marketing interaction in Russia at a strategic level: a network perspective] Proceedings of the *Corporate governance and innovative economic development of the North*, no. 1, p. 60.
7. Dan'ko T.P., Khodimchuk M.A. (2000) Sistemy iskusstvennogo intellekta v razrabotke korporativnykh marketingovykh strategiy. [Artificial intelligence systems in the development of corporate marketing strategies]. Proceedings of the *Journal of Marketing in Russia and Abroad*. No. 5, pp. 106–110.
8. Kalinovskaya I.N., Dunets N.V., Maseyko M.V. (2018) Ispol'zovanie iskusstvennogo intellekta v marketingovykh issledovaniyakh povedeniya potrebitel'ey. [The use of artificial intelligence in marketing research of consumer behavior]. Proceedings of the *Young scientist*. Vol. 33, no. 219, pp. 42–44.
9. Штучний інтелект як запорука лідерства у бізнес-середовищі. Everest innovation integrator. Available at: <https://www.everest.ua/ai-platform/ai-business/shtuchnyy-intelekt-yak-zaporuka-liderstva-u-biznes-seredovyschi> (accessed: 1 June 2019).
10. AI v marketinge: 10 luchshikh primerov ispol'zovaniya. Rusability Rusability. Available at: <https://rusability.ru/internet-marketing/ai-v-marketinge-10-primerov-ispolzovaniya> (accessed: 1 June 2019).
11. Introducing AI Openscale. *IBM*. Available at: <https://www.ibm.com/watson> (accessed: 1 June 2019).
12. Salesforce Einstein is the № 1 Business Intelligence Software. *SalesForce*. Available at: <https://www.salesforce.com/products/einstein/overview> (accessed: 1 June 2019).
13. Zoryana – pervyy ukrainskiy intellektual'nyy chat-bot v Viber. *Natsional'nyy operator mobil'nogo zv'yazku Kyivstar*. Available at: <https://kyivstar.ua/ru/mm/news-and-promotions/zoryana-pervyy-ukrainskiy-intellektualny-chat-bot-v-viber> (accessed: 1 June 2019).
14. CRM-sistema OneBox 2017-2018. Programmy dlya biznesa. *One Box*. Available at: <https://crm-onebox.com/ru> (accessed: 1 June 2019).
15. Harnessing automation for a future that works. *McKinsey & Company*. Available at: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/digital-disruption/harnessing-automation-for-a-future-that-works> (accessed: 1 June 2019).
16. Experts predict robots will take over 30% of our jobs by 2025 – and white-collar jobs aren't immune. *Business Insider*. Available at: <https://www.businessinsider.com/experts-predict-that-one-third-of-jobs-will-be-replaced-by-robots-2015-5> (accessed: 1 June 2019).

УДК 336.761: 330.46: 330.16

Шайтанова Є.С.

*аспірант кафедри економіки та інформаційних технологій
Інженерного інституту Запорізького національного університету*

Shaytanova Eugenia

*Postgraduate student of Economics and Information Technology
Engineering Institute of Zaporizhzhya National University*

АГЕНТНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РІШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ ПОВЕДІНКОВИХ ФАКТОРІВ

AGENT MODELING OF ADOPTION INVESTING DECISIONS WITH THE CONTINGENCY OF BEHAVIORAL FACTORS

АНОТАЦІЯ

Метою статті є агентне моделювання прийняття інвестиційних рішень з урахуванням поведінкових факторів для підвищення ефективності управління інвестиційними ресурсами. У статті висвітлено поняття агентно-орієнтованої моделі, визначено її переваги та недоліки. Обґрунтовано необхідність уваги до поведінкового аспекту прийняття рішень в управлінні економічними об'єктами. Розглянуто агентно-орієнтовану модель Люкса-Марчезі, здійснено її модифікацію та реалізацію. Створено модель різномірної популяції інвесторів з урахуванням авторитету представників популяції та схильності до стадної поведінки, проведено її реалізацію. Здійснено синтез моделі Люкса-Марчезі з моделлю різномірних інвесторів, реалізовано в середовищі імітаційного моделювання Anylogic. Дослідження цього напрямку дасть змогу поглибити теоретичний та методологічний інструментарій моделювання управління інвестиційними ресурсами підприємства.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, агентно-орієнтована модель, прийняття рішень, фінансовий ринок, масова поведінка.

АННОТАЦИЯ

Целью статьи является агентное моделирование принятия инвестиционных решений с учетом поведенческих факторов для повышения эффективности управления инвестиционными ресурсами. В статье освещено понятие агентно-ориентированной модели, определены ее преимущества и недостатки. Обоснована необходимость внимания к поведенческому аспекту принятия решений в управлении экономическими объектами. Рассмотрена агентно-ориентированная модель Люкса-Марчези, осуществлены ее модификация и реализация. Создана модель разнородной популяции инвесторов с учетом авторитета представителей популяции и склонности к стадному поведению, проведена ее реализация. Осуществлен синтез модели Люкса-Марчези с моделью разнородных инвесторов, реализован в среде имитационного моделирования Anylogic. Исследования этого направления позволят углубить теоретический и методологический инструментарий моделирования управления инвестиционными ресурсами предприятия.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, агентно-ориентированная модель, принятие решений, финансовый рынок, массовое поведение.

ANNOTATION

The empirical market observation and testing of models proposed by the classical theory have shown that the theory and models of economic management used in practice in some cases do not allow constructing correct forecasts in real markets. One of the reasons for the lack of predictive power of models was the weak attention of the classical theory to the behavioral aspect of decision-making economic objects. Without taking into account behavioral aspects, existing models do not provide the opportunity to develop effective financial and investment strategies. The arti-

cle held the analysis of the current financial market. The addition between behavioral characteristics of market participants and the reaction of market indicators is revealed. The necessity of attention to the behavioral aspect of decision making in the management of economic objects is substantiated. The empirical data which are obtained in recent years by foreign scientists confirm existence in the markets of herding behavior. The herding behavior is shown when a significant amount of people carries out identical actions as a result of imitation by one subjects of others. The phenomenon of herding behavior is observed at making decisions on investment, forecasting of the income, operations with securities in commodity, stock markets and so on. The relationship between behavioral characteristics of market participants and the reaction of market indicators is revealed. We believe that the inclusion of behavioral characteristics will provide the management personnel necessary information for the purpose of formation of management activities to coordinate the process of investment decision-making. In order that investment of capital is really effective and provides businesses making a profit it is necessary to define expediency of implementation of such investment at first. Therefore when portfolio of financial investments by the enterprise forms it is necessary to define profitability of securities and risk of capital investments in these or those securities. Agent-oriented model of artificial stock market was modified and was made its computer implementation for the domestic market.

Key words: investment operation, agent-oriented model, decision making, financial market, herding behavior.

Постановка проблеми. У світовій практиці відомі випадки ірраціональної поведінки окремих агентів та фінансового ринку загалом, які неможливо пояснити за допомогою раціональних моделей [1]. Виникає необхідність дослідження поведінки агентів фінансових ринків та виявлення мотивів учасників нестабільних, вкрай ризикованих та практично некерованих ринків в сучасних умовах їх функціонування.

Інформація, яку отримують агенти будь-якого ринку, найчастіше характеризується своєю неповнотою та асиметричністю, через що з'являється необхідність отримання інформації через інші джерела та пошуку альтернативних способів прийняття рішень в умовах неповноти інформації. Відносно новим способом отримання необхідної для агентів ринку інформації стало прийняття рішень, що спираються на аналіз дій інших учасників ринку.

Теоретичні концепції спрямовані на пошук методів, які б давали змогу передбачити ненавмисні соціальні наслідки цілеспрямованих дій

людей, які відбуваються під впливом різноманітних та різноспрямованих факторів у ринковому середовищі. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми стало агентно-орієнтоване моделювання (АОМ).

З огляду на новизну ідеї інформаційного управління та актуальність досліджень у цій сфері робота присвячена агентному моделюванню прийняття інвестиційних рішень з урахуванням поведінкових факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню моделювання економічних процесів присвячено праці багатьох науковців, таких як Г. Марковіч [2], Т. Кім [3], Р. Аксельрод, Дж. Холланд, М. Леві [4], Г. Леві, Дж.Х. Міллер, С. Соломон [4], Т. Люкс [5], М. Марчезі [6], Е. Зіцанг, С. Чен, Е. Зіцанг, М. Грубер, А. Бахтизін, В. Гужва, О. Шарапов [7; 8; 9]. Протягом останніх десятиріч бурхливо розвиваються дослідження агентно-орієнтованого підходу [10] до побудови моделей.

Аспекти колективної поведінки агентів досліджені в роботах Х. Лебенстайна, Л. Фестингера, І. Джаніса, М. Грановеттера, нобелівських лауреатів Г. Саймона, Д. Акерлофа, Д. Стігліца [11], Т. Шеллінга [12], що вивчають інформаційний та психологічний вплив на прийняття рішень економічними агентами [13].

Психологічні особливості прийняття рішень економічною людиною досліджують Дж. Аткінсон, Дж. Б'юкенен, О. Вільямсон, Л. Віготський, Д. Канеман, Г. Келлі, А. Леонтьєв, В. Лефевр, Дж. Майєр, С. Мілгрем, Р. Нісбетт, Л. Росс, П. Саловей, Г. Таллок.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, недостатньо вивченими

та досить важливими залишаються питання агентного моделювання прийняття інвестиційних рішень з урахуванням поведінкових факторів для ефективного управління інвестиціями.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є моделювання прийняття інвестиційних рішень з урахуванням поведінкових факторів для підвищення ефективності управління інвестиційними ресурсами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агентно-орієнтовані моделі – це імітаційні моделі, призначені для виявлення глибинних причин колективної поведінки агентів, які керуються простими правилами. Такі моделі складаються з агентів, що взаємодіють за встановленими правилами штучного ринку. Таким чином, є можливість аналізу як мікрорівня, тобто агентів, так і макрорівня, тобто властивостей, які характеризують змодельований штучний ринок.

Агентно-орієнтовані моделі фондових ринків дають можливість зрозуміти та пояснити багато явищ, які спостерігаються на реальних ринках, таких як ажіотажна торгівля, переоцінка або недооцінка активів, неліквідність ринку. Такі моделі дають змогу прогнозувати кризові явища на ринку.

Недоліком агентно-орієнтованих моделей є велика кількість параметрів, що значно ускладнює як процес моделювання, так і процес прогнозування реальних показників, які характеризують функціонування конкретного фондового ринку.

Призначення економетричних моделей штучних фінансових ринків полягає в тому, щоби пояснити загальні закономірності, які спостерігаються на реальних ринках. Моделі штучних

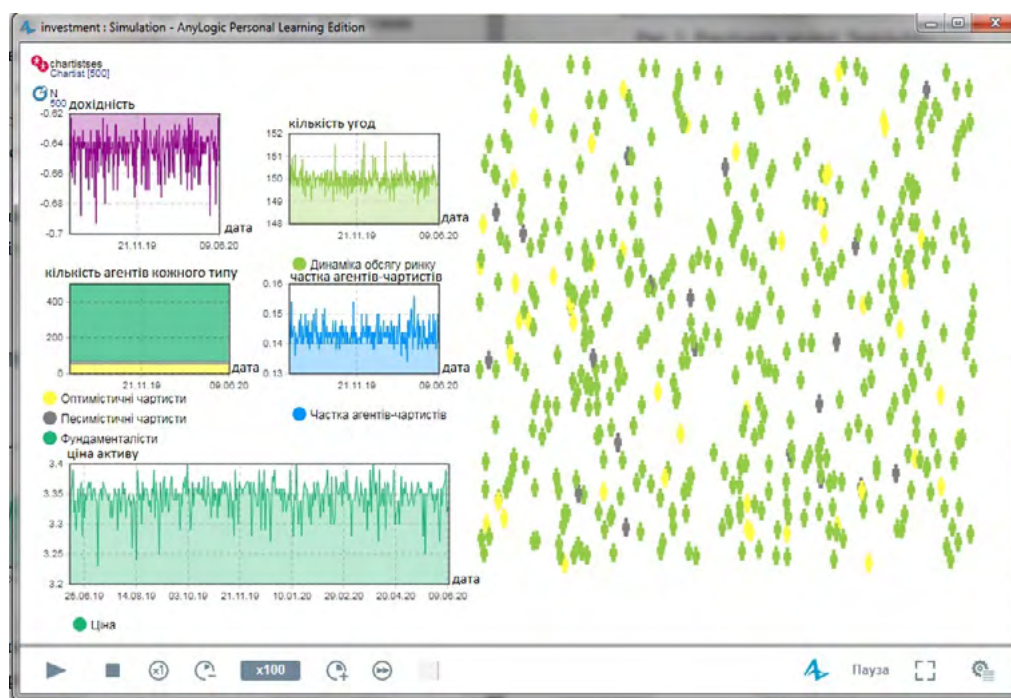

Рис. 1. Реалізація моделі Люкса-Марчезі

Рис. 2. Динаміка зміни ринкової ціни акції в моделі Люкса-Марчезі

ринків повинні відповідати трендам в реальних даних у періоди нестабільності ринку, інакше вони не зможуть пояснювати минуле та передбачати майбутнє. До таких моделей належить агентно-орієнтована модель Люкса-Марчезі [5], за допомогою якої можна прогнозувати не тільки динаміку ринку в періоди стабільності, але й появу кризових явищ. Цей підхід дає можливість моделювати гіпотетичні чи катастрофічні ситуації та прогнозувати реакцію фондового ринку, що є інструментом розширеного аналізу ризиків.

Логічна структура моделі штучного фондового ринку Люкса-Марчезі [6] базується на певних припущеннях: на ринку діють дві групи агентів-трейдерів, а саме фундаменталісти й чартисти, які можуть змінювати свою стратегію та переходити з групи в групу. Детально алгоритм роботи моделі Люкса-Марчезі описує А. Примостка [14]. Серед чартистів виокремлюються підгрупи оптимістичних та песимістичних учасників. Така складна динаміка приводить до хаотичності середніх значень ринкової ціни. Рішення щодо купівлі чи продажу акцій приймаються агентами за результатами порів-

няння їх ринкової ціни та фундаментальної (внутрішньої) вартості (щодо якої кожен агент має власну оцінку). За наявності незбалансованого попиту та пропозиції акцій виникає зворотній зв'язок між динамікою груп агентів та коригуванням ціни акцій (рис. 2).

Реалізація моделі Люкса-Марчезі (рис. 1) підтверджує потенційну здатність агентно-орієнтованих моделей пояснювати типові зміни волатильності фінансових ринків.

Модифікацію моделі Люкса-Марчезі запропоновано здійснити за рахунок розширення типології агентів, додання групи агентів-трейдерів-іраціоналістів, які будуть приймати рішення на основі власних суджень та не переходити з групи в групу. Такі агенти у своїй діяльності не орієнтуються на заздалегідь розроблений алгоритм, а визначають свою поведінку в процесі діяльності без логічного обґрунтування.

На рис. 3 наведено знімок екрана, що демонструє роботу модифікованої моделі Люкса-Марчезі щодо прийняття інвестиційних рішень на фінансовому ринку.

Кожну одиницю модельного часу проведення операції змінюють ринкову вартість активу

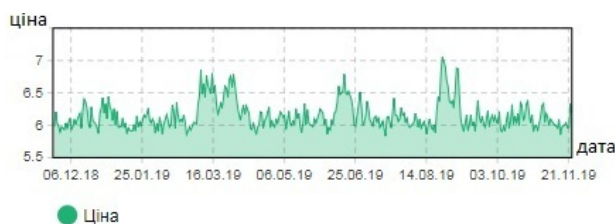

Рис. 4. Динаміка зміни ринкової ціни акції в модифікованій моделі Люкса-Марчезі

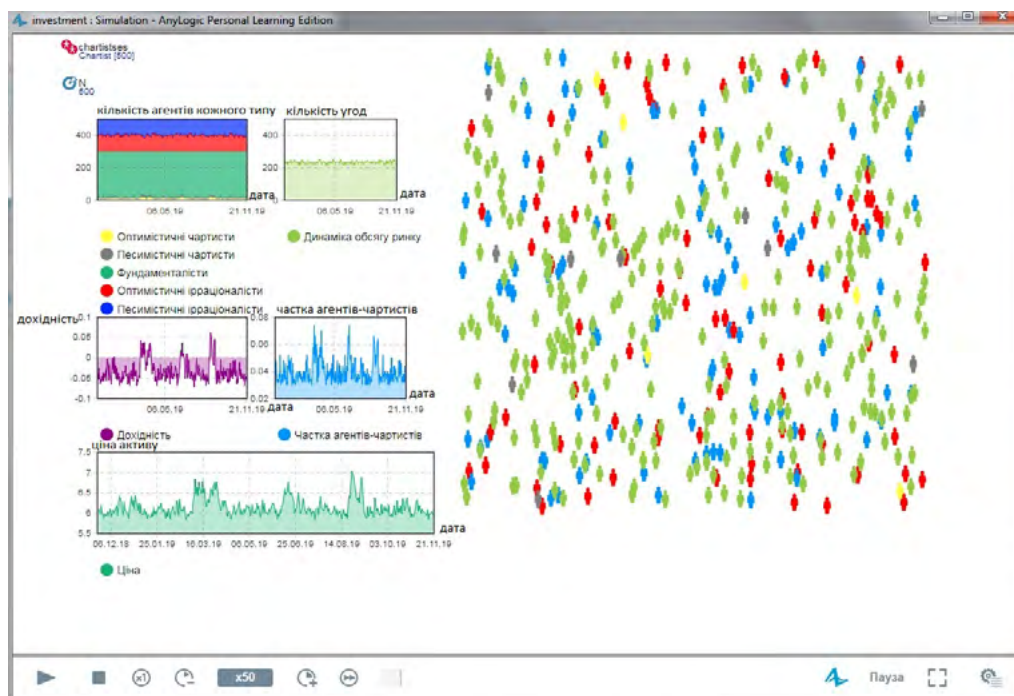

Рис. 3. Реалізація модифікованої моделі Люкса-Марчезі

(рис. 4). За результатами комп'ютерної симуляції отримано прогноз динаміки індексу настроїв чартистів як співвідношення оптимістично та песимістично налаштованих агентів, прогнозні значення обсягів ринку та дохідності активу.

Подальшим ускладненням моделювання прийняття інвестиційних рішень є синтез моделі Люкса-Марчезі з моделлю різномірних інвесторів, за якою здійснюють вибір своїх дій агенти-іраціоналісти. Різномірність має два прояви.

Різні типи інвесторів мають різну схильність до прояву стадної поведінки, тобто ймовірність виконання певної дії інвестором залежить від його індивідуальних особливостей, тобто в одній і тій же ситуації ймовірність виконання певної дії одним інвестором дорівнюватиме 50%, а іншим – 90%. Така особливість у роботі буде назватися схильністю до стадної поведінки.

Ймовірність виконання певної дії інвестором може залежати не тільки від відсотка представників цього типу інвесторів, які виконали цю дію, але й від того, хто саме виконав цю дію, тобто різні типи інвесторів здійснюють різний вплив на інших інвесторів. Яскравим прикладом такого явища в природі є проходження стада за ватажком. В інвестиційній діяльності прояви можуть включати наслідування успішних людей, проходження за керівником колективу тощо. Така особливість у роботі буде назватися авторитетом інвестора.

У психології під авторитетом розуміється визнання, повага до людини з боку інших людей, її здатність впливати на їхні думки й поведінку, а також бути для цих людей зразком для наслідування й джерелом ідей, цінностей, норм моралі, форм поведінки [15]. У такому контексті, очевидно, авторитет окремих представників інвесторів буде впливати на дії інших інвесторів: чим більше такий авторитет у інвестора, тим більше схильні слідувати за ним інші інвестори (в термінах роботи – повторювати його дії), що диктує необхідність врахування авторитету в моделях прийняття інвестиційних рішень з урахуванням поведінкових особливостей агентів.

Модель різномірних інвесторів має такий вигляд: популяція складається з L інвесторів, кожен окремий інвестор позначається $l=1...L$. У кожен момент часу $t, t=1...T$ (в моделі розглядається всього t моментів часу) кожен інвестор може виконати певну дію: купити $S_l=1$, продати $S_l=-1$ чи тримати акцію $S_l=0$. Дія має дискретний характер (наприклад, інвестор може купити чи продати 1 акцію (пакет акцій) в кожний момент часу).

Ймовірність виконання деякої дії інвестором залежить від того, які дії здійснили інші інвестори. У найпростішій ситуації така ймовірність буде залежати від того, який відсоток інвесторів виконав цю дію. В більш складних ситуаціях така ймовірність буде також залежати від того, хто саме з інвесторів виконав цю дію, інтенсивності дії, схильності інвестора до стадної

поведінки.

Завдання обліку в моделях авторитету інвесторів вирішується шляхом додавання в модель відповідного фактору. В цьому разі як фактор використовується не просто відсоток інвесторів, які виконали цю дію, а зважування з урахуванням авторитету. У граничному випадку, якщо авторитет одного інвестора в очах іншого інвестора дорівнює 0, виконання таким інвестором досліджуваної дії не впливатиме на схильність іншого інвестора виконати цю дію, тобто не буде викликати в ньому стадну поведінку.

Отже, ймовірність виконання інвестором l дії S_l в момент часу t буде залежати від того, яка кількість інвесторів виконала до цього моменту відповідну дію, а також від авторитету відповідних інвесторів, які виконали цю дію, в очах інвестора l , тому матиме такий вигляд:

$$S_l^t = f \left(\frac{\sum_{i=1}^L (q_i \cdot S_i^{t-1})}{\sum_{i=1}^L q_i}, d_l \right), \quad (1)$$

де q_l – авторитет інвестора l в очах іншого інвестора, який може бути в межах від 0 до 1.

Спрощенням моделі (1) буде випадок однакового авторитету, коли авторитет інвестора l в очах всіх інших інвесторів однаковий. Такий підхід може бути доцільним, коли розглядаються великі популяції або коли немає можливості докладно оцінити авторитет усіх інвесторів в очах один одного.

Відповідно, є можливість об'єднання моделей різномірної популяції з урахуванням авторитету представників популяції з моделлю різномірної популяції з урахуванням схильності до стадної поведінки шляхом отримання таких моделей різномірної популяції з урахуванням авторитету представників популяції та схильності до стадної поведінки.

Модель різномірної популяції з урахуванням авторитету представників популяції та схильності до стадної поведінки для дискретного випадку має такий вигляд:

$$S_l^t = f \left(\frac{\sum_{i=1}^L (q_i \cdot S_i^{t-1})}{\sum_{i=1}^L q_i}, d_l \right), \quad (2)$$

де d_l – схильність інвестора l до стадної поведінки, яка може бути в межах від 0 до 1.

Слід також враховувати, що стадність є лише одним з багатьох чинників, що визначають поведінку інвесторів, тому внесок стадності в підсумкову ймовірність виконання інвестором деякої дії далеко не вичерпаний, що диктує необхідність під час побудови моделей враховувати не тільки стадність, але й інші чинники, такі як власні апіорні очікування щодо цього активу, зовнішні новини на ринку, шум.

Доцільно на цьому етапі включити такі чинники в абстрактному вигляді та позначити їх безліччю $[g_1...g_G]$, де g – значення відповідних

факторів, а G – загальна кількість додаткових чинників.

Таким чином, шляхом розширення набору факторів, що використовуються в запропонованих вище моделях, можна отримати модель з урахуванням додаткових факторів, які пов'язані зі стабільністю. Наприклад, модель різнорідних інвесторів з урахуванням авторитету інвесторів, схильності до стабільної поведінки та додаткових факторів прийме такий вигляд:

$$S_i^t = f \left(\frac{\sum_{l=1}^L (q_l \cdot S_i^{t-1})}{\sum_{l=1}^L q_l}, d_i, [g_1 \dots g_G] \right). \quad (3)$$

Більшу точність може показати включення в модель значень вихідних показників в адитивному вигляді. Безпосередній вигляд функцій відповідної моделі є таким:

$$S_i^t = g_1 \cdot V_i + \left(\frac{\sum_{l=1}^L (q_l \cdot S_i^{t-1})}{\sum_{l=1}^L q_l} \right) + d_i \cdot \left(\frac{\sum_{l=1}^L S_i^{t-1}}{L} \right) + g_2 \cdot H(t) + g_3. \quad (4)$$

Таким чином, ключовими факторами є такі: відсоток представників інвесторів, які вже виконали певну дію; авторитет інвесторів в очах один одного; індивідуальна схильність до стабільної поведінки (конформізм). Ці фактори доповнюються специфічним набором додаткових чинників, сформованим на основі аналізу по-

ведінки інвесторів, що включає власні апріорні очікування щодо цього активу V_i в межах $[-1, 0, 1]$, коефіцієнт довіри власному очікуванню g_1 в межах від 0 до 1, середнє значення дій інших агентів щодо цього активу, зовнішні новини на ринку $H(t)$, коефіцієнт довіри новинам g_2 , а також шум g_3 в межах від $-0,2$ до $0,2$.

Моделювання прийняття рішень (рис. 5) здійснювалось на основі моделі різнорідних інвесторів, яка забезпечує загальний фон для створення реалістичних моделей соціальної взаємодії, що означає можливість її використання як моделі фінансової динаміки ціни в результаті колективного вирішення сукупності агентів. Ця модель включає імітацію дії зовнішніх новин, авторитету інших інвесторів, схильності до стабільної поведінки, приватної інформації. Вона має структуру динамічної моделі, в якій агенти мають певні дії з коефіцієнтами зв'язку, а також накопичену інформацію про те, як ринок зреагував на попередні новини. Вивчається, як агенти інтерпретують новини, які отримують, та те, наскільки сильним є вплив вибору попередніх учасників ринку й авторитету інших інвесторів на їх власний вибір.

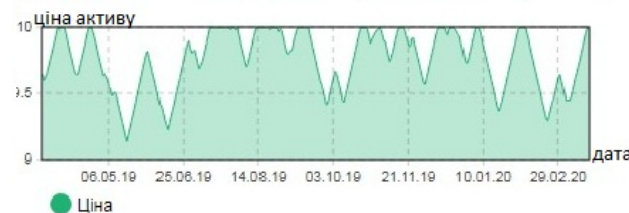

Рис. 6. Динаміка зміни ринкової ціни акції в моделі різнорідних інвесторів

Рис. 5. Реалізація моделі різнорідних інвесторів

Рис. 7. Реалізація синтезу моделі Люкса-Марчезі з моделлю різnorідних інвесторів

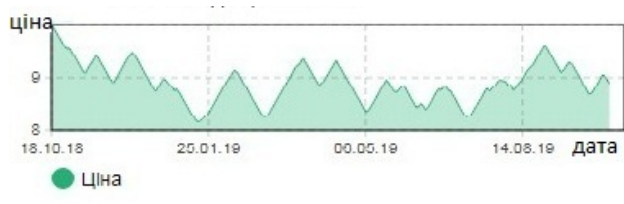

Рис. 8. Динаміка зміни ринкової ціни акції в моделі Люкса-Марчезі з моделлю різnorідних інвесторів

Кожну одиницю модельного часу проведені операції змінюють ринкову вартість активу (рис. 6). В інтерактивному режимі будуються графіки динаміки ринкової вартості активу, обсягу ринку (кількість угод), частки типів інвесторів на ринку.

Подальшим ускладненням моделі є синтез моделі Люкса-Марчезі з моделлю різnorідних інвесторів.

Таким чином, на ринку (рис. 7) діють такі три групи агентів-трейдерів: фундаменталісти і чартисти, які можуть змінювати свою стратегію та переходити з групи в групу, й ірраціоналісти, які не змінюють стратегію та не переходять в іншу групу. Крім того, серед чартистів та ірраціоналістів виокремлюються підгрупи оптимістичних та песимістичних учасників.

В інтерактивному режимі будуються графіки динаміки ринкової вартості активу (рис. 8), обсягу ринку (кількість угод), частки типів інвесторів на ринку, дохідності активу, індексу настроїв чартистів.

За результатами комп'ютерної симуляції отримано прогноз динаміки індексу настроїв чартистів як співвідношення налаштованих агентів, прогнозні значення обсягів ринку та загальної дохідності активу. Порівняння отриманих результатів з ціновою динамікою ринку показало, що моделювання фондового ринку методами агентно-орієнтованого підходу є ефективним та може бути використане для прогнозування динаміки українського фондового ринку або його окремих складових за умов високої волатильності та різкої зміни настроїв трейдерів, що характерно для вітчизняних реалій.

Порівнюємо динаміку зміни ринкової ціни акції в різних моде-

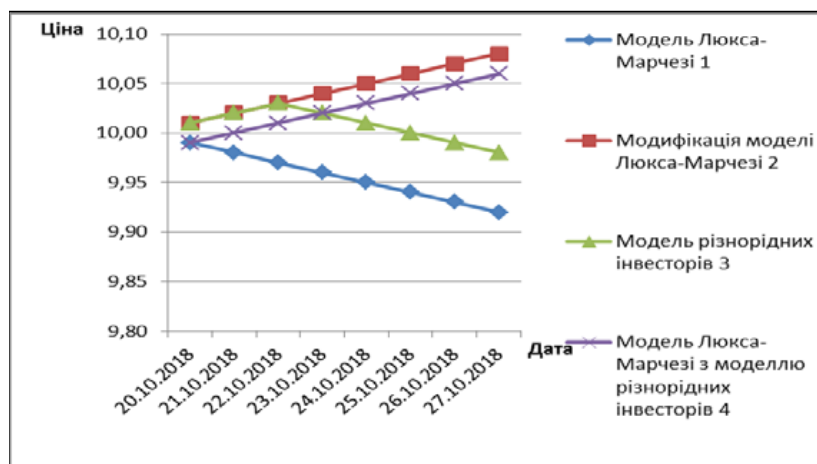

Рис. 9. Динаміка зміни ринкової ціни акції в різних моделях

Рис. 10. Реалізація синтезу моделі Люкса-Марчезі з моделлю різномірних інвесторів для акцій АТ «Мотор Січ»

лях за один тиждень (рис. 9). В моделі Люкса-Марчезі (1) ціна акції за період з 20 жовтня 2018 року по 27 жовтня 2018 року знижувалась, тому що її дохідність спадала, а інвестори продавали акції. В модифікованій моделі Люкса-Марчезі (2) рішення трейдерів-іраціоналістів вплинули на ціну акції, отже, вона зросла, незважаючи на спад дохідності акції. В моделі різномірних інвесторів (3) на рішення агентів вплинули зовнішні негативні новини на ринку щодо акції, вибір попередніх учасників ринку, авторитет інших інвесторів, тому після незначного зростання ціна почала спадати. В моделі Люкса-Марчезі з моделлю різномірних інвесторів (4) негативні зовнішні новини на ринку не вплинули на ціну, отже, вона зростала. Трейдери-фундаменталісти та чартисти не зважали на новини та приймали рішення згідно зі власною стратегією. При цьому більшість трейдерів-іраціоналістів продавала акції, але їх частка серед усіх інвесторів не змогла вплинути на зміну ціни за один тиждень.

Графік порівняння прогнозованих та реальних даних цін акцій в синтезі моделі Люкса-Марчезі з моделлю різномірних інвесторів для АТ «Мотор Січ» наведено на рис. 11.

Отже, прогнозовано ціни для акцій АТ «Мотор Січ» на 10 робочих днів. Цифри показують високу якість прогнозування побудованої моделі.

Масова поведінка серед індивідуальних інвесторів найчастіше приводить до необґрунтованого зростання цін та формування спекуля-

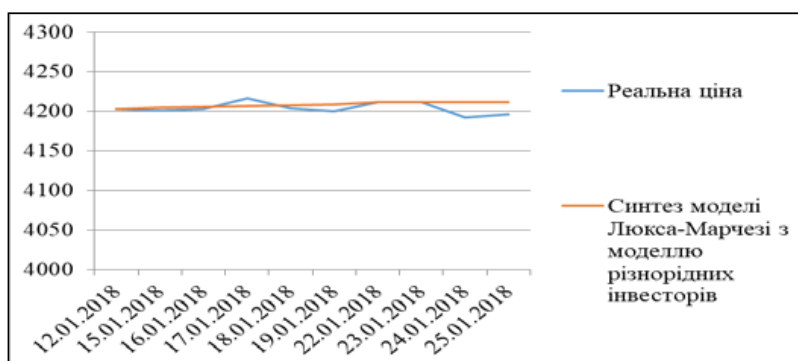

Рис. 11. Прогнозовані та реальні ціни для АТ «Мотор Січ»

тивних «бульбашок», що має дестабілізуючий вплив на міжнародні фондові ринки та дохідність інвестицій [16]. Подальше дослідження цієї проблеми має допомогти розробити ефективні механізми протидії негативному впливу масової поведінки інвесторів на ефективність функціонування міжнародних фондових ринків та підвищити ефективність прийняття інвестиційних рішень.

Висновки. Наукова підготовка та прийняття оптимального управлінського рішення є комплексною проблемою, що включає техніку, технологію, економіко-математичні методи, теорію інформації, логіку, соціологію, економіку, психологію поведінки людей.

За результатами вивчення переваг та недоліків агентно-орієнтованих моделей прийняття інвестиційних рішень модифіковано модель Люкса-Марчезі як таку, що найбільше відповідає стану вітчизняного фондового ринку, оскільки в умовах його нерозвиненості застосу-

вання більш складних моделей стає неефективним. Побудова та тренування штучного ринку дає змогу імітувати поведінку агентів та наочно продемонструвати цінову динаміку ринку.

Розроблено комплекс моделей прийняття інвестиційних рішень з урахуванням поведінкових факторів, які показали, що методи агентно-орієнтованого підходу є ефективними та можуть бути використані для прогнозування динаміки українського фондового ринку або його окремих складових за умов високої волатильності та різкої зміни настроїв трейдерів, що є характерним для вітчизняних реалій.

Під час управління інвестиційними ресурсами підприємства доцільно здійснювати аналіз поведінки інших інвесторів, які значно впливають на ринкові індикатори, отже, дохідність фінансових інвестицій.

Вважаємо, що розроблений комплекс моделей прийняття інвестиційних рішень з урахуванням поведінкових факторів забезпечить управлінський персонал необхідною інформацією задля вжиття управлінських заходів з координації процесу прийняття інвестиційних рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности. Правила и предубеждения. Харьков, 2005. 632 с.
2. Markowitz H.M. Portfolio Selection. *The Journal of Finance*. 1952. Vol. 7. № 1. P. 77–91.
3. Kim G., Markowitz H.M. Investment rules, margin and market volatility. *Journal of Portfolio Management*. 1989. Vol. 16 (1). P. 45–52.
4. Levy M., Levy H., Solomon S. A microscopic model of the stock market: Cycles, booms, and crashes. *Economics Letters*. 1994. Vol. 45 (1). P. 103–111.
5. Lux T. Herd behavior, bubbles and crashes. *Economic Journal*. 1995. Vol. 105 (431). P. 881–896.
6. Lux T., Marchesi M. Volatility clustering in financial markets: a micro-simulation of interacting agents. *International Journal of Theoretical and Applied Finance*. 2000. Vol. 3 (4). P. 675–702.
7. Гужва В. Мультиагентні системи : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2011. 504 с.
8. Holland J.H., Miller J.H. Artificial Adaptive Agents in Economic Theory. *American Economic Review*. 1991. Vol. 81(2). P. 365–370.
9. Ситник В., Краснюк М. Інтелектуальний аналіз даних (дейтамайнінг) : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2007. 376 с.
10. Gustafsson L., Sternad M. Consistent micro, macro, and state-based population modelling. *Mathematical Biosciences*. 2010. Vol. 225 (2). P. 94–107.
11. Stiglitz J.E. Financial Systems for Eastern Europe's Emerging Democracies. *Occasional Papers (International Center for Economic Growth)*. San Francisco, CA : ICS Press in collaboration with the Institute for Policy Reform, 1993. P. 39.
12. Твид Л. Психология финансов. Москва, 2009. 358 с.
13. Солодучин С., Шайтанова Є. Аналіз поведінкових факторів на фінансових ринках при управлінні інвестиційними ресурсами підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 16. Ч. 4. С. 159–162.
14. Примостка А. Агентно-орієнтоване моделювання інвестиційної діяльності банків на фондовому ринку : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.11. Київ, 2015. 225 с.
15. Словник соціально-психологічних понять. URL: http://stud.com.ua/15775/psihologiya/slovnik_sotsialno_psihologichnih_ponyat (дата звернення: 29.04.2019).
16. Солодучин С., Шайтанова Є. Аналіз впливу поведінкових факторів на фінансові ринки під час управління інвестиційними ресурсами підприємства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 1. Ч. 2. С. 117–121.

REFERENCES:

1. Kaneman D., Slovik P., Tverski A. (2005) Prinyatie resheniy v neopredelennosti: Pravila i predubezhdeniya. [Making decisions in uncertainty: Rules and biases]. Kharkov : Institute of Applied Psychology "Humanitarian Center" (in Russian).
2. Markowitz H.M. Portfolio Selection. *The Journal of Finance*. 1952. Vol. 7 No. 1. P. 77–91.
3. Kim G., Markowitz H. M. Investment rules, margin and market volatility // *Journal of Portfolio Management*. 1989. Vol. 16 (1). P. 45–52.
4. Levy M., Levy H., Solomon S. A microscopic model of the stock market: Cycles, booms, and crashes // *Economics Letters*. 1994. Vol. 45 (1). P. 103–111.
5. Lux T. Herd behaviour, bubbles and crashes // *Economic Journal*. 1995. Vol. 105 (431). P. 881–896.
6. Lux T., Marchesi M. Volatility clustering in financial markets: a micro-simulation of interacting agents // *International Journal of Theoretical and Applied Finance*. 2000. Vol. 3 (4). P. 675–702.
7. Guzhva V. (2011) Mul'tyagheyntni systemy [Multi-agent systems]. Kiev : KNEU (in Ukrainian).
8. Holland J.H., Miller J.H. Artificial Adaptive Agents in Economic Theory // *American Economic Review*. 1991. Vol. 81(2). P. 365–370.
9. Sytnyk V., Krasnjuk M. (2007) Intelektual'nyj analiz danykh (dejtajmajningh) [Intellectual data analysis (deatmaking)]. Kiev : KNEU (in Ukrainian).
10. Gustafsson L., Sternad M. Consistent micro, macro, and state-based population modelling // *Mathematical Biosciences*. 2010. Vol. 225 (2). P. 94–107.
11. Stiglitz J.E. Financial Systems for Eastern Europe's Emerging Democracies. *Occasional Papers (International Center for Economic Growth)* / San Francisco, CA : ICS Press in collaboration with the Institute for Policy Reform, 1993. p. 39.
12. Tvid L. (2009) Psikhologiya finansov [Psychology of Finance]. Moscow : Psychology of Finance (in Russian).
13. Solodukhin S., Shaitanova E. (2016) Analiz povedinkovykh faktoriv na finansovykh rynkakh pry upravlinni investycijnymy resursamy pidpryemstva [The analysis of behavioural factors in the financial markets at management of investment resources of the enterprise]. *Naukova periodichne vidannya Naukiy Visnik Kherson sovereign University. Seriya: Ekonomichny science*, vol. 16, no. 4, pp. 159–162.
14. Primostka A. (2015) Aghentno-orijentovane modeljuvannja investycijnogi dijalnosti bankiv na fondovomu rynku [Agent-based model-investing investment projects on the stock market]. (PhD Thesis), Kiev : Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.
15. Slovnik sotsialno-psikhologichnikh ponyat [Electronic resource]. URL: http://stud.com.ua/15775/psihologiya/slovnik_sotsialno_psihologichnih_ponyat (accessed: 29.04.2019) (in Russian).

16. Solodukhin S., Shaitanova E. (2017) Analiz vplyvu povedinkovykh faktoriv na finansovi rynky pid chas upravlinnja investytsijnymy resursamy pidpryjemstva [Analysis of the influence of behavioral factors on financial markets in the management of investment resources of the enterprise]. Naukove periodичne vidannya Ekonomichnii visnik Zaporiz'koї derzhavnoj inzhenernoї akademij. Seriya: Ekonomichni nauki, vol. 1, no. 2, pp. 117–121.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Хмель С.Н., Хмель В.И.

ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ МАРЖИНАЛИСТСКОЙ ТЕОРИИ ПРЕДЕЛЬНОЙ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ РЕСУРСОВ.....3

Шараг О.С.

ЯКІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УМОВАХ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА.....9

СЕКЦІЯ 2

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Абдуллаєва А.Є., Саєнко Я.А.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ16

Бургман М.К., Попова В.Д.

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ..... 21

Коляда О.В., Заяць Д.Г.

РОЛЬ ОПЕК У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....27

Назаров М.І., Нізельська М.А.

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЕСКАЛАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ..... 33

Шевченко Ю.О., Грінько І.М.

РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ.....40

Ярмак О.В.

ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ.....46

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Абдуллаєва А.Є., Голуб А.В.

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....50

Бриж П.Ю., Хринюк О.С.

ВІДНОВЛЮВАЛЬНА ЕНЕРГЕТИКА – ЗАПОРУКА ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ..... 54

Гальцова О.Л., Юрченко Н.І.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ.....60

Краснолуцька О.В.

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.....66

Мельникова О.В., Олійник Ю.О.

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....71

Пакуліна А.А., Белоглазова К.В., Пакуліна Г.С.

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПРОТИСТОЯННЯ ГЛОБАЛЬНІЙ КРИЗИ.....76

Романовська Ю.А., Хомчук А.І.

РЕГУЛЮЮЧА РОЛЬ ПОДАТКОВИХ ПІЛГ В СИСТЕМІ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ..... 83

Рощина Н.В., Черненко Н.О.

ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ІНФЛЯЦІЇ.....89

Сливінська О.Б., Боднар О.В.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....96

Солодкий М.О., Яворська В.О.

МЕХАНІЗМ ХЕДЖУВАННЯ НА БІРЖОВОМУ ТОВАРНІЙ РИНКУ.....100

Чикало І.В.

ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄДНАНОЮ ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ.....105

Чуницька І.І., Морозова І.В.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....111

Чуницька І.І., Нізельська М.А. ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В УКРАЇНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	118
Шабатура Т.С. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	123
СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ	
Бабич Л.М., Перещ Н.П. УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ.....	129
Балаш Л.Я., Бінерт О.В., Лисюк О.В. ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ.....	136
Безземельна Т.О., Стрілько Я.С. ОЦІНЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	141
Болотна О.В., Костюк М.К. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РОЗШИРЕННЯ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	146
Бурачек І.В., Ніколайчук Ю.Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	153
Долга Г.В. УПРАВЛІННЯ РЕСТОРАННИМ ГОСПОДАРСТВОМ ЯК СКЛАДОВОЮ ЧАСТИНОЮ СФЕРИ ПОСЛУГ.....	160
Заставнюк Л.І., Липовецька Т.Р. ПРОБЛЕМАТИКА СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В СУЧАСНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ПІДПРИЄМСТВА	166
Качур А.В., Пронькіна І.В. СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ ПІД ВПЛИВОМ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	173
Кітченко О.М., Ібрагімов Т.Н. SOCIAL MEDIA MARKETING ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОСУВАННЯ ПРОДУКТІВ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНОК.....	179
Кривко А.Ф. ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ.....	185
Масалигіна В.В., Журавель К.В. ВИБІР ОСНОВНИХ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НЕРУХОМИМ МАЙНОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ.....	191
Мехович С.А., Сікетіна Н.Г. ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ АДАПТАЦІЇ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	200
Мінакова С.М., Стаднік В.Г. ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ СЕРВІСУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ КОМПАНІЙ НА ПРИКЛАДІ ТЕК INTERNATIONAL CARGO SERVICE.....	205
Мірзоева Т.В., Мірзоев Т.Д. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ОВОЧІВ ВІДКРИТОГО ҐРУНТУ В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	211
Продіус О.І., Бойко А.Є. НЕОБХІДНІСТЬ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	217
Ровенська В.В., Шишкова Н.С. ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	222
Сівашенко Т.В., Панасюк І.П. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ У ПІДПРИЄМСТВАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА.....	230
Сівашенко Т.В., Панасюк І.П. ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ І КОМПЕТЕНЦІЙ СПІВРОБІТНИКІВ У СТРАТЕГІЇ ГОТЕЛЬНИХ І ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ПІД ЧАС УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ.....	237
Скібіцький О.М. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЙ.....	245
Скібіцький О.М. ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ ТА ЇХ ІНВЕСТУВАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ, ПЕРЕПІДГОТОВКИ І ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КАДРІВ.....	251

Смірная С.М. ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	257
Стогнієнко К.Є., Макарова В.В. ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА.....	262
Стригуль Л.С., Мелень О.В., Побережна Н.М. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТОНІКИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ НА ЗАСАДАХ БЕНЧМАРКІНГУ.....	266
Тарасенко С.А., Ладунка І.С. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ ПОТОКАМИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	272
Тернова А.С. ПОЗИЦІЮВАННЯ ПРОДУКЦІЇ ТОВ «БРІЗ-Т» ЯК ОДИН З ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	276
Щербань О.Д., Невдачина О.І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	284
СЕКЦІЯ 5 РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Боднарук І.Л. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НОВОГО СЕГМЕНТА НА РИНКУ НЕРУХОМОСТІ – СМАРТ-КВАРТИРИ.....	290
Дащук Ю.Є., Лепкий М.І. ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ SMART-ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНИМ ПРОДУКТОМ МІСТА.....	294
Павлішина Н.М., Кочнова І.В. МОЖЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ МАРКЕТИНГУ.....	300
Тарасевич О.В. РИНОК ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ МІСТА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ.....	308
СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
Винярська М.Г. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ КЛІМАТУ.....	315
Нещадим Л.М., Тимчук С.В., Кожухівська Р.Б. ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....	323
СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Василик А.В., Великород Д.С. ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ БАЛАНСУ «РОБОТА – ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ» В ОРГАНІЗАЦІЯХ.....	328
Качмар О.В., Kachmar Oksana АГРОПРОМИСЛОВІ КЛАСТЕРИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ КВАЛІФІКОВАНОГО ПЕРСОНАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	337
Когатько Ю.Л. РОЛЬ КЛІМАТУ У ЗМІНІ ЖИТЛОВИХ УМОВ НАСЕЛЕННЯ.....	343
Сьомченко В.В., Кузнецова А.Є. АНАЛІЗ ЧИСЕЛЬНОСТІ, СКЛАДУ ТА РУХУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРАЦЕЗДАТНОГО ВІКУ.....	350
СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Бухтіарова А.Г., Гуца А.В. ПРОТИДІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ.....	355

Григораш Т.Ф., Мягков О.С., Воєводський Г.Ю. ОБЛІГАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОШОВИХ РЕСУРСІВ.....	362
Гузенко Т.С., Адаменко А.П. ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	369
Гут Л.В., Мотольська К.В. АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ.....	377
Доля В.В., Косарева І.П. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	381
Коваленко В.В. СКОРИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНКИ РИЗИКУ КЛІЄНТА ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ НИМ БАНКУ ДЛЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	387
Стеценко Т.В., Яременко В.Г., Овчаренко К.В. ОЦІНКА ВИКОНАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ.....	392
Терещенко Т.С., Сіліна І.С. ПРОБЛЕМИ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ МАЙНА ГРОМАДЯН І ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ.....	398
Хохлов М.П., Косарева І.П., Гирка К.Г. ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АНТИКРИЗОВОГО ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЙОГО ВИДІВ.....	405

СЕКЦІЯ 9

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Будько О.В., Спекова О.Р. ОБЛІК ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	411
Будько О.В., Фень А.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ НАРАХУВАННЯ І ВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ.....	417
Ілляшенко К.В. РЕФОРМУВАННЯ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ: ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	422
Кушнір Л.А., Коркушко О.Н. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУКТИВНИХ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ НОРМАТИВНИХ АКТИВІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ПРАЦІ ТА ЇЇ ОПЛАТИ.....	426
Фурик В.Г., Ткачук Л.М., Лукашенко О.В. ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	430
Шматковська Т.О., Муран А.Я. ОБЛІК В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	436
Шматковська Т.О., Придатко Ю.М. ОБЛІК НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ.....	442

СЕКЦІЯ 10

СТАТИСТИКА

Жерліцин Д.М., Кучебо О.С. ЕКОНОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ІНФЛЯЦІЇ В УКРАЇНИ.....	447
---	-----

СЕКЦІЯ 11

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Гриценко К.Г. НЕЧІТКО-МНОЖИННИЙ МЕТОД ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ РИЗИКУ ШАХРАЙСТВА БАНКІВСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ.....	451
Іванченко Н.О., Осіпенко В.Г. РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ.....	457
Копейкіна Є.В. ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МАРКЕТИНГУ.....	462
Шайтанова Є.С. АГЕНТНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РІШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ ПОВЕДІНКОВИХ ФАКТОРІВ.....	467

Наукове видання

ПРИАЗОВСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Електронний науковий журнал

3(14) 2019

Коректура • *О.А. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *С.Ю. Калабухова*

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Засновник:

Класичний приватний університет

Адреса редакції журналу: вул. Жуковського, 70-б, каб. 219,
м. Запоріжжя, Україна, 69002

Відповідальний секретар: Трохимець Олена Іванівна

E-mail: journal@pev.kpu.zp.ua

Телефон: +38 (095) 369-23-67